HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

1

1956

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

1

1956

ÚJ FOLYAM BUDAPEST III. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET FOLYÓIRATA

Felelős szerkesztő: a Hadtörténelmi Intézet parancsnoka.
Szerkeszti a szerkesztőbizottság. Budapest, I., Kapisztrán-tér 2. Tel.: 160—220.
Megjelenik negyedévenként.
Felelős kiadó: a Katonai Kiadó, Budapest, VI., Sztálin-út 2. Telefon: 112—064.
Egyes szám ára 8 Ft. Előfizetési ára félévre 16, egész évre 32 Ft.
Csekkszámla szám: 61.297 bef. szla. Budapest.
Megrendelhető: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor-tér 1.
Telefon: 180—850 és a kiadónál.

16723/2 — Vörös Csillag Nyomda, Budapest. Felelős: Poroszka L.

A HADMŰVÉSZET TÖRTÉNETE A RABSZOLGATARTÓ TÁRSADALOM KORA HÁBORÚINAK HADMŰVÉSZETE*

(I. KÖZLEMÉNY)

Je. A. Razin professzor, vezérőrnagy.

BEVEZETÉS

I. RÉSZ

A HÁBORÚ POLITIKAI TARTALMA ÉS A HADSEREG OSZTÁLYJELLEGE

A háborúk keletkezése és osztálylényege

A marxi-lenini elmélet azt tanítja, hogy a háborúk keletkezése a termelőeszközök magántulajdonának megjelenésével és a társadalom antagonisztikus osztályokra való oszlásával áll kapcsolatban.

Az ősközösségi társadalomban — amikor még nem voltak osztályok — az emberek kollektív munkája és a termelőeszközök társadalmi tulajdona kizárta annak lehetőségét, hogy ember embert kizsákmányolhasson. Akkor még háborúk sem voltak. Az akkoriban egyes törzsek között lezajlott fegyveres összeütközések rendszerint nem rablás vagy emberek rabszolgasorba hajtása miatt történtek, hanem vadász- vagy legelőterületek, avagy vérbosszú miatt keletkeztek. Ennek a kornak az volt a jellemző vonása, hogy a vitás kérdéseket békés tárgyalások útján igyekeztek megoldani.

A termelőerők fejlődése maga után vonta a termelési viszonyok megváltozását. A társadalmi munkamegosztás megjelenésével (az állattenyésztés, majd a kézműipar különválása a földműveléstől, a csere elválása a termeléstől) emelkedett a munka termelékenysége. Az ember többet kezdett termelni, mint amennyire szüksége volt, és így felmerült a termékcsere lehetősége és következésképpen gazdagság felgyülemlése kevesek kezében. A társadalom két osztályra oszlott: a rabszolgák és

* *Je. A. Razin* professzor, vezérőrnagy: A hadművészet története (I. köt. Moszkva, 1955.) c. művének bevezetése.

a rabszolgatartók osztályára. A gazdag, előkelő, teljesjogú kisebbség kizsákmányolta a szegény, nem-nemes, jogfosztott többséget. Az osztálytársadalom kialakulásával megindultak a háborúk. A kopja és nyíl, termelőeszközből (vadászat) harci eszközzé vált.

A rabszolgatartók által rablás, a szomszédok leigázása és rabszolgák ejtése céljából indított háborúk voltak az első hódító, igazságtalan háborúk.

A rabszolgák által a rabszolgatartók ellen, valamint az idegen leigázás ellen viselt háborúk voltak az első igazságos, felszabadító háborúk.

A feudális rendszerben a feudálisok uralkodó osztálya számos háborút indított a jobbágyrendszer megerősítéséért, a saját meggazdagodásáért és a népek leigázásáért. Ezeknek a háborúknak a rabló célját a feudálisok gyakran vallásos jelszavakkal leplezték.

A feudalizmusban a jobbágyparasztság nem egyszer felkelt elnyomói ellen, a forradalmi parasztfelkeléseket — mint a rabszolgák felkeléseit — nem egyszer kegyetlenül elfojtották. A gyengén felszerelt, rosszul szervezett és nem világos harci célokkal küzdő parasztok vereséget szenvedtek.

A kapitalista korszak hajnalát rablóháborúk jelezték Afrikában, Amerikában, Indiában, Kínában. Ezeket a háborúkat a fiatal burzsoázia azért indította, hogy leigázza a helyi lakosságot, idegen földeket foglaljon el és gyarmataivá tegye azokat.

Amikor a kapitalizmus mint uralkodó termelési mód megerősödött, a burzsoázia hadat viselt a termelőerők fejlődését akadályozó jobbágyrendszer megsemmisítéséért és a kialakult nemzetek szabadságáért és függetlenségéért. Ezek — a maguk idejében — progresszív háborúk voltak. De mivel ezeket a háborúkat a kizsákmányoló osztály viselte, ezek rendszerint hódító háborúkká váltak. Így volt ez például a francia polgári forradalom háborúival, amelyek Franciaországban az ellenforradalmi fordulat után hódító háborúkká váltak.

Az 1848-as forradalomtól kezdve az osztályharc fő tartalma a proletariátusnak a burzsoázia elleni harca lett. A burzsoázia reakciós erővé vált, csak mint az ellenforradalom és az ellenforradalmi háborúk szervezője lépett fel.

A XX. század fordulóján, amikor a kapitalizmus utolsó, imperialista szakaszába nőtt át, a burzsoázia a már felosztott világ újrafelosztásáért kezdett háborút viselni. Megindultak az imperialista háborúk, ezek közül az első volt az 1898. évi amerikai-spanyol háború, amelyet az Egyesült Államok imperialistái robbantottak ki.

Az oroszországi Nagy Októberi Szocialista Forradalom áttörte a világimperializmus frontját és új korszakot, a kommunizmus korszakát nyitotta meg az emberiség történetében. A forradalom megdöntötte a kizsákmányolók hatalmát és létrehozta a proletárdiktatúrát, megteremtette a szükséges feltételeket az új, szocialista rend győzelme számára.

Az ifjú szovjetállam ellen 14 állam imperialistái és a belső ellenforradalom fogott össze. De országunk népei a Kommunista Párt vezetésével győzelmet arattak a beavatkozók és az orosz burzsoá-földesúri ellenforradalom ellen viselt igazságos háborúban. 1941-ben német fasiszta csapatok hitszegően megtámadták a Szovjetuniót, hogy megsemmisítsék a szocialista államot és a szovjet embereket rabszolgáikká tegyék. De a szovjet nép ismét kiűzte a beavatkozókat az ország területéről, pozdorjává zúzta az ellenséget és segítette Európa népeinek felszabadulását a fasiszta zsarnokság alól.

A proletariátus forradalmi osztályának háborúi, a szocialista állam háborúi az imperialista burzsoázia ellen igazságos jellegűek. Azért viselik őket, hogy megsemmisítsék a háborút szülő okokat.

A marxizmus-leninizmus azt tanítja, hogy a háború nem véletlen, hanem az osztálytársadalom elkerülhetetlen terméke, hogy minden háború az adott állam politikájával, az uralkodó osztály politikájával kapcsolatos.

Már Lloyd a XVIII. században írt a háború és a politika kapcsolatáról. Clausewitz a XIX. század elején fogalmazta meg pontosan, hogy a háború a politika erőszakos eszközökkel való folytatása. Ez Clausewitz érdeme. De a háborút csak a külpolitika folytatásának jellemezte. A kérdés marxista-leninista szemlélete elsősorban a háborúnak a belpolitikával, az osztályok harcával való kapcsolatából indul ki.

„A háború — írta Lenin — a politika folytatása más eszközökkel. Minden háború elválaszthatatlanul azzal a politikai renddel függ össze, amelyből fakad. Azt a politikát, amelyet egy bizonyos hatalom, s ezen a hatalmon belül egy bizonyos osztály a háború előtt hosszú időn át folytatott, ugyanez az osztály elkerülhetetlenül és holtbizonyosan továbbfolytatja a háború alatt is, csak éppen tevékenysége formáját változtatja meg."[1]

V. I. Lenin mondta, hogy a háború nemcsak a politika folytatása, hanem a politika összegezése is.

A politika elsősorban az osztályok közötti viszony területe, az állami tevékenység formáinak, feladatainak és tartalmának meghatározása. A belpolitika az állam belső tevékenységének meghatározása, a külpolitika az államok közötti viszony területe, az állam külső tevékenységének tartalma. A politika a legkoncentráltabban fejezi ki az osztálytársadalom gazdaságát.

V. I. Lenin a bel- és külpolitika elszakíthatatlan kapcsolatát jellemezve ezeket írta: „A ‚külpolitikát' különválasztani a politikától, vagy méginkább, a külpolitikát szembeállítani a belpolitikával, merőben helytelen, nem-marxista, tudománytalan gondolat."[2]

A külpolitika elszakítását a belpolitikától Lenin helytelen és káros

[1] V. I. *Lenin* művei, 24. köt. Bp. 1952. 415. o.
[2] V. I. *Lenin* művei, 23. köt. Bp. 1950. 35. o.

eszmének nevezte, ezt a burzsoázia különösen háború idején igyekszik sugalmazni és támogatni. A külpolitikának a belpolitikától való elválasztására a burzsoáziának azért van szüksége, hogy elleplezze a háború rabló jellegét, hogy az igazságtalan háborút, a hódító háborút a dolgozók előtt a haza védelméért való háborúnak tüntesse fel.

Az 1799. évi franciaországi ellenforradalmi államcsíny Napoleonnak — a francia nagyburzsoázia képviselőjének — hatalomrajutása azt jelentette, hogy megváltozott Franciaország külpolitikája. Az európai népeknek a jobbágyi elnyomás alóli felszabadulását követő politika helyett, amelyet a francia polgári forradalom valósított meg, a bonapartista kormány a hódításoknak, a nemzetek leigázásának útjára lépett. Franciaország külpolitikájában beállott változás annak a következménye volt, hogy az ellenforradalmi államcsíny után az osztályerők új megoszlása jött létre az országon belül.

Mindenfajta háború elszakíthatatlan kapcsolatban áll a békeidők belső és külső politikai harcaival, amelyek tartalma háború idején sem változik, hanem ugyanaz marad, amíg az osztályerők megoszlásában és viszonyában nem áll be változás. Ezért, amikor egy adott háborúhoz vezető bel- és külpolitikai tartalmát tisztázni akarjuk, meg kell állapítanunk, hogy milyen osztályok vezetik a háborút, miért, milyen politikai cél eléréséért, milyen történeti és gazdaságtörténeti körülmények váltották ki a háborút. Ennek a kérdésnek a tisztázása révén könnyebben megállapíthatjuk, hogy mi a kapcsolat a háború és az osztályok országon belüli harca között, melyik osztály viseli a háborút és folytatja a háborút, ami rendkívül fontos az adott háború jellegének megállapításához.

Tehát a háború, fegyveres társadalmi harc, erőszakos eszközökkel való folytatása annak a politikának, amelyet az érdekelt országok és az államon belüli osztályok az adott időben folytattak.

A háború történeti gyökereinek, gazdasági és társadalmi-politikai alapjainak tudományos elemzése alapján a marxizmus-leninizmus klaszszikusai feltárták a háború politikai tartalmát, ami lehetővé teszi, hogy minden konkrét esetben megállapíthatjuk az adott háború jellegét, amely kifejezi a háború lényegét.

„De hogyan találjuk meg, hogyan határozzuk meg a háború ‚igazi lényegét'? A háború a politika folytatása. A háború előtti politikát kell tanulmányozni, azt a politikát, amely háborúra vezet és háborúra vezetett. Ha a politika imperialista, vagyis a finánctőke érdekeit szolgáló, a gyarmatokat és az idegen népeket fosztogató és elnyomó politika volt, akkor ebből a politikából következő háború is imperialista háború. Ha a politika nemzeti-felszabadító, vagyis a nemzeti elnyomás elleni tömegmozgalmat kifejező politika volt, akkor az ebből a politikából következő háború nemzeti-felszabadító háború."[3]

[3] *V. I. Lenin* művei, 23. köt. 23—24. o.

A harcoló felek gazdasága és osztályharca állapotának gondos tanulmányozása, bel- és külpolitikájuk tanulmányozása lehetővé teszi, hogy helyesen határozzuk meg az adott háború politikai tartalmát, igazi jellegét, ami leginkább az uralkodó osztálynak a háború folytatásában tükröződő belpolitikájától függ.

A háború politikai céljai kifejezik a háború jellegét, megmutatják, hogy kinek az érdekében viselik a háborút.

A háború osztálytermészetének feltárása, majd ezen az alapon minden konkrét háború valódi jellegének meghatározása a háború klasszifikálásának tudományos alapja. „‚A háború' az egyik *vagy* a másik osztály ‚politikájának folytatása'; és minden osztálytársadalomban, a rabszolgatartó, a hűbéri és a kapitalista társadalomban egyaránt, előfordultak olyan háborúk, amelyek az elnyomó osztályok politikáját folytatták, s ugyanígy előfordultak olyan háborúk, amelyek az elnyomott osztályok politikáját folytatták"[4] — mondta Lenin.

Az elnyomott osztályok vagy az elnyomott népek politikáját folytató háborúk felszabadító, igazságos háborúk voltak, az elnyomó osztályok politikáját folytató és a saját vagy más népek elnyomását célul kitűző háborúk igazságtalan háborúk voltak. Következésképpen kétfajta háború van: igazságos és igazságtalan háború.

A háborúhoz való állásfoglalás meghatározásánál a marxista-leninista elmélet azt követeli, hogy az adott háború konkrét körülményeiből és társadalmi tartalmából, abból a történeti szerepből induljunk ki, amelyet az adott háború játszott. A feudális-abszolutista államok háborúi a XIX. század fordulóján, amelyeket a forradalmi mozgalom elnyomása és a reakció fenntartása érdekében viseltek, igazságtalan, ellenforradalmi háborúk voltak. De az európai feudális-abszolutista államok XIV—XVI. századi háborúi, amelyeknek fő célja a feudális széttagoltság felszámolása volt, haladó háborúk voltak, mert elősegítették az új rend megszilárdulását, a társadalmi fejlődés magasabb fokának megerősödését.

V. I. Lenin a háborúkat történeti szerepük szemszögéből vizsgálta és azt tisztázta, hogy vajon a társadalmi fejlődést gátló reakciós intézmények lerombolását segítik-e elő, vagy az osztályelnyomás fenntartását. „... vannak igazságos és igazságtalan, a haladást szolgáló és reakciós háborúk — mondta Lenin —, olyan háborúk, melyeket haladó osztályok és olyanok, amelyeket maradi osztályok folytatnak, olyan háborúk, melyek az osztályelnyomás megszilárdítását, és olyanok, amelyek annak megdöntését szolgálják..."[5]

Lenin itt azonosítja az igazságos és haladó háborúkat, valamint az igazságtalan és reakciós háborúkat.

A marxizmus-leninizmus azt tanítja, hogy csak az igazságos háborúk

[4] V. I. *Lenin* művei, 26. köt. Bp. 1952. 155—156. o.
[5] V. I. *Lenin* művei, 29. köt. Bp. 1953. 346. o.

haladóak, amelyek lerombolják a reakciós intézményeket és amelyeknek célja a rabszolgaság, az elnyomás alóli felszabadítás vagy a leigázás elleni védelem. Ilyen haladó háborúk voltak például a francia polgári forradalom háborúi. Bár ezekben a háborúkban is megvoltak a fosztogatásnak és az idegen földek meghódításának elemei, de fő történeti tartalmuk az egész régi, jobbágytartó Európa feudalizmusának megrendítése és lerombolása volt.

Marx és Engels néha a „védelmi háború" kifejezést használják, az igazságos háború fogalmát értve alatta. Ezt a kifejezést Marx az 1870—1871. évi francia–porosz háború jellegének meghatározásánál használta a háború első szakaszára, azaz „Sedanig" bezárólag. Éppen ilyen tartalmat tulajdonított Lenin is a védelmi háború fogalmának, ami alatt a nemzeti és forradalmi háborúkat értette. A proletariátus forradalmi harca, amely egyes országokban aratott győzelme folytán megerősödött, azt eredményezte, hogy egyes helyeken a polgárháború összefonódott a külső forradalmi háborúkkal. Az ilyen háborúk osztályjellegének következtében a megkülönböztetés a védelmi és támadó háborúk között elvesztette minden értelmét. Korábban ennek fontos jelentősége volt a háború politikai tartalmának meghatározására. Most a védelmi háború kifejezést az imperialisták az agresszió álcázására, a néptömegek becsapására használják fel.

Minden háború politikai tartalmában találhatunk olyan túlsúlyban lévő oldalakat, amelyek meghatározzák fő jellegét. Ezért a harc politikai céljaitól függően az igazságos és az igazságtalan háborúknak van néhány válfaji különbsége.

Az igazságos, felszabadító háborúk célja, vagy egy nép védelme a külső támadás és az illető nép leigázására irányuló kísérlet ellen, vagy a dolgozók felszabadítása a kapitalizmus rabságából, vagy a gyarmatok és függő országok felszabadítása az imperialista elnyomás alól. A történeti fejlődés során az igazságos háborúk több fő fajtáját különböztetjük meg: forradalmi, nemzeti, a gyarmatok nemzeti-felszabadító háborúi, a szocialista állam és a népi demokratikus államok háborúi, melyeknek célja, hogy megvédjék országukat az imperialisták támadásától, a haza szabadságáért és függetlenségéért vívott harcok, hogy megvédjék állami érdekeiket.

A forradalmi háborúkat az elnyomott osztályok az osztályrabszolgaság alóli felszabadulásukért viselték és viselik. V. I. Lenin azt mondta, hogy teljes mértékben elismerjük azoknak a háborúknak a törvényességét, haladó jellegét és szükségességét, amelyeket az elnyomott osztály az elnyomó osztály ellen folytat. A forradalmi polgárháború gyakran egybeesik a forradalmat kívülről elfojtani szándékozó intervenciósok elleni háborúval. Ez volt a helyzet a polgári Franciaország XVIII. század végi forradalmi háborúival, így volt ez a Szovjetunióban a polgárháború időszakában.

A forradalmi háborúknak a társadalmi rendszertől függően több történeti válfajuk van: rabszolgák forradalmi háborúi, parasztháborúk, a polgári forradalom háborúi és a szocialista forradalom háborúi.

A nemzetek kialakulása és a nemzeti államok létrejötte időszakában indulnak meg a nemzeti háborúk, amelyeknek célja, hogy megvédjék a népet a külső támadástól és a leigázására irányuló kísérletektől. A nemzeti háborúknak három fő történeti válfajuk van: az idegen iga alóli felszabadításért vívott háborúk, az ország nemzeti újraegyesítéséért, a politikai széttagoltság felszámolásáért folytatott háborúk és a nemzeti függetlenségért viselt honvédő háborúk.

A gyarmatok és függő országok nemzeti-felszabadító háborúinak célja a felszabadulás az imperialisták igája alól. Ilyen háborúkra például szolgálhatnak a XX. század derekán a vietnami és a koreai népek háborúi.

A világ első szocialista állama kapitalista környezetben volt és 1918-tól kezdve kénytelen volt visszaverni az imperialisták többszöri támadási kísérleteit. Az 1941—1945. évi Nagy Honvédő Háborúban a szovjet nép hazája szabadságáért és függetlenségéért és az európai népeknek a fasiszta iga alóli felszabadításáért küzdött. E háború eredményeként a nemzetközi helyzet megváltozott. Most az imperialistákkal egy egységes, erős béketábor áll szemben, élén a Szovjetunióval és a Kínai Népköztársasággal, mely tábor egy harmadik világháború kitörésének megakadályozásáért harcol. Most először folytatnak a történelemben tántoríthatatlan békepolitikát.

Az igazságtalan, hódító háborúkat azért viselték és viselik, hogy idegen területeket foglaljanak el, népeket fosszanak ki és igázzanak le, és a forradalmi mozgalmat elnyomják. A politikai célok sajátosságaiból kiindulva megkülönböztetünk ellenforradalmi háborúkat, a kizsákmányoló osztályok polgárháborúit, gyarmati és imperialista háborúkat.

Az ellenforradalmi háborúban a kizsákmányoló osztályok igyekeznek elfojtani a forradalmat, elnyomni a felszabadulásáért harcra kelt elnyomott osztályt. Ellenforradalmi háborúkat viseltek a rabszolgatartók, a feudális urak, a jobbágytartó földesurak, a burzsoázia.

Az uralmon levő kizsákmányoló osztályok vagy belső csoportjaik azért indítanak polgárháborúkat, hogy olyan államformát és államhatalmat szilárdítsanak meg, amely a legjobban biztosítja az elnyomott osztályok elnyomását.

A gyarmati háborúk célja a szabad népek leigázása volt. A XX. században az imperialista burzsoázia azért folytat gyarmati háborúkat, hogy fenntartsa a gyarmati rabszolgaságot, elnyomja a nemzeti-felszabadító harcra kelt gyarmati népeket.

Imperialista háborúkat a „befolyási övezetek" kiterjesztéséért, új, idegen területek meghódításáért folytatnak, hogy ott fosztogassanak és elnyomják a bennszülött lakosságot. V. I. Lenin megjegyezte, hogy ilyen

háborúkat a rabszolgaság talaján is folytattak. Voltak ilyenek a feudalizmusban is. De különleges jelleget az imperializmus korában nyernek, amikor ezeket a háborúkat a már felosztott világ újrafelosztásáért folytatják. „Az imperialista, vagyis a tőkések érdekeiért folyó háborúnak — írta Lenin — nemcsak az a lényege, hogy a háborút újabb nemzetek leigázásáért, a gyarmatok felosztásáért vívják, hanem még az is, hogy ezt a háborút főleg a *legfejlettebb* nemzetek folytatják, amelyek számos más népet, a földkerekség lakosságának *nagyobb részét igájukban tartják.*"[6]

Ilyen a XX. századi imperialista háborúk jellege.

A XIX. században a háborúba kezdtek bevonódni a széles néptömegek. „Visszavonhatatlanul elmúltak azok az idők — írta Lenin —, mikor a háborút zsoldosok vagy a néptől félig-meddig elszakadt kaszt képviselői viselték. A háborúkat ma a népek viselik..."[7]

A kizsákmányoló osztályok, amelyek kénytelenek voltak a néptömegeket bevonni a háborúba, mindenképpen leplezik a nép előtt a háború hódító céljait. A háborúkat igen gyakran azzal a céllal robbantották és robbantják ki, hogy elvonják a néptömegeket a forradalomtól.

A történelemben vannak olyan háborúk, amelyeknek elnevezése külső ismérvekből — a formális célokból, a szervezeti formákból, a háború méretéből stb. — származik. Ilyenek a vallási, kabinet-, dinasztikus, helyi, koalíciós-, világ- és preventív háborúk. E külső forma mindegyike mögött a háború osztályjellege, a háború meghatározott politikai tartalma rejlik.

A vallásháborúk formális célja a vallásszabadságért való harc volt, de gyakorlatilag az elnyomott osztály harca volt felszabadulásáért. Ilyenek voltak a XV. századi huszita-háborúk, a hugenották háborúi a XVI. században, a protestánsok és katolikusok háborúi a XVII. században. Ezeknek a háborúknak az osztálylényege abban rejlett, hogy a parasztoknak és a fiatal burzsoáziának a feudalizmus elleni harcai, a jobbágyrendszer eltörléséért folytatott harcai voltak, mely rendszernek egyik fő hordozója a katolikus egyház.

A feudálisok több évszázadon keresztül vallási jelszavak alatt viseltek háborút azzal a céllal, hogy idegen területeket hódítsanak és szabad népeket igázzanak le. Így a XI—XIII. században a katolikus egyház a nyugateurópai feudális urakra támaszkodva keresztes hadjáratokat szervezett, mely háborúknak az volt a célja, hogy kifosszák és leigázzák a Közel-Kelet népeit, a szlávokat és a Baltikum népeit. Ezek hódító háborúk voltak.

A XVIII. században Nyugat-Európában kabinetháborúkat viseltek a spanyol trónöröklésért (1700—1714), az osztrák örökösödésért (1740—1748), a bajor örökségért (1777—1779) stb. Lenin meghatározása szerint

[6] *V. I. Lenin* művei, 21. köt. Bp. 1951. 291. o.
[7] *V. I. Lenin* művei, 8. köt. Bp. 1954. 37. o.

a kabinetháborúkat a kormányok (kabinetek) viselték és nem a népek. A nép ezekben a háborúkban közvetlenül nem vett részt.

„Tudjuk, hogy a legtöbb háború egyes dinasztiák érdekeiért folyt és ezeket dinasztikus háborúknak nevezték"[8] — írta Lenin.

Mind a dinasztikus, mind a kabinetháborúkban az a kérdés dőlt el, hogy ki raboljon és nyomjon el többet.

A szervezeti formák szempontjából helyi és koalíciós háborúkat különböztetnek meg.

A helyi (elszigetelt) háború két állam háborúja, anélkül, hogy egy harmadik fél közvetlenül beavatkoznék (például az 1904—1905-ös orosz-japán háború). De mivel minden állam államok rendszerébe tartozik, ezért a helyi (lokális) háborúkban megmutatkozik többé-kevésbé a nemharcoló államok befolyása. Így volt ez az orosz-japán háborúban, amikor az amerikai és angol imperialisták hallgatólagosan segítették a japán militaristákat.

A koalíció államok tömörülése, szövetsége, amelyet azért szerveztek, hogy háború útján közös politikai célokat érjenek el. Ez a fogalom 1792 óta ment át a használatba, amikor Poroszország és Ausztria, Anglia vezetésével, szövetséget (koalíciót) kötött a forradalmi, polgári Franciaország elleni háborúra. Az európai országok jobbágytartó államainak a történelemben első koalíciós háborúját azzal a céllal indították, hogy elfojtsák a francia polgári forradalmat. A XIX. század végén és a XX. század elején Európában két koalíció alakul: a hármasszövetség (Németország, Ausztria-Magyarország és Olaszország) és az antant hármasszövetsége (Anglia, Franciaország és Oroszország), amelyek 1914-ben megindították az imperialista koalíciós háborút a világ újrafelosztásáért, amely háború a hármasszövetség országainak vereségével végződött. 1941-ben a fasiszta Németországnak a Szovjetunió elleni támadására válaszképpen létrejött egy koalíció, melynek tagjai voltak a Szovjetunió, Anglia, az Egyesült Államok és más államok. A Szovjetunió vezette fasisztaellenes koalíció igazságos, felszabadító háborút viselt.

Az első és a második világháború a világgazdaság kapitalista rendszere általános válságának következménye volt. Ezeknek a háborúknak az volt a céljuk, hogy az imperialisták újra felosszák maguk között a világot. A világháborúk a földkerekségnek majd mindegyik államát bevonták a harcba. Ezek a háborúk nemcsak területileg világháborúk (a hadszintér — *az egész világ*), hanem elsősorban a kiváltó okok jellege (a *világ*gazdaság válsága), valamint a gazdasági és politikai célok tartalma (az *egész világ* újrafelosztása) tekintetében is.

Az imperialista háborús uszítók széles körben propagálják az úgynevezett preventív háború „elméletét". A háborúnak ez az elnevezése a cselekvési módból ered. A preventív háború célja a készülő támadás

[8] V. I. *Lenin* művei, 28. köt. Bp. 1952. 68. o.

megelőzése, hamarabb rátámadni az ellenfélre, mielőtt az tenné. Az Egyesült Államok imperialistái ilyen háborút hirdetnek széltében a Szovjetunió és a népi demokratikus országok ellen. A preventív háború „elméletével" támasztják alá az agresszorok hadüzenet nélküli rablótámadásaikat és ezzel az elmélettel takaróznak.

A burzsoá ideológusok a néptömegek becsapására a hódító háborút védelmi háborúnak jelentik ki, ezzel leplezve a háború igazi osztálytartalmát, igazi rabló céljait. Így volt ez 1914-ben, amikor a két hadakozó koalíció burzsoá ideológusai azt bizonygatták, hogy védelmi háborút viselnek, felcserélve a háború politikai tartalmát stratégiai formáival. Igaz, hogy az igazi védelmi, azaz igazságos háború — Marx szavai szerint — egyáltalában nem zárja ki a támadó hadműveleteket, amelyeket a hadműveletek menete diktál.

Az imperialisták ideológusai széles körben terjesztik a „kezdeményező elméletét", hogy ezzel bizonyítsák a burzsoázia „békeszeretetét" és elrejtsék a háború igazi bűnöseit. Ebben előszeretettel alkalmazzák az ezen „elmélet" mögé megbúvó háborús uszítók a provokációt. Lenin a „kezdeményező elméletének" osztálylényegét leleplezve azt írta, hogy a dolog lényege a háború okaiban, politikai céljaiban és a háborút indító osztályokban rejlik.

Az első világháború idején működő burzsoá ideológusok és politikusok a tömegek becsapására nagy mértékben alkalmazták a pacifizmust, amelynek hívei csak szavakban ítélték el a háborút és hirdették a békét. A jobboldali szociáldemokraták voltak abban az időben a kispolgári pacifizmus fő hirdetői a proletariátus tömegei között. Lenin leleplezte az akkori kispolgári pacifisták osztályarculatát és bebizonyította, hogy a szociáldemokrata pacifizmus csak a polgári pacifizmus visszhangja, amely azt sugalmazta a munkásoknak, hogy bízzanak a burzsoáziában, díszbe öltöztette az imperialista kormányok politikáját és elvonta a dolgozó tömegeket a megérett szocialista forradalomtól.

Az igazi békeharcosok a kommunisták. A szovjet kormány békepolitikája ennek világos bizonysága. A Szovjetunió már fennállásának első napjaitól kitartó harcot folytat a béke ügyéért az egész világon. A szovjet kormány leleplezi a harmadik világháború uszítóit és a békeszerető tömegeket a békeharcra szervezi.

Az igazságtalan háborúkat igazoló tudományellenes „elméletek" osztálylényege

A kizsákmányoló osztályok ideológusai már a régi időktől kezdve hoztak létre olyan „elméleteket", amelyekkel az igazságtalan háborúkat igazolták.

Még Platon, a régi görög idealista filozófus, állapította meg, hogy a háború a népek természetes állapota és Aristoteles a rabszolgatartók rablóháborúit igyekezve igazolni, a háborút a tulajdonszerzés természetes

módjának tartotta és a rabszolgaszerző háborúkat igazságosaknak nevezte. Ezt a rabszolgatartó ideológiát a feudális urak és a burzsoázia felhasználta a maga céljaira.

A sötét középkorban a katolikus egyház csak azokat a háborúkat ítélte el, amelyek az egyház — a legnagyobb feudális úr — létét fenyegették. A katolikus egyház háromszáz éven át szervezte a véres keresztes hadjáratokat. A rablást és útonállást érdemnek magasztalták és a kereszttel megáldották. A kizsákmányoló osztályok ideológusai nagy mértékben használták és használják fel ma is a vallást az igazságtalan háborúk igazolására. Szerintük a háború isten ügye, és ezért az ember nem képes azt elhárítani. Valamennyi vallás úgynevezett szent könyvei dicsőítik a háborút és az isten kezében a háborút az emberekre való befolyás eszközévé avatták. A vallás igazolja a rablás és elnyomás céljából indított háborúkat és a háborúban való részvételt legfőbb erénynek minősíti.

A burzsoázia ideológusai elsősorban a gyarmati háborúkat próbálták mindenáron igazolni. Hobbes angol filozófus a háborúk örökkévalóságát és elkerülhetetlenségét az ember természetével magyarázta. Azt bizonygatta, hogy magának az embernek a természetében rejlenek a háború fő okai. A háború állapota — Hobbes szavai szerint — mindeddig az egyetlen törvény az államok és az uralkodók viszonyában. Az elnyomott osztályok felszabadító háborúit Hobbes elítélte.

„Az örök béke ezen a világon nem adatott meg a halandóknak, hanem csak a temetőben lehetséges" — mondta Leibnitz német idealista filozófus. Az örök béke — Leibnitz szerint — a természet elhalásához, a népek életének hanyatlásához, az önállóság elvesztéséhez, a fejlődés megakadásához vezetne. Leibnitz e nézetét továbbfejlesztette Hegel német idealista filozófus. Hegel osztálya társadalmi megrendelését teljesítve, bizonyította a háborúk szükségességét és azt ajánlotta, hogy a külső háborúk jó eszközül szolgálnak az országon belüli osztályharc gyengítéséhez.

Clausewitz, a XIX. század német katonai teoretikusa, Hegel idealista filozófiája alapján, bizonyította a háborúk örökkévalóságát és elvont logikai fejtegetésekkel igyekezett a háborút a védekezésből levezetni. Érvelésében az abszolút háború fogalmából indult ki, mint Hegel filozófiájában az abszolút eszme fogalmából. Az abszolút háború az az örökké létező ideál, amelyet minden konkrét háború megközelíteni igyekszik. Clausewitz szerint a XIX. század háborúi minden más háborúnál inkább közelítették meg ezt az ideált. Clausewitz a konkrét háborúk kirobbanásáról szólva abból indult ki, hogy a háborús felek hogyan vannak felkészülve a háborúra; közülük a háborúra felkészült fél fog cselekedni, a másik pedig várakozó álláspontra helyezkedik. A cselekvés célja a hódítás, az ellenfél megtámadása útján, a várakozás célja a feltartóztatás, az ellenfél csapásainak visszaverésével. Ebből kifolyólag

a háború fogalma — mondta Clausewitz — logikusan nem a támadásból, hanem a védekezésből folyik. Clausewitz a tények elferdítésével azt állította, hogy a védekezés hozza először mozgásba a háború elemi erőit Ha a védekező fél nem állana ellen, akkor nem lenne háború, mert a támadónak nem a harc, hanem csak a hódítás a célja. Tehát Clausewitz szerint nem a támadó, hanem a védekező fél a háborús bűnös.

A burzsoá teoretikusoknál a háború vallási és logikai megokolása mellett még van egy pszichológiai „elmélet" is a háború keletkezéséről. Ennek az elméletnek a szerzői azt állítják, hogy a háború oka az emberben levő „vérszomjasság", „a háborúra való állati ösztön", „a verekedési hajlam" stb. A háború oka mindig magának az embernek és a társadalomnak a természetében fog rejleni, a háború soha sem fog eltűnni a föld színéről, amíg ember — a háború szülőoka — létezik.[9]

A XIX. században széles körben elterjedt a háború megokolásának úgynevezett biológiai „elmélete". Ennek az elméletnek a hívei így okoskodtak: Minden élőlényre jellemző a létért való harc. Az ember élőlény. Következésképpen az ember életének alapját is a létért való harc törvénye alkotja. Így Lange német polgári ideológus kijelentette, hogy az emberiség egész történetét a természet egy nagy törvénye — „a létért való harc" alá kellene sorolni. Hasonló véleményen volt az orosz cárizmus ideológusa, Mihnyevics hadtörténész is, aki azt írta, hogy a háború nem kerülhet le a történelem lapjairól, mert a társadalom életének normálisabb jelensége, mint a béke. Mihnyevics számításai szerint, 13 háborús évre egy békeév esik. Véleménye szerint a háború a létért való harc elvének legvilágosabb kifejeződése.

Nem kevésbé elterjedt a kapitalista országokban Malthus angol pap embergyűlölő elmélete, mely szerint túl gyorsan szaporodik az emberi nem. Malthus követői a háborút „jótevő tényezőnek" nevezik, mert szerintük a háború megsemmisíti a „lakosságfelesleget" és így helyreáll az egyensúly a létfenntartási eszközök és a lakosság lélekszáma között. Malthus e farkas-„törvényét" követik még ma is a burzsoázia reakciós ideológusai (W. Hesler, B. Dally stb.) az imperialista országok kormányai agresszív politikájának megokolására.

A fasiszta ideológia egyik forrása volt Nietzsche reakciós filozófiája (a XIX. század utolsó negyede). Nietzsche a „vér és vas" porosz imperialista politikájának „prófétája", a német burzsoázia legreakciósabb részének ideológusa volt. Nietzsche az arisztokratikus, szőkehajú árjákat dicsőítette, és azt ajánlotta nekik, hogy vessék el a keresztényi könyörületesség rabszolgaerkölcsét. A fasiszták ezzel az útonálló, fajgyűlölő erkölccsel mérgezték a német népet és készítették elő a második világháborút.

A fajelmélet kiindulópontja a fajok „biológiai és szellemi egyenlőtlen-

[9] *Asztafjev:* A modern hadtudományról. II. rész. 1881. 14. o. (oroszul).

sége". Ennek az áltudományos elméletnek az alapját az a tétel képezi, hogy vannak „teljesértékű" és „nem-teljesértékű" fajok és hogy a természetes kiválasztódás folytán a „teljesértékű" és alkalmas individuumok életben maradnak és azért kell küzdeniük, hogy megteremtsék uralmukat. Hasonló embergyűlölő ideológiát hirdetnek ma széles körben a monopoltőke ideológusai. Véleményük szerint csak azok a nemzetek teljesértékűek, akik a kiválasztott fajhoz tartoznak és arra hivatottak, hogy a világot uralják.

A XX. század fordulóján még egy áltudományos „elmélet" jelent meg az imperialista háborúk igazolására, mégpedig az úgynevezett geopolitika. Ennek az elméletnek egyik szerzője Ratzel német geográfus volt. Szerinte a szerves életnek — és így az emberi életnek — egyik alapvető törvénye, a létért való harc. Ezért egy állam külpolitikáját — Ratzel véleménye szerint — az állam földrajzi helyzete, területének kiterjedése és határainak jellege határozza meg. A német geopolitikus a földrajzi tényezőket elemezve arra a következtetésre jutott, hogy a mi „apró bolygónkon a tér csak egy államnak elég". Így próbálta a német imperialisták ideológusa bizonyítani a világuralomért való harc elkerülhetetlenségét.

A Szovjetunió győzelme a második világháborúban döntő csapást mért a fajgyűlölet fasiszta ideológiájára és a geopolitikára. De, mint látjuk, ezt a leckét nem akarják megszívlelni a világuralom újabb városmányosai. Speakman, a mai geopolitika megalapítója, az imperialista burzsoázia agresszív törekvéseinek alátámasztására azt állítja, hogy „a világpolitikát kizárólag az erő vagy a földrajzi valóság irányítja". Megállapítása szerint „a földnek maga a formája törli el az erkölcsöt és szentesíti azt, hogy kiírtsák a gyengéket azok, akiknek erejük van". Speakman nyomdokain halad az angol imperialisták ideológusa, Watkin Davis, aki azt állítja, hogy „a földrajz a legfőbb tényező az államok külpolitikájában".

A geopolitikusok széles körben használják azokat az „elméleteket", hogy „a társadalomban a létért való harc örök és elkerülhetetlen" és hogy „a földgömb abszolút értelemben túlnépesedett". Véleményük szerint, ennek következménye „mindenki harca mindenki ellen", „harc a földrajzi térért" és az „erőpolitika". A háború — szerintük — az emberi társadalom „örök" törvénye, azokhoz a harci törvényekhez hasonlóan, amelyek az állatvilágban dúlnak.

A valóságban a kapitalista társadalomban nem „a létért való" biológiai harc dúl, hanem társadalmi harc, osztályharc. A proletariátus harcol az új szocialista termelési viszonyokért, az imperialista burzsoázia pedig a társadalom felépítésének elavult, reakciós formáiért. A kapitalista rendszer léte az oka a nyomornak, az éhinségnek, a munkanélküliségnek, az agresszív háborúknak, nem pedig „a földrajzi feltételek rosszabbodása" vagy a földkerekség abszolút túlnépesedése.

A geopolitika, az imperialisták ideológiai fegyvere, amelyre azért van szükségük, hogy elkendőzzék agresszív politikájuk igazi okait, amelynek igazi célja, a monopoltőke maximális profitjának biztosítása. A geopolitikusok az egyes államok földrajzi helyzetéről hangoztatott hazug érvekkel, az „élettérről" való zagyva mesékkel próbálják erkölcsileg lefegyverezni a békéért harcoló népeket. A geopolitikusok minden eszközzel azt a hitet akarják köztük elhinteni, hogy ha nem vesznek részt az agresszív háborús blokkokban, akkor elkerülhetetlenül el fogják veszíteni szabadságukat, önállóságukat. A modern geopolitikusok igazolni akarják a monopoltőke által a világ minden részében indított rablókalandokat.

V. I. Lenin leleplezte a háborúk örökkévalóságáról szóló „elmélet" útonálló lényegét, mondván: „... hogy a háborúk elkerülhetetlenek, amíg a társadalom osztályokra tagolódik, amíg az ember embert kizsákmányol."[10]

De a háborúk nem örökkévalóak. A társadalmi fejlődés során meg fog szűnni a termelőeszközök magántulajdona és ezen az alapon már nem lesz szükség a társadalom osztályokra való oszlására, és így eltűnnek a háborút kiváltó okok.

A hadsereg keletkezése és osztályjellege

Az ősközösségi rendszerben a törzseket a népgyűlés és a törzsfők tanácsa kormányozta. Engels meghatározása szerint a törzsek „öntevékeny fegyveres szervezetet" alkottak. Ebben az időszakban még nem volt speciális katonai szervezet.

A nemzetségi rend idején ideiglenes katonai alakulatok jelentek meg, amelyek később a hadvezérek, katonai parancsnokok kíséretévé alakultak át. Ezek már a speciális katonai szervezet csírái voltak.

Az osztálytársadalom létrejöttével szükségessé vált egy olyan erő, amelynek a segítségével az uralkodó osztály alárendeltségben tarthatta a rabszolgákat, szegényeket és a nem-nemeseket. Ilyen erő volt az állam, amely a nép akaratnyilvánító szerveiből (népgyűlés, törzsfők tanácsa, katonai parancsnok) fejlődött ki és a nép elnyomásának eszközévé vált. A társadalom nemzetségi struktúrája az ellenkezőjébe csapott át. Míg ez korábban saját ügyeik intézésére alakult, most a szomszédok kirablásának és elnyomásának, a rabszolgaszerzésnek, a kizsákmányolt osztályok elnyomásának eszközévé vált.

Engels rámutatott az állam két megkülönböztető vonására: az egyik az emberek területi eloszlása, amely kiszorította a nemzetségi szervezetet, a másik a közhatalom jelenléte, amely a néptől elválasztott speciális fegyveres erőt szervezi. Ez az erő volt a hadsereg, amely egyidőben jelent

[10] *V. I. Lenin* művei, 8. köt. Bp. 1954. 575. o.

meg az állammal. Ebből következik, hogy a hadsereg kifejlődése az illető állam társadalmi és politikai berendezésétől függ.

A hadsereg és a hadiflotta, az államhatalom eszköze. Ezek a fegyveres osztagok arra hivatottak, hogy az uralkodó osztályok bel- és külpolitikáját biztosítsák.

A hadseregnek mindig osztályjellege volt. Vagy közvetlenül az uralkodó osztályt fegyverezték fel (rabszolgatartó csapatok és a feudális urak csapatai), vagy az uralkodó osztály képviselői a maguk kezében összpontosították a katonai hatalmat, ami a parancsnoki kar betöltésénél az osztályelv alkalmazásában állt (az abszolutista-jobbágytartó és burzsoá államok hadseregei). Osztálytársadalomban sohasem volt osztályon kívüli hadsereg. Például Franciaországban a királyi hatalom szigorúan őrizte hadseregének osztályjellegét, a hadseregben a tisztikar zárt nemesi kasztot alkotott. A hadseregben való szolgálathoz igazolni kellett legalább negyedíziglen a nemesi leszármazást. Ez a hadsereg a király engedelmes eszköze volt.

Nyugat-Európa feudális-abszolutista államai állandó reguláris zsoldos seregeket szerveztek, amelyeknek az volt a feladatuk, hogy elnyomják a jobbágyparasztokat és a polgárság forradalmi mozgalmait, és dinasztikus háborúkat viseljenek.

Gyarmatok foglalására, a fegyvertelen helyi lakosság kiirtására és elnyomására a feudális-abszolutista államok speciális zsoldos csapatokat alakítottak. Ezeket az osztagokat speciálisan felszerelt hajókon elküldték Afrikába, Ázsiába, Amerikába, Ausztráliába, az óceánok kis és nagy szigeteire rabolni, idegen területeket elfoglalni, a helyi lakosságot megsemmisíteni és rabszolgaságba hajtani. A gyarmati hatalmak nagy fegyveres expedíciókat szereltek fel arany, fűszerek és más értékes cikkek szerzésére. Ezeknek az expedícióknak a fiatal burzsoázia rendelkezésére bocsátotta a szükséges eszközöket és embereket. Így keletkeztek a zsoldos osztagok, azok az első káderek, amelyek a gyarmati hadseregek magvai voltak.

A fegyveres harc minden tökéletes eszközével ellátott modern gyarmati hadseregek célja fenntartani a gyarmatokon a helyi lakosság elnyomását, és magas extraprofitot biztosítani a monopoltőkének.

A hadsereg egyik vagy másik osztály politikájának eszköze. Ezért a hadsereg osztályjellegének feltárásához elsősorban azt kell meghatározni, hogy melyik osztály érdekeit juttatja kifejezésre és milyen politikai célok elérésére törekszik az adott háborúban. Ha a hadsereg a kizsákmányolt osztályok elnyomására vagy egy másik nép rabságba döntésére törekszik a kizsákmányoló osztályok érdekében, akkor ez a hadsereg elnyomó hadsereg. A burzsoázia osztálycéljai elérése érdekében sokmilliós népi tömegeket fegyverez föl és kényszerít harcolni. Ezt úgy valósítja meg, hogy először is osztályalapon választja ki a parancsnoki kart és szigorú kényszerítő rendszabályokat alkalmaz a közemberekkel

szemben; másodszor pedig becsapja a népet és az úgynevezett „Ki kezdte?" elmélettel, a „haza védelmének" jelszavával stb. leplezi a háború igazi céljait; harmadszor pedig felszítja a sovinizmust, a nemzeti gyűlölködést, az alacsonyrendű ösztönöket.

Ha egy hadsereg egy elnyomott osztály vagy az egész nép felszabadításáért harcol, akkor az a hadsereg felszabadító hadsereg. Egy nép vagy osztály, amely egy idegen elnyomás megdöntéséért, saját függetlenségéért, harcol, felszabadító sereget hoz létre. Ilyenek voltak: Spartacus hadserege az i. e. I. században, a felkelt parasztok seregei a XIV—XVIII. században, a népfelkelő csapatok Oroszországban 1612-ben, a Párizsi Kommün hadserege 1871-ben és sok más. Az elnyomott népnek és elnyomott osztályoknak — mint erre a marxizmus-leninizmus klasszikusai többízben rámutattak — arra kell törekedniük, hogy fegyverük legyen és azzal mesterien tudjanak bánni.

Mivel a hadsereg az uralkodó osztály szervezett ereje, így minden forradalom során makacs harc folyik ezért az erőért. A forradalmi osztály vagy arra törekszik, hogy a hadsereget a maga oldalára vonja, vagy szétbomlassza, mint az uralkodó osztály bástyáját.

Amikor az új uralkodó osztály megtöri a régi uralkodó osztály ellenállását és szétbomlasztja hadseregét, azon van, hogy vagy a régi fegyveres erők helyreállításával, újjászervezésével és megerősítésével, vagy új fegyveres szervezet alakításával megszilárdítsa uralmát. Amikor a kizsákmányoló osztályok uralma felváltja egymást, nincs szükség az államgépezet teljes megsemmisítésére, mert ezek a szervek többé-kevésbé megújított formában az új osztályt kezdik szolgálni. Így a francia burzsoá forradalom idején a régi királyi hadsereget nem bocsátották szélnek, hanem végeredményben összeolvadt az önkéntes polgári hadsereggel.

A proletárforradalom felszámolja a kizsákmányoló osztályok uralmát, megsemmisíti embernek ember általi kizsákmányolását, széttöri a polgári államgépezetet és új hadsereget hoz létre. Ebben mutatkozik meg elsősorban a proletárforradalom hadserege felépítésének alapvető különbsége a polgári forradalom hadseregének felépítésétől. A forradalom során a proletariátus létrehozza saját fegyveres erejét — az újtípusú forradalmi hadsereget. „A felfegyverzett munkások egy *új* hadsereg csírái, egy *új* társadalmi rend szervezeti magja voltak. Ennek a magnak széttaposása, kifejlődésének megakadályozása volt a burzsoázia első feladata. Minden győzelmes forradalom első feladata — Marx és Engels több ízben hangsúlyozták ezt — a következő volt: szétzúzni a régi hadsereget, feloszlatni és újjal felcserélni. Az uralomra törő új társadalmi osztály sohasem szerezhette és szilárdíthatta meg ezt az uralmát — és nem teheti meg ezt ma sem — másként, mint úgy, hogy teljesen felbomlasztja a régi hadsereget... mint úgy, hogy minden hadsereg nélkül átmegy egy igen nehéz, igen kínos szakaszon... mint úgy, hogy foko-

zatosan alakítja ki, súlyos polgárháborúban alakítja ki az új hadsereget, az új fegyelmet, az új osztály új harci szervezetét."[11]

Éppen így jött létre a Szovjet Hadsereg, a proletárforradalom hadserege, a munkások és parasztok hadserege, a kapitalista rabszolgaságból felszabadult dolgozó tömegek hadserege, az országunk nemzetei közötti testvériség hadserege, a szocialista állam védelmének, szabadsága és függetlensége biztosításának hadserege.

A burzsoázia azt hajtogatja, hogy hadserege politikailag semleges. De ez nem így van. A burzsoá hadsereg a valóságban meg van fosztva a politikai jogoktól, de mindig bevonták és bevonják a politikai harcba, a burzsoázia bástyája és eszköze a munkások forradalmi akcióinak elfojtására. A hadseregének politikamentességéről hangoztatott szólamokkal leplezi a burzsoázia hadseregének osztályjellegét. A Szovjet Hadsereg nem kendőzi politikai céljait. A Szovjet Hadsereg személyi állománya tudja, hogy miért harcol. Nálunk a nép és a hadsereg nem áll szemben egymással, hanem egységes egészet, egy családot alkot.

A burzsoázia hadseregét a sovinizmus, a nemzeti viszálykodás, a más népek és államok iránti gyűlölet szellemében neveli. A Szovjet Hadsereget a népek és fajok egyenjogúsága, az országok közötti béke megőrzése szellemében nevelik, és ezért a hadseregben nincs és nem is lehet faji gyűlölet más népek iránt.

A Szovjet Hadseregben a harcosok és a parancsnokok egységes társadalmi képet mutatnak és céljuk is egy — a szocialista haza védelme. A társadalmi és állami rendszer a Szovjet Hadsereg egységének, erejének, hatalmának és hősiességének forrása. Hadseregünk a nép egy része, amely onnan meríti erejét, hogy politikai és erkölcsi egységet alkot a néppel. A Szovjet Hadsereg erejének másik forrása, hogy eszmeileg fel van fegyverezve és meg van acélozva: a marxi-lenini elmélet a Szovjet Hadsereg legnagyszerűbb eszmei fegyvere.

Tehát a hadsereg osztályjellegét közvetlenül meghatározzák: a társadalmi és politikai rendszer sajátosságai, a hadsereg parancsnoki karának osztályhovatartozása, azok a politikai célok, amelyeknek kivívásáért a hadsereg harcol. A hadsereg erejének és harcképességének forrásai, elsősorban a néppel vagy osztállyal — amelynek érdekeit védelmezi — fennálló kapcsolatának ereje; másodszor a háború jellege, amely a politikai célokban jut kifejezésre; harmadszor a hadsereg hátországának szilárdsága.

A háború hajtóerői

A marxizmus-leninizmus azt tanítja, hogy az anyagi javak termelési módja határoz meg minden társadalmi fejlődést és képezi azt a reális alapot, amelyen az emberek tevékenysége kibontakozik. A dolgozók, akik

[11] *V. I. Lenin* művei, 28. köt. Bp. 1952. 290—291. o.

az anyagi termelés folyamatában az élet összes javait létrehozzák, viszik előre az egész társadalmi életet is; a történelem alkotója az anyagi és szellemi kultúrát létrehozó nép. A nép építette az ókori Egyiptomban a csatornákat, erődöket, hajókat és harckocsikat; a nép emelte Babilon, Athén, Karthagó, Róma, Bizánc, Moszkva és más nagy és kis városok várfalait; a nép épített kastélyokat a feudális uraknak, erődítményeket hatalmas erődökkel a XIX. században és állandó erődrendszereket a XX. században. A társadalmi harc kimenetelét a néptömegek döntik el. Háborúban és csatában katonatömegek küzdenek és vérükkel szerzik meg a győzelmet.

Marx meghatározása szerint a társadalom története az anyagi javak termelőinek története.

A burzsoázia ideológusainak viszont ellentétes a szemlélete: a néppel szembeállítják a kritikusan gondolkodó személyiségeket, egyéni hősöket. Véleményük szerint a hősök, királyok, hadvezérek, politikusok a történelem alkotói. Ennek a nézetnek a tarthatatlansága nyilvánvaló. A társadalom életében a gyökeres átalakulásokat a néptömegek hozták létre. A rabszolgák felkelései megrendítették a rabszolgatartó rend alapjait és meggyorsították bukását; a paraszti tömegek és a városiak felkelései megingatták a feudális rend alapjait és elősegítették a burzsoá rend kialakulását; az orosz proletariátus a szegényparasztsággal való szövetségben megvalósította a szocialista forradalmat és felszámolta a burzsoá rendet Oroszországban. A történeti folyamatok helyes megértéséhez elsősorban a néptömegek harcának történetét kell tanulmányozni, tisztázni kell a lefolyt eseményekben játszott igazi szerepüket.

A fegyveres erők megteremtői nem a hadvezérek és az uralkodók, hanem az állam uralkodó osztályai, illetve a nép a maga egészében. Így az ókori Görögországban és az ókori Rómában a rabszolgatartók osztálya hozta létre a rabszolgatartó (nemcsak céljaik, hanem összetételük tekintetében is) hadseregeket. 1612-ben az orosz nép teremtette meg a népfelkelést, amely az orosz államból a lengyel beavatkozókat kiűzte. A XVIII. század fordulóján az orosz nemesek és kereskedők (az új uralkodó osztályok) fejezték be a reguláris orosz hadsereg és flotta létrehozását, amelyek azután a svéd beavatkozókat visszaverték. A Kommunista Párt vezetésével az orosz nép teremtette meg a szovjet fegyveres erőket, amelyek 1918—1920-ban a külföldi beavatkozók és a belföldi ellenforradalom, 1941—1945-ben pedig a fasiszta Németország elleni harcban megvédte a Nagy Októberi Szocialista Forradalom vívmányait, megvédelmezte hazánk szabadságát és függetlenségét.

Lenin azt írta, hogy az győz, akinek több a tartaléka, több az erőforrása, nagyobb a kitartása a néptömegben. Ezt megerősíti a Nagy Honvédő Háború tapasztalata, amikor is a szovjet nép becsülettel kiállta anyagi és szellemi erőinek összes megpróbáltatását és győztesen került ki a harcból. A szocialista rendszer gazdasági és politikai fölénye a kapi-

talista rendszerrel szemben, határozta meg a fasiszta Németország teljes szétzúzásának elkerülhetetlenségét. De a győzelem nem jön magától, azt ki kell vívni. Nem elég a bőséges tartalék, azt teljesen mozgósítani is kell, okosan kell megszervezni és hozzáértéssel kell kihasználni az ellenség szétzúzására.

Tehát *a háború fő mozgató ereje* vagy a nép a maga egészében, vagy azok az osztályok, amelyek a háborút viselik, vagy abban résztvesznek. Ez a tétel vonatkozik azokra a háborúkra is, amelyeket a nép rovására eltartott zsoldos seregekkel vívtak. A háború mozgató erőihez tartoznak ezenkívül a *közvetlen tartalékok*, ilyenek a szövetségesek, és a *közvetett tartalékok*, mint az ellenség táborában levő ellentétek. A háború kimenetelét a fő mozgatóerő dönti el; a közvetlen és közvetett tartalékok pedig a háború menetére fejtenek ki több-kevesebb befolyást.

1941-ben a német fasizmus seregei betörtek a Szovjetunióba, hogy leigázzák és kiírtsák a Szovjetunió népeit, és országunkat hitleri gyarmattá tegyék. A szovjet nép a Kommunista Párt vezetésével harcra kelt szabadságáért és függetlenségéért. A Nagy Honvédő Háború fő mozgató erői, a Kommunista Párttal az élen, a Szovjetunió népei voltak.

A háború menetére befolyással voltak a szövetségesek — az Egyesült Államok és Anglia. Politikájuk és stratégiájuk jellege (a második európai front megnyitásának halogatása) elodázta a fasiszta Németország szétzúzásának időpontját. A Szovjetunió aktív közvetlen tartalékai voltak az európai „új rend" megdöntéséért harcoló nyugateurópai népek.

A német fasiszta blokk táborában dúló ellentétek voltak a közvetett tartalékok, amelyek szintén behatással voltak a második világháború menetére. De ezeknek az ellentéteknek a kiéleződése és elmélyülése közvetlenül a fő hajtóerő — a Szovjetunió népei — harcának eredményétől függött.

A Szovjet Köztársaság polgárháborújának fő hajtóereje 1918—1920-ban a proletariátus volt, amelynek közvetlen tartalékát a vele szövetséges parasztság (a szegény- és a középparasztság) képezte. A proletariátus és a parasztság szövetségének szilárdságát a Kommunista Párt helyes politikája határozta meg. A közvetett tartalékok a Szovjet Köztársaság nagyszámú ellenségének táborában dúló ellentétek voltak: a belső osztályellentétek a kapitalista államokban és az imperialista államok közötti ellentétek, a belső ellenforradalom erői és a beavatkozók közötti ellentétek, valamint az ellenforradalmi erőkön belüli ellentétek; mindezek az ellentétek befolyással voltak a polgárháború menetére.

1871-ben a párizsi munkások felkeltek Franciaország ellenforradalmi kormánya ellen és kezükbe ragadták a hatalmat. Az elején a forradalomhoz csatlakoztak a kiskereskedők és a polgári republikánusok, akik arra számítottak, hogy a Kommün majd biztosítja politikai céljaik elérését. De a forradalom ezen útitársai hamarosan mind elpártoltak a Kommüntől. Végig csak a párizsi munkások — a Kommün fő hajtóereje —

maradtak hűek a forradalomhoz. A Párizs alatt álló porosz csapatok által támogatott franciaországi kizsákmányoló osztályok tömörültek a Párizsi Kommün ellen és az elbutított parasztokat állították ellene. Az ellenforradalomnak sikerült elszigetelnie Párizst, ennek következtében a párizsi munkások magukra maradtak és leghősibb ellenállásuk ellenére is vereséget szenvedtek az egyenlőtlen harcban. Nem volt lehetőség a fő mozgató erő gyarapodására és az adott helyzetben a közvetlen és közvetett tartalékokat nem tudták kihasználni.

Az ellenség feletti győzelmet közvetlenül a fegyveres erők, a katonatömegek vívják ki harcukkal és vérükkel, a fegyverzet okos felhasználásával, bátorságukkal, kitartásukkal, elszántságukkal és önfeláldozásukkal. Ezért tanulmányoznunk kell a katonatömegek tevékenységét a háború előkészítésének és menetének időszakában.

A burzsoá katonai teoretikusok a győzelem és a vereség forrásainak magyarázatában vagy mindent a hadvezér lángelméjének számlájára írtak, vagy a hadművészet „örök és változatlan alapelveit" keresgélték. Ilyennek tartották a hadműveleti vonal kiválasztását, a közlekedés biztonságát, a váratlanságot stb. A történelem azt tanítja, hogy egyedül a hadvezér lángelméje nem biztosíthatja a háború győzelmes kimenetelét: így volt ez Hannibállal, Napóleonnal és más hadvezérekkel. Nincs a hadművészetnek olyan örök és változatlan alapelve, mint például a váratlanság.

A második világháború kimenetelét nem a váratlan hadműveletek döntötték el, amire a német fasiszta hadvezetőség számított, amely stratégiai számításait az úgynevezett „Barbarossa-tervre" alapította. A váratlanság csak időleges, járulékos momentumnak bizonyult, mert a Szovjetunió meglepetésszerű, hadüzenet nélküli hitszegő megtámadása a fasiszta Németország részéről nem érte a szovjet népet váratlanul: az ország iparosítása és a mezőgazdaság kollektivizálása a Kommunista Párt vezetése alatt biztosították a Szovjetunió nagymérvű védelmi képességét. A szovjet nép elszánt és kitartó harca következtében a fasiszta német hadsereg elvesztette a váratlan támadás által nyújtott átmeneti előnyeit. A váratlan támadásnak csak időbelileg korlátozott hatása volt és nem döntötte el a háború kimenetelét.

A váratlanság megvalósítható vagy a támadás (ellentámadás), csapás (ellencsapás), roham (ellenroham) kezdeti időpontjának megválasztásával, vagy az új harci eszközök tömeges alkalmazásával, vagy manőverrel (ellenmanőverrel) stb. A váratlanságnak a háborúban nagy hadászati, hadműveleti és harcászati jelentősége van. Ezt tudták is mindenkor a hadi teoretikusok és hadvezérek, de gyakran mindenesetre túlbecsülték a váratlanság szerepét. A váratlanság tényezőjének helyes alkalmazása kedvező feltételeket teremt a fegyveres erők tevékenysége számára a háború vagy hadjárat kezdeti időszakában, a hadművelet vagy csata kezdő szakaszában, a hadműveletek menetében pedig elősegíti a kedvezőtlenül ala-

kult helyzet megváltozását. De a váratlanság tényezőjének hatása időbelileg korlátozott.

A hadtörténelem arról tanúskodik, hogy rendszerint még a stratégiai váratlanság sem döntötte el a háború kimenetelét. Legjobb esetben elősegítette a stratégiai kezdeményezés megragadását, de ennek megtartásához gyakran hosszú harcot kellett vívni. A váratlanság csak egy vagy más mértékben *van behatással* a hadműveletek menetére, de *nem dönti el* a háború sorsát. A németek váratlan betörése 1914-ben Franciaországba Belgiumon keresztül, a német fasiszta csapatok támadása a Szovjetunió ellen 1941-ben, nem döntötte el a háború kimenetelét. A német fasiszta csapatok hadjárata Lengyelország, Dánia és Norvégia, Belgium és Franciaország ellen, valamint a Balkánra 1939—1940-ben váratlan támadással indult meg. A német fasiszta hadsereg nagy eredményeket ért el, majdnem egész Nyugat-Európát elfoglalta. De az adott esetekben e sikerek alapja nemcsak a váratlanság volt: döntő szerepet játszott az, hogy ebben az időben nem volt Európában egységes antifasiszta front, ezenkívül közrejátszott a fasiszta agresszió áldozatainak politikai elszigeteltsége, az „ötödik hadoszlopok" aknamunkája, a védekezők politikai és katonai gyengesége, a német fasiszta csapatok technikai és számbeli fölénye.

Egy sikeres váratlan támadás a támadóknak biztosítja a kezdeményezést és súlyos helyzetet teremt a védekező számára. Az új fegyverek sajátosságai erősen fokozzák a váratlanság szerepét a modern háborúban. Ezért a váratlansággal a legnagyobb éberséget, a fegyveres erők állandó és teljes harcképességét kell szembeállítani mindenütt. Ugyanakkor a hadművészet azt követeli, hogy okosan alkalmazzuk a váratlanságot a támadó és védekező hadműveletekben, hogy kezünkbe ragadhassuk a hadászati, hadműveleti és harcászati kezdeményezést.

V. I. Lenin feltárta a háborúban való győzelem valódi alapjait. Azt tanította, hogy a háborúban az győz, aki erős hátországra támaszkodik. A Kommunista Párt szem előtt tartotta, hogy a győzelemhez erős, jól megszervezett hátországra van szükség, és sohase feledkezett meg a hátország megerősítéséről. Mint tudjuk, a hátország látja el a frontot nemcsak fegyverrel, hadianyaggal és mindenfajta szükségessel, hanem emberekkel, hangulattal és eszmékkel is. A hátország szilárdsága a háború kimenetelét eldöntő, állandóan ható tényezők egyik legfontosabbika.

A hadsereg erkölcsi szelleme állandóan ható tényező, amely közvetlenül a hátország szilárdságától függ. V. I. Lenin Moszkva Rogozs-Szimonovszki kerületében a munkások és a vöröskatonák előtt mondott beszédében hangsúlyozta, hogy minden háborúban a győzelem feltétele azon tömegek szellemének állapota, amelyek a harcmezőn vérüket ontják, és hogy az a meggyőződés, hogy háborújuk igazságos, és az a tudat, hogy életüket testvéreik javáért kell ontaniuk, lelkesíti a katonákat és hallatlan nehézségek elviselésére készteti őket. Hazánk minden egyes munkása

és parasztja — mondta Lenin —, aki fegyverben áll, tudja, hogy miért harcol, és öntudatosan ontja vérét az igazság és a szocializmus győzelméért. A Szovjetunióbeli polgárháború és a Nagy Honvédő Háború különösen világosan megmutatta, hogy milyen döntő jelentőségű a háborúban az erkölcsi tényező és hogy a hadsereg erkölcsi szelleme közvetlenül a háború jellegétől függ.

Az erkölcsi tényező jelentőségét többé-kevésbé ismerték a nagy hadvezérek, de különbözőképpen keresték az utat a katona szívéhez. Napóleon például a katonák becsvágyára apellált, vagy arra törekedett, hogy anyagilag érdekeltté tegye őket a háborúban. Az orosz hadvezérek, különösen Szuvorov és Kutuzov, a katonákban és tisztekben a haza iránti szeretetet, a nemzeti büszkeséget fejlesztették, ami szilárd alapja volt az orosz hadsereg magasfokú harcképességének. A nép érdekeiért küzdő hadsereg a néptömegek támogatását, a nép szeretetét élvezi. Az ilyen hadsereg magasfokú harcképességével válik ki.

A begyakorlottság és a haditapasztalat emelik a hadsereg erkölcsi szellemét. A magas katonai kultúrával rendelkező hadsereg bátran és határozottan cselekszik, mert minden egyes katona, tiszt és tábornok is tudja, hogy milyen ügyért harcol. A haditapasztalatnak is nagy jelentősége van. De ez az ügynek csak katonai-technikai oldala. Döntő jelentőségűek a társadalmi-politikai momentumok, amelyek a háború politikai céljaiban jutnak kifejezésre. A Nagy Honvédő Háború első szakaszában az erőviszonyok nem a Szovjet Hadsereg javára álltak, de az erkölcsi túlsúly a mi oldalunkon volt, ami annak a következménye volt, hogy a szovjet fegyveres erők igazságos, felszabadító jellegű háborút viseltek. Hadseregünk magas erkölcsi szelleme volt az egyik döntő tényező, amely eredményezte a hitleri hadvezetőség „villám"-háborújának kudarcát.

Nagy jelentősége van az erőviszonyok megváltoztatásáért vívott harcnak. Az erőviszonyokat azelőtt zászlóaljakban fejezték ki, a mi időnkben pedig hadosztályokban. A hadosztály harcképességét az határozza meg, hogy mennyire van feltöltve személyi állománya, hogy van technikai és anyagi tekintetben ellátva, milyen a legénység és a tisztek erkölcsi-harci magatartása, hogy van összeforrva mint katonai szervezet. A hadosztály harcképessége nemcsak az emberek számától és a technikai ellátottságtól függ, hanem elsősorban az emberek politikai és katonai képzettségétől és haditapasztalatától.

A fegyveres hadseregeknek minőségileg tökéleteseknek kell lenniük és meg kell felelniük a háború követelményeinek. A modern háborúban fontos jelentőségű, hogy fölényben legyünk az ellenféllel szemben tüzérségben, minden fajtájú páncélosban és repülőgépben, automata-fegyverekben, új fegyverekben és általában a haditechnika egészében. E tekintetben döntő szerepet játszik az ipar — elsősorban a nehézipar — mozgósítása és kifejlesztése.

A háború gépi időszakában megnőtt a tiszteknek és tábornokoknak

— mint a hadműveletek és csaták szervezőinek — szerepe. A tiszt, tábornok rendelkezésére különböző fegyverzet és bonyolult technikai felszerelés áll. Meg kell szervezni sokfajta fegyverzet, alegység, egység, magasabbegység, csapatösszevonás együttműködését. Rendkívül bonyolulttá vált a csapatok vezetése. Mindez abból származik, hogy mind a parancsnoki kar szervező képessége, mind a csapatok mennyisége, minősége és fegyverzete a háború kimenetelét eldöntő tényezők közé tartoznak.

A háború kimenetelét eldöntő tényezők a fegyveres erők harcképességének fokát meghatározó gazdasági, erkölcsi és tisztán katonai tényezők összessége. Ezeknek a tényezőknek az összességében jut kifejezésre a háború kimenetelét eldöntő fő mozgató erő.

A Nagy Honvédő Háború folyamán a Kommunista Párt szakadatlanul szervezetten gyarapította az állandóan ható tényezőket, ami lehetővé tette, hogy rövid idő alatt megváltozzék az erőviszony a Szovjet Hadsereg javára, hogy kiragadjuk a német fasiszta csapatok kezéből a stratégiai kezdeményezést és kivívjuk a győzelmet.

A háborúk története arról tanúskodik, hogy azok a fegyveres erők győztek, amelyeknek mélyebb és szilárdabb hátországuk, s a háború folytatásához erősebb gazdasági bázisuk volt. Azok győztek, ahol szilárdabb volt a nép vagy az osztályok egysége és ezen az alapon nagyobb volt a teherbíróképesség, a kitartás, elszántság a harcban, ahol a fegyveres erőknek szilárdabb volt az erkölcsi alapjuk, és erősebb a nép győzelmi akarata. Azok a hadseregek és államok győztek, amelyeknek erői és eszközei a háború folyamán a belső és külső tartalékokból állandóan nőttek, és azok szenvedtek vereséget, akik erői és eszközei a háború folyamán kimerültek. Azok a hadseregek győztek, amelyek jobban voltak felfegyverezve, ahol az egész parancsnoki karnak jobb szervezőképessége volt, és az egész állományt bátor, merész, kezdeményezőképes harcosokká nevelték. Azok a hadseregek és hadiflották győztek, amelyek élén olyan tehetséges hadvezérek, ill. flottaparancsnokok álltak, akik ki tudtak használni minden reális lehetőséget és meg tudták szervezni a győzelmet.

A népek számára fenyegető veszély az agresszív katonai blokkok összekovácsolásának politikája. Egyre fokozódik a fegyverkezési hajsza, elsősorban az új tömegpusztító fegyverek gyártása és a régi fegyvernemek gépesítése. De a XX. században a néptömegek szerepe megnőtt nemcsak a háborúban, hanem a békeharcban is. A béke fenntartására irányuló politika, amely széles néptömegekre támaszkodik, eldöntötte a koreai és vietnami háború lokalizálását. A népek békeharca, amelynek élén a Szovjetunió és a Kínai Népköztársaság áll, megnehezíti az agresszoroknak, hogy egy harmadik világháborút robbantsanak ki. A népek által a háborús bűnösök közé sorolt háborús gyujtogatók nemzetközi felelősségének kérdése nagyjelentőségű a mai körülmények között, mint a békeharc egyik momentuma.

PARASZTSÁG ÉS ZSOLDOSSZOLGÁLAT A XVI. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON

Maksay Ferenc

Azokban az időkben, amikor Magyarország népe élethalálharcát vívta a török hódítók ellen, az országlakosság túlnyomó része paraszti állapotú volt. Történetírásunk mindeddig mégsem adott számot arról, milyen arányban és milyen formák közt vett részt parasztságunk ezekben a honvédő harcokban.

Az erre vonatkozó szétszórt adatok közlői fel sem vetették a kérdést, a korszak hadtörténelmének leglelkesebb kutatója és legjobb ismerője, Takáts Sándor pedig inkább csak általánosságban érintette.[1] Valójában csak az utolsó évek kutatóinak figyelme terelődött ebbe az irányba; ők segítették előbbre egy-egy részletkérdés megoldását.[2] Ennek a tanulmánynak is hasonló a célja.

Meg kívánjuk vizsgálni: 1. Mekkora volt és hogyan jelentkezett a királyi Magyarország védelmét szolgáló katonai szervezetek zsoldosszükséglete a XVI. században? 2. Milyen lehetőség kínálkozott arra, hogy e szükséglet egy részét a parasztság kielégítse? 3. Hogyan ment végbe a paraszti elemek tényleges bekapcsolódása a szolgálatba?

1. A feudális rend élén álló uralkodó már Mohács előtt is sok zsoldost tartott a maga költségén. A zsoldosokat Mátyás király európai hírű seregének felbomlása után sem lehetett nélkülözni, a nagy katasztrófa után pedig állandóan szaporítani kellett a számukat. Egyfelől a mind jobban kiépülő végvárrendszer kívánt erős királyi őrségeket; nemcsak a fokozódó ellenséges nyomás elhárítására épült új várakat kellett ilyenekkel megtölteni, hanem azokat is, amelyeket eddig tulajdonosaiknak, a nagybirtokos-családoknak familiáris-katonái, ill. zsoldosai őriztek. Ezek a családok ugyanis vagy kihaltak, vagy elvesztették birtokaik jelentős

[1] *Takáts Sándor:* A magyar gyalogság kialakulása. Bp. 1908. *Szegő Pál* (Végváraink szervezete a török betelepedésétől a tizenötéves háború kezdetéig, 1541—1593. Bp. 1911.) a koráig ismert adatokat foglalta össze.

[2] Elsősorban a Főiskolai Történeti Tankönyv (*Sinkovics István* fejezetei), azután *N. Kiss István* cikke: A parasztság és a főurak 16. századi honvédő harcunkban. Hadtörténelmi Közlemények (továbbiakban HTK.) 1954. 3—4. füzet.

részét, vagy pedig — Jagelló-kori politikájukat továbbfejlesztve — igyekeztek a rájuk nehezedő terheket a király vállára hárítani. Az országgyűlésen a rendek többször hangsúlyozták, hogy a várvédelmet elsősorban a király feladatának tekintik. Másrészt, az állandó jellegű végvári katonaságon kívül, a király mozgó hadseregének is sok katonára volt szüksége; ezek a királyi seregek alkották a szinte évenként megismétlődő hadjáratokon a török ellen küzdő erők magvát.

A zsoldos-csapatok növelésének azonban mélyebben fekvő oka is volt: az addig uralkodó feudális hadszervezetnek Európaszerte erősödő válsága. A banderiális hadsereget, mely a királytól vagy a főuraktól személyesen függő s az ő birtokaikon eltartott hűbéresekből, harcos jobbágyokból állott, Európa más részein már régen korszerűtlennek tekintették a zsoldossereggel szemben.

A XVI. század zsoldosserege természetesen nem jelentett még állandó hadsereget. A „mezei" zsoldosokat általában a hadjárat idejére, néhány hónapra vették fel és a végvári őrségek személyzete is erősen hullámzott a veszély növekedésétől, csökkenésétől függően, meg a parancsnok-cserék során. Volt ugyan a végváraknak állandó őrségmagva is — sok vitéz éveken át egy helyen szolgált, — de a békés időkre szabott őrség-létszám csekély maradt és az őrcsapatok még csírájává sem válhattak a későbbi állandó hadseregnek.[3]

A király pénzén tartott katonák együttes száma ezek szerint igen változó volt, nemcsak egy naptári éven belül, hanem az évek egymásutánját tekintve is. A század folyamán kétségkívül növekedett. Becslések szerint tavasztól őszig mintegy 20—25 000 főre kellett rúgnia, ez a szám azonban nagyobb hadjárat idején kétszeresére is fölmehetett. Amennyire megállapítható, e létszámnak csak egyik fele került ki magyarországi lakókból, a másik fél külföldiekből állt. (Az utóbbiak elsősorban a német birodalom területéről, a Balkánról, valamint a Magyarországgal határos többi államból toborzódtak.)

A városok, melyek már az előző században — mindenkinél előbb — gondoskodtak biztonságukról állandó zsoldos-őrségek szerződtetése útján, most, a nagy veszélyek idején királyi várakba is kellett, hogy küldjenek maguk-fizette zsoldosokat, de valamennyiükéi együttesen sem érték el az 1000-es létszámot.

A hadseregnek — eredete szerint — harmadik nagy alkotórésze a főurak és nemesek pénzén tartott katonákból, továbbá a szükség esetén összehívott „felkelőkből" állott. Mivel a kiállítás és eltartás terhe itt a rendekre hárult, azok pedig minden terhet csak hosszas alkudozás után voltak hajlandók vállalni, az időről időre tartott országgyűléseken kellett eldőlnie annak, hogy az elkövetkező évben vagy években hogyan

[3] V. ö. *E. Heischmann:* Die Anfänge des stehenden Heeres in Österreich. Wien. 1925. 12. skk. o.

teremtik meg a rendi seregek felállításának anyagi alapjait és hogy a szervezés milyen módon fog végbemenni. A megszavazásnak két alapformája volt, mindkettőnek eredete a korábbi századokra nyúlik vissza: a rendek egyrészt jobbágytelkek után meghatározott számú katona felszerelését és eltartását vállalták, — csak hadjárat idejére vagy állandó szolgálatra, végvárakba — másrészt jobbágyportáik szerint olyan pénzadó (dica) fizetését, melyet elsősorban zsoldosok fogadására és eltartására kellett fordítani. A pénz túlnyomórészt jobbágyaik zsebéből került ki, de időnként a magukéból is.[4]

A telkek után megszavazott katonákat általában csak a hadjáratok idejére volt szokás kiállítani, úgyhogy a seregszervezésnek ez a módja gyakran alig vált el az ú. n. részleges fölkeléstől. De már korán megmutatkozott az a szándék, hogy az ország állandó védelméről is gondoskodjanak.[5] Az 1538-i országgyűlés a 100 telek utáni lovasokat állandó védelemre kívánta tartani és különválasztotta őket a veszély esetén felfegyverzendőktől.[6] 1543-ban „pro continua defensione" készenlétbe állítandó katonákról határoztak.[7] A szándék 1555-ben öltött határozott formát: az országgyűlés határozata szerint ezentúl 100 jobbágyonként „minden felmerülő szükség esetére, állandóan" fognak majd 2—2 lovaskatonát tartani. Ezt a határozatot utóbb többször megismételték, az állandóan szolgálókat végvárakba rendelve, s a lovasokat helyenként gyalogokkal váltva föl.[8]

A porták után szedett ú. n. rovásadó (dica) összege csak egy-egy hadjárat idejére volt elegendő „ad conducendos et alendos equites",[9] „ad conservationem gentium, pro regni defensione arciumque finitimarum provisionibus"[10] s így nem volt akadálya annak, hogy a rovásadó katonáit időnként együtt fogadják fel az ugyancsak időleges szolgálatra szánt telekkatonasággal.[11] A seregek szervezését és vezetését a rendek csak egy-egy időre tudták maguknak megtartani, így az 1595 utáni években:

[4] Eleinte 20 telek után 1 lovast igértek (helyette esetleg gyalogokat; az egytelkesek és más szegénynemesek 5—10 telek után adtak), utóbb 100 telkenként, ill. jobbágyonként 2—20 katonát, 10 portánként 6-ot, máskor a jobbágyok 1/5-ének, 1/10-ének fölfegyverzését, ismét máskor 36 jobbágyonként egy nehézfegyverzetűt; igen ritkán meghatározott számú katona tartására is vállalkoztak. L. a Magyar Országgyűlési Emlékek (a továbbiakban: MOE) és a Corpus Juris köteteit. A megyék néha — közvetlen veszély esetén — portánként, sőt jobbágyonként szavazták meg 1—1 katona rövid időre való tartását: Corpus Statutorum (a továbbiakban: CS.) V/1. 52—55. o. IV/1. 43. o., III. 20. o.

[5] Az „állandó" védelmet itt a végvárrendszer követelte meg. A mi „állandó" katonáink tehát nem azonosíthatók azzal az „állandó hadsereggel", amely az egykori európai államok legtöbbjének rendi gyűlésein oly szenvedélyes viták tárgya volt s amely végül ott is csak jóval később valósult meg. V. ö. *Heischmann* i. m. 72. skk. o.

[6] MOE II. 59. o.

[7] 1543:13.

[8] 1555:4—6, 1566:19: 3 lovas. 1563:18, 1574:10, 1578:7.

[9] 1543:8.

[10] 1548:23.

[11] 1543:8.

ebben az időben a felfogadás sem központi irányítással és nem is az összeg begyűjtése után történt, hanem maguk a fizetésre kötelezettek vették fel és küldték a kapitányhoz katonájukat.[12]

Általános vagy részleges fölkelés esetén — előbbi az egész országra terjedt ki, az utóbbi csak veszélyeztetett területekre — minden nagybirtokosnak és nemesnek személyesen kellett hadbavonulnia, mellettük rendszerint a jobbágyok egy részének, általában 1/5-ének is, végső szükségben valamennyi jobbágynak. A zsoldosoknak itt is volt szerepük: a törvény[13] bizonyos személyek esetében a felkelés megváltását írta elő. Az ilyenek, de rajtuk kívül más nemesek is, maguk helyett fizetett katonákat küldtek a felkelő seregbe.

A telkek után megszavazott katonák egy részét is csak ilyen alkalmakkor vitték hadba.[14]

Telkek után kiállított, rovásadó-összegen fogadott katonákon és fölkelőseregeken kívül megvoltak még a maradványai a nagyurak egykori magánhadseregeinek is. Ahol elkerülhetetlen volt, hogy váraikat maguk védjék meg az ellenséges támadástól vagy mögöttes területen a rablótámadásoktól, ott a költségesebb magánzsoldosok helyett sokszor beérték a régimódi, évről-évre fizetett, ill. készpénzfizetés helyett csak eltartott familiáris-csapatokkal. Kivételképp azonban megesett, hogy az urak saját költségükön zsoldosokat is tartottak.

A rendek különféle címeken kiállított seregeiben, a magánvárakban és az urak személye körül az átlagos nagyságú évi hadivállalkozások idején sem gyűlhetett össze több 4—6 ezer zsoldosnál. Ez a szám csak a legnagyobb veszedelmek esetén érhette el a 15—20 000-et.[15]

Az elmondottak szerint a század vége felé a magyarországi haderő hazai eredetű része — a fölkelőket és a familiárisokat leszámítva — az átlagos hadjáratokon mintegy 12—18 000 főből, rendkívüli veszély esetén vagy nagy felkészülés után kb. 35—45 000 főből állott. Általánosságban nem volt akadálya annak, hogy a haderő bármely részének utánpótlása a rendiségen kívülálló elemekből (parasztokból, pásztorokból, városlakó kézművesekből, kereskedőkből) kerüljön ki, — még a nemesi fölkelés részesei is küldhettek a seregbe maguk helyett nem-nemeseket. Ám a gyakorlatban a parasztság-polgárság vállalkozását több tényező korlátozta. Nem szólunk most az általánosakról, így a honvédelmet szer-

[12] 1595:2, 3, 17 és későbbiek.

[13] 1542 (besztercebányai országgyűlés):32.

[14] 1537-ben 20 telek után 1 lovast. Az utóbbi szám később 5-ig is fölment: 1537:13, 1545:5 és más tc.-ek. Külön szabályozták az egytelkes nemesek, az osztatlanul gazdálkodók és a betegségük, öregségük vagy szolgálatuk miatt otthon maradók kötelezettségeit. Időnként a nemeseknek is csak egy hányadát vonultatták fel.

[15] Jellemző *Forgách Ferenc* leírása: „robur legionum nullum, et si bellum ingrueret, miles subitarius conscribebatur. saepe aut jam confecto bello, aut nullo usu": Commentarii. Magyar Történelmi Emlékek. Írók. XVI. Pest. 1866. 306. o. A számbecsléseknél *Demkó K.* munkáját vettük alapul: Magyarország hadi ereje a XVI. században. HTK. 1916. 1. skk. o.

vező nemesi osztály bizalmatlanságáról az 1514-i fölkelésben ellenefordult jobbágysággal szemben, vagy a vitézi életmódtól idegenkedő paraszti konzervativizmusról, — hiszen ezeket a gátló okokat a kegyetlen háború rendkívüli viszonyai csakhamar megtörték és sokszor az ellenkezőjükre fordították. Alig volt azonban kiküszöbölhető az a körülmény, hogy a nem-nemesek a lovasszolgálathoz sem kellő gyakorlatot nem szerezhettek maguknak, sem anyagi erőik nem voltak a lótartáshoz és a szükséges fölszerelés megszerzéséhez elegendők. Ez alól legfeljebb a telkesjobbágyság leggazdagabb rétege jelentett kivételt — nem egyet közülük már földesura felszabadított és katonai szolgálatra vett igénybe, — a szegények közül pedig néhány lóhoz, fegyveres őrzéshez szokott pásztor. Ezek szerint a paraszti-polgári származásúaknak, ha a vitézi életre adták fejüket, általában nem maradt más választásuk a gyalogos szolgálatnál, ill. az ezt kiegészítő naszádosságnál, igen ritkán a szakképzettséget igénylő tüzérségnél. Ilyen helyekre a nemességnek legfeljebb egészen elszegényedett elemei pályáztak: az armalisták és azok, akiket a hódoltság földönfutókká tett. Gyakorlatilag tehát egyedül a gyalogság volt a rendiségen kívül maradottak nagy felvevője.

A gyalogság számaránya a lovassághoz viszonyítva közvetlenül Mohács után még igen csekély volt. Csupán a várak fokozatos kiépülésével, igazában csak az 50-es évektől kapott egyre nagyobb súlyt és vált számszerűen is jelentékennyé.[16] De ez a gyalogság — a végvári gyalogok egy részét leszámítva — a lovassággal szemben még sokáig megtartott valamit „időszakos" jellegéből. A várak állandó őrsége a század közepéig nagyobb részében lovas volt és azután is csak ostromra való készületek idején növelték meg a gyalogok számát a lovon szolgálók többszörösére. Az egykorúak természetesnek találták, hogy az 1555 óta kiállítandó „állandó katonák" mindig lovasok legyenek és csak két évtized múlva[17] intézkedtek úgy, hogy helyettük némely megyék gyalogosokat tartsanak. A telkek után kiállított katonák jó ideig csupán lovasok, a század közepétől hallunk mellettük — utóbb egyre nagyobb számban — gyalogosokról is. A telekkatonaságról hozott törvénycikkek pedig nyilvánvalóan a gyakorlati élet igényeit tükrözik, tehát joggal következtetünk belőlük a haderő más alkotórészeire is. Hasonló lehetett az arányeltolódás a rovásadó-pénzen fogadott zsoldosok és a király vagy az urak mezei zsoldosainak seregein belül. Forgách Ferenc még az 1566-os év eseményeinek leírásakor is a gyalogos szolgálattól való idegenkedésről beszél.[18]

A gyalogság évtizedről-évtizedre növekvő százalékaránya közepes hadjáratoknál hihetőleg csak a század végén érte el a 40—60-at, de a nagy

[16] V. ö. *Takáts:* i. m. 19. skk. o.
[17] 1574:10.
[18] I. m. 349—350. o. — Nyugaton már a századforduló táján kezdik növelni a gyalogság számát, de nem mindenütt egyforma sikerrel. V. ö.: *Delbrück:* Geschichte der Kriegskunst. Berlin. 1920. 8. skk. o.

veszélyek idején felfogadott zsoldosok és hadbavonult várvédők tízezrei valószínűleg már korábban is jelentős részükben gyalog szolgáltak.

2. Milyen volt ugyanebben az időben a parasztság helyzete? Hogy alakult azoknak a paraszti elemeknek az aránya, akik a telkesjobbágyságból kiszorultak, s így — kellő nagyságú és elegendőképp felszerelt föld híján — legkönnyebben elszakadhattak a hagyományos paraszti életmódtól és szükség esetén a katonasors viszontagságait is vállalták?

Ilyen elemek mindenkor voltak, amióta csak a magyarországi parasztságot végkép átfogták a feudális „úrbériség" kapcsai. Számuk az idők során egyre nőtt: a 16. század elejétől már tekintélyes a töredéktelkes parasztok és a zsellérek aránya. Köztük vannak a telkesjobbágyoknak azok a gyermekei, akiknek a nagy népszaporulat következtében nem jutott már föld vagy igaerő s azok a volt jobbágyok, akiket háborús vagy természeti csapás, rossz termés, földesúri, gazdagparaszti elnyomás tett tönkre. Földbérletből, napszámból élnek, mint zsellérek, máskor meg urakhoz, gazdag parasztokhoz, városokba szegődnek pásztornak, cselédnek, sűrűn változtatják a helyüket. A számukat szaporító tényezők működése a 16. század folyamán sem szünetel, sőt, az utóbbiakon kívül most új, addig ismeretlen okok siettetnek megszaporítani ezeknek a „félexisztenciáknak" a parasztságon belüli arányát.

Elsőnek az eladásra hajtott alföldi marhacsordák kivitelének eltiltásával, a 16. század elején „szabadultak fel", maradtak kenyér nélkül a pásztorok ezrei, hogy röviddel azután már mint várőrségek vagy mezei seregek hajdúi tűnjenek föl.[19]

1541-től, amint a török az ország szívében végleges szállást vett, áradatszerűen nőtt a hódítók berendezkedése elől menekülők száma. Nagyobb hadjáratok alkalmával (1526, 1529, 1532) már addig is sok család „futott" biztonságosabb területre, most pedig faluszámra vándoroltak fel, három évtizeden át, míg csak nem sikerült a török terjeszkedésnek gátat vetni.

A harmadik válság az 1550-es években állott be: A királyi Magyarország nagybirtokain akkor már több, mint két évtizede tartott a majorságok erőteljes kiépítése s a legtöbb majorságszervező földesúr ekkorra jutott odáig, hogy földje kiterjesztése céljából jobbágytelkeket foglaljon magának: részben az igénybevehető szabad terület összeszűkülése miatt tette ezt, részben pedig azért, mert rájött, hogy művelés alatt álló paraszti birtok kisajátítása kényelmesebb és kifizetőbb, mint töretlen földek művelés alá vétele. A kisbirtokos nemesek ugyanakkor saját kúriáik és kis gazdaságaik kiépítése céljából távolítottak el jobbágyokat telkeikről.

A jelek szerint ezzel egyidőben szűnt meg, vagy csökkent minimálisra a nagybirtokos majorságok emberfelvevő képessége. A földjüktől elszakítottak most már csak igen ritkán vállalhattak az allodiumok-

[19] *Szabó István:* A hajduk 1514-ben. Századok. 1950. 187—196. o.

ban béresi, cselédi szolgálatot.[20] A felszabaduló munkaerőknek így nem maradt sok választásuk: napszám, alkalmi munkák a növekvő, iparos-kereskedő-inasokat is foglalkoztató városokban, a földesuraknál vagy a gazdag parasztoknál. Az áremelkedés miatt azonban az urak a fizetett napszámosok bérmunkáját is egyre inkább robotmunkával pótolták s így a század végéig ez a lehetőség is erősen korlátozódott. Sokak számára nem maradt hát egyéb választás a vitézi életnél, másokat meg — mint a szabad életmódhoz szokott, fegyveres pásztor-hajdúkat vagy azokat, akik egy ideig fegyverrel kísérelték meg otthonuk védelmét — már eleve ez a pálya vonzotta legjobban.

A magyarországi parasztság teljes száma (Erdély és Szlavónia nélkül) a török hódítás kezdetén 2—2,5 millió között mozgott, s ebből 5—700 000 volt egészen szegény zsellér, bérlő, napszámos, cseléd, pásztor — mintegy 100—140 000 családban. Szolgálatvállalásra bármikor kész, fegyveres hajdú kezdetben csak 1—2000 lehetett közülük. A század második felére gyökeresen megváltozik a kép: a maradék Magyarország paraszti lakossága akkor már nem volt több 800 000—1 000 000 főnél, a telkesjobbágyokon kívüli réteg arányát viszont a megmaradt területen belül a török elől menekülők és a kisajátítások 40—50%-ra is megnövelték: a század végére 3—400 000 fő (60—80 000 család) lehetett ilyen.[21]

Ennek a 60—80 000 szegényparaszt-családnak (és mögötte, a második sorban, a 100—120 000 jobbmódúnak) felnőtt férfitagjai jelentették a legfőbb utánpótlást egykori honvédelmünk gyalogzsoldosszükséglete számára. Nem járt távol az igazságtól Fráter György, amikor arról beszélt, hogy a Tiszántúl 25 ezer magyar gyalogost is lehetne szerezni.[22]

3. Nézzük meg most, milyen körülmények közt kerültek érintkezésbe parasztságunk egyes csoportjai a seregek, őrségek szervezőivel.

Nem tudjuk pontosan figyelemmel kísérni azoknak a földjükről elűzött, otthonuktól megfosztott parasztoknak szenvedésekkel teli vándorútját, akik elpusztult falujukból, a török vagy földesuruk elől menekültek, s akiket hányatott sorsuk leginkább alkalmassá tett a katonaélet vállalására.[23] De egy kis idő után felbukkannak előttünk: ha nem talál-

[20] L. mindezekre kéziratos tankönyv-előtanulmányomat: A parasztság helyzete a királyi Magyarországon a XVI. században.

[21] Számításaink kiindulópontja *Mályusz Elemér* becslése volt: Magyar Művelődéstörténet. II. 117. skk. o., továbbá *Szabó István* számítása: A magyarság életrajza 56., 84., 97. skk. o. és *Demkó:* HTK. 1916. 15. o. A század első évtizedeiben a népességszám nem változhatott lényegesen az 1494-es állapothoz képest, mert a természetes szaporulattal szemben a másik oldalon ott álltak a délvidéki török pusztítások.

[22] Idézi *Takáts*: i. m. 18. o.

[23] 1541. jul. 23.: „quasi quotidie veniunt ad nos transfugae ex Turcis" — írják a budai királyi táborból: Orsz. Levéltár. Litterae ad cameram. (Litt. ad cam.) — „Mivel hogi kegmes vrunk iffiusagunknak ideien hazankbul el kj budosasunknak es feol ieouesunknek vtanna eletwnknek iob ideiet . . . istenben boldogul el niugot Kgmes Vrunk szolgalattaiban teolteottuk el, elseoben megh ereonk uolt hozza, az Ngtok gialog renden ualo szolgai keozt valo hiuatalunkban szolgáltunk": Orsz. Levéltár. Batthyány-család levéltára. Missiles (Batth. Miss.) Chászár János és Lepseny János.

tak végleges szállást valamelyik, lehetőleg ismerős birtokosnál,[24] akkor várak körül vagy városokban húzódtak meg, egyenként — esetleg családjuk maradványaival — vagy csoportosan s a helybeli lakosság megélhetést kereső szegényei közt elkeveredve várták sorsuk jobbrafordulását. Messzi földön tudta mindenki, hogy legkönnyebben ezeken a helyeken lehet katonának állni: a várakban folyik a fölvétel az őrségekbe, a városokban szokták toborozni a „mezei" zsoldosokat. Aki sem várban, sem városon nem talált szerencsét, az a kóbor hajdúk számát szaporította: a legvállalkozóbbak már eleve az ő seregükhöz csatlakozva próbáltak szerencsét.

A várak körül csoportosulók sorsa a várkapitányoktól függött: ezek. szolgálatba lépésük alkalmával, sok helyen megkapták a várőrség kiegészítésének, az elhaltak, szököttek és alkalmatlanok helyébe új zsoldosok fogadásának jogát.[25] Ostromra való előkészület idején nagyobb tömegeket is fölvehettek: az egri várba 1552-ben 80-nál többen állottak be.[26] A gyulai kapitánynak kötelessége volt váratlan veszély idején a vár és város biztonságára a rendes őrségen felül több katonát alkalmazni.[27] A toborzást a várkapitány nevében rendszerint megbízottai végezték:

[24] 1558-ban írják Nádasdinak: „Nagyságodnak egy szegény árva szolgája vagyon nálam, kit én gyermekségétől fogva tartottam föl és az Nagyságod jószágában vagyon attya és annya Szent Miklóst, minden nemzetsége, kik jöttek volna Szigetről föl az Nagyságod birtoka és szárnya alá". Történelmi Tár. (T. Tár.) 1907. 405. o. — Batthyány Ferenc 1539-ben testvérének, Kristófnak ír arról, hogy Kristóf jobbágyai a török és a földesúri tisztek sanyargatásai miatt őhozzá szöknek: Batth. Miss.

[25] 1552: az elesett és elfogott katonák helyett, a mustra-mester tudtával és jelenlétében lehet újakat fogadni. *Barabás Samu:* Zrínyi Miklós, a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok. Bp. 1898. Magy. Tört. Emlékek. Okmánytárak. (XXIX—XXX.) I. köt. 179. o. 1560. Kerecsényinek adott feltételek a gyulai kapitányság vállalásakor: „damus supremo capitaneo nostro plenam authoritatem de mortuorum aut discedentium vel inhabilium loco alios conscribendi, dum modo id scitu rationistae nostri fiat et dies, qua quisque discesserit mortuusve aut exauthoratus et alias subrogatus sit, annotetur. *Veress Endre:* Gyula város oklevéltára (Bp. 1938.) 330. o. L. még: U. ott 291. o. *Gyárfás István:* Dobó István Egerben. Értekezések a tört. tudományok köréből VIII. 54. o. *Takáts:* i. m. 54—55. — Balassi János zólyomi kapitány 1555-ben királyi parancsra vesz föl őrségkiegészítést: „ad hos omnes, qui in finibus istis sunt. conducerem ducentos . . ." Már két hónapja megvannak, „pro praesidio collocati": Orsz. Levéltár. Nádasdi-család levéltára. Missiles. (Nád. Miss.) 1555. jul. 9. Levél Nádasdi Tamáshoz.

[26] „A mellett benn vala kétszáz drabantja, Nyolczvannyolczat mellé fogadtak vala." Tinódi énekében. *Szilády Áron:* XVI. századbeli magyar költők művei. II. (Bp. 1881.) 113. o.

[27] *Veress:* i. m. 330. o. Szigetváron 1555-ben volt nagy zsoldos-felvétel: Századok. 1876:257. Kőszegen — mely nem volt királyi vár — 1532-ben Jurisich „aliis centum peditibus sua pecunia conductis praesidium auxerat": *Istvánffy Miklós:* Regni Hungarici historia. (Köln 1685.) 118. o. Drégelyen 1551-ben folynak az előkészületek: 1551. aug. 21. A váci püspök levele: „Antemurale arcis Dregel a colonis summa diligentia restauratur, pedites in ea sunt ducenti circiter, partim ad rationem quintae colonorum consripti, partim a domino Zondy iussu reverendi domini Nitriensis et meo conducti, quos deo propicio cras omnes lustrabo ac eorum nomina et cognomina deinque singulorum, quo servire coeperunt ultra veteres pedites in regestrum redigam et dominationibus vestris mittam." Litt. ad. cam.

hadnagyai, familiárisai, írnokai.[28] Általában nem kellett messzire menniök, hogy embereket szerezzenek: közvetlen közelben, a várbirtokon — vagy kissé távolabb, a várúr más birtokain — várta őket a helybeli és az átmenetileg ott szállást vett szegénység.

Ha a várőrségeknek és az urak vezetése alatt álló hadaknak az összetételét kutatjuk, mindenekelőtt megtaláljuk köztük maguknak a földesúr alatt szolgáló jobbágy- és zsellércsaládoknak a tagjait. Ez a jelenség még a feudális hadsereg emléke. „A haramiák egy részét jobbágyaink közül fogadtuk fel" — írja 1550-ben Zrínyi Miklós.[29] A Lantos családnév nemcsak a Kanizsa-környéki jobbágyok közt szerepel a XVI. század közepén, hanem Zrínyi Miklós főkapitányi hadai közt is.[30] Nem lehet véletlen, hogy az érsekújvári őrség 1586-ban szolgáló gyalogos vitézei közül nyolcnak családnevét az érsekújvári uradalom 1587-i urbáriumának jobbágyai, ill. zsellérei közt is megtaláljuk.[31] Kelet-Magyarország őrségeit jó ideig megkímélték a katonák átcsoportosításától. A névsorok itt a dunántúliaknál is világosabban mutatják a zsoldosok egy részének eredetét. Munkács vára XVI. századi gyalogosai közt — csak kevésnek maradt ránk a neve közülük — három Munkács-városit és több városkörnyéki származásút találunk.[32] Perényi Gábor a „birtokairól" szerzett 300 gyalogot és lovast,[33] Takaró Mihály, Nádasdi nádor tihanyi kapitánya, ura parancsára válaszolva írja: „Megértém a Nagyságod akaratját... Azért azon nap megszerzettem az huszonegy drabantot, a többit is, az mint Nagyságod megparancsolta, ő felsége után, azoknak is gondját viselem és megfogadom üket. Hol Nagyságod azt írja, hogy ő felsége hatta vót, hogy onnan bocsátott vóna valami drabantokat, de Nagyságod azt gondolta róla, hogy job az, melyeket enmagam fogadom, én is azt vallom, mert mikor Kapost viják vala is, akkor is Svorcija uram Gywlaffy uram drabanti közül eresztett vala ide bennek egynehányat; hogy az hir indula, mind elszökének, enmagamat hagyák, de job az,

[28] Zrínyi hadnagyait küldi toborzásra: *Német Béla:* Szigetvár története (1903.) 190. o. — Losonci Temesvár ostroma előtt „Stephanum Felduari scribam suum" küldi pénz előteremtésére és katonák fogadására. Földvári „conductis pecunia cohortibus, quae ad quingentos pedites continebant... ducem eis praefecit Michaelem Totum". — *Istvánffy* i. m. 211—212. o.

[29] *Barabás,* i. m. I. 129. o.

[30] U. ott II. 366. skk. és II. 450. skk. o.

[31] *Bechyes* Gug-on, (az őrségben *Peches*), *Bertók:* Némedin és Ölyveden (zsellérek), *Gyarmati:* Nyeregujfalun, *Hatvani:* Kéten (¼ telkes bíró), *Ifju:* Farnadon, *Izbégi:* Apátin, *Manyay:* Patakon, *Zalay:* többfelé. Az őrségnévsort l. Orsz. Levéltár. Lymbus, Series II. fasc. 14. a. Az urbáriumot: Orsz. Levéltár. Urbaria et consariptiones 45/29.

[32] 1570-i munkácsi urbárium, Urbaria et Conscriptiones 97/29: *Briga, Hegedüs, Kakas* (Munkács), *Gáti, Pégányi* (Gát), *Munkácsi* (Jánosi). Az őrségnévsor (Lymbus. Ser. II. fasc. 1.) „Isnety" neve is a munkácsi uradalom egy községéből való származásra utal.

[33] „Collectis aliquot peditibus et equitibus de bonis suis ferme trecentis": 1556. jun. 24. Zarkandy Pál levele Nádasdi Tamáshoz: Nád. Miss.

mint Nagyságod mongja, hogy olyanokat fogagyak, az melyeket ismerök."[34]

A vár körül lehetett megtalálni a török elől menekülők egy részét is; az utóbbiak, ha tehették, ugyancsak a szülőföldjükhöz közeleső végvárban kerestek boldogulást. „Az minemő gyalogok itt vannak, azok mind itt Sziget keről valók, kiknek atyjokfia és atyjok az török birodalomba vannak."[35] „Az gyalognak pedig minden nemzetségek terek birtoka alatt vagyon" — írják Szigetvárról.[36] Drégely őrsége hontmegyei jobbágymenekülőkből nyerte utánpótlását: „miutátul fogvást az pogányság miatt elrablatánk — mondja egyikük — az időtől fogvást Drégely várában ő fölségét szolgálom."[37]

A toborzók csak nagyobb vállalkozások idején kerestek embert távolabb, ha „itt, uram jószágában szerit" nem tehették többnek.[38] Szigetvár őrségébe az első nagy ostrom előtt a Dráva—Muraközből toboroztak; a nagy harc után a hősi halottak közt mohácsiakat is találunk. 1566-ban messze földről érkezett zsoldosok is harcoltak a várban.[39]

Az erősségekbe csak a változó helyi szükségletnek megfelelő mennyiségű zsoldost fogadtak fel, városokban azonban nagyobb keretek közt folyt a toborzás: itt gyakran többezres létszámú mezei seregek kitöltésére kerestek embert. A városok nemcsak mint környékük legnépesebb, legismertebb, legjobban megközelíthető helységei váltak erre a szerepre alkalmassá, nem is csak a külvárosaikban szállást vett jött-mentek miatt és nem is csak vásáraik miatt, melyeken hatalmas tömegek fordultak meg, s ahol a toborzók könnyen kitűzhették hivogató zászlóikat. A városi toborzásnak mindezeken túl régi hagyományai is voltak: nálunk, akárcsak Európa sok más helyén, a városok tartottak először saját állandó zsoldosokat, s eleinte — emberhiány esetén — másoknak is gyakran innen kellett pótlást szerezniök.[40] A polgárság később sem mulasztotta el, hogy saját védelmére katonákat tartson. Gyakran több város adta össze pénzét, hogy a legfontosabb hely biztonságáról gondoskodjék, s ha

34 1553: T. Tár 1907. 398. o.
35 Litt. ad Cam. 1555. febr. 24-i levél év nélk. melléklete.
36 1555. T. Tár 1907. 121. o.
37 1551. Jobbágylevelek, szerk. *H. Balázs Éva*, 22—23. o.
38 1583. jun. 30. Debreczeni György levele Monyorókerékre Batthyány Boldizsárhoz: „Az menny gyalognak it vram jozagaban zeryt tehettem, im oda kyltem Nagyságod melle.. Örömest többet kyltem volna, de arra valo nepet it vram iozagaban nem talalhatek többet." Batth. Miss. — Szigetvár környékén 1554-ben a pestis miatt nem lehet elegendő drabantot kapni: T. Tár 1906. 104. o. — 1555-ben sem tudnak ugyanott 200-at fogadni: „bizon dolog, hogy itt azokat meg nem találjuk." T. Tár 1906. 122 o.
39 1556: „Vellemus ad complimentum dictorum peditum ad Zygeth mittendorum intra flumina Dravum et Muram conscribi": *Barabás* i. m. I. 364. o. — 4 mohácsi legény: Historia obsidionis insulae... Sziget; *Szilády* i. m. V. 148. o. — 1566; „noviter conducti praesidiarii, praecipue ii, qui ex remotioribus partibus huc adducti et ex itineris longitudine sumptibus exhausti sunt..." *Barabás* i. m. II. 20. o.
40 *Rocholl* i. m. HTK. 1954. 3—4. füz. 123. o. *Takáts*, i. m. 17—18. o.

mindez nem volt elegendő, a király saját költségén toborzatott zsoldost nekik, hajdúk százait fogadta föl védelmükre.[41]

Mindez közrejátszott abban, hogy a városok a nagy tömegek szemében mint toborzóhelyek váljanak ismertekké. A megmaradt Magyarországon Kassa — főkapitányi székhely — volt a legjelentősebb közvetítő pont. 1552-ben Wiser Ferencet „Kassára és Magyarország más felső részeire" küldték „800 gyalogos felfogadására".[42] 1557-ben „Balassa Jánosnak nagy somma pénzt adtak, hogy népet fogadjon vele, azért mast mind Kassán mindenütt eréssen fogadják az népet".[43]

A Dunántúl és Szlavóniában sem volt más a helyzet: 1547-ben Varasdon kiáltottak zsoldot,[44] 1543-ban Pécsett várakoztak azok a szegénylegények, akik Nádasdi Tamás szolgálatába akartak állni. Mint a toborzó írja: „it vannak valami szigin leginek, hogy kik engemet vártanak, hogy kik te nagyságodnak szolgálni akarnak".[45] Fehérvárott 1528-ban idegen zsoldosokat is lehetett fogadni.[46]

Sürgős szükség esetén persze a toborzással megbízott tisztek nem vesztegeltek csak a városokban, hanem nagy területeket bejártak, s ahol lehetett, mindenütt „megkiáltották a zsoldot". Ezzel a feladattal a főkapitány, a várkapitány, vagy az urak alsóbbrangú tiszteket bíztak meg. A Kamara a maga tisztviselőit, kamaraispánjait használta föl; előfordult, hogy megyeispán kapott megbízást.[47]

A toborzás az Európa-szerte elterjedt külsőségek közt ment végbe.[48]

Bizonyára sok olyan eset volt, amikor a jelentkező újonc csak apja, vagy rokonsága katonai pályáját követte: így egész zsoldos-generációk virágzottak. Három egri katona ajánlói írják 1581-ben: „az eggyknek attya es atthya fyay Gyulaban mynd weghigh jamborul zolgalthak, az masiknak azonkeppen ugian ith ebben az helyben."[49]

A török elől menekülők jelentős része nem kaphatott rendszeres alkalmazást sem a gazdasági életben, sem a végvárakban, sem a mezei

[41] *Acsády*: HTK. L. 82. o. — Batth. Miss. 1588. II. 17. (Dóczy Imre Dobó Ferenchez). — *Takáts* i. m. 29.

[42] Országos Levéltár. Városi és kamarai iratok. Fol. Lat. 1314. Sárosvár 1550—54-i számadása.

[43] *Veress:* i. m. 267. o. — 1598-ban „Kassa táján" fogadnak többezer embert: *Illésházy István* nádor följegyzései. Közli: *Kazinczy Gábor*. Magy. Tört. Emlékek. Irók. VII. (Pest 1863.) 58. o.

[44] „Varasdini stipendia proclamantur": Batthyány Ferenc Batthyány Kristófhoz. 1547. jul 6. Batth. Miss.

[45] Nád. Miss. Alapy János Nádasdy Tamáshoz. 1543. ápr. 24.

[46] „Pedites Alemanni ab eo tempore, quo per illustrissimum principem in Alba Regali conducti fuerunt"; *Veress:* i. m. 115. o.

[47] Kassai főkapitány megbizatása: 1555. III. 10.: Litt. ad cam. Varkocs Tamás váradi prefektus „peditum manus tumultuarie collegerat": *Istvánffy* i. m. 211—212. o. Kamarai megbizatások: Orsz. Levéltár. Expeditiones camerales. 1552. dátum nélk., emlékeztető Zarkandy Pálnak: 1556. febr. 18. Zavargások lecsillapítására a beregmegyei főispánnak kell 50—50 lovast és gyalogot gyűjtenie: Orsz. Levéltár. Benignae resolutiones. 1555. jan. 15.

[48] *Takáts*, i. m. 257. o. *Szegő* i. m. 194. o.

[49] *Eckhardt Sándor:* Az ismeretlen Balassi Bálint (Bp. 1943.) 245—246. o.

seregekben; velük szaporodtak fel 1548 után többezres létszámúra a hajdúk csapatai. A hajdúknak a tartalék hálátlan sorsa jutott: a törököt leszámítva, szinte mindenkinél, mindenfajta szolgálatot vállaltak. Ha sokáig kellett kereset nélkül, bujkálva, gyakran rabolva élniök, akkor zsold nélkül is elszegődtek, a szabad zsákmány reményében. Az ilyen önkéntesek azután, a „szabad hajdúk", évtizedeken át viselhették szerencsésebb kortársaik átkát életmódjuk miatt, de hősi elszántságukat, a törökkel szemben elért fényes sikereiket ellenségeik sem vitathatták el tőlük. Így történt, hogy a 15 éves háború idején már a felfogadásuk ellen hozott tilalmakat sem vette komolyan senki: ezres csoportokban alkalmazták őket és ezrével szolgáltak a király meg az urak zászlaja alatt.[50]

* * *

Azt a kérdést, hogy az ország időről-időre változó zsoldos-kereslete miképp viszonyult a „tartalékhadsereg" kínálatához, eddig fel sem vetették. Takáts Sándor és a nyomában járó történetírók csupán a nacionalizmus szemszögéből fordították felé tekintetüket: milyen arányú volt a magyar zsoldosoknak a honvédelemben való részvétele, — kérdezték — s hogyan változott ez az arány? Hogyan ütköztek itt az idegen uralkodó s a magyar rendek érdekei? Az eredmény egyoldalú, sokszor ellentmondó volt s a lényeget megkerülte.[51]

Kétségtelen ugyan, hogy a mezei seregbeli és a végvári magyarok száma a török elől menekülők megszaporodásával s a délszláv eredetű drabantok-hajdúk elmagyarosodásával — különösen az 1540-es évektől — erősen megnőtt, utóbb — Rudolf magyarellenes politikája következtében — átmenetileg csökkent, majd a rendek újra ígéreteket és eredményeket harcoltak ki a magyarok javára,[52] ám a küzdelem elsősorban nem magyarok és idegenek közt, hanem a nyomorgó, hadiszolgálatban is megélhetést kereső szegény nép és a zsold fölött rendelkező, a toborzást irányító német és magyar urak, parancsnokok közt folyt.

Ez a küzdelem főként nagyobb hadjáratok idején, tartós és erős háborús veszély alkalmával vált láthatóvá.

[50] A hajdukra, l. *Szabó I.* id. tanulmányát: Századok, 1950, 187. skk. o. *Takáts* id. könyvét: 29., 186. o. „Voluntarii", „liberi pedites", „agrestes pedites-hajdones": Bécs ostroma előtt: *Istvánffy* i. m. 120. o. Egernél 1552-ben: u. ott 208., *Brutus János Mihály* magyar historiája. Közli *Nagy Iván.* Magy. Tört. Emlékek. Irók. XIV. (Bp. 1876.) III. 438. o. Aradnál 1557-ben és a Dunántúl: *Forgách:* i. m. 33., 107. o.; a 15 éves háborúban: *Takáts* 107. o., *Illésházy* leírása i. m. 65., 68. o. A tiltó rendelkezésekre l. HTK. 1914. 424. skk. o. Corpus Juris 1598:29.

[51] *Takáts* i. m. 8., 19. skk. o. *Szegő* i. m. 153. skk. o. *Szekfű Gyula:* Magyar történet.[2] III. 161. o. — HTK. 1888. 253. o.

[52] *Takáts* 8., 19. o. HTK. VII. 528., 657. o. Magyar zsoldos-eskü kizárólagosságának követelése: 1599: 19. tc. — Országgyűlések a magyar zsoldosokért: 1546: 20—21, 1547:6, 1552:10. MOE. VI. 348. o. VIII. 327—28. Magyarok és birodalmiak ellentétének nem utolsó sorban anyagi háttere volt: a toborzással megbízott vállalkozók számára a katonafogadás üzlet, sokszor nyerészkedési alkalom. Nem csoda, ha az érdekelt országok rendei mind maguknak kívánják fenntartani a zsoldosfogadás jogát.

A nehézségek már a hadjáratok előkészítése, a toborzás idején megkezdődtek. A megnövekedett zsoldosszükséglet erős próbára tette a kincstár és az urak anyagi erőit. Kölcsönfelvétel, birtokok zálogbaadása sem használt mindig.[53]

Így azon voltak, hogy minél kevesebb pénzen, minél több embert szerezhessenek s hozzá lehetőleg a legrövidebb idő alatt, ha csupán rövid időtartamra is: „miles subitarius conscribebatur, saepe aut jam confecto bello, aut nullo usu; rursus eadem levitate exauctorabatur."[54] Nem csoda, ha ilyen feltételek mellett sokan idegenkedtek a szolgálatvállalástól, különösen, ha a háborús viszonyok ráadásul még az árakat is megemelték s így természetszerűen magasabb lett a zsold-igény. Ehhez járult, hogy a tavasszal-nyáron induló hadjáratokkal egy időben alkalmi mezőgazdasági munkát is lehetett vállalni, továbbá, hogy — különösen a 15 éves háború idején — csábító ajánlatok érkeztek külföldi zsoldos-szolgálatra. A szegény ember tehát, mielőtt beállott volna valahová, nem egy lehetőség közül választhatott. Az 1595. évi országgyűlés mindenkinek megtiltja, hogy „nagyobb zsold reményében" vagy más okból „külföldi urak szolgálatába" álljon.[55] 1599-ben Kassán Lengyelország számára toboroznak embert és fizetnek nagyösszegű előlegeket.[56] 1601-ben Mihály vajda Prágából jövet „mindenütt zsoldot kiáltata", „Tokajnál gyöjtett valami gaz népet, 8 ezredet".[57] A rendek azt is sérelmezték, hogy „sok magyar külföldi zsoldon szolgált katonaként őfelségének".[58] Máskor nem az előnyösebb ajánlatok, hanem egyszerűen a félelem tartotta vissza az embereket. Így pestis idején a járványtól való félelem: nem mertek „az deg közibe jönni".[59]

A kritikus időkben fellépő kedvező és kedvezőtlen körülmények tehát — a konjunktúra egyfelől és a veszedelmek meg a nyomorúság másfelől — egyként közrejátszottak abban, hogy a katonai szolgálatot vállalóknak a szokásosnál nagyobb erőt adjanak érdekeik védelmére s arra, hogy a megrövidítésükre törekvőkkel szembeszegüljenek. 1552-ben a király felvidéki zsoldosai „nem akarnak megelégedni" az addigi

[53] 1529: Laski Jeromos „aegre et defficulter conquisita pecunia" fogad csapatokat: *Istvánffy* i. m. 102. o. — 1554: „az mustra mester pedig azt mondja, hogy neki azra való pénze nincsen" (zsoldosfogadásra): T. Tár 1906 113—114. o. — 1566: Schwendi főkapitány a toborzás pénzügyi nehézségeiről: *Veress:* i. m. 415. o.

[54] 1566: *Forgách:* i. m. 306. o.

[55] 1595: 32. tc.

[56] T. Tár 1907. 283. o.

[57] *Illésházy:* i. m. 88. o.

[58] 1552:3.

[59] 1554: T. Tár 1906. 110—112. o. „Azok is, az kit találék, mind kihalnak, immár pedig sehol egyet sem találhatok." U. ott. Előfordultak végül — bár elszigetelten — az ostromzártól való félelem, sőt a gyáva megfutamodás szomorú esetei is: a Kassán megfogadott 150 zsoldosra l. Tinódi előadását: *Szilády* i. m. 115. o.

zsolddal, hiszen már a főurak és nemesek is többet fizetnek annál.[60] 1555-ben alig találni drabantot, „mert a kik kiszektek, mindenfelé elhirdették, hogy hitvány fizetések vagyon, senki rá nem akar menni".[61] Zrínyi Miklós és Tahy Ferenc 1556-ban hiába igyekeznek egy egész napon át rábeszélni gyalogosaikat s hiába ígérnek nagyobb zsoldot, nincs eredmény.[62] 1605-ben Szalonak környékén nem akad gyalogos: „Horwath Marthon azt mondgya, hogy az kiketh talalt volt, azt montak, hogy nem hogy harom forentert, de tiz forentert sem iőne masthan be."[63] Amint később írják, „kiki mindenik oda igyekezni akar, az hol iob fizetesek lehetne".[64] Francisci Tamás, akinek 1552-ben a nyitrai püspök megbízásából Nagyszombat környékén kellett gyalogosokat toboroznia, leírja, hogy kiküldöttje a környéki falukból 40 embert hozott fel. Maga Francisci kezdett velük tárgyalásba s a kapott utasítások alapján hosszasan sorakoztatta fel előttük az érveket annak érdekében, hogy érjék be a 2 forintos zsolddal. A vár régi harcosai sem kapnak többet, — mondotta, — sőt a királyi naszádosok sem. „Semmit sem értem el, hallani sem akarták", — írja. Azzal sem ért célt, hogy 25 dénárral megtoldotta ajánlatát, lelkükre kötvén, nehogy ezt a többi várbelinek elárulják. 3 forinton alul nem voltak hajlandók elszegődni. „Ők is megértik a mostani idők szükségét, az áruk drágaságára hivatkoznak és arra, hogy közeledik az aratás, amely többet ígér nekik a zsoldnál."[65]

A már *elszegődött* zsoldosra a mindennapi élet nélkülözései nehezedtek a leggyötrelmesebb súllyal. Levelek, kérvények és más iratok ezrei panaszolják el a sokhónapos fizetetlenséget, az örökös fázást-éhezést, az éhhalál fenyegető rémét, amelytől nem egy helyen csak koldulás mentette meg az embereket.[66] Valamivel kedvezőbb volt a helyzete azoknak a végváriaknak, akik a környéken földet, kertet művelhettek, — hogy

[60] Ait enim iam equites trium, pedites vero duorum florenorum stipendio contentos esse nolle, cum domini et nobiles, qui milites conducunt, equiti quatuor et praeterea solutionem annuam, pediti vero tres florenos solvant: Litt. ad cam. 1552. aug. 9. Wernher György.

[61] T. Tár 1906. 123. o.

[62] *Barabás* i. m. I. 390. o.

[63] Batth. Miss. 1605. máj. 22. Dániel Lukács Batthyány Ferenchez.

[64] 1623. nov. 27. u. ott. Hidasi András és társai Horváth Bálinthoz.

[65] ... nudius tertius scripserat reverendissimus dominus Nitriensis, ut pedites hic conducerem ad Novum Castellum. ... per hominem certum ad villas circumiacentes pro peditibus nunctiare (!) curavi ... Interim fuerunt ad 40 pedites ad hodiernum diem huc congregati ... tractavi cum illis peditibus, proponendo eis, quod non modo pedites, qui iam a certis annis in ipso Novo Castello existunt, non haberent plus solutionis duorum florenorum, verum etiam Nazadistae regiae etc. illic pro hac solutione servirent, ideo non licere eis plus petere, quam duos florenos; nihil profeci, noleurunt audire, cum etiam additionem d. 25. eis promitterem, ea tamen lege, ut ceteris et prioribus peditibus in castello servientibus id non deteregent, ne et illi tantum peterent, sed absolute se ne nummo minus tribus florenis servituros perseverarunt ... Intelligunt et ipsi necessitates praesentis temporis et obiciunt charistiam omnium rerum, nec non etiam instare messem, quae eis plus sit administratura stipendio ... Litt. ad cam. 1552. jun. 11. — Így kell magyarázni a zsoldosfogadás nehézségeit is: *Takáts* i. m. 16. o. *Forgách* i. m. 321., 349—50. o.

[66] T. Tár 1906. 125. o.

a télire való kenyeret megszerezzék, — ipart űzhettek, vagy legalább alkalmi mezőgazdasági munkával, kupeckedéssel segíthettek magukon.[67] A bécsi udvar és tábornokai, meg a magyar urak jó része, köztük gyakran maguk a várkapitányok is, akik saját igényeik kielégítését fontosabbnak tartották a honvédelem pénzszükségletének előteremtésénél, kevés részvéttel nézték a vitézek nyomorúságát,[68] sőt sorsukat sok esetben csak nehezítették. Ők tették bizonytalanná a legénység helyzetét a gyakori létszámapasztással, elbocsájtással,[69] a legveszélyeztetettebb várakba való áthelyezéssel.[70]

A parasztságból toborzott zsoldosokat nem egyszer a belső megmozdulások leszerelésére, a paraszti ellenállás megtörésére használták fel. Bereg megye főispánjának 1556-ban „a megyében mostanában támadt pártütések elnyomására és ottani alattvalóinknak hűségünkben és engedelmességünkben való megtartására" kellett lovas- és gyalogzsoldosokat fogadnia.[71] Tized- és más szolgáltatások behajtásánál sokhelyt volt szükség katonai karhatalomra.[72]

Amennyire kihasználták a zsoldosokat saját érdekükben, annyira kevés volt irántuk az elismerés. Alig akad példája a kiemelkedő vitézi tettek igazi megbecsülésének és jutalmazásának. Kevesen futottak be olyan pályát, mint a parasztszármazású Szondi György, vagy Bornemissza Gergely[73] és még kevesebben kaptak nemesi kiváltságot, ahogyan a gyulai vár vitéze, Balázsdeák Márton kapott.[74] Ritka volt az olyan sokszorosan megérdemelt elismerés, amilyenben Eger védői az 1552-es ostrom után részesültek.[75] A mostoha sorsot csak kevéssé enyhítette az egykori történetírás által annyit hangoztatott „végvári demokrácia", jobbágyoknak és kisebb nemeseknek a „communitasok"-ban való összefogása,[76] különleges kiváltságok,[77] vagy egy-egy közrendűekkel együttérző, közszeretetben álló kapitány jó bánásmódja.[78]

Nem csoda, ha a hónapokig csak fizetésük reményéből élő, éhségtől,

67 *Takáts* i. m. 24. o. *Szegő* i. m. 289. o. Bogacz András és serege Batthyány Ferenchez, é. n.: Batth. Miss.

68 L. a Cantio de militibus pulchra leírását: *Szilády* i. m. VI. 175. o.

69 *Forgách* i. m. 306., 321. o. T. Tár 1906. 254. *Szegő* i. m. 208 o.

70 *Takáts* i. m. 54. o.

71 Orsz. Levéltár. Benignae resolutiones. 1556. febr. 15.

72 Litt. ad cam. 1551. aug. 3. — 1554: „dulás nélkül pedig egy falu sem akar beszolgálni". T. Tár 1906. 113—114. o. — 1555. Sziget: „az várhoz való tartomán semmiképen nem akar hallgatni az várhoz és semmi jövedelmét nem akarják beszolgálni. Most az én képembeli emberem . . . reá küldet volt egy falura dulni az jövedelemért, ott az pórok reá támattak és vagy három grabantot meg eltek, ezek után megbírták az pórokat és vagy három házat elégettek a faluban; egyébbfele is, valahová küldünk, mindenfele rátámadnak a király ő felsége népére": T. Tár. 1906. 118. o.

73 *Sinkovics* i. m. (Főisk. Tört. Tankönyv).

74 A nagykárolyi gróf Károlyi család oklevéltára. Kiadta: *Géresi Kálmán*. III. (Bp. 1885.) 343. o.

75 HTK. III. 633. o.

76 *Acsády:* HTK. 1888. 85. o. *Szegő* i. m. 309. o. *Szekfű* i. m. III. 224. o.

77 *Szegő* 191. o.

78 Tinódi, *Szilády:* i. m. II. 58. o. Litt. ad cam. 1555. febr. 28.

hidegtől gyötört zsoldosok nem mindig tűrték méltatlan helyzetüket Az ellenállás leggyakoribb fegyvere a szökéssel való fenyegetődzés, máskor maga a szökés volt; időnként a szolgálatnak, az átvonulásnak, vagy a zsákmányrész kiadásának megtagadása s a nyílt lázadás.[79]

A hatalom urai minden rendelkezésre álló eszközzel igyekeztek elfojtani a nyomorgó hadinép ellenállási kísérleteit, szökésmozgalmát. A király pénzalapot utalt ki a helybenmaradók megjutalmazására, a kapitányok utasításába bevették, hogy rábeszéléssel igyekezzenek visszatartóztatni a távozásra készülőket. A szökőknek üldözésére indultak, „törvényt kértek" rájuk, az országgyűlések artikulusokat hoztak ellenük.[80] Kivételkép hallunk erőszakos toborzásról is.[81]

A paraszti-kisnemesi származású harcosok ezrei és a magas hadvezetés urai közt fennálló és ki-kirobbanó ellentétek magyarázzák csak meg azt az ellentmondást, mely az országgyűléseknek magyar zsoldosok alkalmazását követelő határozatai közt egyfelől, és a toborzás nehézségei, a jelentkezők hiánya, vonakodása, az elszegődöttek szökdösése közt másfelől jelentkezik. A rendek követelései az 1540-es években, a török elől való futás első nagy hullámával egy időben hallhatók először s évtizedeken át újra vissza-visszatérnek; viszont az 50-es és 60-as évek nagy hadjáratai idején, meg az 1593-ban induló nagy háború évei alatt állandóan hangzik a panasz a zsoldosok hiánya s szökésük, követelődzéseik miatt. 1599-ben a személyes fölkelést is arra való hivatkozással hárítják el, hogy „a katonaság színe-virága és szinte minden hadviselésre alkalmas ember zsoldért szolgál és csak a hadviselésre alkalmatlanok maradnak otthon".[82] Az ellentmondás feloldását a minden úton megélhetést kereső parasztság nyomora és az üzleties szellemű toborzókkal szemben való ellenállása adja meg.[83]

* * *

Tekintsünk vissza a fejlődésre: Paraszti eredetű zsoldosaink száma a kezdeti néhány ezerről a század végéig 7—9000-re növekedett, alkalmi vállalkozások idején 30 000-nél többre is. Ám még ez az utóbbi sem volt nagy szám a parasztság többszázezres tömegéhez viszonyítva, melyet a kereset nélkül maradt hajdú-pásztorok, majd a török ellenség meg

[79] T. Tár. 1906. 113—114., 119. o. Litt. ad. cam. 1555. márc. 16. *Barabás*, i. m. I. 365. o. *Eckhardt*, i. m. 96. o, Litt. ad cam. 1566. márc. 7. („pro exemplo habentur illi, qui ex Gywla cum vexillo et timpano ad rebelles suae maiestatis venerunt et vereor ne... in confiniis quoque superiorum partium regni, pecunia deficiente, similiter accidat.")

[80] 1000 Ft. az otthon maradóknak: Orsz. Levéltár. Benignae resolutiones. 1555. dec. 31. — Kapitány utasítása: *Veress:* i. m. 284. o. — Üldözés: T. Tár 1907. 126. o. — Törvények: 1567:30, 1595:23, 32.

[81] *Forgách* szerint 1566-ban „classiarii tarde et ex paganis conscripti, plerique vi"... (i. m. 349—50. o.)

[82] 1599:22.

[83] A birtokok után és a rovásadóból kiállított katonák — legnagyobb részükben ugyancsak zsoldosok, — valamint népfölkelők kérdései külön tanulmányt igényelnek.

a földesúri erőszak elől menekültek ezrei csak egyre szaporították. A század végén mintegy 160—200 000 parasztcsalád férfitagjai szolgálták az utánpótlást, elsősorban a 80—100 000-re rúgó szegényparaszti rétegből származók s rajtuk kívül az apjuk pályáját követő zsoldosfiak is.

A várak őrségébe a kapitányok, hacsak lehetett, a közelből, ismerősök közül toboroztak katonát. Ilyenekül kínálkoztak mindenekelőtt a várbirtok jobbágyai-zsellérei, azután a várban vagy környékén meghúzódott menekültek, akik rendszerint közeli hódoltsági területről futottak oda. A toborzók csak ritkán kerestek fel távolabbi környéket is.

A mezei seregek toborzó gócai a városok lettek: idegeneknek szállást, alkalmi munkát kínáló külvárosaikkal, nagy embertömegeket vonzó vásáraikkal.

A század folyamán növekvő gyalogzsoldos-keresletet a szegényparasztság párhuzamos megduzzadása ki tudta volna elégíteni. Ám a zsoldos szolgálatnak igen sokszor alkalmi jellege, a fizetetlenség és a parancsnokok rossz bánásmódja sokakat elidegenítettek a katonaélettől. A jelentkezők alkudoztak, s ha nem teljesítették kívánságaikat, gyakran elégedetlenül távoztak, hogy inkább mezőgazdasági munkát vállaljanak vagy külföldön álljanak be katonának. A beszegődöttek elszökdöstek, megtagadták az engedelmességet.

* * *

De akármennyire rákényszerültek is érdekeik jogos védelmére, a katonaélet sohasem süllyedt náluk üzletté és zsákmányszerzési alkalommá, ahogyan az a jó pénzért bármely urat kiszolgáló külföldi zsoldosoknál történt.

A névtelen magyar vitézek tízezrei, az ország és a környező területek nem-magyar népeiből jöttekkel együtt, így is a hősi önfeláldozás örök időkre szóló példáit adták harcaikban, amikor hazájukat és vele a népek európai közösségét védték az idegen hódítók ellen. Az önfeláldozás és sorsvállalás sok esetben kimutathatóan eljutott már a tudatosságig. Ezt fejezi ki, bár sok helyen még a császár meg a nagyurak iránti hódolat hagyományos külsőségeihez tapadva, az egri katonák univerzitásának levele, melyben három vitéz katonatársuk kérvényét támogatják: „ezeknek mynd attyok és attyok fyok w felsegenek hywen zolgalthak halalokwal és rabsagokwal és werek hullasokwal mynd holtigh es az w felsegek eleynek, mostan penigh ez vithezlo zemelyek ys iffyusagoktwl fogwa w felsegenek hywen zolgaltak ugyan ezen helyben, nem gondolwan sem halalokwal, sem rabsagokal, sem penig verek hullasokwal es vthann is hywen zolgalnak w felsegenek..."[84] És ezt fejezi ki a battyániak levele: „bizon iob, hogi Nagisagod rabiai legiwnk yastwl fiastul, hogi sem az idegen nemzetsege."[85]

* * *

[84] *Eckhardt* i. m. 245—246. o.
[85] Battyániak levele Batthyány Ferenchez: Batth. Miss.

I. RÁKÓCZY GYÖRGY 1644-ES HADJÁRATA

Cseh-Szombathy László

Az erdélyi fejedelmek függetlenségi harcai közül a legkevésbé ismert I. Rákóczy György 1644-es és 1645-ös hadjárata. Bocskay támadása, Bethlen hadjáratai mellett Rákóczy György háborúja háttérbe szorult, pedig ez is jelentős esemény volt a Habsburg elnyomás elleni harcok sorában. Ha hiányzott is e háborúból a nagy vezéri egyéniség, mely azt igazán megkapóvá tehette volna, méreteiben egyáltalán nem maradt el Bocskay vagy Bethlen háborúitól.

Amikor I. Rákóczy György elhatározta a Habsburgok megtámadását, országát, Erdélyt már több mint 30 éve megkímélte a háború, nem pusztították idegen hadak. Rákóczy tehát olyan erőforrással rendelkezett, mint elődei közül egyik sem, és felhasználhatta még azokat a tapasztalatokat is, melyekre az erdélyi hadak a megelőző hadjáratok során tettek szert. Hadserege nagyobb méretű volt Bethlenénél is, és ennek a nagy magyar hadnak működéséről igen keveset tudtunk. Arról a nagyszabású parasztmegmozdulásról pedig, mely Rákóczy hadai mellett a döntő csapást mérte a császári hadakra, a korábbi feldolgozásokban egyáltalán nem volt szó.

I. Rákóczy György hadjáratairól írtak a múlt század vezető történészei, Szilágyi Sándor[1] és Angyal Dávid[2], de összefoglaló jellegű munkáikban a hadjáratokkal csak mellékesen foglalkoztak. Utódaikra várt volna a feladat, hogy e hadjáratokat részletesen felderítsék. Ez azonban elmaradt. 1917-ben e hadjáratokról ugyan megjelent egy tanulmány[3], amely azonban egyáltalán nem tekinthető kielégítő feldolgozásnak. Szerzője annyi idevonatkozó forrásismerettel sem rendelkezett, mint e kérdést éppen csak érintő Szilágyi és Angyal. Jóformán csak az elbeszélő forrásokat használta, s átvette ezek tévedéseit is, így tanulmányában számos alapvető hiba

[1] *Szilágyi Sándor*: I. Rákóczy György. 1893. (Magyar Tört. Életrajzok.)
[2] *Angyal Dávid*: Magyarország története I. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig. 1898. (Milleniumi történet 6. kötet.)
[3] *Tóth László*: I. Rákóczy György beavatkozása a 30 éves háborúba. Hadtörténelmi Közlemények (a továbbiakban: H. K.) 1917.

található.[4] Azután pedig a hadjáratok egyáltalán nem kerültek napirendre. Sorsuk 1945-ig ugyanaz lett, mint a magyar szabadságért, nemzeti függetlenségért folytatott sok más küzdelemnek is: az elhallgatás.[5] Felszabadulásunk után megújuló történettudományunk haladó hagyományaink közül egyre többre derített fényt, és úgy érezzük, hogy a magyar nép 1644—45-ös szabadságharca is megérdemli, hogy foglalkozzanak vele. Ezért született meg ez a tanulmány. Célja, hogy elsősorban a katonai eseményeket ismertesse, tisztázza, diplomáciai kérdéseket csak akkor érint, ha az a hadi események szempontjából okvetlenül szükséges. Ugyanakkor igyekszik a megelőző feldolgozásoktól eltérőleg az 1644—45-ös hadjáratot az akkori európai helyzetbe beillesztve tárgyalni, megmutatni kapcsolatát az akkor folyó 30 éves háborúval, melynek tulajdonképpen része volt. Célja továbbá az erdélyiek hadműveleteinek kinyomozásán túl az ellenfél erejének, hadmozdulatainak és szándékainak vizsgálata is, ami eddig egyáltalán nem történt meg. Pedig e nélkül, a császári hadsereg ismerete hiányában az erdélyieknek számos lépése teljesen érthetetlen, vagy egészen másképpen fest, mint ahogy azt az ellenfél megismerése után látjuk. Az események minél sokoldalúbb megvilágításán keresztül reméljük előbbrevinni ennek a XVII. sz.-i magyar hadtörténelem szempontjából jelentős eseménynek megismerését.

*

Az 1644—45-ös hadjárat tárgyalása során először azt kell tisztáznunk, hogy miért éppen ezekben az években következett be? Hiszen I. Rákóczy György attól a pillanattól fogva, hogy erdélyi fejedelem lett, állandóan tapasztalhatta a Habsburgoknak és magyar bérenceiknek, elsősorban Eszterházy Miklósnak azt a szándékát, hogy erdélyi uralmának véget vessenek, s Erdélyt, a magyar függetlenség bástyáját a Habsburg terjeszkedés elővédjévé tegyék meg. Előbb vagy utóbb be kell következnie a harcnak, ezt jól tudta I. Rákóczy György, de az általános európai helyzet alakulása lehetővé tette számára, hogy ő válassza meg a küzdelem időpontját. A 30 éves háború, melynek szereplője volt Bethlen Gábor is, javában folyt még, és a Habsburg hatalom erejének legnagyobb részét lekötötte.

I. Rákóczy György idejében a 30 éves háború már egészen más jellegű volt, mint Bethlen korában. Általános európai konfliktussá vált, először a svédek (1630), majd a franciák (1635) nyílt beavatkozása következtében, mely a 30 éves háborúhoz kapcsolta a több mint fél évszázad óta folyó holland-spanyol küzdelmet is. A nagy európai háború időt adott I. Rákóczy Györgynek a felkészülésre, lehetőséget a kezde-

[4] Tóth László felületes feldolgozásával a továbbiakban nem tartjuk szükségesnek, hogy foglalkozzunk, egyes téves állításaival polemizáljunk.

[5] A *Hóman—Szekfű* Magyar történet 1935-ös kiadásában pl. két mondatban intézte el az egész háborút. (IV. kötet 79. o.)

ményezéshez, mivel ellenfelét passzívitásra kényszerítette. I. Rákóczy György számára alkalom nyílt arra is, hogy Habsburg ellenes harcában erős államhatalmakkal lépjen szövetségre, melyek kipróbált és a háborúk folyamán sok dicsőséget aratott hadseregekkel rendelkeztek.

I. Rákóczy György 1631 óta tárgyalt, alkudozott a svédekkel, majd a franciákkal, de ezek a tárgyalások nem vezettek eredményre egészen addig, míg az 1642-es évi svéd támadás a svédeket nem hozta Morvaországba, nem tette számukra valóban fontossá I. Rákóczy György beavatkozását és nem kecsegtette ugyanakkor Rákóczyt is biztos sikerrel. Így érkezett el a Habsburgok elleni támadás ideje.

Cseh- és Morvaország már korábban is látott svéd csapatokat. Így már 1639-ben Banér operált itt, de Weimári Bernát halála miatt ez a vállalkozás csak rövid időre vonta be újra e területeket a háborúba. 1641 novemberében vette át Torstenson a svéd hadsereg parancsnokságát, s ezzel új szakasz kezdődött a háború történetében. A zseniális stratéga és taktikus hamarosan bemutatkozott: 1642 áprilisában Sziléziába tört, megverte az ott állomásozó császári erőket, gyorsan Morvaországba fordult, és seregének zömével Olmützre támadt. Erős tüzérségének, de elsősorban meglepetést okozó gyorsaságának köszönhette, hogy viszonylag kis erőkkel négy nap alatt elfoglalta a várost.

Olmütz elfoglalásával a svédek fontos várral és várossal rendelkeztek Morvaországban, és ezzel morvaországi szereplésük jellege is megváltozott. A továbbiakban már nem fenyegető diverzió volt a morva- és csehországi hadművelet, azzal a céllal, hogy a fő frontról, a Rajna vidékéről és Szászországból elvonjon császári erőket, hanem Torstenson itt igyekezett döntést kicsikarni. Ehhez pedig segítséget a közelben nem várhatott mástól, mint az erdélyi fejedelemtől.[6]

Az Olmütz elfoglalását követő diplomáciai tárgyalások megírása a diplomáciatörténet feladata. Számunkra elég annyi, hogy 1643 nyarán jutnak a tárgyalások annyira, hogy I. Rákóczy György követeket küldjön a portára, a hadviseléshez szükséges engedély megadásáért, és megkezdje hadserege szervezését. Mielőtt azonban a hadak szervezésével foglalkoznánk, szükséges megnéznünk, mi volt az általános helyzet 1643 nyarán a 30 éves háborúban, mire számíthatott I. Rákóczy György?[7]

1643-ban Cseh- és Morvaország területén ismét harcok folytak. 1642 júniusában ugyan Torstenson Sziléziába, egészen Glogauig vonult

[6] A svédek cseh- és morvaországi szereplésére nézve elsősorban *Dudik:* Schweden is Böhmen und Mähren 1874. (továbbiakban *Dudik* 1874.) című könyvét használtam fel.

[7] A harmincéves háború 1643/45. évi eseményeire nézve a következő feldolgozásokat használtam: Georg *Winter:* Geschichte des Dreissigjährigen Krieges. 1893. — G. W. *Ward:* The Later Years of the Thirty Years' War. Cambridge History. — *Gindely:* Geschichte des Dreissigjährigen Krieges III. kötet 1882—83. — E. *Charveriat:* Histoire de la Guerre de Trente ans. II. kötet. 1878. — E. G. *Geijer:* Geschichte Schwedens. III. kötet. 1836.

vissza az ellene nyomuló császári túlerő elől, innen azonban erősítéseket kapva Csehországon át Szászországba ment, s Lipcsét vette ostrom alá, majd 1642 november 2-án Breitenfeldnél megverte az utána nyomuló császáriakat. Ezután elfoglalta Lipcsét, seregeit Szászországban teleltette, majd februárban Lausitzba, onnan áprilisban Szilézíába ment.

Ezalatt Olmütz svéd őrsége Paykull ezredes vezetése alatt portyázásokkal és a hegyekből élelmet hozó pásztorok támogatásával tartotta magát. Torstenson azonban szükségesnek látta a vár megerősítését, s 1643 április végén benyomult Csehországba. A császáriak Gallas parancsnoksága alatt útját állották, de ő ügyesen kimanővrírozta őket. Június 20-án Olmützhöz érkezett, és a környező kisebb városok elfoglalásába kezdett.

Torstenson serege 38 lovasezredből és 15 gyalogezredből állott, ami azonban a valóságban összesen körülbelül csak 13 000 embert jelentett.[8] Jellemző a lovasságnak a gyalogságnál nagyobb száma, ami a 30 éves háború során a csapatok fegyvernemeinél bekövetkezett eltolódást mutatja, a háború elején ugyanis a gyalogság volt mindig a nagyobb számú. 1643 nyarán a császáriak Gallas vezetésével 18 000 főnyi német sereget vontak össze, melyhez a horvát könnyű hadak járultak. Gallas nem próbálta nyílt csatában kihasználni számbeli túlsúlyát, hanem horvátjaival portyáztatott és zaklatta a svédeket, akikben nyilván felmerült az a gondolat, hogy hasonló könnyű hadat szerezzenek maguknak.

A Rajna vidékén is változatlanul folytak a harcok. 1643 májusában aratta Condé híres győzelmét Rocroynál a spanyolok felett, ami később lehetővé tette a franciáknak, hogy új csapatokat küldjenek a császáriak ellen a Rajna vidékére. A Morvaországban és a Rajna mellett egyaránt szorongatott császáriak tehermentesítést most diplomáciai úton reméltek elérni; a svéd hódításokra féltékeny dán királyt, IV. Keresztélyt megnyerték szövetségesüknek, aki megkezdte előkészületeit a támadásra, mely Torstenson bázisát, Pomerániát fenyegette.

1643 augusztusának végén kezdte el I. Rákóczy György katonai készülődését. Császári részen, sőt Varsóban is már júliusban beszéltek Rákóczy küszöbön álló támadásáról, de Erdélyben ekkor még nem tudunk katonai készülődésről. Még augusztus elején is a pataki prefektus, Debreceni Tamás a „nagy póstálkodás" lebonyolítása miatt kérte Rákóczy engedélyét, hogy több katonát fogadjon Sárospatakon, a Rákóczy-hatalom e magyarországi középpontjában.[9] Még augusztusban is a svédekről, a török portyázásokról, meg az új kassai főkapitány, Forgách Ádám kinevezéséről beszéltek a legtöbbet a Felvidéken. Augusztus végére változott meg a helyzet: Rákóczy emberei útnak indultak a hajdúk meg-

[8] *Dudik.* 1874. 88—89 o.
[9] Debreceni T. levele. Országos levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1643 aug. 9.

nyerésére, Debreceni parancsot kapott csapatok toborzására,[10] s ezzel egyidejűleg mindjárt megtörténtek a császári ellenintézkedések is; először csak az utak ellenőrzése nyugat felé, minden arramenő firtatása — ami nyilván Rákóczy és a svédek közötti kapcsolat akadályozását szolgálta — majd a császári végvárak erősítése, császári hadak szétosztása a keleti megyékben.[11]

A Felvidék keleti részén erre nagy riadalom támadt. Szeptember folyamán mindenhonnan menekültek Rákóczy ellenségei, elsősorban a katolikus papok, de a pánik kezdett általánossá válni. Debrecenben is nagy volt a rettegés, és a háborús hírek izgalomban tartották az egész Felvidéket. A riasztó hírek miatt például még a bor ára is hirtelen leesett.[12] Rákóczy emberei közben járták a megyéket, felkeresték a protestáns nemeseket, és lovasokat toboroztak a fejedelem számára.[13]

A felvidéki szervező munka központja Patak volt, irányítója Debreceni Tamás. Tudták ezt a császáriak is, és szeptemberben híre terjedt, hogy a kassai generális Patak ellen készül[14] Nem tudjuk, hogy valóban gondoltak-e erre császári részről, de Forgách Zsigmondnak 1643 szeptember 11-én írt levele[15] azt mutatja, hogy császári részről ekkor Rákóczy egészen közeli támadásával számoltak. Forgách szerint szeptember 24-re várható a hadak, elsősorban a hajdúk, a váradi katonák és a pataki zsoldosok indulása. Ez esetben pedig Rákóczy megelőzése Patak elfoglalásával komoly előnyt jelentett volna a császáriak számára.

A fenyegetettséget érezve, intézkedett Debreceni is: szeptemberben még korántsem rendelkezett azokkal az erőkkel, melyeket a császáriak feltételeztek, éppen ezért segítséget kért Munkácsról, s Ballingh János munkácsi főkapitány I. Rákóczy György másik kipróbált híve szeptember 18-án 100 gyalogot küldött Patakra.[16] A toborzott lovasok gyülekezése csak szeptember második felében következett be Patakon és Munkácson. Szeptember 21-én Ballingh 300 lovast jelentett, s további 200 gyalog fogadását remélte.[17] Szeptember 28-án már Patakon is 300 lovas

[10] Debreceni T. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1643. aug. 29.

[11] Debreceni T. levele, és Ballingh J. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1643 aug. 29 és szept. 1.

[12] Forgách Á. levele. Országos Levéltár. Batthyány l. t. 1643 szept. 11.; Forgách Zs. levele. Erdélyi Országgyűlési Emlékek X. kötet. 398—400. o.; Ballingh J. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász 1643 szept. 18.; Máriássy I. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Kemény család levéltára. 1643 szept. 23.; Bakos G. levele. Országos Levéltár. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1643 okt. 7.

[13] Lipcsei Gy. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1643 szept. 6.

[14] Debreceni T. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1643 szept. 28.

[15] Forgách Zs. levele. Erdélyi Országgyűlési Emlékek X. kötet. 398—400 o.

[16] Ballingh J. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1643 szept 18.

[17] Ballingh J. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1643 szept. 21 és 22.

volt[18] és 100 gyalogot állított ki a pataki jószágból a prefektus. Október 11-én pedig már 800 lovas volt együtt.[19]

Erdélyben is folyt a készülődés, szeptember folyamán a vármegyékben mustra volt. A székelység is összegyülekezett abból az alkalomból, hogy I. Rákóczy György ifjabb fiát, Zsigmondot a székelyek generálisává nevezte ki. Csak a hajdúkkal nem volt még október elején egyesség; Rákóczy szerint nehezen ülnek fel s mennek el honuktól messze.[20] A császári részről azonban itt is többet sejtettek és többtől féltek, mint ami a valóságban volt. Október 3-án a szoboszlói kapitány már tényként jelentette a kassai generálishoz írt levelében a hajdúk szövetkezését Rákóczyval, és hasonló hírei voltak a böszörményi és nánási kapitányoknak is.[21]

E híreket hallva, III. Ferdinánd is rendelkezett: az erdélyi végeket meg kell erősíteni német gyalogsággal s kellő províziót kell szállítani nekik. Biztosítani kell a felvidéki megyék hűségét. Továbbá meg kell akadályozni a királyi területeken a toborzást az erdélyi fejedelem számára.[22]

A Felvidéken küszöbön állónak hitt támadás azonban elmaradt. Nem indult meg, mert Rákóczy még nem is gondolhatott rá, hiszen a legfontosabb feltételek hiányoztak, nem volt meg még a szerződés a svédekkel, és nem kapta meg a porta beleegyezését sem a hadjárathoz. Támadás tehát 1643 őszén nem lehetséges, és a kedélyek lecsendesednek. A Felvidék keleti részére viszajöttek az elmenekültek, megcsendesedett a kassai generális működése is, és I. Rákóczy György kapitányai azon törhették a fejüket, hogy mit kezdjenek a gyorsan összegyűjtött hadakkal. Debreceni Tamás prefektus már október 11-én utasítást kért, mit tegyen a 800 lovassal? El akarja-e Rákóczy őket vitetni, vagy bocsássa őket házukhoz vissza s „kántorra" fizesse őket?[23] Október 14-i leveléből már sürgetés olvasható; a lovasok a szegénységen élnek — értsd a Rákóczy birtok jobbágyságán — és nem hajlandók a parasztoknak fizetni. Írjon Rákóczy rájuk, hogy fizessenek, hiszen a hó-pénzt — zsoldot — azért kapják.[24] A prefektus most már a rábízott birtok felélésétől félt, s ezért szeretett volna sürgősen szabadulni hadától. Azt javasolta, hogy vigyék a katonákat a partium területére. A katonák végül nem akarták felvenni

[18] Debreceni T. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1643 szept. 28.
[19] Debreceni T. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1643 okt. 11.
[20] *Szilágyi Sándor:* A két Rákóczy György családi levelezése. 1875. 110. o.
[21] Leuthe D. levele. Országos Levéltár. Eszterházy l. t. Miklós nádor levelei 65.
[22] *III.* Ferdinánd utasítása. Országos Levéltár. Eszterházy l. t. III. Ferdinánd levelei. 1643 okt. 9.
[23] Debreceni T. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1643. okt. 11.
[24] Debreceni Tamás levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1643. okt. 14.

a hópénzt sem, csak szabad „quartir", ingyen ellátás mellett.[25] Október végén azután megtörtént a hadak átvezénylése Munkácsra. Patakon összesen 200 lovas maradt. A többiek ellátása Ballingh feladata lett, amit Máramaros megyében való szétosztásukkal intézett el. Máramaros lett a Magyarországon fogadott hadak gyülekezési helye. Ide követték azután a lovasokat a Patakon fogadott gyalogok is. Körülbelül 2000 fő lehetett a Rákóczy számára Magyarországon toborzott katonák száma.[26]

Várakozással telt el november első fele. Ballingh Máramarosban mustrát tartott és elhelyezte a Patakról érkezőket. Lengyelország felé állandóan kémeket küldött.[27] Erdélyben nem volt mozgás, Magyarországon a kassai generális Barkóczy Lászlóval Kállón, Baktán és Ungváron járt, de egészen november közepéig nem történt semmi jelentős. Ekkor, november 15-én megérkezett Réthy István kapitiha levele a portáról, mely hírül adta, hogy a mufti a hadakozáshoz való engedély megadása mellett nyilatkozott, és Musztafa nagyvezér megadta az engedélyt a támadásra. A porta utasítani fogja a két román vajdát ezer-ezer lovas segítség küldésére, és ha Rákóczy tavaszig vár a támadással, az egész urmelli (ruméliai) hadat megkapja segítségül.[28]

November 15-én érkezett meg Réthy levele és 16-án aláírták a svéd szövetségi szerződést.[29] A szerződés I. Rákóczy György megindulásának feltételéül kikötötte, hogy vagy oly közel jön Torstenson ismét a magyar határhoz, hogy Rákóczy egyesülni tud vele, vagy 3000 gyalogot küld számára. Rákóczy először magyarországi területekre nyomul, majd az örökös tartományokba. A 3000 gyalogot a svédek, illetve felét a franciák kötelesek fizetni; Rákóczy viszont ezek ellenében 3000 lovast küld a svédeknek, de az első hópénztől eltekintve ezek is svéd zsoldon lesznek. Ez a szerződésnek hadtörténeti szempontból fontos summája. A két svéd követ, Rebenstock alezredes és Orbay kapitány még kötelezvényt is adott 100 000 birodalmi tallér fizetéséről Rákóczy számára.[30]

A szerződés világosan mutatja I. Rákóczy György elgondolását az elkövetkező harcról: minél előbb egyesülni a svédekkel, Európa ekkor elismerten legjobb hadseregével és együttesen operálni a továbbiakban. Amennyiben ez nem válik lehetővé, akkor olyan svéd erő biztosítása saját hada számára, mely annak harcedzett magja lehetne. Szeretett volna még megfelelő hadi tapasztalatokkal rendelkező tiszteket is biztosítani

[25] Debreceni T. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1643. okt. 27. és 31.
[26] A tokaji kapitány levele. Országos Levéltár. Eszterházy l. t. Miklós nádor levelei. 1643. okt. 26.
[27] Ballingh J. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1643. nov. 5.
[28] Réthy I. levele. *Szilágyi:* I. Rákóczy György keleti összeköttetései. 731—734. o.
[29] *Szilágyi:* Okmánytár I. Rákóczy György svéd és francia szövetkezésének történetéhez. 1873. 104—110. o. (Továbbiakban *Szilágyi:* Svéd-francia okmánytár.)
[30] *Szilágyi:* Svéd-francia okmánytár. 110. o.

hada számára. November 16-i levelében a svéd gyalogokkal együtt a híres Mortaigne ezredes kiküldését kérte Torstensontól.[31] Rákóczynak ezt a kérését Rebenstock alezredes levele támasztotta alá.[32] Szerinte, amikor Rákóczy csapatai a Tiszán átkelnek, a fejedelem elküldi a svédeknek a 3000 lovast s ezek ellenében kapja a 3000 gyalogost. Ezekkel 4 svéd generális is jöjjön, mert Rákóczy kevés hadi tapasztalattal bíró emberrel rendelkezik, de segítséggel komoly eredményt érhet el. Három hónap alat seregei a nyugati országhatárhoz juthatnak. A 3000 gyalogos okvetlenül szükséges, mert Rákóczy mintegy ezeket tekinti egész vállalkozásának alapjául. Szerinte I. Rákóczy György attól fél, hogy a császáriak közéje és a svédek közé tudnak ékelődni, és őt egyedül csatára kényszerítenék. Rebenstock igyekszik a fejedelmet megnyugtatni, hogy ettől ne féljen, Torstenson úgy rajta lesz állandóan az ellenségen, hogy ez képtelen lesz nagyobb erőket az erdélyiek ellen küldeni. Összegezve a dolgot, Rebenstock szerint Rákóczy, mivel hadi tapasztalatai nincsenek, túlságosan a veszélyeket nézi és kezdetben biztosra akar menni; ezért okvetlenül szükséges, hogy segítséget nyújtsanak számára.

A svéd szerződés megkötése után I. Rákóczy György legfőbb gondja a végleges török beleegyezés biztosítása volt. Maurer Mihályt küldte a portára, majd Serédy István főkövetet és végül Rebenstock alezredest. Ezek hamar eredményt is értek el: a támadást engedélyező fermánok december havában már kiadattak; Ibrahim szultán engedélyezte I. Rákóczy György számára, hogy a Bethlentől bírt 7 megyét visszafoglalja, és ehhez katonai segítséget is ígért.[33]

Katonai előkészületről I. Rákóczy György részéről 1643 végén semmit sem tudunk. Valószínű, hogy nem sok történt, és ezért volt, hogy általában jól értesült felvidéki hívei közül Nyári Bernát decemberben ijedten írt Rákóczynak, hogy olyan hírek terjengenek, mintha már nem jönne, pedig mindenkit bizalommal töltöttek el korábbi készülődései.[34]

A bécsi udvart azonban nem vezette félre a csend. 1643 végén III. Ferdinánd és a bécsi haditanács fontos rendelkezéseket tettek. November 28-ról keltezett haditanácsi határozat Puchaim generálist Morvaországból Felsőmagyarországra rendelte 1500 lovassal, saját ezredével és némi dragonyosokkal. Gallas fővezér parancsot kapott, hogy a Fernberg ezredet küldje Puchaimhoz, melyhez csatlakozik két Ausztriában lábadozó kompánia. Továbbá Szlavoniából, Horvátországból, Kanizsa vidékéről és a győri kapitányságból 300—300 lovast rendeltek a Felvidékre. A gyülekezési hely kijelölését a határozat Eszterházy Miklós nádorra bízta. A határozat szól még a nyugati végek német őrségének

[31] *Szilágyi:* Svéd-francia okmánytár. 115—116. o.
[32] *Szilágyi:* Svéd-francia okmánytár. 116—118., 120—127. o.
[33] Török-magyarkori Állami Okmánytár, III. kötet. 244—245. o.
[34] Nyári B. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1643. dec. 9.

fenntartásáról és a Bécs környékéről elvonult csapatok pótlásáról, ami azt mutatja, hogy számoltak a török támadás veszélyével is.[35] Értesítést kaptak a felvidéki vármegyék is, hogy legyenek készen insurrectióra.[36]

A kivitelezés azonban alaposan késett. December végén Puchaim még mindig Morvaországban volt, és csak Szatmár várának megerősítésére érkeztek meg valóban a német gyalogosok.[37]

1644 januárjában azután mozgásba jött Erdély, megtörténtek a katonai előkészületek a támadásra. Január 3-án Gyulafehérváron összeült az erdélyi országgyűlés, mely elhatározta a háborút, 13-án szétoszlott, hogy mindenki megtegye előkészületeit a hadbavonulásra. Rákóczy emberei járták Erdélyt, és folytak az előkészületek a fejedelem váraiban is.[38] Patakon újabb zsoldosokat fogadtak, az ekkor szétoszlott Serényi Pál-féle császári zsoldos sereg katonáit.[39] Embereket küldött Rákóczy a román vajdákhoz, hogy a szultán által rájuk parancsolt segédhadakat elhozzák. Január végén Havasalföldön már kész is volt az 1000 lovas kurtán, Moldvában nehezebben ment a dolog.[40] Kitűzték az indulás napját is az erdélyi hadak számára február 2-ára, Kolozsvárra, és január végén szétmentek a parancsok a gyülekezésre.

Mielőtt rátérnénk a hadi események ismertetésére, vessünk egy pillantást I. Rákóczy György haditervére és azokra a körülményekre, melyek az 1644-es év elején fennálltak.

I. Rákóczy György célja, amint láttuk, minél előbbi egyesülés volt a svéd haddal. Minél gyorsabban igyekezett nyugat felé előnyomulni, abban bízva, hogy közben a magyarországi török erők támadásai a nyugati végeken és a svéd hadsereg nyomása megakadályozzák a császáriakat abban, hogy ellene lényeges erőket küldjenek. A továbbiakban minden a svédektől függött, akikkel együtt remélte a törököktől is állandóan zaklatott császáriakat térdre kényszeríteni. Hogy mik voltak I. Rákóczy György békecéljai, annak feltárása már nem feladatunk, valószínű, hogy ezek előre nem voltak pontosan körülhatárolva és a hadviselés folyamán a hadihelyzet változása szerint bővültek vagy szűkültek. Legfontosabbnak a felvidéki megyékkel való területgyarapodást tekinthetjük, 7—13 megye megszerzéséről volt váltakozva szó, de bátortalanul felvetődött egész Magyarország egyesítésének gondolata is I. Rákóczy György uralma alatt. Fontos békecélnak tekinthetjük még az akkor már Mün-

[35] Haditanácsi határozat. Országos Levéltár. Eszterházy l. t. Miklós nádor levelei. 1643. nov. 28.
[36] Forgách Zs. levele. Országos Levéltár. Batthyány l. t. 1643. dec. 22
[37] III. Ferdinánd utasítása. Országos Levéltár. Eszterházy l. t. III. Ferdinánd levelei. 1643. dec. 23.
[38] Kemény beadványa. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644. jan. 13.
[39] Forgách Zs. levele. Országos Levéltár. Batthyány l. t. 1644. jan. 9.
[40] Sebessy M. levele. *Szilágyi:* I. Rákóczy György keleti összeköttetései. 775—776. o.

sterben és Osnabrückben folyó tárgyalásokba való bekapcsolódást is, azaz azt, hogy az eljövendő európai békében Erdély és a Rákóczyak is bennfoglaltassanak.

I. Rákóczy György a svédek és törökök segítségével kívánta céljait elérni. Hosszas tárgyalások, sok várakozás után 1644 tavaszán azt remélte, hogy mindkét részről a legnagyobb segítségben lesz része, és a legkedvezőbb körülmények között mehet harcba. Számításaiban azonban alaposan csalódott.

A harmincéves háborúval kapcsolatban már említettük a császári diplomáciának azt a sikerét, hogy 1643 nyarán megnyerte a dán királyt szövetségesül. Veszélybe került Torstenson összeköttetése Svédországgal, és a svéd kormány már a nyár folyamán utasította vezérét, hogy vonuljon északra a dánok ellen. Torstenson szeptember 1-én azonban még mindig Nikolsburgnál állt, ütközetet remélve. III. Ferdinánd vezette ekkor személyesen ellene a császári hadat, és kelet felé vonulva várta a magyar felkelők érkezését. A várt 15 000-ből azonban csak 3000 érkezett meg, mire a császár visszament Bécsbe, a sereg vezetését Gallasra bízva. A magyar felkelők elmaradását a harmincéves háború svéd szolgálatban álló krónikása, Chemnitz Torstenson diplomáciai sikerének könyvelte el,[41] de ha ez évek egymást követő insurrectióit vizsgáljuk, akkor azt láthatjuk, hogy ez volt a rendes, megszokott eredménye a felkelési parancsoknak. Torstenson végül Brünn alá vonult, majd Olmützön át Sziléziába, és végül decemberben Pomeránián át Holsteinba érkezett.

E visszavonulásról I. Rákóczy György részben Torstenson leveleiből, részben felvidéki forrásokból, sőt portai követeitől is értesült. Csak éppen célja felől nem volt tisztában. 1642/43 telén is eltűntek a svéd hadak Morvaországból, és 1643 tavaszán ismét megjelentek, visszatérve a szászországi téli szállásokról. Valami hasonlóra gondolt Rákóczy és nem látott abban semmi gyanúsat, hogy az idén még távolabb van a téli szállás. Január 3-án magabiztosan írt portai követének arról, hogy a svédek „rövid nap" bizonyosan Csehországba s azután Ausztriába törnek.[42]

A svéd vezér az erdélyi fejedelemmel folytatott tárgyalások ideje alatt már tudta a dán háború tervét és abban saját szerepét. 1643 decemberétől fogva azonban nyilvánvalóan látnia kellett azt is, hogy szó sem lehet arról, hogy hamarosan visszatérjen Morvaországba és Rákóczy hadaival egyesüljön, azoknak segítséget vigyen. Ahelyett azonban, hogy Rákóczyt erről értesítette volna, igyekezett a fejedelmet félrevezetni, beugratni a háborúba. 1644 január 2-án, mikor már folyt a dán háború, Kielből írt levelében Holsteinbe vonulását egyszerű téli szállásra menésnek tüntette fel, és biztatta Rákóczyt a minél előbbi támadásra. Igérte

[41] *Dudik.* 1874. 94. o.
[42] *Beke—Barabás:* I. Rákóczy György és a Porta. 662—665. o.

még mindig, hogy tavasszal közeledik majd hozzá.[43] Január 4-én írt levele egyenesen biztosította Rákóczy Györgyöt, hogy kellő időre ott lesz, és a császáriaknak majd kettőjükkel kell megmérkőzniök.[44] Most is azzal, hogy várakat erősít, arra törekszik, hogy biztosítsa az összeköttetést Rákóczyval. A dán háborúról egyik levelében sincs egy szó sem. Torstenson erről csak február elején írt, de még akkor is biztosította Rákóczyt, hogy tavasz folyamán megérkezik.[45] Igéretét egy év késéssel váltotta valóra.

A svédek I. Rákóczy Györgyöt csúful félrevezették. Számukra az erdélyi támadás diverzió volt, mely csökkentette a rájuk nehezedő császári nyomást. Hogy mi történik a szerencsétlen magyar seregekkel, amelyek a svédekre számítva egészen téves haditervvel egyszerre a svédek elvonulása következtében felszabadult komoly császári erőkbe ütköznek, ez Torstensonékat egyáltalán nem érdekelte. Sikerült Rákóczyt beugratni a háborúba, és hogy ebben nem ment tönkre, az nem a svédeken múlott.

Az általános hadihelyzet 1643/44 telén még azáltal is romlott, hogy 1643 novemberében a franciák vereséget szenvedtek Tuttlingennél, a Duna felső folyásánál, és így ezen az oldalon is csökkent a császáriak fenyegetettsége.

I. Rákóczy György minderről hallott vagy hallhatott, de nem hitte el. 1644 januárjában a zboróí udvarbíró megírta Patakra a dán háború hírét,[46] de vajon hibáztathatjuk-e Rákóczyt, ha ezt kósza hírnek vette Torstenson ismételt biztosításai mellett? A hadak februárban változatlanul azzal a céllal indultak meg, hogy a svédekkel egyesüljenek.

A török segítség tekintetében nem érte Rákóczyt ilyen brutális csalódás, de itt is kedvezőtlen változás következett be, mire megindultak a hadak. 1644 január 31-én Ibrahim szultán megfojtatta Musztafa nagyvezért,[47] azt, aki voltaképpen hozzájárult I. Rákóczy György támadásához és akiről Réthy ezeket írta Rákóczynak: „... ez mostani fővezér oly tiszta jóakarója Nagyságodnak, ki helyébe az úristen támaszthat mást is, vagyon hatalma rá, de én időmben ilyen nem lészen."[48] E jóakaró elvesztése a későbbi időkben éreztette csak igazán hatását.

Svéd támogatás hiányában, egyre csökkenő török segítség mellett I. Rákóczy György sikert elsősorban meglepetésszámba menő támadástól várhatott volna. Meglepetésről azonban szó sem volt. Amint láttuk, a

43 *Szilágyi:* Svéd-francia okmánytár. 130—132. o.
44 Torstenson levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. I. Rákóczy György iratai. 1644. jan. 4.
45 *Szilágyi:* Svéd-francia okmánytár. 137—138. és 139—141. o.
46 Szalai P. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644. jan. 12.
47 *Beke—Barabás:* I. Rákóczy György és a Porta. 667—668. o.
48 *Szilágyi:* I. Rákóczy György keleti összeköttetései. 736. o.

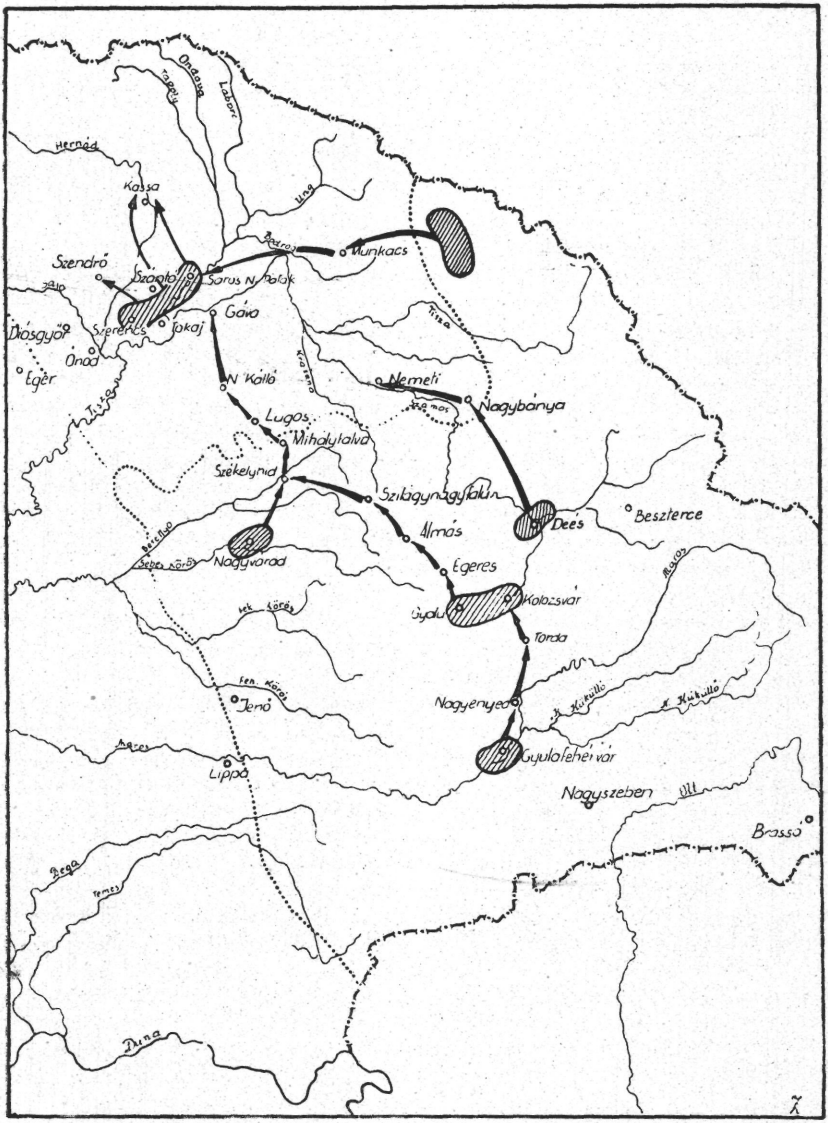
császáriak 1643 szeptemberétől kezdve Rákóczy György készülődéseiről állandóan tudtak, sőt ellenintézkedések is történtek, bár ezek a császári adminisztrációnál szokásos módon csak részben hajtattak végre. 1644 januárjában is mindent tudtak az erdélyi eseményekről, sőt tervekről is. Így például Homonnai János, I. Rákóczy György fő ellensége, a Habsburgok gátlás nélküli kiszolgálója 1644 január 27-én egy nap tévedéssel megírta a fejedelmi had indulásának idejét.[49] III. Ferdinánd január végén a vármegyéket újból készenlétbe helyezte azzal, hogy amint megindul Rákóczy, hirdessék ki az insurrectiót.[50] Forgách Ádám kassai főkapitány intézkedett is; riasztotta a keleti megyék — Szatmár, Bereg, Ugocsa — nemességét, és a végekből katonaság összevonását rendelte el Szendrőnél.[51] Tartalékban pedig ott álltak Ausztriában, Csehországban és Morvaországban az október óta pihenő császári ezredek, melyek a harmincéves háború során már rengeteg hadi tapasztalattal gyarapodtak, és számos sikert értek el.

I. Rákóczy György 1644 február 2-án indult meg udvari hadával Gyulafehérvárról Kolozsvár felé, ahol az erdélyi hadak gyülekeztek. 4-én ért ide, és a megyék mustrái után 6-án indult tovább. Gyalu—Egeres—Almás—Szilágynagyfalu—Bályok—Margitta—Székelyhíd volt a fejedelmi hadak további útja (1. sz. vázlat), ez utolsó helységbe február 12-én ért a fejedelem.[52] Eddigre azonban már a másutt gyülekező fejedelmi hadak több helyen sikereket könyvelhettek el.

Kolozsváron kívül Nagyvárad és Munkács környéke volt a másik két fontos gyülekező hely. A váradiak mint a fősereg előhada operáltak, míg a munkácsiak külön úton igyekeztek Patakra, ahol az egész had koncentrálásának kellett megtörténnie.

A hadjárat legelején nem az erdélyi és partiumbeli hadak működése a legfontosabb, hanem azoké, melyek már a harc megindulása előtt Magyarországon voltak. Ezek a hajdúk, de mindenekelőtt a pataki hadak, melyek Reöthy Orbán, addigi kővári kapitány és Bakos Gábor vezetésével Patak és Szerencs támaszpontokról I. Rákóczy György indulásával egyidőben megkezdték portyázásaikat a Hernád vidékén. Működésük rendkívül fontos. Elsősorban megakadályozták a határmenti végvárak további erősítését. I. Rákóczy György már február 7-én arról számolt be levelében, hogy a Tokajba menő 180 németet (Abaúj)Szántónál megszorították és Tokajtól elrekesztették.[53] Ezen túlmenően lehetetlenné

[49] Homonnai J. levele. Országos Levéltár. Batthyány l. t. 1644. jan. 27.
[50] III. Ferdinánd utasítása. Országos Levéltár. Eszterházy l. t. III. Ferdinánd levelei. 1644. jan. 29.
[51] Forgách Ádám levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644 febr. 8.
[52] Az erdélyi hadak kivonulására nézve eddig Szalárdit tekintették egyedül irányadónak. *(Szalárdi:* Siralmas Krónika. 1858.) A tanulmány ezzel szemben Haller Gábor és Bánffy György naplóinak adataira épít inkább. (Megjelentek: *Mikó:* Erdélyi történelmi Adatok IV. kötetében.)
[53] *Szilágyi:* A két Rákóczi György családi levelezése. 118. o.

Csapatösszevonások a hadműveletek megindításakor.

tették a Forgách Ádám által tervezett szendrői koncentrálást, mely kisebb — néhány száz főnyi — mozgó császári sereget teremtett volna. Ennek hiányában a várak elszigetelődtek, s Forgách kapitány kis csapattal beszorult Kassára, melynek körülzárása portyázók által már február 14-én kezdetét vette.

Ebben a legelső időszakban a hajdúk részéről nem tudunk nagyobb arányú részvételről a harcban. Szerepük főleg az, hogy Rákóczy kezére adták palánkjaikat.

A főhad zavartalanul nyomult előre. Székelyhíd után (Ér) Mihályfalva—(Nyír) Lugos—Kisléta voltak a következő állomások. Ezután következett Kálló, melynek megerősítésével Forgách Ádám 1643. őszén foglalkozott. Védői azonban február 14-én, amint ágyúkat állítottak fel ellenük, megadták magukat a Kornis Zsigmond és Bornemissza Pál vezette előhadnak. 16-án ideérkezett Rákóczy is. Innen tovább Gáva felé haladt a főssereg, átkelt a Tisza jegén, és február 19-én megérkezett Patakra, ahol csatlakoztak hozzá a többi hadak. Ezzel lezárult a fölvonulás. A Kemény János vezette seregek nem voltak még itt; ő először (Nagy) Bányát hódoltatta, majd Szatmár alá vonult. A városba a polgárok már február 17. körül beengedték, de a császáriak által különösen fontosnak tartott vár még ellenállt. Ostromára még vissza fogunk térni. Ez időben hiányoztak még Patakról a román segédhadak is, a havasalföldiek már Udvarhely körül jártak, a moldvaiak még el sem indultak.

A felvonulás időszaka azonban máris fontos hódításokat hozott. Február 19-ére a Tiszántúl, Szatmár kivételével, I. Rákóczy György kezén volt.

Patak elérése után a következő cél Kassa hódoltatása lett, mely mellett eltörpült a többi várak megszerzésének gondja. Február 20-án már megindult Kornis és Rákóczy Zsigmond Kassa alá Reöthy és Bakos segítségére, akik, mint láttuk, már február 14. óta ott portyáztak. Rövidebb pihenés után február 28-án a fejedelem is elindult Kassa felé.[54] Pataki tartózkodása idején csapatokat küldött Vallon Péter vezetésével Tokaj alá, mely még császári kézen volt, valamint fogadta a hozzá sietők hódolókat, így Sáros megye követeit. Sőt már a kassaiakkal is tárgyalni kezdett. Forgách Ádám már február 14-én reménytelennek látta helyzetét, és nem bízott a város polgáraiban, ha nem jön segítség.[55] 24-én már alkudozni is kezdett Rákóczy Zsigmonddal, s beleegyezett, hogy a kassaiak követeket küldjenek a közeledő Rákóczy Györgyhöz.

Rákóczy a Telkibánya—Gönc—Hidasnémeti—Nagyida úton haladt a Kassa alatti Bárcához. Útja valóságos diadalmenet volt. Eperjes, Bártfa, Lőcse, Szeben és a keleti vármegyék követei jöttek sorban hódolni eléje. Március 10-én azután Kassa hódolása és Forgách Ádám kapitulálása fel-

[54] *Mikó:* Erdélyi történelmi Adatok IV. 90. és 120. o.
[55] Forgách Á. levele. Országos Levéltár. Batthyány l. t. 1644. febr. 14.

tette a koronát az addigi sikerekre. I. Rákóczy György március 12-én ágyúdörgés közepette bevonult Kassára.[56]

A hadjárat tehát jól kezdődött. Rákóczy 5 hét alatt, néhány vártól eltekintve, egész Keletmagyarország ura lett. Sikerét ügyes pataki alvezéreinek köszönhette, akik megakadályozták a Felvidék keleti részén levő császári erők tervszerű felhasználását; de köszönhette a keletmagyarországi megyék nemesei rokonszenvének is, kik semmi ellenállást sem fejtettek ki, hanem behódoltak neki. Végül a sikerekben nagy szerepe volt annak is, hogy a hadjárat elején kis számú császári erőkkel találkoztak csak. Komoly összeütközés nem történt, és a továbbiakban kellett eldőlnie, hogy Rákóczy erői elégségesek-e a meghódolt területek megtartására, vagy még növelni is tudja-e hódításait?

I. Rákóczy György hadserege ekkor 30 000 főnyi lehetett. Ennyire becsülte seregének számát Rebenstock, a táborában levő svéd rezidens[57] és Ballingh munkácsi kapitány is.[58] Ehhez jöttek a Felvidék hódolt megyéinek seregei, miután e megyékben március 15-én Rákóczy felkelést hirdetett. Ezekkel és a még tartalékban levő hajdúkkal együtt kb. 40 000 emberre számíthatott Rákóczy. Ez a XVII. század közepén hatalmas erőt jelentett, hiszen Gusztáv Adolf 1630-ban 38 000 emberrel indult meg németországi hadjáratára,[59] s még ezek jelentős részét is várak megszállására használta. Mozgó serege ritkán haladta meg a 20 000-t. Torstenson hada pedig 1643-ban mindössze 13 000 főnyi lehetett.[60]

I. Rákóczy György hadának több mint háromnegyed részét lovasság, még hozzá könnyű lovasság alkotta. Nehéz csatalovassággal nem rendelkezett. Gyalogosa kb. 6000 volt. Ebből 1000 lehetett német muskétás, a többi kopjával felfegyverzett székely és magyar gyalog. Tekintélyes tüzérsége is volt, amelyet azonban inkább várostromra, mint nyílt csatákra lehetett felhasználni. Ez az erő önmagában is elégségesnek látszott a várható császári ellentámadás visszaverésére, és még inkább bizalommal tölthette el Rákóczyt Torstenson segítségének reménye. Torstensonban bízva tűzte ki a következő célt: Előnyomulás nyugat felé, egyesülés a svédekkel. Komoly ellenállástól nem félt; hiszen a svédek és a törökök támadásai lehetetlenné teszik majd a császáriaknak, hogy nagyobb erőket állíthassanak vele szembe. Ebben az értelemben adta ki rendelkezéseit Kassán március 15. körül.

Időközben kapitulált Szatmár is, és ezzel nemcsak jelentős sereg — Szalárdi szerint 9000 ember[61] — szabadult fel, hanem I. Rákóczy György legtehetségesebb alvezére, Kemény János is. Szatmár ostroma

[56] *Szilágyi:* A két Rákóczi György családi levelezése. 131. o.
[57] Rebenstock levele. Történelmi Tár. 1892. 619 o. (Továbbiakban T. T.)
[58] Ballingh J. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644. márc 2.
[59] *Johannes Paul:* Gustav Adolf. 1930. II. kötet. 161. o.
[60] Dudik. 1874. 88—89. o.
[61] *Szalárdi:* Siralmas krónika. 149. o.

különben tüzérségi tevékenységtől eltekintve körülzárás volt. Nem is lehetett más, mert az ostromló had néhány székely gyalogtól eltekintve lovas volt, főleg Szatmár, Szabolcs és Bereg megye incurrgensei, akik Keménynek kereken megtagadták, hogy lóról leszállva harcoljanak, „darabontokká magukat nem teszik".[62] Kemény sem erőltette a dolgot, nem kívánt rohamot, mert remélte, hogy a vár őrségét majd Rákóczy pártjára tudja vonni. A kapituláció végül is Kassa elestének hírére történt meg.[63]

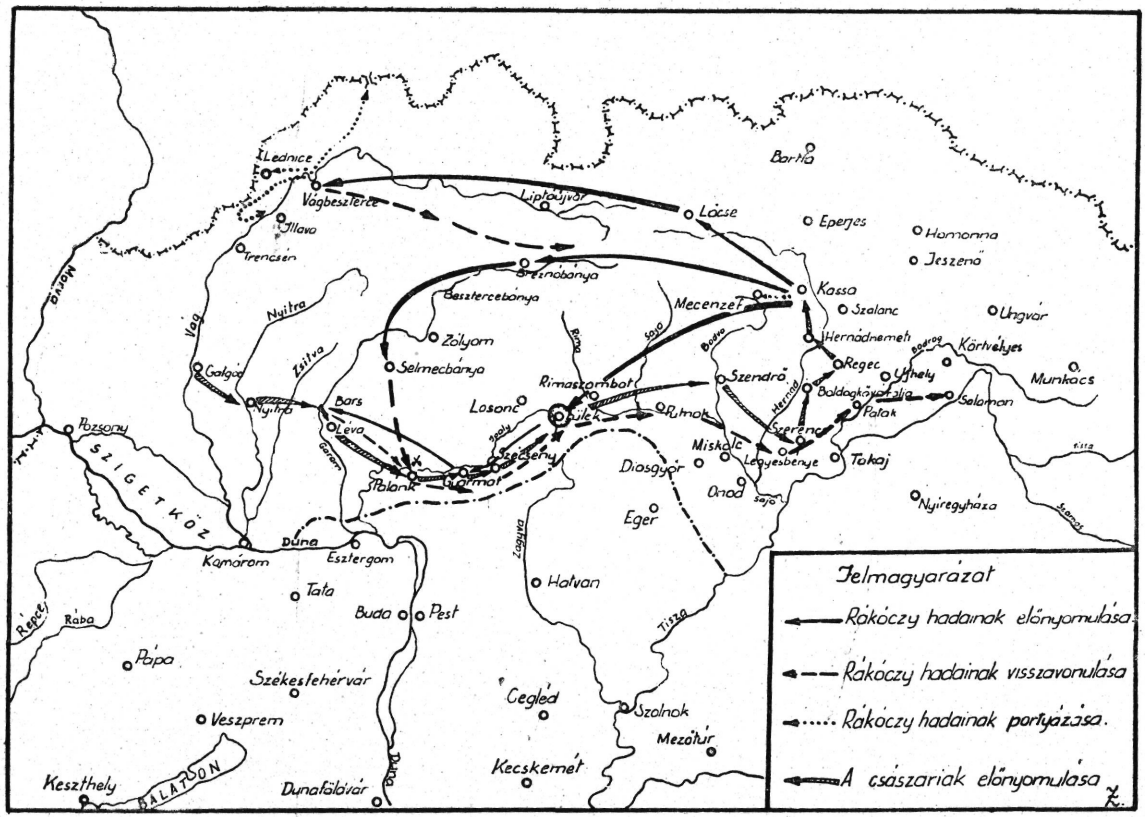
Március 15. körül I. Rákóczy György három hadat indított nyugat felé a Felvidék három természettől megszabott útján: a Hernád—Vág völgyén, a Garam völgyén és a Sajó—Rima—Ipoly völgyén keresztül. A legerősebb had, melynek magját a munkácsi zsoldosok képezték (36 zászlóalj, kb. 6000 ember), a Hernád—Vág völgyén nyomult előre Kapronczay György parancsnoksága alatt. Bornemissza Pál kb. 2000 emberrel a Garam völgyében a bányavárosok irányában tört elő, míg a déli völgyekben Bakos Gábor ment elől, kit követett hamarosan Rákóczy Zsigmond és Kornis hada. I. Rákóczy György még egy időre Kassán maradt, itt fogadta a most már egyenként érkező felvidéki urak hódolását, és csak március 28-án indult vissza Patakra, Reöthy Orbánra bízva Kassát. Ekkor már Kapronczay a Vág völgyében járt, Bakos Zólyom vidékén, Rákóczy Zsigmond és Kornis hada pedig Pelsőcön túl, Fülek felé. A keleti részeken már csak néhány vár tartotta magát: még március elején megadta magát Szendrő, március 20. körül bevette Ballingh Ungvárt, április 1-én kapitulált Tokaj, és csak négy kisebb vár — Jeszenő, Szalánc, Szádvár és Regéc — volt még a 7 megye területén császári kézen.

Kapronczay erős hadtestének feladata a svédekkel való egyesülés lett volna. A Jütlandban harcoló svédek helyett azonban Kapronczay a Felvidék nyugati részén gyülekező császáriakba ütközött.

Rákóczy megindulásának hírére Bécsben komoly ellenintézkedések csak márciusban történtek, de III. Ferdinánd császár már február 11-én Bécsbe rendelte Eszterházy Miklós nádort, és ezután a nádor vette kezébe a magyar erőforrások mozgósítását Rákóczyék ellen. Eszterházy Miklós, a magyar szabadságharcok állandó ellensége, a Habsburg hatalmi törekvések legkészségesebb kiszolgálója, minden tőle telhetőt meg is tett ettől fogva a függetlenségért harcolók leverése érdekében.

Először csak azok a német csapatok indultak Magyarországra, melyeket már a november végi haditanácsi határozat ide irányított. Céljuk néhány vár volt, köztük Fülek. Egy 600 főnyi csapat indult március elején Fülekre, de a hónap végén visszaérkezett Galgócra, mert Rákóczy hadai megakadályozták a várba jutását. Galgócon történt azután a csá-

[62] *Kemény:* Önéletírása. (Kiadta Szalay L. 1856.)
[63] A kapitulációs irat megjelent a H. K. 1892. évfolyamában.

Az 1644. évi felsőmagyarországi hadműveletek.

szári csapatok koncentrálása, ide érkezett március folyamán Puchaim generális is. A német csapatok folyamatosan, állandóan érkeztek, és jöttük hírére Pozsony vidékén a lakosság mindenfelé menekült, a faluk pusztán maradtak.[64] Március 3-án III. Ferdidánd elrendelte az általános insurrectiot, de az előző év tapasztalata alapján nem sokat várt a személyes felkeléstől. Ezért már március 6-án Ferdinánd a felkelés pénzbeli megváltását is lehetővé tette egyes megyék számára.[65]

A legfontosabb döntés március 8-án történt, amikor III. Ferdinánd 20 császári ezredet rendelt Magyarországra.[66] 13 lovasezredről és 7 gyalogezredről volt szó, amelyek között szerepeltek a császári ezredek leghíresebbjei, mint a két Piccolomini, a Pallavicini, a Pompeius lovas ezredek, vagy a Don Felix és Suys gyalogezredek. Az ezredek létszáma erősen változó volt: akadt köztük 150-es létszámú is, de ugyanakkor Pallavicini ezrede pl. 919 embert számlált. Átlagosan 500 körül mozgott a létszám, ami a harmincéves háború idején rendes létszám volt, hiszen tudunk 50—60 főből álló ezredekről is a negyvenes években. A bécsi kimutatás szerint összesen 7200 lovasnak és 2876 gyalogosnak kellett Magyarországra menni. Főparancsnokul a császár Götz marsallt rendelte ki, aki ekkor elismerten a császári sereg egyik legjobb tábornoka volt. Helyettese Puchaim generális lett.

A csapatok gyülekezése nehezen ment. Akadályozta előnyomulásukat a Vág zajlása, de különösen ellátási nehézségük a lakosság elmenekülése miatt. Az ellátás megszervezésével legfelső fokon a nádor volt megbízva, s feladatát egyre nehezebben tudta teljesíteni. A városokkal tudott csak valamire menni, a falvakon március végén már olyan volt a helyzet, hogy „a német hadnak nagy istentelensége miatt annyira elkeseredett az egész föld, hogy csak megtalálják indítani, maguk verik agyon az ide való emberek".[67] Ha komolyabb összecsapásról a lakosság és a katonaság között ekkor még nem is tudunk, már maga a támogatás hiánya is elégséges volt ahhoz, hogy a császári had főerői csak április közepére érkezzenek Galgóc vidékére, ahol azonban már április elején volt néhány ezer császári katona.

A gyülekezésről leginkább a magyar insurrgensek maradtak le. A Dunántúlon lehetővé vált a pénzbeli megváltás, és megyénként 200 zsoldost kellett volna fogadni. Csak egyes főnemesektől, mint Batthyány Ádámtól és a Zrinyi testvérektől kívánt Ferdinánd bandériumaik élén személyes hadbaszállást. Azonban sem a megváltás, sem a személyes hadbaszállás nem ment. Hiába írt Ferdinánd, hiába fenyegetődzött Esz-

64 Eszterházy M. levele. Országos Levéltár. Batthyány l. t. 1644. márc. 6.
65 III. Ferdinánd utasításai. Országos Levéltár. Eszterházy l. t. III. Ferdinánd levelei. 1644 márc. 6. és Batthyány l. t. 1644. márc, 3.
66 III. Ferdinánd utasítása. Országos Levéltár. Eszterházy l. t. III. Ferdinánd levelei. 1644. márc 8
67 Forgách Zs. levele. Országos Levéltár. Batthyány l. t. 1644. márc. 30.

terházy, se pénz, se katona nem érkezett Galgócra.[68] Nem akartak harcolni sem a főurak, sem a nemesek, de volt ürügyük, okuk is a megyéjükben maradásra, s ez a török veszély volt.

A török portyázások már 1643. őszén is gyakoriak voltak mindenfelé. Folytatódtak 1644. januárjában, főleg Eger körül, de teljes erőre márciusban és áprilisban kaptak. Március végén egyszerre jelentek meg a török portyázók Nyitra vidékén, Esztergom környékén és Körmendnél, majd Zrinyi birtokai kerültek sorra. Március közepén még Ferdinánd és Eszterházy a dunántúliaknak a török veszélyre való hivatkozását kibúvónak tekintették, és északra vonulásra szólították fel a helyenként már fegyverben levőket,[69] március végén azonban már kénytelenek voltak másképpen megítélni a helyzetet. Ferdinánd Batthyányt megbízta a török elleni védekezés megszervezésével, és csak azt kötötte ki, hogy nagyobb összeütközésre ne adjanak alkalmat.[70] Még azok is visszafordultak, kik már elindultak Galgóc felé, így Zrinyi Miklós is.[71]

A török diverzió tehát megtörtént a hadjárat elején, I. Rákóczy Györgynek erre nem lehetett panasza. Eredményeképpen a császári seregek mellett Galgócnál nem lehetett több magyar 1000—1500-nál, akiknek jelentős részét maga Eszterházy állította ki. A török ígéret beváltását jelentette március végén a moldvai segédhadak megérkezése is, a havasalföldiek után, és áprilisra török segédcsapatok is érkeztek Rákóczy mellé.

Április elején tehát következő volt a helyzet: Rákóczy alvezérei közül Kapronczay Vágbesztercénél tartott és Trencsén felé portyáztatott; Bornemissza Garamszentkeresztnél járt, útban Besztercebányára; Rákóczy Zsigmond és Kornis Fülek körül voltak. Keleten néhány vár kivételével már minden Rákóczy kezére jutott, aki maga is indulóban volt a tartalékkal a déli völgyeken át Rákóczy Zsigmond és Kornis után. A császári hadak Galgócnál gyülekeztek, a főerők még Pozsony körül. A magyar insurrgensek legnagyobb része, azaz a könnyű lovasság, a török diverzió miatt elmaradt.

A császáriakkal a fejedelmi hadak először rendkívül kedvezőtlen körülmények között, a Vág völgyében ütköztek össze 1644. április 9-én. Kapronczay feladata, mint láttuk, a svédekkel való egyesülés volt, és portyázásai a felderítés mellett valószínűleg a svédekkel való összeköttetés megteremtését célozták. Kémek küldése Morvaország és Szilézia felé nehéz lehetett, mert III. Ferdinánd már március közepén elrendelte

[68] III. Ferdinánd utasítása. Országos Levéltár. Batthyány l. t. 1644. márc 14. Eszterházy M. levele. Országos Levéltár. Batthyány l. t. 1644. márc 7.
[69] Eszterházy M. levele. Országos Levéltár. Batthyány l. t. 1644. márc. 19.
[70] III. Ferdinánd utasítása. Országos Levéltár. Batthyány l. t. 1644. márc. 31
[71] *Beke—Barabás:* I. Rákóczy György és a Porta. 688—691. o.

a jablonkai hágó elzárását,[72] s valószínűleg őrizték a többi utakat is. Kapronczay így teljes bizonytalanságban lehetett, míg ugyanakkor a császáriak Galgócnál pontosan ismerték hadának erejét, helyét és azt is tudták, hogy a svédektől, akikre Kapronczay számított, nem kell tartaniok. Április elején Földvári Miklós vezetésével a Vág mentén könnyű hadak és császári lovasok indultak északnak. Céljuk az volt, hogy egyenként üssenek rajta Kapronczay portyázóin, akik közül egyesek már Illava környékén jártak. Április 9-én itt lepte meg a Faragó András vezette portyázókat Földvári, és üldözésük közben a főhad közelébe ért. Kapronczay kis csapattal sietett megszorult alvezére segítségére, de a kialakult harcban lelőtték, Faragót pedig elfogták. Császári részről a fejedelem hadának veszteségét 300-ra becsülték, tehát szó sem lehetett az egész hadtest megsemmisüléséről, azonban Kemény szavaival élve, „a had confundáltatott". Vezér nélkül maradva, a seregek feladták a Vág völgyét, és a Besztercebányán levő Bornemissza seregéhez csatlakoztak.[73]

Az első ütközet szerencsétlen kimenetele részben a rossz vezetés következménye volt, részben viszont magából a könnyű lovashad laza szervezetéből és kevés haditapasztalatából adódott. Hiányzott a főerők megfelelő biztosítása, és ezért érhetett el sikert a számbelileg feltétlenül kisebb Földvári-féle sereg a fejedelmi haddal szemben. A vereség után pedig a vezér elvesztése elégséges volt ahhoz, hogy a had feladja az egész Vág völgyét és utat nyisson a császáriaknak erre felé, akik azonban nem érezték magukat elég erősnek, hogy messzebbre előnyomuljanak. Ezért Földvári visszatért Galgócra, ahol tovább folytak az előkészületek, hogy az Ipoly völgyében támadjanak rá Rákóczy seregeire.

Kapronczay hadtestének veresége után a svédekkel való egyesülés közeli kilátásai elhalványodtak, bár a svédek felől továbbra is teljes volt a bizonytalanság. Ugyanakkor viszont Rákóczy alvezérei tisztában voltak a galgóci gyülekezés jelentőségével, és most már a császári ellentámadás elhárítása lett az elsőrendű cél. A bányavárosokat — Besztercét, Körmöcöt — hódoltató Bornemissza dél felé húzódott, hogy közelebb legyen a fő seregekhez, míg feles embereit, főleg a hozzá csatlakozott demoralizált Kapronczay-hadakat, Breznóbánya felé hátraküldte. Fülek környékéről, a közben iderendelt Kemény Bakossal a Garam irányában nyomult előre, hogy a várható nagy császári erők felé fedezzék a Füleket ostromló fejedelmi csapatokat. Kemény célja, a Garam elérése, és ott az átkelőhelyek megszállása volt. A rossz utak és fáradt lovai miatt csak nehezen tudott előrejutni, de óvatosnak is kellett lennie, állandóan portyázó-

[72] III. Ferdinánd utasítása. Országos Levéltár. Eszterházy l. t. III. Ferdinánd levelei. 1644. márc. 21.

[73] Földvári M. jelentése. H. K. 1615. 407—408. o.; Révai levele. H. K. 1915. 400. o.; *Kemény:* Önéletírása. 315. o.; Sarnóczay F. levele. Országos Levéltár. Batthyány l. t. 1644. ápr. 13.

kat küldött maga előtt, és így tapogatódzva jutottak el április 24-én Korponán keresztül a Garam közelébe. Megszállatta a barsi hidat 1000 lovassal, remélve, hogy most már nem tudnak a császáriak ágyúikkal oly könnyen átjutni a Garamon, és ezzel a főseregnek időt nyer.

A Losonc—Fülek térségében levő Kornis Zsigmond vezette hadakhoz közben, április 15. körül csatlakozott maga I. Rákóczy György is. A legfontosabb feladatnak Fülek vára bevételét tekintették, melynek kapitánya Wesselényi Ferenc volt. A vár elfoglalásának reményét növelte az, hogy április elején sikerült megakadályozni német erősítések bejuttatását a várba, viszont a galgóci gyülekezés valószínűtlenné tette, hogy rendszeres ostrommal idejük lesz a várat bevenni, legalább is így ítélte meg a helyzetet Kemény János.[74] Ő már április 21-én a visszavonulás gondolatával foglalkozott, és a bányavárosok felé vezető utat, vagy török területre vonulást ajánlott Rákóczynak.

I. Rákóczy György Füleknél ijesztéssel próbálkozott: felgyújtatta április 17-én Fülek városát, és utána tárgyalásokba kezdett Wesselényivel, aki április 19-én semlegességet is fogadott. Amint azonban I. Rákóczy György Szécsény felé a haddal tovább vonult, Wesselényi visszavonta reverzálisát. A főhad erre Szécsénynél megállapodott, Rákóczy körülzáró csapatokat küldött vissza Fülek alá, és nagyobb ostromot határozott el, még a nyugat felé biztosító Kemény hadából is lovasokat rendelt vissza. Ezt a parancsot azonban a helyzetet jobban megítélő Kemény nem teljesítette.

A császári had ugyanis ekkor már mozgásban volt. Április 19-én indultak meg Galgócról,[75] kb. 11—12 000 fő, legnagyobb részt nehéz német csatalovasság, kisebb részt német gyalogság, legkisebb részben pedig magyar és horvát könnyűlovasok. Vezetőik: Götz és Eszterházy nádor. Nyitrán át érkeztek április 24-én Barshoz, hol a Garam hídját éppen valamivel korábban foglaltatta el Kemény. Tartós védelemre a Garam mellett Kemény eleve nem számíthatott, hiszen hadától délre ott volt a császári kézen levő Léva vára, fenyegetve csapatainak oldalát. Lévával kapcsolatban Kemény csak arra gondolt, hogy a várost és asztagait felgyújtja, és így megakadályozza, hogy az ellenségnek támaszpontul szolgáljon. Portyázókat is küldött Léva alá, de ezek tervét nem tudták végrehajtani. Április 26-án pedig a császáriak kalauzoktól vezetve gázlókon átkeltek a Garamon, és a túlerővel szemben Kemény hada megkezdte a visszavonulást. A hidat őrző Petki István csak üggyel-bajjal tudott az ellenségen átvergődni és Keményhez csatlakozni. A császári sereg bevonult Lévára.[76]

[74] Kemény J. levelei. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644. ápr. 21., 22., 23., 24.
[75] Eszterházy M. levele. Országos Levéltár. Batthyány l. t. 1644. ápr. 18.
[76] Kemény J. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644. ápr. 26.

A császári csapatoknak a Garamon való átkelése után Rákóczynak döntenie kellett a továbbiakban követendő haditervről. Rákóczy a tábort Szécsénynél hagyva előre jött (Balassa) Gyarmatra, s ide rendelte tanácskozásra alvezéreit is. A Garam felé ezalatt Bakos Gábor fedezte a főhadat. A tanácskozáson, mely április 30-án folyt le, csupán Rebenstock svéd rezidens képviselte azt az álláspontot, hogy a császári sereggel meg kell ütközni, be kell őket várni. Vele szemben a magyarok, élükön Keménnyel, a visszavonulást kívánták, mely az ellenséget minél jobban eltávolítaná támaszpontjaitól, kényszerítené, hogy a környékből éljen, s ezzel egyre inkább kiszolgáltatná magát a fejedelem portyázóinak.[77]

E tanácskozáson nemcsak a nyugati hadielmélet ütközött meg Rebenstockon keresztül a magyar portyázó elgondolással. Ennél alapvetőbb különbségről volt itt szó. Rebenstock a svéd-német hadszervezethez szokott, a nyugati gazdasági és társadalmi fejlődés teremtette állandó ezredekhez, melyeknek kiképzése, emberanyaga kívánatosabbá tette a nyílt ütközetet a demoralizáló visszavonulásnál. A nyílt csatában elért győzelem egy időre minden problémát megoldott: a győztes seregnek meghódított területek jutottak szabad kirablásra. Ugyanakkor a visszavonulónak nemcsak a sarkában levő ellenségtől kellett tartania, hanem ellátásának megbénulásától is: a városok bezárták előtte kapuikat, a parasztok feltámadtak élelemszerzőik ellen.

A magyar társadalmi fejlődés viszonylagos elmaradása, de különösen az állandó török veszély más hadszervezetet és más katonaanyagot hozott létre. Hiányzott a nyugati ezredek szervezete, erős harci fegyelme, a közkatona betörése, mely azt az ezredgépezet automatikusan működő részévé tette. Mindennek hiánya a magyar csapatokat alkalmatlanná tette nyílt csaták megvívására nyugati ezredekkel szemben, mégha számbelileg fölényben is voltak. De ugyanakkor olyan kvalitással rendelkeztek, mely sokszor nemcsak kiegyenlítette az erőviszonyokat az ezredekkel szemben, hanem még javukra is döntötte el: ez pedig gyorsaságuk, mozgékonyságuk volt. A gyorsan mozgó csapatok számára pedig már egészen másképen fest a visszavonulás kérdése. A mozgékonyság a visszavonulást támadó hadműveletté változtathatja, melynek során közbeiktatott támadásokkal az ellenséget állandóan fárasztani, pusztítani lehet, míg az annyira le nem gyengül, hogy már nyílt csatában is szembe lehet vele szállni, vagy önmagától megfutamodik.

Rákóczy alvezérei nem jártak új úton javaslatukkal, előttük lebegtetett Bethlen Gábor példája, aki ilyen offenzív visszavonulásokkal verte meg császári ellenfeleit.

Rebenstock ellenállási javaslatában azonban nemcsak a nyugati

[77] Kemény J. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644. április 27.; Rebenstock levele. T. T. 1892. 1644. aug. 19-ről.

katona értetlensége nyilvánult meg a magyar adottságokkal szemben, hanem a nyugati diplomata magatartása is. Leveleiből kiderül, hogy már a hadjárat megindulása előtt is tisztában volt azzal, hogy Rákóczy hada — melyet, kvalitásait fel nem ismerve, semmire sem becsült — képtelen lesz egyedül, nyílt csatában megállni a császáriak ellen.[78] Most mégis ezt javasolta, gondolva, hogyha győznek is a császáriak, veszteségeik is jelentősek lesznek, s így, ha I. Rákóczy György és Erdély el is bukik, a svédek számára mégis lesz valami haszon.

A gyarmati tanácskozáson I. Rákóczy György még nem döntött nyíltan; elrendelte ugyan a visszavonulást, de azzal a magyarázattal, hogy csak kedvezőbb helyet kíván ütközetre találni.[79] A visszavonulásban azonban nem volt megállás; május 2-án indult meg Gyarmatról Rákóczy visszafelé, 5-én elhagyta a tábor, azaz a főcsereg Szécsényt és Rimaszombat— Kövecses— Putnok— Edelény—(Sajó)Vámos—Gesztely—Legyesbénye útvonalon május 22-re Patakra érkezett vissza.[80]

A visszavonulás elrendelése a fejedelmi had adottságai miatt feltétlenül helyes volt. Kérdés csak az, hogy mennyire volt offenzív is e hadművelet, mennyire használták ki a csapatok mozgékonyságát, és gyengítették-e az ellenséget?

I. Rákóczy György elvben értette a portyázások jelentőségét.[81] Azonban a portyázást legszívesebben a törökre bízta volna, kinek segítségét állandóan sürgette Budán és Konstantinápolyban. Nagyobbszabású portyázásokra nézve kétségtelenül kedvezőtlen volt az, hogy a lovak már erősen kifáradtak s hosszabb pihenő rájuk fért volna, továbbá, hogy saját hadainak is gondot okozott az élelem biztosítása az előnyomuláskor már felélt területeken. De ezen túl hiányzott I. Rákóczy Györgyből a hadvezéri merészség is ahhoz, hogy csapatainak nagyobb részét szétosztva, portyázásokkal kockáztassa seregét. Rákóczy mint hadvezér is takarékos volt, és igyekezett hadait maga mellett tartva konzerválni. Újabb csapatokat rendelt Erdélyből, és a hajdúságot is felültette, hogy készenlétben legyenek a Tisza mögött, ahova maga is indult. A főhad legnagyobb része a visszavonulás során nem látott ellenséget.

Valóban aktív visszavonulást csak az utóvéd hajtott végre Kemény János és Bakos Gábor vezetésével. Gyarmatról Kemény 800 lovassal visszatért Bakos biztosító csapataihoz, akik ekkor már az Ipoly közelébe jutottak. A visszavonulás az Ipoly völgyében folyt tovább Palánkig. Itt a fejedelem alvezérci nagyobb ütközetet határoztak el május 5-én. Arra nem volt elég erejük, hogy az egész császári haddal megmérkőzzenek, nem is azt akarták. Az volt a céljuk, hogy a császári csapatok egy

78 Rebenstock levele. 1644. jan. 6. T. T. 1892.
79 *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 146. o.
80 *Mikó* Erdélyi történelmi Adatok. IV. 92—93. és 123—124. o.
81 *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 146. o.

részét leválasszák és külön megsemmisítsék.[82] Egy nagyobb vizesárok mentén foglaltak állást a fejedelmi csapatok, majd Kemény egy vegyes hadat — törököket, románokat, hajdúkat, székelyeket, fejedelmi zsoldosokat — átküldött az árkon az ellenség megtámadására. Ezeknek az lett volna a feladatuk, hogy az ellenség egy részét támadásra ingereljék és átcsalják az árkon. Az ellenség harcba is bocsátkozott, és üldözőbe vette a meghátráló támadókat. De csak az árokig nyomult előre, ott megállt. Érezte a csapdát, nem tudta felmérni a túlsó oldalon levő fejedelmi had erejét, s ezért megkezdte visszavonulását.

A császáriak hátrálását látva, Kemény és Bakos csapatai újra támadtak és bátran vitézkedtek. Vezetőiknek csak nehezen sikerült a bátran helytálló csapatokat visszavonulásra bírni, akkor, amikor az egész császári had ellentámadásától lehetett tartani.

A palánki összecsapás volt az 1644/45-ös háború legnagyobb ütközete. A két alvezér itt 2—3000 főnyi hadat vitt nyílt ütközetbe. Az előzetes haditervet ugyan nem sikerült keresztülvinniük, mert a császáriak óvatosak voltak, de az ütközet más szempontból mégis sikeres volt. A csapatok vitézen harcoltak, és önbizalmukat növelhette, hogy maguk előtt meghátrálni látták a császáriakat. A tűzpróbát jól megállták a hadak. Az ütközet során azonban megmutatkozott a fejedelmi had gyenge oldala is: szervezetének és fegyelmének lazasága. A tiszteknek csak nehezen sikerült a harcba lendült katonákat visszafordítani. A küzdelembe belemelegedett katonák nem voltak már egy nagy harci gépezet részei, önállóan küzdő csoportokra szakadtak. Nem voltak elég fegyelmezettek, a harc közepette kicsúsztak tisztjeik kezéből. Ez lehetetlenné tette, hogy a vezérek harc közben átcsoportosítsanak, változtassanak eredeti csatarendjükön.

A laza szervezet, a hiányos fegyelem súlyos következményekkel járhatott akkor is, ha Rákóczy hadai váratlanul találták magukat az ellenséggel szemben. Ilyenkor pánik lett rajtuk úrrá. Ez történt a palánki csata után. Kemény a sikeres ütközetet befejezve az éj folyamán szándékozott elvonulni, azonban még besötétedés előtt a császáriak az Ipoly védelme alatt muskétásokat küldtek az oldalába. Mikor megkezdődött a lövöldözés, a hátul álló erdélyi csapatok megfutamodtak, magukkal ragadva a többieket is. Fejvesztett menekülés kezdődött, amelyet azonban az ellenség nem használt ki. Nem indult a fejedelmi had után, mert cselnek vélte futásukat. „Nem is reméltük, hogy egészen derekas táborunkig megtartóztassuk a futástól a hadat", írta Kemény, mert ritka dolog, hogy a futókat a vezérek meg tudják állítani.[83] Az ok nélkül menekülő csapatoknak vezéreik már egyáltalán nem tudtak parancsolni,

[82] Részletes leírása: *Kemény:* Önéletírása. 320—324. o. Időpontjára nézve *Mikó* Erdélyi Történelmi Adatok IV. 92. o.
[83] *Kemény:* Önéletírása. 323. o.

s a szaladók egészen váratlanul álltak meg. Ezután rendezetten folyt a visszavonulás Szécsényig.

Kemény a visszavonulás során megtévesztő hadműveleteket szeretett volna végrehajtani, olyanokat, melyek az ellenséget bizonytalanságban tartották volna a visszavonulás iránya felől, illetve állandó készenlétre kényszerítették volna.[84] Rákóczy azonban a szécsényi táborban nyilvánosan kihirdette a nagy általános visszavonulást, és ezek után Kemény számára nem maradt más hátra, mint a visszavonulás fedezése a fizetett hadakkal.

A visszavonulókat nyomon követték a császáriak. Május 8-án Szécsényre érkeztek, a következő nap Fülekre, ahol csatlakozott hozzájuk Wesselényi is. Első komolyabb sikerüket május 18-án érték el, amikor Wesselényi visszafoglalta Szendrőt.[85] Itt Eszterházy pihenőt adott a császári csapatoknak, majd ismét megindulva átkelt a Hernádon, és 22-én elfoglalta Szerencset.[86]

Patakhoz közeledve Legyesbényén Rákóczy újabb rendelkezést adott ki. Visszaérkezett a hét vármegye területére, melyet most már nem akart olyan egyszerűen átengedni, mint a Felvidék középső részét. Ugyanakkor változatlanul kerülni akarta a nyílt csatát. Nem maradt más választása, mint a kezében lévő várak és városok őrséggel való ellátása, hogy ezek akadályozzák meg a császáriak további előnyomulását. Május 19-én Legyesbényéről írt leveléből[87] láthatjuk, hogy melyik várakat tartotta a legfontosabbaknak. Első helyen szerepel Kassa, a tavaszi hódítás legértékesebb nyeresége. Ide 1550 gyalogot és 400 lovast küldött, akik Reöthy Orbán parancsnoksága alatt várták az ellenséget. Eperjes volt a másik fontos hely, hova 500 gyalogot rendelt. Ezután következett az a két vár, mely Erdély felé zárta el az utat: Patak és Tokaj. Patakon 1100 gyalog volt, Tokajban 700. Patakon még gyorsan sáncmunkákat is végeztek, korszerű fedett út készült a vár alatt Rebenstock és Haller Gábor vezetésével. Végül Rákóczy még Onód és Szerencs megerősítését látta szükségesnek. A levél bepillantást enged Rákóczy gyalogságának létszámába és osztályozza is a gyalogosokat. 1644 május közepén e szerint 4020 gyalogost helyezett el Rákóczy várakban, ezekből 790 volt a német muskétás, 2100 székely, 400 udvari kékgyalog és 730 különféle, részben uradalmakból, részben városok által kiállított katona. Mivel minden valószínűség szerint valamelyes gyalognak a fejedelem mozgó hadában is kellett maradnia, így 1644 májusában még körülbelül az lehetett a gyalogság száma, mint a hadjárat elején: 6000 körüli. A lovasságnál már

84 *Kemény:* Önéletírása.324. o. Kemény J. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644. máj. 6.
85 *Mikó:* Erdélyi Történelmi Adatok. IV. 93. o.
86 Eszterházy M. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644. máj. 22.
87 *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 155—157 o.

valószínű, hogy jelentős csökkenés volt, mert Rákóczy alvezérei már április elejétől fogva panaszkodták, hogy a katonák igen nagy számmal szöknek. A szökések oka elsősorban a had fizetetlensége volt. I. Rákóczy György már május 10-én felszólította György fiát, hogy Erdélyben kutattassa fel a szökevényeket.[88] A lovasság száma azonban még mindig tekintélyes volt.[89]

A svédeknek változatlanul csak a hírük érkezett Rákóczyhoz, de semmi remény sem volt közelebbi segítségükre. Török részről ugyan még folytak a portyázások, de elmaradt a nagy diverzió, amelyet Rákóczy kért, hogy 4—5000 harcossal hajtsanak végre a császári hadak mögött. Budai követe, Szentpáli István nem sok jóval kecsegtette, ellenkezőleg, a császári diplomácia sikerét volt kénytelen Budáról jelenteni.[90] I. Rákóczy György tovább kérte a török segítségét — most már 10 000 katona küldését[91] — de ugyanakkor egyedül maradva május közepén megkezdte tárgyalásait a császáriakkal a béke helyreállítása érdekében.[92] Az 1644 májusától kisebb-nagyobb megszakításokkal 1645 augusztus végéig folyó béketárgyalásokról nem akar e tanulmány szólni, csak annyiban tesz majd róluk említést, amennyiben a hadi események szempontjából szükséges, azokat magyarázza. Az 1644 május 18-án Lónyai Zsigmondból és Kemény Jánosból álló követség, mely Rákóczy békeajánlatával Eszterházyhoz indult Szendrőbe, azért fontos, mert a későbbiekben befolyásolta a császáriak hadműveleti tervét.

A svédek szemében, mint már láttuk, Rákóczy támadása diverzió volt, melynek feladata császári csapatok elvonása a fő frontról. Ugyanennek tekintették császári részről is. Alig indultak meg a hadak, III. Ferdinánd május 6-án máris utasította Eszterházyt, hogy tárgyaljon Rákóczyval, s ha az hajlandó visszaadni az elfoglalt területeket, kössön vele békét; 11-én már arra hívta fel, hogy legyen engedékeny a tárgyalásokon, majd 18-án egészen határozottan megírta: békét kell kötni, hogy a hadsereg másutt legyen használható. Ugyanezt szögezte le öt nap múlva azzal a kiegészítéssel, hogy a béke megkötéséig üldözni kell Rákóczyt, míg az a királyi területen tartózkodik.[93] A császári parancsnokok, Eszterházy Miklós és Götz marsall, Szendrő és Szerencs elfoglalása után nehéz helyzetben voltak. Feladatuk minél előbb békét kötni, s erre Rákóczy mutatott is hajlandóságot; csak most már valahogy nyomást kellett volna rá gyakorolni. Egy győztes ütközet lett volna a legjobb, de megütkö-

88 *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 153 o.
89 *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 157—158 o.
90 *Beke—Barabás:* I. Rákóczy György és a Porta. 693. o.
91 *Ötvös:* Rejtelmes levelek. 1848. 46—47. o.
92 *I.* Rákóczy György megbízó levelei Lónyai és Kemény számára. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644. máj. 17.
93 III. Ferdinánd utasításai. Országos Levéltár. Eszterházy l. t. III. Ferdinánd levelei. 1644. május 6., 11., 18., 23.

zésre Rákóczy nem volt kapható. Utána nyomulni nem sok értelme lett volna, hiszen Erdélybe Ferdinánd utasítása ellenére nem követhetik, de meg ellátási nehézségek miatt nem is tanácsos messze előtörni. Végül még ott vannak az útban köztük, és Rákóczynak ekkor már a Tisza mögött Salamonnál lévő tábora közt, Tokaj és Patak erősen védett várai. Nem célszerűbb-e Kassa alá vonulni, és bízni abban, hogy a város a császáriaknak is éppen úgy megadja magát, mint Rákóczynak, hisz ezzel az erdélyi fejedelem legfontosabb hódítását szerzik vissza? Ebből kiindulva indult meg a császári sereg május 27-én Szerencsről Kassa felé.

Eszterházy és Götz Kassa alá fordulása megnyugtatólag hatott Rákóczy táborára. Amikor a császáriak Szerencshez értek, Rákóczy a fő haddal a Bodrogközbe vonult, majd Salamonnál átkelt a Tisza mögé. Pataknál a várőrség mellett Kemény János maradt utóvédnek vissza. A Tiszától nyugatra álltak még Ibrányi Mihály és hajdúi, akik május végén keltek át Polgárnál a Tiszán, hogy az ellenségre innen portyázzanak. A salamoni táborban tartott haditanács, mely a császáriak szándékát még nem ismerte, úgy döntött, hogy ha az ellenség továbbra is kelet felé nyomul, előle I. Rákóczy György a fő sereggel ismét visszavonul, de nem Erdélybe, hogy hátán oda ne vigye az ellenséget, hanem a Tisza mentén manővrírozzon, mindig a folyó másik oldalára kelve, mint ahol az ellenség van. Közben a várak őrségének lett volna feladata, hogy a császáriakat hátulról zaklassa.[94] A nagy mozgékonyságot igénylő terv érdekében május végén az urak társzekereiket haza is bocsátották.[95] Május 29-én azután megérkezett a táborba a hír, hogy Eszterházy a császári sereggel Kassa alá indult. Erre a főserég június elején visszatért a Tisza mögül a Bodrogközbe, Körtvélyesre, és I. Rákóczy György itt várta a további eseményeket, Keményre, Bakosra, Ibrányira bízva a császáriak zaklatását.

Eszterházy Szerencsről először saját vára, Regécz alá vezette a császári hadat, s erősítést juttatott be, majd Hidesnémetihez szállt táborba. Innen küldött át csapatokat a zempléni hegysoron, melyek rajtaütöttek (Sátoralja)Újhelyen és Borsin, ijedelmet keltve a főserég táborában. E támadás tulajdonképpeni célja élelemszerzés volt a császári hadak számára, melyek már ekkor szükséget kezdtek látni. A császári hadak ellátási nehézségeit csak kisebb részt okozta a támaszpontoktól való eltávolódás, hiszen a 30 éves háború idején minden sereg elsősorban a környéken, a lakosságon élt, és csak kis mértékben elégítették ki szükségleteiket a magazinok. Nem is a portyázó fejedelmi seregek okozták a császáriak fő gondját. Ezek ugyan ott kóválygotak körülöttük, de még elég ritkán kaptak beléjük. A császári had legnagyobb problémáját a parasztság magatartása okozta.

[94] *Kemény*: Önéletírása. 340. o.
[95] *Mikó:* Erdélyi Történelmi Adatok. IV. 124. o.

Már láttuk, hogy a parasztság a Felvidék nyugati részén is elmenekült a császári hadak elől, mindjárt Pozsony környékén, majd később a német katonák magatartása miatt teljesen nekikeseredett e vidék lakossága. A Felvidék keleti részén is eltűnt a faluk népe, a jobbágyság a császári had elől, ami itt már önmagában véve is súlyosabb volt a császáriakra nézve, mert míg a nyugati részeken rendelkeztek egy-két élelmiszerrel előre feltöltött támaszponttal, itt ilyenről nem lehetett szó. A parasztság azonban nemcsak falvait hagyta el, hanem fegyvert fogva aktív partizánharcot is viselt az Eszterházy vezette császári seregek ellen.

A parasztok aktív küzdelméről az első adat 1644 május 29-ről származik; budai követének írta I. Rákóczy György, hogy: „Az ellenséget mindenünnen fogyasztják. Immár a parasztság is feltámadott rájuk, ölik, vágják".[96] Ekkor a császáriak Regéc környékén jártak már, és innen kezdve állandósult számukra a paraszt-veszély, mely tetőfokát akkor érte el, mikor Kassa ostroma folyt.

Kassa alá Eszterházy június 3-án már tépett sereggel érkezett. Éhség, betegség már meggyengítették, parasztok, portyázók már megtizedelték a sereget. A lovasságot sújtotta a takarmányhiány, a lovak döglöttek, s egyre több katona vált gyalogossá. Remény csak akkor lehetett, ha Kassát sikerül gyorsan, megfélemlítés által elfoglalni.

Az előjelek azonban nem ígértek gyors sikert. Eszterházy Hernádnémetiből május végén 24 nemesből álló követséget küldött a városba, akiket azonban I. Rákóczy György kapitánya és helytartója, Reöthy Orbán minden teketória nélkül elfogatott és elzáratott azon a címen, hogy nem volt a fejedelemtől salvus conductusuk, és nem mint követek viselkedtek, hanem inkább mint kémek. Meg sem engedte, hogy a tanáccsal szembekerüljenek, hanem elvette és egyenesen a fejedelemhez küldte az általuk hozott leveleket.[97] A városban, amint már láttuk, I. Rákóczy Györgynek kb. 2000 főnyi katonája volt, akiknek befogadásába a város már május közepén beleegyezett. A polgárság részvételéről a város védelmében közvetlenül nincsen tudomásunk, csak I. Rákóczy György egyik levelében fejezi ki azon reménységét, hogy az általa Kassára küldött 2000 katonával Reöthynek legalább 4000 „fegyverfogható embere" lesz.[98] Ha ennyien nem is vettek tevékeny részt 1644 nyarán Kassa védelmében, az bizonyos, hogy a város maga is fogadott katonákat, sőt még Sáros megye is hozzájárult pénz küldésével a város védelméhez.[99] Mint tartalék ott volt még maga a polgárság is. Rákóczy kellő időben élelemmel jól megrakatta a várost, továbbá ágyúkat és pattantyúsokat

96 *Ötvös:* Rejtelmes levelek. 48—49. o.
97 Kassa város jegyzőkönyvéből. H. K. 1917. 119—120. és 146. o.
98 *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 156. o.
99 Reöthy O. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644. júni. 2.

is küldött. A tárgyi feltételek tehát megvoltak a város ellenállásához, és nem hiányzott a készség sem. A város elszántan kitartott Rákóczy hűségén, és Reöthy személyében olyan parancsnokkal is rendelkezett, ki nem hagyott lehetőséget habozásra. Jól felszerelt, elszántan védett várossal szemben Eszterházy gyengülő, ostromeszközökkel rosszul felszerelt seregének eleve nem sok kilátása volt, annál kevésbé, mert háta mögött volt I. Rákóczy György egész hada és az egyre aktívabb parasztság.

A császáriaknak sietni kellett, mert a sok ellenség közepette kevés segítségben bízhattak. A hernádvölgyi nemesség Boldogkővárába gyűlve megegyezett a nádorral május végén, és megígérte a császári sereg élelmezését,[100] de jobbágyaik közreműködése nélkül, illetve azok aktív ellenállása miatt Eszterházy nem sokra mehetett a nemesek ígéretével. A seregektől szabad felső Hernádvölgyben is volt szövetségese: itt a Szepességen Hosszútóthy László címzetes váradi püspök vezetésével a katolikus papság tevékenykedett, és a városok hajlandók is lettek volna császári hűségre visszatérni. Ebből azonban szintén nem volt Eszterházyéknak semmi haszna, mert a parasztok a hegyeken úgy elzártak minden utat, hogy a Szepességből nemcsak hogy élelem nem juthatott el hozzá, de még a hódolásra kész városok követei sem.[101] A legtöbbet Homonnai Jánostól várhatott a császári had, aki visszatérve birtokaira, Jeszenő körül jobbágyaiból szervezett hadat, ezekkel pusztított mindenfelé, és Ungvárt is visszafoglalta. Rákóczy Ballingh Jánost bízta meg a Homonnai-had szétverésével.[102] Homonnai működése tehát Rákóczy főseregéből sem vont el csapatokat, lekötésére elégségesek voltak a munkácsi tartalék katonák és így Kassa ostromára nézve nem volt semmi jelentősége. Márpedig a császári ellentámadás sorsa Kassánál dőlt el.

Kassa alá érkezve, Eszterházy azonnal megállapította, hogy nem lesz könnyű dolga.[103] A város körüli házakat a védők felgyújtották, hogy a császáriak ne találjanak fedezékre és védelemre. A várbeliek kezdettől fogva igen elevenek voltak, „apró és öreg lövő szerszámokkal" lövöldöztek ki. A császári vezérek elrendelték, hogy előkészületül az ostromhoz, a várárokból a vizet vezessék le, de legfőbb reményük az maradt ,hogy a város „észretér és nem bocsátkozik vakmerő veszedelembe". Június 6-án Eszterházy újból megadásra szólította fel a várost, sikertelenül. Erre a külváros ellen rohamot rendeltek el, melyet azonban a védők visszavertek, majd utána kb. 1000 főnyi had kiütött a városból,

100 Kassa város jegyzőkönyvéből. H. K. 1917. 147. o.
101 Hosszutóthy és a Szepesi Universitas levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644. júni. 14. és 18.
102 I. Rákóczy Gy. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644 júni 8.
103 Eszterházy M. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644 júni 4

és a császáriakat elkergette a vár alatti területről.[104] A császáriak hátrébb húzódtak a város alól Muslakhoz, és elsáncolták magukat. Eszterházy segítségért írt Bécsbe, főleg ostromágyúkat és élelmet kért, mire III. Ferdinánd el is rendelte Szádvárról, Szendrőről és Fülekről az ágyúknak Kassa alá szállítását, de az élelmezésre nézve csak biztatást adott.[105]

Az ostromló császáriak helyzete június 10 után kezdett kritikussá válni. Ennek csak kis mértékben volt Rákóczy hada az oka. A főserég még mindig a Bodrogközben volt, először Pusztakörtvélyesen, majd Vajdácskán. Új csapatok érkeztek az itteni táborba, ismét felültek a Szatmár és Szabolcs megyeiek. Június elején Egerből 1000 török lovas érkezett, Erdélyből útban voltak az újonnan fogadott fizetett katonák, és 500 vagy 600 székely gyalogos.[106] Rákóczy azonban a főserreggel nem mozdult, bár feltétlenül több mint 10 000 emberrel kellett csak a Bodrogközén rendelkeznie, hanem Budán és a portán követelt segítséget, melynek elmaradása esetére békekötéssel fenyegetőzött.[107] 4 kisebb hada működött június 10 körül a Bodrogtól és a Tiszától nyugatra. A császáriakhoz legközelebb Huszár Mátyás volt, kit június 5-én küldött Rákóczy 2000 lovassal Kassa közelébe. Működéséről azonban semmit sem tudunk. Szendrő körül Bakos portyázott, és nehezítette meg a császáriak összeköttetését Fülek felé. Ibrányi is erre operált a Hernád és Bódva közén. Kettőjük hada 6000 fő körül lehetett. A negyedik sereggel Kemény először Pataknál teljesített utóvéd feladatot, majd június 12-én a császári kézen lévő Szerencs alá vonult. Ezt Tholdalagy kapitány már néhány napja ágyúztatta, ostromolta. Kemény lovassága fedezte az ostromot, míg gyalogjai Tholdalagyhoz csatlakozva megrohamozták a már megrongált falakat, és bevették a várat.[108] Az őrséget leöldösték, hiába lengettek egyesek fehér zászlót. Radványit, a császáriak kapitányát is Kemény csak személyesen karddal tudta megvédeni, remélve, hogy vele majd kicserélik a császáriak a hadjárat elején elfogott Faragó Andrást. Kemény ezután Szerencsen nem hagyott őrséget, hanem a vár felszereléséből amit tudott, Tokajra szállíttatott, hadával pedig északnak indult. Csak lassan haladt előre. Ebben része volt annak, hogy csapatai élelem hiányában szenvedtek az erősen kiélt vidéken, de annak is, hogy Rákóczy nem ismerve fel a helyzet változását, Keményt Patakhoz rendelte vissza. Kemény azonban némi habozás után nem teljesítette a paran-

[104] Ismeretlen szerző levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644 júni 15.
[105] III. Ferdinánd utasítása. Országos Levéltár. Eszterházy l. t. III. Ferdinánd levelei. 1644 júni 11 és 16.
[106] *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 181. o.; *Ötvös:* Rejtelmes levelek. 51—52. o.
[107] Török-magyarkori Állami Okmánytár. III. 268—270. o.
[108] *Kemény:* Önéletírása. 341—344. o.; Kemény J. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644 júni 12.

csot, hanem június 16—17 körül Kassa alá érkezett, és Rozgony közelében egyesült Huszár Mátyással.

Eddigre azonban már eldőlt Kassa ostroma és vele együtt a császári ellentámadás kimenetele. Eldöntötték a város elszánt védői és mindenekelőtt a felkelő jobbágyok.

A parasztok fegyveres harca június folyamán egyre nagyobbszabású lett, egyre szélesebb területekre terjedt ki. Június 9-én Forgách Zsigmond Szaláncról már azt írta, hogy nem tud a környéken egy falut sem, ahol a lakosok még otthon lennének, és ne menekültek volna az erdőkbe, a hegyekbe.[109] De nemcsak menekülésről volt szó, hanem kemény, elszánt harcról is a császáriak ellen. I. Rákóczy György is megemlékezett erről leveleiben,[110] de e küzdelem igazi méreteiről legjobban a parasztság fő ellenségének, Eszterházynak leveléből értesülhetünk.[111]

„Úgy esék értésünkre" kezdi a levél, melyet Borsod megye nemeseihez írt, „hogy az Parasztságh mint onnét az erdőkben és hegyekben összevervén magát, nemcsak azért, hogy magát oltalmazza, de elmentek és akármely uthon járókra reá ütnek s ölik, fosztiák s kergetik, ugy hogy maid nem is bátorságos keveses embernek járni az utakon. Ugy vagyon ez hadak inséghek miatt elkeseredtenek nyavaliások, de azért erre a nagy gonosz cselekedetekre, ölésre, fosztásra, latránságra ugyan nem rezolválhatták magakat..." Utasítja a nádor a vármegyét, hogy írjon, üzenjen a parasztságra, hogy térjenek házaikba vissza és ne öljék, fosszák az útonjárókat. „Mert ha ez intésünk után, mégh egyszer valamey panasz jövend reaia hozzánk, bizonyosak legyenek benne, hogy két ezer, három ezer gialogh muskétásokat is reaiok küldünk, faluiokat porrá tetettiük, magakat felvadásztattiuk az erdőkben és hegyekben vagy narsban vonattiuk vagy más érdemlett halállal ölettiük meg, ha meg nem szünnek gonosz elkezdett cselekedetektül. Példát statuállunk belölük másoknak is ki hogy ne legien."

E levél bizonyítja legjobban a parasztság hatalmas ellenállását Eszterházynak és a császári seregnek azzal a kísérletével szemben, hogy megtörjék a magyar szabadságmozgalmat, és a Felvidék keleti részét ismét Habsburg uralom alá kényszerítsék. Nemcsak arról volt szó, hogy a zsoldos katonák által kifosztott és agyongyötört paraszt végső elkeseredettségében fegyvert fog az ismét megjelenő fosztogatókra, mint az a harmincéves háború során Németországban több ízben is lezajlott, hanem sokkal többről. „Nemcsak, hogy magát oltalmazza, de elmenetek és akármely utonjárókra rea ütnek s ölik..." írja a levél, ami bizonyítja a parasztság harcának aktív, támadó jellegét. Rákóczy Zsigmond szerint,

[109] Forgách Zs. levele. Országos Levéltár. Batthyány l. t. 1644 júni 9.
[110] *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 175 és 178 o.
[111] Eszterházy M. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644 júni 13.

amint kijött az ellenség Kassa mellett táborából, máris rajta volt a parasztság,[112] úgyhogy csak nagyobb csapatok mozoghattak a táboron kívül.

És mindenfelől rajta volt a parasztság a császáriakon, még oly vidékeken is feltámadtak ellenük, ahol azok ekkor még nem is igen jártak. Eszterházynak Borsodhoz írt levele maradt fenn, de hasonlókat írhatott más megyékbe is. Hosszútóthy László, váradi püspök a Szepességről közölte a nádorral, hogy Szepes, Sáros, Torna és Gömör megyék parasztjai is fegyverben vannak.[113] Ezek a megyék már nem is tartoztak az úgynevezett 7 vármegyéhez, de Rákóczy előnyomulása idején meghódoltak neki. Szepes és Sáros megyék június 15-ig még nem igen láthattak Eszterházy és Götz katonáiból, ami még jobban bizonyítja, hogy nem helyi, passzív védelmi harcról volt szó, hanem nagy területek parasztságának szervezett megmozdulásáról a Habsburg uralom és az azt képviselő császári zsoldosok ellen. A szervezőkről, szervezetről, mely a parasztokat mozgósította, nem tudunk semmit, de valószínű, hogy a parasztvármegye szolgált e több megyére kiterjedő mozgalom alapjául. Rákóczy csak tudomásul vette a parasztok partizánharcát és annak méreteit, de semmi nyom sem mutat arra, hogy összeköttetésben állt volna a parasztokkal, vagy egyenesen mozgatta volna őket. Önálló volt a parasztság fegyveres harca, semmi okunk sincs, hogy az ellenkezőt gondoljuk, és ez a harc volt elsősorban, ami Eszterházyt a császári haddal megfutamította.

Eszterházy írt a nemességnek, hogy térítsék haza jobbágyaikat és Hosszútóthy is azt javasolta, hogy a nemesség segítségével csendesítsék le a parasztokat. Hiszen a nemesség kapitulált Boldogkőváránál a nádor előtt, és ez lehetett politikája mindenütt, ameddig a császári seregek eljutottak. A nemesekről ezért nem nagy véleménnyel volt I. Rákóczy György sem, mert mint mondja: „bizony itt az ember elszükült, s bizonnyal merem írni, Zemlin vármegyében, Ungban, Újvárban, Borsodban, sőt ezekben a vármegyékben igen kevés vallásunkon való nemes embert találnánk, az ki elhagyná jószágát az isten tiszteletiért, annál inkább életét elfogyatná azért, kiről sokat írhatnánk."[114] Kiemeli Sáros megyét, mely eddig becsülettel viselte magát.

A kapituláns nemességtől azonban kilátástalan volt a jobbágyság lecsendesítését várni, hiába hivatkozott Eszterházy a császári sereg és a nemesek közötti érdekközösségre a gyűlölt parasztokkal szemben, mert erre nem igen volt módja. Hosszútóthy ugyan olyan javaslatot tett Eszterházynak, melynek végrehajtása esetén lehetett volna valami eredményre kilátás, tudniillik azt, hogy a nemesek szálljanak fegyverbe, állítsanak ki három-három gyalogot is, és így menjenek a „paraszt

[112] *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 178. o.
[113] Hosszutóthy levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644 juni 15.
[114] *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 168. o.

rebellisek"-re. A nemesség azonban erre már nem lehetett hajlandó, mert 1644 júniusában ez a lépés már nemcsak a jobbágyok ellen szólt volna, hanem végleges szakítást jelentett volna az erdélyi fejedelemmel is, ami viszont kapitulációjuk ellenére sem volt a nemesek célja, különösen akkor, amikor a császáriak ügye egyre rosszabbul állt.

Eszterházy így kizárólag csapataira volt utalva a parasztok elleni harcban. Két-háromezer muskétással ígérte, hogy a borsodi parasztokra megy, amit azonban könnyebb volt mondani, mint végrehajtani. Hiszen már Galgócról való indulásakor sem volt a császári seregnek több gyalogja háromezernél. Több vármegye parasztságát erdőkben, hegyekben felvadásztatni ilyen erővel nem sok reménnyel biztatott. Maradt tehát a „falvak porrá tétetése", amiben a császári csapatok régi specialisták voltak, és ami a magyar parasztok dühödt ellenségének, Eszterházy Miklósnak sem esett nehezére. Kassa környékén alapos munkát végeztek, s ideérkezve még Kemény János is, aki elég ritkán emlékezett meg a lakosság szenvedéseiről, megdöbbenve írt a „szörnyű éktelenségek"-ről, amit az ellenség művelt.[115] Tehetetlen dühükben a császáriak egyik falut a másik után égették fel, amiről még a császári párton levő Forgách Zsigmond is rosszalólag emlékezett meg.[116] Június 15. táján a nádor többfelé expedíciót küldött pusztítani, egyik Mecenzéfet dúlta fel.[117]

Mindez azonban nem változtatott a császári sereg helyzetén. A parasztok ellen küldött gyalogok távolléte végleg lehetetlenné tett mindenféle ostromműveletet Kassa ellen. A császáriak beszorultak sáncaik mögé, és maguk váltak ostromlottakká.[118] A kassai őrség egyre merészebb lett. Június 16-án ismét kiütött a várból és elfoglalt két ostromsáncot is. Közben pedig felzárkóztak Rákóczy alvezérei: Ibrányi és Bakos Nagyida körül tanyáztak, Kemény és Huszár pedig Rozgonynál. Minden oldalról fenyegetett volt már a császári had, és Kassa ostroma teljesen kilátástalan lett. Így nem maradt Eszterházy és Götz számára más hátra, mint 1644 június 17-ről 18-ra virradó éjjel szekerekkel járhatatlannak vélt úton északi irányban elmenekülni, miután felgyújtották a Kassa szomszédságában levő falvakat is.[119]

A császári ellentámadás sorsa eldőlt. A nördlingeni csata hőse, Götz marsall és Eszterházy Miklós menekültek visszafelé a húsz híres császári ezreddel. Amikor III. Ferdinánd megtudta a visszavonulást, egyszerűen nem értette, hogy hadserege hogy juthatott ilyen helyzetbe.[120]

[115] Kemény J. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644 juni 18.
[116] Forgách Zs. levele. Országos lt. Batthyány i. t. 1644 juni 9.
[117] *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 183. o.
[118] *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 184. o.
[119] Kemény J. és Rákóczy Zsigmond levelei. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644 juni 18 és 19
[120] III. Ferdinánd utasítása. Országos Levéltár. Eszterházy l. t. III. Ferdinánd levelei. 1644 juli 11.

Hiszen csapatainak feltétlenül jobbaknak kellett lenni Rákóczyéinál, írta. És valóban, ha a császári seregek csak Rákóczy csapataival álltak volna szemben, kérdéses, hogy nem győztek volna-e. 1644 nyarán azonban a császári hadak a fejedelmi seregeken kívül a kassai polgárok ellenállásába ütköztek, de legnagyobb ellenfelüket a keletfelvidéki parasztságban találták. Az erdélyi fejedelemség szervezett hadai, a kassai polgárok és a parasztok egy cél érdekében, a Habsburg elnyomás megakadályozására vívott harca vezetett sikerre 1644 júniusában, ha ez a harc nem is volt egységes vezetés alatt, nem is volt koordinálva.

Az 1644/45-ös háború legnagyobb eseménye Kassa ostroma volt. A császáriak fölött aratott győzelem eldöntötte Kassa és a 7 vármegye sorsát. A győzelem azonban még nagyobb területek felszabadítását is lehetővé tette a Habsburg uralom alól. A további hadakozás során kellett annak eldőlnie, hogy Rákóczy ki tudja-e használni a győzelmet, és a felvidéki parasztság és polgárság segítségével még nagyobb területekkel tudja-e megnövelni az erdélyi fejedelemséget, a magyar szabadság és függetlenség bástyáját a XVII. században.

A MAGYAR ZÁSZLÓ ÉS NEMZETI SZINEINK MULTJA

(II., BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY)

Kumorovitz L. Bernát

3. A nemzeti zászló, a háromszínű rózsa és más szines jelvények 1848/1849-ben

11. Amikor a nemzeti szín- és címertörvény javaslatát tárgyalták (10. §.), Pesten s vidéki városainkban és falvainkban már szabadon lengedezett a márciusi szellőben a magyar nemzeti zászló.

A Március Tizenötödike „Óránként új hírek" című rovatában tájékoztatta olvasóit a pesti eseményekről. „A királyi épületeknél a sárga —fekete szín helyébe a nemzeti vörös—fehér—zöld fog használtatni" — írja március 17-én. „Már láthatni eziránt tettleges intézkedéseket. Elhatároztatott az osztrák sasok letétele". Másnap azt jelenti, hogy „a nemzeti zászló... már a királyi palota tetőin és valamennyi kormányi épületeken szemlélhető". Első számának a címlapján pedig Petőfinek már 1848 januárjában megírt, gyújtó tartalmú s a jövőbe tekintő zászló-versét olvashatta a közönség.[1] Ime a vers:

Mit csinálsz, mit varrogatsz ott?
A ruhámat foltozgatod?
Rongyosan is jó az nékem,
Varrj inkább egy zászlót, feleségem!

[1] Március Tizenötödike. 1848. 1. sz. 1., 2. és 4. o. — Március 15-én a közbátorsági választmányt a nép kíséri a helytartótanácshoz Budára. A menet élén Szathmáryné, a Nemzeti Színház neves művésze vitte a háromszínű zászlót. *Pálffy I.:* Nők a magyar függetlenségért. Budapest, 1952. 53. o. — Ugyanaznap a pesti „rendfenntartási bizottmány" emeli a polgári őrsereg létszámát. s mint „nemzeti őrsereget" nemzeti színekkel (nemzeti szalaggal a balkaron s nemzetiszínű rózsával a fövegen) ékesítteti s kijelenti: „Budapest ki leszen világítva, s innentúl Pestváros, mint a haza szíve törvényházának tornyán nemzeti színű zászló lobogand". Pap D.: Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez. Pest, 1868. I. 13—15. o. — A Nemzeti színház este a Bánk bánt adta, s tagjai nemzetiszínű kokárdát viseltek. Pesti Hírlap. — Március 16-án este a Landerer és Heckenast-nyomda munkásai „Éljen a sajtószabadság" feliratú háromszínű transzparens alatt rendeztek felvonulást. *Spira Gy.:* Kossuth Lajos forradalmi szövetsége a radikális baloldallal és a népi tömegekkel. Kossuth-Emlékkönyv (Budapest, 1952.) II. 145 o. — 1848. márc. 15-ére vonatkozólag olv. még *Zerffi G.:* Martius 15-ike 1848 Pesten. Egy lap néptörténet. Pest, 1848. és *Bírányi A.:* A pesti forradalom. Pest, 1848.

Sejtek, sejtek én valamit,
Magam sem tudom, hogy mit,
Elég, hogy szól a sejtésem,
Varrd meg azt a zászlót, feleségem!

Nem maradhat így sokáig,
Mi hogyan lesz majd elválik,
Elválik a csatatéren,
Varrd meg azt a zászlót, feleségem!

Drága áru a szabadság,
Nem ingyen, de pénzen adják,
Drága pénzen, piros véren,
Varrd meg azt a zászlót, feleségem!

Ha illyen szép kéz varrja meg,
A győzelem belé szeret,
S mindig ott lesz közelében,
Varrd meg azt a zászlót, feleségem!

Március 20-án megelégedéssel közli a Helytartótanácsnak az osztrák sasokra és a nemzeti színek használatára vonatkozó határczatait.

Ekkor már az egész város zászlódíszben pompázik. A lap szemére veti a konzervatívoknak, hogy zászlóikat csak óvatosságból tűzték ki. „Azért húnyják be most szemeiket — írja, ... fedezzék el arczukat, ha pirulni tudnak. Hasítsák ketté köntösüket, öltözzenek gyászba, vegyék be egy jó sötét éjjel ablakaikon feltűzött zászlóikat, mellynek három színe önökre nézve csak a kétszínűségüket jelenti".[2]

Március 21-én oktatást ad a közönségnek a nemzeti színekről: „Szabad legyen itt figyelmeztetni hazánkfiait, kik a nemzeti ügy mellett buzogva a győzelem után a diadalt a háromszínű zászló feltűzésével ünneplik, hogy a magyar tricolor a rózsaszínt nem ismeri. Oda tiszta, úgynevezett királyveres kell, mégpedig a színek fekmentes irányban következő renddel, felülről kezdve: veres, fehér, zöld. — A zöld, fehér, veres a mexicoiak zászlója".[3]

Jókai szerint március 15-én Pesten fehér zászlóra is esküdtek.[4]

[2] Márc. T. 1848 2. sz. 1. o. — 1849 első napjaiban sokan leveszik a zászlót. A főkormánybiztos hazaárulóknak minősíti őket. Márc. T. 1849. I. 4.

[3] Márc. T. 1848. 3. sz. 12. o. — Előfordult az is, hogy a lobogót sávjaival függőlegesen erősítették a zászlórúdra (ld. például a M. Tört. Múzeumban lévő, Kossuthot Szegeden ábrázoló képen). — A radikálisok egy csoportja „Egyenlőség—Szabadság—Testvériség" felírású vörös-fehér-kék zászlót használt. Később fehér-vörös-zöldre (ez is francia hatásra vall) tértek át, majd végleg megállapodtak a magyar hagyományoknak megfelelő piros-fehér-zöld mellett. (Ellenőr 1848. máj. 6.) — Ld. még *Szenczrei:* Kat. 1896. 610. o.

[4] 1848—1849. Történelmi Lapok. V. évf. 41. o. (TL.)

23-án este már az országgyűlés tárgyalja a nemzeti színről és az ország címeréről szóló törvényjavaslatot. Ugyanaznap az Ideiglenes Miniszteri Bizottság nevében Klauzál Gábor, dezignált kereskedelemügyi miniszter a hadi főkormányzóval tárgyal a nemzetiszínű zászlóknak a laktanyákra való kitűzéséről, s a lap jelenti, „már rendelés van téve, hogy a laktanyák homlokzatára a nemzeti tricolor azonnal kitűzessék".[5]

Március 29-én a 21. törvénycikk szövegével is megismerkedik a közönség, mely a színeknek és a címernek nemzeti ünnepeken való hivatalos használatát szabályozza.[6] Mint látjuk, a város népe e részben is megelőzte a törvényhozókat.

Április 5-én a francia kolónia is megmozdul. Elhatározzák, hogy üdvözlő iratot küldenek a minisztériumnak, és magyar zászlót csináltatnak „Testvériség" („Fraternité") felírással.[7]

Petőfi verse, Budapest közönségének és hatóságainak a példája a vidéket is fellelkesítette, s szinte egyidejűleg a nemzetiségi területeket is izgalomba hozza a magyar trikolór kultusza. Ezekben a napokban mindenütt ünnepelnek. Kassára március 17-én jut el a pesti események híre, s másnapra már kokárdáktól és nemzetiszínű zászlóktól ékes a város, közgyűlése pedig egyhangú lelkesedéssel 20-án fogadja el a 12 pontot. 23-án a tanulóifjúság számára rendeznek zászlóünnepélyt. A minisztérium kinevezésének a hírére fáklyásmenetben, zászlókkal vonulnak föl. Április 2-án nyilvánosan máglyára hányják a reakció nagyjainak az arcképeit, 4-én pedig a laktanyákra is kitűzik a magyar trikolórt.[8] Pozsonyban még nagyobb a lelkesedés, s akkor éri el tetőpontját, amikor szintén zászlódíszben és kokárdásan a minisztérium fogadására vonulnak ki.[9] Lőcsén kivilágítással és felvonulással ünneplik meg a „jó hírt", s a város főterén magas árbocfára vonják fel a nemzeti lobogót.[10] Rimaszombatban a zászló mellett a koronás piros pántlika az Öröm jelvénye.[11] Bártfán március 25-én tűzik ki a városházára a nemzeti zászlót. Május 11-én átvonulnak Lázár tábornok huszárjai, és leverik a még itt-ott található sasos jelvényeket.[12]

A tavasz folyamán országszerte folytatódnak az ünnepségek, főként a nemzetőri zászlóavatások alkalmával. Sok ilyen zászlószentelésről tudunk. Kassán március 23-án vadász- és lovasnemzetőrséget szerveztek, s a nyár folyamán (mint toborzóközpontban) ott alakult meg a vörössipkások (9.) zászlóalja. Május 7-én szentelték fel a lovascsapat zászlaját. Régifajta katonai zászló volt ez, fehér selyemből, egyik oldalán a Madonnával, a másikon Kassa város színes címerével, szélét vörös-zöld

5 Márc. T. 1848. 6. sz. 22. o.
6 Márc. T. 1848. 11. sz. 46. o.
7 Márc. T. 1848. 18. sz. 48. o. „Un drapeau national cenit d'une écharpe aux couleurs hongroises portant inscription — fraternité".
8 A szabadságharc Emlékalbuma. Kassa, 1898. 17—30. o. (Kassai Emlékalbum.)
9 U. o. 56. o.
10 U. o. 27—28. o.
11 U. o. 22. o. — Kultuszára jellemző, hogy pipát és oltárgyertyát is nemzetiszínű szalaggal díszítenek (Ellenőr 1848. 3. és 4. sz. Máj. 8. és 11.)
12 Kassai Emlékalbum 89—90. o.

szegély fogta körül, a rúdja is vörös-zöld csíkozatú volt, hegye pedig lándzsában végződött. Az ünneplő polgárság ezreihez a vadásznemzetőrség és az ott állomásozó ezred egyik százada is csatlakozott. A hazafias ünnepet némileg megzavarta a rendezőség túlbuzgósága, amennyiben a tábori sátorra, úgy látszik, a hadsereg iránti figyelemből, fehér-vörös színű zászlókat és kétfejű sasokat is rakatott. A méltatlankodók figyelmét csak a szög-beverés aktusa terelte el. Az ünnepség üdvlövéssel végződött, s a nemzetőrség kapitánya köszöntő szavainak elhangzása után a csapat felszentelt zászlóval és zeneszó mellett vonult el a zászlóanya előtt.[13]

Lelkesedésük később se lohadt. Hetenként kétszer gyakorlatoztak, s legtöbbjük végigküzdötte a szabadságharcot. Eperjesen március 21-én 560 polgár vette fel a piros karszalagot és a háromszínű kokárdát. Három szakaszba osztva egyesültek a polgári őrséggel. Délután a nagysárosi nemzetőrség látogatta meg őket. Az eperjesiek zenekarral vonultak fogadásukra, s a templom tornyára kitűzték a háromszínű zászlót. Igy ünnepelték meg a magyar szabadság hajnalhasadását Eperjesen. Másnap megalakult az eperjesi főiskola 61 tagú nemzetőrszázada. A kollégium tanári testülete jóváhagyta mozgalmukat, s az ifjúság a városi réten megkezdte fegyvergyakorlatait. Pantalló-nadrágban, vitorlavászon kabátban, mely gazdagon volt ellátva nemzetiszínű zsinórzattal, trikolór libatollal pörge kalapjaik mellett, s ugyancsak nemzetiszínű karkötővel, lelkesült és lelkesítő önérzettel vonultak ki délutánonkint a gyakorlótérre. A város hölgyei május elején készültek el az ezüstkoronás és ezüstcsipkés zászlóval, melyet ünnepély keretében május 6-án adtak át a csapatnak.[14] Bars megye nemzetőrsége április 10-én esküdött föl a nemzetiszínű zászlóra,[15] Veszprémben pedig április 19-én avatták fel a nemzetőrség zászlaját.[16]

A nép választások és toborzások alkalmával ünnepelte a nemzeti zászlót. Amikor 1848. június 20-án Sárkeresztúron választottak, minden község 1848-as feliratú zászlajával jelent meg.[17] Amikor meg katona kellett a kivívott szabadság biztosítására, „a háromszínű nemzeti lobogó tűzetett ki, s a toborzás szaporán haladt előre... Tíz magyar zászlóalj volt toborzásra kitűzve, éspedig a magyarajkú nép között, ahol a haza, szabadság és függetlenség jelszavának a hatását észlelni lehetett..." — írja Mészáros Lázár Emlékirataiban.[18] Potemkin szerint a Jászberény főterén kitűzött nemzeti lobogó alá csakhamar oly nagy

[13] U. o. 44—46. o. — A zászlóval való tisztelgés régi szokás. Amikor 1849. júliusában Kossuth Temesvárt seregszemlét tartott, a zászlóaljak földig meghajtották előtte a zászlót, és „éljen-rivalgással" fogadták. *Potemkin Ö.*: Az 1849-ik évi magyar hadsereg feloszlásának okai... Pest, 1867. 80. o.

[14] Kassai Emlékalbum 69—72. o.

[15] Magyarország vármegyéi és városai. Bars megye 414. o.

[16] C. Kat. 35. o.

[17] *Madarász J.*: Emlékirataim. Budapest, 1883. 131. o. — Akkoriban jelent meg Arany János verse: Muzsika szól verbuválnak... dallamára. C. Kat. 55. o.

[18] *Mészáros Lázár* Emlékiratai. (Közreb.: Szokoly V. Pest, 1867. II. 57. o.)

számmal özönlött a harcra vágyó jász-kún ifjúság, hogy abból nemcsak öt század huszár, hanem ezenfelül még egy gyalogzászlóalj is kitelt.[19]

S amikor a nemzet szinte védtelenül állja Jellacsics támadását, maga Kossuth jelenti be parlamenti beszédjében (1848. szept. 24.), hogy félóra múlva (a Radical Kör zászlajával a kezében?) Ceglédre indul, s — hogy faluról-falura járva tömegestül fegyverbe szólítja a népet.[20]

Erdélybe március 21-én jutnak el a pesti hírek. Kolozsvár ünnepel, és közgyűlést tart. A három főiskola ifjúsága kokárdásan, trikolór zászlókkal vonult fel, éltette az uniót, s a városháza erkélyére kitűzte a nemzetiszínű lobogót. A boltokban elfogyott a szalag; a nők készítették a kokárdát, s az ablakokból szórták a közönségre. „A nap nemzeti színben ment le Kolozsvár felett".[21] Másnap népgyűlést rendeznek. Hat nemzeti lobogót visz az ifjúság, s az „Unió" felírásút a városházára tűzik.[22] Csíkban Veress Ádám táblai írnok terjeszti a 12 pontot és a kokárdát. Marosvásárhelyt a Talpra magyart szavalják el, s a lányok kokárdát osztogatnak.[23] Háromszékben szintén lobogósan ünnepelnek.[24] A jelszó mindenütt az „Unió": „Ezen szó a mi üdvösségünk, megváltónk. Ki az uniónak nem barátja, az rossz hazafi; ki ellensége, az hazaáruló" — írja az Ellenőr május 2-án.[25] Ezen reményük kifejezésére zöld szalagot viselnek.[26] Május elején küldöttséget menesztenek Pestre. A „forradalmi csarnokban" Vasvári köszöntötte őket. A Nem-

[19] *Potemkin Ö.:* Az 1849-ik évi magyar hadsereg feloszlásának okai... Pest, 1867. 6. o. — Egy 1848-as toborzózászlót *Hampel* írt le. (Kalauz 82. o.) Előlapján: „Honvéd kell most a hazának", hátlapján: „Üssetek fel katonának" szöveg volt olvasható.

[20] *Barta I.:* Kossuth Lajos 1848/49-ben. III. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. r. Budapest, 1952. 26. o. és 27. o. 1. jegyz. „Én ma indulok Cegléd, Kőrös, Kecskemét felé és így tovább, a népet tömegestől felkelésre buzdítani. Viszem a zászlót." — *Szeremlei* S.: A honvédelmi bizottmány keletkezése és a forradalom kitörése 1848-ban. Pest, 1867. 56. o. — Szegeden 1300 ember csapott föl katonának. A zászlóavatásoknál énekelték először:

„Magyarország édes hazám,
Neked szült és nevelt anyám,
Négy esztendő nem a világ,
Éljen a magyar szabadság."

Szegeden verbuválták a 33. zászlóaljat. Ekkor jelentkezik először a:

„Kossuth Lajos azt üzente,
Hogy elfogyott a regimentje.
Ha még egyszer azt üzeni,
Mindnyájunknak el kell menni!
Éljen a magyar szabadság!
Éljen a haza!"

Az üzenet Erdélybe is eljutott:

„Kossuth üzenete eljött,
Magyar nemzet talám győzött.
Nekünk es most el kell menni,
Szabadságért ki kell állni." (Honvéd 1948. II—III. sz. 86—88. o.)

[21] 1848—49. Történelmi Lapok. VII. évf. 10. o.
[22] U. o. V. évf. 14. o.
[23] U. o. I. évf. 52. o.
[24] U. o. V. évf. 114. o.
[25] Ellenőr 1848. 1. sz. V. 2.
[26] U. o. 1848. 7. sz. V. 16.

zeti Színházban a Hunyadi Lászlót adták elő tiszteletükre, s a színpad előtt két nemzetiszínű lobogó volt felállítva, az egyiken a magyar, a másikon az erdélyi címerrel.[27] Május 29-én volt Kolozsvár örömnapja: ekkor nyílt meg az országgyűlés. Wesselényi kokárdásan jelent meg. A trónust ez alkalommal még Erdély hármasszíne, a kék, vörös és sárga díszítette. Amikor 30-án kihirdették az egyesülést, Ujházy György megragadta a pesti küldöttség zászlaját, a terembe rohant vele, s a trón elé tűzte.[28]

A nemzetőrségi alakulatok is szaporán kelnek életre. S ha már van zászlajuk és dobjuk, akkor a csapat a legközelebbi vasárnap a templomba megy, hogy föleskü dj ék.[29] A márciusi napok után különösen az országgyűlés előtti héten öltözött zászlódíszbe Erdély. „Soha ennyi zászlósúr nem volt hazánkban" — írja május 21-én az Ellenőr. A zászlóhasználatban különben itt is nagy volt a változatosság és sokféleség, főleg a felírások dolgában. „Sokan küzdenek azon, mit írjanak és mit ne írjanak a zászlókra" — olvassuk az Ellenőrben. „Egy része semmit sem ír, más része uniót; most, mint halljuk, olyak készülnek, melyek V. Ferdinánd összes címeit s egész királyi propositiókat tartalmaznak; véleményünk szerint legtöbbet ír, aki semmit sem ír reá". A városházára ilyen felírásút tettek: „V. Ferdinánd alatt, unió Magyarhonnal". A közgyűlésen valaki azt javasolta, hogy a magyar mellé osztrák zászlót is tegyenek, de „e véleményre a közönségnek csak egy négy betűből álló reflexiója volt". Bécs híveinek mindez természetesen nem tetszett, s a cenzor május 21-én törölte az Ellenőrnek a magyar trikolórról szóló cikkét, amiről Kőváry László így értesítette olvasóit: „Az itt következő papiros szól a nemzeti színekről".[30]

1848-ban tehát a nemzeti zászlónak már szinte mithikus ereje van, és hazafias kultuszban részesül. Április 24-én a Március Tizenötödike panaszkodik is a külsőségek miatt: „Nálunk még fődolognak látszik: a zászló, a cifrakard és katonai egyenruha".[31]

A hadsereg átszervezése azonban lassan haladt előre. Horváth Mihály szerint a „sorkatonaság, mind gyalog, mind huszár, még mindig a régi osztrák szabályok és zászlók alatt állott, régi nevét és színeit viselte, német vezénylet szerint mozgott..."[32]

A sorkatonaság körében különben már kezdettől fogva megnyilvánult a nemzeti hadsereg iránti rokonszenv, amit egyes parancsnokok elfojtani igyekeznek. „Semmi ezeknek szemöket annyira nem sérti, mint a kokárdát viselő ifjúság, úgyhogy találtatik százados, ki katonáinak

27 U. o. 2. sz. 1848. V. 5. — Wesselényi zászlaját a volt Parlamenti Múzeum őrizte.
28 1848—1849. TL. VII. évf. 17. és 28. o.
29 U. o. V. évf. 114. o.
30 Ellenőr 1848. 10. sz. V. 21.
31 Márc. T. 1848. 34. sz. IV. 24.
32 *Horváth M.*: Magyarország függetlenségi harcának története 1848—49-ben. Genf, 1865. I. 569. o.

parancsolatba kiadta, hogy kokárdát ne viseljenek" — írja május 5-én az Ellenőr.[33] Különösen Székelyországban vannak napirenden a katonai mozgalmak. Csíkszeredán a katonák ki akarják tűzni a trikolórt, de a káplár nem engedi, míg „rendelés" nem jön. Meg is jutalmazzák: délutánra őrmesteı lett belőle.[34] 1848 májusában egy székely századot Brassóba, majd négyet Szeben és Szászsebes felé indítottak. Hozzátartozóik sírva búcsúztatták őket. Gál Dani ügyvéd Illyefalván nemzeti lobogót készíttetett, Uzonban az illyefalviak kíséretében felkereste a katonákat, s felvilágosította őket, hogy Olaszországba indulnak. Azt tanácsolta nekik, hogy a határig menjenek csak, de tovább nem. Az ezredes és a tisztikar parancsa ellenére nem mentek tovább, s nem is vitték ki őket.[35]

Az országgyűlés az október 3-án kiadott királyi manifesztum hatására rendeli el, hogy a hadsereget magyarrá kell átszervezni.[36] Október 8-án a magyarországi várak parancsnokai utasítást kapnak az Országos Honvédelmi Bizottmánytól, hogy egy héten belül tűzzék ki a nemzeti lobogót, különben hazaárulóknak fognak tartatni.[37] Az osztrák parancsnokok viszont a fekete-sárga zászlók alá akarják kényszeríteni a magyar kormányhoz hű csapatokat. Erre szólítja föl például október 4-én Berger tábornok az aradi magyar fegyveres erőt (mintegy 1400 aradi, gyulai, és debreceni nemzetőrt), azonban ismételten is tagadó választ kap: hűek maradnak a királyhoz, s azért vérüket is készek ontani, csakhogy annak minden parancsát a magyar miniszternek kell ellenjegyeznie; a fekete-sárga lobogót azonban kitűzni nem fogják.[38]

1848 októberében Kossuth és az Országos Honvédelmi Bizottmány

[33] Ellenőr 1848. 2. sz. V. 5. — Bevált tehát Bécs taktikája. (10. §.) Kossuth szerint „... tudták, hogy a magyar három szín ellen a sárga-fekete színre hivatkozniok annyit teszen, mint a megszokott esküre, megszokott kegyre, megszokott disciplina erejére hivatkozni". *Barta I.—Spira Gy.:* Kossuth Lajos: Fel mindnyájan a hon védelmére. Budapest, 1951. 15—16. o. — A Sándor-ezred tisztjei például becsmérelték a magyar katonákat, s mint Kossuth egy embere (szept. 25-én) jelentette: „Itt a laktanyában (Lipótvár) általánosan beszélik, hogy a Sándor ezredbeliek ezredesük parancsából a schwarz-gelb kokárdát kénytelenek voltak bornyujokban magokkal vinni". (Barta I.: Kossuth Lajos 1848/49-ben. III. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. (Budapest, 1952.) 552—553. o.

[34] Ellenőr 1848. 7. sz. V. 16.

[35] U. o. 1848. 3. sz. V. 8.

[36] *Horváth M.* i. m. I. 580. o.

[37] „Az országgyűlésnek határozatából ezennel szorosan és kemény felelet terhe alatt meghagyatik minden magyarországi, erdélyi, szlavóniai és horvátországi vár parancsnoknak és várakban létező minden katonaságnak, hogy... ezen parancsnak a Közlönyben közhirré tétele után 7 nap alatt múlhatatlanul tűzze ki a magyarországi háromszínű lobogót". *Barta I.:* Kossuth Lajos 1848—49-ben. III. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. r. (Budapest, 1952.) 126. o. — Közlöny 1848. okt. 9.

[38] *Potemkin* i. m. 15. o. — Az OHB. parancsa október 8-án kelt. — Az aradi vár ügyével kapcsolatban már korábban Bohus főispán intézkedett olyformán, hogy „a várparancsnok addig egy garas pénzt sem kap, míg a háromszínű zászlót ki nem tűzi s nemzetőröket be nem fogad". (*Barta* i. m. III. 1. 62. o.) Október 3-án pedig Kossuth írja: „Rendelést tettem, hogy az aradi várparancsnokot, ha a nemzeti három színt nem tűzi ki s nem engedelmeskedik, úgy, ahogy lehet, lőjjék agyon". (*Barta* i. m. III. 1. 77. o.)

legfőbb feladatának a hadsereg nemzetivé tételét tekinti. 13-án az országos biztosok azt írják Kossuthnak a táborból, hogy „... hadseregünkre jelen szerkezetében a haza nehéz körülményei között nem számíthat. Okvetlen szükség az egész hadsereg reorganisatiója. Magyar zászló, színek, jelek, csákórózsák nem halaszthatók. Kérjük tehát a bizottmányt, hogy ezeket szükséges mennyiségben mentül előbb küldje el, a háznak egy erős határozatával, melly szerént a tisztek általunk fölszólítandók lesznek, hogy a háznak, végzéseinek okvetlen engedelmeskedjenek, és mindaz, ki magát erre kötelezni nem akarja, szolgálatából elbocsájtassék ...“; két hét múlva pedig, ugyanonnan, Kossuth már azt jelenti az OHB-nak: „A sereg maga, az dicső, bátor és lelkesült, mint talán sereg sohasem volt a világon. Felállíttattam a zászlóaljakat, s a főtisztikar fényes kíséretében egyenkint meglátogattam; a zászlókra szallagokat feltűzetém, a rózsákat, szallagokat kiosztatom, nagy részben kiosztva találtam. *Armadánk nationalisálva van*“. A katonai átszervezés gyors munkájának a valóban sikeres voltát igazolja az OHB. október 26-i az a rendelkezése is, amely az egyes csapatokhoz való átlépéseket tilalmazza: „... miután az országban létező lovas seregeknél a járandóságok egyformák s a nemzeti színek is felvétettek, tehát ezek nem léte az eltávozásra okul nem szolgálhat“. Egy hónap múlva pedig Kossuth a sorkatonaság és a honvédség közti különbségek megszüntetése iránt intézkedik, mivel a honvédség már végleg megalakultnak tekinthető: „Hadseregeink minden osztálya letévén az esküt az alkotmányra s felvévén a törvény értelmében a magyar színeket, a hajdani sorezredek s a magyar hadsereg oszthatlan egységnek jelentetik ki, mellyel minden osztályáit a *Magyar honvéd sereg* dicső nevezete gyanánt megilleti“.[39]

[39] *Barta* i. m. III. 1. 185., 217., 293. és 568. o. — E nehéz munkának a nyomait a következő adatok szolgáltatják: 1848. szept. 28. Kossuth jelenti Batthyánynak, hogy a Princ Preusen ezred két századja, mely saját tisztjei alatt nagynehezen megmaradt, de nemzeti zászlót követelt, Velence felé indul. (*Barta* i. m. III. 1. 47. o.) — Okt. 2. Az OHB. utasítja a komáromi kormánybiztost, hogy a Pozsonyban fekvő 2. század erdélyi román határőrnek „a magyar zászlót, ha ezek jószerével elfogadják ... átadhatja, de azon feltétel alatt, hogy elébb a magyar alkotmányra feleskedtessenek“. (*Barta* i. m. III. 1. 71. o.) — Okt. 9. Az OHB. Hrabovszky János katonai főparancsnokot utasítja, szólítsa fel a péterváradi vár parancsnokát és az ottani helyőrséget: „akarnak-e a magyar alkotmányhoz hívek lenni, az országgyűlés s a fennálló kormány rendeleteinek s parancsainak feltétlenül engedelmeskedni? Ha igen, méltóztassék az alkotmányra feleskedtetni, a nemzeti zászlót a várra kitűzetni, s magokkal a tisztekkel is a magyar három színt azonnal felvétetni ...“ (*Barta* i. m. III. 1. 137. o.) — Okt. 10. Az OHB. utasítja Hódossy Miklós Bihar megye kormánybiztosát: „... az ottani várparancsnokot komolyan szólítsa fel a hazai lobogóknak kitűzésére, mellyeket, ha újabb események után sem akarna kitűzni és vonakodnék (hűségnyilatkozatot adni), kövessen el mindent a vár átvétele érdekében“. *Barta* i. m. III. 1. 157. o.) — Okt. 11. Kossuth utasítja Vay Miklós kormánybiztost, hogy „azon esetre ..., ha a nagyszebeni főhadkormányzó és a Szebenben állomásozó Pfersmán tábornagy vonakodnának a maguk nevében és irásban nyilatkozni az iránt, miszerint a magyar alkotmány zászlója alatt a haza függetlenségéért küzdeni készek, ... mozditsa el és helyettest állítson további rendeletig“. *Barta* i. m. III. 1. 159. o.) — Az eszéki várban lévő ezredek tisztikara még augusztus 31-én nyilatkozatot tett közzé, „amelyben a várat az összmonarchia tulajdonának, ön-

12. A zászlókészítés lelkes munkája már márciusban megindult. Asszonyok, leányok, vármegyék és városok versenyeznek, hogy a csapatok minél előbb zászlóhoz jussanak. Ez a munka 1849-ben is folytatódik, hiszen a beözönlött ellenséggel szemben egyre újabb zászlóaljakra van szükség. Debrecenben „Kossuthnénál magyar és lengyel zászlókat hímeznek"[40] s Kossuthné által készített zászlót kapnak a Don Miguel-ezred magyarjai is.[41] Néha maga a kormány adományoz egy-egy, a harctérre induló alakulatnak „szabványos" hadizászlót.[42] Hivatalosan Batthyány Lajos miniszterelnök követelte első ízben, hogy a csapatokat lássák el magyar zászlóval. A hadizászlóra vonatkozólag a Közlönyben ezt a kormányrendeletet adták ki 1848. július 11-én Baldacci Mórnak, a nemzetőrségi tanács elnökének az aláírásával: „A mi-

magukat pedig a magyar-horvát ellentétekben semlegeseknek nyilatkoztatták ki. Ehhez a nyilatkozathoz később is ragaszkodnak, s bár az OHB. okt. 8-i rendelete értelmében a magyar zászlót az osztrák és a horvát mellé kitűzték, a várba vezényelt magyar honvédzászlóaljat nem engedték be. Végül Batthyány Kázmér okt. 22-én egy honvédzászlóalj élén mégis bevonult a várba és biztosította azt Magyarország számára". (*Barta* i. m. III. 1. 172. 1. jegyz. és 264. o.) — Okt. 12. Az OHB. Éder Frigyes vezérőrnagynak a verbászi sereg tisztikarában mutatkozó reakciós magatartásával kapcsolatban többek között azt írja, hogy: „A magyar színeknek a magyar ezredeknél fölvételét eszközölni Beöthy országos biztos úr a törvény értelmében, de egyszersmind kellő óvatossággal utasíttatott. A haza elvárja, hogy e részben vezérőrnagy úr saját lelkes példájával előremenve, s a magyar szalagot és rózsát fölvéve Beöthy biztos úrral egyetértőleg a nemzet ezen törvényes kívánatát teljesíteni fogja . . ." (*Barta* i. m. III. 1. 174. o.) — Okt. 12. Az OHB. utasítja Hajnik Pál országos rendőrigazgatót, hogy Czecz János honvéd kapitánnyal „a (13-án) Pestre érkezett Don Miguel gyalogság század tisztjeit aziránt felszólítsák, valjon akarnak-e a magyar zászló alatt a magyar ügy mellett . . . harcolni, s azonnal a magyar színeket feltűzni?" Ha nem, azonnal elbocsátatnak, „a legénység pedig azonnal a magyar színeket, mikint már a többi társai, feltűzni fogják, melly alatt hazájukat védelmezni szent kötelességüknek ismerni, hogy mindenkor készek leendnek, bizton elvárja a haza és király nevében a honvédelmi bizottmány". (*Barta* i. m. III. 1. 176. o.) — Okt. 14. Az OHB. utasítja a hadügyminisztert intézkedjék, hogy „a Hannover huszár ezred parancsnoka azonnal tüzesse fel a magyar színeket . . ." (*Barta* i. m. III. 1. 197. o.) — Okt. 16. Kossuth utasítja a hadügyminisztert, szólítsa fel Kiss Ernő hadvezért, „ismerje kötelességének a parancsnoksága alatt álló seregnek magyar jelekkeli felruházását . . ." (*Barta* i. m. III. 1. 217—218. o.) — Okt. 17. Az OHB. köszönetét fejezi ki Blagoevich pétervároldi főparancsnoknak a várnak magyar oldalon való megtartásáért. „ . . . az említett vár fokain a magyar színű zászlók lobognak". (*Barta* i. m. III. 1. 231. o.) — Okt. 18. Az országos biztosok jelentik az OHB.-nak Parndorfból: „A sereg minden pillanatban kész a nemzeti színeket elfogadni. — Szükséges volna a tegnap már megírt zászló szalagokat és csákó rózsákat minél előbb küldeni". (*Barta* i. m. III. 1. 242. 1.) — Okt. 21. Pulszky Ferenc jelenti (Pozsonyból) az OHB-nak: „Modenában, mint hírlik, a magyar garnizon kitűzte a magyar lobogót". (*Barta* i. m. III. 1. 260. o.) — Okt. 22. Az OHB. uasítása Vlad, Dániel, Pap és Bohacel képviselőkhöz: a Lipótvárról Vácra érkező román katonaságot nyerjék meg a magyar ügy részére: „ . . . minden helyes felvilágosítást megkisértsenek . . . az alkotmányos esküt letétetni és a magyar színeket s lobogókat az országgyűlés határozata szerint elfogadni . . ." (*Barta* i. m. III. 1. 263. o.) — Nov. 2. Az OHB. megbízza a hadügyminisztert, hogy az eszéki Zanini-ezred . . . legénységét szólítsák fel, hogy „akarnak-e ügyünk mellett elhatározottan küzdve *olasz honvéd* nevezet alatt, magyar zászlók alatt állani . . ." (*Barta* i. m. III. 1. 338. o.)

[40] A szabadságharc fővárosa Debrecen. (Szerk. Szabó I.) Debrecen, 1948. 282. o. (Debrecen.)

[41] 1848—1849. T. L. II. évf. 20. o.

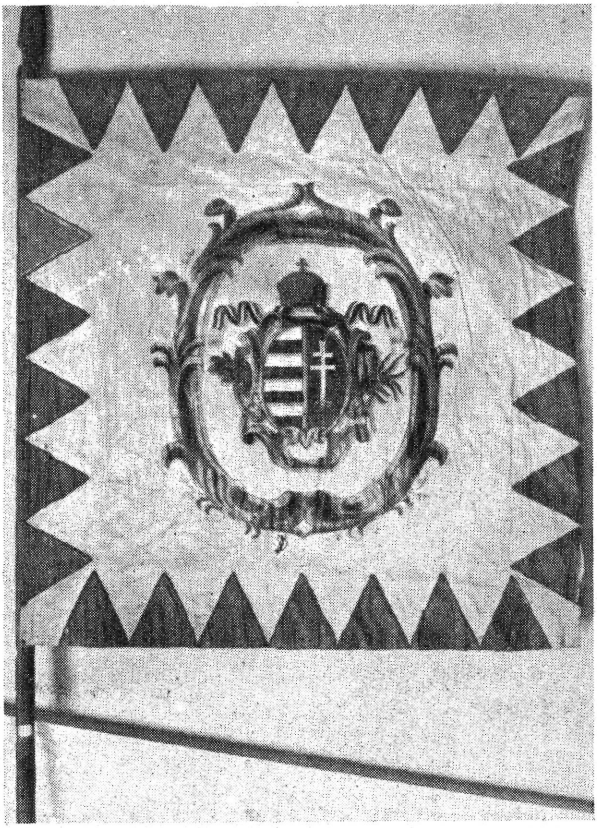
[42] *Neogrády L.*: A szabadságharc zászlói. Honvéd 1948. 6. sz. 4. o.

4. kép.

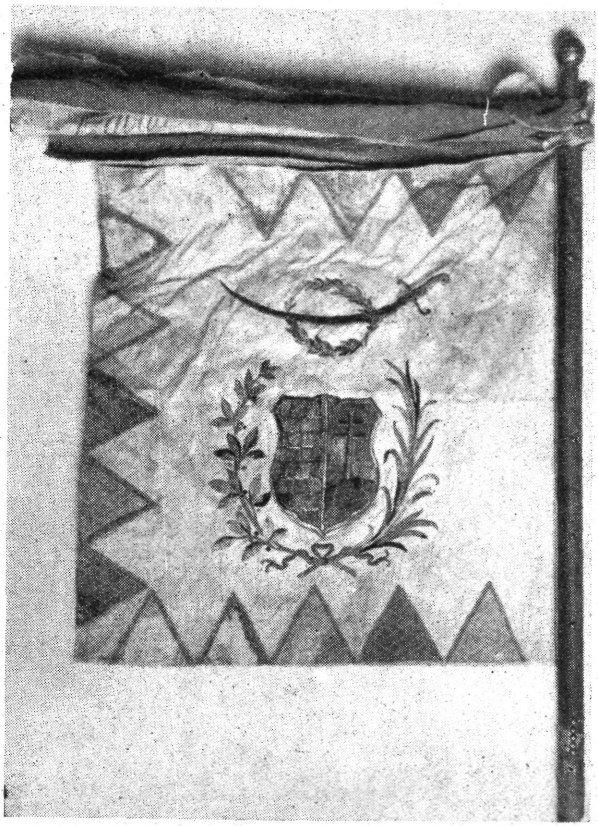
nisterelnök jóváhagyásával a nemzetőrségeknél a gyalogzászlónak a rúdja nemzeti színekkel festve és fehér szegekkel kiverve, 3,20 méter hosszú. Felső végén egy lándzsa alakú fémhegy, ennek egyik oldalán a honi címer, a másikon V. F. (V. Ferdinánd) van bevésve. Lobogója fehér selyem kelméből a szegekkel együtt hossza átmérője 1,80 méter, szélessége a rúdnál 1,30 méter, jobboldalán a magyarországi, balon a vármegyék címere aránylagos nagyságra festve. Három oldalon levő szegélye 16 cm széles és nemzeti színekkel háromszögű darabokra osztva körülfestett. Tokja fekete viaszosvászon, reája fehér betűkkel a zászlóalj neve és száma kiírva.

A lovassági zászlónak rúdja 2,30 méter hosszú, egyébiránt olyan, mint a gyalogoké, rajta középen 32 centiméteres vasrudacska futó karikával. Lobogója fehér selyemkelméből, a szegéllyel együtt hossza átmérője 74 centiméter, szélessége szintén 74 centiméter. Címerek rajta mint a gyalogzászlón. Szegélye 8 centiméter széles, mint a gyalogoké festve. Tokja szintén mint a gyalog zászlóé".[43]

5. kép.

[43] U. o. 3. o. — Az eredeti méretet „láb-" és „hüvelyk"-ről Neogrády számította át mai mértékre. — Ez a rendelet későn kelt, s már korábban készültek nemzetőri zászlók. Már az is, amelynek felavatásánál jelen volt Batthyány, eltér az előírástól. (*Hampel:* Kalauz 84. o.)

6. kép.

Az 1848—1849-es hadizászló tehát kétféle: gyalogsági és lovassági, s csak méret tekintetében különböznek egymástól. Mivel a zászlórendelet későn jelent meg, és nem adott részletes utasítást, ezek a zászlók méret, kivitel és ábrázolás tekintetében nagyon változatosak. Anyaguk rendszerint fehér selyemszövet. Általában olajfestékkel festették, vagy színesen hímezték a rajtuk lévő címereket és képeket. Kék, barna vagy arany mezőben vannak elhelyezve és barnaszínű, rokokó stílusú keret, esetleg tölgy-, babér- vagy olajág-nyaláb övezi és díszíti őket. A szabadságharc megindulása után a régi Máriás-zászlók lesznek ismét divatosak: balkarján a gyermeket tartó Máriával, olajjal festve, sok-

szor valóban művészi kivitelben (4. kép), de akad olyan is, amelyre I. László király képét festették.[44] A zászlók rúdja csigavonalban van nemzetiszínűre festve. A lándzsacsúcs aranyozott, ezüstözött, vagy egyszerűen csak fából van kifaragva. Az ország címere rajtuk a kiscímer (5. kép), pajzsán a magyar királyi koronával, melyet a függetlenségi nyilatkozat kimondása után koszorúval díszített kardokkal cseréltek föl (6. kép). A nemzetiszínű lángnyelvek néha a lobogónak mind a négy szélét szegélyezik. A zászlóavatások alkalmával a szög-beverés szertartása is szokásos volt, a zászlóanya pedig nemzeti vagy más színű szalaggal vagy szalagcsokorral díszítette föl a zászlót, s rájuk korszerű jelmondatokat hímeztek, vagy festettek (6., 8. és 9. kép). Neogrády L. a következőket gyüjtötte össze:

„Testvériség! Egyenlőség! Szabadság!"
„Hazáért! Szabadságért!"
„Szent az ügyünk, nem rettegünk!"
„Szebb jövendőt a hazának!"
„Éljünk, haljunk bár, de győzzünk!"
„Küzdjetek a szabadságért!"
„Föl a hazáért és szabadságért!"
„Előre! Velünk a szent szabadság Istene!"
„Szabadság vagy halál!"
„Ha Isten velünk, ki ellenünk?"
„Védd, hogy megtartsad!"
„Vesszen aki bánt!"
„A hazáért!"
„Ne bántsd a magyart!"
„Itt az idő, most vagy soha!"[45]

A nemzetiszínű zászló általában vászonból való. Készítésének a módját előírás nem szabályozta, azért méret és kivitel tekintetében sokféle.[46] Fehér csíkjukon (de másutt is) többnyire az 1848-as évszámot, a magyar kiscímert[47] (7. kép), sokszor pedig változatos szövegű felírást is találunk; azokon a zászlókon például, amelyekkel 1848 áprilisában Pesten a minisztériumot fogadták, ezt: „Éljen a felelős minisztérium; Éljen a független felelős minisztérium" stb.[48] A nemzetőri zászlókon is rendszerint nem a zászlószalagokon, hanem szintén a lobogón találjuk

[44] *Neogrády* i. m. 4. o. — László király képe van például a gyaraki nemzetőrök zászlaján. Aradi Múzeum. C. Kat. 41. o. — A Madonna I. Mátyás óta szerepel a pénzeken.

[45] *Neogrády* i. m. 4 o. — A bécsi nők Kossuthot zászlóval fogadták Bécsben 1848. márc. 15-én. Vörös bársonyszalagján, arany himzéssel ez a felirás volt rajta: „Von Frauen Wiens". — C. Kat. 36. o. — Némely alakulat csak 1849-ben cserélte fel régi zászlaját a magyarra, például a 39. ezred 1. zászlóalja 1849. áprilisában, a cinkotai győzelem után. *Hampel:* Kat. 78. o.

[46] *Neogrády* i. m. 4. o.

[47] Ld. a 8. és 9. képet.

[48] Az 1948-i Centenáris Kiállítás IV. termében voltak elhelyezve, jelzet nélkül.

a szokásos jelmondatokat és egyéb felírásokat. Az Aradi Múzeum egyik darabján például az előlapon van a címer és „Éljen a király és a szabadság", a hátlapon, koszorúban: „Mössʺ, alatta ekevas, kés, az 1848-as évszám és „Áldás, Egyetértés, Béke és Rend" felírás;[49] egy másikon, a címer mellett: „A Polgárnak legszebb éke, Jog, Szabadság és a Béke", hátlapján pedig a koronázási jelvények és „A Trónnak legbiztosabb alapja az alkotmány".[50] A szabolcsi nemzetőrök piros-fehér-zöld színű

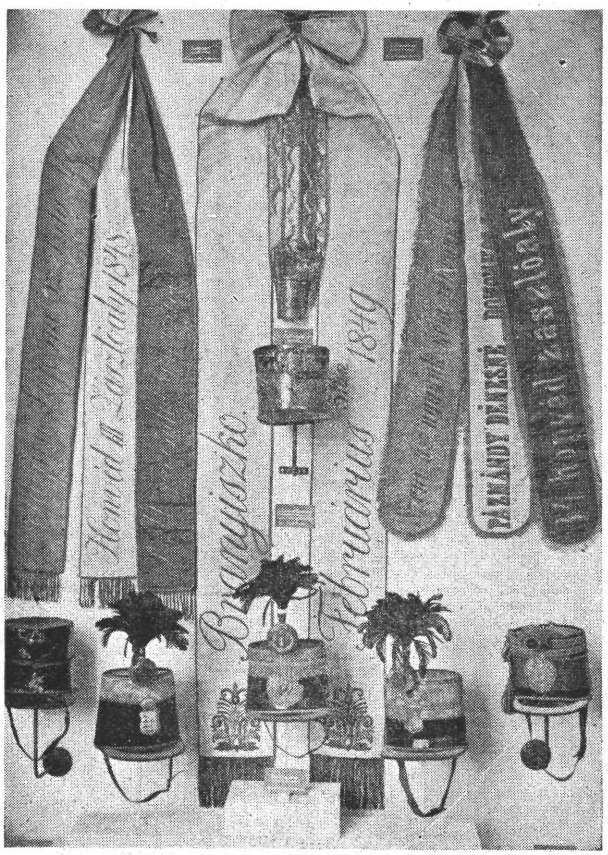

7. kép.

[49] Aradi Múzeum. — Az 1948—1949-i Centenáris Kiállítás katalógusa. 41. o. (C. Kat.)
[50] Aradi Múzeum. C. Kat. 41. o.

zászlaja ellenben üres, s díszítő selyemszalagján ez a felírás: „Szabolcs a hazáért" és „Győzni vagy meghalni, 1848. szeptember".[51]

A nemzetőri zászlókon olvasható jelmondatok 1848. májusában már türelmesnek tűntek. Az Ellenőr kolozsvári szerkesztője az új zászlókkal kapcsolatban kéri is a közönséget, hogy: „... szíveskedjenek mintául venni a már meglévőt, de... nem azért, hogy olyant, hanem azért, hogy ne olyant csináljanak. Az afféle csend, rend, béke, békó s több ily

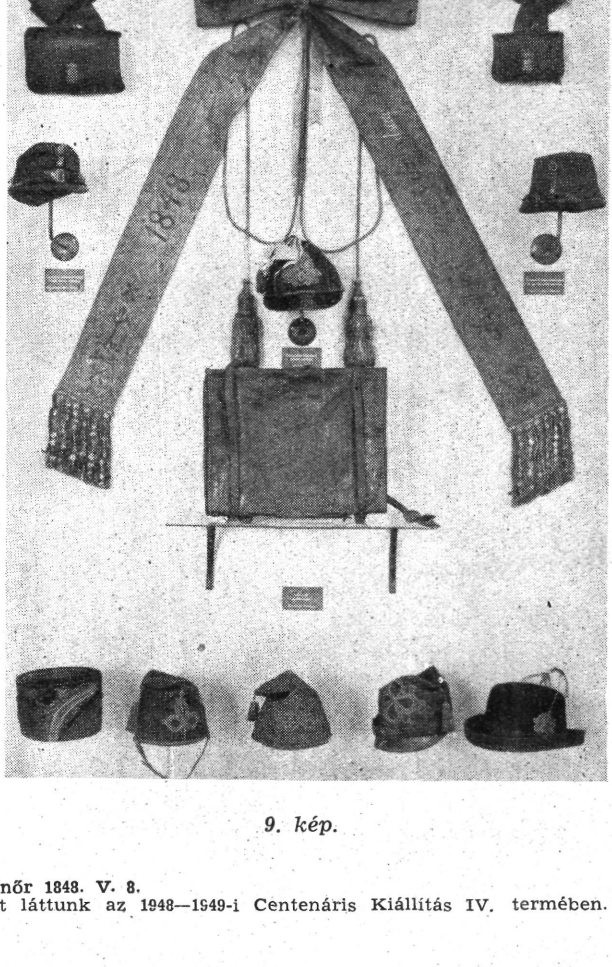

8. kép.

[51] Szabolcsi Múzeum. C. Kat. 41. o.

pecsovics felírástól óvakodjanak. Én inkább akarok — így folytatja — zavart a szabadsággal, mint békét szolgasággal. Aztán figyelmükbe ajánlom azt, hogy a béke és békó közt csak egy betű a különbség. Ma békét, s holnap békót írnak nyakunkra. Probatum est".[52]

A honvédzászlóhoz hasonlóan a nemzetőri lovascsapatok nemzetiszínű zászlaja is kisebb volt, mint a gyalogosoké.[53] A jelmondat itt is

9. kép.

[52] Ellenőr 1848. V. 8.
[53] Ilyet láttunk az 1948—1949-i Centenáris Kiállítás IV. termében.

szalagon a szokványosabb, s a lobogón többnyire csak az 1848-as évszám kapott helyet. A trikolór-zászló rúdja általában vörös színű, de van piros-fehér-zölddel csíkozott is.

A szabadságharc folyamán a honvédeinkkel együtt küzdő bécsi, olasz, lengyel, tiroli (vadász) és német légiónak is volt saját külön zászlaja. A bécsieké piros-fehér-zöld színű és „Szabadság! Egyenlőség! Testvériség! WIENER LEGION für UNGARN" felírással volt ellátva. A bécsi ifjúság a pesti nőktől is kapott nemzetiszínű zászlót. A bécsiek, viszonzásul, Mátyás király pajzsát küldték el a pestieknek, s a magyarság, húsvét napján, a Múzeum előtt rendezett népgyűlésen, Szemere és Eötvös miniszterek jelenlétében vette át a becses ajándékot.[54] Az olasz légió zászlaja fehér színű s egyik oldalán a babérkoszorúba foglalt koronátlan magyar és olasz címert, a másikon ugyancsak babérkoszorúban magyarul és olaszul „Éljen a magyar-olasz Unió! Éljen a szabadság" mondatokat tartalmazza. A többi légió zászlaja eddig nem került elő.[55]

A zászló színei a csapat becsületét, erényeit jelképezték: a vörös az erőt, a fehér a hűséget, a zöld a reményt. Minden nagyobb csapategységnek volt zászlaja. A zászlóvivőt a csapat erősebb és szellemi tekintetben is kiválóbb emberei közül szemelték ki. Tisztsége kitüntetés számba ment, s nagyobb zsoldpénzzel is járt.

A honvédek esküt tettek zászlójukra. Formulája így hangzik: „Én N. N. esküszöm, hogy a magyar birodalom zászlójához, a királyhoz és a magyar alkotmányhoz hű maradok; hogy az ország mind kül-, mind belellenségeit saját ellenségeimnek tekintendem, és bárki ellen a magyar birodalom egységét és függetlenségét életemmel és véremmel védendem. Esküszöm, hogy a törvénynek, az országgyűlésnek és az ez által a kormányzóhatalommal megbízott országos honvédelmi bizottmánynak engedelmes leszek, és katonai kötelességeimet mindenkor híven és pontosan teljesítendem. Isten engem..."[56]

Az 1848—1849-es honvédzászlók nem voltak tokjukban óvott díszjelvények csupán: végigkísérték honvédeinket dicsőségük és kálváriájuk útján. Nem is maradt belőlük sok, mert az osztrák elnyomó hatalom dühvel pusztította a magyar győzelmek ezen beszédes szimbólumait, emlékeit. Az egykorú csataképeken mindig ott látjuk a zászlót, s ez nem a művész fantáziájának a szüleménye csupán. Sokszor egyedül csak a zászlóhoz való rendíthetetlen ragaszkodás hozta meg a kívánt sikert

[54] Ellenőr 1848. 2. sz. V. 5.
[55] *Neogrády* i. m. 6. o.
[56] *Barta* I.: Kossuth Lajos 1848—49-ben. III. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. r. (Budapest, 1952.) 233. o. — *Neogrády* (i. m. 3—4. o.) egy rövidebb (u. l. a Szemere-kormány idejéből való) formulát is ismer: „Esküszöm az élő Istenre, hogy hazám alkotmányát s a magyar nemzet függetlenségét életemmel és véremmel megvédeni kész vagyok, nemzeti zászlómat soha el nem hagyom s a magyar minisztériumnak s törvényesen kinevezett elöljáróimnak engedelmeskedvén, kötelességemet mindig pontosan és híven teljesíteni fogom".

és győzelmet. Sok adatunk van ilyen haditényekről.[57] Régebben az ütközet előtt a zászlótartó sarkantyúit leoldották, mert a zászlóval ...„csak győzni vagy meghalni lehet". „Ha az egyik kezedet meglövik — írja egy régi (Zrínyi-korabeli) szabályzat —, amellyel a zászlót tartod, átveszed a másikba, ha ezen is seb vagy lövés esik, a szádba veszed, ha pedig látod, hogy az ellenség hatalmat vesz rajtad és a zászlót tovább meg nem tarthatod és oltalmazhatod, akkor magadat belé takarod és magadhoz szorítod és így halsz meg."[58] A zászló védelme ezért minden harcos legszentebb kötelessége, azzal a csapat dicsősége elválaszthatatlan egységet képez.

A zászló hősies védelme viszont kitüntetéssel, jutalommal járt. Az egész csapat vitéz magatartásáért pedig a zászlót díszítették fel érdemrenddel. 1849-ben elsőnek a 19. ezred 3. zászlóalja új zászlajára tűzték ki március 1-én a III. osztályú érdemjelet a Cibakházánál tanusított vitéz magatartásáért. Ez az OHB. február 27-i határozatából történt így, „... mivel a honvédek közül senki sem akart külön kitüntetést..."[59]

[57] A schwechati csata (1848. nov. 23.) például sikertelenül végződött, de voltak dicsőséges és biztató jelenetei is. Gózon százados kezébe ragadta a zászlót, előrerohant vele, földbe szúrta, s így kiáltott fel: „Ide magyar! Itt a zászló, itt halj meg!" — A felsődunai visszavonulás napjaiban az Erneszt-zászlóalj a Nagyszombatnál elszenvedett súlyos vérvesztesége mellett zászlaját is elveszítette, amit dec. 22-én Kossuth így jelentett be: „Az Erneszt-zászlóaljnak zászlóőrző százada ott fekszik lobogója mellett, mely csak a század utolsó emberével tudott elesni". Pap D.: Okmánytár 282—284. o. Az ilyen veszteségeknek sohasem örültek. Kossuth azonban (dec. 20-án a képviselőházban) megnyugtatta őket — kijelentvén, hogy „ezen századnak a nemzet mégis egy új zászlóval tartozik, melly egy tölgykoszorúval kerítve legyen", mert elveszítette ugyan, de „dicsőn". (*Barta I.*: Kossuth Lajos 1848—49-ben. III. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. r. Budapest 1952. 815. o.) — Asbóth Lajos ezredes, a 2. hadtest parancsnoka, a peredi csatában nem egyszer maga ragadta kezébe a zászlót, s vitte a támadás súlypontjára, hogy magával ragadja embereit. A zalai 56-os zászlóalj Királyrévnél válságos helyzetében az ellenség felszólítására már-már megadta magát. Ekkor Jámbor Ferenc őrmester felkiáltott: „Zalamegyeiek! Oda ne adjátok, meg ne gyalázzátok a kápolnai zászlót!" Egyenlőtlen közelharc fejlődött ki. Szekeres József hadnagy embereit a zászló köré csoportosította, s Horvát őrmester a Dudvág partjára rohant vele. A vértesek utólérték, de ő: „inkább meghalok, de az én kezemből ki nem veszitek a zászlót" kiáltással belevetette magát a vízbe, ahonnan aztán bajtársai (zászlóstól) mentették ki. Közben segítség is érkezett, s rohamával visszavetette az ellenséget. — Budavár bevételénél (1849. május 21.) Máriássy ezredes és Hernády hadbíró tűztek ki egy-egy magyar zászlót. „Hozzátok azt a zászlót fiúk, gyorsan ide a vár fokára, hadd lássa Pest nemzetünk szineit a bevett vár ormairól lobogni" — így biztatta honvédeit Hernády. — A tápióbicskei csatában Földváry Károly őrnagy, a 3. zászlóalj parancsnoka kiragadta a 9. zászlóalj zászlótartójának kezéből a zászlót, s „utánam fiúk!" kiáltással futamította meg az ellenséget. (*Podzer K.*: Leiningen-Westerburg Károly gróf 1848—49-i honvédtábornok életrajza. Balassagyarmat. 1932. 47. o.) A 9. zászlóalj visszakövetelte zászlaját, azonban csak Damjanich közbelépésére kapták vissza, azzal a feltétellel, hogy a zászlótartót megbüntetik.

[58] *Neográdi* i. m. 6. o. (Átírva Zrinyi M. „... az militiarul irt tractatus"-ból való extractus"-ából. *Szécsy K.*: Gr. Zrinyi Miklós II. 251. o.

[59] *Barta I.*: Kossuth Lajos 1848—49-ben. IV. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. II. r. (Budapest, 1953.) 556. o. — Klapka 1849. aug. 8-i napiparancsában a 18., 37. és 64. zászlóalj zászlaját díszítették fel a III. osztályú érdemjellel. O. L. 1848—1849. 14. Fasc. — 1849. márc. 1-én a 3. zászlóalj zászlajának a felavatásánál Leiningen így beszélt: „Bajtársak! Tekintsetek ezen új és magyar színekkel díszlő zászlóra. Nincs üdő, hogy szokott ceremóniával avatsam

Összefoglalásként tehát megállapíthatjuk, hogy 1848 általánossá tette nálunk a nemzeti zászló használatát. Háromféle 1848—1849-es zászlót különböztethetünk meg: 1. a régi hagyományokhoz igazodó és hivatalosan is előírt (honvéd gyalogsági és lovassági) hadi csapatzászlót, egyik oldalán a koronás (1849. tavasza óta korona nélküli) magyar kiscímerrel (6. kép), a másikon vármegyei, illetve városi címerrel, vagy más képpel stb.[60]; 2. a piros-fehér-zöld színű nemzeti zászlót, melyet a közhivatalok, a polgárság, a nemzetőrség (szintén gyalog- és lovassági zászló formájában) és a polgári őrhad-alakulatok használtak[61] és 3. a republikánus csapatok nemzetiszínű szalaggal díszített vörös zászlaját.[62] Bár az emlékek tanúsága szerint használatuk bizonyos fokig vegyes, mégis a honvédség túlnyomóan az elsőt, a nemzetőri zászlóaljak inkább a másodikat, a polgárság és a közhivatalok pedig kizárólag a nemzetiszínű zászlót használták. Némely alakulatnak több, mégpedig dísz-, hadi és gyakorló zászlaja is volt.[63]

13. A zászló ünneplésével egyidejűleg, francia példára, pártállásuknak és örömüknek a kifejezésére, a pesti polgárok mellükre kokárdát tűztek. A Március Tizenötödike a márciusi napokra visszaemlékezve megjegyzi, hogy az ifjúság megmozdulása után „másnap (már) az arisztokrata, a polgárság és proletár sereg a koldusokig felvevé a nemzeti cocardát".[64] Március 18-i helyzetjelentésében pedig azt írja, hogy „a városban a hangulat csendes, de vannak türelmetlenséget mutató symptomák is. A közbátorságra ügyelő bizottmány (comité du salut public) folyvást működik. A nemzeti kokárdát kivétel nélkül minden ember viseli".[65] Pár nap múlva már a vidéken is kokárdásan ünneplik a magyar szabadság hajnalhasadását. Csaknem mindenütt a nők készítik, és ők is tűzik a férfiak mellére.[66] Kolozsvárt például márc. 21-én a boltokban alig van már szalag; nők csinálják a kokárdát, s — mint említettük — az ablakokból szórják a felvonuló tömegre.[67]

Mivel a Világos utáni napokban az elnyomó hatalom a magyar szabadságharccal kapcsolatos minden emléket tervszerűen pusztított, s a szigorú büntetés kilátásba helyezése miatt nem egy őrzőjük is szabadulni igyekezett tőlük, nagyon kevés 1848—1849-es ereklye maradt ránk. A második világháború végén pedig a Magyar Nemzeti Múzeum-

bé ezen zászlót, hanem itten az Isten szabad ege alatt ünnepélyes esküt teszünk, hogy utolsó csepp vérünkig védelmezni és előlobogása alatt hazánkat megmenteni és szabadságunkat biztosítani fogjuk. Éljen a haza, éljen a szabadság!" *Podzer* i. m. (az 57. jegyzetben) 32. o.

60 A szabadcsapatok zászlói a nemzetőrségéivel egyeznek. A Kossuth-szabadcsapatét leírta *Hampel.* (Kalauz 12. o.) Az emigrációba is elvitték. Fehér alapon vörös-zöld lángnyelvek díszítik. Előlapján a magyar, hátlapján pedig a székelyek címere látható.

61 *Hampel:* Kalauz 83. o. — Az őrhadak a nemzetőrség elődei.

62 Ld. a 14. §-t.

63 *Neogrády* i. m. 4. o.

64 Márc. T. 1848. 40. sz. V. 1.

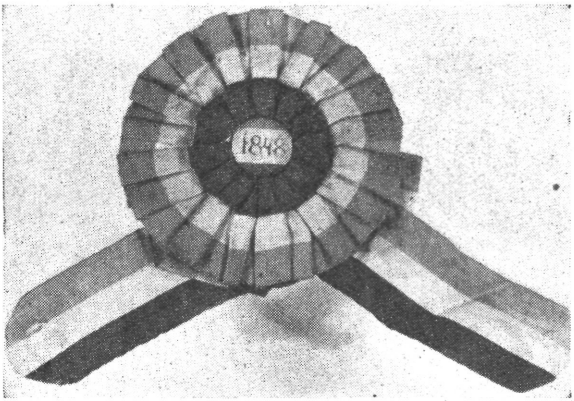
65 U. o. 1848. 1. sz. 4. o. III. 18.

66 1848. TL. I. évf. 41. o.

67 U. o. VII. évf. 10. o.

nak éppen az 1848—1849-es gyűjteménye pusztult el[68], úgyhogy az 1948-i Centenáris Kiállítás is csak néhány eredeti 1848—1849-es kokárdát tudott bemutatni.[69] Belőlük azonban mégis tiszta képet alkothatunk a száz esztendővel ezelőtt viselt nemzetiszínű rózsáról.

Több fajtáját ismerjük. Az első csoportba azokat a kokárdákat sorozhatjuk, amelyek valóban a rózsára emlékeztetnek. Általában a nemzetiszínű szalagnak egy középpont körül ék-szerűen redőzött összehajtogatásával készültek úgy, hogy a vörös szín a rózsa kerületén helyezkedik el, utána pedig, befelé, a fehér és a zöld következik. A zöld gyűrűt néha külön szalagból készítették, hogy szirmai elég nagyok legyenek, a rózsa

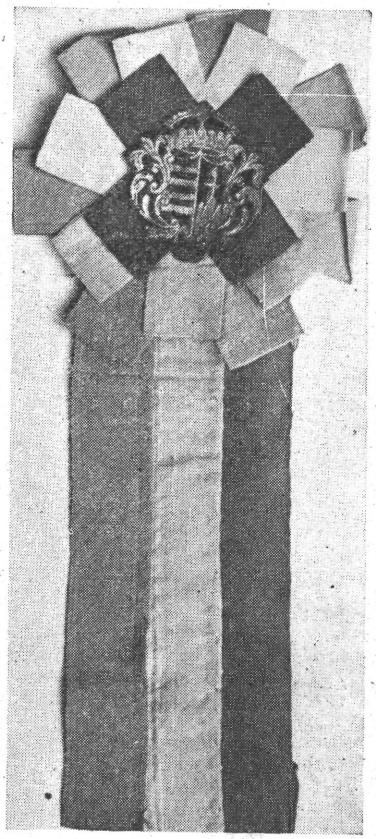
10. kép.

közepére pedig még nemzetiszínű gombot is szereltek azért, hogy a szerkezet kevésbé tetszetős részét eltakarják, de azért is, hogy reá az 1848-as évszámot írhassák. Ez a gomb néha fehér, a számjegyek pedig feketék vagy vörösszínűek. A rózsáról általában ék-alakban két, vagy függőlegesen egy, szintén nemzetiszínű szalag függ. Ezen típusú kokárdát 10. számú képünkön mutatjuk be. Változatossá szirmainak redőzési módja és száma teszi. A bemutatott rózsának például (kétszer) 19 szirma van (19 elül és 19 hátul), de akad ennél kevesebb vagy több szirmú kokárda is. Átmérője átlag 5—10 cm, szalagjának a hossza pedig az átmérővel arányos, s körülbelül a kétszerese. A színek néha fordított

[68] C. Kat. 5. o.

[69] C. Kat 38., 40. és 63. o. stb. — A megmaradt kokárdákat tulajdonosaik áhitattal őrizték. Brassóban Koós Ferenc tanfelügyelő a 90-es években (a március 15-i ünnepélyeken) 1848-as kokárdát viselt. (1848—1849. TL. I. évf. 19. o.) — Krook Frigyes Tamás, a Vasvári csapatában szolgált svéd szabadságharcos, öreg korában is őrizte két kokárdáját és attilája zsinórját. (U. o. V. évf. 107—110. o.)

rendben is szerepelnek: közepén vannak a vörös, a peremén pedig a zöld szirmok.[70] Ilyen esetben azonban valószínűleg elnézéssel van dolgunk: a márciusi napok lázas sietségében készültek, s eleinte a zászlóval kapcsolatban is figyelmeztetni kellett a közönséget a helyes színrendre.[71] De az is lehetséges, hogy néhányat szándékosan készítettek így, hogy a vörös szín erőteljesebben kidomborodjék. Ilyen kokárdát látunk például Vasvári Pál mellén Barabás Miklós 1848-i kőrajzán, melyet a

11. kép.

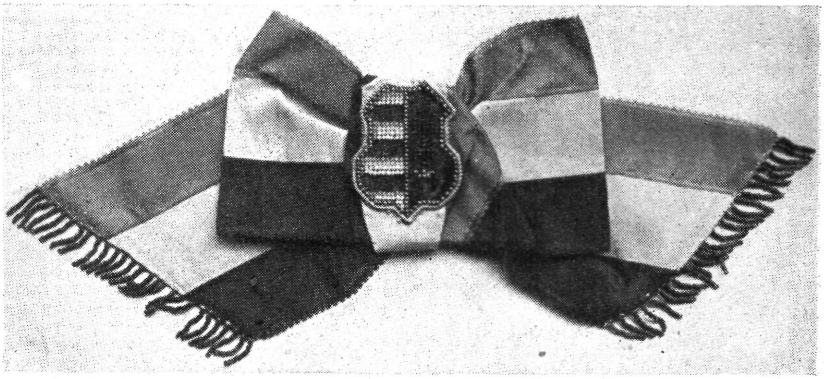
[70] Például Vasvári Pál képén. — Magyar Történelmi Képcsarnok. — C. Kat. 38. o.

[71] Márc. T. 1848. 3. sz. 12. o.

Teleki Blanka-Nevelőintézet növendékei rendeltek forradalmár történelemtanáruk tiszteletére.[72]

A második csoportba sorozható kokárdák szintén rózsaformájúak, s csak készítési módjukban térnek el az elsőtől. Ilyenek például azok a kokárdák, amilyeneket Kossuth Lajos osztogatott csákvári látogatása alkalmával. (11. kép.) Szirmai három rétegben helyezkednek egymásra úgy, hogy keresztbe rakott keskeny vörös szalagból van a hét vörös, rajtuk ugyanannyi, de valamivel kisebb fehér, legfelül (középen) pedig a négy legkisebb zöld sziromlevél. Ez a rózsafajta azért tetszetős, mert szirmai recézettek és élénk kontrasztban tükrözik a nemzeti színeket. Gomb helyett aranyozott kiscímer van rajta, lefüggő piros-fehér-zöld színű (egyes) szalagja pedig szintén keskeny szalagocskákból van egybevarrva.[73] A lefüggő kokárda-szalagokon néha felírást is találunk. A Magyar Nemzeti Múzeum egyik példányán például ezt: „Éljen Kossuth Lajos. Éljen a szabadság. Emlék 1848".[74]

A harmadik csoportba a pillangókötésű („kravátli"-szerű) díszesebb kokárdák tartoznak. Főként a nők viselték. Ma is divatosak. Az Aradi Múzeum egy nagyon becses ereklyét őrzött meg belőlük. Damjanich özvegyének nemzetiszínű selyemkokárdája ez, melyet 12. képünkön be is mutatunk. Ék-alakban vágott szalagjait aranyrojtok díszítik, két szárnya pedig függőleges irányban is piros-fehér-zöld színű szalaggal van átkötve, s gyöngyházból alakított „köztársasági" kiscímer ékesíti.[75] Ez az igénytelen címer beszédes dokumentuma Damjanichné republikánus meggyőződésének.

12. kép.

[72] Ld. a 70. jegyzetet.
[73] Aradi Múzeum. C. Kat. 104. o.
[74] Magyar Történeti Múzeum. C. Kat. 63. o
[75] Aradi Múzeum. C. Kat. 104. o.

1848 márciusában az ismertetett háromfajta nemzetiszínű rózsa volt divatos, de ismerünk egyszerűbb, kokárdapótló nemzeti jelvényeket is. Ilyen a nemzetiszínű pántlika, melyet ruhán, kalapon vagy gomblyukban (a nők nyakdíszként[76]) viseltek, vagy zászlódíszül alkalmaztak. Az utóbbiak kétfélék: vagy nemzetiszínű szalagcsomót alkotnak, s néha felírással is el vannak látva, vagy a zászlóéval azonos anyagból készültek, és minden esetben jelmondat van rájuk hímezve vagy festve. (Ld. a 4., 6., 8. és 9. sz. képet.) Vidéken egyszerűbb nemzeti jelvényeket is készítettek. A Március Tizenötödikének többféle ilyen népi jelvényről van tudomása, de nem írja le őket.[77] Legkedveltebb a nemzetiszínű

13. kép.

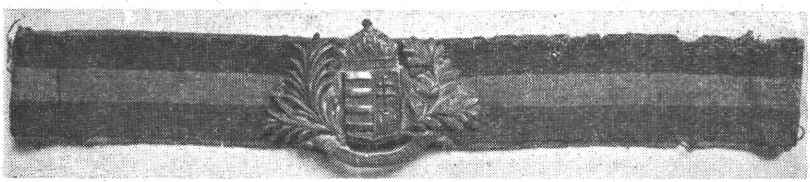
[76] Kassai Emlékalbum 175. o. — Széchenyi nemzetiszínű mellszalagot viselt. Magyar Történeti Múzeum Történeti Tára. C. Kat. 119. o.
[77] Márc. T. 1848. 14. sz. IV. 1.

tolldísz lehetett, amilyent a nemzetőrök és a honvédtisztek viseltek (8. kép), s választások alkalmával, némileg módosítva, később a nép is használt. Nem lehetett ritka a pálcikára vagy gombostűre szerelt, s emelvényre, ruhára vagy kalapra tűzhető kisebb zászló vagy zászlócska sem. Kossuth — mint láttuk — maga is osztogatott ilyen ruhára vagy kalapra tűzhető zászlócskákat csákvári látogatása alkalmával. Belőlük egyet ehelyütt is bemutatunk. (13. kép.) Körülbelül 10 cm-es, egyik végén karikában végződő, tűre erősített, mintegy 6×8 cm² felületű és mind a három színsávjában ékben végződő selyemzászlócska ez, fehér csíkján „Mindent a népért" felírással.[78]

A magyar nemzet a márciusi napokban kivívta ugyan szabadságát, de nem volt még hadserege. A honvédség csak a haza „veszélyes" napjaiban született meg, s a magyar katona akkor még idegen földön, idegen egyenruhában és gyűlölt színek alatt (hiába) várta nemzeti alakulatokba való beosztását. Ezért, de a rend fenntartása céljából is, mindjárt az első napokban, először a fővárosban, majd országszerte mindenütt polgári, illetve nemzeti őrségeket alakítottak. Szinte varázsütésre támad nemzetőri gyalogságunk, lovasságunk, (tervben) tüzérségünk és vannak nemzetőri vadászaink, ezredekbe, zászlóaljakba, századokba osztva, saját zászlóval, tisztikarral, magyar vezénylettel és gyakorlati szabályzattal, de nagyrészt fegyver és egyenruha nélkül. Az eperjesi főiskolai nemzetőrség ruházatáról már megemlékeztünk: vitorlavászon-kabátjuk emlékeztetett csupán az egyenruhára, nemzetiszínű zsinórzat, trikolór libatoll és nemzetiszínű karkötő a jelvényük. Pedig ők a tehetősebb rétegből regrutálódtak. A bártfai nemzetőrök már csak kokárdát és karszalagot kaptak. S így volt ez nagyjából másutt is. Később, egyes vármegyék és városok ruhával, csákóval vagy sapkával látják el őket, tisztjeik pedig többnyire maguk gondoskodnak felszerelésükről. Május elején a nemzetőrség még mindig rendeletre vár a ruházat dolgában. Az Ellenőr 5-én figyelmezteti a vidékieket, hogy az előírás megjelenéséig ismertető jelet kell viselni: a köznemzetőrnek kétujjnyi nemzetiszínű posztószalagot a balkaron, az altiszteknek hegyével a kéz felé irányuló ék-alakú szalagot, a tiszteknek pedig „egy szalagot a nyakokba, jobbról vállokról bal hónyok alá vezetve".[79] Legfontosabb jelvényük azonban még később is a kokárda és a nemzetiszínű karszalag maradt. Anyaga rendszerint selyem vagy posztó, de ismerünk horgolt karszalagot is.[80] Az 1948-i Centenáris Kiállítás belőlük is bemutatott néhányat, például Simonides Antalét, Sárosi Gyuláét, Prohászka Ferencét és még néhány ismeretlen nemzetőrét.[81] Mind az Aradi Múzeum tulajdona, tehát nagyrészt aradi

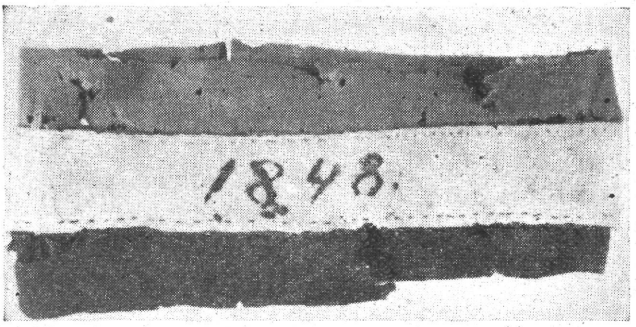
[78] Aradi Múzeum. C. Kat. 63. o
[79] Ellenőr 1848. 2. sz. V. 5.
[80] Magyar Történeti Múzeum Történeti Tára. C. Kat. 39. o. — A Hadtörténelmi Múzeum is őriz egy 1848-ból való horgolt karszalagot.
[81] Aradi Múzeum. C. Kat. 36. o. — Magyar Történeti Múzeum Történeti Tára. C. Kat. 39. o.

rabságuk idejében szedték el tőlük. Simonides Antalé keskeny, erős, piros-fehér-zöld színű selyemszalag, közepén bronzból öntött koronás szabvány-kiscímerrel, melyet olaj- és babérlombág övez, s alul lévő félkörlemezkéjén „15-ik Márczius 1848" felírás olvasható.[82] (14. kép.)

14. kép.

15. számú képünkön egy ismeretlen hős viharedzett piros-fehér-zöld színű, három posztócsíkból kezdetlegesen összevarrt nemzetőri karszalagját mutatjuk be.[83] Fekete tintával az 1848-as évszámot jegyezték rá. Meglátszik rajta, hogy viselője nem a tarsolyában őrizte. A nemzetőri kokárdák megegyeznek a polgárságéval, hiszen valamennyi a 48-as honleányok kezemunkája.

15. kép.

14. Voltak nemzetőri alakulatok, melyeknek tagjai a nemzetiszínű jelvény mellett még más, különleges megkülönböztető jelvényt is viseltek, például halálfejet, ágyút, golyókat stb., de volt közöttük egy feltűnőbb is: a forradalom vörös színe. Ezt — adataink szerint — legko-

[82] Magyar Történeti Múzeum Történeti Tára. C. Kat. 36. o.
[83] Magyar Történeti Múzeum Történeti Tára. C. Kat. 39. o.

rábban az 1848. márc 31-i pesti tüntetés alkalmával tűzték ki, mely a 30-án Pozsonyba érkezett két királyi leirat ellen irányult. Az első a felállítandó had- és pénzügyminisztériumot akarta paralizálni, a második pedig azt kívánta, hogy a jobbágyfelszabadításról szóló törvénycikkeket a rendek „bővebb tanácskozásba vegyék", amíg a nemesség kármentesítéséről nem gondoskodnak. Kossuth az országgyűlésen elutasítja az udvar követelését, amely Pesten 30-án vált ismeretessé. Az utcákon pillanatok alatt csoportosulások alakultak. „Másnap reggel a népet alig lehetett lecsillapítani. — a parasztokat akarták becsődíteni ,a harangokat félreverni, s minden csitítás dacára kitűzték a veres zászlót. Az egész város talpon volt s készült azon esetre, ha estére jó hír nem érkezik."[84] A vörös szín használata ezóta gyakoribbá válik.

Április 1-én, délután, a városháza előtti téren, csődület támadt, s a Fillinger-kávéház közönsége és az Uri-utcában csoportosuló nép is megmozdult. A Március Tizenötödikének a megfigyelője szerint azt beszélték, hogy egy nemzetőrrel, akinek karján vörös szalag volt, a polgárok méltatlanul bántak, s a tömeg elégtételt követelt. Mások a Vadászkürt előtt akartak egy vörösszalagost elfogni, de az ifjúság kiszabadította. A városháza előtt nagy volt az izgalom; a kereskedők bezárták boltjaikat. A Március Tizenötödikének a tudósítója elmondja, hogy „néhány nap óta többen mutatkoznak a városban, akik az eddigi vörös, fehér, zöld kokárda helyett csak vereset kezdtek hordani". Mások meg nagy vörös tollat tűztek kalapjukra. Akadtak közöttük olyanok is, akik tagjai voltak a mérsékeltségéről ismert középponti választmánynak. Az új jelvény eleinte senkinek se tűnt föl, most meg bántalmazzák viselőit. A nemzetőrség rendet teremtett, s a vörösszalagosokat szabadonbocsátották. Eközben a városháza ablakából valaki lekiáltott, hogy „mindazok, kik vörös kokárdát viselnek, hazaárulók", de „általános szánalom és mosoly követé e rövid haranguirozást". A Március Tizenötödike is védelmére kel a vörös kokárdának, és megnyugtatja olvasóit: Ne tegye magát senki nevetségessé, hiszen „... ezelőtt tíz-tizenkét esztendővel azon három szín is, melly most a királyi palota s a laktanyák tetőin lobog, meglehetősen tiltott portéka volt, azért, ha a mostani vörös kokárda netán egy fokkal szabadelvűbb politica jelképét is viselné, az ellen olly oktalanság volna fellépni most, mint volt akkor, midőn a három szín viselését felségsértésnek tartották".[85] Április 6-án tisztázódott a helyzet. Az „Egyenlőség első százada" nyilatkozatot közölt — kijelentvén, hogy „tagjai március 20-ától mint megalakulási naptól fogva ismertető jelül vörös szalagot hordanak", s a polgárok ezt lázongási jelnek véve, túlbuzgóságukban, viselőit bántalmazták, a Pester Zeitung pedig elferdítve ismertette ezeket az eseteket. Az álhírek eloszlatására Sebő Antal az alakulat megbízásából ki-

[84] Márc. T. 1848. 14. sz. IV. 1. — *Spira Gy.*: Kossuth szövetsége a radikális baloldallal és a népi tömegekkel. Kossuth-Emlékkönyv (Budapest, 1952.) II. 157. o.
[85] Márc. T. 1848. 19. sz IV. 6.

jelenti, hogy a haditanács és a nemzetőrség parancsnoka az ügyet már elintézte, a megbántottak pedig elégtételt kaptak. A haditanács még arra is kötelezte az erőszakoskodókat, hogy az okozott kárt megtérítsék.[86] Április 9-én a pesti „rendre ügyelő választmány" felvilágosító kiáltványt is ragasztott ki az üggyel kapcsolatban. Türelemre inti a polgárságot: „Szabadság, egyenlőség, testvériség a jelszavunk! Kivívtuk a szabadságot, hogy véleményét mindenki szabadon nyilváníthassa. S midőn az egyenlőséget kimondottuk, ezt azért tettük, mert testvérileg akarunk összeolvadni... A magyar forradalom nagy dolgok véghezvitelére ütött ki, s nem lehetett, hogy a dolgok menete bizonyos elvekre ne alapíttassék. Az elvet pedig a szabad ember külsőleg is viselni szokta. Így történt, hogy mozgalmaink jeléül a nemzeti három szín tűzetett ki országszerte. Azonban polgártársaink közül sokan a színek megválasztásában másként jártak el. Vörös szalagokat tűztek ki fövegeikre, ami természet szerint senkinek sem tiltathatik meg. Ebben más polgártársaink a veszedelmet, vérontást és lángokat látták, mellyek békés lakaikat netalán felháborítandják; és ők erőszakot használtak e színek viselése ellen", pedig „a vörös szín viselése olly egyszerű valami, melly magában semmi veszélyt nem rejt; minden ember tetszése szerint tűzheti magára azon színt, a nélkül, hogy a szabadság és a haza függetlensége elvei szerint abban megtámadtatnék." Befejezésül pedig kijelenti, hogy a zavartkeltőkkel szemben a jövőben a hatóság megtorlást fog alkalmazni. Pesten, 1848 márciusában a vörös zászlót nem is tűzték ki többé. Lehet, hogy a munkásság készült rá, de barátjuk, a radikális Vasvári is csak „tartalékolta" osztagaikat, s a kézművesipari munkások március végén nemzetiszínű zászlókkal vonultak fel a céhházak felé, amikor munkabérköveteléseiknek nyomatékot kívántak adni. Amikor az Ideiglenes Miniszteri Bizottságtól a minisztérium vette át a kormányzást, Vasvári maga fejtette ki a pestmegyei választmány előtt, hogy titkos mozgalom keletkezett az iparos és kézműves ifjúság között, de a központi választmány annak idején a gyanús erők felhasználásától óvakodott. Vasvári ajánlotta, hogy sérelmeiket a minisztérium orvosolja. A forradalom első napjaiban titokban külön munkás csapatok alakultak, s az Újépület elfoglalására is ajánlkoztak, de az akkori „éji választmány" többsége tervüket elvetette. A nemzetőrségbe jelentkező iparos ifjúsággal szemben is bizalmatlanok voltak. Amikor egy mesterember a vörösszalagosokat megfenyegette, Vasvári egyik barátja így felelt neki: „Tudja-e ön, hogy életök kezünkben van, s ha minket vérrel ijesztenek, mi önöket saját zsírjokban fogjuk megfojtani..., saját legényeikkel fogjuk önöket legyilkoltatni". Ez hatott, „s a vörös tollak viselését senki többé vérengzéssel gátolni nem meré".[87]

Ezekből az adatainkból az is kiviláglik, hogy a vörös toll és kokárda (karszalag) a radikálisok jelvénye, az „Egyenlőség első százada" pedig

[86] Márc. T. 23. sz. 1848. IV. 10.
[87] *Mérey Gy.*: Munkásmozgalmak 1848—49-ben. Budapest, 1948. 51—52. o.

vörös karszalagos nemzetőri alakulatuk lehetett. A nemzetőrségnek volt ugyanis „egyenlőségi" és „közosztálya". Az előbbinek az élére, ezredesi ranggal, a miniszterelnök Nyáry Pált állította, a „közosztály" pedig Teleki Lászlót választotta századosául.[88]

Nemsokára vidéken is feltűnnek ezek a jelvények. Meg is szaporodnak, és vitéz katonai alakulatok is kezdik használni. Így a 9. honvédzászlóalj, a kassai „vörössapkások" híres alakulata[89], a debreceni vörösszalagosok[90] és a bakonyi pirospántlikások. A bakonyiak már nyíltan bevallják, hogy republikánusok: a köztársaságra esküsznek, vörös zászló alatt harcolnak, s e mellett még fontos politikai hivatást is teljesítenek. Tomor Ferencnek a Március Tizenötödikébe 1848. december 30-án beküldött leveléből ismerjük őket és szellemüket. „Nyugodt vagyok — írja —, mert megszabadultam olly zászlótól, ahol az előléptetések instánciák és pátronusok által történnek és most olly csapatnál vagyok, hol a jutalmat érdemek szerint osztják. E csapat a bakonyi piros pántlikásoké! Vezéreink Mednyánszky és Rohlicz. És e csapatnak illy vezérek kellenek. E csapat legeredetibb és legnagyobbszerű hivatása: Mi a mellett, hogy a hadviselésben részt veendünk, még a nép politicai elvei fölött is őrködünk. Esküdtünk a köztársaságra! Hallja-e polgártárs!? a mi imádságunk a köztársaság. Emlékezzetek szavaimra, ha majd hallani fogjátok, hogy a magyar köztársaságot a magyar hadsereg kiáltá ki... Még egyszer ti bakonyi gyerekek! gyertek hozzánk, tűzzétek ki a piros pántlikát, esküdjetek vörös zászlónk alá, itt a harczi babér és a haza jövője. Isten önnel szerkesztő. Éljen a köztársaság. Tomor Ferencz".[91]

[88] Ellenőr 1848. 1. sz. máj. 2.

[89] Honvéd (1948. febr.—márc.) 67. o.

[90] November 12-én például Lippánál 400 debreceni vörösszalagos tizszerte nagyobb ellenséges csapatot futamított meg. *Potemkin* i. m. 29. o.

[91] Márc. T. 1848. 247. sz. XII. 30. — A bakonyi pirospántlikások az 1848. dec. közepén Győrött alakult partizáncsapat emberei voltak. Lukács Sándor győrvárosi kormánybiztos szervezte meg őket azzal a feladattal, hogy a vidék népét gyűjtsék hadba. December 20-án így jelenti ezt Kossuthnak: „... Az ide mellékelt fölhívásból méltóztatik látni, hogy utászkari hadnagy Mednyánszky Sándor vezérlete alatt, — kit e' tekintetből megbízni legcélszerűbbnek gondoltam — az önkéntes népfölkelési csapatok alakulása iránt a' kellő intézkedést megtettem, a' fővezér mellé adtam egy alkalmas segédet, és Görgey főhadvezértől kértem melléjük két bátor huszárt. És Mednyánszky vezér úr haladék nélkül veres zászlót ragad, és bejárja megyénknek hegyesebb vidékeit és a' Bakonyt és teljes reményem van, hogy egy pár nap múlva néhány száz elszánt magyar fog zászlója alá seregleni. Győr megye és városnak börtöneiben létező rabokat kibocsátom, azon eskű alatt: hogy e' csapatban a hazáért teendő hű szolgálatokkal mentetnek föl a' további börtönöztetéstől és mossák le vétküket". A jelentésnek Kossuth által a Közlöny részére megküldött szövege pedig így hangzik: „Az önkénytes népfelkelési csapatok vezére: Mednyánszky Sándor mellé alkalmas segédről gondoskodott (a győri kormánybiztos) és Görgey főhadvezértől két bátor huszárt nyert a' felkelő csapathoz. Mednyánszky vezér haladék nélkül veres zászlót ragadand és bejárja a Győr megye hegyesebb vidékeit és a' Bakonyt; minél fogva reményli a' közbiztos, hogy több százra menő elszánt magyar fog a' vérszín zászló alá seregleni. Győr megye és város börtöneiben levő rabokat, azon eskü letétele mellett bocsátandja ki, hogy hazájokért teendő hű szolgálataikkal mossák le vétkeiket". (Teljes szövege a Közlöny 1848. 195. számában. Dec. 22.) Lukács Sándor december 19-én maga is felkelésre szólította fel a népet, s Kiáltványában a felállítandó partizáncsapatok feladatát is fölvázolta. „Keljetek föl magyarok —

1848-ból nem maradt ránk vörös zászló.[92] Egynek azonban ismerjük a leírását. Ez a Rákóczi-szabadcsapat zászlaja, melyet Vasvári Pál előírása szerint Teleki Blanka készített el. Vörös színű volt, zöld díszítéssel a szélein. Egyik oldalán, ezüsttel hímezve, ezek a szavak állottak: „Oh ha te élnél Rákóczy!" A másik oldalon: „Hazádnak rendületlenül". Anyaga selyem volt s készítésének a dátumát is magán viselte.[93]

A borsodmegyei alispán vörös tollának a hatása alatt kezdik nyilvánosan is viselni a miskolci honvédek a vörös sapkát.[94] Vörös tollat viselt a képviselők parlamenti balszárnya, főleg Debrecenben, amiért vöröstollasoknak vagy flamingóknak csúfolta őket a békepárt.[95] Tavaszi tanár és író vöröstollas kerek kalapjában utazott 1849. január elején Debrecenbe.[96] Jókai feljegyzése szerint vezérük Madarász László és fivére, régi meggyőződésükhöz híven még tovább mentek, s vörös kalapot hordtak. De vörös tollat — egyes esetekben — nem csak a radikálisok viseltek. Így szeptember 9-én az országgyűlés száztagú küldöttségének tagjai közül többen — Bécsből hazajövet — vörös tollal fejezték ki elszántságukat, s az őket szállító hajóra is vörös zászlót tűzettek. Vagy amikor 1849 januárjában (26. és 27.), Perczel támadó mozdulatai idején, a pestiek a megszállók ellen tüntettek, sokan „... sipkákban és más nemzetőri ruházatban, részint vörös tollakkal, vagy vörös szélű fekete szalagokkal ellátott kalapokban jelentek meg".[97]

Vörös sapkát Damjanich és Vécsey is viseltek. Érdekes a története. A huszárság egyenruhájának egyik darabja a vörös nadrág volt. Ha elkopott, tisztítórongynak használták, ép részeiből pedig házi sapkát készítettek. Egy szemtanú szerint 1848 tavaszán Miskolcon is állomásozott egy huszárezred. A márciusi napokban Borsod megye alispánja vörös tollat tűzött a fövegére, s példáján fölbátorodva a katonák és a besorozott újoncok a vörös sapkát most már nyilvánosan is kezdték hordani. A Kassára helyezett részleg oda is elvitte. Így jutott a 9. zászlóalj vörös

írja többek között — és én az ország elnökének megbízásából Mednyánszky Sándort, lelkes magyart fővezéreteknek kinevezem, seregeljetek zászlója alá kaszával, vasvillával, dárdával, fejszével. Minden helységben van elég lelkes ember, minden helységben legyen vezér az, a' ki akar, 's a' kit a nép legjobban szeret, 's a helységek vezérei egyesüljenek a' fővezér zászlója alatt, és isten, és hazánk szent nevében, gyöngítsék, irtsák a' gonosz fajt... Föl magyar nép! a' ti fölkeléstek lelkes katonáinknak nagy segítségére lesz e' szegény haza megmentésére, — ti nem fogtok katonáinkkal egyesülni, ti éjjel nappal saját vezéreitek akaratja szerint uton utfélen hátráltatjátok, pusztítjátok az ellenséget, a' mint jónak, a' mint hasznosnak fogjátok látni..." (O. L. — OHB. 1848:6226. sz. Teljes szövege a Közlöny 1848. 195. számában. Dec. 22.)

92 Dr. Csillag F. szives közlése szerint a Hadtörténelmi Múzeumban ilyet nem őriznek.

93 Lövei Klára leírása. 1848—1849. TL. I. évf. 212. — Az 1848-as vörös zászlók emléke később is élt. Kopácsi Dezső 1892-ben verset is írt róluk ilyen címmel: „Hős Magyarországon vörös zászló lobog." 1848—1849. TL. IX. évf. 10. o.

94 1848—1849. TL. VII. évf. 93—94. o.

95 Debrecen 353. o.

96 1848—1849. TL. I. évf. 179. o.

97 Debrecen 354. o. — *Horváth M.*: Magyarország függetlenségi harcának története 1848- és 1849-ben. Pest, 1871. 437. o. — Gyűjteménye a Magyarország számára kibocsátott Legfelsőbb Manifestumok és Szózatoknak... Buda, 1849. 40. o.

sapkához. A parancsnokság eleinte tiltotta viselését, később azonban, mivel a többségnek már megvolt, de anyaghiány miatt is, engedélyezte. Vitézségük megszentelte sapkájukat, melyet aztán, Görgey javaslatára, kitüntetésül, más csapatoknak is adományoztak. Nehéz feladatok megoldására a szabadságharc folyamán mindenütt a vörössapkásokat vetik be.[98] Az ellenség rettegett tőlük, s a honvédség világosi lefegyverzése alkalmával állítólag lövésre kész ágyúkat irányítottak rá a vörössipkás 3. és 6. zászlóaljra, nehogy még az utolsó pillanatban is kellemetlen meglepetéssel szolgáljanak a győzteseknek.[99]

15. A hadügy átszervezése lassan haladt előre. A miniszter időt kívánt nehéz munkájához, az országgyűlés viszont ingerült volt a késlekedés miatt. Végre október 8-án elrendelték, hogy a hadsereg, amely még mindig az osztrák szabályok alatt állott, régi nevét és színeit viselte, és német vezénylet szerint mozgott, a magyar színeket és jelvényeket haladéktalanul fölvegye. Október 12-én Kossuth a hadügyminisztternek is küld utasítást a nemzeti színek használatáról. „A honvédelmi bizottmány abbeli határozata, miszerint az egész Magyarországban létező hadsereg a nemzeti színeket felvenni köteleztetik, a hadügyminisztérium előtt is tudva lévén, kötelességének tartja a bizottmány a hadügyminisztériumot felszólítani, miszerint a hadügyminisztériumi katonai hivatalok a nemzeti színek felvételére és minden hivatalos vagy ünnepélyes felléptüknél azokkali megjelenésükre utasíttatnak, mit a honvédelmi bizottmány a hadügyminisztériumtól annyival is inkább bizton elvár, minthogy mindeddig a hadügyminisztérium minden egyéni buzgó hazafiságáról és a haza törvényeihez őszinte meggyőződésbeli ragaszkodásáról legszebb tanúságát látta. Ezen felhívást pedig csak azon okbul kíván eredettnek venni, miszerint a hon jelen körülményeiben főleg a példa tesz legtöbbet, és aszerint a hadvezénylet legmagasabb hivatalának

[98] 1848—1849. T. L. VII. évf. 93—94. o. — *Potemkin* i. m. 118. o. — 1849. április 6-án Kossuth így ír az OHB-hoz: „A fővezér azon rendkívül hősies bátorságot mellyet a 9-ik zászlóalj, mint mindig, úgy tegnapelőtt is a legborzasztóbb veszélyek között tanusított, méltányolni akarván, arra szólított fel, emeljem fel a veres sapkát s a veres csákót a dicsőség jeléül, mikint annak viselete legyen kitüntetés jele, mint volt az ó gárda sorába iktatás Napoleon alatt, s hogy a veres föveget minden zászlóalj megkaphassa, melly magát folytonosan kitünőleg viseli, ellenben ha egyszer megfut, elveszítse. A józan politicahoz tartozik, csekély eszközöket hatalmas rugókká emelni, én a javaslatot elfogadtam, ki fogom a hadseregnél hirdettetni s a bizottmányt kérem, hogy Szebent, Kolozsvárt, Váradot, Debrecent, Miskolcot, Egert, Gyöngyöst, Rimaszombatot, Kassát, Ujhelyt, Ungvárt, Szatmárnémetit, Nagykárolyt, Nagybányát és Szegedet felhasználva minél több veres csákót, s ha ez nem lehetne, veres sipkát csinos alakban készíttetni méltóztassék". — E levél eredménye a Közlöny 1849. április 11. számában közölt rendelet, mely szerint a „vörös sapkák viselése a hadseregben mint egyes testületek ellenség előtti kitünő vitézsége megjutalmazása hozatik be." Mészáros Lázár már április 9-én jelentette Kossuthnak, hogy a nagyváradi ruhabizottság csinos alakú vörös sapkát készít. A vörös csákó helyett azonban vörös kalapot ajánl az ellenség csákójától való megkülönböztetés végett. *(Barta I.:* Kossuth Lajos 1848—49-ben. IV. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. II. r. (Budapest, 1953.) 826. és 828. o.

[99] 1848—1849. T. L. VI. évf. 27. o.

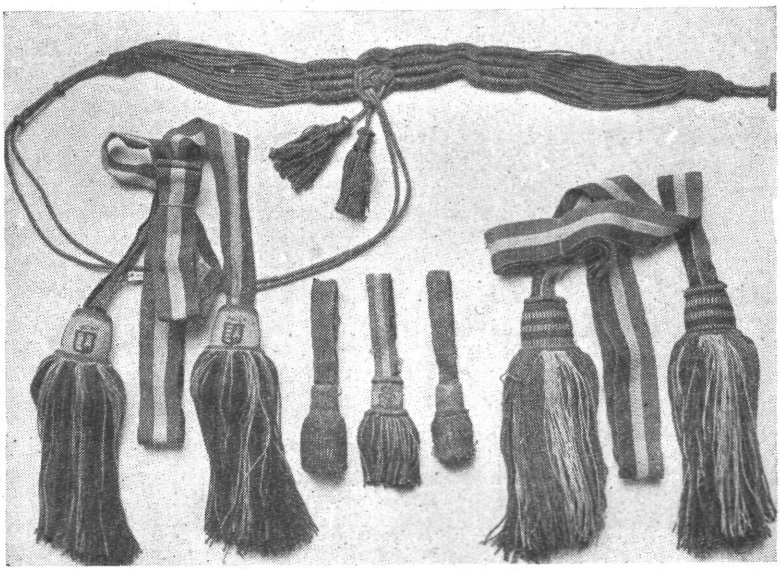
eljárása is legtöbb ösztönt nyújtand a netalántán még ingadozóknak utánzásra".[100]

1848 októberében azonban a hadsereget már be kellett vetni úgy, ahogyan volt, meg kellett tehát elégedni a zászló kicserélésével és a nemzetiszínű rózsa felvételével. Október 13-án az országos biztosok még aggodalommal jelentették az OHB-nak: „Jelenleg tehát nem tehetünk mást, mint az austriábani vérontással fölhagyni. Azonban kénytelenek vagyunk kinyilatkoztatni, hogy hadseregünkre jelen szerkezetében a haza nehéz körülményei között nem számíthat. Okvetlen szükség az egész hadsereg reorganisatiója. Magyar zászló, színek, jelek, csákórózsák tovább nem halaszthatók. Kérjük tehát a bizottmányt, hogy ezeket szükséges mennyiségben mentül előbb küldje el, a háznak egy erős határozatával, melly szerint a tisztek általunk fölszólítandók lesznek, hogy a háznak, végzéseinek okvetlen engedelmeskedjenek, és mindaz, aki magát erre kötelezni nem akarja, szolgálatából elbocsájtassék."[101] A természetes megoldás a honvédség haladéktalan megszervezése és megerősítése volt, amelynek nemzeti jelvénye, a zászló mellett és a kokárda helyett, a nemzetiszínű tolldísz és a sapkarózsa lett. Ez a kokárdának katonai használatra átalakított változata. Beszerzésükről és kiosztásukról Kossuth és az Országos Honvédelmi Bizottmány gondoskodott. Október 25-én Kossuth — mint már jeleztük — így ír az OHB.-nak: „A sereg maga, az dicső, bátor és lelkesült, mint talán sereg soha nem volt a világon. Felállíttattam a zászlóaljakat, s a főtiszti kar fényes kíséretében egyenkint meglátogattam; a zászlókra a szallagokat feltüzetém, a rózsákat, szallagokat kiosztatom, nagy részben már kiosztva találtam. Armadánk nationalisalva van".[102] Szabványos jellegük mellett is változatosak, mert nem egy műhelyben készültek. 8. és 9. képünkön figyelhetjük meg őket. Általában gombformájúak, legtöbbje (a díszcsákón) aranyzsinórkeretbe van foglalva, s a három szín egy-egy gyűrűből áll, közepén gyakran a koronás, 1849 tavasza óta pedig a köztársasági jellegű magyar kiscímerrel. Van olyan is, amely félgömb-alakúan domború, s a színgyűrű felbontott finom selyemszálakból (pamacsszerűen) van kiképezve. Színrendjük nem következetes: némelyiken középen van a vörös, másokon meg a zöld szín. A későbbi sokkal egyszerűbb sapkarózsának ők az ősei. A huszártiszti díszcsákókon gyakori a nemzetiszínű tolldísz is. A rózsa mögött, a csákóhoz erősített kakastollbokréta ez, rendszerint úgy csoportosítva, hogy a tövében lévő apróbb vörös, majd valamivel nagyobb fehér pehelytollak a bőséges zöld tollcsomót övezik, az egész tehát a három nemzeti színt foglalja össze. A tábori sapkákon — egy-két kivételtől eltekintve — tolldísz nincs, s a rózsájuk is egyszerűbb. (8. és 9. kép.) Voltak ezredek, melyek még később is a régi fekete-sárga tolldíszt visel-

[100] *Barta I.:* Kossuth Lajos 1848—49-ben. III. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. (Budapest, 1952.) 169. o.
[101] *Barta*: i. m. III. 1. 169. o.
[102] *Barta*: i. m. III. 1. 227. o.

ték a nemzetiszínű rózsa mögött, valószínűleg azért, mert nem volt idejük a kicserélésre. Bem seregében viszont, sapkarózsa hiányában, még 1848. dec. végén is kokárdát viselnek.[103]

A sapkarózsán és tolldíszen kívül a honvéd tiszti és altiszti egyenruhához nemzetiszínű selyembojtos kardkötő is tartozott. Az 1948-i Centenáris Kiállításon többet is bemutattak belőlük, így például Virágh Károly honvédszázados díszövét és kokárdáját[104], Szalmay Antal százados olajfestményén nemzetiszínű kardkötőjét, két bojtján a köztársasági címerrel (a csákóján is ilyen van)[105], s egy külön tárlóban honvéd gyalogos és lovas nemzetőri tiszti és altiszti kardbojtokat.[106] (16. kép.)

16. kép.

[103] Ld. a Würtenberg-huszárok csákóját a Hadtörténelmi Múzeumban. — 1848. dec. 25-én Kossuth így utasítja Hajnik Pált: „Bem tábornok f. h. 17-én kelt felterjesztése következtében kérem önt, legyen szíves nevezett tábornok rendelkezésére 10 000 cocardat küldeni." (*Barta*: i. m. III. l. 890. o.)

[104] Aradi Múzeum. C. Kat. 41. o.

[105] Budapest Székesfőváros Történeti Múzeuma. C. Kat. 86. o.

[106] Hadtörténelmi Múzeum. C. Kat. 82. o. (21. tárló.) — Asbóth Lajos piros-fehér-zöld színű címeres övét Szendrei is említi. (Kat. 1896. 652. o. — A Hadtörténelmi Múzeumban viaszmodelleken láthatók az 1848-as kardbojtok, folyosóin pedig 10 színes kép szemlélteti az akkori katonai egyenruházatot. („1848—1849. Szabadságharc katonáinak egyenruhái." A Hadtörténelmi Múzeum és Levéltár kiadványa. Budapest, 1950.)

S végül a szabadságharc korabeli honvédzenekari dobok és fokosok is nemzetiszínűre voltak festve.[107]

16. A nemzeti szín 1848-ban annyira lelkéhez nőtt a magyarságnak,[108] hogy a „hivatalos" használaton túlhaladva, csakhamar a festészetnek s az ipar- és népművészetnek is díszítő elemévé lett. Különösen a nyomtatványok illusztrálásánál kedvelik. Színes zászló díszíti például azt a nyomatot, amely a szabad sajtó első termékének az ünneplését ábrázolja.[109] Budavár visszavételéről is színes kőnyomat készült Kossuth Lajos arcképével, alatta keresztben elhelyezett két nemzetiszínű zászlóval.[110] Petőfi Nemzeti dalának a címlapján, a kiscímer mellett látunk ilyen dekorációs zászlókat.[111] A gölöncséripar 1848-as emléktányérokat hozott forgalomba, szintén két keresztbe rakott színes zászlóval és rajtuk „Éljen a haza" felírással[112], valamelyik üveggyártónk pedig 1849-ben köztársasági címerrel és az előbbiekhez hasonló zászlócskákkal díszített poharat kezdett gyártani.[113] (17. kép.) Ez a zászló az emigrációba is eljut, s Kossuth Lajosnak a lengyel kormányhoz a magyar segélycsapatok felállítása tárgyában intézett jegyzékét díszíti.[114] A szabadságharc a festészetnek is kedvelt témája, s Than Mórnak és másoknak 1848—1849-es csataképein már a dolog természete miatt sem hiányzik a pompás színhatású honvédzászló.[115] De más tárgyakon is elég gyakran találkozunk a nemzeti színekkel. A Valero-selyemgyár például Klauzál Gábor földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter arcképével díszített piros-fehér-zöld színű selyemkendőt gyártott,[116] Selmec- és Bélabánya nemzetiszínű selyemkötésben juttatta el a kormánynak 1848. május 27-i keletű, bizalmáról biztosító, albumszerű üdvözlőiratát[117], Petőfi összes költeményei 1848-i kiadásának egyik példányát pedig a 11. honvédzászlóalj lobogójának a selymébe köttette névtelen katonaolvasója.[118] Többnyire nemzetiszínűre festett nyéllel voltak ellátva az 1848-as békebírói jelvények és rendőrpálcák,[119] a mohácsi „sópásztor" dárdája,[120] néhol piros-fehér-zöldszínű az adópénztár és a sóház kapuja[121], s így díszítette vízi-malom modelljét is ismeretlen (győri) tervezője.[122] Ruha-

[107] Aradi Múzeum. C. Kat. 85. o.
[108] „Nemzeti szinek" címmel versgyüjtemény is jelent meg 1848-ban. Országos Széchenyi Könyvtár. C. Kat. 39. o.
[109] Magyar Történelmi Képcsarnok. C. Kat. 29. o.
[110] Budapest Székesfőváros Történeti Múzeuma. C. Kat. 63. o.
[111] Országos Széchenyi Könyvtár. C. Kat. 29. o.
[112] Néprajzi Múzeum. C. Kat. 95. o.
[113] 1949-ben még a Parlamenti Múzeumban őrizték. C. Kat. 63. o.
[114] O. L. Kossuth-iratok 3888/b. C. Kat 109. o.
[115] *Ambrózy Gy.:* A magyar csatakép. Budapest, 1940. 124—127. o.
[116] Magyar Történeti Múzeum Történeti Tára. C. Kat. 47. o.
[117] O. L. Országos Honvédelmi Bizottmány 353. sz. C. Kat. 43. o.
[118] C. Kat. 27. o.
[119] Például: Magyar Történeti Múzeum Történeti Tára. C. Kat. 39. o. stb. u. o.
[120] C. Kat. 94. o.
[121] Kassai Emlékalbum 90. o. (Bártfa.) A nemzetőrök festik át 1848. május 11-én.
[122] Győri Múzeum. C. Kat. 94. o.

motívumként már a 40-es évek elején szerepel a három szín[123], Batthyány Lajosról pedig tudjuk, hogy börtönében piros-fehér-zöld színű nyírott bársonyból készült mellényt viselt.[124] A kivégzéskor, úgy látszik, levétették vele. Erre vall az a golyóütötte lyukas fehér vászon mellénye, amelyet az 1948-i Centenáris Kiállításon is bemutattak.[125]

17. Az 1847—1848. évi 21. törvénycikk a kapcsolt részeknek is lehetővé tette, hogy a magyar színek mellett saját színeiket és címerüket használhassák. A márciusi események híre hozzájuk is hamar eljutott, a legtöbb helyen tápot adva régi szeparációs törekvéseiknek. Vukovár népe a József-napi vásárról hazatérő kereskedőitől értesült március idusáról, kik a 12 pontot is magukkal hozták. A polgárok zászlóval és kokárdásan vonultak föl, a magyarok és szlávok különkülön saját színeikben (piros-fehér-zöld, piros-fehér-kék, „Slaviani"-felírással[126]), az unió hívei pedig piros-fehér-zöld-kék, tehát négyszínű zászlót tűztek ki.[127] Nagykikindán „április 14-én egy fiatalember horvát zászlót tartva kezében, a templomból jövő népet felhívá, hogy kövessék őt és tűzzék ki azt a zászlót, melyet ő a metropolitától küldöttnek mondott; mert csupán azon zászló alatt oszthatják fel egymás között a birtokosok földjét és ez alatt űzhetik ki a magyarokat és németeket". A városházához vonultak, s a magyar színeket letépve, horvát zászlót tűztek ki. Verekedés, lázongás is támadt, melynek végül Kiss ezredes vetett véget.[128] Másutt, mint például Pancsován és Zimonyban, a katonai hatóságokat elűzték, s a nép a magyar színeket vette föl.[129] Jellacsics azonban, amikor seregével átlépte a Drávát, a horvát zászlót az osztrákkal cserélte föl.[130]

Az erdélyi szászok aggodalommal fogadták a pesti híreket, Bécsből hozott fekete-sárga kokárdát osztogattak a városokban[131], és fekete-sárga zászlókat tűztek ki Nagyszebenben és Besztercén. „Keine Union" volt a jelszavuk[132], és saját nemzetőrséget szerveztek „ad retinendam coronam" felírású osztrák lobogó alatt.[133] A románokat a magyarok ellen izgatják. Tordason a (román) jegyző a templom tornyára fehér (szász) zászlót tűzött ki[134], a román ifjúság pedig (helyenként) az unió híveitől

123 Budapest Székesfőváros Történeti Múzeuma. — Piros-fehér-zöld pamutból való Kossuth Lajos aranyhímzésű dohányzacskója. C. Kat. 114. o.
124 Magyar történeti Múzeum Történeti Tára. C. Kat. 99. o.
125 Batthyány-letét (a Centenáris Kiállításon). C. Kat. 100. o.
126 *Meszlényi A.:* A Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottság működése 1848. március 23-tól április 20-ig. Századok 1923—1924. évf. 774. o.
127 O. L. A Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottság iratai 296. sz. (1848. márc. 22.)
128 Ellenőr 1848. 4. sz. Máj. 11.
129 Márc. T.: 1848. 10. sz. Márc. 28.
130 *Szeremlei* i. m. 21—22. o.
131 Ellenőr 1848. 7. sz. Máj. 16.
132 U. o. 4. és 10. sz. (1848. máj. 11. és 21.)
133 U. o. 7. sz. (1848. máj. 16.)
134 U. o. 3. sz. (1848. máj. 8.)

egy árnyalattal eltérő zöld szalagot viselt[135], a kolozsvárkörnyékiek pedig májusban már „nem nemzeti" lobogókat kezdenek kitűzni.[136]

A márciusi megmozdulás a Felvidéken is éreztette hatását. 1848 májusában a liptószentmiklósi gyűlés gondoskodott arról, hogy a szlovák nép, a Tátra szabad fiai, nemzetiségüket minden akadály ellenére szín-

17. kép.

nel és zászlóval kifejezhessék. Háromféle zászlót különböztettek meg ezen a gyűlésen: a vörös-fehér zászló a szlovákoké, a piros-fehér-zöld a magyaroké, ugyanez, de magyar címerrel a birodalmi zászló. Ez a felfogás a 21. törvénycikkhez igazodik; s egy birodalom keretében két egyenrangú népet ismer el: a magyart és a szlovákot.[137] Szeptemberben azonban már el akarnak szakadni (ausztroszlávizmus), s a határon gyülekező morva és cseh önkéntesek Stur Lajos vezetésével most a szlovák háromszínű (vörös-fehér-kék) és István király címerével (kék hármas-

135 U. o. 7. sz. (1848. máj. 16.)
136 U. o. 4. sz. (1848. máj. 11.)
137 *Kumorovitz:* Kk. és Hh. 339. o.

halmon álló kettőskereszt) díszített zászlóra esküdtek fel.[138] Azonban az ő mozgalmuk sem járt a kívánt eredménnyel. Az egykori császárpárti 1849-es szlovák felkelők három év múlva I. Ferenc József előtt Nagyszombatban, s a Slovenské Pohľady szerkesztőségének a székházán a vörös-fehér mellett akkor a fekete-sárga lobogót is használták.[139]

A zászló mellett tehát 1848 véglegesen meghonosította nálunk a nemzetiszínű rózsa, pántlika, tolldísz és karszalag használatát; a honvédségnél rendszeresítették a trikolór sapkarózsát, kardkötőt, díszövet és kardbojtot; a republikánusok pedig karszalagon, pántlikán és tolldíszen a vörös színt választották jelvényükül. A nemzeti szín a „hivatalos" használaton túl is lépett, és nemcsak a festészetnek s az ipar- és népművészetnek lett kedvelt díszítő elemévé, hanem a nemzetiségi területeken is éreztette hatását.

4. A magyar zászló Világos után

18. 1849. augusztus 13-án Görgey az orosz csapatok előtt letette a fegyvert. A legénység emlékdarabokat szaggatott „... azokból a zászlókból, melyeket egy év alatt rongyokká tépett a sok viszontagság".[1] A szétszéledt honvédek ereklyeként őrizték ezeket a zászlófoszlányokat, leszármazóik pedig a múzeumoknak ajándékozták őket. A Hadimúzeum kettőt be is mutatott az 1948-as Centenáris Kiállításon. Megható az egyik ilyen ajándék hitelesítő sorait olvasni. Így hangzanak: „Az idemellékelt foszlány, — maradványa az 1848/49-i forradalombeli 16. huszárezred alezredesi 2. század zászlajának, — mit a világosi fegyverletétel előtt téptünk össze, s mit onnét magammal hozván, mint becses ereklyét megtartottam. Derekegyház (Csongrád megye), 1871. április 23-án. Walther Imre a fentebb említett huszárezred volt őrmestere". 70 honvédzászló épen került Paszkjevics herceg kezébe. A cár Te Deummal ünnepeltette meg a világosi sikert, s a moszkvai Oruzsenája Palata-ban (császári kincstárban) helyeztette el a neki bemutatott győzelmi jelvényeket.[2] A Szovjetunió kormánya, az 1948-i Centenárium alkalmából, 1948. tavaszán másodízben ajándékozta őket a magyar nemzetnek. Hajdani honvédeink és a nagylelkű ajándékozó iránt egyformán hálatelt szívvel szemlélhettük őket a magyar szabadságharc immár százesztendős fordulójának az emlékére rendezett kiállításon.

De másként viselkedett a világosi katasztrófa után nemzeti jelvényeinkkel szemben az elnyomó osztrák hatalom: a magyar szabadságharccal kapcsolatos minden emléket tervszerűen pusztított, elrejtésük tilos volt, s nem egy őrzőjük szabadulni igyekezett tőlük a szigorú büntetések miatt. Haynau 1849. július 19-én kihirdette, hogy „életét

138 U. o. 340—341. o.
139 *Chaloupecky*, V.: O znaku Slovenska. (Bratislava 1928.) 170. o. 61. jegyzet.
1 MNT. X. 397. o.
2 *Neogrády*: i. m. 4 és 6. o. (Honvéd 1948. 6. sz.) — MNT X. 389. o. — Ld. még a Honvéd 1948. áprilisi és decemberi számát.

veszti bűne elkövetése helyén,... aki szóval, tettel vagy forradalmi jelek viselésével (háromszínű szalag, vörös toll stb.) a pártütést elősegíti".[3] Csányi László főkormánybiztos Pest kiürítésekor plakátban tiltotta meg a nemzeti zászlók levételét.[4] Lőcsén viszont „elfelejtették" levenni a vármegyeháza előtt felállított magas árbocfáról a hatalmas nemzeti lobogót. Schlik ezen annyira felháborodott, hogy a városnak irányíttatta ágyúit, s csak a városi küldöttség bocsánatkérése tudta haragját lecsillapítani.[5] A zászló és kokárda veszedelmes portéka volt akkor, érthető tehát, hogy csak kevés maradt meg belőlük. De akadtak a veszedelemmel dacoló, bátorlelkű emberek is. Damjanichné, gyásza jeléül, pillangókötésű piros-fehér-zöld színű kokárdát viselt ura kivégeztetése után (12. kép). A nép másként ápolta a szabadságharc emlékét. Palóc vidéken például az úgynevezett „Kossuth-gyász", „Kossuth-festett-ruha" vagy egyszerűen „Kossuth-ruha" volt elterjedve. A nép emlékezete szerint akkor jött divatba, „amikor már megtiltották a szabadságot. Ki volt hirdetve, hogy Kossuthot gyászolni nem szabad. Akkor találták ki azt, hogy olyan fekete ruhát vettek, amiben igen apró piros vonalkák voltak, az volt a Kossuth-gyász". A palóc földön most is „Kossuth-gyász"-nak neveznek egy fekete alapú, pirosmintás anyagot. Maconkán ma is a legmélyebb gyász a „Kossuth-gyász", Kazaron pedig a „Kossuth-gyász"-szoknyához sötétkék fehérmintás, úgynevezett „gyere haza kendő"-t viselnek.[6]

Az 1848—1849-es magyar kokárda és zászló nemcsak az emigrációba, hanem más külföldre is eljutott. Krook Fr. Tamás svéd fiatalember Vasvári szabadcsapatában harcolt, és meg is sebesült. Két kokárdáját, attilája zsinórjait és egy gally-darabkát vitt magával emlékül hazájába, s öreg napjaiban is drága emlékként őrizte őket.[7] A kiegyezés utáni időben mind előkerülnek az otthon elrejtve tartott forradalmi emlékek. A Honvéd-egyesületek gyűjteni kezdik őket, s a Magyar Nemzeti Múzeumban[8] vagy más múzeumokban kapnak méltó helyet. Koós Ferenc tanfelügyelő évenkint március 15-én „1848-ból való kokárdát tűzött a mellére, s így dekorálva nyitotta meg az iskolai ünnepélyt."[9] Különösen az „1848—1849. Történelmi Lapok" népszerűsítette országszerte a 90-es években a március 15-i ünnepélyek rendezését és az 1848—1849-re emlékeztető kokárdák viselését — és sikerrel. Az ekkoriban már egyre fogyó öreghonvédek is elő-előveszik őket, és kegyeletes visszaemlékezéssel áldoznak a szabadságharc — általuk még nem elfelejtett

[3] *Hermann E.:* A magyar katolikus papság az osztrák katonai diktatúra és az abszolútizmus idejében. Gödöllő. 17. o. — A zászlókkal és más 1848—1849-es jelvényekkel kapcsolatos büntetésekre vonatkozólag olv. u. o. 25., 39., 51., 66., 67., 68., 69. és 90. o.

[4] Márc. T. 1849. jan. 4. Tudósítás a rendkívüli helyzetről.

[5] Kassai Emlékalbum 26. o.

[6] C. Kat. 93. o.

[7] 1848—1849. TL. V. évf. 109—110. o.

[8] U. o. passim. — A M. Tört. Múzeum e részét nem propagálták. Sokszor panaszkodik emiatt a lap szerkesztője. A második világháborúban ez a gyűjtemény elpusztult.

[9] U. o. I. évf. 19. o. — Brassóban készült 1848-as kokárda volt ez.

— dicső napjainak. Félszázados fordulóján Sárosi Á. „Ereklyék" című versében így énekli meg az apáknak ezt a multbamerülését:

„Egy kis virág és egy kokárda,
Mindkettő drága, szent nekem.
Apám szerezte a csatában
S őrizte hosszú éveken.

A szabadságnak ünnepnapján
Elővevé szent kincseit,
Ifjú lett tőlük s összetörte
Az esztendők bilincseit.

Ifjú lett ismét. Vére lángolt
S vakon rohanni újra kész:
Szabadság! érted harcba szállni,
Hol harci kürt szól, zúg a vész.

Az élet terheit lerázta,
Ha kis virága volt vele,
Szerelmes dalt dudolt egy lányról,
És szinte könnyezett bele...

Ki tudja, hol tűzték mellére
Fehér, kis, reszkető kezek?
Mikor az ágyúk szózatára:
Meghalni rohant a sereg.

Vagy őrtüzek világa mellett,
Szerelmes percek idején?
Mikor a lelke ott járt messze:
Síró anyjának tűzhelyén...

Egy színehagyott rózsabimbó,
És egy kokárda mindenem;
Örök daluk terólad zengik:
Oh szabadság! Oh szerelem!"[10]

A magyar zászló a címerrel együtt az emigrációba is elkíséri a magyar szabadsághősöket. Az Amerikában kibocsátott papírbankókon vagy egyéb iratokon díszként alkalmazva fordul elő,[11] s az 1866-ban megszervezett Klapka-légió vitézei hatalmas fekete selyemzászló alá gyülekeztek. Egyik oldalát a Kossuth-címer, a másikat két keresztbe

[10] Kassai Emlékalbum 54. o.
[11] *Ambrus B.:* Magyarország papírpénzei. Budapest, 1949. 8. o.

tett kard díszíti, a nemzeti színeket pedig a felirat betűi (piros-fehér-zöld-betűs sorok) képviselték.[12]

A Bach-rendszer bukása után némileg enyhült az elnyomás. Eötvös szerint a polgárt akkoriban már csak a jólét érdekelte csupán, s kiegyezést kíván. Majd epésen megjegyzi: „... mit kívánhatunk még... még egy fényes koronázási ünnepélyre számíthatunk, mely minden kétségen kívül itt Budán fog tartatni, s amelynél sujtásos ruhában jelenhetünk meg, és csupa háromszínű lobogók között reggeltől napestig éljent kiálthatunk."[13] A koronázás ugyan csak hét év mulva történt meg, de 1861 augusztus 20-án, István király ünnepén, a polgárság már nyilvánosan is felvonulhatott a piros-fehér-zöld szalagos magyar trikolór alatt.[14]

19. A kiegyezés hivatalosan állította vissza a magyar szín- és címerhasználatot. Azonban a dualizmusból és a magyar-horvát kapcsolatból eredő további küzdelmek miatt, amelyek a címerekben kifejezésre kívántak jutni, a zászlóhasználatban is folytonos alakulást, változást észlelhetünk 1867 után. Háromféle szín és címer küzd most újból az őt megillető helyért.

Mindenekelőtt I. Ferenc József koronázásakor felújították a régi országzászló szerepét. Tíz főrend az ország tíz zászlaját: Magyar-, Horvát-, Szlavón-, Dalmát-, Bosnyák-, Szerb-, Bolgár- és Kun-ország, valamint Galicia és Lodoméria zászlóit vitte a koronázási menetben.[15] A millenniumkor is felvonultak velük. A horvát ifjúság felháborodott ezen, és tiltakozása jeléül viharos tüntetést rendezett Zágrábban.[16] A mult század végén valóban anakronisztikus volt már felélesztésük, hiszen 1867-ben éppen politikai okokból, az igénycímereket összefoglaló nagycímert nem szerkesztették meg többé sem nálunk, sem Ausztriában.

A nemzeti (polgári) zászló azonos maradt az 1848-as trikolórral, s a koronás kiscímer díszítette. Utasítás nem kellett hozzá: magától értetődő dolog volt. Csak az 1898. évi május 15-én kelt 4642. sz. belügyminiszteri rendelet egészítette ki az 1847—1848: 21. t.-c. rendelkezéseit, megállapítván azokat az ünnepeket, amikor ki kell tűzni. Kezdettől fogva kifejezetten a magyar minisztériumok és az alájuk rendelt hatóságok és intézmények használták. Az első rendelkezések homályosak, talán azért, mert a címer- és zászlóhasználat jövő nehézségeit nem látták előre. Az 1867 : XVI. t.-c. (VI. cikkely) például „a magyar korona alatti országok színeiről és címeréről" szól, amikor a kereskedelmi hajók lobogóiról intézkedik, heraldikai útmutatást azonban nem ad.

[12] *Hampel:* Kalauz 84. o. Fényképe a Magyar Történeti Múzeumban. (263—264. sz. lemez.)
[13] A M. Tört. Múz. Kézirattárában: Fol. Hung. 1517. sz. 18. o.
[14] *Hampel:* Kalauz 79. o.
[15] Pallas Lexikon s. v. „Koronázás".
[16] O. L. Irattár 186/1947. sz Fasc

Csak 1869. március 10-én jelent meg a végrehajtásáról szóló hirdetmény, s e szerint a magyar kiscímerrel vannak ellátva. A valóságban azonban ez a lobogó közös, tehát nem tisztán magyar: két négyszögből összetett téglalap, s a rúd melletti mezején vörös alapon fehér pólyával, amely (rajta) sárga keretű és nyilt koronával fedett címerpajzsban megismétlődik (Ausztria címere). A lobogó másik fele Magyarország színeit és koronás kiscímerét tartalmazza.[17] A társországokkal akkor még nem jött létre a kiegyezés, azért kimaradtak e lobogóról. Az Ausztriával kötött vám- és kereskedelmi szövetség tehát meghozta a magyar címernek és színeknek az osztrák jelvényekkel való új keveredését, összekapcsolását.

A horvát-magyar kiegyezés a (módosított, illetve bővített) 1848-as középcímer feléledését s vele újabb magyar címeres zászlófajta létesítését eredményezte, a horvát színek és címer elismerésével pedig a zászlóhasználatot magyar vonatkozásban is bonyolultabbá tette. Az 1868 : XXX. t.-c. 61. §-a szerint ugyanis a közös ügyek tárgyalásakor „a magyar lobogó mellé az egyesült horvát-szlavón-dalmát lobogó is felvonandó". Az utóbbi vörös-fehér-kékszínű, s a magyar koronával fedett, vágott és felső mezejében hasított pajzsban (tehát három mezőben) Horvátország, Szlavónia és Dalmácia címerét tartalmazza.[18] Otthon önállóan használják. Magyarországot és társországait együttesen a törvénycikk 62. §-a szerint az úgynevezett „egyesített" címer fejezi ki. Ez kerül most azoknak a főkormányhatóságoknak (minisztériumoknak) a zászlóira, amelyek hatásköre Horvát-Szlavónországra kiterjed, s azon alsóbb hatóságokéra, amelyek Horvát-Szlavónországban működnek. Magyarország területén azonban ilyenek is a magyar kiscímeres zászlót kötelesek használni. Fiumében a királyi kormányzó palotáját, a kormányzósági hivatalt és a tengerészeti hatóság épületét az egyesített, a többi középületet pedig a magyar kiscímeres nemzeti zászlóval kell díszíteni.[19]

Újabb keverését a színeknek és címereknek belföldön a közös magyar hadügy megszervezése, külföldön pedig a közös követségek és konzulátusok felállítása eredményezte. A magyar katona 1849 óta osztrák ezredekben, osztrák jelvények alatt szolgált, s amikor a monarchia védelmére megszervezték a közös hadsereget, minisztériuma és szárazföldi része Magyarországon is a kétfejűsasos zászlót kapta (többször megismételt miniszterelnöki magyarázatok szerint a dinasztia fejének a címerével).[20] 1868-ban csökkentették a hadizászlók számát: a gyalogságnál az ezredtörzs részére megmaradt a fehér (vörös-ezüst-feketearany pásztázatú) törzszászló (az előlapon a Madonnával, a hátlapon a sasos címerrel), a sárgákból egy (elöl és hátul a sasos címerrel) a

[17] *Illés J.*: A magyar címer és a királyi cím története 1804-től kezdve. Budapest 1916. (Akad. Értek. a tört. tud. köréből. XXIV. köt. 6. sz.) 90. o.
[18] *Nagy:* Közjog 95. o.
[19] *Nagy:* Közjog 95. o.
[20] U. o. 96. o.

tartalék ezred számára, a többi pedig (a lovasság csaknem valamennyi zászlajával együtt) a Hadsereg-Múzeumba került.[21]

A magyarság ragaszkodott 1848-ban kivívott azon jogához, hogy saját nemzeti hadserege legyen. Hogy a közös hadsereg egységét meg ne bontsák, a kérdést 1868-ban úgy oldották meg, hogy a monarchiának mind a két állama még egy-egy a közöstől független és saját kormányzata alá tartozó hadseregcsoportot tartson fenn. Igy született meg az 1868 : XLI. t.-c. alapján a magyar honvédség. Új (gyalogsági) zászlaja az 1848-asnak módosított változata: fehér selyemlapjának első oldalán a koronával fedett királyi monogram, a hátsón angyalok által tartott magyar címer látható,[22] szélei pedig vörös és zöld lángnyelvekkel vannak díszítve. A fehér alapszínnel együtt tehát a három nemzeti színt adják.

Azonban a honvédség zászlaja sem maradt egységes, mert a 7. honvédkerület Horvát-Szlavónországé lett. Zászlói abban tértek el a magyar kerületeknél használtaktól, hogy szélük vörös és kék lángnyelveket kapott.[23]

A közös haditengerészet lobogóján semmi magyar vonatkozás nincsen: olyan, mint a közös kereskedelmi flottabeli lobogó osztrák része, tehát vörös-fehér-vörös színű és csak az osztrák pólyás címer van rajta.

A közös követségeknek utasításuk volt a magyar címeres nemzeti lobogó kitűzésére, a konzulátusok pedig a közös kereskedelmi hajózásbeli lobogót használták.[24]

E vázlatos ismertetésből is láthatjuk, hogy a monarchiában a szín- és címerhasználat 1867 után nagyon változatos volt, s alapjában véve egyik félt (a horvátokat) sem elégítette ki. Bécsben a dualizmust szerették volna heraldikailag egységesebben kifejezni, ha nem is egészen úgy, mint 1848 előtt, s úgy magyarázták a dolgot, hogy a közös használatban lévő jelvények nem Ausztriának, hanem a dinasztia fejének a jelvényei. Magyarországon viszont a császári szimbólumok ilyetén használatában a magyar államiság megsértését látták, s a kiegyezés óta csaknem minden kormányt meginterpelláltak e sérelem tárgyában.[25] A probléma nem is volt könnyű: mind a két állam szuverén, tehát nem lehet egységes címerük, hiánya miatt pedig a vezetőszerepet játszó Ausztria sem akart lemondani jelvényeinek a monarchiában való kiváltságos használatáról. Az ilyen szövetséget csak egymás mellett álló, egymás mellé rendelt címerekkel lehet kifejezni.[26] S erre ügyeltek is nálunk. Csak kétoldalú megegyezés vezethetett eredményre, s 1915-ben az osztrák-magyar közös címerek megszerkesztésével a kérdést ilyen értelemben sikerült rendezni. Ugyanakkor — magyar rész-

[21] *Kisfaludy-Péter* i. m. 17. o.
[22] *Nagy*: Közjog 96. o. — Pallas Lexikon s. v. „Honvédség".
[23] *Nagy*: Közjog 96. o.
[24] *Nagy*: Közjog 96. o.
[25] U. o. 96. o. 1. és 2. jegyzet.
[26] U. o. 453—454. o.

ről — teljesítették a horvátok régi kívánságait is, kiknek címerei a közös intézmények jelvényei között eddig nem foglaltak helyet. 1915-ben tehát, kölcsönös engedmények árán, a közös intézmények zászlóira és lobogóira a közös címerek kerültek. A közös hadizászló ekkor, fehér alapon (váltakozva) az osztrák (fekete-sárga) és magyar (vörös-zöld) lángnyelveket kapta.[27]

20. 1915 után szintén a címerváltozásokhoz igazodott a magyar zászlóhasználat további alakulása. Az 1918—1919-i Magyar Népköztársaság a királyság jelképét (a koronát) levette a kiscímerről, s ezt alkalmazta zászlóin, a katonai kardbojtok gombjain lévő koronás királyi monogramot pedig nemzetiszínű pántlikával vonatta be. A Magyar Tanácsköztársaság tavaszi védelmi háborújában néphadseregét vörös zászlókkal látta el, a régi hadizászlókat pedig a Hadtörténeti Múzeumban helyeztette el. A Hadügyi Népbiztosság 1919 április 23-án kelt 97.603/7. számú rendelete így intézkedik e zászlócserével kapcsolatban: „A beállott változások következtében a régi honvéd és közös hadseregbeli zászlókat (lobogókat) ezennel használaton kívül helyezzük és helyettük a Magyar Tanácsköztársaság vörös hadserege, illetve katonasága számára vörös zászlókat rendszeresítünk. — A régi honvéd és közös hadseregbeli zászlók (lobogók) folyó évi április hó végéig a hadtörténelmi levéltár és múzeumba... beszállítandók. — Minden zászlóra (lobogó) egy, a volt birtokost feltüntető, megfelelő erősségű lap erősítendő. A küldeményhez a zászlóra vonatkozó történelmi adatokat feltüntető okirat csatolandó. — Az egyes alakulások vörös zászlóval a hadügyi népbiztosság „Sajtópropaganda" szerve által elláttattak."[28]

A vörös zászló, kokárda és karszalag a francia forradalom terméke. 1848—1849-es magyar használatukról már megemlékeztünk. Akkor a radikálisok és republikánusok éltek velük, azonban valószínű, hogy azok a pesti munkásalakulatok, melyeket Vasváriék „tartalékoltak", szintén ezek alatt a jelvények alatt gyülekeztek. A vörös szín ezóta a nemzeti munkásmozgalmak és a nemzetközi munkásszövetségek (Internacionálék) jelvénye. Nálunk a szociáldemokrata párt az 1890-es években fogadta el a marxista alapot. Mozgalmi jelvénye a századfordulón szintén a vörös zászló. Múltja még feldolgozásra váró feladat. Tudomásunk szerint az elsők között a Veszprémben két évfolyamot megért „1848. Veszprém" cikkírója elmélkedik 1901. május 1-én a vörös zászló jelentőségéről.[29]

Az ellenforradalom visszaállította a koronás kiscímerrel díszített zászlók használatát. Kétféle volt belőlük: a polgári (amelyet a Folyamőrség is használt) és a katonai. Az utóbbi az 1848-as honvédzászlók mintájára (fehér selyemből) készült, egyik lapján a Madonnával, a másikon a címert tartalmazta, széleit pedig (mind a négy oldalon) vörös-

[27] *Kisfaludy—Péter:* i. m. 17. o.
[28] A Vöröshadsereg rendeletei. 1919. IV. 20—28. sz. 127. o.
[29] Országos Széchenyi Könyvtár 2595. sz.

zöld lángnyelvek díszítették. 1938-ban a csapatzászlókon és a Folyamőrség lobogóin a kiscímert az 1915-ös egyesített (vagy közép-) címerrel cserélték föl. A hadizászló anyaga most már nem selyemből, hanem színtartó és vízálló merinó-gyapjúból készült. A nemzeti zászló továbbra is a régi kiscímeres trikolór maradt.

Az 1945 januárjában megkötött fegyverszünet után a Kossuth-címer került a magyar zászlóra; s az új magyar honvédség is — magáévá téve az 1848—1849-es katonai hagyományokat — egészen a Népköztársaság kikiáltásáig — ezt használta vörös-zöld lángnyelvekkel szegélyezett fehér zászlaján. Az 1949. évi alkotmánytörvény 68. §-a szerint „A Magyar Népköztársaság zászlaja: piros-fehér-zöldszínű lobogó, közepén a Magyar Népköztársaság címerével";[30] a magyar Néphadsereg pedig — most már — fehér-zöld lángnyelvekkel szegélyezett vörös lapján és rúdja lándzsacsúcsán szintén ezt a címert tartalmazó zászlót rendszeresítette gyalogsági csapattestei, lovasított fegyvernemei és gépkocsizó alakulatai részére.[31]

[30] Állam és Közigazgatás. 1949. júl.—aug. 151—152. és 172. o.

[31] Pontos leírásukat olv. a „Honvédségi csapatzászlók leírása" c. szabályzatban. Budapest, 1950.

A MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG HADIGAZDASÁGA

(I. KÖZLEMÉNY)

Dömötör Gergely százados

A korszerű hadigazdálkodás jellemző vonásai

A történelem folyamán a háborúkban mindig nagy szerepet játszottak a gazdasági tényezők, hiszen a hadsereg emberanyaga, a haditechnika mennyisége és minősége teljesen a termelőerők fejlettségi fokától, a termelési viszonyok jellegétől, vagyis a termelési módtól függ. A termelőerők színvonala és az ennek megfelelő társadalmi szerkezet határozza meg a fegyveres erők mennyiségét és növekedésének lehetőségeit, a parancsnoki káderek számát és minőségét, a háború haditechnikai alapjait, de meghatározza a háború jellegét, méreteit, a hadviselés módját is.

A társadalmi és gazdasági berendezkedéstől függ az állam ellenállóképessége, mozgósítási lehetőségei. Végeredményben az ipar, a közlekedés, és a mezőgazdaság állapotának, a nemzeti jövedelem színvonalának és a társadalmi osztályok viszonyának összessége, az állam berendezkedése, a háború jellege határozza meg a hadviselés erőforrásait, valamint politikai és gazdasági alapjának, azaz a hátországnak a szilárdságát.

Pedig „a hátország a front szempontjából elsőrendű fontosságú, mert ez s csakis ez táplálja a frontot nemcsak mindenféle élelemmel, ruházattal, hadfelszereléssel, hanem emberekkel is — harcosokkal, hangulatokkal és eszmékkel. Az állhatatlan s még inkább az ellenséges hátország, állhatatlan és laza tömegekké változtatja a legjobb, a legszorosabban egybeforrott hadsereget is."[1]

A hátország szilárdságának egyik leglényegesebb eleme a gazdasági tényező. E tényező jelentősége az imperializmus és a proletárforradalmak korszakának hadviselésében „a háború gépi korszakában"[2] még jobban fokozódott.

A korszerű háború milliós tömeghadserege, hatalmas és bonyolult haditechnikája magas követelményeket támaszt az egész népgazdaság-

[1] *Sztálin* művei. 4. Szikra 1950. 342. o.

[2] A háború kézműipari és gépi korszakának megkülönböztetése. I. V. Sztálintól származik. Az utóbbi az imperializmus és a proletárforradalmak korszakának minőségi tekintetben gyökeresen megváltozott háborúit foglalja magába.

gal szemben. Nagyrészt e követelmények kielégítésétől függ az egyes hadműveletek, de az egész háború kimenetele is.

Míg a „kézműipari korszak" háborúiban a katonai erőt csupán a hadsereg mennyisége, minősége, haditechnikai ellátottsága, a kiképzett tartalékok, a békében felhalmozott készletek és a meglévő hadiipari lehetőségek határozták meg, addig a „gépi korszakban" megváltozott a helyzet. Magán a fegyveres erőn és tartalékain kívül a társadalom politikai és erkölcsi színvonala, az ipar, a mezőgazdaság és a közlekedés fejlettsége, a nyersanyagkészletek, a munkaerőtartalékok, a gazdasági lehetőségek, valamint az állam mindezeket szervező és mozgósító képessége lett a katonai erő döntő tényezője.

A gépi korszakban a kisméretű helyi, legfeljebb egy kontinensre kiterjedő háborúk helyét rendszerint világháborúk foglalják el. A néhány tízezer fős hadseregek sokmilliós fegyveres erőkké nőttek. Sokszorosára növekedett a hadsereg haditechnikai ellátottsága és manőverező képessége is. Ezzel együtt kiterjedtek a háború méretei, a küzdelem hosszan elnyújtott, tartós jelleget öltött.

Mindez rendkívüli mértékben megnövelte az ipar szerepét a fegyveres erők anyagi szükségleteinek biztosításában. A korszerű haditechnikai eszközök előállítása az egész nemzetgazdasággal szemben hatalmas követelményeket támaszt. Az állandó hadiipar nem képes a front egyre jobban növekvő igényeivel megbirkózni. Ezért az ország egész gazdasági életét be kell vonni a háborús szükségletek kielégítésére. A hadianyagot gyártó iparágakon kívül igénybe kell venni az alapanyag termelő ipart, a közlekedést és a mezőgazdaságot. Csak ezeknek a gazdasági ágaknak együttes erőfeszítése képes a haditermelés szakadatlan növelésére.

Az *iparnak* kell biztosítani a hadsereg haditechnikai szükségleteit, valamint egyéb felszerelési cikkeit. E téren legnagyobb feladatok a fegyver-, lőszer-, gép- és gépjárműgyártásra, az üzemanyag-, repülőgép- és vegyi iparra hárulnak. A bányászatnak és az alapanyag termelő iparnak mindehhez elegendő mennyiségű nyersvasat, acélt és acélötvözeteket, szenet, színes és ritka fémeket, vegyi-mettalloid elemeket, üzemanyagokat és vegyi nyersanyagokat kell szolgáltatnia. A háború szükségletein felül — ha csökkentett mennyiségben is —, de biztosítani kell a hátország közszükségleti cikkeit.

A *közlekedés*, elsősorban a vasúti és gépkocsi szállítás, jelentős mértékben befolyásolja a katonai és gazdasági mozgósítás időtartamát, a hadsereg manőverező képességét, a front ellátásának lehetőségeit és a hátország egyes gazdasági körzetei közötti összeköttetést.

A *mezőgazdaság* terjedelmétől és termelékenységétől függ a hadsereg és a polgári lakosság élelmezése és több iparág, — köztük olyan fontosak is mint a textil- és bőripar — nyersanyagellátása.

Igen nagy mértékben igénybeveszi a háború a hadviselő állam *pénzügyi* rendszerét is. A hatalmasra növekedett közvetett és közvetlen katonai kiadások ugyanis felemésztik a nemzeti jövedelem jelentős részét.

Élesen vetődik fel az *embertartalékok* problémája is. A hatalmassá nőtt fegyveres erő óriási tömegeket von el a gazdasági élettől, ugyanakkor biztosítani kell a haditermelés miatt megduzzadt ipar, a közlekedés, és a mezőgazdaság egyre emelkedő munkaerőszükségletét. Mindezeket a nehézségeket lényegesen növelik azok a veszteségek, amit az ellenség tevékenysége okoz a nemzetgazdaságnak.

Az állam háborús gazdálkodása tehát igen sokoldalú és kiterjed:

fegyveres erő és a hátország
szükségleteire.

Ezek kielégítéséhez igénybeveszi
az ipart mezőgazdaságot közlekedést áruelosztást,

mindezek számára biztosítani kell a szükséges
nyersanyagot munkaerőt energiát és pénzt.

A békegazdálkodásról a hadigazdálkodásra való rátérés hosszú, bonyolult folyamat és hatalmas szervezési munkát igényel. Ezt a folyamatot általában *gazdasági mozgósításnak* nevezzük. Ezt a hosszú folyamatot már békében elvégzett mindenre kiterjedő, alapos előkészítő munkával le lehet, de le is kell rövidíteni. A gazdasági mozgósítás alatt pótolni kell a katonai mozgósítás során a termelésből kiszakított tömegeket, fokozni kell a háború szükségleteit kielégítő tárgyak gyártását, csökkenteni a közszükségleti cikkek előállítását és a háborúval nem kapcsolatos egyéb kiadásokat. Természetesen ezen intézkedések jelentős része a polgári lakosság szükségleteinek rovására történik. Csak az az állam bírja ki megrázkódtatás nélkül ezeket a nehézségeket, melynek társadalmi — gazdasági felépítettsége, lakosságának osztályviszonyai, politikai és erkölcsi felfogása szilárd, teherbíró.

A gazdasági mozgósítás jellegét, terjedelmét és hatékonyságát az határozza meg, hogy a termelő eszközök magánosok vagy az egész társadalom tulajdonában vannak-e. Az előbbi eset — ahogy ez a tőkés országokban fennáll — feltétlenül gátolja, sőt részben lehetetlenné teszi az erőforrások mozgósítását és a háború érdekében való igénybevételét, míg az utóbbi biztosítja az egész gazdaság gyors és tervszerű átállítását, az erőforrások teljes igénybevételét. Tehát a szocialista országok — csakúgy mint egyéb téren — a hadigazdálkodás terén is mérhetetlen fölénnyel rendelkeznek.

Hadigazdálkodás az első imperialista világháborúban

Az első világháború előtt a hadigazdaság csak a fegyveres erő közvetlen szükségleteit ellátó néhány vállalatra korlátozódott és lényegében nem lépte túl a szorosan vett hadiipar kereteit. Éppen ezért csak egy különálló — nem túlságosan nagy — részét alkotta a nemzetgazdaságnak. Háború esetén ez a rész némileg megnövekedett, de egyetlen alkalommal sem történt meg, hogy a hadigazdaság szolgálatába állították volna az egész nemzetgazdaságot, vagy akár annak túlnyomó részét, hiszen a háborús szükségletek fedezésére bőségesen elegendők voltak a békében felhalmozott készletek, illetőleg a fogyasztást a hadiipar nem túlságosan felemelt termelése is biztosítani tudta.

Az első világháborúra készülő országok vezérkarai, nem tudván kiértékelni azt, hogy a fejlődés törvényei következtében a háború jellege gyökeresen megváltozott, elegendőnek tartották nagy tartalékok felhalmozását, és a hadiipar kapacitásának némi növelését, de a gazdasági mozgósítást nem szervezték meg.

Ezek az előkészületek valóban elegendőnek látszottak a háborúhoz, mivel Németország az 1870—71-es porosz—francia háborúban 817 000, Oroszország 1904—1905-ben pedig 950 000 tüzérségi lövedéket használt fel. De ezek a készletek korántsem voltak elegendők a „gépi korszak" első nagy háborújában. Már az első hónapokban minden hadviselő államban fegyver- és lőszerhiány mutatkozott, melyet a speciális hadiüzemek még enyhíteni sem tudtak. A villámháborúra számító kormányok és vezérkarok kénytelenek voltak harc közben kiegészítő hadiipart létrehozni, majd rövidesen felmerült annak a szükségessége, hogy az egész ipart a háború kielégítése szolgálatába állítsák. De ez is elégtelennek bizonyult, ezért új üzemek egész sorát kellett létesíteni. Mindez nem ment simán, hanem a monopoltőke csoportjainak vad konkurrenciaharca kísérte, ami természetesen a haditermelésre való átállást jóval meghosszabbította.

Az iparnak a haditermelésre való átállítása a hadviselő országok zömében 1915 elejétől átlag 1916 közepéig befejeződött, de Angliában 1917-ig, sőt az USA-ban 1918-ig tartott.

A hadi megrendelések az egyes országokban — a készárutermeléshez viszonyított százalékokban — a következőképpen foglalkoztatták az egész ipart:[3]

	1915	1916	1917	1918
Németország	35	60	75	75
Anglia	25	40	60	65
Franciaország	30	45	70	75
USA	—	—	10	40

[3] *Belov:* A korszerű háború gazdasági kérdései. Pol. Fcsf-ség 1952. 116. o.

A hadiiparban foglalkoztatott munkások százaléka, az egész ipar munkásságához viszonyítva, Németországban 58,3%, Oroszországban 76%, Franciaországban 57%, Olaszországban 64,2%, Angliában 46%, az Egyesült Államokban 31,6%-ot tett ki 1917-ben.[4]

A hadigazdálkodásra való áttéréssel együtt járt valamennyi országban a közszükségleti cikkek termelésének rohamos csökkenése, az adók emelése, a dolgozók egyre fokozódó kizsákmányolása, a spekuláció hatalmas méretű elburjánzása, a tőkések mesebeli meggazdagodása, a tőkecentralizáció és koncentráció fokozódása, valamint a monopolkapitalizmusnak „hadi állami monopolkapitalizmussá" való átalakulása.

A monopóliumok urai a dolgozók fokozott kizsákmányolásának biztosítására és a konkurrens kistőkések megfojtására a gazdasági életet militarizálták. A gazdaság militarizálásával és a mindenre kiterjedő állami szabályozással sikerült a háború összes terhét a dolgozók vállaira hárítani.

A militarizált hadigazdaság hatalmas hasznot biztosított a tőkéseknek, de nem oldotta meg a háború által felvetett problémákat, nem tudta megakadályozni a gazdasági élet hanyatlását és képtelennek bizonyult arra, hogy kibírja a háború megpróbáltatásait. A gazdasági bomlás a külföldi tőkések karmaiban vergődő, elmaradt cári Oroszországban kezdődött.[5] A nemzetiségi ellentétekkel terhes Osztrák—Magyar Monarchia rövidesen követte, de Németországban sem volt rózsás a helyzet.[6]

A világháború kitörése gazdasági téren az *Osztrák-Magyar Monarchiát* — csakúgy, mint a többi államokat — szinte teljesen felkészületlenül találta. Kivételt csak az ipar egész csekély töredékét kitevő hadiipar képezett. Hosszú ideje készültek ugyan a háborúra és évek óta módszeresen növelték a hadikiadásokat,[6a] szélesítették a hadiipar be-

[4] *Belov:* I. m. 116. o.

[5] A nyersvastermelés az 1914. évi 249,3 millió pudról 1917-re 98,9 millió pudra esett le. A kőszéntermelés 1913. évi 2199 millió pudról 873 millióra csökkent. A vetésterület 83,9 millió gyeszjatinról 78 millió gyeszjatinra csökkent. Az árak pedig az 1914. évi szintet 100-nak véve 1916-ra 1171-re emelkedtek. *Belov:* I. m. 118—119. o.

[6] Németországban a széntermelés az 1914. évi 190 millió tonnáról 1918-ban 160 millió tonnára, a nyersvastermelés 16,7 millió tonnáról 2,5 millió tonnára esett le. *Belov:* I. m. 120. o.

[6/a] A Monarchia költségvetésének katonai kiadásai 1900 és 1913 között.

év	Katonai kiadások	
	1000 koronában	%-ban
1900	336 497	100
1908	495 949	147
1909	623 718	185
1910	554 085	165
1911	532 500	158
1912	669 972	199
1913	909 987	270

A katonai terhek megoszlása Magyarország és Ausztria között az 1911. május 23-i védőtörvény után:

ruházásait,[6b] de az elkövetkezendő háború valódi jellegét, méreteit kiértékelni még megközelítőleg sem tudták. Villámháborúra számítottak s az ennek megfelelő előkészületek a valóságban elégtelennek bizonyultak.

	A védőtörvény			
	előtt		után	
	Magyarország	Ausztria	Magyarország	Ausztria
	koronában			
Közös hds.	159 346 460	278 418 540	238 000 000	416 000 000
Honvédség	61 000 000	—	107 000 000	—
Landwehr	—	75 000 000	—	82 500 000
Összesen:	220 346 460	353 418 540	345 000 000	498 500 000
%-ban:	38,4	61,6	41	59

Ezekben az összegekben nincs benne a 312 milliós flottaberuházás egy évre jutó terhe, amely ezeket az arányokat kissé módosítja, mivel abból Magyarország csak 36,4%-ban részesedett.

Berend—Bánki: Magyarország gyáripara az imperializmus első világháború előtti időszakába. 1900—1914. Szikra 1955. 282—283. o.

[6/b] A háború előtt a következő magyarországi gyárak foglalkoztak hadianyaggyártással:

Gyár neve	Főtelephely	Hadianyag neme
Nóbel Dynamit	Pozsony	anhidrit, lőgyapot, tengeri akna, torpedó
„Vulkán" Gépgyár Rt.		gyutacsok
Titanit Magyar Biztonsági Robbanóanyag Gyár	Trencsén	robbanó anyag
Osztrák-Magyar Állami Vasúttársaság Vasműve	Resica	tüzérségi lövedékek
Diósgyőri Állami Vasmű	Diósgyőr	tüzérségi lövedékek 25—305 mm-ig, lövegtalpak, lőszerkocsik
Weiss Manfréd Művek Rt.	Csepel	tüzérségi lőszer gyalogsági lőszer mozgókonyha tábori sütőkemence
Fegyver és Gépgyár Rt.	Budapest	hadipuskák

Nem szervezték meg például a békeiparnak a haditermelésre való átállását, a rendelkezésre álló készletek racionális felhasználását, sőt a meglévő termelési szint fenntartását sem. Ennek főoka a vasúti szállítás szervezetlensége volt. A vasutakat teljes mértékben igénybe vette a fegyveres erő felvonulása. A mozgósításkor a tehervagonokat ott, ahol voltak, kiürítették s az árukészletek a szabad ég alatt pusztultak. A vasúti teheráruforgalom teljesen megszűnt és csak néhány feltétlenül fontos cikket lehetett szállítani, azt is korlátozott mértékben. Emiatt az üzemek termelése már az első hónapokban akadozott. A vasúti szállítás válsága miatt — a nagy készletek ellenére is — só- és szénhiány mutatkozott.

A termelés megindítására kénytelenek voltak a polgári szállítást megszervezni. Ennek irányítására központi szállítás vezetőséget állítottak fel, amely megpróbálta a legfontosabb nyersanyagszállításokat is megoldani.

Gyár neve	Főtelephely	Hadianyag neme
Ganz Danubius Gép, Vagon és Hajógyár	Budapest	tehergépkocsik, hadihajó-alkatrészek
	Fiume	torpedó naszádok, torpedó rombolók (800 t) „Novara" cirkáló osztály „Szt. István" csatahajó
Magyar Ágyúgyár Rt.	Győr	lövegek
Magyar Vagon és Gépgyár Rt.	Győr	tehergépkocsik
Róth-féle Töltényhüvelygyár		gyalogsági lőszerhüvely
„Hunnia" Hadfelszerelési és Fémiparművek	Pozsony	különféle felszerelési cikkek
Benz Magyar Automobil és Motorgyár		gépkocsi
Gép és Vasútfelszerelési Gyár Rt.	Kistarcsa	gk. motor
Bárdi József Automobil Rt.		gk. alkatrész
Gazdasági és Hadiszekérgyár Rt.		fogatolt járművek
Magyar Robbanóanyaggyár Rt.	Zurány	robbanóanyag
„Marta" Magyar Automobil Rt.	Arad	személy és tehergépkocsi
Magyar Léghajó és Repülőgép Rt.	Albertfalva	repülőgép
Magyar Lloyd Repülőgépgyár	Aszód	repülőgép

Ezeknek a gyáraknak nagyrésze 1900 és 1913 között létesült, vagy ekkor bővítették ki, illetőleg korszerűsítették. Ezenkívül jelentős tételeket szállított a hadseregnek az élelmiszer, bőr, textil, optikai és elektrotechnikai ipar is.

Mindez hatalmas feladatokat rótt a vasutakra, hiszen 1914—1915 folyamán a vasutaknak a haderő szükségleteire naponta átlag 283 vonatot kellett továbbítani, de volt olyan nap is, amikor 444 katonai szerelvény futott.[7]

1915-ben megkezdték a termelés szabályozását, a nyersanyagok elosztását és megalakultak a különböző nyersanyagközpontok, bizottságok, elosztó irodák. Megindult a hulladékanyagok rendszeres gyűjtése és a pótanyagkutatás. Mind több és több üzemet kapcsoltak be a haditermelésbe. Míg a háború kezdetén csak 30, addig 1918 végén már 3000 különféle üzem gyártott hadianyagot.[8] Egész sor új ipartelepet létesítettek. 1914-ben 30, 1915-ben 25, 1916-ban 29 és 1917-ben 47 új hadiüzemet alapítottak.[9] Igen nagy gondot okozott a munkaerő biztosítása. 1914-ben a mozgósításkor a szakmunkásokat is bevonultatták katonai szolgálatra és mikor 1915-ben elrendelték leszerelésüket, nagy részük már elpusztult a hadszíntéren, pótlásuk pedig nagy nehézségekbe ütközött. A háború első heteiben a gazdasági élet megbénulása — a hatalmas méretű behívások ellenére — nagy munkanélküliséget okozott. Ez azonban nem tartott sokáig. A hadigazdálkodásra való rátérés után rövidesen válságos munkaerőhiány keletkezett. 1915-ben kénytelenek voltak bevezetni az általános munkakötelezettséget és a hadsereg részére dolgozó üzemek központi munkáselláttását. A dolgozók fokozott kizsákmányolásának biztosítására igen sok üzemet militarizáltak. A tőkések felismerték, hogy a militarizálás előnyös számukra, ezért sok vállalat maga kérte katonai felügyelet alá helyezését. 1915. október 1-ig már 263 üzem volt katonai felügyelet alatt.[10]

Már a háború elején nagy nehézségek jelentkeztek a nyersanyagellátás terén. Kevés volt a textilanyag, nagy volt a hiány a bőrneműekben. A fémek közül főleg a nikkel és a réz hiányzott, de szűkösek voltak az ólom, ón, cink készletek is. A hiány érthető, hiszen a Monarchia hadiipara 1914 végén havonta átlag 3300 tonna rezet, 67 500 tonna ólmot, 1 000 tonna cinket, 140 tonna ónt, 85 tonna nikkelt és 150 tonna alumíniumot fogyasztott és ez a mennyiség hónapról hónapra nőtt.[11]

A löveggyártáshoz szükséges nikkelszükséglet fedezését a nikkelpénz kivonásával és beolvasztásával egyidőre megoldották, hiszen ez az intézkedés 1900 tonna nikkelt jelentett. A rézszükségletet azonban a minimális svédországi behozatal korántsem fedezte. Elrendelték, hogy a csapatok a kilőtt hüvelyeket gyűjtsék össze és szállítsák hátra. De a szi-

[7] *Gottl—Mojzer*: Hadseregünk ellátása a világháborúban I. Bp. 251—252 o.
[8] *Somoskeöy:* A központi hatalmak ipara. Magyar Katonai Szemle. (A továbbiakban MKSz.) 1934. 4. 173. o.
[9] *Viener:* Háborús ipargazdaság. MKSz. 1935. 10. 191. o.
[10] *Dr. Fucsek:* Az ipari munkáskérdés a világháború alatt. MKSZ. 1935. 5. 167. o.
[11] *Somoskeöy*: i. m. 175. o.

gorú intézkedések ellenére a gyalogsági lőszerhüvelyeknek csak 50, a tüzérségi hüvelyeknek pedig 80—90 százaléka került vissza a gyárakba. Ezért 1915-ben elhatározták a hátországban a réztárgyak összegyűjtését. Ez évben csak Magyarországon háztartási cikkekből, harangokból, a kastélyok rézfedeleiből stb. 17 300 tonna rezet gyűjtöttek össze. Ez azonban legfeljebb 3—4 hónapra volt képes fedezni az egyre növekvő szükségletet. A krónikussá váló rézhiányon csak a szerbiai rézbányák elfoglalása segített úgy-ahogy.

Ilyen körülmények között nem csoda, hogy még a fegyver- és lőszergyártás területén is hiányosságok mutatkoztak. A hadműveletek kezdetén a Monarchia vezérkara a meglévő hadianyagtartalékot a „rövid" háborúra elegendőnek tartotta.[12] De a minden számítást felülmúló fogyasztás ijesztő gyorsasággal emésztette fel a tartalékokat, úgyhogy a legrövidebb idő alatt meg kellett szervezni a lőszer- és fegyvergyártást. A nyersanyag, főleg a réz hiánya, a lőpor- és robbanóanyaggyártás akadozása és az üzemek átállításának nehézségei miatt az ipar a tüzérségi lőszer tömeges szállítását csak 3—4 hónap múlva kezdhette meg. A lőszertartalékok pedig már az első harcok után elfogytak, úgyhogy a tüzérség már a háború negyedik-ötödik hetében lőszerhiánnyal küzdött. Ez a hiány csak 1915 elején kezdett enyhülni.[13] A tüzérségi lőszer gyártását Magyarországon a csepeli Weiss Manfréd művek végezték. E gyárnak a termelése a háború alatt a következőképpen alakult:[14]

Lőszer fajta	1914. aug. 1-től	1915	1916	1917	1918
7,5 he. á.	—	55 335	181 002	128 657	73 241
8 cm. táb. á.	250 486	2 031 074	1 578 000	1 395 998	487 668
9 cm. av.	—	—	—	—	24 717

[12] Lövegenként kb. 500 lövedéket tároltak. A vezérkar a háború első hónapjára összesen 377 000 tüzérségi lövedéket irányzott elő.

[13] A monarchia gyárainak teljesítménye az első világháborús évben a következő volt:

Háborús hét	Tü.-i lövedék
1—10. hét	556 000
11—20. ,,	741 000
21—30. ,,	1 456 000
31—40. ,,	2 093 000
41—50. ,,	2 113 000

[14] Központi Gazdasági Levéltár (továbbiakban KGL) WM. gyár iratai 2/6.

Lőszer fajta	1914. aug. 1-től	1915	1916	1917	1918
10 cm. tar.	—	173 337	756 067	1 067 584	636 290
15 cm.	—	42 770	382 724	461 683	271 530
Összesen:	250 486	2 362 580	2 898 685	2 953 922	1 405 990
napi átlag	1 930	7 300	9 660	9 840	6 750

A gyalogsági lőszer gyártása volt az egyetlen, melynél a háború első évében zökkenő nem volt. Mind a gyártás, mind a nyersanyag messzemenően biztosítva volt, úgyhogy az üzemek, ha szükséges volt, napi 7 millió puskalőszert is készítettek, a napi átlag azonban 3—4 millió között mozgott.

Ebből a Weiss Manfréd gyár jelentős mennyiségben kivette a részét. Termelése a következőképpen alakult:

	1914	1915	1916	1917	1918
Gyság-i lőszer	168 716 250	382 312 300	520 319 700	324 108 000	101981700
napi átlag	1 300 000	1 275 000	1 735 000	1 080 000	460 000

A löveggyártás terén sem volt rózsás a helyzet. A hadsereg a háború kezdetén csak kb. 800 tartalék löveggel rendelkezett. Ezzel egyrészt az elpusztult anyagot kellett pótolni,[15] másrészt a háború megkövetelte új ütegek felállítását is.

A Monarchia löveggyárait a háború éppen új, korszerűbb lövegtípusok gyártására való rátérés közben érte. A tömeggyártás megkezdését ez is gátolta.

A hadvezetőség legelőször a Kína és Törökország számára részben elkészült, részben gyártás alatt lévő löveganyagot foglalta le,[16] ugyan-

[15] Az osztrák-magyar hadsereg 1915. végéig kb. 1000 löveget vesztett.
[16] Összesen 24 tábori ágyút, 52 hegyi ágyút és 68 tábori tarackot.

akkor nagy erőfeszítéseket tett a gyártás megszervezésére, de ez csak 1915 elejére sikerült.[17]

A gyalogsági fegyvert a steyri és budapesti gyárak gyártották. De a Steyr gyár 1914 szeptemberében még csak havi 2 000 darabot gyártott, 1915. januárig ezt sikerült 32 000 darabra emelni. A budapesti gyár ez időben még havi 3 000-nél többet nem tudott gyártani.

A Monarchia 1914-ben 2,5 millió puskával rendelkezett, de ennek csak egyharmada volt korszerű (1895. M.), míg a többi régebbi típusú (1888. M. és Werndl). 1914 végére a veszteségek és az elhasználódás következtében a puskalétszám 1,5 millióra csökkent annak ellenére, hogy a gyárakban lévő 75 000 db. Romániának szánt 6,5 mm-es és 70 000 darab 7 mm-es Mexikó számára gyártott puskát lefoglalták, Németországtól pedig 160 000 Mauser-puskát vásároltak. Bár a puskahiány olyan mértéket nem ért el, mint az orosz hadseregnél, mégis csak az első vonalbeli alakulatokat tudták fegyverrel ellátni. A sokfajta puska pedig igen nagy mértékben megnehezítette a hadsereg lőszerellátását. A termelés gyors növekedése azonban kiküszöbölte ezeket a hiányokat. A puskagyártás 1915 júniusában már 83 000, 1915 decemberében 93 000 volt. 1917 nyarán érte el a maximumát havi 113 000 darabot.

A háború kitörésekor a hadseregnek 3 000 géppuskája volt. Géppuskát csak a steyri üzem gyártott, 1914—15-ben havi 160—200 darabot. A maximumát 1917 őszén érte el, havi 1700 darabbal. Ez a hadsereg szükségleteit csak szűkösen fedezte, emiatt bár a géppuskák száma a harcoló csapatnál 1918-ra nyolcszorosára emelkedett, mégis elmaradt az antant hadosztályok mögött.

[17] 1914. augusztustól decemberig gyártott löveganyag:

Darab	Űrméret cm-ben	Lövegtípus
13	7	99 M. hegyi ágyúcső
48	7,5	14 M. hegyi ágyú
24		kínai tábori ágyú
109	8	5/8 M. tábori ágyúcső
6	10	hegyi tarack lövegtalp
56	10,5	török tarack
8	15	14 M. tábori tarack
2	10.4	ágyú
6	30,5	11 M. mozsár

Hasonló volt a helyzet a többi hadianyag előállítása terén is.[18] Az ellátás szűkös volt, sokszor akadozott és a hiányokat a hadsereg csak igen nagy véráldozatokkal tudta kiegyensúlyozni. A közlekedési problémát is csak a vasutaknál sikerült némileg megoldani. De a vasúti szállítás kiegészítésére szervezett gépkocsiszolgálat teljesítőképessége egész végig minimális maradt. A Monarchia amúgyis túlterhelt ipara jelentős mennyiségű gépkocsit nem tudott a hadsereg rendelkezésére bocsátani, így főleg csak a meglévő állományra lehetett számítani. A hadsereg körletében használt gépkocsik száma 1915. januárban érte el maximumát, összesen 1382 tonna raksúllyal, ami csak 2 $^4/_5$ vasúti szerelvénynek felelt meg.[19]

A meglévő gépkocsik használatát is rövidesen korlátozta a beállott gumihiány. 1915 végétől kezdve az elhasznált gumikat már fa-vasabroncsokkal kellett pótolni. Természetes a gépkocsiszolgálat ilyen erőtlensége károsan befolyásolta a hadsereg manőverező képességét.

Nagy nehézségek árán, sok zökkenővel az Osztrák-Magyar Monarchiának 1915-ben mégis sikerült gazdaságát haditermelésre úgy-ahogy átállítani. 1914-hez viszonyítva 1915-ben a termelés egyes ágakban emelkedett, de még így is messze alatta maradt a háború előttinek. Még ki sem lábolt a Monarchia gazdasági élete az 1914-es válságból, mikor *kezdett mind érezhetőbbé válni a nyersanyag- és élelmiszerforrások végleges kiapadása,* ugyanakkor mind erősebbé vált a munkaerőhiány. A Monarchia korlátolt katonai vezetése és a hadianyaghiány miatt igen nagy arányú volt az embervesztség.[20] Magyarország 1910-es 20 608 357 lakosából a háború folyamán 3 614 179 embert, az össznépesség több mint 17%-át mozgósították. Ebből elesett 660 821 fő, megsebesült 743 359 fő, hadifogságba került 734 310, azaz összesen 2 138 496 fő, a bevonultak több mint 59%-a elesett, megsebesült vagy fogságba került.[21] Az

[18] A Monarchiában 1914—18-ban gyártott főbb fegyverek és lőszer mennyiségei.

Megnevezés	Darab
lövegcső	16 069
lövegtalp	10 363
géppuska	40 500
puska	3 500 000
tüzérségi lövedék	80 000 000
gyság-i lőszer	5 000 000 000

MKSz. 1933. II. 300. o

[19] *Gottl—Mojzer:* I. m. 51. o.

[20] A nadsereg havi vesztesége átlag 140 000 fő volt.

[21] Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához. HI 1955. II. 335. o.

osztrák hadvezetőség magyargyűlölő politikája miatt a bevonultakra eső halálozási arányszám Magyarországon 10%-kal volt magasabb, mint Ausztriában.

A nagy veszteségek pótlására 1915-ben a 19 és 42 éveseket, 1916-ban már a 18 éveseket hívták be katonai szolgálatra. Ennek ellenére a Monarchia hadereje 1918. január 1-én csak 4,41 millió főből állt, ebből 1 560 000 volt a hátországban, 2 850 000 a hadrakelt seregnél. Ez utóbbiból a harcoló gyalogos erőkre csak 800 000 fő jutott, a többi az egyéb fegyvernemeknél és szolgálati ágaknál volt.[22] Igen nagy tömeget szívtak fel a hadsereg munkásalakulatai. Ezeknek feladata volt a hadtápterületen, de néha az arcvonalban is az egyszerűbb műszaki munkák — útépítés, vasútépítési segédmunkák, vasúti rakodás, baraképítés, anyagkitermelés stb. — elvégzése. Általában minden harcosra a hadtápterületen egy munkás jutott, ezt az arányt csak igen nagy erőfeszítésekkel tudták 1 : 0,75-re csökkenteni.

A hadigazdálkodás 1 964 255 főt vett igénybe, ebből 644 022 fő Magyarországról került ki. A hadigazdálkodásban dolgozó magyarországi munkások iparágak szerinti megoszlása a következő volt:[23]

Közlekedés	179 347
Lőszergyártás	83 676
Bánya- és kohóipar	81.083
Gépipar	29 604
Elektroipar	15 965
Kőolajipar	3 192
Textilipar	44 582
Bőripar	17 480
Élelmiszeripar	115 632
Fa- és építőipar	48 138
Egyéb ipar	25 323
Összesen:	644 022

Ez a szám akkor értékelhető kellőképpen, ha tudjuk, hogy 1913-ban a foglalkoztatott munkások száma — a közlekedés nélkül — 391 460 fő volt.[24] Tehát a háború alatt a munkáslétszám kereken 75 000 fővel nőtt, nem számítva a közlekedést és a polgári szükségletekre dolgozó minimális ipar munkásságát.

A hadigazdálkodásban azonban csak kb. 133 000 katonaköteles dolgozott (egész Monarchiában kb. 400 000), a többit a katonai szolgálatra nem alkalmasak és a nők közül kellett kiállítani. De bevonták a nőket a katonai segédszolgálatra is. 1918 végén Ausztria—Magyarországon

[22] Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914—1918. VII. Közli MKSz. 1938. 8. 302. o.
[23] *Dr. Fucsek:* I. m. 166. o.
[24] *Mód:* 400 év küzdelem az önálló Magyarországért. Szikra 1954. 727. o.

segédszolgálatra (irodák, kórházak, konyhák) a hátországban 107 000, a működő hadseregnél pedig 33 000 nőt alkalmaztak.[25]

Főleg a mezőgazdaságnál mutatkozó és egyre súlyosabbá váló munkaerőhiány a hadvezetőséget arra kényszerítette, hogy a rendelkezésre álló hadifoglyokat is nagy számban alkalmazza. 1918 elején a Monarchiában 1 300 000 hadifogoly volt, ezek közül 362 000 a hadműveleti területen, 728 000 a hátországban dolgozott.[26] Ez utóbbiak zöme Magyarországra jutott, mégpedig úgy, hogy az iparban kb. 43 000, a közlekedésben kb. 10 000, míg a többi a mezőgazdaságban dolgozott.[27]

A munkásság fokozott kizsákmányolására egész sor további üzemet helyeztek katonai ellenőrzés alá. A Monarchiában az 1915. október 1-i 263 militarizált üzemmel szemben 1918 végén már 900 volt katonai irányítás alatt mintegy 500 000 főnyi munkáslétszámmal.

De minden erőfeszítés ellenére a termelés állandóan csökkent. Szemléltetően igazolják ezt az alábbi számok:

Év	szén		vasérc	nyersvas	villamos energia
	Monarchia	Magyarország	csak Magyarország	egész Monarchia	egész Monarchia
	millió q				millió KWo
1913	27	102[28]	20,5[28]		nincs adat
1914	509	91	17	22[27]	2 170[29]
1915	496	92	12	27	3 554
1916	825	91	13,9	33	4 645
1917	501	87	17,8	29	4 484
1918	436	81	nincs adat	18	nincs adat

A szén- és vasérctermelés az 1913-as szintet 100%-nak tekintve, 1917-re 88%-ra, 1918-ra pedig 55%-ra esett vissza.

[25] Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914—1918. VII.
[26] *Dr. Fucsek:* I. m. 168. o.
[27] *Gratz—Schüller:* Der wirtschaftliche zusammenbruch Österreich-Ungarns.
[28] *Somoskeőy:* I. m. 179. o.
[29] *Vienер:* I. m. 191. o.

A szén- és egyéb nyersanyaghiány 1918-ban az ipart csaknem teljesen megbénította, annyira, hogy a háború számára nélkülözhetetlen fegyver- és lőszergyártást is csökkenteni kellett. Így pl. a Steyr fegyvergyár 1917 telén szénszükségletének a felét kapta meg, a hadiipar általában pedig csak 40%-át. Emiatt csak napi 13 000 darab tüzérségi lőszert tudtak gyártani, ugyanakkor mikor a szükséglet már napi 63 000 volt. Az esztelenül tervezett piavei támadás[30] pedig a meglévő tartalékokat teljesen kimerítette, úgyhogy azok pótlására többé mód nem volt.

De károsan befolyásolta a szénhiány az élelmiszeripart is. A legégetőbb kenyérínség idején a legtöbb malomban a szénhiány miatt le kellett állítani az őrlést. A krónikussá váló válságon a rendkívüli hatáskörrel felruházott szénkormánybiztosság sem tudott segíteni. Intézkedései csak arra korlátozódtak, hogy a kibányászott szenet a szükségletek szerint legfontosabb iparágnak juttatta. Természetesen ez más iparágak kényszerű szüneteltetéséhez vezetett, ami a termelési válságot még tovább fokozta.

Az egyéb nyersanyag hiánya is mind nyomasztóbbá vált. Pl. csak tüzérségi lőszer gyártásához havi 8 000 vagon nyersvasra lett volna szükség, ugyanekkor 1918-ban már csak havi 2300 vagonnal tudtak biztosítani.

A ruházati anyag kimerülése még nagyobb volt. A hadsereg és a lakosság teljesen lerongyolódott. 1918-ban már teljesen megszokott látvány volt a köpeny és fehérnemű nélküli frontalakulat. A cipőgyártás 1918-ban már csak 40%-át tudta fedezni a szükségleteknek. Sok alakulat rongyokban, mezítláb járt. A tőkések ugyanakkor milliós hasznot zsebeltek be a hadseregnek szállított hasznavehetetlen papírtalpú bakancsokból. A tábori takarókészletek is teljesen kimerültek. 1918 őszén már csak minden huszadik katonára jutott egy pokróc. Természetesen a ruházati anyag tökéletlensége miatt a fagysérültek aránya a hadseregben hatalmas mértékben megnőtt.

Az igásállatok száma is rohamosan csökkent. A hadsereg átlagos lóállománya 850 000 db. volt, amiből havonta átlag 25 000 pusztult el. Ez összesen 1 225 000-et jelentett, viszont pótolni csak kereken 600 000-et tudtak.[31] A gyenge gépkocsiszolgálat az igásállat hiányt még enyhíteni sem tudta. Emiatt először a lovashadosztályok hátaslovait vették el,[32] ezzel megfosztották a hadsereget egyetlen gyorscsapatától. Erre pedig égetően szükség lett volna, hiszen a nagy véráldozatok árán elért sikereket — pl. a caporettói áttörést[33] — éppen a gyorscsapatok hiánya miatt nem tudták kiaknázni.

[30] 1918. május—június.
[31] *Gottl—Mojzer:* I. m. 58. o.
[32] A Monarchia 12 „lovas" hadosztálya 1917 után 113 gyalog félezredből és csak 76 lovasszázadból állt. Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914—18. Közli: Hadtörténelem a Honvéd Akadémia számára III. 1954 318. o.
[33] 1917. okt. 24.—nov. 15.

A nehéztüzérség hámoslovait részben ökrökkel és bivalyokkal pótolták. 1918-ban pedig a hadosztályokat két csoportra osztották, „támadó" és „védő" hadosztályokra. Míg az előbbinek a mozgáshoz elegendő igás állata volt, addig az utóbbi ezek hiánya miatt mozdulatlanságra volt kárhoztatva. Természetesen ez a hadsereg manőverező képességét a minimumra csökkentette.

A háború egyre gyorsuló ütemben emésztette fel a hadiiparba fektetett nemzeti jövedelmet, a harc folytatása mind nagyobb összegeket követelt. A Monarchia összes hadikiadásai 49 milliárd aranykoronát tettek ki, melyből Ausztria 31 milliárddal, nemzeti vagyonának 36 százalékával, Magyarország pedig 18 milliárddal, a nemzeti vagyon 43 százalékával vette ki részét.[34] A bevételek a hadikiadásoknak mind kisebb százalékát fedezték. Ezen a pénz felhígításával, a bankjegymennyiség gyors növelésével próbáltak segíteni. Ha az 1914. évi bankjegymennyiséget 100%-nak vesszük, akkor 1915 végére 216, 1916 végén 329, 1917-ben 549, 1918 második felében pedig már 977% volt a forgalomban lévő bankjegymennyiség. A nagyarányú infláció a fogyasztási cikkek hatalmas méretű drágulásához vezetett. Az élelmiszerek ára átlag az 1914. évinek hétszeresére, a textilneműeké pedig huszonkétszeresére ugrott fel.

De legsúlyosabb az élelmezési válság volt. A mezőgazdaság csak részben tudta pótolni a katonai szolgálatra bevonult munkaerőt. Emiatt a termés évről évre csökkent. Míg Magyarországon a búza- és rozstermelés a háború előtti években átlag 60 millió métermázsa volt, addig 1917-ben 43,6 millióra, 1918-ban pedig 34,1 millióra, a háború előtti átlag 56.8%-ára esett. Növelte a nehézségeket, hogy a rossz termésnek jelentékeny részét Ausztriába és Németországba kellett szállítani. Az osztrák mezőgazdaság termelékenysége még jobban csökkent, a burgonyatermelés az 1913. évinek 44%-ára, a búza- és rozstermelés pedig 41.6%-ra esett.

A hiányzó kenyérmennyiséget egyéb anyag hozzákeverésével igyekeztek pótolni. 1914 szeptemberében a katonakenyér 33%-a volt árpa, 1915 februárban már 50%-ban árpából és kukoricából állt, később egyedül a kukorica arányszáma 60%-ra nőtt. 1918-ban pedig már nagymennyiségű fűrészport is kevertek a kenyérlisztbe. A hadsereg kenyérfejadagja 1918-ra 70 dekáról 25 dekára csökkent, a lakosságé pedig Magyarországon 22 dekára, Ausztriában 16,5 dekára.

Egyéb élelmiszereknél hasonló volt a helyzet. Különösen a hús-, zsír- és cukorhiány volt nyomasztó. 1918 elején még a frontalakulatoknál is be kellett vezetni a hústalan napokat, ami valóságos éhezést jelentett a harcosoknak, mert a különféle pótanyagokból álló étkezés szinte minden tápérték híján volt. A katonák erőállapota gyorsan csök-

[34] *Gratz—Schüller:* I. m.

kent, és többek között ez volt egyik oka a piavei támadás összeomlásának.

A hátországban az élelmiszerekre és a főbb iparcikkekre bevezetett jegyrendszer sem sokat segített, sőt a fogyasztási cikkeket a burzsoázia kezébe juttatta. A dolgozók által megfizethetetlen feketepiaci árak a hadiszállításon meggazdagodott burzsoázia számára könnyen elérhetők voltak, ugyanakkor az élelmiszer- és egyéb spekuláció újabb profitszerzési lehetőséggel kecsegtette őket.

A felburjánzott feketepiac az amúgyis kevés árukészletnek mind nagyobb részét vonta el a közellátástól. Így egyre mélyült, elsősorban az élelmezési, de az általános válság is. A nagyobb ipari központokban valóságos éhínség uralkodott és az éhhalál a megszokott jelenségek közé számított. Ha az élelmezési válság nem is, de az általános válság Magyarországon még súlyosabb volt, mert az osztrák kormány a Monarchia fogyó gazdasági erőit elsősorban Ausztriába összpontosította.

Nem csoda tehát, hogy a forradalmi mozgalom egyre erősödött. A háború szenvedéseit tovább tűrni nem akaró munkások sztrájkokkal, tüntetésekkel fejezték ki elégedetlenségüket. Az orosz februári, majd a Nagy Októberi Szocialista Forradalom még nagyobb lendületet adott a forradalmi mozgalomnak. Még a militarizált üzemek munkásai is sztrájkoltak. A megmozdulások közül legnagyobb arányú az 1918 januári tömegsztrájk, és a júniusi általános sztrájk volt. A munkásság megmozdulásaival párhuzamosan lázadások törtek ki a hadseregben és a flottában. A katonaszökevények száma pedig nagymértékben megszaporodott. 1918 elején csak Magyarországon mintegy 100 000 katonaszökevény bújdosott és számuk napról napra nőtt.

Hadigazdaság a polgári demokratikus forradalomban

A katonai vereségek azután végleg betetőzték a Monarchia szétbomlását. A különféle nemzetekből összetákolt birodalom alkotóelemeire bomlott. Október 31-re virradó éjjel Budapesten a néptömegek vették át a hatalmat. A polgári demokratikus forradalom eredményeként a Károlyi vezette polgári kormány jutott uralomra, mely a tömegek nyomására kénytelen volt kijelenteni az ország függetlenségét és kikiáltani a köztársaságot.

Ennek a szociáldemokratáktól támogatott burzsoá kormánynak legfőbb gondja a forradalmi mozgalom elfojtása volt és minden tette mögött ez a szándék rejlett. Károlyi küldöttei 1918 november 13-án nagy alázatosan megjelentek Belgrádban s a Monarchia által Páduában kötött általános fegyverszüneti szerződésnél sokkal előnytelenebb egyezményt kötöttek. Végeredményben ezzel az volt a céljuk, hogy az ország gazdasági, politikai, katonai érdekeinek rovására is előkészítsék az antant intervenciót a forradalom elfojtására.

Az egyezmény értelmében az antant csapatok megszállási jogot kaptak az ország területének minden stratégiailag fontos pontjára. Szabadon igénybe vehették az összes szállítóeszközöket akár az állam, akár magánszemélyek tulajdonát képezték azok. A burzsoá kormány kötelezte magát, hogy a kiürítendő területen a vasúti anyag és a személyzet a helyén marad, és ezen felül 500 rendes nyomtávú mozdonyt, 2000 vagonnal, valamint 50 keskeny nyomtávú mozdonyt 600 vagonnal egy hónapon belül a balkáni hadsereg parancsnokságának rendelkezésére fog bocsátani részben az antant hadsereg szükségleteinek fedezésére, részben a jugoszláv vasutak háború okozta veszteségeinek pótlására.

Ugyanígy át kellett adni 10 személyszállító és 10 tehergőzhajót, valamint 60 uszályt. A dunaflottillát le kellett fegyverezni és egy kikötőben kellett összegyűjteni, 6 monitort pedig azonnal át kellett adni.

15 napon belül 3000 főnyi vasútépítő és erős távbeszélő-távíró építő csoportot kellett megfelelő anyaggal az antant főparancsnokság rendelkezésére bocsátani a szerbiai károk helyreállítására.

Károlyiék kötelezték magukat, hogy egy hónapon belül 25 000 lovat[35] és az antant parancsnokság számára szükségesnek tartott egyéb közlekedési anyagot adnak át a balkáni hadseregnek. Végül elismerték az antant ellenőrzési jogát a magyar posta, rádió, távíró és távbeszélő hálózatnál, valamint a vasútnál.

Mondanom sem kell, hogy az antant ellenőrzés és a szolgai alázatossággal átadott igen értékes, nagymennyiségű, főleg híradó és közlekedési anyag, valamint igásállat hiánya később nagymértékben gátolta a Tanácsköztársaság honvédő politikájának kibontakozását.

Természetesen a burzsoá kormány a honvédelemre egy pillanatig sem gondolt. Sőt igyekezett minél hamarabb lefegyverezni a frontokról hazafelé tartó, egyre jobban forradalmasodó katonatömegeket. Ezzel a forradalom továbbterjedését akarták meggátolni, és a belgrádi fegyverszüneti egyezménnyel előkészített intervenciót akarták megkönnyíteni.

Az arcvonalból visszatérő mintegy 1,5 millió katona lefegyverzését az ország határain kívül főleg bomlasztással igyekeztek lebonyolítani úgy, hogy az igen értékes hadianyag zöme az ellenség kezébe került. A hátországban tartózkodó 400–500 000 katona leszerelésénél leadott hadianyag maradt csak az országban. Ennek nagy része is veszendőbe ment, mert a belgrádi fegyverszüneti egyezmény szerinti területek kiürítésénél a fegyver- és lőszerraktárakat, valamint a leszereléskor összegyűjtött fegyverzetet visszahagyták, ami csak az intervenciósokat erősítette.

Bár Belgrádban kötelezettséget vállaltak, hogy az országon keresztülvonuló Mackensen német hadseregét lefegyverzik, az antant többszöri

[35] Ez igen nagy szám volt, mert Magyarország lóállománya 1918-ban a mai területen 747 000 darab volt.

követelése ellenére, igyekeztek ezt elodázni, abban a reményben, hogy ez az erő hazatérve, a német forradalmi mozgalom ellen fog harcolni. Szándékukat nagyrészt sikerült is keresztülvinni, pedig a lefegyverzés végrehajtásával igen értékes hadianyaghoz lehetett volna jutni.

A Károlyi-kormány ezen korlátolt politikája miatt míg a cseh, román és szerb burzsoázia hadserege bővelkedett az osztrák—német eredetű hadianyagban, addig a megalakuló magyar Vörös Hadsereg igen súlyos fegyver- és lőszerhiánnyal küzdött.

A másfélmillió leszerelt katona 96 koronával a zsebében — ami csak néhány napi élelmet jelentett — rongyos egyenruhában az utcára került. A kormány nem nagyon törődött azzal, hogy a munkanélkülieket kereseti lehetőséghez juttassa. A nyomor, az elkeseredés és ezzel együtt a forradalmi mozgalom egyre erősödött.

Károlyiék nem igyekeztek újjászervezni a gazdasági életet. Erre pedig nagy szükség lett volna. A nemzetgazdaságot nemcsak a háború pusztításai zilálták szét, hanem elvesztette régi szántóterületének 67%-át, szarvasmarha állományának 65%-át, vasutainak 57%-át, üzemeinek 51,1%-át. Súlyosbította ezt, hogy területi elhelyezkedésük miatt, egyes iparágak (pl. papíripar) teljesen, vagy nagyobb részben kiestek. Alapos átszervezésre lett volna tehát szükség.

Újjá kellett volna szervezni a külkereskedelmet is. A háború alatt az antant gazdasági blokádot léptetett életbe a központi hatalmakkal szemben, ami a külkereskedelmi kapcsolatokat megszüntette. A háború befejezésekor keletkezett zűrzavar, új országok kialakulása miatt a nemzetközi elszigetelődés továbbra sem szűnt meg, bár a blokád befejeződött. Még a régi szövetséges országok, de az egyes országrészek között is mind lazábbá vált a gazdasági kapcsolat. Egyre kevesebb volt a nyersanyag, egyre nehezebb volt piacot találni. Ezeken a nehézségeken csak a kormány erélyes rendszabályaival lehetett volna úrrá lenni.

De a kormány nem tett semmit, mert ilyen intézkedések elkerülhetetlenül sértették volna a burzsoázia érdekeit. Sőt nyugodtan tűrte, hogy a tőkések a termelés leállításával igyekezzenek menteni hadinyereségeiket. A béketermelés ugyanis sokkal kisebb profittal kecsegtetett, mint az óriásira nőtt háborús haszon.

De a földbirtokosok sem voltak különbek. 1919 tavaszán, mikor a parasztság mind erélyesebben követelte a földet, szabotálták a vetést és az egyéb mezőgazdasági munkákat. Nagyon jól jellemezte ezt a folyamatot Latinka Sándor: „Míg a földművelésügyi minisztériumban a földbirtokreform nehéz problémáival foglalkoznak, addig az ország földesurai olyan intézkedéseket tesznek folyamatba, melyek nemcsak a további termelést fogják megakadályozni, hanem lehetetlenné teszik a földosztás észszerű megoldását is. Az ezerholdasok a föld mívelésére még az előmunkálatokat sem tették meg; a talaj termőképességének

fokozásával nem törődnek, a földek trágyázását úgyszólván teljesen beszüntették, az üzemi berendezéseket nem javítják, a cselédeket — még ott is, ahol erdőségek vannak — akácfák kipusztítására és egyéb haszontalan dolgokra használják fel. Hazugság az, hogy a cselédek nem akarnak dolgozni, valóság az, hogy az ezerholdasok között szállóige lett: Inkább pusztuljon a termés, de nem lesz úgy, ahogy a cseléd akarja, majd meglátjuk, ki döglik meg előbb."[36]

A gyárosok és nagybirtokosok termelést akadályozó mozgalmával szemben a magyar dolgozók mind erélyesebben léptek fel. A kommunisták által vezetett salgótarjáni bányászok például 1918. december végén átvették a bányák vezetését. A kormány csak február 21-e után mert ez ellen fellépni. Peyer vezetésével egy ellenforradalmi zászlóalj 15 bányász meggyilkolása után tudta csak visszaadni a bányát a régi tulajdonosainak.

A mozgalom azonban feltartóztathatatlanul terjedt. A salgótarjáni bányászok példáját nemcsak a munkások, hanem a parasztok is követték. Március elején Somogy megyében a parasztok, munkások vezetésével kezdték megszállni a nagybirtokokat. Egy hét múlva Bereg megyében is megmozdult a szegényparasztság, majd március 18-án már az albertfalvai parasztok is megszállták a nagybirtokokat.

A kormány igyekezett erélyesen fellépni ez ellen is, de Kaposváron Nagyatádi Szabó kulák földművelésügyi minisztert 20 000 felfegyverzett paraszt fogadta, úgyhogy kénytelen volt jóváhagyni a somogyi földfoglalást, ami még további tápot adott a mozgalomnak.

Ott, ahol a dolgozók vették kezükbe az üzemet, a földet, igyekeztek megszervezni a termelést és a hatalmas nehézségek, a kormány gáncsoskodásai ellenére is értek el eredményeket.

A burzsoá-szociáldemokrata kormány a normális gazdasági élet megindításához szükséges termelési minimumot sem szervezte meg, tűrte, sőt elősegítette, hogy a tőkések, akiket a béketermelésre való rátérés elegendő haszonnal nem kecsegtetett, elszabotálják azt. Ugyanakkor minden eszközzel továbbra is biztosítani igyekezett a hadianyaggyárosok háborús profitját. A jórészt szociáldemokratákból álló „forradalmi" kormány még azzal sem törődött, hogy az így szállított fegyvereket a világ első szocializmust építő országa ellen akarják fordítani. Vagy talán ez a tudat még jobban ösztönözte őket.

Garami, a szociáldemokrata miniszter 1919 januárjában megállapodott a lengyel kormánnyal, hogy fegyvereket szállít a Szovjet-Oroszország elleni intervenció céljaira. Az ugyancsak szociáldemokrata Böhm Vilmos hadügyminiszter március elején újabb egyezményt írt alá, amelyben a részleteket szabályozta.

[36] Somogyi Hírlap. 1919. jan. 26.

Bőhm különben már január 23-án kelt 4289/1919. Hüm. rendeletével engedélyezte a csepeli Weiss Manfred gyárnak, hogy meglévő készleteiből 25 millió puskalőszert, tízezer 8 cm-es gránátot, tízezer 10 cm-es gránátot és ezer 10 cm-es, fojtógázzal töltött gázgránátot szállítson a lengyeleknek.[37] A szociáldemokraták tehát még az akkori legembertelenebb harceszköznek alkalmazását is elősegítették, csakhogy eltiporják a népek szabadságát.

A lengyelek ezenkívül még 45 millió darab puskalőszert rendeltek meg. Ennek gyártását meg is kezdték. Ez a tény a Tanácsköztársaság hadigazdasága szempontjából később előnyösnek bizonyult, mert március 21-ig csak 1 944 000 puskatöltényt szállítottak le, a többi vasúti kocsikban elszállításra várt.[38] Ezeket a készleteket a tanácskormány lefoglalta és így a lőszerkérdés legalább egyelőre meg volt oldva. Nagyjelentőségű volt a magyar Vörös Hadsereg szempontjából az is, hogy a csepeli gyár termelése folyamatos volt, azt nem kellett újjászervezni, így a honvédő háború szükségleteit bármikor ki tudta elégíteni.

A koalíciós kormány nemcsak lőszert, hanem fegyvert is szállított a lengyel burzsoáziának. Főleg az országban lévő német fegyverzetet akarták átadni. A miniszteri fegyverszüneti bizottság január 22-én kelt közlése szerint a franciák engedélyezték a fegyverszállítást és minden vagon német fegyverért, nyolc vagon szenet ígértek.[39] Szénre az országnak égetően szüksége lett volna, de a megfelelő mennyiséget a saját bányák üzemének beindításával is biztosítani tudták volna. A fegyverre pedig a magyar forradalom védelménél lett volna szükség. De Bőhmék inkább a forradalom elfojtására szánták azt.

A Tanácsköztársaság hadigazdasága

Mikor 1919. március 21-én a kül- és belpolitikailag, valamint gazdaságilag egyaránt csődbe jutott burzsoá-szociáldemokrata kormány kénytelen volt lemondani, s a Magyar Tanácsköztársaság megalakult, a helyzet igen kedvezőtlen volt.

A tanácshatalom fennhatósága alatt álló terület a réginek kb. egyharmada volt s erre jutott a gyáriparnak kereken a fele. Mégpedig termelési érték szerint 55.9 százaléka, munkáslétszám szerint 50 százaléka, a gépek lóerőszáma szerint pedig 50,55 százaléka. Természetesen ezek a számok iparáganként változtak. Termelési érték szerint rendelkezésre állott a vas- és fémipar 50,7, a gépgyártás 82,2, a kő-, agyag- és üvegipar 59,7, a fa- és csontipar 22,3, a bőripar 57,8, a fonó- és a

[37] Hadtörténelmi Intézet Levéltára (továbbiakban HIL.) Hadügyi népbiztosság iratai (továbbiakban Hünb.) 4289/1919 Hünb. 29 fasc.
[38] HIL. Hünb. iratai 29.
[39] Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához. II. Szikra 1954. 99. o.

szövőipar 57,6, a vegyipar 54.9, a sokszorosító ipar 89,2 százaléka.[39a] Tehát az előző állapothoz viszonyítva a Tanácsköztársaság területén megnőtt az ipar viszonylagos jelentősége. Hadigazdálkodás szempontjából igen előnyös volt, hogy az ország területére jutott csaknem az egész gépgyártás. Ezzel szemben nyersanyagforrások szinte alig álltak rendelkezésre. Pl. a hadigazdálkodás számára nélkülözhetetlen vasérctermelésnek csak mintegy ötödrésze, a fakészleteknek pedig 13.4%-a maradt meg. Még súlyosabb volt, hogy a világháborúban szétzilált nemzetgazdaság bomlása az utolsó hónapokban meggyorsult és a gazdasági élet az összeomlás előtt állt. Sürgős és határozott intézkedésre volt szükség ahhoz, hogy ezt a bomlást meg tudják állítani. A magyar proletariátus első állama, a Tanácsköztársaság nemcsak erre volt képes, hanem vállalni merte — mert a dolgozók új társadalma megteremtése érdekében vállalnia kellett — a három és fél hónapos honvédő háború minden terhét, a nyomasztó túlerőben lévő intervenciósok ellen. Ez a döntés nem elhamarkodott, megfontolatlan lépés volt, hanem a nehéz helyzetből ez jelentette az egyedüli kivezető utat.

Ez annál nehezebb feladat volt, mert a Tanácsköztársaság megszületésekor az antant azonnal felújította a központi hatalmak összeomlásakor beszüntetett gazdasági háború leghatásosabb eszközét, a blokádot. A fiatal államot három oldalról teljesen elszigetelték. Csak Ausztria felé maradtak meg a gazdasági kapcsolatok, de itt sem sokáig. Az amerikai misszió utasítására az osztrák hatóságok június végén teljes határzárt rendeltek,[40] úgyhogy a gyűrű bezárult.

A gazdasági élet átszervezésének legfontosabb lépését a *szocializálások* jelentették. Ezt elvileg már a Magyarországi Szocialista Párt és a Forradalmi Kormányzótanács március 21-én kelt „Mindenkihez" címzett kiáltványa leszögezte, mikor kimondta „a nagybirtokok, a bányák, a nagyüzemek, a bankok és közlekedési vállalatok szocializálását."[41] Ez a rendelet a honvédelem szempontjából felmérhetetlen fontosságú volt, hiszen összehasonlíthatatlanul hatalmasabb lehetőségeket teremtett a honvédő háború anyagi megalapozására, mint amikkel Magyarország azelőtt valaha is rendelkezett. Tulajdonképpen ez jelentette az első lépést a hadigazdálkodás megszervezésére.

A rendelet végrehajtása során elsőnek az ipari, bánya- és közlekedési üzemeket vették köztulajdonba. Ezzel kapcsolatban a Forradalmi Kormányzótanács IX. sz. rendelete a következőket mondta: „A Tanácsköztársaság feladatának tekinti, hogy a termelőeszközöket a dolgozók társadalmának tulajdonába vegye át, a termelést szervezze és fokozza.

39/a. *Sipos:* Magyarország gyáripara az 1920-as években. Közg. Szemle. 1955. 7—8. szám.
40 Dokumentumok stb. 1750.
41 Budapesti Közlöny. 1919. márc. 24.

Ezért a Tanácsköztársaság a kisipar kereteit meghaladó ipari, bánya- és közlekedési üzemeket köztulajdonba veszi, azokat egy csapásra az egész proletariátus vezetése és az illető üzem munkásságának ellenőrzése alá helyezi.

Ezért mindazok az ipari, bánya- és közlekedési üzemek, amelyek munkáslétszáma 1919. március 22-én a huszat meghaladta, társadalmi vezetés és munkásellenőrzés alá kerülnek."[42]

Ugyanaznap jelent meg a bankok, majd április 4-én a 100 holdon felüli birtokok köztulajdonba való vételéről szóló rendelet.

Ezek a rendelkezések átalakították a magyar népgazdaság struktúráját, létrehozták a proletariátus gazdasági hatalmát, megteremtették a hadigazdálkodás megszervezésének lehetőségét és alapot nyújtottak a honvédő háború megvívásához.

Már a Tanácsköztársaság első napjaiban világosan látszott, hogy a magyar proletariátusnak rövid időn belül súlyos harcokat kell vívnia, ha szabadságát meg akarja tartani. Igen fontos volt tehát a rendelkezésre álló amúgyis szűkös *nyersanyag- és árukészletekkel való gazdálkodás* megszervezése. Annál inkább, mert az elosztás ekkor még a burzsoá állam által hasonló céllal szervezett háborús gazdasági szervek és a tőkés érdekeltségekből alakult igazgatóságok kezében volt. Ezek pedig sem a Tanácsköztársaság, sem a honvédelem érdekeivel nem törődtek. Ezek felszámolása és a helyes anyaggazdálkodás megszervezése jelentette a hadigazdálkodásra való áttérés második lépését.

A Forradalmi Kormányzótanács ezért április 12-én felhatalmazta a szociális termelési és a közellátási népbiztosságokat, hogy a nyersanyagok, félkészgyártmányok, készáruk nyilvántartására, elosztására saját hatáskörükben anyaghivatalokat hozzanak létre.[43]

A rendelet hiányossága az volt, hogy a régi gazdasági hivatalok átszervezését megengedte, ezzel alkalmat adott arra, hogy az új szervekbe válogatás nélkül kerüljenek be a régi tőkés rend hű kiszolgálói, akik közül sokan később szabotálták a munkát.

A rendelet nyomán április 14-én vashivatalt,[44] április 24-én ruházati hivatalt,[45] a szerszámok, gépek, műszaki áruk elosztására műszaki anyaghivatalt,[46] május 7-én fémhivatalt és ásványolajhivatalt,[47] majd fahiva-

[42] A Forradalmi Kormányzótanács (a továbbiakban FK.) március 26-án kelt IX sz. rendelete. Tanácsköztársaság. Hivatalos lap (továbbiakban: Hivatalos lap) márc. 27.

[43] FK. április 12-én kelt LXI. sz. rendelete. Hivatalos lap. ápr. 13.

[44] A szociális termelés népbiztosságának (továbbiakban SzN.) 36. SzN. számú rendelete. Hivatalos lap. ápr. 15.

[45] 50. SzN. Hivatalos lap. április 25.

[46] 69. SzN. Hivatalos lap. ápr. 29.

[47] 66. és 69. SzN. Hivatalos lap. május 10.

talt,[48] vegyészeti anyaghivatalt[49] és szénhivatalt[50] hoztak létre. Ezzel lényegében az összes stratégiai nyersanyag és hadifontosságú áru nyilvántartását, elosztását szigorúan megszervezték.

Még javában tartott az anyaggazdálkodás megszervezése, mikor megindult az intervenciós erők támadása. Az élet-halál harc megkezdődött. Minden erővel gyorsítani kellett tehát a hadigazdálkodás megszervezését. A tanácshatalom kiáltvánnyal fordult a magyar proletariátushoz: „Ma minden gyár csak a frontok számára dolgozhat! A legszükségesebb élelmiszereken kívül ma csak a hadiszergyártó üzemek számára van szén, van nyersanyag és minden egyéb, amit csak ebben a kizsákmányolók proletárgyilkos háborújában elszegényedett országban elő tudnak teremteni.

Ma a gyár is harctér, a gyárban dolgozó is katona, a proletárforradalom katonája."

A tőkés termeléstől örökölt anarchia megszüntetésére, a gazdasági élet tervszerűvé tételére, a különféle gazdasági ágak összehangolására és nem utolsósorban a hadigazdálkodás megszervezésére május 19-én Népgazdasági Tanácsot állítottak fel.[51] A Népgazdasági Tanács megteremtése, a hadigazdálkodásra való rátérés harmadik lépéseként, egységes, rugalmas gazdasági vezetést hozott létre s ezzel nagymértékben hozzájárult olyan nagyszabású hadműveletek végrehajtásához, mint a Magyar Vörös Hadsereg északi hadjárata.

A Népgazdasági Tanács csakúgy, mint Szovjet-Oroszországban a Népgazdaság Legfelsőbb Tanácsa, kezébe vette az egész gazdasági élet irányítását. A Népgazdasági Tanácsba beolvadtak mindazok a népbiztosságok, melyek eddig a gazdasági élet egyes ágait vezették, így a földművelésügyi, szociális termelési, közellátási, közlekedésügyi és pénzügyi népbiztosságok, valamint az általuk létesített különféle hivatalok és szervek.

A Népgazdasági Tanács nyolc főosztályból állt.[52] Az I. főosztály feladata a termelés általános irányítása volt. A II. főosztály a mezőgazdasággal, a III. a bányászattal és az iparral, a IV. a pénzüggyel, az V. a közellátással, a VI. a közlekedéssel és a hírközléssel, a VII. a munkaerő elosztásával, munkabér- és ármegállapítással és a VIII. a munkásvédelemmel foglalkozott.

A gazdasági élet területi irányítására a Kerületi Népgazdasági Tanácsokat és mellettük Kerületi Gazdasági Hivatalokat állítottak fel. Ezek szervezésénél igen nagy szerepe volt Rákosi Mátyás elvtársnak. A Nép-

[48] 74. SzN. Hivatalos lap. május 10.
[49] 77. SzN. Hivatalos lap. május 15.
[50] A Népgazdasági Tanács (a továbbiakban NT.) 50 NT. sz. rendelete. Hivatalos lap. június 19.
[51] FK. XCVII. Hivatalos lap. május 20.
[52] 46 NT. Hivatalos lap. június 18.

gazdasági Tanács és a Kerületi Népgazdasági Tanácsok a tanácsállam egész gazdasági életét szerves egységbe fogták össze és olyan hatalmas lehetőségeket nyújtottak a hadigazdálkodás számára, melyről a burzsoá államokban álmodni sem lehetett. A Népgazdasági Tanácsnak döntő szerepe volt abban, hogy a Tanácsköztársaság anyagi erejének zömét a Vörös Hadsereg támogatására tudta összpontosítani oly mértékben, hogy az antanttól bőven ellátott ellenség állandóan a magyar csapatok anyagi fölényéről panaszkodott. Így pl. Hennoque tbk., az egyik cseh hadosztály francia parancsnoka Párizsba jelentette, hogy a magyar csapatok jól vannak felszerelve és ruházva. Nagymennyiségű kitűnő anyag felett rendelkeznek. De nem tudja, hogy az anyag honnan jön.[53] Ilyen és ehhez hasonló jelentések egymást érték. Még arra is gyanakodtak, hogy a Tanácsköztársaság a blokád ellenére külföldről kap hadianyagot, csak azt nem tudták megérteni, hogy mindez a munkások és parasztok szabad állama hatalmas életerejének köszönhető.

Az ipari termelés biztosításához, a hadianyaggyártáshoz és a közlekedéshez elsősorban a fűtőanyagokat, főleg a *szenet* kellett biztosítani. Az ország szénfogyasztása a következő volt:[54]

Megnevezés	Mázsa
Vasutak	9 349 550
Ipar	28 861 716
Háztartás Mezőgazdaság Hajózás	9 448 924
Összesen:	47 660 190

Ez a mennyiség a legnagyobb fokú takarékossággal, a tervszerű elosztás megszervezésével, becslés szerint kb. egyharmaddal csökkenthető lett volna, ami annyit jelent, hogy naponta 830—840 vagon szén volt szükséges 100 mázsát számítva egy vagonra.

Szénbányáink közül a Pécs környékieket a jugoszláv intervenciós csapatok szállták meg, Salgótarján termelése pedig akadozott, mert hiszen hadműveleti területen feküdt.

53 HIL. Vörös Hadsereg parancsnokság (továbbiakban VHP) iratai szám nélkül 51.

54 Magyar Statisztikai Értesítő (továbbiakban M. St. É.). XXVII—XXIX. Athenaeum 1925. 150. o. Az adatok 1920-ra vonatkoznak, de számítási alapul elfogadhatók, mert az ország akkori területe, a lakossága, és ipartelepeinek száma nagyjából megegyezett a Tanácsköztársaság területével.

A rendelkezésre álló bányák termelése Bőhm adatai szerint a következőképpen alakult:[55]

	1918. okt.	1919. jun. 23.	1919. jun. 26.
Tatabánya	372 vagon naponta	230	215
Tokod	25 „ „	25	25
Dorog	105 „ „	75	70
P. vörösvár	64 „ „	30	25
Környe	12 „ „	18	18
Ajka	26 „ „	18	18
Salgótarján	311 „ „	170	160
Boglyasalja	118 „ „	70	70
Borsod-csibai	169 „ „	50	70
Szászvár	21 „ „	15	15
Nagymányok	17 „ „	15	15
Egyéb	260 „ „	86	80
	1500 vagon naponta	802	781

A burzsoá szociáldemokrata kormány alatt 1918 októbertől 1919 márciusáig a termelés az 1918 októberi szintet 100%-nak véve 60%-ra esett, tehát a havi csökkenés 8% volt, addig a Tanácsköztársaság ideje alatt, a termelés csökkenése meglassult és június végéig nem egészen 8%-ot esett, tehát átlag havi 2%-ot.[56]

A hiány természetesen mindig nőtt, a termelés a Tanácsköztársaság alatt a legminimálisabb napi szükségletnek csak 93—96 százalékát fedezte.

A széntermelés biztosítására a Tanácsköztársaság mindent megtett. Többek között az értékes szakmunkásokat igyekeztek a bányákban visszatartani, ezért megtiltották, hogy a Vörös Hadseregbe belépjenek.[57] A bányászok valóban csak akkor fogtak fegyvert, mikor már közvetlenül munkahelyeiket fenyegették az intervenciós erők. Így 1919 májusában a salgótarjáni bányászok hősi harcban védték meg szeretett városukat.

[55] *Bőhm:* Két forradalom tüzében. Népszava. 278. o.
[56] A termelés esésének okaival később fogok foglalkozni.
[57] 12 SzN. Hivatalos lap. április 5.

Ha fegyvert aránylag csak kevés alkalommal fogtak, annál megfeszítettebb munkát végeztek, néhol teljesen megállították a termelés további csökkentését, sőt néhány helyen sikerült az előzőhöz képest emelni is a teljesítményt. (Pl. Nagymányok, Szászvár, Borsod-csibai.) De az egyes eredmények ellenére is a szénbányászat termelése tovább csökkent.

A *kőolaj* és a belőle előállított termékek, egyes nyersolajfűtésre berendezett gépek, a gépkocsiszolgálat és a légierő üzemeltetéséhez feltétlenül szükségesek voltak, de fontosak voltak a belőle előállítható vegyi alapanyagok is. 1919-ben Magyarországon ismert kőolajforrások nem voltak. Ezért az országban elfekvő készleteket a legszigorúbban számba kellett venni és elosztásukat feszesen meg kellett szervezni. Mivel a kőolaj elsősorban közvetlenül hadicélokat szolgált, ezt a feladatot a hadügyi népbiztosság vette a kezébe. Március 28-án kelt rendelete értelmében az elfekvő kőolajkészletek mennyiségét, minőségét és tárolási helyét be kellett jelenteni.[58] Az így számbavett készletek feldolgozását a budapesti és az almásfüzitői finomító végezte. A rendelkezésre álló mennyiség, ha szűken is, a legnagyobb fokú takarékosság mellett — amire számos rendelet hívta fel a figyelmet — a szükségleteket biztosította, bár a repülő- és „autó"-századok tevékenységét az üzemanyaghiány többször korlátozta, nagyobb zökkenő mégsem volt.

A *fémek* közül a haditermelés szempontjából legfontosabb a vas. A Tanácsköztársaság csak a Borsod megyei vasérclelőhelyekkel rendelkezett. Ezek június elejéig a cseh burzsoá csapatok birtokában voltak és csak a Vörös Hadsereg dicsőséges északi hadjárata során szabadultak fel. Csak ezután indult meg a termelés, de az ércbányászat — többek között azért, mert a bányák területe továbbra is veszélyeztetett maradt — mindvégig akadozott. A kohó-, vas- és acélművek nagy része is Borsodban összpontosult Ózd—Diósgyőr területén.[59] Volt azonkívül egy acélmű Salgótarjánban és a csepeli gyárban is.

Ezek közül azonban csak a csepeli dolgozhatott zavartalanul, mert Észak-Magyarország térségében egész május végéig harcok voltak, sőt a két előző város hosszabb ideig ellenséges megszállás alatt volt és csak a május 20—21-i harcok folyamán szabadult fel. Salgótarján munkásai a város védelménél, a diósgyőriek az 1., az ózdiak pedig az 5. vörös hadosztály soraiban hősiesen harcoltak, de a termelés május végéig majdnem teljesen szünetelt. Csak ekkor indult meg, de mindvégig nem vált számottevővé. Az országban lévő nyersvas és ócskavas készletek azonban a legszükségesebb nyersanyag mennyiségét biztosí-

[58] 94479/14. sz. Szabályrendeletek. 21. szám, 1919. ápr. 2. 100 o.

[59] 1919. február 16-án az ózdi kohóüzemnek 719 férfi és női munkása volt. Az üzem szénhiány miatt szünetelt.
Az ózdi vas- és acélgyárnak február 22-én 2910 férfi és 190 női munkása volt. Ugyanakkor a borsodnádasdi lemezgyárnak 684 férfi és 19 női munkása volt. A hengerműben az üzem szénhiány miatt csak részben indult meg, éspedig egy hengersoron három állvánnyal. HIL. Polg. forr. iratai. 29.

tani tudták. Ugyancsak a hulladékanyagok gyűjtésével tudták némileg biztosítani a réz, ólom, ón és egyéb fémszükségleteket.[60]

A gyűjtés mennyiségét hozzávetőleg sem tudjuk megállapítani, de elég jelentős lehetett, mert a Tanácsköztársaság bukása után az antant-hatalmak a csepeli gyárban 1 209 439 kg színes és ritka fémet, valamint 520 420 kg feldolgozott acélt foglaltak le.

Az északi iparvidék akadozó termelése miatt a fémfeldolgozás központja a csepeli gyár lett. A gyár ezidőben 6551 munkást és alkalmazottat foglalkoztatott az 1913-as 3000-rel és a háború alatti 25 000-rel szemben. A gyárban 770 gép működött, összesen 37 357 lóerővel. A gyár négy osztályra tagozódott. Az első színes és ritka fém megmunkálással foglalkozott, többek között vörös- és sárgaréz, bronz, ón, horgany, alumínium megmunkálásával. A második volt a tulajdonképpeni acélmű, a harmadik a megmunkáló, a negyedik a gyalogsági és tüzérségi lőszer mű.

Az első osztály lelke az elektrolitikus rézejtő telep volt, mely öreg fémből napi 10 tonna tiszta vörösrezet volt képes előállítani. A második osztály öt Martin-kemencével rendelkezett, kemencénként 30—35 tonna teljesítménnyel, és egy elektromos kemencével 6 tonna teljesítménnyel. A durva hengermű napi 100 tonna, a finom hengermű pedig 50 tonna megmunkálásra volt képes.[61]

A salgótarjáni acélgyár termelése a Tanácsköztársaság létrejöttekor ugrásszerűen emelkedett, de később a harcok miatt nagyon ingadozott. Főleg a májusi termelés volt alacsony, mikor a küzdelem a város határában dúlt és a munkások zöme fegyverrel a kézben védte munkahelyét. A termelés félkészáruban a következőképpen alakult.[61a]

február	7815 80 q
március	13 536 97 q
április	17 298 51 q
május	3228 40 q
június	5240 97 q
július	5935 74 q

A májusi holtpont után a termelés tehát lassan emelkedett, de a legjobb, legöntudatosabb szakmunkásainak katonai szolgálatra való bevonulását a gyár kiheverni csak nehezen tudta. Mégis a csepeli gyárral és a lassan ismét meginduló ózdi, diósgyőri termeléssel együtt a hadiipar legégetőbb szükségleteit biztosítani tudta.

A gépipar zöme Budapest és Győr területén összpontosult. A gépipar gyártmányai békében gőzkazánok, gőzgépek, tartályok, hűtőberen-

[60] 25 SzN. Hivatalos lap. 1919. ápr. 2.
[61] KGL WM. gyár iratai 1/1, 2/5.
[61/a] Munkásmozgalmi Intézet (továbbiakban M. M. I.) Salgótarjáni acélgyár iratai. A. XV. 1/1917/2.

dezések, vegyipari és élelmiszeripari gépek, traktorok, más dugattyús erőgépek, szivattyúk, fecskendők, mezőgazdasági, malomipari gépek, bánya- és szerszámgépek, papíripari, textilipari, bőripari és nyomdaipari gépek és gépalkatrészek voltak. A csepeli gyáron kívül katonai szempontból legfontosabb a Ganz-komplexum volt. Ebbe tartozott a „Ganz és Társa Danubius gép-, vagon- és hajógyár rt.", a „Ganz-féle villamossági rt.", „Schlick—Nicholson gép-, vagon- és hajógyár rt.", „Magyar Motor- és Gépgyár rt.", „Gép- és vasútfelszerelési gyár rt., Kistarcsa", „Dr. Lipták és Társa vasipari rt.", „Első Magyar Varrógép- és Kerékpárgyár rt.". Ez a nehézipari komplexum a háború alatt, 1917-ben összesen 22 783 munkást és alkalmazottat foglalkoztatott, míg erőgépeinek lóerőszáma 24 102 volt.[61b] Természetesen a munkáslétszám a Tanácsköztársaság ideje alatt lényegesen kisebb lehetett, hiszen 1919 júliusában a hat legnagyobb vas-, fém- és gépgyár a csepeli, a diósgyőri, a MÁVAG, a győri Vagon, a Fegyver- és Gépgyár rt. és a Ganz—Danubius együttesen 27 616 munkást foglalkoztatott. De még így is hatalmas jelentőségű volt. A Ganz-komplexum és a többi gépgyárak a tanácshatalom alatt részben folytatták a békegyártmányok termelésének felvételét, részben pedig hadianyagot gyártottak.

A *villamosenergia* előállítása terén 1919-ig Magyarország elég szegény volt. A rendelkezésre álló áramfejlesztő telepek a városok közvilágításán kívül nagyon kevés energiát szolgáltattak. Így 1913-ban — az ország mai területén — csak 97,6 millió kwó-t termeltek. De a Tanácsköztársaság szűkös energiakészlete mellett meglévőkre és azok továbbfejlesztési lehetőségeire is számítani kellett. Ezért először április 13-án az elektromosipari cikkeket árusító nagykereskedők készleteit foglalták le[62] és számbavették az elektromos cikkek előállításával, villanyszerelésével foglalkozó vállalatokat, üzemeket,[63] majd május 17-én köztulajdonba vették a villanyfejlesztő telepeket is.[64] Ezzel az ország teljes energiakészlete és az elektromosság felhasználásával kapcsolatos összes üzemek és készletek központi irányítás alá kerültek.

A hadigazdálkodás szempontjából a korszerű háborúban elsőrendű fontosságú a *vegyipar*, mely robbanó, ködképző anyagokkal, harcgázokkal, festékkel, gyógyszerrel, kenőanyagokkal, fotókémiai cikkekkel, műtrágyával, növényvédő, textil- és bőripari szerekkel látja el a hadsereget és a hátországot.

Ha a Tanácsköztársaság sikeresen akarta megvívni honvédő háborúját, a vegyi ipart is központi irányítás alá kellett venni. A gyárak szocializálásakor a vegyi üzemeket is társadalmi tulajdonba vették,

61/b. *Sipos:* Magyarország gyaripara az 1920-as években. Közgazdasági Szemle 1955. 7—8. szám.
62 32 SzN. Hivatalos lap. 1919. ápr. 13.
63 31 SzN. Hivatalos lap. 1919. ápl. 13.
64 78 SzN. Hivatalos lap. 1919. május 17.

sőt az ipar és a honvédelem szempontjából fontosabbaknál nem tartották be a 20 munkásos határt, hanem a dolgozók létszámától függetlenül végrehajtották az államosítást.

Majd számbavették és zárolták a rendelkezésre álló vegyianyagkészleteket. Elsősorban a hadifontosságú vegyianyagokat, így április 1-én a koncentrált kénsavat, oleumot, glycerint, celluloset, kaucsukot, ként, ammóniákot, salétromsavat és salétromsavas sókat, valamint a fegyverzsírkészleteket.[65] A haditermelés számára zárolt vegyianyagok sorát több ízben kiterjesztették,[66] így április közepére a hadifontosságú vegyianyag készletek számbavétele és központosított elosztásának megszervezése nagyjából befejeződött.

Ezzel párhuzamosan folyt a hadsereg és a lakosság egészségügyi ellátása szempontjából fontos gyógyszervegyészeti gyárak számbavétele,[67] egyes fontosabb gyógyszerek kiadásának korlátozása[68] is. Számítva arra, hogy a harcok sebesültjeinek ellátásához sok kötszerre lesz szükség, május 29-én annak felhasználását is korlátozták.[69] Így biztosítani tudták a rendelkezésre álló egészségügyi készletek egyenletes elosztását.

[65] 4 SzN. Hivatalos lap. 1919. ápr. 1.
[66] 17 SzN. Hivatalos lap. április 7., 27. és 28. SzN. Hivatalos lap április 13.
[67] XLVII. FK. Hivatalos lap. április 9.
[68] LXI. FK. Hivatalos lap. április 17. a munkaügyi és népjóléti népbiztosság (továbbiakban MNN.) 41. MNN. számú rendelete. Tanácsköztársaság. Hivatalos lap máj. 27.
[69] 43 MNN. Hivatalos lap máj. 29.

A SZOVJET ÉS BURZSOÁ HADTUDOMÁNY EGYES IDŐSZERŰ KÉRDÉSEIRŐL

Ölvedi Ignác alezredes

Pártunk és kormányunk nagy figyelmet fordít a káderek eszmei, ideológiai és szakmai felkészültségére. Ez tükröződik pártunk csaknem minden határozatából és különösen az 1955 márciusi történelmi jelentőségű határozatából, mely döntő csapást mért a jobboldali elhajlókra és szétzúzta mind ideológiai, mind gazdasági vonalon a káros jobboldali nézeteket, melyek akadályozták fejlődésünket és előbbre jutásunkat a szocializmus építésének útján. Különösen nagy gondot fordít pártunk néphadseregünk tisztjeinek, vezető kádereinek marxista—leninista nevelésére.

Az új kiképzési évben néphadseregünk előtt álló egyik legfontosabb feladat tisztjeink politikai és szakmai képzésének javítása. A korszerű harc követelményeinek csakis azok a tisztek és parancsnokok felelnek meg, akik állandóan tökéletesítik harci és politikai tudásukat, akik fel vannak vértezve a világ leghaladóbb hadtudományával, a szovjet hadtudománnyal. A szovjet hadtudomány elsajátítása képessé tesz bennünket arra, hogy a korszerű háború bonyolult körülményei között megtaláljuk azokat a formákat és módszereket, amelyek legjobban megfelelnek az adott háború, ütközet vagy harc követelményeinek és döntően befolyásolják azok kimenetelét. A korszerű háború követelményei, a hadsereg technikai ellátottságának hatalmas mérvű megnövekedése, valamint a jelenlegi nemzetközi helyzet arra kötelez bennünket, hogy a Nagy Honvédő Háború tapasztalatai alapján állandóan tanulmányozzuk a szovjet hadtudomány kérdéseit, fejlődésének további útját, valamint a burzsoá államok katonai elveit és nézeteit.

A szovjet hadtudomány kérdéseinek elsajátítása és alkotó módon való felhasználása mellett, komoly figyelmet kell fordítanunk a burzsoá hadtudomány alapos megismerésére. Ennek fontosságát mutatja az az élénk, termékeny és a hadtudomány fejlődését elősegítő vita, amely az elmúlt év folyamán a Szovjet Hadsereg különböző folyóirataiban megjelent és amelynek anyagát felhasználtam e tanulmány megírásánál.

*

A második világháború, melyet a nemzetközi imperializmus reakciós erői, élén az amerikai, angol és francia imperialistákkal, készítettek elő és a fasiszta Németország robbantott ki, — mint ismeretes — hála a szovjet nép hősi harcának, az imperialisták számára nem várt eredménnyel végződött. Azok a körök, amelyek szabaddá tették Hitler kezét a Szovjetunió elleni háborúra, abban reménykedtek, hogy a fasiszta Németország szétzúzza, vagy a legrosszabb esetben elvérezteti a Szovjetuniót és ezzel megteremti az alapot a munkások és parasztok államának megdöntésére.

E tervek azonban kudarcot vallottak. A Szovjetunió a háborúból nem meggyengülve, hanem megerősödve került ki. Nemcsak, hogy a Szovjetunió megsemmisítése nem sikerült, hanem több közép- és délkeleteurópai ország — köztük hazánk is — kiszakadt, kiszabadult a kapitalizmus karmaiból és visszavonhatatlanul rálépett a szocializmus építésének útjára.

A Nagy Honvédő Háborúban aratott történelmi jelentőségű győzelem eredményeképpen hatalmas mértékben megnőtt a Szovjetunió nemzetközi tekintélye nemcsak Európa elnyomott népei, hanem a világ valamennyi békéért, szabadságért és függetlenségért küzdő népei előtt is. E tény fényes bizonyítéka az a szívélyes, lelkes és barátságos fogadtatás is, amelyben India, Burma és Afganisztán népei részesítették N. A. Bulganyin és N. Sz. Hruscsov elvtársakat, a történelmi jelentőségű indiai, burmai és afganisztáni látogatásuk alkalmával. Az a baráti érzés és meleg szeretet, ami megnyilvánult N. A. Bulganyin és N. Sz. Hruscsov elvtársak által meglátogatott városokban, a gyarmati uralom alól felszabadult nép szeretetét és megbecsülését fejezte ki a Szovjetunió iránt. Az iránt a nép iránt, amely saját erejéből, nagy pártja, a SZKP vezetésével felépítette a szocializmust s rálépett a kommunizmus építésének útjára és ma az egész világ élén haladva mutatja az emberiség millióinak számára a ragyogó jövőbe vezető utat. E szívélyes és lelkes fogadtatás továbbá arról tanúskodik, hogy ezek a gyarmati elnyomás alól nemrég felszabadult népek érzik és tudják, hogy a Szovjetunió létrejötte, létezése, egy új korszakot nyitott meg a gyarmati népek felszabadító harcában, hogy a Szovjetunió nélkül ma nem volna sem indiai, sem burmai köztársaság.

A Szovjetunió világtörténelmi győzelme a fasizmus felett megmutatta a szocialista társadalmi rend, a szovjet állam, a szovjet gazdaság, a helyesen felépített szovjet katonai rendszer, a szovjet hadtudomány és a szovjet katonai ideológia fölényét a burzsoá társadalmi rend, a burzsoá állam, a burzsoá gazdaság és burzsoá katonai rendszer felett. A második világháború megmutatta a szovjet hadtudomány progresszív jellegét és fényesen bebizonyította, hogy a szovjet hadtudomány korunk élenjáró hadtudománya. A szovjet hadtudomány élenjáró szerepe és progresszív jellege mindenekelőtt abban domborodik ki, hogy ez a had-

tudomány marxista—leninista világnézettel van felvértezve, a marxi—lenini ideológia alapján álló hadtudomány. S mint ilyen — szemben a burzsoá hadtudománnyal, mely a reakció, az imperializmus érdekeit, a burzsoá állam érdekeit szolgálja —, a szovjet hadtudomány a dolgozók érdekeit, a szocialista állam érdekeit szolgálja.

A háború befejezése után a Szovjetunió tényked̈ése a háború utáni béke és biztonság helyreállítása érdekében elfogadott egyezmények és szerződések végrehajtására, a tartós béke megteremtésére irányult és irányul. Ezt fényesen bizonyítják azok a konkrét intézkedések és tények, melyeket a Szovjetunió a nemzetközi feszültség enyhítéséért, a „hidegháború" megszüntetéséért és a nyugattal való megegyezés érdekében tett. Elegendő rámutatni a szovjet hadsereg 640.000 fővel való csökkentésére és az utolsó szovjet külföldi katonai támaszpont, a finn Porkkala-Udd kiürítésére, a fegyverzet csökkentéséért, az atom- és hidrogénfegyver alkalmazásának betiltásáért folytatott harcra, valamint a kelet és nyugat közötti egészséges kapcsolatok megteremtésére irányuló tényked̈ésre.

A két tábor közötti megegyezésre minden lehetőség megvan. Ezt világosan mutatják azok a javaslatok, amelyeket a Szovjetunió Genfben a kormányfők, valamint a négy hatalom külügyminisztereinek értekezletén előterjesztett és N. A. Bulganyin történelmi jelentőségű üzenete Dwight Eisenhowerhoz, az Amerikai Egyesült Államok elnökéhez. A lehetőség azonban még nem valóság és ahhoz, hogy a lehetőség valósággá váljon, az kell, hogy az imperialista nagyhatalmak is akarják azt és harcoljanak a lehetőségek valóra váltásáért. Sajnos, ez nem minden esetben tapasztalható a nyugati hatalmak képviselőinél, akik nem igen mennek tovább a nemzetközi feszültség enyhítésének puszta hangoztatásánál. Ezt bizonyítja a négy hatalom külügyminisztereinek genfi értekezlete, mely megmutatta, hogy az amerikai, angol és francia imperialisták nem akarnak megegyezni és tovább óhajtják folytatni a „hidegháború"-t, a fenyegetéseket, a Szovjetunió és a népi demokratikus országok elleni hazug rágalomkirohanások politikáját, valamint a búsásan jövedelmező fegyverkezést. Dulles, az Egyesült Államok külügyminisztere december hó első napjaiban Illinois állam gyáriparosainak szövetségében tartott beszédében kirohanásokat intézett a Szovjetunió ellen, valamint síkra szállt a fegyverkezési hajsza mellett és dicsőítette az Egyesült Államok által létrehozott támadó katonai tömböket, mint amilyen az Északatlanti Szerződés Szervezete és a Délkeletázsiai Szerződés Szervezete, melyek — mint mondotta — „a kollektív önvédelmi jognak" megnyilvánulásai.

Hasonlóan az Északatlanti Szövetség (NATO) Tanácsának decemberi rendes évi ülésszakán Dulles arról igyekezett meggyőzni az értekezleten résztvevő 15 tagállam külügy-, hadügy- és pénzügyminisztereit, hogy a „szovjet veszély" fennáll. Ez Dulles szerint kifejezésre jut — „politikai és gazdasági területen, s jelenleg a Közép- és Közel-Keletre, valamint

Délkelet-Ázsiára irányul". Dulles ezzel a kijelentésével, mint már oly sokszor tette, leleplezte saját magát. Elárulta, hogy mit értenek ők „szovjet veszély" alatt. Az imperialisták számára tehát veszélyt jelent az, hogy a Szovjetunió következetesen harcol a békéért, hogy aktívan hirdeti és követi a nemzetközi együttműködés politikáját, hogy igaz barátsággal tárgyal és támogatja azokat az országokat, amelyek nem is olyan régen még gyarmati sorban sínylődtek és ki voltak szolgáltatva az imperialisták kénye-kedvének. Ma viszont ezek a népek barátra és támogatóra találtak. Mégpedig olyan barátra, amely függetlenségüket és nemzeti felszabadító törekvésüket mindig támogatta és támogatja, amely minden politikai feltétel nélkül hajlandó a legmesszebbmenő gazdasági támogatást nyújtani, amely nem a rablás, hanem a kölcsönös segélynyújtás elve alapján folytat kereskedelmet ezekkel az országokkal. „A varsói szerződés államai rokonszenvüket nyilvánítják az ázsiai és afrikai országok iránt, amelyek védelmezik a független nemzeti fejlődéshez való törvényes jogaikat... Kijelentik, hogy készek elősegíteni a bandungi értekezlet határozatainak megvalósítását, a többi között a gazdasági és kulturális együttműködés terén a kölcsönös előnyök alapján, anélkül, hogy bárminő politikai, katonai vagy egyéb feltételeket kényszerítenének ki" — mondja a varsói szerződés tagállamainak deklarációja. (Szabad Nép, 1956.01.29.)

Világos, hogy ezek az országok a jövőben nem fognak úgy táncolni, ahogy a gyarmattartó imperialisták fütyülnek. Érzik és tudják, hogy ma már nincsenek egyedül, hogy függetlenségüket és nemzeti felemelkedésüket támogatja a 900 milliós szocialista béketábor, élén a nagy Szovjetunióval. Ez hát a „szovjet veszély" az imperialisták számára.

Igaz, és mi is elismerjük, valóban veszélyt jelent az imperializmus számára az, hogy a gyarmatvilág elnyomott népei egymás után rázzák le az évszázados gyarmati uralmat és rálépnek a függetlenség és a nemzeti felemelkedés útjára. Ez valóban veszély az imperializmusra. De ez törvényszerű folyamat. A törvényszerűséget viszont atom- és hidrogénfegyverekkel nem lehet megszüntetni. A történelem fejlődését megállítani nem lehet. Aki ezt megpróbálja, azt a történelem elsodorja. Az imperialisták természetesen mindent megpróbálnak. Úgy gondolják, hogy lázas fegyverkezéssel sikerül megállítaniok a történelem kerekét és ezzel megmenteni a minden ízében recsegő-ropogó imperializmust. Ezért a cél nem a megegyezés, hanem a fegyverkezési hajsza erősítése és gyorsítása. Tehát tovább a megkezdett úton, elmenni az örvény széléhez. „...a háború küszöbéig menjünk el" — ez Dulles, Egyesült Államok külügyminiszterének művészete és jelszava. Ez a megkezdett út a harmadik világháborúnak az előkészítése, a német militarizmus feltámasztása, a világuralom megteremtése, az amerikai tőke számára.

Az új háború előkészítésének fényes bizonyítéka: a lázas fegyverkezési hajsza, atom-, hidrogén- és más tömegpusztító fegyverek gyár-

tása, különböző agresszív katonai tömbök létrehozása. A párizsi szerződések ratifikálásával visszaadták a fegyvert a tegnapi agresszoroknak, a német imperialistáknak, népünk évezredes ellenségének. A különféle szerződések segítségével Nyugat-Németországot bevonták az amerikai, angol, francia imperialisták által létrehozott agresszív blokkba, a NATO-ba. Pénzt adnak a fegyverkezésre és fegyvert szállítanak Nyugat-Németországnak. Az amerikai külügyminisztérium és amerikai katonai szakértők között lefolyt tárgyalások alapján január elején kezdték meg a tankok, a különféle ágyúk és lőszer szállítását Nyugat-Németországnak. Hasonló erőfeszítéseket tesznek a régi japán katonai gépezet talpraállítására. Japán az Egyesült Államok legfőbb ázsiai támaszpontja. Japánt földrajzi fekvése, fejlett hadiipara alkalmassá teszi egy amerikai hadibázis kiépítésére. Japánnak a második világháborúban több mint 6 milliós hadserege volt. Japán tehát megfelelő számú katonai káderrel és emberanyaggal is rendelkezik, amit az amerikaiak igyekeznek felhasználni agresszív céljaik megvalósítására. Európában a német, Ázsiában a japán militarizmus feltámasztásával akarják megvalósítani a világuralomra törő álmukat. Több mint 900 katonai támaszpontot létesítettek, de nem Amerika, hanem a szocialista tábor, a Szovjetunió és a népi demokráciák körül. E támaszpontok nem védelmi jellegűek, nem védelmi célokat szolgálnak. Nem nehéz megérteni, hogy az erők szétforgácsolásával, szétszórt haditámaszpontokon védelmet folytatni lehetetlen. Nem is védelem a cél, hanem a váratlan légitámadások megszervezése és végrehajtása a Szovjetunió és a népi demokratikus országok ellen.

Az agresszív tervek és a háború előkészítésének fényes bizonyítéka az a hatalmas összeg, amit az USA kormánya az utolsó 9 évben hadicélokra fordított. 156 év alatt, beleértve a második világháború éveit is, az Amerikai Egyesült Államok hadikiadásokra mindössze 180 milliárd dollárt fordított. Ezzel szemben az utolsó 9 évben, 1946—1954-ig az USA közvetlen hadikiadásai meghaladják a 350 milliárdot. A lázas előkészületeket, agresszív katonai tömbök és katonai támaszpontok létrehozását, hatalmas légi, tengeri és szárazföldi hadseregek összekovácsolását az imperialista agresszorok nemcsak a dollárok milliárdjaival igyekeznek alátámasztani, hanem a modern háború követelményeinek megfelelően, különféle agresszív katonai elméletekkel is.

A nemzetközi helyzet, az imperialista agresszorok lázas készülődése arra kötelez bennünket, hogy a szovjet hadtudomány állandó tanulmányozásával igyekezzünk a korszerű háború követelményeit megismerni és e követelményeknek megfelelően fejleszteni katonai tudásunkat. A szovjet hadtudomány arra tanít bennünket, hogy miközben fejlesztjük katonai tudásunkat, nagy figyelmet és gondot fordítsunk az ellenség gazdasági, erkölcsi és katonai lehetőségeinek megismerésére. Ennek érdekében meg kell ismernünk a burzsoá hadtudományt, annak következte-

téseit a fegyveres harc módszereiről, alkalmazásáról, a fegyveres erők megszervezésének és felhasználásának elveiről. Ne feledkezzünk meg ezzel kapcsolatban V. I. Lenin, a szovjet állam alapítójának szavairól. Lenin arra tanít bennünket, hogy nem okos dolog, sőt bűnös az olyan hadsereg viselkedése, amelyik nem igyekszik elsajátítani az ellenségnél meglévő valamennyi fegyvernem alkalmazását, valamint a harcászat összes eszközeit és fogásait.

A burzsoá hadtudomány és a különféle burzsoá katonai elméletek tanulmányozása hozzásegít bennünket ahhoz, hogy megismerjük az imperialista agresszorok erős és gyenge oldalait, harcászati eljárásait és módszereit. Ez elengedhetetlenül fontos. Ezen ismeretek birtokában képesek leszünk arra, hogy abban az esetben, ha az imperialisták háborút kezdenek ellenünk, szembe tudjuk állítani az ő harcászati formáikkal és módszereikkel a mi tökéletesebb módszereinket. Lehetetlen megsemmisíteni azt az ellenséget, amelyet nem ismerünk. Nemcsak a harcászatban fontos az előttünk lévő ellenség megismerése, hanem a hadászatban is. A történelem számos példát ad arról, hogy az egyes ütközetek, csaták és háborúk kimenetelének az eldöntésénél nagy szerepet játszott a szembenálló ellenség ismerete vagy nem ismerete.

Zrínyi, a nagy hadvezér és katonai teoretikus így fogalmazza meg ezt a kérdést: „A hadviselő embernek jól meg kell mindent gondolni. Micsoda történék az ő idejében, vagy az ő előtte való időkben és micsoda okos, vagy vitéz az ő ellensége . . .“ (Markó: Zrínyi prózai munkái.) Ezt kell tennünk ma is. Meg kell ismerni az ellenünk készülődő ellenség hadtudományát, hadművészetét, katonai elveit, az adott ország társadalmi rendjét, alapját és felépítményeit.

Csakis e tényezők alapos és mély tanulmányozása után lesz teljes képünk és hozhatunk teljes értékű következtetéseket az ellenünk készülő ellenség erős vagy gyenge oldalairól.

Az ellenség értékelésére nem fordítottunk eddig elég gondot. Cikkeinkben, beszélgetéseinkben gyakran lebecsültük az ellenség ilyen vagy amolyan ténykedéseit. Ez helytelen. Természetesen ugyanolyan helytelen az ellenség túlértékelése is. Egyes, hadtudománnyal és hadtörténelemmel foglalkozó cikkek nagyon primitív módon beszélnek a burzsoá hadtudományról. Általában azt igyekeznek aláhúzni, hogy a burzsoá hadtudomány válságban van, hogy a kapitalista országok egy helyben topognak és hogy a burzsoá hadtudomány képtelen a korszerű harc követelményeinek megfelelően a katonai elméletek fejlesztésére.

Pl. a Zrínyi Akadémia hadtörténelmi tanszéke által kiadott Hadtörténelmi Jegyzet a Honvéd Akadémia számára I. kötetében a kapitalizmus hadművészetével foglalkozva, a burzsoá hadtudomány csődbe jutását húzzák alá. Nem célom a burzsoá hadtudományról írott cikk elemzése. Kizárólag csak azt akarom megmutatni, hogy mennyire helytelen és káros következtetéseket vont le a cikk a burzsoá hadtudományról. „A kapita-

listák hadtudománya tehát a háború gépi korszakában menthetetlenül csődbe jutott." (Hadtörténelem. Jegyzet a Honvéd Akadémia számára, 35. oldal.)

Befejezésül a cikk azt a következtetést vonja le, hogy hiába kísérleteznek a burzsoá katonai teoretikusok a különféle atomháborús elméletekkel, de a válságot nem tudják megoldani. „A különféle „gombnyomásos" elképzeléseik világosan igazolják, hogy az imperialisták hadtudománya végleg a kátyuba jutott" (ugyanott 40. old.). Természetesen a kapitalizmus általános válsága kiterjed a kapitalizmus minden területére, úgy a gazdasági, mint a politikai életre egyaránt. Ebből következik, hogy a kapitalizmus általános válsága visszatükröződik a burzsoá hadtudományban is. De csak a válságot és a kátyuba jutást látni a burzsoá hadtudományban, helytelen és káros. Ebből csak egy következtetést lehet levonni. Ha a kapitalisták hadtudománya „kátyuba jutott", és ha képtelenek a katonai elméletek továbbfejlesztésére, akkor nekünk nem szükséges a „csődbejutott" hadtudomány tanulmányozása, sőt érdeklődni sem kell katonai elméleteik, módszereik iránt. Az ilyen nézetek oda vezetnek, hogy az ellenséget gyenge, működésképtelennek, nem állóképesnek ábrázolják. Ez helytelen értékelés. Az ilyen értékelés könnyen azt a hitet keltheti hadseregünkben, hogy a győzelem könnyű lesz és nekünk a könnyű győzelemre kell felkészülni. Az ellenség értékelésénél feltétlenül figyelembe kell venni az objektív tényeket. Értékelni kell az ellenség gyenge és erős oldalait. Tisztában kell lennünk azzal, hogy ha az agresszorok ránk erőszakolják a háborút, harcolni nem a szélmalmok ellen kell, hanem olyan ellenséggel, amely rendelkezik mindazzal, amit a korszerű háború megkövetel: fejlett iparral, technikailag jól ellátott és előkészített hadsereggel. Győzelmet az ilyen ellenség felett csak abban az esetben arathatunk, ha mozgósítjuk népünk és hadseregünk teljes erőforrásait, ha felkészülünk a kemény harcra és ennek megfelelően képezzük ki csapatainkat.

Nem igaz, hogy az ellenség hadtudománya „kátyuba jutott", hogy a kapitalista országokban nincs hadtudomány, hogy ott nincs új felfedezés, hogy azon nincs mit tanulmányozni. Az ilyen nézetek a megnyugváshoz, a nemtörődömséghez, az önteltséghez és az elbizakodottsághoz vezetnek.

A burzsoá hadtudomány létezik, mint ahogy létezik maga a kapitalista társadalom is, amely ezt a tudományt létrehozta. Lehetetlen elképzelni a modern gépiparral rendelkező korszerű kapitalizmust a tudomány elért vívmányainak felhasználása nélkül. És még kevésbé lehet elképzelni az imperializmust hadtudomány nélkül. Az imperializmus létezszorosan összefügg az erőszakkal, a háborúval. Az imperializmus nem tud élni háború nélkül, az idegen és függő országok népeinek leigázása és kifosztása nélkül. Idegen népek meghódítására, kifosztására, gyarmatok megtartására és megszerzésére az imperialisták hatalmas hadsereget létesítenek, melynek szervezésénél, kiképzésénél és taktikájának a megterem-

tésénél figyelembe veszik a hadtörténelem és a hadművészet tapasztalatait.

A burzsoá katonai vezetők nagy buzgalommal törekednek a fegyveres harc törvényeinek a megismerésére. Nagy gondot fordítanak a korszerű technika alkalmazásának és a harcászat különböző módszereinek tanulmányozására. Igyekeznek felismerni a különböző háborús jelenségek kölcsönös összefüggését, kapcsolatát és ezekből saját érdekeiknek megfelelő következtetéseket vonnak le. Röviden, tanulmányozzák mindazokat a kérdéseket, amelyek összefüggnek és szorosan kapcsolódnak a háború és a hadsereg előkészítésének s a hadsereg alkalmazásának kérdéseivel. Mi ez, ha nem hadtudomány? A burzsoá hadtudomány igenis létezik és teoretikusai aktívan dolgoznak, hogy megteremtsék gazdáik agresszív tervéhez szükséges elméleteket és módszereket.

A mi feladatunk nem az, hogy lekicsinyítsük és tehetetlennek tüntessük fel az ellenséget, amely katonai viszonylatban semmi újat és értékest alkotni már nem tud. Ellenkezőleg. Világosan kell látnunk, s ezt kell megértenie hadseregünk minden egyes tisztjének, parancsnokának és katonájának, hogy az ellenünk új háborút előkészítő ellenség nem egy tehetetlen, ketrecbe zárt fenevad, aki csak őrjöng és ártani nem tud, hanem rendelkezik mindazzal a tudással, technikával, amit a korszerű háború megkövetel.

Ahhoz, hogy győzelmet arassunk a ravasz és korszerű technikával jól ellátott ellenség felett, meg kell ismerni az ellenséget. Tanulmányozni kell az ellenség katonai elméleteit, nézeteit, a burzsoá hadtudományt, a burzsoá katonai elméleteket, a korszerű technikai fejlődését és alkalmazásának módszerét. E kérdések alapos tanulmányozása és ismerete nélkül nem vonhatunk le megfelelő következtetéseket az ellenség erős és gyenge oldalait illetőleg. S továbbá, nem mehetünk előre, nem fejleszthetjük tovább a saját hadtudományunkat, ha nem ismerjük az ellenség katonai elméleteit, nézeteit és módszereit. De nem egyszerűen csak ismerni kell a burzsoá hadtudományt, hanem annak eredményeit kritikailag fel kell dolgozni és alkalmazni kell a körülmények és a sajátosságoktól függően.

A burzsoá hadtudomány elismerése nem jelent egyenlőségjelet a szovjet és a burzsoá hadtudomány között. A szovjet és burzsoá hadtudomány között kétségtelenül vannak közös vonások, de e közös vonások ellenére mégis gyökeres különbség van a szovjet és burzsoá hadtudomány között. Ez a gyökeres különbség mindenekelőtt osztály-tartalmában, szociális és politikai irányzatában keresendő, amely teljes mértékben annak a társadalmi rendszernek a jellegétől függ, amelyet a hadtudomány szolgál.

A burzsoá hadtudomány, a burzsoá katonai elméletek a tőkés osztály érdekeit tükrözik és védelmezik. Az amerikai katonai ideológia arra hivatott, hogy igazolja az amerikai imperialista reakciós körök politikáját,

a lázas fegyverkezési hajszát, az agresszív katonai tömbök létrehozását, katonai támaszpontok létesítését és az amerikai faj számára a világuralom megteremtését. E cél megvalósítása érdekében gazdasági, politikai, ideológiai, diplomáciai és katonai eszközökkel egyaránt harcolnak.

A burzsoá katonai ideológia két alapvető részre oszlik: katona-politikai és tisztán katonaira. Az imperialista katona-politikai ideológia feladata a néptömegek és a hadsereg személyi állományának a megtévesztése, a milliomosok és milliárdosok reakciós törekvésének, rabló, népellenes ténykedésének az álcázása. Hazug demagóg frázisokkal az amerikai nép faji felsőbbrendűségét hirdetve leleplezni a dolgozó tömegek, valamint a hadsereg személyi állománya előtt a háború igazi célját és különféle reakciós katonai elméletek propagálásával elhitetni az amerikai néppel, hogy számára a háború nem hoz gyászt és nélkülözést.

Az imperialisták az ú. n. „kommunista veszéllyel" igyekeznek megfélemlíteni országuk népeit. „A nemzetközi kommunizmus elleni harc" leple alatt készítik az új világháborút a Szovjetunió és a népi demokratikus országok ellen. A burzsoá országok uralkodó osztályai „a kommunista veszéllyel" és hazug rágalmak terjesztésével a Szovjetunió és a népi demokratikus országok „támadó szelleméről való híreszteléssel igyekeznek megfélemlíteni az egyszerű embereket és meggyűlöltetni velük a Szovjetuniót és a többi népi demokratikus országot. Nyíltan hangoztatják, hogy csak két választ van, a háború vagy a kapituláció. Dulles amerikai külügyminiszter a volt jezsuita kollégiumi növendékek kongresszusán 1955 áprilisban arról igyekezett meggyőzni a hallgatóságot, hogy „a béke bizonyos feltételek mellett az emberiség hanyatlásához és az emberek olyan fokú szellemi visszaeséséhez vezethet, amely megsemmisíti az erkölcsi és szellemi véleményalkotás képességét." (Szabad Nép 1955. 04. 12. száma.)

Sajtóban, rádióban, filmen stb. folytatott háborús propagandán keresztül arról igyekeznek meggyőzni a néptömegek széles rétegeit, hogy ne higgyenek az emberek békés, baráti együttélésének lehetőségében. Pl. H. Hoszkinsz amerikai történész arra hívja fel az amerikai nép figyelmét, hogy soha se higgyen az emberek baráti viszonyában, békés egymásmellett élésében és hogy ne felejtse el azt, hogy az ember az egymással konkurráló állat és mint ilyen mindig fog harcolni egymás ellen.

A burzsoá katonai ideológia második „tisztán katonai" részének feladata a katonai doktrina kidolgozása, az általános irányvonal meghatározása a fegyveres erők előkészítésére és felhasználására. Feladata továbbá kidolgozni a Szovjetunió és a népi demokratikus országok elleni agresszív háború előkészítésének és viselésének tervét, valamint igyekszik megtalálni és megalapozni a hadviselés olyan eszközeit és módszereit, amelyek a legjobban megfelelnek az imperialisták érdekeinek. Mindkét alapvető része az imperialisták katonai ideológiájának egy célt szolgál; a háború előkészítéséhez szükséges ideológiai és szakmai feladatok megoldását és tervek kidolgozását.

Az imperialista sajtóban, rádióban, a reakciós körök megbeszélésein különféle agresszív elméletek látnak napvilágot. Ezek közül a legelterjedtebb és az uralkodó a sokat hangoztatott ú. n. globális (világ) háború elmélete, amelyet mint a totális háborút is propagálják. Mi a jellemző vonása ennek az elméletnek?

Először ez az elmélet mélyen kommunistaellenes elmélet. Abból indul ki, hogy a háború kitörése két hatalmas világcsoport, kelet és nyugat között várható. A Szovjetunió és a népi demokráciák elleni háborúnak az elmélete.

A globális háború elméletének második jellemző vonása abban áll, hogy az egész kapitalista világot a szocialista tábor elleni háború bázisának tekinti. A globális háború elméletének gyártói abból indulnak ki, hogy az USA-nak minden lehetősége és eszköze megvan arra, hogy az egész kapitalista világot egy egységes, kommunistaellenes táborba tömörítse a Szovjetunió és a népi demokráciák elleni háborúra.

Harmadszor, a globális háború elméletét összekapcsolják a totális háború elméletével, ami egyenlő az összes ismert és elképzelt tömegpusztító fegyverek és harceszközök korlátlan mérvű alkalmazásával. Az atom- és hidrogénfegyverek alkalmazását tervezik nemcsak a harcmezőkön, hanem a polgári lakosság ellen is. Irtóháborút terveznek a hátországban élő lakosság ellen. A lakosság nagy részének a megsemmisítésével, az ipari központok és városok mérhetetlen pusztításával, a népek ellenállásának megtörését, a tőkések, a földbirtokosok hatalmának visszaállítását tervezik.

S végül az elmélet abból indul ki, hogy a győzelem kivívásához a korszerű háborúban nem elegendő csak egyetlen fegyvernemre támaszkodni és ezért „egyensúlyozott" háborút kell előkészíteni. Az „egyensúlyozott" háború elmélete megköveteli az „egyensúlyozott" fegyveres erők létrehozását, melyekben mindenfajta korszerű fegyvernem úgy a szárazföldi, légi, mint tengeri erők résztvennének. Általában az amerikai katonai vezetők nagy többsége az „egyensúlyozás" elméletét védelmezi.

Magát a háború lefolyását két-három szakaszra tervezik. U. n. „három fázisos" háborúról álmodoznak. Mi a lényege a „három fázisos" háború elméletének? A „három fázisos" háború lényege, hogy a háború első és második szakaszában az Egyesült Államok csak légi és tengerészeti erőkkel venne részt, a háború főterhét ebben az időszakban a szövetségesekre, illetve a csatlós csapatokra tervezik hárítani. Az amerikai szárazföldi csapatok, tervük szerint csak akkor kerülnének bevetésre, amikor már az ellenség ellenállása megtört. Akkor „villámgyors" hadműveletekkel, a gyorsan mozgó, gépesített csapatok bevetésével tervezik az ellenség megsemmisítését és a háború befejezését. E terveket az első és második világháború tapasztalatai alapján szövögetik, amikor az amerikai haderő csak a háború utolsó szakaszában lépett be.

A globális háború elméletével elválaszthatatlan kapcsolatban áll a légi-atom „villámháború" elmélete. Ennek az elméletnek szintén az a

feladata, hogy meghatározza a demokratikus tábor országai ellen viselt háború módját. Az amerikai, angol vezető politikusok és katonai teoretikusaik többször kijelentették, hogy a szövetségesek összes hadműveletei az atom- és a hidrogénfegyver alkalmazására épülnek. Nyíltan hangoztatják, hogy a modern háború nem azzal kezdődik, hogy csapatokat vonultatnak fel a határon és megüzenik a háborút, hanem a stratégiai légierő meglepetésszerű támadásával, amely atom- és hidogénbombákat alkalmaz. Ezek az elméletek világosan megmutatják, hogy *az imperialista körök katonai teoretikusai a háborút váratlan hadászati csapások útján szándékoznak megindítani.* Az atom- és hidrogénfegyverek alkalmazásával, váratlan légicsapásokkal tervezik a szocialista tábor országainak belsejében lévő legfontosabb ipari objektumok megsemmisítését, a közlekedés megbénítását és a lakosság demoralizálását. Abban reménykednek, hogy az atom- és hidrogénfegyverek hatalmas romboló erejét felhasználva, kezdeti csapás eredményeképpen magukhoz ragadhatják a kezdeményezést a háborúban. Úgy gondolják, hogy aljas céljaik megvalósításának érdekében mindenekelőtt a légifölényt kell kivívniok, amely biztosítja a szabad berepülést az ellenség hátországába. E terv végrehajtása érdekében a légitámaszpontok sokaságával igyekeznek bekeríteni a szocialista tábor országait azzal a nyílt, nem titkolt céllal, hogy váratlan csapást mérjenek a szocialista tábor országaira, így köztük hazánkra is.

A légifölény megteremtése érdekében 1954—55-ben jelentősen növelték a légierő költségvetését. Az 55—56-os évben a hadügyminisztérium rendelkezésére bocsátott anyagi eszközöknek több mint 2/3-át fordították a légierőre. Természetesen a légierő fejlesztése mellett az imperialista agresszorok igyekeznek hatalmas szárazföldi csapatokat is létrehozni. Ez a tény azt mutatja, hogy ők maguk is beismerik, hogy lehetetlen a háború kimenetelét egyedül csak a levegőből mért csapásokkal eldönteni.

A váratlanság tényezője, amelyre az imperialisták agresszív terveiket építik, nem újkeletű. Már régen ismeretes a hadtörténelemben és sok esetben meghatározta az ütközetek, csaták kimenetelét. A hadvezérek a történelem folyamán igyekeztek sikeresen alkalmazni. Az utolsó 50 esztendőben a váratlanság az imperialista államok agresszív tevékenységének fő tényezőjévé vált olyan államokkal szemben, amelyekkel egyébként békés viszonyban éltek. A hadvezetésnek ez a módja igen jól megfelel az imperialisták hódító céljának, hitszegő politikájának. A burzsoá államok katonai doktrinái általában a váratlan támadásra épülnek. A váratlan támadás az agresszornak kezdeti katonai fölényt biztosít azon keresztül, hogy ő választja meg a támadás időpontját és őnála lesz első időben a kezdeményezés. Ebből kiindulva javasolják és tervezgetik a „preventív" háborút, a váratlan támadást a Szovjetunió és a népi demokratikus országok ellen. A váratlan támadás alkalmazásával könnyebb végrehajtani az agressziót idegen népek, idegen országok leigázását.

E célt szolgálják teljes egészében az USA határán kívül elhelyezett csapatok, amelyek hivatottak biztosítani: egyik oldalon az amerikai tőkések zavartalan terjeszkedését a függő országokban, — másodszor a forradalmi és nemzeti felszabadító mozgalmak vérbefojtását az imperialista tábor területén, — harmadszor biztosítják az imperialisták agresszív tervének megfelelően a Szovjetunió és a népi demokratikus országok bekerítését, s ezzel együtt előkészítik és megteremtik a szocialista tábor elleni váratlan támadás feltételeit.

Ugyancsak nagy figyelmet fordítottak a váratlanság tényezőjére a német imperializmus katonai ideológusai is. A német katonai ideológia, amely a második világháborúban teljes vereséget szenvedett, minden agresszív tervét a váratlan támadásra építette. A gyakorlat megmutatta, hogy a korszerű háború követelményei között a német katonai ideológiára épült agresszív tervek csak a gyenge, burzsoá államokkal szemben állták meg a helyüket, de az erős szocialista állammal nem bírták a harcot. A váratlanság alkalmazása a burzsoá országokkal szemben a németek részére nagymértékben befolyásolta a háború menetét és kimenetelét. A szocialista állammal szemben a fasiszta Németország váratlan támadása csak kezdeti hadműveleti sikerek eléréséhez vezetett, amit a szovjet csapatok 8 hónapos kemény harc következtében teljes mértékben felszámoltak, vagyis megfosztották a német fasiszta csapatokat attól az előnytől, amit a váratlan támadás következtében szereztek.

A félreértések elkerülése végett szükségesnek tartom megjegyezni, hogy cikkemben nem a hadműveleti és harcászati méretekben alkalmazott „váratlanságról" van szó, amit a hadtörténelem folyamán az egyes hadvezérek alkalmaztak és amit oly széles méretekben alkalmazott a Szovjet Hadsereg a Nagy Honvédő Háború csaknem valamennyi hadműveletében és csatájában. Cikkemben a stratégiai méretekben alkalmazható váratlanságra gondolok. Konkrétan a váratlanságnak arra a formájára, ami a háború elején kerülhet alkalmazásra, amikor az egyik szomszédos ország, annak érdekében, hogy rövid idő alatt döntő csapást mérjen ellenfelére, hitszegően, meglepetésszerűen, váratlanul rátör a másik félre és e rátörés következtében jelentős eredményeket ér el. A váratlanságnak ezt a fajtáját alkalmazta a fasiszta Németország a Szovjetunióra való hitszegő rátörésénél 1941-ben.

A váratlanságnak ez a formája az agresszív országok fegyvere, az agresszorok kedvelt módszere a háború kirobbantásában. Ez első helyet foglal el az imperialisták hódító terveiben. Az imperialista államok az ellenségeik ellen indított váratlan támadással olyan feltételeket igyekeznek létrehozni, hogy rövid idő alatt megnyerjék a háborút, vagyis, hogy minél gyorsabban megvalósítsák villámháborús terveiket. Ez a tény magából az imperialista államok természetéből fakad. Az imperialisták politikai és gazdasági okokból kifolyólag félnek a huzamosabb hadműveletektől. Az imperialisták által viselt hódító háborúk igazságtalanok, ezért természetesen nem élvezik a néptömegek támogatását. De nemcsak, hogy

nem élvezik a néptömegek támogatását, hanem ellenkezőleg, kiváltják a néptömegek általános felháborodását. Ezért szeretnék a háborút lehetőleg néptömegek nélkül megvívni. Vagy ha már szükséges a néptömegek bevonása, az csak rövid ideig tartson. Ez az általános helyzet arra készteti az imperialista agresszorokat, hogy villámháborús terveket készítsenek, amelyeket a váratlanság tényezőjére és a nagymérvű technika alkalmazására alapoznak.

Ez azonban a stratégiai meglepetésnek csak egyik formája. Stratégiai meglepetés alkalmazható a háború folyamán is, amikor valamelyik harcoló fél nagyobb hadműveleti csoportosítások, váratlan tevékenységét hajtja végre olyan irányban, ahol azt az ellenség nem várta, olyan harceljárásokat, módszereket és harceszközöket alkalmaz, amelyekkel szemben az ellenség készületlennek bizonyult. A stratégiai váratlanság ezen formájának példája az 1944-es hadjáratokban egymás után megvalósított és meglepetésszerűen alkalmazott stratégiai csapások, melyek megsemmisítő csapást jelentettek a fasiszta betolakodókra.

A váratlanságnak az előző formáját, mint az agresszorok fegyverét, a szocialista tábor országai elvetik. A szovjet hadtudomány és a szovjet katonai ideológia számára idegen a szomszédos országok elleni váratlan támadás gondolata, idegen népek, idegen országok leigázása, meghódítása. Ez a tény a szocialista tábor országainak társadalmi rendjéből fakad.

A szocialista tábor országai nem hívei az „erő politikájá"-nak, nem szőnek agresszív terveket más országok ellen, hanem a békés együttélés lehetőségét keresik. „Mi nem vagyunk hívei az „erő politikájának" — mondotta Bulganyin elvtárs a varsói értekezleten. — „Nem törekszünk háborúra, nem akarunk fegyverkezési versenyt, mi a legradikálisabb leszerelési intézkedések hívei vagyunk." (Szabad Nép 1955. V. 12.)

A szocialista tábor békepolitikáját támasztja alá továbbá az a tény, hogy a nyolc állam Varsóban megkötött barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási szerződése nem zártkörű egyezmény. Ezen szerződés célja a béke fenntartása, népeink békés alkotó munkájának biztosítása. Mi nem akarunk háborút. A béke és a különböző társadalmi rendszerek egymás mellett élésének a legkövetkezetesebb harcosai vagyunk. A szocialista tábor országaitól távol állnak az idegen országok leigázásának és bekebelezésének eszméi. A varsói szerződés Politikai Tanácskozó Bizottságának deklarációja kimondja, hogy a szerződést aláírt államok eltökélték, hogy „a népek békéje megszilárdítása nemes ügyének szentelik erőfeszítéseiket." Kifejezték készségüket, „hogy a többi érdekelt állammal együtt megvizsgálják az európai biztonság halaszthatatlan kérdéseit, valamint a többi megoldatlan nemzetközi problémát is, köztük a fegyverkezési verseny beszüntetését és az emberiségnek az atomháború veszélyétől való megszabadítását célzó intézkedéseket. Ugyanakkor továbbra is kellőképpen gondoskodnak saját biztonságuk biztosításáról, és az a szilárd elhatározás tölti el őket, hogy minden szükséges intézke-

dést megtesznek saját állampolgáraik békés munkájának megvédésére, a népeik békés fejlődéséhez és virágzó életéhez szükséges feltételek biztosítására."

Ez a Szovjetunió békepolitikája, amelynek változatlan lenini elve a különböző társadalmi rendszerek egymás mellett élése. Ezt a politikát a mi kormányunk is teljes mértékben támogatja. Ezek a tények világosan megmutatják, hogy a szocialista tábor országai a béke, a népek közötti együttműködés következetes harcosai.

Mi következetesen harcolunk a béke megszilárdításáért és a nemzetközi feszültség enyhítéséért, azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül az amerikai és angol imperialisták békeellenes, új világháború előkészítésére irányuló terveit. A történelem tapasztalata azt mutatja, hogy az agresszorok igyekeznek mindig váratlanul rajtaütni ellenfeleiken. Az imperialisták agresszív terveiben komoly szerepet foglal el a váratlan támadás. Egyes katonai vezetők nyíltan hangoztatják, hogy *atom- és hidrogénfegyvert alkalmazva, váratlan támadást kell indítani a Szovjetunió és a népi demokráciák ellen.* Stratégiájuk tehát a váratlan támadáson alapszik. Az állítólagos „védelmi célok" hangoztatásával a közvélemény megtévesztésére, a népek éberségének elaltatására törekednek, hogy így könnyebben végrehajthassák aljas, agresszív terveiket. A váratlan támadáson alapuló imperialista agresszív tervek arra kötelezneknek bennünket, hogy figyelmesen tanulmányozzuk a váratlanság alkalmazásának történetét és abból megfelelő következtetéseket vonjunk le a jövőre. Nagy hibát követnénk el, ha a „váratlanság" kérdése felett napirendre térnénk. Ha megnyugtatnánk magunkat azzal, hogy ez az agresszorok fegyvere és mivel nekünk nincsenek agresszív céljaink, nincs mit kezdenünk a váratlanság tényezőjével.

A szovjet hadtudomány — melynek alapja a marxizmus—leninizmus — képes arra, hogy helyesen feltárja a modern háború törvényszerűségeit és megmutassa a győzelmes fegyveres harc útjait és módjait. A szovjet hadtudomány abból indul ki, hogy a háború törvényei ugyanúgy, mint minden más társadalmi, vagy természeti jelenség törvényei, objektívek. A marxizmus—leninizmus azt tanítja, hogy a tudomány törvényeit, akár természettudomány, akár társadalmi tudomány törvényeiről van szó, az ember akaratától függetlenül végbemenő objektív folyamatok visszatükrözésének kell tekinteni. Ez teljes mértékben vonatkozik a hadtudomány és a háború törvényeire is.

A háború törvényszerűségei és a háború vezetésének törvényei függetlenek az emberek akaratától, megvan a reális alapjuk, melyek ugyanazokból az objektív törvényekből fakadnak, mint a háború. Engels eme törvényszerűségeket tanulmányozva, rámutatott arra, hogy a hadsereg egész szervezete, valamint harcmódja és ezzel kapcsolatban a győzelem és vereség anyagi, gazdasági, politikai feltételektől, az ember- és fegyveranyagtól függ. *Az ország társadalmi, gazdasági, erkölcsi és*

katonai lehetőségei szolgáltatják azt az objektív alapot, amely feltétlenül szükséges a győzelemhez egy korszerű háborúban.

A szovjet hadtudomány tudományosan feltárja előttünk a modern háború törvényszerűségeit. Megmutatja, magában foglalja mindazt, ami elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy megértsük a korszerű háború menetét befolyásoló és kimenetelét eldöntő tényezőket. A szovjet hadtudomány feltárja és megmutatja azt, hogy a korszerű háborúban a győzelmet nemcsak a csatákban és ütközetekben kovácsolják, hanem a hátországban is. A győzelem elérésére elengedhetetlen az egész nép erőfeszítése, az ország valamennyi gazdasági és erkölcsi forrásának mozgósítása.

A szovjet hadtudomány a háború törvényszerűségeinek tanulmányozásánál abból indul ki, hogy visszavonhatatlanul elmúltak azok az idők, amikor a háborút zsoldosok, vagy a néptől félig-meddig elszakadt kaszt képviselői viselték. A háborút ma a népek viselik és a szovjet hadtudomány ebből indul ki. „A háború — mondja Lenin — minden nemzet összes gazdasági és szervezeti erőinek a próbája." (Lenin művei 30. köt. 141. old.) *Csak azok az országok bírják ki a próbatételt, amelyek erősebbeknek bizonyultak ellenfeleiknél a háború folyamán: a fejlődés, a gazdasági szervezés, a tapasztalat, a hadművelet és a hadsereg szelleme, valamint az ország népének kitartása és egysége szempontjából.*

A szovjet hadtudomány a háború törvényszerűségeit vizsgálva, a háború menetét befolyásoló és sorsát eldöntő tényezőket két csoportra osztja:

1. A háború sorsát eldöntő, állandóan ható tényezőkre (hátország szilárdsága, hadsereg szelleme, hadosztályok száma és minősége, hadsereg fegyverzete és a hadsereg parancsnoki karának szervezőképessége),

2. és a háború menetét befolyásoló, bizonyos feltételek között a kimenetelét meghatározó ideiglenes, alkalmi jellegű tényezőkre (váratlanság-meglepetésszerűség, a népgazdaság haditermelésre való átállítása és a fegyveres erők teljes mozgósítása, felvonultatása még a háború megkezdése előtt.

Nézzük meg külön-külön ezeket a tényezőket. Az állandóan ható tényezők jelentősége abban áll, hogy ezek magukban foglalják a győzelem kiharcolásának feltételeit. Ezek ismerete hozzásegít bennünket ahhoz, hogy megismerjük és megértsük azt, hogy a modern háborúban az az állam győz:

a) amelyik a háború folyamán állandóan növeli és fejleszti gazdasági erejét és tartalékait;

b) amelyik teljes mértékben élvezi népe támogatását, amelyik képes arra, hogy a háború folyamán állandóan növelje a lakosság és hadserege erkölcsi-politikai egységét és szilárdságát, a hadsereg műszaki, technikai ellátottságát és biztosítani tudja a korszerű háború vezetésének elsajátítását, a korszerű technika alkalmazását.

Röviden összefoglalva, a korszerű háborúban az az állam győz, amelyik a háború sorsát eldöntő, állandóan ható tényezők fölényét biztosítani tudja az ellenséggel szemben.

Az állandóan ható tényezőkkel kapcsolatban hasonló hibát követtünk el, mint a burzsoá hadtudomány értékelésénél. Egyesek azt állították, hogy az állandóan ható tényezőket csak a szocialista társadalom képes teljesen kifejleszteni és felhasználni.

Az állandóan ható tényezők nem újak, ezeket már nagyon régen ismeri a hadtörténelem. Igen sok hadvezér régebben is figyelembe vette. A történelem azt mutatja, hogy a kimagasló hadvezérek, katonai teoretikusok számoltak a hadsereg fegyverzetével, a hadosztályok mennyiségével, minőségével, sőt figyelembe vették a hátország szilárdságát, a hadsereg erkölcsi állapotát és természetesen a hadsereg kádereinek az előkészítését is. Igaz, hogy e feltételeket nem egyesítették az „állandóan ható tényezők" gyűjtőnév alatt, de mind a stratégiai, mind a hadműveleti tervek előkészítésénél számoltak e tényezőkkel.

Természetesen e tényezők mindegyike nem játszott a háborúk története folyamán olyan döntő szerepet, mint a háború gépi korszakában. A szocialista hadtudomány abból indul ki, hogy a hadviselés, a harccselekmények módjai és egészében a háború vezetésének módszerei nem mindig egyformák. A fejlődés feltételeitől, elsősorban a termelés fejlődésétől függően állandóan változnak. Ez a függőség a hadművészet fejlődésének objektív törvénye. A fegyveres harc a feudalizmus korszakában másképp, más törvényszerűségek szerint fejlődött, mint a rabszolga vagy a kapitalista társadalomban. Ezzel magyarázható az, hogy pl. a hátország szerepe a háború gépi korszakában sokkal döntőbb, mint a feudalizmus korszakában, vagy a rabszolgatársadalomban. *A történelem folyamán lezajlott háborúkból általában az a hadsereg került ki győztesen, amelyiknek jobb volt az ellátottsága, szelleme, fegyverzete, nagyobb volt csapatainak száma és jobb a minősége, valamint a parancsnoki állományának szervezőképessége.*

Mi mással lehetne magyarázni pl. a franciák 1793—94-es győzelmét az egyesült európai reakció felett? Talán csoda történt? — ahogy azt a burzsoá körök hangoztatni szokták. Nem! Nem történt csoda, hanem azok a tényezők, amelyek eldöntötték a háború sorsát, a franciák oldalán voltak. Jobb volt a forradalmi Franciaország hátországa, mint a vele szembenállóké. A konvent minden szükségest az ország védelmére állított. Megmozdult az egész francia nép és 1794 elején már 600 000 felfegyverzett katonája volt a francia köztársaságnak. A francia nép megértette a háború célját, megértette és felmérte azt a veszélyt, amit a reakciós monarchista hadseregek győzelme jelentett volna Franciaország számára. A háború céljainak megértése új szellemet és harcmódot teremtett a hadseregben, amely képessé tette a katonákat arra, hogy a hadrend felbomlása esetén kisebb csoportokba verődve folytassák a

harcot a betolakodók ellen. Ha a háború sorsát eldöntő tényezők közül bármelyiket is nézzük, arra a megállapításra jutunk, hogy a fölény a francia hadsereg oldalán volt és ez a francia köztársaság javára döntötte el a háború kimenetelét.

Vajon ma, amikor az amerikai imperialisták megkezdték saját és szövetséges országaik fasizálását, nem a saját érdekeiket biztosító hátország megteremtésére gondolnak? Vagy a hadsereg faji gyűlöletre való nevelése nem az agresszív hadsereget jellemző szellem megteremtését szolgálja? Vagy, amikor az amerikaiak hatalmas hadsereget készülnek létrehozni és azt korszerű technikával ellátni, nem arra törekszenek-e, hogy fölénybe kerüljenek a hadsereg fejlesztése, minősége és mennyisége tekintetében? De igenis erre törekednek. Igyekeznek növelni a hadosztályok számát és minőségét, a parancsnoki állományuk szervezőképességét. Mire mutatnak ezek a tények? Arra, hogy a burzsoá országok mindent elkövetnek, hogy a háború sorsát eldöntő tényezők területén fölényt vívjanak ki. Montgomery feldmarsall 1954. november 28-án a kaliforniai technológiai főiskolán mondott háborús beszédében arról igyekezett meggyőzni a hallgatóságot, hogy a szövetségeseknek maximálisan jól képzett és ellátott csapatokra van szüksége. E csapatoknak hatalmas támadó erővel, magas erkölcsi színvonallal és magas fegyelemmel kell rendelkezniök, amelyek fiatal, jól képzett parancsnokok vezetése alatt végzik ténykedéseiket. Kell-e fényesebb bizonyíték ennél, hogy a burzsoá katonai teoretikusok igen jól ismerik és a gyakorlatban is alkalmazni akarják a háború sorsát eldöntő, állandóan ható tényezőket.

Az állandóan ható tényezők tehát nemcsak a szocialista társadalomra jellemzők, hanem megvannak a kapitalista országokban is. Más lapra tartozik az, hogy a burzsoá országok a legnagyobb erőfeszítéseik ellenére sem képesek minden tényező terén fölényt biztosítani. Ez a kapitalista országok természetéből fakad, abból a tényből, hogy az antagonisztikus társadalom, ahol terrorral lehetetlen közös nevezőre hozni a dolgozók és a tőkések érdekeit. Erre legjobb példa az Egyesült Államok. A koreai agresszió idején az Amerikai Egyesült Államoknak minden lehetőségük megvolt a szilárd hátország létrehozására. Van fejlett nagyipara, ami alapja a szilárd hátország létrehozásának. Azonban a szilárd hátország csak nagyiparral nem teremthető meg, mert *a szilárd hátország fogalmába tartozik mindaz, ami az állam és nép életét és tevékenységét érinti: a társadalmi rend, az ország gazdasági élete, a termelési apparátus, a lakosság osztály- és nemzeti összetétele, erkölcsi-politikai állásfoglalása, politikai egysége stb.* Ha most az itt felsorolt tényezők alapján nézzük az amerikai hátországot, azt látjuk, hogy a koreai háború idején nem töltötte be a szilárd hátország szerepét.

Elegendő rámutatni arra, hogy 1950-ben, 1843, 1951-ben 4737, 1953-ban 4750 sztrájk volt, 1950-ben több mint 2 millió, 51-ben ugyancsak több

mint 2 millió, 53-ban 3,5 millió sztrájkoló volt az Egyesült Államokban. Lehet-e ilyen esetben szilárd hátországról beszélni? Természetesen, hogy nem.

A burzsoá katonai vezetők egyre jobban kezdik megismerni a hadsereg erkölcsi szellemének jelentőségét. Nem helytállók ezzel kapcsolatban azok a nézetek, melyek szerint a burzsoá katonai teoretikusok, a burzsoá hadtudomány túlértékeli a technika szerepét és alábecsüli az ember szerepét. Kétségtelen, voltak ilyen burzsoá katonai teoretikusok, akik azon törték és törik a fejüket, hogy hogyan lehetne az ember szerepét csökkenteni, hogyan lehetne kis létszámú „elit hadsereget" létrehozni és a gépek és fegyverek túlsúlyával az imperialisták javára eldönteni a háború sorsát. De nem ez a jellemző a burzsoá hadtudományra. A gyakorlat azt mutatja, hogy a második világháborúban annak ellenére, hogy a kis létszámú „elit hadseregek" elmélete létezett — ezt egyes burzsoá teoretikusok melegen propagálták —, de a burzsoá nagyhatalmak nem az „elit hadseregek" szervezésére vették az irányt, hanem a milliós hadseregekre. Ugyanez a helyzet ma is.

Természetesen találunk olyan burzsoá katonai teoretikusokat, akik mindent a technikának vagy valamelyik meghatározott fegyvernemnek tulajdonítanak, a nagy többség azonban éppen a Nagy Honvédő Háború tapasztalatai alapján, a csatatereken a főerőt a meghatározott erkölcsi és harci tulajdonságokkal rendelkező emberben látja. „... a végső megpróbáltatásban a háború sikere vagy kudarca a harcostól függ" — jelentette ki Ridgway amerikai tábornok. Különösen nagy szorgalommal használják fel a csapatok erkölcsi szelleme szerepének tárgyalásánál a Nagy Honvédő Háború tapasztalatait. A Szovjetunió által megvert volt náci tábornok, Guderian, a csapatok erkölcsi szellemének jelentőségét méltatva arra hívta fel cinkostársai figyelmét, hogy „parancsnokaikat és harcosaikat legalábbis a szovjet parancsnokokkal és harcosokkal egyenértékűvé neveljék". Ezt írja: „az orosz tábornokok és katonák egyelmezettek. Az 1941. évi legsúlyosabb helyzetekben sem törtek meg lelkileg. Helytállásukat, kitartásukat a történelem bizonyította be. Neveljük hát katonáinkat ugyanolyan helytállókká és kitartókká. Az e téren elkövetett könnyelműség súlyosan megbosszulja magát." Az itt felhozott idézetek a legjobban bizonyítják azt, hogy a burzsoá katonai teoretikusok felismerték a csapatok erkölcsi szellemének a háborúban betöltött jelentőségét. Kétség nem fér hozzá, hogy a maguk módján mindent el fognak követni csapataik erkölcsi szellemének a megtartására.

Mi nagyon jól tudjuk, hogy a csapatok erkölcsi és harci tulajdonságai nem hullanak az égből, hogy ezek szorosan függnek az adott ország társadalmi és államrendjétől, a gazdasági és szociális viszonyoktól és a háború céljától. De most ne ezt nézzük, hanem azt, hogy a burzsoá katonai teoretikusok és a burzsoá hadtudomány nem veti meg a csapatok erkölcsi szellemének jelentőségét és a maga módján mindent elkövet,

hogy azt javítsa. Természetesen ez nem lesz könnyű feladat a burzsoázia számára.

Ugyan milyen szellemről lehet beszélni ott, ahol a katonák nem látják a háború célját, nem értik, hogy miért kell hazájuktól ezer kilométerekre távol harcolniok. Próbálták megjavítani a hadsereg szellemét? Igen. Bizottságokat létesítettek a katonák hangulatának tanulmányozására stb. Szabad rablást engedélyeztek a katonáknak. „Előttetek van Szöul kincseivel és nőivel" — mondotta MacArthur katonáinak az Incson és Szöul előtti csatában, és három nap szabad rablást engedélyezett katonáinak, amit Szöul elfoglalása után be is tartottak. Ez közvetlen folytatása a német módszereknek. A német fasiszták is ilyen módszerekkel igyekeztek megmételyezni a katonákat. Rablásra, gyújtogatásra nevelték őket. „Öljetek meg mindenkit, aki ellenünk van — mondotta Göring — öljetek, öljetek, nem ti viselitek ezért a felelősséget hanem én, tehát csak öljetek." „Megszabadítom az embert — ordította Hitler — attól a megalázó agyrémtől, amelynek neve: lelkiismeret. A lelkiismeret, akár csak a műveltség, megnyomorítja az embert. Az én előnyöm, hogy engem nem gátol semmiféle elméleti, vagy erkölcsi meggondolás."

Az amerikai imperializmus katonai teoretikusai az erkölcsi szellem megszilárdításának eszközét a propagandában, a csapatok ideológiai megmételyezésében látják. Hatalmas propagandaapparátust létesítettek, amely igyekszik megdolgozni a katonákat, beléjük oltani a faji és embergyűlölet eszméit, felszítani bennük az alacsony szenvedélyeket, a vagyonszerzést, az ital és a nő utáni vágyat, a gyilkosságot és rablást. Így fest a burzsoá hadseregek szellemének alapja. Ezzel azonban, amint a történelem igazolja, hadsereget hosszú háborúban összetartani nem lehet. A történelem azt mutatja, hogy imperialista országok hadseregei csak addig tartják meg harciasságukat, harci szellemüket, amíg sikereket érnek el a harcban. Amikor azonban komoly ellenségbe ütköznek és a harcok során vereséget szenvednek, elvesztik a gyilkoláson és fosztogatáson alapuló erkölcsi szellemüket.

A történelem tapasztalatai azonban azt is mutatják, hogy az imperialistáknak ezen erőfeszítései esetenként bizonyos ideig eredményt hoztak. Például a német fasisztáknak az őrült faji és soviniszta elméletekkel, az „élettér", a „világuralom" elméletével sikerült a háború első szakaszában a német fasiszta csapatok harci szellemének megteremtése, amely egészen a németek sztálingrádi vereségéig tartott. Ugyanilyen elméletekkel próbálkoznak ma az amerikaiak is. Kísérleteiket nem szabad se túlértékelni, se lebecsülni. A lebecsülés az elbizakodottsághoz vezet. A feladat az, hogy tanulmányozzuk az imperialisták minden ténykedését, propagandáját és módszerét, amit az erkölcsi tényező kialakítására alkalmaznak.

Mindezekből világosan látható, hogy nem helyes az állandóan ható tényezőket kizárólag csak a szocialista társadalomnak tulajdonítani. Az állandóan ható tényezők nem újkeletűek, már régen ismeretesek voltak

a hadtörténelemben. Állandóságuk abban rejlik, hogy a *történelem folyamán az a hadsereg került ki győztesen a háborúból, amelynek szilárdabb volt a hátországa és ennek következtében jobb volt az ellátása, szelleme, fegyelme, parancsnoki állományának tudása, fegyverzete és biztosítani tudta a mennyiségi és minőségi fölényt az ellenséggel szemben.* Ez a körülmény nem változott meg és mindezt a jövő háborújában is figyelembe kell vennünk. Ezeket a tényezőket ismerik a burzsoá katonai teoretikusok és vezetők is és a maguk módszereivel elkövetnek mindent, hogy a háború sorsát eldöntő állandóan ható tényezőket magas színvonalra emeljék és felhasználják.

Ugyanakkor, amikor ezt megállapítjuk, ne feledkezzünk meg arról, hogy *a háború sorsát eldöntő állandóan ható tényezők harmonikus együttműködésének létrehozása és azok alkalmazása szoros kapcsolatban van az adott ország társadalmi rendjének gazdasági, erkölcsi, katonai lehetőségeivel és a háború céljával.* Ha e tényeket figyelembe vesszük, nem lesz nehéz megérteni, hogy melyik társadalomnak van nagyobb lehetősége a háború sorsát eldöntő állandóan ható tényezőket magas színvonalra emelni és eredményesen felhasználni.

A szovjet hadtudomány — amint már említettem — a háború törvényszerűségeit vizsgálva, a háború menetét befolyásoló és sorsát eldöntő tényezőket két csoportra osztja:

Az első csoportba soroljuk azokat az előbb felsorolt állandóan ható tényezőket, amelyek teljes mértékben meghatározzák a háború menetét és kimenetelét.

A második csoportba soroljuk azokat a tényezőket, amelyek csak befolyásolhatják a háború menetét és bizonyos feltételek mellett a kimenetelét is. Mint ismeretes, a hadviselésben elfoglalt helyüknél és szerepüknél fogva a szovjet hadtudomány ezeket a tényezőket ideiglenes, alkalmi jellegű tényezőknek nevezi. A kérdés az, hogy miért nevezzük ezeket a tényezőket ideiglenes, alkalmi jellegű tényezőknek?

A népgazdaság haditermelésre való átállítása, a mozgósítás, a csapatok felvonultatása a háború megkezdése előtt stb. tényezőket azért nevezzük ideiglenes, alkalmi jellegű tényezőknek, szemben a már ismertetett állandóan ható tényezőkkel, *mert ezek a tényezők főképpen kezdeti ideiglenes, bizonyos területen megmutatkozó előnyöket biztosítanak.* Kétségtelenül a népgazdaság haditermelésre való átállítása, a mozgósítás, a csapatok felvonultatása csak addig előny, amíg az ellenség ugyanezt végre nem hajtotta. Ez történt a Nagy Honvédő Háború első szakaszában. Mindaddig, amíg a Szovjetunió nem fejezte be mozgósítását, a csapatok felvonultatását, a népgazdaság haditermelésre való átállítását, az elmondott tényezők komoly előnyt jelentettek a német fasiszta csapatok számára a háború első szakaszában. Azonban, ahogy a Szovjetunió végrehajtotta a csapatok felvonultatását, a népgazdaság haditermelésre való átállítását, a németek az ideiglenes,

alkalmi jellegű tényezők felhasználásából nyert előnyöket elvesztették. 1942 február 23-i 55. sz. parancsban J. V. Sztálin, a Szovjet Fegyveres Erők legfőbb parancsnoka rámutatott arra, hogy az ideiglenes tényezők alkalmazásából nyert tartalékot a német fasiszta csapatok már teljes mértékben elhasználták és, hogy a háború sorsát most már nem ezek, hanem az állandóan ható tényezők döntik el.

Az ideiglenes, alkalmi jellegű tényezők csoportjához soroljuk a váratlanság tényezőjét is. Ez a tényező az ütközetek, csaták és a hadműveletek végrehajtása során állandóan szerepel és döntően befolyásolja a csaták, ütközetek kimenetelét. *Sőt, a mai helyzetben, amikor nagymértékben megnövekedett a hadsereg technikai ellátottsága és olyan harci eszközök léteznek, mint az atom- és hidrogénfegyverek, a váratlanság komoly sikerekhez vezethet nemcsak a háború kezdeti időszakában, hanem az egész háború menetében is.* Feltehető a kérdés, hogy ha a mai helyzetben a váratlanság jelentős szerepet játszik a háború kimenetelében, akkor mégis miért soroljuk a váratlanság tényezőjét az ideiglenes, alkalmi jellegű tényezők csoportjához?

Valóban, a váratlanság a mai körülmények között döntő lehet a háború kimenetele szempontjából és az államok gyors összeomlásához vezet, amikor azt olyan államokkal szemben alkalmazzák, amelyek nem képesek kellő ellenállást kifejteni, társadalmi és gazdasági gyengeségük, valamint kedvezőtlen földrajzi fekvésük következtében. *Egyébként a váratlan támadás egymagában még nem dönti el a háború sorsát, nem biztosíthatja a teljes győzelmet. A váratlan támadás csak a győzelem kezdeti lehetőségeit teremti meg, kezdeti sikereket hoz létre, amit a teljes és biztos győzelem érdekében tovább kell szélesíteni és mélyíteni.*

Ha a váratlanság által nyert kezdeti sikereket nem tudják tovább szélesíteni és mélyíteni, úgy könnyen elveszíthetik a váratlanság alkalmazásával nyert kezdeti sikereket. Ha nincs megfelelő erő és eszköz a kezdeti sikerek szélesítésére és mélyítésére, úgy a váratlanság következtében nyert kezdeti sikerek könnyen ideiglenes sikerekké változhatnak. Ezért soroljuk a váratlanság tényezőjét — jelentős szerepe ellenére — az ideiglenes, alkalmi jellegű tényezők csoportjába.

A nyugati katonai körökben a háborús terveket az atom- és hidrogénfegyverek váratlan támadására építik. Mi nem értékeljük le ezeket a fegyvereket. Tisztában vagyunk azzal, hogy az atom- és a hidrogénfegyver az ellenség tömeges megsemmisítésének hatalmas eszköze, s a korszerű háborúban a váratlanság szerepét éppen az említett fegyverek alkalmazása növeli meg. Emellett azonban látnunk kell azt, hogy egyedül az atom- és a hidrogénfegyver a földi csapatok határozott tevékenysége nélkül, azok korszerű technikája nélkül nem képes eldönteni a háború sorsát. A korszerű háború hadműveleteiben a tartós siker nem egy vagy két fegyvernemtől, nem a váratlan csapástól, hanem

valamennyi fegyvernem kölcsönös együttműködésétől függ. Az ellenség eredményes szétzúzása csak abban az esetben lesz biztosítva, ha a fegyverek minden fajtájának alkalmazását szorosan összehangolják és maximálisan kihasználják. A hadművelet kimenetele szempontjából a légierő által mért atomcsapás csak akkor válik eredményessé és tartóssá, ha a felhasználása által elért sikereket kiszélesítik és felhasználják a földi csapatok.

Az utóbbi időben az ideiglenes, alkalmi jellegű tényezők magyarázásánál is komoly hibákat követtünk el. Abból indultunk ki, hogy a szocialista társadalomra az állandóan ható tényezők felhasználása jellemző, a kapitalista országokra pedig az ideiglenes, alkalmi jellegű tényezők. Ezt történelmi eseményekkel igyekeztünk alátámasztani. Abból a tételből indultunk ki, hogy a fasiszta Németország a Szovjetunió elleni háborúját a már elmondott ideiglenes alkalmi jellegű tényezőkre támaszkodva kezdte meg. A Szovjetunió viszont a fasiszta Németország elleni háborújában az állandóan ható tényezőkre támaszkodott. Aláhúztuk, hogy a meglepetésszerű támadás a németeknek a nyugateurópai országok elleni háborújában győzelmet hozott. Ezzel szembeállítottuk a Szovjetunió elleni váratlan támadást, amely csak kezdeti sikereket eredményezett a háború első szakaszában. A hibát ott követtük el, hogy tovább már nem mentünk, hanem levontuk az eléggé helytelen következtetést: az imperialista országok az ideiglenes, alkalmi jellegű tényezőkre támaszkodnak, amelyek nem dönthetik el a háború sorsát a szocialista országokkal szemben. Mi pedig az állandóan ható tényezőkre támaszkodunk és így biztos a győzelem. Világos, hogy ez mennyire helytelen következtetés. Helytelen, nem tudományos következtetés és csak arra jó, hogy elterelje a figyelmet a váratlanság jelentős szerepéről a mai helyzetben.

A hadtörténelem tapasztalata azt mutatja, hogy a történelem folyamán egyik ország a másik ellen igen gyakran alkalmazta a meglepetésszerű, váratlan támadást, ami bizonyos feltételek között nagy hatással volt nemcsak a harc, a hadművelet menetére és kimenetelére, hanem a háború kimenetelére is. A nagy hadvezérek, akiket mi a győzelem mestereinek tartunk, a hadtörténelem folyamán szívesen alkalmazták és nagyra értékelték a váratlan támadást és a meglepetésszerű rajtaütést. Zrínyi, korának egyik legnagyobb hadvezére a következő szavakkal magyarázta a meglepetés jelentőségét: „Ne adj időt néki, hogy híredet hallhassa, hogy a te tanácsod ellen tanácsot állíthasson, hanem nyomd meg, amikor aluszik, amikor lehet." (Markó: I. m., 131. old.)

Ma másképpen mondjuk ezt, más szavakkal fejezzük ki, a tartalma viszont azonos. Zrínyi a meglepetésre, a váratlan rajtaütésre gondol, amely nem ad időt az ellenségnek arra, hogy „tanácsot állíthasson", hogy harctervet dolgozhasson ki.

Egy másik helyen a gyorsaság szükségességét húzza alá, mely elengedhetetlen feltétele a váratlan támadás végrehajtásának. „A gyor-

saság oly szükséges a hadiállapotban, hogy talán semmi nem szükségesebb annál." (Markó: I. m., 130. old.)

Zrínyi nemcsak elméletben volt a váratlan támadás alkalmazásának híve, hanem a gyakorlatban is. Mint ismeretes, Zrínyi 1664-es téli hadjárata tervének alapja éppen a váratlanság, a kedvező időjárás és terepviszonyok kihasználása volt. Tervéből kitűnik az, hogy Zrínyi nem a sablon embere. A kedvező időt, a kedvező alkalmat fel kell használni — hangoztatta —, amit igyekezett valóra is váltani. Zrínyi az erőviszonyok, a kölcsönös, helyzet, a terep és időjárás értékelése alapján készítette el tervét. A törököt meglepte a hatalmas erejű támadás és kénytelen volt visszavonulni.

A nagy orosz hadvezér, A. V. Szuvorov arra tanította csapatait, hogy „Az ellenség azt hiszi, hogy 100—200 versztre vagy, te pedig megduplázod óriási lépteidet, rátörsz gyorsan, váratlanul. Az ellenség dalol, sétál, a nyílt mező felől vár, te pedig meredek hegyekből, erdőkből rárepülsz, mint fejére a hó."

De nézzük közelebbről a kérdéseket. Mit mutat a XIX. és XX. század hadtörténelme? Az eddig elmondott példákkal ellentétben azt látjuk, hogy a váratlan támadás az agresszió politikájának, a hitszegő politikának kifejezése. A váratlan támadás az agresszív országok fegyverévé vált. A német imperializmus katonai vezetői mind az első, mind a második világháborúban villámháborús terveiket a váratlan támadásra építették. Az első világháborúban a német vezérkar Schliffen tervére támaszkodva, abból indult ki, hogy a támadás gyors sikerét biztosítani fogják a Belgiumon keresztül végrehajtandó váratlan csapások. Mint ismeretes, a német hadsereg első csapásaival valóban súlyos vereséget mért a francia, belga és angol csapatokra. Egy hónap leforgása alatt elérte a Marne folyót. A német hadvezetés azonban lebecsülte ellenfeleinek harci tulajdonságait és különösen az orosz hadsereg harci tulajdonságát. Ezt világosan mutatta a német hadvezetőség terve. Annyira leértékelték az orosz hadsereget, hogy Kelet-Poroszország megvédésére az esetleges orosz támadásoktól, mindössze egy hadsereget jelöltek ki. A németek abban reménykedtek, hogy amíg Oroszország végrehajtja a mozgósítást és csapatainak felvonultatását, addig Németország Franciaországot fegyverszünetre kényszeríti, és utána teljes erővel Oroszország ellen fordulhat. Elszámították magukat. Az orosz hadsereg a francia kormány követelésére 1914. augusztus 17-én támadásba ment át. A 8. német hadsereg Kelet-Poroszország védelmét nem tudta biztosítani. A német hadvezetés Kelet-Poroszország megvédésének biztosítására kénytelen volt nyugatról csapatokat átdobni. A csapatok átdobása meggyengítette a németeket. Elakadt a támadás. Az orosz hadsereg Kelet-Poroszországba való betörése megmentette Franciaországot és kudarcba fullasztotta a németek kezdeti sikereit. Az ellenség erőinek lebecsüléséért a németek — amint látjuk — kegyetlenül megfizettek.

Az első világháború tapasztalataiból a német hadvezetés azt a következtetést vonta le, hogy továbbra is a váratlan támadást kell alkalmazni, csak nem kell megismételni azokat a hibákat, amelyeket a német hadvezetés 1914-ben elkövetett. Mint ismeretes, a német fasiszta hadvezetés nem is sokat változtatott a terven és 1940-ben újra megismételték, habár bizonyos mértékig módosítva, a Schliffen-tervet Franciaország ellen.

A német fasiszta hadvezetés a második világháborúban ellenfelei ellen a támadását váratlan, meglepetésszerű rátöréssel kezdte. Felhasználva a kollektív biztonság hiányát, a német fasiszta csapatok 1939-ben váratlanul megtámadták Lengyelországot, ami Lengyelország bukásához vezetett. 1940 áprilisban ugyancsak váratlanul, betörtek Dániába, Norvégiába, májusban Hollandiába, majd Belgium és Luxemburg semlegességét tiporták sárba. Az eredmény ismeretes. A német fasiszta csapatok pár nap alatt megszállták az említett országok területét. Elérték a La Manche-csatornát, Franciaország határát és megkezdték Franciaország elleni terveik végrehajtását. Június 14-én elesett Páris. Június 25-én kapitulált Franciaország és ezzel nyugaton beszüntették a hadműveleteket.

Amint a példa mutatja, a fasiszta Németország a váratlan támadás eredményeképpen 45 nap alatt teljes vereséget mért a francia és a kontinensen lévő angol hadseregre. Itt a váratlan támadás folytán nemcsak hadműveleti eredményeket értek el, hanem stratégiai eredményeket is. Franciaország kapitulált, sőt e hadműveletek eredményeképpen megvolt annak a lehetősége, hogy Németország partraszálljon Angliában. Angliát a partraszállástól nem a Lordok Háza mentette meg, hanem az, hogy Hitler a Szovjetunió megtámadására készült. Churchill maga beismerte az alsóházban, hogy a partraszálláshoz minden lehetősége megvolt Németországnak. Franciaország gyors kapitulációjához hozzájárult a francia burzsoázia áruló szerepe. A francia uralkodó osztály jobban félt a néptől, mint a német fasizmustól. Amikor világossá vált, hogy Franciaországot csak a nép felfegyverzése mentheti meg a német fasizmus leigázásától, a francia reakció Hitlert választotta. Nem a nép kezébe adta a fegyvert, hanem lerakta azt Hitler lábaihoz.

A fasiszta Németország, miután uralma alá hajtotta Európát, hozzáfogott a Szovjetunió elleni háború konkrét tervének előkészítéséhez. A nyugati tapasztalatok alapján a német fasiszta hadvezetőség a Szovjetunió lerohanását 6—8 hét leforgása alatt tervezte. E tervnek megfelelően 1941. június 22-én a fasiszta Németország hitszegő módon, váratlanul megtámadta a Szovjetuniót. A háborúra való felkészültség és a váratlan támadás előnyét felhasználva, a német fasiszta hadsereg magához ragadta a kezdeményezést, katonai fölényre tett szert és visszavonulásra kényszerítette a szovjet csapatokat. Négy hónap leforgása alatt a német fasiszta csapatok elérték Leningrádot, Moszkvát, Rosztovot és hatalmas

területeket foglaltak el. Az a katonai fölény, amelyhez a német fasiszta hadsereg a váratlan támadás következtében jutott, a háború első szakaszában, igen nehéz helyzet elé állította a szovjet népet, a szovjet hadsereget. J. V. Sztálin a Szovjet Hadsereg csapatparancsnokainak tiszteletére rendezett fogadáson, 1945. május 24-én a következő szavakkal jellemezte ezt az időszakot: „... voltak kétségbeesett pillanatok 1941—42-ben, amikor hadseregünk visszavonult, elhagyta szeretett szülőfalvainkat és városainkat Ukrajnában, Belorussziában, Moldáviában, Leningrád területén, a Baltikumban, a Karél-Finn Köztársaságban, elhagyta, mert nem volt más kiút." (Sztálin: A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról. 189. old.) E szavakból világosan látható, hogy nem előre elkészített tervszerű visszavonulásról volt szó, hanem kényszervisszavonulásról.

A német fasiszta csapatok a váratlan, hitszegő támadás következtében igen súlyos helyzet elé állították a Szovjet Hadsereget. Más ország, más hadsereg, egy nem szocialista ország és hadserege nem tudta volna azokat legyőzni és elkerülhetetlenül összeomlott volna a fasiszta hadsereg csapásai alatt. De a Szovjet Hadsereg helytállt és 10—12 hónapos kemény, kitartó, kíméletlen harc után felőrölte a német fasiszta hadsereg váratlan támadásból származó tartalékát. Ebből látható, hogy a Nagy Honvédő Háború kezdeti időszaka nem az „aktív védelem" klasszikus formája, hanem a német fasiszta csapatok támadása meghiúsításának, felőrlésének időszaka.

A történelem tapasztalataiból kiindulva, látható, hogy *a sikeres váratlan támadás nemcsak a harcászatra, a hadműveletre van kihatással, hanem bizonyos körülmények között döntő mértékben befolyásolhatja az egész háború menetét, sőt kimenetelét is.* De nekünk nemcsak a múltat kell tanulmányoznunk, hanem a jelent és a jövőt is. Mit látunk ma? Azt, hogy a német fasiszták elveit teljes mértékben átvették a nyugati imperialisták. Egyes nyugati vezető személyiségek és katonai szakemberek a korszerű háborúban a győzelem legfőbb tényezőjének a váratlan, meglepetésszerű agresszív támadást tekintik. Az imperialisták agresszív tervüket elsősorban az atom- és hidrogénfegyverek meglepetésszerű alkalmazásával tervezik megvalósítani. Esküdt ellenségei a tömegpusztító fegyverek betiltásának és a hagyományos fegyverzet csökkentésének. S hogy ezen a politikájukon mind a mai napig nem változtattak és nemigen óhajtanak változtatni, arra a legjobb példa a négy hatalom külügyminisztereinek októberben lezajlott genfi értekezlete. E körülményeket nem hagyhatjuk figyelmen kívül. Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy az imperialisták világuralomra törekednek és ennek érdekében képesek bármilyen kalandra, bármilyen bűntettre, bármilyen aljas cselekedetre, a békeszerető népek ellen.

Katonák vagyunk, honvédei annak az országnak, amely május 14-én aláírta a 8 európai állam barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási szerződését. Ez azt jelenti, hogy nemcsak ennek a kis országnak vagyunk védelmezői, hanem fegyverbarátainkkal együtt védelmezői a szocializmus és a béke legyőzhetetlen táborának. Nem elégedhetünk meg azzal, hogy ismerjük a váratlanság tapasztalatait. Látnunk kell és tudnunk kell azt, hogy hogyan és milyen módon védhetjük meg hazánkat, a szocialista tábor ránk eső szakaszát az esetleges váratlan, agresszív támadástól. A varsói szerződést aláírt államoktól távol áll bármiféle hódító, vagy agresszív célkitűzés. Nincsenek hódító céljaink, békében akarunk élni és dolgozni. Építeni akarjuk a munkások és a dolgozó parasztok boldog államát. De miután a történelem folyamán az agresszorok oly gyakran alkalmazták a váratlan támadást más országokkal szemben, azért nekünk le kell vonnunk a tanulságokat. Nemcsak tapasztalattal rendelkezünk, hanem ismerjük az ellenség agresszív tervét, amely arra kötelez bennünket, hogy *mindig készen álljunk az ellenség meglepő tevékenységének megakadályozására, a váratlan támadás elhárítására.*

A Szovjetunió által vezetett szocialista tábor hadseregei, figyelembevéve az imperialisták aljas, agresszív törekvéseit, azt, hogy váratlanul akarnak ránk törni, éberen őrködnek legyőzhetetlen táborunk békéje felett és állandóan készen állnak bármilyen ellenség szétzúzására. Hadseregünk kötelessége, hogy:

— éberen őrizze népünk alkotó munkáját, drága hazánk biztonságát. Legyen készen arra, hogy bármikor elszánt harcba lépjen hazánk szabadságáért és függetlenségéért;

— a szocialista tábor többi hadseregével együttműködve akadályozza meg az ellenség váratlan támadását szocialista táborunk, országunk ellen;

— abban az esetben, ha az ellenség megkísérelné a váratlan támadást, a Szovjet Hadsereggel és a varsói szerződést aláírt országok hadseregeivel együttműködve legyen kész arra, hogy ne csak sikeresen visszaverje a támadást, hanem hatalmas erejű, megsemmisítő csapást mérjen az ellenségre.

Ahhoz, hogy ne érjenek váratlan meglepetések, állandóan erősítenünk kell hazánk védelmi képességét. Ne feledkezzünk meg arról és vessük jól emlékezetünkbe, hogy csakis az ország honvédelmi képességének állandó fokozása, és a háború sorsát eldöntő állandóan ható tényezők magas színvonalra való emelése biztosítja az ellenség váratlan támadásának meghiúsítását és a népünk békés alkotó munkájára rátört ellenség szétzúzását. A Szovjetunió által vezetett szocialista tábor hadseregei képesek arra, hogy megakadályozzák táborunk ellen az ellenség váratlan támadását. Képesek arra, hogy abban az esetben, ha az ellenség megkísérelné drága hazánk, a szocialista tábor bármelyik országa

ellen a váratlan támadást, azt sikeresen visszaverjék és hatalmas erejű megsemmisítő csapást mérjenek az ellenségre.

A váratlanság tényezőjének szerepe a korszerű háborúban jelentős mértékben megnövekedett és a siker elérésének egyik feltétele. *A váratlanság megnövekedett szerepe azonban semmiben sem mond ellent és nem csökkenti az állandóan ható tényezők szerepét. Az állandóan ható tényezők a mai körülmények között is elsőrendű jelentőséggel bírnak a háború kimenetele szempontjából, megmutatják azt, hogy a győzelem a korszerű háborúban az ország társadalmi és államrendjétől, gazdasági fejlettségétől, a nép és hadsereg erkölcsi szellemétől, a csapatok kiképzési fokától, katonai szaktudásától, valamint a parancsnoki kar képességétől és kiképzési fokától függ.* Éppen a váratlanság tényezője, a hadsereg megnövekedett technikai és műszaki ellátottsága az, ami megköveteli az állandóan ható tényezők teljes működését.

Milyen következtetést vonhatunk le az elmondottakból?

1. Ne becsüljük le az ellenséget. A burzsoá hadtudománynak, az ellenség katonai elméletének, ideológiájának, nézeteinek a lebecsüléséből vagy tagadásából semmi más, mint kár nem származhat. A mi feladatunk nem az, hogy metafizikus módon kijelentsük, hogy nincs és nem létezőnek tekintjük, hanem az, hogy igyekezzünk minél jobban megismerni a burzsoá hadtudományt, a burzsoá katonai elveket és nézeteket, tanulmányozzuk erős és gyenge oldalait, jelenlegi állását és fejlődésének további lehetőségeit.

2. A technika hatalmas fejlődése, atom- és hidrogénfegyverek és más, nagyhatású új harceszközök megjelenése nagymértékben megnövelte a váratlanság tényezőjének szerepét. A történelem tapasztalatai azt mutatják, hogy a váratlan támadás minden esetben kedvezőbb feltételeket biztosít a támadó számára. A mai helyzetben a váratlanság nemcsak harcászati, hadműveleti, hanem bizonyos körülmények között hadászati sikerekhez vezet. Az amerikai, angol imperialisták demokratikus tábor elleni agresszív tervének alapja a váratlanság. Ebből következik, hogy hadseregünk feladata a varsói értekezleten részt vett és a barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási szerződést aláírt országok hadseregeivel együttműködve védje meg népünk „oly soká nélkülözött, de annál drágább kincsét, népünk szabadságát, hazánk függetlenségét".

3. A modern háború időszerű kérdéseit vizsgálva, láthatjuk azt, hogy a hadsereg megnövekedett technikai és műszaki ellátottsága az erkölcsi tényező szerepét nem csökkentette, hanem ellenkezőleg, nagymértékben megnövelte. A gép ember nélkül halott. A győzelem hordozója nem a gép egymaga, hanem a gépet mesterien kezelni tudó ember. Emlékezzünk a nagy Lenin szavaira, aki azt tanította, hogy: „A győzelmet minden háborúban végeredményben azoknak a tömegeknek a harci szelleme határozza meg, amelyek a csatatéren vérüket ontják." (Lenin műv.

31. köt. 131. o.) *A győzelem eléréséhez a korszerű harcban törhetetlen erkölcsi szellemre, magasfokú katonai szaktudásra és fizikai edzettségre van szükség.* Csak a mély, meggyőződéses, fizikailag edzett és szívós harcos képes bármilyen erőfeszítésre, a harci élet nehézségeinek elviselésére az ellenség legyőzése érdekében.

4. Az előttünk álló feladatok megvalósítása érdekében állandóan tanulmányoznunk kell a korszerű háború követelményeit és e követelményeknek megfelelően fejlesztenünk kell katonai tudásunkat. A hadsereg törhetetlen erkölcsi szellemének és magasfokú katonai szaktudásának megteremtése érdekében elengedhetetlen feladat a hadsereg harci és politikai kiképzésének állandó fokozása, szabályzataink elsajátítása és betartása.

Végezetül hadseregünk minden tisztjének meg kell értenie azt, hogy a jövő háborúját a gyors változások jellemzik. Ez megköveteli minden parancsnoktól a bátor és merész elhatározást és az elhatározás végrehajtását a harc minden változata között. A korszerű harc nagyfokú önállóságot és gyors elhatározást követel a parancsnokoktól. Természetesen a korszerű harc követelményeinek megértéséhez elengedhetetlenül szükséges a szovjet hadtudomány, a szovjet hadművészet állandó tanulmányozása.

Ebben a kérdésben parancsnokaink mellett nagy feladat vár a különböző katonai folyóiratokra, valamint néphadseregünk lapjára. Folyóiratainkban több segítséget kell nyújtanunk a szocialista katonai ideológia, a szovjet hadtudomány feldolgozásához és az ellenség katonai ideológiájának és hadtudományának a megismeréséhez. Több olyan cikket kell ezekben a folyóiratokban megjelentetni, amelyek a katonai ideológiával, a szocialista hadtudománnyal, valamint a hadművészet aktuális kérdéseivel foglalkoznak. Ezen keresztül tudjuk biztosítani hadseregünk tisztjeinek állandó fejlődését és az élettel való lépés tartását. Csakis a szovjet hadtudománnyal felvértezett parancsnok képes a korszerű háború minden követelményének a megoldására. E hadtudomány elsajátítása kezünkbe adja azt a fegyvert, amelynek segítségével megoldhatjuk a korszerű harcászat minden problémáját, hozzásegít bennünket ahhoz, hogy bátran eldobjuk a régi elavult formákat és átvegyük az új, életképes, korszerű követelményeknek megfelelő formákat.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK

MAGYAR KATONÁK AZ 1918-AS CSEHORSZÁGI POLGÁRI DEMOKRATIKUS FORRADALOMBAN

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmének híre, a proletárforradalom világtörténelmi jelentőségének megfelelően, óriási hatást váltott ki az egész világ, de különösen Európa, ott is elsősorban a központi hatalmak országaiban. Nemcsak a proletáriátus forradalmi tömegei üdvözölték leplezetlen örömmel az orosz munkásosztály ragyogó sikerét, mert felszabadulásuk eleven és követésre méltó példáját látták abban, s nemcsak a dolgozó kisemberek rokonszenvét nyerte meg a világ első szocialista államának őszinte és konkrét békeüzenete — hanem ugyancsak hatalmas lökést adott 1917 októbere az osztrák—magyar monarchia dualista államrendszerében gúzsba kötött és megalázott nemzetiségek egyre erősbödő nemzeti mozgalmának is.

Szabadság és béke!

Ebben a két szóban sűrűsödött össze a „mindenható" tőke, az „uralkodásra hivatottak" és az esztelen háború kegyetlen és véres karmai közt szenvedő dolgozók millióinak érdeke, harcos követelése a hátországban és a fronton egyaránt. E két szó volt az a varázsige, amely hűen kifejezte a becsületes emberek és igaz hazafiak hőn óhajtott vágyát, s amely testvéri barátságban oldotta fel egy kis időre az uralkodóosztályok által tudatosan szított nemzeti gyűlölködést.[1]

1918 őszén, amikor bármelyik órában bekövetkezhetett a központi hatalmak, Németország és a vele szövetséges Ausztria-Magyarország

[1] Az 1918 október 28-án kirobbant cseh polgári demokratikus forradalom — az 1918-as magyarországi úgynevezett „őszirózsás" forradalomhoz hasonlóan — a népi tömegekre támaszkodott és a munkásosztály forradalmi erélye biztosította annak sikerét. Mégis lényeges különbségek mutatkoztak a két forradalom között. Amíg Magyarországon a burzsoázia az események után kullogott és az áruló szociáldemokrácia fondorlatainak következtében, no meg a munkás- és katonatanácsok „jóvoltából" csak a forradalom későbbi szakaszában tudta kezébe kaparintani a hatalmat, addig a cseh burzsoázia rögvest befurakodott a forradalom vezérkarába és azonnal sikerült megnyergelnie az állami és gazdasági pozíciókat. Nálunk a munkásmozgalom ebben az időben eléggé izmos volt már, a burzsoázia meg gyenge, tehetetlen, -- ott fordítva: a burzsoázia ügyes és a munkásosztály erőtlen. Éppen ezért nálunk egészen a proletárforradalomig sikerült továbbvinni a polgári demokratikus forradalmat (1919 március 21.), de ott nem.

Nos, a csehszlovák burzsoázia, amely a forradalom kezdetén, amikor a dolgozó tömegek „hajrájá"-tól függött a győzelem, megbékélést mutatott a szomszédos népekkel szemben, — de a forradalom győzelme után, mihelyt szilárdnak érezte kezében a hatalmat, heves nacionalista, soviniszta propaganda-hadjáratot indított a köztársasági Magyarország ellen, s ez a Magyar Tanácsköztársaság létrejöttekor még csak fokozódott. A nemzeti gyűlölködés tehát újultan feltá-

fegyverletétele,[2] a cseh hazafiak azonnal a tettek mezejére léptek. Október 28-án kikiáltották a cseh nemzeti állam függetlenségét és haladéktalanul megkezdték a polgári demokratikus forradalom célkitűzéseinek valóraváltását. A forradalom központja Prága lett. A pillanatok alatt nemzeti zászlódíszbe öltözött város utcáin hatalmas és lelkes emberforgatag éltette az önálló cseh nemzeti államot, a forradalom vezérkarát: a Cseh Nemzeti Tanácsot — és a békét. Néhány óra leforgása alatt a város minden fontosabb intézménye és objektuma az előre gondosan megszervezett és felfegyverzett nemzeti milícia[3] kezébe került. Fegyveres osztagok szállták meg a császári és királyi közös hadsereg városi parancsnokságának épületét is.

Másnap, október 29-én a forradalmárok a Nemzeti Tanács nevében letartóztatták a parancsnokság gyűlölt vezetőit. Fegyveres ellenállásról szó sem lehetett, mivel a helyőrség a *maga módján* a forradalomhoz csatlakozott.

Egy szemtanú, Gödölley Lajos alezredes, a fentebb említett parancsnokság elnöki hivatalának vezetője, visszaemlékezésében a következőképpen írja le a helyőrség katonáinak általános hangulatát és az egyik alegységnek a forradalommal szemben tanusított magatartását:

„Prágában annak idején négy pótzászlóalj állomásozott, éspedig a volt közös 2., 52. és 68. gyalogezredek póttestei... Fentidézett póttestek magyar legénységgel bírtak... Ezen póttestek hangulatát nem ismertem, annyit azonban a forradalmat megelőző hetekben már láttam a városban, hogy ezen ezredek legénysége az utcán nagyon lazán, vagy egyáltalán nem tisztelgett; és a forradalom első napjaiban követelték már tisztjeiktől, hogy hazaszállíttassanak; a városban is mindúntalan lehetett látni magyar bakákat borosan, cseh emberekkel karonfogva..."

„Október hó 29-én, hamarjában összetákolt civilben, bementem a hivatalba. A kapunál fegyveres szokolok igazoltattak... Úgy 9 óra

madt, s következményeképpen még a csehszlovák proletáriátus egy része is szembefordult a magyar dolgozó néppel. Amikor pedig Horthy ellenforradalmi rendszere helyét kereste az államok európai küzdőterén és támaszt az országon belül, soviniszta és revizionista uszításával a két nép között mesterségesen szított ellenségeskedést még csak jobban elmélyítette. Csupán a csehszlovák és a magyar nép felszabadulása után kiformálódó népi demokratikus rendszer, a szocializmus építésének közös ügye és a békéért folytatott állhatatos harc teremtette meg a két nép örök, eltéphetetlen testvéri barátságának feltételeit. — *B. J.*

[2] Auszria-Magyarország részéről az október 12-én megalakított fegyverszüneti bizottság írta alá a fegyverszüneti szerződést 1918 november 3-án. Nyolc nappal később, 1918 november 11-én Németország is megadta magát. *Aggházy—Stefán:* Világháború (1914—1918). Bp. 1934. 289., 293—294. o.

[3] A fegyveres népi osztagok magját a „Sokol" egyesületek aktivistái képezték. „A »Sokol« egyesületek jól működtek a nemzeti öntudat ébresztése körül. Elsősorban külsőségekkel hatottak a tömegre. Pompás dalárdáik voltak, kitűnő testgyakorló egyleteik, melyek nagyszerű előadásokkal nagy hatást értek el s tagjaikat önfegyelmezésre szoktatták. Ez a szervező munka már jóval a világháború kitörése előtt kezdődött s a világháború a cseheket nem is találta készületlenül. Az ártatlannak látszó sportünnepélyek és dalosversenyek fontos politikai tárgyalásokra adtak alkalmat s az osztrák-magyar monarchia hivatalos köreinek eszébe sem jutott volna, hogy ezek mögött a politikai hátteret is észrevegye." *Szviczsényi:* Hogyan veszett el a Felvidék? Bp. 1921. 32. o.

tájt bejött Kestranek altábornagy és a vezérkari főnök. Az egész épület tele fegyveres szokolokkal. Egyszerre csak nagy riadalom támadt a folyósón. Kirohanok a szobámból, látom, hogy cseh szokolok letartóztatják Kestranek altábornagyot, Stusche ezredest és Feueregger ezredest, és az épület egyik termében őrizet alatt tartják. Úgy az egész épületben, mint ezen teremben nagy volt a tolongás... Egyszerre csak az udvari ablak felé tódul mindenki, látom, hogy egy század vonul fel az épület udvarában. Ki hívta, vagy küldte őket, nem tudtam meg. Feszülten figyelve állok egyedül az ablaknál, lesve a fejleményeket, egyszerre csak észreveszem, hogy az udvaron a század tisztjei a legénységtől különváltan, egymással beszélgetnek, míg a katonák a sorból, ahogy álltak, fegyvereiket átadják cigarettáért az őket körülvevő cseh küldöncöknek és küldöncnőknek, akik tudniillik a katonai parancsnokságnál voltak beosztva. Rémülten szaladok le az udvarba és kérdem a legénységet: „Mit csinálnak maguk?« Ezek mogorván azt válaszolják: „Nem akarunk tovább harcolni, haza akarunk menni!« Magyar legénység volt! — A század tisztjei tehetetlenül nézték ezen lesújtó jelenetet. Jó ideig néztem ezen „fegyverletételt«, mígnem az egész század átadta fegyvereit, a legénység pedig csoportokba verődve, fegyvertelenül, a csehek éljenzése közben eltávozott a városba. Az utcán ácsorgó tömeg, nyilván ismerve már a történteket, a katonákat „Nazdar«, éljen kiáltásokkal fogadta, és a tömeg egy része a katonákat karon- és körülfogva, cseh nótákat énekelve, velük együtt távozott. Még messziről is hallottam, amint a magyar katonákat is éltették."[4]

Hazaárulás, — suttogták tehetetlen dühvel az uralkodóosztályok különböző rendű és rangú képviselői, persze csak szűk körben, egymás között, no meg titkos jelentéseikben, mert ekkor már nem volt ajánlatos ilyen gyalázatos rágalmakat nyiltan hangoztatni. A katonáknak azonban egészen más volt a véleményük. Sokan közülük talán azt sem tudták, hogy mi is tulajdonképpen az a szocializmus, milyen is lesz az a meghirdetett szocialista társadalom, a proletárdiktatúra, de bizonyosak voltak afelől, hogy a háború nem a dolgozók érdeke. Legtöbbjük talán csak elvétve hallott egyet s mást a bolsevik-szocialistáktól a nemzetek önrendelkezési jogára, a népek szabadságára vonatkozóan, de többékevésbé mindnyájan egyetértettek abban, hogy valóban nincs mit keresniök fegyveresen idegen országban, amikor otthon is tengernyi a baj, a hiba, s szégyenletes dolog más népeket elnyomni, amikor maguk is szabadság után vágynak.

Ilyen és ezekhez hasonló gondolatok foglalkoztatták a magyar katonákat Prágában, mígnem a cseh nép demokratikus forradalma megérlelte vajúdó gondolataik gyümölcsét: Haza! Le az imperialista háborúval és gonosz kivitelezőivel! Éljen a népek barátsága! Éljen a szabadság! Éljen a béke!

Balázs József őrnagy

[4] H. I. L. Hadtört. I. Lt. 1924. — 316/1t.

MAGYAROK A BELGA NÉP ELLENÁLLÁSI HARCÁBAN A II. VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN

1940. május 10-én rohanta meg Hitler Belgiumot és a kis ország 18 nap alatt a nácik kezére került. Egyes vezetők árulása, csak a saját életüket és érdeküket mentő kormánykörök passzív magatartása és az ötödik hadoszlop jelenléte nagyban segítette a hódítók gyors sikerét.

A belga lakosság gyűlölte a megszállókat. Csak a flamand nacionalisták Flandriában és a rexisták Valoniában álltak a fasiszták szolgálatába, ezek azonban együttesen is igen kisszámú csoportot alkottak.

A kommunisták kezdeményezésére a megszállás után azonnal megkezdődött a szervezett ellenállási harc, amelyben szövetségre léptek a különböző pártállású hazafiak csoportjai. Megalakult a Front de l' Independence, amelyben képviselve volt a lakosság minden rétege. Ez a Front katonai és polgári ellenállási szervekre oszlott. A legsikeresebb harcot valamennyi között az Armée Belge des Partisans katonai alakulat folytatta.

A háború előtt Belgiumban mintegy 5—600 magyar élt. A német megszállás alatt a belgiumi magyarok is kivették részüket a megszállók elleni harcból. Elsősorban Brüsszelben és Anversben, de az ország más területein is illegális csoportok alakultak, amelyek, miután felvették a kapcsolatot a belga ellenállási szervekkel, „direkt akciókba" kezdtek.

1940—41-ben a földalatti magyar csoportok jobbára náciellenes propagandamunkával foglalkoztak. Kiadtak egy magyarnyelvű illegális lapot, a „Szabadság"-ot, amelynek címlapján fejszövegként ez a felírás állt: „Halál a fasiszta megszállókra." Ezt a lapot rendszeresen eljuttatták az Észak-Franciaországban dolgozó magyarokhoz is.

A német fasiszták teljesen kirabolták az országot. A fellelhető élelmet elszállították, ami fokozta az éhséget, és méginkább szította az ellenállás szellemét is. A belga ezrek és tízezrek között a magyarok is nagy számban tagadták meg a munkát és csatlakoztak az illegális mozgalomhoz. Megtorlásul mindjobban erősödött a megszállók terrorja, a hazafiak tömeges kivégzése.

1941-ben a harc élesebb formákat öltött. Megalakultak az első belga fegyveres csoportok és a brüsszeli Partizán Hadseregen belül felállították a magyar partizán osztagot, amelynek soraiban ott találjuk a Belgiumban élő volt spanyolországi magyar önkénteseket is.

A magyar egység első parancsnoka Lőwenwirth Emil volt. Később, amikor ő magasabb beosztást kapott, a vezetést Molnár István vette át, aki a spanyol nép szabadságharcában, a Rákosi zászlóalj parancsnokhelyetteseként rendíthetetlen bátorságról és kiváló vezetési készségről tett tanúbizonyságot.

A magyar csoport első nagyobb akciója a németek szolgálatában álló flamand fasiszták és rexisták ünnepélyének szétverése a brüsszeli Marivaux-moziban. A fasiszták vesztesége halottakban és sebesültekben meghaladta a harmincat.

Az egység számos sikeres nappali támadása közül — amelyeknek főként erkölcsi szempontból volt nagy jelentőségük — különösen kiemelkedik a flandriai SS főparancsnoknak, Scholennek a kivégzése.

A magyarok legjelentősebb akciói a vasútrobbantások voltak. Ezek közül is kiemelkedett a Brüsszel—Bécs-i gyors ellen intézett támadás. A partizánhadsereg főparancsnoksága külön napiparancsban emlékezett meg a magyar csoport hőstettéről.

Löwenwirth Miklóst, akit a németek később elfogtak és 1943. március 15-én kivégeztek, a belga kormány a felszabadulás után a Lipót-rend tiszti keresztjével tüntette ki. Az okiratban ez áll:

„...Mert századával 1943. február 8-án aláaknázta a vasútvonalat Saventhem és Sterrebeke között s ezáltal a Brüsszel—Bécs-i gyors kisiklását előidézte. A vagónok a mélybe zuhantak, jelentős számú németet megölve, vagy megsebesítve. (Hozzávetőlegesen 300 halott és sebesült.)"

Ez a század kísérelte meg mintegy 2000 deportált kiszabadítását, akiket a malini gyűjtőtáborból Auschwitzba szállítottak. A halálraítéltek azonban — akik nem tudták, hogy a partizánok egy távolabbi kanyarban várják a szerelvényt — túl korán kezdték meg a tömeges szökést és legnagyobb részüket a flamand feketeinges őrség géppuskatüze megölte. Az életben maradottakat a partizánok kiszabadították.

Kimentették a Gestapó kezei közül a tierlemonti kórház sebesültjeit is.

1943 júliusában a brüsszel-auderghemi erdőben egy fegyverkezési akció során került a németek gyűrűjébe Molnár István, a kitűnő parancsnok, aki a spanyol szabadságharc, a francia ellenállási harc után Belgiumban harcolt a fasizmus ellen. A túlerővel szembeni tűzharcban több golyótól találva halt hősi halált a szabadságharc e feledhetetlen alakja.

A Gestapó végezte ki Strausz Sándort, a spanyolországi Rákosi zászlóalj volt főhadnagyát, a magyar partizánok egyik vezetőjét.

A belga lakosság tudta, nap, mint nap tapasztalta, hogy az ellenállási harcban elsősorban a kommunisták hozták a legnagyobb áldozatot. A londoni légvédelmi pincékből a rádió napról-napra harsogta a különböző belga pártok odamenekült vezéreinek kitartásra buzdító szónokla-

tait; a kommunista vezetőkről viszont tudta mindenki, hogy ott maradtak az országban és vezetik a fegyveres ellenállást.

A Szovjetunió győzelmeinek hatása alatt százával és ezrével csatlakoztak a férfiak és nők az ellenállási mozgalomhoz.

A fokozódó partizántevékenység nagyobbszámú „rendfenntartó" erő jelenlétét tette szükségessé, amelyet természetesen a fronttól kellett elvonni. Így a partizánok — ha igen szerény mértékben is — segítséget nyújtottak a hitleri seregek leveréséhez.

A belga ellenállási mozgalomban elpusztult ezrek között sok magyar áldozta életét a szabadságért. Kiss Ferenc, Lőwenwirth Miklós, Lévai József, Simon Zoltán, Goldberger Kálmán és a többi magyar példája, — akik a belga nép ellenállási harcában estek el — arra tanít, hogy van valami, ami az életnél is értékesebb, amely nélkül az élet semmit sem ér: a szabadság! — amelyért Európa különböző országaiban oly sok vért áldoztak a magyar partizánok.

Harsányi János százados.

KÖNYVSZEMLE ÉS KRITIKA

GERŐ LÁSZLÓ:

MAGYARORSZÁGI VÁRÉPÍTÉSZET.

(VÁZLAT A MAGYAR VÁRÉPÍTÉS FEJEZETEIRŐL.)

„Művelt Nép" Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó
Budapest, 1955. 512 oldal.

A magyar hadtörténetírás már nagyon hosszú ideje érzi hiányát annak, hogy még csak vázlatosan sem készült el a haditechnika magyarországi fejlődésének összefoglalása; s még kevésbé készült eddig az egyes technikai ágak fejlődését végigvezető munka. Ez a hiány kétségtelenül rányomja bélyegét a magyar hadtörténetírásra. Nem lehet vitás az, hogy a hadtörténelem nem hagyhatja figyelmen kívül az adott kor technikai viszonyait, s nem lehet vitás az sem, hogy a hadművészet történetének fontos részét képezi a haditechnika fejlődése. A külföldi irodalomban sok ilyen jellegű munkára akadhatunk, de alig találkozunk ezekkel a magyar hadtörténelmi irodalomban.

Ezekkel a gondolatokkal — s éppen ezért nagy örömmel — vettük kezünkbe Gerő László: Magyarországi várépítészet című művét, mely a magyar várépítészet történetének eddigi legmódszeresebb és legalaposabb feldolgozása.

Sajnos, a hadtörténészt a könyv olvasása közben rövidesen némi csalódás éri. A szerző ugyanis mindjárt könyvének első lapjain kifejti, hogy munkáját elsősorban az építészettörténet szempontjainak megfelelően állította össze és munkájával részben az volt a célja, hogy felhívja a figyelmet a magyar múlt várépítészeti emlékeinek jelentőségére, valamint ezeknek az egyre jobban pusztuló emlékeknek fokozott védelmére és megóvására. „Annyi jelentős eseményt, dicsőséges haditettet idéző műemlékünk megmentésére — írja — itt az utolsó alkalom, amelynek elmulasztása kultúránk emlékeitől fosztaná meg nemzetünket."

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy Gerő László könyve a hadtörténetírás számára érdektelen, vagy éppen értéktelen lenne. Sőt, nem nélkülözheti e könyvet a hadtörténész, ha oly korral foglalkozik, melynek hadművészetében a várak és várharcok lényeges szerepet játszottak.

Ismertetésénél vagy kritikájánál tehát feltétlenül abból kell kiindulnunk, hogy szerzője elsősorban nem a hadtörténetírás igényeivel lépett fel, azonban meg kell mutatni azt, hogy milyen mértékben használhatja fel művét ez a tudományág. Már előljáróban is hangsúlyozni kell, hogy minden hadtörténelemmel foglalkozó kutató számára elengedhetetlen a könyvnek legalább is az ismerete.

Mindenekelőtt és különösen ki kell emelni szerzőnek azt a törekvését, hogy a magyarországi várépítészetet ne önmagában, hanem a külföldi, elsősorban az európai fejlődésbe ágyazva mutassa be. Nehéz feladattal kellett megbirkóznia, mert e könyvet megelőzően erre úgyszólván senki sem tett kísérletet. Bátran elmondhatjuk, hogy ezirányú törekvése nagyjából sikerrel járt. Ezt a célját szolgálja a könyv első fejezete, mely a várépítészet kezdeteitől kiindulva végigkíséri a várak alakulását a 18. századig, a modernebb értelemben vett erődök megjelenéséig. Magától értetődő, hogy a terjedelem korlátozza az ismertetés részletességét, rányomja bélyegét a fejezetre, mely a fejlődést csak egészen nagy vonalakban mutathatja be. Gerő Lászlónak még a terjedelem adta szűk korlátok között is sikerült megmutatnia, hogy az erődítések, várak fejlődését miként alakítja ki a gyakorlat, az élet szükséglete. A védelem technikája, eszközei mindenkor igyekeznek lépést tartani a támadásával; a támadó eszközök fejlődése magával vonja a védelem eszközeinek fejlődését is. A támadó fegyverek kis hatóereje kezdetben megtört a földvárak, lakótornyok „passzív" védelmén is. Ez csak arra volt elég, hogy megakadályozza a vár elfoglalását, a védelem eszközeinek ezen a fokán a támadó megsemmisítésének még csak kevés lehetősége volt. Később a támadó fegyverek fejlődése a védelem aktívabbá tételét követelte meg, ez a szükséglet alakítja ki a várfalakon a tornyokat, rondellákat, bástyákat, az oldalozás stb. lehetőségeit. (Itt kell megjegyezni, hogy a szerző a védelem aktivitása, aktívabbá válása értelemben az „aktív védelem" kifejezést használja. Ez ilyen összefüggésben nem helyes, nem fedi a szerző által mondani kívántakat. A modern hadművészet ugyanis „aktív védelem" alatt nem taktikai, harcászati, hanem stratégiai, hadászati fogalmat ért.) Ily módon alakulnak ki évszázadok során az ősközösségi települések földgátjaiból a modern erődrendszerek.

A várépítészetnek ez az áttekintése különösen arra hívja fel a figyelmet, hogy a tűzfegyverek megjelenése milyen ugrásszerű fejlődést hozott magával az erődítések építésében.

Rátérve a magyar várépítésre, a mű hangsúlyozza, hogy sajátos, az európai fejlődéstől eltérő magyar várépítési módok nincsenek. A magyar várépítészetre ugyanazon jellemző vonások érvényesek, mint az általános fejlődésre. Végigkíséri a magyar várépítészet alakulását, mindenütt kimutatva a külföldi hatást és a külföldi várépítészettel való kapcsolatokat. E kapcsolatok részint a külföldi, a 16—17. században főként kiváló olasz építőmesterek személyén keresztül érvényesültek.

A magyar várépítészet tárgyalásánál a szerző kísérletet tesz megfelelő periodizáció meghatározására. A periodizációt is elsősorban építészettörténeti szempontok alapján állapítja meg, párhuzamba állítva a külföldi fejlődéssel. Így a magyar várépítészetben is jellemző és egyúttal kormeghatározó építési módokként a földvárakat, lakótornyokat, belsőtornyos várakat, külsőtornyos várakat és olasz-bástyás várakat állapítja meg. Megjegyzendő, hogy ezt a periodizációt Gerő még építészettörténeti szempontból is vitathatónak tartja. Annál kevésbé felel meg — nézetünk szerint — a hadtörténelem számára. Bár az építési módok nagyjából történelmi korszakok egymásutánját tükrözik, egy korszakban sem jelentkeznek tisztán önmagukban; pl. a belső- és külsőtornyos várak építésének kora többé-kevésbé összeolvad egymással. Nem arról van szó, hogy ez a periodizáció teljesen elvetendő, de nem tartjuk teljesen kielégítőnek sem. Így csak azt az egy szempontot kívánjuk megemlíteni, hogy a fenti periodizáció nem veszi figyelembe: a várak építése, megerődítése adott esetekben s szükségtől hajtva nem feltétlenül a külföldön már uralkodó, és egyes esetekben már hazánkban is megjelenő, elvek szerint történik.

Nem helyeselhető teljesen — s ez részben összefügg az előbbiekben kifejtettekkel is — a mű szerkezeti felépítése, tárgyalási módja; noha meg kell jegyezni, hogy ez a felépítés az adott periodizációból logikusan következik. A mű szerkezeti megoldásában a szerző is lát problémákat.

Kétségtelenül igaz, hogy ha a szerző egy-egy várra vonatkozó összes adatait egyetlen helyen adja, egy-egy vár fejlődését folyamatosan tárgyalja végig, ez megnehezíti „a várak fejlődésének áttekintését az olvasó számára". Ezt ugyan kiküszöböli azzal, hogy egy-egy vár fejlődéséről a megfelelő fejezeten belül csak annyit mond el, amennyi annak történelméből az adott korszakra esik, mégis nem mellőzhető szempont az, hogy az olvasók, érdeklődők, kutatók elég jelentékeny része valamely vár történetét, összes átalakítását, fejlődését a maga folyamatosságában szeretné látni. Így a mű tárgyalási módszere — miként azt a szerző önmaga is elismeri — egyes váraink leírásának folytonosságát megtöri, szakadozottá teszi.

Úgy érezzük, meg lehetett volna találni a megfelelő módszert mindkét szempont kielégítésére.

A mű hibái között kell megemlíteni azt is, hogy Gerő László a magyar várépítészet egyes fejezeteit nem foglalja megfelelő történelmi keretbe, nem mutat rá az általános történelmi összefüggésekre. Bár minden fejezet elején néhány mondatban vázolja az adott kor politikai, társadalmi és gazdasági problémáit, melyeket összefüggésbe hoz a kor várépítészetének fejlődésével, ez mégis nagyon kevés. Túlzottan vázlatos ez a kép és oly keveset mond, hogy nem szolgálja a szerző által kitűzött célt, azt, hogy a kor történelmébe ágyazza, azzal hozza párhuzamba a magyar várépítészet egyes fejezeteit. Így pl. a lakó-

tornyok megjelenését a 13. század elején egyre inkább elburjánzó feudális anarchiával kapcsolja össze. Ez — nézetünk szerint — nagyon helyes, figyelemreméltó meglátás. Szerző azonban az egész korabeli társadalmi, gazdasági, politikai fejlődést mindössze nyolc sorban próbálja felvázolni és ez egyáltalán nem elegendő, a keresett összefüggés nem bizonyul kellően meggyőzőnek. Számolnia kell ugyanis azzal, hogy a könyv nagyon sok, viszonylag hiányos történelmi képzettségű olvasó kezébe kerül. Az egyébként kitűnő műnek ez rendkívül sajnálatos hibája, mely sokat ront komoly értékein.

A mű erényei között már említettük a rendszeres feldolgozást és azt, hogy végeredményben sikeresen ad képet a várfejlődés egyes fejezeteiről. Legfőbb erénye kétségkívül az összegyűjtött forrásanyag nagy mennyisége, melynek alapján a szerző feldolgozta témáját. A széleskörű forráskutatás és a bő tudományos apparátus nagy segítséget nyújt a kutatónak, aki ezek alapján könnyűszerrel nyerhet tájékoztatást oly kérdésekről is, melyeket a munka valamely ok miatt csak vázlatosan érinthetett. Gerő László nagy szorgalommal gyűjtötte össze a magyar várakra vonatkozóan rendelkezésre álló, már kiadott vagy feldolgozott adatokat s ezeket több helyen eddig kiadatlan forrásokkal, saját kutatásaival egészítette ki, s felhasználta a régebbi kutatások eredményei mellett a legújabb felméréseket is. Mindez azt eredményezi, hogy nagyjából pontosan számbaveheti jelenlegi várállományunkat és legfontosabb váraink rőI részletes és nagyon értékes képet tud nyújtani. Ezek mellett a szükséghez mérten kitért határainkon kívül eső, korábban magyar várakra is.

Sajnálatos — bár a szerző hibáján kívül áll —, hogy a 16—17. századi váraink ra vonatkozó anyagot, mely a bécsi levéltárakban található. nem tudta kellően felhasználni és a feldolgozott, bécsi levéltárakból származó adatokat is csak másodkézből (Takáts stb. munkáiból) tudta megszerezni. Szükség volna a magyarországi várak építésére, átépítésére, erődítésére rendkívül sok és értékes adatot tartalmazó különböző bécsi és más osztrák levéltárak anyagának feldolgozása, illetőleg rendszeres filmezése. Ezek nélkül nem remélhető e korszak magyar vártörténetének teljes értékű, hiánytalan feltárása.

A könyv értékét nagyon növeli a gazdag és rendkívül gondosan válogatott illusztrációs anyag, a sok fénykép és vázlat, melyek megkönnyítik az olvasó számára az egyes várakról, illetőleg várépítési módokról közölt sokrétű és bő anyag megértését és megemésztését. Ugyanakkor a munka tetszetős kiállítása növeli a könyv iránti, amúgy sem jelentéktelen érdeklődést.

Úgy véljük, hogy Gerő László könyve hasznos és különösen értékes munka, melynek érintett gyengéi nem rontják le kétségtelenül jelentős erényeit. Bár a legszakszerűbb nyelven írta, könyvének stílusa még sem válik unalmassá, egyhangúvá s ez hozzájárul a széles körökben megnyil-

vánuló érdeklődéshez. Gerő László ezzel a művével is bebizonyította, hogy ma a magyar várépítészet történetének leghivatottabb kutatója, s „Magyarországi várépítészet" című könyve tudományos munkásságának jelentős állomása. E könyv iránt természetesen elsősorban szakkörök, építészettörénészek, műtörténészek, történészek körében nyilvánul meg érdeklődés. E nagyjelentőségű munka ismerete, s eredményeinek felhasználása a magyar hadtörténelem minden olyan művelője számára elengedhetetlen, aki népünk történelmének a 18. századig terjedő szakaszával foglalkozik.

R. G.

KÖPECZI BÉLA—R. VÁRKONYI ÁGNES:

II. RÁKÓCZI FERENC

„Művelt Nép" Tudományos és ismeretterjesztő kiadó, Budapest, 1955. 408 oldal.

Hősi múltunk történetének kevés kiemelkedő személyiségét övezi olyan osztatlan megbecsülés és szeretet még a késői utódok részéről is, mint II. Rákóczi Ferencet. Az elmúló évszázadok nem hamvasztották el annak a szeretetnek a tüzét, amely több, mint két és fél évszázaddal ezelőtt a Beszkidek lejtőin váró magyar és kárpát-ukrán jobbágyokban fellángolt.

Ha azt kutatjuk, hogy mi emelte ilyen naggyá népünk előtt és mi véste ilyen mélyen a szívekbe II. Rákóczi Ferenc nevét, akkor elsősorban azt a döntő tényezőt kell figyelembe vennünk, hogy a Rákóczi vezette szabadságharc volt 1848 előtt a legnagyobb méretű, a legnagyobb tömegeket megmozgató és leghosszabb ideig tartó függetlenségi harcunk, melynek dicső ragyogását nem tudták elsötétíteni a bukást követő évtizedek sötét felhői sem. A „Bécs alját nyargaló" szegénylegények, a „nemzet nagy szabadságtalanságának helyre állítása végett" fegyvert fogó jobbágyok emlékében nem halt meg „édes urunk", a nagy fejedelem alakja, aki egykor, hatalmas földesúr létére kaszával felfegyverzett, rongyos ruhájú jobbágyok élére állt és nyolc évre feltámasztotta az idegen hódítók által halálra ítélt kuruc-világot. Ez a kuruc-világ akkor a Habsburg-elnyomáshoz képest szabadabb életet jelentett a magyarországi nem magyar ajkú népek számára is, s ezért harcoltak a szlovák, kárpát-ukrán, román jobbágyok is a szabadságharc győzelméért magyar testvéreikkel együtt. A szabadságharc bukása után pedig ők is a magyarokkal együtt búsongtak a szomorú végen, s gyönyörű dalokban tallóztak a „Rákóczi vojna" szívet dobogtató emlékein.

A kuruc-világ minden dicsősége, — ami még csak szebbé vált a rákövetkező keserű évtizedek visszaemlékezéseiben —, egybeforrott Rákóczi nevével. A nép gondolatában ő testesítette meg a szabadság felé áradó reménységet, vágyakozást, a nyolc évig tartó hősi küzdelmet, s a bukás utáni keserű elnyomatásban is a bujdosó Rákóczi maradt reményt-nyújtó vigasz.

A szabadságharcban is a legkevesebb áldozatot hozó és a küzdelem ügyétől leghamarabb eltántorodó uralkodóosztály örökre száműzte őt hazájából, de a száműzött féltő, szerető otthonra talált a nyomorúságos kunyhókban és mindazok szívében, akik új kuruc-világot vártak.

Rákóczi nevével indultak harcba a parasztok 1735-ben, őt idézte a nagy napokban halhatatlan költőnk, Petőfi Sándor örökszép verse, és meghajtotta Rákóczi emléke előtt az elismerés, megbecsülés zászlaját, történelmünk másik kimagasló alakja: Kossuth Lajos is.

A múlt század második felétől kezdve egyre több történetíró figyelme fordult a szabadságharc felé és egyre többen igyekeztek életre kelteni a „kuruc-világ letűnt árnyait". Ezek a kísérletezések azonban többnyire a szabadságharc nemesi szemléletét tükrözték és elhanyagolták a nép kezdeményező szerepének, a harcban való részvételének bemutatását. Emellett e történelmi munkákat átszőtte a múlt század végén egyre erősebbé váló nacionalizmus káros hatása is. Mindezek ellenére azonban ezek a történetírók nagy mennyiségű anyagot tártak fel a szabadságharc korából és szinte napról-napra menve felkutatták és feldolgozták a harc vezére, II. Rákóczi Ferenc életének történetét.

*

Ezek után könnyen felmerülhet bennünk az a gondolat, hogy így R. Várkonyi Ágnes és Köpeczi Béla számára nem jelentett nehéz feladatot II. Rákóczi Ferenc életrajzának megírása. Megmondhatjuk azonban rögtön, hogy ez csak látszat, és még hozzá nagyon csalóka látszat!

Annak ellenére ugyanis, hogy főként Thaly Kálmán és Márki Sándor munkássága valóban rengeteg anyagot tárt fel és dolgozott fel Rákóczi életével kapcsolatban, még mindig sok feltáratlan adat és feldolgozatlan probléma maradt hátra a jelenkor történészei számára is. Rákóczi és a nép viszonyának megfelelő ábrázolásával — ami pedig számunkra a legfontosabb — adós maradt az elmúlt korok történetírása és úgyszintén nem tekinthetjük teljesen kielégítőnek hadvezéri és államférfiúi képének eddigi ábrázolását sem.

Rákóczi eseményekben gazdag élete évtizedeken keresztül sok történetíró figyelmét magára vonta. Ezek a történetírók, — bár nem egyszer különböző utakon —, arra törekedtek, hogy a nép által megalkotott szabadsághős Rákóczi-portré mellé újabb képeket alkossanak történelmünk e nagy alakjáról. Az új portrék többsége formájában romantikus szemléletű volt, — de nem a romantika népi értelmében —, és tartalmában egyre inkább elhalványult Rákóczi igazi lénye a szeretetteljes kezekkel, de mégis helytelenül ráaggatott pazar díszek súlya alatt. E történetírók munkássága nyomán a szabadságáért küzdő nép vezére egyre jobban elvesztette minden szabadságharcos, forradalmi jellemvonását és olyan magasságokba emelkedett, ahonnan nem lehetett sok mondanivalója az élet mindennapi igájában küszködő néptömegek számára.

Ez a rajongó, már szinte miszticizmusba csapó Rákóczi-kultusz, bár helytelen irányú, de szinte törvényszerű ellenhatást vont maga után. Az új ábrázolás Szekfű Gyula: „A száműzött Rákóczi" című munkájában domborodott ki legélesebben, mely munkát — ha talán némi túlzással illették is a „Rákóczi gyalázás" vádjával —, semmiképpen sem tarthatunk helyes ábrázolási módnak. Mi helytelenítjük történelmi alakjaink idealizálását, de elítéljük azt az irányzatot is, amely tárgyilagosság álarca alatt igyekszik sárba rángatni történelmünk nagyjait.

A közügyeket nem érintő magánélet titkaiban túrkáló, a meglévő gyengeségeket mértéktelenül felnagyító, torzítva ábrázoló történetírás nem alkalmas arra, hogy mi kövessük és magunkénak ismerjük el, még akkor sem, ha az a legelfogadhatóbbnak látszó módszerekkel és bizonyítási eljárással nyúl is a témához. A marxista történetírónak a valóság helyes ábrázolása a feladata s a lényegest kell kihangsúlyoznia, ami valamilyen formában okulásul szolgálhat az utókor számára.

A vázlatosan elmondottakból láthatjuk, hogy R. Várkonyi Ágnesnek és Köpeczi Bélának milyen ellentétes irányzatú ábrázolások után kellett megrajzolniuk az igazi Rákóczi alakját. Nem volt ez könnyű feladat. Olyan Rákóczi-képet kellett megalkotniuk, amely éles, bíráló marxista történelemszemlélettel készül, de tartalmazza azokat a színeket is, amelyeket a nép szeretete évszázadokon keresztül Rákóczi alakjára rakott. Fölösleges sallangoktól, cifraságoktól mentes alakot kellett megformálniuk, aki egyszerű tisztaságában vonzóbb és elragadóbb a korábbi, sokszor már giccs-szerű arcképeknél.

A könyv olvasása közben az a meggyőződés alakul ki bennünk, hogy a szerzők a nép által kialakított szabadságharcos Rákóczi-képet vették kiindulási alapul, amelyet azután marxista történelemszemlélettel tovább tökéletesítettek a fejlődésben való dialektikus ábrázoláson keresztül Rákóczi alakjának élethű, hiteles megformálásáig.

A szerzők igen helyeselhető módon fogtak hozzá az életrajz megírásához, amikor a kor általános társadalmi, gazdasági és politikai viszonyainak keretei között fejlődésében ábrázolták Rákóczi életét. Bár minden mondatukból kicsendül a hősük felé áradó szeretet, mégis élesen bíráló szemmel látják meg a hiányosságokat, tárják fel az árnyoldalakat, melyeknek bemutatása és bátor feltárása csak nagyobbá, emberibbé teszi Rákóczi alakját.

Úgy érezzük, hogy a szerzők szerencsésen megtalálták a helyes és mások által is követendő formát történelmi alakjaink ábrázolásához. Az egész munkán keresztül érezhető az a törekvés, hogy a húsból-vérből való igazi Rákóczit formálják meg, aki egyesíti magában a szabadsághőst, a fejedelmet és az embert, pozitív és negatív vonásaival, aki a történelmi helyzet formáló, alakító hatása alatt fejlődik kimagasló történelmi személyiséggé.

A munka vizsgálatánál előljáróban elmondhatjuk, hogy a szerzők

stílusa igyekszik hasonulni a szabadságharc korának szép magyar beszédéhez, minden zavaró archaizálás nélkül, hogy ezzel is érzékeltesse a kor sajátos levegőjét. A kor levegőjének érzékeltetése végett felhasználják a kuruc népköltészet gazdag motívumait, s úgyszintén Rákóczi „Emlékiratai"-nak és „Vallomásai"-nak egyes részeit, valamint korabeli levélrészleteket is.

Csak dícsérhető az a mértéktartás, amelyet a szerzők az idézetek használata terén tanúsítanak. Ők a történetírás nehezebb, de minden kétséget kizáróan értékesebb formáját követik, amikor nem végnélküli idézetekkel akarják pótolni az értékelést és állásfoglalást. Csak ott és annyiban élnek az idézet nyújtotta lehetőségekkel, ahol az feltétlenül szükséges és ahol a korabeli szavak a kor levegőjének érzékeltetésén túl tömörebben fejezik ki a mondanivalókat, mint az esetleges magyarázó leírás.

A dialektikus módszer érvényesül a tények sokrétű bemutatásán és Rákóczi történelem-formálta fejlődésének ábrázolásán keresztül egyaránt. A szerzők nem tagadják hősük jellemének kialakulásánál a Rákóczi-család szabadságharcos hagyományainak jelentős szerepét, azonban élesen rámutatnak arra, hogy a társadalmi, gazdasági, politikai viszonyok alakulásának Rákóczi életére gyakorolt hatása és az ország bajainak közvetlen személyes tapasztalása volt a döntő erő, ami végül is a szabadságáért fegyvert fogó nép élére állította őt. Az a fiatal főúr, aki a hegyaljai felkelés idején még elszökik az őt vezérének kívánó nép elől, még nem azonos azzal a történelmi személlyel, aki hat évvel később, a dolhai vereség híre után is folytatja útját a szétvert paraszt csapatokhoz, mert ki akarja érdemelni „a nép bizalmát és szeretetét". Ahhoz, hogy ez megtörténjen, Rákóczi életében is végbe kellett menni a császári üldözésnek, a börtönnek, a vesztőhely árnyékának, a hontalan bujdosásnak, mert csak így, a saját üldöztetésén, szenvedésein keresztül tudta megérteni a nép tarthatatlan helyzetét, és csak ezen keresztül találhatta meg a nép feléje nyújtott kezét.

A szerzők meggyőzően bizonyítják Rákóczi életén keresztül is, hogy nem a hősök csinálják a történelmet, hanem a történelem alakítja ki a hősöket. Ezt a bizonyítási eljárást nem egy kategórikus megállapítással intézik el, hanem az események hű ábrázolásával és maga az olvasó vonja le az elmondottakból a következtetést. A bizonyításnak ez a módja kétségen kívül a leghelyesebb és legértékesebb minden másfajta módszerrel szemben.

Úgyszintén csak helyeselhető a társadalmi és gazdasági háttér széleskörű bemutatása, ami azonban sohasem jut el a terjengősségnek olyan fokáig, amelyben már szinte elveszik az életrajz főalakja. Ezt a szerzők azzal érik el, hogy elsősorban azokkal az eseményekkel, személyekkel foglalkoznak, akik Rákóczival közvetlen kapcsolatban voltak, s csak

másodlagosan érintik a közvetett vagy egészen távoli kapcsolatú eseményeket és személyeket. Ez a tendencia még a gazdasági viszonyok bemutatása közben is érvényesül, s így szinte egy pillanatra sem szakad meg az életrajz folyamatos vonalvezetése.

A munka foglalkozik a szabadságharc egész történetével, de csak azok a harccselekmények elevenednek meg részletesebben, amelyekben Rákóczi közvetlen részt vett. Kevés szó esik például a dunántúli harcokról, amelyek a fejedelem közvetlen részvétele nélkül folytak le. A munka életrajzi jellege ezt a tárgyalási módot kívánja meg, s csak dicsérni lehet R. Várkonyi Ágnes szerzői önuralmát, aki annak ellenére, hogy jelentős eredményeket ért el a dunántúli hadműveletek kutatása terén, most mint nem elsősorban szükségeset, mellőzi eredményeinek a könyvbe való terjedelmes beolvasztását.

Ez a szigorú következetesség persze akaratlanul is némi hiányérzetet hagy az olvasóban, mert e szempont követése miatt kevés és kis terjedelmű a győztes ütközetek bemutatása, s csak a Rákóczi közvetlen irányításával lezajlott, de sajnálatosan veszteséggel végződő csaták ábrázolása ölel fel hosszabb terjedelmet. Ez döntő mértékben a munka életrajzi jellegéből fakadó hiányosság, amin a szerzők nehezen tudtak volna segíteni. A munka — a korábbi katonai feldolgozásokkal ellentétben — így sem lehangoló olvasmány, mert a szerzők arra törekednek, hogy a vesztes csaták után újra meg újra bemutassák Rákóczi törhetetlen hitét a szabadságharc győzelmében, újabb hadműveleti terveit és a néptömegek hősies állásfoglalását, kitartását, áldozatvállalását, amely a csalódások ellenére is mindvégig fő jellemvonása az elnyomottak magatartásának. Nem félnek megbírálni Rákóczi magatartását a néppel szemben, de nem fogják fel vulgárisan a kérdést és nem tévesztik szem elől, hogy Rákóczi minden egyéni kiválóságai mellett is az uralkodóosztály tagja volt, s az osztálykorlátok, ha más mértékben is mint a többi főúri vezetőt, de őt is sokszor kötötték elhatározásában és cselekedetében.

Érdekes és értékes megoldást nyújt a könyv harmadik része, amely a bujdosó Rákóczival foglalkozik. Sok Rákóczi-kor iránt érdeklődő ember emlékezetében még élénken él a Szekfű által megrajzolt kép; a száműzötté, aki — Szekfű értékelése szerint — a magyar néptől elfeledten, idegenül kóborol külföldön és délibábokat kerget, hogy elnyerje álmai netovábbját, az erdélyi fejedelmi széket. A szerzők bár felhasználják Szekfű kutatásainak tárgyi adatait, azonban tolluk alól az igazi Rákóczi kerül ki; az, aki odahagyta hatalmas vagyonát, hogy a hazától való bujdosás keserű útjain járva, minden tőle telhetőt megtegyen, minden lehető külföldi segítséget felhasználjon hazája, népe szabadságának helyreállításához. Rákóczi maga mondta: „... hogy ha úgyszintén mezitelenül térnék vissza Magyarországra, megalázkodásommal jóváhagynék minden jog- és szabadságtiprást, ami ott történik. Ezzel lerontanám annak a lehetőségét, hogy a jövőben szükség esetén a haza védelmezőjének feladatát

elvállalhassam... Így megmarad a remény, mert utolsó lehelletemig megőrzöm a nép szeretetét, mely a nép szívében mindig élni fog irántam..."

*

A mű szerkezeti felépítése, tagolása, az egyes részek terjedelme megfelel Rákóczi életében az egyes szakaszok fontosságának, jelentőségének. A 408 oldalnyi terjedelemből 90 oldal foglalkozik Rákóczi ifjúságával, 285 oldal a szabadságharccal és 75 oldal Rákóczi bujdosásával. A terjedelemnek az ilyen arányú megoszlása mindenképpen helyeselhető, mert annak ellenére, hogy a szabadságharc csak nyolc évet töltött be Rákóczi életében, ez a nyolc év volt életének a döntő, legértékesebb szakasza. Ugyanígy helyeselhető, hogy terjedelmileg a második helyen áll Rákóczi ifjú éveinek ismertetése, mert hiszen ez a fejezet tárgyalja fejlődésének azt a szakaszát, amelynek végén képessé vált arra, hogy egy szabadságáért fegyvert fogó nép élére álljon. A legrövidebb lapszámban ismertetett harmadik rész, a bujdosó Rákóczi küzdelmeinek tárgyalása tulajdonképpen csak 66 oldalon történik, mert a szerzők munkájuk végén eléggé nem dícsérhető módon, az 1953-as Rákóczi-kiállítás szellemében nem Rákóczi halálával zárják munkájukat, hanem megrajzolják napjainkig az élő Rákóczi alakját. Ez így helyes, mert hiszen Rákóczi 1735-ben bekövetkezett halála után is az eszme, amelyért harcolt, amelynek szolgálatára élete nagy részét áldozta, tovább élt, és ma is erős mozgató rugója népünk szabadságának, függetlenségének megvédésére irányuló igyekezetünknek.

Több ábra és térkép teszi szemléltetőbbé és érthetőbbé a szerzők munkáját. Távol áll tőlünk, hogy szűk szakmai szempontoktól vezérelve indokolatlan kívánságokat támasszunk a munkával szemben, de mindenesetre erősen kifogásolható, hogy a szerzők a jelentős részben hadműveletekkel foglalkozó munkához mindössze egyetlen hadműveleti vázlatot mellékeltek. A hadműveleti vázlatok elhanyagolásának pedig úgy a szerző, mint az olvasó egyaránt kárát vallja. A szerző azért, mert sokszor éppen a hadműveleti vázlatok hiánya miatt jut helytelen következtetésekre, az olvasó pedig így nehezen tudja áttekinteni az általa egyáltalán, vagy kevéssé ismert hadműveleti eseményeket. Ezt a hiányosságot szerintünk az sem indokolhatja kellőképpen, hogy a mű nem hadtörténelmi feldolgozásként készült.

Értékes kiegészítő részként kapcsolódik a műhöz a szövegben előforduló idegen kifejezések magyarázata, valamint a bő forrásismertetés, ami feltétlenül jelentős útmutatást ad a Rákóczi élete és a szabadságharc története iránt érdeklődők számára.

A szerzők a három főrészre való tagoláson kívül harmincnégy fejezetre osztják munkájukat. Az egyes fejezetek Rákóczi életének legfontosabb, kiemelkedő állomásai szerint foglalkoznak az eseményekkel. A mű stilisztikai és érdemi egységét általában sikerrel biztosították a szerzők, bár az első rész, Rákóczi ifjúsága, nem kelt olyan kiforrott-

ság benyomását, mint a második részé. Valahogyan némi töredékesség érződik ezen a részen, mintha utólagosan öntötték volna végső formájába, mikor már kevés idő maradt erre a munkára. A legsikerültebb talán „A nemzet felemelkedéséért" című fejezet, amely kimagasló megelevenítő erővel, ragyogó. stílussal ábrázolja a nemzetéért fáradhatatlanul dolgozó, sokoldalú fejedelem alakját. A mű stílusa mindvégig szép. mértéktartó, élvezetes, olvasmányszerű, s az olvasóban kiváltott feszült érdeklődés vetekszik egy szépirodalmi munka hatásával.

Nem tudunk egyetérteni azonban a 390—391. oldalon Thaly Kálmánról alkotott értékeléssel. Általában kedvelt témája a kuruc korral foglalkozóknak Thaly mértéken felüli ostorozása, pedig a mai történetírók is nem kis mértékben az ő munkásságának összegyűjtött adataiból dolgoznak. Egy pillanatig sem állítjuk, hogy nincs szükség Thaly munkásságának bírálatára, és azt sem, hogy nem kell helyteleníteni egyoldalú beállítását és romantikus nacionalizmusát. Erre föltétlenül szükség van! De Thaly Kálmánról *csak annyit* írni, hogy: „A függetlenségi párt politikusa ‚a fejedelem íródeákjának szerepét' játszotta, s attól sem riadt vissza, hogy saját költeményeit eredeti kuruc verseknek tüntesse fel", egyoldalú beállítás.

* *

Végezetül, de nem utolsósorban, vizsgáljuk meg, hogy mit jelent jelen munka a hadtörténetírás és néphadseregünk tagjai számára. Előljáróban már megállapítottuk, hogy ez a mű nem hadtörténelmi feldolgozásként készült s ezért helytelen lenne minden ilyen jellegű követelményt támasztani vele szemben. Bár a mű katonai kérdésekkel foglalkozó része döntő zömében eddig nyomtatásban megjelent feldolgozásokra támaszkodik, ennek ellenére mégis több olyan értékelést találhatunk benne, amelyek valószínűleg érdekes szempontokat jelentenek a Rákóczi szabadságharc korával foglalkozó hadtörténészek számára is.

Néphadseregünk tagjai ezen túlmenően értékesen forgathatják R. Várkonyi Ágnes és Köpeczi Béla munkáját. Egy szabadsághős élete. küzdelmei, áldozatos munkája, mély hazaszeretete és népszeretete lelkesítő példa mindannyiunk számára. Történelmünknek olyan kimagasló alakjáról szól ez a munka, aki nemcsak mondta, hanem egész életművével bizonyította szavainak igazságát: „Minden cselekedetem célja kizárólag az volt, hogy megérdemeljem a nép bizalmát és szeretetét."

Talán kissé elkoptatott már az a megállapítás, hogy: „Ez a munka történetírásunknak igen értékes darabját alkotja." Ennek ellenére most sem mondhatunk mást. A szerzők szép, de nehéz feladatra vállalkoztak, s feladatukat sikerrel oldották meg. Az olvasók részéről köszönet illeti őket azért, hogy ezzel az egyszerű külsejű, de belülről annál értékesebb tartalmú munkájukkal történetírásunk régi hiányosságait pótolva, megírták Rákóczi igazi, mélyen emberi vonásokat tartalmazó életrajzát.

Nagy László

KOSSUTH LAJOS KORMÁNYZÓELNÖKI IRATAI.

KOSSUTH LAJOS ÖSSZES MUNKÁI, XV.

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE: BARTA ISTVÁN

Budapest, Akadémiai Kiadó, 1955. 974 oldal.

Kossuth Lajos összes munkáinak az elmúlt években megjelent kötetei már meggyőzték arról a szakembereket és az érdeklődő olvasóközönséget egyaránt, hogy Kossuth iratainak közreadásával a Magyar Történelmi Társulat olyan nagyjelentőségű forrásanyagot tesz a legszélesebb rétegek számára hozzáférhetővé, amely nélkül az 1848/49-es forradalom és szabadságharc történetének — nem utolsó sorban katonai történetének — helyes megírása és megértése nem volna lehetséges. Kossuth kormányzóelnöki iratai az előző két kötettel (Kossuth az OHB élén. I—II. S. a. r.: Barta István. Bp., 1952—53.) együtt nemcsak Kossuth pályájának legkiemelkedőbb szakaszára, hanem egyben a szabadságharc legfontosabb kérdéseire vetnek fényt, publikálva számos eddig ismeretlen, vagy csak részben ismert, elsősorban hadtörténelmi jelentőségű iratot. Ezek a tényezők teszik megújuló hadtörténetírásunk számára is elsőrangú fontosságúvá ezeket a köteteket.

Jelen kötet: Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai — amely befejezője a *„Kossuth Lajos 1848/49-ben"* című ötkötetes sorozatnak*) — Kossuth 1849. április 15.—augusztus 15. között, a Függetlenségi Nyilatkozat elfogadásától az emigrációba vonulásig, a határátlépésig folytatott tevékenységének iratait tartalmazza. Katonai vonatkozásban a dicsőséges tavaszi hadjárat befejezése, a cári intervenció megindulása és a világosi fegyverletétel az említett szakasz legfontosabb állomásai.

Az 1848/49-es szabadságharc utolsó négy hónapjában — kormányzóelnökségének idején — Kossuth tevékenységét jelentősen korlátozta a kabinetrendszerhez, a parlamentáris formákhoz való visszatérés. Mint Barta István előszava megállapítja: „... a minisztérium megalakulásával a magyar forradalom belső fejlődésének lendülete megtorpant, hatóereje, Kossuth és a baloldal szövetsége felbomlott, s ez a körülmény, párosulva a békepárt előretörésével, a katonai erőviszonyok mind ked-

* Az I kötet: Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847/48. (S. a. r.: *Barta István*, Bp. 1951. 772. old.) már megjelent; a II kötet: Kossuth pénzügyminiszteri iratai is nyomdakész állapotban van (Sajtó alá rendezését végzi: *Sinkovics István*.)

vezőtlenebb alakulásával és az egyre nyomasztóbbá váló külpolitikai elszigeteltséggel, drámai gyorsasággal sodorta a bukás felé a magyar szabadságharc ügyét. Az új viszonyok között Kossuth korábbi vezetőszerepe is elhalványul, tettereje, határozottsága csökken, a parlamentáris országkormányzás bénító, fékező formái közé szorul, pedig az országnak ekkor lenne a legnagyobb szüksége a formákkal nem törődő, de gyors, határozott forradalmi tettekre képes vezetésre." (5. old.) — Mindez az iratokból jól nyomon követhető. Természetesen, mivel a miniszteriális feladatkörök elkülönülése nem történt máról-holnapra, az iratok tartalmaznak számos fontos, de nem közvetlenül a kormányzói feladatkörhöz tartozó iratot is. Másrészt az egyre válságosabbra forduló helyzetben egyre több az olyan — főleg katonai vonatkozású — esemény, amely közvetlenül Kossuth beavatkozását igényli. Ilymódon a jelen kötet is — a megszaporodott, kevésbé értékes ügyiratok mellett — nagyszámú, döntő fontosságú iratot publikál. Együttvéve az egész kötet Kossuth 1848/49-es tevékenysége befejező szakaszának sokoldalúan gazdag, kis és nagy kérdésekben egyaránt felvilágosítást nyújtó képét adja.

A kötetből elsők között Kossuthnak az új minisztérium létrehozásával kapcsolatos tevékenységével, Batthyány Kázmérhoz, Szemeréhez, Görgeyhez, Vukovicshoz és Csányihoz írott leveleivel ismerkedünk meg, amelyekben felajánlja nekik a miniszteri tárcát. A levelezés április 16-án kezdődik és Szemere vonakodása miatt csak május 2-re fejlődnek odáig az események, hogy Kossuth tudathatja az országgyűléssel az új minisztérium kinevezését. (Görgey hadügyminiszteri kinevezésére csak május 7-én került sor.) Május 2-án közli Kossuth a Házzal a kormányzó és a miniszterek közötti viszony kölcsönös megegyezésen alapuló elveit, amely szerint a miniszterek (és a minisztertanács) csak a kormányzóval egyetértésben járhatnak el — de a kormányzó rendeletei is csak miniszteri ellenjegyzés esetén érvényesek, „a kormányzó csak a ministerek által kormányozhat". (183. old.) Az aznapi minisztertanács végleg elhatárolja a feladatköröket (184—86. old.) — amelynek betartására azután Szemere miniszterelnök gondosan ügyel, szükség esetén figyelmeztetve Kossuthot hatáskörének túllépésére. (473—74. old.)

Új színfolt az iratokban az önálló külügyminisztérium tevékenységével kapcsolatos anyag, amely minisztériumot ekkor — a trónfosztás után — újonnan szerveztek. (Feladatkörét eddig az 1848 : III. tc. értelmében a király személye mellé rendelt — és ekkor feleslegessé vált — miniszter látta el.) A közölt néhány iratból (sajnos, eddig csak kevés ismeretes közülük) is kibontakozik Kossuthnak és a minisztériumnak törekvése, hogy külfölddel elismertessék a Függetlenségi Nyilatkozatot, az ország különállását. (Ld. a Francia és a Velencei Köztársaság elnökéhez, az Amerikai Egyesült Államok elnökéhez, a Svájci Köztársaság szövetségi parlamentjéhez intézett levelet; a magyar kormány segélykérő jegyzékét Palmerston angol külügyminiszterhez a küszöbönálló orosz

intervenció miatt; a minisztérium kiáltványát Európa népeihez és kormányaihoz, stb.)

A diplomáciai tevékenység körébe tartoznak a kormánynak a román és szerb felkelők megbékítésére irányuló őszinte lépései is. Ezek a késői és így meg nem valósult törekvések, a nemzetiségi megbékélést szolgáló dokumentumok szabadságharcunk demokratikus örökségének legértékesebb részét alkotják. Ezek sorában első Kossuth április 26-án kelt megbízása Dragos János erdélyi képviselő számára, hogy tárgyaljon az erdélyi román felkelőkkel: „Ha a föllázadt román nép a fegyvert leteszi, s a status iránti hűséghez a kormány iránti engedelmességhez visszatér, én ezennel biztosítom őket — írja Kossuth —, hogy részeseivé lesznek a közös jognak, a közös szabadságnak, egyenlő mértékben Magyarország minden lakosával nyelv- és valláskülönbség nélkül." (137. old.) Hasonló szellemben kelt a minisztertanács június 6-i ülésének általános határozata, amely szerint „Magyarország a kebelében létező népfajokkal, miként eddig, úgy a jövőben is kész kivétel nélkül is megosztani minden polgári jogokat..." (476. old.) Ugyancsak ezt tükrözi a június 14-én kelt minisztertanácsi határozat a szerbekkel való megbékélés feltételeiről: „A minisztérium minden érdekeket a világszabadság és a magyar haza függetlensége közös ellenségeinek legyőzésére, a betörő osztrák és orosz erőknek visszaverésére óhajtván egyesíteni, fátyolt vet a múltra..." (519. old.) Méltán teszi reá a koronát ezekre a kísérletekre a magyar-román megbékélési tervezet, a „Projet de pacification" (723—727. old.), amely egyezmény kétnyelvű (francia-magyar) eredetijének leközlésével feltétlenül egyet kell értenünk, annál is inkább, mert az eredeti magyar szöveg eddig nem volt ismeretes.

Jelen ismertetésünk nem nyújt teret minden, nem kifejezetten katonai témakörbe vágó iratcsoport ismertetésére. Azt azonban még meg kívánjuk jegyezni, hogy a kormány parasztpolitikájának számszerűségében is jellemzője az a tény, hogy a jóval több, mint ezer iratból úrbéri kérdéssel érdemben csak egy foglalkozik: Kossuth ismert nagyjelentőségű rendelete a földesurak és parasztok közötti vitás ügyek eldöntésének módjáról. Az ápr. 19-én, *közvetlenül* a Függetlenségi Nyilatkozat után — és a Szemere-kormány megalakulása *előtt* — kelt nagyfontosságú rendelet elvként mondja ki, hogy ha földesurak és volt jobbágyok között vita merül fel egyes telkek majorsági vagy úrbéres jellegét illetően, akkor nem a paraszt, hanem a földesúr feladata jogigényét hitelt-érdemlően igazolni. (43—46. old.) Ez a rendelkezés kétségtelenül a parasztságnak kedvezett, de nem volt elegendő még a katonai szállításokat szabályozó, az előfogatozás túlzott igénybevételét megtiltó ápr. 26-i rendelettel együtt sem. (130. old.) A Szemere-kormány száznapos uralma alatt csak egyszer került sor jelentősebb intézkedésre a parasztság terheivel kapcsolatban — az is az előbbi, az előfogatozást korlátozni kívánó

rendeletnek a tábornokoknak megküldött, szigorított kiadása (740—41. old.), a gyakori visszaélések meggátlása érdekében (748. old.).

A kifejezetten katonai iratokhoz az átmenetet a kormánybiztosokkal folytatott levelezés adja. A kormánybiztosi intézmény — amely Kossuth tevékenységének eredményeként 48 őszén emelkedett hivatása magaslatára — ebben az időben is jelentős szerepet játszott, a békepárt minden mesterkedése ellenére. Mindjárt a kötet elején találkozunk még Vukovics Sebő országos főbiztoshoz és Csányi László erdélyi országos biztoshoz küldött utasításokkal is. A tárgykörbe vágó anyag zömét azonban az ellenségtől visszafoglalt, felszabadult megyék (Bács, Tolna, Somogy, Fejér, Komárom, Nógrád, Zólyom, Torontál, Krassó) és a főváros reorganizálására, az alkotmányos élet helyreállítására kiküldött kormánybiztosoknak adott utasítások alkotják. (A kormánybiztosoknak küldött utasítások ebben a vonatkozásban — amint erre a sajtó alá rendező több ízben figyelmeztet — korántsem teljesek, mert ebben az időszakban a kormánybiztosi intézmény a belügyminisztérium hatáskörébe tartozott.) Ezek mellett természetesen jelentős szerepet játszanak a civilhatalmat a hadsereg mellett képviselő, a hadfelszerelés és ellátás feladatával megbízott kormánybiztosok is. (Ld. a Lukács Sándor, Eszterházy Mihály, Török Gábor, Farkassányi Sámuel és Luzsénszky Pál tevékenységével kapcsolatos iratokat.) Végül a szabadságharc utolsó, válságos napjaiban felmerült rendkívüli feladatok ellátására a kormány rendkívüli hatáskörrel felruházott kormánybiztosokat küldött ki: így Halassy Kázmért a már általa korábban is betöltött feladatkörre, szállítási kormánybiztosnak Szolnokra (655. old.), Sillye Gábort (hajdúkerületi kormánybiztost) az előrenyomuló cári sereggel szemben Debrecen térségében teljhatalmú kormánybiztosnak és a nemzetőrség parancsnokának (672. old.), Rákóczy Jánost a Tiszántúlra népfelkelés szervezésére és szabadcsapatok alakítására (734. old.) stb. Mindezeket egybevéve: a jelen kötet — ha az előzőeknél szegényesebben is — értékes adatokat szolgáltat a kormánybiztosi intézmény történetéhez.

A kifejezetten katonai vonatkozású iratokat három nagy csoportra oszthatjuk: *először* a kormány (Kossuth) által a katonai eseményekkel kapcsolatban kiadott tájékoztató jelentések és felhívások; *másodszor* Kossuth levelezése a hadvezérekkel (elsősorban Bem, Perczel, Görgey és Dembinski tábornokokkal); *végül* az újoncozással, hadfelszereléssel, ellátással és szervezéssel kapcsolatos iratok.

Az erősen hadtörténelmi vonatkozású iratok fent említett első csoportja általában ismert iratokból áll. Mivel többségükben Kossuth valamilyen országos jelentőségű eseményt közöl a nyilvánossággal, ezért többségük a Közlönyben is megjelent. (Pl. beszámoló a képviselőházban a sikeres hadműveletekről, jelentés Pestnek az osztrákok által történt bombázásáról, majd Buda bevételéről, felhívás az ország lakosságához az újoncozás meggyorsítására, rendelet a főparancsnokokhoz a hadügyi igazgatás új rendjéről, jelentés a képviselőháznak a katonai helyzetről

és a főváros elhagyásának szükségességéről, jelentés Arad elfoglalásáról, a komárom—ácsi ütközetről, a hegyesi ütközetről stb.) Ide tartoznak továbbá a kormányzóelnök által kibocsátott felhívások és kiáltványok (pl. kiáltvány az Olaszországban harcoló császári sereg magyar katonáihoz; hazatérésre szólító felhívás a Csehországban állomásozó magyar csapatokhoz; felhívás a cári intervenció elleni kereszteshadjáratra és az általános népfelkelésre; felhívás a hadsereghez az önvédelmi háború sikeres megvívása érdekében; 63., 252., 602., 668., 716. és köv. old.), amelyek Kossuth prózájának kiemelkedő alkotásai.

A kötet legsokoldalúbb, a hadtörténelem számára legértékesebb anyagát Kossuthnak a fővezérekkel és tábornokokkal folytatott levelezése alkotja. Az anyag gerincét a Görgeynek, Bemnek, Dembinskinek és Perczelnek küldött levelek és utasítások adják, amelyekből kibontakozik a Görgey vezette főserég, az erdélyi, valamint a délvidéki haderők tevékenységének és az északmagyarországi hadsereg erőfeszítéseinek hiteles képe. Egyben — és ez adja az események döntő fontosságú hátterét — nyomon követhetjük Kossuth kísérleteit, hogy a főserég éléről Görgeyt eltávolítsa, hogy mint hadügyminiszternek a tevékenységét közvetlenül szemmeltarthassa. Ismeretes, hogy Kossuth előbb Damjanich-csal, majd annak szerencsétlen balesete után Bemmel akarta a fővezérséget betöltetni — de ez utóbbi kísérlet is eredménytelen maradt Bem elzárkózása miatt. Nem járt sikerrel Kossuthnak az a törekvése sem, hogy Görgeyvel — akit elsők között kért fel a minisztérium tagjai közül (15. old.) — elfoglaltassa a hadügyminiszteri széket, amelynek elsődleges fontosságát nem győzte eleget hangsúlyozni. (27., 205., 237., 288., 434., 588., 627. stb. old.) Görgey elfogadta ugyan a hadügyminiszterséget — de megtartotta a fővezérséget is, és amikor a koncentráció sorozatos elmulasztása és a Szegedre vonulás megtagadása miatt Kossuth elmozdítja a sereg éléről és a fővárosba rendeli a hadügyminiszteri tárca haladéktalan átvételére (633—34., 653. old.), akkor Görgey főtisztjei tanácsára inkább lemond a hadügyminiszterségről, amit a kormány kénytelen elfogadni (660. old.). Végülis előbb az osztrák, majd az orosz erők elleni koncentráció elmulasztása miatt a Szegedre vonult kormány Aradra kénytelen húzódni és Kossuth nem lát más kiutat, mint aug. 11-én Görgeyre ruházni a legfelsőbb katonai és polgári hatalmat (844—45. old.). Ezek a befejező aktusai Kossuth kormányzói tevékenységének, majd azután aug. 15-én elhagyja az országot.

A kifejezetten katonai vonatkozású iratok harmadik nagy csoportját alkotják az újoncozás, hadfelszerelés és ellátás és a hadseregszervezés kérdéseivel foglalkozó (helyenként a kormánybiztosok tevékenységéhez csatlakozó) rendelkezések. A kötet anyaga világosan mutatja, hogy Kossuth a legutolsó pillanatig, a legapróbb részletekig foglalkozott pl. az újoncozás kérdéseivel. Így nemcsak az 50 000 újonc kiállítására vonatkozó törvényjavaslat (79. old.) és az újoncozásra felhívó rendelet (244—45., 460. old.) származnak tollából, de megtaláljuk a kötetben ren-

delkezését az újonctelepek parancsnokaihoz, amelyben hetenként kétszer kér jelentést az újoncozás eredményeiről. (431. old.) Ahol pedig szükségesnek látszik, ott azonnal beavatkozik, pl. ha egyes telepek nem teljesítik előirányzatukat (530. old.), vagy ha más megyék elmaradnak illetményük kiállításával. (508., 544. stb. old.) Az iratokból láthatjuk, hogy Kossuth az újoncok elhelyezésének, kiképzésének és felszerelésének kérdéseiben messzemenően intézkedett. A hadügyminisztériumnak szintén hetenként kétszer kellett jelentést tennie a felszerelés, fegyver- és lőszergyártás, valamint az újoncozás eredményeiről (249. old.), amelynek alapján Kossuth azonnal intézkedett hol a salétrom- és lőporgyártásról, posztókészítésről, vagy orvosi műszerek gyártásáról, hol a fegyvergyárak áthelyezéséről, javítóműhelyek berendezéséről, hol pedig a szállításokról, tartalékok és raktárak létesítéséről. Gondoskodott az új zászlóaljak nemcsak ruhával és fegyverrel, de élelemmel és orvossal való ellátásáról is. Nem riadt vissza attól, hogy az országban található készleteket a hadsereg számára lefoglaltassa (158. old.) és a sereget szükség esetén a prímási uradalmak raktáraiból élelmeztesse (511. old.). Hasonlóképp foglalkozott Kossuth szervezési kérdésekkel is, így pl. az Ormai-féle vadászezred szervezésének minden lépését figyelemmel kísérte.

Kossuth sokoldalú tevékenységének megértetése és a kötetben közölt iratanyag sokrétűségének érzékeltetése érdekében meg kell jegyeznünk, hogy a fent vázolt, egész embert kívánó tevékenység mellett Kossuthnak még arra is volt ideje, hogy foglalkozzék egyes rokkantak és özvegyek segélyezésével, a sebesültek elhelyezésének kérdésével, vagy olyan kérdésekkel, mint pl. a budai várfalak lerontásakor szem előtt tartandó városszépítési szempontok (503. old.), a moldvai csángók hazatelepítése (543. old.) és az állami birtokokra való telepítés kérdése (767. old.), Guyon seregeinek vízellátása (667. old.) stb.

Barta Istvánnak sajtó alá rendező munkájáról csak elismeréssel szólhatunk. Az előző két kötet tapasztalatainak és az elhangzott bírálatnak figyelembevételével a szövegközlés és jegyzetelés technikáját továbbfejlesztette olymódon, hogy az maximális segítséget nyújtson a kutatónak. A közel ezeroldalas hatalmas kötet használatát nagyon megkönnyítik a részletes regeszták, a gondos jegyzetelés (egyrészt az irat létrejöttének és a mellette fekvő anyagoknak ismertetése, másrészt utalások az összefüggésekre és a kapcsolódó anyagra) és nem utolsósorban a részletes név- és tárgymutató. Ugyancsak örömmel kell üdvözölnünk a sajtó alá rendezőnek azt a már korábban is alkalmazott gyakorlatát, hogy az egyes kérdések ismertetése kapcsán a jegyzetben utal a legfontosabb (főleg kortársi) irodalomra is. A jegyzetek helyenként utalnak a közölt irat mellett fekvő érdekesebb anyagra (pl. 53. old.), máshol pedig közlik a témával kapcsolatos, de egyéb helyen fekvő irat helyét (pl. a kormánybiztosok esetében a 200., 233. és 734. old.), esetleg

azok másirányú (pl. gazdaságtörténeti) felhasználásának lehetőségét (pl. 50. old.). A gondosan készített jegyzetek néhol egészen kis tanulmányoknak illenek be (213., 328. és főleg 792—93. old.), de seholsem mennek túl a szükséges magyarázatok határán.

A kötet közöl szép számmal nem Kossuth kezétől eredő iratokat is: részben fontos minisztertanácsi határozatokat, amelyeknek kialakításában Kossuth természetszerűleg közvetlenül vagy közvetve résztvett; részben (főleg az utolsó napokból, amikor az események nekilódultak és ugyanakkor kevés irat maradt fönn) olyan Kossuthhoz intézett jelentősebb leveleket, amelyek önmagukban is fontosak, vagy amelyek részben pótolhatják a hiányzó iratokat az események megértésénél. Ezzel a gyakorlattal feltétlenül egyetértünk, de annál inkább furcsáljuk azt, hogy a szerkesztő — aki ismeri és eredményesen használta a Borsod—Miskolci Múzeum értékes kéziratos anyagát — miután közli Szemerének aug. 3-án Nagyváradon kelt, Kossuthnak küldött jelentését a Görgey táborában szerzett első tapasztalatokról, miért nem közli Szemere ugyanonnan, aug. 5-én kelt Kossuthnak küldött levelét, amelyben a Görgey táborában uralkodó hangulatról számol be. E levél szerint Görgey seregének tisztikarában „oly gúnyos, a kormányt megvető, ügyünk bukását hirdető hang uralkodik, mely a hazafiú lelkét mélyig sérti...", s ezért Görgey a felelős, állapítja meg Szemere Bertalan. (Ld. Miskolci Állami Levéltár. Borsod—Miskolci Múzeum, 1848/49-es anyag. 1054. sz.)

A kötet függelékben közöl 37 olyan, az újabb kutatások során előkerült Kossuth-iratot, amelyek az 1848. szept.—1849. ápr. szakaszhoz, a „Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén" c. előző két kötethez szolgálnak pótlásul.

Jelen kötet, a „Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai" az előző két kötettel 1848 szeptember közepétől 1849 augusztus közepéig, közel háromezer oldalon, több mint háromezer háromszáz irat tükrében követi nyomon Kossuth tevékenységét a szabadságharc tizenegy hónapja alatt. A három kötet — Barta István komoly szakértelemmel párosult gondos kutatómunkájának eredménye — döntő fontosságú segítség ahhoz, hogy 1848/49 történetét valóban szilárdan tudományos alapra helyezhessük. A megkezdett munka egyben kiindulópontul szolgálhat a szabadságharc katonai története szempontjából nélkülözhetetlen kormánybiztosi iratok eljövendő kiadásához.

Urbán Aladár

DOKUMENTUMOK A MAGYAR PÁRTTÖRTÉNET TANULMÁNYOZÁSÁHOZ

V. 1939 szeptemberétől — 1945 áprilisáig.

(ÖSSZEÁLL. SVÉD LÁSZLÓ, SZABÓ ÁGNES.)

Budapest 1955. Szikra.

A dokumentumok ötödik — és egyben utolsó — kötete Magyarország történetének egyik legválságosabb időszakát, a második világháború éveit öleli fel. Bár az ország 1941-ig nem vett részt a háborúban, a belső és a külső reakció befolyása olyan erős volt, hogy bizonyosnak látszott: az ország kikerülhetetlenül sodródik a háború felé. A bekövetkező nemzeti katasztrófát egy módon lehetett volna csak megakadályozni: ha a kormány a dolgozó nép, a munkásosztály erejére támaszkodva szilárd és következetes békepolitikát folytat. A magyar uralkodó osztály azonban nem ezt az utat választotta, hanem „magyar nagyhatalmi politikát" követve véres háborúba sodorta az országot.

Romlott az ország gazdasági helyzete is: „A Nemzeti Bank évi jelentése szerint 1940 folyamán mintegy 20%-kal emelkedtek a megélhetési költségek." (38. old.)

A reakció nem látott más kivezető utat a fenyegető politikai és gazdasági válságból, mint a revíziós követelések felújítását. A belső szociális helyzet tarthatatlanságát részben a trianoni béke okozta területveszteségekkel, részben pedig a „zsidókérdéssel" igyekeztek megmagyarázni. Ezért csatlakozott a Teleki-kormány 1940-ben az Antikomintern Paktumhoz, amely kötelezte Magyarországot az esetleges szovjetellenes háborúban való részvételre.

A Kommunista Párt látta csak tisztán, milyen veszélybe sodródik az ország, ha továbbra is megmarad a hitleri politika szekértolójának. „Magyarország csak úgy menekülhet meg a háborútól, ha függetleníti magát az imperialista hatalmaktól, és külpolitikájában a Szovjetunióra támaszkodik, mely egyedül biztosíthatja számára a békét" — szögezi le a párt egyik röpirata. (9. old.)

Természetesen az uralkodóosztály felismerte, milyen veszélyes számára a KMP puszta léte is és mindent elkövetett, hogy legveszedelme-

sebb ellenségét megsemmisítse. De sem terror, sem árulás nem tudta megtörni a kommunistákat. Ezek az évek még jobban megerősítették a pártot, harcosabbá tették, előkészítették a hatalom átvételére.

Ha a dokumentumok jól összeválogatott hosszú során végignézünk, láthatjuk, milyen erővel és következetességgel harcolt a párt a háború ellen. Ezt a harcot a kommunisták a legszélesebb alapokra igyekezték fektetni, és elsősorban a munkásosztályt, de ezenkívül minden becsületesen gondolkodó, békeszerető magyar embert fel akartak sorakoztatni a békéért folytatott harcra. A háború éveiben a párt a Kossuth-rádió és az illegális újságok (Szabad Nép, Béke és Szabadság stb.) segítségével állandóan tájékoztatta a nemzetet a nemzetközi politika eseményeiről és igaz képet közölt az arcvonalak helyzetéről. Sürgetett a párt a német iga lerázására, a béke megkötésére is. Rámutatott azonban arra, hogy „szervezet és összefogás nélkül a Függetlenségi Front csak jámbor óhaj. Összefogás és szervezet: ezzel áll, vagy bukik a Függetlenségi Front és vele Magyarország. Az igét hirdetni nem elég. Hatalommá kell válni. Szervezet nélkül pedig nincs hatalom." (105. old.)

Döntő szerepe volt a pártnak a magyar ellenállási mozgalom megszervezésében is. A hadtörténészeknek különös figyelemmel kell olvasni azokat a dokumentumokat, amelyek a magyar partizánmozgalom kialakulásának, fejlődésének tanulmányozására szolgálnak illusztrációs anyaggal. A magyar partizánmozgalmat nem lehet helyesen tárgyalni, megbízható értékelését adni, ha nem ismerjük fel benne a Kommunista Párt döntő szerepét. Ezért ismertetésemben leginkább ennek az anyagnak a megvilágítását tűztem ki célul.

I. A Kommunisták Magyarországi Pártjának harca a második világháború első szakaszában
1939. szept. 1—1941. jún. 22.

Jollehet Magyarország nem vett részt a háború első időszakában, a Kommunista Párt már ekkor felemelte szavát a háború ellen. Az Országos Ifjúsági Bizottság kiáltványa leszögezte: „A békét akarjuk — de ezt meg is védjük. Ahogy nem akarunk más nemzet szabadságának árulójává válni, úgy a magunk függetlenségét sem prédáljuk el." (7. old.) A párt egységes békefrontot akart a háború ellen létrehozni, ezért igyekezett agitációját minél szélesebb alapokra fektetni. Schönherz Zoltán és Kulich Gyula szervezték újjá a pártot, amely vezetőszerepet játszott a kor egyik legnagyobb munkásmegmozdulásában, az 1940 októberi bányászsztrájkban, amely csaknem minden magyar bányára kiterjedt és 15 hónapig tartott. A sztrájk letörése után sok részvevő bányászt állítottak haditörvényszék elé és sújtottak súlyos büntetéssel.

Bár a magyar kormány nem is igyekezet titkolni gyűlöletét a Szovjetunió ellen, a szovjet kormány nemes gesztussal átengedte az 1849-ben

zsákmányolt honvédzászlókat Magyarországnak. Ez ismét nagyban emelte a magyar tömegeknek a Szovjetunió iránt érzett rokonszenvét. „A kommunista érzelmű munkásság élénken tárgyalja a honvédzászlók hazaérkezésekor lezajlott kommunista tüntetéseket és a [kommunista] mozgalom erősödésére számítanak." (Csendőrségi jelentés. 32. old.) Nagyszabású rokonszenvtüntetés fogadta a nemzetközi kiállítás szovjet pavilonját is.

Az első rész további dokumentumai a kommunista mozgalom erősödését, egyre szélesebb körben való terjedését igazolják.

II. A Kommunisták Magyarországi Pártjának harca a Szovjetunió elleni háború kezdetétől a sztálingrádi fordulatig 1941. június—1943. január

Páratlanul érdekes dokumentum vezeti be ezt a részt: Werth Henriknek, a Honvédvezérkar főnökének bizalmas jelentése a Szovjetunió elleni támadó hadjárat előkészítéséről. A jelentés nyíltan feltárja, miért csatlakozott Magyarország a német agresszióhoz. A rekáció háborús céljait Werth foglalja össze. „E háborúban részt kell vennünk,

1. mert ezt megköveteli az ország területi épségének, valamint állami, társadalmi és gazdasági rendszerünk biztosítása;
2. mert jövőnk érdekében az orosz szomszédság gyengítése és eltávolítása határainkról elsőrendű érdekünk;
3. mert erre kötelez keresztény nemzeti alapon álló világnézetünk és a bolsevizmussal szembeni állásfoglalásunk úgy a múltban, mint a jelenben is;
4. mert politikailag a tengelyhatalmak mellett véglegesen lekötöttük magunkat;
5. mert további országgyaparításunk is ettől függ." (46. old.)

A magyar reakció gyors sikert és könnyű zsákmányt remélt ettől a háborútól, amelybe azért avatkoztak be, mert nem voltak tisztában a szovjet hadsereg erejével: „A háború kérdése pedig igen rövid idő alatt biztosan el fog dőlni. Ha pedig Németország háborúra határozza magát, egyfelől a német haderő átütő sikerei alapján, másfelől a szovjet haderő értékének és ellenállóerejének ismeretében biztosan számolhatunk azzal, hogy a német haderő rövid idő alatt ki fogja vívni a győzelmet..." (45. old.). Magyarország népe azonban nem akarta a háborút, ezt Werth Henrikék is jól látták. A nép igazi hangulatának azonban nem ő, hanem a Kossuth-rádió adott hangot: „A magyar nép nem akar háborút, sem „kereszteset", sem megelőzőt. A magyar nép békét akar. Áruló urai mégis háborút kezdtek, ők kezdték, de a magyar nép fogja befejezni." (48. old.)

A KMP Központi Bizottságának határozata a párt legfontosabb feladataként a német fasizmus elleni küzdelmet jelölte meg: „A főfeladat: Magyarország felszabadítása a német iga alól, a német hadsereg eltávo-

lítása az országból, a Szovjetunió elleni indokolhatatlan háború megszüntetése." (59. old.) Felemelte szavát a párt a magyar katonák oktalan feláldozása ellen is. A németek moszkvai vereségével foglalkozva ezeket mondja: „Katonáink német kötelékbe beosztva ott állanak az orosz fronton. Akiben a nemzeti érzés egy szikrája él... az nem akarhatja, hogy a vert német hadak honvédeinket is belerántsák szégyenletes futásukba és megsemmisülésükbe." (65. old.)

Megkezdte a párt a magyar hadifoglyok között is a felvilágosító munkát. A hadifoglyok első konferenciája már felszólította a magyar hadsereg katonáit, hogy lépjenek kapcsolatba a szovjet csapatokkal és fordítsák a fegyvert a fasiszták felé. Megkezdődött a magyar szabadság hőseinek, a németek ellen küzdő magyar partizánoknak szervezése és kiképzése is.

1942. februárjában megjelent a Szabad Nép. Feladatának a független, szabad, demokratikus Magyarország megteremtését jelölte meg. A kötet néhány cikket idéz a lap hősi múltjából. Általános politikai, szervezeti kérdésekkel, a munkás-paraszt szövetséggel foglalkozó cikkek jelentek meg a Szabad Népben, amely mint a legfőbb agitációs eszköz, döntő mértékben járult hozzá a párttagok elméleti színvonalának emeléséhez.

A Kommunista Párt egyre erősödő tevékenységére a reakció féktelen terrorral válaszolt. Börtönbe vetették, meggyilkolták az elfogott kommunistákat. (Schönherz Zoltán, Rózsa Ferenc és mások.) A párt erejét azonban nem tudták megtörni. 1942. március 15-én a kommunisták a budapesti dolgozókat nagyszabású béketüntetésre hívták össze, és ez a magyar nép békeakaratát bizonyította.

A Moszkva alatti német kudarc és a szovjet hadsereg 1942 tavaszi hadjáratának sikerei egyre bizonyosabbá tették a világ előtt, hogy Németország, amely a villámháború meglepetésszerű sikerére alapította támadását, gyakorlatilag már elvesztette a háborút. A KMP röpiratai ezért sürgették a magyar népet: Vessen véget ennek az esztelen vérontásnak. A Szovjetunió nem veszélyezteti Magyarország függetlenségét, erre garancia eddigi politikája, mely a népek közötti békés megegyezés alapján áll. Ezeket a gondolatokat sugározta a Moszkvában élő magyarok felhívása.

A Kommunista Pártot nem törte meg a reakció terrorja és a letartóztatásokkal járó vérveszteség, hanem újjászervezte sorait és mint ahogyan a csendőrségi és a szociáldemokrata jelentések panaszkodva említik, még fokozta is tevékenységét. Előtérbe került a munkás-paraszt szövetség létrehozása, bár a Paraszt-szövetség — az egyetlen legális paraszt-egyesülés — kisgazdapárti vezetői (Nagy Ferenc) igyekeztek ezt minden eszközzel megakadályozni.

III. A magyar kommunisták harca a sztálingrádi fordulattól Magyarország német megszállásáig terjedő időszakban 1943. január—1944. március 19.

• A sztálingrádi csata a második világháború döntő fordulatát jelentette; megszűnt a német sikerek kora és ettől kezdve a szovjet csapatok diadalmas előnyomulása feltartóztathatatlanná vált. Válságos helyzetbe került a Voronyezsnél harcoló 2. magyar hadsereg is. A KMP többízben nyomatékosan figyelmeztette a magyar kormányt: vonja ki csapatait a Szovjetunió földjéről. Az intés azonban nem talált meghallgatásra. 1943. januárjában a gyengén felfegyverzett, hiányosan ellátott magyar hadsereg egyik legsúlyosabb vereségét szenvedte el és csaknem teljesen megsemmisült. Igy beszélt erről a Kossuth-rádió: „Voronyezsnél elpusztult a 2. magyar hadsereg, legjobb tíz hadosztályunk, 120 ezer magyar katona. 40 ezer jutott fogságba, 80 ezerre rúg a halottak és a sebesültek száma. A magyar hadseregből jó, ha hírmondó maradt." (120. old.)

1943. május 15-én feloszlott a Kommunista Internacionálé (Komintern). A határozat célja: a fasisztaellenes erők minél szorosabb összefogása volt. A KMP magyarországi vezetősége helytelenül értelmezte ezt a határozatot és kimondta a párt feloszlatását. Ezáltal a párt a Népfrontba olvadt, amely így elvesztette természetes vezetőjét. Ez a likvidátori határozat bénítóan hatott a magyar ellenállási mozgalomra is. A Kommunista Párt több mint egy éven át szüneteltette működését. A párt külföldi bizottsága helyesen értelmezte a Komintern feloszlatását és a Kossuth-rádión keresztül továbbra is irányította a magyar függetlenségi mozgalmat, de a párt magyarországi szervezeteinek hiányát nem küszöbölhette ki.

1943. július 1-i cikkében Rákosi Mátyás felállította Magyarország két háborús évének a mérlegét. A magyar reakció katonai és politikai vereségét vizsgálva leszögezte: „Kállayék zsákutcába kerültek. Látják, hogy a háború elveszett, de nem vallhatják be, mert hiszen ez politikájuk csődjének a bevallását is jelentené." (148. old.)

A szovjet győzelmek sorozata a magyar reakciót is meggyőzte arról, hogy a németek veresége már csak idő kérdése, de szerették volna hatalmukat a háború elvesztése után is fenntartani. Ezért az angolszászok segítségében bíztak, azt remélték, hogy egy balkáni angol partraszállás meg fogja menteni őket mind a Szovjetuniótól, mind Németországtól. Kállay miniszterelnök ezért közeledett az angolszászok felé. Ez nem akadályozta meg őt, hogy 1944 elején újabb csapatokat ne küldjön a már „veszedelmes közelségben" levő szovjet csapatok ellen. Ennek a „hintapolitikának" az lett a megérdemelt következménye, hogy a németek 1944. március 19-én akadálytalanul megszállták az országot.

IV. *A magyar kommunisták harca a német megszállástól a szovjet hadsereg magyarországi felszabadító harcának a kezdetéig 1944. március 19—1944. szeptember*

A német megszállás az országot és a Kommunista Pártot nehéz helyzet elé állította. A válságból most már csak fegyveres ellenállással, bátor kiállással lehetett volna megmenekülni, ezért a Békepárt (a Kommunista Párt megszűnése után alakított egyesült párt) fegyveres ellenállásra hívta fel a lakosságot.

Tovább folyt a hadifogoly katonák nevelése is. Partizán iskolákat szerveztek azok részére, akik fegyverrel akartak harcolni a németek ellen. Kiképzésüknél feladatuknak megfelelően sajátságos szempontok érvényesültek. „Különösen azokra a tulajdonságokra kell súlyt helyeznünk, ami a partizánharccal összefügg: bátorság, becsületesség, talpraesettség, hidegvér, kollektivitás, gyors tájékozódás, eszesség és egészség szempontjából kell őket alaposan megválogatni és formálni." (Rákosi Mátyás levele egy magyar hadifogoly iskola vezetőjéhez. 183. old.)

Az országon belül a német megszállás után fokozódott a terror, megszüntették a baloldali polgári pártokat is, ezek is illegalitásba vonultak. A lakosság körében fokozódott a németellenes hangulat.

1944. augusztus 23-án népi forradalom elsodorta Romániában a fasiszta-barát Antonescu-kormányt. Ekkor már mindenki előtt nyilvánvalóvá vált, hogy rövidesen megindul a döntő küzdelem Magyarországért is. Ennek a harcnak az eredménye pedig nem lehetett kétséges.

Az egész ország területén fokozódott a partizánok tevékenysége. Egy csendőrségi jelentés szerint például Békés megyében a lakosság támogatja az ejtőernyővel ledobott partizánokat és „különösen a német katonai és biztonsági szerveket igyekeznek hamis bejelentésekkel megtéveszteni és kifárasztani." (194. old.) Baranyában 81 partizánt adtak át a magyar hadbíróságnak. Az ország többi részéből is egyre élénkebb partizánmozgalomról számolnak be a jelentések.

Több mint egyéves szünet után 1944. szeptember 12-én újjáalakult a Magyar Kommunista Párt. Mindjárt első megnyilatkozásaiban a magyar függetlenségi mozgalom méltó vezetőjének mutatta magát. Felhívásaiban a demokratikus szabadságjogok biztosítása, az azonnali békekötés és a német csapatok eltávolítása mellett szállt síkra. A Kommunista Párt vezetése alatt a magyar munkásosztály hősiesen ellenállt a németekkel és a nyilasokkal szemben.

V. *A Kommunista Párt vezette ellenállási mozgalom a magyarországi felszabadító harcok idején 1944. szeptember—1945. április*

1944 szeptemberében a Szovjet Hadsereg megkezdte Magyarország felszabadításának hadműveleteit. A magyar partizánok maguk is igyekeztek kivenni a részüket ebből a hősi küzdelemből. Sikeres szabotázs-

akciókkal romboltak a németek utánpótlási vonalait, gyengítették a fasiszták ellenállását

A Vörös Hadsereg feltartóztathatatlan előnyomulásának hatására Horthy kormányzó nem látott más módot hatalmának megmentésére, mint a Szovjetunióval való kiegyezést. A magyar reakció nem tudta végrehajtani ezt az elhatározását. Nem mertek a népre, a kommunistákra támaszkodni, elhatározásaik kapkodók, bizonytalanok voltak. Nem tudtak egységesen fellépni a németek és nyilas csatlósaik ellen. A németek — természetesen — előre fel voltak készülve erre a kísérletre, — számos megbízottjuk volt a kormányzó környezetében — és így könnyűszerrel el tudták fojtani a magyar reakció erőtlen próbálkozásait. 1944. október 15-én a nyilas Szálasi Ferenc a németek segítségével magához ragadta a hatalmat. A nyilas puccs sikerének okait vizsgálva Gerő Ernő így ír: „azok, akiknek kezében volt a hatalom, az egész államgépezet, a hadsereg, elmulasztották megtenni azokat a lépéseket, amelyeket a helyzet megkövetelt... Így történhetett, hogy a német-náci banditák s a szolgálatukban álló maroknyi nyilas söpredék,... egyelőre megakadályozhatták, hogy Magyarország szakítson Hitler-Németországgal és fegyveresen átmenjen a szabadságszerető nemzetek oldalára. (223. old.)

Megélénkült a magyar partizánok tevékenysége. Amint a szovjet csapatok közeledtek Budapesthez, a fővárosban harcoló magyar partizánok számos sikeres akcióval segítették elő a főváros felszabadítását. Az újpesti nyilasház felrobbantása, a Metropol-szálló megtámadása stb. maradandó emléket állítanak a magyar partizánok hősiességének.

Az ország különböző területein szétszórtan harcoló partizánok felszabadító tevékenységének fontosságára mutat rá a Magyar Partizánparancsnokság felhívása:

„A partizánparancsnokok egy pillanatra sem téveszthetik szem elől, hogy a partizánosztagoknak nemcsak katonai, hanem politikai feladataik is vannak. A partizánok ma a magyar nép felvilágosítói, a magyar szabadságharc vezetői... Ha a lakossággal csak felderítés céljából lépnek érintkezésbe és nem azért, hogy felvilágosítsák és bevonják a harcba a Szálasi-banda ellen, akkor sohasem válnak azzá, amivé válniuk kell a magyar szabadságharc szervezőivé!" (234. old.) A felhívás szerint a magyar partizánok legfontosabb feladata: a főváros felszabadításában való részvétel.

A partizánok mellett a kommunisták vezetésével a munkásosztály, de csaknem az egész magyar nép is kivette a részét a németellenes harcból. A lakosság nem teljesítette a kiürítési parancsokat, megakadályozta az üzemek leszerelését, szabotálta a munkát. Különösen Csepel munkásai tűntek ki hősies ellenállásukkal.

A Magyar Kommunista Párt vezetőszerepet vállalt a felszabadult ország új, szabad életének elindításában is. Kezdeményezésére 1944.

december 22-én megalakult az ideiglenes kormány, amely egységbe foglalta a magyar demokratikus erőket és melynek első ténykedése a Szovjetunióval való fegyverszünet megkötése és az ország egy részét még megszállva tartó Németország ellen a hadüzenet megküldése volt.

A kötet utolsó dokumentumai annak a hatalmas országépítő munkának a megindításáról szólnak, amelynek révén Magyarország ma a Szovjetunió segítségével és a Kommunista Párt vezetése alatt a szocializmust építő, gazdag országgá változott.

*

A Magyar Munkásmozgalmi Intézet régi adósságát rótta le akkor, amikor dokumentköteteket bocsátott közre a magyar párttörténet tanulmányozásának megkönnyítésére. Most, hogy az öt kötetre tervezett sorozatnak utolsó kötetéhez érkeztünk el, meg kell állapítanunk, hogy az összeállítók jó munkát végeztek. Viszonylag kis terjedelemre szorítkozva is sikerült összegyűjteniök azokat a dokumentumokat, amelyek megértetik, világossá teszik azt a hatalmas, hősi küzdelmet, amit a kommunisták vívtak a legnehezebb körülmények között az egész magyar nép érdekében. Gondos összeállítás, alapos jegyzetek és az egyes kötetek végén bő időrendi mutató segíti elő a kötetek tanulmányozását.

R. Gy.

KÁLLAI GYULA:

A MAGYAR FÜGGETLENSÉGI MOZGALOM 1939—1945

Szikra, Budapest, 1955. 283 oldal.

Felszabadulásunk tizedik évfordulójára negyedik, átdolgozott kiadásban jelentette meg a Szikra Könyvkiadó Kállai Gyula elvtárs könyvét. A szerző a Kommunisták Magyarországi Pártja egyik vezetője volt a második világháború idején, s ezért nemcsak résztvevője, hanem alapos ismerője is annak az áldozatos küzdelemnek, melyet a legjobb magyar hazafiak vívtak hazánk szabadságáért, függetlenségéért és a demokratikus átalakulásért, a fasizmus ellen. Történetírói hűséggel és alapossággal megírt munkájában, marxista-leninista pártossággal elemzi a magyar kommunisták harcának legdicsőségesebb, de legnehezebb szakaszát, melyet az illegalitás viszonyai között folytattak, hogy megteremtsék a legszélesebb nemzeti összefogást és elhárítsák a katasztrófát, amely felé a Hitler szekerén ülő Horthy-fasizmus vonszolta maga után országunkat.

Kállai elvtárs a magyar függetlenségi mozgalom történetét három fejezetre osztja fel. Az első fejezetben tárgyalja az antifasiszta erők helyzetét és a magyarországi népfront-politika sajátosságait a második világháború előtt. A hitleri fasizmus uralomrajutása Németországban új, közvetlen harci feladatot állított a nemzetközi munkásmozgalom elé. E feladat volt Dimitrov elvtárs megállapítása szerint „*...a széleskörű antifasiszta népfront* megteremtése a *proletár egységfront alapján*" — hogy a kommunisták országaik nemzeti érzésű tömegeit mozgósítani tudják a fasizmus hatalomrajutásának megakadályozására, illetve uralmának megdöntésére és a fenyegető háborús veszély elhárítására. Magyarországon a harmincas évek közepétől adva voltak az antifasiszta népfront-politika megteremtésének objektív feltételei, mert világos volt, hogy a Horthy-reakció háborús kalandra készült a fasiszta Németország oldalán, a fenyegető katasztrófa elhárítása pedig az ország lakossága többségének egyformán közös érdeke volt. Emellett azonban Kállai elvtárs azt is megállapítja, hogy az ország dolgozó tömegei nem ismerték

fel idejében a közös veszélyt, a legális ellenzéki pártok pedig egyenesen tagadták azt, s ebből következően tagadták a nemzeti összefogás szükségességét is. Mindennek okát a magyarországi fasiszta rendszer sajátosságai magyarázzák; a féktelen terror és a szellemi elnyomás mellett a többpártrendszerhez és a parlamentárizmushoz fűződő illuziók, melyek következtében a legális ellenzéki pártok és csoportok önző érdekeik hajhászása közben végső fokon arra törekedtek, hogy tömegeik tisztánlátását megzavarják és őket a Horthy-rendszer uszályában tartsák. Ezért a fasisztaellenes és háborúellenes magyar függetlenségi mozgalom története egyben mindvégig a Kommunisták Magyarországi Pártja fáradhatatlan küzdelmének története a legális ellenzéki pártok népámító, hazaáruló politikája ellen a dolgozó tömegek felvilágosításáért és a közös veszély elleni felsorakoztatásért.

A Kommunista Internacionále VII. Kongresszusának útmutatásai jelentős segítséget nyújtottak a Kommunisták Magyarországi Pártjának, hogy előző politikáját felülvizsgálva harcot indítson a szektáns hibák ellen és közvetlen harci feladatként ne a proletárdiktatúra megteremtéséért, hanem a munkás-paraszt demokratikus diktatúra kivívásáért, s az ország demokratikus átalakításáért szóllítsa harcba a magyar népet. Ezen új stratégiai célkitűzés valóraváltása megkövetelte a munkásegység létrehozását, melyhez az út a szektáriánus hibák felszámolásán, a szakszervezetekben folyó munka megjavításán és a többi pártokhoz való viszony megváltoztatásán keresztül vezetett. Heroikus munka várt a kommunistákra, hogy mindezt sikerre vigyék.

Kállai elvtárs könyve első fejezetében összefoglaló képet ad a szociáldemokrata párt áruló vezetőségének Horthy-rendszert kiszolgáló politikájáról, a kommunisták ellen folytatott aknamunkájáról. Ismerteti azokat a káros és hazug nézeteket, melyekkel mételyezték a munkásokat, hogy visszatartsák őket a fasiszta rendszer elleni politikai harctól, megakadályozzák a munkásosztály egységének létrehozását és leplezzék saját politikájuk kormánytámogató, népáruló voltát. 1936-ban a szociáldemokrata vezérek a népfront ellen még azzal „érveltek", hogy „Magyarországon sohasem voltak, ma sincsenek tradícióval rendelkező erős politikai pártok, amelyek a politikailag öntudatos polgárságot képviselnék. A mai Magyarországon kevés a város, következésképpen kevés a városi polgárság, amely a népfront-politika legfőbb alkotó eleme... Magyarországon tehát, sajnos ez idő szerint nincsenek meg a népfront-politika feltételei: hiányoznak a hozzávaló pártok és politikusok." 1939-ben, mikor a népfront-politika kérdését ilyen egyszerűen elintézni már nem lehetett, a Népszava és a Magyar Nemzet hasábjain lefolytatott vitában megszövegezték a szociáldemokrata vezetők népfront-politikájának elveit. Eszerint a szociáldemokrata vezetők kezetfogtak a polgársággal, de nem a fasizmus és a háború ellen, hanem „a szláv és germán áradat" ellen egyaránt. Tehát a béke egyetlen szilárd bástyáját, a Szov-

jetuniót ugyanolyan ellenségnek tartották a békés népek számára, mint a fasiszta Németországot. Miután a szociáldemokrata „népfront" nem engedte soraiba a kommunistákat és kihagyta a parasztságot is, világos, hogy nem jelenthetett gátat a fasiszta veszéllyel szemben és csak arra volt jó, hogy nehezítse a hazafias erők tömörítését, kendőzze az uralkodó osztállyal való szociáldemokrata összefogást. A szociáldemokrácia behódoló politikájára csattanós feleletet kapott az 1939-es választásokon, ahol szégyenletes vereséget szenvedett. Ugyanakkor, mikor a kommunisták a munkás-paraszt demokratikus diktatúra megteremtésére, az ország demokratikus átalakítására hívták harcba a magyar népet, a szociáldemokrata párt a szocializmus követelését írta választási zászlajára. De még a választási vereség után is a szocializmus megvalósításában látta a kiutat a helyzetből. Helyesen állapítja meg erről Kállai elvtárs, hogy: „A szociáldemokrata párt szociálizmuskövetelése a fasiszta gonosztevők és háborús bujtogatók elleni harc idején nem organizáló, hanem dezorganizáló tényező volt. Demagóg jelszó volt, mely konkrét harci feladatokat nem tűzött a nép alapvető rétegei elé." Minden fogadkozás ellenére a választások után sem változtattak behódoló politikájukon az áruló szcciáldemokrata vezetők. A nyilas mozgalom elleni harcot ugyanúgy az államhatalomtól várták, mint a nemzeti erők összefogását és továbbra is támogatták a kormány külpolitikáját. Nem harcra mozgósították, hanem tudatosan leszerelték tömegeiket és a kispolgári pacifizmus eszméivel fertőzték őket. Ebben a helyzetben a kommunistákra várt az a feladat, hogy a maguk oldalára vonják a legális munkásszervezetekbe tömörült öntudatos forradalmi érzésű munkásokat, s megteremtsék az antifasiszta népfront-politika alapját.

Nem volt kisebb feladata a Kommunisták Magyarországi Pártjának a parasztság csatasorba állítása terén sem. A két világháború között a kisgazda párt tartott igényt az egész parasztság képviseletére, holott valójában csak a kulákság érdekeit képviselte és mindvégig a Horthy-reakció egyik főtámasza volt. A kisgazda párt belpolitikája híven szolgálta a mindenkori kormányzat erőfeszítéseit a jobboldali egységfront megteremtésére és közvetlenül a háború kitörése előtt, mikor a jobboldali egységfront alapjainak kiszélesítése vált szükségessé, hajlandó volt a szociáldemokrata párttal való együttműködésre — ha a munkásosztály letér a marxizmus útjáról. A párt vezetői hallani sem akartak a parasztság fő követelésének a földreformnak teljesítéséről, ugyanakkor teljes mértékben támogatták a rendszer revizionista külpolitikáját. Becsapott és elárult tömegeik elfordultak tőlük, egyrészük a nyilasok féktelen demagógiájának esett áldozatul, a parasztság legjobbjai pedig balra tolódtak. Ennek következtében a kisgazda párt az 1939-es választásokon a szociáldemokrata párthoz hasonlóan súlyos vereséget szenvedett. Tömegei balratolódott része a falukutató írók programjának követőjévé vált. A kommunisták felismerték a mozgalomban rejlő forradalmi erőt és mellé-

álltak. Bírálataikkal, tanácsaikkal segítséget nyújtottak a mozgalom ideológiai hibáinak leküzdéséhez és a munkás-paraszt szövetség megvalósításának történelmi szükségszerűsége felismeréséhez. E segítséggel a népi írók kezdetben csupán szellemi mozgalma odáig fejlődött, hogy 1939 nyarán megalakult a Nemzeti Parasztpárt, a szegényparasztság harcos, demokratikus pártja.

A szerző az első fejezetben foglalkozik még a „szellemi honvédelem"-nek nevezett irányzattal, melyet Pethő Sándor hirdetett meg a Magyar Nemzet hasábjain. A „szellemi honvédelem" mint aktív politikai irányzat nincs még részleteiben feltárva. Értékeléséhez azonban Kállai elvtárs sommás összefoglalója megadja a helyes vezérfonalat.

Pethő Sándor a „birodalmi gondolat" hirdetője volt, mely szerint a Kárpát-medencében egyedül a magyar a vezetésre hivatott nép. E „hivatás" teljesítéséhez a nyugati imperialista hatalmak támogatására számított, mert felismerte, hogy ez a fasiszta Németországgal szövetségben nem valósítható meg. Mivel azonban a „birodalmi gondolat" legfőbb veszélyeztetőjének a Szovjetuniót tartotta, ezért programja egyaránt hirdette a fasizmussal és a bolsevizmussal szemben is a nemzeti önvédelem szükségességét. Magától értetődik, hogy az ilyen, két front ellen harcoló imperialista politika végsőfokon elveszti fasisztaellenes jellegét és egyértelműen szovjetellenessé válik, s a Hitler zsoldjába szegődött kormányt támogatva egyedül arra jó, hogy elvonja a tömegeket az antifasiszta népi szabadságmozgalom frontjáról. Ez lett a sorsa a „szellemi honvédelem"-nek Magyarországon, mikor a jobboldali szociáldemokraták kommunistaellenes politikájával, a kisgazdapárt Horthy-rendszert támogató vonalvezetésével együtt „a magyar ellenforradalmi rendszer megmentésének második védelmi vonalává lépett elő." Ilyen irányzatok és erőviszonyok jellemezték a magyarországi helyzetet és vezettek odáig, hogy nálunk az antifasiszta népfront-politika nem valósult meg 1936—37-ben, hanem csak a szovjet-német háború kitörése után jelentkezett, mint tényleges erő az ország politikai életében.

A könyv második fejezete a szovjet-német háború kitörésétől Magyarország német megszállásáig tárgyalja a magyar függetlenségi mozgalom helyzetét és tevékenységét. Miután a Horthy-fasizmus belesodorta az országot a szovjetellenes rablóháborúba Hitler oldalán, a Kommunisták Magyarországi Pártja Központi Bizottsága megszabta az új helyzetből következő feladatokat és elhatározta, hogy minden munkáját és akcióját a háborúból való kiválás, a Hitlerrel való szakítás és a különbéke kiharcolása szolgálatába állítja. Mindezek megvalósításának egyetlen lehetséges útja a munkásosztály egységének megteremtésén, a munkás-paraszt szövetség létrehozásán és a nemzeti demokratikus egységfront tömegbázisának kiszélesítésén keresztül vezetett. A párt mindenek előtt a szakszervezetekben kezdeményezett széleskörű akciókat a munkásosztály helyzetének megjavítására. A munkásság közös érdekei-

ért folytatott harcok során a gyárak és üzemek kommunista és szociáldemokrata dolgozói egymásra találtak, megnőtt a párt befolyása a munkásosztály soraiban, amit az is bizonyított, hogy több szakszervezet és szociáldemokrata pártszervezet kommunistákat választott vezető funkciókba. A munkásegység alapjai kezdtek kibontakozni — alulról. Helyesen állapítja meg ezután a szerző, hogy a munkásosztály „... harcának sikere az antifasiszta népfront megteremtéséért főleg attól függött: sikerül-e szoros harci szövetségre lépnie a másik dolgozó osztállyal: a parasztsággal." A munkás-paraszt szövetség jelentette azt a szilárd politikai erőt, amely köré az összes demokratikus, hazafias erőknek csoportosulniok kellett. A Kommunisták Magyarországi Pártja az e téren eléje tornyosuló rengeteg nehézség ellenére is kapcsolatot tudott teremteni a magyar parasztsággal a népi írók mozgalmán keresztül. Kállai elvtárs már könyve első fejezetében is foglalkozik azzal a hathatós segítséggel, melyet a kommunisták nyújtottak a szegényparasztság képviseletében fellépő íróknak ideológiai eltévelyedéseik leküzdéséhez. A második fejezetben részletesen elemzi ezt a kérdést és különösen kiemeli Révai elvtárs „Marxizmus és népiesség" c. munkájának nagy jelentőségét, a kommunista és népi írók között lefolytatott vitát a munkás-paraszt szövetségről, s ezzel kapcsolatban ismerteti Kovács Imre hazug reakciós nézeteit, melyek sokáig nehezítették a kérdés elvi tisztázását. A függetlenségi mozgalom kibontakozásával kapcsolatban emlékezik meg a szerző a Kossuth-rádió szerepéről is, amely a párt Külföldi Bizottságának komoly fegyvere volt a nemzet haladó erőinek mozgósítása terén. Elemzi a Szovjetunió elleni hadüzenet következtében az ország politikai életében beállott változásokat, a nyilas fronton bekövetkezett szakadást és a polgári ellenzék magatartásának megváltozását, melyet a Szovjetunió és az angolszász hatalmak koalíciójának megváltozása idézett elő és rámutat arra a munkamegosztásra, amely a szociáldemokrata vezetők között jött létre, ugyancsak az események hatása alatt. A magyar nemzeti függetlenségi mozgalom fejlődésének egyik fontos határköveként értékeli a Népszava 1941-es karácsonyi számának jelentőségét.

A párt áldozatos harcai és fáradhatatlan küzdelme eredményeként az erők összefogásának gondolata 1942 elejére már gyökeret vert a tömegekben. Ebben a helyzetben a kommunisták március 15-e ünnepét az ország demokratikus erőinek mozgósítására kívánták felhasználni. Kezdeményezésükre megalakult a Magyar Történelmi Emlékbizottság, mint a magyar függetlenségi mozgalom legális vezető szerve azzal a bevallott céllal, hogy megszervezi az 1848—49-es forradalom ereklyéinek összegyűjtését. Jellemző a függetlenségi mozgalom polgári és szociáldemokrata szárnyának ingatagságára és megbízhatatlanságára, hogy az Emlékbizottság kiáltványát sokan csak azután írták alá, miután lépésüket a belügyminiszter jóváhagyta. Ennél is súlyosabb a szociáldemokrata ve-

zetők árulása, akik a rendőrség utasítására röviddel március 15-e előtt megtiltották a szervezett munkásságnak, hogy résztvegyen a tüntetésen. A függetlenségi mozgalom harcos seregszemléjét azonban mégsem sikerül megakadályozni. 1942 március 15-én munkások, parasztok és haladó értelmiségiek együtt éltették a független, szabad, demokratikus Magyarországot, s tüntettek a fasizmus és a háború ellen. Kállai elvtárs helyesen vonja el a tüntetés tanulságait, melyek közül itt csak egyet emelünk ki: a magyar népben a nemzeti szabadságharcnak olyan kimeríthetetlen erőforrása volt „... amilyennel Európa kevés országa rendelkezett". E hatalmas erő összefogására, megszervezésére és vezetésére vállalkoztak a kommunisták.

A Bárdossy-kormány bukása után színre lépő Kállay Miklós miniszterelnök amellett, hogy más módszerekkel kísérelte meg a magyar uralkodó osztály különböző csoportjainak összefogását és külön érdekei megóvását a német fasizmussal szemben, legfőbb feladatának tartotta a függetlenségi mozgalom jobbszárnyának megnyerését kormánya számára. Ennek első feltétele volt a Kommunisták Magyarországi Pártjának elszigetelése a mozgalomtól és a párt szétzúzása. 1942 május elejétől július végéig tartott az a hatalmas letartóztatási hullám, amelynek több mint 600 hazafi esett áldozatul. Tanuvallomási jegyzőkönyvekből vett idézetek szemléltetik a foglyok borzalmas szenvedéseit a vallatóhelyek kínzókamráiban. A pártot ért súlyos csapás nagymértékben kihatott a függetlenségi mozgalomra is. Az ellenzéki pártok megijedtek. Hátatfordítottak a nemzeti szabadságharc ügyének és a Kállay-kormány felé közeledtek. Lehanyatlott a függetlenségi mozgalom zászlaja. A Kommunisták Magyarországi Pártja azonban a nagy veszteség után ismét lábraállt és felemelte a földönheverő zászlót. A mozgalom felfelé ívelése mégsem következett be, mert 1942/43 telén újabb letartóztatások gyengítették a pártot.

A sztálingrádi csata fordulatot hozott a második világháború történetébe és súlyos válságba sodorta a fasiszta blokkot. Hatása Magyarországon is jelentkezett. Katasztrófálisan romlott a munkásosztály életszínvonala, elviselhetetlenül megnövekedtek a parasztság terhei és mindehhez hozzájárult a 2. magyar hadsereg voronyezsi katasztrófája, a katonák megundorodása az értelmetlen rablóháborútól, s a németellenes hangulat fokozódása.

A Horthy-rendszer válsága következtében beállott kedvező helyzet nem vezetett a függetlenségi mozgalom fellendülésére. Az ellenzéki pártok vezetőinek kapituláns politikája és a Kommunisták Magyarországi Pártjának súlyos veszteségei mellett oka volt ennek az is, hogy a párt helyes politikai vonalának gyakorlati megvalósítása során súlyos hibákat követtek el, s ezek különösen a sztálingrádi fordulat után éreztették erősen a hatásukat. A baloldali jellegű hibákat a párt a második világháború idejére lényegében felszámolta, de a jobboldali jellegű hi-

bák „... többé-kevésbé a második világháború egész ideje alatt jellemezték a párt elvi és gyakorlati tevékenységét". — állapítja meg Kállai elvtárs. E hibák „... főleg a Kommunisták Magyarországi Pártja jelentőségének lebecsülésében, a függetlenségi mozgalomban résztvevő ellenzéki pártok szerepének túlértékelésében, bizonyos legális illuziók érvényesülésében nyilvánultak meg..." Mindezeket a Kommunisták Magyarországi Pártjának 1943 júniusában történt feloszlatása tetőzte be, ami a lehető legsúlyosabb opportunista, likvidátori hiba volt, mert megfosztotta a függetlenségi mozgalmat egyetlen hivatott vezetőjétől, harcos élcsapatától. A röviddel később életrehívott Békepárt nem pótolhatta a KPM feloszlatásával keletkezett hiányt, elhanyagolta a szervezeti munkát, elmulasztotta a harc élesebb formáinak alkalmazását és lényegében csupán propagandamunkára szorítkozott.

Kállai elvtárs megvizsgálva, hogy milyen hatással volt a sztálingrádi fordulat az ellenzéki pártok politikájára, megállapítja, hogy e pártok jobboldali vezetői a nemzetmentés útja helyett továbbra is a nemzetvesztés útját járták. Nem akartak a kommunistákkal szilárd szövetségben a széles néptömegekre támaszkodva harcolni a német fasisztákés hazai csatlósaik ellen, e helyett a reakcióval való további együttműködést választották. A jobboldali szociáldemokrata vezetők még a sztálingrádi fordulat után is hangoztatták, hogy az ország függetlenségét és szabadságát nemcsak a fasiszta Németország, hanem a szocialista Szovjetunió részéről is veszély fenyegeti. Továbbra is kitartottak a kommunistaellenesség mellett, nem voltak hajlandók a kommunistákkal együtt komolyan harcolni a Horthy-rendszer ellen. Abban reménykedtek, hogy Magyarországot nem a Szovjetunió, hanem az angolszász hatalmak fogják felszabadítani és változatlanul hirdették a szocializmus megvalósításának szükségességét, amivel nem harcra mozgósították a tömegeket, hanem leszerelték, ártottak a fasisztaellenes nemzeti összefogás ügyének. Nem a háború ellen harcoltak, hanem minden reális alapot nélkülöző üres terveket kovácsoltak a háború utáni időkre.

A fordulat éve újra a porondra állította a kisgazdapártot is, mint a magyar reakció tartalékát. Erre több okból szükség volt. A belügyminiszteri engedéllyel létrehozott Parasztszövetségen belül a kommunisták segítségével megalakult a Földmunkás Szakosztály, s ilymódon a Parasztszövetség vezetése a legtöbb helyen a szegényparasztság kezébe került. Meg kellett akadályozni a kommunisták térhódítását a falun, biztosítani a fennálló társadalmi rend épségét — ezzel a feladattal bízta meg a magyar reakció a kisgazdapártot. Ugyanebbe a perspektívába illik bele a Kisgazdapárt és a Szociáldemokrata Párt 1943 nyarán megkötött szövetsége, melyhez hamarosan csatlakozott a Polgári Demokrata Párt is. E szövetség nem a rendszer megdöntésére irányult, hanem annak átmentését szolgálta, nem a kommunistákkal együtt indult harcba a

fasizmus ellen, hanem a kommunisták ellen harcolva a fasizmust erősítette.

Kállay miniszterelnök hintapolitikája maga után vonta az ország német megszállását. Ez a megszállás és következményei ismét széles tömegek szemét nyitották ki. Megmutatták, hová vezet a Hitlerrel való szövetség útja, bebizonyosodott, hogy a reakció nem kivezeti az országot a háborúból, hanem kész azt a legnagyobb nemzeti szerencsétlenségbe dönteni. E felismerés nyomán jelentősen kiszélesedett a németellenes és háborúellenes erők frontja. A föld alá kényszerített ellenzéki pártok most már szükségét érezték, hogy a kommunistákkal szövetkezzenek. Világossá vált az is, hogy az országot a katasztrófából kivezetni csak fegyveres harc útján lehetséges. Kállai elvtárs könyve harmadik fejezetében bemutatja a kommunisták áldozatos küzdelmét az egész népre kiterjedő fegyveres ellenállás megszervezéséért, feltárja e küzdelem nehézségeit és összefoglalja eredményeit. Az 1944-es év Kossuth Lajos halálának 50. évfordulója volt. A magyar kommunisták arra törekedtek, hogy Kossuth Lajos éve a magyar nép győzelmes szabadságharcának éve legyen. A Béke párt röpirataiban a nagy hazafi szavait idézve hívta a nemzetet a németellenes függetlenségi harc zászlaja alá. Nagy segítséget nyújtott ehhez felhívásaival a Kossuth-rádió és a párt Külföldi Bizottsága, amely a Szovjetunió területén antifasiszta iskolákat szervezett és partizáncsoportokat küldött haza a fegyveres harc megindítására.

A magyar függetlenségi mozgalom történetében jelentős előrelépés volt, hogy a kommunisták és az illegálisan újjászervezett ellenzéki pártok képviselői 1944 május végén létrehozták a demokratikus erők harci szövetségét: a Magyar Frontot. A Magyar Front propagandatevékenysége utat talált a nép minden rétegéhez, megmutatta a munkások, parasztok, értelmiségiek és katonák tömegeinek a háborúból való kivezető utat. A fegyveres ellenállás ennek ellenére mégis késedelmesen bontakozott ki és nem nőtt át az egész népre kiterjedő fegyveres felkeléssé. Kállai elvtárs ennek okait elemezve rámutat arra a féktelen terrorhullámra, ami a német megszállás után elöntötte az országot, megállapítja az ellenzéki pártok tétlenségét, ami önmagukat átmenteni akaró politikájukból fakadt és magyarázza abból is, hogy a Horthy-fasizmus új erőre kapott a háborús események következtében és a Lakatos-kormány hivatalbalépése után ismét feléledtek az angolszász megszálláshoz fűződő illúziók. Ebben a helyzetben a Béke párt nem tudott megbírkózni az előtte álló feladatokkal, kommunista párt nélkül nem lehetett eredményesen harcolni az országra szakadt veszedelem ellen. A párt újjáalakítása 1944 szeptemberében következett be. Helyesen állapítja meg a szerző ezzel kapcsolatban: „A párt újraalakítása nem formális változás volt sem a kommunista, sem a magyar függetlenségi mozgalom történetében. Ez a változás mély, döntő, a magyar nép sorsának további alakulását alapjaiban érintő esemény volt. A kommunista párt megalakulásával

a magyar nép szabadságküzdelmének ismét volt erős, szilárd, céltudatos szervezője és vezetője." Ezek a változások azonnal érezteték hatásukat. A párt katonai csoportja megkezdte a robbantó gárdák szervezését, megalakult a Kommunista Ifjúsági Szövetség és megszilárdult a munkás-paraszt szövetség, a két munkáspárt vezetősége között létrejött megállapodás következtében. Kállai elvtárs könyve hátralévő részében foglalkozik Horthy kiugrási kísérletével, amely csupán arra volt jó, hogy az országot továbbra is benntartsa a Szovjetunió elleni háborúban; tárgyalja a Kommunista Párt harcát e kísérletek ellen, jellemzi az október 15-i kísérletet és az annak következtében beállott helyzetet és a magyarországi partizánmozgalom eredményeit. Kállai elvtárs munkája értékes maradandó alkotás és méltón gazdagítja történeti irodalmunkat. Nélkülözhetetlen forrás azok számára, akik népünk második világháborús történetével foglalkoznak, olyan kézikönyv, amely helyes választ ad a korszak összes fontosabb kérdéseire.

Tóth Sándor százados

BIBLIOGRÁFIA

A HADTUDOMÁNYI KÖNYVTÁRBA ÉRKEZETT KÜLFÖLDI MŰVEK JEGYZÉKE

(1954 július 1—1955 december 31.)

A SZOVJETUNIÓBÓL

АБДАРРАХМАН, АР-РАФИИ: Восстание 1919 года в Египте. История национально-освободительного движения 1914—1921 годов. Пер. А. Ф. Султанова, В. Н. Красновского. Москва, Иностранной Литературы, 1954. Стр. 430.
[Az 1919-es felkelés Egyiptomban. Az 1914—1921-es évek nemzeti felszabadító mozgalmának története.]

Авиация нашей родины. Сборник статей журнала „Вестник Воздушного Флота". (Сост. И. Ф. Шипилов.) Москва, Воениздат, 1955. Стр. 565.
[Hazánk légiereje. Cikkgyűjtemény.]

АГРЕНИЧ, А. А.: От камня до современного снаряда. Москва, Воениздат, 1954. Стр. 161 [2].
[A kőtől a mai lövedékig.]

АЙЗИН, Б. А.: Подъем рабочего движения в Германии в начале 20. века (1903—1906 гг.) Москва, Акад. Наук, 1954. Стр. 393 [4].
[A munkásmozgalom fellendülése Németországban a 20. század kezdetén.]

АЛЕКСЕЕВ, И. И.: Стрельба орудия прямой наводкой. Москва, Воениздат, 1954. Стр. 119.
[Löveg tüzelése közvetlen irányzással.]

АНДРУШЕНКО, А. И.: Адмирал Ушаков. Москва, Учпедгиз, 1951. Стр. 272.

Английская буржуазная революция 17. века. Под. ред. Е. А. Косминский, Я. А, Левицкий. Том. 1—2. Москва, Акад. Наук, 1954. Кус. 2.
[A 17. századi angol polgári forradalom.]

АРЗУМАНЯН, А.: Что такое империализм. Москва, Госполитиздат, 1954. Стр. 83.
[Mi az imperializmus?]

АРСЕНИН, А.: Центральный Музей Советской Армии. Москва, Московский Рабочий, 1953. Стр. 117.
[A Szovjet Hadsereg Központi Múzeuma].

АРУТЮНЯН, Ю. В.: Нерушимая дружба народов Советского Союза и Китайской Народной Республики — прочная опора мира во всем мире. Москва, „Здание", 1954. Стр. 31.

[A Szovjetunió és a Kínai Népköztársaság népeinek szilárd barátsága — a béke szilárd támasza az egész világon.]

БАЕВ, Л. К. — МЕРКУЛОВ, И. А.: Самолет-ракэта (реактивная авиация). 2. изд. Москва, Техниздат, 1953. Стр. 63.
[A rakéta-repülőgép (sugárreakciós repülés).]

БАЕВСКАЯ, Е. А. — ЛЕВАШЕВА, З. П.: Всемирно — историческая победа Советского Союза в Великой Отечественной Войне. Москва, Библиотека СССР имени В. И. Ленина Военный Отдел, 1950. Стр. 59.
[A Szovjetunió világtörténelmi jelentőségű győzelme a Nagy Honvédő Háborúban.]

БАЗИЛЕВИЧ, К. В.: Внешняя политика русского централизованного государства. Вторая половина 15 века. Москва, Издат. Московского Университета, 1952. Стр. 541.
[A központosított orosz állam külpolitikája. A 15. század második fele.]

БАЗИЛЕВИЧ, К. В.: История СССР от древнейших времен до конца 17. века. Москва, Высшая Партийная Школа при ЦК ВКП(б), 1949. Стр. 489.
[A Szovjetunió története a legrégibb időktől a 17. század végéig.]

БАРАНОВ, П.: О моральном облике ссветчкого война. Москва, ДОСААФ, 1955. Стр. 38.
[A szovjet katona erkölcsi arculata.]

БАШКИРОВ, А. В.: Экспансия английских и американских империалистов в Иране. (1941—1953 гг.) Москва, Госполитиздат, 1954. Стр. 282.
[Az angol és amerikai imperialisták terjeszkedése Iránban.]

БАХРУШИН, С[ергей] В[ладимирович]: Избранные работы по истории Сибири 16—17 вв. — Часть 1. Вопросы русской колонизации Сибири в 16—17 вв. Москва, Акад. Наук, 1955. Стр. 375.
[Válogatott tanulmányok a 16—17. századi Szibéria történetéről. A 16—17. századi Szibériának az oroszok által történt betelepítésének kérdései.]

БАХРУШИН, С[ергей] В[ладимирович]: Статьи по экономической, социальной и политической истории русского централизованного государства 15—17 вв. Москва, Акад. Наук, 1954. Стр. 379.
[Cikkek a 15—17. századi központosított orosz állam gazdasági, társadalmi és politikai történetéről.]

БЕРЕЗОВ, П.: Дмитрий Пожарский. Московский Рабочий, 1954. Стр. 297.

БЕСКРОВНЫЙ, Л. Г.: Отечественная война 1821 года и контрнаступление Кутузова. Москва, Акад. Наук, 1951. Стр. 179.
[Az 1812. évi Honvédő Háború és Kutuzov ellentámadása.]

БИРЮКОВ, В. С.: Броня. Москва, Воениздат, 1954. Стр. 76.
[A páncélzat.]

БЛАВАТСКИЙ, В. А.: Очерки военного дела в античных государствах северного причерноморя. Москва, Акад. Наук, 1954. Стр. 158.
[Tanulmányok a hadügyről a Fekete-tenger északi partvidékének ókori államaiban.]

БОДНЕР, В. А.: Автоматика авиационных двигателей. Москва, Оборонгиз, 1952. Стр. 336.
[A repülőgépmotorok automatikája.]

БОЙКО, И. — ГОЛОБУЦКИЙ, В. — ГУСЛИСТЫЙ, К.: Воссоединение Украины с Россией. Москва, Акад. Наук, 1954. Стр. 111.
[Ukrajna ujraegyesülése Oroszországgal.]

БОЙКОВ, Б. В.: Авиационные двигатели. Москва, ДОСААФ, 1954. Стр. 175.
[Repülőgépmotorok.]

БОКЩАНИН, А. Г.: Социальный кризис римской империи в 1. веке н. е. Москва, Изд. Унив. 1954, Стр. 236.
[A római birodalom társadalmi válsága az i. u. 1. században.]

БОРИСОВ, Б. А.: Советская Армия — первоклассная армия нашего времени. Москва, Воениздат, 1954. Стр. 53 [2].
[A Szovjet Hadsereg — korunk elsőrendű hadserege.]

БОРИСОВ, Ю. Б.: Русско — французские отношения после франкфуртского мира 1871—1875. Под ред. Е. В. Тарле. Москва, Госполитиздат, 1951. Стр. 287.
[Orosz—francia kapcsolatok a frankfurti béke után.]

БРАСЛАВСКИЙ, Д. А. — ЛОГУНОВ, С. С. — ПЕЛЬПОВ, Д. С.: Расчет и конструкция авиационных приборов. Москва, Оборонгиз, 1954. Стр. 583.
[Repülési műszerek számítása és tervezése.]

БРЫЧЕВ, Н.: Военная присяга. 2. изд. Москва, Воениздат, 1954. Стр. 92 [2].
[A katonai eskü.]

БУЧИЛОВ, Я.: Советская Армия — армия массового героизма. Москва, Воениздат, 1954. Стр. 69 [2].
[A Szovjet Hadsereg — a tömeges hősiesség hadserege.]

БЫКОВ, Ю. С.: Шумы современных самолетов и методы их уменьшения. Москва, Оборонгиз, 1953. Стр. 63.
[A repülőgépek zúgása és csökkentésének módszerei.]

БЫЧКОВ, Л. Н.: Крестьянское партизанское движение в Отечественной войне 1812 года. Москва, Госполитиздат, 1954. Стр. 103 [1].
[A paraszti partizánmozgalom az 1812. évi Honvédő Háborúban.]

ВАЙСМАН, Л. С.: Маневренный планшет. Москва, Воениздат, 1954. Стр. 107 [1].
[Tengerészeti manőverező táblázat.]

ВАСИЛЬЕВ, Г, С.: Основы полета моделей с машущими крыльями. Москва, Оборонгиз, 1953. Стр. 123.
[Csapkodószárnyú modellek repülésének alapjai.]

ВАСИЛЬЕВ, Н. П. — ХРУСТОВ, Т. Д.: О советском патриотизме. Сборник статей. Изд. 2. доп. Москва, Госполитиздат, 1952. Стр. 513.
[A szovjet hazafiasságról. Cikkgyűjtemény.]

Ватутин, Михаил Брагин. (Путь генерала.) 1901—1944. Москва, Молодая Гвардия, 1954. Стр. 358.
[Vatutin. (Egy tábornok útja).]

ВИЛЯЕВСКАЯ, Т. И.: Авиационные приборы и автопилоты (краткий курс). Москва, Оборонгиз, 1954. Стр. 212.
[Repülési műszerek és önműködő repülőgépvezető berendezések.]

ВИППЕР, Р[оберт] Ю[рьевич]: Рим и раннее христианство. Москва, Акад. Наук, 1954. Стр. 266 [1].
[Róma és a korai kereszténység.]

ВИСКОВ, С. И.: Антивоенная коалиция народов. Москва, Госполитиздат, 1954. Стр. 148.
[A népek háborúellenes koalíciója.]

ВИШЕНКОВ, С.: Александр Можайский. Москва, Воениздат, 1952. Стр. 126.

Вопросы авиационной медицины. Сборник переводов из зарубежной периодической литературы. Под ред. Н. Н. Медведева. Москва, Иностранной Литературых, 1954. Стр. 283.
[A repülőorvostan kérdései.]

Вопросы скифо-сарматской археологии (по материалам конференсии Институт Истории Материальной Культуры Академия Наук СССР 1952 г.) Написали: Н. Н. Погребова, Г. Н. Граков, и пр. Ред. Д. Б. Шелов. Москва, Акад. Наук, 1954. Стр. 243 [4].
[A szkita—szarmata régészet kérdései.]

Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы. Том. 1—3. Москва, Акад. Наук, 1954.
[Ukrajna újraegyesülése Oroszországgal. Oklevelek és adatok.]

Воссоединение Украины с Россией. 1654—1954. Сборник статей. Москва, Акад. Наук, 1954. Стр. 439.
[Ukrajna újraegyesülése Oroszországgal, 1654—1954. Cikkgyűjtemény.]

Всемирно-Историческая победа под Сталинградом. Сборник статей. Москва. Воениздат, 1953. Стр. 61.
[A világtörténelmi jelentőségű sztálingrádi győzelem. Cikkgyűjtemény.]

ГАЕВСКИЙ, О. К.: Технология изготовления авиационных моделей. Москва. Оборонгиз, 1953. Стр. 338.
[Repülőmodellek készítésének technologiája.]

ГАПОНЕНКО, Л.: Солдатские массы западного фронта в борьбе за власть советов (1917). Москва, Госполитиздат, 1953. Стр. 194.
[A nyugati-front katonatömegei a szovjetek hatalmáért vívott harcban.]

ГАРНИЧ, Н. Ф.: 1912 год. Москва, Госкультпросветиздат, 1952. Стр. 214

ГЕНКИНА, Е. Б.: Переход советского государства к новой экономической политике (1921—1922). Москва, Госполитиздат, 1954. Стр. 503.
[A szovjet állam átállása az új gazdasági politikára.]

Герой Советского Союза Тимур Михайловнч Фрунзе. Москва, Воениздат, 1955. Стр. 13.
[Frunze, a Szovjetunió Hőse.]

ГОЛИКОВ, С.: Выдающиеся победы Советской Армии в Великой Отечественной Войне. Москва, Госполитиздат, 1952. Стр. 278.
[A Szovjet Hadsereg kimagasló győzelmei a Nagy Honvédő Háborúban.]

ГОЛОБУЦКИЙ, В. А.: Освободительная война украинского народа под руководством Хмельницкого (1648—1654 гг.) Москва, Госполитиздат, 1954. Стр. 157.
[Az ukrán nép felszabadító harca Hmelnickij vezetése alatt.]

ГОЛОБУЦКИЙ, В. А.: Богдан Хмельницкий — великий сын украинского народа. Москва, Воениздат, 1954. Стр. 51.
[Bogdán Hmelnickij — az ukrán nép nagy fia.]

ГОРБАЧЕВ, Ф. А. — МЕЛКОВРОДОВ, Е. А.: Физические основы устройства и работы авиационных приборов. Москва, Оборонгиз, 1953. Стр. 522.
[A repülési műszerek szerkezetének és működésének fizikai alapelvei.]

ГРЕГОВ, М. Д. — КОРОТКОВ, И. С.: Штурм Перекопа. Москва, „Правда", 1951. Стр. 30.
[Perekop ostroma.]

ГРЕКОВ, Б. Д.: Крестьяне на Русси с древнейших времен до 17 века. Книга 1. Изд. 2. испр. и доп. Москва, Акад. Наук. 1952. Стр. 533.
[A parasztok Oroszországban a legrégibb időktől a 17. századig.]

ГРЕКОВ, Б. Д.: Киевская Русь. Москва, Учпедгиз, 1949. Стр. 509.
[A kievi Oroszország.]

ГУМИЛЕВСКИЙ, Лев: Крылья родины. Москва, Детгиз, 1954. Стр. 382.
[A haza szárnyai.]

ДЕБОРИН, Г. А.: Великая победа советского народа. Москва, Воениздат, 1955. Стр. 110.
[A szovjet nép hatalmas győzelme.]

ДЕНИСОВ, Е. — БУЧИЛОВ, Я.: Советская Армия — надежный оплот мира и безопасности нашей родины. 2. испр. и доп. изд. Москва, Госполитиздат, 1952. Стр. 130.
[A Szovjet Hadsereg — a béke és hazánk biztonságának szilárd támasza.]

ДЕНИСОВА, М. М. — ПОРШНОВ, М. Е. — ДЕНИСОВ, Е. Н.: Русское оружие. Краткий определитель русского боевого оружия 11—19. веков. Под. ред. Г. А. Новицкого. Москва, Научно-иссл. инст. 1953. Стр. 166.
[Orosz fegyverek. A 11—19. századi orosz fegyverek rövid ismertetése.]

ДЕНИСОВА, М. М. — ПОРТНОВ. М. Е.: Тульское художественное оружие 18—19. в. в. Москва, Госкультпросветиздат, 1952. Стр. 19.
[Tulai művészi fegyverek a 18—19. században.]

ДОБРОГУРСКИЙ, С. О.: Приборы управления стрельбой по зенитным целям. Москва, Оборонгиз, 1953. Стр. 70.
[Légi célokra való tüzelés irányításának műszerei.]

ДРАЧЕВ, И. М.: Работа Комсомольской Организации по идейному воспитанию воинов. Москва, Воениздат, 1955. Стр. 47,
[A komszomolszervezet munkája a katonák eszmei nevelésében.]

ЕВСЕЕВ, И. Ф.: Народные Комитеты Закарпатской Украины органы государственной власти (1944—1945). Москва. Госюриздат, 1954. Стр. 146.
[Kárpát-Ukrajna Népbizottságai — az állami hatalom szervei.]

ЖИЛИН, П. А.: Контрнаступление Кутузова в 1812 г. Москва, Воениздат, 1950. Стр. 190.
[Kutuzov ellentámadása 1812-ben.]

ЖИЛИН, П. А.: Контрнаступление русской армии в 1812 году. Москва, Воениздат, 1953. Стр. 398.
[Az orosz hadsereg ellentámadása 1812-ben.]

ЖИЛИН, П. А.: Разгром Турецкой Армии в 1811 году. Москва, Воениздат, 1952. Стр. 62.
[A török hadsereg szétzúzása 1811-ben.]

ЖИЛИН, П. А. — ЯРОСЛАВЦЕВ, А.: Бородинское сражение. Москва, Воениздат, 1952. Стр. 99.
[A borodinói csata.]

ЖУКОВ, И. Г.: Милитаризация Западной Германии — угроза миру и безопасности народов. Москва, Воениздат, 1954. Стр. 141.
[Nyugat-Németország militarizálása — a béke és a népek biztonságának veszélyeztetése.]

ЖУРБА, П.: Герой Советского Союза Александр Матросов. Биографический очерк. Москва, ДОСААФ, 1955. Стр. 53 [2].
[Alekszandr Matroszov, a Szovjetunió Hőse.]

ЗАЙОНЧКОВСКИЙ, П. А.: Военные реформы 1860—1870 годов в России. Москва, Изд. Универс. 1952. Стр. 368.
[Az 1860—1870-es évek hadügyi reformjai Oroszországban.]

ЗАЛУЦКИЙ, [illegible]. В.: Изобретатель авиационного парашюта Г. Е. Котельников. 2. изд. Москва, Воениздат, 1953. Стр. 126.
[Kotelnikov, az ejtőernyő feltalálója.]

ЗИНГЕР, М[акс]: Герой морских глубин. Москва, ДОСААФ, 1955. Стр. 55.
[A tenger mélyének hőse.]

Из истории русского военноинженерного искусства. Сборник статей. Сост. и ред. Д. В. Панков. Москва, Воениздат, 1952. Стр. 151.
[Az orosz hadmérnöki tudomány történetéből. Cikkgyűjtemény.]

Институт Славяноведения. Краткие сообщения. 13. Из истории освободительной войны украинского народа. Москва, Акад. Наук, 1954. Стр. 81.
[Szlávkutató Intézet. Rövid közlemények. 13. Az ukrán nép felszabadító háborújából.]

ИОНОВ, А.: Борьба Большевистской Партии за солдатские массы петроградского гарнизона в 1917 г Москва, Госполитиздат, 1954. Стр. 167.
[A Bolsevik Párt harca a petrográdi helyőrség katonatömegeiért 1917-ben.]

История Белорусской СССР. Том. 1. Ред. В. Н. Перцев, К. И. Шабуни, Л. С. Абецедарский. Минск, Акад. Наук, 1954. Стр. 502 [1].
[A Belorussz Szovjet Szocialista Köztársaság története.]

История Болгарии. Том. 1. (Под. ред. П. Н. Третьякова, С. А. Никитина, Л. Б. Валева. Москва, Акад. Наук, 1954. Стр. 575.
[Bulgária története.]

История древного мира. Под ред. В. И. Дьякова и И. М. Никольского. Учебник для учительских институтов. Москва,Учпедгиз. 1952. Стр. 780.
[Az ókori világ története.]

История средних веков. Том 1—2. Ред. Е. Б. Косминский, С. Д. Сказкин. Москва, Госполитиздат, 1952—1954. Кус. 2.
[A középkor története.]

История Украинской СССР. Том 1. Ред. А. К. Касименко. Киев, Акад. Наук Украинской СССР. 1953. Стр. 837.
[Az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság története.]

КАЛИНЫЧЕВ, Ф. И.: Правовые вопросы военной организации Русского Государства второй половины 17 века. Москва, Госюриздат, 1954. Стр. 170.
[Az orosz állam hadszervezetének jogi kérdései a 17. század második felében.]

КАРАСЕВ, А. В. — ОСЬКИН, Г. И.: Дмитрий Донской. Москва, Воениздат, 1950. Стр. 60.

КАРПОВИЧ, Б. В.: Армия США — орудие американского империализма. Москва, Воениздат, 1952. Стр. 207.
[Az USA hadserege — az amerikai imperializmus eszköze.]

КИРЯЕВ, Н. М.: Партия Большевиков в борьбе за укрепление Советской Армии в годы мирного социалистического строительства (1921—1940 годы). Москва, „Правда", 1951. Стр. 37.
[A Bolsevikok Pártja a Szovjet Hadsereg megerősítéséért vívott harcban, a békés szocialista építés éveiben.]

КЛОКМАН, Ю. Р.: Фелдьмаршал Румянцев в период русско — турецкой войны 1768—1774 гг. Москва, Акад. Наук, 1951. Стр. 204.
[Rumjancev tábornagy az 1768—1774. évi orosz—török háborúk korában.]

КОБЛЯКОВ, И. К.: От Бреста до Рапалло. Очерки истории советско-германских отношений с 1918 по 1922 г. Москва, Госполитиздат, 1954. Стр. 249.
[Bresztől — Rapallóig. A szovjet—német kapcsolatok rövid története 1918—1922-ig.]

КОЗАЧЕНКО, А. И. Борьба украинского народа против иноземных поработителей, за воссоединение с Россией. Москва, Госполитиздат, 1954. Стр. 294.
[Az ukrán nép harca a külföldi elnyomók ellen, az Oroszországgal való újraegyesülésért.]

КОЗЛОВ, С. Н.: Вооружение армии — один из постоянно действующих факторов, решающих судьбу войны. Москва, Воениздат, 1954. Стр. 46.
[A hadsereg fegyverzete — a háború sorsát eldöntő, állandóan ható tényezők egyike.]

КОМАГОРОВ, В. А.: Простейшие военные мосты. Москва, Воениздат, 1955. Стр. 78.
[A legegyszerűbb katonai hidak.]

КОНДРАТЬЕВ, Н.: Ян Фабрициус. Биографический очерк. Рига. Латвийское Госизд. 1954. Стр. 272.
[Jan Fabriciusz. Életrajz.]

КОНОНЕНКО, В. М.: Черноморсы в боях за освобождение Крыма и Одессы (апрель-май 1944 года). Москва, Воениздат, 1954. Стр. 192.
[A fekete-tengeri tengerészek a Krim és Odessza felszabadításáért vívott harcokban.]

Корейская Народно-демократическая Республика. (Под ред. Н. К. Вайнцвайга и В. В. Лезина.) Москва, Акад. Наук, 1954. Стр. 445.
[A Koreai Népi Demokratikus Köztársaság.]

КОРНИЕНКО, Д. И.: Героическая оборона Севастополя в крымской войне 1853—1856 годов. Москва, „Знание", 1954. Стр. 39.
[Szevasztopol hősies védelme az 1853—1856. évi krimi háborúban.]

КОРНЮШИН, П. — КОРОЛЬКОВ, Н.: Советские танкисты. Москва, Воениздат, 1954. Стр. 126.
[A szovjet páncélosok.]

КОРОЛЮК, В. Д.: Ливонская война. Из истории внешней политики русского сентрализованного государства во второй половине 16 в. Москва, Акад. Наук, 1954. Стр. 108.
[A livón háború. A központosított orosz állam külpolitikájának történetéből a 16. század második felében.]

КОРОТКОВ, И. С.: Разгром [Петр Николаевич] Врангеля. Москва, Воениздат, 1955. Стр. 326.
[Wrangel szétzúzása.]

Котовский, Григорий Иванович. Москва, Воениздат, 1951. Стр. 17.

КРАСТЫНЬ, Я. П.: Революция 1905—1907 годов в Латвии. Москва, Акад. Наук, 1952. Стр. 242.
[Az 1905—1907-es forradalom Lettországban.]

КРИВОГУЗ, И. — МНУХИНА, Р.: Международное значение революции 1905—1907 годов. Москва. Госполитиздат, 1955. Стр. 69.
[Az 1905—1907-es forradalom nemzetközi jelentősége.]

КРИНИЦЫН, Ф. С.; Чесменская победа. Москва, Издат. Военно-морское. 1951. Стр. 44.
[A cseszmeni győzelem.]

КРУПЕНИН, Л. Я.: Воздушный винт В—501 для самолетов ЯК—12 и ЯК—18 (конструкция, обслуживание и ремонт). Москва, Оборонгиз, 1954. Стр. 112.
[A V—501 légcsavar a Jak—12 és Jak—18-as repülőgépek számára (szerkezet, karbantartás és javítás).]

КРЮКОВ, И.: Гордись своей военной формой. Москва, Воениздат, 1955. Стр. 45.
[Légy büszke katonai egyenruhádra.]

КУДРЯВЦЕВ, Б. Б.: О неслышимых звуках. Москва, Воениздат, 1954 Стр. 107.
[Nem hallható hangokról.]

КУЗНЕЦОВ, П. Г. — ИВАНОВ, А. М.: Восстановление очага войны в Европе. Москва, Воениздат, 1954. Стр. 150.
[A háborús tűzfészek visszaállításáról Európában.]

ЛЕЩИНСКИЙ, Л. М.: Банкротство военной идеологии германских империалистов. Москва, Воениздат, 1951. Стр. 341.
[A német imperialisták háborús ideológiájának csődje.]

ЛИСЕНКОВ, М.: Знамя части-снмбол воинской чести, доблести и славы. Москва, Воениздат, 1954. Стр. 51.
[A csapat zászlója — a katonai becsület, hősiesség és dicsőség szimbóluma.]

ЛИХОДАТ, А. В.: Разгром националистической контрреволюции на Украине (1917—1922 г. г.). Москва, Госполитиздат, 1954. Стр. 654.
[A nacionalista ellenforradalom szétzúzása Ukrajnában.]

ЛИЧАК, Н.: Во имя родины. Очерки о героях Советского Союза. Москва Воениздат, 1954. Стр. 55.
[A haza nevében. Karcolatok a Szovjetunió Hőseiről.]

ЛИ ЧЕН ВОН: Очерки новой истории Кореи. Пер. А. М. Пака. Москва Иностранной Литературы. 1952. Стр. 190.
[Korea újkori történetének vázlata.]

ЛУРЬЕ, А. — МАРИНИН, А.: Адмирал Г[ригорий] И[ванович] Бутаков. Москва, Воениздат, 1954. Стр. 176 [1].

МАВРОДИН, В.: Петр I. Москва. Воениздат, 1949. Стр. 162.

Марксизм-ленинизм о войне, армии и военной науке. Сборник статей Москва, Воениздат, 1955. Стр. 218.
[A marxizmus—leninizmus a háborúról, a hadseregről és a hadtudományról. Cikkgyűjtemény.]

МАТЮШКИН, Н. И.: Что такое советский патриотизм. Москва, Госполитиздат, 1955. Стр. 95.
[Mi a szovjet hazafiság.]

МАШКИН, Н. А. История древнего мира. Москва, Учпедгиз, 1951. Стр. 135.
[Az ókori világ története.]

Милитаризация экономики США и ухудшение положения трудящихся. Настоящий коллективный труд Института экономики АН СССР. Авторы: М. И. Рубинштеин, Н. И. Многолетова. Москва. Акад. Наук, 1954. Стр. 383.
[Az USA gazdasági életének militarizálása és a dolgozók helyzetének rosszabbodása.]

МИНАСЯН, М. М.: Победа в Белоруссии. Пятый сталинский улар. Москва Воениздат, 1952. Стр. 54.
[Győzelem Belorussziában.]

МИШУЛИН, А. В. Античная Испания до установления римской провинциальной системы в 197 г. до н. е. Москва, Акад. Наук, 1952. Стр. 360.
[Az ókori Hispánia a római provinciális rendszer i. e. 197-ben való bevezetése előtt.]

МИШУЛИН, А. В.: Спартак. Москва, Учпедгиз, 1950. Стр. 144.

Молодежи о Советской Армии. (Написали: В. Воробьев, Е. Болтин, и пр. Ред. В. Московский. Состав. С. Морозов.) Молодая Гвардия, 1955. Стр. 341 [2].
[Az ifjúságnak a Szovjet Hadseregről.]

МУРАТОВ, Х. И.: Крестьянская война 1773—1775 г. г. в России. Москва, Воениздат, 1954. Стр. 206 [1].
[Az 1773—1775. évi parasztháború története Oroszországban.]

МУСЬЯКОВ, П.: Комендор. Москва, ДОСААФ. 1954. Стр. 53 [2].

НАСОНОВ, А. Н.: „Русская земля" и образование территории древнерусского государства. Москва, Акад. Наук, 1951. Стр. 259.
[Oroszország és a régi orosz állam területének kialakulása.]

НАХИМОВ, П[авел] С[тепанович]: Документы и материалы. Ред. А. А. Самаров. Москва, Воениздат, 1954. Стр. 47, 380 [2].
[Okmányok és adatok.]

НЕСТЕРСКИН, А. — ЛУФЕРОВ, А.; На боевом посту. Рассказы о подвигах часовых. Москва, Воениздат, 1954. Стр. 79.
[Harci őrhelyen. Elbeszélések az őrök hőstetteiről.]

НИКИФОРОВ, В. Н.: Национально — освободительная война китайского народа против японского империализма (1937—1945). Москва, „Правда", 1950. Стр. 30.
[A kínai nép nemzeti felszabadító háborúja a japán imperializmus ellen.]

НИЧИК, Г. П.: Стрельба в воздухе. Москва, Оборонгиз, 1953. Стр. 302.
[Tüzelés a levegőben.]

НИФОНТОВ, А. С.: Россия в 1848 году. Москва, Учпедгиз, 1949. Стр. 315.
[Oroszország 1848-ban.]

Новая история. Том 1. 1640—1789. Под ред. Б. Ф. Поршнева, С. Д. Сказкина, В. В. Бирюковича. Москва, Госполитиздат, 1953. Стр. 500.
[Ujkori történelem.]

Новая история стран зарубежного востока. Под. ред. И. М. Рейснера и Б. К. Рувцова. Том. 1—2. Москва, Московского Университета, 1952. Кус. 2.
[A külföldi keleti országok újkori története.]

Новая и новейшая история Китая. Краткий очерк. Пер. А. В. Котова и Л. П. Делюсина, Под ред. В. И. Никифорова. Москва, Иностранной Литературы, 1950. Стр. 265.
[Kína újkori és legújabbkori története.]

Новейшая история стран зарубежного востока. Выпуск 1. (1918—1929 гг.) (Ред. И. М. Рейснер, Н. А Смирнов и пр.) Москва, Московского Университета, 1954. Стр. 370.
[A külföldi keleti országok legújabbkori története.]

О начальных етапах развития русского военного искусства. Сборник статей. Москва, Воениздат, 1951. Стр. 122.
[Az orosz hadtudomány kezdeti fejlődési szakaszairól. Cikkgyűjtemény.]

ОРЛОВ, И. М.: Воспитание метких стрелков. Из опыта партийно-политической работы в стрелковых частях и подразделениях. Москва, Воениздат, 1954. Стр. 210.
[Jól célzó lövészek nevelése.]

ОСИПОВ, З.: Забота Коммунистической Партии об укреплении активной обороны СССР. Москва, Воениздат, 1953. Стр. 71.
[A Kommunista Párt gondoskodása a Szovjetunió aktív védelmének megerősítéséről.]

ОСИПОВ, К.: Александр Васильевич Суворов. Москва, Госполитиздат, 1950. Стр. 334.

ОСИПОВ, К.: Великая дружба. (К 300-летию воссоединения Украины с Россией.) Москва, Молодая Гвардия, 1954. Стр. 39.
[A nagy barátság. Ukrajna Oroszországgal való újraegyesülésének 300-ik évfordulójára.]

ОСЬКИН, В. И.: Взыскания и поощрения важные средства воинского воспитания. Москва, Воениздат, 1955. Стр. 47.
[A büntetés és ösztönzés a katonai nevelés fontos eszköze.]

ОСЬКИН, Г. И. — КАРАСЕВ, А. В.: Кузьма Минин и Димитрий Пожарский. Москва, Воениздат, 1951. Стр. 89.

Очерки истории СССР. 1907 — март 1917. Под. ред. А. Л. Сидорова, Москва, Учпедгиз, 1954. Стр. 349.
[A Szovjetunió története.]

ПАВЛОВ, В. А.: Авиационные гироскопические приборы. Москва, Оборонгиз, 1954. Стр. 411.
[Pörgettyűs repülési műszerek.]

ПЕТРОВ, Б. — ЛОБАНОВ, Н. — БЕЛОУСОВ, А.: Подготовка парашютиста. Москва, ДОСААФ, 1954. Стр. 279.
[Az ejtőernyős kiképzése.]

ПОБЕЖИМОВ, И. Ф.: Устройство Советской Армии. Краткий исторический очерк. Москва, Воениздат, 1954. Стр. 142 [1].
[A Szovjet Hadsereg szervezete. Rövid történelmi vázlat.]

Повесть о прихожении Стефана Батория на град Псков. Подг. В. И. Малышева. Москва-Ленинград, Акад. Наук. 1952. Стр. 131.
[Báthory István Pszkov városába való megérkezésének története.]

ПОНОМАРЕВ, И. И.: Герои „Потемкина". Москва, Воениздат, 1955. Стр. 102 [3].
[A Potemkin hősei.]

ПОНОМАРЕВ, И. И.: Герои „Варяга". Москва, Воениздат, 1954. Стр. 102 [2].
[A Varjag hősei.]

ПОПОВ, В. А.: Самолёт (устройство и полет). Москва, Воениздат, 1953. Стр. 122.
[A repülőgép (szerkezet és repülés).]

ПОПОВА, Л[юдмила]: Дважды герой Советского Союза Петр Афанасьевич Покрышев. Москва, Воениздат, 1953. Стр. 30.
[Pokrisev, a Szovjetunió kétszeres hőse.]

ПОРОШИН, М. Н.: Работа с руководителями политзанятий в части. Москва, Воениздат, 1954. Стр. 86 [2].
[A csapatok politikai foglalkozásainak vezetőivel való munka.]

ПРОКОФЬЕВ, Е. А.: Борьба декабристов за передовое русское военное искусство. Москва, Акад. Наук, 1953. Стр. 312.
[A dekabristák harca az orosz hadművészet fejlődéséért.]

ПРОКОФЬЕВ, Е. А.: Военные взгляды декабристов. Москва, Воениздат, 1953. Стр. 173.
[A dekabristák katonai nézetei.]

ПРОЧКО, И. С.: Передовой характер отечественной артиллерийской науки и техники. Москва, Воениздат 1952. Стр. 178.
[Hazánk tüzérségi tudományának és technikájának élenjáró jellege.]

ПУХОВСКИЙ, Н. В.: О превосходстве советской военной науки над буржуазной наукой. Москва, „Правда", 1949. Стр. 31.
[A szovjet hadtudomány felsőbbrendűsége a burzsoá hadtudomány felett.]

Рабочее движение в России в 19 веке. Том 1. 1800—1860. — Часть 2. 1826—1860. Изд. дополненное. Волнения крепостных и вольнонаемных рабочих. (Сборник документов и материалов. Под ред. А. М. Панкратова.) Москва, Госполитиздат, 1955. Стр. 743.
[A munkásmozgalom Oroszországban a 19. században. A jobbágyok és szerződéses munkások mozgalmai.]

РАЗИН, Е. А.: История военного искусства с древнейших времен до первой империалистической войны 1914—1918 г. г. Часть 1—2. Москва, Воениздат, 1940. Кус. 2.
[A hadművészet története a legrégibb időktől az 1914—1918. évi első imperialista háborúig.]

РАЗИН, Е. А.: История военного искусства. Том 1. Военное искусство рабовладельческого периода войны. Москва, Воениздат, 1955. Стр. 71, 558.
[A hadművészet története. 1. köt. A rabszolgatartó társadalom korának hadművészete.]

РАКОВСКИЙ, Л[еонтин]: Генералиссимус Суворов. Москва-Ленинград, Госиздат, 1950. Стр. 586.

Революции 1848—1849. Том. 1—2. Под ред. Ф. В. Потемкина — А. И. Молока. Москва, Акад. Наук, 1952. Кус. 2.
[Az 1848—49-es forradalmak.]

Румянцев, П. А. Том 1. 1756—1763. Под ред. П. К. Фортунатова. Москва, Воениздат, 1953. Стр. 23, 686.

Румянцев, П. А. Том 2. 1768—1775. Под ред. П. К. фортунатова. Москва, Воениздат, 1953. Стр. 34, 863.

Русские мореплаватели. Москва, Воениздат, 1953. Стр. 32, 671.
[Orosz tengerjárók.]

САЛЕЕВ, Н[иколай]: Герой Советского Союза Николай Носуля. Москва, Воениздат, 1954. Стр. 47.
[Noszulja, a Szovjetunió Hőse.]

САПОЖНИКОВ, Б. Г.: Первая гражданская революционная война в Китае 1924—1927 г. г. Военно-исторический очерк. Москва, Госполитиздат, 1954. Стр. 98.
[Az első polgári forradalmi háború Kínában az 1924—1927. években.]

Сберегай технику. (Сост. А. Д. Жариков, П. С. Горонов.) Москва, Воениздат, 1955. Стр. 68.
[Óvd meg a műszaki felszerelést.]

Сборник договоров России с другими государствами. 1856—1917. Под ред. Е. А. Адамова. Сост. И. В. Козьменко. Москва, Госполитиздат, 1952. Стр. 462.
[Oroszország más államokkal való szerződéseinek gyűjteménye.]

СВИРИДЕНКО, Г.: Любите море и военно-морскую службу. Москва, Воениздат, 1954. Стр. 125 [2].
[Szeressétek a tengert és haditengerészeti szolgálatot.]

СЕРГЕЕВ, М. А.: Оборона Петропавловска на Камчатке. 3. изд. Москва, Воениздат, 1954. Стр. 110 [1].
[A kamcsatkai Petropavlovszk védelme.]

СМИРНОВ, И. И.: Восстание Болотникова 1606—1607. Москва, Госполитиздат, 1951. Стр. 588.
[Bolotnikov felkelése 1606—1607.]

СМИРНОВ, Л. В.: Радиоведение (самолетный панорамный радиолокатор). Москва, Воениздат, 1954. Стр. 55.
[Rádióirányítás (fedélzeti rádiólokátor).]

СМОТРИЦКИЙ, Е.: Лопата — друг солдата. Москва, Воениздат, 1955. Стр. 47.
[A lapát — a katona barátja.]

СОБОЛЕВ, А.: О советском патриотизме. Москва, Московский Рабочий, 1954. Стр. 105.
[A szovjet hazafiságról.]

СОНКИН, М.: Русская ракетная артиллерия. (Исторические очерки.) Изд. 2. перераб.и доп. Москва, Воениздат, 1952. Стр. 195.
[Az orosz rakétatüzérség. (Történelmi vázlatok).]

СОРОКИН, А. И.: Оборона Порт-Артура. Русско-японская война 1904—1905. Москва, Воениздат, 1952. Стр. 269.
[Porth-Arthur védelme. Az 1904—1905. évi orosz—japán háború.]

Справочная книга по расчету самолёта на прочность. [Написали:] М. Ф. Астахов, А. В. Караваев и пр. Москва, Оборонгиз, 1954. Стр. 702.
[Utmutatás a repülőgép szilárdsági számításához.]

СТАЛИН, (Иосиф Виссарионович): О трех особенностях Красной Армии. Москва, Госполитиздат, 1952. Стр. 11.
[A Vörös Hadsereg három sajátosságáról.]

СТАНЕВИЧ, М[ариан]: Сентябрьская катастрофа. Пер. П. Еяблова, В. Павловича. Москва, Иностранной Литературы, 1953. Стр. 241.
[A szeptemberi katasztrófa.]

СТОЯНОВ, З[ахарий]: Записки о болгарских восстаниях. (Перевод: М. И. Клягина-Кондратьева. Предисловие: Л. Воробьев.) Москва, Госиздат, 1953. Стр. 724 [2].
[Jegyzetek a bolgár felkelésekről.]

СУВОРОВ, А[лександр] В[асильевич]: Полковое учреждение. Москва, Воениздат, 1949. Стр. 151.
[Az ezred intézménye.]

СУРАТ, С. П.: Внешняя политика СССР в годы Великой Отечественной Войны. Москва, „Правда", 1954. Стр. 47.
[A Szovjetunió külpolitikája a Nagy Honvédő Háború éveiben.]

Танк. [Написали:] А. С. Антонов, Б. А. Артамонов и пр. Москва, Воениздат, 1954. Стр. 606 [1].
[A harckocsi.]

ТАРЛЕ, Е. В.: Експедиция адмирала Д. Н. Сенявина в Средиземное Море (1805—1807). Москва, Воениздат, 1954. Стр. 165.
[Szenjavin admirális expedíciója a Földközi tengeren.]

ТАРЛЕ, Е. В.: Крымская война. 2. изд. Том. 1—2. Москва-Ленинград, Акад. Наук, 1950. Кус. 2.
[A krimi háború.]

Терминология кислородного и высотного оборудования самолётов. Москва. Акад. Наук, 1954. Стр. 17.
[A repülőgépek oxigén- és magassági berendezésének terminológiája.]

[Триста] 300-летие воссоединения Украины с Россией — всенародное торжество. 1654—1954. Сборник статей. Москва, Госполитиздат, 1954. Стр. 103.
[Ukrajna Oroszországgal való újraegyesülésének 300 éves évfordulója — össznépi ünnep.]

ТРУХАНОВСКИЙ, В.: Против происков империалистических поджигателей войны. Москва, Госполитиздат, 1953. Стр. 85.
[Az imperialista háborús gyújtogatók cselszövései ellen.]

ТЫРОВИЧ, М.: Революционное движение в Силезы в 1846—1849 гг. Москва, Иностранной Литературы, 1951. Стр. 86.
[Forradalmi mozgalom Sziléziában az 1846—1849-es években.]

УДАЛЬЦОВ. И. И.: Очерки из истории национально — политической борьбы в Чехии в 1848 году. Москва, Акад. Маук, 1951. Стр. 250.
[Vázlatok a nemzeti-politikai harc történetéből Csehországban 1848-ban.]

ФЕДОСЕЕВ, Н.: Славный боевой путь Советской Армии. Москва, Госполитиздат, 1953. Стр. 85.
[A Szovjet Hadsereg dicsőséges hadiútja.]

ФОРТУНАТОВ, П. К.: Война 1877—1878 гг. и освобождение Болгарии. Под ред. С. А. Никитин. Москва, Учпедгиз, 1950. Стр. 177.
[Az 1877—1878. évi háború és Bulgária felszabadulása.]

Фрунзе, Михаил Васильевич. Полководческая деятельность. Сборник статей. Москва, Воениздат, 1951. Стр. 261.
[Hadvezéri tevékenység. Cikkgyűjtemény.]

ХЛЕБНИКОВ, Н. М.: Достойная славы. О нашей артиллерии ее прошлом и настоящем. Москва, Молодая Гвардия, 1955. Стр. 94 [1].
[Méltó a dicsőségre. Tüzérségünk múltjáról és jelenéről.]

ХОМЕНКО, Е.: О войнах справедливых и несправедливых. Москва, Воениздат, 1954. Стр. 95.
[Az igazságos és igazságtalan háborúkról.]

Хрестоматия по истории СССР. Том 1. С древнейших времен до конца 17. века. Сост. В. И. Лебедев, М. Н. Тихомиров и пр. 4. изд. испр. и доп. Москва, Учпедгиз, 1951. Стр. 541.
[Szöveggyűjtemény a Szovjetunió történetéhez.]

ХУА ГАН: История революционной войны тайпинского государства. Пер. А. Г. Гатов. Ред. и предисловие М. Ф. Юрьев. Москва, Иностранной Литературы, 1952. Стр. 303.
[A tajping állam forradalmi harcának története.]

ЦИОЛКОВСКИЙ, К. Е.: Собрание сочинений. Том. 1. Аэродинамика. Москва, Акад. Наук, 1951. Стр. 266.
[Ciolkovszkij összes művei. 1. köt. Aerodinamika.]

ЧЕБАЕВСКИЙ, Ф. В.: Разгром второго похода Антанты. Москва, „Знание", 1952. Стр. 31.
[Az antant második hadjáratának szétzúzása.]

ЧЕРНОВ, А. К.: Вооруженные силы Русского государства в 15—17. в. в. Москва, Воениздат, 1954. Стр. 222.
[Az orosz állam fegyveres erői a 15—17. században.]

ШАТАГИН, Н. И.: Организация и строительство Советской Армии в период иностранной военной интервенции и гражданской войны (1918—1920 гг.) Москва, Воениздат, 1954. Стр. 246.
[A Szovjet Hadsereg szervezete és felépítése a külföldi katonai intervenció és a polgárháború időszakában.]

ШЕВЧЕНКО, Ф. П.: Нерушимая дружба украинского и русского народов. Москва, Госполитиздат, 1954. Стр. 94.
[Az ukrán és az orosz nép megbonthatatlan barátsága.]

ШЕВЧУК, М. К. — КАТУРКИН, Е. А.: Как преодолевать инженерные заграждения. Москва, Воениздат, 1954. Стр. 79 [1].
[Hogyan kell leküzdeni a műszaki akadályokat.]

ШЕПП, С. А.: Корабли морских глубин. 2. изд. Москва, Воениздат, 1955. Стр. 302.
[A tenger mélységeinek hajói.]

ШИМАНОВ, Н. А.: Художественная литература и воинское воспитание. Москва, Воениздат, 1954. Стр. 113 [2].
[Szépirodalom és katonai nevelés.]

ШИШКИН, С. Н.: Халхин-Гол. Москва, Воениздат, 1954. Стр. 61.

ШИШКОВ, В[ячеслав]: Емельян Пугачев. Том: 1—3. Москва, Госиздат, 1950. Кус. 3.

ЮРЬЕВ, М. Ф.: Историческая победа китайского народа над американским империализмом и гоминдановской реакцией (1945—1949 гг.). Москва, „Правда", 1950. Стр. 30.
[A kínai nép történelmi győzelme az amerikai imperializmus és a Kuomintang-reakció felett.]

ЮРЬЕВ, М. Ф.: Китайская революция 1925—1927 годов. Москва „Правда", 1951. Стр. 31.
[Az 1925—1927. évi kinai forradalom.]

ЯХЛАКОВ, П.: Бдительность — испытанное оружие советского народа. Москва, Молодая Гвардия, 1954. Стр. 39.
[Éberség — a szovjet nép kipróbált fegyvere.]

A NÉMET DEMOKRATIKUS KÖZTÁRSASÁGBÓL

Archivarbeit und Geschichtsforschung. Hrsg. v. der Hauptabteilung Archivwesen im Ministerium des Innern der Regierung der Deutscher Republik. Berlin, Rütten — Loening, 1952. 213 p.
[Levéltári munka és történelmi kutatás.]

BARRACLOUGH, Geoffrey: Die mittelalterlichen Grundlagen des modernen Deutschland. (The origins of modern Germany). Weimar, Böhlaus, 1953. VIII, 381 p.
[A mai Németország középkori alapjai.]

BARTEL, Walter: Unser Präsident Wilhelm Pieck. Erzählungen aus seinem Leben v. — —. Berlin, Kinderbuchverl. 1954. 155 p. 16 t.
[Elnökünk Wilhelm Pieck.]

BASLER, Werner: Deutsch—sowjetische Beziehungen in den Jahren 1933—1939. Berlin, Verl. Kultur u. Fortschrift, 1954. 34 [2] p.
[Német—szovjet kapcsolatok az 1933—1939. években.]

BASLER, Werner: Deutsch—sowjetische Beziehungen in der Zeit der Weimarer Republik. Berlin, Verl. Kultur u. Fortschrift, 1954. 31 p.
[Német—szovjet kapcsolatok a weimari köztársaság korában.]

BEUMANN, Helmut: Widukind von Korvei. Untersuchungen zur Geschichtsschreibung und Ideengeschichte des 10. Jahrhunderts. Weimar, Böhlaus, 1950. 300 p.
[Korvei Widukind. Kutatások a X. század történetírásához és szellemtörténetéhez.]

BITTEL, Karl: Die Feinde der deutschen Nation. Zur Deutschlandpolitik der imperialistischen Westmächte. 5. erg., verb. Aufl. Berlin, Kongress Verl. 1955. 161 p.
[A német nemzet ellenségei. Az imperialista nyugati hatalmak német politikájához.]

BURCHETT, Wilfred G.: Der kalte Krieg in Deutschland. (The Wreckers of Potsdam). Berlin, Volk u. Welt. 1950. 392 p.
[A hidegháború Németországban.]

DALLMANN, Siegfried: Von Jena und Auerstedt bis Leipzig (1806—1813). Berlin, Aufbau. 1954. 22 p.
[Jénától és Auerstedttől Lipcséig.]

DRONKE, Ernst: Berlin. Berlin, Rütten — Loening, 1953. 443 p.

Einheit und Freiheit. Die deutsche Geschichte von 1815 bis 1849 in zeitgenössischen Dokumenten dargestellt und eingeleitet von Karl Obermann. Berlin, Dietz Verl. 1950. 931 p.
[Egység és szabadság. A német történelem 1815—1849-ig.]

[FORTUNATOV] Fortunatow, P. K.: Der Krieg 1877—[18]78 und die Befreiung Bulgariens. (Vojna 1877—1878 g. g. i oszvobozsdenie Bolgarii.) Berlin, Rütten — Loening, 1953. 204 p. 1 térk.
[Az 1877—1878-as háború és Bulgária felszabadítása.

FRICKE, Dieter: Die Ruhrbergarbeiterstreik von 1905. Berlin, Rütten — Loening, 1955. 201 p.
[A ruhrvidéki bányamunkások 1905-ös sztrájkja.]

FUNDER, Wilhelm: Stein [Karl] Freiherr vom. Leipzig—Jena, Uranie Verl. 1954. 73 [2] p.

Geschichtliche Zeit-Tafel 1945—1953. Der Kampf um die Nationale Einheit und um einen Friedensvertrag mit Deutschland. Eingeleitet v. Karl Bittel. (4. Aufl.) Berlin, Kongress Verl. 1954. 80 p.
[Történelmi időrendi táblázat. 1945—1953. Harc a nemzeti egységért és a német békéért.]

Gneisenau [August] Neithardt von. Schriften von und über Gneisenau. Hrsg. v. Fritz Lange. Berlin, Rütten — Loening, 1954. 464 p. 1 t.
[Írások Gneisenautól és Gneisenauról.]

GRIEWANK, Karl: Deutsche Studenten und Universitäten in der Revolution von 1848. Weimar, Böhlaus, 1949. 90 p.
[Német diákok és egyetemek az 1848-as forradalomban.]

GRIEWANK, Karl: Der neuzeitliche Revolutionsbegriff. Entstehung und Entwicklung. Weimar, Böhlaus, 1955. XV, 327 p. 1 t.
[A forradalom újkori fogalma.]

GRIEWANK, Karl: Der Wiener Kongress und die europäische Restauration 1814/15. 2. völlig neuarb. Aufl. Leipzig, Koehler — Amelang, 1954. 407 p.
[A bécsi kongresszus és az 1814/15-ös európai restauráció.]

HAHN, Alfred: Zur Frühgeschichte Dresdens. Leipzig, VEB Bibl. Inst. 1953. 3 t.
[Drezda korai történetéhez.]

HAHN, Karl—Heinz: Jakob Friedrich v. Fritsch Minister im klassischen Weimar. Weimar, Böhlaus, 1955. XV, 543 p.
[Fritsch miniszter a klasszikus Weimar-ban.]

HAUSSHERR, Hans: Wirtschaftsgeschichte der Neuzeit vom Ende des 14. bis zur Höhe des 19. Jahrhunderts. 2. Aufl. Weimar, Böhlaus, 1955. XV, 543 p.
[Az újkor gazdaságtörténete a 14. sz. végétől a 19. sz. közepéig.]

HILTON, R. H. — FAGAN, H.: Der englische Bauernaufstand von 1381. (The english rising of 1381.) Berlin, Rütten — Loening, 1953. 160 p.
[Az 1381-es angol parasztfelkelés.]

HOHL, Ernst: Kaiser Commodus und Herodian[us]. Berlin, Akademie—Verl. 1954. 46 p. 1 t.
[Commodus császár és Herodianus.

HOTZEL, Curt: Bauern gegen Bonaparte. Berlin, Verl. der Nation, 1953. 61 p.
[Parasztok Napoleon ellen.]

HÖNIG, H(ans) O.: (Friedrich L.) Jahn. Leben und Werk eines Patrioten. Berlin, Das Neue Berlin, 1953. 327 p.
[Egy hazafi élete és munkássága.]

KAMNITZER, Heins: Zur Vorgeschichte des Deutschen Bauernkrieges. Berlin, Rütten — Loening, 1953. 143 p.
[A német paraszthábor előtörténetéhez.]

KAUL, Friedrich Karl: Justiz wird zum Verbrechen. Der Pitaval der Weimarer Republik. 2. Aufl. Berlin, Das Neue Berlin, 1954. 445 p.
[Amikor az igazságszolgáltatás bűntetté lesz. A weimar köztársaság Pitavalja.]

KLEIN, Fritz: Die diplomatischen Beziehungen Deutschlands zur Sowjetunion 1917—1932. 2. Aufl. Berlin, Rütten — Loening, 1953. 190 p.
[Németország diplomáciai kapcsolatai a Szovjetunióval 1917—1932 között].

KLEINSCHMIDT, Karl: Thomas Münzer. Die Seele des deutschen Bauernkrieges von 1525. Berlin, Kongress Verl. 1952. 132 p. 6. t.
[Münzer Tamás. Az 1525-ös német paraszthábor lelke.]

KLOOCK, Ernst Ulrich: Das Komitee für deutsche Angelegenheiten in Russland 1812—1813. Berlin, Verl. Kultur u. Fortschrift, 1954. 31 [4] p.
[A német ügyek bizottsága Oroszországban 1812—1813-ban.]

Der Kommunistenprozess zu Köln 1852 im Spiegel der zeitgenössischen Presse. Hrsg. u. eingeleitet v. Karl Bittel. Berlin, Rütten — Loening, 1955. 325 p.
[Az 1852-es kölni kommunista per a korabeli sajtó tükrében.]

KOWALSKI, Jozef: Die russische revolutionäre Demokratie und der polnische Aufstand 1863. (Rewolucyjna demokracja rosyjska a powstanie styczniowe). Berlin, Rütten — Loening, 1954. 225 p.
[Az orosz forradalmi demokrácia és az 1863-as lengyel felkelés.]

KÖHLER, Walther: Huldrych Zwingli. 2. Aufl. Leipzig, Koehler — Amelang, 1954. 285 p. 1 t.

KUCZYNSKI, Jürgen: Scharnhorst — ein General des Fortschritts. Berlin, Aufbau Verl. 1953. 21 [2] p.
[Scharnhorst, a haladás tábornoka.]

KUSANO, N.: Atombombenschäden. (Atomic bomb injuries). Berlin, Verl. Volk u. Gesundheit, 1954. 45 p. 2 t.
[Az atombomba által okozott károk.]

Lehren des nationalen Befreiungskampfes 1806 bis 1815. (Red. v. Siegfried Dallmann, Wolfgang Rösser). Berlin, Verl. der Nation, [1952?] 288 p. 1 t.
[Az 1806—1815-ös nemzeti felszabadító háború tanulságai.]

LISSAGARAY, Prosper: Geschichte der Kommune von 1871. (Histoire de la Commune de 1871). 3. Aufl. Berlin, Rütten — Loening, 1953. 564 p.
[Az 1871-es kommün története.]

LÖWE, Hans: Soldat seines Volkes. Das Leben Ferdinand von Schills. Berlin, Verl. der Nation, 1953. 56 p.
[A nép katonája. Ferdinand Schill élete.]

MARION, George: Kriegspresse halt! (Stop the press!) Berlin, Dietz Verl. 1954. 240 p.
[Állítsuk le a háborús sajtót.]

MARX, Karl—Engels, Friedrich: Die Revolution von 1848. Auswahl aus der „Neuen Rheinischen Zeitung". Berlin, Dietz Verl. 1953. 306 p.
[Az 1848-as forradalom.]

MARX (Karl) — ENGELS (Friedrich) — LENIN [Vladimir Il'ics] — STALIN [Sztálin, Joszif Viszszarionovics]: Zur deutschen Geschichte. Aus Werken, Schriften, Briefen. Bde. I—II. Berlin, Dietz Verl. 1953—1954. 3 db.
[A német történelemhez.]

MEHRING, Franz: Deutsche Geschichte vom Ausgange des Mittelalters. Berlin, Dietz Verl. 1952. 328 p.
[A német történelem a középkor végétől.]

MEHRING, Franz: Historische Aufsätze zur preussich — deutschen Geschichte. Berlin, Dietz Verl. 1952. 399 p.
[Történelmi tanulmányok a porosz—német történelemhez.]

MEUSEL, Alfred: Aus der Vorgeschichte der Bürgerlichen Revolution in England. Berlin, Akademie Verl. 1954. 29 p.
[Az angol polgári forradalom előzményeiből].

MEUSEL, Alfred: Thomas Münzer und seine Zeit. Mit einer Auswahl der Dokumente des grossen deutschen Bauernkrieges hrsg. v. Heinz Kamnitzer. Berlin, Aufbau—Verl. 1952. 336 p. 8 t.
[Münzer Tamás és kora.]

MITTEIS, Heinrich: Der Staat des hohen Mittelalters. Grundlinien einer vergleichenden Verfassungsgeschichte des Lehnszeitalters. 4. Aufl. Weimar, Böhlaus, 1953. XI, 483 p.
[A nagy középkor állama.]

MORRIS, Max: Von (William) Cobbett bis zu den Chartisten 1815—1848. Auszüge aus zeitgenössischen Quellen. (From Cobbett to the chartists

1815—1848). Hrsg. v. — —. Berlin, Rütten — Loening, 1954. 186 [2] p.
[William Cobbett-től a chartistákig, 1815—1848.]

MÜLLER—MERTENS, Eckhard: Das Zeitalter der Ottonen. Kurzer Abriss der politischen Geschichte Deutschlands im zehnten Jahrhundert. Berlin, Rütten — Loening, 1955. 214 [1] p.
[Az Ottók korszaka. A 10. századi német történelem rövid kivonata.]

[NEVSZKAJA, V. P.] Newskaja: Byzanz in der klassischen und hellenistischen Epoche. (Bizantij v klaszszicseszkuju i elliniszticseszkuju epohi). Leipzig, Koehler—Amelang, 1955. 170 p. 1 t.
[Bizánc a klasszikus és a hellenisztikus korban.)

[NIFONTOV, A. S.] Nifontow: Russland im Jahre 1848. (Roszszija v 1848 godu). Berlin, Rütten — Loening, 1954. 368 p.
[Oroszország 1848-ban.]

OBERMANN, Karl: Die Beziehungen des amerikanischen Imperialismus zum deutschen Imperialismus in der Zeit der Weimarer Republik (1918—1925.) Berlin, Rütten — Loening, 1952. 167 p.
[Az amerikai imperializmus kapcsolatai a német imperializmussal a weimari köztársaság korában.]

PECK, Joachim: Konrad Adenauer 1917—1952. Berlin, Verl. der Nation, 1952. 145 p.

PIECK, Wilhelm: Der neue Weg zum Gemeinsamen Kampf für den Sturz der Hitlerdiktatur. 4. Aufl. Berlin, Dietz Verl. 1954. 184 p.
[Uj út a Hitler-diktatúra bukásáért való közös harchoz.]

Quellen zur älteren Wirtschaftsgeschichte Mitteldeutschlands. Hrsg. v. Herbert Helbig. Teile 1—5. Weimar, Böhlaus, 1952—53. 5 db.
[Források Közép-Németország régebbi gazdaságtörténetéhez.]

RADDATZ, Karl: Faschismus und Krieg. Das Programm der Adenauer-Regierung. Berlin, Kongress Verl. 1952. 88 p.
[Fasizmus és háború. Az Adenauer-kormány programja.]

SCHMARSOW, Gerhard: Vom Fliegen. Einführung in die Aerodynamik. Pössneck, Verl. Neues Leben, 1954. 81 p.
[A repülésről. Bevezetés az aerodinamikába.]

SECKBACHER, Peter: Hinter den Kulissen der Bonner Demokratie. Monopolherren, Meinungskäufer, Militaristen. Ein Tatsachenbericht mit Dokumenten. (Einführung v. Heinz Al. Pohlmeyer). Berlin, Kongress Verl. 1954. 143 p.
[A bonni demokrácia kulisszái mögött.]

[SERGEENKO] Maria J., Sergejenko: Pompeji. 2. Aufl. Leipzig, Koehler—Amelang, 1954. 275 p. 2 t.

SIEBER, Siegfried: Zur Geschichte des erzgebirgischen Bergbaues. Monographie zur Kultur- und Wirtschaftsgeschichte Sachsens. Halle, VEB Verl. 1954. 135 p.
[Az érchegységi bányászat történetéhez.]

STITZER, Karl: Mordprozess Oradour. Nach Prozessberichten der „Humanité". Berlin, Dietz Verl. 1954. 112 p.
[Az oradouri halálper.]

ULBRICHT, Walter: Der faschistische deutsche Imperialismus. 1933—1945. (3. Aufl.). Berlin, Dietz Verl. 1952. 115 p.
[A fasiszta német imperializmus.]

ULRICH, Werner: Binnenschiffe und Binnenschiffahrt in ihrer Entwicklung. Leipzig, Fachbuchverl. 1954. 56 p.
[A belvizi hajók és a belvizi hajózás történeti fejlődésükben.]

Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser. 6. Bd. Die Urkunden Heinrichs IV. Bearb. v. D. v. Gladiss. Teile 1—2. Weimar, Böhlaus, 1952—53. 2 db.
(Monumenta Germaniae Historica. — Diplomatum regum et imperatorum Germaniae).
[A német királyok és császárok okiratai.]

WANDEL, Paul: Der deutsche Imperialismus und seine Kriege — das nationale Unglück Deutschlands. Berlin, Dietz Verl. 1955. 191 [1] p.
[A német imperializmus és háborúi — Németország nemzeti szerencsétlensége.]

WARNKE, Herbert: Arbeiterklasse und Gewerkschaften. Aus Reden und Schriften. 2. Aufl. Berlin, Tribüne, 1954. 600 p. 5 t.
[A munkásosztály és a szakszervezetek.]

Die wirtschaftliche Belastung Westdeutschland durch das Besatzungsregime der Westmächte. Berlin, Kongress Verl. 1953. 30 p.
[Nyugatnémetország gazdasági megterhelése a nyugati hatalmak megszálló kormányzása által.]

ZIMMERMANN, Wilhelm: Der grosse deutsche Bauern Krieg. Volksausgabe. Berlin, Dietz Verl. 1952. 796 p.
[A nagy német parasztháború.]

A CSEHSZLOVÁK KÖZTÁRSASÁGBÓL:

FISCHER, Ernst: 1848. Praha—Vieden—Budapešt. (Preložila Antónia Šafránková). Bratislava, Nakl. Pravda, 1949. 122 p.
[1848. Prága—Bécs—Budapest.]

HROZNY, Bedrich: Ancient history of Western Asia, India and Crete. Trans. by Jindřich Procházka. Prague, Artia, 1953. XIV, 259 [1] p. 9 t. 2 térk.
[Nyugat-Ázsia, India és Kréta ókori története.]

K úloze československých legií v Rusku. [A csehszlovák légiók szerepéhez Oroszországban]. — Muška, Jiří: Účast československé armády v Rusku na imperialistické válce a protisovetské intervenci v letech 1914—1920. [A csehszlovák hadsereg szerepe Oroszországban az imperialista háborúban és a szovjetellenes intervencióban az 1914—1920-as években.] — Horec, Jaromír: Politika světových imperialistu a česká buržoasie v protisovetské intervenci. [A nemzetközi imperializmus politikája és a cseh burzsoázia a szovjetellenes háborúban]. Praha, Mír, 1954. 200 [4], 18 p. 1 t.

LIVA, Václav: Prameny k dějinám třicetileté války. Regesta fondu militare. Archivu Ministerstva Vnutra ČSR v Praze. Díl 6. 1640—1642. Zpracoval — —. Praha, Naše Vojsko, 1955. 476 p. 8. t.
(Prameny K Československým Dějinám Vojenskym. Díl. 6.).
[Adalékok a harmincéves háború történetéhez.]

Na věčné časy. K desátému výročí osvobození Československé republiky Sovětskou armádou. Praha, Svět Sovětů, 1955. 93. sztl. lev.
[Örök időkre. A Csehszlovák Köztársaságnak a Szovjet Hadsereg által történt felszabadítása tizedik évfordulójára.]

O druhé světové válce. Sborník statí sovětských autorů. Praha, Naklad. Rovnost, 1951. 228 p.
[A második világháborúról. Szovjet szerzők cikkeinek gyűjteménye.]

RAPANT, Daniel: Sedliacke povstanie na východnom Slovensku roku 1831. 1—2. diel. Bratislava, Akad. Vied, 1953. 2 db.
[Parasztfelkelés Nyugat-Szlovákiában 1831-ben.]

STRÁNSKY, Pavel: Česky stát. — Okřik. Praha, Státni Nakl. Krasné Lit. 1953. 442 [1] p. 1 t.
[A cseh állam. — Felhívás.]

VAVŘINEC z Březové: Husitská kronika. (Uvod: Josef Macek). Praha, Státni Nakl. Krásné Lit. 1954. 397 [2] p. 51 t. 2 térk.
[Huszita krónika.]

WIRTH, Zdeněk — BENDA, Jaroslav: Burgen und Schlösser der Tschechoslowakei. Prag, Artia, 1954. 30, 305 p.
[Várak és kastélyok Csehszlovákiában.]

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Je. A. RAZIN professzor, vezérőrnagy	A hadművészet története. A rabszolgatartó társadalom kora háborúinak hadművészete. Bevezetés. I. rész — — — — — — — —	3
MAKSAY FERENC	Parasztság és zsoldosszolgálat a XVI. századi Magyarországon — — — — — — — — —	26
CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ	I. Rákóczy György 1644-es hadjárata — — —	43
KUMOROVITZ L. BERNÁT	A magyar zászló és nemzeti színeink múltja —	78
DÖMÖTÖR GERGELY százados	A Magyar Tanácsköztársaság hadigazdasága	120
ÖLVEDI IGNÁC alezredes	A szovjet és burzsoá hadtudomány egyes időszerű kérdéseiről — — — — — — — —	150

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK

	Magyar katonák az 1918-as csehországi polgári demokratikus forradalomban *(Balázs József őrgy.)* — — — — — — — — — — —	179
	Magyarok a belga nép ellenállási harcában a II. világháború idején *(Harsányi János szds.)*	182

KÖNYVSZEMLE ÉS KRITIKA

GERŐ LÁSZLÓ	Magyarországi várépítészet (ism. *R. G.*) — —	185
KÖPECZI BÉLA — R. VÁRKONYI ÁGNES	II. Rákóczi Ferenc (ism. *Nagy László*) — — —	190
	Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. Kossuth Lajos összes munkái XV. (ism. *Urbán Aladár*)	197
	Aladár) — — — — — — — — — —	197
	Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához. V. köt. (ism. *R. Gy.*) — —	204
KÁLLAI GYULA	A magyar függetlenségi mozgalom 1939—1945 (ism. *(Tóth Sándor szds.)* — — — — — —	212

BIBLIOGRÁFIA

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТИ

Профессор генерал-майор Е. А. РАЗИН	История военного искусства. Военное искусство рабовладельческого периода войны. Введение. I—я часть	3
МАКШАИ ФЕРЕНЦ	Крестьянство и наемная служба в Венгрии XVI. века	26
ЧЕ-СОМБАТИ ЛАСЛО	Поход Дьердь Ракоци I в 1644 г.	43
КУМОРОВИЦ Л. БЕРНАТ	Прошлое венгерского флага и наших национальных цветов	78
Капитан ДЕМЕТЕР ГЕРГЕЛЬ	Военное хозяйство Венгерской Советской Республики	120
Подполковник ЕЛВЕДИ ИГНАЦ	О некоторых актуальных вопросах советской и буржуазной военной науки	150
	КОРОТКО ПО ВОПРОСАМ ВОЕННОЙ ИСТОРИИ	179
	КРИТИКА И РЕЦЕНЗИЯ	185
	БИБЛИОГРАФИЯ	

Ára: 8,— Ft

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

2

1956

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

2

1956

ÚJ FOLYAM BUDAPEST III. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET FOLYÓIRATA

Felelős szerkesztő: a Hadtörténelmi Intézet főnöke.
Szerkeszti a szerkesztőbizottság. Budapest, I., Kapisztrán-tér 2. Tel.: 360—764.
Megjelenik negyedévenként.
Felelős kiadó: a Katonai Kiadó, Budapest, VI., Sztálin-út 2. Telefon: 112—064.
Egyes szám ára 8 Ft. Előfizetési ára félévre 16, egész évre 32 Ft.
Csekkszámla szám: 61.297 bef. szla. Budapest.
Megrendelhető: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor-tér 1.
Telefon: 180—850 és a kiadónál.

18979/2. — Vörös Csillag Nyomda, Budapest. Felelős: Poroszka L.

A NÁNDORFEHÉRVÁRI DIADAL 500. ÉVFORDULÓJÁRA

Ez évben ünnepli népünk a török felett aratott egyik legnagyobb győzelem, a nándorfehérvári diadal 500. évfordulóját. Történelmünknek dicső dátuma 1456. július 22-e, mert e napon a magyar nép bebizonyította, hogy elég erős hazája megvédésére minden hódítóval szemben, ha akad olyan vezető államférfi, aki bízik benne, s nem fél kezébe fegyvert adni. A magyar nép számára a haza akkor nem jelentett sokkal többet a legszűkösebb életlehetőségeknél, mégis végtelen akarattal ragadott fegyvert e kevés védelmére.

Súlyos idők jártak azidőtájt hazánk felett. II. Mohammed török szultán világhódító tervei új állomásául Magyarországot jelölte ki. Eddigi harci sikerei és az országunkat jellemző korabeli állapotok céljait illető vérmes reményekkel tölthették el. A török hadsereg átszervezése, amelyet ő kezdett meg, gyors eredményeket hozott, hadvezéri képességeit Konstantinápoly ostromakor, s másutt is megcsillogtatta. Híres jelmondatában jól tükröződik életének célja, az uralkodása elé önmaga kitűzte terv: „Miként egy isten uralkodik az égben, illő, hogy egy ura legyen a földkerekségnek is". A magabiztos hódító 1456-ban egy pártharcoktól feldúlt, erőforrásai egyesítésére képtelen ország ellen fordult.

Néhány évvel korábban Hunyadi János, a török elleni harc és a létükben fenyegetett népek összefogásának európai szervezője, kora diadalmas hadvezére és széleslátókörű politikusa, kísérletet tett arra, hogy — megtörve az oligarchia erejét — megszilárdítsa Magyarországon a központi hatalmat. Ez volt ugyanis egyik legfontosabb feltétele az európai kultúrát veszélyeztető hódító elleni sikeres harcnak. Hunyadi célkitűzéseit nem koronázhatta siker, mert a magyar nagyurakat nem hazájuk, vagy a szomszédos népek veszedelme, nem is az európai haladás érdekei késztették állásfoglalásra, hanem csakis önös érdekeik lebegtek szemük előtt. Jelentékeny katonai erőiket nem a nemzetüket fenyegető hódító visszaszorítására használták fel, hanem gyűlölt ellenfelük, Hunyadi hatalmának megtörésére és az élete ellen szőtt orgyilkos tervek végrehajtására. Nem a bárói ligák jószándékán múlt, hogy „nemzeti nagylétünk nagy temetője" Mohács volt 1526-ban, s nem hetven évvel korábban, Nándorfehérvár.

A szultán rendkívüli készületeket tett hadjárata sikerének biztosítására. Már az előző év végén elkezdte dunai hajóhadának építését,

mert a csaknem három oldalról folyóktól határolt Nándorfehérvárt víz felől is körül akarta zárni. Hajókon szállította roppant seregének utánpótlását és az ostromszerek, sőt a csapatok egy részét is. A török serege, amely július 3-án ért a vár alá — mozgósítva hatalmas birodalmának szinte teljes katonai erejét —, a legnagyobb volt, amelyet valaha európai hadjáratra felvonultatott. Az ostromlók nagyszámú faltörő ágyúval és másfajta löveggel, sok ostromgéppel rendelkeztek, a Duna felől pedig hatalmas, mintegy kétszáz hajóból álló folyami flotta zárta el az ostromlottakhoz vezető utat. Az óriási emberözönnel szemben mindössze 5000 harcos védte a várat Szilágyi Mihály parancsnoksága alatt. Hunyadi a veszély első jelére sürgetni kezdte a segélyt, de kiáltó szavai süket fülekre találtak. Ő maga nagy áldozatokat hozva, mintegy 10 000 főnyi hadsereget állított ki, ezzel az erőve azonban nem akadályozhatta volna meg a vár elfoglalását. A király és a nagyhatalmú bárók távol tartották magukat a veszélytől, sorsukra hagyták Hunyadit és a vár védőit.

A már-már pusztulásra ítélt vár mégsem maradt magára, mert a nép tízezrei álltak talpra a török hódító ellen.

Az inkvizíciós tevékenységgel megbízott Kapisztrán János hosszas sürgetés után végre hajlandónak mutatkozott, hogy kereszteshadjáratot hirdessen a nép között. Toborzó tevékenységét azonban, melyet főleg a veszélytől távolabb eső vidékeken folytatott, csekély eredmény kísérte. Hunyadi sokkal többet várt a nép kezdeményezésétől és elszántságától, s a végveszély láttán ő maga vette kezébe a toborzás ügyét. A fenyegetett országrészekben folytatta a sereg gyűjtését és felhívására, elsősorban a Délvidékről, tömegesen jelentkeztek a parasztok, mert bíztak vezérükben és védeni akarták mindazt, amit számukra a haza jelentett. A felkelők között nem voltak ott az urak, hanem „csak a köznép a városokból és a falvakból". Nem riasztotta vissza őket sem az ellenség félelmetes híre, sem a maguk szegényes előkészületeinek, felszerelésének, hiányos katonai tapasztalatainak tudata. A szegény nép lelkesültségét, buzgóságát, önfeláldozását, amellyel a haza védelmére sietett, nem hallgathatták el a kortársak sem: „...kevés fegyvert láthattál volna köztük, lovakat sem, legfeljebb az élelem szállítására..." Ki kardot vitt magával, ki pedig parittyát, egyeseknek íjj jutott, másoknak csak vascsáklya vagy durva fütykös.

Ez a rosszul felszerelt és a kortársak által kezdetben nagyon lenézett, lecsépült paraszti had vidáman és bizakodó lélekkel, kemény fegyelmezettséggel és nagy harci elszántsággal indult célja felé, Nándorfehérvár alá.

A veszély híre bejárta Európát is, de nem voltak különbek a magyar bárónál a külföldi urak sem. Ők is féltek fegyvert adni a néptömegeknek, és az egyház sem szorgalmazta a segélyhadak küldését, pedig ahol meghirdették a keresztes hadjáratot, külföldön is nagy lelkesedéssel gyülekezett a városok és falvak egyszerű dolgozó népe. A feu-

dális nagyurak akadályozták útrakelésüket, de a német, lengyel, cseh és más nepek fiaiból álló csapatok elindultak tapasztalt vezérek és útkalauzok nélkül is, hogy csatlakozzanak a török ellen harcoló magyar néphez. Nem az ő hibájuk, hogy nagy részük elkésett a harcból; de azok, akik még idejében értek a csata színhelyére, testvéri érzelmeik mellett bátorságuknak és elszántságuknak is számos tanúbizonyságát adták.

A szultán a Magyarország kapujának tartott Nándorfehérvárhoz érkezve, a szárazföld felől állította fel ostromló csapatait, s úgy ítélt, hogy hajóhada a folyókon kellően elzár a vártól minden összeköttetést. Hunyadi éber hadvezéri figyelmét nem kerülte el a hiba, melyet a török akkor követett el, midőn a Száva balpartját nem szállta meg csapataival. Az ostromlottakhoz csak a folyón keresztül juttathatott segítséget, és ezért a legkülönbözőbb dunai szállító eszközökből sebtében összeszedett hajóhadát, amelyre fegyveres felkelőket helyezett, Szalánkeméntől ráúsztatta a blokírozó ellenséges flottára. Több órás véres harc után a víziutak feletti ellenőrzés a magyar hajóhad kezébe jutott. A dunai harc eldöntésében jelentékeny részt vállaltak a Nándorfehérvárból kitörő szerb sajkások, akik megyven dereglyéjükkel hátba támadták az ellenséges hajókat.

Még nagyobb jelentősége volt azonban a Hunyadi vezette szárazföldi erők mozdulatainak, melyek — a Duna jobbpartján kísérve a flottillát — megakadályozták, hogy a török helyrehozza korábban elkövetett hibáját, és átkelve a Száván, oldalról fenyegesse a támadó hajókat.

A továbbiakban a kereszteseknek ez a hadmozdulata még komolyabb szerepet nyert. A felkelők a Duna—Száva torkolatánál ütöttek tábort, és így lehetőségük nyílott, hogy a török hajóktól megtisztított folyón keresztül bármikor segítséget vigyenek a szorongatott védőknek. Ezt a lehetőséget Hunyadi nyomban ki is használta és jelentékeny számú csapatokkal erősítette meg a vár közvetlen védelmét. A Száva balpartján elhelyezkedő magyar tábor pedig ugyanakkor állandó fenyegetést jelentett az ostromlóknak: az oldaltámadás vagy a bekerítés veszélyet.

A nagy győzelmet értékelve és az események későbbi menetének ismeretében kétségtelen az, hogy a győzelem legfontosabb feltételét biztosította ennek a hadmozdulatnak a végrehajtása. A világhódító szultán és hadvezéreinek tétlensége, midőn a Száva-balpart megszállásáról volt szó, sok véráldozattól kímélte meg a felmentő sereget. Hunyadi érdeme az, hogy felismerve az ellenség által elkövetett hibát és a folyótorkolati tábor *stratégiai* jelentőségét, habozás nélkül cselekedett, hogy biztosítsa csapatainak az ellenséggel szembeni legkedvezőbb helyzetet.

A népfelkelők az első sikerek után még lelkesebben követték Hunyadi utasításait, aki többezer főből álló csapatot vitt a várba; egy részüket titokban, hogy a török ne legyen tisztában a védők számával. A többiek a táborban gyakorlatoztak, hogy hiányos katonai ismereteiket legalább részben pótolják.

A várt döntő rohamot a szultán július 21-én indította a vár ellen. A török hatalmas erőkkel tört a falakra és nagy veszteségek árán sikerült elfoglalnia a külső várat, sőt veszélyben forgott már a belső vár is, midőn Hunyadi a tartalékban hagyott keresztesekkel a belső várból ellentámadásra indult. A keresztesek lelkesedése és küzdenivágyása határtalannak bizonyult, rohamuk elsöpörte az ostromlókat, akik elkeseredett tusa után menekülésre kényszerültek. Egész éjszakai szakadatlan küzdelemben győztek Hunyadi népfelkelői és visszaűzték táborába a már diadalmámorban égő török sereget.

A török elvesztette a kegyetlen harcban gyalogságának színe-javát, s most, a vereség után nagy levertség uralkodott táborában. A védők örömujjongása pedig a túlerejű ellenség felett aratott győzelem nyomán határtalan volt. Büszkeség töltötte el a felkelőket és sikerük nagy önbizalmat kölcsönzött nekik, mert valóban csak az ő kitartásuk, majd elsöprő rohamuk őrizte meg a várat. Most már nem vegyült bátor tekintetükbe aggódalom, midőn a rombolt falakról a roppant szultáni táborra tekintettek.

Hunyadi mégis visszatartotta féktelen harcvágytól tüzelt katonáit, mert tudta, hogy a szultán seregének ereje még mindig nagyon nagy, és félt, hogy egy meggondolatlan támadás a hajnalra kivívott sikert halomra döntheti. A július 22-i események, a nagy diadal tehát nem az ő kezdeményezésének érdeme.

Július 22-én egyre merészebben néztek farkasszemet a győztes felkelők a megvert ostromlókkal. Lelkesítette őket a diadal tudata, és már a déli órákban, Hunyadi utasításai ellenére, sokan kiszöktek a várból, hogy megütközzenek az ellenséges előőrsökkel. Egyre többen csatlakoztak hozzájuk, megfutamították néhány török gyalogos és lovas csapatot, melyek vissza akarták őket űzni. A szávabalparti tábor katonáit is felelkesítette a győzelem ők sem akartak tovább tétlenek maradni: nem akartak kimaradni a diadalból. Kapisztrán tiltakozását, aki vissza akarta őket tartani figyelembe sem véve, átkeltek a Száván és oldalba támadták a törököt. A délutáni órákban már teljes erejével tombolt a harc a Nándorfehérvár alatti mezőkön és dombokon.

Maguk az események igazolták a balparti tábor elfoglalásának nagy jelentőségét. A Száván keresztül intézett oldalozó támadás teljesen megbontotta az ellenség harcrendjét, zavart és futást idézett elő. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy ez a támadás volt a végső győzelem döntő biztosítéka és a népfelkelőket dicséret illeti azért, hogy ezt a hadmozdulatot parancs nélkül is végrehajtották.

A török csapatok visszaszorultak, a diadalittas keresztesek már az ázsiai csapatok táborába is benyomultak, mikor a szultán összeszedte nagy veszteségektől megóvott lovasságát; veszélyeztetett csapatai segítségére sietett, és hátbatámadva az üldözőket, elvágta visszavonulásuk útját. Hunyadi gyakorlott szeme felismerte a kedvező pillanatot. Eddig

növekvő aggodalommal figyelte harcosait, most gyorsan segítségükre ment. A várbeli katonasággal megrohanta a török ágyúállásokat, melyeket a szultán fedezetlenül hagyott, és az elfoglalt ágyúkat a török ellen fordítva, tüzet zúdított rá, majd a megzavarodott lovasság ellen rohamra indult és megfutamította a két tűz közé szorult szultánt és csapatait.

A nándorfehérvári csata másik döntő mozzanata — az oldalozó támadás mellett — a török ágyúállások elfoglalása volt. Hunyadi ezzel teljesen megzavarta az ellenséget, mely súlyos anyagi és emberveszteséget szenvedett. Mohammed, aki a sikertelen roham után még nem kívánta félbehagyni az ostromot, most már — ütegei elvesztésével — lemondhatott a vár elfoglalásáról.

A török egészen európai serege táboráig hátrált. Itt a szultán rendezte csapatait és támadásra indult ágyúállásai visszafoglalására, de kísérlete sikertelen maradt. Még kétszer újította meg rohamát és az öldöklésnek csak a leszálló éj vetett véget. Hunyadi még mindig nem tudta felmérni győzelme teljes értékét, úgy hitte, hogy a török erejét véglegesen még nem törte meg. Kimerült csapataival nem mert tovább küzdeni, s félt azokat éjszakára váron kívül hagyni. Tönkretette tehát az elfoglalt ágyúparkot, s lerontva az ostromárkokat és sáncokat, visszavonult a várba.

Másnap reggel már csak az elhagyott török tábort szemlélhették a védők, mert az ellenség éjszaka, titokban elmenekült.

A diadal teljes volt; „Hunyadi az egész török hadsereg fölött győzelmeinek legfényesebbikét vívja ki" — írja Marx a nándorfehérvári csatáról. Óriási zsákmány jutott a győztesek kezére és a dicsőség híre szárnyra kelve, gyorsan terjedt nemcsak Magyarországon, hanem Európában is. Mindenütt örömujjongás fogadta ezt a hírt, hiszen Hunyadi nemcsak Magyarországot, hanem egész Európát, a haladó kultúrát mentette meg a barbár pusztítástól. Ilyen vereség már félszázada nem érte a török birodalmat! Hadseregének java elveszett, gyalogságának zöme pusztult el a sikertelen ostromban. A sereg maradványai demoralizálódtak és a birodalom hosszabb ideig képtelennek bizonyult hasonló hadsereg kiállítására. A hódító szultánt „paraszti kéz verte le — írja a krónikás Turóczi — járatosabb a kapa, mint a fegyver forgatásában; s ki sok kürt, harci dob hangja mellett, nagy vígsággal jött, éj csendjében, rútul futamodott meg".

Mi hozta meg a nagy diadalt?

Mindenekelőtt a magyar nép lelkes harcát és a segítségére siető más népek fiainak önfeláldozását illeti dicséret, mert nem riadtak vissza semmi veszélytől és hősök módjára tartottak ki az ellenséges túlerővel szemben. Ha összegezzük a harcok legfontosabb hadművészeti tanulságait, elsősorban a dicsőséges dunai harcot és a szávabalparti tábor elfoglalását, mint a győzelem legfontosabb hadászati feltételét, kell

kiemelnünk. Fontos szerepet játszott a győzelem kivívásában a védők kemény ellenállása az ostrom alatt, mellyel nagy vérveszteséget okoztak a török csapataiban. A már amúgyis megtizedelt ellenséget a túlpartról kiinduló oldaltámadás, összekapcsolva a várból kirontók arctámadásával, teljesen összezavarta és kivetette állásaiból. Rendkívüli jelentősége volt továbbá a fedezetlenül hagyott török ütegek elfoglalásának és megtartásának is. E tényezők összessége szerezte meg a török feletti győzelmet, s ha ezek közül csak egy is elmarad, nem születhetett volna ekkora siker. Mindez pedig csak úgy volt lehetséges, hogy Hunyadi a kiképzetlen és hiányos fegyverzetű felkelők harcmódját sikeresen hangolta össze saját begyakorlott, magas harcértékű csapatainak működésével. Ez Hunyadi hadművészetének legzseniálisabb vonása, amely nemcsak a nándorfehérvári csatában nyilvánult meg, hanem egész élete hadvezéri művészetében is.

A HADMŰVÉSZET TÖRTÉNETE A RABSZOLGATARTÓ TÁRSADALOM KORA HÁBORÚINAK HADMŰVÉSZETE

(II. KÖZLEMÉNY)

Je. A. Razin professzor, vezérőrnagy

BEVEZETÉS

II. RÉSZ

A HÁBORÚ: FEGYVERES HARC AZ OSZTÁLYTÁRSADALOMBAN

A háború sajátosságai

M. V. Frunze azt írta, hogy a hadsereg élete két tényezőből tevődik össze: a politikai és a harci-technikai tényezőből. Ez utóbbi olyan kérdéseket foglal magában, amelyek a csapatok konkrét szervezési formáival és harckiképzésével, a csapatok vezetésének, a harc megvívásának stb. módszereivel és eljárásaival kapcsolatosak. A háborúnak a maga egészében politikai tartalmán kívül megvan a maga sajátos harci-technikai tartalma is. A háború a maga menetében nem szakad el a politikai alaptól és rendszerint politikai aktus fejezi be. De mindenesetre a politika *folytatása* más, erőszakos eszközökkel.

Clausewitz szerint a háború eszköze a *fizikai erőszak*, melynek alkalmazásában nincs határ. A háború — Clausewitz megállapítása szerint — az erőszak aktusa és mint ilyen *kiterjesztett párviadal*. De nem helyes a háborút párviadalnak, még kiterjesztett párviadalnak sem tekinteni. A párviadal fogalma kizárja a harc társadalmi jellegét. A párviadal — fizikai harc, állati összecsapás. Természetesen a háborúban szélesen alkalmazzák az erőszakot, de az erőszak aktusa jellemző az egész állatvilágra is, nemcsak a háborúra. Nem ebben rejlenek a háború sajátos vonásai. A harc magasabb formáinak az alsóbbrendű formákra való visszavezetése nem tudományos, hanem mechanikus koncepció.

Clausewitz a háború sajátos vonásait eltorzítva, azt tartotta, hogy a

háborúban a siker elérésének eszköze: „az erőszak alkalmazásának legfelső foka". Aki semmivel sem törődve, vért nem kímélve alkalmazza az erőszakot, az — Clausewitz véleménye szerint — óriási fölénybe kerül azon ellenfelével szemben, aki nem teszi ezt. Eszerint a felfogás szerint a háború pusztán állati összecsapás. A történelem arról tanúskodik, hogy aki figyelmen kívül hagyja a hadviselés nemzetközi hagyományait és törvényeit, aki az erőszak „legfelső" fokát alkalmazza, az ebből semmit nem nyer. Így „az erőszak legfelső fokának" alkalmazása nem segített a német fasisztáknak a Szovjetunió Nagy Honvédő Háborúja idején a partizánmozgalom elleni harcban: minél bestiálisabbak voltak a fasiszták, annál szélesebben bontakozott ki a partizánháború.

Amikor Clausewitz a háború sajátosságait pusztán a párviadalban és „az erőszak legfelső fokának alkalmazásában" jelölte meg, figyelmen kívül hagyta a fő dolgot, a harc társadalmi jellegét, ami abból adódik, hogy a háború elsősorban az uralkodó osztályok belpolitikájának folytatása.

Mao Ce-tung éppen a harc társadalmi jellegét emeli ki a háborúkban, amikor megállapítja, hogy a háború a harc legmagasabb formája, amelyhez ezen ellentétek bizonyos fejlődési szakaszában azért folyamodnak, hogy megoldják az osztályok, nemzetek, államok, politikai tömbök közötti ellentéteket.[1] Ezért a harc *társadalmi jellegét* vehetjük a háború első jellemző vonásának (sajátosságának). A második sajátosság abban jut kifejezésre, hogy a háború *fegyveres harc*, amely a politikai harc folytatása. A harmadik sajátosság abban rejlik, hogy *a fegyveres harcot tömörített és szervezett emberekkel vívják.*

V. I. Lenin többízben megállapította, hogy a szervezés megtízszerezi az erőket. I. V. Sztálin kiemelte, hogy az emberek először tömörülnek, szerveződnek és azután indulnak a harcba. Tömörítés és szervezés nélkül eredménytelen minden harc. Amikor megszűnik a katonai szervezet, amikor a hadsereg vagy egy része szervezetlen tömeggé válik, akkor már nem lehet győzelemre számítani. Az győz, aki a végsőkig fenn tudja tartani katonai szervezettségét.

A háború, harci-technikai oldaláról nézve az osztálytársadalomban folytatott harc formája, amelyet felfegyverzett, tömörített és speciálisan szervezett emberek folytatnak.

A tömörített és szervezett emberek fegyveres harca nem öncélú, hanem *a győzelem kivívására* szolgál. A győzelmet a háborúban harctevékenységgel — szervezett fegyveres fizikai és erkölcsi harccal — lehet kivívni, ennek megvan a politikai és anyagi-technikai alapja, amely közvetlenül a gazdasági tartalékoktól, az illető állam társadalmi és politikai felépítésétől és az adott államban az adott időben folyó osztályharctól függ. A véres fizikai és erkölcsi harc a háborúban csak eszköz az ellenség akaratának megtörésére, arra kényszerítésére, hogy elismerje a to-

[1] Mao Ce-tung, I. köt. Bp. 1952. 332. o.

vábbi ellenállás kilátástalanságát, beismerje vereségét és alárendelje magát a vele szemben támasztott követeléseknek.

A marxizmus—leninizmus klasszikusai, akik kimutatták az elszakíthatatlan kapcsolatot a háború, valamint a bel- és külpolitika között, feltárták a háború objektív alapjait, hogy a háború fegyveres társadalmi harc bizonyos gazdasági előnyök és politikai célok elérésére a harcban aratott győzelem útján. Mindez lehetővé teszi a háború általános objektíve fennálló törvényének megfogalmazását.

V. I. Lenin megkülönböztette a konkrét objektív világ fejlődésének törvényeit, s azok felismerésének törvényeit. Az objektív világ törvényei — az általánosság formája a természetben és a társadalomban, a jelenségek létezésének és fejlődésének alapja, ez szilárd (maradandó) a jelenségben, lényeges jelenség. Törvény és lényeg — mint V. I. Lenin megállapította — egynemű (egyrendű) vagy helyesebben azonos fokú fogalmak. A törvény az adott jelenség lényegét fejezi ki.

A természet és a társadalom mozgásának, fejlődésének általános törvényei az objektív világ visszatükröződései. A törvény a természet és a társadalom visszatükröződési formája az ember tudatában. A törvény fogalma — mondotta V. I. Lenin — egyik foka annak, ahogy az ember megismeri a világfolyamat egységét és kapcsolatát, kölcsönös függését és teljességét. A külső világ megismert objektív törvényei az ember céltudatos tevékenységének alapja.

A háborúnak, mint fegyveres társadalmi harcnak, megvannak keletkezése objektív alapjai, létezésének és fejlődésének belső alapja, a maga lényege az osztálytársadalom e jelenségében, azaz a háború alapvető általános törvénye, amelyet a következőképpen fogalmazhatunk meg: a győzelem kivívása az ellenség szétzúzása útján, amit a fegyveres erők szervezett ténykedésével, a meglevő gazdasági, politikai, erkölcsi és technikai lehetőségek e célra való felhasználásával érhetünk el.

A fegyveres erők által kivívott győzelmeknek a háború különböző időszakaiban megvoltak a maguk sajátságai, amelyek különböző társadalmi-gazdasági, politikai, erkölcsi és technikai alapjainak következménye volt, és ezek meghatározták a hadviselés módjait.

A harctevékenység a háborúban térben és időben folyik le.

Azt a területet, amely a fegyveres erők cselekményeinek körzete és amely a hadsereg utánpótlásának és ellátásának legközelebbi bázisát képezi, hadszintérnek nevezzük. Hadszintér lehet egy egész ország vagy annak egy része. Megkülönböztetünk szárazföldi és tengeri hadszinteret.

Azt a területet, ahol a hadműveletek közvetlenül kibontakoznak, hadműveleti területnek nevezzük. A hadműveletekre behatással vannak a terület nagysága, a közlekedési utak, a híradó eszközök, a helyi lakosság, a terep általános jellege (hegyvidék vagy pusztaság, erdős-mocsaras vidék stb.), amely befolyással van a fegyvernemek alkalmazására és a hadműveletek menetére.

A terep topográfiai sajátosságai közvetlenül hatnak a csapatok tevékenységére, hadviselésükre és harcászati manőverezésükre. A terep, először is, alkalmas lehet az ellenség elhelyezési körletének megközelítésére, másodszor, olyan akadály, terepszakasz lehet, amely megakadályozza, hogy az ellenség egy vagy más irányban hozzáférjen a mi harcrendünkhöz, harmadszor, fedezésül szolgálhat a földi és légi megfigyelés, valamint az ellenség tüze ellen. Hogy milyen hatást gyakorol a terep a csapatok harctevékenységére, az függ az évszaktól és az időjárástól.

A tábornok, tiszt és katona művészete abban áll, hogy mennyire tudja felhasználni a terepet saját csapatai harcképességének emelésére és az ellenség harcképességének csökkentésére. Ebből adódik a harctevékenységnek egy fontos vonása, a terep érzékelése, vagyis a terepen való gyors tájékozódási képesség. A terep nem értékelhető általánosságban, hanem a harcban részvevő fegyvernemek harctevékenységének céljától és jellegétől függően.

A térnek a háborúban különféle jelentősége van: a hadszintér — hadászati tényező, amely magában foglalja a hadviselés bázisát; a hadműveleti terület — hadműveleti tényező, amely magában foglalja a hadműveleti bázist; a terep (topográfiai sajátosságaival) — harcászati tényező, amely közvetlen befolyással van a csapatok harctevékenységére.

A háborúban nagy jelentősége van annak, hogyan tudjuk felhasználni az időt. A harc jelentős mértékben időnyerésért folyik. Ez vagy elősegíti az erőgyűjtést, a potenciális lehetőségek kibontakozását, illetve megvalósítását, vagy éppen ellenkezőleg, kimeríti az erőket.

Az időtényezőt különösen nagyra tartotta Szuvorov: „A háborúban drága a pénz — mondotta — az ember élete még drágább, de az idő a legdrágább." Az elvesztegetett idő, visszavonhatatlan veszteség. „Tanuld meg kihasználni a terepet, irányítsd a szerencsét: a pillanat hozza a győzelmet" — mondta Szuvorov.

A háborúban oly nagy szerepet játszó tér és idő megköveteli, hogy ezeket okosan használjuk fel. Ez a hadművészet egyik leglényegesebb momentuma. Szuvorov szemmértéke: ez elsősorban az erők, eszközök, a tér, az idő helyes, de ugyanakkor gyors számbavétele, a helynek és a csapás időpontjának megválasztása.

A harctevékenység egyik sajátossága, hogy széleskörűen, okosan kezdeményezzünk, egyéni kezdeményezést tanúsítsunk a katonai szervezet mindegyik láncszemében. A háború minden katonától nemcsak fegyelmet, egyéni bátorságot, merészséget követel, hanem határozottságot és azt a készséget, hogy a katona magára vállalja az egyéni felelősséget a harctevékenység nehéz pillanataiban és a katonai bajtársiasság érzése alapján kölcsönös segítséget nyújtson a harcban.

A háborúban nagy jelentősége van a hadászati kezdeményezés kivívásának. Így a fasiszta Németország, arra törekedve, hogy már a háború első napjaiban kezébe ragadja a hadászati kezdeményezést, 1941.

június 22-én váratlanul, hadüzenet nélkül hitszegően megtámadta a Szovjetuniót, ami átmeneti fölényt biztosított a német fasiszta hadseregnek. De a Szovjet Hadsereg a moszkvai irányban már 1941 decemberében kiragadta a kezdeményezést a német fasiszta csapatok kezéből és számos súlyos vereséget mért rá. 1942 nyarán a kezdeményezés átmenetileg ismét a németek kezébe ment át, de csak egy — a déli — irányban. A Szovjet Hadsereg, a sztálingrádi ellentámadás eredményeképpen, végérvényesen kezébe ragadta a kezdeményezést. A hadászati kezdeményezésért folyó harc a Nagy Honvédő Háború folyamán egyike volt azoknak a momentumoknak, amely a hadjáratok fő tartalmát meghatározta. Nagyjelentőségű ezenkívül a hadműveleti és harcászati kezdeményezésért való harc.

Mivel a háború a társadalmi harc egyik formája, a győzelem megszervezésének folyamata a következőket foglalja magában: először: a fegyveres erők személyi állományának, az osztálynak, az egész népnek tisztában kell lennie a harc céljával, ami hatással van a győzniakarásra; másodszor: mozgósítani kell az erőket és eszközöket és meg kell szervezni ezeket a harcra; harmadszor: ügyesen kell felhasználni őket a háború folyamán. Az objektív lehetőségek megléte még nem jelenti, hogy a győzelem magától fog jönni. Meg kell látni és okosan kell realizálni a fennálló lehetőségeket, valósággá változtatva a győzelem lehetőségét. Ezzel kapcsolatban a győzelem megszervezésében nagy szerepet játszik egy szubjektív tényező — a parancsnoki kar szervezőképessége és a hadvezér személyes tulajdonságai, az a képesség, hogy vezetni tudja a katonatömegeket.

A hadviselés eszközei

Az állam katonai szervezete, mint a hadviselés eszköze, közvetlenül függ: az illető ország gazdasága fejlettségi színvonalától, társadalmi és politikai rendszerétől. Minél magasabb az adott ország gazdasági fejlettségének színvonala és minél tökéletesebb társadalmi és politikai rendszere, annál erősebb és tökéletesebb katonai szervezete. Erről ismételten tanúskodik a Nagy Honvédő Háború tapasztalata, amikor megmutatkozott, hogy milyen óriási fölényben van a szovjet állam katonai szervezete a kapitalista államok katonai szervezeteivel szemben.

A katonai szervezet sajátosságai: a katonai fegyelem, a haditechnika, a katonai szervezet formái.

A fegyveres harc egyik sajátossága abban áll, hogy az ember többkevesebb öntudattal áldozza fel életét a harc általános céljának — a győzelemnek — elérése érdekében. Szuvorov felismerte a háborúnak ezt a sajátosságát és azt követelte, hogy „mindenkor fel kell áldozni saját magadat — ez a legmagasabbrendű szolgálat szabálya". Az önfeláldozás a győzelem kivívásának egyik legfontosabb eleme.

A katonai fegyelem összeforrasztja az embereket és arra ösztönzi

őket, hogy teljesítsék a háborúnak ezt a követelményét. Ennek sajátos vonása — mint erre I. V. Sztálin rámutatott —, hogy lényegében a kényszerítés módszerén alapszik. A külső kényszerítés gépezetévé vált az alakzat. A kényeszerítés alapjai és formái különbözők: a társadalmi ráhatástól egészen a fizikai kényszerítésig. A gyávaság a katonai kollektíva közvetlen érdekeinek, végeredményben az osztály- vagy népi érdekeknek elárulása és ezért ezt szigorúan büntetik a megszégyenítéstől egész a halálbüntetésig.

A katonai fegyelem az akarategység biztosításának legfontosabb eszköze.

A hadsereg el sem képzelhető fegyelem nélkül. Ahol nincs katonai fegyelem, ott nincs hadsereg. A fegyveres emberek mindaddig gyülevész tömeget képeznek, amíg a fegyelem nem szervezi meg és nem forrasztja össze őket. A háború háború, mondotta V. I. Lenin, s a háború vasfegyelmet követel meg.

A katonai fegyelem alárendeltség, amely szubordináción alapszik. A fegyelemnek az a célja, hogy a fegyveres erők egész személyi állományának erőfeszítéseit a kitűzött harci feladatok teljesítésére irányítsa. A katonai fegyelem összeforrasztja a hadsereget, egységes szervezetté változtatja, amely engedelmesen követi a hadvezér akaratát.

A különböző hadseregek fegyelmének alapjai különbözőek. A fegyelem természetes alapjainak nevezhetjük a társadalmi érdekeket, a belső meggyőződést, a katonai kötelességet.

A katonai fegyelem forrása lehet puszta külső kényszer. Ilyen például a zsoldoshadseregek — különösen a XVIII. századi porosz hadsereg — pálcafegyelme. A pálcafegyelem kizárja a kezdeményezést, az egyéni iniciativát. Egy ilyen fegyelemmel rendelkező hadsereg nem bír ki komoly megpróbáltatásokat.

A fegyelem a burzsoá hadseregekben félelmen, drillen, továbbá azon alapszik, hogy a katonát gépiesen alárendelik a parancsnoknak, összevéve erőszakos osztálykényszeren. Az imperialisták minden erővel fenn akarják tartani a rendet hadseregeikben és ezt a kényszert kiegészítik a katonák megfelelő megdolgozásával, minden eszközzel tompítják a katonák osztályöntudatát.

A legmagasabb fokú fegyelem a forradalmi hadseregekben volt és van. A Vörös Hadsereg — mondotta V. I. Lenin — páratlan szilárd fegyelmet teremtett, de ez a fegyelem nem a pálcán, hanem a munkások és parasztok öntudatán, odaadásán és önfeláldozásán alapszik. A katonai fegyelem a szovjet fegyveres erőknél, a burzsoá hadseregek fegyelmétől eltérőleg, azon alapszik, hogy minden katonai szolgálatban lévő egyén ismeri katonai kötelességét és tudja, hogy személy szerint felelős hazája védelméért. Ez a tudatos fegyelem kifejleszti a katona és a tiszt alkotóerőit és a kitűzött cél elérésére irányítja őket.

A fegyelem megmutatkozik a munkában tanúsított igényességben, a

megbízhatóságban, a pontosságban és a gondosságban, a szigorú katonai rend betartásában. De a katonai fegyelem a formalizmus ellensége, mely utóbbiból hiányzik a parancs lényegének teljesítése. A parancs teljesítésének szükséges feltétele a katonai ügy ismerete.

A győzelem kivívásának szükséges feltétele, hogy elegendő mennyiségben álljon rendelkezésünkre a korszerű haditechnika. De a technika magában nem dönti el a háború kimenetelét. A háború kimenetelét a korszerű technikával felszerelt, azt elsajátított és szilárd győzniakarással rendelkező ember dönti el.

A katonai fegyelem által összeforrasztott, és haditechnikával rendelkező katonai szervezetet a fegyveres erők, a hadsereg és a hadiflotta képezi.

Az „armija" (hadsereg) szó a latin „arma" szóból ered, ami azt jelenti, hogy fegyver. Ma ennek a kifejezésnek több jelentése van: először jelenti a hadsereget, mint a fegyveres erők szárazföldi részét, másodszor jelenti a hadműveleteket folytató hadsereget, azaz a fronton küzdő csapatokat, és harmadszor jelenti a hadsereget, mint korszerű szervezeti egységet.

Engels meghatározása szerint a hadsereg „ ... felfegyverzett emberek szervezett összessége, amelyet az állam támadó vagy védelmi háború céljára tart fenn".[2]

A hadsereg állománya, létszáma és harcértéke a feltöltési módtól függ, amit végeredményben az állam társadalmi és politikai felépítése határoz meg. A történelemben a hadsereg feltöltésének következő fő módozatai ismeretesek: kiváltságos réteggel, az uralkodó osztály egész állományával, a feudális úrtól személyes függőségben lévő személyekkel, zsoldosokkal, önkéntesekkel, általános hadkötelezettség alapján.

Privilegizált zárt katonai kaszt tiszta formájában az ókori Indiában volt meg. Az ókori Görögországban és Rómában a rabszolgatartók katonai kötelezettsége alapján alakítottak katonai szervezeteket, amelyeket azonban semmi esetre nem szabad azonosítani az általános hadkötelezettséggel. A feudális urak fegyveres kíséretét a feudális úrtól való személyi függés alapján töltötték fel.

A zsoldoshadseregek feltöltésére a zsoldosokat rendszerint deklasszált elemekből toborozták. A zsoldos katona jellemző sajátossága az volt, hogy szerződéses alapon teljesített szolgálatot; a katonának és tisztnek kifizetett zsold nem volt a zsoldos katonaság fő ismérve. A zsoldoshadsereg különböző népekből tevődött össze. A római, bizánci és más hadseregekben germánok, hunok, frankok, arabok stb. is teljesítettek zsoldosszolgálatot.

A forradalmi hadseregeket önkéntesekből töltötték fel. A feudális-jobbágytartó rend felszámolása volt az általános hadkötelezettség bevezé-

[2] Marx—Engels összes művei, XI. köt. II. r. 367. o. (oroszul).

tésének társadalmi előfeltétele. Az általános hadkötelezettség azt jelenti, hogy társadalmi helyzetétől függetlenül minden férfi egy bizonyos korhatár elérése után szolgálatot köteles teljesíteni a hadseregben.

Az orosz hadsereg feltöltésének fő módjai a következők voltak: önkéntes szolgálat a fejedelem fegyveres kíséretében, népfelkelés, birtok szerinti rendszer, újoncozás és általános hadkötelezettség. A zsoldos katonaság az orosz hadseregben nem fejlődött ki.

A népfelkelőket Oroszországban önkéntes szolgálat alapján hívták össze és ezek alkották vagy az egész hadsereget (1612-ben a lengyel és svéd betolakodókkal szemben) vagy ennek egy részét (az 1812-es népfelkelés Napóleon hadseregével szemben). A földbirtok szerinti rendszer alapján a földbirtokos köteles volt hadba vonulni, amiért viszont személyes használatra földet kapott parasztokkal együtt. Az újoncszedési rendszer alapján a földbirtokos a birtokán levő parasztporták meghatározott száma után állított ki újoncot. A jobbágyság eltörlése után Oroszországban bevezették az általános hadkötelezettséget.

A Szovjet Hadsereget kezdetben osztályhelyzet szerint kiválasztott önkéntesekkel töltötték fel; a hadseregbe csak munkást, parasztot és dolgozó értelmiségit vettek be. Az önkéntesség volt akkor az egyedül lehetséges módszer harcképes egységek alakítására. A későbbi időben a Szovjet Hadsereget és a Hadiflottát a szovjet alkotmánynak megfelelően általános hadkötelezettség alapján töltötték fel. A Szovjetunióban azonban a katonai szolgálat nem kötelezettség, hanem megtisztelő *kötelesség*, állampolgári feladat. A szovjet alkotmány etlörölte az osztálykorlátozást a hadkötelezettség teljesítésében, mert a Szovjetunióban megsemmisítették a kizsákmányoló osztályokat.

A nemzetek kialakulásának és a nemzeti államok létrejöttének időszakában kezdtek kialakulni a nemzeti hadseregek. De Nyugat-Európa nemzeti államainak hosszú időn keresztül zsoldoshadseregeik voltak. Az orosz állam hadserege mindig nemzeti hadsereg volt.

Megkülönböztetünk milic- és állandó hadsereget. A miliciát csak háború idején hívják össze, és a háború befejezése után a milicisták visszatérnek békés munkájukhoz. Békeidőben az ilyen hadsereget időnként részben vagy egészben összehívják az állomány, a létszám, a fegyverzet és a katonai képzettség felülvizsgálása céljából. Az állandó hadsereg hivatásos katonák hadserege, melyet nemcsak háború idején, hanem békeidőben is fenntartanak.

Megkülönböztetünk irreguláris és reguláris csapatokat. Az irreguláris csapatoknál nincs egyforma feltöltési rendszer, nincsenek egységes szervezeti formák és nincs szabályszerű harcalakzat. Nincs egyforma fegyverzetük és egyenruhájuk, és rendszerint maguk gondoskodnak ellátásukról. A irreguláris csapatok ismeretesek már a régi időktől fogva; megvoltak például a perzsa birodalomban, majd az araboknál, törököknél, kazároknál, besenyőknél, kunoknál és más népeknél. Oroszországban a

XVII. század óta voltak irreguláris csapatok a reguláris hadsereg mellett (kozákok, kalmükök stb.) Az irreguláris csapatokat mesterien alkalmazták a nagy orosz hadvezérek, Szuvorov és Kutuzov. A történeti fejlődés folyamán az irreguláris csapatok vagy átalakultak reguláris hadsereggé, vagy a reguláris hadsereg megalakításának bázisává váltak, vagy feloszlatták őket.

A reguláris hadsereg állandó hadsereg, amelynél egyforma a feltöltési mód, egységes a szervezetszerű tagozódása, teljesen az állam tartja fenn, egységes a kiképzési rendszer és a rendszeres oktatás. A reguláris hadseregnél egyforma a fegyverzet, a felszerelés és a ruházat, a személyi állomány közösen van elhelyezve és egyforma az életük és kiképzésük szabályozása. A reguláris hadsereg, amelynél felgyülemlik és megmarad a harci tapasztalat, káderhadsereggé válik.

A XV. században megvetették az állandó orosz hadsereg alapját, amely a XVI. és XVII. században továbbfejlődött és tökéletesedett, majd a XVIII. század elején befejeződött reguláris káderhadsereggé való alakulásának folyamata.

Ősidők óta a fegyveres erők két fajtája létezik: a szárazföldi csapatok és a hadiflotta. A fegyveres erők e két fajtáját századunkban egy harmadik, a légierő egészítette ki.

A szárazföldi csapatok fegyvernemekből állnak. A régi hadseregekben kezdetben egy fegyvernem volt — a gyalogság, amely később kopjásokra és íjjászokra oszlott. Azután megjelentek a harci szekerek, később az irreguláris lovasság, amely a második reguláris fegyvernemmé alakult át. A lőpor felfedezésével létrejött a harmadik fegyvernem — a tüzérség. A motor megjelenésével a XX. században megjelentek a páncélos csapatok. A fő fegyvernemeken kívül vannak még speciális csapatok: műszaki, híradó, vasúti, stb. A fegyvernemek meghatározott kölcsönös viszonya képezi az adott hadsereg struktúráját.

Minden hadseregnek meghatározott szervezeti formái vannak, amelyek háborúban és harcban biztosítják az akarategységet és a cselekvés egységét. A szervezeti formák az alsó (egyszerű) formáktól a magas (összetett) formákig változnak és fejlődnek. Kezdetben a hadsereg egyszerű, tagolatlan egység. Később kezd részekre tagozódni, ami lehetővé teszi a hadsereg vezetését mind békében, mind háborúban. A XII—XIV. században az orosz hadsereg ezredekből állt, amelyek századokra és tizedekre oszlottak. A XVIII. században megjelent a hadosztály, amely dandárokból állott. Ebbe tartoztak a zászlóaljakból álló ezredek, a zászlóaljak pedig századokra tagozódtak.

A hadsereg felépítésének és szervezeti formáinak objektív keletkezési és fejlődési alapjai vannak, mégpedig éppen a hadviselés formái és módozatai. Az egyes hadseregek felépítése és szervezeti formái többé vagy kevésbé felelhetnek meg ezeknek a követelményeknek és ez hatással van a hadsereg harcképességének fokára.

A hadsereget a hadvezér irányítja, aki vagy az összes fegyveres erők, vagy annak egy önálló része élén áll, és vezeti bizonyos stratégiai célok elérésére irányuló harctevékenységét. A hadvezér önállóságának foka különböző. Szuvorov a főparancsnoknak teljhatalmat követelt.

A hadvezérnek nagy szerepe van, de tevékenysége nem önkényes. Függ a konkrét objektív feltételektől, elsősorban a háború jellegétől és politikai céljaitól, a hátország szilárdságától, a hadsereg jellegétől és harcértékétől. A dolog lényege mindig az volt, hogy milyen helyesen fogta fel a hadvezér tevékenységének objektív feltételeit és milyen ügyesen tudta felhasználni a győzelem elérésének lehetőségeit.

A korszerű hadsereg, valamint annak hadműveleti magasabbegységei, magasabbegységei és egységei élén törzsek állnak. Ezek szerelik fel és látják el a csapatokat és vezetik azok harctevékenységét. A törzsek a vezetés szervei.

A fegyveres harc tartalma és fő formái

A hadművészet története bemutatja a változatos harci formákat, ezéknek a formáknak a fejlődését az alsóbb formáktól a legfelsőkig, az egyszerűektől a bonyolultakig.

A burzsoá katonai teoretikusok azon fáradoztak és fáradoznak ma is, hogy felderítsék a hadviselés azon univerzális módját, amely biztosíthatja a győzelmet. Ecélból tanulmányozták a nagy hadvezérek hadjáratait és néhány győzelmet eredményező harceljárásukat univerzálisnak kiáltották ki. Így Clausewitz sablont készített II. Frigyes harci módszereiből, és ugyanezt csinálta Jomini Napóleon haditetteiből. Ugyanezen az úton haladtak a német fasiszta ideológusok. De univerzális hadviselési mód nem létezik. Ezért el kell sajátítani minden harcmódot, ügyesen kell ezeket párosítani és a helyzettől függően kell felhasználni őket. A hadviselés módjai elsősorban a termelés fejlődésétől függően változnak. Ebből következik, hogy a hadművészet történetét a termelés fejlődésének történetével való elszakíthatatlan kapcsolatában kell vizsgálni.

A csapatok harctevékenysége — a harc, a hadművelet, az ütközet — képezi a háború specifikus tartalmát. A harc, a hadművelet, az ütközet közös célja, hogy az ellenséget élő erői és haditechnikája megsemmisítésével az ellenállás beszüntetésére kényszerítsük. Az ellenség csak akkor van megsemmisítve, ha megadta magát. A közvélemény és a hadviselés törvényei mindenkor tiltották a sebesültek és a foglyok megölését.

A harc fő eszközei — a tűz és a roham (ellenlökés), a hadműveleté — a hadműveleti manőver (ellenmanőver) és a csapás (ellencsapás), az ütközeté — a támadó és védelmi hadművelet. A harcoló csapatok a harctevékenység mindezen fajtáival arra törekednek, hogy az ellenféllel szemben előnyös helyzetbe jussanak és az ellenfelet arra kényszerítsék, hogy számára kedvezőtlen helyzetben kelljen küzdenie. Ez a csapatok, a haditechnika és a tűz ügyes manőverezésével érhető el. A hadművészet egész

története a manőver szerepének szakadatlan növekedéséről tanúskodik. Minden manőver mindig azt a célt szolgálja, hogy a leghathatósabban lehessen felhasználni a meglevő erőket és eszközöket. A manőver nem öncél, hanem az ellenség szétzúzására legkedvezőbb helyzet előkészítésének eszköze. Szuvorov mondta, hogy a tűz nyitja meg a győzelmet. Ez a tétel megállja helyét a korszerű harcra vonatkozólag is harcászati viszonylatban. A hadműveletben és a korszerű ütközetben a manőver nyitja meg az utat a győzelemhez.

A manőverek formái változatosak. A manőver elsősorban az ellenséggel szembeni, ha nem is általános, de részleges fölényt biztosító erők és eszközök ügyes átcsoportosítása; a harccselekmények formáinak okos kihasználása; a csapatok ügyes mozgatása acélból, hogy az ellenség csapatösszevonásaihoz képest kedvező helyzetet foglaljanak el.

A csapatokkal való manőverezést hadászati, hadműveleti és harcászati méretben valósítjuk meg. Így például először áttörjük az ellenség harcászati védőövét, majd a harcászati áttörés hadműveleti áttörésbe megy át, amely a továbbiak folyamán hadászati jelentőségűvé válhat. A hadműveletek során az ellenséges csoportosítás egy, vagy két szárnyának *megkerülése* hadműveleti jelentőségű. A szárnyak harcmezőn való *átkarolásának* harcászati jelentősége van.

A manőver leghathatósabb eredménye az ellenség bekerítése. „Ha visszaszorítjuk az ellenséget — mondta Szuvorov — ez nem siker; ha elvágjuk, bekerítjük, szétszórjuk — ez siker."

A hadművészet történetében az 1941—45. évi Nagy Honvédő Háborúig csak egyes eseteket tudunk arra, hogy az ellenség nagy erőit bekerítették: Cannaenál i. e. 216-ban, 1242-ben a jégcsatában, 1870-ben Sedannál és még néhány mást. Csak a szovjet hadművészet volt az, amely ezt a kivételt a hadviselés szabályává tette. Erről tanúskodik a sztálingrádi csata, a belorussziai, korszuny-sevcsenkoi hadművelet és sok más nagyobb, vagy kisebb hadműveleti és harcászati bekerítés, amelyekben szétzúzták a német fasiszta csapatok élő erejét és technikáját.

Megkülönböztetünk hadászati, hadműveleti és harcászati bekerítést. A hadászati bekerítés azt jelenti, hogy elvágjuk az összes utánpótlási és visszavonulási útvonalakat és a fegyveres erők hadászati csoportosítását teljesen elszigeteljük a bázistól és a tartalékoktól. A hadműveleti bekerítés azt jelenti, hogy elvágjuk az ellenség összes hadműveleti irányait, és hadműveleti csoportosítását megfosztjuk attól a lehetőségtől, hogy együttműködhessék a bekerítésen kívüli csapataival. A harcászati bekerítésnél a csapatoknak nincs lehetőségük a földi tűz hatókörén kívül manőverezni és egész harcrendjüket (két szembenálló pontról) tüzérségi tűz alatt tartják.

A bekerítés módozatai változatosak, változnak és fejlődnek. Eleinte csak harcászati manőver eredményeképpen megvalósított bekerítést láthatunk. A XIX. század második felétől a bekerítő hadműveletekben há-

rom fő szakaszt különböztetünk meg: hadműveleti manővert, amelynek az a célja, hogy átvágja az ellenség csoportosításának hadműveleti vonalait, ezután a hadműveleti bekerítés átnő harcászati bekerítésbe, majd az ellenség bekerített csoportosításának megsemmisítése következik. A Nagy Honvédő Háború bekerítő hadműveleteiben már öt fő szakasz különíthető el: az ellenség harcászati védelmének áttörése, a harcászati áttörés gyorscsoportok bevetésével hadműveleti áttöréssé való fejlesztése, a hadműveleti bekerítés megvalósítása és külső arcvonal alakításával való biztosítása, a hadműveleti bekerítés átnövesztése harcászati bekerítéssé, az ellenség bekerített csoportosításának feldarabolása és megsemmisítése.

A manőverrel elérni kívánt célok méretének és jellegének szempontjából megkülönböztethetünk: harcászati manőverezést a harcban — a tüzérségi tűz hatókörén belül; hadműveleti manőverezést — a harcmezőn kívül; hadászati manőverezést — a hadszintéren. A korszerű háborúban nagy szerepet játszik a tartalékokkal — a harcászati, hadműveleti és hadászati tartalékokkal — való ügyes manőverezés.

Minden manőver sikerének legfontosabb előfeltétele az alegységeknek, egységeknek, magasabbegységeknek, fegyvernemeknek, valamint a fegyveres erők fajtáinak jól szervezett együttműködése. Az együttműködésnek három fő fokozatát kell megkülönböztetni: a tűz és a csapatmozgás együttműködése a harcmezőn, a manőver és a csapások együttműködése a hadműveletben, a hadműveletek együttműködése a hadszíntéren.

A hadműveleti manőver formája a hadműveleti irány, amely azon irányban végzendő hadművelet eszméjét fejezi ki, ahol a csapatoknak egy konkrét hadműveleti feladat megoldására összevont főcsoportosítása tartózkodik. A korszerű hadműveletben rendszerint több hadműveleti irányban működnek a csapatok. A külső hadműveleti irányok formája az átkaroló manőver — a koncentrikus tevékenység; a belső hadműveleti irányok formája az excentrikus manőver. A hadműveleti manőver fő formái: tevékenység a külső hadműveleti irányokban, aminek következménye az ellenség nagy csoportosításának bekerítése; a belső hadműveleti irányokban kifejtett tevékenység, melynek eredménye az ellenség csoportosításának feldarabolása azzal a céllal, hogy részenként megsemmisítsük; az arcvonal áttörése, amelynek mind koncentrikus, mind excentrikus formája lehet.

A XVIII. századi katonai teoretikusok túlbecsülték a manővert és lebecsülték a harcot. Lloyd véleménye szerint a terep ismeretében mértani pontossággal ki lehet számítani minden hadműveletet, és hadat lehet viselni anélkül, hogy harcba bocsátkoznánk. Bülownak az volt a nézete, hogy a stratégia feladata a háború céljának elérése vérontás nélkül. „Ha kénytelenek vagyunk ütközetbe bocsátkozni — írta Bülow — ez azt jelenti, hogy előzőleg hibát követtünk el."

A katonatömegekkel való manőverezés művészete a hadszíntéren: manőverezés a tartalékokkal, a csapatok manőverei a csatatéren, manő-

ver tűzzel és technikával — mindezek fontos tényezői a hadművészetnek. De a háború folyamán végzett mindenfajta manőver, hadművelet és harc azt a célt szolgálja, hogy kedvező feltételeket teremtsünk a közvetlen harccselekmények végrehajtására.

A harc és hadművelet sikerének realizálása nagy jelentőséggel bír a háború folyamán. A harcmezőn és a hadműveletben kivívott győzelmet energikus, mesterien megszervezett üldözéssel kell megerősíteni. „A menekülő ellenséget — mondta Szuvorov — egyedül üldözéssel semmisíthetjük meg", ezért azt követelte, hogy „semmit sem szabad kímélni, fáradságot nem sajnálva üldözni kell az ellenséget éjjel-nappal, amíg nincs megsemmisítve". De a történelemből tudjuk, hogy ha az ellenségnek sikerül megőriznie tartalékait, az őt üldözőnek viszont nincsenek tartalékai, akkor ez utóbbit a vereség veszélye fenyegeti.

Az üldözés lehet harcászati, hadműveleti és hadászati. A hadművészet megköveteli, hogy fenntartsuk az üldözés szakadatlanságát, a harcászati üldözés átnőjjön hadműveleti üldözéssé, majd a hadműveleti hadászati üldözéssé, így egészen az ellenség teljes szétzúzásáig. Az üldözés ütemének nagy jelentősége van. Az üldözés menetében fontos szerepet játszik az elért eredmények megszilárdítása, a tartalék és a hadtáp felzárkóztatása. Az üldözési formák tekintetében megkülönböztetünk frontális, szárny- és párhuzamos üldözést.

A csapatok közvetlen harctevékenysége, mindenfajta manőver, valamint a hadászati, hadműveleti és harcászati átcsoportosítások megkövetelik a csapatok mozgatását, amit vagy gyalogmenetben, vagy valamilyen közlekedési eszközzel valósítanak meg. A menet megszervezését és lebonyolítását mindig a csapatok és parancsnokságaik harctevékenysége fontos elemeinek tartották.

A hadművészet története arról tanúskodik, hogy a harccselekmények rendszerint nagy területen zajlottak le és a háborúk hosszantartó jellegűek voltak. Közismert a százéves háború, a harmincéves háború, a huszonegy évig tartó északi háború, az első világháború, amely öt évig tartott, stb. A történelemben nem sok háború van, amelynek kimenetelét egy döntő ütközetben döntötték el (jégcsata, kulikovoi csata, Königgrätz és néhány más).

A csapatok harctevékenységüket, amely időben és térben zajlik le, konkrét célok eléréséért folytatják. A háború kimenetelét meghatározó, vagy a háború menetében gyökeres fordulatot eredményező célokat hadászati céloknak nevezzük. Míg azelőtt ezeket a célokat döntő ütközetekkel érték el, addig a jelenkor háborújában ehhez több nagy hadműveletre van szükség. A közelebbi hadászati célokból kiindulva megjelölhetők a részlet hadműveleti célok (az ellenség hadműveleti csoportosításainak megsemmisítése), amelyek hadművelettel érhetők el. A közelebbi hadműveleti céloktól függően határozzák meg a harccal megoldandó harcászati feladatokat (az ellenség harcászati csoportjainak megsemmisítése).

A hadászati és hadműveleti célok elérésére, a harcászati feladatok megoldására a csapatokat meghatározott rendben helyezik el. A csapatok elhelyezését a hadszíntéren a fegyveres erők hadászati felfejlődésének, a hadműveleti területen való elhelyezésüket hadműveleti felállításnak, a csatatéren való elhelyezésüket pedig harcrendnek nevezzük. A fegyveres erők hadászati felfejlődésének, a csapatok hadműveleti felállításának, és a harcrendnek alapja: a hadsereg tagozása (strukturája és szervezeti formái), a csapatok elhelyezése (a hadszíntéren, a hadműveleti területen és a harcmezőn) és működésük összehangolása (az együttműködés megszervezése).

A harctevékenység, mint olyan, minden oldalú — erkölcsi-politikai, harci, anyagi, technikai — biztosítást és kiképzett káderekkel való feltöltést követel. A harcbiztosítás különböző fajtái közül külön ki kell emelni a felderítést, a csapatok biztosítását (nyugvásban, menetben és harcban), és technikai biztosításukat.

A harcoló hadsereg utánpótlását és anyagi-technikai ellátását a közlekedési eszközök különböző fajtáival biztosítjuk, a hátországi bázisoktól az arcvonal-bázisokig és onnan a csapatokhoz. Az ellenkező irányban folyik a sebesültek elszállítása a hátországba és mindannak hátraszállítása, ami terheli a csapatokat, vagy generáljavításra szorul. A közlekedési utak, amelyeken az adott hadműveleti csoportosítás ellátása és a kiürítés történik, képezik a katonai közlekedési hálózatot. A katonai közlekedési hálózat biztosításáért folytatott harc és az ellenség összeköttetési vonalainak átszakítása fontos momentumai a harctevékenységnek. Az egységek és magasabbegységek az ellátásra és kiürítésre szállítási útvonalakat használnak.

A harctevékenységhez tartozik a csapatok vezetése is, amit a hadvezetés az egységek, magasabbegységek, és hadműveleti magasabbegységek törzsei útján valósít meg. A harccselekmények tervezése (a háború, hadművelet és harc tervei) a vezetés fontos momentuma. A hadvezetés és a törzsek a csapatok vezetésére különböző híradó eszközökkel rendelkeznek.

A harccselekményeknek két fő módja, két formája van: a támadás és a védelem, amelyekre vonatkozólag I. V. Sztálin kimutatta reális belső kapcsolatukat és egyiknek a másikba való kölcsönös átmenetét: támadás és visszavonulás, védelem és ellentámadás.

A harccselekmények céljától függően különböző a támadás és a védelem jellege (hadászati, hadműveleti és harcászati) és különböző fajtái vannak (támadó, védelmi és találkozó harcok és hadműveletek, támadás és visszavonulás, védelem és ellentámadás az ütközetben). A harc formái a történeti fejlődés eredményei. Csírái voltak a rajtaütés és védekezés, amely a fejlődés során támadássá és védelemmé alakult át.

A hadjáratokat, amelyeket a rabszolgatartók rabszolgaszerzés és idegen javak elrablása céljából indítottak, a stratégiai támadás első for-

májának vehetjük. A védekezési mód ebben az időben a városok megerősítése volt, kezdetben árkokkal, sáncokkal és palánkokkal, később kőfalakkal. A védelem passzív jellegű volt.

A későbbiek során a hódító hadjáratokkal szembeállították a stratégiai védelmet, amelynek eleme nemcsak a megerősített városok védelme volt, hanem a nyílt terepen vívott harc is. Ezzel kapcsolatban mint a harc egyik formája jött létre a visszavonulás, amely azután életre hívta az ellentámadást.

A harc taktikai formáinak differenciálódása lényegesen lassabban ment. Kezdetben az ellenfelek felállították harcrendjüket és azután kezdték meg a harcot. Ekkor még nem voltak támadó és védelmi harcok, mint olyanok. Csak amikor a roham életre hívta az ellenlökést, differenciálódtak a harccselekmények taktikai formái.

Clausewitz megpróbálta feltárni a harc fő formáinak tartalmát és kapcsolatukat. De ez a kapcsolat nála csak külső, logikai és méghozzá elvont kapcsolatként nyilvánult meg. A német teoretikus azt írta, hogy a védelem fogalma a csapás visszaverésében rejlik, a kivárás pedig ama ismérve, amelynek segítségével a védelmet a támadástól meg lehet különböztetni. A védelem: kivárás plusz cselekvés, amely annak két különnemű részét képezi. A cselekvés a védelemben az ellencsapás, reakció, az ellenfél kifárasztása. A támadásba való gyors, erős átmenetet Clausewitz a megtorlás csillogó kardjának, a védelem ragyogó momentumának nevezi. A védelem — Clausewitz megállapítása szerint — a hadviselés negatív célt követő erős formája, ezért a gyenge használja fel. A támadás fogalma — Clausewitz szerint — az általános csapásban rejlik, ennek lényeges ismérve a kezdeményezés megragadása, amelynek segítségével a támadást a védelemtől meg lehet különböztetni. A támadásra csak egy tevőleges kiindulópont jellemző. De ez csökkenő erejénél fogva eléri a kulminációs pontot, a fordulópontot a támadásból a védelembe való átmenetnél. A védelem a támadásnál — ez az elkerülhetetlen rossz, amely az erőkifejtést gátolja, mert semmivel sem segíti elő a támadás fokozódását, gyengíti hatását. A támadás, a hadviselésnek pozitív célt követő gyengébb formája. Ezt csak az erős tudja felhasználni.

Helytelen Clausewitznek az a megállapítása, hogy a védelem megtartás, a támadás hódítás. Nem lehet mondani, hogy a borogyinoi ütközetben a Kutuzov által az orosz hadsereg elé kitűzött cél Bagration sáncainak és Rajevszkij ütegeinek megtartása lett volna. Napóleon sem a borogyinoi mező e pontjainak meghódítását tűzte ki abszolút célul. Az orosz hadsereg a védelmi harcban szét akarta zúzni a francia hadsereget. A francia hadsereg támadó harcban akarta szétverni az orosz hadsereget. Tehát a támadás és a védelem nem különböző, hanem azonos célt követ, az ellenség szétzúzását, amelyet különböző módszerekkel valósít meg.

Nem helyes Clausewitznak az a megállapítása sem, hogy a védekezés a hadviselés erős formája, amelyet a gyenge fél használ fel, a tá-

madás pedig a gyenge forma, amelyet az erős fél alkalmaz. Amikor a német teoretikus a történeti tapasztalathoz fordul, megcáfolja ezeket a következtetéseket, helyesen állítja, hogy különböző időkben a harci eszközöktől függően a védelem hol erősebb, hol gyengébb volt a támadásnál: a feudalizmusban, amikor a várak megbízható védelmet jelentettek a támadással szemben, a passzív védelem formái voltak túlsúlyban; amikor viszont az ágyúk szétlőtték a lovagvárakat, a támadás erősebbnek bizonyult a védelemnél; a XVIII. századi vonalharcászatot és cordon-stratégiát védelmi tendenciák hatották át, mert a védőnek ebben az időben sok előnye volt; de amint fokozódott a tüzérségi és puskatűz ereje és megnőtt a csapatok mozgékonysága, a támadás ismét fölénybe került a védelemmel szemben.

A XX. század első negyedében az automatafegyvernek és a passzív védelem eszközeinek (lövészárkok, drótakadályok, beton) fejlődése egy bizonyos időre erősítette a védelmet, mert nagy fáradsággal lehetett lekűzdeni. Az áttörés továbbfejlesztési eszközeinek megjelenésével (légierő, páncélos és gépesített csapatok) a támadás ismét a védelem fölébe került.

A Nagy Honvédő Háborúban a Szovjet Hadsereg védelme például Sztálingrádnál és a kurszki kiszögellésben erősebbnek bizonyult a német fasiszta csapatok támadásánál. Az 1945. évi hadműveletekben a szovjet csapatok támadása erősebb volt a német fasiszta védelemnél. Ezért a kérdés lényege abban áll, hogy hogyan szervezzük meg a harccselekményeket, és hogyan tudjuk kihasználni a harc minden formáját.

Marx és Engels a forradalmi harc tapasztalatait tanulmányozva arra a következtetésre jutott, hogy „a védekezés — a fegyveres felkelés halála" (a fegyveres felkelés pedig ugyanaz mint a háború), hogy a támadás a védekezés legjobb fajtája. M. V. Frunze azon a véleményen volt, hogy a támadás mindig azzal hat az ellenség lelkületére, hogy a támadónál erősebb akarat nyilvánul meg. A támadó erkölcsi fölénye kétségtelen. A roham és a támadás, az egyéb azonos feltételek mellett, mindig kedvezőbb a védelemnél. „Mindig az győz — írta M. V. Frunze — akiben van elszántság a támadásra, a csupán védekező fél elkerülhetetlenül vereségre van ítélve." Tehát a támadás a harc legfőbb, döntő formája.

A védelem — Clausewitz szerint — csak az ellenség kimerítése, a támadás pedig megsemmisítése. Ezen az alapon Delbrück német történész minden idők stratégiáját a megsemmisítés stratégiájára és a kimerítés stratégiájára osztotta fel. Ez természetesen sematikus elképzelés, hiszen a védelem célja is végeredményben az ellenség legyőzése, csak más módszerekkel akarja ezt elérni, mint a támadás.

Clausewitz azt állította, hogy a támadás ereje csökkenő, a védelem viszont növekvő erővel rendelkezik. Amint a polgárháború (1918—1922) és a Nagy Honvédő Háború (1941—1945) tapasztalatai mutatják, a jól szervezett és mesterien végrehajtott támadás növekvő erővel rendelkezik. Ezt látjuk Kolcsak, Gyenyikin, Jugyenyics, Wrangel fehérgárdista had-

seregeinek és a német-fasiszta csapatoknak a szétzúzásánál. Csak az indokolatlan támadásnak csökkenő az ereje. Erre például szolgálhat Napóleon 1812. évi támadása, Gyenyikin támadása 1919-ben, a fehérlengyeleké 1920-ban, a német fasiszta csapatok támadása 1941-ben és még sok más.

A mesteri támadás fontos momentumai: a sikerek megszilárdítása, az erők átcsoportosítása a támadás során, a tartalékok felhasználása a siker továbbfejlesztésére, a hadtáp felzárkóztatása. A nem kellően megalapozott támadás, vagyis az olyan támadás, amely nem tartja be ezeket a feltételeket, elkerülhetetlenül kudarchoz vezet. Sikeres csak a jól megszervezett támadás lehet, amelynél a támadó biztosítja magát a meglepetésekkel szemben, felszámolja az egyes áttöréseket (ezek ellen nincs biztosítva egy támadás sem) és ily módon előkészíti az ellenség teljes megsemmisítését.

Az erők és védelmi eszközök kedvezőtlen viszonyánál a harccselekmények egyik formája a visszavonulás, amelynek célja elodázni a döntő csatát az erők felfejlesztéséig és átcsoportosításáig. A visszavonulás olyan harceljárás, amelynek célja az erőviszonyok megváltoztatása. A visszavonulás a hadászati manőver eszköze. Feladjuk a teret, hogy akár csak egy minimális lélekzetvételhez is jussunk és erőt gyűjtsünk. Visszavonulást hajtunk végre vereség esetén, amikor a hadsereg azért vonul vissza, hogy megőrizze embereit az újabb harcokra, vagy sikeres támadásnál is, amikor a hadsereg a támadás során túlságosan előreszaladt és nem biztosította kellően hátát, s ekkor azért kell visszavonulnia, hogy biztosabb kapcsolatot teremthessen tartalékaival és hadtápjával és azután ismét támadásba mehessen át.

A visszavonulás egyrészt hadászati kategória, másrészt — a csapatok visszavonása új terepszakaszokra és új állásokba — hadműveleti és harcászati kategória.

A szovjet hadtudomány azt tanítja, hogy a mesteri védelmet át lehet fejleszteni ellentámadásba.

Az ellentámadás jellemző momentuma az, hogy az ellenség a sikeres támadás eredményeképpen nem érte el hadászati céljait. Az ellentámadás szükséges előfeltétele a mesteri védelem, amelynek eredményeképpen megváltoznak az erőviszonyok és kedvező helyzet alakul ki ahhoz, hogy a kezdeményezést kiragadjuk az ellenség kezéből és döntő vereséget mérjünk rá. Az ellentámadásnak hadászati tartalma van. Az ellencsapás és az ellenlökés hadműveleti, illetve harcászati kategória.

Amikor az erők kimerülése következtében a támadó védelembe megy át, a védőnek pedig nincsenek tartalékai a védelmi ütközet sikerének realizálásához, létre jön az állásvédelem. A támadó tevékenységek átmenetileg szünetelnek. Az erejükben és eszközeikben kimerült felek arra törekednek, hogy az időt az erők és eszközök összegyűjtésére használják fel. M. V. Frunze azt írta, hogy az 1914—1918-as első világháborúban az állásharc úgy jött létre, hogy az egymással megütköző felek erőtlenek

voltak a döntés közvetlen tömegcsapással való meghozatalára. Másrészt, az objektív feltételek (a korlátozott terület és a korszerű technika) lehetővé tették a mielőbbi döntésről lemondott felek számára, hogy mozdulatlan állásokban védelemre térjenek át. Ennek a két momentumnak volt az eredménye az állásharc-forma az arcvonalnak rá jellemző mozdulatlanságával és szilárdságával. Az állásharc-forma azonban nem zárja ki a széles manővercselekményeket. Ezek a harci formák időben és térben összefonódnak.

A háború politikai-stratégiai eredményeiből kiindulva határozható meg a háború tudományos periodizációja. A háború rendszerint sajátos politikai-stratégiai tartalommal rendelkező időszakokból áll. Ilyen például az 1914—1918-as első világháború négy periódusa: a rövid ideig tartó háborúval kapcsolatos német terv kudarcának periódusa, Oroszország háborúból való kiugrasztására irányuló német terv kudarcának periódusa, az a periódus, amikor az antant sikertelen kísérletet tett arra, hogy összehangolt csapásokkal vereséget mérjen a német koalícióra és fordulatot idézzen elő a háború menetében, a német blokk állami katonai vereségének periódusa. Az 1941—1945. évi Nagy Honvédő Háborúnak négy periódusa van: a fasiszta Németország Szovjetunió elleni „villámháborúja" meghiusításának periódusa, a háború menetében beállott gyökeres fordulat periódusa, a Szovjet Hadsereg döntő győzelmeinek periódusa és a háborút befejező győzelmeinek periódusa.

A háború mindegyik periódusa stratégiai részletcélok elérésére irányuló hadjáratokból áll. A hadjárat a hadműveleti célokért folytatott hadműveleteket foglalja magába.

A hadműveletben és harcban olyan szakaszokat különböztetünk meg, amelyeket a harctevékenység jellege, a hadműveleti célok elérése és a (közelebbi, közbeeső, fő, további) harcászati feladatok teljesítése határoz meg. A hadművelet és harc szakaszait a csapatok cselekményeinek objektumai, időpontja, terepszakaszai és irányai alapján különböztethetjük meg. A háború, hadművelet és harc helyes periódizálása elősegíti az események kapcsolatainak tisztázását és lényegük megértését.

Ilyen módon a csapatok harctevékenységének célja — a győzelem; tartalma — a harc, hadművelet, ütközet; formái — a cselekmények harcászati, hadműveleti, hadászati módjai.

A MAGYAR ÁLLAM NEMZETKÖZI HELYZETÉNEK FŐBB VONÁSAI ÉS A MAGYAR—SZLÁV KATONAI EGYÜTTMŰKÖDÉS A XI. SZÁZADBAN*

Dr. Horváth Miklós őrnagy

Kelet- és Délkelet-Európa népeire hol a feudális német császárság uralkodó osztályainak, hol az osztrák Habsburgoknak, hol a német imperialista köröknek keleti expanziós politikája zúdított háborút. E harcok során évszázadról évszázadra egymást váltogatták az elnyomás sötét időszakai, a felszabadulás dicső napjai, a véres háborúkban életüket feláldozó népi — nem népi hősök dicső tettei, az úri árulók feljegyzett vagy fel nem jegyzett gyalázatos cselekedetei.

A mindenkori német uralkodó osztályoknak e politikáját a történelmi múltból levezetve, a jövőre kivetítve, 1921-ben Karl Hampe, a keleti terjeszkedés egyik pregnáns történetírója így foglalta össze:

„A világháború rettenetes éveiben a német birodalom nyugati részén is... a figyelem feszültebben és nyomatékosabban, mint valaha, fordult a német—szláv népek hatalmas küzdelme felé... ahol a fölös germán erők számára új településterület megszerzésének a lehetősége és a német befolyásnak Kelet felé való előretolása lépett előtérbe.

Ezek a remények közvetlenül csatlakoznak a középkori német eredményekhez, ami akkor nem kész állapotban abbamaradt, az most kell, hogy befejezést nyerjen."[1] (Kiemelés H. M.)

A második világháborúban, amely a történelem eddigi legnagyobb méretű német támadása volt Kelet-Európa népei ellen, a Szovjetunió szétzúzta a német fasizmust.

A második világháború után azonban az Amerikai Egyesült Államok, Anglia és Franciaország politikájában mind erősebben kezdett érvényesülni a reakciós, militarista körök befolyása. Kifejezésre jutottak a Kelet- és Délkelet-Európa területén létező szocialista tábor elleni háborús kalandok tervei.

* Részletek a „Küzdelmek a német feudális hódítók ellen a XI. században és ezek hatása Magyarország fejlődésére" c. kandidátusi értekezésből.

1 *Karl Hampe:* Der Zug nach Osten. Berlin, 1921. Bevezetés. — Egyébként jellemző, hogy a könyvet 1954-ben ismét kiadták Nyugat-Németországban.

A tervek érdekében a nyugati hatalmak gyorsítják a revansista nyugat-német „Bundeswehr" (Wehrmacht) fejlesztését és ezzel ismét közvetlen lett a német agresszió veszélye.

Ma azonban mások a történelmi körülmények.

A szocializmus útjára lépő Délkelet-Európa országai a Szovjetunióval együtt szilárd gátat vetnek a német revansisták esetleges agressziójának. Magában Németországban is más az erők eloszlása, mint régen volt. Ma létezik és hat a Német Demokratikus Köztársaság is.

Ugyanakkor Ausztria, amely a múltban vagy Németországgal versengve folytatott hódító politikát Kelet felé, vagy ennek érdekében Németország szövetségese volt, semlegességi politikát hirdet.

Amint a német keleti agressziónak megvan a maga történelmi múltja és jelene, úgy megvan a magyar—szláv — katonai szövetségben is megnyilvánuló — összefogásnak történelmi hagyománya, jelene és jövője.

A tanulmány feladata, hogy objektíven feltárja már a magyar állam megalakításakor szükségszerűen létrejött szláv—magyar katonai szövetséget s ennek gyakorlati működését a feudális német hódítók ellen, a szövetség népeinek függetlensége érdekében.

Tárja fel ugyanakkor a történeti fejlődésnek azt az első, alapot jelentő szakaszát, amely oda fejlődött, hogy ma Zsukov marsall Kelet- és Délkelet-Európa népeinek katonai kapcsolatát és erejét joggal jellemezhette e szavakkal a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusán:

„A Szovjetunió fegyveres erőivel együtt állnak a békének és népeik biztonságának őrhelyén a nagy Kínai Népköztársaság és a többi népi demokratikus ország fegyveres erői. Fegyveres erőink és szövetségeseink hadseregei igazi testvéri, barátian összetartó családját alkotják azoknak a harcosoknak, akik népük ragyogó jövőjéért küzdenek, és életük árán is készek megvédelmezni népük létérdekeit. Ez a mi erőnk, ezért vagyunk fölényben a kapitalista tábor fegyveres erőivel szemben."[2]

I.

A korai feudális magyar állam nemzetközi helyzetének főbb vonásai a XI. században

A magyar állam XI. századbeli külpolitikája régóta foglalkoztatja a magyar történetírást.

A klerikális szemléletű, félfeudális és a szláv népekkel szembeni magyar hegemóniát valló polgári történetírás a tények hamis csoportosításával vagy elhallgatásával a magyar—szláv kapcsolatok helyes értékelését nem tudta elvégezni. A tagadhatatlan kapcsolatokat úgy értékelte, mint egy olyan „történelmi jogosultságot", amely a német

[2] Az SZKP XX. kongresszusa. Szikra, 1956. 426. o.

keleti hatalmakkal együtt a magyar hódítást is indokolttá teszi a szláv népek felé.

Az 1900-as években a magyar finánctőke programját fejezte ki az a történelmi álláspont, amely a magyar uralmat a szláv népek felett *a német keleti terjeszkedési törekvéssel szemben hangsúlyozta.*[3]

Amennyiben pedig a félfeudális-polgári magyar társadalom ilyen általános történelmi szemlélete mellett a polgári vizsgálódás ki is terjedt a XI. századi magyar—szláv kapcsolatokra, az e területen kutató egy-egy jószándékú polgári történész esetében a kutatás arra a megállapításra jutott, hogy a társadalmi és állami életre ható szláv—magyar kapcsolatot „csak szerény méretek között találjuk meg".[4]

A Horthy-fasizmus történetírásának e kérdésben elfoglalt álláspontjára példaként idézem Hóman Bálint szavait, amelyek a X—XI. században a már fejlett nyugati feudalizmusnak a magyar és szláv népek társadalmi fejlődésére gyakorolt hatása helyett Kelet—Nyugat-ellentét problémáját akarja bizonygatni úgy, hogy Magyarország történelmi létalapja a Kelettel való szembefordulás.

„Kelet vagy Nyugat? Ez volt a nagy kérdés... a pusztulás várt a magyarra is, a történeti élete sorsdöntő órájában kelet felé fordul tekintetével... Géza, mint egykor Árpád, nyugatra nézett s ezzel eldöntötte nemzete sorsát... Érdeme, hogy a magyarság végleg elszakadt... és elfordult a bizánci—görög *szláv* kultúrköröktől."[5]

Így a hómani terminológiában nem a haladó társadalmi formáció kérdéséről van szó, hanem arról a politikai „világtáj" megoszlásról, amely a „magyar népet fenyegető szláv veszélyt" és a „minden jót a németeknek köszönhetünk" elvet hangoztatja. Az ellenforradalmi történetírás ezt „eszmei-történeti" indoklásnak szánta a készülő második világháborúban való részvételre a fasiszta Németország csatlósaként. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az a tény, hogy az e kérdéssel foglalkozó művek zöme az 1938-as években, a győri fegyverkezési program megvalósításakor jelentek meg.

Csak hazánk és tudományos életünk felszabadulása, a marxizmus—leninizmus magyarországi diadala tette lehetővé, hogy a történetírás jelentős lépéseket tegyen előre a XI. századi magyar—szláv s ehhez a kérdéshez szervesen tartozó magyar—német kapcsolatok objektív feltárásában.

Molnár Erik összefoglaló munkája[6] eredményesen, a feudális termelőerők és termelési viszonyok alapján, világította meg egyrészt a szlávok hatását a magyar társadalom és állam kialakulására és fejlődésére, másrészt reális értékére szállította le a német hatást.

3 vö. Csánki Dezső (Szerk.), Árpád és az Árpádok. Bp. 1908.
4 *Bónis György:* Szent István törvényeinek önállósága. Bp. 1938. 7. o.
5 *Hóman Bálint:* Magyar történet I. 176. o.
6 *Molnár Erik:* A magyar társadalom története az őskortól az Árpád-korig. Bp. 1949.

Jelentős kezdeményezést és előrehaladást ért el Székely György tanulmánya[7] a magyar állam XI. századi külpolitikájának ábrázolásában, értékelésében. Nagymértékben elvégezte a korai feudális magyar állam külpolitikájára vonatkozó forrásanyagok valóságos történeti értékének visszaállítását.[8]

A magyarságnak az évezred fordulót követő században a szláv népekhez való viszonyát újabb értékes eredményekkel világította meg egyrészt a Léderer Emma tollából származó egyetemi tankönyv több idevonatkozó része,[9] másrészt a tankönyv I. kötetéről tartott vita a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete rendezésében.[10]

Számos anyagot fog szolgáltatni a szláv hatások további kutatásához is — elsősorban a gyepűrendszer szláv—magyar analóg és sajátos fejlődésére — Györffy Györgynek az Árpád-kor történeti földrajzáról készülő munkája.

Az eddigi kutatások és feldolgozások alapján megállapíthatjuk, hogy a magyar társadalomban, a feudális osztályviszonyok kialakulásában, fejlődésében jelentős tényezőt töltött be a szláv ekés földművelő lakosság és a magyar főnökök között létrejött kizsákmányolási viszony. A korai magyar államnak szinte teljesen szláv jellegű terminológiája kétségtelenné teszi a szláv tényezők jelentőségét a magyar állam alapjaiban.[11]

Ugyanekkor a korai feudális magyar állam külpolitikáját — kisebb átmeneti összeütközésektől eltekintve — a XI. században a jó viszony megteremtése és megtartása jellemezte nemcsak az északi, hanem a keleti és nyugati szláv feudális államokkal is.

Ez a kapcsolat természetes is, mert mind a magyar, mind a cseh, lengyel és horvát feudális államok *szomszédságban* vannak a keleti expanziós politikát folytató feudális Németországgal.

E külpolitika alapját nálunk már I. István lerakta, amikor „valamennyi körös körül fekvő tartományokbeli szomszédaival (cum omni-

[7] *Székely György:* Kapcsolatok a keleteurópai népek harcaiban a feudális német hódítók ellen a 11—14. században. Hadtörténelmi Közlemények 1954. 1. sz. 139—170. o.

[8] Ez a munka a források feltárása és értékelése szempontjából, éppen a tanulmány adta szűk keret miatt, még több kiegészítésre és korrekcióra szorul.

[9] *Léderer Emma:* Magyarország története I. (kéziratban).

[10] A vita anyagát ismerteti Makkai László. Századok, 1954. 636. o.

[11] Ezt bizonyítja I. István két törvénykönyvének kútforrás vizsgálata is. Kimutatható a magyar törvényhozásra az orosz, a cseh s elsősorban a lengyel korai feudális állam jogalkotásának párhuzama mellett a görög befolyás is. Ugyanakkor szembetűnő az erős eltérés a német törvényhozással szemben a meglévő egyes analógiák ellenére is. — Ennek kimutatásával is foglalkozik *Horváth Miklós:* Küzdelmek a német feudális hódítók ellen a XI. században és ezek hatása Magyarország fejlődésére (kézirat), 64—89. o.

bus circumquoque positarum provinciarum vicinis) értekezett a béke iránt".[12]

A környező szláv országok egykorú vagy közel egykorú krónikáiban, évkönyveiben is az elbeszélések középpontjában a magyar és szláv országok barátsági kapcsolatai állnak.

Az orosz évkönyvek kiemelik, hogy Vlagyimír kievi fejedelem „a szomszédos fejedelmekkel, a lengyelországi Boleszlávval, a magyarországi Istvánnal és a csehországi Andrichhal békében élt és a béke és a szeretet uralkodott közöttük".[13]

A lengyel krónika színes leírással beszéli el I. István és Boleszláv barátsági szerződéskötését, amelyet „mindkét nép békéje és barátsága jegyében hoztak létre".[14] Ugyanakkor egy másik lengyel krónika szerint István magyar király békében élt a csehekkel.[15]

Dalamilnak a hagyományokra támaszkodó XV. századi verses krónikája Istvánról, a jó magyar királyról (o dobrem Stepanye) beszél, aki a cseh fejedelemmel a barátságról tárgyalt (y poczeyesta sye radyty, kak by mohla myru byty).[16]

A déli horvát állammal is az együttműködés politikáját folytatta István, mert „Croatia királya, Cresimir, Szent Istvánt segítette".[17]

I. István és a környező szláv fejedelmek külpolitikáját elbeszélő hazai és külföldi forrásokat egymás mellé téve: *Kelet-Európában a korai feudális viszonyok között az egymásrautaltságból eredő, dinasztikus formákban jelentkező — bár időnként megbomló — együttműködési rendszer tárul elénk.*

Ez az együttműködés nemcsak a szláv országok és Magyarország keretei között maradt, hanem a krónikák, évkönyvek tanulsága szerint kiterjedt más országokra is.

I. István jó viszonyt igyekezett fenntartani a délkelet-európai

12 *E. Szentpétery:* Scriptores Rerum Hungaricarum (továbbiakban SRH) II. 379. o. (Legendae s. Stephani Regis maior).

13 A „Povesti vremennyeh lět" kezdetű orosz évkönyvben a fenti idézetet a régebbi szövegben (a Laurentius féle kéziratban) 996. évhez, az újabb szövegnél (a patriarchai vagy Nikon féle kéziratban) 998. évhez találjuk feljegyezve. Az évszám azonban tollhibából eredhet, mert a szereplők egy része ekkor még nem uralkodott. *Hodinka Antal:* Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Bp. 1916. 50—53. o.

14 De congressione rege Ungari e cum Polonie rege . . . *E. Szentpétery:* SRH. II. 310—312. o. — Bár e lengyel—magyar krónika kétesértékű kompiláció, ez a tudósítása azonban megfelel a történeti valóságnak, egybevetve más — itt már idézett — hiteles forrásokkal.

15 *G. A. Stenzel:* Scriptores Rerum Silaesiacarum (továbbiakban SRS) I. 57. o.

16 Moeureknek a cambridgei kéziratából eszközölt kiadása. Prága. 1892. 110. o.

17 Mon. Hist. Slav. merid. VII. 471. o. — De regno Dalmatiae, Croatiae, Sclavonie notitiae praeliminares. I. 101. o. A XIV. századi történetíró, János gyercsei esperes krónikáját a hamisítás bélyegével látta el a polgári történetírás, noha a krónika tudósítását I. István és Kresimir viszonyára semmivel sem tudta megcáfolni. A krónika forráselemzésével foglalkozik *Horváth:* i. m. (kézirat) 171—174. o.

feudális nagyhatalommal, Bizánccal is,[18] hogy a császárság nyugat felé irányuló hódító erejét felhasználja Németország ellen.

Annál is inkább természetes volt ez a törekvés, mert egyrészt a Bizánc fennhatósága alatt álló Dél-Itáliát a német császárok I. Ottótól kezdve meg akarták szerezni, másrészt Bizánc is érdekelve volt, hogy Velencében a horvát király szövetségesét, Orseolo Ottó dogét, aki elűzetésekor (1026) Konstantinápolyba menekült feleségével, István testvérével, visszasegítse a német császár, II. Konrád hűbéres dogéjével, Barbolano Péterrel szemben. Bizánc hatalmi érdekei itt is összeütközésbe kerültek Németországgal, mert horvátországi politikai befolyásán keresztül érvényesülni akart a dalmát városok és Velence felé.

Nem alaptalan az a feltevés, hogy éppen ebből az ellentétből származó erőt akarta István realizálni Németországgal szemben. Ezért akadályozta meg 1027-ben Werner strassburgi püspöknek, II. Konrád követének utazását Magyarországon keresztül (perveniens in Ungariam, a rege Stephano contradicta est sibi via) Bizáncba, aki a császár fiának akarta feleségül megnyerni a bizánci császár leányát és így ideiglenesen Dél-Itália megszerzésének eredménytelen kísérletei után Bizáncot felhasználni a kelet-európai támadásra, illetve ezzel a házassággal előkészíteni a keleti és nyugati római birodalomnak német kézben való egyesítését.[19]

Mindenesetre István nagyobbik legendája a hitelesség erejével mondja el, hogy a magyar király többek között Konstantinápolyban „egy csodálatos művű egyházat, minden hozzávalóval együtt, alapított".[20]

[18] Bár ennek volt a belső helyzettel is összefüggő oka Ajtony miatt, aki Bizánc hűbérese volt és István még nem tudta vele szemben hatalmát biztosítani. A bizánci csapatok 1002-ben ugyanis nyolc havi ostrom után II. Basileios személyes vezetésével elfoglalták Vidint. A bizánci uralom elérte Ajtony területének déli határát. Ezért Ajtony megjelent a császár előtt, hogy biztosítsa területét, amely a honfoglalás előtt a bolgár birodalomhoz tartozott. Ebben az időben a „barbár" fejedelmekkel való politikai egység létrehozása rendszeresen együttjárt a kereszténység hitre való áttéréssel, így Ajtony meg is keresztelkedett Vidinben. Ajtony e meghódolása, aki nyilván teljhatalmú úr volt a saját területén, indokolttá tette, hogy István is, kb. ugyanabban az időben szövetséget kössön Bizánccal. Ezzel ellensúlyozni tudta Ajtonynak azt a szándékát, hogy Bizánc segítségével vele szemben hatalmát kiterjessze. Ajtony leverése csak 1028 táján történt meg, amikor szembeszállt a királlyal és a marosi só szállítását megakadályozta. Ekkor küldte ellene István Csanádot. Vö. *Moravcsik Gyula:* Görögnyelvű monostorok Szent István korában. Klny. 404—405. o. Ajtony elűzését más összefüggésben tárgyalja Györffy György cikke Szávaszentdemeterről. MTA. Oszt. Közl. II., 325—362. III. 69—104. o.

[19] *Wipo:* Gesta Chuonradi II. imperatoris. Monumenta Germaniae Historica (továbbiakban MGSS) XI. 267. o. — Jellemző egyébként, hogy Büdinger történész éppen ebben látja az 1030-as magyarországi német támadás közvetlen okát. Österreichische Geschichte bis zum Ausgange des dreizehnten Jahrhunderts. Leipzig 1851. I. 421. o. Sőt Bresslau a tényekből egyenesen Istvánnak Velence elleni fellépését magyarázza sógora érdekében és ebben jelöli meg az 1030-as háború közvetlen okát. Jahrbücher des deutschen Reichs unter Konrád II. Leipzig 1879. I. 194—195. o.

[20] *E. Szentpétery:* SRH. II. 386. o. — Ugyanakkor nálunk is voltak görög monostorok. Vö. *Moravcsik:* i. m. 389—422. o.

Ha figyelembe vesszük, hogy a középkorban a diplomácia gyakorlatához tartozott a rokonsági kapcsolatok létesítésén kívül éppen az uralkodó keresztény vallási motívumok miatt, egymás országát templom építésével megajándékozni, úgy ez beszédes bizonyítéka az akkori történelmi helyzetnek.

Kedvezően hatott Bizánc erejének a német keleti expanziós politika elleni felhasználására, hogy ebben az időben a besenyők miatt a kijevi orosz állam és Bizánc között *átmeneti egyensúly volt.* Mind Bizánc „azon van, hogy a besenyők népével békében legyen", mind pedig „az oroszok is azon vannak, hogy fenntartsák a békét a besenyőkkel".[21]

A szláv országok és Magyarország ugyanekkor megkísérelték az itáliai népek elégedetlenségének felhasználását ellenállásuk erősítésére és az egyre fenyegetőbb német támadás ellensúlyozására, amint ezt Merula György — az előttünk ismeretlen forrásra hivatkozva — elmondja. Szerinte II. Konrád azért támadta meg *a magyarokat és szlávokat,* mert azok segítséget ígérve, a császár elleni lázadásra és elpártolásra biztatták az itáliai népeket (repetens Sclavos et Hungaros, qui promissis auxiliis Italiae populus ad arma et defectionem solicitaverant ex itinere debellavit).[22]

A korai feudális magyar állam létrejöttével együtt kialakult külpolitikájának alapját tehát a szláv—magyar kapcsolatok jellemzik.

Ezek a kapcsolatok nem egyszerűen illusztrációs kíséretei a magyar társadalom és állam fejlődésére ható szláv befolyásnak, hanem érzelmi kiteljesítője is a magyar—szláv történelmi összetartozásnak saját függetlenségük védelméért a német hódító törekvésekkel szemben.

Ez a külpolitika végigkísérhető az egész XI. században mind a magyar, mind a szláv országoknál. Jelen célkitűzésünk tárgya és a terjedelem korlátozottsága miatt nem térhetünk ki a továbbiakban ennek részletes ábrázolására.

Általánosan ismertté kell tennünk azonban, hogy amint megvan a német uralkodóosztályok kelet-európai agressziójának történelmi múltja és jelene, amint a szláv és magyar népek összefogásának jelene és jövője történelmi hagyományokban gyökeredzik, úgy a magyar és szláv uralkodóosztályok áruló tevékenysége módszerének is megvan a maga történeti folytonossága.

A történelem ékesen bizonyítja, hogy e népeknél vagy az egész uralkodóosztály, vagy ennek egyes csoportjai a kelet felé törő német agressziós erőket használták fel hol a politikai hatalomnak egyik vagy másik párt részére való megszerzésében, hol a réginek, az elavultnak a fenntartásában az újjal, a haladóval szemben (az osztálytársadalmak

[21] *Bíborbanszületett Konstantin:* A birodalom kormányzása: *τῷ βασιλεῖ Ῥωμαίων εἰρήνην ἐθέλειν ἔχειν μετὰ τοῦ ἔθνους τῶν Πατζινακιτῶν—Ὅτι καὶ οἱ Ῥῶς δια σπουδῆς εἰρήνην ἔχειν μετὰ τῶν Πατζινακιτῶν.*

[22] *Graevius:* Thesaurus antiquit. Ital. III. I. 26. o.

fejlődésének haladó vagy hanyatló szakaszának megfelelően) — az ország függetlenségének feláldozása árán.

E folyamat egyik sajátos, feudális szakaszát találjuk a XI. században. A korai feudális magyar és szláv államokban a királyi hatalom túlsúlya mellett is időnként megújuló úri csoportharcok következtében a feudális pártok egyike vagy másika hatalmának biztosítása érdekében a német császárságra támaszkodott.

I. István halála után kirobbant az úri csoportharc, amely már előrevetette árnyékát az első király élete végén, a trónörökös, Imre halála után.[23] Pétert és a mögé tömörülő úri frakciót felhasználva, III. Henrik német császár hűbéressé tette hazánkat. Még István törvényeit is eltörölte és a magyar korai feudális társadalom termelőerői és viszonyai színvonalának meg nem felelő bajor törvényeket vezette be, amely által a hűbéri elnyomás legkegyetlenebb formáját alkalmazta országunkkal szemben.[24]

Az úri csoportharcok magyarázata ebben a korszakban még nem a feudális széttagoltságban van, így ezek nem álladósulnak tartósan, és a belső harcok megszüntetése egyúttal a német hűbéri befolyás megszüntetésével is együtt járt.

A belső harcok megszüntetésében 1046-ban és 1060—61-ben jelentős szerepet töltöttek be a „pogány felkelések". Ezek a népi mozgalmak nemcsak a pogány reakció vonását tartalmazták, hanem a német feudális befolyás és az azt támogató egyházellenes harcok jellemzőit is magukban foglalták. Egyébként az 1046-i mozgalommal kapcsolatban az egyház német érdekeltségére Aventinus is utal.[25]

A belső úri csoportharcok megszüntetésével és a lengyel—orosz segítséggel alig ráztuk le azonban a német hűbéri uralmat 1046-ban,[26] pár év múlva I. András és fia Salamon, illetve I. Béla és fiai, Géza, László, Lambert köré tömörülő frakcióharcokat IV. Henrik ismét fel tudja használni, hogy az ő segítségét kérő Salamont támogassa és kiterjessze hűbéri hatalmát az országra (1063—1074).[27]

A magyar események mellett a csehek példáján is bizonyítani lehet az úri csoportharcok következményét: a németellenes külpolitika szükségszerű útjáról való letérést.

[23] Erre vall Vászoly fiainak, Endrének, Bélának, Leventének száműzetése. — „Stephanus bonae memoriae rex, avunculus ipsius, cum filius eius patre superstite esset mortuus quoniam alium non habuit filium hunc fecit adoptivum ipsumque regni heredem locavit; quia hoc non consensit, cecavit et parvulos eiusdem exilio relegavit". Annales Altahenses maiores. MGSS. XX. 794. o. — A trónörökös formájában jelentkező úri csoportharcokról van tehát szó.

[24] Annales Altahenses maiores, MGSS. XX. 794—798. o. — *E. Szentpétery:* SRH. I. 324—342. o.

[25] *Aventinus:* Annales Boiorum. *Cisnerus:* Aventini Ann. 420. o.

[26] Annales Altahenses maiores MGSS. XX. 799. o. — *E. Szentpétery:* SRH. I. 177, 336. o.

[27] *Pez:* Scriptores Rerum Austriacarum (továbbiakban SRA) I. 225. hasáb. MGSS. IX. 539. o. *E. Szentpétery:* SRH. I. 351—364., 378—394. o.

III. Boleslav és testvérei, Jaromír, Oldrich mögé tömörülő frakcióharcokat használta fel III. Ottó német császár cseh hűbéri hatalmának megteremtesere (999—1004-ig). Boleslav halála után továbbfolytatódtak a nagybirtokosok harcai, most már Jaromír és Oldrich köré csoportosulva. Itt a Jaromír vezette uralkodóosztály csoportja kérte a német császár támogatását az ország függetlensége fejében. 1012-ben végre megszűnik a frakcióharc és Oldrich *lengyel—magyar segítséggel* megszüntette a német befolyást.[28]

Helyszűke miatt nem térünk ki a lengyel, horvát analóg eseményekre.

Az úri csoportharcok nemcsak a szlávok és magyarok államának belső ellenálló erejét bontják meg, hanem az egymásközti ellentéteket is szülik. Találóan jegyezte meg e kor történelméhez Marx: „... lengyelek, oroszok, magyarok élénk kapcsolatban állnak egymással; az egyik nép előzött fejedelmei a másiknál keresnek védelmet és viszont..."[29]

A német császárság felhasználta az úri csoportharcoknak azt a lehetőségét is keleti hódító politikájának érdekében, hogy a magyar—szláv népek közös összefogását megbontsa.

Jellemzésül utalok a magyar—cseh kapcsolatra abban az időben, amikor I. András és pártcsoportja III. Henrikre támaszkodva akarta biztosítani a hatalmat.

Csehországban II. Spitignev lett a fejedelem 1055. június 12-én. Uralkodásának harmadik napján rendeletet bocsátott ki, hogy minden német három napon belül hagyja el Csehországot, amely alól még anyja sem volt kivétel. Öccse, Wratislav azonban nem hajtotta végre rendeletét Morvaországban, mert teljesen önállóan akart uralkodni és ebben a németekre támaszkodott. Spitignev először 300 morva nemest országgyűlésre hívott össze, akiket aztán a rendért felelős túszokként Csehországba küldött. Ezután sereggel tört be Morvaországba, Wratislav pedig anyjával Magyarországra menekült.[30] Wratislav itt I. András leányával, Ádelheiddel lépett házasságra.

II. Spitignev félt, hogy öccse magyar segítséggel fegyverrel támad Morvaországra. Ennek úgy vette elejét, hogy maga hívta vissza és ismét neki adta a morva hercegséget.

Spitignev alapvető politikája a németellenesség kérdésében azonban nem változott meg. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az 1060-as

[28] *Dobner:* Annal. Hayec. IV. 487—490. o.; V. 340. o.

[29] *Lándor Béla:* Marx jegyzetei a magyar történelemről. A Történettudományi Intézet Értesítője, 1950. I—III. 41. o.

[30] Ez is bizonyítja a magyar és szláv országok közötti szoros kapcsolatot, mert az akkori hírközlési viszonyok mellett is értesült Wratislav a magyar belpolitikai helyzetről és tudta, hogy András fia, Salamon számára német segítséggel akarta biztosítani a trónt. Jól lehet Salamon eljegyzése Judittal Wratislav menekülése után csak egy évvel később, 1056-ban történt meg. Igy nem véletlen Adelheid és Wratislav házassága sem, mivel mind András, mind Wratislav német segítséggel akarta megszerezni, illetve biztosítani a trónt.

magyar események. Harc ütött ki András és Béla között és a németek nemcsak fegyveres segítséget adtak Andrásnak, hanem Spitignevet is kényszerítették a hadjáratban való részvételre. Az ilyen politikai zsarolásra éppen Wratislav személyét használta fel a császár, mert Spitignevnek félnie kellett, hogy németbarát öccsét bármikor támogathatja ellene. Spitignev, bár megindult csapatával, nem sietett Magyarországra érni. Ezzel szemben annál gyorsabban érkezett meg a zeitz-naumburgi püspök, a német császári ház híve, Eppo, a saját cseh segédhadaival Béla magyar és a Németországtól ismét független Lengyelország csapatai ellen.

Béla győzött és megmentette az ország függetlenségét, azonban halála után a német császár ismét be tudott avatkozni a Salamon mögött álló úri frakció révén, s ebben támogatást nyújtott a Spitignev halála után (1061) cseh fejedelemmé lett II. Wratislav is.[31]

Tehát ezek a XI. században lezajlott magyar és szláv úri csoportharcok is mutatják, hogy e népek feudális államának külpolitikai érdeke *az összefogás* a német hódítókkal szemben.

A magyar—szláv közös külpolitikai érdekeknek egyik megnyilvánulási formája a XI. században azok a genealógiai kapcsolatok, melyek a magyar uralkodókat a szláv országok fejedelmeihez vagy olyan más országbeli és német tartományi fejedelmekhez kapcsolták, akik a német császárság keleti expanziós politikáját gátolták. Ebben az időben ugyanis az országok közötti kapcsolatok kifejezői voltak az „uralkodók házassági kapcsolatai" is.[32] (Lásd: a mellékelt táblázatot.)

A mellékelt genealógiai táblázat az alábbi statisztikai adatokat mutatja:

A XI. században a magyar uralkodók külföldi házassági kapcsolatainak száma — — — — — — — — — 21 (100%)

Ebből:

1. Szláv országok uralkodóival létrejött genealógiai kapcsolat — — — — — — — — — — — 10 (47,8%)
2. A keleti expanziós német politikát akadályozó más országok (német tartományok) uralkodóival kötött genealógiai kapcsolat — — — — — — — — 8 (38,0%)
3. Német hűbérességet jelentő genealógiai kapcsolat — 3 (14,2%)

Nem véletlen tehát, hogy a későbbi szláv és magyar történetírók műveiben az összefogás, az együttes harcok emléke néha az *azonosításig* terjedő mély nyomot hagyott. A német hódítók elleni harcok eseményei

[31] Spitignev és Wratislav harcára, *Aventinus:* Annales Boiorum *Cisnerus:* Aventini Ann. 429—432. o. Wratislav és Adelheid házasságára uo. 431. o. Az 1060-as harcokra, *E. Szentpétery:* SRH. I. 356—357. o. MGSS. IX. 539. o. Salamon uralomra jutására, *E. Szentpétery:* SRH. I. 361. o. MGSS. IX. 539. o. SRA. I. 225, 341. hasáb.

[32] *Lándor Béla:* i. m. 38. o.

A MAGYAR URALKODÓK GENEALOGIAI KAPCSOLATAI KÜLFÖLDI URALKODÓKKAL A XI. SZÁZADBAN

Géza fejedelem:	Felesége: Sarolta →	Gyula leánya	Gyermekei:	István	
				Judit	
				névtelen leány	
				névtelen leány	
I. István király:	Felesége: Gizella →	II. Henrik bajor fejedelem leánya	Gyermekeik:	Imre	→ Felesége: (nem lehet eldönteni) Horvát király leánya (?) Lengyel fejedelem leánya (?) Bizánci császár leánya (?)
				Ágota	
				Ottó	
				Bernát	
				Hedvig	
				névtelen leány	
	Testvérei: Judit →	Férje: I. Chobri Boleslav lengyel fejedelem			
	Névtelen leány →	Férje: Orseolo Ottó velencei doge →	Gyermekük:	Péter	
			Testvére:	Jocella	→ Férje: István horvát király, Péter tehát Jocella unokaöccse
	Névtelen leány →	Férje: Aba Sámuel magyar király			
Péter király:	Felesége: ? (pontosan megállapítani nem lehet)				
	Testvére: Frovilla → Férje: I. Adalbert osztrák őrgróf				
Aba Sámuel király:	Felesége: I. István névtelen testvére.				
I. András király:	Felesége Anasztázia →	I. Jaroszláv kievi orosz fejedelem leánya	Gyermekeik:	Salamon	→ Felesége: Judit III. Henrik leánya
				Adelheid	→ Férje: II. Wratislav cseh fejedelem
I. Béla király:	Felesége: Rixa → leánya	II. Miciszlav lengyel fejedelem	Gyermekeik:	Géza	→ Felesége: Synadene Theodul görög császár leánya
				László	→ Felesége: Adelheid rheinfeldeni Rudolf német ellenkirály leánya
				Lambert	
				Zsófia	→ Férje: 1. weimeri-istria Ulrik (IV. Henrik ellenes párt tagja) 2. szász Magnus herceg (IV. Henrik ellenes párt tagja)
				Ilona	→ Férje: Zvojnimir horvát király
				Euphémia	→ I: Ottó Morva herceg (a cseh német ellenes párt tagja)
				névtelen leány	→ Férje: Lambert magyar ispán
Salamon király:	Felesége: Judit →	III. Henrik leánya			
I. Géza király:	Felesége: Synadene →	Theodul görög császár leánya	Gyermekeik:	Kálmán	
				Almos	
I. László király:	Felesége: Adelhaid →	rheinfeldeni Rudolf német ellenkirály leánya	Gyermekeik:	névtelen leány	→ Férje, v. jegyese: Jaroszláv orosz herceg
				Piroska	→ Férje: II. János bizánci császár
Kálmán király:	1. Felesége: Buzilla →	sziciliai I. Rogert gróf leánya (IV. Henrik ellenes itáliai párt résztvevője)	Gyermekeik:	László	
				István	
	2. Felesége: Euphémia →	II. Vlagyimir kievi orosz állam fejedelmének leánya (akit házasságtörés vádja miatt eltaszított)	Gyermekük:	Borisz	(Kálmán nem ismerte el fiának)

között a magyarokat szlávoknak tartják.[33] Büszkén említi a magyar krónikás, hogy Bélát, a németek elleni csaták hősét és győzedelmeskedő hadvezérét a szlávok Benyn-nek (bajnoknak) nevezik. (Dux Béla, vocatus Benyn), és ez állandó jelzője.[34] I. László királyunkról Gallus lengyel krónikás elmondja, hogy „szokásaira, életmódjára olyan volt, mint egy lengyel". (Wladislaus... quasi moribus et vita Polonus factus fuerat.)[35]

II.

Adalékok a magyar—szláv katonai együttműködés jellegének és hadműveleteinek kérdéséhez a XI. században

A korai feudális magyar és szláv államok külpolitikai irányvonala természetesen magában foglalta a katonai együttműködést a német feudális hódítókkal szemben.

E népek katonai együttműködését meghatározta egyrészt feudális társadalmuk fejlődési periódusának azonossága, másrészt a német császárság feudális felaprózódása. Mindkét tényező nemcsak a katonai szövetkezések jellegét, hanem a közös hadviselés módszerét is döntően befolyásolta.

A XI. században a magyar és a szláv népeknél még működik a feudális társadalom és állam létrejöttével járó törvényszerűség, amely szerint kialakulásukkal együtt jár a központi hatalom viszonylagos túlsúlya, amit a feudális széttagolódás csak bizonyos idő múlva tud meggyöngíteni.

Az államhatalmat megtestesítő király (szláv népeknél a fejedelem) rendelkezik a feudális hadsereg fenntartásához szükséges földtulajdon döntő részével. Magyarországon még a XII. században is a magánbirtokosok földterületének aránya alig haladja meg az 1%-ot a királyi birtokokhoz viszonyítva, és az is szétszórt állapotban volt.[36]

A király (fejedelem), mint a legnagyobb földesúr, ekkor még biztosítani tudta az általános népfelkelést. Annál is inkább, mert az államalapítással egyidejűleg, azaz mikor a hatalmat elválasztották a néptől, a hadsereg az államhatalom szervévé vált, de szervezetében még sok elemet megőrzött az előző korszakból. A hadsereg most is a nép maga, mint azelőtt, de már nem az egész nép, hanem szükség szerint a hadjárat mérete és feladata által meghatározott mennyiségben besorozott és felfegyverzett része. Erre utalnak a kor kútforrásai, amikor az egész magyar nép fegyverbehívását mondják el (ad tuendam patriam armatos totius Ungarie contraxit).[37]

[33] „... Item de Hungaris, qui et ipsi sunt Sclavi..." *Bielowski:* Monumenta Poloniae historica II. 371. o.
[34] E. *Szentpétery:* SRH. I. 358. o. — Benyn szláv szó.
[35] MGSS. IX. 441. o.
[36] Az adatot Györffy György szíves közlése alapján közlöm.
[37] E. *Szentpétery:* SRH. II. 389. o.

Az általános népfelkelés mellett a király (szlávoknál a fejedelem) rendelkezett a legnagyobb számú magánhadsereggel. Ezt biztosították a királyi földtulajdon döntő többsége mellett a feudalizmus kialakulásának és fejlődésének korai szakasza idején meglévő osztályviszonyok is. A feudális nagybirtokkal szemben még jelentős erőt képviseltek a kisebb úri birtokosok, a még nagyszámú szegény szabadparasztok és pásztorok. Ezek az elemek, hogy megmeneküljenek egyrészt a jobbágyi sorba süllyedéstől, másrészt a nagybirtokosok hűbéri függésétől és megtarthassák szabadságukat, a királynak (szlávoknál a fejedelemnek) vetették magukat alá katonai szolgálat fejében, amelyet az ispán vezetése alatt végeztek. Rájuk utal István I. 22. törvénye, amely tiltja a szabadoknak szolgaságba hajtását, és ha ezt valaki mégis megteszi, „kártérítést fizet a királynak és az ispánoknak", mert őket érte a veszteség.[38]

A király nagyszámú és széles osztálybázissal rendelkező magánhadseregére mutat István II. 16. törvénye is, amely kimondja, hogy az ispáni váras székhelyeken lévő szolgarendű ispánok tanúskodását az ispánok között kell elfogadni.[39] Ez a törvénycikk tanusítja egyrészt azt, hogy ekkor még a szolgarendűek is nagy számban alkotó részei a királyi magánhadseregnek és sokszor azonos társadalmi helyzetű vezetőik voltak, másrészt fényt vet katonai értékükre is. A törvény ugyanis utal arra: nem ritka eset, hogy a király a szolgarendűek közül többeket katonai érdemeik miatt ispánná tett, különben nem kellett volna törvényt alkotni tanúskodásuk jogi értékére. Figyelemre méltó, hogy István e törvénye 1030, tehát a német támadás szétverése után keletkezett.

A szegény szabadokra vonatkozólag hasonló kép tárul elénk I. Lászlónak 1077 körül alkotott II. törvénykönyvének 17. pontjában, mikor *szabadságuk vesztésével* bünteti *a szegény határőröket*, ha engedik a lovak vagy ökrök eladását az ország határain túlra.[40]

A korai feudális hadsereg ezen elemeinek többsége azonban az úri frakcióharcokban éppen osztályérdekük miatt a németellenes párthoz álltak, mert a német hűbériséggel járó német feudális befolyás veszélyeztette társadalmi helyzetüket is.

A korai feudális államban tehát a föld, a katonai hatalom az uralkodó kezén volt. Így biztosított volt a hadsereg központi mozgósítása és a határvédelmet a király (fejedelem) látta el.[41]

[38] István, I. 22.: „... ut nemo ... posthac liberam personam servituti subdere audeat. Quod si elacionis audacia sue stimulatus praesumpserit, sciat se totidem ex proprio compositurum, que vero composicio inter regem et comites divitatur ..."

[39] István, II. 16.: „Si quis servorum ... civitati preficitur testimonium eius inter comites recipiatur."

[40] László, II. 17.: „... Custodes vero confiniorum, qui vulgo ewrii vocantur ... libertatem amittant, si pauperes fuerint ..."

[41] A határvédelem királyi ellátását vö. Kálmán, I. 36. törvényével. — A gye-

Ilyen körülmények között a korai feudális hatalom más országokkal való katonai szövetségben még nem volt alapvetően érdekelve a hűbéri viszony megteremtésében. Annál is inkább nem, mert a nagy magánbirtokosok elégtelen katonai erejük következtében önállóan háborút vezetni még nem tudtak.

Az eddig vázoltaknak megfelelően teljesen analóg helyzet volt Csehországban,[42] Lengyelországban,[43] Oroszországban[44] és Horvátországban.[45]

A német keleti támadás elleni közös védekezés földrajzi és történelmi adottsága mellett tehát a magyar és szláv feudális társadalom és állam azonos fejlődési szakasza volt az alapja, hogy a XI. században ezek az államok *a függetlenség talaján kötöttek katonai szerződéseket.*

E katonai szerződések megkötését elbeszélő krónikákat összehasonlítva *a hűbéri katonai kötelezettségeket* megörökítő forrásokkal, szembetűnik a kettő közötti lényeges különbség még a megkötés, illetve a kötelezettségvállalás külső formájában is.

A XII. századbeli lengyel krónika elmondja, hogy I. István és Chobri Boleslav (a krónikás tévesen I. Mieszkót ír, aki ekkor már nem élt), a határon találkoztak seregük és az előkelők kíséretében, letáboroztak és ünnepélyes keretek között barátságot kötöttek, amit kézfogással és esküvel erősítettek meg. A krónika az elbeszélés[46] közben felsorolja a két ország között az őrhelyeket, gyepűket.

pűk a XI. és a XII. században kizárólag királyi birtokok voltak. A lengyeleknél azonos helyzetre utal Dlugoss, mikor elmondja, hogy Chobri Boleslav „egy sor várat épített a határokon és oda szabadokat rendel várőrzésre". *Dlugoss:* Histor. Polon. II. 169—170. o.

42 *O. Peterka:* Rechtsgesichte der Böhmischen Länder. Reichenberg. 1923. 36. és köv. oldalak.

43 *S. Kutrzeba:* Grundriss der polnischen Verfassungsgeschichte. Berlin 1912. 25. és köv. oldalak. — *Pauler:* Szent István és alkotmánya. Századok. 1879. 100. és köv. oldalak.

44 *K. V. Bazilevics:* Szovjetunió története a legrégibb időktől a XVII. század végéig. Moszkva 1949. 92—95. o. (nyersfordítás)

45 Mon. Hist. Sclav. merid. VII. 468. o.

46 Chronicon Hungarico — Polonicum: De congressione rege Ungarie cum Polonie rege. E. *Szentpétery:* SRH. II. 310—312. o. — A határ megjelölésére a XI. században már kétségtelenül meglevő gyepűkijáratokat, őrhelyeket sorol fel a krónika: „Nam termini Polonorum ad litus Danubii ad civitatem Strigoniensem terminabatur. Deinde in Agriensem civitatem ibant, demum in fluvium, qui Tizia nominatur cadentes, regirabant iuxta fluvium, qui Cepla nuncupatur usque ad castrum Sallis ibique inter Ungaros, Ruthenos et Polonos fines dabant." E. *Szentpétery:* SRH. II. 311. o. — A szövegben a közismert helyneveket nem érintve (Esztergom, Eger, Tisza, Duna, amelyek XI. századi létezése nem vitás) megállapíthatjuk, hogy Sallis Sóvárnak felel meg. Ez a helység Sáros megyében van. Közvetlenül mellette találjuk Torča (Straž) és Szekcső völgyében a határőrök emlékét. Maga a Straž (őrhely) név is erre mutat, melynek nyelvészeti kormeghatározó jele a X.—XI. század fordulójára utal. (Vö.: *Kniezsa:* Magyarország népei a XI. században. Klny. 22. o.) Emellett írásos emlék is utal Sáros megye őrhely mivoltára: 1272: terra speculatorum nostrorum Eur vulgiter, dictorum Fyntha, *Csánki:* Tört. földr. I. 294. o. — Egyébként is jelen esetben számunkra nem a krónika „lengyel határ fogalma" az értékes, — ami nem felel meg a valóságnak, — hanem a felsorolásban szereplő magyar határgyepű-kijáratok és őrhelyek.

Elemezve az elbeszélést, több szembeötlő dolgot láthatunk. A két uralkodó *seregével* és az előkelőkkel jelenik meg, ami kifejezi az egymásról elismert egyenlőséget.

A seregekkel való kölcsönös táborozás egymás katonai erejének fegyvertársi szemléje volt. Az egyenlőség hangsúlyozása szempontjából pedig nem lehet véletlen az, — mint lejjebb más korból, s más szerzőtől származó kútforrásnál is látni fogjuk —, hogy felsorolják a krónikák az érintkező gyepű-kijáratokat.

I. Istvánnak Krezimír horvát királlyal kötött katonai szövetségét elbeszélő krónika is meghatározza a határokat, amely szerint „Croatia királyának befolyása a Culpától a Száváig, a Trebes folyón és a sárga színű mezőn át a Dráváig terjedt, Czernitz kivételével".[47]

Hasonlóan írja le Cosmas cseh középkori történész Kálmán és Bretislav cseh herceg 1099. évi véd- és dacszövetségét a német támadással szemben. Elbeszélésében ugyanazon részletek szerepelnek, határon való találkozás, sereggel és előkelőkkel együtt, közös táborozás, esküvel megerősített szerződés és határmegjelölés.[48] Az elbeszélés azonosságát találjuk Kálmán és III. Boleslav lengyel fejedelem katonai szövetségének megkötéséről szóló feljegyzéseiben is.[49]

A magyar és szláv korai feudális államok katonai ereje és — a kisebb megszaktiásoktól eltekintve — együttműködése számára a német császárság nem volt legyőzhetetlen hatalom. A német császárok hódító céljaiknak egyik döntő oka éppen az a törekvésük volt, hogy hatalmukat a német fejedelmekkel, egyházi-világi nagybirtokosokkal szemben megszilárdítsák, növeljék saját földjeik mennyiségét és szaporítsák hűbéreseik számát. Így a feudális széttagoltság következményeként a császár nem követelhetett állandóan meghatározott számú katonaságot az egyes grófságoktól, mert ezek, önállóságra törekedve, csak az adott belső politikai erőhelyzetnek megfelelően adtak több vagy kevesebb számú katonát. Ezért maradtak csak „papíron" a német császárok háborús törvényei (Heeresgesetze), amelyekben meg akarták szabni a német fejedelemségek, tartományok részére háborúk esetén felállítandó sereg létszámát.[50] Érthető, hogy a német császárok a szláv és a magyar népek leigázásával hűbéres katonai erejüket is növelni akarták saját fejedelmeikkel stb. szemben. Ezt a célkitűzést világosan tükrözik az egykorú források, amelyek elbeszélik, hogyan történt a hű-

[47] „... a Culpae in Savum influentiam, per fluvium Trebes, et campum luteum, sine Czernytz ad Dravum usque Regi Croatie cessit..." De regno Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae notitiae praeliminares. I. 101. o. — Ez a vidék már a XI. században őrhely és gyepű volt, mert a Drávánál Légrád és Zákány között határőrök laktak. Bizonyítja az ott fekvő Őr, másként Tilos, összevontan Őrtilos falu. *Wenczel:* CDA. IX. 222; *Csánki:* i. m. II. 634. o.

[48] *Cosmas:* Chronicae Bohemorum. MGSS. IX. 104. o.

[49] *Chromer:* Rer. Polon. lib. V. 126. o.

[50] *H. Delbrück:* Gesichte der Kriegskunst. Berlin, 1907. III. 95—97. o.

béri katonai kötelezettség érvénybeiktatása. Jellemző példaként említem, hogy 1041-ben II. Bretislav cseh fejedelem, miután vereséget szenvedett III. Henriktől, békefeltételként megjelenik Regensburgban (sine militia) és hűbéri esküvel kötelezi magát a császárnak, hogy minden hadjáratában alárendelt szerepben 300 lovassal köteles résztvenni.[51]

Nem volt legyőzhetetlen a német császárság azért sem, mert a feudális széttagolódás rendkívül sokat gyengített a ténylegesen hadbaszálló katonai erőkön. A gyülekezőhelyre való felvonulás távolsága, betegségek, szökések, harcok a rablóbandákkal, összeütközések a lakossággal még a felvonulás alatt és a hadműveletek megkezdése előtt mindig kisebb-nagyobb veszteségeket okoztak. Így a magyar és szláv népeknél a központi hatalom katonai ereje gyors betöréssel a felvonulás idején jelentős kezdeti helyzeti előnyre tehetett szert, amely a feudális háborúkban a harc végső kimenetelét eldöntő jelleggel is bírt. A kölcsönös katonai segélynyújtás hathatós formája volt éppen ezért az, ha a birodalmi sereg valamelyik szláv vagy a magyar állam ellen készült támadni, a másik állam betört a birodalomba. Miért volt ez ekkor a feudális háború sorsát eldöntő egyik tényező? — A feudális hadviselés egyrészt nem tudott több frontvonalat tartani, másrészt a feudális széttagolódás következményeként fennállt a veszély, hogy az így megtámadott tartomány nagybirtokosai földjeik feldúlása miatt kilépnek a háborúból.

Jellemzően mutat rá a feudális hadviselés elsőnek említett nehézségére Bíborbanszületett Konstantin, mikor elmondja, hogy az „oroszoknak nincs módjukban hadbavonulni határaikon túl, csak ha a besenyőkkel békében vannak, mivel amíg ők távol vannak saját földjüktől, ezek támadást intézve, elpusztíthatják és feldúlhatják területüket".[52] Hasonlóan, sőt épp a feudális széttagoltság következtében fokozottabban vonatkozik ez a német birodalomra a magyar—szláv népek feudális szervezetű könnyűlovasságával szemben.[53]

Fokozta a fegyveres segélynyújtás erejét a magyar és szláv népek határvédelmének azonos rendszere is, s ugyanakkor eltérése a német határvédelmi szervezettől.

[51] Az idevonatkozó forrásokat feldolgozva vö. *F. Palacky:* Geschichte von Böhmen. Prága, 1844. I. 280—281. o. — A 300 lovas kontingenst a német császári háborús törvények azokra a hűbéresekre vetik ki, akik nem tartoznak a birodalmi gyűléshez. Ez azonban nem jelenti, hogy ne vegyenek részt több katonával olyan hadjáratban, amelyben személyszerint is érdekelve voltak. Vö. *H. Delbrück:* i. m. III. 96. o.

[52] *Bíborbanszületett Konstantin:* A birodalom kormányzása:
„Αλλ' οὐδε πρὸς ὑπερορίους πολέμους ἀπέρχεσθαι δύνανται ὅλως οἱ Ῥῶς, εἰ μὴ μετὰ τῶν Πατζινακιτῶν εἰρηνεύοντες, διότι δύνανται ἐν τῷ ἐκείνους τῶν οἰκείων ὑποχωρεῖν αὐτοὶ ἐπερχόμενοι τὰ ἐκείνων ἀφανίζειν τε καὶ λυμαίνεσθαι."
Moravcsik kiadásában 1950. 50. o.

[53] A könnyűlovasságra a továbbiakban kitérünk.

Természetes és mesterséges gyepűk[54] vették körül a csehek és lengyelek országát.

E gyepűket csehül preszekaknak (succisio silvae, quod presceka dicitur), lengyelül oszekaknak (osecones et firmitates); a gyepűk kapuit csehül branaknak (porta terrae), lengyelül bronaknak (wartam id es bronam) nevezték.[55]

A gyepűrendszer Oroszországban élt a legtovább. A gyepűknek: a zaszjekak-nak készítése, vagyis az erdőkben a fák ledöntése akadályképpen, árok húzása, a gyepűkön a ki- és bejárat biztosítására kapuk készítése, földvárak emelése még a XVII. században is a jobbágyok állandó közmunkáját tette szükségessé. Sőt, ami fontos történeti dokumentum, fennmaradtak a „zaszjecsnüja knyigi"-k, amelyek az egész orosz gyepűvonalat erdőről erdőre felsorolják a kapuk, erődítések stb. részletes megjelölésével és leírásával.[56]

A XVII. századi horvátországi gyepűket Krizsanics György írta le.[57] Tudósítása megmutatja, hogy itt is milyen hosszú ideig élt szinte változatlan formában a gyepűkészítés. Csak jellemzésül közlünk ebből is egy részt, mivel nem áll módunkban a gyepűvédelem bővebb ismertetése. „A horvátok a sűrű és mély erdőben sok mérföldes vágásokat csinálnak, ahová fákat döntenek, hogy lovasoknak lehetetlen legyen az átmenet. Az ilyen vágások mellé *csardak*okat, azaz őrházakat építenek."

A gyepűvédelem tehát azonos volt a szláv és a magyar népeknél. Ugyanakkor a gyepűvédelmet a németeknél nem találjuk meg. Érdekes körülmény között tudósít erről a magyarok honfoglalásához közel egykorú Liudprand, aki leírja, hogy a magyarokat gyepűk választották el a németektől, és ha azt Arnulf császár fájdalomra (pro dolore) nem semmisítette volna meg, megakadályozhatták volna a magyarok betöréseit Német- vagy Olaszország felé. Ugyanakkor Liudprand tudósítá-

[54] A magyar gyepűkre vonatkozólag vö. *Karácsony János:* Halovány vonás hazánk Szent István korabeli határairól. Századok, 1901. 1037—1058.; *Sipos Zsigmond:* Gyepű körvár; *Tagányi Károly:* Gyepű és gyepüelve. Magyar Nyelv 1916.; *Horváth Miklós:* i. m. „Határvédelem és szláv hatás a XI. században" c. fejezet; *Pauler Gyula:* Anonymus külföldi vonatkozásai. Századok 1883; *Karácsony János:* A honfoglalás és Erdély; *Nagy Imre:* A Lajta mint határfolyam. Századok 1871; *Fodor Ferenc:* Adatok a magyar gyepük földrajzához. Hadtörténelmi Közlemények. 1936. — (A felsorolás a tárgyalás részletessége alapján. — H. M.)

[55] A cseh gyepűkre vonatkozólag vö. *H. Jireček:* Das Recht in Böhmen und Mähren. Prága, 1865. I. 5—11. o.; *H. Jireček:* Prove. Prága, 1904. 20, 93. 216—223, 289, 352. o. A lengyel gyepűkre vonatkozólag vö. *J. Perveyf:* Szlavjane in vzaimnüja otnosenja i Szvjozi Warszawa. 1886. I. 158—59. o. (lengyelül); V. Brandl: Glossarium. Brünn. 1876, 58, 79, 324, 796, o.

[56] *V. Szergejevics:* Drevnosztyi ruszkova prava, Sz. Peterburg 1903. III. 705. o.: *V. Sztorozsaf:* Zászjecsnüja knyigi kak istorikogeográficseszkij archeológicseszkij isztocsnyik 1892. (oroszul).

[57] *J. Kukuljevic Sakcinski:* Archiv za povjesnicu jugoslavensku. Zágráb 1869. X. 48. oldalán ismerteti Krizsanicsnak Bezszonov által orosz nyelven Moszkvában 1859—60-ban I., II. kötetében kiadott munkájának e témára vonatkozó tartalmát (oroszul).

sából megtudjuk azt is, hogy a magyarok már a honfoglaláskor itt találták a szlávok által készített gyepűket, amelyeket őseink átvettek és alkalmaztak a határvédelemben.[58]

Az ilyen határvédelem a korai feudális állam központosított hatalma alatt tartható fenn, amíg a határszéli erdők, folyók, mocsarak, földek a király kezén voltak és védelmükre a hadsereg zömének tulajdonában kellő határőrrel rendelkezett. A határőrök kiváltságai már I. István alatt biztosítva voltak és ezeket megtartották később is. A XIII. században azonban nagyobb arányokban megindult a birtokadományozás, az erdőállományt is folyton csökkentették, a gyepűvédelmi határőrök is kezdték elveszteni jelentőségüket. Anjouk és Zsigmond alatt a határszéli földek, erdők többnyire a főurak kezébe kerültek, akiknek a gyepűk fenntartása már nem állott érdekükben. A határőrök igyekeztek megtartani kiváltságos helyzetüket, amely azonban csak ott sikerült legtöbbnyire, ahol egész falvakat alkotva éltek és őrködtek.[59]

Ilyen körülmények között erősítette meg Károly Róbert a mosonmegyei Káta őreit kiváltságaikban azzal a kikötéssel, hogy továbbra is őrködjenek, jó és gyors lovakkal (equis bonis velocibus) és jó fegyverekkel legyenek ellátva.[60]

Károly Róbert idézett oklevele is — *visszavetítve a múltba* — mutatja, hogy a gyepű védelmét csak könnyűlovasság láthatta el, amely egyrészt a gyepű rendszerébe behatoló nehéz páncélos lovasságot könnyen tudta oldalba és hátba támadni, másrészt a gyepűkről kitörve, támadhatott az ellenség földjén. A magyar és szláv népek XI. századi könnyűlovasságát a marxista irodalomban általában eddig nem értékelik jelentős katonai erőnek,[61] pedig a kor németellenes háborúi is megmutatták komoly katonai szerepüket. Nem véletlen, hogy „I. Henrik új lovasságot hozott létre, amely a harc folytatásának módszerét a magyaroktól stb. vette" — mondja Marx.[62] Ez a reform azonban nem érhette el azt az eredményt, amit a szláv és magyar népek mutattak fel. Nem érhette el Henrik katonai reformja az eredményt a védelemben, mert a német páncélos lovassággal és a paraszti gyalogsággal szemben a magyar és szláv könnyűlovasság a bekerítő hadműveleteket könnyebben és gyorsabban tudta alkalmazni, s ugyanakkor a gyepűrendszer „mozgékony páncélzatot" biztosított számukra. Hasonló volt az eredmény a támadásban is, mert a feudális széttagoltságban a hadviselés már kizárólag a főurak kiváltsága lett és ezeknek nem állt

58 *Migne:* Patrologiae cursus. S. II. 136, 793, 799, o.

59 A faluközösség jelentőségére az osztályharcban vö. *Engels:* A család, a magántulajdon, és az állam eredete. *Marx—Engels:* Válogatott Művek. II. Szikra 1949. 298. o.

60 Anjou Okmánytár II. anno 1327.

61 *Szentmiklósy Lajos:* Az Árpád-kori társadalom. A felépítmény. Bp. 1943. 7—8. o.

62 *Marx—Engels:* Archivum. V. 59. o. (oroszul)

érdekükben a paraszt lóraültetése, és így nem tudta a német császárság a könnyűlovassággal szembeni szükséges hasonló könnyűlovasságot biztosítani.[63] Egyébként hasonló helyzet vált urrá a magyaroknál és szlávoknál is a feudális széttagoltság idején.

Mindenesetre a korai feudális állam hadseregének szegény, szabad és szolgarendű könnyűlovassága harcmodorban őse volt a későbbi paraszti sereg lovas egységeinek, amelyek a paraszti gyalogosokkal együtt nem egy alkalommal megverték a páncélos nemességet a csatatéren.[64]

A hazánkat környező szláv országokban a gyepűvédelmet ugyancsak a királyi kiváltsággal, illetve fejedelmi kiváltsággal ellátott könnyűlovas szabad parasztok, pásztorok és kisbirtokosok látták el.[65] Chobri Boleszlav a határvédelem céljára még külön terményadót (sztróza) is kivetett. A feljegyzés elmondja, hogy a terménybeszolgáltatást azért nevezték „sztrózának", mert a határőrök kapták.[66] A határvédelem és innen kiinduló támadás azonosságára utalnak az altaichi évkönyvek, mikor Aba Sámuel csapatainak 1042-es támadását mondják el. Az évkönyvek írója leírja, hogy Aba csapatai a gyepűk erdeinek védelme alatt (per silvas semet occultarunt), csellel kezdték meg a támadást. Ezt aztán nem írja le részletesen, hanem mintegy köztudomású dolgot azzal jellemez, hogy úgy hajtották végre, amint a szlávok szokták (ut assolent Sclavi).[67]

A szláv—magyar feudális államok katonai együttműködésének erejét tehát nemcsak a hűbéri alá- és fölérendeltségtől való mentesség, hanem hadviselésük számos közös vonása is növelte a feudális német agresszióval szemben.

III.

Magyar és szláv közös harcok a XI. századi német hódítók ellen

A feudális Németország délitáliai kudarca és Lengyelországtól 1017-ben elszenvedett veresége után 1027-ben sikerült II. Konrád császárnak a legerősebb és legfejlettebb hercegségbe, a bajor hercegségbe megválasztatni fiát, III. Henriket.[68] Ugyanebben az évben le tudta törni a svábok ellenállását.[69] Pillanatnyilag megszilárdult a központi

63 *Vö. H. Delbrück:* i. m. 111—113. o.

64 A paraszti seregek szerepére lásd *Engels:* A német parasztháború. Szikra. 1949. 151. o.

65 Csehekre lásd *H. Jireček:* Prôve. Praha, 1904. 21, 43—44, 216—225. o.; a lengyelekre lásd *J. Perveyf:* i. m. I. 158—160. o.; oroszokra lásd *K. V. Bazilevics:* i. m. 92—95. o.

66 *Dlugoss:* Histor Polon. II. 169—70. o. —Ehhez hasonlót találunk István, I. 8. törvényében, ahol a király elrendeli, hogy a vasárnap ökörrel dolgozótól az állatot el kell venni, és elfogyasztásra a várnépnek kell adni. Ugyanez a helyzet állt fenn a ló esetében is, csakhogy ezt megválthatja ökörrel.

67 MGSS. XX. 796. o.

68 MGSS. XI. 189. o.

69 MGSS. XI. 190. o.

hatalom Németországban és most a feudális német hódító politika teljes erővel Kelet-Európa felé fordult.[70]

II. Konrád keleti támadását 1029-ben Lengyelország ellen kezdte meg.[71] A bajor fejedelem kivételével valamennyi nagyobb fejedelemség uralkodó osztálya résztvett a hadjáratban.

A lengyelek kerülték a gyepűk előtti nyílt ütközetet, mint Chobri Boleszlav tette 1017-ben, és az erdők, mocsarak védelme alatt könnyűlovasságukkal morzsolták a német hadsereg erejét. A gyepűkön a nélkülözés, nehéz utak és az állandó lengyel oldal-, hátbatámadás miatt II. Konrád abbahagyta az amúgy is lassú és veszteséges előrenyomulást és Bautzen várát fogta ostrom alá, amely Lengyelország legfontosabb vára volt. Ezt azonban a lengyelek már jóelőre igen jól megerősítették.

Az ostrom közben a lengyel hadjáratban részt nem vevő bajor csapatok Magyarország ellen kezdik meg a hadműveleteket és pusztítani kezdenek a Lajta mentén.[72] A magyarokat nem érte váratlanul a bajorok támadása, annál is inkább nem, mert a bajor—magyar határvillongást szinte állandónak tekinthetjük. Még Géza fejedelem idejében is, aki pedig szövetséget kötött a császárellenes II. Henrik bajor fejedelemmel. Erre mutat a melki apát feljegyzése, hogy I. Liupold őrgróf 984-ben Melk várát elfoglalja a magyaroktól (castrum munitissimum in monte nostro situm, quod homo potentissimus, nomine Gizo, tenebat, magna viceperit, atque destruxit),[73] és III. Ottónak 985. szeptember 30-án kelt levele, amelyben Piligrin passaui püspöknek kedvezményeket ad az állandó határincidensek miatt.[74] Helyesen jegyzi meg Gombos F. Albin, hogy „a hivatalos barátság, amíg II. Henrik élt, külsőleg meg volt,[75] de a német telepeseknek, illetve az egyházi és világi uraknak évről-évre keletebbre történő birtokszerző előrenyomulása miatt megvolt a határharcokban is megnyilvánuló feszültség.[76] II. Konrád trónra lépése után ez a „jó viszony külsőleg" is megszűnt.

A magyarok tehát ilyen körülmények között nemcsak visszaverték a bajorokat, hanem támadásba menve, pusztítani kezdték a Lajtán túli területeket, amelyeket fokozott katonai ellenőrzés alatt is tartottak.

70 Ezért írja *H. Bresslau:* i. m. 213. „Man hat in dieser Übertragung des wichtigsten der deutschen Herzogthümer auf den jungen Heinrich (und sein Sieg gegen Schwaben) *den Anfang einer neuen Politik unseres Kaisers* erblicken wollen . . ."

71 Annalista Saxo MGSS. VI. 677. o. Annales Magdeburgenses MGSS. XVI. 169. o.

72 Gesta Chuonradi II. imperatoris MGSS. XI. 268. o. — Wipő, a német császár udvari papja egyenesen a bajorokat teszi felelőssé tettük miatt a magyar—német háború kitörésében (culpa tamen Baioarium . . .).

73 *Pez:* SRA. I. 271. o.

47 Monum. Bolca XXVIII. I. 243—244. o.

75 *Gombos F. Albin:* Történetünk első századairól, Századok 1911.

76 A német telepesek előnyomulására: MGSS. X. 175. o.; Ebből származó ellentétekre: MGSS. XI. 268. o.

(Stephanus rex Ungariae multas incursiones et praedas in regno Noricum, id est Baioariorum faceret.)[77]

II. Konrád egyrészt a bajorok veresége, másrészt az eredménytelen ostrom miatt kénytelen volt visszafordulni. Lengyelország megvédte függetlenségét.

A lengyel kudarc után és a magyar csapatoknak bajor földön elért sikerei következtében II. Konrád elérte, hogy a fejedelemségek, egyházi és világi grófságok jelentős részét hadba tudta hívni országunk ellen. Erre utal István király legendája, mikor az ellenünk forduló „egész Németország (totius Teutonie) erejéről" beszél.[78]

A készülődés alatt azonban váratlan támadás érte Németországot, mert 1030. január 26-án (más forrás szerint január 16-án) a lengyelek betörtek Szászországba,[79] amelynek következtében a szászok nem is vettek részt a hazánk elleni hadjáratban, sőt a hadjárat alatt fellángoló feudális belharcok egyik területe lett Szászország.[80]

II. Konrád 1030. július elején kezdi meg a támadást ellenünk. A háború lefolyásáról részletes leírással nem rendelkezünk, azonban az egykorú vagy közel egykorú forrásokat összerakva, elég áttekinthető képet nyerhetünk.

Mindenekelőtt fontos számunkra János gvercsei esperes krónikája, akinek leírása szerint István szövetséget kötött Kresimír horvát királlyal és a horvát csapatokkal együtt győzte le II. Konrádot 1030. szeptember 16-án (Dum Sanctum Pannoniae totius Regem cum exercitu petiisset Counradus Imperator, Croatiae Rex Cresimirus S. Stephanum adjuvit, et XVI. Kal. Septembres victoriam habuerant).[81] Ezt a krónikát a polgári történetírás — mint már említettük — hamisnak minősítette, azonban ha figyelembe vesszük a horvát—dalmát—velencei kérdést és azt a tényt, hogy 1026 óta csak 1030-ban sikerül II. Konrád hűbéresét, Barbolano Péter dogét elűzni és Orseolo Ottót, a horvát király szövetségesét, István sógorát visszajuttatni a dogei székbe, ez a történelmi helyzet bizonyítólag igazolja az ekkori horvát—magyar katonai együttműködést. Ehhez járul még a horvát hagyomány Imre herceg és Kresimír leánya házasságáról. A háború katonai lefolyása is — amiről a továbbiakban beszélünk — ugyancsak valószínűsíti ezt a kooperálást. Végül, de nem utolsósorban, a hamisítást kimondó történész ítéletek semmivel sem tudják cáfolni a krónikának ezt a tudósítását.

77 Gesta Chuonradi II. imperatoris MGSS. XI. 268. o.

78 E. *Szentpétery:* SRH. II. 389. o.

79 Január 26-ot ír az Annales Magdeburgenses. MGSS. XVI. 170. o. Január 16-ot jelöl meg az Annalista Saxo. MGSS. VI. 678. o.

80 *Struve:* RGS. I. 438. o.; Pez: SRA. I. 222—223. o.

81 Mon. Hist. Sclav. merid. VII. 471. o.; De regno Dalmatiae, Chroatiae, Sclavoniae notitiae praeliminares I. 101. o.

A németek szempontjából tehát a katonai helyzet a következő: a magyar és horvát csapatok együttműködésével szemben kellett felvenni a harcot. A magyar csapatok az előző évi bajor sikerek következtében helyzeti előnyben voltak, mert már német területen nyugtalaníthatták a könnyűlovasok a német csapatok vonulását és így rákényszeríthették a császárra, hogy arra vezesse a támadást, ahol a mieink akarták.

Ugyanakkor a lengyelek sikeres szászországi betörése következtében innen újabb támadástól kellett tartania.[82]

Valóban a magyar csapatok felhasználták helyzeti előnyüket — amint erre a szentgalleni évkönyv utal — és kényszerítették a németeket, hogy a Fischa folyó vidékén vegyék fel a harcot (Imperator Ungariam invasit eamque citima ex parte circa Fischa fluvium devastat).[83] Az itt harcba bocsátkozó magyar csapat természetesen visszahúzódott a gyepűkbe, azonban ezzel elérte azt a célt, hogy a németek Moson és Sopron között törjenek be, amely terület egyrészt erősen mocsaras felszíne miatt, másrészt a mesterséges gátak következtében[84] a legerősebb gyepűvédelmi része volt Nyugat-Magyarországnak. Ezt igazolják a német krónikák és évkönyvek, amelyek leírják, hogy a császár a Rábáig nyomult előre, olyan területen, amely „folyókkal, mocsarakkal elárasztott, nehezen járható utat" jelentett.[85]

A német csapatok tehát olyan terepen voltak kénytelenek előrenyomulni, ahol Kapuvártól (ami maga is erődítés volt) északra, illetőleg északnyugat felé a Hanság, odébb a Fertő természetes és legyőzhetetlen gátat vetett a betörő ellenség elé.

A Fischa körül tevékenykedő magyar csapatok tehát erre vezették be a németeket. Tőlük balra viszont őrhelyek voltak,[86] amelyeknek őrzését többek között a kátai besenyők és az oroszvári *oroszok is*, akiket Zoltán fejedelem telepített be, végezték.[87] A besenyők és az oroszok baloldalról állandóan támadták a németeket, a többi magyar határszéli egységekkel együtt, úgyhogy azok nem tudtak élelemutánpótláshoz jutni, éhségtől pusztultak (fame periclitabatur).[88] A besenyők

[82] A csehek magatartására vonatkozólag vö. *Székely György:* i. m. 143. o. és *Gombos F. Albin:* i. m. 121—124. o.

[83] MGSS. I. 83. o.

[84] *Fejér:* CD. III. II. 254. 333. o.

[85] Annales Magdeburgensis MGSS. XVI. 169. o.; Annalista Saxo MGSS. VI. 677. o.; Herimmanus Augiensis MGSS. V. 121. o. (Conradus imperator ... Pannoniam petiit et quantum fluminibus et paludibus non obstantibus, Rabam usque devastavit ... difficili et laborioso itinere regionem eius (sc. Stephani) invadens.)

[86] Az őrhelyek okleveles nyomatit lásd *Fejér:* CD. V. I. 299. o.; III. II. 460. o. és *Wenczel:* CDA. I. 261—270. o.

[87] A besenyő őrhelyekre *Fejér:* CD. VIII. IV. 375. o.; Sopron vm. tört. Oklt. I. 15. Az orosz őrségre Hist. Hung. Fontes. Dom. II. 50. o. — Az oroszok betelepítésére vö. Moson megyei történeti és régészeti egylet emlékkönyve. Magyaróvár 1898. 245. o.

[88] Annales Altahenses maiores MGSS. XX. 791. o.

és oroszok baloldali támadásait erősítették valószínűleg a csallóközi őrhelyek magyar katonái is.[89]

A betolakodó német seregek ellen azonban nemcsak a határvidéki csapatok harcoltak, hanem a korai feudális államra jellemzően, I. István „egész Magyarország fegyvereseit" harcbahívta.[90]

A mozgósított fegyveres erők nem várták be, míg a németek a természetes és mesterséges akadályokkal, elárasztásokkal terhelt területeken, a határőri csapatoktól állandóan támadva elvesztik minden ellenálló képességüket, hanem támadták a sereg hátamögötti német területet és elfoglalták Bécset.[91] A támadás irányát nem tudjuk megállapítani a források ezirányú hallgatása miatt. Az altaichi évkönyvek tudósítása azonban ezt a tényt nyilvánvalóvá teszi. Az évkönyvek így határozzák meg a németek vereségének okát: a császár „azonban katonaság nélkül tért vissza Magyarországról és semmit sem haladt előre, *azután, hogy a hadsereg az éhségtől pusztult és a magyarok Bécset elfoglalták*". [Rediit (sc. imperator) autem de Ungaria sine militia et in nullo proficiens, *inde quod exercitus fame periclitabatur et Vienni ab Ungaris capiebatur.*][92] Ez a tudósítás megcáfolja azt, hogy a magyar seregek csak a szétszóródott és menekülő német seregeket üldözték és eközben foglalták el Bécset. Nem mondaná ebben az esetben az évkönyv, hogy a császár nem haladt előre és visszatért, *azután (és ez az időbeli sorrendet fejezi ki)*, hogy Bécset elfoglaltuk, és így remény sem volt arra, hogy a visszavonulás során legalább német földön élelemhez jussanak, mivel mögöttük már magyar seregek voltak. Emellett szól a horvát csapatok részvétele, amelyek a magyar főseregekkel egyidőben támadhattak a német területre. Erre utalnak Matthaeus Palmerius és Sozomenus, amikor II. Konrádnak a „magyarok és horvátok ellen viselt háborújáról" írnak, bár Konrád vereségét győzelemnek tüntetik fel.[93]

A fiatal magyar állam tehát szétzúzta a német támadást, horvát, lengyel fegyveres együttműködéssel. A harcban jelentős szerepet töltöttek be az orosz határőrök.[94] A magyar—szláv 1030-as katonai együttműködésnek hatása nemcsak a magyar függetlenség megvédésében, hanem a következő évi lengyelellenes német támadás visszaverésében is megvolt.

89 Csallóköz magyar betelepülésére vö. *Makkai László:* A Csallóköz történeti vázlata. Századok 1947. 109. o.

90 *E. Szentpétery:* SRH. II. 389. o.

91 Hasonlóan írja le az 1030-as hadi eseményeket *Szalay József—Baróti Lajos:* A magyar nemzet története I. Bp. 1895. 150. oldalon „...a magyarok egyik hadosztálya hátamögött (t. i. Konrád háta mögött) elfoglalta a kis Bécset." — A szerzők állításukat azonban nem indokolják.

92 Annales Altahenses maiores MGSS XX. 791. o.

93 *Matthaeus Palmerius:* Liber de temporibus. *Muratori:* SS. Italic. Nuov. ed. 1906. XXVI. I. 88. o. — *Sozomenus Parisiensis:* Historia. *Tartinius:* SS. Italic I. 10. o.

94 Vö. e tanulmány 47. oldalával.

A vereségnek a bajorok itták meg elsősorban a levét. A következő évben maga III. Henrik, Konrád fia kért békét I. Istvántól, átengedve nekünk a Lajta és Fischa közti területet, valamint innen a Morva felé eső részt. Sőt az altaichi évkönyvek szerint maga III. Henrik jött Istvánhoz békét kérni.[95]

II. Konrád 1031-ben újból hadjáratot indít Lengyelország ellen. Ez a háború azonban világosan megmutatja a hatását annak a két súlyos vereségnek, amelyet 1029-ben és 1030-ban szenvedett el a német császárság. A császár egyrészt nem tud érvényt szerezni a hadbahívó régensburgi gyűlés határozatának, mert a fejedelmek nagyrésze távoltartja magát, másrészt nem mer támadni nagy lovagi hadsereggel. Elgondolása az, hogy kicsi, könnyen mozgó és ellátható sereggel tör be a lengyelek országába. A lengyel csapatok azonban most is ki tudják használni a gyepűkadta lehetőségeket és kiverik a betolakodó német seregeket.[96] Pedig a lengyel belső helyzet kedvezett a német támadásnak, mert a belső úri csoportharcok ekkor kezdődnek meg Mesko és Beszprim Ottó mögé tömörülő frakciók között.[97] Így nem történhetett meg az általános mozgósítás, mégis a két elszenvedett vereség katonailag még mindig éreztette hatását s a németek nem tudtak katonai eredményt elérni támadásukban.

Az 1040-es években mind Lengyelországban, Magyarországon, mind Horvátországban úri csoportharcok folytak. Csehországban I. Vratislav alatt azonban ebben az időben a központi hatalom érvényesült a feudális pártokkal szemben. A cseh fejedelem kijelentette, hogy a legvégsőt kész kockáztatni, semhogy Csehország még egyszer a német igát magára vegye.[98] A német feudális uralkodóosztálynak tehát ilyen körülmények között a csehek jelentették a legfőbb akadályt keleti hódító terveikben, amelyeket II. Konrád halála után (1039) utóda és fia, III. Henrik vezetésével folytatni akartak.

Nem is váratott magára sokáig a német támadás. A német birodalom serege két csoportban állott 1040. aug. 15-én a cseh határon. A nagyobbszámú rész a király vezetése alatt Komból kiindulva a cseh erdőn keresztül akart Prágába vonulni; a másik seregrész pedig Bardo mainzi érsek és Ekkard meiseni őrgróf vezetésével Kulm felett Brünn vidékére irányult.[99]

95 A békekötésre Annales Hildesheimenses. MGSS. III. 98. o.; Annales Altahenses maiores MGSS. XX. 791. o. — Az átadott területre III. Henrik 1051. október 25-én, Hainburgban kelt adománylevéléből következtethetünk, amelyben a császár az 1043-ban visszafoglalt terület dézsmáját az egyháznak adományozza: „. . . ex una parte Danubii inter Fiscaha et Litacha, ex altera autem inter Strachtien et ostia Fiscaha usque in Maraha . . .” Monum. Boic. XXIX. I. 103—104. o.

96 Annales Magdeburgenses MGSS. XVI. 170. o., Annalista Saxo MGSS. VI. 678. o. — *Bresslau:* i. m. 328—329. o.

97 Gesta Chuonradi II. imperatoris MGSS. XI. 268. o.

98 *Cosmas:* Chronicae Bohemorum MGSS. IX. 70—71. o.; *Palacky:* i. m. I. 282. o.

99 Annalista Saxo MGSS. VI. 684. o.

Bretislav is két részre osztotta a népfelkeléssel megerősített seregét. Az egyik rész az ő vezetésével a cseh erdőbe vonult Henrik ellen, a másik rész Prkős zsupán parancsnoksága alatt védte a határt. Ebben a seregrészben vett részt a három „légió" magyar csapat is.[100]

Bretislav Csehország gyepűrendszerét, hágóit mesterséges akadályokkal megerősítette és seregrészét két csoportba osztotta. Az egyik rész a gyepűknél, sáncoknál foglalta el állását, a másik, mint hátvéd (!) az erdőben helyezkedett el. 1040. augusztus 22-én megindult Henrik támadása. A benyomuló csapatokat a sáncoknál lévő cseh csapatrészek zsákba fogták úgy, hogy a zsák szája a hátvéd-egységek vonalába esett. A német páncélos lovasság nem tudott ellent állni és már augusztus 23-án a német seregnek ezt a részét teljesen megsemmisítették a csehek. III. Henrik apjához hasonlóan katonaság nélkül (sine militia) tért vissza.[101]

Északon a német sereg másik része sem tudott előrenyomulni, mert a cseh csapatok vállvetve a magyar harcosokkal tartották a gyepűállásokat. Bretislav augusztus 31-ére ért ide és ekkor ezt a német seregrészt is megsemmisítették.[102]

Magyarországra már előrevetíti árnyékát a hamarosan bekövetkező német győzelem, de még a cseh—magyar fegyverek megverik a német hódítókat — cseh földön. Ennek jelentőségére mutat rá Székely György: „a császár erőinek a Csehországban való lekötöttsége nyilván megkönnyítette a Péter elleni magyarországi mozgalom sikerét, hozzájárult Aba Sámuel királysághoz", akinek „mozgalma — a német hódító törekvéseket tekintve — folytatása volt István külpolitikájának".[103]

A német uralkodóosztály nem nyugodott bele a vereségbe. A német urak serege III. Henrik császár vezetésével 1041. augusztus 15-én ugyanazon a helyen, ugyanúgy támadott, csak a két német seregrész most nagyobb volt.

A cseh erdőknél támadó német sereget egy Günther nevezetű áruló vezette, aki több mint 30 évig élt a cseh erdőkben. Vezetésével a németek délről, ahol a határ gyengébb volt, Csehország belsejébe tudtak nyomulni, elkerülve a cseh erődítéseket. Prkős zsupánt, aki a magyar csapatok ismételt részvételével a másik cseh seregrészt vezette, 100 aranynyal megvesztegették és így Ekkard őrgróf a Moldvához ért. Bretislav Prágába vonult vissza és itt akart ellentállni, azonban a túlerővel szem-

100 Annalista Saxo uo.; Herim. Aug. Chron. MGSS. V. 123. o. *Cosmas:* u. o. 70—74. o.

101 Annalista Saxo MGSS. VI. 684. o.; *Aventinus:* Annal. Boior. Liber quintus. *Cisnerus:* Aventin 408. o. Chron. Boh. auct. Neplachtone.; *Pez:* SRA. II. 1028. hasáb.

102 Uo.

103 *Székely György:* i. m. 144. o.

ben nem tudta a várost tartani és békét kért. A béke eredménye: Csehország német hűbéres lett.[104]

A cseh háborút követő éveket a német keleti hódítás sikerei jellemzik. Lengyelország, Csehország, Magyarország — Aba rövid uralkodásának idejétől eltekintve — német hűbéri ország. Horvátországban Bizánc befolyása erősödött.

A XI. század második felében azonban ismét erőteljesen megindul a magyar és szláv népek küzdelme a német császársággal szemben — eredménnyel. „E népek harcainak belső társadalmi erői a „pogányfelkelések" népi mozgalmak, amelyek nemcsak a feudális kizsákmányolás, hanem a német feudális befolyás és az azt támogató római egyház ellen is irányultak.[105] A felkelések németellenességét az uralkodóosztály magyar és szláv etnikai része a feudális nacionalizmusnak, mint ideológiának köntösében felhasználta a német hódítókkal szemben saját vezető szerepük biztosítására országukban — ugyanakkor kizsákmányoló hatalmuk érdekében a németek kiszorítása után le is verték e mozgalmakat.[106] Ez a feudalizmus további erősödéséhez vezetett.

Péter és a németek ellen forduló magyarság követeket küldött Andrásért és Leventéért, hogy jöjjenek az országba és álljanak a németellenes harcok élére.[107] András apósa, bölcs Jaroszlav orosz csapatokat adott, amelyeknek élén érkeztek meg a határra.[108]

Abból, hogy András katonai kíséretében lengyel egységek is voltak, következtethetünk a magyarok Bélához küldött követségére is, aki a lengyel fejedelem udvarában élt. Kázmér még nem mert a császár és Péter ellen támadni, de nem ellenezte, hogy Endre orosz fegyvereseihez lengyelek is csatlakozzanak. Péter halála után Bélát elbocsátotta, hogy segítségére legyen bátyjának a német császár elleni háborúkban. III. Henrik az Andrásnak adott lengyel segédcsapatok miatt Kázmér ellen háborút is akart indítani, amiben betegsége akadályozta meg.[109]

András a hatalmas számban hozzácsatlakozó magyar fegyveresekkel, az orosz és lengyel csapatokkal leverte Pétert és védelmére hazánkban állomásozó német csapatokat.[110]

Sajnos, az ütközetek lefolyásáról nem maradtak fenn feljegyzések. Méreteikre azonban következtethetünk abból, hogy Péter „az ország javait kevély szemmel és telhetetlen szívvel falta a fenevadak módjára

104 Annalista Saxo MGSS. VI. 684. o.; Herim. Aug. Chron. MGSS. V. 123. o.; *Cosmas:* Cron. Bohem. MGSS. IX. 70—74. o.; *Cisnerus:* Aventin. 408—409. o.;
105 *Székely György:* i. m. 146. o.
106 A magyar „pogánylázadásokra" E. *Szentpétery:* SRH. I. 359. o. — A lengyel népi felkelésekre *M. Gumplovich:* Zur Geschichte Polens im Mittelalter 1901. 120. — Analóghelyzet a kievi orosz államban. *B. D. Grekov:* A feudalizmus keletkezése Oroszországban. Tört. Tud. Int. Ért. 1952. III. 7—9. 12. o.
107 *E. Szentpétery:* SRH. I. 342—343. o.
108 *Marczali Henrik:* Magyarország története az Árpádok korában (Szilágyi Sándor szerk.: A magyar nemzet története II. Budapest 1896.) 48. o.
109 *Dlugoss:* Histor. Polon. III. 237. o.
110 *E. Szentpétery:* SRH. I. 343. o.

ordító németekkel, az erősségeket, várakat és kastélyokat németeknek és latinoknak adta, hogy őrizzék.[111]

A császár itáliai és hollandiai hadjárata miatt nem tudott segítséget nyújtani Péternek.[112] Egyébként a magyar—orosz—lengyel fegyverek 1046-os győzelmének jelentőségét mutatja Steindorf német történész kétségbeesett felkiáltása 1046 magyar eseményeire: „Katastrophe in Ungarn: Kőnig Peter gestürst, der Arpade Andreas Kőnig!"[113]

Magyarország függetlenségét hamarosan veszélyeztette az újból fellángoló úri csoportharc, amelyben András a német császár segítségére támaszkodott, ami egyenlő volt az ország önállóságának feláldozásával. Ennek jegyében tört ki a küzdelem András és öccse, Béla között. Andrást, akinek fia, Salamon III. Henrik leányával kötött házasságot, német csapatok segítették Vilmos weimari herceg és Eppo zeitzi püspök vezetésével[114] cseh csapatok.[115] Bélát három lengyel dandárral Merész Boleslo támogatta.[116]

Mielőtt rátérnénk a hadműveletek leírására, meg kell jegyeznünk, hogy, sajnos, a magyar, cseh, lengyel és német krónikák, évkönyvek általában az ütközetek befejező részét írják le. Kivételt képez az orosz őskrónika, amely éppen a magyarokkal kapcsolatban az 1099-i przemysli ütközetnél a felvonulási és a harc dinamikai részét mondja el (erre a továbbiakban kitérünk). Így rengeteg, apró részletekből kell összerakni azt a megközelítő képet, amelyet alkothatunk magunknak e kor dicső németellenes függetlenségi harcokról. Ez a helyzet az 1060-as háborúval is.

A Képes Krónika elmondja, hogy az I. Andrást támogató német hadak vezére, Vilmos herceg és a cseh hadvezér, Eppo püspök látva Béla csekély, előretolt könnyűlovas hadait, a lescsapatokat üldözni kezdték a Tisza felé és a Tiszán át is.[117]

A Tisza mögött azonban a lengyel hadak mellet nagyszámú magyar csapatok is voltak. Ez a tudósítás rámutat arra, hogy Béla előretolt csapatai nem messze a Tiszától szándékosan csalták András seregének jelentős részét, a német csapatokat a Tiszán túlra, ahol a magyar—lengyel fősereg helyezkedett el. Boleslav ugyanakkor egy lengyel seregrészt Trop-

111 *E. Szentpétery:* SRH. I. 323. o.
112 *E Steindorff:* Jahrbücher des Deutschen Reichs unter Heinrich III. I. 303—304. o.
113 *E. Steindorff:* i. m. I. 305. o.
114 Annales Altahenses maiores MGSS. XX. 810. o.,
Annales Magdeburgenses MGSS. XVI. 174. o.,
Annalista Saxo. MGSS. VI. 693. o.,
Cisnerus: Aventini An. 431. o.
115 András cseh kapcsolataira lásd: a genealógiai táblázatot. — MGSS. XVI. 174. o.
116 *E. Szentpétery:* SRH. I. 356. o.
117 *E. Szentpétery:* SRH. I. 357. o.

pau felé indított, hogy a cseheket így kiugrassa a háborúból.[118] *Így igyekeztek megosztani az ellenséget,* ami a továbbiakban nyilvánvalóvá válik.

Közben azonban felmerül a kérdés, milyen útvonalon érkeztek a lengyel csapatok a Tisza mögé? Erről a kútforrások nem beszélnek. Azonban rendelkezünk olyan adatokkal, amelyek nagymértékben valószínűsítik a lengyel hadak felvonulási útvonalát, figyelembevéve, hogy a hercegség területe Magyarország északi és keleti részére terjedt ki.

Sáros megyével már találkoztunk István idejében is. A megye északkeleti sarkában Szekcső völgyében volt Stráž (őrhely). Pais szerint ez a Szekcső a szökik ige gyakorító szökős alakjának participiumával azonos.[119] A völgy neve kifejezi, hogy itt volt a fő érintkezési pont a magyar hercegek számára a lengyelekkel, akikhez a XI. században rokoni kapcsolaton túl fegyveres szövetség is kötötte őket a német hűbéres magyar úri csoporttal szemben, akik elől gyakran menekülniök kellett és fegyveresen visszatérniök ellenük. Ez magyarázza a helység „szökős" elnevezését. E terület művelését mutatják az ugyancsak itt található Sóvár, Vörösalma községek.[120] Bár XIII. századi névre mutat az ugyancsak itt fekvő Lófalva, vagyis futár- és hadiszolgálatra alkalmas lótenyésztési falu, azonban az előbbiek alapján nagy valószínűséggel feltehető, hogy a hercegeknek már volt itt telepük.[121] A lengyel felvonulásnak ezt az irányát alátámasztja a magyar—lengyel krónika is, amely Béla győzelme után leírja Boleszláv és Béla együtt *sóvári* vadászatát.[122] Egyben ez a leírás igazolja azt a feltevésünket, hogy Sáros megye a magyar hercegek részére érintkezési terület volt a lengyelekkel. Összefoglalva, tehát a lengyel csapatok Sáros megyén keresztül érkezhettek a Tisza mögé. A Tisza melletti csata (helye ismeretlen, de a lengyel felvonulási irányból következtetve, a Tokaj és Szolnok közti szakaszon lehetett) Béla győzelmével ért véget, aki üldözte a német hadakat és cseh segédcsapatokat. A menekülő német—cseh csapatok Kapuvár előtt már egyesültek Endre csapataival. Endre ezután a nyugati „királysági kapun"[123] (portae regni), Kapuváron át akart visszavonulni és német területről, rendezett sereggel visszatérve, folytatni a harcot Béla ellen. A kaput azonban időközben „mesterséges elárasztásokkal, hidak lerombolásával és nagyszámú

118 *Thuróczi:* Chron. II. 44. *Bielowszki:* i. m. I. 612. o.; *Dlugoss:* i. m. III. ad. anno 1065.

119 *Pais Dezső:* Magyar Anonymus. 139. o.

120 Sóvárt Anonymus már a maga korához mérten is régi településnek mondja.

121 Vö. *Kniezsa:* i. m. 382—383, 410. o.

122 *Bielowszki:* Mon. Polon. I. 512. o.; *Thuróczi;* Chron. II. 44.

123 A királysági kapu alatt a legnagyobb valószínűséggel Kapuvárt kell értenünk. — III. Istvánnak egy 1162-i okmánya ugyanis Kapuvárt olyan országos várnak nevezi, mely nemcsak végvár, hanem a Rába-közi örök központja is volt (sedes Rábaköz) *Fejér:* CD. II. 164; Codex Dipl. Patrius I. 272, 275, 293, 312. o.

más erődítésekkel" lezárták.[124] Endre tehát kénytelen volt felvenni a harcot. A krónikák elmondják, hogy Endre csapatai egész éjjel harcban álltak egy dombra szorulva, azonban Béla seregei hátuk mögé kerülve végleges győzelmet arattak.[125] A cseh csapatok vezérének, Eppo püspöknek a „dühös magyarok kitolták a szemét". Feltűnő, hogy Béla seregei és a lengyel csapatok az ország keleti területén voltak és ott is kezdődött meg a hadművelet, mégis mire Endre Kapuváron át vissza akart vonulni, ez a gyepű kapu lezárta az útját, noha a dunántúli rész a király területe volt. Ennek többek között magyarázata az lehet, hogy a német hűbéres András ellen fellázadtak a határőrök[126] és átálltak éppen a döntő pillanatban a németellenes harcok hőséhez, a „bajnok Bélához",[127] aki seregével meglepetésszerűen üldözte a gyepűkbe a királyt. Nem kis szerepük volt ebben a magyar határőrök mellett a besenyő és az oroszvári orosz határőröknek is, akiknek határőrtelepei a közelben voltak.

A magyar—szláv fegyverek tehát ismét kiharcolták az ország függetlenségét és Béla, a kiváló hadvezér lett az uralkodó.[128]

Béla halála után (1063) a német császár megint meg tudta teremteni hűbéri uralmát országunk felett, mert a ránktörő sereg, támogatva a Salamon mögött álló magyar földesúri csoporttól, királlyá tette András fiát.

Salamon uralma (1063—1074) alatt azonban az országban állomásozó német csapatok ellenére is egyre erősödött a németellenes mozgalom Béla fiainak, Géza, László, Lambert vezetésével, akik apjuk külpolitikáját folytatták.[129] Fejlődésen ment át a magyar katonai elem is, mert a földművelés általánosabb elterjedése következtében a hercegek seregében nagyszámú kaszás, villás harcolt a németekkel szemben. A német hódítás szempontjából a nemzetközi helyzet is megváltozott számunkra, mert a német császár, IV. Henrik közvetlenül nem tudott beavatkozni a pápaság ellen vívott harcai miatt.[130]

A megváltozott belső és nemzetközi helyzet meghozta a megszilárdulását azon harcok eredményében, amelyeket idáig vívtunk a szláv országokkal szövetségben a németek ellen.

124 *Cisnerus:* Aventini An. 431. o.

125 Uo.

126 András már a hadműveletek megindulása előtt is számolhatott ezzel, mert feleségét, fiát és menyét kincseivel együtt Tibold ispán kíséretében Ernő osztrák őrgrófhoz Mölk várába küldte.

127 Az 1051, 52-es német támadások elleni honvédő harcok győzelmes vezére volt.

128 *E. Szentpétery:* SRH. I. 338. o.

129 1064—65-ben Boleszlav lengyel csapatainak segítségével Béla fiai megverik Salamont, de még nem elég erősek ahhoz, hogy átvegyék az uralkodást. Kibékülnek. (*Thuróczi;* Chron. II. 47. o.) 1069-ben ismét kitör a harc Salamon és a magyar hercegek között, most Ottó, morva herceg támogatásával győznek, de az előbb említett körülmények miatt ismét kibékülnek. (*Sommersberg:* Scriptores ... II. 27. o *E. Szentpétery:* SRH. I. 377—380. o.

130 Vö. *G. M. Knonau:* Jahrbücher des deutschen Reiches unter Heinrich IV. und Heinrich V. Leipzig 1890. II. 431—432. o.

Igen lényeges része a megváltozott külpolitikai helyzetnek, hogy Lengyelország is ebben az időben lerázta magáról a német uralmat; Csehországban pedig egyrészt II. Vratiszlav cseh fejedelem, — bár hűbérese volt IV. Henriknek — a császár itáliai lekötöttségét kihasználta jelentős kedvezmények elérésére, az ország függésének gyöngítésére, másrészt együttműködést teremtett Ottó morva herceggel, aki a köréje tömörülő cseh földesurak feudális politikai pártjával német-ellenes politikát folytatott. Vratiszlav hallgatólagosan tudomásul vette, hogy a magyarok oldalán Ottó fegyveresen részt vegyen Salamon és a német csapatok ellen.[131]

A német uralom megszüntetését jelentő fegyveres harc döntő szakasza 1074 elején következett be.

Salamon 1074. februárja elején táborba szállt magyar, német és cseh[132] hadaival Szekszárd mellett, Kesztölcnél Béla fiai ellen. László Csehországba ment, hogy segítségül hívja Ottó morva herceget, Lambert pedig lengyel segítség után nézett.

Géza a tiszántúli hadainak négy „dandárjával" a cseh határ felé igyekezett, hogy a megütközés előtt egyesüljön László magyar csapataival és a cseh—morva segédhadaival. Salamon azonban Vid ispán és német vezéreinek tanácsára azonnal megindult Géza üldözésére, hogy megakadályozza az egyesülést és előbb kényszerítse ütközetre a magyar herceget. Indokolttá tette ezt a lépést az is, hogy Géza tiszántúli seregeinek 3 ispánja, Petrud, Bikás és Szaonok a királlyal működtek együtt. Ennek „köszönhető", hogy Salamon utolérte Géza seregét és kényszeríteni tudta 1074. február 26-án a kemei síkon az ütközetre. Az ütközetnek rövid lefolyása volt, mert Salamon arcvonalának támadásakor a három áruló ispán a vezetésük alatt álló csapatokkal megadta magát.[133] Géza a megmaradt és hozzá hű kis csapatával utóvéd harcok közepette át tudott kelni a Tiszán Cothoydnál (?).[134]

Géza a Tiszán való átkelés után az e területen levő seregrészének tizenegy dandárjával Vácnál[135] egyesült az időközben megérkező László magyar és Ottó morva hadaival. Ezalatt Salamon is átkelt a Tiszán Tokajnál és Péter fia udvarában szállt meg. Itt kapta a hírt Géza és László egyesüléséről. Innen Salamon Rákosra vonult, ugyanakkor Vác vidékéről a hercegek és Ottó Cinkotáig mentek előre. A két sereg között

131 Vö. F. *Palacky:* i. m. I. 332—333. o. Chronicon Sazaviense in Script. rer. Boh. I. 100—103. o.

132 A cseh hadak jelentéktelen számban jelentek meg Szvatopluk vezetésével, aki Csehország egyik kisebberejű földesura volt, szemben a gazdag Ottó morva herceggel, Béla fiainak szövetségesével.

133 A három áruló elnyerte méltó büntetését, mert — a krónika elbeszélése szerint — a megadás jele a paizs felemelése lett volna, de a német csapatok ezt nem tudva, az árulókat is lekaszabolták.

134 A krónikában a Cothoyd helység megjelölést pontosan meghatározni nem tudjuk. Egyes vélemények szerint Tokajjal, mások szerint Kota érrel (Tiszafüred mellett) azonos.

135 A hagyomány szerint ennek emlékére emelte Géza a váci templomot.

felvonulásaik befejezése után Mogyoród nevű hegy volt. Felvonulásuk közel 18 napig tartott.

1074. március 14-én került sor a döntő ütközetre. E nap hajnalán Salamon, mielőtt csapatait hadrendbe állította volna, Mogyoród hegy tetejére lovagolt. A poggyászhordóknak megparancsolta, maradjanak a hegy oldalában és így őt és fegyveres kíséretét felállított őröknek nézzék Géza seregei. Salamon legerősebb csapatrészével Gézát akarta az ütközet folyamán először támadni, hogy ott gyors áttöréssel demoralizálja a herceg csapatait. Ezért végezte saját maga a felderítést. A magyar hercegek azonban megtévesztették az ellenséget. A balszárnyra állították a legerősebb csapatrészt, a bihari dandárt László vezetésével, de Géza zászlói alatt; középen Géza nyitrai dandárai voltak László zászlói alatt és a jobboldalon foglaltak állást Ottó cseh—morva csapatai. Ezenkívül mindkét szárnyon 3x3 dandárt állítanak fel 4—4-es sorban, melyeknek feladata kétoldalú bekerítést végrehajtani (preterea ex utraque parte ter tria agmina quaternatim connectendo conservarerunt).

Salamon a „felderítésének" megfelelően ugyancsak három részre tagolta haderejét. A baloldalon állottak Vid, a bácsi ispán vezette csapatrészek. Középen a német és cseh csapatok Markvard és Szvatopluk vezetésével; a jobboldalon pedig a frontvonaluk fősúlya (szemben Géza csapatainak hitt László seregrészével) Salamon vezetésével.

Salamon indítja meg a támadást a jobbszárnyon. Támadása azonban László seregének ellenállásán és az e szárnyon elhelyezett könnyűlovas dandár támadása folytán nemcsak megtörik, hanem a hercegek egész balszárnya ellentámadásba átmenve, szétszórja Salamon csapatait és a német—cseh csapatok oldalába kerül. Szinte egyidőben hasonló sikert ér el Ottó seregrésze is, mivel oldalbakapja Vid ispán csapatait, ahol Vid el is esik. A középen Géza csapatai lendültek ezután támadásba és teljessé teszik a győzelmet, amit erkölcsileg az is segített, hogy Salamon katonái az ütközetben veszik észre Géza és László cseréjét és így Salamon által tervezett demoralizáló tényező, mint a bumeráng, éppen visszafelé ütött. A vesztes csatából Salamon Moson várába menekül. Gézáék idáig üldözik a királyt. A várat azonban ostrom alá nem veszik, hanem megerősítik a mosoni és soproni gyepű kapuit. Salamont Pozsony és Moson birtokában hagyva, László seregei körülzárják a várakat anélkül, hogy különösebb hadműveleteket kezdenének.[136] Pozsonyt és Mosont László király szabadítja fel végleg 1083-ban.

Nem tartozik szorosan a tanulmány keretébe a magyarok 1099-i przemysli ütközete, azonban ki kell térnünk rá, mert az erről fennmaradt forrásanyag értékes tudósítást ad a XI. századi magyar had-

136 E. *Szentpétery:* SRH. I. 377—391. o.

viselési módról és ez egyúttal ténybeli kiegészítésül is szolgál a már tárgyalt magyar—szláv hadviselés közös vonásához.

Kálmán 1099-ben II. Szviatopluk kievi nagyfejedelem hívására Oroszországba ment, Ratiszláv fiai: Vasziko és Volodár ellenpárti orosz hercegek ellen, akik a birtokaikra tört Szviatoplukot előzőleg megverték.

Kálmán nagy sereggel átkelt a Kárpátokon és Przemysl városát körülfogta, amelyet Volodár védett. Az ostrom alatt az orosz hercegek a kunokat hívták segítségül, akik Kálmán seregét megverték.

A magyarok 1099-i premysli csatáját a kunok ellen két forrásból ismerhetjük meg: a Képes Krónikából és az orosz őskrónikából. Nevezetes ez azért is, mert az előbbi a csata 3. fázisáról, a vesztes magyar sereg üldözéséről beszél, míg az orosz őskrónika a csata előkészítését és lefolyását mondja el egészen a kunok felülkerekedéséig.

Az orosz őskrónika az 1099-i csatát így írja le: „Bonjak (a kun seregek vezére) csatarendbe állította seregét és három csapatban vonult a magyarok elé. Altunopát 50 legénnyel előreküldte, Dávidot a zászló alá állította, a magáét pedig két részre osztotta, egyre-egyre 50 embert téve. A magyarok pedig hadanként állták fel. Altunópa oszlopa az első had elé rohant s nyilazva elszáguldott előtte. A magyarok pedig utána rohantak s midőn Bonjakon túlhaladtak, ez a hátuk mögé küldte mészárlóit. Altunópa erre megfordult s nem engedték vissza a magyarokat, hanem közrefogva tömegbe szorították, roppant öldökölve őket. Bonjak pedig 3 részre osztott seregével tömegbe nyomta össze a magyarokat, mint a sólyom a gerlét. És megfutottak a magyarok..."[137]

Ez a tudósítás két fontos tényre derít fényt. Egyrészt rámutat arra, hogy a kunoknak — akik nomád pásztortársadalmi rendszerben éltek — ugyanaz volt a harcmodoruk, mint a honfoglaló és kalandozó magyaroknak, másrészt a krónika elbeszéléséből kitűnik az is, hogy 1099-ben a magyarok egyáltalán nem ismerték fel saját régi taktikájukat. Ebből logikusan következik, hogy már a század közepén, sőt elején sem alkalmazták a nomád haditaktikát (s erre bizonyítékot nem is találunk), mert különben nehezen elképzelhető, hogy a XI. század folyamán egyik évről a másikra ennyire elfelejtették volna előbbi harci taktikájukat. Igaz, hogy mind a magyar, mind a szláv népek e korabeli hadművészetében még jelentős szerepet töltenek be olyan hadviselési elemek — mint a könnyűlovasság, lescsapat, gyepürendszer stb. —, amelyek az előző korból élnek tovább a korai feudális társadalmi viszonyok között, azonban ezek már feudális tartalommal telítődtek meg.[138]

A XI. században a német hódítók elleni dicső harcok sorát V. Henrik 1108-as betörés zárja le, amelyre Kálmán király és Ákos herceg mögött tömörülő nagybirtokospártok küzdelme adott alkalmat. Álmos hívására

[137] *Hodinka:* i. m. 20. o.
[138] Vö. e tanulmány 41—43., 44. oldalaival.

V. Henrik 1108 szeptember elején tört be Magyarországra.[139] Pozsonyt vette ostrom alá, hogy így elkerülve a rettegett gyepüket, Pozsony bevétele után a Dunára támaszkodva nyomulhasson be országunk közepébe.

A német támadással egyidőben cseh segédcsapatok Szvatopluk vezetésével a Vág vidékére csaptak be.

Kálmán Pozsonyt rendkívül megerősítette, hogy ellent tudjon állni az ostromnak. Seregét pedig két csoportra osztotta. Az egyik seregrész Pozsony körül — főleg éjjeli — támadásokkal állandóan zaklatta az ostromlókat. A másik seregrész Kálmán vezetésével III. Boleszlav szövetségében betört Csehországba és így nemcsak visszavonulásra kényszerítették a felvidékről Szvatoplukot, hanem saját országában is vereséget mértek rá október közepén. Győzelmükben jelentős segítséget adott a német ellenes cseh Bretiszlav herceg is.[140] V. Henrik egyrészt a sikertelen ostrom miatt, másrészt cseh hűbéresének veresége következtében kénytelen volt Pozsony alól eredménytelenül visszafordulni. A kudarc után a német császár Boleszláv ellen fordult. Kezdetben sikereket is ért el és elfoglalta a német határ mentén lévő lengyel erődítéseket. Most azonban Kálmán nyújtott fegyveres segítséget a lengyeleknek és a lengyel—magyar csapatok az éj leple alatt leptek meg a németeket. Visszafoglalták a várakat, szétverték a német csapatokat, sőt a császárt fogolyként Kolbergbe vitték, ahonnan csak 6 havi rabság után engedték szabadon.[141]

*

A XI. századi németellenes harcoknak, a magyar—szláv összefogásnak eredménye, hogy hazánk ekkor megmenekült a német függőségtől.

Ezzel egyidejűleg azonban már jelentkeztek a magyar feudális uralkodóosztály hódító törekvései, amelyek keletre, illetve délre irányultak. Következményeként kölcsönös elidegenedés állott be a magyar és a szláv államok között és ez a körülmény igen károsan éreztette hatását Magyarországnak nyugati viszonylatában az ország függetlensége szempontjából.

139 E. *Szentpétery:* SRH. I. 429. o.

140 Annales Magdeburgenses MGSS. XVI. 185. o.: Annalista Saxo MGSS. VI. 746—747. o.; *Cosmas:* Chron. Boemorum MGSS. IX. 111—114. o.; Mon. Polon hist. II. 504—505. o.

141 Chron. Polon. Siles. MGSS. XIX. 561. o.

A HONVÉDSEREG STRATÉGIAI ELLENTÁMADÁSA ÉS A SZABADSÁGHARC NEMZETI EGYSÉGFRONTJÁNAK FELBOMLÁSA 1849 TAVASZÁN*

(I. KÖZLEMÉNY)

Spira György, a történettudomány kandidátusa

AZ ELSŐ, SIKERTELEN KÍSÉRLETEK STRATÉGIAI ELLENTÁMADÁS MEGINDÍTÁSÁRA ÉS A LIBERÁLIS NEMESSÉG TÖMEGES JOBBRATOLÓDÁSA

A kápolnai vereség

Dembiński altábornagy, a honvédsereg főerőinek januárban kinevezett új főparancsnoka február végén, Görgeynek Klapkával történt egyesülése után elérkezettnek látta az időt ellentámadás megindítására a főhadszíntéren. Dembiński, aki a magyar szabadságharc ügyét saját hazája ügyének tekintette, ki akarta ragadni a kezdeményezést az ellenség kezéből és megsemmisítő csapást kívánt mérni az ellenség főerőire. Szabadságharcos múltja és ez a terv, amely ekkor már kétségtelenül kivihető volt, keltette fel iránta a bizalmat Kossuthban, aki azt remélte, hogy Dembiński működése nemcsak a hadiszerencse megfordítására, hanem egyben a most neki alárendelt Görgey megfékezésére is alkalmas lesz.

Dembiński azonban főparancsnoki tevékenységét már eleve igen baljóslatú előjelek közepette kezdte meg. A Görgey hadtestéhez tartozó tisztek zöme — nem ok nélkül — úgy látta, hogy Dembińskit azért is nevez-

* E cím alatt két folytatásban részleteket közlünk a szerzőnek *A magyar forradalom* 1848—49-ben címmel rövidesen megjelenő munkájából, amely bővebb változata a készülő egyetemi magyar történeti tankönyv megfelelő fejezetének. Egyes kérdésekkel (a korábbi hadieseményekkel, a tavaszi stratégiai ellentámadást előkészítő hadseregszervező munkával, a megelőző belpolitikai küzdelmekkel, Görgey katonai szerepének politikai alapjaival, a nemzetközi helyzet korábbi alakulásával stb.), amelyeket a szöveg ismerteknek vesz, a munka előző, itt közlésre nem kerülő részei foglalkoznak. — *A szerk.*

ték ki főparancsnokukká, mert ő nem osztja a Görgey váci nyilatkozatában foglaltakat. S éppen ezért ezek a tisztek nem titkolták, hogy nem lesznek hajlandóak engedelmességet tanúsítani Dembiński iránt. Maga Görgey azonban még korainak, következményeiben várhatóan fölöttébb veszélyesnek tartotta az engedelmesség esetleges azonnali megtagadását. Igyekezett tehát meggátolni a tisztikarában érlelődő engedetlenség nyílt kifejezésre juttatását, de úgy, hogy azért az engedetlenség szelleme továbbéljen. Ennek a célnak megfelelően február 14-i napiparancsában, bejelentve, hogy a hadügyminisztérium hadtestét önállóságától megfosztotta és Dembiński főparancsnoksága alá helyezte, formailag felszólította ugyan tisztjeit, engedelmeskedjenek ennek a rendelkezésnek, de már ezt a felszólítást is úgy fogalmazta meg, hogy az önmagában is ösztönzést adjon a további engedetlenségre. „... Felhívok minden alattam álló törzs- és főtisztet — írta napiparancsában —, fogadják e látszólagos *leáztatást* hasonló egykedvűséggel, a minővel magam, lemondván hadtestparancsnoki önállóságomról, az együttülő országgyűlés határozatának engedelmeskedve, magamat Dembiński altábornagy — egy, *a mint mondják*, hadban megőszült érdemdús vezér — parancsainak önként alávetem." Közben pedig csak a kedvező alkalomra várt, hogy megkísérelhesse Dembiński félreállítását.

És az alkalom nem is váratott magára sokáig. Dembiński rövidesen olyan hibákat követett el operációiban, amelyeket Görgey könnyen kihasználhatott s nem is késett kihasználni saját céljaira.

A branyiszkói ütközet után Schlick hadteste elhagyta Kassát és a közeledő Görgey elől kitért délnyugati irányban, hogy Görgey és Klapka két tűz közé ne tudja szorítani. Schlick arra törekedett, hogy egyesüljön Windischgraetzcel, s ennek megkönnyítésére Windischgraetz is megindította seregének zömét Gyöngyös felé, a szolnoki hídfő védelmére egyedül Jelačić hadtestét hagyva hátra. Dembiński terve most az volt, hogy az Egerből Gyöngyösön át Pest felé vezető országút mentén megsemmisítő csapást fog mérni az ellenség főerőire. Erre a célra Görgey és Klapka csapatait, valamint Perczel volt hadtestét használhatta fel. E sereg létszáma azonban alig haladta meg a 35 ezer főt, vagyis nem volt nagyobb, mint Windischgraetz és Schlick egyesülni készülő erői. Dembiński tehát annak érdekében, hogy a főcsapás irányában erőfölényt biztosítson magának, úgy rendelkezett, hogy Vécsey és Damjanich Szolnokkal szemben elhelyezkedő 12 ezer főnyi csapatai még a főtámadás megkezdése előtt intézzenek tüntető támadást Szolnokon át Pest felé, hitessék el az ellenséggel, hogy Szolnoknál a magyar sereg főerői működnek, s ezzel vonják magukra Windischgraetz Gyöngyös felé közeledő erőinek egy részét is.

Ezt a helyes tervet azonban Dembiński rosszul hajtotta végre. A Szolnok elleni támadásra a Délvidékről jövő csapatok felvonulásának

teljes befejezése, azaz március első napjai előtt már nem kerülhetett sor, viszont a főtámadást csak a Szolnok elleni tüntetés megkezdése után volt szabad megindítani. Így tehát Dembiński Egerben és Egertől délkeletre elhelyezkedő főerőinek március elejéig tartózkodniok kellett volna minden tevékenységtől, hogy idő előtt magukra ne vonják az ellenség figyelmét. Dembiński azonban, túlságosan nagy tétlenséget, lassúságot tételezve fel az ellenségről, február 22 és 26 között seregének arcvonalát elővigyázatlanul egészen Kápolnáig tolta előre. S a hibát még tetézte, hogy seregét Dembiński indokolatlanul szétszórta, hadosztályait nemcsak szélességben, hanem mélységben is olyannyira messze állította fel egymástól, hogy amikor 26-án délben az előrenyomuló osztrák csapatok váratlanul megtámadták a magyar sereget, a seregnek csupán a fele tudta felvenni velük a harcot, s a hátrább elhelyezett hadosztályok csak másnap délután érkeztek meg a csatatérre, amikor Dembiński már kénytelen volt elrendelni a visszavonulást a nagyobb erőkkel támadó osztrákok elől. A kápolnai vereség pedig nemcsak egy ütközet elvesztését jelentette, hanem természetszerűleg azt is, hogy az ellenség előtt lelepleződött Dembiński haditerve, lehetetlenné téve, hogy a magyar sereg erőfölényt biztosítson magának a főcsapás Dembiński által tervezett vonalán, egy időre ismét lehetetlenné téve tehát, hogy a honvédsereg a főhadszíntéren is magához ragadja a kezdeményezést és ellentámadásba menjen át.

A tiszafüredi zendülés és közvetlen következményei

A kápolnai ütközet után Görgey és tiszttársai megérettnek látták az időt arra, hogy nyíltan fellépjenek Dembiński ellen. Miután a Kápolnától visszavonult csapatok átkeltek a Tisza balpartjára és Tiszafürednél táborba szállottak, Görgey március 4-én megbeszélésre hívta Szemere Bertalant, aki a Honvédelmi Bizottmány képviseletében éppen az előző napon érkezett Tiszafüredre, s ezen a megbeszélésen, a magasabb beosztású tisztek Dembiński iránt bizalmatlan többségének jelenlétében, az ő egyöntetű helyeslésüktől kísérve, kijelentette, hogy szerintük Dembiński Kápolnánál bebizonyította hadvezetésre való alkalmatlanságát, következésképpen azonnal leváltandó főparancsnoki tisztéből. S Szemere, bár végleges intézkedésre illetéktelennek nyilvánította magát és ezért tüstént a táborba hívta Kossuthot, a tisztikar többségének egyetértését tapasztalva, egyetlen napig sem látta tanácsosnak az ellenállást, hanem — ha csak ideiglenesen is — felfüggesztette Dembińskit és Görgeyt (mint rangidős tábornokot) bízta meg a sereg vezérletével.

A Görgeyhez szító tisztek zendülésének hírét Debrecenben a radikálisok zöme is, Kossuth is nagy nyugtalansággal fogadta. „... E tény által a hongyűlés s ennek kifolyásának (t. i. a Honvédelmi Bizottmány-

nak — *A szerző)* felibe nőtt a tisztek serege, — állapította meg a *Debreczeni Lapok* hasábjain Madarász József. — És mi ezt hazánkra nézve veszedelmesnek tartjuk." „Ezen katonai nem engedelmeskedésből katonai uralom szokta magát kinőni..." „Azért azt ajánljuk utoljára a képviselőháznak és kormányának, hogy vezesse erélyesen a hon rúdját: a ki ellene izgat, haljon az meg mindjárt, szánalom s kivétel nélkül" És Madarász József arra is rámutatott, hogy ezt a követelést a „nép segítségére támaszkodva... s azon nép fiaiból alakult hadsereg vitézeinek segédére" támaszkodva kell — s másként nem is lehet — foganatosítani.

Görgey tiszafüredi fellépését Kossuth is közönséges lázadásnak minősítette. „...Ő áruló — mondotta Szemerének, mikor március 5-én Tiszafüredre érkezett —, neki törvényszék elébe kell állani." Alig töltött azonban néhány órát a táborban, ő is kénytelennek érezte magát — legjobb meggyőződése ellenére is — alárendelni a zendülő tisztek akaratának, s megerősítette Szemere előző napi rendelkezéseit. Mert Kossuth és a forradalom vezérkara — Madarász József javaslatától eltérően — nem támaszkodhatott a tisztikar ellenében a népre és a nép soraiból kikerült egyszerű honvédekre (amint ténylegesen a baloldal sem tudott volna ezekre a tömegekre támaszkodni).

A katonai uralom veszélye, amire Madarász József hívta fel a figyelmet, nem állott fenn. Görgey nem játszhatta el Magyarországon Napoleon szerepét, végső soron azért, „mert a magyar forradalomban nem volt kielégített parasztság, mely elérve a maga osztálycéljait, támogatást nyújtott volna egy kalandornak, aki az egész forradalom befejezését proklamálja. De ha Görgey nem lehetett Bonaparte — Kossuth sem tudta Görgeyt a francia forradalom áruló tábornokainak sorsára juttatni. Kossuth ingadozásainak és következetlenségének Görgeyvel szemben az a magyarázata, hogy a civilhatalomnak nem volt *szervezett* támasza a hadseregben a közhonvédek között. És ez azért hiányzott, mert nem volt meg a hadseregen kívül sem: a néptömegekben."[1] Végső soron ugyancsak amiatt, hogy a Honvédelmi Bizottmány korántsem tett meg mindent a parasztság kielégítésére és így a paraszti tömegeket nem tudta *teljes* szilárdsággal felsorakoztatni a maga oldalán.

Dembińskit Kossuth januárban — láttuk — éppen azért is állította a honvédsereg főerőinek élére, mert ha már nem volt képes a sereget alulról demokratizálni, igazi néphadsereggé alakítani, legalább felső vezetését igyekezett ilyen módon biztos kezekbe adni. S Dembińskit Kossuth márciusban elsősorban éppen azért nem tudta megvédeni, éppen azért volt kénytelen elejteni, mert Dembiński főparancsnoki kinevezése önmagában szintén nem pótolhatta a sereg demokratizálását, mert Dembiński főparancsnoki állásának szilárdságát is egyedül a sereg alulról

1 *Révai* József: Marx és az 1848-as magyar forradalom, *Révai* József: Marxizmus — népiesség — magyarság, Bp., 1955. 163. l. A kiemelés Révaitól.

történő demokratizálása biztosíthatta volna. De ha Dembińskit kénytelen volt is elejteni, azt továbbra is minden áron igyekezett elkerülni Kossuth, hogy a sereg vezérlete végleg Görgey kezébe menjen át. S ennek megfelelően, bár Görgey ideiglenes főparancsnoki megbízatását megerősítette, ezután sem hagyott fel kísérleteivel, hogy a sereg élére megbízható hadvezért állítson. Csakhogy ezt a célt, tiszafüredi tapasztalataiból — a maga módján — okulva, többé végképp nem nyílt politikai harccal, hanem mivel a néphez és az egyszerű honvédekhez fűződő kapcsolatait osztálykötöttségei folytán az eddigieknél szorosabbakká tenni nem volt képes, — a spanyol forradalom sok tekintetben azonos helyzetű központi Juntájához hasonlóan — „kicsinyes intrikákkal és méltatlan ügyeskedéssel"[2] törekedett elérni. Erre Kossuthot különösen Damjanich szolnoki győzelme ösztönözte.

Damjanich március 5-én Dembiński eredeti haditervének megfelelően Cibakházánál átkelt hadosztályával a Tisza jobbpartjára, s míg Vécsey tüzérségi támadással lekötötte a szolnoki Tisza-híd balparti hídfejét védő császári csapatok figyelmét, ő a jobbparton váratlan rohamot intézett a szolnoki helyőrség ellen, kiverve az ellenséget a városból és súlyos vérveszteséget okozva neki. Ez volt a honvédsereg első jelentős győzelme a főhadszíntéren. És a győzelem csak azért nem vezetett még nagyobb eredményre: a szembenálló ellenség teljes megsemmisítésére, mert Vécsey késedelmeskedése miatt az ellenségnek az utolsó pillanatban sikerült elkerülnie az átkarolás veszélyét. Vécsey ugyanis, amikor Damjanich az ütközet végső szakaszában felhívta, hogy ő is vesse át hadosztályát a jobbpartra (ami lehetővé tette volna az ellenség harapófogóba szorítását), nem mozdult — mivel tábornoki kinevezését annakidején néhány nappal hamarabb kapta meg, mint Damjanich, s méltóságán alulinak tartotta, hogy rangban fiatalabb társának felszólítását kövesse.

Damjanich, aki rettenthetetlen katonáit az ütközet során személyesen vezette szuronyrohamra az ellenséges ütegek ellen, most nem először bizonyította be tettekkel, hogy szilárd elhatározás áll még az elmúlt év végén mondott szavai mögött: „Én az elárvult szegény hazáért, e szabadságért vívó nemzetért tűrni s, ha kell, meghalni tudok." A honvédsereg tábornokai közül oly sokban csalódni kényszerült Kossuth bízvást megállapíthatta most róla: „Damjanich olly hű fia e hazának, mint a minő hű csak ember lehet, tiszta mint az arany, bátor mint a villám s határozott mint az úr Isten akarata — ő egyike e haza rendíthetetlen oszlopainak, kiben bízhatik a haza, mint bízhatik bennem vagy akár kiben."

Kossuth úgy látta, hogy „a szolnoki győzelmet hadviselésünk kiindulási pontja gyanánt minden időveszteség nélkül haladéktalanul, rögtön a legnagyobb eréllyel felhasználni a hazának olly érdekében áll, hogy ha

[2] *Marx* Károly: A spanyol kérdés, Marx és Engels Válogatott Tanulmányai II, Bp., é. n. [1947], 45. o.

ezen alkalom elhalasztatnék, olly alkalom halasztatik el, mellyet meglehet, egy egész évi táborozás fáradtságaival sem lehetne helyrehozni". S az az elhatározás is egyre inkább megérlelődött benne, hogy Damjanichot semmiképpen sem engedi alávetni Görgey parancsnokságának. Ezért, Vécseyt szolnoki mulasztása miatt elmozdítván hadosztályának éléről, az ő hadosztályát egyesítette Damjanichéval s az így létrejött III. hadtest parancsnokává Damjanichot nevezte ki. Görgeynek pedig, bár neki Tiszafüreden azt ígérte, hogy — ha csak ideiglenesen is — őt nevezi ki Dembiński utódává, csupán a főhadszíntéren álló másik három hadtestet (saját VII. számú hadtestét, a Klapka parancsnoksága alatt lévő I. hadtestet és a Perczel volt csapataiból alakult s most Aulich Lajos tábornok vezénylete alá helyezett II. hadtestet) rendelte alá. Majd arra hivatkozva, hogy a főhadszíntéren összpontosított hadtestek nem nélkülözhetik az egységes irányítást, a szabadságharc ügyéhez feltétlenül hű és nagy katonai szaktudással rendelkező Vettert altábornaggyá és (az erdélyi sereg kivételével) a teljes magyarországi haderő főparancsnokává nevezte ki.

Vetter kinevezésével Kossuth ismét ugyanúgy felülről kísérelte meg kiegyenlíteni a sereg alulról történő demokratizálásának hiányát, mint januárban Dembiński kinevezésével. De azok a Kossuthoz méltatlan és Görgeyt természetesen csak felháborító, de meg nem félemlítő intrikák, amelyek segítségével Kossuth indokolni igyekezett Vetter kinevezését, Vetter helyzetét semmivel sem tehették szilárdabbá, mint amilyen előzőleg Dembińskié volt. Görgey látszólag most is engedelmeskedett, de valójában most is csak arra várt, hogy Vetter elkövesse első hibáját vagy legalább olyan lépést tegyen, amely miatt bele lehet kötni, s ezt kihasználhassa ellene. És Görgeynek megint nem kellett sokáig várnia.

Vetter a szolnoki győzelem eredményeinek mérlegelése alapján új haditervet dolgozott ki. Eszerint a seregnek újból két vonalon kell megindítania támadását, csakhogy — Dembiński meghiúsult tervétől eltérően — a zömnek (az I., a II. és a III. hadtestnek) most Szolnoknál kell támadnia Pest irányában s Gyöngyös felé egyedül a VII. hadtestnek kell végrehajtania elterelő mozdulatot. Ez a terv, ha Kossuth elképzeléseihez híven Szolnok felszabadítása után rögtön megkezdik végrehajtását, minden bizonnyal eredményes lett volna: a támadó magyar zöm Windischgraetz főerőit elvághatta volna Pesttől és vagy átkarolhatta, vagy az átkarolás veszélyének fenyegetésével a Felvidék felé történő elvonulásra kényszeríthette volna. A tiszafüredi események azonban helyrehozhatatlan időveszteséggel jártak; Vetter csak március 17-én tudta megindítani a támadást, Damjanich pedig néhány nappal korábban ismét kénytelen volt kiüríteni Szolnokot, nehogy az ellenség ott elszigetelhesse. Így mire a zöm Cibakházánál átkelt a Tisza jobbpartjára, Windischgraetz főerői már újból Szolnok és Pest között helyezkedtek el, Vetter tehát

Damjanich sürgetésére kénytelen volt feladni tervét és ideiglenesen megint visszavonulni a Tisza mögé.

Görgey pedig nem késett kiaknázni ezt a kényszerű meghátrálást. Bár Vetter részéről az adott helyzetben kétségkívül könnyelműség lett volna ragaszkodni az eredeti haditervhez, az egyébként józansággal, megfontoltsággal kérkedő Görgey most minden alkalmat megragadott, hogy Vettert tehetetlen, alkalmatlan hadvezérnek tüntesse fel. „... A fővezér maga oly kevéssé képes egy összehangzó hadi tervet kidolgozni, mint én magam", hangoztatta, Vetter megbuktatásának érdekében még az ilyen különös önleleplezéstől sem riadva vissza. „... Legkisebb bizalma sincs hadseregemnek ... Vetterben ..." „... Ha senki sem merészelné azt tenni, én fogom őt ártalmatlanná tenni." És Vetter (akivel — személyi okok miatt — még az egyenesjellemű Damjanich is szembefordult), megértvén, mennyire bizonytalan helyzete a sereg élén, mennyire képtelen megvédeni magát az ilyen aknamunka ellen, március végén legokosabbnak látta beteget jelenteni. Kossuth pedig, kifogyva keresett ürügyeiből, most már elkerülhetetlenül rákényszerült arra, hogy „Vetter felgyógyultáig" március 30-án „helyettes" főparancsnokká kinevezte Görgeyt.

A liberális nemesség tömeges jobbratolódása és a békepárt megerősödése

Az a körülmény, hogy a honvédsereg főerőinek irányítása a jobboldali Görgey kezébe ment át, természetszerűleg nagyban megerősítette a békepárt állásait is Debrecenben. Igaz, szervezett kapcsolat ekkor még nem jött létre Görgey és a békepárti képviselők között (Görgey március elején Debrecenben járván, megbeszélést akart ugyan folytatni Kovács Lajossal, idejének rövidsége miatt azonban összejövetelükre nem került sor), de mindkét fél tisztában volt azzal, hogy a másikat feltétlen szövetségesének tekintheti.

Növelte továbbá a békepárt erejét ugyanekkor a képviselőház megtisztításáról hozott határozat végrehajtása is. A Debrecenből igazolatlanul távolmaradott képviselők névsorának összeállítására kiküldött — baloldali többségű — bizottság csak március közepére készült el jelentésével. Ekkorra pedig a hadihelyzet kedvezőbb alakulásának eredményeként már elég sok képviselő érkezett meg Debrecenbe az addig hiányzók közül, természetesen a békepárt híveinek számát szaporítva az országgyűlés padsoraiban. Így az igazoló bizottmány megítélése szerint ekkor már csak 107 olyan képviselő volt, akit még mindig igazolatlanul távollévőnek lehetett tekinteni, s akinek képviselői helyét ezért a ház határozata szerint megürültnek kellett nyilvánítani. Az igazoló bizottmány jelentésének március 23-án kezdődött vitája során azonban a békepártiaknak sikerült keresztülvinniök, hogy a ház e 107 képviselő közül is 20-nak egye-

lőre meghagyja mandátumát s engedélyezze, hogy utólag igazolhassa távolmaradását. A békepárt ezzel egyfelől elejét tudta venni annak, hogy az illető 20 kerületben pótválasztást tartsanak s esetleg baloldali képviselőket válasszanak meg, másfelől pedig biztosította, hogy ahányan még megérkeznek majd Debrecenbe ezek közül az általa megvédelmezett képviselők közül, annyival szaporodjék országgyűlési képviselőinek száma.

De a békepárt rohamos erősödésének nem az igazolások lebonyolítása s még csak nem is Görgey előtérbe kerülése képezte legfőbb forrását, hanem az a tömeges jobbratolódás, amely március táján Debrecenben is, a megyékben is megfigyelhető volt a liberális nemesség sorain belül s amelynek csak egyik — bár igen szembeszökő — megnyilvánulása volt az a könnyedség, amellyel a képviselőház többsége támogatta az igazolásokkal kapcsolatos békepárti javaslatokat március végén, noha ugyanennek a képviselőháznak a többsége sürgette még alig egy hónappal korábban az országgyűlés megtisztítását a hazájukhoz hűtlenekké lett elemektől.

A liberális nemesség politikai irányváltozásai, mint az előző hónapokban, úgy most is a legszorosabb kapcsolatban voltak a forradalom és a külső ellenforradalom erőviszonyainak terén végbement eltolódásokkal s az ezeket tükröző hadihelyzettel. Február végén a hadihelyzet kedvezőbbre fordulásával együttjárt a győzelembe vetett hit feléledése a liberális nemességben. Nyáry Pál még Nagyszeben elfoglalása után és Vetter cibakházi támadása előtt is azt állította: „... A győzelem kivívása, előttem legalább, többé nem pium desiderium (kegyes óhaj)." De már a kápolnai vereség kezdte megtépázni ezeket a reményeket, a stratégiai ellentámadásba való, március közepén másodízben is megkísérelt átmenet ismételt kudarca pedig igen sokaknál derékbatörte őket.

A szabadságharc közeli bukásától persze most már jóval kevesebben tartottak, mint december végén vagy január elején. „... Odáig már eljutottunk, hogy osztrák minket legyőzni külavatkozás nélkül nem képes," vallották sokan Csányi Lászlóval. De a szabadságharc teljes győzelmének kivívására most már szintén jóval kevesebben számítottak, mint még február végén. Az a tény, hogy Windischgraetz a kápolnai és a cibakházi kudarc ellenére sem tudta átvinni a harcot a Tiszántúl területére, most már azt a meggyőződést érlelte meg a liberális nemesség zömében, hogy a szabadságharcot az ellenforradalom nem képes egycsapásra eltiporni. De az a tény, hogy a honvédsereg főerői ismételt erőfeszítéssel sem tudták magukhoz ragadni a kezdeményezést, most már azt a nézetet is kialakította többségükben, hogy a forradalom sem lesz képes megsemmisítő csapást mérni az ellenforradalomra.

Ebből pedig az következett, hogy a liberális nemességnek egyre növekvő többsége vált fogékonnyá a békepárt által hangoztatott szólamok iránt, egyre növekvő többsége hitte el, hogy „állásunkban az a lényeges

különbség, miként Ausztria egyes nagy csata elvesztése által is meg nem bukik, míg a magyar sereg, ha egyetlen egy elhatározó ütközetben veszteni fogna, soha új erőre nem kaphat". Éppen ezért egyre többen vallották: „Mi a forradalmat, a háborút malum necessariumnak (szükséges rossznak) tartjuk, mellyet addig kell folytatni, míg megszüntetni nem lehet jövendőnk veszélyeztetése nélkül." Azaz, míg az ellenforradalom fel nem adja a feltétel nélküli fegyverletétel követelését (ami most már, egy-két jelentősebb katonai siker várható kivívása után nem látszott előttük elérhetetlennek), de tovább egy pillanatig sem, mert teljes győzelmet úgysem arathatunk, sőt nagyon könnyen ismét kudarcot szenvedhetünk a harcterekben, s egy újabb számottevő kudarc az előző sikerek eredményeit is veszélyeztetné, márpedig „ha mindent nem nyerünk, az elérhetőket ne compromittáljuk az elérhetlenekért". Egyszóval: „mindaddig, míg dolgaink rosszul vagy legalább nem a legjobban mennek, balgaság becsületes békéről csak álmodni is — vallották ezek a liberálisok —; ellenben ha pár csatát nyerünk, akkor ideje megkísérteni a békességet", sőt éppen „akkor kell ajánlatokat tennünk, mikor ügyünk jobbra fordul, mert akkor becsülettel alkudozhatunk"; s mert dolgaink többé nem fognak ugyan egészen rosszul menni, de egy-két csatánál többnek a megnyerésére szintén nem leszünk képesek.

És a liberális nemesek többségének ezeket a katonai helyzet mérlegeléséből fakadó aggodalmait most csak fokozhatták egyéb, ugyancsak nem jelentéktelen megfontolások, amelyek már régebben kezdtek körvonalazódni, de amelyek az előző hónapokban némileg háttérbe szorultak, viszont ekkortájt éppen azért, mert a katonai helyzet többé nem volt annyira nyomasztó, szükségképpen ismét előtérbe tolultak. Sokukban — mint Jósika Miklós leírja — „valami határozatlan félelem, valami ijedt tekintet a bizonytalan jövőbe kezdett felülkerekedni. Hát ha — gondolták magukban — mégis győzni találnánk? nem fogják-e Kossuth Lajost a lovak ragadni, s hová fog ez végre vezetni?" Vajon nem fog-e Kossuth a baloldallal egyetértésben még több engedményt kikényszeríteni a parasztok javára s vajon fog-e gondoskodni a legfontosabbról, a kármentesítésről? Vajon a megszállott területekről érkező hírek nem azt mutatják-e, hogy a Habsburgok nem kívánják visszaállítani az elavult s többé a nemesség számára sem előnyös feudális viszonyokat, viszont könyörtelenül elfojtják a parasztság további engedményekre irányuló követelőzéseit? Igaz, kármentesítésről egyelőre a Habsburgok sem beszélnek. De vajon nem biztosítanák-e a kármentesítést megfelelőbben mégis éppen ők, ha mérsékelt békefeltételek alapján megegyezésre jutnánk velük? Vajon nem kell-e majd lemondanunk teljesen az ausztriai piacokról, ha teljesen kivívjuk függetlenségünket Ausztriától, s vajon kárpótolhat-e minket ezért a várható veszteségért a hazai ipar előreláthatóan még hosszú ideig elhúzódó kibontakozása? Hiszen a mezőgazdasági termékek kereslete és

ára most ugyan fölöttébb kedvező, de vajon van-e ennek egyéb oka is, mint pusztán a háborús konjunktúra, amely nyilván nem tarthat örökké?

Vagyis a liberális nemesség többsége ekkor abban a hiszemben, hogy a Habsburgok többé nem lesznek képesek megfosztani Magyarországot függetlenségének mindazon elemeitől, amelyeket hat évtizedes harc után 1848 márciusában végre sikerült kivívnia, s nem is akarják megfosztani a kapitalista fejlődésnek azoktól az emeltyűitől, amelyek neki is kedvére-valóak, inkább érzett hajlandóságot lemondani Magyarország *teljes* függetlenségéről, semhogy le kelljen mondania esetleg a feudalizmusnak azokról a még megmaradt elemeiről is, amelyekhez alapvető osztályérdekei fűzték. Ez pedig szükségképpen azt jelentette, hogy a magyar forradalmat vezető osztály legfőbb feladatát ettől fogva nem abban kezdte látni, hogy megvédelmezze a kapitalista fejlődés lehetőségét a régi rend visszaállítására törekvő erők ellenében, hanem — objektive — abban, hogy megvédelmezze a kapitalista fejlődés porosz utas irányzatát a kapitalista fejlődés amerikai utas irányzatának uralomrajuttatására törekvő erők ellenében — legfőbb ellenségét tehát egyre kevésbé az ellenforradalomban és egyre inkább saját népében kezdte látni s ezért 1849 márciusában kész tett eljátszani — végső soron — ugyanazt a szerepet, amelyet a francia forradalmat vezető burzsoázia 1848 júniusában játszott el. Ebből viszont természetszerűen következett, hogy ez a tábor politikai elképzeléseinek legtalálóbb megfogalmazását most a békepárt jelszavaiban fedezte fel s többé nem érezte szükségesnek, sőt egyenesen károsnak érezte a baloldallal alig fél éve kötött szövetségének fenntartását. Nem érezte többé szükségesnek, mert most már nem félt attól, hogy az ellenforradalom megsemmisítő csapást fog mérni a forradalomra. S károsnak érezte, mert most már attól félt, hogy a baloldal, amely az ellenforradalom teljes megsemmisítéséig folytatandó harcot vallja céljának, elérhetetlen célokért harcol s ezzel veszélyezteti a — liberális nemesség többsége szerint — elérhető cél: az ellenforradalommal bizonyos engedmények árán kötendő béke elérését is. De károsnak érezte azért is, mert bármilyen hibás volt is a baloldal tömegpolitikája, a liberális nemesség a radikálisokat mégis — különben teljes joggal — a nép barátainak ismerte.

S a liberális nemesség többségének ez a politikai irányváltozása lehetővé tette a békepárt számára, hogy most már általános támadást indítson a baloldal ellen, megkísérelve a baloldalnak a hatalomból való teljes kiszorítását.

A baloldal kísérlete forradalmi diktatúra bevezetésére

A békepárt a baloldalnak a hatalomból való kiszorítását természetesen csak első lépésnek tekintette a legfőbb célja: a forradalom teljes felszámolása felé vezető úton. Ahhoz, hogy ezt a célt elérhesse, magától

értetődően nem elégedhetett meg a baloldal megbuktatásával, e cél elérésének elengedhetetlen feltétele volt Kossuth megbuktatása is, hiszen a főhatalom Kossuth kezében volt, Kossuth pedig személyében a liberális nemesség és a baloldal összefogásának, valamint az ellenforradalom teljes megsemmisítéséig folytatandó harcnak a politikáját testesítette meg. Annyi erőt azonban a békepárt tagjai még most sem éreztek magukban, hogy egyszerre mertek volna harcot indítani mind a baloldal, mind Kossuth megbuktatásáért. Ezért azt a taktikát dolgozták ki, hogy — Kemény Zsigmond szavaival — előbb

„*a)* minden erejüket Madarász megbuktatására összpontosítsák, s csak midőn Madarászban a terrorismus semmivé tétetett, akkor

b) rendezzék oppositiójukat Kossuth ellen, mint a kinek személyessége a kibékülést lehetetlenné teszi ...“

Ennek megfelelően március közepén támadást intéztek a baloldal ellen, mégpedig — hozzájuk méltó módon — Madarász László ellen irányuló rágalomhadjárat formájában. Madarászt a kivégzett Zichy Ödön hagyatékából lefoglalt s a rendőrség őrizetére bízott ékszerek egy részének elsikkasztásával vádolták meg, és abban a reményben, hogy Madarász ezt a vádat nem lesz képes megcáfolni, mert nem tárhatja majd a nyilvánosság elé, hogy a valóságban a hiányzó ékszereket a külföldi valutakészlettel alig rendelkező Honvédelmi Bizottmány diplomáciai küldetések költségeinek fedezésére fordította, vizsgálatot indíttattak ellene a képviselőház által, hogy erkölcsileg lehetetlenné tegyék a baloldal fejét. Közben pedig a Madarász személyén keresztül végső soron a forradalom ellen intézett rohamukat minden módon igyekeztek pusztán Madarász személye ellen irányuló fellépésnek tüntetni fel. Ezért az *Esti Lapok*, amely eddig soha egyetlen jó szóra sem érdemesítette Kossuth tevékenységét, most napról napra utolérhetetlen buzgalommal hirdette, milyen „tisztelt és becses minden hű polgár előtt“ „Kossuth egyénisége“. És ugyanezt a módszert követték a békepártiak a képviselőház ülésein, sőt még magánösszejöveteleken, legvadabb kártyacsatáik közepette is. Lelke legmélyén azonban a békepártiak köre — mint Kovács Lajos megvallotta — „Kossuth bukását, esetleg hatalmának megtörését, a katonai beavatkozást, katonai dictaturát és, ha kell, minden ilyes előmozdítását hazafi érdemnek és nem bűnnek tartott“.

A radikálisok persze átláttak a szitán. Megértették, hogy ha a békepártiak most még csak Madarászt támadják is, azért a harcot ezzel — minden dicsőítése dacára — Kossuth ellen is megkezdték. „... Ezen urak olly kevéssé szeretik Kossuthot — mutatott rá a *Marczius Tizenötödike* —, a milly nagyon magasztalják. De annyit csak beláthatnak, hogy azon embert, ki felé mint egy lélek néz egész Magyarország — nem nagyon háládatos munka lenne gyalázni.“ „... Magasztaljátok, pártoljátok Kossuthot *most*, mert különben a közvélemény parlamentben és azon kívül szellemileg legyilkolna, — leplezte le a békepártiak taktikáját a márciusi

fiatalok lapja — de szeretnétek kirukkolni ellene *majd*, midőn bíztok inatokban, hogy összeszerzett és conscribált többségtökkel megdönthetitek a magyar forradalom egyetlen nagy emberét."

Sőt a radikálisok azt is megértették, hogy a belpolitikai küzdelemben Madarász és Kossuth személyén túlmenően most az egész forradalom sorsa forog kockán. Amint láthatjuk, felfigyeltek arra, hogy a képviselőházban a liberális nemesség tömeges jobbratolódásának és az igazolási eljárás lebonyolításának következményeképpen kezd kialakulni a békepárt „összeszerzett és conscribált" többsége, és felismerték, hogy éppen ezért az országgyűlés fennállása, ami eddig egyik fontos feltétele volt a liberális nemesség kitartásának, a forradalom oldalán való megmaradásának, a jövőben már csak akadálya s egyre leküzdhetetlenebb akadálya lehet a szabadságharc végigvitelének, az ellenforradalom teljes megsemmisítésének. Ebből a felismerésből pedig most azt a következtetést vonták le, hogy ellentámadásba kell átmenniök, fel kell számolniok a békepárt befolyása alá kerülő országgyűlést, ki kell kergetniök a forradalom táborából a békepártiakat és a hozzájuk közeledő liberálisokat s forradalmi diktatúrát kell bevezetniök.

A radikálisok gondolatmenete, az ellentámadás megindításának, forradalmi diktatúra bevezetésének célkitűzése helyes volt: az adott helyzetben valóban semmiféle más eszközzel nem gátolhatták volna meg a forradalom belülről történő felszámolását. Az időpont azonban, amelyet nem ők választottak meg, hanem a kényszerítő szükség parancsolt rájuk, az ellentámadás megindítására a lehető legkedvezőtlenebb volt. Mert míg az egyik oldalon a liberális nemességnek egyre szélesebb csoportjai sorakoztak fel a békepárt mögött, addig a másik oldalon a baloldal most is nélkülözni volt kénytelen mind az ellenséges megszállás alatt álló főváros plebejus tömegeinek, mind a helytelen parasztpolitikája miatt törekvései iránt részvétlen parasztságnak a támogatását. Márpedig a nemzeti egységfront szűkebbre szorítása felül, a nemesség felé — a nemzeti egységfront kiszélesítését követelte meg alul, a nép felé. A forradalmi diktatúra megszervezése nem hogy kizárta volna a legszélesebb néptömegek mozgósítását, hanem éppenséggel elengedhetetlenül feltételezte ezt.

„Vulgáris burzsoá szemszögből nézve a diktatúra fogalma és a demokrácia fogalma kizárják egymást, — mutat rá Lenin. — A burzsoá, aki nem érti meg az osztályharc elméletét, aki megszokta, hogy a politika küzdőterén a burzsoázia különböző köreinek és klikkjeinek kicsinyes veszekedését lássa, diktatúrán a demokrácia összes szabadságjogainak és biztosítékainak megsemmisítését, a diktátor személye érdekében gyakorolt mindenféle önkényt és a hatalommal való visszaélést érti."[3] A való-

[3] *Lenin*, V. I.: A szociáldemokrácia két taktikája a demokratikus forradalomban, V. I. Lenin Művei IX. Bp., 1954. 123. o.

ságban azonban, „a forradalomhoz szükség van egy vezető forradalmi kisebbségre, de a legtehetségesebb, legodaadóbb és legerélyesebb kisebbség is tehetetlen, ha nem támaszkodik embermillióknak akárcsak passzív támogatására.[4] A jakobinusok az első francia foradalomban is csak azért tudták magukhoz ragadni a hatalmat, mert a néptömegekre támaszkodtak, a vezetésük alatt álló „Konvent ugyanis — amint Lenin kiemeli — éppen a köznépnek, vagyis a városi és falusi szegényekből álló legalsóbb rétegeknek a diktatúrája volt. A polgári forradalomban ez olyan teljhatalmú szerv volt, amelynek teljes és osztatlan ura nem a nagy- vagy középburzsoázia volt, hanem az egyszerű nép, a szegénynép, vagyis éppen azok, akiket mi ‚proletariátusnak és parasztságnak' nevezünk."[5] És a forradalmi diktatúra Magyarországon is csak demokratikus diktatúra lehetett, bevezetését és fennmaradását Magyarországon is csak a néptömegek közreműködése, támogatása biztosíthatta.

A magyar forradalom többségükben nemesi származású radikálisai az országgyűlés nélküli kormányzás szükségességének felismeréséig viszonylag könnyen eljuthattak. A forradalmi *demokratikus* diktatúra szükségességének felismeréséig azonban természetesen csak jóval nehezebben juthattak el, mint az első francia forradalom jakobinus kispolgárai. De mivel látták a körülmények kedvezőtlen alakulását, mégis eljutottak eddig a felismerésig; mivel nem kerülte el figyelmüket, hogy az erőviszonyok mindinkább a békepárt javára tolódnak el, megértették, hogy most minden korábbinál nagyobb erőfeszítéseket kell tenniök tömegbefolyásuk fokozására. És ezzel politikai pályafutásuk tetőfokára emelkedtek.

A kezdeményezés érdemét most is, mint már annyiszor, a néppel leginkább összeforrott radikális, Táncsics Mihály vívta ki magának. Táncsics már március 15 első évfordulójára kiadott alkotmánytervezetében megfogalmazta a forradalmi diktatúra követelését: „Kossuth Lajos főkormányzóul újra megválasztatik; neki *a nemzet által* (tehát nem az országgyűlés által — *A szerző*) teljes hatalom adatik, hogy a szabadság kivívásában, hazánk megmentésében akadálytalanul munkálkodhassék." És ezzel a legszorosabb összefüggésben hirdette egyrészt azt a követelést, hogy „a céheknek minden neme ezennel megszüntetik", másrészt a parasztságot még mindig nyomorgató feudális kiváltságok eltörlésének és a szabadságharcban részvevő nincstelen zsellérek földhözjuttatásának szükségét.

A baloldal többi Debrecenben tartózkodó vezetője azonban Táncsics alkotmánytervezetének megjelenésekor március első felében még szembenállott ezekkel a jobbágyfelszabadítás továbbfejlesztésére irányuló kö-

[4] Сталин, И. В.: Беседа с английским писателем Г. Д. Уэллсом, И. Сталин: Вопросы ленинизма, Москва, 1935, стр. 607.

[5] *Lenin*, V. I.: Beszámoló az OSzDMP Egyesítő Kongresszusáról, V. I. Lenin Művei X, Bp., 1954. 383. o.

vetelésekkel, mert ekkor még nem jutott el a forradalmi diktatúra szükségességének felismeréséig. De a forradalmi diktatúra szükségességének felismerése két héten belül gyökeres fordulatot idézett elő a baloldal parasztpolitikájában. És március 25-én megjelent az Egyenlőségi Társulat felhívása, amely most már nemcsak a nép jogegyenlőségét hirdette, hanem az állam feladatának vallotta a nép „szegénységén is a lehetőségig könnyíteni" s amely most már a baloldal egészének nevében követelte a hazaárulók földbirtokainak felosztását a nincstelenek között.

Ez az ugrásszerű előrelépés megmutatja, milyen nagy súlyt helyezett most a baloldal megcsappant tömegbefolyásának fokozására. A baloldal azonban elkésett. A baloldal nem tehette jóvá egycsapásra parasztpolitikájának terén eddig elkövetett mélységes hibáit. Az Egyenlőségi Társulat felhívása nyilvánvalóan csak igen kevés helyre juthatott el. S bár a *Debreceni Lapok* is hangoztatta most már, hogy haladéktalanul meg kell szüntetni „a népet sújtó és létező régi hűbéri viszonyok maradványait, minők a kisebb úgynevezett királyi haszonvételek, bor, hús és más mérések, minők az irtványok, a szőlődézma," — a *Debreceni Lapokat* sem igen olvasták falun. De ha tudomást szereztek is volna a legszélesebb paraszti tömegek a baloldal új követeléseiről, ez sem lett volna elégséges. A parasztok mozgósítását felhívások önmagukban még nem biztosíthatták, a parasztok megszervezése céljából az Egyenlőségi Társulat kiküldötteinek százával kellett volna bejárniok a falvakat. Debrecenben pedig a baloldalnak sokkal kevesebb híve tartózkodott, semhogy megközelítőleg is elegendő számban indulhattak volna most vidékre ilyen szervezők. És ha rendelkezett is volna a baloldal kellő számú szervezővel, akkor sem oldhatta volna meg most már a feladatot. Jelentős paraszti tömegek mozgósítása ebben az esetben is hosszabb időbe tellett volna, a baloldal azonban egyetlen napig sem késhetett többé a forradalmi diktatúra bevezetésének kísérletével. Már csak azért sem, mert ekkor már közvetlenül küszöbön állott Görgey főparancsnoki kinevezése, s ha egyszer Görgey kezébe megy át a honvédsereg főerőinek irányítása, akkor a békepárt erejét többé talán a legszélesebb paraszti tömegek sem ellensúlyozhatták volna.

A baloldal tehát nem várakozhatott az Egyenlőségi Társulat felhívásában foglaltak falusi visszhangjára. A baloldal Debrecenben tartózkodó vezetői már a felhívás közzétételének előestéjén, március 24-én kénytelenek voltak felkeresni Kossuthot, hogy felszólítsák őt követeléseik támogatására. S ez annyit jelentett, hogy bár most végre megértették a paraszti tömegek megnyerésének fontosságát, pillanatnyilag mégis e tömegek támogatásáról lemondva kellett megindítaniok harcukat a forradalmi diktatúra megszervezéséért. Vagyis szükségképpen helytelen, célra nem vezethető módszerekhez kellett folyamodniok.

Maguk a közvetlen feladatok, amelyeket a baloldal a Kossuth vezetésével részben radikálisokból, részben pedig a radikálisokkal való össze-

fogás politikájához továbbra is hű — most már csak a középbirtokos nemesség kisebbségét képviselő — liberális politikusokból alakítandó diktatórikus kormány elé kitűzött, helyesek voltak. „Azok a feladatok . . ., amelyeket Marx 1848-ban a forradalmi kormány vagy a diktatúra elé tűzött, tartalmukra nézve mindenekelőtt a demokratikus forradalomra vonatkoztak: védekezés az ellenforradalommal szemben és tényleges eltávolítása mindannak, ami ellentmond a nép szuverénitásának."[6] És a baloldal tervei alapjábanvéve kielégítették ezeket a követelményeket. A forradalmi diktatúra legfőbb feladatát a baloldal — helyesen — az ellenforradalom teljes megsemmisítésében, az ország függetlenségének maradéktalan biztosításában jelölte meg. „Nekünk nincs a Habsburg-családdal kiegyenlíteni valónk: vele viszonyban nem állunk többé soha," szögezte le alkotmánytervezetében Táncsics. S e legfőbb feladat megvalósításának érdekében a baloldal kérlelhetetlen harcot hirdetett mindazokkal szemben, akiktől nem idegen a Habsburgokkal felveendő béketárgyalások gondolata. „A ki köztünk ezentúl is még az áruló Habsburg-családdali kiegyenlíthetésről álmodozik: azt mint ellenségünket fogjuk tekinteni," írta Táncsics ugyanitt.

És hasonlóképpen helyesen jelölték meg a radikálisok a forradalmi demokratikus diktatúra bevezetésére szükséges legfontosabb gyakorlati tennivalókat is. A két legsürgősebb teendő — mutattak rá a baloldal Kossuthnál megjelent vezetői — a honvédseregben elburjánzó árulás kiirtása és a sereg forradalmi irányítás alá helyezése, valamint a többségében most már jobbratolódó liberális nemesség hatalmi helyzetének legfőbb biztosítékát képező országgyűlés kiküszöbölése. „Görgey állíttassék — követelték tehát — volt tényei, engedetlenségei miatt haditörvényszék elébe, s ha ez el nem marasztalná, az esetben se alkalmaztassék semmire sem", a honvédsereg főparancsnokává pedig Bemet nevezzék ki, s ezzel párhuzamosan „a képviselőházban határoztassék el az, hogy a míg az ellenség a hazából ki nem űzetik és a haza békéje teljesen nem biztosíttatik, addig a képviselőház ülései függesztessenek fel".

De hogy miként tegyék meg ezeket a — csakugyan elengedhetetlen — lépéseket: azt a baloldal vezetői már nem tudták megfelelően kimódolni. Azt hitték ugyanis, hogy ha a széles néptömegek mozgósításáról pillanatnyilag még le kell is mondaniok, e tömegek erejét helyettesíthetik — Kossuth személyes súlyával. Ezért keresték fel most — Táncsics kivételével, aki alkotmánytervezetében magától értetődően a néphez fordult — Kossuthot; ezért fordultak hozzá azzal az indítvánnyal, hogy ő vegye rá az országgyűlést önmagának önkéntes elnapolására, pedig a képviselőket az országgyűlés feloszlatására még Kossuth népszerűsége sem bírhatta rá, hanem egyedül a nép tízezrei kényszeríthették volna; ezért kívánták, hogy Görgeyt seregének éléről ő távolíttassa el haditörvény-

[6] *Lenin.* A szociáldemokrácia két taktikája 125. o.

szék által vagy egyenesen egyszerű leváltás útján, holott Görgey helyzetének megingatására ugyanígy egyedül saját seregének egyszerű honvédei lehettek képesek.

Nem csodálatos tehát, hogy Kossuth a baloldal — egyébként nagyobbrészt általa is helyeselt — terveit nem tartotta kivihetőeknek. Kossuth — nem vitás — maga is szívesen látta volna a honvédsereg főerőit megbízható parancsnok kezében. De érezte, hogy Görgey eltávolításához nincs elég ereje, sőt ekkor már azt sem titkolhatta maga előtt, hogy mivel Görgeyt még a VII. hadtest éléről sem képes elűzni, emiatt rövidesen kénytelen lesz — a baloldal követelésével ellentétben — éppen őrá ruházni a főhadszíntéren összpontosított egész sereg vezérletét, s ezért önmagával is meg most a baloldal nála megjelent vezetőivel is igyekezett elhitetni, hogy Görgey nem is olyan hűtlen, mint amilyennek különben valamennyien tudták. Azt viszont Kossuth sem tagadta, hogy a képviselőházban kialakult helyzet, a békepárt növekvő befolyása a képviselőház centrumára tarthatatlan állapotokat idéz elő. De Kossuth azt is tudta, hogy bár a képviselőház az utóbbi félévben minden javaslatát készségesen magáévá tette, ha most az országgyűlés elnapolásának indítványával lépne a képviselők elé, jóvátehetetlen kudarcot vallana. Ezért arra az álláspontra helyezkedett, hogy az országgyűlést fel kell ugyan oszlatni, de nem tüstént, hanem csak akkor, ha a honvédsereg főerőinek sikerül majd kivívniok első jelentősebb győzelmeiket (amelyek egyébként már nem várathatnak magukra sokáig). Sőt ehhez azt is hozzáfűzte, hogy akkor, az országgyűlés feloszlatása után viszont már nem is lesz szükséges szakítani a parlamentáris módszerekkel, hanem új választást lehet majd kiírni, mert a választásokon a katonai sikerek hatására nyilván rendre meg fognak majd bukni a békepártiak, a kishitűség apostolai. Kossuth tisztánlátását ugyanis ebben a kérdésben megzavarták osztálykötöttségei: Kossuth minden belpolitikai nehézség forrását egyedül a nemesség békepárti kisebbségében vélte felfedezni, a radikálisoktól eltérően nem figyelt fel a nemesség liberális többségének tömeges jobbratolódására, s még kevésbé látta előre, hogy az eljövendő katonai sikerek a liberális nemesség zömében éppen nem a forradalmi elszántságot fogják fokozni, hanem ellenkezőleg: azt a meggyőződést fogják öregbíteni, hogy most már végképp elérkezett az ideje a Habsburgokkal tervezett békealkudozások megkezdésének.

Kossuth ilyetén elutasító magatartásának következtében a baloldal vezetői, amint az idő sürgető voltára való tekintettel előbb kénytelenek voltak eltekinteni a legszélesebb néptömegek mozgósításának — ismételjük: valójában egyedül kielégítő — módszerétől, most kénytelenek voltak lemondani Kossuth támogatásáról is. És ez azt jelentette, hogy többé már maguk sem remélhették a forradalmi diktatúra bevezetésének sikerét. Igaz, Irányi Dániel március 25-én mindenesetre javaslatot terjesztett a képviselőház elé, indítványozva, hogy a Honvédelmi Bizottmány elnökét

ruházzák fel az országgyűlés elnapolásának jogával. S az is tény, hogy a baloldal március 30-án még egyszer megkísérelte — persze megint csak fogyatékos módon — megnyerni a legszélesebb közvéleményt legalább is célkitűzései egy részének: a *Marczius Tizenötödike* és a *Debreczeni Lapok* hasábjain az országgyűlés feloszlatását követelve. Ezek a próbálkozások azonban szintén eredménytelenek maradtak: Irányi javaslatát a ház napirendre sem tűzte, a radikális sajtó felhívásaira pedig nem érkezett válasz. Csak annyi történt, hogy a parlamentarizmushoz ragaszkodó liberálisok előtt lelepleződött a baloldal antiparlamentarizmusa, újabb híveket szerezve ezáltal az országgyűlés védelmezőjének szerepében tetszelgő békepárt számára, s a békepárt előtt teljesen lelepleződött a baloldal gyengesége, újabb ösztönzést adva ezáltal néki a baloldal ellen intézendő támadásokra.

Az országgyűlés azonban változatlanul helyén maradt, egyre szilárdabb fellegvárává alakulva a békepártnak, s a honvédsereg főerőinek parancsnoksága végképp Görgey kezébe ment át, egyre kétségesebbé téve így, képes lesz-e a nemzet learatni a most már valóban küszöbönálló győzelmek gyümölcseit.

A TAVASZI HADJÁRAT ELSŐ SZAKASZA: A GÖDÖLLŐI CSATA

Április 1-én a honvédsereg főerői harmadszor is támadásba lendültek, hogy megkíséreljék újból magukhoz ragadni a kezdeményezést a főhadszíntéren. Az új támadás tervét még Vetter dolgozta ki, mindjárt a Tisza balpartjára történt visszavonulás után. Eszerint az I., a II. és a III. hadtestnek most Eger és Gyöngyös között egyesülnie kellett a VII. hadtesttel, hogy a Gyöngyösön át Pest felé vezető országút mentén mérjenek megsemmisítő csapást Windischgraetz főerőire, Cibakházánál pedig egyedül Asbóth Lajos ezredes gyenge hadosztálya maradt hátra az ellenséges erők minél nagyobb részének foglalkoztatása céljából. S Damjanich, Aulich és Klapka honvédei, feledve korábbi fáradalmaikat s leküzdve a hirtelen beálló tavaszi esőzések által feneketlen sártengerré alakított utakat, április 1-én már csakugyan Gyöngyös alatt állottak, az Erdélyből érkező hírek hatására lelkesedéssel, törhetetlen harci kedvvel szívükben.

A magyar fősereg létszáma még ekkor is alig 52 ezer főre rúgott, Windischgraetz pedig most, Schlick hadtestével és más segédcsapatokkal egyesülve, mintegy 55 ezer emberrel rendelkezett a főhadszíntéren. Az ellenséges főerők megsemmisítésére tehát csak abban az esetben nyílott reális lehetőség, ha az összpontosított magyar seregnek sikerül őket megosztania s részenkint szétzúznia. Ez azonban nem volt kivihetetlen feladat. Windischgraetz, mivel nem tudta, merről kell várnia a magyar sereg támadását, csapatait rendkívül ügyetlenül szétszórta: a Gyöngyösről Pest felé vezető országút mentén egyedül Schlick (III. számú) hadtestét állí-

totta fel Hatvan és Gödöllő között, Jelačić (I. számú) hadtestét továbbra is eddigi tartózkodási helyén, Cegléd környékén hagyta, Ladislaus Wrbna-Freudenthal gróf altábornagy (II. számú) hadtestének legnagyobb részét — megosztva — Budapest, Vác, sőt Esztergom őrizetével bízta meg, Georg Ramberg altábornagy hadosztályát pedig egyenesen Balassagyarmatra küldte a Duna balpartján Komárom felé vezető utak elzárására. Igaz, előrelátható volt, hogy ha a magyar főerők megindulnak Gyöngyösről, akkor Jelačić Asbóth tüntetései ellenére is egyesülni fog Schlickkel Gödöllő táján, de előrelátható volt az is, hogy ha a magyar seregnek ezt a két hadtestet nagy gyorsasággal sikerül elvágnia Gödöllőnél Windischgraetz többi csapataitól, akkor megsemmisítő vereséget mérhet ott rájuk, hiszen az ellenség Gödöllőnél még Jelačić és Schlick egyesülése esetén is csak mintegy 30 ezer embert állíthatott szembe a több mint másfélszerte nagyobb magyar sereggel.

Ezt a lehetőséget felismerve, március 30-án, amikor Kossuth az egri főhadiszállásra érkezvén, haditanácsba hívta egybe a honvédsereg hadtestparancsnokait, Klapka azt a javaslatot tette, hogy az 1-én megindítandó támadást a magyar sereg ismét különváltan, két hadoszlopban hajtsa végre. A Gyöngyösről Pest felé vezető országúton csak a VII. hadtest támadjon arcban, s míg ez magára vonja az ellenséges erők zömét, aközben a másik három hadtest, Jászárokszállás, Jászberény, Nagykáta, Isaszeg és Kerepes vonalán nyomulva előre, kerüljön balról az ellenség oldalába és hátába. Majd pedig, végbemenvén ez a bekerítő hadmozdulat, április 7-én a négy hadtest Gödöllőnél egyidőben mérjen minden irányból megsemmisítő csapást az ellenség két elszigetelt hadtestére.

Ez a terv rendkívül merész, sokat kockáztató volt. Hiszen ha a tervet nem hajtják végre kellő gyorsasággal, vagy ha az egyéb körülmények folytán még végrehajtása közben lelepleződik az ellenség előtt, akkor ennek következtében éppenséggel nem az ellenségnek, hanem a különváló VII. hadtestnek lehetett teljes megsemmisülés a sorsa. A VII. hadtest pusztulása pedig nem kevesebbet vont volna maga után, mint azt, hogy a honvédseregnek ismét fel kell hagynia és jó időre fel kell hagynia a stratégiai ellentámadás kísérletével. A haditanács mégis elfogadta Klapka indítványát. Elfogadta — nyilván Kossuth kezdeményezésére — azért, mivel csupán ennek a — még oly kockáztató — tervnek a megvalósítása esetén lehetett remény az ellenséges főerők teljes megsemmisítésére. Kossuth pedig — tudjuk — az ellenforradalom fegyveres erőinek megsemmisítésében látta a honvédsereg legfőbb feladatát, amint az ellenforradalom tökéletes szétzúzásában látta a szabadságharc legfőbb politikai feladatát is.

A hatvani győzelem

Április 1-én a magyar sereg megkezdte hát az Egerben végleges formába öntött haditerv kivitelezését. A VII. hadtest az országút mentén délnyugat felé Hortig nyomult előre, a másik három hadtest pedig ezzel egyidőben megindult dél felé. De ugyanezen a napon megmozdult az ellenség is. Jelačić Ceglédről a várakozásnak megfelelően útnak eredt északnyugatra, Gödöllő felé, Schlick pedig Hatvanon át az országút mentén északkelet felé tört előre, hogy erőszakos felderítést hajtson végre az általa Gyöngyös körül feltételezett honvédcsapatok erejének megismerése céljából.

Schlick előőrsei Hort alatt csakhamar beleütköztek a VII. hadtest előrenyomuló oszlopaiba s kénytelenek voltak visszatérni Hatvanba. Schlick ekkor elhatározta, hogy másnap, 2-án megtámadja a szembenálló magyar sereget, „nagy vacsorát rendelt a hatvani prépost lakában, s kérkedve szólítá fel a város előbbkelőit, néznék a nyulászatot, melyet a magyar táborban tartand". Másnap azonban a császáriak nyulászat helyett nyúlfutásnál is sebesebb visszavonulásukkal gyönyörködtették a hatvaniakat.

A hatvani ütközetben a VII. hadtestet a „helyettes" főparancsnokká kinevezett Görgey helyett Gáspár András ezredes, a császári hadsereg volt tisztje, Görgey kipróbált híve vezényelte. Maga Görgey Gyöngyösön mindvégig tétlenül hallgatta az ágyúszót azzal az indokolással, hogy Gáspár, akinek „még nem volt alkalma... csatát önállólag vezényleni, — mutassa meg, mit tud, érdemeljen ki magának egy tábornokságot". S Gáspár Hatvannál csakugyan el is nyerte a tábornoki rendfokozatot, bár a valóságban sem ekkor, sem a későbbiek során nem a tábornoki címre, hanem csupán Görgey bizalmára mutatta magát méltónak.

A hatvani ütközet heves tüzérségi párbajjal kezdődött, s ebben az ellenséges tüzérség erőfölénye dacára mindinkább alulmaradt. Gáspár azonban nem rendelte el idejében a rohamot, hanem átengedte a kezdeményezést Schlicknek, mindaddig pusztán védelemre határozván el magát, amíg erősítéseket nem kap. Schlick pedig nem késett kihasználni Gáspár mulasztását, maga indított rohamot az egész vonalon s érzékeny veszteséget mért a magyar seregre, már-már visszavonulásra kényszerítve Gáspárt. Ekkor azonban a magyar sereg balszárnyán megjelentek azok a segélycsapatok, amelyeket Damjanich rendelt ki Jászárokszálláson álló hadtestéből József Wysocki ezredesnek, a lengyel légió parancsnokának vezetésével a VII. hadtest támogatására. S a lengyel légió, a vörössipkás kassai 9. honvédzászlóalj és a Wysocki parancsnoksága alá helyezett többi alakulat váratlan beavatkozása megfordította a már vereséggel fenyegető ütközet kimenetelét: a VII. hadtest katonái most, új erőre kapva, maguk is ellentámadásba mentek át s előbb Hatvan falai közé vetették vissza az ellenséget, majd az ütközet hírére a csatatérre siető

(s egyébként január eleje óta altábornagyi rangban az országos főhadparancsnok tisztét ellátó) Kiss Ernő vezetésével véres utcai harcokban onnan is kiverték.

A hatvani ütközet így Görgey távolmaradása és Gáspár tétlensége ellenére is fényes győzelemmel zárult. S a győzelem többet jelentett egyetlen ütközet megnyerésénél: a honvédek hatvani helytállása a haditervnek megfelelően csakugyan alkalmas volt elhitetni az ellenséggel, hogy a Gyöngyös és Pest közötti országúton a magyar sereg főerői jelentek meg. Görgey azonban veszendőbe hagyta menni ezt az eredményt: a balszárnyon támadó hadoszlopot olyan módon vezényelte, hogy alig két nap alatt le kellett lepleződniök az ellenség előtt a honvédsereg valóságos terveinek, le kellett lepleződnie annak, hogy a honvédsereg főerőinek zöme a valóságban a balszárnyon tör előre.

Pedig Windischgraetz még április 4-én is abban a hiszemben volt, hogy Hatvannál a magyar sereg zöme vonult fel, s ezért úgy határozott, hogy másnap — most már nemcsak Schlick hadtestével, hanem a közeledő Jelačićéval is — összpontosított csapást fog mérni Hatvanra. És ha Windischgraetz ezt a tervet végre is hajtja, akkor valósággal belerohant volna saját vesztébe. Mert ha most az ellenséges sereg Gödöllőről kimozdul kelet felé, akkor a balszárnyon előrenyomuló magyar hadoszlopnak nem 7-én, hanem talán már 6-án sikerült volna az ellenség hátába kerülnie. Windischgraetz azonban 5-én hajnalban megkapta Jelačić jelentését az előző napi tápióbicskei ütközetről, s ez — teljesen érthető módon — arra bírta, hogy azonnal felhagyjon a Hatvan ellen tervezett támadás gondolatával. Mert ebből a jelentésből kétségbevonhatatlanul kiviláglott, hogy a magyar sereg zöme nem — amint a császáriakkal elhitetni kívánta — Hatvannál, hanem — amint ténylegesen volt is — a Tápió vonalán helyezkedik el s nyilvánvalóan átkarolni igyekszik Windischgraetz jobbszárnyát.

A tápióbicskei győzelem

Tápióbicskére a magyar zöm előhadául szolgáló I. hadtestnek az eredeti menetterv szerint április 4-én kellett megérkeznie. Ezt a tervet azonban Görgeynek aznap reggel meg kellett volna változtatnia. Április 4-én hajnalban ugyanis híre jött a magyar táborba annak, hogy Jelačić Gödöllő felé vonuló hadteste északnyugati irányban már túlhaladt ugyan Tápióbicskén, de hátvéde egyelőre még a községben tartózkodik. És a magyar seregnek az adott helyzetben mindennél fontosabb érdeke fűződött ahhoz, hogy a balszárnyon előrehatoló oszlopát láthatatlanná tegye az ellenség előtt, hiszen különben nem tarthatta titokban haditervét.

A haditerv értelmi szerzője, Klapka azonban, mintha csak el akart volna büszkélkedni az ellenségnek tervével, amely pedig minden ötletessége ellenére is eddig csupán azzal az eredménnyel járt, hogy meg-

szerezte neki a tábornoki kinevezést, s amelynek megvalósulását bármely elhamarkodott lépés csak keresztezhette: ahelyett, hogy a Jelačić helyzetéről szóló hír vétele után azonnal mozdulatlanságra utasította volna hadtestét, éppen ellenkezőleg: azonnal megindult Tápióbicske felé. Görgey pedig hagyta, hadd ütközzék meg az ellenséggel! Görgey ugyanis nem átallotta azt a tanulságot vonni le a hatvani ütközet kimeneteléből, hogy a legokosabb, amit tehet, az, ha hadtestparancsnokait engedi teljesen a maguk elhatározása szerint eljárni, azaz ha teljesen megszünteti a közös feladatok végrehajtásával megbízott hadtestek olyannyira szükséges közös irányítását s maga pusztán arra szorítkozik, hogy csak „a legnagyobb veszély percei"-ben avatkozzék bele az eseményekbe. Holott ilyen vezetéssel a világ legjobb hadserege is alig kerülheti el a legnagyobb veszélyt, döntő győzelem kivívására pedig egyáltalán nem is számíthat.

Klapka könnyelműségének és Görgey — enyhén szólva is — felelőtlenségről tanúskodó tétlenségének azután sokszáz magyar honvéd életével adta meg az árát: Mert alig kelt át az I. hadtest fele a mocsaras Tápió egyetlen hídján, még mielőtt a csapatok a menetoszlopból kibontakozhattak volna, az ellenség máris megrohanta őket és, fejvesztettséget keltve soraikban, egy részüket belekergette a Tápió áthatolhatatlan ingoványaiba. Akiknek pedig sikerült ismét átvergődniök a hídon, azok is csak az ellenség alacsony számának köszönhették, hogy Nagykáta felé futva, megmenekülhettek a biztos pusztulástól.

Egyetlen kedvező eredményt mégis hozhatott volna a riadt menekülés (amelyben egyébként maga az újdonsült tábornok, Klapka járt az élen): még inkább meggyökereztethette volna az ellenségben azt a hitet, hogy a honvédsereg főerőinek zöme Hatvannál áll. Hiszen Windischgraetz csak jelentéktelen erőknek gondolhatta volna azokat a honvédcsapatokat, amelyeket alig két császári dandárnak — ennyire rúgott Jelačić utóvédje — egymagában is sikerült visszavernie. Görgey azonban most már elszánta magát a közbelépésre. De ahelyett, hogy megelégedett volna az I. hadtest menekülő csoportjainak megmentésével és rendezésével, arra utasította a Nagykátánál elhelyezkedő Damjanichot, hogy ő is avatkozzék bele a harcba és — mint Hatvannál is tette — fordítsa meg az ütközet kimenetelét.

Most tehát ellentámadásra indultak Damjanich honvédei. A vörössipkások és méltó társaik, a szegedi 3. honvédzászlóalj rettenthetetlen harcosai szuronyszegezve visszafoglalták az ellenség által időközben megszállott Tápió-hidat, benyomultak Tápióbicskére és a császáriakat a faluból is kiverték. Majd Nagy Sándor József ezredes huszárjai egészen Tápióságig üldözték az ellenséget, amely végül is csak Kókán mert ismét megállapodni.

Tápióbicskét így a III. hadtest bátor katonái a honvédek futásának színhelyéből a honvédsereg újabb győzelmének színhelyévé változtatták

át. De a tápióbicskei győzelem — a hadjárat egészének szempontjából vizsgálva — felért egy vereséggel. Mert a honvédek tápióbicskei helytállása nemcsak arról győzte meg az ellenséget, hogy a honvédsereg bővelkedik igazi katonai erényekben, hanem arról is, hogy a honvédsereg főerőinek zöme — minden eddigi látszat ellenére — nem Hatvannál, hanem Gödöllőtől délkeletre áll s nyilvánvalóan Windischgraetz jobbszárnyának átkarolására készül.

Az isaszegi győzelem

Görgey, bár maga is tisztában volt azzal, hogy a tápióbicskei ütközetben lelepleződtek a honvédsereg szándékai az ellenség előtt, mit sem tartott szükségesnek változtatni az eredeti haditerven. A további menettervet úgy állapította meg tehát, hogy az I. és a III. hadtest 6-án vonuljon Isaszegre, a II. Dányra, a VII. hadtest pedig, amelynek 5-ig változatlanul hatvani állásában kellett maradnia, hogy időt engedjen a balszárnyon támadó három hadtestnek az átkaroló mozdulat megtételére, 6-án szintén induljon meg s nyomuljon előre Aszódig. S továbbra is április 7-ben jelölte meg az összpontosított támadás napját, amikor a VII. hadtestnek északkelet s a másik három hadtestnek dél—délkelet felől egyidőben Gödöllő ellen kell majd nyomulnia, a Klapka balszárnyán elhelyezkedő hadosztálynak pedig Kerepesnél elvágnia a Gödöllőről Pestre vezető országutat, az ellenség hátrálási vonalát.

Ez a terv azonban, amilyen helyesnek látszott Tápióbicske előtt, annyira kivihetetlen volt Tápióbicske után. Mert az ellenség természetesen nem mutatkozott hajlandónak arra, hogy Gödöllőnél tétlenül várakozzék mindaddig, amíg a honvédsereg harapófogóba nem szorítja. S éppen ezért Jelačić nem folytatta visszavonulását egészen Gödöllőig, hanem április 6-án reggel megállapodott Isaszegnél s még déltájban felvette a harcot Damjanich és Klapka hadtesteivel, amelyek a menetterv értelmében megkísérelték az Isaszegre való benyomulást. És a magyar sereg most ismét olyan válságos helyzetbe került, mint alig két napja Tápióbicskénél. A balszárnyon felvonuló I. hadtest ugyanis, amely hamarabb ért Isaszeg alá, a váratlan ellenállás hatására megint meghátrált és rendetlen menekülésbe kezdett, kitéve ezzel a jobbszárnyon mindvégig rendületlenül helytálló III. hadtestet a baloldalról történő bekeríttetés és a megsemmisülés veszélyének.

A helyzetet most csak Aulich tábornok öntevékeny fellépése mentette meg. Aulich, míg Görgey ebéd utáni pihenőjét tartotta a kókai temetőben, az ágyúdörgésből értesülvén az ütközet megindulásáról s Damjanich által is sürgetve, tartalékul szolgáló hadtestével Isaszegre sietett és belevetette magát a küzdelembe, ezzel ismét bátorságot keltve az I. hadtest katonáiban is. Klapka visszafordult és, mire Görgey végre megérkezett az

ütközet színterére, Aulich támogatásával már újból előrenyomulóban volt. Sőt a helyzetet most egyszeriben páratlanul kedvezővé változtatta a magyar seregre nézve egy Windischgraetz által elkövetett baklövés. Windischgraetz ugyanis Schlick Gödöllőtől keletre, Pusztabesnyőnél felállított s mindeddig tétlenül várakozó hadtestének két hadosztálya közül az egyiket ekkor Jelačić erősítésére Isaszeg alá küldte. Ezzel pedig megnyitotta az utat a hátramaradt hadosztályánál jóval erősebb VII. hadtest előtt Gödöllő felé. És így, amennyire nem volt többé lehetséges, hogy a magyar sereg az eredeti haditervnek megfelelően 7-én, Kerepes, Isaszeg és Aszód felől egyszerre támadva, Gödöllőnél bekerítse Windischgraetz főerőit, annyira lehetővé vált, hogy Gáspár, elsöpörve a vele szemben álló ellenséges hadosztályt s azután benyomulva Gödöllőre, még 6-án az ellenség hátába kerüljön és a magyar sereg ugyancsak még aznap Isaszegnél kerítse be és semmisítse meg az ellenséget.

Gáspár azonban a menetterv előírása szerint megérkezvén Aszód vonalára, feladatát aznapra bevégezettnek vélte. Görgey pedig, bár maga is felismerte a haditerv módosításának szükségét, nem küldött neki újabb parancsot további támadásra. Görgey utóbb azzal igyekezett mentegetőzni, hogy azt hitte, Gáspár magától is folytatja előrenyomulását, meghallván Isaszeg felől a harcizajt. Csakhogy Gáspár sokkal hűségesebb tanítványa volt Görgeynek, semhogy akkor tanúsított volna öntevékenységet, amikor az ellenség teljes megsemmisítése forgott kockán. Így pedig, bár az isaszegi ütközet ismét fényes győzelemmel végződött a honvédsereg számára, az ellenségnek sikerült megmenekülnie a megsemmisülés veszélyétől. Windischgraetz a beálló éjszaka jótékony leple alatt csapatait visszavonta Gödöllőre, másnap pedig, kibújva a gyűrűből, egész seregével Pest falai közé hátrált. A honvédsereggel tartó Kossuth 7-én már Gödöllőről küldhette üdvözletét a Duna—Tisza közének felszabadított lakóihoz s aznap este ugyanabban az ágyban hajthatta nyugovóra fejét, amelyből „reggel riadva szökött ki Windischgraetz, — futásban keresve menedéket..." Az ellenséges főerők megsemmisítése azonban továbbra is a honvédsereg előtt álló feladat maradt.

A győzelemsorozat legfőbb forrása: az egyszerű honvédek hősiessége

De a honvédsereg főerői által április első hetében kivívott ragyogó győzelemsorozat így is nagyjelentőségű volt. „Egy ötmilliónyi kis népnek az elszántságán és lelkesedésén megtörik a 36 milliónyi osztrákság hatalma," állapította meg már a hét végén Engels.[7] Tisztában voltak ezzel még az udvarban is: ezért csapták el az isaszegi ütközet első hírének hallatára az addig oly nagy kegyben tartott Windischgraetzet, s ezért ne-

7 Marx, Engels és a 48-as magyar forradalom. Szocializmus, 1908—9., 444. o.

veztek ki helyette most új főparancsnokot a császári hadak élére, Ludwig Welden báró táborszernagy személyében. A kamarilla azonban rossz helyen keresgélt, amikor a hadvezér személyében vélte felfedezni a váratlan vereségek legfőbb okát. Hiszen bár Windischgraetz kétségkívül díszpéldánya lehetett a tehetségtelen császári tábornoknak s bár „tény, hogy az osztrákok, mikor győznek Magyarországon... — Engels találó megjegyzése szerint — nem hadvezéreik által, hanem hadvezéreik dacára győznek,"[8] a magyar sereg élén sem állott minden szempontból rátermett hadvezér, olyan, akiben egyesült volna a kellő katonai szaktudás a nélkülözhetetlen forradalmi eltökéltséggel, az ellenség teljes megsemmisítésének egyedül helyes célkitűzésével, ellenkezőleg: a magyar sereg élén olyan hadvezér állott, aki a liberális nemességnek ekkor már a többsége által vallott politikához híven beérte taktikai jellegű győzelmekkel.

A honvédsereg egymást követő sikereinek legfőbb oka nem a hadvezetés különbözőségében rejlett s még kevésbé a szembenálló seregek létszám- vagy felszerelésbeli különbségében — hiszen a császári sereg mind létszámát, mind felszerelését tekintve felülmúlta a magyar sereget —, hanem — a mögöttes területek lakosságának odaadásában megmutatkozó különbségekről most nem is beszélve — mindenekfölött a szembenálló harcosok szellemének eltérő voltában. „Az ellenség számos, de gyáva, mert rossz ügyért küzd, zsarnok parancs viszi őt a tűzbe, nem szent lelkesedés, mi nem vagyunk olyan számosak, hanem bátrak; — mi a hazáért, a szabadságért küzdünk," állapíthatta meg joggal Kossuth. Mert a magyar honvédek erejét valóban meg kellett sokszoroznia annak a tudatnak, hogy — az ellenségtől eltérően — igazságos ügyért harcolnak. Amint „a győzelmet minden háborúban végeredményben azoknak a tömegeknek harci szelleme határozza meg, amelyek a csatatéren vérüket ontják. Az a meggyőződés, hogy a háború igazságos, annak tudata, hogy fel kell áldoznunk életünket testvéreink boldogulásáért, fokozza a katonák harci szellemét és hallatlan nehézségek elviselésére készteti őket"[9] S hogy ez a lenini tétel a magyar szabadságharc győzelmeinek is alapvető magyarázatát adja, erre nemcsak elméleti úton következtethetünk. A honvédsereg harcosai maguk hangoztatták — amint Horváth Mihály feljegyezte: „Igen, mi győzni fogunk, mert tudjuk, miért vívunk, míg azok ott a másik oldalon nem tudják, miért harcolnak."

És ezt a meggyőződésüket a magyar honvédek nemcsak hangoztatták, hanem tetteikben is kifejezésre juttatták. A magyar honvédek 1848—49-ben olyan tetteket hajtottak végre, amilyenekkel csak forradalmi népek, szabadságukért harcoló népek hadseregei büszkélkedhetnek, reakciós, ellenforradalmi hadseregek sohasem. A császári hadseregben elképzelhe-

[8] U. o. 444—445. o.
[9] *Lenin*, V. I.: Beszéd a Rogozsszkij-Szimonovszkij kerület széleskörű munkás- és katonakonferenciáján, V. I. Lenin Művei XXXI. Bp., 1951. 131. o.

tetlen lett volna, hogy visszavonulóban lévő csapatok megforduljanak és ismét támadásba menjenek át azért, hogy kiszabadítsák az ellenség kezéből foglyul esett parancsnokukat, amint azt a 19. gyalogezrednek a honvédsereg kötelékében harcoló zászlóalja tette. A császári hadseregben elképzelhetetlen lett volna, hogy két zászlóalj legénysége összekülönbözzék azon, melyiküknek rohamozza meg előbb az ellenség állását, amint az a tápióbicskei ütközetben történt, amikor sem a 3., sem a 9. honvédzászlóalj harcosai nem akartak lemondani társaik javára a Tápió-híd visszafoglalásának dicsőségéről. A császári hadseregben elképzelhetetlen lett volna, hogy valamely alakulat katonái maguk követeljék harc közben megfutamodott társaiknak haditörvényszék elé állíttatását, amint azt ugyancsak a vörössipkások tették a tápióbicskei ütközet után. És a császári hadseregben még sok minden elképzelhetetlen lett volna, ami a magyar honvédek soraiban magától értetődő, természetszerű volt.

És — tegyük hozzá — ezek a katonai erények nem csupán egyes kiváló alakulatok tagjainak jellemvonásai voltak. A tavaszi hadjáratban kiemelkedő hírnevet szereztek ugyan maguknak a kassai vörössipkások, olyannyira, hogy a hadügyminisztérium már április 8-án kitüntető jelvényként vezette be a vörös sipkát más, hasonló hősiességet tanúsító csapatok számára is. A honvédseregnek azonban csakhamar tucatszámra voltak vörössipkás zászlóaljai...

Itt keresendő tehát a magyar honvédseregnek az a tulajdonsága, amelyben az ellenség mindvégig képtelen volt felülmúlni. De — ne feledjük — a szabadságharc igazságosságának tudatából fakadó hősiesség tömeges jelentkezése egymagában még nem biztosíthatta az ellenség megsemmisítő vereségét. Ehhez a honvédek hősiességének mindenekfölött forradalmi hadvezetéssel kellett volna párosulnia. És ez éppen a főseregben hiányzott. Mert a főseregnek voltak kiváló hadosztályparancsnokai, olyanok, mint Wysocki vagy Nagy Sándor ezredesek, voltak méltán nagyhírű hadtestparancsnokai is Damjanich és Aulich tábornokok személyében, legfőbb vezetése azonban békepárti kézben volt. Ez a helyzet pedig lehetetlenné tette, hogy a főssereg még oly dicsőséges tavaszi hadjárata is teljes sikerre, az ellenség teljes megsemmisítésére vezessen.

JEGYZETEK

A fentiekben tárgyalt kérdések helyes megvilágításához alapvető útmutatásokat adnak a marxizmus—leninizmus klaszikusainak a lapalji jegyzetekben idézett és idézendő művei, amelyek közül külön is fel kell hívni a figyelmet a *Neue Rheinische Zeitung* utolsó számának Magyarországról szóló — s' nálunk eddig kevéssé tanulmányozott — hosszabb cikkére. Alapvető továbbá Révai Józsefnek ugyancsak a lapalji jegyzetekben már idézett munkája.

A tavaszi hadjárat eseményeinek és közvetlen előzményeinek előadásában a szöveg főleg a régebbi nagyobb összefoglaló munkákra (*Horváth* Mihály: Magyarország függetlenségi harczának története II. Pest, 1872; *Rüstow* [Wilhelm]: Az 1848—1849-diki magyar hadjárat története I—II. Pest, 1866; *Gelich* Rikhárd: Magyarország függetlenségi harcza 1848—49-ben II—III., Bp. é. n. [—1889]; *B[reit]*

Jfózsef]: Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harczának katonai története I—II. Bp. 1897; A feldunai hadtest visszavonulásának és az 1849. évi tavaszi hadjáratnak története, Bp. 1925 — kézirat gyanánt; stb.), továbbá a kevésszámú újabb, marxista szellemű feldolgozásra (*Balázs* József—*Borus* József—*Nagy* Kálmán: Kossuth, a forradalmi honvédelem szervezője, Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára I. Bp. 1952; *Nagy* Kálmán: Damjanich, a forradalmi hadvezér, Hadtörténelmi Közlemények 1954/3—4; valamint *Borus* József: „Az 1848—49. évi polgári forradalom és nemzeti szabadságharc katonai története" c. rövid pártfőiskolai előadására, amelyet a szerző szívességéből kéziratban használhattam) támaszkodik. Újabb vizsgálatot inkább csak egyes haditervek kialakításának tisztázása igényelt; egyébként az eddigi irodalom által feltárt gazdag anyag ma már további, még részletesebb kutatások nélkül is lehetővé teszi a hadjáratok lefolyásának marxista elemzését s ezt egyben halaszthatatlanná is teszi az a körülmény, hogy az eddigi marxista irodalom értékes részleteredményei ellenére is nagyjában-egészében még mindig adós az egyes hadjáratok lefolyásának átfogó marxista elemzésével. Áll ez még a „Hadtörténelem (Jegyzet a Honvéd Akadémia számára)" címmel (II. Bp. 1954) kézirat gyanánt kiadott munka szerzőire is, akik, jóllehet kéziratban már felhasználhatták s nagy mértékben fel is használták a fenti szöveget, egyes alapvető kérdésekben még mindig nem tudnak szakítani a régi történetírás elfogadhatatlan sémáival. Ennek a hibának egyik forrását nyilván az a legutóbb *Borus* József tollából nyomtatásban is körvonalazott álláspont képezi, amely csak fölöttébb korlátozottan hajlandó figyelembe venni a politikai és a katonai helyzet változásainak egymásra gyakorolt kölcsönös hatását s így pl. azt a semmivel sem igazolható feltevést eredményezi, hogy a magyar liberális nemesség zömének 1849 márciusa táján végbement jobbrafordulása csak a trónfosztás után, április végétől kezdődően éreztette hatását a hadműveletek alakulásában (1849 hadtörténeti irodalmának néhány kérdése, Hadtörténelmi Közlemények 1955/3—4, 172. o.). Ezt az álláspontot, amelynek alapján olyan kérdések, hogy pl. miért nem érték el a honvédsereg főerői már április első hetében sem az eléjük tűzött legfőbb célt, az ellenséges főerők megsemmisítését, egyszerűen nem volnának megmagyarázhatóak, mint teljességgel tarthatatlant természetesen el kell vetnünk.

A politikai fejlemények s a politikai és a katonai események közti összefüggések előadásában a szöveg nagyobb mértékben alapul egyéni kutatásokon. Itt is igyekeztem azonban messzemenően hasznosítani a korábbi irodalom, elsősorban a legfontosabb marxista művek (*Mód* Aladár: Pártharcok és a kormány politikája 1848—49-ben, Forradalom és szabadságharc 1848—1849, Bp. 1948; *Andics* Erzsébet: Kossuth harca az árulók és megalkuvók ellen a reformkorban és a forradalom idején, Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára II. Bp. 1952; stb.) eredményeit. Támaszkodtam ezeken kívül *saját* tanulmányomra (Kossuth Lajos forradalmi szövetsége a radikális baloldallal és a népi tömegekkel, u. o.) is, ennek bizonyos megállapításaitól azonban egyes esetekben újabb forrásanyag ismeretében eltértem.

Az eddig említett munkákra a továbbiakban általában nem hivatkozom részletesen. Hasonlóképpen nem tartom szükségesnek felsorolni a közismert ténybeli adatok lelőhelyeit, hanem csak a szövegben szó szerint közölt idézetek, valamint az olyan adatok forráshelyeinek megjelölésére szorítkozom, amelyeket vagy újonnan, vagy a korábbi irodalométól eltérő értelmezésben használtam fel.

A kápolnai vereség és a tiszafüredi zendülés. Görgey tisztikarának Dembinski-ellenes megnyilatkozásairól *Görgey* Arthur: Életem és működésem Magyarországon az 1848. és 1849. években I. Bp., 1911. 186—187. o.: *Görgey* István: 1848 és 1849-ből 1. Bp. 1885. 228—231. o.: Kossuth levele Luzsenszky Pálhoz, Debrecen, 1849. febr. 23., Kossuth Lajos Összes Munkái (=KLÖM) XIV. (szerk. Barta István), Bp., 1953. 530. o. A febr. 14-i napiparancs szövegét közli és kibocsátásával kapcsolatos terveit ismerteti Görgey Arthur, I. 188—189. o. (A napiparancs szövegét némileg eltérő fordításban közli Görgey István is, I. 223. o.) Dembinski haditervének elemzése és a kivitelezésével kapcsolatos hibák kritikája legpontosabban Görgey Arthurnál, I. 252—253. o.

Madarász József cikke a tiszafüredi zendülésről: Debreczeni Lapok (=DL) 1849. márc. 8. 5. sz. 17—18. o. Kossuthnak márc. 5-én Szemeréhez intézett szavait idézi Horváth Mihály, II. 304—305. o.

Damjanich a hazáról: Damjanich levele Kossuthhoz, Szeged, 1848. dec. 24. Országos Levéltár (=OL), Országos Honvédelmi Bizottmány (=OHB) 1848:6632. Kossuth Damjanichról: Kossuth levele Görgeyhez, Debrecen, 1849. márc. 23. KLÖM.

XIV. 701. o. Kossuth a szolnoki győzelem kiaknázásáról: márc. 9-i képviselőházi beszédében, KLÖM. XIV. 613. o. A cibakházi expedíció megindításával kapcsolatos késedelemről: Kossuth levele Görgeyhez, Debrecen, 1849. márc. 9. KLÖM. XIV. 617. o. Görgey Vetterről: Görgey levele Kossuthhoz, Kerecsend, 1849. márc. 22. Görgey István, II. Bp. 1888, 46—47. o. Hogy Görgey valójában nem tartotta Vettert alkalmatlan hadvezérnek, maga is elismeri emlékirataiban: Görgey Arthur, I. 270. o. Hogy Vetter betegsége nem volt igazi betegség, ezt igazolják *Vukovics* Sebő Emlékiratai, Bp. 1894. 452. o. és *Hunfalvy Pál:* Idősb Görgey István munkája, Budapesti Szemle LV. 1888. 49—50. o.

.... *A liberális nemesség jobbratolódása és a baloldal kísérlete forradalmi diktatúrára.* Görgeynek a békepártiakkal való megbeszélés tartására irányuló márc. 9-i kísérletéről *Kemény* Zsigmond: Emlékirat 1849-ből, Báró Kemény Zsigmond Összes Művei IX, Bp. 1907. 103. o.

Nyáry Pál a győzelemről: Nyáry levele Csányi Lászlóhoz, Debrecen, 1849. márc. 17., KLÖM. XIV. 679. o. A liberális nemesség zöme által elfogadott békepárti szólamok (az idézetek sorrendjében): Kemény 88. l.; Mi és ti, Esti Lapok (=EL) 1849. ápr. 11. 41. sz.; Legyünk tisztában, EL. 1849. márc. 21. 23. sz.; *Jósika* Miklós: Egy magyar család a forradalom alatt VI, Pest, 1862, 97. o.; Hunfalvy 49. o. A liberális nemesek aggodalmairól Jósika, VI, 140—142. o. A háborús konjunktúra által előidézett jó értékesítési lehetőségek jellemzéséül megemlíthető, hogy ha a szabadságharc idején a gabonaárak nem érték is el az előző két, rendkívül rossztermésű esztendő árait, a búza átlagos ára a pesti piacon 1848-ban 36, 1849-ben pedig 37 százalékkal, a rozsé 1848-ban 25, 1849-ben pedig 33 százalékkal haladta meg az 1839 és 1843 közötti átlagos árakat, holott ezekben az években is kivétel nélkül mindig rosszabb volt a termés, mint 1848-ban. (Adalékok Magyarország nyers terményeinek ártörténetéhez a tizenkilenczedik században a pesti piaczon történt jegyzések szerint, Bp. 1873. LII., XIV. 35—36., 44—45. o.). Néhány részletadatot tartalmaz a konjunktúrára vonatkozólag Kossuth levele a pénzügyminisztériumhoz, Debrecen, 1849. ápr. 29., KLÖM. XV. (szerk. Barta István), Bp. 1955. 170. o.; Kossuth levele Duschek Ferenchez, Debrecen, 1849. máj. 8. KLÖM. XV. 243. o.; Nagy Zsigmond levele Wodianer Sámuelhez, Bánkút, 1849. máj. 8. A forradalom és szabadságharc levelestára III. (szerk. V. Waldapfel Eszter), Bp. 1955. 308. o.

Kemény Zsigmond a békepárt taktikájáról: Kemény 85. l. A Zichy-ékszerek valóságos sorsára vonatkozólag ld. Barta István felszólalását a Történettudományi Intézet által rendezett vitán, 1954. nov. 4-én (a Történettudományi Intézet könyvtárában). Az *Esti Lapok* Kossuthról: Az új idő némelly politicusai, El. 1849. márc. 14, 18. sz. Kovács Lajos Kossuth megbuktatásáról: *Kovács* Lajos: A békepárt a magyar forradalomban, Bp. 1883. 90—91. o. A *Marczius Tizenötödike* (=MT) Kossuth békepárti dicsőítőiről: HMT. 1849. márc. 27., 36. sz. 142. o. és 1849. márc. 29. 38. sz. 149. o.

Táncsics márciusi követelései: *Táncsics* Mihál: Új alkotmány-javaslat, Marczius 15-kének évnapi emlékeül, Debreczen, 1849 8., 4., 5—6. o. Az Egyenlőségi Társulat márc. 25-én röplapokon megjelent felhívását (Szózat Magyarország népéhez és hadseregéhez. OL. Kossuth-Archiv. 562. fasc.) Barta István találta meg s az ő szívességéből használhattam. A *Debreczeni Lapok* a parasztkérdésről: Madarász József: A jelen országgyűlés, DL. 1849. márc. 30., 8. sz. 29. o. Táncsics a forradalmi diktatúra feladatairól: Táncsics 19. o. A márc. 24-i megbeszélésről részletesen tudósít *Madarász* József: Emlékirataim 1831—1881., Bp. 1883. 222—225. o. A radikálisok által ezen előadott s a szövegben idézett követelések ugyanitt. Kossuthnak az országgyűléssel kapcsolatos álláspontját Madarász József nem ismerteti elég világosan, ezért erre közvetlen források híján Kossuthnak április első napjaiban kelt s később, a maguk helyén idézendő megnyilatkozásaiból kell visszakövetkeztetnünk. Irányi Dániel márc. 15-i javaslata: Közlöny, 1849. márc. 30., 66. sz. 236. o.

A tavaszi hadjárat első szakasza. A „gödöllői csata" elnevezést eddig az irodalomban nem használták. Hogy a hatvani, a tápióbicskei és az isaszegi ütközetet mint egyetlen csata mozzanatait foglaljuk össze, azt mindenekelőtt az indokolja, hogy egyetlen, összefüggő s rövidlejáratú operációs terv végrehajtása során jöttek létre, hogy a legközvetlenebb egymásrahatás allott fenn közöttük s hogy jelentőségüket nem is lehet máson lemérni, mint azon, mennyiben befolyásolták kihatásaikkal a honvédsereg főparancsnoksága által Gödöllőnél tervezett döntő összecsapás kimenetelét. S a csatát azért nevezhetjük gödöllőinek, mert a szem-

benálló erők döntő összecsapása, ha nem is a honvédsereg terveinek megfelelően, mégis lényegében Gödöllő körzetében zajlott le.

Az egri haditanács lefolyását és eredményeit az irodalomban általában többkevesebb pontatlansággal ismertetik. Horváth Mihály (II. 413. o.) nyomán pl. eléggé elterjedt az a nézet, hogy a főcsapás irányát már az egri haditanács Komáromban jelölte meg. Ennek a nézetnek az alaptalansága azonban már Görgey István munkájából (II. 62—66. o.) kiviláglik: kiviláglik u. i. belőle az, hogy bár a haditanács részvevőinek voltak távolabbi elképzeléseik, ezeket még csak elő sem adták s magát a tervet az ápr. 7-én Gödöllőnél megvívandó összecsapással zárták le, mert Gödöllőnél „döntő csatát" kívántak vívni. Görgey István viszont ugyanitt kétségbevonja Klapka szerzőségét. De ezt saját bátyja is megerősíti (Görgey Arthur, I. 272. o.), s ugyancsak Klapka kezdeményezőszerepét emeli ki Kossuth (az OHB-hoz intézett levelében, Jászberény, 1849. ápr. 3. KLÖM. XIV. 801. o.); Horváth Mihály II. 413. o.; Rüstow, I. 295. o.; Gelich, III. 8. 199: o. stb. Magának az ápr. 7-ig terjedő operációs tervnek az ismertetésében nincsenek számbajövő eltérések.

Schlick hatvani hetvenkedéséről Horváth Mihály, II. 415. o. Görgeynek Gáspárról és a hatvani ütközetből való távolmaradásáról tett kijelentését ismerteti Kossuth levele az OHB-hoz, Jászberény, 1849. ápr. 3. KLÖM XIV. 801. o. Ugyanezt megerősíti. Görgey Arthur is, I. 274. o. Hogy Gáspár erősítések érkezéséig nem akart támadásba átmenni, erről Horváth Mihály, II. 415. o. Damjanich különítményének a győzelem kivívásában játszott döntő szerepét kiemeli Kossuth idézett levele, KLÖM. XIV. 800. o.

Windischgraetz ápr. 5-re kidolgozott tervének megváltoztatását helyesen indokolja Görgey István, II. 81—82. o. Hogy Klapkát — Görgey István, II. 42—43. o. állításával ellentétben — közvetlenül az egri haditanács után nevezték ki tábornokká, kitűnik Kossuthnak az OHB-hoz intézett leveléből, Eger, 1849. márc. 31. KLÖM. XIV. 772. o. Görgey felfogásáról hadtestparancsnokainak magukrahagyását illetően Görgey Arthur, I. 276. o. Klapka kiemelkedő szerepéről a tápióbicskei futásban u. o. I. 280. o. Hogy Damjanichot Görgey vetette be az ütközetbe, ezt szintén maga ismeri el u. o. I. 276—277. o. Hogy a tápióbicskei ütközet kimenetele leleplezte az ellenség előtt a honvédsereg szándékait, ezt ugyancsak már Görgey elismerte u. o. I. 281. o. s nyomában több szerző is kiemeli.

Görgey ápr. 6-i kókai időzéséről Horváth Mihály, II. 423. o. Aulich öntevékeny eljárását az isaszegi ütközetben számos szerző említi. Damjanichnak Aulichhoz intézett sürgetéseiről. A feldunai hadtest... története 162., 166. o. és Nagy Kálmán 237—238. o. (bár az utóbbi Aulich rovására eltúlozza Damjanich fellépésének jelentőségét). A VII. hadtest tétlenségének kritikáját adja, rámutatva, hogy emiatt nem vezethetett az isaszegi ütközet az ellenség megsemmisítésére, Görgey István, II. 100—103. o. és *Klapka* György: Emlékeimből, Bp. 1886. 125. o. Görgey utólagos mentegetőzése: Görgey Arthur, I. 288—289. o. II. Bp. 1911. 6—7. o. Kossuth ápr. 7-i felhívása: KLÖM. XIV. 833—838. o. Windischgraetz ágyáról Kossuth jelentése az OHB-hoz, Gödöllő, 1849. ápr. 7. KLÖM. XIV. 839. o.

Kossuth a szabadságharc ügyének igazságosságáról 1848. dec. 22-i tudósításában, KLÖM XIII (szerk. Barta István), Bp., 1952, 846. o. Horváth Mihály feljegyzése a honvédek szavairól, II, 308. o. A 19. gyalogezredbeliek hőstettéről Gróf *Leiningen-Westerburg* Károly... levelei és naplója 1848—1849, Bp. 1900. 107—112. o. A 3. és a 9. zászlóalj nézeteltéréséről a tápióbicskei ütközetben: Görgey Arthur, I. 278. o. A vörössipkások haditörvényszék-követeléséről Görgey István, II. 104—105. o.

A PÁRIZSI KOMMÜN FEGYVERES HARCAI

Kovalcsik József

Az emlékművek — jelképes tanúk, melyek hirdetik, hogy az események nem mulnak el nyomtalanul az emberiség történelmében. A történelem torz vagy hősi arcát egyaránt tükrözik. Mert kétféle emlékmű van: az emberi szolgaságé és az emberi nagyságé, s a történelem választóvize, a nép emlékezete élesen elkülöníti őket egymástól. A torzat megveti, a szépet szívébe zárja.

A párizsi kommün történetét két emlékmű jelzi, az egyik, Engels tanúsága szerint: „A Kommünárok fala a Père Lachaise temetőben, ahol az utolsó tömeggyilkosságot végrehajtották, ma is áll még, mint némaságában is beszédes bizonysága annak, milyen örjöngésre képes az uralkodó osztály, mihelyt a proletariátus jogaiért síkraszállni merészel."

A másik, a szolgaság emléke, melyet a kommün ledöntött: „Tekintettel arra, hogy a Vendôme téri császári oszlop a barbárság emlékműve, a nyers erő és a hamis dicsőség szimbóluma és a militarizmus szellemét árasztja, azonkívül a nemzetközi jogegyenlőség tagadását jelenti, állandó sértést a legyőzöttek irányában és állandó merényletet a Francia Köztársaság egyik alapelve, a testvériség ellen, ezért a Párizsi Kommün úgy határoz, hogy a Vendôme téri oszlopot el kell távolítani."

Az oszlopot — melyet Napoleon emeltetett a maga dicsőségére — az 1809-i háború után zsákmányolt ágyúkból öntötték. Csúcsán a császár szobra hivalkodott — a hódító háború dicsősége megszemélyesítőjeként.

Célját elérte az oszlop — jelképpé vált. De megvetett jelképpé és 1871. május 16-án betelt rajta Heine harminc évvel ezelőtti jóslata: „Egyszer már leragadták a viharok a vasembert a Vendôme-oszlop tetejéről, de ha a szocialisták kormányra kerülnének, másodszor is érheti hasonló baleset, sőt a radikális egyenlőség dühe az egész oszlopot is ledöntheti, hogy a „gloire"-nak ez a jelképe végleg eltűnjön a föld színéről."

Két emlékmű — két jelkép. Az oszlop, melyet a forradalom ledöntött, ma is áll Párizs egyik legszebb pontján, a Vendôme téren, mint a győzelmes ellenforradalom emléke...

A kegyelet rózsáit azonban a „Kommünárok Falánál" helyezi el minden tavasszal a francia nép, immár nyolcvanöt esztendeje.

A nyolcvanötödik évfordulón a dolgozók világszerte megünneplik a párizsi kommünt, „egy új társadalom dicsőséges előhírnökét". Cikkünk a kommün harcainak állít emléket.

ELŐZMÉNYEK

A második császárság

1848 februárjában összeomlott Lajos Fülöp „bankár királysága". A forradalmi helyzet feltételei között az a tény volt a legfontosabb, hogy a forradalmat megvalósítani képes erőt akkor már a legforradalmibb társadalmi osztály: a munkásosztály jelentette.

A helyzet az osztályharc kiéleződéséhez vezetett. Marx elemzése szerint: „A proletariátus azáltal, hogy az ideiglenes kormányra s az ideiglenes kormány útján egész Franciaországra ráparancsolta a köztársaságot, legott önálló pártként az előtérbe lépett, de egyben a porondra szólította maga ellen az egész polgári Franciaországot."[1]

„. . . mikor azután júniusban a proletariátus és a polgárság megvívta első nagy csatáját a hatalomért; mikor azután valamennyi ország polgárságát osztályának még győzelme is annyira megrázkódtatta, hogy a csak minap megdöntött monarchista-feudális reakció karjába menekült vissza, — az akkori körülmények között már nem lehetett számunkra többé kétséges, hogy megkezdődött a nagy döntő küzdelem . . ."[2]

Az 1848. június 22-i munkásfelkelést Cavaignac tábornok vérbefojtotta. Az alkotmányozó gyűlés, a munkásforradalom leverésének hangulatában hozta létre az 1848. évi alkotmányt, mely a győztes polgárság érdekeinek megfelelően, a munkásság törekvései ellen irányult. Emberi jogok helyett „polgári szabadságjogokat" foglaltak törvénybe, de mindenütt hagytak kibúvót a hatalom számára. A szabadságjogok törvényes korlátai hallatlanul megszaporodtak. A jogok gyakorlását a közbiztonság ürügyén egyesektől egészen megvonták, vagy oly feltételekhez kötötték, melyek megannyi rendőri csapdát jelentettek. Az új emberi jogok — munkához, közsegélyezéshez való jog — törvénybeiktatását nagy szótöbbséggel elvetették. E kérdéseket illetőleg megelégedtek nem őszinte és homályosan megfogalmazott ígéretekkel. Viszont a polgárság érdekének megfelelően biztosították a munka és az ipar szabadságát, ami a munkásság korlátlan kizsákmányolását jelentette. Az emberi jogokat tehát fölöttébb gyakorlatias osztályszempontok szerint értelmezték.

[1] *Marx:* Osztályharcok Franciaországban 1848—1850. Bp. Szikra, 1948. 37. o.
[2] U. o. Engels bevezetése. 10. o.

Az alkotmány által létesített, nagy hatalommal felruházott köztársasági elnöki tisztségre az 1848. december 10-én tartott népszavazáson nagy szótöbbséggel Bonaparte Lajost, Napoleon császár unokaöccsét választották meg, mert az alkotmányozó gyűléssel elégedetlen összes elemeket elbódította a „nagy név" varázsa, holott a „kis Napoleon" csak nagyravágyó kalandor volt.

Az elnök már 1850 elején személyes híveiből állította össze miniszteriumát. Amikor pedig 1851 novemberében a törvényhozó gyűlés elvetette a választójog kiterjesztésére vonatkozó javaslatát, akkor az elnök alkalmasnak találta a helyzetet az erőszakos beavatkozásra. 1851. december 2-ra virradó éjjel katonai államcsínnyel elfogatta a törvényhozó gyűlés többségét tévő „rendpárt" vezetőit, s feloszlatta a törvényhozó gyűlést. Az ellenállást az elnök kezében lévő hadsereg elfojtotta. Még decemberben népszavazást tartatott arra nézve, helyesli-e a nép az utólagos jóváhagyás reményében tett intézkedéseket és ad-e felhatalmazást az elnöknek az alkotmányreform megvalósítására. Az agitáció szabadságának teljes hiánya mellett, terrorisztikus eszközökkel lefolytatott népszavazáson a diktátor hatalmas többséget kapott, ami tíz éves teljhatalommal való felruházást jelentett. Ezzel a paródiával a forradalom bonapartista diktatúrába fulladt. A Bonaparte Lajos által elkészített új alkotmány minden hatalmat a saját kezébe adott. Egy évvel később a katonaság és a nagypolgárság támogatásával császárrá kiáltatta magát, amit hasonló módon tartott újabb népszavazás még nagyobb szótöbbséggel jóváhagyott.

„A társadalmat megmentettük", „A rend helyreállt", „A családot ismét jogaiba helyeztük", „A vallás felmagasztaltatott", „A tekintély szent" — e címek Victor Hugó „Fenyítések" című verseskötete fejezeteinek címe. A címek: a császárság jelszavai, a verseskötet azonban: szatíra.

A második császárság a polgárságra támaszkodott, annak érdekeit szolgálta, de a politikai hatalomból neki sem adott részt. Uralmát csak úgy tudta fenntartani, hogy az ellentétes érdekű osztályok törekvéseiből politikai tőkét kovácsolt magának, a veszekedő felek között a nevető harmadik szerepét játszotta. De míg a proletariátusnak csak ígért, a polgárság gazdasági érvényesülésének tág teret engedett.

A második császárság nagy gondot fordított a kapitalista gazdaság fejlesztésére. Uralma alatt nagy mértékű vasútépítkezés folyt, fellendült a tengeri kereskedelem és nagy gyárak meg vállalatok jöttek létre. Ezzel természetesen megduzzadt a gyári munkásság száma is. A létszámában nagyra nőtt munkásság jól szervezett, nagyszabású sztrájkjai 1860 után kivívták az 1791 óta érvényben lévő, a munkások szervezkedését és a sztrájkot tiltó Le Chapelier törvény hatályon kívül helyezését.

A nagyvállalatok mellett azonban életképes volt a kisipar is, s ez rányomta bélyegét a munkásmozgalom helyzetére, mely különféle áram-

latok és csoportosulások között forgácsolódott széjjel, s nem tudott létrehozni egységes munkástömörülést.

„A császárság a béke" — hirdette III. Napoleon, ugyanakkor azonban külpolitikájában a nagypolgárság érdeke, a piacszerzés és a hódítás érvényesült, s ezért alig múlt el esztendő háború nélkül.

E háborúk Franciaországnak dicsőséget nem szereztek, de annál inkább nehezítették az ország anyagi körülményeit, sőt az 1860 óta eltelt öt esztendő folyamán a francia császárság ereje észrevehetően hanyatlott. A mexikói intervenció bukása még inkább elősegítette a császárság tekintélyének hanyatlását. A francia expedíciós csapatok, melyeket Bazaine tábornok vezetett, vereségeket szenvedtek a Benito Juarez vezette mexikói köztársasági csapatoktól, melyek igazságos háborút folytattak. A mexikói politikát első pillanattól fogva élesen bírálták Franciaországban, s fölvetették a kérdést: miféle nemzeti érdek kívánja, hogy mexikói papokat és szerzeteseket védelmezzenek a francia forradalom egészséges elveivel szemben, s felelősségre vonták a császári kormányzatot, hogy a hadsereget ötezer mérföldnyi távolságban elfecsérelték egy papoktól és pénzemberektől szított viszályban. A közvélemény végül a „mexikói kalandot" piszkos műveletnek bélyegezte, amelynek célja csak az volt, hogy néhány befolyásos spekuláns játékveszteségeit visszaszerezzék vele. A hangulat mindinkább a császárság ellen fordult, s III. Napoleon, hogy az elégedetlenséget levezesse, új háborús kalandban keresett kiutat.

A porosz—francia háború

A kapitalizmus fejlődése a 19. század derekán szükségszerűvé tette az egységes Németország kialakulását, a szétaprózott feudális fejedelemségek felszámolását. Az 1848-as polgári forradalomnak lett volna egyik fő feladata, hogy Németország demokratikus úton való egyesülését megalapozza. Az 1848-as forradalom azonban elbukott. A német egység kialakulása így a porosz földbirtokosok vezetésével, felülről ment végbe.

A 19. század 60-as éveiben Németországot a kapitalizmus rohamos térhódítása jellemzi. Az egyre nagyobb gazdasági hatalomra szert tevő porosz tőkésosztály egybefonódott a nagybirtokos osztállyal és sorozatosan kirobbantott háborúkkal igyekezett Poroszország hatalmát növelni.

A német egység létrehozásának kérdésében a porosz uralkodóosztály versenytársa Ausztria volt. Az egységes Németország kialakítása kérdésében fennálló politikai ellentét háborúkban robbant ki: 1864-ben a schleswig-holsteini, majd 1866-ban a porosz—osztrák háborúban.

Az 1866-os háborúban a porosz seregek a csehországi Sadovánál döntő győzelmet arattak az osztrákok felett. A héthetes háború, a porosz mozgósítás gyorsasága, a porosz mozdulatok pontossága, a vasutak okos felhasználása — először a hadtörténelemben — olyan korszak elkövet-

kezését hirdette, amelyben a hadászati döntések egyes államok technikai és tudományos erőforrásainak felhasználásától függenek, a háború vezetése pedig egyre inkább hasonlít majd egy hatalmas és bonyolult iparvállalat igazgatásához.

Az 1866-os porosz győzelem eredményeképpen 1867-ben létrejött az Északnémet Szövetség, élén Poroszországgal. A Majna folyótól délre fekvő tartományok azonban egyenlőre nem csatlakoztak a szövetséghez. Ennek az volt az oka, hogy Franciaország kormánya, amely határai biztonságát féltette az egységes Németország kialakulásától, csatlakozás esetén háborúval fenyegetőzött. A német egység megvalósítására irányuló porosz politika tehát napirendre tűzte a háborút Franciaország ellen. Az egyesítésen túlmenően azonban — amely önmagában jogos és haladó követelés volt, mert előmozdította volna a német nemzeti állam kialakulását — a porosz kormányköröknek kezdettől fogva rabló céljaik is voltak: meg akartak szerezni két francia tartományt, Elzászt és Lotharingiát.

III. Napoleon ezt a feszült külpolitikai helyzetet akarta kihasználni céljai érdekében, mert arra számított, hogy a poroszok felett aratott győzelem megszilárdítaná helyzetét és gátat emelne a munkásosztály forradalmasodásának.

A porosz és a francia kormány közötti ellentét mind súlyosabbá vált. Ürügyül a spanyol trón betöltésének kérdése kínálkozott. A megürült spanyol trónra Vilmos porosz király egyik rokonát jelölte. Ez ellen a francia kormány diplomáciai úton tiltakozott. Vilmos békülékenyhangú választáviratát Bismarck a vezérkar egyetértésével megváltoztatta, provokatív jelleget adott neki, s így továbbította Párizsba. A francia kormány erre 1870. július 19-én hadat üzent Poroszországnak.

A nemzetközi helyzet — nagy részben a francia diplomácia baklövései miatt — a poroszoknak kedvezett. Anglia az „európai egyensúly" érdekében Poroszország megerősödését kedvezőnek ítélte. Oroszország a poroszok győzelmétől remélte az 1856-os párizsi békeszerződés revízióját, s ezért nyomást gyakorolt Ausztriára, hogy mondjon le Franciaország támogatásáról.[3] Olaszország sem támogatta Franciaországot, mert III. Napoleon agresszív külpolitikája, valamint az a körülmény, hogy nem vonta ki Rómából a francia helyőrséget, súlyos viszályt idézett elő az egységre törekvő Olaszország és Franciaország között.

Franciaország tehát teljesen elszigetelten állott Poroszországgal szemben, melynek a külpolitikai körülmények miatt nem kellett félnie a két fronton vívandó háború veszélyétől.

Marx az Internacionálé Főtanácsának július 23-i üzenetében leszö-

[3] Az 1856-os párizsi békeszerződés megtiltotta Oroszországnak, hogy hajóhadat tartson a Fekete-tengeren. 1859-ben III. Napoleon kötelezte magát, hogy felülvizsgálja a feltételeket, ígéretét azonban nem tartotta meg.

gezte, hogy a háború Németország szempontjából védelmi háború, mivel III. Napoleon kormánya nyíltan beavatkozott Németország belügyeibe és minden erővel akadályozta a német nép számára létfontosságú feladatnak a megvalósítását, Németország egységes államban való egyesítését. Ugyanakkor azonban a Főtanács üzenete leleplezte a poroszországi politikai rendszer reakciós jellegét és a francia bonapartizmushoz való hasonlóságát. A franciaországi helyzetet elemezve, Marx megjósolta III. Napoleon bukását: „Párizsban már megkondult a második császárság lélekharangja."[4] Ugyanakkor Marx figyelmeztette a német munkásokat, ne engedjék meg, „... hogy a mostani háború elveszítse szigorúan védekező jellegét és a francia nép elleni háborúvá fajuljon."[5] Ebben az esetben ugyanis a háború a német reakció megerősödéséhez vezetne. Marx befejezésül megelégedéssel állapította meg, hogy az Internacionálé szekciói Franciaországban és Németországban egyaránt tiltakoztak a háború ellen: „Miközben a hivatalos Franciaország és a hivatalos Németország testvérgyilkos küzdelembe rohan, addig a francia és német munkások a béke és barátság üzeneteit küldik egymásnak..."[6]

Az Üzenet közli az I. Internacionálé párizsi tagjainak kiáltványát, mely többek között a következőket mondja: „... Francia, német, spanyol munkások!... Mi, akik békét, munkát és szabadságot akarunk, hangosan tiltakozunk azoknak a harciasfelhívásai ellen, akik saját magukat kivonják a véradó alól és az általános szerencsétlenségben csupán új spekuláció forrásait látják..."[7]

Az Internacionálé felhívása széleskörű visszhangra talált. A háború ellen Európaszerte tiltakozó megmozdulásokból nem hiányzott a magyar munkásság sem. Farkas Károly, az Internacionálé magyarországi megbízottja 1870. július 24-ére népgyűlést hívott össze. Több munkás felszólalása után a gyűlés a következő határozatot hozta:

„A népgyűlés tiltakozik elvi szempontból a Hohenzollern és Napoleon dinastiák közti háború ellen, valamint minden dinastia háborúk ellen, s üdvözli a francia és müncheni munkások határozatát... fegyvertelen semlegesség mellett nyilatkozik s elvárja az országgyűléstől, hogy háborúra egy fillért sem szavazand meg."[8]

A háború — melyet az európai proletariátus nem tudott megakadályozni — már az első napokban bebizonyította, hogy Franciaország, tábornokai kardcsörtetése ellenére, katonailag nem készült fel. A háborút megelőző jóslatok és hírverések csúfságára a francia reguláris hadsereg nemhogy Dél-Németországba tette volna át a háború színterét: egy hó-

[4] *Marx—Engels:* Válogatott művek. 1. köt. Bp. Szikra, 1949. 469. o.
[5] U. o. 470. o.
[6] U. o. 471. o.
[7] U. o. 468—469. o.
[8] A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai. 1. köt. 162. o.

napon belül harcképtelenné vált. Ennek oka az volt, hogy a francia katonai rendszer teljes csődöt mondott, szemben a német hadsereg lényegesen jobban szervezett intézményével.

Igen tanulságos a két hadsereg összehasonlítása. A német szolgálati idő rövid volt, a francia hosszú. A porosz rendszerben a katona két évig teljesített tényleges szolgálatot; négy évet töltött tartalékban s öt és fél évig volt népfölkelő. Így az ötszázezer főnyi sorkatonaság mögött hatalmas kiképzett tartalék volt. A francia ötéves szolgálatnak, amely tengerentúli, gyarmati hadjáratokra eléggé megfelelt, nem volt ilyen eredménye, mert jóllehet az összeíró rendszer alapján szervezett francia állandó hadsereg szervezése, önmagában véve gyors összpontosítást és mozgósítást tett lehetővé, de nem rendelkezett kellő mennyiségű tartalékkal. Ezzel szemben, ha a német sorkatonaságot a háború kezdetén megsemmisítik, olyan csapatokkal lehetett pótolni, amelyek teljes szolgálati idejüket kitöltötték.

A francia hadvezetés kalandor szellemére jellemző, hogy elhanyagolták a mozgósítás előkészítését. Az eredmény az volt, hogy a német hadseregnek a határra való szállítása gépies szabályossággal, minden zökkenő nélkül történt, a francia vasútakon ellenben a legvadabb zűrzavar uralkodott, s a németek már túlerővel voltak a határon, mielőtt a franciák felkészülhettek volna fogadásukra.

A benyomuló poroszok másik előnye az volt, hogy a tábori távírók és a tüzérség fejlődésének tekintetbe vételével már előre gondosan tanulmányozták a tervezett franciaországi hadjáratot. A porosz vezérkar már három esztendeje elkészítette Franciaország megtámadásának tervét. Az utak térképét megrajzolták, a vasutak szállítóképességét felbecsülték, s a berlini vezérkar jóformán az utolsó részletekig ismerte a francia hadsereg szervezetét, felszerelését és egységeinek elosztását.

Ilyen előzmények után érthető, hogy e nyárutónak története szakadatlan tragédia volt Franciaország számára. A porosz hadsereg ellenállhatatlan lendülettel söpörte el a vele szembenálló erőket. Végül Mac Mahon hadseregének sedani katasztrófája megpecsételte a második császárság pusztulását.

A „nemzeti védelem kormánya"

A katasztrófa híre szeptember 4-én forradalmi lángra lobbantotta az izzó elkeseredést. A párizsi munkások és a nemzeti gárdisták behatoltak a királyi palotába, trónfosztottnak nyilvánították III. Napoleont és kikiáltották a köztársaságot. A bonapartista rendszer liberális ellenzékéből megalakult a „nemzeti védelem kormánya". A kormány elnöke a monarchista és klerikális Trochu tábornok, Párizs katonai kormányzója lett.

Marx az Internacionálé Főtanácsának második üzenetében elemezte a helyzetet:

„... mi is üdvözöljük a köztársaság felállítását Franciaországban, de ugyanakkor aggodalom tölt el bennünket, ... Ez a köztársaság nem döntötte meg a trónt, hanem csupán üres helyét foglalta el. Nem társadalmi vívmányként, hanem a nemzet védelmi rendszabályaként kiáltották ki. Egy olyan ideiglenes kormány kezében van, mely részben közismert orleanistákból, részben pedig burzsoá-republikánusokból tevődik össze és ezek között vannak néhányan, akikre letörölhetetlen bélyeget sütött az 1848 júniusi felkelés.

Ilyenformán a francia munkásosztály rendkívül súlyos körülmények közé került. A jelenlegi válságban, amikor az ellenség már csaknem Párizs kapuit döngeti, minden olyan kísérlet, mely az új kormány megbuktatására irányul, kétségbeesett őrültség volna. A francia munkásoknak teljesíteniök kell honpolgári kötelezettségüket..."[9]

Ugyanakkor Marx felhívta a francia munkásokat, hogy használják ki azokat a lehetőségeket, amelyeket a köztársaság nyújt és minél alaposabban végezzék el saját osztályuk megszervezésének munkáját.

A sedani kapituláció után a porosz—francia háború új szakaszba lépett: a császári hadsereg ellen vívott háború véget ért. Most kezdődött a háború a francia nemzet ellen. A francia köztársaság létrejötte után német részről a Franciaország ellen viselt háború elvesztette igazságos vonásait és a francia nép ellen vezetett hódító, rabló háborúvá fajult.

Szeptember 17-én a német csapatok Párizs alá vonultak és megkezdték a város ostromát. A párizsi munkások azt követelték a kormánytól, hogy fegyveresen álljon ellen a hódítóknak. A kormány kénytelen volt felállítani a Nemzetőrség kétszáz új zászlóalját. Ezek az alakulatok főleg munkásokból, kisiparosokból és kistisztviselőkből állottak. Ilyen módon fegyver került a párizsi proletariátus kezébe. A főváros munkásainak határozottsága fellendítette az egész francia nemzet ellenállását. A megszállók kegyetlenkedése, a porosz hadviselési módszerek méginkább fokozták a lakosság ellenállását. Az országot bejárta Victor Hugo felhívása életre-halálra menő partizánharcokra. E kiáltvány szövegét a második világháborúban a német megszállás ellen küzdő illegális lapok is állandóan közölték:

„Sziklákat görgessetek, hordjátok halomra a kövezetet, az ekevasból bárdot csináljatok, a barázdából árkokat, harcoljatok minden eszközzel, ami a kezetek ügyébe akad ... Városok utcái nyeljék el az ellenséget, az ablakok meredjenek rémként rájuk, a lakás dobálja le bútorait, a tető cserepeit... Nyugtalanítsátok emitt, sújtsatok rá amott, fogjátok el a szállítmányokat, vágjátok el a társzekereket, zúzzátok a hidakat, rongáljátok az utakat, roskasszátok be a földet, változzék Franciaország sza-

[9] *Marx-Engels:* i. m. 479—480. o.

kadékká a porosz alatt... Talpra 1792 oroszlánja, rázd meg sörényedet, hadd lássuk mint fut meg a kétfejű keselyű töméntelen fekete csapata! Harcoljunk nappal és éjjel, a hegyekben, a síkságon, az erdőben! Talpra! Talpra! Nincs szünet, nincs pihenés, nincs alvás. A zsarnokság támadt a szabadságra, Németország kezet emelt Franciaországra... Legyetek iszonyatosak, honfitársaim!"[10]

A nemzeti háború nagy zavarba hozta az ellenséget s nagyobb nehézségek elé állította, mint aminőkkel a háború első korszakában találkozott. A hadműveletek színhelye kiszélesedett, a közlekedési vonalak meghosszabbodtak és sűrűn voltak kitéve a franc-tireurök[11] támadásainak, a különböző mindig más és más helyeken felbukkanó francia seregek erejét és elhelyezkedését nehezebb volt megállapítani. A megszállt országrészekben partizáncsapatok alakultak, amelyek súlyos veszteségeket okoztak a németeknek, megbénították a német lovasság felderítő és biztosító szolgálatát. A porosz hadsereg csak nagyobb egységekkel mert előrenyomulni.

A nemzeti ellenállás teljes kibontakozását azonban gátolta az a tény, hogy a „nemzeti védelem" kormánya jobban félt a felfegyverzett francia néptől, mint a hódító poroszoktól. Ezért halogató politikát folytatott s igyekezett leplezve szabotálni a védelmi harcot. Legfőbb gondja az volt, hogyan fojtsa el a kibontakozó forradalmi proletármozgalmat. A munkások a „nemzeti védelem kormányát" a „nemzeti árulás kormányá"-nak nevezték el.

Növelte a felháborodást a Metz-be zárt Bazaine tábornok szégyenletes kapitulációja, aki október 27-én hadseregével együtt megadta magát a németeknek.

A kormány árulása mindinkább nyilvánvalóvá vált. A forradalmi sajtó is a legélesebb hangon támadta a kormányt, s nyiltan azzal vádolta, hogy a forradalom leszerelésére törekszik. Október 29-én a kormánynak be kellett ismernie, hogy a rajnai hadsereg kapitulált. 173.000 katona, 6000 tiszt és 3 marsall veszett oda tömérdek erőddel, ágyúval, lőporral és hadifölszereléssel.[12]

[10] Idézi *Győry János:* Victor Hugo. Bp. Művelt Nép, 1952. 93. o.

[11] Franc-tireur = szabadlövész, partizán. Igy nevezték a köztársasági szabadcsapatokat. Az elnevezés azóta is megmaradt a nem reguláris katonai alakulatok megnevezésére.

[12] A hivtalos jegyzőkönyv szerint a következő anyagokat és felszereléseket adták át a poroszoknak:

1.665 löveg, melyből 1.136 huzagolt csövű.
8.922 szállítóeszköz.
3,239.225 tüzérségi lövedék.
419.285 kilogramm lőpor.
13,288.096 töltény a Chassepot típusú puskához.
9,696.763 különféle típusú töltény.
124.137 Chassepot puska.
154.152 különféle típusú puska.

Amédée Le Faure: Histoire de la guerre franco allemande 1870—71. Paris, Garnier, é. n. 2. kötet 72. o. (Ford. tőlem. K. J.)

Bazaine a köztársaság kikiáltásakor nem vett tudomást a nemzetvédelmi kormányról. A Sedán-i események után béketárgyalásokat kezdett Frigyes Károly főherceggel, a Metz előtt álló porosz haderők főparancsnokával s porosz menlevéllel Hastingsba küldte Bourbaqui tábornokot, hogy Eugénia császárné jóváhagyását kieszközölje. Október 19-én a következő napiparancsot adta ki:

„Kérem az ezredes urakat, informálják a tiszt urakat a következőkről: Párizsban teljes az anarchia, Rouen és Havre porosz helyőrséget kér a rendfenntartás érdekében.

A Loire hadsereg Orleans közelében vereséget szenvedett.

Poroszország csak a dinasztiával hajlandó béketárgyalásokba bocsátkozni. A császárnét Bazaine marsall képviseli a tárgyalásokon.

A hadsereg a poroszok beleegyezésével három nap múlva elhagyja Metzet, hogy rendet csináljon az országban."[13]

Amint látjuk, Bazaine tábornoknak a poroszokkal való tárgyalásai közben már felmerült a terv, melyet később Bismarck és Thiers valóra váltott: a hadsereget a poroszok segítségével bevetni a forradalmi francia nép ellen.

Mivel azonban Bourbaqui eredmény nélkül tért vissza útjából s a járványok szörnyen pusztították a tétlenségre kárhoztatott rajnai hadsereget, amelynek előőrsei a poroszokhoz kúsztak, hogy egy-egy darab kenyeret kolduljanak tőlük, Bazaine tábornok a legszégyenteljesebb módon kapitulált.

Eredeti terve ekkor már teljesen a Bismarck—Thiers féle változattá módosult: a porosz fogságba esett francia hadifoglyok bevetése a forradalmi francia nép ellen, s e tervhez még az anyagi eszközöket is biztosította.

Bazaine tábornok október 28-i képmutató napiparancsa lényegileg ezt a feladatot tárja csapatai elé:

„A Rajnai hadsereghez!

Az éhségtől legyőzve arra kényszerülünk, hogy a háborús törvényeknek alávetve, fogollyá nyilvánítsuk magunkat.

Katonai történelmünk különböző korszakaiban, a Masséna, Kléber, Gouvion—Saint—Cyr vezette bátor csapatokat hasonló sors érte, s ez nem ejt foltot a katonai becsületen, különösen akkor, ha, miként ti, az emberi lehetőség legszélsőbb határáig dicsőségesen teljesítették kötelességüket.

Mindent megtettünk, ami lehetséges volt, hogy elkerüljük e véget, mindent megkíséreltünk, azonban eredménytelenül.

Ha erőinket egy végső erőkifejtésre összpontosítanók, hogy áttörjük az ellenség megerődített vonalait, vállalkozásunk, a hősiességtek és az ezernyi élet áldozata ellenére, — melyek még a hazának hasznára lehet-

[13] Idézi *Németh Andor*: A Párisi Kommün. Bp. 1932. 48. o.

nek — nem vezetne sikerre, mert az ellenséges vonalakat hatalmas erők védik és támogatják, s a végeredmény katasztrófa lenne.

Viseljük méltóságteljesen a balsorsot, s legyünk tekintettel a szerződésben biztosított méltányos feltételekre, ha azt akarjuk, hogy úgy tekintsenek bennünket, ahogy megérdemeljük. Hadseregünk hírneve érdekében állandóan kerüljük a fegyelmezetlenség sugallta cselekedeteket, mint amilyen a fegyverek, a felszerelés és a létesítmények szétrombolása, mivel katonai szokásjog szerint mindezek visszakerülnek Franciaországba, mihelyt a békét megkötötték"[14]

Metz elestének hírére a párizsi dolgozók elkeseredése határtalanná vált. A blanquisták felhasználták a tömegek elkeseredését és Gustave Flourens[15] vezetésével 1870. október 31-én a kormány megdöntésére puccsot szerveztek:

„... a védelem céljára most minden fegyverbíró párizsi belépett a nemzetőrségbe — írja Engels — és fegyverhez jutott, úgy hogy most a munkásság nagy többségben volt... Október 31-én munkászászlóaljak megrohamozták a Városházát és a kormány néhány tagját foglyul ejtették, árulás, a kormány szemérmetlen szószegése és egyes kispolgári zászlóaljak közbelépése újra kiszabadította őket és nehogy egy idegen haderő által ostromlott város belsejében a polgárháború újra fellángoljon, meghagyták az addigi kormányt hivatalában."[16]

Metz kapitulációja döntő hatással volt a hadjárat további menetére, mert a legnagyobb szükség órájában jelentős német haderőt szabadított fel.

Metz kapitulációjával a hivatalos francia hadsereg befejezte a harcot, de a francia nép hatalmas erőfeszítéssel tovább harcolt. Jellemző erre az erőfeszítésre, hogy Poroszország kiképzett tartalékai teljesen kimerültek a harcok során. A nép ellenállása arra kényszerítette a poroszokat, hogy a 44 éves, sőt még ennél idősebb korosztályokat is behívják. Az elfoglalt területek biztosítására a németeknek 130 ezer embert kellett kikülöníteniük.

Az ellenállás a haladó erők nemzetközi rokonszenvével találkozott. Giuseppe Garibaldi, az olasz szabadsághős, a köztársaság kikiáltása után azonnal felajánlotta szolgálatait a francia kormánynak, s még a „nemzeti védelem kormánya" húzódozása ellenére is részt vett a porosz hódítók elleni harcokban.

A „nemzeti védelem kormánya" az október 31-iki felkelés minden részvevőjének kegyelmet igért. Azonban ezt az ígéretét nem tartotta be. A felkelésnek körülbelül hatvan résztvevőjét letartóztatták.

14 Idézi *Amédée Le Faure* i. m. 2. köt. 71—72. o. (Ford. tőlem. K. J.)

15 Gustave Flourens, lapszerkesztő, a nemzetőrség bátor zászlóaljparancsnoka, a Kommün tagja. Az 1871. április 3-i kitörésnél egy csendőrkapitány megölte.

16 *Marx—Engels:* i. m. 458. o.

A porosz csapatok által körülzárt város lakossága sokat szenvedett az éhség és hideg következtében. December végén a németek megkezdték Párizs ágyúzását. Párizs lakossága hősiesen tűrt minden nélkülözést. 1871. január 22-én azonban, — amikor megértette, hogy a vezénylő tisztek, Trochuvel egyetértésben, tudatosan vesztették el a főváros védelmét szolgáló január 18-iki utolsó védelmi harcot — elfogyott a türelme.

Ekkor Párizs lakossága felismerte, hogy a „nemzeti védelem kormánya" nem hajlandó a fővárost megvédelmezni és azt is megakadályozza, hogy a párizsi proletariátus fegyveresen szálljon szembe a hódítókkal. A kormány titokban a németekkel tárgyalt, s politikája arra irányult, hogy akár a poroszok segítségével, de megtartsa a hatalmat.

A nép elkeseredése, mely már addig is sorozatos tüntetésekben, a bebörtönzött politikai foglyok kiszabadításában nyilvánult meg, végül is 1871. január 22-én újabb felkelésben robbant ki.

A felkelésre a kormány rendőrsortűzzel felelt. Az áruló kormány a „külföld cimboráinak" nevezte azokat a felkelőket és önkéntes katonákat, akik az ő árulásuk ellenére öt hónapig védték azt az országot, melyet a császárság hadserege hat hétig sem tudott tartani.

A kormány felülkerekedését harminc halott, s a forradalmi lapok betiltása jelezte. A kormány győzött — tehát kapitulálhatott.

A fegyverszüneti tárgyalásokat Favre részvételével Thiers vezette, aki a tőzsde érdekképviseletében tárgyalt Franciaország élet-halál kérdéseiről Bismarck-kal.

A porosz békefeltételek rendkívül szigorúak voltak. Bismarck meg akarta tartani Elszászt és Lotharingiát. Ötmilliárd frank hadikárpótlást követelt, melynek törlesztéséig a német hadsereg megszállva tartja az ország északi és keleti megyéit. Thiers és Favre tudomásul vették a békefeltételeket és fegyverszünetet kértek.

„Végre — írja Engels — 1871. január 28-án a kiéhezett Párizs kapitulált, de a háborúk történetében eddig ismeretlen becsülettel. Az erődítményeket átadták, a körsánc ütegeit leszerelték, a sorkatonaság és a mobilgárda fegyvereit beszolgáltatták, ők maguk hadifoglyok lettek. A nemzetőrség azonban megtartotta fegyvereit és ágyúit és csupán fegyverszünetet kötött a győzővel, aki nem mert diadalmenetben bevonulni Párizsba. Párizsnak mindössze egy kis sarkát merték elfoglalni, amely meghozzá részben nyilvános parkokból állott és azt is csak néhány napig tartották körülzárva, magukat is körülzárták a felfegyverzett párizsi munkások, gondosan ügyelve arra, hogy egyetlen porosz se léphesse át az idegen hódítónak átengedett zúg szűk határait. Ilyen tiszteletet keltett maga iránt a párizsi munkásság abban a seregben, mely előtt a császárság valamennyi csapata letette a fegyvert és a porosz junkerek, akik azért jöttek ide, hogy bosszút álljanak a forradalom tűzfészkén, kénytelenek vol-

tak hódolattal megállni és tisztelegni éppen ezen felfegyverzett forradalom előtt."[17]

A fegyverszüneti szerződés értelmében a „nemzeti védelem kormánya" február 8-ra írta ki a nemzetgyűlési választásokat. A francia nemzetgyűlésnek kellett volna ratifikálni a béketárgyalásokat. A választásokat úgy vezették, hogy a reakciós vidéki földesurak tömegesen kerültek be a nemzetgyűlésbe. Ezek a végrehajtó hatalmat Thiers kezébe adták, aki késlekedés nélkül hozzálátott a polgárháború megszervezéséhez.

A burzsoázia támadása mindenekelőtt a forradalmi mozgalom fegyveres ereje, a Nemzetőrség ellen irányult. Ez a Nemzetőrség jelentette a régi hatalom egyre hanyatló erejű képviselői mellett az új munkáshatalom kibontakozásának legfontosabb támaszát.

A Nemzetőrséget 800—1000 emberből álló zászlóaljak alkották, melyeket az ország egész területén és Párizsban is a háború folyamán állítottak fel. A fővárosban 60 ilyen zászlóalj állomásozott. Ezek számát a trónfosztás után 254-re emelték, összlétszámuk 343.000 fő volt.

Thiers a Nemzetőrség dezorganizálása céljából a reakciós de Palladines-t nevezte ki a Nemzetőrség élére.

E provokációra a XIII. kerület nemzetőrsége kiáltvánnyal felelt:

„A nemzetőrség federációja.

A XIII. kerület vezérkara.

Tizenharmadik kerületbeli nemzetőrök! Minket bíztatok meg azzal, hogy képviseljünk benneteket a nemzetőrség federációjának központi bizottságában. Ugyanakkor amikor nyakunkba akarják varrni főparancsnokul Aurelle de Palladines tábornokot.

Mikor a poroszok elfoglalták Orleanst, Gambetta elcsapta ezt a tábornokot. Miért...?

Ideje, hogy előálljunk programmunkkal.

1. A köztársaság kérdésében nem ismerjük el illetékesnek a többséget. A köztársaság kérdése vitán felül áll.

2. Azt akarjuk, hogy feljebbvalóink, főparancsnokunk és vezérkara a nemzetőrség soraiból valók legyenek s a nemzetőrség nevezze ki őket.

A nemzetőrség csak önmagának veti magát alá."[18]

A Nemzetőrség szilárd állásfoglalását megmagyarázza az a tény, hogy ekkor már az Internacionálé párizsi szekciója felismerte a tömegmozgalom jelentőségét, s a szekció tagjai jelentős politikai munkát fejtettek ki a tömegek között. Nem nehéz meglátni az összefüggést például a XIII. kerületi nemzetőrök és Frankel Leó magyar szocialista, a későbbi kommün-tag tevékenysége között.

[17] *Marx—Engels:* i. m. 458—459. o.
[18] Idézi *Németh Andor:* i. m. 72. o.

Frankel — életrajz írója szerint — „ennek a hős párizsi munkásságnak barátja, oktatója, kedves gyermeke volt... Akkor szerették meg igazán, amikor az Internacionálé perében olyan bátran kiállt. A börtönből való szabadulása után boldogan fogadta újra magába régi köre — szűkebb párizsi pátriája, a XIII. kerület „Reine Blanche" negyede, melynek legnépszerűbb szónoka volt..

Ez a népes munkásnegyed nem törődött azzal, hogy Frankel „métèque, azaz „jöttment"... Tudta, hogy Frankel... hozzájuk tartozik, tanítja őket, nagy tudását átadja nekik és mint nemzetőr, maga is fegyverrel vesz részt Párizs védelmében."[19]

Párizs kapitulációja után Frankel — miközben keményen bírálta az Internacionálé párizsi szekciójának szerepét — felvetette a tömegszervezetek jelentőségének és felelősségének kérdését is. E tömegszervezetek, mint majd a továbbiakban látni fogjuk, a kommün idején már valóban jelentős szerepet játszottak.

Frankel szerint: „A delegáltak bátortalanul beszélnek. A helyzet súlyossága leveri őket a lábukról, holott ha most kimegyünk a nép közé és megfelelően szólunk hozzá, megnyerhetjük a tömegeket. A klubok, az egyesületek mit sem tettek: feláldozták Párizst, holott megmenthették volna. A poroszok be fognak vonulni. A burzsoázia majd körülhízelgi őket, hogy hatalmát és kiváltságait megőrizhesse és ránk hárítja a háború minden terhét."[20]

Eközben Párizs köré vonták a vidéki haderőt és a Nemzetgyűlés úgy határozott, hogy Versailles-ba teszi át a székhelyét és Párizs csak akkor kapja vissza fővárosi rangját, ha majd újra ott gyűléseznek.

Párizsban a kapituláció hírére és a Nemzetgyűlés mesterkedései nyomán fellángolt az elkeseredés. A Nemzetőrség és elsősorban a munkások elhatározták, hogy nem engedik lefegyverezni magukat. Nyiltan kifejezték felháborodásukat a kormány áruló politikájával szemben, követelték a zászlóaljak egyesítését és a központi vezetés megszervezését.

Képviselőik, a század megbízottak, a februári választások után megtartott tanácskozó gyűlésen a köztársasági államforma sérthetetlenségét nyilvánították ki és a zászlóaljak egyesítését határozták el, Központi Bizottsággal az élén. A tanácskozó gyűlés elfogadta a Nemzetőrség szervezeti szabályzatát, amely a fegyveres erő politikai szervezetét alakította meg: együttes küldöttgyűlés, légió- és zászlóalj-tanácsok, valamint századgyűlések. A Nemzetőrség kétszázhetven zászlóalja közül kétszáz elismerte a Központi Bizottságot. A Központi Bizottság kiáltványában felszólította a lakosságot Párizs védelmére és megkezdte a Montmartre- és

19 *Aranyossi Magda:* Frankel Leó. Bp. Szikra, 1952. 33—34. o.

20 U. o. 242—243. o. (Az Internacionálé párizsi szövetségi tanácsa 1871. január 26-i ülésének jegyzőkönyvéből.)

Chaumont-dombok erődítési munkálatait. 1871. március 15-én a Nemzetőrség letette az esküt a Központi Bizottság előtt. Párizs erődítményei ágyúszóval köszöntötték az esküt. A Montmartre-ra kitűzték a vörös zászlót. A kormány erre válaszul négyszáz embert letartóztatott. A Nemzetőrség azonban kiszabadította őket.

A KOMMÜN

A kormány március 18-án végleg elrendelte a Nemzetőrség lefegyverzését. A párizsi munkások ellenálltak a lefegyverzésükre küldött csapatoknak és barátkozni kezdtek a katonákkal. A kormánycsapatok megtagadták a tüzelési parancs teljesítését, ehelyett letartóztatták és agyonlőtték két tábornokukat. A kormánycsapatok kötelékei felbomlottak, az egyszerű katonák a párizsi nép közé vegyültek.

Déli tizenegy órára a helyzet urai már mindenütt a nemzeti gárdisták és a felfegyverzett munkások voltak. Thiers kormánya Versailles-ba menekült. A fontosabb középületek ellenállás nélkül a felkelők kezébe kerültek.

A hatalom Párizsban a nemzetőrség Központi Bizottságának kezébe ment át. A Központi Bizottság március 26-ára választásokat tűzött ki, amelyen Párizs lakossága megválasztotta érdekképviseleti, törvényhozó és végrehajtó szervezetét: a párizsi kommünt. A kommün megalakulása után a Központi Bizottság átadta a hatalmat a párizsi kommünnek.

A március 18-i forradalom kirobbanása a nép közvetlen és helyes kezdeményezése volt. Párizs népe a legnehezebb körülmények között, vesztett háború után és Franciaország többi részétől elszigetelve vívta ki győzelmét.

A Központi Bizottság a forradalom szempontjából rendkívül kedvező kezdeti helyzetet nem használta ki, hanem védelmi taktikát folytatott és nem akadályozta meg a hadsereg maradványainak és a kormányszerveknek Versailles-ba való eltávozását.

Március 19-éről 20-ra virradó éjjel Vinoy tábornok Versailles környékén 5000 csendőr segítségével összeszedett körülbelül 20 000 szétszéledt katonát. Ezek a csapatok azonban annyira szervezetlenek voltak, hogy minden ellenállás nélkül feladták Montvalérien, Issy, Vanves, Montrouge, Bicètre, Ivry és Vincennes erődjeit. Vinoy csapatainak maradványait a Párizsból Versailles-ba vezető három fő útvonal lezárására védőállásba helyezte el. Azonban ő maga sem hitte, hogy ezeket az állásokat meg tudja tartani. A kormány és a nemzetgyűlés március 27-ig jóformán védtelen volt. A Központi Bizottság azonban feladatát nem értette meg, s tevékenysége főleg arra irányult, hogy a kommünbe történő választásokat előkészítse. Ezért a Központi Bizottság már március 19-én

értesítette a poroszokat, hogy betartja az összes békefeltételeket, mivel úgy ítélte meg a helyzetet, hogy a poroszokkal való nyílt összeütközéshez nem áll megfelelő erő a rendelkezésére. A Központi Bizottság a választások után, mikor átadta a hatalmat a kommünnek, nem oszlott fel, s ez később gyakori súrlódásokhoz vezetett.

„A Kommünnek — írja Marx 1871. április 12-én Kugelmannhoz intézett levelében — azonnal Versailles ellen kellett volna vonulni, miután előbb Vinoy, azután a párizsi nemzetőrség reakciós része magától eltakarodott. A döntő pillanatot lelkiismereti aggodalmaskodásból elszalasztották. Nem akarták megkezdeni a polgárháborút, mintha bizony Thiers, ez a gonosz korcsszülött nem kezdte volna már meg a polgárháborút azzal, hogy megpróbálta Párizst lefegyverezni."[21]

A versailles-i hadsereg[22]

Thiers ezalatt a forradalmi Párizzsal való leszámolásra készült. A francia—porosz fegyverszüneti szerződés aláírása után Bismarck hozzájárult ahhoz, hogy Thiers a hadifoglyoknak nyilvánított francia sorkatonákból 40 ezer főnyi hadsereget állítson fel „a rend fenntartására". Az április 5-i megállapodás értelmében a versaillesi hadsereg létszámát 100 000 főre, később pedig 120 000 főre emelhették, Bismarck jóváhagyásával.

A Versailles-i hadsereg április 6-án 70 000 főből állott. A kommün tehát azt az alkalmas időt, amelyet a Versailles-iek megverésére kihasználhatott volna, visszavonhatatlanul elmulasztotta.

Thiers április 6-án a fegyveres erők főparancsnokává Mac Mahont nevezte ki és bejelentette a hadsereg újjászervezését. Két hadsereget állítottak fel — azonos szervezéssel —, a „Versailles-it" és a tartalék-hadsereget. Szervezésük a következő volt: három hadtest, melyből kettő gyalogos és egy lovashadtest volt.. A gyalogos hadtestek három hadosztályból és egy könnyű lovas dandárból állottak. Minden hadosztályhoz két tüzérüteget és egy műszaki századot osztottak be, a hadtestek tüzérségi tartalékát pedig négy üteg képezte. A lovashadtestek három hadosztállyal rendelkeztek, s minden hadosztályhoz beosztottak egy lovasüteget.

A „Versailles-i hadsereg" közvetlen tartalékát tíz üteg és két műszaki század alkotta. Április 23-án felállították a 4. és 5. hadtestet, kétkét hadosztállyal. E csapatokat főleg a poroszoktól visszakapott foglyok alkották.

[21] *Marx—Engels:* Válogatott levelek. Bp. Szikra, 1949. 309. o.

[22] A versailles-i hadsereg szervezésére vonatkozóan ld. *Mac-Mahon:* L'Armée de Versailles depuis sa formation jusqu'à la complète pacification de Paris. Paris, Ghio, 1871.

A kommün katonai szervezete[23]

A kommün egyik legsürgősebb teendője fegyveres erőinek megszervezése volt.

A Nemzetőrségnek — eddigi jelentős tevékenysége ellenére — komoly szervezeti alakításokon kellett keresztülmennie ahhoz, hogy hathatós fegyveres erővé váljék. A „nemzeti védelem kormánya" ugyanis 1870 őszén eredetileg a belső helyőrségi szolgálat ellátására állította fel, mint másodvonalbeli erőt. A kiképzett tiszti és tiszthelyettesi állomány csaknem teljesen hiányzott, a legénység pedig nagyrészt csupán őrszolgálatra volt kiképezve. További fogyatékossága volt a Nemzetőrségnek, hogy eredeti céljának megfelelően, nagyobb katonai egységekkel, hadosztályokkal nem rendelkezett.

Az 1871. április 2—4-i támadó hadműveletek kudarca után a kommün újonnan kinevezett hadügyi megbízottja, Cluzeret kísérletet tett a Nemzetőrség újjászervezésére. Az április 5-i dekrétummal bevezették a kötelező katonai szolgálatot, de a hiányosságokat ez a rendelet sem tudta teljesen kiküszöbölni.

Az április 5-i és a későbbi átszervezések során a Nemzetőrséget két részre osztották: menet- és tartalék-zászlóaljakra. Az előbbieket 19—35 évesekből, az utóbbiakat a 35 évnél idősebb korosztályokból szervezték meg. E felosztás hibája az volt, hogy megszüntette az addigi területi kiegészítést, s a katonai és politikai szempontból egyaránt jelentős idősebb korosztályokat elvonta a harcoló egységektől. A szervezés hiányossága volt az is, hogy elhanyagolták az osztályszempontokat. Az átszervezések után a Kommün fegyveres erőinek összlétszáma megközelítette a 170 ezer főt.

A Nemzetőrségben az akkori idők valamennyi fegyvernemе képviselve volt.

A Nemzetőrség túlnyomó részét a gyalogság alkotta. Papíron kétszáz, a valóságban száz gyalog zászlóalja volt a kommünnek.

Megfelelő számú lovasság felállítására, a lovak csekély száma miatt nem kerülhetett sor. A lovasság elégtelensége következtében gyengén működött a felderítő-szolgálat.

---

23 E kérdés tárgyalásakor meg kell jegyezni, hogy a Nemzetőrség Központi Bizottságának, a légiók tanácsainak és a zászlóalj-bizottságainak, az éberségi bizottságoknak és a kerületi elöljáróknak kiadatlan okmányai, amelyeket Párizsban a hadügyminisztérium történelmi levéltárában őriznek, még ma is hozzáférhetetlenek a kutatók számára. Ezért a történelmi feldolgozások szükségszerűen fogyatékosak.

A Párizsi Kommün katonai szervezetéhez, a hadműveletekhez és a hadműveletek értékeléséhez felhasznált irodalom:

Kraszilnyikov, Sz. N.: Az 1871. évi Párizsi Kommün harci cselekményei. (Vorosilov Akadémia: A hadművészet története. 2. köt. Magyarul kiadatlan ford.)

Razin: A kapitalizmus győzelme és megszilárdulása időszakának hadművészete 1789—1870. 3. rész. (Magyarul kiadatlan ford.)

Nagy K.: A Párizsi Kommün harcai. (Katonai Figyelő; 1951.)

A tüzérségnél szintén nehézségek voltak. A rendelkezésre álló 1740 ágyúból és szórólövegből a tüzérségi káderek hiánya miatt mindössze 320-at használtak fel.

A műszaki katonaság egy műszaki zászlóaljból, kilenc árkász és egy technikai századból tevődött össze.

Jelentős szerepet töltöttek be Párizs védelmében a páncélozott vonatok. Ezt a vasúti hálózat kedvező felépítése tette lehetővé.

A folyami hajóhad személyi állománya háromszáz főből állt, s a következő eszközök álltak a rendelkezésükre, egy páncélos úszóüteg, öt ágyúnaszád, hat felfegyverzett gőzkutter, egy yacht.

Azonban erre — a hiányosságai ellenére is jelentős — fegyveres erőre szintén rányomta bélyegét az a tény, hogy a francia munkásságnak nem volt egységes forradalmi pártja. A fegyveres erőkre is érvényesek Engels megállapításai: „A Kommün önmagát emésztette fel a Kommünt kettészakító párt; a blanquisták (többség) és a proudhonisták (kisebbség) terméketlen vitájában, mely pártok közül egyik sem tudta, hogy mi a teendő."[24]

A Kommün fegyveres ereje és a párizsi nép

A Kommün társadalmi és gazdasági politikájában, valamint a versaillesi ellenforradalom ellen vívott fegyveres harcában nemcsak a nemzetőrség szervezeteire támaszkodott, hanem jelentős mértékben számíthatott a többi forradalmi tömegszervezetre is, a politikai klubokra, a szakszervezetekre, az Internacionálé szekcióira, az éberségi bizottságokra és a forradalmi nőszervezetekre.

Párizs tömegszervezeteinek egyik legfontosabb formája a Kommün idején a politikai klub volt. A politikai klubok többségének határozottan forradalmi, munkás jellege volt. A párizsi népben élénken élt — s ezt a klubok politikai formája is mutatja — a nagy francia forradalom népi mozgalmainak emléke. Büszkén hivatkoztak elődeikre, s az ő társadalmi követeléseik, harcaik folytatójának tartották magukat. Ez a párizsi munkásokban élő történelmi tudat nem volt hamis, mert: „a polgári forradalom útjáról a proletármozgalom útjára a tömegek útja a lerombolt feudális Bastilletől Babeuf összeesküvésén át vezet a Vendôme-oszlopot, a polgári hatalom jelképét leromboló Párizsi Kommünig és azon is túl."[25]

Jellemző a klubok forradalmi elszántságára a „Párizs védelmére és a sebesültek megsegítése céljából alakított nőszövetség" egyik kiáltványa. A Nőszövetség központi vezetőségének végrehajtó bizottsága, válaszolva egy, az ellenforradalmárokkal való megegyezést javasló fel-

[24] *Marx:* Osztályharcok Franciaországban. Engels bevezetése. Marx—Engels i. m. 104. o.

[25] *Babeuf* válogatott írásai. Molnár Erik bevezetése. Bp. Hungária, 1950. 5. o.

hívásra, a következő szavakkal tett hitet a Kommün mellett:

„... A megbékülés az árulást jelentené!... Jelentené az összes munkáskövetelések megtagadását, a társadalmi megújhodás, a most érvénybelépő jogi és társadalmi viszonyok megtagadását. Az összes előjogok eltörlésének, a kizsákmányolás megszüntetésének megtagadását. A munka uralmát a tőke uralma cserélné fel, egyszóval véget vetne a munkásság önmaga által történt felszabadításának...

Harcunk csak a nép ügyének győzelmével végződhet... Párizs nem hátrálhat meg, mert a jövő zászlaját emeli magasra!...

Mindannyian egységesen és határozottan... mélységesen meggyőződve arról, hogy a Kommün a népek nemzetközi és forradalmi elveinek képviselője, a társadalmi forradalom csíráinak hordozója — mi Párizs asszonyai, megmutatjuk Franciaország és a világ előtt, hogyha a reakció betörné a kapukat, a végveszély óráiban ott leszünk a barikádon, Párizs sáncain, úgy fogjuk ontani vérünket, mint férfitestvéreink, a Kommün védelméért és diadaláért, ami egyúttal a nép diadalát is jelenti."[26]

Mennél feszültebb volt a helyzet a polgárháború frontján, annál inkább előtérbe került a klubokban a versaillesi ellenforradalom elleni fegyveres harc kérdése. Jellemző, hogy „Az emberi és polgári jogokért küzdő klub", amely április elején alakult, első ülésén a legelső kérdésként a nemzetvédelem kérdését tárgyalta. „Az emberi és polgári jogokért küzdő egyesület célja — jelentette az egyesület ideiglenes bizottsága —, hogy minden erejével segítse függetlenségünk megvédését és, ha erre szükség adódik, önmagát feláldozza az igazi köztársaság megerősítése érdekében."[27]

A klubok közvetlen formában is jelentős segítséget nyújtottak a fegyveres alakulatoknak. A III. Kerületi Községi Klub például — Párizs egyik legnagyobb forradalmi klubja — szoros kapcsolatot tartott fenn a kerületi nemzetőrség zászlóaljaival, adományokat gyűjtött ezek számára és gondoskodott arról, hogy a harcosok a fronton elegendő élelmet kapjanak.

A klubok, tehát a párizsi munkások, számos helyen javaslatot tettek a védelem megszilárdítása érdekében, melynek foganatosítása kétségtelenül fokozta volna a forradalmi Párizs védelmi képességét.

A kommün legfontosabb társadalmi és gazdaságpolitikai rendszabálya az a dekrétum volt, amelynek értelmében a Párizsból elmenekült tulajdonosok ipari vállalatait a munkások termelési egyesülései kezébe adták át.

A párizsi dolgozók nagy lelkesedéssel fogadták ezt a dekrétumot s bár a kommün rövid ideig tartó fennállása miatt nem tudta végrehajtani

[26] A Párizsi Kommün. Válogatás a kortársak emlékirataiból. Bp. Művelt Nép, 1952. 85. o.

[27] Idézi *Molok:* Párizs munkásai a kommün napjaiban. Bp. 1951. 4. o.

határozatát, mégis az a lelkesedés, amelyet kiváltott, a munkásszervezetek megerősödése mellett a katonai védelmet is erősítette.

Különösen nagy jelentősége volt az acélöntőmunkások politikai lelkesedéséből fakadó munkalendületének, melynek beszédes bizonyítéka Lapuelle-nek, az acélöntők egyesülete igazgatási tanácsa titkárának a „La Sociale" című lap szerkesztőségéhez írott levele: „Ma megkezdjük az öntést, s az első lövedék, amely műhelyeinkből kikerül, elviszi majd válaszunkat a versaillesieknek, akik ellenségei a dolgozók felszabadításának."[28]

A kommün sajtójában is számos cikk, levél tükrözi a párizsi munkások elszántságát és helyes védelmi javaslatait, melyekkel a hadvezetés munkáját kívánták segíteni.

„A tüzérségnél nincs meg a kellő vezetés — közli a La Commune című lap az egyik olvasó levelét —, zászlóaljaink nehéz messzehordó ágyúkkal vannak felfegyverezve, csakhogy ezek nem működnek. Szétverhetnénk a versaillesi ütegeket, amelyek Issyt és Vanvest pusztítják, mert a mi ágyúinknak 3000 méterrel nagyobb a hordtávolsága, mint az erődítmények ágyúinak. Issynek csaknem semmi teendő nem maradna, minthogy erődítmény-falunk ütegei igen megkönnyíthetnék feladatát."[29]

Egy másik olvasó azt kérdi, hogy a katonai hatóságok miért nem használják fel a szajnai hajóhad ágyúnaszádait Párizs védelméhez: „Közben ezek az ágyúnaszádok igen nagy segítséget nyújthatnának Puteaux, Courbevoie, Neuilly és Bécon ütegei ellen. Dicső tengerészeink fel vannak háborodva, hogy parancsnokaik ügyefogyottsága és tehetetlensége tétlenségre kárhoztatja őket."[30] A kommün katonai hatóságai figyelembe vették ezt a tanácsot és a továbbiakban felhasználták a folyami hajóhadat a védelem szükségleteire.

A kommün hivatalos politikai szervei és a fegyveres erők közötti helyes együttműködésre szolgáltatott példát a IV. kerület Községi Bizottsága tevékenysége.

„A községi bizottság egyszer hetenként ült össze, este, a kommün tagjaival együtt, hogy pontosan ismertesse az elintézett ügyeket, megmagyarázza, hogy mi a helyzet a kerület különféle intézményeiben, megbeszélje, hogy milyen reformokra és javításokra van szükség. Egyik alkalommal ennek a községi bizottságnak tagjai azzal a kéréssel fordultak a kommün tagjaihoz, hogy sorban 24—24 óra szabadságot engedélyezzen nekik, hogy ezeket az órákat a fronton tölthessék, zászlóaljaikban, hogy harcolhassanak az ellenség ellen, és egyidejűleg saját szemükkel meggyőződhessenek arról, hogy a harcosoknak megvan-e mindenük, amire

[28] „La Sociale", 39. sz. 1871. május 8. Idézi *Molok:* i. m. 12. o.
[29] „La Commune", 42. sz. 1871. május 1. U. o. 24—25. o.
[30] U. o. 38. sz. 1871 április 27. U. o. 25. o.

szükségük van, hogy meghallgassák panaszaikat és kéréseiket, majd a kommünnel ismertessék ezeket".[31]

A politikai és társadalmi szervezetek és a fegyveres erők közötti együttműködésnek ezen példamutató vonásai mellett, meg kell említeni, hogy a kerületekben működő különféle hatalmi szervek és társadalmi szervezetek feladatkörei nem voltak elhatárolva egymástól, s ez arra vezetett, hogy gyakorlati munkájukban gyakran összeütköztek és akadályozták egymást. Ez sok esetben zűrzavarhoz vezetett. Különösen káros következményei voltak annak, hogy a kommün helyi szervei és a Nemzetőrség Központi Bizottságának helyi szervei párhuzamos munkát végeztek és tevékenységüket nem hangolták össze. Munkájuk ezért gyakran különös versengésre hasonlított, s az ebből adódó zűrzavart a kommün ellenségei ellenforradalmi céljaikra kihasználhatták.

A hadműveletek

Április másodikán délelőtt szólaltak meg az ágyúk Párizs nyugati részén. Kisebb jelentőségű harcok már eddig is folytak, de komoly ütközetre még nem került sor. A Nemzetőrséget azonnal fegyverbe szólították és a kommün rendelettel bélyegezte meg a versaillesi kormányt:

„A versailles-i kormány emberei polgárháborút készítettek elő és robbantották ki, megtámadták Párizst, nemzetőröket, katonákat, nőket és gyermekeket gyilkoltak le és sebesítettek meg.

Ezt a bűnt előre megfontolt szándékkal, jogtalan fondorlattal és anélkül, hogy provokálták volna őket, követték el. Éppen ezért a kommün

1. Thiers, Favre, Picard, Dufaure, Simon és Pothuau urat vád alá helyezi.

2. Amíg meg nem jelennek a néptörvényszék előtt, vagyonukat lefoglalja és zár alá helyezi.

Jelen rendelet végrehajtásával az igazságügyi és rendőri szerveket bízzuk meg."[32]

A versailles-iek támadásukat három gyalogos és két lovas dandárral indították meg. Tervük az volt, hogy visszafoglalják a kommünároktól a Párizstól északnyugati irányban lévő Courbevoie erődjét, valamint, hogy elfoglalják a neuilly-i hidat, ugyanis ezen keresztül vezetett a legrövidebb út Párizs belső kerületei felé.

A harcokat a Gallifet lovasdandár támadása vezette be Courbevoie ellen és elfoglalta a Bezonsba vezető utat. A főerők két oszlopban nyomultak előre északi irányban, a szárnyakat lovasság biztosította. A Courbevoie-től délkeletre, másfél kilométernyire levő útkereszteződést

[31] *Arthur Arnould:* Historie populaire et parlementaire de la Commune c. könyvéből idézi Molok, u. o. 21. o.

[32] „A Párizsi Kommün", i. m. 68. o.

11 órakor érték el, s onnan Puteaux, a neuilly-i híd és Courbevoie irányába folytatták a támadást, tüzérségi tűztámogatás mellett. Az erős tüzérséggel és túlerőben lévő támadók ellen a nemzetőrök a neuilly-i hídfőbe vonultak vissza, ahol szívósan ellenálltak, azonban később azt is ki kellett üríteniök és a Szajna keleti partján foglaltak állást.

A kommün tagjait váratlanul érte a Neuilly ellen indított támadás híre. Ellentámadásra azonban csak akkor gondoltak, amikor meghallották, hogy Párizs népe a főváros délnyugati kerületeibe vonult és követelte a támadás azonnali megindítását. Az események hatására a kommün a szaktekintélynek vélt Cluseret tábornokot nevezte ki a katonai erők parancsnokává.

A kommün tanácsa határozatlanságában, eleinte nyugalomra intette a tömegeket, később azonban engedett a közakaratnak és beleegyezett a támadásba.

A Nemzetőrség parancsnoksága, amely a támadást korábban is követelte, kidolgozott tervvel rendelkezett. Cluseret tábornok ezt a tervet formálisan jóváhagyta, azonban a támadás megszervezését és vezetését nem irányította kellő határozottsággal.

A terv alapgondolata a következő volt: a jobbszárny Neuilly-től Rueil és Bougival irányában végrehajtott tüntető támadással leköti az ellenség figyelmét, elvonja tartalékait. Közben a főcsapást a középen és a balszárnyon mérik a kormánycsapatokra és délkelet felől átkarolják Versaillest.

Az április 3—4-i támadó harcok

A kommün csapatai április 3-án hajnali 3 órakor kezdték meg a támadást. A hadműveleti tervnek megfelelően a támadást három önálló alakulat hajtotta végre. Az északi szárnyon, Párizs északnyugati részében, Bergeret és Flourence parancsnoksága alatt 10 ezer főnyi sereget vontak össze, amelyet nyolc ágyú támogatott. A jobbszárny feladata volt a neuilly-i hídon és Courbevoie délnyugati külvárosán át Rueil ellen vonulni, majd innen egyrészt Chatou, másrészt Bougival ellen támadni és ezzel az ellenség minél nagyobb erejét magára vonni.

A központi támadó oszlop — tízezer fő, néhány ágyú — Párizs délnyugati kerületeiben gyülekezett. A terv értelmében, ennek az oszlopnak kellett keleti irányból megrohamoznia Versaillest.

A balszárny — hétezer fő, tüzérség nélkül — feladata volt, hogy délkeleti irányból rohamozza meg Versaillest. Ezeket az egységeket Párizs déli külvárosában vonták össze. Parancsokuk Emil Duval vasöntő volt, az Internacionálé és a kommün tagja.

A támadó egységek elmulasztották a felderítést, s ezért a Rueil felé előretörő jobbszárny egységeire meglepetésszerűen hatott, amikor a Mont Valérien erőd ellenforradalmi őrsége váratlanul tüzet nyitott.

Lissagaray leírása szerint: „Szörnyű pánik zilálja szét a zászlóaljakat. ezer hang kiált árulást. Az egész nemzetőrség azt hitte, a Valérien-hegy a kommün kezében van. Csak néhányan a Városházán és a Központi Bizottságban ismerték az igazságot, de ostobán elhallgatták, s abban reménykedtek, hogy az erőd nem fog tüzelni. Igaz ugyan, hogy két-három rosszul rögzített ágyúja volt, melyeknek tüze alól könnyen kivonhatták volna magukat a csapatok. A nemzetőrcsapatok azonban, melyeket összezavart ez a meglepetés, azt hiszik, elárulták őket, s mindenfelé szerteszélednek."[33]

A megfogyatkozott zászlóaljak — ennek ellenére — rohammal bevették Rueilt, majd erőik egy részével Chatou, másik részével Bougival ellen vonultak. A versailles-ieket meglepte ez a kitörés és csak későn, tíz óra tájban fejlődtek vonalba. Tízezer embert küldtek Bougival felé, s a Jonchère domboldalán felállított ütegek tűz alatt tartották Rueil-t Jobbról két lovasdandár, balról pedig egy gyalogosdandár támadta a kommün csapatait, céljuk az volt, hogy elzárják a visszavonulás útját. A nemzetőr előőrsök heves ellenállást tanúsítottak s így lehetővé tették, hogy a zöm visszavonulhasson a Szajna keleti partjára. Flourens, a visszavonulást fedező alakulatok parancsnoka fogságba esett s egy csendőrtiszt megölte.

A középső arcvonalon végrehajtott támadás sem volt sikeresebb. Eudes tábornok harcparancsa mindössze annyit tartalmazott: Előre! Az egységek hajnali három órakor kezdték meg felfejlődésüket, s hat órakor a Moulineaux-t védő csendőröket visszavetik Meudon-ig, ahol azonban egy versailles-i dandár a környező villákban szilárdan megvetette a lábát. A kommünároknak csak nyolc ágyújuk volt és minden ágyúhoz csak nyolc lövedék állt rendelkezésükre. Ez is bizonyítja a támadás hanyag előkészítését, hiszen Párizsban százával maradtak lövegek. Az anyagi ellátottság ki nem elégítő volta miatt végül is a kommünárok visszahúzódtak Moulineaux-ba. Ugyanakkor azonban megerősítették az issy-i erődöt, s ez lehetetlenné tette, hogy a versailles-iek támadásba lendüljenek.

A balszárnyon lévő egységek a 2-i éjszakát a châtillon-i fennsíkon töltötték. Ezek az egységek tüzérséggel egyáltalában nem rendelkeztek. Támadásukat hajnalban indították meg, s az ellenség biztosító egységeit visszavetve előretörtek Villacoublay-ig. Ez a merészen előretolt csoport azonban nem vehette fel sikeresen a harcot a vele szembefordult Derroja dandárral, majd a Pellé hadosztállyal, melyet tüzérség, lovasság és csendőregységek is támogattak. Végül is a kommünárok Duval parancsára, a Vanves erőd tűztámogatása mellett visszavonultak.

Az április 3—4-re virradó éjjel elfoglalták a Châtillontól délre levő

[33] Részlet *Lissagaray:* Histoire de la Commune de 1871. c. művéből. Ld. „A Párizsi Kommün", i. m. 69—70. o.

földerődöket, a szárnyak biztosítására azonban nem fordítottak gondot. A versailles-iak kihasználva ezt a hibát, bekerítették és fegyverletételre kényszerítették őket. Több fogságba esett kommünárt, köztük Duvalt és törzsparancsnokát megölték.

A kommün csapatainak támadása tehát a főcsapás és a mellékcsapás irányában egyaránt fennakadt. A kezdeményezés ettől fogva a versailles-iak kezébe ment át.

A támadás bukásának okai között a szervezetlenség — a felderítés elhanyagolása stb. — mellett meg kell említenünk, hogy a támadási tervet március végén állították össze, s az akkor még, tekintettel a versailles-i csapatok szervezetlenségére, végrehajtható is lett volna. Április 2-ig ez a terv azonban már elavult. Súlyosbította a helyzetet az is, hogy a tervtől eltérően a támadást nem az egész arcvonal egyidejű támadásával kezdték meg, s nem éjjel hajtották végre, hanem virradatkor, holott a terv a meglepetésszerűen végrehajtandó éjjeli előnyomuláson alapult.

A támadás bukása nem törte meg a kommün harcosainak forradalmi bátorságát. A kommünárok rettenthetetlensége megmutatkozott a harcok során.

Jóllehet a felfegyverzett munkások erkölcsi szelleme szilárd maradt, a kommün vezetői mégis végzetes következtetést vontak le a támadás sikertelenségéből. A kommün katonai parancsnoksága a védekezésre való kényszerű áttérést nem úgy tekintette, mint felkészülési időt új támadás megszervezéséhez, hanem azt a hibás következtetést vonták le, hogy a támadás helytelen volt és ezért a védekezést véglegesnek tekintették. Ez a hibás elhatározás végzetesen befolyásolta a további eseményeket.

A versailles-i ellenforradalom támadása

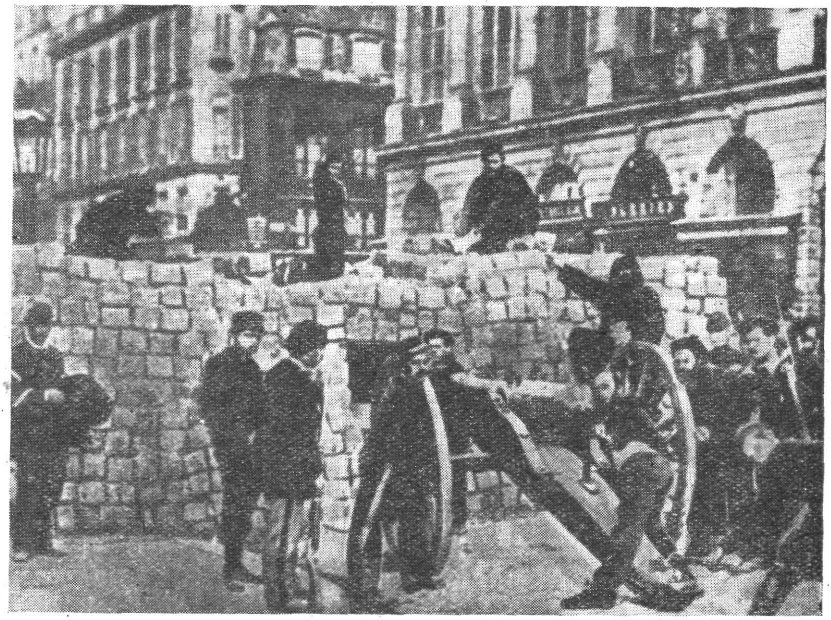
A kommün védelmi harcai

Április 11-én a Párizst övező déli erődök — a Mont-Valérien kivételével — a kommün kezén voltak. A Vinoy tábornok parancsnoksága alatt Versailles-nál egyesült ellenforradalmi csapatok április első napjaiban elfoglalták a Châtillon-i, Clamart-i, Meudon-i, Sevres-i és Saint-Cloud-i állásokat, valamint Courbevoie-t s a Neuilly-i hídfőt, a folyó jobbpartján.

Ez volt a helyzet április 11-én, amikor a versailles-iak megkezdték Párizs módszeres ostromát. A Mac Mahon-féle támadási terv előírta a Point-du-Jour elfoglalását. A Párizst délen körülvevő erődítmény övezet, a Maillot kaputól a Gentilly kapuig két hosszú egyenes vonalban nyúlott, s valójában csak egyetlen megközelíthető kiugrása volt, a Point-du-Jour, ezt azonban elölről fedezte az Issy erőd, s a versailles-iaknak az övezet megközelítése érdekében ezt az erődöt kellett elfoglalniuk.

Támadásukat műszaki munkálatokkal, ütegek és árkok kiépítésével

kezdték. A kommün katonai parancsnoksága nem figyelt föl ezekre a munkálatokra és ezért nem tettek számbavehető ellenintézkedéseket. Csupán az erődök tüzérsége zavarta a versailles-iak előkészületeit, s tűzcsapásaikkal arra kényszerítették őket, hogy munkálataikat éjjel hajtsák végre.

Barrikád a Rue de la Paix-n.

Párizs fegyveres erőinek parancsnokságát időközben Jaroslaw Dąbrowski, a híres lengyel forradalmár vette át. Dąbrowski, akire Garibaldi igényt tartott a Vogézeki-hadsereg számára, az 1863-as lengyel felkelés leverése után a lengyel emigráció egyik vezetője volt. 1870. szeptember 7-én, amikor a Köztársaság kikiáltása után a háború jellege megváltozott, Dąbrowski a „Le Reveil" című párizsi újságban levelet tett közzé, melyben felajánlotta szolgálatait a francia népnek:

„A lengyel emigráció kiváló lehetőséggel rendelkezik ahhoz, hogy Franciaország számára egy partizán hadtestet felállítson, a lengyelek hozzászoktak a lesből meginduló, meglepetésszerű harcokhoz, többségük

tud németül, afrikai lovakkal felszerelve spáhikként bevethetők, és készek meghalni a Francia Köztársaságért.

Az alulírott, az orosz hadsereg volt vezérkari századosa, akit a Kaukázusban öt háborús év tett próbára, s a varsói nemzeti kormány által felállított csapatok szervezője volt... megtiszteltetésnek venné, ha a Francia Köztársaság szolgálatában lengyel partizán alakulatot szervezhetne."[34]

A francia nép érdekeivel vállalt azonosság egyenes úton vezette a lengyel emigrációt a kommün zászlaja alá. Dabrowskit 1871. április 6-án erődparancsnokká nevezték ki, majd április 8-án átvette Bergeret egységének a parancsnokságát, mely tíz zászlóaljból állott és melyet abban az időben „nyugati hadsereg"-nek neveztek.

Dąbrowski mindvégig éles ellentétben állott Cluseret passzív, védekező taktikájával szemben, s helyesen látta, hogy a forradalom csak támadás útján győzhet. Az áprilisi harcok során az aktív védelem kiemelkedő példáját mutatta a Párizs felé vezető utak tartásával.

A parancsnoksága alatt álló csapatok április 9-én éjjel a Neuilly körzetébe betört versailles-iak ellen ellentámadást hajtottak végre, betörtek az ellenség állásaiba, s Neuilly jelentős részét megtisztították az ellenségtől. A 2. zászlóalj a versailles-iak heves ellenállása ellenére elfoglalta Gennevilliers községet. Ebben a körzetben az egész hónapban állandó, kemény harcok folytak, melyek során a kezdeményezés Dabrowski kezében volt. Április közepére a Szajna egész balpartját megtisztította az ellenségtől, hadműveletei további kifejlődését azonban gátolta az utánpótlás hiánya.

Dąbrowski tevékenységére Thiers is felfigyelt, s szokásos módszerével, a kémek és provokátorok útján árulásra akarta bírni. Thiers kísérlete Dąbrowski elvhűsége miatt megbukott, azonban kompromittáló hazugságok terjesztésével sikerült egy ideig megingatni a kommünárok Dabrowskiba vetett bizalmát, s ez a hadvezetésre is kihatott.

Dąbrowski eredményes tevékenysége, személyes bátorsága, Thiers mesterkedései ellenére is, nagy tekintélyt vívott ki a harcosok között, s az április 14—17. között vívott hősies harcok után a Nemzetőrség Központi Bizottsága a közvélemény befolyására a fegyveres erők élére való kinevezését javasolta. Cluseret azonban a javaslat ellenére a helyén maradt, s Dąbrowskit csak május 5-én nevezték ki a Nemzetőrség főparancsnokává.

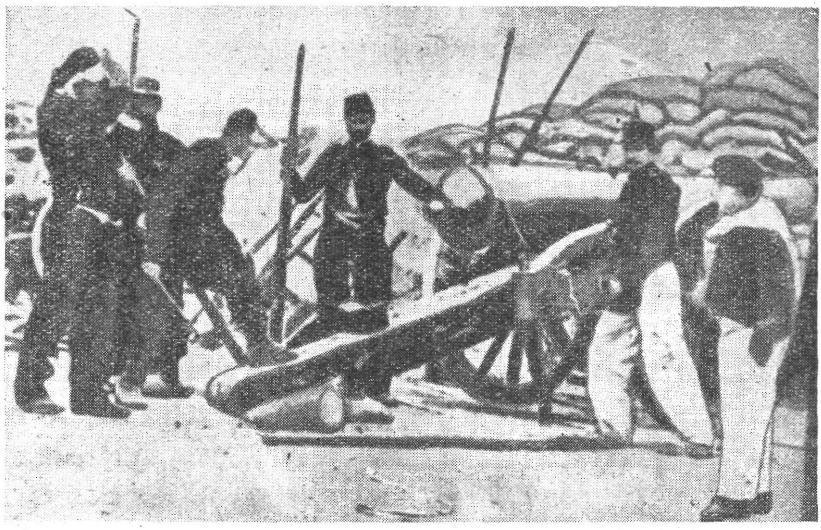
Időközben, mivel Dąbrowski aktív védelmén kívül a kommünárok nem gátolták az ostromlók tevékenységét, a versailles-iak tovább folytatták előkészületeiket.

Az április 11-től 23-ig tartó időszak alatt a versailles-iak tevékenységét lényegileg a Châtillon-i, Meudon-i, Bellevue-i ütegállások és lövész-

[34] „Pariser Kommune 1871." Warschau, 1955. 74. o.

árok kiépítések jellemezték. Ez alatt az időszak alatt egyetlen jelentős eredményt tudtak csak elérni: április 20-án elfoglalták Bagneux községet.

Április 21-én a versailles-iak megkezdték támadásukat az Issy erőd ellen. A Breteul-i, Brimborion-i, Meudon-i, Châtillon-i és Moulin-de-Pierre-i ütegek tüzet nyitottak az Issy erődre, a Bagneux és Châtillon

A kommünárok Porte—Maillot-i ütege.

között elhelyezett ütegek pedig a Vanves erődöt bombázták. A két erőd erős tűzcsapásokkal válaszolt, s tüzüket jelentősen támogatták az erődítményövezetben elhelyezett ütegek is.

A túlerővel, s főleg nagy tüzérségi fölényben lévő versailles-iaknak azonban április 26-án sikerült elfoglalniuk Moulineaux-t, a kommünárok előretolt harcálláspontját, mely nyugtalanította az ellenség megközelítő csapatmozdulatait.

Moulineaux elfoglalása lehetővé tette a versailles-iaknak, hogy elfoglalják a kommünárok Issy mellett lévő védőállásait. A heves harcokban visszaszorított kommünárok nem adták fel a küzdelmet, hanem a község házaiba vonultak vissza, ahol hevenyészett tüzelőállásokat létesítettek és szüntelenül tüzeltek a versailles-iakra. Az ellenforradalmároknak csak 29-én este sikerült elfoglalniuk az Issy-i parkban és te-

metőben létesített lövészárkokat. Ugyanakkor azonban elfoglalták a Vanves erődtől 300 méternyire lévő Bonamy majort, s ezzel a két erődöt félig átkarolták, s megnehezítették a Párizzsal való összeköttetésüket. Önhittségükben megadási javaslatot tettek az Issy erőd védőinek, azonban ilyenirányú kísérleteik csődöt mondottak.

Május 1-én, a megadási ajánlat visszautasítása után a versailles-iak fokozott erővel folytatták támadásukat. Az erődök átkarolása érdekében támadást indítottak az Issy kastély és a Clamart-i pályaudvar ellen. A kastélyt elfoglalták és azonnal bekapcsolták frontrendszerükbe, azonban az Issy és a Vanves erőd, valamint a házakban berendezkedett felkelők kereszttüzükkel meggátolták a pályaudvar teljes elfoglalását. A kommünárok heves ellenállása következtében május 3-án — Mac Mahon jelentése szerint — az elcsigázott támadó csapatokat meg kellett erősíteniük a Clinchant tábornok parancsnoksága alatt volt hadifoglyokból szervezett 5. hadtesttel.

Ebben az időben Dąbrowski és Louis Rossel, a kommün hadügyi delegátusa, azt követelték, hogy a fenyegető helyzet elkerülése érdekében, azonnal törjenek előre Versailles elfoglalására. Ezért összevonták a Nemzetőrség hadműveletekre alkalmas erőit, a fegyelem megszilárdítását szolgáló intézkedéseket hoztak és megszervezték az arcvonalszolgálat ellátását. Intézkedéseik azonban már elkéstek, mert a versailles-iak általános támadásba mentek és végérvényesen kiragadták a kezdeményezést a kommünárok kezéből.

Május 5-én a megerősített versailles-i csapatok elfoglalták a Clamart-i pályaudvart, s hetven löveg tüzét zúdították az Issy erődre. Május 8-án éjjel elfoglalták az Issy-i templomot és az elmegyógyintézet parkját, s 9-én délelőtt végleg bekerítették az Issy erődöt. Ekkor a kommünárok feladták a rommálőtt erődöt, s 15-én pedig Issy község is elesett, melyet öt kommünár zászlóalj hősi önfeláldozással védett. Az ellenforradalmárok az elfoglalt erődöket azonnal felfegyverezték s bekapcsolták őket a Párizs ostromához szervezett tűzrendszerükbe. Május harmadik hetére a versailles-iaknak tehát sikerült előretörniük Párizs nyugati külvárosainak széléig.

Párizs „pacifikálása"

A főváros elleni döntő támadás május 21-én indult meg. Előző nap, a versailles-i ütegek erős tűzösszpontosítást hajtottak végre az erődrendszer Auteuil és Point du Jour közötti szakaszára, mellyel az Auteuli-i és Saint-Cloud-i kaput megsemmisítették. A kommünárok lövegei elhallgattak, s az erődfalban keletkezett több rést, felelőtlenül, őrizetlenül hagyták. Így történt, hogy a versailles-iak árulás folytán a Saint-Cloud-i kapunál bejutottak a párizsi erődítményrendszerbe. A kommün vezetői ebben a rendkívül veszélyes helyzetben sem ismerték fel az azonnali,

határozott cselekvés jelentőségét. Elmulasztották a versailles-i betörés elreteszelését, s a haladék nélküli ellentámadást, mellyel kiszorították volna az ellenforradalmi csapatokat az erődrendszerből.

Május 21-én este, Lissagaray leírása szerint: „Párizs még nyugodt és nem tud semmiről: még csupán néhány férfi dolgozik az ellenállás megszervezésén, de ezeknek sincs katonájuk, nincsenek pontos értesüléseik; a versailles-iak pedig ezalatt lassan, de állandóan özönlenek Párizsba az erődöv résén keresztül... Hajnali három órakor öt seb tátong már Párizs oldalán: a passy-i, az auteuil-i, a Saint-Cloud-i, a sèvres-i és a versailles-i kapu: rajtuk át özönlenek Párizsba a versailles-iak. A XV. kerület nagyrészben már versailles-i kézre jutott. Muette-t elfoglalták. Passy teljes egészében elesett és megszállták a Trocadéro-magaslatot is. Elfoglalták a Beethoven-utcai lőporraktárt, ahol az egész XVI. kerület alatt szerteágazó óriási katakombákban háromezer hordó lőpor, több millió töltény és több ezer gránát volt elraktározva. Öt órakor becsap az első versailles-i gránát a Becsületrend Székházába. Mint december 2-án reggel, Párizs most is aludt."[35]

Május 22-én a Kommün kiáltványa fegyverbe szólítja a párizsi népet: „A Mont-Valérien, a Mortemart-halom, a Moulineaux és az árulás folytán elveszett issy-i erőd irányából tüzelő ellenséges tüzérség támogatásával a versailles-iak betörtek a Saint-Cloud-i kapunál és megszállták Párizs egyes részeit.

Ez a balszerencse nem keserít el bennünket, sőt fokozza elszántságunkat. A Nép királyokat kerget el és Bastille-okat rombol a földig; a Nép helytállt 89-ben és 93-ban: ez a Nép, a Forradalom Népe nem veszítheti el egy nap alatt a március 18-i felszabadulás vívmányait.

Párizsiak, a most kezdődő küzdelemből senki nem vonhatja ki magát: itt a jövő harcol a múlttal, a Szabadság a zsarnoksággal, az Egyenlőség a királyságokkal, a Testvériség a szolgasággal és a népek Szolidaritása az elnyomók önzésével.

Tehát: Fegyverbe! barikádokat, rögtönzött fedezékeket minden utcasarokra, innen harsogjon az ellenség felé Párizs csatakiáltása, ez a büszke, kihívó és győzelmes csatakiáltás: mert Párizs és a barikádok — biztos győzelem.

Minden utcában szedjétek fel a kövezetet. Igy részint kisebb veszélyt jelentenek az ellenség becsapódó lövedékei, részint új védelmi eszközre teszünk szert, ha a házak felső emeleteinek erkélyein felhalmozzuk az utcaköveket.

Teljesítse kötelességét Páris, a forradalmi nagy napok Párizsa, a kommün és a Közjóléti Bizottság is teljesíti a maga feladatát."[36]

A kiáltvány megtette hatását: barikádok százai nőttek ki a földből,

[35] „A Párizsi Kommün", i. m. 131—132. o.
[36] U. o. 134—135. o.

fegyverbíró emberek siettek a veszélyes pontok felé, új zászlóaljak alakultak. A párizsi munkásság, „a forradalmi nagy napok Párizsa", teljesítette kötelességét, azonban a kommün és Közjóléti Bizottság kevésbé. Nem szervezték meg kielégítően a város védelmét. Elmulasztották a barikádok harcának egybehangolását, az összefüggő védelmi vonal megszervezését. Így a mintegy 600 barikád nem alkotott erődrendszert; nem fedezte a döntő irányokat. A versailles-iak — kihasználva a védelem hibáit — elszigetelték egymástól a barikádokat.

Súlyosbította a helyzetet, hogy a versailles-iak hadműveleteiket a poroszok támogatásával hajtották végre. Párizs védelme szempontjából igen nagy fontossága volt a Montmartre-dombnak, mely egyrészt a városban folyó harcokat támogathatta volna ágyúinak tüzével, másrészt az északi kapukat és erődítéseket védelmezhette. Ezeket a kapukat a kommün csak forma szerint őriztette, abban bízva, hogy a németek által elfoglalt semleges övezetre néznek és ezért itt nem támadhatnak a versailles-iak. Marx 1871. május 13-án már figyelmeztette Frankelt és Varlint:

„... Bár a poroszok nem fogják az erődöket a versailles-iaknak átadni, a végleges békekötés (május 26.) után azonban meg fogják engedni a kormánynak, hogy csendőreivel Párizst körülzárja... Bismarck... minden lehetséges könnyítést meg fog adni a versailles-iaknak, hogy Párizs bevételét meggyorsítsa. Legyetek tehát résen."[37]

A kommün nem hallgatott erre a figyelmeztetésre, mely teljes mértékben beigazolódott. Sőt, a poroszok nemcsak, hogy keresztül engedték vonalaikon a versailles-iakat, hanem az Asnieres, Saint Denis irányában előnyomuló versailles-i csapatok részére maguk a poroszok vertek hidat a Szajnán, Montmartre északi irányból való bekerítése céljából. Így a versailles-iak egyszerre északról is, nyugatról is megtámadhatták a Montmartre-dombot. A Montmartre védelméért vívott harcok során a kommünárok a hősiesség számos példáját tanúsították, itten sebesült meg halálosan Dąbrowski is, aki zászlóaljával áttörte a támadók frontját és a poroszok által átengedett versailles-i dandár hátába támadt.

A hatalmas túlerővel szemben a kommünárok hősiesen küzdöttek, barikádról barikádra, házról házra csak nagy erőfeszítések árán tudtak előretörni az ellenforradalmi csapatok.

A kommün felhívással fordult a versailles-i hadsereg katonáihoz:

„Versailles-i hadsereg katonái!

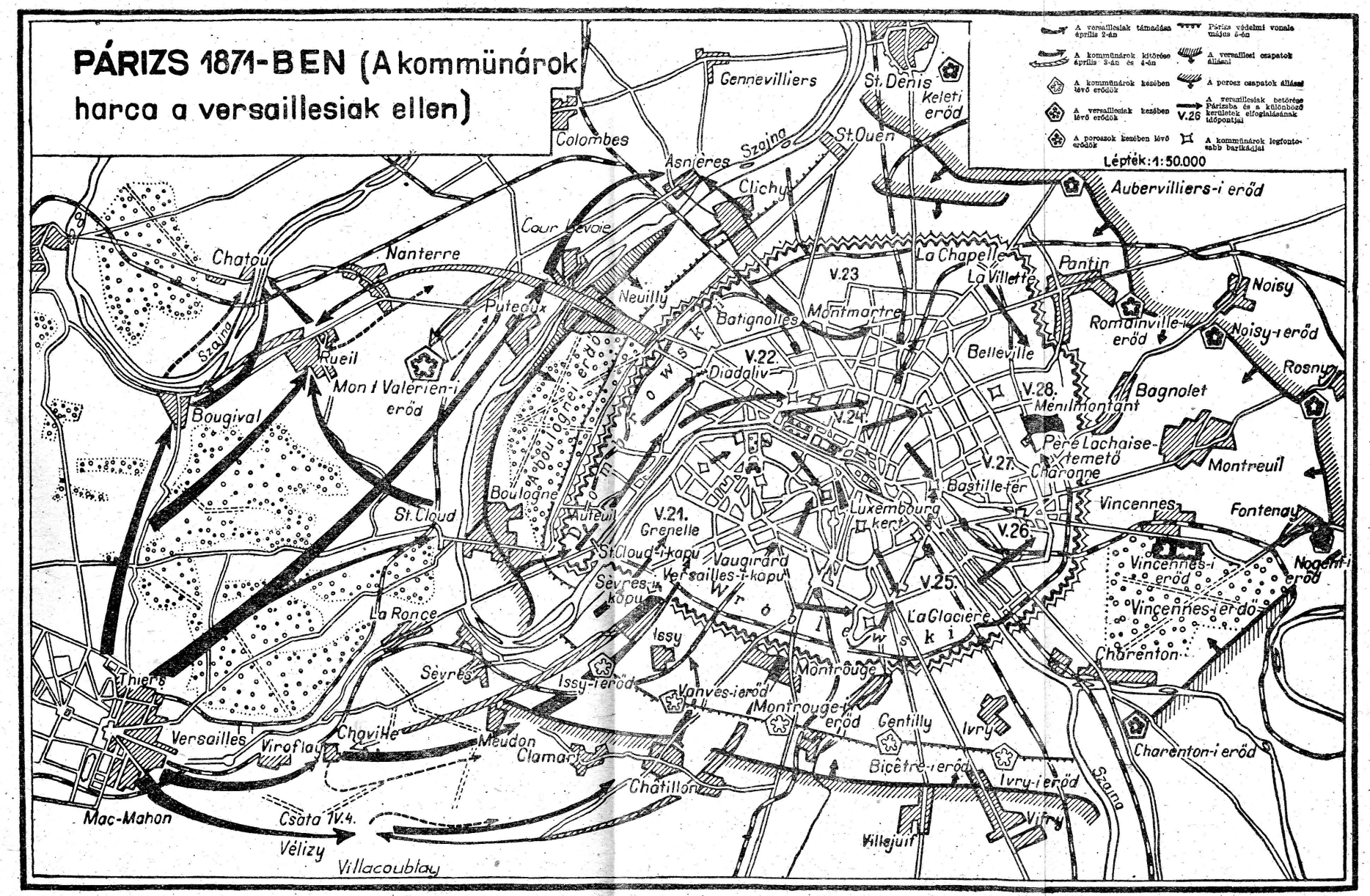
Családapák vagyunk.

Azért harcolunk, hogy gyermekeink ne jussanak egyszer a ti sorsotokra; ne görnyedjenek a katonai zsarnokság igája alatt.

Ti is lesztek családos emberek.

Ha ma a népre lőttök, megátkoznak fiaitok, ahogy mi is megátkoz-

[37] *Marx—Engels:* Válogatott levelek. Bp. Szikra, 1949. 312. o.

(A vázlat megjelent: „A Párizsi Kommün. Válogatás a kortársak emlékirataiból" c. műben. Bp. Művelt Nép, 1952.)

zuk az 1848 júniusi és 1851 decemberi napok katonáit, amiért szívendöfték a Népet.

Két hónappal ezelőtt, március 18-án, testvéreitek, a párizsi hadsereg katonái, megundorodtak a gyáva bitangoktól, akik eladták Franciaországot, ők testvéri jobbot nyújtottak a Népnek; kövessétek ti is példájukat.

Katonák, fiaink és testvéreink, hallgassatok ránk és a lelkiismeret szavára.

Az aljas parancs teljesítését megtagadni kötelesség."[38]

Az elkésett felhívás, a versailles-i propaganda által megtévesztett katonáknál nem érte el a kívánt hatást. Tovább folyt a harc, s az ellenforradalmi csapatok a város központja felé törtek előre. Május 25-én a kommünárok az éj folyamán kénytelenek voltak kiüríteni a X. kerület egy részét. Wróblewski tábornok, a lengyel szabadságharc hőse sikerrel védte a Butte-aux-Cailles magaslatot. Azonban a Montrouge és a Bicêtre erődök, melyek balról fedezték, feladták a harcot és a kommünárok kénytelenek voltak visszavonulni. Wróblewski, a XI. kerületbe vonul vissza, ahol a nemzetőrök, az egész proletárlakosság, férfiak, nők és gyermekek halálukig, vagy fogságba esésükig tovább védték a barikádokat. A Chateau-d'Eau-tér minden épületét órákig védték a túlerővel szemben. Ezen a téren halt hősi halált Delescluze, a hadügyi delegátus. Legtovább Párizs északkeleti munkásnegyedei tartották magukat.

A kommün utolsó kiáltványa megkapóan érzékelteti az ellenálló munkásság harci szellemét, s a munkásoknak a forradalomba, önmagukba vetett hitét. A kiáltványt május 26-án bocsátották ki:

„XX. kerület polgárai, tudjátok, milyen sors vár ránk, ha alul maradunk a küzdelemben... Fegyverbe!... Éberséget, főleg éjszaka... Teljesítsétek pontosan a parancsokat... Segítsétek a XIX. kerületet; együttes erővel kell az ellenséget visszavernünk. Ettől függ biztonságotok... Ne várjátok meg, amíg Belleville-ig jut a támadó... akkor Belleville újra győzni fog..."[39]

Két nap múlva, május 28-án azonban győzött a túlerő, s a győztesek hírül adták, hogy „... befejeződtek a harcok, a rend, a munka és a biztonság újra átveszik a hatalmat!"

„Versailles ünnepet ül"

Ó, ha elgondolom, hogy terhes nőket öltek,
hogy reggel holt kezek nyúltak ki egy gödörnek
mélyéből, s másokat a fegyenc-sors ijeszt!
Száműzött voltam és mártír! — ne mondjuk ezt.
Ekkora gyász előtt magunkról szólni ocsmány
a fájdalmak közül övék hull át a rostán,"

[38] „A Párizsi Kommün", i. m. 142—143. o.
[39] U. o. 161. o.

— írta Victor Hugo e napokban, a győzelmes ellenforradalom vérszomjas tobzódásának idején. Tízszerte több vér folyt a kommün leverése után, mint azon a héten, amikor még harcoltak a barikádokon. Az ellenforradalmárok az elfogott kommünárokat, nőket, gyermekeket, férfiakat, vadállati kegyetlenséggel gyilkolták halomra. Hivatalos adatok szerint, mellőzve minden bírói eljárást, harmincezer embert gyilkoltak meg a kommün bukása után. Az élve maradtakat pedig a Versailles melletti Satory-fennsík raktáraiban vagy a szabad ég alatt rögtönzött hadifogolytáborokban helyezték el, ahol a borzalmas egészségügyi viszonyok miatt sokan megbetegedtek és meghaltak. A burzsoázia bosszúvágyára jellemző, hogy ezekben a hetekben a rendőrség 399 823 feljelentést tartott nyilván. A kommün több vezetője is a foglyok között volt; s közülük sokat haditörvényszék elé állítottak, s halálra vagy deportálásra ítélték. Legtöbben Louise Michellel, a „vörös szűz"-zel együtt vallották: „Nem kívánok védekezni és nem kérek kegyelmet. Szívvel-lélekkel híve vagyok a szociális forradalomnak és minden cselekedetemért vállalom a felelősséget."[40]

A forradalom kegyetlen leverése és a kommün bukását követő rágalomhadjárat azonban nem érte el a célját. A forradalom vérvesztesége nem törte meg sem a francia, sem a nemzetközi munkásosztály erejét, s a történelem Bebel jóslatszerű szavait igazolta:

„Biztosak lehetnek abban, hogy az egész európai proletariátus, és mindenki, akinek lelkében még pislákol a szabadság és a függetlenség vágya, Párizsra tekint... és ha Párizst pillanatnyilag elnyomták is, emlékezzenek rá, hogy a párizsi harc csak egy kis előcsatározás, hogy a nagyja még előttünk van Európában, és hogy néhány évtized sem telik el, és a párizsi proletariátus harci kiáltása: „Háborút a palotáknak, békét a kunyhóknak, halál a nyomorra és a semmittevésre!" — az egész európai proletariátus harci kiáltásává válik."[41]

A párizsi kommün harcainak hadművészeti problémái és jelentősége

A párizsi munkások hetvenkét napon át vívták fegyveres harcukat a porosz hadsereggel szövetkezett reguláris francia hadsereg ellen. Harcuk elbukott, azonban a proletariátus hatalmas tapasztalatokat szerzett a harcok során, a proletárhadsereg felépítése és a forradalmi fegyveres harc terén.

A kommün — ellentétben a francia polgári forradalommal — nem vette át a régi hadsereget, hanem újat teremtett. A nép március 18-i győzelme után a kormánnyal együtt elmenekült vagy szabotált a régi

40 U. o. 167. o.
41 Idézi: *Luise Dornemann:* Jenny Marx. Bp. Szikra, 1956. 210. o.

vezető hivatalnokok nagyrésze, s ezért a Központi Bizottságnak szükségszerűen össze kellett törnie az egész államgépezetet és újat kellett teremtenie. A kommün megalakulása után tíz bizottságot szervezett az államügyek ellátására, köztük a hadügyi bizottságot. A kommün megszüntette a régi rendőrséget, eltörölte az állandó hadsereget, a sorozást, a felfegyverzett nép maga alkotta a fegyveres erőt, a Nemzetőrséget. Vidéken a hadsereg helyébe lépett volna a nép-milicia, rövid tartamú szolgálati idővel. Ezzel az intézkedéssel: „A Párizsi Kommün megadta nekünk, a Munkásküldöttek Szovjetje típusú államnak — a szervezett és felfegyverzett munkások közvetlen hatalmának — a munkások és parasztok diktatúrájának mintaképét... A hadseregnek és a népnek egybe kell olvadnia — ez a szabadság győzelme! Mindenkinek legyen fegyver a kezében. Ahhoz, hogy a szabadságot megtarthassuk, elengedhetetlen, hogy a népet egy szálig felfegyverezzük — ez a kommün lényege."[42]

A kommün új hadseregének megszervezése számos megoldásra váró kérdést vetett fel; s az elkeseredett polgárháború a legfontosabb és döntő katonai kérdések sürgős megoldását követelte: az öntudatos katonai fegyelem létrehozását, az erőteljesen központosított katonai vezetés megszervezését, s a fegyveres felkelés stratégiai és taktikai harceljárásának kidolgozását.

A rendelkezésre álló rövid idő alatt a kommün nem tudta mindezeket a katonai feladatokat megoldani, s ebben közrejátszott az is, hogy a kommün katonai vezetői — többségükben — a napoleoni hadsereg elavult iskoláit járták ki, s a régi, már kipróbált hadművészeti formákkal nem tudtak gyökeresen szakítani. Ezek a formák pedig a reguláris hadseregnél is elavultak, s a forradalom különleges viszonyai között pedig egyáltalán nem álltak meg a helyüket. Nem véletlen, hogy a kommün harcai során azok a katonai káderek harcoltak a legsikeresebben, akik már átestek a forradalmi harcok tűzkeresztségén, például Dąbrowski. Új parancsnoki állomány kiképzéséhez azonban időre lett volna szükség. A kommünnek a rendelkezésre álló rövid idő miatt nem volt módja arra, hogy harci tapasztalatait általánosítsa, s ezért a katonai elmélet elmaradt a gyakorlattól. Ez az oka annak, hogy bár a kommün rendelkezett az új hadművészet kialakításának legfontosabb tényezőivel: az emberanyag minőségével és a haditechnika feljettségével, mégsem tudott új hadművészetet kiformálni. A kommün harcai azonban — beleértve az elkövetett hibákat is, az utókornak jelentős tapasztalatokat adtak a fegyveres felkelés megvívásához.

Végzetes hibát követett el a kommün azzal, hogy lemondott a kezdeményezésről, az aktív hadműveletekről, a Versailles elleni támadásról

[42] *Lenin* Művei 24. köt. Bp. Szikra, 1952. 135—136. o.

és helyette a passzív védelemben keresett kiutat. Ugyanakkor meg kell említeni, hogy a Dąbrowski vezette egységek az aktív védelemre is szép példát mutattak. Az április 3—4-i támadó harcoktól eltekintve azonban a kommün harcaira a védekező stratégia, s a barikádharcok idején a védekező taktika nyomta rá bélyegét. Márpedig „a védelem a fegyveres felkelés halála".

A védekező stratégia mellett a kommün másik nagy katonai hiányossága az volt, hogy a rendelkezésre álló korszerű haditechnikát nem tudta kellő mértékben felhasználni. Ennek oka részben a megfelelő káderek hiányában, részben a szervezetlenségben rejlett. Itt kell megemlíteni a harcosok anyagi ellátottságának, az utánpótlás megszervezésének kérdését is, melynek hiányosságai összefüggtek a kommün gazdasági intézkedései hiányosságával, például avval, hogy nem foglalták le a Francia Bank pénzkészletét.

Hadművészeti szempontból a párizsi kommün felvetette még a nagy helységekben vívott harcok kérdését. A védelemre jól előkészített helységeket sokáig és sikeresen lehet megvédeni, még a túlerőben lévő ellenséggel szemben is. Amennyiben a harc azt követeli, a nagy helység bevehetetlen erődítménnyé változtatható, ahol még teljes bekerítés esetén is kitartó védelmi harcot lehet vívni. A kommün vezetői elméletileg helyesen ítélték meg a helyzetet akkor, mikor úgy vélték, hogy az utcai harcok során a támadó ereje csökken és sokkal nagyobb veszteségekkel kell számolnia a támadónak, mint a védőnek. E felismerés mellet azonban hibát követtek el akkor, amikor a város központosított védelmét nem szervezték meg, és amikor nem ismerték fel teljes egészében azt, hogy a nagy helységért folyó harc még az ellenség megközelítő műveletei idején kezdetét veszi. Jóllehet a kommünárok hozzáértően és helyesen alkalmazták támadásaik során a páncélvonatokat, mint mozgó tüzérséget, mégis végzetes hibát követtek el a párizsi erődítményrendszer védelmének ki nem elégítő alkalmazásával. Nem fordítottak kellő figyelmet a város felé vezető irányokban létrehozott védőállásokra sem. Pedig a Párizsba vezető irányokban, a harcászatilag kedvező terepszakaszok megtartása lehetővé tette volna a védelem tartalékai részére szükséges manőverezési lehetőségeket. A kommün katonai vezetői ennek a fontosságát azonban nem ismerték fel, amit az a tény is mutat, hogy nem is létesítettek kellő számú manőverező tartalékot, és nem mozgósították teljesen a forradalmi Párizsban rendelkezésükre álló erőket.

Az utcai harcok során a kommünárok jól alkalmazták a szórólövegeket, amelyek a barikádra felállítva tűz alatt tartották az utca egész szélességét és lehetetlenné tették a frontális támadást. Ugyanakkor azonban a széttagolt védelmi elképzelés jegyében felállított barikádok nem fedezték a döntő irányokat, és nem biztosították a hadtápvonalakat sem. Hiba volt az is, hogy a kommünárok nem fordítottak kellő figyel-

met a nagyvárosokban lévő nagyszámú titkos átjáró védelmére és megerősítésére, valamint a háztetők, jelentős épületcsoportok támponttá való kiépítésére. A kommünárok hősiesen védték a barikádokat, de nem tettek kísérletet arra, hogy ellencsapásokat mérjenek az ellenségre és nem látták a kis mozgékony csoportok partizáncselekményeinek jelentőségét, melyet az 1905-ös forradalom sikerrel alkalmazott.

A kommün harcai során — az elkövetett hibák és néhány kishitű árulása ellenére — a néptömegek hősiességének kiemelkedő példái születtek. A párizsi nép harcai megmutatták a forradalmi nép erkölcsi erejének katonai jelentőségét.

ZALKA MÁTÉ

Születésének 60. évfordulójára*

Harsányi János százados

1896. április 23-án született a Szamos partján, a Szatmár megyei Matolcs községben. Gyermekkorának legnagyobb részét szülőfalujában és Mátészalkán töltötte. A falu egyszerű, dolgos, becsületes embereinek a hatása alakítja ki a gyermek Zalkában nagyszerű jellemének alapjait.

A magyar falu képe úgy vésődött a gyermek Zalka emlékezetébe, mint a dolgozó parasztság elnyomott, nyomorúságos életének, a látástól vakulásig tartó embertelen robotnak a börtöne, s a módos zsírosok gondtalan, fényűző eldorádója. S bár Zalka nem a szegényparaszt és zsellérgyermekek keserves életének osztályrészese, mégis már gyermekkorában meglátja ezt az ordító igazságtalanságot. Szatmáron érettségizett. Igen sokat olvasott, s különösen

* Zalka Máté életéről eddig jórészt csak szépirodalmi feldolgozások láttak napvilágot. S noha a megjelent művek jelentős tényanyagra támaszkodnak, a Zalkáról szóló írások némelyikében a történelmi hűség néhányszor mégis csorbát szenvedett.

Petőfi költészete és élete lelkesítette. Az ő példájára beállt vándorszínésznek. Harcostársainak évek múlva így mesélt erről az elhatározásáról: „Mindenképpen utánozni akartam Petőfit. Zseniális tetteit nem tudtam utánacsinálni, hát legalább a bolondságait majmoltam. Így lettem színész."

Zalkának, a nagy Petőfi tisztelőnek később többre is tellett: Petőfi „legzseniálisabb" tettét — élete feláldozását a szabadságért — is utána „tudta" csinálni.

Zalka Máté sorsának további alakulásába beleszólt az első világháború kitörése. 1914 októberében a 18 éves önkéntes hadapródőrmester bevonul a nyíregyházi huszár ezredhez.

Jó katona, bátor, sőt lelkes harcos, úgy érzi hazájáért, tehát az igazságért küzd. A háború menete, az események, az egyszerű nép katonaruhába öltöztetett fiaival kifejlődő kapcsolata és erősbödő barátsága csakhamar szertefoszlatják ábrándjait. Az eseményeket, a háborút az ő szemükkel kezdi nézni. Gondolkodik, rádöbben az egyszerű katonák igazára, de új érzéseinek egyelőre nem ad hangot.

„A háború áradata kezdetben egyszerűen elnyelt, forgatott örvényében és nem tudtam a tárgyilagos figyelő szemével nézni. Szenvedtem, vállamon hordtam terheit, de nem láttam ezt a terhet... tapasztalatlan voltam a politikában, de megvoltak a magam gondolatai, amiket senkivel sem közöltem, tudva, hogy nem találok együttérzésre..."

A fiatal, egyenes, igazságos Zalka zászlósnak azonban nem mindig sikerült magában tartania gondolatait. A szerb fronton félelem nélkül tette fel a kérdést kapitányának: „Szeretném látni, mit csinálnánk mi magyarok, ha a szerbek törnének be hozzánk úgy, mint, ahogy mi hozzájuk?"

Világosan látta az egyszerű katona jánosok sorsát az imperialista

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom százezer magyarja dicső harcainak, s ezzel együtt Zalka hősi életútjának hiteles, történeti feltárása és feldolgozása még megoldásra váró feladat.

Jelen munka csupán azt a célt tűzte maga elé, hogy Zalka Máté életének fontosabb szakaszait bemutassa a birtokunkban lévő leghitelesebb adatok alapján.

Felhasznált fontosabb források:

Rövid életrajz (1928), Zalka Máté válogatott elbeszélései, Zalka-levelek. (Zalka Máté válogatott elbeszélései. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1952.)

Sziklai Sándor ezredes: Magyarok a spanyol nép szabadságharcában. (Hadtörténelmi Közlemények 1955. 1. sz.)

A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története. Szikra, 1950.

Visszaemlékezések: B. Lavrovszkij, Gergely Sándor, dr. Münnich Ferenc, Gyöngyös Iván, Sziklai Sándor, Vjera Zalka, Ilja Ehrenburg, Alexandr Izbah, Gyáros László (valamennyi Zalka Máté válogatott elbeszélései kötetben), Pogonyi Antal, Krajkovics József, Fazekas Jenő, Bánfi János, Ravasz Ferenc, Szántó Rezső, Kuti Jenő, Matuh József, Sif Lajos, Horváth János, Varga Gyula, Náder Ferenc (H. I. L. A spanyol polgárháborúra vonatkozó gyűjtemény). Vándor László, Anna Mária (P. T. I. Múzeum).

H. I. L. A spanyol polgárháborúra vonatkozó gyűjtemény.

Nagy Szovjet Enciklopédia.

Атлас Офицера. (Военно-топографическое Управление. Москва, 1947.)

rabló háborúban, azokét, akikhez ő sokkal közelebb érezte magát, mint a fennhéjázó, nagyképű tisztekhez. A katonák is megérezték, hogy Zalka más, mint a legtöbb tiszt, amit azzal is kifejeztek, hogy előtte nyiltan mertek beszélni, és vele egyre bizalmasabbak lettek.

A sabáci ütközet után, a harácsolás idején, Zalka megpillantott egy nyugodt egykedvűséggel pipázó, s az eseményeket mély megvetéssel szemlélő katonát. Odalovagolt hozzá és megkérdezte tőle:

„Mi az, maga nem akar szerezni valamit az üzletekből?"

„Nem! — felelte a katona. — Nem szeretem én az ilyesmit. Engedelmet kérek, de rossz vége lesz annak, ami így kezdődik."

A válasz megrázó együttérzéssel és egyetértéssel találkozott Zalkában.

A szerb és a kárpáti front után 1915 májusában az olasz frontra került. 1916 tavaszán, miután az olasz fronton óriási veszteségeket szenvedett ezredüket feltöltötték, az alakulatot az orosz frontra dobták.

Mind többet látott, többet tapasztalt, többet tanult. Másodszori sebesülése után a hátországba került, s Zalka Máté, a frontkatona felháborodva látta: hogy a hátországi „hazafiak" élik világukat, mulatnak, dőzsölnek, lelkesítő cikkeket írnak az újságokban, életük feláldozására bíztatják a frontkatonákat a „haza" érdekében; hogy nekik nem jelent lelki fájdalmat az ezerszámra pusztuló magyar élet; hogy a spekulánsok, kupecek, hadiszállítók milyen szemérmetlenül fordítják saját hasznukra a frontokon elhullatott vért.

Az esztelen háború elleni tiltakozás indítja Zalkát „János a katona" című elbeszélésének megírására, amelyben lerántja a leplet a hadseregről, a tényleges tisztekről, leírja a magyar katonák elkeseredett hangulatát, ahogyan őrhelyeiken állva védik azt a rendszert, amelyhez semmi közük sincsen. Őszinte melegséggel és szeretettel formálja meg írásában az idegen ügyért szenvedő magyar katona alakját. Ez az elbeszélése Budapesten nyomtatásban megjelent, s emiatt Zalka katonai bíróság elé került.

Az elbeszélés elkészítésére hatással volt egy tartalékos főhadnaggyal a kassai katonakórházban kötött ismeretsége; felgyűlemlett problémái felismeréséhez ezek a beszélgetések az első fényvillanásokat jelentették.

„Ő tárta fel előttem először annak a politikai gépezetnek a cinizmusát, amely ezt a háborút irányítja. Az ő felvilágosítása nyomán értettem meg, hogy bennünket szándékosan úgy nevelnek, hogy állandóan tévelygejünk. Megrázott ez az igazság. Nemzet, határok, hadsereg, háború: mind új színben jelent meg szemem előtt... A háború sötét hátterén, mint a villámok cikkáztak az új igazság betűi."

Az elbeszélés egy állandóan vissza-visszatérő kérdéssel fejeződik be: miért? És erre a kérdésre Zalka még nem tudott volna ebben az időben világos választ adni.

Hadifogságban

1916 júniusában Bruszilov tábornok vezetésével az oroszok nagy támadásba kezdtek. A volhiniai áttörés során az egész ötödik osztrák—magyar hadsereget szétverték és többszázezer hadifoglyot ejtettek. Közöttük volt Zalka Máté is.

Egy hosszú, hadifoglyokat szállító vasúti szerelvényen Távol-Keletre, a krasznaja-recskai hadifogolytáborba kerül. „Zokogtam, mikor testemen tizenegy sebbel Szibéria felé vitt a vonat, de a háború úttalan útjain rátaláltam arra az ösvényre, mely az emberiség egyetlen igaz útja lett." — írja Zalka sok évvel később, amikor visszaemlékezik ezekre az időkre.

A hadifogság a tudatosságot szomjuhozó Zalka számára jó iskolának bizonyult. A fiatal katonatisztből előbb pacifista, azután pelig szilárd antimilitarista lesz. A hadifogságban ismeri meg a szocialista eszméket, amelyeket olyan mohón szív magába, mint a nyári esőt a kiszáradt talaj. „... Olyan új érzésekkel töltötték meg egész lényemet, hogy én teljesen átadtam magam annak a nagy igazságnak, amely — úgy véltem — mindig is ott élt lelkem mélyén. Lassanként eltávolodtam a tisztek társaságától, idegennek éreztem. A népet akartam szolgálni..."

„Varjú a varjúnak nem vájja ki a szemét" mondja a magyar közmondás. És valóban, az orosz cári rendszer a magyar úri világ hű kiszolgálóinak és képviselőinek, a tisztikarnak, a hadifogságban is jó körülményeket biztosított, de a legénység élete elviselhetetlen volt. Az éhség, piszok és hideg nagy számban szedte áldozatait. A jobbérzésű, becsületes tisztek javasolták, hogy járandóságukból segítsenek a legénység szomorú helyzetén. Ezeket a tiszteket, közöttük Zalka Mátét is, mozgalmukért kiközösítették soraikból. Zalka a legénységi szállásra költözött. A változás jó hatással volt Zalka fejlődésére: a legszorosabb barátságba került a munkás és paraszt katonákkal, közelebbről megismerte életüket, gondjaikat.

Megismerkedett a táborban a forradalmi munkát kifejtő bolsevikokkal, akik nemcsak azt erősítgették, hogy az életnek eddigi rendjét meg kell változtatni, hanem választ adtak a hogyanra is. Kezdte megismerni a marxizmus—leninizmus tanításait, és céljait nemcsak elfogadta, de az ügynek aktív katonájává is vált.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalomban

1917 nyarán — a Nagy Októberi Szocialista Forradalom előestéjén — Zalka Máté Szibériában a krasznojarszki hadifogolytáborban forradalmi agitációs és propagandamunkát fejt ki. Az „Ember" című hadifogoly újság egyik szerkesztője. Részt vesz a hadifogoly forradalmi bizottságok

szervezési munkájában, s a későbbi hadifogoly Vörös Gárdák magvának, a tábori őrségeknek létrehozásában. Ezek, a forradalmi mozgalomhoz csatlakozott hadifoglyokból alakultak, s a helyi szovjetek fegyveres erejét erősítették.

A forradalmi szervezőmunka különösen azokban a hadifogolytáborokban folyt sikerrel, ahol, mint Krasznojarszkban is, a helyi szovjetekben bolsevik többség volt.

1918 tavaszán megalakultak a Kommunista Párt hadifogoly csoportjai. A magyar pártcsoportok — orosz kommunisták segítségével — a polgárháború egész folyamán szervezték és irányították a magyar hadifoglyok forradalmi mozgalmait.

Zalka politikai fejlődése ebben az időben rohamosan nő, s a szocialista forradalom jelentőségét megértve minden tudását és képességét az ügy szolgálatába állítja. Megérti és megmagyarázza a hadifoglyoknak, hogy a munkásoknak és parasztoknak, bármilyen nemzet fiai is, egy a sorsuk, ezért feladatuk is megegyezik; hogy az oroszországi szocialista forradalom győzelme hazájuk elnyomott munkás- és parasztitömegeinek felszabadulásához is vezet. A magyar munkások, a szegényparasztok és cselédek tömegestül állnak a proletárforradalom mellé, s ebben a forradalomban megszeretik egymást, testvérekké válnak az orosz és magyar nép fiai. Zalka Máté vörös gárdistái a helyi ellenforradalmi felkelések likvidálásában már a bolsevik vezetés alatt álló szovjetek oldalán harcolnak.

1918 elején Kanszk városában, a hadifoglyok körzeti konferenciáján, Zalka lelkes beszédben hívja fel a hadifogoly forradalmárokat arra, hogy fegyverrel álljanak az orosz proletariátus forradalma mellé.

Felhívása lelkes visszhangra talál. Az omszki, krasznojarszki, irkutszki és más hadifogoly szervezetek csapatokat küldenek Kelet-Szibériába, hogy Szemjonov kozák atamán hordái ellen segítséget nyújtsanak a szovjeteknek.

Az 1918 áprilisában Vlagyivosztoknál partraszállt antant egységek, valamint a még előbb ugyanitt betört japán intervenciósok segítségével Szemjonov 1918 nyarán Csitát támadja, ahol azonban vereséget szenved. Zalka, internacionalistái élén Távol-Keleten védi a szovjet hatalmat.

1918 tavaszán az omszki és krasznojarszki magyar vörös osztagok — amelyek közül egyiknek Zalka volt a parancsnoka — orosz partizánokkal együtt Kanszk, Nyizsnyeugyinszk és Kljukvennájánál elkeseredett harcban állnak Gajda és Usakov ellenforradalmistáival. Zalka az ütközetben az ellenség fogságába kerül, ahonnan sok veszélyen keresztül megszökik és a Jeniszej-tajgában partizáncsoport élén harcol tovább.

Zalka azok közé a hadifogoly forradalmi vezetők közé tartozott, akik felismerték, hogy a szétszórtan tevékenykedő hadifogoly vörös gárdák katonai erejét jelentősen megnövelné, ha egységes katonai veze-

tés alá vonnák össze az erőket. Az elgondolás végrehajtására azonban nem kerülhetett sor, mert a fehérek és az ellenforradalmár csehszlovák hadsereg 1918 tavaszán elfoglalta a szibériai vasútvonal legfontosabb állomásait és így megszakadt a kapcsolat a forradalmi hadifogoly szervezetek között.

1918 június végén Szamarában megalakult az eszerekből álló Kamucs-kormány, amelynek csapatai Kappel vezetése alatt összeütköztek a gyengén felszerelt és lényegesen kevesebb számú volgai vörös arcvonal osztagaival. Ezekben az osztagokban nagyszámú magyar harcolt. A cseh lázadókból és fehérekből álló sokszoros túlerő augusztusban elfoglalta Kazánt. A fehérek a gazdag zsákmány között kezükbe kaparintották az orosz államkincstárnak a városban őrzött mintegy hétszázmillió arany rubel értékű aranykészletét is.

Az arany további sorsa úgy alakult, hogy Kolcsak, amikor a Vörös Hadsereg csapásai alatt kénytelen volt feladni pozícióit és Szibérián át hátrálni kényszerült, az aranyra jobban vigyázott, mint embereire és a cseh lázadók segítségével sikerült Irkutszkig magával vinni a kilenc vagon kincset. 1920 elején a Vörös Hadsereg visszavette az elrablott állami vagyont és Irkutszk, Krasznojarszk, Acsinszk, Novoszibirszk, Omszk, Petropavlovszk, Kurgan, Cseljabinszk, Ufa, Szimbirszken keresztül visszakerült az arany a kazáni Állami Bankba. Az aranyvonatot kísérő és biztosító csapatok zömét magyar internacionalisták, a krasznojarszki ezred alkotta. A magyar internacionalista ezred parancsnoka ebben az időben Varga István, az egyik zászlóalj parancsnoka pedig Zalka Máté. A feladat nehézségét az okozta, hogy ellenforradalmi bandák veszélyeztették az útvonalat. Omszknál az alaknázott Irtis hídon kellett áthaladniok, s a Volga hídon való átjutás is igen veszélyes volt. A kísérők azonban sikerrel végrehajtották feladatukat. Kazánban, a magyar vöröskatonák politikai képzettségének emelését pártiskolai oktatással segítette a Kommunista Párt. Az iskolát az V. Hadsereg Politikai Osztálya patronálta. A helyőrségi szolgálat és más harci feladatok ellátása mellett az ezred legjobbjai itt ismerték meg mind mélyebben és mélyebben a marxizmus és leninizmus forradalmi elméletét.

Az aranyvonat útvonala.

1919 nyarán a Vörös Hadsereg Kolcsakot az Uralig szorította vissza. Kolcsak kudarcai után az antant Gyenyikin tábornokba helyezte minden reményét. Fegyverrel, lőszerrel bőven ellátott hadseregét küldte dél felől a szovjet állam ellen. A forradalom fegyveres erői azonban az év végén szétverték Gyenyikin csapatait és 1920 elejére egész Ukrajnát és Észak-Kaukázust megtisztították a fehér seregektől.

Gyenyikin veresége után az intervenciósok az ellenforradalmi lengyel burzsoa nacionalista Pilsudskit és a fehér Wrangel tábornokot vetették be a szovjet hatalom ellen.

1920 áprilisában a lengyelek betörtek Ukrajnába és elfoglalták Kijevet. Támadásukkal Ukrajnát, az igen fontos élelmező központot, valamint a donyeci szénmedencét veszélyeztették. A lengyel ellenforradalmárok leverésében, a Kijevért folytatott kemény harcokban ott találjuk többségében magyarokból álló ezrede élén Zalka Mátét.

Wrangel, a lengyel előretörést kihasználva, megerősítette csapatait Gyenyikin seregeinek maradványaival és az angolok és franciák által a legkorszerűbb fegyverekkel, páncélautókkal, harckocsikkal, repülőgépekkel felszerelve, a Krimből kiindulva, támadásba lendült és hamarosan a Donyec-medencét, Ukrajnát fenyegette. Wrangelt segítették Machno anarchista bandái is.

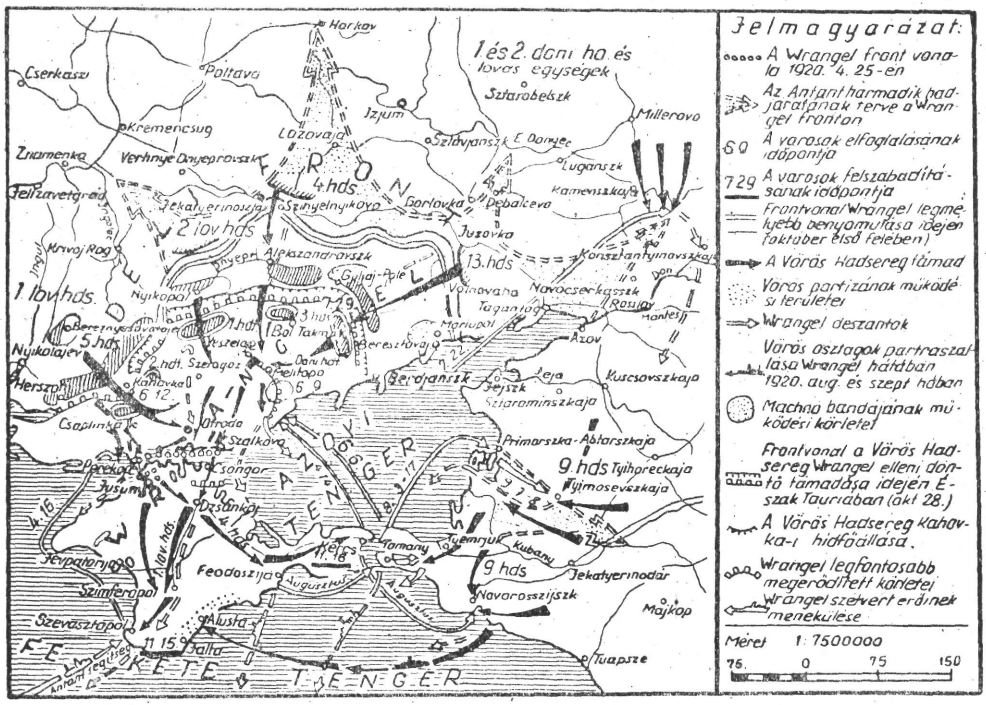
Wrangel szétverésének megszervezésére a párt Frunzét küldte a déli frontra. Frunze nagyon szerette és becsülte az internacionalistákat, — különösen a fergánaiak nőttek a szívéhez. Zalka nemzetköziekből, zömmel magyarokból álló ezrede a lengyel front után Poltavánál egyesült az urali 30-as hadosztállyal, amelynek kötelékében Acsinszknál és Kanszknál már harcoltak Kolcsak ellen.

Frunze terve Wrangel csapatainak szétverésére az volt, hogy Wrangelt a Tauriai alföldön kell bekeríteni és megsemmisíteni. Ezért a Dnyepr kanyartól, Kicskász mellől kiindulva két átkaroló csoportot képezett: az egyik, az Első Lovas Hadsereg egységei jobbról Kahovka irányába, a másik balról Szinyelnyikovótól Pologi irányába nyomult előre, hogy Kahovka magasságában a gyűrűt bezárja, s ezzel elzárja a wrangelisták visszavonulási útját krimi betonállásaik felé.

A fehérek azonban idejében észbekaptak, s mielőtt a körülzárás befejeződött volna, kibújtak az átkarolásból és gyors visszavonulás után befészkelték magukat krimi erődrendszerükbe.

Amikor az üldöző vörös csapatok 1920 novemberében a csongári szorosnál a Szivas partjához értek, élcsapataikat a szűk terepszakaszon erős és pontos zárótűz állította meg.

A 8 kilométer szélességű perekopi földszorost a húsz méter magas Török-sánc és mély árok zárta el. Egyik oldalról a Fekete-tenger, másikról az Azovi-tenger sekélyvizű nyugati szegélye, a mocsaras Szivas határolja, amely apály idején gázolható.

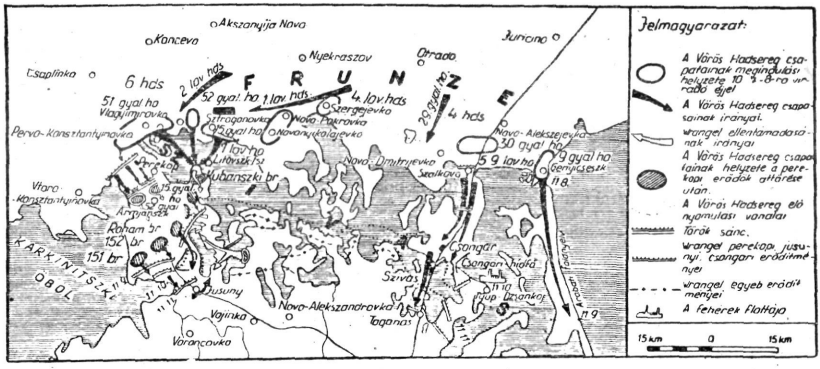
A Vörös Hadsereg hadműveletei Wrangel csapatainak megsemmisítésére.

Csongárnál egy ötkilométeres beton-aljazatú vasúti töltés szelte át a Szivast. A vasúti töltés mellé került Zalka csapata.

A vasúti töltés mentén megkísérelt előnyomulást a wrangelisták véresen visszaverték. Sérülten visszahúzodott a vörös csapatok páncélvonata is. Záporként zúdult rájuk Wrangelék géppuska és tüzérségi tüze. Ebben a helyzetben a segédtiszt átnyújtotta parancsnokának, Zalka Mátéának a frontparancsnokság közlését:

„A napok óta dühöngő délkeleti szél elhajtotta a Szivas vizét Sztroganovka község és a krimi oldalon lévő litovszki félsziget között. A járhatóvá vált tenger fenekén ma éjszaka a sötétség leple alatt hős csapataink, a 15-ös és 52-es hadosztályok váratlan rohammal bevették a félszigetet és most győzelmesen vonulnak a török sáncot védő fehérek háta mögé. Az 51-esek hajnali rohama sikerrel végződött. Frontunk jobbszárnya már Krimet tapossa. Ezennel elvárom, hogy a 30-as hadosztály és a hozzácsatolt csapatok sem maradnak el egy lépést se."

A jól kiépített és megerődített állások, valamint az ellenség számára igen kedvező terep lehetetlenné tette, hogy Wrangel védelmébe arctámadással lehessen betörni. S noha a Vörös Hadsereg csapatai erre az időre a szakadatlan hősies élet-halál harcban igen elfáradtak, Frunze vezetésével fáradságos, de az adott helyzetben egyetlen sikert ígérő hadműveletbe fogtak. Frunze válogatott vörös csapatai — amelyek

Perekop és Csongár ostroma.

között volt Zalka ezrede is — az apálytól kötözködésig érő tengervízben fejük felett tartott fegyvereikkel, süppedő iszapban, éjszaka nyomultak előre, hogy az ellenforradalmi csapatok hátába kerüljenek.

Wrangel törzskarával nyugodtan ült Szimferopolban, perekopi erődrendszerét bevehetetlennek hitte.

Zalka fáradhatatlanul haladt ezrede élén, személyes példája, buzdító, lelkesítő szavai erőt öntöttek a fáradtságtól elcsigázott katonáiba, akik

elszántan követték a jóban-rosszban velük annyira összeforrott parancsnokukat. Mire derengeni kezdett, a vörös csapatok észrevétlenül a perekopi erődítmények mögé jutottak. Rohamuk — nem utolsósorban váratlanságánál fogva — maximális sikerrel járt. A wrangelisták dél felé menekültek, s a támadó szárazföldi főerők az állásaikból kiszorított fehér seregek ellenállását megtörve, üldözésükbe fogtak.

Krim fővárosának, Szimferopolnak elfoglalása után a Vörös Hadsereg megtisztította a félszigetet az ellenforradalmi csapatoktól.

Zalka Mátét a polgárháborúban tanúsított bátorságáért, hősiességéért és kiváló parancsnoki képességéért a szovjet állam kormánya az akkor legmagasabb kitüntetéssel, a Vörös Zászló renddel és díszkarddal jutalmazta.

Zalka Mátét az orosz polgárháború harcai edzették, nevelték a proletárnemzetköziség odaadó harcosává, akiben ez a mély érzés egybeölelkezett a magyar haza és a magyar nép nagy szeretetével. Milyen szépen ír erről Zalka! „... Internacionalisták vagyunk, de a szülőföld mindig úgy él szívünkben, mint az első szerelem. Ha nem szereted a hazát, ahol születtél, a földet, amely táplált, az eget, a falvakat, a szülőházat, úgy igazában meg sem értheted az internacionalizmust és a más népekhez fűződő kapcsolatokat. Enélkül az internacionalizmus csak üres szó." A szülőhaza szeretete és a Szovjetunió szeretete eggyéforrt szívében.

A békés építőmunka éveiben

A polgárháború után a huszas évek elején Zalka mint diplomáciai futár szolgálja a fiatal szovjet államot. Ez a beosztása egyrészt arra a végtelen bizalomra és magas értékelésre mutat, amit a győztes forradalom hatalma táplált a magyar Zalka Máté iránt, másrészt arra, hogy a párt az ellenforradalom elleni harcok bátor katonáját — mint valahányszor — most is a fontos és veszélyes frontszakaszra küldte.

1923-tól a Moszkvai Állami Könyvkiadó igazgatóságának a tagja, majd a Moszkvai Forradalmi Színház vezetője lett.

A szocialista mezőgazdaság építése idején a Szovjetország különböző területein segíti a kolhozok szervezését. E munkája közben mindig arra gondol, hogyan végzi majd ugyanezt a munkát odahaza, Biharban? A matolcsi szegényparasztokra gondol, akiknek jövőjét a felszabadult kolhozparaszt kialakuló életében látja.

A harmincas évek elején az ukrán városokban, üzemekben a magyar nép életével, harcaival ismerteti meg a szovjet embereket. Amerre csak jár, mindenütt szeretettel veszik körül és kevés olyan környéken fordul meg, ahol ne találkoznék régi Vörös Hadsereg-beli bajtársaival.

Ifjúsági táborokat látogat, neveli, tanítja a fiatalokat.

Kapcsolatait a Vörös Hadsereggel a polgárháború és intervenció után is fenntartotta. Szerette a katonákat, ki-kilátogatott táborukba

s ott is lakott közöttük. Katona volt testestül, lelkestül egész életében.

Leszerelése után „egész életében hordta — minden rendfokozat nélkül — a forradalom és az intervenció évei alatt viselt katonai egyenruháját..." — mondotta leánya, Natasa Zalka apjáról tartott visszaemlékezésében a Zalka Mátéról elnevezett laktanya harcosainak 1955 decemberében Budapesten. Igazán jól, a katonák között érezte magát. Zalka igen sok gondot fordított katonai ismereteinek gyarapítására, a hadművészetnek, a hadműveleti vezetés művészetének állandó tanulmányozására. Dolgozószobájában a regények, verseskötetek, irodalomtörténeti és földrajzi könyvek mellett ott sorakoztak a hadtudomány művei is.

Az idő, s a távolságok korlátozták abban, hogy mindenkinek a szívében lobogtassa az új élet lelkesedésének lángját. De ahová személyesen nem juthatott el, eljutott az írás. A polgárháború befejezése után Zalka kezében a kardot a toll váltotta fel. S ahogyan Zalkát a forradalom tüze edzette bátor forradalmárrá, tehetséges, kemény parancsnokká, ugyanúgy a forradalmi események termékenyítették, érlelték íróvá. Belülről gyűjtötte a történelem legnagyszerűbb napjainak gazdag élményanyagát, amely folyamatban a forradalmi harcát vívó tömeg kezébe kapaszkodott, erősödött, s vált alkalmassá vezetésére. A nép hősiessége nevelte hőssé. Róluk írt, igaz történteket írt, nekik írt. A polgárháború internacionalistáiról, magyar munkás és paraszt katonákról, legkedvesebbjéről: a népről.

Saját élményeit írta le, s ez nagy súlyt ad írásának. S ha nem lett volna katona, talán nem lett volna író sem. A forradalom és polgárháború utáni írásai már határozott és világos válaszok a *miértre*, amire első elbeszélésében még nem tudott felelni. S ez a forradalom embertnevelő iskolájának köszönhető, amit azóta Zalka kijárt, amelynek tantárgyaiból jól vizsgázott. Forradalmárrá, kommunistává, a marxizmus—leninizmus tudatos katonájává vált, aki látta és hirdette, hogy a győzelem forrása, a legyőzhetetlenség oka: — a párt vezette nép!

Zalkának, a szocialista realizmus egyik magyar úttörőjének írásai éppoly szenvedélyesek, mint amilyen szenvedélyes volt ő maga a harcban. Ezeknek az írásoknak legnagyobb részét a forradalom egyszerű hőseinek, az orosz testvérekkel együtt harcoló magyar vörös katonáknak szenteli, s így nemcsak harcával, hanem írásaival is hirdetője a szovjet és magyar nép kialakuló barátságának. A szovjet nép igen nagyra becsülte Zalka Máté írói munkásságát és a hős forradalmi katona mellett magáénak tekintette a magyar nép fiát, Zalkát az írót is. 1933-ban a kórházban betegen fekvő Zalkának Vorosilov levelet ír: „...Zalka elvtárs! Értesültem az Önt ért balesetről. A lehető leggyorsabb gyógyulást kívánom, hogy újra a szovjet írók csatasorába állhasson... Szívélyes üdvözlettel: K. Vorosilov."[1]

[1] Fotókópia. P. T. I. Múzeum.

Írói munkásságát, amelynek útját mintegy másfélszáz hosszabb-rövidebb elbeszélés, novella, regény jelzi, megszakítja egy újabb esemény. Megtámadják a spanyol nép szabadságát és ő segítségükre siet.

A spanyol nép szabadságharcában

A második világháború kirobbantását előkészítő imperialista tervek 1936 nyarán a Spanyol Köztársaság megdöntését tűzték ki célul. Az agresszióban Hitler német és Mussolini olasz fasiszta állama a Franco tábornok vezetése alatt feléledő spanyol reakcióval szövetkezett.

1936. július 18-án Spanyolországban fasiszta lázadás tört ki.

A spanyol nép — a Kommunista Párt felhívása és lelkesítése nyomán fegyvert ragad a köztársaság megvédésére.

Madrid, Barcelona, Valencia utcáin és Spanyolország egyéb városaiban a köztársaság védelmére siető önkénteseknek fegyvert osztanak. De sokkal kevesebb a fegyver, mint a harcos. Barikádok mögül, az ellenségtől zsákmányolt fegyverekkel és fegyver híján puszta kézzel is harcol a nép a reakció jól felfegyverzett és kiképzett erői ellen.

A német és olasz fasiszták repülőkön mór zsoldosokat és idegenlégiós csapatokat szállítanak Franconak, korszerű könnyű és nehéz fegyverekkel tömik szövetségeseiket, harckocsikkal, hadi repülőgépekkel, hadihajó egységekkel sietnek a szabadságért küzdő spanyol nép ellen. A segítségnyújtás azonban hamarosan túlnőtt ezeken a kereteken, s a német -s olasz fasiszták jól kiképzett saját rablócsapataikkal nyílt katonai intervencióba kezdtek.

A spanyol nép harca forradalmi harc volt a spanyol reakció ellen, s nemzeti felszabadító harc a durván beavatkozó fasiszta államok hadai ellen.

A köztársaságért küzdő erőkkel szembenálló ellenség katonai ereje — kiképzett emberanyagban, felszerelésben — jelentősen nagyobb volt, mint a spanyol szabadságharcosoké. A felkelő népi harcosok nagy részének még minimális elképzelése sem volt a korszerű harcról, nem ismerték a fegyvert. Az emberi, szabad élet útján a kezdő, de biztató lépéseket megtett spanyol nép eleinte nem tudta elhinni, hogy idegen erők törtek köztársaságára.

A német és olasz légi haderő, s általában a fasiszta csapatok kegyetlensége hamar kijózanította a békés, melegszívű spanyolokat. A fasiszták a kezükbe került köztársaságiakat brutálisan legyilkolták és azt is megtették, hogy a legyilkolt foglyokat ejtőernyőkkel dobták le a köztársasági egységek közé.

„Harcosok kellenek Spanyolországnak, akiknek harcos tapasztalataik is vannak!"[2] — szólt Passionária, a spanyol szabadságharc hősnőjének felhívása a világ népeihez.

[2] H. I. L. A spanyol polgárháborúra vonatkozó gyűjtemény.

S bár fegyverzet és felszerelésben sem volt jó a helyzet — hiszen például még jóval később is, a fasiszták Katalónia ellen 1938 december 23-án megkezdett támadása idején a hadműveletekben részt vett százezer köztársaságinak csak 37.000 puskája volt, s más fegyverzetben, így repülőkben 1:20, harckocsikban 1:35, tüzérségben 1:20, géppuskában 1:15 volt az arány a fasiszták előnyére —, mégis legnagyobb szükség éppen kiképzett katonára volt.

A spanyol nép sorsa azonban megmozgatta a világ szabadságszerető néptömegeit. „A spanyol nép hősies küzdelme felrázta az egész világot. Londontól New Yorkig, Párizstól Moszkváig, Argentinától a skandináv államokig egyetlen jelszó visszhangzik: szolidaritás a hős spanyol harcosokkal."[3]

A segítség számos formában megnyilvánult. A munkásosztály nemzetközi szolidaritása hatalmas erővel mutatkozott meg a tömegekben. 52 nemzet fiai, antifasisztái — közöttük a magyarok — siettek önként a spanyol köztársaság védelmére. Gyalog, vonaton, hajón, álnéven, papírok nélkül, hamis iratokkal érkeztek spanyol földre. A gyárat, a földet, vagy az irodát hagyták ott, hogy most fegyveresen harcoljanak. 1936. október 15-én Zalka Máté is elindul Moszkvából és október 26-án Lukács Pál tábornok néven Franciaországon keresztül Spanyolországba érkezik, ahol a XII. Nemzetközi Brigád parancsnoka lesz. Feleségéhez küldött búcsúlevelében Leningrádból így ír: „... Nem új vizsgákra megyek. Meg kell ismételnem azt, amin már ezerszer keresztül mentem. Nem érzek nyugtalanságot az „ismeretlen" előtt. Azzal a mély meggyőződéssel megyek, hogy hasznos leszek és ez olykor büszkévé tesz, s legbelül melegséget és harcos hangulatot érzek." Brigádja az alakuláskor francia, olasz és német önkéntes zászlóaljakból, magyar és még sok más nemzetiségű harcosból állott. A zászlóaljak Thälmann és Garibaldi nevét viselték, a franciákból és belgákból összeállított zászlóaljnak nem volt neve. A huszonhat magyar a Thälmann zászlóalj harmadik századának egyik szakaszát alkotta. Lukács nagyon szerette és becsülte a lovasságot, s brigádjában felállított egy lovas századot is. Tizenegy nemzet fiai harcoltak Lukács tábornok egységében. Kiváló katonai szervező képességét mutatja az, hogy brigádját napok alatt szervezte meg és azonnal a szorongatott fővárosba vezette, ahol katonái három hónapon át keményen állták a fasiszta túlerő meg-megújuló rohamait.

1936 október végén Albaceteben megalakulnak a nemzetközi brigádok, az „ezernyelvű, egyszívű brigádok" és megkezdődik kiképzésük. Az internacionalista harcosok közül is sokan akkor ismerkedtek meg először a fegyverekkel.

1936 októberében alakul meg a XI. Nemzetközi Brigád Edgár André

[3] Rádióbeszéd 1936. augusztus 6-án. Diaz: Válogatott cikkek és beszédek. Szikra, 1951.

zászlóaljának kötelékében a Rákosi század, az első magyar egység, s november 7-én, amikor a fasiszták nagy támadással kísérletet tettek Madrid elfoglalására, a Rákosi század magyarjai már az első sorokban harcolnak a város védelmében.

A Rákosi-században mintegy kétszáz volt a magyar és több százra rúgott azoknak a magyaroknak a száma, akik a Köztársasági Hadsereg más egységeiben küzdöttek.

A novemberi harcokban a Manzanares folyó mentén és Casa del Campónál vett részt a Rákosi-század, s a kemény csatákban sok vért áldozott.

Ugyancsak november 7-én vívta meg első harcát Lukács tábornok brigádja is. A Madridtól húsz-huszonöt kilométerre délnyugatra fekvő fasiszta fészket, a Cerre de los Angelos erődöt támadták. Ennek az akciónak az volt a célja, hogy az ellenséget megzavarja, s a köztársasági haderő fő támadási irányának fontosabb hadműveleteit leplezze. Huszonnégyórás szakadatlan harcban, néhány sikertelen roham után a XII. Brigád elfoglalta az erődöt.

A fasiszták minden áron be akarták venni Madridot, ezért válogatott csapataikkal 1937 február elején Jarama irányából Lukács tábornok XII. Brigádja és a XI. Brigád védelmi szakaszán óriási súlyt képezve akartak áttörni, hogy elvágják a Madrid—Valencia összekötő utat, s ezzel Madridot teljesen bekerítsék. Az óriási túlerő és technikai fölény ellenére a támadást a köztársaságiak — köztük a Rákosi-század harcosai — visszaverték. A magyar század, a február 2-án kezdődő és több mint három hétig tartó harcokban állományának mintegy 80%-át elvesztette.

A jaramai csatát mindkét fél jól kiépített védelmi állásokból kezdte, s a harc folyamán a peremvonalak igen közel kerültek egymáshoz. Így február közepén a XII. Brigád védelmi szakaszán a szembenálló felek állásai közötti távolság alig volt ötven méter.

„Madrid körül harcolunk. Védjük a fővárost az ellenségtől és szétzúzzuk a fasizmus erőit itt, ahol győzelmének végső célját igyekezett elérni... az ellenség, mely a szó szoros értelmében a város (a főváros!) küszöbén áll, nem képes behatolni a városba. No pasaran!" — szólnak Zalka levelének lelkeshangú sorai.

A nemzetközi brigádok, s az egész Köztársasági Hadsereg a harcok tüzében rohamosan fejlődik, erősödik, növekszik védelmi- és ütőereje.

1937. március 8-án az olasz expedíciós hadtest (40.000 fő) gépesített egységei Madrid támadási céllal a guadalajarai frontszakaszra törtek, ahol a XII. hadosztály gyengén felszerelt spanyol egységei védték a 80 km széles arcvonalat. A nagykiterjedésű védelmi szakasz gyengesége, s a rendelkezésre álló erők elégtelensége miatt a támadók áttörték a támpont rendszerű védelmet és szinte ellenállás nélkül nyomultak északról Guadalajara irányába. Elfoglalták Brihuega-t.

A támadás megállítására a madridi parancsnokság a XI. és XII.

Nemzetközi Brigádot vetette be. Lukács brigádját a Köztársasági Hadsereg vezérkara mindig ott dobta harcba, ahol veszélyes előretörést kellett visszaverni, vagy az ellenség szívós védelmében rést kellett biztosítani a támadó főerőknek.

A helyzet igen válságos volt. 13-án és 14-én a XI. és XII. Nemzetközi Brigád csatlakozásánál a fasiszták beékelődtek és a két nemzetközi brigád egyetlen használható útját, a Torija-i országutat veszélyeztették. Sikerük ezen a ponton a nemzetköziek visszavonulásának meghiúsítását jelentette volna. „Lukács tábornok a kritikus pillanatban éppen megfigyelő állásomon tartózkodott, s személyesen figyelte a gyorsan lejátszódó eseményeket... Lukács tábornok felismerte a fenyegető veszedelmet, összegyűjtötte a törzsnél található lovasokat, telefonistákat, küldönceket, mindenkit, akit csak mozgósítani lehetett, s a veszélyeztetett helyre küldte őket. Nekem pedig parancsot adott, hogy a hátunkat fenyegető ellenséges gyalogságra irányítsam a tüzet. Nagy volt a Thälmann tüzérek meglepetése, amikor parancsot kaptak, hogy az ágyúk csövét majdnem 180 fokkal az előző főlőiránnyal ellenkező irányba fordítsák el, s úgy nyissák meg a tüzet.[4]"

Lukács tábornok gyors helyzetfelismerése, az élőerővel és tűzzel való merész manőverezése, határozott intézkedései nyomán a nemzetköziek megállták helyüket a harc válságos időszakában.

Lukács egységeinek bevetésével a köztársasági erők nemcsak megállították az olaszokat, hanem már március 18-án ellenlökésük sikeres kifejlesztésével csapást mértek az olasz hadosztályokra és az egész arcvonalon általános ellentámadásba kezdtek. A köztársaságiak két hadosztályból és két nemzetközi brigádból álló, mintegy 10,000 főt kitevő gyalogos egységeit légierő (130 gép) is támogatta. Az összehangolt operáció szétszórta a fasiszta erőket, egy részük megsemmisült, vagy fogságba esett, másik részük pedig fegyvereit és felszereléseit szétszórva futva menekült.

Lukács tábornok ebben a harcban igazolta kiváló katonai képességét. Mussolini jólképzett, Abesszíniát végigharcolt gépesített hadait háromnapi kemény küzdelem után tönkreverte. Ez a világraszóló, katonai körökben nagy meglepetést keltő győzelem a nemzetközi brigádok hősies harcának, s a vezetés magas színvonalának volt köszönhető. Zalka Máté, a szovjet nép intervenció elleni harcainak bátor katonája, akiben a bátorság egyesült a jó katonai vezetés egyéb követelményeivel, a spanyol népnek is ünnepelt hőse lett.

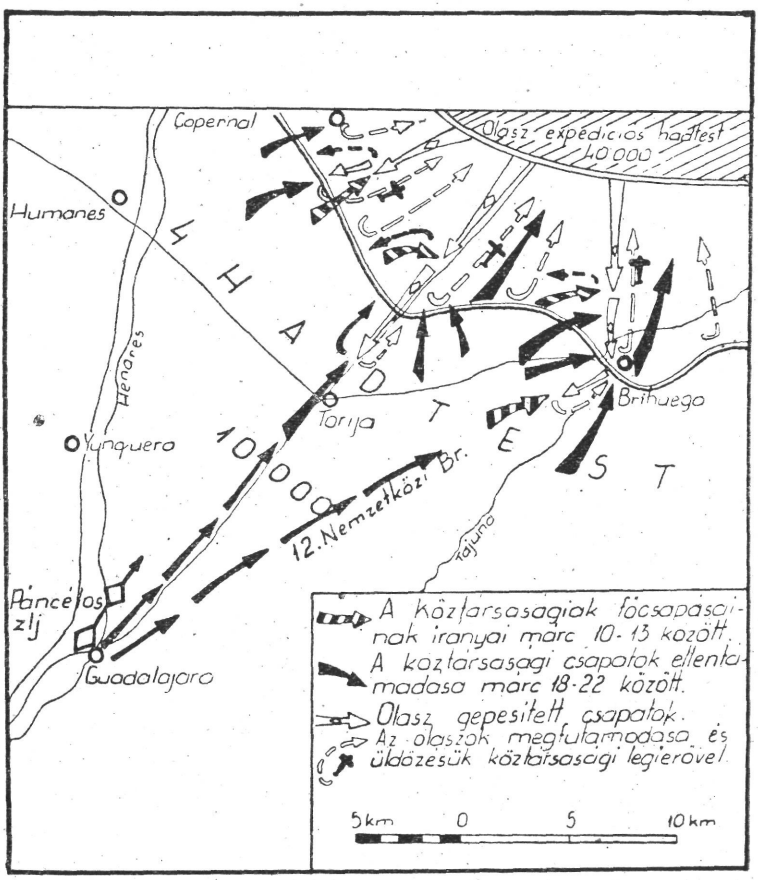
Ezekben a dicsőséges harcokban ott küzdött a XI. Brigád kötelékében a Rákosi-század, s a XII., XIII. és XIV. dandárban is harcoltak magyar antifasiszták.

„A guadalajarai hadműveletek sikere hozzájárult a köztársaság más

[4] Szántó Rezső: Megnyitóbeszéd a Zalka-emlékkiállításon 1956. április 22-én. (Szöveg: H. I. L. A spanyol polgárháborúra vonatkozó gyűjtemény.)

frontjain lévő csapatok harckészültségének és erkölcsi erejének növeléséhez. A guadalajarai hadműveletek után az olasz—német intervenciós csapatok kénytelenek voltak ideiglenesen lemondani az aktív katonai tevékenységről."[5]

Lukács tábornokot a Nagy Októberi Szocialista Forradalom, a Kommunista Párt, a szovjet nép alakította, formálta kemény katonává, önfeláldozó harcossá.

Az olasz expedíciós hadtest szétverése Guadalajaranál.

[5] Nagy Szovjet Enciklopédia. 10. kötet.

Példás parancsnok volt. Minden kedvezményt visszautasított, amit katonái igyekeztek biztosítani részére. Jót, rosszat, mindent megosztott katonáival. Napokat töltött étlen, szomjan, alvás nélkül, ha a harc úgy kívánta. „... Összes erőmet meg kell feszítenem, hogy bebizonyítsam: a megbizatás, amit itt kaptam, nem ért méltatlanul, és én be is bizonyítom." — fogadja feleségének küldött 1937. május 15-i levelében. Önmagát sohasem, de a gondjaira bízott emberéletet mindig kímélte. A céltalan vérontást kerülte, de következetes igényességgel s határozottsággal vezette egységeit, ha a köztársaságiak sikerének eléréséhez az elszánt, elkeseredett harcra volt szükség.

Mi tette sziklaszilárddá ezt az igaz embert? Hadd válaszoljon erre maga Zalka: „... Amikor nagyon elfáradok, amikor egy nehéz nap után elcsendesül sok hangos szavunk és úgy érzem, hogy nincs többé erőm: csak arra kell gondolnom, hogy a Szovjetunió neveltje vagyok. És akkor elszégyellem magam és erőim visszatérnek. Ez nagyon fegyelmez és bátorít..."

„... Nincs időm magamra gondolni, nem is akarok. Én nem létezem, az úgy létezik és ez a fő." Találhatunk-e szebb és jellemzőbb sorokat arra a szabadságharcosra, aki 18 éves korától kezdve hazájától távol kényszerült élni, de, aki mindig hazakészült szülőföldjére, hogy szeretett népén segítsen.

Pihenő idején állandóan a csapatokat járta, minden katonáját ismerte. Elbeszélgetett velük személyes dolgaikról, gondjaikról, bajaikról, otthon hagyott családjukról. Gyöngéd volt, ha vigasztalni, nyugtatni kellett, tréfával űzte el a gondot katonái arcáról; szigorú, ha hanyagságot, fegyelmezetlenséget tapasztalt. Dicsért, ha jót látott, s nem mulasztotta el a fenyítést, ha annak látta szükségességét. Az ő segítségében mindig bíztak harcosai. Örömmel vett részt beosztottjai mulatságaiban. Katonái rajongásig szerették, s ez is magyarázza nagy tekintélyét. S a parancsnok tekintélye az adott helyzetben fokozott szerepet játszott a sikerek elérésében. A parancs erejét és hatását ekkor döntően a parancsnok tekintélye szabta meg.

Ilja Ehrenburg, Lukács barátja és harcostársa, így magyarázza a tábornok magas parancsnoki minőségének forrását:

„A legbensőbb emberi érzések mélyreható ismerete segítette hozzá Lukács tábornokot, hogy kedvelt és szeretett parancsnok legyen, s összeforrassza és bátor harcosokká változtassa a XII. Brigád soknyelvű önkénteseit."

Nagyon szerette a spanyol népet. „A spanyol nép — nagy nép. Ősi nép." — írja Zalka levelében.

1937 márciusában Lukács tábornok javaslatára és kezdeményezésére a különböző egységekben harcoló magyarok többségét összevonták, s Mecoban megalakult a Rákosi zászlóalj, amely eleinte a XII. dandár, majd később a XIII. Dombrovszkij dandár kötelékében harcolt. Az ütkö-

zetek szüneteiben pedig állandóan tanulással és kiképzéssel fokozták katonai és politikai tudásukat. Ennek a szolgálatába állították a rendszeres politikai foglalkozást, s ezt segítette a Rákosi zászlóalj magyarnyelvű lapja, az „Előre" is.

Lukács tábornok a kiképzés rendszeres és lelkiismeretes vezetését igen szigorúan vette. Ebben a kérdésben sohasem tanúsított elnézést. Parancsnoki ellenőrzéseim oktatta, nevelte harcosait és tisztjeit. Ezekről írja Antonio Roasio, a Garibaldi zászlóalj politikai biztosa: „Ezek a szemlék az ellenséges fronton nem voltak futólagosak, gyakran órákig elhúzódtak és Lukács tábornok a katonai stratégiáról és taktikáról gyakorlati előadásokat tartott nekünk. Nemcsak azt jelölte meg, hogy az ellenség hol található, hogyan közelíthető meg, hanem tanácsokat adott a katonai akció taktikai levezetésére."[6]

1937 április—májusában új nemzetközi brigádok felállítása mellett a meglévőket is átszervezik. A különböző nemzetiségű egységeket, a XI., XII., XIII., XIV. és XV. Nemzetközi Brigádokba tömörítik, amelyeket spanyol egységekkel együtt két hadosztályba, a 35. és a 45. hadosztályba sorolnak be. Lukács tábornok a 45. hadosztály parancsnoka lett. A Rákosi-zászlóalj ezután az átszervezés után a XIII. Dobrovszkij Brigád kötelékében harcol.

1937. június elején Lukács hadosztályát Madrid alól az aragoni frontra dobták át.

A köztársasági csapatok vezérkara ebben a hónapban a nagy nyomás alatt lévő más, különösen az északi arcvonal tehermentesítésére, valamint a francia határ mentén kelet felé előretörő fasiszta hadseregcsoportok térnyerésének elreteszelésére Huescánál nagyobb támadást tervezett, amelynek előkészítésében, mint a csapástmérő egységek parancsnoka, Lukács tábornok is részt vett. Ennek a támadásnak előestéjén, 1937. július 11-én halt hősi halált egy Huesca melletti faluban.

Halálának körülményeiről Krajkovics Józsefnek, Lukács tábornok volt tolmácsának visszaemlékezése alapján a következőket tudjuk:

A huescai támadás előtt Lukács tábornok terepszemlére ment. „Lukács, mielőtt támadásba vitte volna embereit, mindig előbb maga kémlelte ki a hadszínteret, nehogy csapatát meglepetések érjék... Most is így történt" — írja Krajkovics.

A kis faluból, ahol a Rákosi-zálszóalj is tartózkodott, elsőrendű műút vezetett a fasiszták kezén lévő Huesca városkáig. Az út, amelyen a tábornok gépkocsija haladt, helyenként hosszú szakaszon az ellenség által belátható terepen vezetett. A fasiszták ennek a terepnek már minden talpalatnyi zugára jól belőtték magukat. A gépkocsiban négyen ültek: egy spanyol sofőr, Lukács tábornok, egy orosz alezredes és Regler német író. Már jól előre haladtak a huescai úton, amikor a fasiszta tüzérség

[6] Antonio Roasio visszaemlékezése. P. T. I. Múzeum.

heves tüzet zúdított rájuk, s a gépkocsi előtt fekete füstfelhő csapott fel. A tüzérségi lövedék közvetlenül a gépkocsi elé vágódott és halálosan megsebesítette Lukács tábornokot. Sok sebből vérzett és koponyájának felső részét leszakította a repesz. Még élt, amikor visszahozták a faluba, de már nem lehetett rajta segíteni. Másnap reggelre meghalt.

A halálos sebesülés a tábornok tizenkilencedik sebesülése volt. Az orosz alezredes és Regler is súlyosan megsebesült, de mindkettő életben maradt. A sofőr még a becsapódás helyén meghalt.

A forrón szeretett parancsnok halálának híre mélyen megrendítette katonáit. Fájdalom marcangolta torkukat, s a halállal minden percben bátran szembenéző harcosok szemébe könnyek todultak.

Másnap a parancsnokuk halálálért égő bosszúval szívükben rohamozták Lukács katonái Huescát.

A köztársaságiak támadása azonban nem járt sikerrel. A páratlan hősiesség és igen nagy áldozat ellenére sem sikerült Huescát bevenni.

A huescai harcok után Valenciában temették el Lukács Pál tábornokot. A környék lakosságából többezres tömeg — katonák, a párt vezetői, a kormány tagjai, s a messzi vidékek egyszerű embereinek odasereglett sokasága sorakozott fel a temetőhöz vezető útvonalon, ahol virágerdőben vitték Zalka koporsóját. Harcostársai ezt a felírást vésték sírkövére: „Hősi halált halt a spanyol és magyar nép szabadságáért." A spanyolok s valamennyi nemzet fiai, akik ott álltak a tábornok holttestének sírbahelyezésénél, mindnyájan tudták, hogy a népszabadság eszméjének egyik legbátrabb harcosát vesztették el.

*

1937 júliusában a köztársasági csapatok — kötelékükben a Rákosi zászlóaljjal — fényes győzelmet arattak Brunete-nél a fasiszta csapatokon, 15—20 km-re visszanyomták az ellenséget az ostromlott Madridtól.

Ebben az időben mondja Dimitrov elvtárs:

„Egy éve áll már a spanyol nép a nemzetközi reakció és a fasizmus elleni harc első soraiban, bátran védve szabadságát és függetlenségét, s ezzel együtt a demokrácia és kultúra és a béke érdekeit a fasiszta barbárok és háborús uszítók ellen. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy ez a heroikus küzdelem a Nagy Októberi Forradalom után Európa háború utáni történelmének egyik legjelentősebb eseménye."[7]

A további harcokban az aragoni, zaragozai szakaszon, az Ebrónál, Teruel elfoglalásánál, Estremadura körletében, Léridánál, a Segre folyó mentén, Colberánál, Candesánál és a spanyol nép szabadságharcának sok más csatájában a magyarok vitézül harcoltak és sok vért hullattak a fasiszta barbárok ellen.

Madrid, a hős város harminckét hónapon keresztül szilárdan állta Franco, Hitler, Mussolini fasiszta hadainak viharos támadásait, míg az

[7] „Világszemle" 1937 augusztus 1. szám (Bratislava—Pozsony).

Orden de la Liberación de España.

El Gran Canciller de la Orden

Certifica: Que por Decreto de 3 de Junio de 1948 el Excmo. Sr. Presidente de la República Española ha tenido á bien conferir al Señor General Zalka Máté (General Lukács en España) de nacionalidad húngara, el Título de Comendador de la Orden de la Liberación de España, con derecho al uso de las condecoraciones y al disfrute de las prerrogativas que las leyes reconozcan á sus beneficiarios.

Visto, sellado y registrado, núm. 4
El Canciller.

En París á 4 de Junio de 1948.

A Título póstumo.

Spanyol Szabadság Rend.
(Zalka Máté posthumus kitüntetése, amelyet a spanyol köztársasági kormánytól kapott.)

áruló Katonai Tanács 1939. március 5-én megnyitotta az utat a főváros elözönlésére.

A fasiszta túlerő, a nemzetközi imperializmus összefogása, az idegen beavatkozás, a köztársasági csapatokba beépült ellenség aknamunkája, s a köztársaság fontos posztjain lévő néhány állami és katonai vezető gyengesége és árulása miatt a spanyol nép szabadságharca — amelyért oly sok spanyol hazafi és internacionalista hős áldozta életét — elbukott.

*

A „nép tábornoka" — ahogyan Zalkát a harcoló Spanyolország nevezte, spanyol földben, Valencia temetőjében fekszik. Mindig hazakészült, de ez a vágya nem teljesült.

„Magyarország utáni vágyódása, amely ország oly kedves és oly közel volt szívéhez, sohasem hagyta el. Honfitársaival találkozva órákig kérdezgette őket népének életéről. Zalka Máté szenvedélyesen álmodozott arról a napról, amikor népe megszabadul leigázóitól és a nagy Szovjetunió útjára lép."[8]

Zalka nem érhette meg, hogy harcostársaival együtt felszabadítóként szeretett hazája földjére lépjen, de álma valósággá vált: a dicsőséges Szovjet Hadsereg által felszabadított magyar nép — pártunk és kormányunk vezetésével — ma már boldogan építi szocialista hazáját, s tántoríthatatlan elszántsággal viszi győzelemre azt az ügyet, amelyért Zalka Máté harcolt. Ebben a nagy munkában a magyar nép, a magyar ifjúság Zalka Máté példájából is erőt merít, aki a kommunista elvhűség, szilárdság, bátorság, önfeláldozás mintaképe volt. A magyar nép, s a világ szabadságszerető népei sohasem felejtik el a nemzetközi szabadságharc e nagy alakját, aki oly forrón szerette hazáját és az embereket. Néphadseregünk katonái méltók akarnak lenni és méltók is lesznek Zalka Máté hősi életéhez.

[8] Pablo Frizt, a köztársasági Spanyolország volt ezredesének visszaemlékezése. (H. I. L. A spanyol polgárháborúra vonatkozó gyűjtemény.)

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK

EGY PÉLDAMUTATÓ KURUC EZREDES

(Winkler Vilmos)

Egy derék és a haza szabadságáért híven harcoló tiszt emlékét kívánom feleleveníteni, egyben a középső vezetés történetéről ismert adatainkat eggyel bővíteni. Winkler Vilmos ezredesről nem sokat tudunk, de ami róla fennmaradt, fényesen bizonyítja, hogy ha nem is volt nagy hadvezér, de haza- és szabadságszeretete, valamint vitézsége méltó arra, hogy példaként álljon előttünk. Winkler 1703-ban elsők között csatlakozott a szabadságharchoz, mint gyalogos hadnagy. Csakhamar ezredet toborzott magának és ezredével részt vett Bercsényi felvidéki hadjáratában. Ezredének nagy része volt abban, hogy november 23-án Rajecnél sikerült súlyos csapást mérni a hátráló Ritschan császári tábornokra. A császáriak ezután a Felvidék nyugati részén lévő várakra támaszkodva igyekeztek feltartóztatni a kuruc csapatokat. Winkler ezredes Trencsén vára alatt maradt. Az ostrom azonban sokáig húzódott. A császáriak mindenáron meg akarták tartani Trencsént, hogy Morvaországgal való összeköttetésüket fenntartsák. A vár alatt fekvő Trencsén városa azonban 1704. február 13-án kapitulált s parancsnoka Winkler lett. Trencsén várába azonban a császáriak ekkor is és ismételten többször képesek voltak élelmiszert és friss erőket bevinni, így a fontos vár a szabadságharc végéig a kezükön maradt s Trencsén várost is rövidesen vissza tudták szerezni. Winkler ezredét a trencséni ostromzárnál Luzsenszky Sándor ezrede váltotta fel, Winkler feladata pedig a morvaországi portyázó, diversiós hadakozás lett.

1706 márciusában Winklert ezredével a kurucok egyik legfontosabb dunai átkelőhelyénél, a püspöki sáncnál találjuk Thuróczy Gáspár ezredével együtt. Bercsényitől azt a feladatot kapták, hogy tegyenek színleges támadást a császáriak pozsonyi kikötője ellen, közben pedig két kuruc katona egyik oldalról, két paraszt pedig a másik oldalról a kikötőbe lopódzva vágja el a császári hídhajók köteleit, ezeket majd leviszi a víz. Ez a fortély sikerült és a kurucok így 30 nagy hajót nyertek. A nemsokkal ezután megkötött fegyverszünet egyelőre véget vetett a harcoknak, ezek felmondása után Esztergom várára irányult mind a kuruc,

mind a császári hadvezetés figyelme. A kurucok által ostrom alá fogott Esztergom felmentésére Stahremberg császári tábornagy indult meg hadaival, elővédjeit Pálffy János tábornok ezredei alkották. Csallóköz a kurucok kezén volt. A fontos nagymagyari sáncnál őrködött Winkler Vilmos ezredével. A másik ezredet, amelynek feladata hasonló volt a Winkleréhez, most is, — csakúgy, mint az év tavaszán, Thuróczy Gáspár hajdúi alkották. Mellettük volt még Balogh István ezredének egy része.

A nagymagyari sánc védelme tehát elsőrendűen fontos volt, hogy a császáriak útját elállja. A fontos sánc 1706. szeptember 5-én mégis elveszett, amiben az árulásnak is nagy szerepe volt. Hiába esett el azután szeptember 17-én Esztergom, Stahremberg hadainak már előzőleg megnyílt az útjuk a vár felé. A hősiesen védekező Winkler Vilmos maga is fogságba került a nagymagyari sáncnál lezajlott harcnál. A fejedelem sokra értékelte Winklert s lehetővé tette, hogy fogságából az első fogolycsere alkalmával kiszabaduljon. Fogságából való kiszabadulása után folyamodványt nyújtott be Rákóczihoz, melyből megtudjuk a nagymagyari sáncnál lefolyt harc részleteit, de kitűnik belőle Winkler hősiessége is, amelyet ez alkalommal is tanúsított. A folyamodvány, amelyben leírja a nagymagyari harc lefolyását és utal szegény legény voltára is, a következőképpen szól:

„Az közöleb elmúlt september havának ötödik napján Nagy Magyarnál, az kis Duna mellett való sánczban, az szerencsétlenséghnek sorsa mire hozta vala igyemet Nagyságod Méltóságos fejedelmi személye előtt is constál, az holott, noha némelly gonosz akaróim, ne talántán, másként informálták Nagyságodat, de tugyja Isten és regimentembe megh maradot némelly tisztek is, mi kíppen az ellenségh hat óratájban reggel reánk ötvén, egész tizenkét óráigh magunkat oltalmaztunk. Két helyett is az vízen való által menetelit ágyúkkal impediáltam de távulabb ez hol észre sem vehettönk, magoknak járót keresvén csakugyan által mentenek, és azon csekély sánczocskában, kit csak egy nap alatt, az hajdúsághal valamentire erősítettem vala, minden fölül az reánk rohant ellenségnek sokasága csak elnyomott benőnket, és magam is csaknem halálos sebekkel rabbá estem tized magammal. Hét paripámot nyergestől, fékestől minden fegyveremet, könytösömet és két szekeres lovamat kocsimmal együtt, sok szép egyéb portékáimot az ellenségh el nyerte, úgy hogy csak kerülettem lévő ezüst portékácskám többre ment volna két száz lat ezöstnél. Azokon kívül csak nem mezitelen hadtanak s rabsághomban ezöst pénzen kellett élnem Posonyban és az borbélyokra is alkalmas költséget tenném; mire való nézve nagy könyörgésemre, mint ott helyben mint Szluha Ferencz uramtul adjutántom által többet száz tíz rhénes forintoknál kellett contrahálnom. Mivel pedig Nagyságod fejedelmi kegyelmessége által Isten nemsokára azon rabságomból kiszabadítván: kívánom alázatossan továbbá is Nagyságodhoz, mint kegyelmes uramhoz s

édes nemzetemhez szíves kész szolgálatomat és hívségemet utolsó csöp véremig contribuálnom, már Istennek hála, magham is hajdan helyre álok süllyos sebeimből, s naponként regimentemnek restaurátiójában annyira serénykedem, hogy már alkalmassént hét százon hajdúimat egyben gyüjtettem, de mint hogy kegyelmes uram ilyen nagy romlásban és kárvallásban estem, úgy hogy két ezer forinthig akármi könnyen elvesztettem, szegénylegény lévén magamot tovább való kampániára nem reparálhatom, hacsak Nagyságod magával született fejedelmi kegyelmessége által nem szubleváltatom.

Könyörgem azért leborult nagy alázatossággal mint kegyelmes uramnak, Nagyságodnak valamely fejér pénzbeli költséggel méltóztassék Nagyságod megsegíteni, minthogy sem fegyver, sem lovakot sem más tábori készületemet másként meg nem szerezhetem, aszerint fölülírt adósságomat nem lehet máskíppen exolválnom.

Nemkülönben nagyobbára el fegyvertelenedet hajdúimnak is fegyverek iránt méltóztassék kegyelmesen Nagyságod tekintetes Sréter János artoleria inspectorának, uramnak ő kegyelmének parancsolni bár csak száz flintáig, mint hogy úgy is tavaly, az franczia közzé assignáltatott hajdúim is többet száz flintáknál vittenek vala el, segítetni hic et nunc regimentemet, kiért kívánom, hogy az Úr Isten Nagyságod fejedelmi fegyverét minden ellenségi ellen édes hazánk javára és boldogulássára diadalmassá tegye és Nagyságod életit is számos esztendőkre terjessze kegyelmes válaszát óhajtozva várván.

Nagyságodnak, mint kegyelmes uramnak

Méltatlan, de igaz és holtigh való alázatos hív szolgája

Vinkler Vilhelm."

A hű ezredes eme folyamodványára a fejedelem 1707. január 26-án Rozsnyóról így válaszolt:

„Committáltatott Nagyságos Hellenbach János bányavárosi kamarák administrátorának reflexióban, vévén azon belől írt instansnak az haza szolgálattyában lett hűséges magaviseletét, adgyon számára fejér pénzbül 400 rhénes forintokat az hova is ezen parancsolatunk mellett, recurrálván fogyatkozás nélkül azon deputátomot kezéhez vehetni Rosnaviaé die 26-ta mensis januarii anno 1707.

F. Rákóczi m. p.

Sigismundus Jánoki m. p.
Franciscus Aszalay m. p."[1]

A fejedelem tehát 400 forintot, azaz a legmagasabb összeget adatta vitéz ezredesének. Ennyit csak azoknak fizettetett ki folyamodványukra,

[1] OL. A Rákóczi szabadságharc levéltára. II. 2. f.

akiknek katonai vagy más vonalon kiváló érdemeik voltak. Winkler ezek közé tartozott, nemsokára ismét bebizonyította, hogy méltó a jutalmazásra. Ezrede Ocskay dandárába volt osztva, s ennek keretein belül működött, de Winkler más feladatokat is kapott. 1707 őszén reá volt bízva a Trencsén megyei szlovák népfelkelés megszervezése. Winkler ezt a Zsolna és Kisuca vidéki népfelkelést hadnagyságokra osztotta. Ez jelentős erőt jelentett volna, hiszen Trencsén vármegyében 7070 fegyverfogható szlovákot írtak össze, de mivel lőfegyvere csak 978-nak volt, a fegyverhiány lehetetlenné tette a népfelkelés szélesebb körű alkalmazását.

A kurucok ügye a trencséni csata után lehanyatlott. A császáriak előnyomulását azonban még egy ideig fel tudták tartóztatni. Segítségükre voltak a kisebb-nagyobb hegyi várak, ezeknek védelmét azonban megfelelő emberekre kellett bízni. Winklernek az árvai és trencséni szlovákokból toborzott hajdúi úgy látszik különösen a sáncok és várak őrzéséhez értettek. Az ezred a trencséni csata után öt Trencsén megyei várban, a csácai sáncban, Bajmócon és Árva várában volt beosztva. A legerősebb vár ezek közül Árva volt, itt maga Winkler volt a parancsnok mintegy 350 hajdú felett. A többi kisebb vár gyorsan elesett, de Árva kemény diót jelentett a császáriaknak. Bajmócon is egy ideig feltartóztatta az ellenséget Marsinszky, a Winkler ezred őrnagya, akinek alig volt több ereje egy századnál. A kisebb várak eleste után egyre több császári zúdult Árva várára. Winkler ígéretet tett, hogy a várat az elégtelen létszám ellenére két hónapig védeni fogja. A feladást kérő Pálffy Jánosnak pedig „rövid, de gömbölyű" feleletet adott, azaz nem volt hajlandó alkudozásokba bocsátkozni. Rákóczi örömmel írta az elszánt várvédőkről: „Árva várát csak bíztatni kell, hiszem Istenemet, két hónap alatt lesz is mód segítségére, penig hogy oly resolutióval vannak, azmint esküvésekből kitetszik."

Hiábavaló volt Rákóczi reménysége. A két hónap már letelt és még mindig nem érkezett meg a felmentés a várba, ahol már az élelmiszer is fogytán volt. Winkler ígéretén felül még egy hónapig tartotta a várat Ebergényi, Lancken és Tollet császári tábornokok csapatai ellen. A körülzáratás negyedik havának elején, 1709. április 10-én azonban már kénytelen volt alkudozásba bocsátkozni az ellenséggel a vár feladásáról, noha ő és tisztjei el voltak szánva a harc tovább folytatására. A koplaló hajdúk azonban már elkedvetlenedtek és így április közepén a vár császári kézre került. Winkler most már másodízben került ellenséges fogságba és Heister Győrbe vitette. Mostani fogsága azonban hosszabb volt az elsőnél. Nem tudjuk, mikor szabadult ki az ellenség börtönéből, lehetséges, hogy csak a szatmári béke után. Minden esetre azon kuruc tisztek közé tartozott, akik a haza iránti kötelességüket komolyan vették és nem rajtuk múlt, hogy a szabadságharc hősies küzdelem után mégis elbukott.

Gottreich László

TÖRÖK VÁZLAT SZIGETVÁR 1566. ÉVI OSTROMÁRÓL

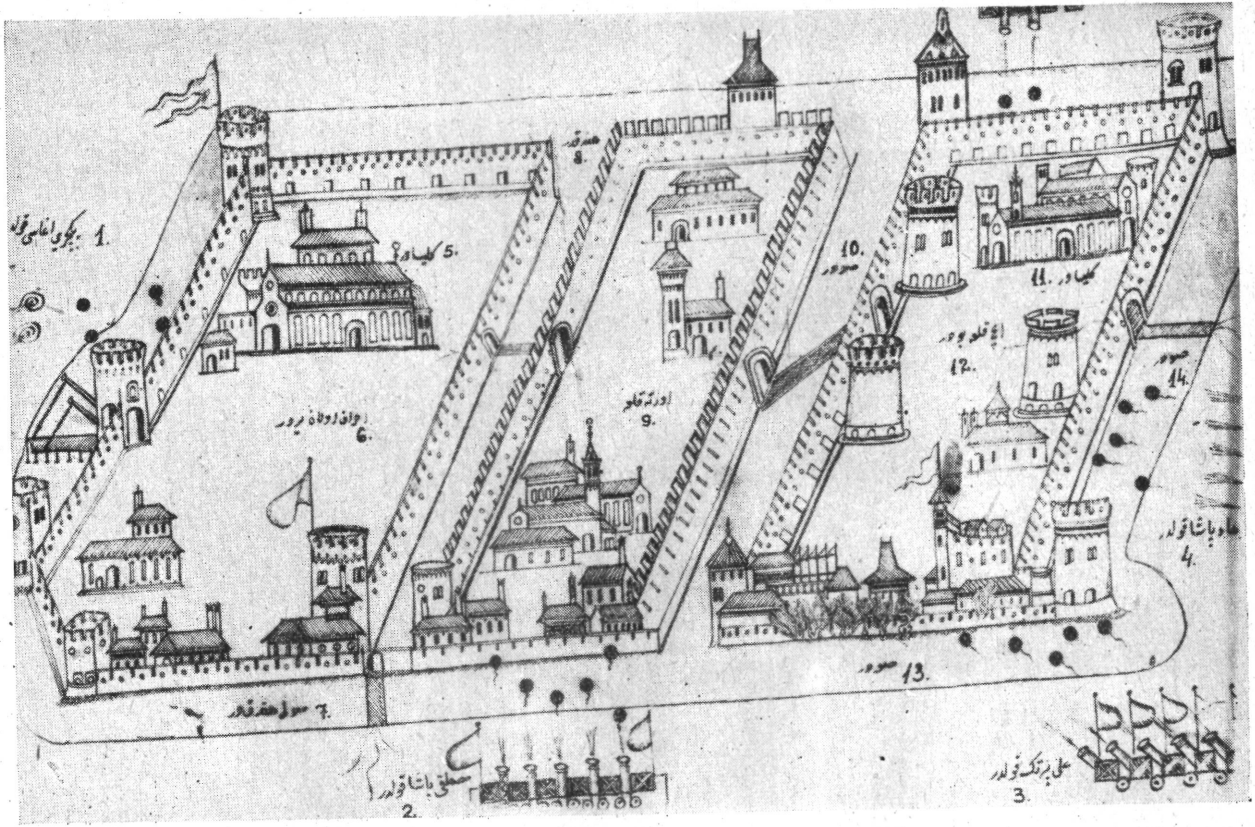
A hadtörténeti kutatás számára igen nagybecsű értéket képviselnek az egyes hadmozdulatokat vagy harcászati eseményeket megörökítő egykorú térképek és vázlatok. Kellőszámú és megbízható anyag hiányában azonban, e tudományszak kutatóinak gyakran nélkülözniök kell ezeket az értékes forrásokat, s meg kell elégedniök a természetüknél fogva pontatlanabb adatokat szolgáltató leírásokkal, amelyek nem is mindig szemtanú, vagy kortárs, hanem esetleg szájhagyományokat összegyűjtő írók tollából erednek. Különösen megnehezíti a történész munkáját, ha az elbeszélő források ugyanazon eseményről eltérő adatokat közölnek. Ilyen esetekben jelentős, sokszor vitás kérdéseket eldöntő szerepük van az egykorú rajzoknak, térképeknek és vázlatoknak. Kritikai felhasználásukkal ugyanis lemérhetjük és ellenőrizhetjük az elbeszélő források hitelességét.

A fényképmásolatban közölt török vázlat Szigetvár 1566. évi ostroma idején készült[1]. A rajzoló, bár az épületek, bástyák és falak ábrázolásában gondos munkát végzett, a vár nevét és az ostrom idejét nem tüntette fel[2]. Ennek megállapítása csak a vázlatra írt személynevekből volt lehetséges. Az előforduló három név közül Musztafa és Ferhád (?) nevének ismerete semmi közelebbi tájékozódást nem nyújtott. Több ilyen nevű vezért ismerünk a XVI—XVII. század végvári harcaiból. A vár nevét és az esemény időpontját *Ali Portuk* pasa nevének szereplése határozza meg. A portugál származású Ali Portuk pasa ugyanis a magyarországi harcokban csak Szigetvár 1566. évi ostromában vett részt, Ferhád és Musztafa társaságában pedig csak itt harcolt.

A hármas tagozású vár vázlati rajza nem felel meg a valóságos arányoknak. Legnagyobb kiterjedésűnek az Új-várost (a vázlaton „Felgyújtandó hely") jelöli, holott, egyéb fennmaradt forrásokból kitűnik, hogy e várrész volt a legkisebb kiterjedésű. Az irodalomban Ó-város, a török

[1] Magyar Országos Levéltár, Filmtár, H. 334. — A filmet Fekete Lajos professzor hozta Törökországból.

[2] Lehetséges, hogy a Konstantinápolyban őrzött eredeti rajzon megtalálható a vár neve és az ostrom időpontja is, de a fényképezés során a filmről lemaradt. E feltevés valószínűnek látszik, mert a várrajz mind a négy oldala csonka. Jobb oldalon Ferhád (?) pasa nevének pedig csak három utolsó betűje fért rá a filmezőre.

1.
2.
3.
4.
5.
6.
7.
8.
9.
10.
11.
12.
13.
14.

vázlaton „Középsővár"-nak nevezett, s legkisebb alapterületűnek ábrázolt rész a valóságban a legnagyobb területtel bírt.[3] A belső várat, hasonlóan az Új-városhoz, erősen túlméretezte, s a középső és belső várat elkülönítő, vízzel elárasztott széles területet keskeny vizesárokká zsugorította.[4] Az egyéb építményeket, bástyákat, templomokat, szögleteket nagyjából helyesen, de aránytalanul rajzolta meg.

Evlia Cselebi, a híres török utazó, csaknem száz évvel az ostrom után járt Szigetvárban. A külső várban (Új-város) hét bástyát számolt össze, két kaput látott, s a kapuk előtt fahidakat.[5] A török vázlatkészítő csak öt bástyát és három kaput rajzolt. Ha Evlia Cselebi nem tévedett, két bástyát már a török uralom ideje alatt építettek az Új-városban. Nem láthatók a rajzon e várrész lakóházai sem, pedig ez a hely volt Szigetvár legsűrűbben beépített területe. A házak helyén e felírás olvasható: „felgyújtandó hely". A középső vár itt is, mint Cselebi leírásában, hosszúkás alakú négyszög.[6] Négy kapu helyett azonban csak két átjáró látható. A belsővár sarokbástyáinak száma megegyezik Cselebi adataival,[7] a kapuk számát és irányát illetően azonban már eltérés mutatkozik. A török utazó ugyanis egy délkeletre néző kapuról ír, a vázlat viszont kettőt ábrázol, egyet északkeleti, egyet pedig délnyugati irányban.

A rajz magyarázó szövegeket és neveket is tartalmaz. Az általam számmal jelölt török személynevek és magyarázatok magyar megfelelői a következők:

1. Janicsár aga serege,
2. Musztafa pasa serege,
3. Ali Portuk pasa serege,
4. Ferhád pasa serege,
5. templom,
6. felgyújtandó hely,
7. vizesárok,
8. árok,
9. középső vár,
10. víz,
11. templom,
12. belsővár,
13. } víz.
14. }

3 *Stephanie* A.: Szigetvár építészete és ostroma 566-ban. Hadtört. Közl. 1896.
4 Evlia Cselebi a középső és belső vár közötti vízzel borított terület hosszúságát mintegy 200 lépésre becsüli *Karácson I.*: Evlia Cselebi magyarországi utazásai. Török—magyarkori történeti emlékek. II. oszt. III. köt. Bp. 1904. — 492. o.
5 U. o. 491. o.
6 U. o.
7 U. o. 492. o.

A vázlat keszítője a vár részeinek és fontosabb épületeinek megjelölésén túl, láthatóan arra törekedett, hogy hű képet adjon az ostromló sereg egyes csapatainak elhelyezkedéséről. Ez a körülmény teszi rajzunkat elsődleges történeti forrássá és alkalmassá arra, hogy adataira támaszkodva ellenőrizhetjük a Szigetvár ostromával foglalkozó keresztény és török elbeszélő források eseményhűségét, de helyreigazíthatjuk azokat a téves állításokat is, amelyek a hadtörténeti irodalomban elterjedtek.[8]

Az ostromló sereg felállítását az elbeszélő források egymástól eltérően ismertetik. Evlia Cselebi Ferhád pasát és az anatóliai vezirt[9] a déli, Musztafa pasát és a ruméliai sereget az északi oldalra helyezi.[10] Csaknem egyezően írja le Pecsevi is a vár körülzárását, azzal az eltéréssel, hogy Ferhád és Mehmud pasák seregeit a délnyugati oldalra állítja. Pecsevi egyébként maga is mondja, hogy az ostrom egész történetét, s így a seregek felállítását is mások elbeszélése alapján írta le.[11] A sok, egymásnak ellentmondó feljegyzés között különös figyelmet érdemel Musztafa Szelaniki idevonatkozó munkája.[12] Nemcsak azért, mert írásából alaposságra és tárgyilagosságra való törekvést olvashatunk ki, hanem főként azért, mert szemtanúként vett részt Szigetvár ostromában: „Szelaniki állítása szerint mindjárt kezdetben körülvette a török sereg Szigetet, mégpedig a ruméliai sereg Kizil Ahmedli Musztafa pasa és Semsz Ahmed beglerbég vezérlete alatt az Új-város felől, az anatóliai sereg, élén Ferhád pasa vezirrel és Zál Mahmud anatóliai beglerbéggel, északon a belső vár felől. A janicsárok helyét nem jelöli meg pontosan, talán azért, mert úgyis magától érthető, hogy középütt harcoltak, tehát az Ó-várost vívták."[13]

Musztafa Szelaniki leírása megegyezik a vázlaton rögzített állapottal. Semsz Ahmed és Zál Mahmud helye ugyan nem található meg a rajzon — amely, mint említettem, a szakszerűtlen fényképezés következtében mind a négy oldalán csonka — de e seregtestek Szelaniki által közölt elhelyezésében nincs okunk kételkedni, mivel azon adatai, amelyek a vázlat segítségével ellenőrizhetők, helyeseknek bizonyultak. Nem szól Szelaniki a Ferhád és Musztafa pasa seregei között a délkeleti falakat vívó Ali Portuk pasáról és a janicsárokról. Szerencse, hogy a török vázlatkészítő mindkét seregtestet berajzolta az ostromállapotnak megfelelő helyre. Thury József, Szelaniki történeti munkáját ismertetve, magától

8 *Rónai Horváth Jenő:* „Magyar Hadi krónika" című munkájában (II. rész, 87. o.) a Szigetvárat megszálló török sereg harcrendjéről azt írja, hogy a törökök a vár körül nagy *félkörben* helyezkedtek el. A vázlat, bár felső szélén, a belső vár felett csak két ágyú látható, világosan mutatja, hogy e várat az ostromlók *egészen körülzárták.*

9 Mahmud pasa volt ebben a hadjáratban az anatóliai sereg parancsnoka.

10 *Karácson Imre:* Evlia Cselebi utazásai Magyarországon. Bp. 1904. 484. o.

11 Karácson Imre jegyzete Pecsevi Tarikh-jának fordításához. (Török—magyarkori történeti emlékek, II. oszt. III. kötet. 77. o.)

12 Ismertette és fordítását közölte, *Thury József:* Szigetvár elfoglalása. Hadtört. Közl. 1891. évfolyamában.

13 U. o. 67. o.

érthetőnek találja, hogy a janicsárok az Ó-várost vívták. Nem tudni, milyen meggondolás alapján állította ezt Thury, annyi azonban bizonyos, hogy tévedett, mert mint a vázlatból kitűnik, a janicsárok nem az Ó-, hanem az Új-város délnyugati, nyugati részét ostromolták.

A szemtanú Musztafa Szelaniki és az ismertetett török vázlat egymással egyező, illetve egymást kiegészítő adatainak segítségével felvázolhatjuk az 1566-ban Szigetvárat ostromló török sereg valóságos harcrendjét, az alábbiak szerint: A megszálló sereg, amelynek minden csapatához külön tüzérség is tartozott, a várat egészen körülzárta. Az ostromgyűrű egy kisebb szakaszon csak északnyugati irányban volt nyitva, ahol az egybefüggő mocsaras talaj lehetetlenné tette az ostromsáncok elkészítését. Ezen a szakaszon a török tüzérség a jelzett iránytól északkeletre a belső vár templomával (11-es számmal jelölt épület) szemben foglalt tüzelőállást. Az anatóliai sereg Ferhád pasa és Zál Mahmud anatóliai beglerbég parancsnoksága alatt a belső vár északi, északkeleti oldalát, Ali Portuk pasa a keleti és délkeleti falakat és végül Musztafa pasa Semsz Ahmed ruméliai beglerbéggel az Ó- és az Új-város délkeleti oldalát vívta. A janicsárok délnyugat, nyugat felől az Új-várost ostromolták.

Krizsán László

ADATOK AZ EDELÉNYI—BESENYŐI CSATA TÖRTÉNETÉHEZ 1604-BEN

A Bocskai szabadságharc katonai történetének több olyan mozzanata van, amit még nem derített fel, vagy nem tisztázott megnyugtató és kielégítő módon a hadtörténetírás. Így többek között tisztázásra szorul az 1604 novemberének utolsó napjaiban végbement csata pontos helye, ideje és lefolyása, melyet edelényi csata néven tartunk számon történetírásunkban.

Rónai Horváth Jenő a döntő mértékben Istvánffyra és Orteliusra támaszkodó tanulmányában[1] maga is kételkedve forrásainak pontosságában, a következőképpen írja le a csata helyét és időpontját:

Ortelius a csatával kapcsolatban „... olyan badarságokat hord össze, melyek — eltekintve a nyakatekert helynevektől is — egyáltalán nem érthetők. Mivel azonban az egyetlen forrás, mely az eseményről részletesen beszél, adatait mégis fölemlítjük. Szerinte 1604. november 25-én Putnoktól egy mérföldnyire találkozott Básta a hajdúkkal, s harcolt is velük, de eredmény nélkül. Másnap a császári had egy szoroson vonult át, mire a hajdúk — amint a zavaros előadásból kivehető — a szorost a császáriak mögött is megszállották, de végre elűzettek; a császári had hátrább vonult és az éjet egy szorosban egy Besele? nevű helynél töltötte. A szoros a Putnok és Sajókaza közti lehetett, az éjjelező hely talán Velezd. Harmadnap, november 17-én, Básta hadát a hajdúsereg minden oldalról körülkerítette, mi a császáriak közt oly nagy rémületet keltett, hogy a zsoldosok már szökdösni kezdének... Negyednap végre, november 28-án ment végbe a döntő küzdelem, a tulajdonképpeni edelényi csata...” stb.[2]

Elöljáróban meg kell annyit jegyezni, hogy bár Ortelius Rónai Horváth által idézett adatai nem pontosak, de mégis közelebb járnak a valósághoz, mint azt Rónai Horváth hitte. Vegyük sorra a számbajöhető forrásokat, s ez rögtön be is bizonyosodik.

A legcélszerűbb talán először is megnézni a támadást irányító hadvezérnek, Bástának a leveleit, amelyeket hiteles támpontként használhatunk.

[1] *Rónai Horváth Jenő:* Bocskay István háborúja Rudolf ellen. Hadtörténelmi Közlemények. 1893. 569—634. o.

[2] *R. Horváth J.:* i. m. 596—597. o.

A november 17-én lezajlott osgyáni ütközet után, november 22-én Básta már Putnokon volt.[3] Itt tartózkodott még másnap is, majd lassan megindult a Sajó és Bódva találkozása, valamint Sajószentpéter tájékán gyülekező hajdúcsapatok felé.

A hajdúcsapatok a segélyerők érkezésére várva, kitértek a harc elől, s ezért Básta úgy döntött, hogy északkelet felé fordulva, Edelényen keresztül Kassa elfoglalására indul.[4]

Básta november 26-án reggel indult el Edelényről[5] (Szamosközi szerint 25-én, de ez nem fogadható el, mert Básta több levelében határozottan 26-át ír, úgyszintén Hohenlohe György Frigyes is a szász választóhoz küldött november 30-i levelében, bár őnála tíz napos eltérés van minden dátumban, mert még a régi időszámítást használta.)[6]

A császári seregnek két hídon kellett átkelnie: az Edelényt átszelő kis patak, valamint a Bodva hídján. Bocskai serege, amely Básta adatai szerint 5000 hajdúból és 3000 török-tatár segélycsapatból állott (Hohenlohe szerint 25 000 fő), szemközt helyezkedett el, Básta szerint azzal a szándékkal, hogy rátörjön a császári sereg hátvédére. Básta, hogy a rajtaütést elkerülje, a poggyászokat és szekereket fedezettel előreküldte, maga pedig három gyalogezreddel és a lovasság nagy részével hátramaradt a híd innenső oldalán.

A hajdúsereg megtámadta az átkelésre készülő császáriakat november 26-án és véres harc fejlődött ki a híd környékén. A császáriaknak csak jelentős veszteség árán (Szamosközy szerint 400, Básta szerint kb. 200 fő) sikerült átkelni a hídon.

A folyón való átkelés után este Básta a Besenyő (ma Lád—Besenyő) falu körüli dombokon táborozott le seregével. Ezt a terepet alkalmasnak tartotta a védekezésre a zömében gyalogságból álló sereg számára.

Másnap, 27-én reggel feltűntek Bocskai katonái, akiket — Básta szerint — „... gőgössé tett a támadás, amelyet előző napon intéztek ellenünk a hídon való átkelésünk előtt, azt gondolva, hogy a visszavonulásunk menekülés volt..."[7]

Bocskai, miután látta, hogy a császáriak előnyös védelmi állást foglaltak el, nem indított támadást ellenük, hanem látóközelben maradva igyekezett bekeríteni Básta seregét. A bekerítés megijesztette a császári vezért, mert mint írja: „... már attól kellett tartanom, hogy vereséget

[3] Basta 1604. nov. 22-i levele Kollonitsch Siegfried kapitányhoz, valamint nov. 23-i levele Rudolfhoz. (*Dr. Veress Endre:* Basta György hadvezér levelzése és iratai. Budapest, 1913. II. k. 1713. és 1714. sz.)

[4] Basta 1604. nov. 22-i levele. (i. m. 1714. sz.)

[5] Basta 1604. december 18-i levele San Clemente prágai spanyol követhez. (i. m. 1741. sz.) „... en el partirme la manana de los 26 del village de Edelinio..."

[6] *Szilágyi Sándor:* Szamosközy István történeti maradványai. Budapest, 1880. (Monumenta Hungariae Historica Scriptores XXX. k.) 261. o. Hohenlohe György Frigyes 1604. nov. 20-i (helyesen 30-i) levele a szász választóhoz. (*Marczali Henrik:* Regesták a külföldi levéltárakból. Budapest, 1882. 95. o.

[7] Basta 1604. dec. id. 18-i lev.

kell majd szenvednem, mivelhogy nem tudtam megmozdulni, sem élelem keresésére menni; tekintetbe véve pedig a veszélyeket, és veszteségeket, amelyek ebből következhetnek, elhatároztam magam a következő reggel, amely 28-án volt, hogy megtámadom az ellenség táborát..."[8]

Maga az edelényi, vagyis helyesebben mondva, a besenyői csata a következőképpen zajlott le:

28-án hajnalban a sűrű köd leple alatt Básta észrevétlenül felállította seregét, s egy völgyön keresztül amely a hajdúk felé vezetett, támadásra indult ellenük. Olyan észrevétlenül sikerült megközelíteni a hajdúkat, hogy azok „... se nem láttak, se nem hallottak..."[9] semmit. A rajtaütés elején sikerült elfoglalni három tüzérségi löveget, s sikerült elválasztani egymástól a gyalogságot és lovasságot. Két óráig tartó kemény küzdelem után Bocskai lovassága megkezdte a visszavonulást. A gyalogságból sokan elestek, úgyszintén a törökök közül is. Istvánffy szerint kb. 600 janicsár és más török katona esett el az ágyúk védelmében.[10] A császáriak vesztesége Básta adatai szerint mindössze csak 40 katona volt, köztük gróf Salm Frigyes kapitány is.

Básta adatait alátámasztják Szamosközy és Sepsi Laczkó Máté írásai is, bár ez utóbbi szűkszavúan csak annyit ír a csatáról, hogy: „... Básta megütközik Edelénynél Bocskai hadával és megfordula a had Básta György hada előtt, mert stratagemával csalá meg..."[11] Pethő Gergely azzal egészíti még ki az edelényi csata adatait, hogy Bocskai a csata előtti csapatösszevonáskor a „... a földnépét is mind fölvevé..."[12]

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy bár az edelényi—besenyői csatára vonatkozó források hézagosak és szűkszavúak, mégis megközelítően pontos képet kaphatunk lefolyásáról az elmondottak alapján. Bocskai tehát az osgyáni vesztes ütközet után a Sajó és Bodva között igyekezett feltartóztatni a császári támadást. A csapatösszevonást nem tudta teljes mértékben végrehajtani, mert például Homonnai Bálint serege sem érkezett meg a csata előtt. Így Bocskai kerülni kívánta a nyílt összecsapást és rajtaütéssel, majd bekerítéssel akarta felmorzsolni a császári had erejét, illetve megállítani Básta támadását. Ez utóbbi nem járt sikerrel, mert Básta a ködöt és a rejtett völgy előnyeit kihasználva, meglepte és megfutamította Bocskai seregét. Bástának azonban ez a második győzelme is csak harcászati sikert eredményezett, mert nem sikerült döntő csapást mérni a szabadságharc hadseregére és nem sikerült felszámolni a mozgalmat, amely a széles néptömegek aktív részvételére támaszkodott.

Nagy László

8 U. o.
9 U. o.
10 *Istvánffy Miklós:* Magyarország története 1490—1606. Vidovich Gy. ford. Debrecen, 1867. 902. o.
11 Sepsi Laczkó Máté krónikája. (*Rohonyi G. — Nagy L. — Tóth Gy.* szerk.: Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához. Hadtörténelmi Intézet, Budapest, 1955. I. k. 197. o.)
12 *Pethő Gergely:* Magyar Krónika. (Geréb: A hazai osztályharcok irodalma. Budapest, 1955. 259. o.)

KÖNYVSZEMLE ÉS KRITIKA

MÁRKUS LÁSZLÓ:

GUYON RICHÁRD

Művelt Nép. Budapest, 1955. 153 oldal

Történészeink a felszabadulás után nagy érdeklődéssel fordultak múltunk haladó hagyományai felé. Az a törekvés hatotta át őket, hogy megtisztítsák a polgári és ellenforradalmi történetírás ferdítéseitől és eltüntessék róla az agyonhallgatás porát. Különösen az 1848/49-es forradalom és szabadságharc keltette fel a történészek érdeklődését. Erről számos megjelent kisebb-nagyobb munka tanúskodik. Ezek számát gyarapítja Márkus László Guyon Richard honvédtábornokról írt történeti életrajza.

Guyon Richard nevével és tetteinek bemutatásával a szabadságharc irodalmának csaknem valamennyi felszabadulás előtti termékében találkozunk. Nincs talán memoáríró vagy történész, aki ne foglalkozott volna vele és kivonhatta volna magát Guyon Richard sajátos egyéniségének és nem mindennapi életútjának hatása alól. Mégis, a Guyon Richardról szóló marxista történeti életrajz elkészítése nem volt könnyű feladat. A szétszórt és hiányos forrásanyag megnehezítette a szerző azon törekvését, hogy hősét a szabadságharc egészébe állítva ábrázolja, hűen adja vissza eredeti egyéniségét, megkapó emberi vonásait és ne csak leírja tetteit, hanem megmutassa azok indítékait és következményeit.

Az életrajz elolvasása után az a benyomásunk, hogy a szerző általában sikerrel küzdötte le a munkája során felmerült akadályokat és jó stílussal, színes és megragadó módon megírt könyvéből nem papírfigurát vagy eszményített hőst, hanem rokonszenves hús-vér embert, igazi forradalmár katonát ismerünk meg. Márkus László nagy szeretettel eleveníti fel Guyon alakját és dicséretére válik, hogy mértéktartó, ragaszkodik a valósághoz, nem ruházza fel többel és nem tünteti fel nagyobbnak, mint amilyen volt. Nemcsak élete nagy pillanatait, sorsának fordulópontjait mutatja meg, hanem a hétköznapokat is, ezáltal még közelebb hozza olvasóihoz hősét gondjaival, egyéni vonásaival. Gondosan ábrázolja azt a folyamatot, amely a francia származású angol gentryből magyar hazafit formált, minden olyan motívumra ráirányítja a figyel-

met, amely Guyon következetes függetlenségi álláspontjának kialakulásában szerepet játszott. A szerző munkáját olvasva figyelemmel kísérhetjük Guyon politikai fejlődését és természetesnek találjuk, hogy hősünk Kossuth odaadó, lelkes híve volt és maradt mindvégig. Guyon Görgey személyi intrikái mögött hamar meglátta politikai célkitűzéseit és vele szemben mindig a politikai vezetés álláspontját vallotta magáénak.

Guyon és Görgey között kezdettől fogva alapvető ellentét volt. Márkus László feltárja ennek okait és megcáfolja azt a nézetet, mintha az ellentét forrása pusztán személyi természetű okokból eredt volna. Nem tagadja ugyan, hogy ez is szerepet játszott, de az események vizsgálatával meggyőz bennünket a Guyon—Görgey ellentét elvi-politikai természetéről. Guyon hamar felismerte Görgeyben a forradalom ellenségét és következetesen harcolt ellene nemcsak a hadseregen belül, hanem rendszeresen felhívta Kossuth figyelmét is a jelenségekre. Helyesen értékelte a váci kiáltványt, szembeszállt Görgeyvel a Dembinszky-kérdésben, hű maradt forradalmi függetlenségi elveihez. Abban az időben, amikor még a baloldali forradalmi erők határozott fellépésével még lehetett volna menteni a helyzetet, Guyon erélyesen követelte Görgey vád alá helyezését és jellemzően egyenes, forradalomhoz hű egyéniségéhez, ő maga kész volt a vádló szerepét elvállalni.

Görgey is felismerte, hogy Guyon útjában áll terveinek, átlát manőverein és akadályozhatja azok keresztülvitelét. Ezért minden alkalmat megragadva, áskálódott Guyon ellen, rágalmazta és katonai téren is lejáratására törekedett. A polgári történetírás éppen Görgey és öccse nyomán világította meg hosszú évtizedeken át helytelenül Guyon szerepét a Simmunich elleni akcióban. Márkus László az események részletes elemzésével és helyes bemutatásával a valóságnak megfelelően világítja meg Guyon szerepét, tisztázva ezzel őt a Görgey-pártiak vádjai alól. Görgey Guyont mindig a legnehezebb feladatokkal bízta meg. A téli hadjárat idején egészen Besztercebányáig utóvédként biztosíttatta vele a főseregét, onnan pedig pihenés nélkül elővédként küldte tovább. Mikor a maga kezébe kaparintotta a főparancsnokságot és a hadügyminisztériumot, szintén gondja volt Guyonra, aki addigra már országos hírű katonai vezető lett. Mivel ki akarta kapcsolni az események tényleges irányításából, tartalékhadtest-parancsnokká nevezte ki, amely beosztás főleg szervezési feladatokkal járt együtt. Kossuth erélyes közbelépésére volt szükség, hogy Guyon végre képességeihez méltó megbízatást kapjon. A déli hadszíntéren harcoló IV. hadtest parancsnokává nevezik ki. Ebben a beosztásban Bácska sikeres megtisztításával öregbíti hírét. Sajnos, a szabadságharc ekkor már Világoshoz közeledett és Guyon nem sokáig mutathatta meg, mit ér ő képességeinek megfelelő beosztásban.

Már említettük, hogy Márkus László milyen nagy gonddal mutatja be Guyon jellemvonásait. Ezek közül különösen szembetűnő a hősiesség

és bátorság, amely soha sem hagyja el Guyont. A veszéllyel soha nem törődött, katonáit személyes példájával ragadta magával. A könyv különösen szép részei azok az oldalak, amelyeket a szerző e tulajdonságok megrajzolásának szentel. A pákozdi csatában a magyar sereg jobbszárnyát az a fergeteges roham mentette meg a bekerítéstől, amelyet Guyon vezetett zászlóalja élén. Mannswört ostrománál zászlóval kezében rohant elől, mitsem törődve a körülötte záporozó golyóesővel, s decemberben már a nagyszombati ütközetben tüntette ki magát. A szükségtelen és fárasztó, ezernyi nehézséggel teli visszavonulás, amely téli hadjárat néven ismeretes, egyetlen komoly, dicsőséges harccselekménye is Guyon és hadosztálya nevéhez fűződik. Branyiszkó elfoglalása volt ez. Guyon a legválságosabb pillanatban, mikor az osztrák ágyúk heves kartácstüze megingatta a rohamozó honvédek sorait, lováról leugorva karddal kezében katonái élére állt és a hős honvédek félelmet nem ismerve, megszerezték a győzelmet. Részt vett a tavaszi hadjáratban és kimagasló érdemeket szerzett Nagysallónál. Guyon bátorságának és hősiességének újabb példáit Komárom várparancsnokaként tanúsította. Álruhában, rengeteg veszélyes helyzetet leküzdve, jutott be az ostromzár alatt tartott Komáromba és már megjelenésével reményt öntött a védő seregbe. Guyon minden poszton vitézül megállta a helyét, ahová őt a szabadságharc ügye szólította, s a hősiesség és bátorság, a személyes példamutatás már-már legendássá váló megnyilvánulásait tanúsította. Nagyon rövid idő alatt érdemelte ki katonáitól, akik őt tüzön-vizen át követték, a „csaták oroszlánja" nevet.

Nem véletlen, hogy Guyon a szabadságharc rövid ideje alatt olyan ragyogó pályát futott be. Zászlóaljparancsnok őrnagyként kezdte és pesti nemzetőröket vezetett rohamra Pákozdnál. Schwechat után a csatatéren Kossuth személyesen nevezte ki ezredessé és a téli hadjáratban már hadosztályt vezényelt. 1849. március 8-án a forradalom és szabadságharc odaadó hívei lelkes örömmel fogadták Guyon tábornoki kinevezését és a komáromi vár parancsnokságával történt megbízatását. Pályája egyre felfelé ívelt és Guyon rövid idő alatt a szabadságharc legismertebb katonai vezetői közé emelkedett. Teljes mértékben helytálló Márkus László ama megállapítása, hogy: „Az angol Guyon Richard magyar lélekkel kötött kardot és a magyar tricolorra tett esküjéhez élete végéig hű maradt." Érdeme a szerzőnek, hogy felismerte, milyen komoly szerepük van a szubjektív tényezőknek a háborúban, a győzelem kivívásában. Nem félt e tényezőkkel, mint hősiesség, bátorság, hazafiság, katonai rátermettség stb. és ezek hatásával súlyuknak megfelelően foglalkozni. Ilymódon elkerülte a sablonosságot, a valóságnak megfelelőbben sokrétűbben tudta megmutatni a helyzeteket és azokban hősének tetteit. A szerző megvilágítja, hogy Guyon nemcsak magyar hazafivá vált, hanem következetes forradalmárrá is. Mint katona forradalmár volt, Bemmel, Perczellel és Nagy Sándorral együtt, a hadsereg baloldali szárnyá-

nak vezetője. Az idegenből Magyarországba szakadt, magyarul csak törve beszélő Guyon magyarabb volt, mint az ősi eredetére büszke Görgey. Guyon a hadviselésben is forradalmi nézeteket vallott. Katonai gyakorlata híven szolgálta a szabadságharc ügyét. A pákozdi csata után Jellasicsot üldözve, nem akadályozták alkotmányjogi fontolgatások a Lajtán való átkelésben és később is bebizonyította, hogy a forradalom és szabadságharc győzelmének biztosítása vezeti minden cselekedetében. Márkus László helyesen jellemzi hősét erről az oldaláról is, sőt a szabadságharc utáni tevékenységének ábrázolásával meggyőz bennünket arról, hogy Guyon azok közé tartozott, akik az emigráció választóvizében is kiállták a próbát.

A munka sok pozitívuma mellett azonban néhány hibájára is fel kell hívni a figyelmet. A szerző Guyon fejlődését megvilágítva többször megemlíti, milyen hatást gyakorolt hősére a nép, mennyire szerette katonáit, hogyan törődött velük. Ezáltal úgy érezzük, Guyont teljesen megismertük és helyesen ismertük meg. Mindemellett azonban keveset látunk Guyon környezetéből, jóformán semmit alparancsnokai tevékenységéből és az egyszerű katonák alakja, hősiessége, szerepe a csaták sorsának eldöntésében sem domborodik ki kellően. Bár a szerző nem túlozza el szerepét szerintünk egyetlen alkalommal sem, mégis Guyon úgy lép elénk a könyv hasábjain, hogy a „csaták oroszlánja" ragyogásával kissé mindenkit elhomályosít. Némely helyen a szerző a rész vizsgálatába merülve, szem elől téveszti a szabadságharc egészét és ebből adódóan kisebb hibákat vét. Itt csupán egyetlen tárgyi tévedésére kívánunk utalni. Márkus László szerint a tisztikar a pákozdi csata előtt még nem induló alapot. Világosan felismerte: milyen fontos szerepet játszik a jövő bírni a császárhű tiszteket is. Mint forrásra, Ivánkára hivatkozik. Tény, hogy egyébként Ivánka munkáját kritikával használja, de e kérdésben ezt elmulasztja és így adódik elő, hogy nem nyúl ahhoz a komoly tényanyaghoz, amely Ivánka állítását határozottan megcáfolja. A tisztek több forrásból is értesültek a haditanácskozás előtt a Lambergen végrehajtott népítéletről, s éppen a pesti nép forradalmi megmozdulása hatott ki a hadseregre is, erősítette annak forradalomhoz hű szárnyát és vezetett el a pákozdi csata tervének elfogadásáig.

Kevés ilyen és más természetű hibát találhatunk a szerző munkájában, ezek azonban nem homályosíthatják el a mű pozitivumait. Márkus László, kinek egyébként ez az első történeti munkája, avatott íróként nyúlt témájához. Cseppet sem jellemző rá az elvont, száraz nyelvezet, frázisok ismételgetése. Leírásai képszerűek, megelevenítik az eseményeket, színesen és érdekesen adják vissza a történteket. A Mannswört elleni roham, a téli hadjárat, Branyiszkó bevétele és végig a harcok bemutatása jó tollú íróra vall, aki nagy szeretettel mélyült el munkájában és igyekezett a legjobbat adni. A szerzőnek hőséhez hasonlóan nem egy nehéz próbát kellett kiállani. A történeti életrajz az a műfaj, amely

a legkönnyebben elvezeti az írót az idealizálás ingoványára, s onnan nehéz a szabadulás. Guyon egyénisége és egész élete olyan volt, hogy a vele foglalkozó történésznek komoly csábításokat kellett leküzdenie, hogy elkerülje az idealizálást és ne essen túlzásokba. A munka elolvasása után az az érzésünk, hogy Márkus László minden kísértés ellenére sem esett az idealizálás hibájába. Nem túlozza el Guyon szerepét, nem tünteti fel többnek és nagyobbnak, mint volt, helyesen jelöli meg helyét a szabadságharc vezetői sorában.

Munkája marxista történetírásunk pozitív terméke, előbbre visz bennünket a szabadságharc részleteinek megismerésében és emléket állít egyik hős vezetőjének. Meggyőződésünk, hogy a könyv hasznos szolgálatot tesz népünk hazafiságának elmélyítésében, s különösen néphadseregünk harcosai és tisztjei fogadják örömmel a munkát, amelyből eléjük tárul Guyon Richard, a forradalmár katona példamutató, harcos élete.

T. S.

PROSPER LISSAGARAY:

HISTOIRE DE LA COMMUNE À PARIS, 1871

Paris, Dentu, 1896. 576 oldal

Az idén ünnepeljük 85. évfordulóját annak, hogy Párizs munkásai és forradalmi tömegei a történelem folyamán először kísérelték meg a kapitalizmus forradalmi úton való megdöntését és a dolgozók kizsákmányolástól mentes társadalmának megteremtését. A kommünnek óriási történelmi jelentősége volt. „A kommün — mondotta Lenin — felrázta Európában a szocialista mozgalmat és megmutatta a polgárháború erejét... A kommün megtanította az európai proletariátust arra, hogyan kell konkrét formában felállítani a szocialista forradalom feladatait."

A párizsi forradalmárok hősi harcainak állít maradandó emléket a kommün egykori önfeláldozó harcosa, majd lelkes és tehetséges krónikása, Prosper Lissagaray. Lissagaray élete főfeladatának tekintette, hogy megvédje a kommün emlékét az ellenforradalom rágalomhadjáratától. Az 1876-i brüsszeli kiadás előszavában leszögezi művének fő célját: tisztázni a fogalmakat a kommün körül, megismertetni ennek igazi jelentőségét, elhárítani a reakció rágalmait. Figyelmét elsősorban a kommün leglényegesebb kérdései felé fordítja. Műve első kiadásának előszavában felveti a kommün legfontosabb problémáit: „Ki hozta létre március 18-át? Mit tett a központi bizottság? Mi is volt tulajdonképpen a kommün? Hogy történt az, hogy százezer francia veszett el a haza számára? Ki a felelős?" Látjuk tehát, hogy Lissagaray helyesen látta meg a kommün fő problémáit és művének feldolgozásánál megteremtette a helyes kiinduló alapot. Világosan felismerte: milyen fontos szerepet játszik a jövő forradalmi harcosai számára a múlt küzdelmeinek — itt a párizsi kommünre gondolt — tanulmányozása és jól látta a kommün történelmi szerepét és jelentőségét is. A brüsszeli kiadás előszavában így ír: „Az 1871-es kommün csak előjáték volt. A császárságok küzdelmei között nagy társadalmi harcok jelentkeznek. Ha a holnap harcosa nem ismeri alaposan a tegnap csatáit, úgy ugyanaz a vérfürdő vár rá is."

Mielőtt rátérnénk a mű méltatására, elengedhetetlen, hogy néhány szóval ne emlékezzünk meg a szerző személyéről, annál is inkább, mivel

Prosper Lissagarayt — teljesen méltánytalanul — nemcsak a nagyközönség, hanem a szakemberek körében is kevesen ismerik.

1838-ban született Toulouseban, baszk eredetű, jómódú polgári családból. Klasszikus tanulmányai elvégzése után néhány évre az Egyesült Államokba utazik, majd visszatér Párizsba, ahol azonnal beleveti magát a kor leghevesebb politikai küzdelmeibe. Szabadságszerető szelleme nem tűri III. Napoleon rendszerének zsarnokságát és a toll fegyverével harcol ellene. Szerkesztője lesz a L'Avenir (Jövő) című haladó, radikális újságnak és cikkeiben élesen támadja a kormányt és a császárt. Ezért többször sújtják pénz-, sőt börtönbüntetéssel is.

Nem helyesli a poroszok elleni háborút, de kész harcolni Franciaország függetlenségéért. 1870. szeptember 4-én a sedani katasztrófa után megbukik a második császárság. Helyébe egy polgári köztársasági kormányzat lép, „mely inkább volt polgári, mint köztársasági" (Marx). A Nemzeti Védelem Kormánya felkészült a poroszok elleni védelemre. Az ellenállás lelke Leon Gambetta, aki vidéken szervezi az új francia hadseregek felállítását. Lissagaray is ki akarja venni részét az ország védelméből és segít a hadsereg szervezésében. Tarn-et-Garonne megyében védelmi biztos, majd a Toulouse-i kiképzőtáborban Gambetta teljesjogú helyettese lesz. Később Chanzy tábornok hadseregéhez csatlakozik és itt éri a fegyverszünet is 1871. január 18-án.

1871. március 18-án Párizs forradalmi tömegei, amelyek elégedetlenek a burzsoázia vezetésével és nem helyeslik a súlyos feltételekkel járó fegyverszünetet, 1793 jakobinus hagyományait követve megdöntik a burzsoázia uralmát és kikiáltják — ugyancsak 1793 mintájára —, a párizsi kommünt. Lissagaray is csatlakozik Párizshoz és tollát a forradalom szolgálatába állítja. Kiadja az Action (Tett), majd a Tribune du Peuple (Néptribun) című újságokat. Ez utóbbi május 24-én jelent meg utoljára. E lapok hangjukban és célkitűzéseikben a nagy francia forradalom jakobinusait igyekeztek követni. Amikor a versailles-iak (az ellenforradalmi kormány csapatai) elfoglalják a Montmartre-t, Lissagaray is úgy látja, hogy már csak fegyverrel lehet szolgálni a forradalom ügyét. Elmegy a barikádokra harcolni. Itt tanúja az öreg jakobinus Delescluze halálának, majd átmegy az ellenállás utolsó központjába, Belleville-be. Tehát ha Lissagaray szenvedélyes hangú, szabatos leírásait olvassuk Párizs védelmének utolsó harcairól, akkor ezeket a leírásokat annál is inkább hiteleseknek kell elfogadnunk, mert a szerző nemcsak szemtanúk útján írta le ezeket a harcokat, hanem maga is hősiesen küzdött az ellenség ellen. Úgy érezzük, talán éppen rá vonatkoznak a következő sorok. „A májusi napok utolsó barikádja a Ramponneau utcában volt. Egyetlen federált tartja egy negyedórán keresztül. Háromszor lövi el a Párizs utcai barikádra kitűzött versailles-i zászló nyelét. Bátorsága jutalmául a kommün utolsó katonájának sikerül megmenekülnie." (429. old.)

Az ellenforradalom bosszúja elől sikerül Londonba menekülnie, ahol

nehéz körülmények között él kilenc évig. Már ebben az időben elhatározza, hogy a kommün igazi történetének a megírását tekinti élete fő feladatának, ezért alaposan áttanulmányozza a hozzáférhető forrásanyagot. Kapcsolatban áll Marxszal is. Maga nem marxista, de sok tekintetben elismeri a marxizmus igazságát, világosan felismeri pl. az osztályharc lényegét. Erősen individualista volta azonban nem engedi meglátnia a szervezetek jelentőségét a forradalmi mozgalmakban. Élete végéig sem csatlakozik egyetlen párthoz, egyetlen mozgalomhoz sem. Ez a hibás nézőpont korlátja művének is. Lissagaray jó megfigyelő volt, helyesen látta a párizsi kommün kisebb-nagyobb fogyatékosságait, de nem tudta feltárni azokat a legfőbb okokat, amelyek végül is a kommün bukásához vezettek.

A Párizsi kommün első kiadása 1876-ban Brüsszelben jelent meg. A műnek már ez az első, nem teljes és több ténybeli tévedést tartalmazó első csiszolatlan feldolgozása is óriási jelentőségű volt. A francia munkásmozgalom éppen ebben az időben kezdett magához térni a kommün bukása után, és szükséges volt, hogy történetének egyik legdicsőségesebb időszakát, a kommünt megtisztítsák a minden oldalról rászórt rágalmaktól és helyes, a tényeknek megfelelő képet fessenek róla. Erre a nehéz feladatra vállalkozott Lissagaray.

1880-ban az amnesztia utolsó napján visszatér Párizsba, ahol további munkásságát a kommün történetének alaposabb feldolgozására, valamint a kor politikai küzdelmeiben való részvételre fordítja. Lapot alapít (Bataille = Harc), mely a szociáldemokratákhoz áll a legközelebb, azonban ezekkel sem tud teljesen megegyezni. Éles, meg nem alkuvó harcot folytat a sovinizmus és a Boulanger tábornok köré csoportosult revansista militarizmus ellen.

1896-ban jelenik meg a Párizsi kommün új, teljes kiadása, amely alapos kutatás után, a meglévő tévedéseket nagyrészt helyesbítette és ebben a formájában már valóban méltó emléket állított a kommünnek.

Egyre súlyosbodó betegsége — gégerák — miatt a kor politikai küzdelmeiben már nem tud részt venni és néhány évre nagy művének megjelenése után 1901-ben meghal.

Temetésén a régi harcostárs, Vaillant úgy beszél róla, mint „a forradalom kardjáról". Egyik munkatársa, Gérault-Richard így jellemzi: „Ideges és zömök, fáradhatatlan menetelő, keresi a harcot és a veszélyt." Valóban ezek a szavak jellemezték leginkább Prosper Lissagaray harcos, fáradhatatlan, igazságszerető, de fegyelmezetlen, merev egyéniségét.

A párizsi kommün történetének részletes ismertetése — ez volna tulajdonképpen Lissagaray művének is a részletes tárgyalása — nem áll szándékomban, messze túl kellene lépni egy szerény könyvismertetés kereteit, ezért csak néhány, a hadtörténészeket elsősorban érdeklő gondolatot vetek fel, melyek a mű olvasása közben felmerültek.

Elöljáróban leszögezhetjük: Lissagaray műve a leíró, krónikajellegű történeti művek közé tartozik, ez természetes is, ha az író személyét és a könyv létrejöttének a körülményeit vizsgáljuk. Lissagaray maga is a kommün harcosainak a soraiban küzdött, és egyrészt személyes élményei, másrészt a rendelkezésére álló egyéb forrásanyag is — legnagyobbrészt szemtanúk elbeszélései — előre meghatározták a mű jellegét. Szenvedélyes magávalragadó stílusa, jó újságírói megfigyelőkészsége, éles kritikai érzéke érdekessé, könnyen olvashatóvá teszik a művet, de haszonnal forgathatja a kutató is, mivel a párizsi kommün eseményeinek hűséges és pontos leírásán felül még számos értékes gondolatot, egyéni véleményt és eredeti szempontot is talál Lissagaray művében.

*

Művének bevezető részét Lissagaray a párizsi kommün előtörténetének, a porosz—francia háborúnak szenteli. Élesen felvillanó pillanatfelvételként bukkannak fel előttünk III. Napóleon uralmának végnapjai. Látjuk a császárt és tehetségtelen minisztereit, akiknek fogalmuk sincs arról, milyen veszedelembe sodorták felelőtlenségükkel az országot. A helyzetre jellemző Leboeuf hadügyminiszter kérkedő nyilatkozata néhány nappal a sedáni katasztrófa előtt: „Mi felkészültünk! Poroszország nem készült fel!... A porosz hadsereg puszta létezését is tagadom!" „Íme a legjobb katonai térkép!" — és a kardját mutogatta. (94. old.) Ollivier miniszterelnök is így nyilatkozott: „A mai naptól (a hadüzenet napja, 1870. június 15.) kollégáimra és magamra nagy felelősség hárul, de mi könnyű szívvel vállaljuk." (93. old.)

Ilyen előkészületek után a császári Franciaország természetesen katasztrófális vereséget szenvedett a háborúban. 1870. szeptember 2-án az utolsó harcképes francia hadsereg élén a császárral és Mac Mahonnal, Franciaország marsalljával, Sedannál letette a fegyvert. A vereség hírére a császárság mintegy önmagától megszünt létezni és elsősorban Párizs forradalmi tömegeinek kezdeményezésére kikiáltották a köztársaságot és felkészültek a most már önvédelmi háború továbbfolytatására.

Az új köztársasági kormány, jóllehet bizonyos fokig ellenállást tanúsított a németekkel szemben, valójában mégsem mert erélyesebb eszközökhöz nyúlni a győzelem kivívása érdekében, mert félt a tömegektől, és különösen félt a párizsi néptől. A nép pedig kész volt hazáját megvédeni. Csak magában Párizsban 125 000 harcrakész nemzetőrt találunk. A népi csapatokat nem merték a frontra küldeni. November 30-án pl. egy sikertelenül végződött kitörési kísérlet után Thomas tábornok — akit később saját katonái lőttek agyon — fel akarta oszlatni az, igaz kevés tapasztalattal rendelkező, de bátran és odaadóan harcoló Belleville-i (Párizs XX. kerülete, az utolsó ellenállás színhelye a kommün napjaiban) népfelkelő zászlóaljakat.

A párizsi nép látta, hogy az ország vezetői nem tudják, vagy nem

akarják folytatni a harcot az ellenség ellen, sőt inkább a népet kezdik igazi ellenségüknek tekinteni. Erre a magatartásra a nép felkelésekkel válaszolt. Több sikertelen kísérlet után március 18-án kiűzte a burzsoázia csapatait Párizsból — és másnap 1793 jakobinus hagyományait követve, kikiáltotta a kommünt.

Ha március 18-ának eseményeit olvassuk, akkor Lissagaraynál csak az tűnik elő, hogy a siker csak véletlen következménye volt. Tulajdonképpen a reakció provokatív támadása — a párizsi népfelkelő zászlóaljak lefegyverezési kísérlete volt az, ami kiváltotta a nép haragját és ezzel lehetővé tette a kommün megteremtését. Lissagaray nem látta milyen éles forradalmi helyzet volt Franciaországban, mennyire szükségszerű volt a francia dolgozók forradalma és hogy a március 18-i provokáció csak siettette az eseményeket.

A kommünnek, mint ezt Lissagaray jól látta, már fennállása első pillanatától kezdve önvédelmi harcra kellett berendezkednie az ellenforradalom támadásával szemben. A Párizsból kiűzött ellenséges elemek Versailles-ban gyülekeztek. Vezérük, Thiers már április 1-én mintegy hadat üzent a párizsi kommünnek: „A Nemzetgyűlés Versailles-ban székel, ahol nemsokára befejeződik a francia történelem egyik legszebb hadseregének megszervezése. Aki tehát jó polgár, az nyugodt maradhat, és remélheti, hogy nemsokára véget ér a harc, mely talán fájdalmas, de rövid lesz." „A francia történelem egyik legszebb hadserege — mondja Lissagaray — egyelőre csak március 18-ának csürhéje volt, melyet öt-hat ezreddel erősítettek meg; mintegy harmincötezer ember." (235. old.)

Párizs azonban még ennek a hadseregnek a létezésében sem akart hinni. Lissagaray nagyon helyesen mutat rá a párizsi kommün egyik legnagyobb hibájára, ami végül is döntő mértékben járult hozzá a forradalom bukásához: a kommün saját békés szándékaiban és erejében túlságosan is bizakodva, nem vette figyelembe az ellenséges erőket és lehetőségeket és nem készült fel Párizs védelmére.

Nézzük meg milyen erőkkel rendelkezett az ostromlott Párizs. Lissagaray ezen a téren is pontos felvilágosításokkal tud szolgálni. „A tényleges létszám mintegy 96 000 katona és 4000 tiszt volt az aktív nemzetőrségnél, maga a helyőrség ezenkívül 100 000 katonát és 3500 tisztet számlált. Mindent egybevetve 60 000 harcost lehetett volna kiállítani, ha helyesen szervezték volna meg ezeket. De a Hadügyi Bizottság gyengesége következtében... a kevésbé bátrak, és azok, akiknek nem volt zsoldra szükségük, kívül maradtak az ellenőrzésen... Saint-Quen és Ivry között valójában csak 15—16 000 federált (a kommün híveinek akkor használatos neve) védte Párizst az ostromlókkal szemben." (280. old.) Ezzel az erővel szemben a versailles-iak — hála Bismarck segítségének — már április 25-én 110 000 emberből álló hadsereg felett rendelkeztek, melynek élén a Sedan-nál kapitulált hadsereg parancsnoka, Mac-Mahon tábornok állott.

Lissagaray élesen bírálja a kommün katonai vezetőit. Megállapítja, hogy általános terv egyáltalán nem létezett, a tisztek csak egy parancsot kaptak: védekezzetek! A kommünnek a szó szoros értelemben nem volt katonai vezetője. Akadtak tehetséges tisztek, mint a lengyel Dombrowski és Wroblewski, akik értek is el sikereket, mert meg tudták nyerni a katonák bizalmát, a tisztek legnagyobb része azonban — élén a hadügyi bizottság tagjaival — képtelenek voltak megbirkózni a feladatokkal. Lissagaray élénk színekkel festi le a Hadügyi Bizottságban uralkodó zürzavaros állapotokat. „A pénzügyihez képest a Hadügyi Bizottság sötét kamrára emlékeztetett... Az első emeleten tartotta zürzavaros üléseit a Központi Bizottság, melyet Cluseret (a kommün vezérkari főnöke) állított fel. Megrótták a delegátust, új jelvény tervezésével szórakoztak,... helyzetjelenteseket kértek a vezérkar főnökétől s ragaszkodtak hozzá, hogy a katonai műveletekről elmondják a véleményüket. A március 18-án létrehozott tüzérségi bizottság el akarta venni az ágyúkat a Hadügyi Bizottságtól... Sohasem sikerült közös ágyúparkot létesíteni, vagy megtudni a lövegek pontos számát. Több mint 1100 ágyúja... volt Párizsnak. A messzehordó ágyúk az utolsó pillanatig a falakon hevertek, és az erődök csak 7-es és 12-es lövegekkel tudtak a tengerészet ágyúóriásainak válaszolni, a kiküldött lőszer gyakran nem is volt megfelelő kaliberű." (287. old.) Természetes, hogy a kommün vezérkara nem volt képes a helyzet magaslatára emelkedni és nem tudta Párizs védelmét tényleg vezetni. Az erődökben felváltás nélkül harcoló csapatok csak saját magukra utalva álltak a túlerőben lévő versailles-iak támadásait. Hősiességükről Lissagaray is lángoló szavakkal emlékezik meg. „A bástyákon néhány tüzér végigpásztázza a versailles-iak vonalait, s anélkül, hogy kenyéren és vason kívül egyebet kívánna, kitart lövegei mellett, amíg csak szét nem roncsolják az ellenséges gránátok. A beomlott pincézetű, szétmálló lőrésű erődök viszonozzák a magaslatokról alázúduló tüzet. Bátor lövészek fedezetlenül rohanják meg árkaikban a sorkatonaságot. Mindez az odaadás, mindez a hősiesség semmibe vész." (283. old.)

Míg a kommün egyszerű harcosai ilyen hősiesen és önfeláldozóan harcoltak, a vezetés egymásután követte el a baklövéseket, amelyek lehetetlenné tették a harc sikeres befejezését. Lissagaray könyve éles vádirat ezek ellen a kommün ügyét eláruló, tehetségtelen vezetők ellen. Cluseret-ről, a vezérkar főnökéről pl. megállapítja: „működését egy baklövéssel kezdte el: csak a 17 és 35 év közötti nőtleneket hívta be, megfosztva így a kommünt a legerélyesebb elemtől, az őszülő hajú forradalmároktól, akik mindig elsőnek kezdik és utolsónak hagyják abba a felkeléseket. Három nappal később módosítani kellett ezt a rendelkezést. (Április) 5-én ez a „nagy" stratéga a kommünhöz intézett jelentésében azt bizonygatta, hogy a versailles-iak támadása csak leplezése annak a hadmozdulatnak, mely a jobbparti erődök elfoglalására irányul: ezek a poroszok kezén voltak pillanatnyilag". (263—264. old.)

Ugyanilyen leplezetlen nyíltsággal beszél Lissagaray a kommün többi hibáiról is. Mégis amikor kérlelhetetlenül bírálja a kommünt az elkövetett hibákért, ugyanakkor szenvedélyesen védelmébe veszi minden támadással szemben. Érdekes megfigyelnünk Lissagaray stílusát, amikor Thiers-ről, vagy általában a versailles-iakról beszél. Maró gúny, szenvedélyes gyűlölet fűtik szavait. Thiers-ről pl. így ír: „Thiers ezt a táviratot küldte Jules Favre-nak: »Most jövök Párizsból, szörnyű jelenetek tanúja voltam. Jöjjön kedves barátom, élvezze ön is örömünket.« Thiers csakugyan végignézhetett néhány rövidített eljárást, amit mi kevésbé költőien a foglyok lemészárlásának mondanánk."

Lissagaray művének legfőbb értékei azok a pompás leírások, amiket a kommün régi harcosa saját emlékeiből merítve a kommün egyszerű katonái hősiességének állít maradandó emléket. Különösen magával ragadó az ostromlott Párizs utolsó hetének, az ún. „véres hét"-nek a leírása. Döbbenetes erejű pl. az a kép, amit Lissagaray május 24-e éjszakájáról rajzol. „A tűzvész tovább dühöng Párizsban. Sötétvörös fények izzanak a fekete éjszakában... A lángok szeszélyes vonalai fantasztikus, lobogó boltívek, kupolák, épületek körvonalait rajzolják az éjszaka hátterére. Hatalmas füstgombák nőnek a lángok fölé, szikrafelhő csap fel a magasba egy-egy szörnyű robbanás után... Az ágyúk lélegzethez sem jutnak a folytonos tüzelésben. Roppant láng- és füstkoszorú ölelésében vergődik az egész város." „Milyen bátorság van ebben a maroknyi emberben, akik vezetők nélkül, a győzelem minden reménye nélkül, úgy harcolnak minden kockakőért, mintha alatta lenne elrejtve a győzelem. A reakció őket tette felelőssé a város égéséért, mintha a versailles-i gránátok egyetlen házat sem gyújtottak volna fel, s mintha egyes „úri emberek" spekulációja .. semmi szerepet nem játszott volna a város pusztulásában." (405. old.)

*

Ha Lissagaray forró szenvedélytől izzó, ragyogó tollú munkáját elolvastuk, lehetetlen megszabadulnunk attól az érzésünktől, hogy ez a mű több, mint a párizsi kommün eseményeinek puszta krónikája. Az író itt több mint újságíró, az események egyszerű regisztrálója. Lissagaray ebben a művében a nagy történészek magaslatára emelkedik. A „hivatásos" történészek gyakran vádolták azzal, hogy túlságosan egyoldalúan, szubjektíven látja az eseményeket, bírálták művének módszereit is, azt, hogy elsősorban a szemtanúk elbeszélései alapján írta meg szenvedélyes hangú, egyáltalán nem tárgyilagos védőbeszédét a kommün nagy ügye mellett, de az ő módszere volt az, ami az adott helyzetben a legalkalmasabb volt. Nemcsak azért, mert még nem állottak rendelkezésére hivatalos okmányok, és így valóban csak a szemtanúk elbeszéléseire támaszkodhatott, de azért is, mert művének legfőbb célja az volt, hogy Franciaország és az egész világ dolgozói számára helyes képet fessen a kommünről, megismertesse őket a legfontosabb eseményeivel, és ami talán a legfontosabb,

megmutassa nekik a kommün harcosainak hangulatát, bepillantást engedjen érzéseikbe, gondolataikba. Ezt a célt, csakis ezzel a módszerrel érhette el a szerző. Mindezeken felül Lissagaray műve a legszigorúbb történelmi mértékkel mérve is nagynak mondható. Helyesen látta meg a kommün történetének döntő kérdéseit, jól mutatott rá hibáira —, mint láttuk éles bírálattal illette a kommün katonai vezetését, mely nem volt képes arra, hogy egységes terv és elgondolás segítségével vezesse Párizs védelmét. Ténybeli tévedések előfordulnak munkájában és ez természetes is az adott körülmények között. Nem tudott pl. konkrét adatokat Bismarck és Thiers együttműködéséről — nem tudta pl. hogy a poroszok egyik békefeltétele az volt, hogy a francia kormány — a versailles-iak — verjék le a párizsi kommünt. Ezért nem is foglalkozott kellő mértékben a porosz hadsereg szerepével sem. Mindezek a kisebb fogyatékosságai azonban semmit sem vonnak le művének értékéből és Prosper Lissagarayt méltán nevezhetjük a „kommün klasszikus történetírójának".

*

Könyvkiadásunk súlyos hiánya, hogy ez a klasszikus történelmi mű még nem jelent meg teljes kiadásában magyar nyelven, holott használata — és alapos használata — nélkülözhetetlen minden párizsi kommün történetével foglalkozó kutató és különösen a hadtörténészek számára. Néhány szemelvény már jelent meg belőle a Párizsi Kommün című válogatásban (Bp. 1952.), amely a kortársak emlékiratai alapján — elsősorban természetesen Lissagaray adataira támaszkodva — ismerteti a kommün történetét, azonban ez nyilvánvalóan nem nyújt teljes kárpótlást és továbbra is sürgetővé teszi az egész mű lefordítását.

R. Gy.

MARCEL WILLARD:

VÁDOL A VÉDELEM

Szikra, Budapest, 1955. 399 oldal.

Nem a hősök, nem egyes kiemelkedő nagy személyiségek a történelem formálói, de példájuk nagy hatással lehet, és többnyire van is, a történelem igazi alkotóira, a néptömegekre. Ilyen emberekről ír könyvében Marcel Willard; olyan emberekről, akik a maguk emberségével emberségre, helytállásukkal helytállásra, bátorságukkal bátorságra nevelték sok-sok tízezer és százezer társukat. Olyan emberekről beszél ez a könyv, akik rendíthetetlenül hittek a társadalmi igazságban, akik elnyomott testvéreikért bátran szálltak szembe az elnyomók rendszerével, nyugodtan tekintettek a halál szemébe: ők tudták, hogy életük nagy és szent célját, a világ dolgozó millióinak felszabadulását semmi sem akadályozhatja meg. Alakjuk nemcsak lelkesítő, de harcuk, puritán életük, a börtön és a halál küszöbén tanúsított magatartásuk, valóban megható is.

Marcel Willard „Vádol a védelem" című könyvében a nemzetközi munkásmozgalom egy-egy hősi fejezetét eleveníti meg, a burzsoázia és a proletariátus több mint másfélszázados küzdelmének néhány válogatott epizódját gyűjti csokorba. Sokan úgy képzelték, hogy az elnyomatás és kizsákmányolás elleni harc felszámolásához elegendő lesz, ha néhány — olykor véres kimenetelű — bírósági komédiával rettentik el ellenfeleiket a további küzdelemtől. Persze igyekeztek, hogy a munkásmozgalom legjobbjai essenek a terror áldozatául, de tévedtek számításaikban, mert a munkásosztály harca minden üldöztetés ellenére is tovább fokozódott. Egyesek, a gyengék és állhatatlanok megtörtek az üldöztetés alatt, többségük azonban hősiesen kitartott osztálya és meggyőződése mellett s a bíróság tárgyalótermét egy nagy eszme szószékévé változtatta át. A vádlottak lendültek támadásba, vádlókká lettek, leleplezték az uralkodó osztályt és a fennálló államrend igazi jellegét, tanították társaikat. Így tett Babeuf és Blanqui, így Marx és Dimitrov, így a fasizmus ellen harcoló ellenállók és a munkásmozgalom, a Kommunista Pártok legutóbbi áldozatai egészen napjainkig.

Kevés hivatottabb vállalkozhatott volna e könyv megírására a nem régen elhúnyt Marcel Willardnál. Ő maga jogász, s egyúttal a munkásmozgalom, a Francia Kommunista Párt régi, kipróbált harcosa. A nemzetközi munkásmozgalom nem egy vezetője ellen indított perben vett részt védőként és behatóan tanulmányozta azokat a pereket is, amelyeknek nem volt közvetlen részese.

A könyv előszavában Willard kísérletet tesz, hogy meghatározza a forradalmár bíróság előtti magatartásának és védekezésének módszertanát. Lenin Sztaszovához intézett levele alapján megállapítja, hogy az osztálybíróság előtti védekezésnek mindig következetes *politikai védelem*nek kell lennie. A védelemnek fel kell használnia a rendelkezésre álló tényleges és jogi bizonyító eszközöket is, de mindig alárendelve ezeket a politikai védelem célkitűzéseinek. A hivatásos jogász, hacsak maga is nem igaz forradalmár — mint amilyen Marcel Willard volt —, hajlamos arra, hogy megakadályozza „védence" politikai védekezését. Ezért tanít Lenin már említett levelében arra, hogy a harcos a bíróság előtt, még akkor is, ha módja volt védőjéül becsületes jogászt választania, csak magára számítson és egyedül saját maga biztosíthatja és irányíthatja politikai védelmét.

E lenini tanítások kristálytiszta alkalmazását figyelhetjük meg a híres lipcsei perben, pedig ott a vádlott Dimitrovnak nemcsak a bírósággal, hanem kirendelt fasiszta védőjével is szilárdan kellett harcolnia. A bizonyító eljárás során beigazolódott, hogy Dimitrov a Reichstag felgyújtásának időpontjában nem is tartózkodott Berlinben, Dimitrov azonban azt akarta bebizonyítani, és be is bizonyította, hogy ezt a tettet kommunista nem követhette el. Önmagát is úgy védhette legjobban, ha megvédi osztályát és pártját. A marxi—lenini tanítások elítélik a terrorakciókat, s emellett — hangoztatta Dimitrov — a kommunistáknak semmi érdeke sem fűződhetett a gyújtogatáshoz. Ezt csak a fasiszták követhették el, mert az ő malmukra hajtotta a német politika akkoriban oly zavaros vizét.

A Dimitrov által követett stratégia lényege: védekezése politikai és támadó jellegű. Utóbb önmaga a következőkben foglalta össze a tárgyaláson követett stratégiáját:

„Először is magunkhoz kell ragadni és meg kell tartani a kezdeményezést.

Ennek a kezdeményezésnek birtokában stratégiai tervet kellett kigondolnom és végrehajtanom.

Arra törekedtem, hogy nemcsak a vádat semmisítsem meg politikailag, hanem magát az ellenséget is. Mégpedig a közvélemény előtt semmisítsem meg és tegyem nevetségessé.

A rendőrségen kezdtem. Aztán a vizsgálóbíró, a híres Vogt következett...

Erélyesen támadtam a két ügyészt: Parrisiust és Wernert.

Aztán az ügyvédeket, különösen dr. Sackot, Torgler ügyvédjét és természetesen dr. Teichertet [Dimitrov kirendelt védője] is. Az utóbbi ezt nem is tudta kiheverni.

És mindig támadtam a sajtót is, a hitlerista sajtót; igyekeztem leleplezni mindegyik rágalomhadjáratát, amelyek közvetve tájékoztattak ütéseim horderejéről.

A törvényszék ilyenformán elszigetelődött, gyenge lett..."

Hogyan kell tehát védekeznie a kommunistának a bíróság előtt? A forradalmár védekezése akkor helyes — adja meg a választ Willard —, „ha megfelel a dolgozó tömegek érdekeinek. Ez az egyetlen elengedhetetlen követelmény".

A munkásmozgalomnak mindazon vezetői, akiknek perét a szerző ismerteti, tudatosan vagy csak a forradalmár helyes érzékével felismerték és tartották magukat ehhez a követelményhez. Így tett Babeuf és Blanqui is, pedig ők még nem voltak megfelelő ideológiai fegyverzettel ellátva. Soha nem tagadták gyávák módjára tetteiket és gondolataikat, nem védekeztek, hanem támadtak. Nem a maguk bűntelenségét kívánták bebizonyítani, hanem a fennálló rend igazságtalanságát, amely ellen harcolni jogos. Így lettek vádlottakból vádlókká, az elnyomottak szószólóivá az elnyomók bírósága előtt is.

Ez a magatartás, a politikai védelemnek a szembeszegezése a vádhatóságokkal Babeufnél és Blanquinál még nem tudatos, elméletileg még nem megalapozott. Ez a magatartás náluk még csak „forradalmi ösztön" és még nem minden társuknak jellemzője. Willard itt Engelst idézi: „Nem mindenkiben van meg a forradalmár ösztön és gyors elhatározóképesség, ami Blanquit jellemzi. Bármilyen sokat beszél is Hamlet energiáról, bármilyen nagyon szeretne is energikus lenni, mégis mindvégig megmarad töprengő Hamletnek."

A politikai védelem első tudatos alkalmazása a Marx Károly ellen 1848 őszén indított kölni „lázadási" perben tanulmányozható. Marxot azért fogták perbe, mert — midőn a porosz katonai reakció szétkergette a nemzetgyűlést — két társával felhívást készített és tett közzé az aktív ellenállásra. Védekezése a bíróság előtt — miként ezt Willard különösen kiemeli — politikai remekmű. Egy szó sem esik saját személyéről, nem maga és társai büntetlenségét bizonygatja, hanem politikai alapon támadja meg a vádat és a rendszert. Mélyrehatóan elemezte az 1848-as forradalmak jellegét, az adott korszak történeti körülményeit és támadta a királyi államcsínyt, mely 1848 novemberében szétzavarta a tehetetlen nemzetgyűlést. Marx az államcsínyt vádolta törvénytelenséggel, s így ellene minden eszköz jogosságát hirdette. Marx célja e beszédével az volt, hogy kortársai szemét felnyitva, ráirányítsa figyelmüket a német történelmi fejlődés legégetőbb problémáira.

A bíróság előtt elmondott dialektikai remekének óriási hatása volt. Meggyőzte az esküdteket és sokkal szélesebb körben is megvilágította a tennivalókat: a munkásság nem maradhat tovább közömbös, szövetkeznie kell a feudális reakció ellen a burzsoá demokrácia táborával. Ezt követelte 1848-ban az egész német nép érdeke.

Marx már nemcsak a forradalmár ösztönével volt felfegyverezve, mikor a porosz reakció bírósága előtt vívta harcát, hanem elméletileg is szilárd talajon állt és ez hozta meg hatalmas győzelmét a bíróság és a mögötte álló reakciós erők felett. Marx és Engels zseniális tanításai néhány évtized alatt mély gyökeret eresztettek a munkásmozgalomban és a nemzetközi munkásmozgalom harcosait következetes, forradalmi ideológiával fegyverezték fel. Ez nyomját rá bélyegét a 19. század második felében és a 20. század elején lefolytatott perekre, melyekben a vádlottak már módszeresen és *tudatosan* alkalmazzák a politikai védelmet. Ezt mutatják az I. Internacionále harcosai, az orosz bolsevikok, a lengyel Waryński, a német antimilitaristák: a két Liebknecht, Wilhelm és Karl, Bebel és Rosa Luxemburg, vagy a Thorez ellen lefolytatott „bűnperek".

Minél nagyobb tömegeket mozgatott meg a proletariátus forradalmi mozgalma, annál elkeseredettebben vetették rá magukat a nagyburzsoázia kopói azokra, akiket legveszélyesebbeknek tartottak. Minden ürügyet alkalmasnak találtak: akár egy újságcikket, akár egy parlamenti felszólalást, hogy perbe fogják és — mint csalóka módon remélték — megtörjék a munkásmozgalom legjobbjait. Az államapparátus is egyre brutálisabb eszközöket alkalmazott, s ebben az orosz cárizmus politikai titkos rendőrsége, a hírhedt Ochrana járt elől, mely módszereiben méltó elődje a hitleri Gestapónak. A letartóztatottakat testileg és lelkileg akarták megtörni, a vizsgálati fogság a kínszenvedések kálváriájává változott. Eszközeik változatosak voltak: kínvallatás, rábeszélés, megfélemlítés, hazugságok, majd ismét és ismét kínzások.

Ezekben az években alakultak ki a forradalmárok politikai védekezésének leghelyesebb formái. Minthogy a rendőrség és bíróság az egész szervezet felgöngyölítését tűzte ki céljául, nagyon kellett ügyelniök a vádlottaknak arra, hogy ne adjanak ki olyan adatokat, amelyek ezt a célt elősegíthetnék. Mindenekelőtt az orosz bolsevikok mutattak példát. A bíróság előtt is büszkén vallották elveiket, széleskörűen fejtegették a Bolsevik Párt politikai programját, leleplezték az elnyomatás rendszerét, de megtagadtak minden felvilágosítást, melyek szervezeti kérdésekre és módszerekre vonatkoztak. Volt néhány, akit megtört a vizsgálati fogság számtalan kínszenvedése, léprement a rábeszélő, „barátságos" szavaknak és „beszélt", s minden esetben ráfizetett erre ő maga is és az egész mozgalom is. Ezért ajánlotta a Bolsevik Párt tagjainak azt, hogy letartóztatás esetén tagadják meg a választ a vizsgálóbíró ilyen kérdéseire.

A könyv középpontjában a nemzetközi munkásmozgalom egyik legnagyobb győzelme, a híres lipcsei per áll. Ez a per világjelentőségűvé vált, mert közvetlenül a hitleri fasizmus uralomrajutása után országvilág színe előtt leplezte le a fasiszta hazugság- és terrorgépezetet és bizonyította be annak gyengeségét. Egy egész ország rendőri és bírói apparátusa nem tudott megbirkózni egyetlen bátor kommunista harcossal.

G. M. Dimitrov, a Kommunista Internacionále egyik felelős vezetője elleni perrel a náci fasizmus és a nemzetközi reakció szövetkezett erői nemcsak a hitleristák németországi helyzetét akarták megszilárdítani, hanem a kommunista mozgalomra is nagy csapást akartak mérni. A bírósági komédia azonban a rendezők ellen fordult. Dimitrov leleplezte a Reichstag felgyújtásában bűnös fasiszta maffiát, leleplezte a német burzsoázia szerepét is és megtisztítva minden ráfröccsentett mocsoktól, magasra emelte a munkásosztály harci zászlaját. Bátran hirdette eszméit a fasiszta vérbíróság előtt, megvédte a gyalázatos hazugságoktól Németország Kommunista Pártját és a marxi—lenini eszméket is. Bátor, megalkuvás nélküli harca az egész világon minden becsületes emberben nagy rokonszenvet keltett, s végül a hitleristák és a velük szövetkezett erők teljes vereségével végződött.

A lipcsei per sok tanulsággal szolgált. Willard rámutat könyvében a politikai tanulságokra is, de mindenekelőtt azt elemzi és bizonyítja be, hogy a kommunista védekezésnek egyedül helyes módja az, amelyet Dimitrov alkalmazott, s amelyet a nemzetközi munkásmozgalom évszázados harca és tapasztalatai alakítottak ki. Vádlott társai, akik nem merték őt követni hősies útján, nem nyertek semmit sem megalkuvásukkal, nem is beszélve az árulóvá züllött Torglerről.

A lipcsei vereség után a hitleristák nem mertek többé nyilvános pereket rendezni, de azért vad terrorjuk egyre csak fokozódott. A német munkásmozgalom, a német kommunisták legjobbjait azonban sem a haláltáborok kínzókamrái, sem a hóhérbárd nem félemlítette meg. Lelkesítette őket Dimitrov példája, az állandóan kínzott, de megtörhetetlen Thälmann kitartása, s a bírósági komédiákon, ahol elítélték őket, a fasizmus vádlóiként, a német nép igazi szószólóiként léptek fel.

Méltóak voltak hozzájuk más országokbeli társaik is. Osztályuk és pártjuk igazát hirdették a fasiszta vagy félfasiszta rendszerek bíróságai előtt Rákosi Mátyás, a román nép felszabadulásáért küzdő bukaresti vasutasok, az albán kommunisták és Brazília hőse, „a reménység lovagja": Carlos Prestes. Bátran szálltak szembe a fasiszta Németországgal kacérkodó francia politikai körökkel a becsület útján haladó francia kommunista képviselők nemcsak a parlament szónoki emelvényén, hanem a bíróság tárgyalótermében is. Igazi hősöknek bizonyultak a hitlerizmus által eltiport országok legjobb fiai, az ellenállók. Fegyverrel a kezükben harcoltak, életüket áldozták népük szabadságáért, és jelentős mértékben

járultak hozzá a fasiszta Németország feletti győzelemhez. Hűek maradtak népükhöz és önmagukhoz a hitleri Gestapo börtöneiben és kínzókamráiban, a statáriális vérbíróságok előtt, az akasztófa alatt, vagy a kivégzőosztagok puskacsöveivel szemben.

A második világháborúban a demokrácia és a haladás erői győzedelmeskedtek a fasizmus felett. A népek fellélegeztek, új remények ébredtek: a győztes nagyhatalmak együttműködése a népek és országok békés felvirágzásához fog vezetni. A burzsoázia legreakciósabb csoportjai azonban féltek ettől, s elhatározták, hogy felélesztve a fasiszta barbárság eszközeit, ádáz harcot indítanak a haladás tábora ellen.

A kommunistákat, a haladás zászlóvivőit vették célba fegyvereikkel. Mondvacsinált vádakkal bíróság elé állították az amerikai munkásosztály legjobbjait, az Egyesült Államok Kommunista Pártjának tizenkét vezetőjét. Az amerikai monopoltőke reakciós csoportjainak az volt a céljuk e perrel, hogy „háborús vágányokra" állítsák át az amerikai igazságszolgáltatást. William Foster, Eugene Dennis és társaik a bíróság előtt leleplezték és megbélyegezték ezeket a törekvéseket.

A reakciós monopolista csoportok azonban nemcsak az Egyesült Államokban indították meg támadásukat a munkásmozgalom élcsapata, a Kommunista Párt ellen, hanem hasonszőrű szövetségesekre leltek más országokban is.

Franciaország szélsőséges gyarmatosító körei ádáz gyűlöletet tápláltak szívükben a gyarmati elnyomatásban sinylődő népek háború után egyre jobban fellendülő szabadságmozgalmaival szemben. Harcba indultak ellenük, s elsősorban a kommunisták ellen, akik elítélték a barbár gyarmati rabszolgaságot. Bíróság elé állították és elítélték az afrikai négerek emberibb életéért küzdő harcosokat, de azok fényesen bebizonyították, hogy kik az őket elítélő bíróság igazi gazdái, leleplezték, hogy e bíróság nem a francia népet képviseli.

A szennyes vietnami háború hónapról hónapra nagyobb utálatot és ellenállást váltott ki a francia tömegekben. A háborút támogató gyarmatosító csoportnak sürgős szüksége volt elrettentő példára: ezért rendezték meg a fiatal tengerész, Henri Martin „hazaárulási" perét. Ez a per óriási tömegfelháborodást, tiltakozást és ellenállást váltott ki, és ezért nem sikerült kiszabni a már előre eltervelt „példás" büntetést. Henri Martin tiltakozott, hogy ő, aki már tizenhat éves korában a maquis-ban harcolt a német megszállók ellen, hazaáruló lenne. „Franciaország becsületét védem azzal, hogy az igazságtalan vietnami háború ellen harcolok" — vágta büszkén bírái szemébe.

A francia tömegek egyre fokozódó tiltakozása még vadabb kalandokba kergette a gyarmatosítókat és szövetségeseiket, s e kalandok igazi vesztesei mindannyiszor ők maguk lettek. 1952-ben államellenes összeesküvés hazug vádjával letartóztatták Jacques Duclost. A vádat hamarosan kénytelenek voltak elejteni s ez súlyos vereség volt. Duclos ugyanis

még kihallgatásai során ráirányította a közvélemény figyelmét arra, hogy kik azok, akik valójában összeesküvést szőnek az állam, Franciaország és a francia nép ellen. E tanulság még mindig nem volt elég! Most hazaárulás és a hadsereg demoralizálásának vádját emelték a francia ifjúság szövetségének és a szakszervezeteknek azon vezetői ellen, akik elítélték a háborút. A monopoltőke reakciós urai megint vereséget szenvedtek, ismét csak az ő népellenes, háborús terveikre irányították a vádlottak a közvélemény reflektorának átható fénycsóváját.

S ezzel még nem zárul le a sor. Willard beszámol a görög szabadságharcosok elleni vadállati terrorról, azokról a bírósági eljárásokról, melyek százával áldozták fel a görög ellenállókat, a kommunistákat egyes imperialista körök háborús terveinek oltárán. Megható szavakkal emlékezik meg a hazugság és rágalom hős áldozatairól, a Rosenberg házaspár tragédiájáról is. Könyve nem térhet ki a munkásmozgalom eltiprására indított minden perre, s a legjelentősebbek közül is sokat kellett elhagynia. Mindaz, amit a szerző leír, a munkásosztály hősi harcának ragyogóan szép példája, és példája annak, hogyan viselkedik az igaz forradalmár, a béke ügyének becsületes harcosa vádlói előtt.

*

Könyve előszavában a szerző arról ír, hogy nem történelmet, nem történelemkönyvet akart olvasói kezébe adni.

Valójában mégis történelmet írt: válogatott fejezeteket a dolgozók és az elnyomott népek szabadságáért vívott harc történelméből. E harc leghősibb fejezeteit foglalja össze, röviden, de lángoló szavakkal festve meg a munkásosztály elszántságát. A történetíró pontosságával, az avatott jogtudós alaposságával s a forradalmár harcos tapasztalataival tárja fel ezeknek a dicső epizódoknak a körülményeit is. És Willard nem marad meg az események krónikásának, hanem értékeli azokat, rámutat az adódó tanulságokra, a helyes és jó módszerekre, vagy éppen az esetleg elkövetett hibákra.

Mi a történetírás célja? Az, hogy a múlt eseményeinek megvilágításával tanítsa a ma élőket és utódaikat; a történetírásnak tehát nevelnie kell. S mi a célja könyvével Marcel Willardnak? Erre is megfelel művének előszavában.

Elsősorban a munkásmozgalom fiatal harcosait akarja tanítani, nekik szánja könyvét. Fel akarja őket vértezni az elkövetkező harcok idejére a proletariátus mozgalmának sokévtizedes tapasztalataival. „Ha abban a harcban — írja —, amelyet bajtársaiddal együtt menetelve a kenyérért, a szabadságért, a tisztességért, a békéért folytatsz, az ellenség bérenceinek gyanúsítására vagy vádjára börtönbe vetnek, és ha kételkedni kezdenél önmagadban, saját erődben, a mi erőnkben, akkor emlékezzél vissza ezekre a férfiakra, ezekre a nőkre, akik — mint te,

bilincsbe verve — győzelmesen dacolni tudtak azzal az agyaglábú kolosszussal, amelynek neve: fasizmus."

A mi ifjúságunk is nagyon sokat meríthet a perek történetéből: áldozatkészséget és harcos magatartást tanulhat belőlük. A magyar ifjúság nagy tömegei nevelődnek néphadseregünkben, s így különösen fontos volna, ha elterjedne közöttük ez a könyv, mely mindvégig érdekfeszítő, lebilincselő és annyira tanulságos. Jó volna, ha minden tiszt és harcos kezében megfordulna a „Vádol a védelem", melyből erőt és öntudatot meríthet áldozatos hivatásának teljesítéséhez.

A „Vádol a védelem" témájánál fogva már önmagában is lebilincseli az olvasót. Az érdekes témához járul szerzője kiváló előadásmódja. A mű seholsem válik unalmassá vagy egyhangúvá, első lapjától az utolsóig leköti az olvasó figyelmét. A könyvnek ezek a tulajdonságai biztosítják, hogy szerzője eléri művével az előszavában maga elé tűzött célt.

R. G.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

HELYZETJELENTÉSEK II. RÁKÓCZI FERENC SZABADSÁGHARCÁBÓL

II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának gazdag levéltári anyagában — mind az Országos Levéltár Rákóczi-Aspremont gyűjteményében, mind pedig a főváros és az ország egyéb levéltáraiban — szinte megszámlálhatatlan azoknak az érdekes leveleknek, jelentéseknek, emlékiratoknak száma, amik eddig nem kerültek napvilágra, illetve a szakfolyóiratok lapjain még nem lettek kiadva és ismertetve. A szabadságharc katonai történetének lefolyását már jól ismerjük és egy-két, még nem egészen tisztázott kérdéstől eltekintve, a hadműveletek összefüggő leírását és a nevezetesebb nagy csaták, ütközetek, portyázások lefolyását ma már helyes megvilágításban olvashatjuk. Mégis mindig akadunk a levéltári anyagban olyan írásokra, amelyek kiegészítik eddigi ismereteinket és esetleg rávilágítanak a Fejedelem valamelyik hadműveleti elhatározásának rugójára, eredetére.

Ebben a vonatkozásban különösen érdekesek a Rákóczitól kiinduló vagy hozzáérkezett olyan írások, amelyek a kuruc hadseregben a magyar ügyért harcoló francia tisztek, diplomaták és külföldi barátai kezétől származnak. Rákóczi francia diplomáciai kapcsolataival foglalkozó, most készülő nagy forráskiadvány munkaközösségében dolgozva, már eddig is több érdekes, eddig még ismeretlen írásra bukkantam és e folyóirat hasábjain közzétettem.[1]

Ebben a közleményemben folytatom újabb kutatásaim eredményének közzétételét s ezúttal két helyzetjelentést mutatok be magyar nyelvre átültetve. Az első, Rákóczi maga kezével írott fogalmazványa, amelyben Miksa Emanuel bajor választófejedelmet tájékoztatja az 1705. november 11-én Zsibó mellett elszenvedett vereségéről. A második, egy rendkívül érdekes emlékirat Szilézia lakosságának magatartásáról, abban az esetben, ha Rákóczi megvalósítaná kedves tervét, a „Sziléziai expedíciónak" elnevezett stratégiai, egyben diplomáciai tervét, a Sziléziába való betörést, amely hadművelet 1708. augusztus 3-án a szerencsétlen

1 Hadtörténelmi Közlemények 1954. és 1955. évfolyamaiban.

trencséni vereséggel végleg megfeneklett. A közölt iratok bevezetésében ismertetem az irat technikai részletkérdéseit és keletkezésének adatait. Szövegkritikai hozzászólásaimat az illető írás végén és a magyarázó lábjegyzetekben közlöm.

I.

RÁKÓCZI LEVELE A ZSIBÓI VERESÉG UTÁN[2]

Rákóczi ezt a levelet 1705. november 15-én írta Erdélyben, Bethlen községben, tehát négy nappal a zsibói csata után. Az idézett levéltári gyűjteményben a Fejedelem maga kezével írt fogalmazványát találtam meg. Úgy, mint bizalmas leveleskönyveiben tapasztaljuk, kis negyedalakú lapokon van ez is, mint Rákóczinak legtöbb levele írva. A levél elején csak a keltezés olvasható, címzés nincs, azt rendszerint a levél végén szokta feltüntetni. Mivel azonban a mindössze két oldalból álló fogalmazvány befejezetlen töredék s a vége hiányzik, a címzett nevét nem ismerjük. „Monsieur" megszólítással kezdődik, de azután a szövegben állandóan „Votre Altesse"-nek, azaz Fenségednek szólítja azt a személyt, akihez a levelet írta. Mivel pedig mindjárt az első sorban említést tesz egy Bornel nevű egyénről, aki Miksa Emanuel bajor választófejedelem embere volt, bizonyosan mondhatjuk, hogy ez a levél a bajor választónak szólt, akivel Rákóczi a szabadságharc egész tartama alatt sűrűn levelezett és őt minden nevezetesebb eseményről tájékoztatta.

A levél szövege:

„Uram, — az ellenséges haderő megszakította összeköttetésemet Magyarországgal,[3] ezért Bornel úr csak tegnapelőtt érkezett hozzám, ő majd tájékoztatja Fenségedet a valóságnak megfelelően a lefolyt harcról, amelyet 11-én gyalogságom a németek főseregével vívott. Az bizonyos, hogy ha tábori erődítményeink állapota jobb lett volna, azaz ha a sáncolási munkák előrehaladottabb állapotot értek volna el, az ellenség sohasem érhette volna el célját.[4]

De még ezen a hiányon túl is nagy baj volt, hogy az erdőket nem tarolták le idejében harcállásom balszárnyán s így az ellenséges lovas-

2 Országos Levéltár A Rákóczi szabadságharc levéltára. Caps. B. fasc. 12. 3. sorszám.

3 Herbeville marsallnak Erdélybe való betörése és a zsibói csata következményeképpen megbénult az összeköttetés az országgal, illetőleg csak nagy kerülővel, észak felé Nagybánya—Mármarosszigeten keresztül, délfelé pedig a töröktől megszállott Bánáton át volt lehetséges.

4 Ennek oka, mint azt Rákóczi Emlékirataiban is felpanaszolta, i. h. 131. oldal, Forgách tábornok és az erdélyi Rendek közti hatásköri viták és nemtörődömség voltak. Abban igaza van Rákóczinak, hogy ha a sáncvonal a Zsibó—Karikai völgyekben az ő utasításainak és a képzett francia hadmérnökök terveinek megfelelően Herbeville seregeinek odaérkezése előtt elkészül, akkor a császári sereg behatolását Erdélybe bizonyára meg lehetett volna akadályozni.

ság úgy támadhatta hátba gyalogságomat, hogy az nem volt képes védekezni. Lovasságom Károlyi tábornok vezetése alatt megtámadhatta volna őket még a táborhelyükön, mialatt a sáncvonalak támadása folyt, de magas hegyek és áthatolhatatlan szakadékok megakadályozták őt ebben.[5]

Ha hitelt lehet adni a Károlyitól foglyul ejtett császári katonák vallomásának, az ellenség ebben a vállalkozásában 1200 embert vesztett. Schlick tábornok és a dán segélycsapatok parancsnoka ágyúlövéstől elestek, úgyszintén a csatatéren maradt három alezredesük és több kapitányuk. Az én veszteségeimet még nem tudom pontosan meghatározni, mivel a küzdelem színterét sűrű erdő borítja és a sebesültek szétszéledtek. De most már állandóan gyülekeznek és úgylátszik és jelentéseikből is az tűnik ki, hogy 200 embernél aligha volt több veszteségem.[6]

Az ellenségnek ez a vállalkozása megkönnyítette neki a hegyekből a síkságra való levonulást, de remélem, hogy ha lovasságom ismét összegyülekezik és én elérem azokat, már nem lesz olyan szerencsés, hogy birtokába vehesse a Fejedelemségem alá tartozó országrész többi területét."

* * *

Eddig tart a választófejedelemhez intézett tájékoztatásnak hadtörténeti szempontból érdekes szövege. A levél második részében — mindössze egy féloldalon — olvassuk, hogy Rákóczi sérelmesnek tartja azt, hogy a bécsi udvar kancellárja nem akar kiállítani valamilyen igazolványt (passeport) és hogy I. Péter cárt ő ellene izgatja.

Rákóczi a zsibói csatának ilyen leegyszerűsített összefoglalásában — bár nem hallgatja el a vereséget és nem szépíti annak következményeit — bizonyára meg akarta nyugtatni a választófejedelmet arról, hogy serege a vereség dacára is további hadműveletekre képes lesz. Tudjuk azonban, hogy a nagy harc nem úgy zajlott le, ahogy ő itt azt röviden vázolta. A hevenyészve kiépített sáncvonal jobbszárnyán Des Alleurs altábornagy parancsolt (ez volt az első és utolsó szereplése Rákóczi háborújában, mint csapatvezető, közvetlenül a harc mezején). A balszárny parancsnoka Forgách tábornok volt. Az egész igen heves küzdelem a császáriak és dánok támadásával kezdődött és mindössze 1 óráig tartott, mert a sűrű erdőben az ellenfelek oly hamar jutottak közel egymáshoz, hogy nagyobb tűzelőkészítés nélkül, azonnal közel-

[5] Rákóczi magyarázni igyekszik Károlyi mulasztásait, pedig a vereség főoka éppen ennek a kuruc tábornoknak távolmaradása volt. Utalok II. Rákóczi Ferenc a Hadvezér c. könyvemben a zsibói csata részletes leírásánál kifejtett megállapításaimra, 312. és következő oldalak.

[6] A veszteségekről közölt adatok nem felelnek meg a valóságnak. Sem Schlik császári tábornok, sem Harboe dán tábornok, a dán segélycsapatok parancsnoka, nem esett el. A bécsi Kriegsarchivban lévő eredeti beszámoló jelentésből megállapítható, hogy a császári sereg vesztesége, beleértve a dánokat 450 főre, a kurucok vesztesége, 600 főra becsülhető. Lásd *Markó Árpád:* i. m. 311. o.

harcra került a sor. A döntést az hozta meg, hogy egy román pópa rejtett hegyi utakon a kuruc állások mögé vezette a rác lovasságot, akkor, amikor a kurucok arcvonala már amúgy is inogni kezdett. Károlyi ennek ellenére is feltétlenül kedvezőre változtathatta volna a már elveszettnek látszott küzdelmet, ha a császáriakat, amikor azok a súlyos harc után kimerülve, szétbontott csapatrészeikkel a Zsibó melletti táborukba visszatértek, ott rajtukütött volna. Ezt, az eltorlaszolt utak, sűrű erdők, szakadékok ellenére is ideje és alkalma lett volna megtenni, hiszen mint maga írja egyik levelében „... láttam az ostromot, nem messze lévén tőlük".[7]

A csata után Rákóczi Szamosújvárra ment, onnan Bethlenbe. Lassan vonul ki Erdélyből, hogy — mint Emlékirataiban írja — „bátor magatartást mutassak az erdélyieknek".[8]

II.

BIZALMAS EMLÉKIRAT SZILÉZIA HELYZETÉRŐL, LAKOSSÁGA HANGULATÁRÓL 1707—1708-BAN[9]

II. Rákóczi Ferenc szabadságharca alatti tevékenységének szinte talán legjelentősebb része diplomáciai működése volt. Jól tudta azt, hogy csupán a nemzet erejére támaszkodva nem lesz képes ügyét diadalra vinni, ezért minden törekvése odairányult, hogy hadműveleti terveit összhangba hozza nagyszabású külpolitikai tervezgetéseivel. A magyar szabadságharc eredményes befejezését csupán a vele egy táborban a Habsburgok ellen közösen harcoló nagyhatalmak seregeivel való együttműködés révén remélte.[10]

Nagyon előrelátó és körültekintő ember lévén, nem szerette a hebehurgya elhatározásokat és minden hadműveletének tervezésében elkerülhetetlenül szükségesnek tartotta annak alapos előkészítését, nem csak katonai, hadszervezési és diplomáciai téren, hanem tájékoztatni akarta magát ama országrész lakosságának hangulatáról, amely felé tervezett hadműveletét vezetni kívánta, hogy tisztában legyen azzal, milyen fogadtatást remélhet azoktól.

A magyar királykérdés a szabadságharc éveiben többször került előtérbe. Rákóczi bölcs önmérséklettel mindig elhárította magától a koronát és olyan királyt szeretett volna a magyar trónra ültetni, aki kellő

7 *Markó Árpád* i. m. 413. o.
8 Emlékirat 137. o.
9 OL Idézett gyűjtemény. Caps. E. fasc. 110. 58. sorszám.
10 *Markó Árpád:* II. Rákóczi Ferenc haditervei és azok kapcsolata a spanyol örökösödési háború eseményeivel. Századok 1936. évfolyam. Pótfüzet 579—597-ig.

európai diplomáciai súllyal lesz képes a Habsburg-ház ellen fellépni és a magyar királyság alkotmányos jogait, ha kell, fegyverrel is megvédelmezni. A királyjelöltek közül a legmegfelelőbbnek látszott a szabadságharc első felében Miksa Emanuel bajor választófejedelem személye. Őt Magyarországon még a törököktől való felszabadulás hadjáratai alatti szereplése miatt előnyösen ismerték. De amikor a spanyol örökösödési háború második felében Savoyai Jenő őt Bajorországból kiszorította, végleg kijelentette, hogy nem pályázik a magyar trónra, mert nem akar már többet kockáztatni. Mivel előzőleg küldött válaszai sem voltak megnyugtatóak, Rákóczi a porosz királyi udvarnál már előbb is érdeklődött Frigyes Vilmos hajlandósága felől. Sűrű levelezés és követküldés után a helyzet végre 1707 végén, illetve 1708 első negyedében tisztázódott, Miksa Emanuel határozottan kijelentette, hogy nem lép fel a Habsburg-ház ellen, a porosz királlyal való tárgyalások ellenben kedvező mederben folytak. A király beleegyezett abba, hogy fia, Frigyes Vilmos, mint magánszemély, Magyarországra mehessen, de ezt a lépését az általános európai helyzet miatt nem kívánja hivatalosan támogatni. Hallgatólag beleegyezett abba is, hogy néhány brandenburgi ezred a sziléziai határon átlopózva, titokban csatlakozzék ott fiához. De mindez csak akkor történhetik, ha Rákóczi megfelelő rendezett, erős haderővel megjelenik a sziléziai határon és ebbe a tartományba betörve, találkozik a királyjelölttel és brandenburgi ezredeivel. Ezzel a sziléziai hadműveleti tervvel kapcsolatban Rákóczi még egy másik tervét is szerette volna megvalósítani.

Szilézia 1675-ben került a brandenburgi választófejedelem fennhatósága alá. Utóda III. Frigyes, 1694-ben egy régebbi megállapodás alapján kénytelen volt az egész sziléziai területet a német császár fennhatóságába átengedni. Így tehát Rákóczi szabadságharca alatt ott a bécsi udvar uralkodott, nem kevésbé zsarnoki eszközökkel, mint Magyarországon s ezzel a sziléziai népet és nemességet végleg elkeserítette. Ezt a hangulatot kihasználandó, Rákóczi arra gondolt, hogy Sziléziába betörve, fellázítja annak lakosságát a Habsburg-ház uralma ellen, felajánlja támogatását, s ezzel megkönnyíti a magyar szabadságharc helyzetét is. Különösen az 1708. év első felének időpontja látszott ilyen nagyvonalú tervek számára kedvezőnek, mert ugyanakkor XII. Károly svéd király megszállotta Szászországot, tehát neki onnan könnyű lett volna Csehországba betörni. És ha Rákóczi sziléziai betörésével összhangban közösen lépnek fel, az ausztriai házat innen is veszélyeztethetik.

Rákóczi 1708 tavaszára tervezett hadjáratának tehát meg volt a külpolitikai és egyúttal stratégiai célja is. Lelkesedéssel készült fel erre és Egerben állította fel azt a hadseregét, amely a szabadságharc egész ideje alatt a legkitünőbben felöltöztetett és felszerelt, külsőleg is tekintélyes hadsereg volt, mert ilyen haderő élén akarta ő a porosz királyfit

Szilézia határában fogadni. Tervét sokáig titokban tartotta, csak akkor volt kénytelen ezt elárulni alvezéreinek, amikor azok, a nekik érthetetlen hallgatás és a kuruc haderő eme elite csapatának nyugat felé vonulása és látszólagos tétlensége miatt békétlenkedni kezdtek. Nagyon igaza volt Zrínyi Miklósnak, amikor a Vitéz Hadnagy 52. aphorismájában ezt írja:[11]

„Egy kapitány azért ne induljon meg az alattvalóinak zúgolódásán, ne adja okát nékik a maga cselekedetének avagy szándékának, tartsa magában, mert ha kimondja, hitemre, elromol és szégyent vall." Rákóczi sajnos kimondta a tervét, és így a sziléziai expedíció sikerét alvezéreinek rövidlátása, gáncsoskodása, hiusította meg. Ismételt haditanácsokon leszavazták. Egy ráerőszakolt hadművelet végén Rákóczi legszebb serege Trencsén alatt 1708. augusztus 3-án legsúlyosabb vereségét szenvedte s ezzel kútba esett Rákóczi legszebb terve.

Az elite hadsereg felállítását a Fejedelem Egerben személyesen ellenőrizte és 1708. június 15-én indult el Egerből Szilézia felé. De mint óvatos diplomata, kellő tájékoztatást is kívánt megszerezni Szilézia helyzetéről és az ottani lakosság hangulatáról. Ezért küldött oda megbízható embereket a lakosság hangulatának kipuhatolására, latin, német és cseh nyelven röpiratokat osztatott szét ott és felkérte — talán még lengyelországi tartózkodása alatt ott megismert — sziléziai barátait, hogy tájékoztassák őt a helyzetről, a lakosság hangulatáról, adjanak tanácsot, hogy miképpen lépjen fel a magyar hadsereg ott, ha sikerül neki Sziléziába bevonulni.[12]

Egy ilyen megbízható emberének francia nyelven szerkesztett, öt oldalra terjedő emlékirata fekszik az Orsz. Levéltár fentidézett iratkötegében, amelyet kutatóink eddig még nem közöltek. Mint az ilyen természetű bizalmas irat keltezés és aláírás nélkül került Rákóczi kezébe. De egész tartalmából világosan kitűnik, hogy egészen biztosan a sziléziai expedíció előkészítésének iratanyagához tartozik. Íróját nem ismerjük, de az emlékirat megfogalmazásából, folyékony francia írásmódjából kitűnik, hogy művelt, a sziléziai viszonyokat és lakosságot jól ismerő egyén lehetett, akinek szoros kapcsolatai voltak az ottani fő- és köznemesség sok tagjával. Ebből az emlékiratból Rákóczi valójában megtudhatta mindazt, amire kíváncsi volt, s amit, ha sikerül neki Sziléziába benyomulni, igen jól felhasználhatott.

A memorandum teljes szövege magyarra átültetve így hangzik:

„Monseigneur! Nincs szándékomban, hogy Fenséged elhatározásaira

11 *Markó Árpád* „gróf Zrínyi Miklós prózai munkái" 159. o.

12 Mindezekre vonatkozólag lásd Rákóczi Emlékiratait, 183 o. *Markó Árpád:* i. m. 191., 192. oldal. *Márki Sándor* „II. Rákóczi Ferenc" II. kötet az 548—552. oldalakon a királykérdésről, az 570. oldalon a porosz trónörökössel való kapcsolatról. Végül *Köpeczi Béla* és *R. Várkonyi Ágnes:* II. Rákóczi Ferenc most, 1955. végén megjelent kitűnő Rákóczi életrajzának idevágó fejezetét.

rávilágítsak ezekkel a javaslataimmal, csupán az a kívánságom, hogy Önnek határozott szolgálatot tegyek és ez késztet engem arra, hogy tanácsot adjak egy és más dologban, amit, ha megfogad, hasznára lehet.

Ahhoz, hogy meg legyen az alapja, a háborút egy tisztességes és előnyös békével befejezni, feltétlenül be kell törnie Sziléziába, amit könnyen megtehet, mert a lakosság nem fogja ellenségként fogadni, ha Fenséged hadereje barátként ismerteti meg ott magát.

Leírom röviden az eljárást, amit Önnek követni tanácsolok és tájékoztatom, hogy e tartomány népe milyen állapotban van és mire kell figyelemmel lennie. Nagyon kérem Fenségedet, tanulmányozza behatóan ezt az írásomat, mert meg vagyok győződve, hogy arra méltónak találja. Hangsúlyozom, hogy az itt elmondandó dolgokat megbízható forrásokból és velem folytatott beszélgetésekből tudom, mert mind a fő-, mind a középnemesség tagjaival már közel 2 év óta kapcsolatban vagyok.

A betörésre legalkalmasabb hely Bielitz (Bilise) lenne, amely község a magyar határhoz közel fekszik és annyira szomszédos Lengyelországgal, hogy egyik külvárosa már odatartozik, tehát lengyel területen kell átmenni, hogy ember odajusson.[13]

Egész Sziléziában csupán három megerősített helyőrség van, mégpedig Brieg (Brick), Glogau (Gloselogau) és Boroszló (Breslau).[14]

A két előbb említett város az Odera partján a lengyel, szász és Brandenburg közti határon van. Ez a két megerősített hely nem fogja megakadályozni a tervezett vállalkozást, csupán Boroszló lehet veszélyes, ha azt ostrommal akarná valaki bevenni, mert ez nagy időveszteséget okozna, és az ottani lakosságot elkeserítené. De ha a svéd király nyíltan fellép a császár ellen, akkor tudnék neki ajánlani egy megoldást, hogy ezt a fővárost elfoglalja, könnyebben, mint gondolná.

Egy dologról biztosíthatom Fenségedet, s ez az, hogy abban a pillanatban, amikor az Ön csapatai sziléziai területre lépnek, az egész — pedig igen nagy számban lévő — nemesség azonnal az Ön pártján fog a vállakozásban résztvenni. Ez nem az én magánvéleményem, csak ismétlem azt, amit nekem sokan ismételve mondtak. Ugyanabban az időben, amikor a bajor választófejedelem franciákkal együtt Német-

13 Bielitz, sziléziai község a Biala folyó partján fekszik, amely határfolyó volt az akkori Szilézia és Lengyelország közt. A várossal átellenben, a túlsó parton, tehát már lengyel területen volt Biala község. Így érthető tehát, az emlékirat írójának az a megjegyzése, hogy Bielitz külvárosából lengyel területen át lehet a városba jutni. (t. i., ha valaki kelet felől közeledik.) Bielitz mindössze 25—30 km távolságra van a régi magyar határtól, a jablunkai hágóban fekvő Csacza községtől. Az írónak az a javaslata, hogy Rákóczi seregét ezen a vonalon vezesse be Sziléziába, igen célszerű volt, mert a jablunkai hágón keresztül már a középkorban is használt út vezetett keresztül, a magyar—lengyel kereskedelmi közlekedés egyik főútvonala.

14 Mind a három város az Odera partján van.

országba behatolt és amikor sváb területen több megerősített helyet elfoglalt, a csehek és a sziléziaiak örvendezni kezdtek, abban a reményben, hogy felvirrad nekik s lerázzák az ausztriai ház igáját nyakukról, mert azt remélték, hogy a Fenséges Választófejedelem a franciákkal együtt bevonul Csehországba, ugyanabban az évben, amikor kénytelenek voltak Bajorországot mégis kiüríteni a szerencsétlen Höchstädti (Echstädti) csata után.[15]

Ismételten mondogatták nekem, hogy az egész ország, illetve mind a két tartomány lakossága azonnal fegyvert ragadott volna a bajor választó oldalán.

Nincs szándékomban Csehországra vonatkozólag Fenségednek javaslatokat tenni, kizárólag Sziléziáról és a sziléziaiakról szeretnék beszámolni. Közlök egy névsort azokról a hűséges emberekről a főnemesség soraiból, akik attól a perctől kezdve, amikor Fenséged csapatai a tartomány területére behatolnak, Önnek minden vonatkozásban támogatást fognak nyújtani. Ezek a következők:[16]

Ezek a családok a következők: Bielitz grófja Felső-Sziléziában. Promnitz gróf, Sorau herceg, Felső-Sziléziában. Utóbbinak a felesége Weissenfels hercegnője, a szász királyi családdal rokon. Hinkel gróf. Freistadt báró Felső-Sziléziában. Burghausen gróf Alsó-Sziléziában.[17]

Lippe gróf Alsó-Sziléziában. Nemeritz gróf Alsó-Sziléziában. Rader gróf Alsó-Sziléziában. A Scheneie-család (talán Schönaich?) Alsó-Sziléziában. Tarlo gróf Alsó-Sziléziában. Würtemberg herceg Alsó-Sziléziában, Bartemberg gróf Alsó-Sziléziában, A d'Elsens (?) hercegi család két tagja, akik édesatyjuk halála után körülbelül négy évvel ezelőtt

[15] A franciák vereségével végződő csata Höchstädt mellett 1704-ben zajlott le. Sorsdöntő jelentőségű volt Rákóczi számára is, amint emlékiratainak (93. oldal) szomorúan feljegyzi: „Ez az esemény megfosztott még a reményétől is, hogy egyesülhessek a bajor választófejedelemmel. Ez a remény volt egyetlen alapja annak, hogy belefogtam a háborúba, amelynek nehézségeit nagyon is előreláttam".

[16] A névsor német és lengyel hangzású neveit az író franciás fonetikával írja, s így lehetséges, hogy egyik vagy másik név nem helyesen van feltüntetve. Ahol nem csupán egyes neveket említ, hanem azt mondja például: „La maison de Kotulinski", annyit jelent, hogy a Kotulinski család tagjai, alárendeltjei, rokonsága. A „maison", eredetileg „ház" kifejezés a francia nyelvben ilyen vonatkozásban egy közösség megjelölésére szolgál. Pl. egy uralkodónak a katonai irodáját hívták maison militaire-nek. Ha tehát a névsorban pl. mikor egy család neve után azt mondja, hogy 300—500 emberre számít, ez annyit jelent, hogy az illető családnak az egész együttese (maison) tehát közeli távoli rokonai, jobbágyai, alkalmazottai, s tőle valami módon függő emberei, együttesen ragadnak fegyvert.

[17] Az emlékiratban használt Felső- és Alsó-Szilézia földrajzi megnevezés csupán egy, az írótól említett, valószínűleg általánosan használt geografiai meghatározás. Szilézia birtokáért később II. (Nagy) Frigyes porosz király és Mária Terézia királyné közt folyt 1740-től 1763-ig a két sziléziai örökösödési és a 7 éves háború, amelynek befejeztével Nagy Frigyes megtartotta Szilézia északi nagyobb területét s Mária Terézia monarchiájához csupán annak déli, kisebb része került. Ez idő óta a két tartomány mint Porosz-, illetve Osztrák-Szilézia szerepelt. Valószínű, hogy az emlékiratban használt Alsó-Szilézia területe volt az, ami később az Osztrák-Magyar Monarchia egyik tartománya lett.

Berlinbe költöztek. A Knobelsdorff grófi és bárói családok Alsó-Sziléziában. Nosztitz gróf Alsó-Sziléziában. Sobeck báró családja Felső-Sziléziában. Bludoski báró Felső-Sziléziában, különösen derék és nagy tiszteletnek örvendő ember. Felesége egy Colonna hercegnő. A Felső- és Alsó-Sziléziában birtokos Giroffsky bárói családok. Petherings(?) báró Felső-Sziléziában. A Skribinski-család Felső- és Alsó-Sziléziában. A Stonau-család Felső-Sziléziában. A Kotulinski-család Felső- és Alsó-Sziléziában. A nemes Rosteck-, Maroloski-, Tremeski- és Franck-családok Felső-, Alsó-Sziléziában. Stoltz báró családja Felső-, Alsó-Sziléziában. Malzan báró családja Alsó-Sziléziában. A Frankenberg-család Felső- és Alsó-Sziléziában. Wilanoski báró Felső-Sziléziában. A Pacinski-család, akik magukat Tenczin grófjának nevezik, mert azoktól a Tenczin grófoktól származnak, akik III. Henrik királyt követték, amikor Lengyelországból menekülve Franciaországba hazatért.[18]

A Fluck-család Alsó-Sziléziában, 500 főnél több tagot számláló család. Valamennyien feltűnő magastermetű emberek és közülük sokan szolgáltak már mint katonatisztek. A Holly-család Felső-, Alsó-Sziléziában, legalább 300 emberrel. A Serres bárói család Alsó-Sziléziában és még sokan mások. A felsoroltakon kívül még sokan vannak mind a két Sziléziában — ezeknek a neve nem jut eszembe — akik mindnyájan azt kívánják, hogy megéljenek egy kedvező alkalmat, amely őket megszabadítja az osztrák-ház zsarnokságától (így emlegetik a jelenlegi császári uralom kormányzását). Azt is mondják nekem, hogy a főnemesség azonnal lóra száll és közülük mindegyik visz magával 4—8 felfegyverzett szolgát, kitünő lovakon és fegyverekkel. Azután körülbelül 10 000—12 000 köznemes is követi példájukat, mindegyiküknek két csatlóst vinne magával s mindezeken felül legalább 25 000 ember a köznép sorából szintén fegyvert ragadna. Ezek a családok hajlandók a maguk költségére védelmi állapotba helyezni, megerősíteni a környékükön fekvő helységeket s általában hajlandók lennének legalább 30 000 embert talpra állítani hazájuk védelmére.

Sohasem volt még ilyen kedvező alkalom, mint most és a jövőben sem lesz, Fenséged szolgálatára. Szilézia lakossága kezét nyújtja Ön felé, Csehország lakossága a svéd király felé, és a császár nem lesz képes ezt megakadályozni, mert másütt van lekötve.

Ha Bethlen Gábor (Betlhem) 1620-ban ugyanolyan kedvező helyzetet talált volna, amikor Fenségedhez hasonló célokért ragadott fegyvert, éppen olyan sikert arathatott volna, ha bemegy Sziléziába, elsősegíti

[18] III. Henrik, későbbi francia király, II. Henrik király és Medici Katalin harmadszülött fia lévén, a francia trónra nem tarthatott igényt. 1753-ban megválasztották Lengyelország királyává, de amikor megtudta, hogy fivére, IX. Károly francia király meghalt és ő foglalhatja el a francia trónt, titokban megszökött Lengyelországból. Ebben a szökésben segítette meg őt úgy látszik az itt említett Tenczin gróf.

a választófejedelemnek cseh királlyá való választását. Ha azt teszi, amit tennie kellett volna, de nem tette.[19]

Öneki azonban nagyobb tervek jártak a fejében, pedig akkor sem Buquoy gróf vallonjaival, sem a bajor választófejedelem bajor katonáival, sem pedig a szász választófejedelem szász hadseregével, akik az újonnan választott király ellen hadba szálltak, nem tudták volna ezt a mostani expedíciót megakadályozni, amint akkor az nekik sikerült. Sőt ellenkezőleg, a két utóbbi bizonyára Fenséged tervének kedvezően működött volna közre, egyikük azért, hogy visszafoglalja elvesztett országát, másik pedig megszerezze azt a koronát, amelyre vágyódott, a helyett, amit elvesztett.

Egyébként Fenséges uram, ha nem lennék biztos abban, hogy Fenségednek ez a vállalkozása sikerülni fog, nem mertem volna Önnek bármit is ajánlani. De hogy az csalhatatlanul sikerüljön, két dologra kell figyelnie. Először is arra, hogy a lakosság — mind a nemesség, mind a köznép —, hajlandó lesz egy általános felkelésben résztvenni, jóhiszeműen mindent el fognak követni az osztrák-háztól való megszabadulásuk érdekében. Másodszor pedig, hogy a császár ezt nem is lesz képes megakadályozni és abban az esetben, nem csak a cseh királyság és a sziléziai hercegség, de a morva őrgrófság is felszabadul, ott amúgy is csak egy erősség, egy vár — Spielberg — van megerősítve. Jól tájékozott helyről tudom, hogy ez utóbbi tartomány lakossága szintén szeretne jelenlegi urától megszabadulni éppúgy, mint a két előzőleg említett ország. Így tehát nincs olyan ok, ami ellentmondana annak, hogy Fenséged belefogjon ebbe a vállalkozásba, mert láthatja, hogy ennek sikere biztos és ennek folyományaképpen hamarosan bekövetkezne az általános béke s mindenki visszanyerhetné azt, ami az övé, de ezenfelül abba a helyzetbe kerülne, hogy jogosan követelhetne Magyarország számára többet is. Így aztán bekövetkezne az, hogy a király előnyös békét köt, és a bajor herceg visszatérhet országaiba kedvező feltételek mellett.

De hogy ez a vállalkozás könnyen sikerüljön, nagyon nagy figyelemre kell méltatni a következő dolgokat:

1. Ha Fenséged csapatai Szilézia területére lépnek, ne engedje meg nekik, hogy bármiféle rendetlenséget okozzanak, egyúttal tudassa a lakossággal, hogy nem azért jöttek e tartományba, hogy okot szolgáltassanak panaszokra és elégedetlenségekre, hanem azért, hogy felszabadítsák az osztrák iga alól. 2. A lutheránusok és református vallásúak

[19] Bethlen 1619—21. évi hadjárataiban támogatta második Ferdinándot cseh királlyá való választásában. Ez a terv az 1620 november 20-án vívott fehérhegyi csatában meghiúsult. Buquoy tábornokot Érsekújvár alatt 1621 július 10-én egy magyar hajdú szúrta le közelharcban. Lásd a Magyar Katona Vitézségünk 1000 éve. *Berkó—Gyalókay—Markó—Pilch* gyűjteményes munkája I. kötet 281. és következő oldalakon.

szabadon folytathassák vallásgyakorlatukat, de ne legyen nekik joguk katholikus templomokat elfoglalni, hanem meg kell nekik engedni, hogy a kijelölendő helyeken építhetnek annyi templomot, amennyit akarnak. 3. Hogy a katholikusok ne legyenek semmiképpen sem megzavarva vallásuk szabad gyakorlásában és az Oltáriszentséget szabadon vihessék, úgy, mint azelőtt, nyilvános körmeneteken és a betegekhez. 4. Hogy a lakosság visszanyerje régi előjogait, amiket eddig élvezett, mindaddig, amíg a császár azoktól meg nem fosztotta. 5. A császár közegei által elkobzott vagyonokat mindenki visszakapja. 6. Megfelelő személyeket kell keresni és ilyenekre bízni az igazságszolgáltatást és a közigazgatást vallás és születésre való tekintet nélkül. 7. Senki bármilyen minőségben vagy állásban se merjen a jövőben semmiféle vallási villongást szítani, mert különben súlyos pénzbüntetésben részesül, mivel az ilyen fajta viszálykodások sokszor nagyon kellemetlen következményekkel járnak. 8. Ha a svéd király Őfelségének kedve lenne Csehország ellen megindulni, akkor ajánlatos volna, hogy Fenséged vele együtt határozná meg azt az időpontot, amikor mind a ketten kétoldalról megindítják a hadműveleteiket.

Fenséged mindezekből tisztán láthatja, hogy mincs más kívánságunk, mint az, hogy a lakosságot kifogástalan egységben megtartsuk. Mindazt, amit én elmondtam, több mint két év óta tárgyaljuk egymás között Bécsben is, minden felekezethez tartozó előkelő sziléziai személyek társaságában, akik a fennhatóságuk alá tartozó területek egész lakossága nevében beszélhetnek.

Még valamit kell szem előtt tartani, amely az egész vállalkozásnak zálogát képezi és ez a titoktartás. Enélkül semmit sem lehet tenni, mert, hogy ha a lakosság valamit megsejt, akkor nehéz lesz őket előre meggyőzni arról, hogy nem lesznek ugyanolyan sanyargatásoknak, ellenségeskedéseknek kitéve, mint Morvaország lakossága, amikor a magyarok annak alsó részébe betörtek.[20]

Hanem nagy gondot kell fordítani arra, hogy meggyőzzük őket arról, hogy a magyarok az országba azért jönnek, hogy őket támogassák, nem pedig, hogy felprédálják. Ezt csak akkor fogják elhinni, ha látják, hogy Fenséged csapatai nagyszámban, a legnagyobb rendben vonulnak be Sziléziába és a legkisebb garázdálkodást sem követik el és meg kell nekik azt is magyarázni, hogy mi a célja ennek a bevonulásnak. Ha ez sikerül, akkor minden nagyobb feltűnés nélkül meg fogja adni a lakosság mindazt a segítséget, amit én ebben az emlékiratban ígértem.

A legalkalmasabb időpont a betörésre május vége lenne, amikor a téli szállásokon lévő csapatok új hadműveletekre indulnak. Mindehhez

[20] Az emlékirat írója bizonyára Ocskay, Károlyi betöréseire céloz 1705—1706-ban.

bizonyos előkészület kell, és legalább körülbelül 5000 emberből álló rendes haderőre lenne szükség, hogy az expedíció sikerüljön. Ha ez már ebben az évben nem volna lehetséges, akkor tessék azt a jövő évre elhalasztani és Fenséged addig háborúját védekező módon folytassa, hogy megtartsa hazáját, amelyet... (pour conserver le pais, qu'elle)..."

* * *

Itt, ezzel a befejezetlen mondattal végződik az emlékirat, de valószínűleg ezzel amúgy is véget ért volna, mert úgy látszik, mindent elmondott, amit Rákóczival közölni akart. Ha mindaz igaz, amit írója elmondott, akkor Rákóczinak valóban reménye lehetett volna ahhoz, hogy a sziléziai expedícióval rendkívül nagy horderejű külpolitikai és hadászati eredményeket érhessen el, természetesen csak akkor, ha sikerül kuruc hadinépét feszes kötelékben, fegyelmezett haderőként bemutatni Szilézia lakosságának és megakadályozni csapatainak minden önkényes harácsolását, kártevését. De hogy ebben a legideálisabb helyzetben sikerült volna-e neki XII. Károly svéd királyt is bevonni nagyvonalú terveinek keretébe, — az kétséges. A svéd király ekkor már erősen készült Nagy Péter cárral való leszámolásra, — amint ő hitte, — hogy az északi háború győzelmes befejezésével magához ragadja az északi államok feletti hegemóniát. Ebben csalódott, mert Péter cár poltavai nagy győzelme ezt a tervét végleg sírba döntötte.

Rákóczi bizonyára érdeklődéssel olvashatta sziléziai hívének részletes tájékoztatását. Hogy az abban rózsás színekkel festett helyzet valóban megfelelt-e a valóságnak, és nem csupán a tartomány lakossága egy részének — főleg főnemesi osztályának — magánvéleménye és kívánsága volt-e, ma már nem tudjuk eldönteni. Az emlékirat írója minden bizonnyal művelt, olvasott és a történelemben jártas ember lehetett — bár a Bethlen Gábor dolgaival való összehasonlítása Rákóczi tervezgetéseinek — nem egészen helytálló és érthető. Hogy a vallási, jobbanmondva felekezeti kérdések taglalását ilyen nagyvonalú külpolitikai tervezgetések keretében is fontosnak tartotta, azt megértjük, mert a protestáns rendek támogatása a katholikus Habsburg-politikát folytató körökkel szemben, Rákóczi ügyének csak használt volna.

Mindez ma már csak egy érdekes történeti visszapillantás. A szerencsétlen trencséni csata után Rákóczi tervezgetéseiben már sem a porosz királyfi magyar királyjelöltsége, sem egy sziléziai betörés felmelegített újabb terve nem kapott helyet, és nem is lett volna időszerű.

Markó Árpád,
a történettudományok kandidátusa

MIHÁLKA ENDRE
48-AS HONVÉDALTISZT EMLÉKIRATÁBÓL

Mihálka Endre emlékiratában az 1848—49-i szabadságharcban viselt dolgait és a szabadságharc leverését követő honvédüldözéseket *élményei és jegyzetei alapján* már több mint száz évvel ezelőtt, *1854-ben feldolgozta.* Kézirata a nagy idők hiteles, hűséges megvilágítása. Az emlékiratból addig is, míg egész terjedelmében megjelenik, itt néhány részletet mutatunk be.[1]

Mihálka munkájának érdekessége és jelentősége éppen az, hogy nem politikus, nem hadvezér, az eseményeket irányító, felülről szemlélő ember írta. Ilyen feldolgozást, visszaemlékezést szabadságharcunk történelmi irodalma elég sokat ismer.[2] Mihálka azonban, mint egyszerű harcos, honvédaltiszt, benne élt az események, küzdelmek, csaták viharában. Amiket ő látott, tapasztalt, megfigyelt és leírt: *a kis részletek* sokszor élesebben tárják elénk szabadságharcunk ügyét és eseményeit, mint a kormányrendeletek vagy a vezetők nyilatkozatai.

Az emlékirat ugyanakkor az egyszerű honvéd példamutató hazaszeretetének, hősi helytállásának is felbecsülhetetlen értékű forrása.

Mihálka 1848-ban *szegény munkás,* vándorúton lévő szabólegény volt. 7 éves korától árva gyermekként nőtt fel, mert szüleit még az 1831. évi nagy kolerajárvány idején elveszítette. Iskolába csak 12 éves koráig járt, falusi iskolába; oda is csak télen, mert máskor a nevelőapja juhnyáját őrizte. Műve előszavában elnézést is kér az olvasótól, hogy „irálya", vagyis stílusa, kifejezései nem olyanok, „miként azt egy

1 Munkájának címe: *Mihálka Endrének 1848/9-dik évi Függetlenségi harczokban, mint honvéd altisztnek, a 48-dik honvéd zászlóalj alatt* (ceruzaírással betoldás: *VI. század I. szakasza*) *viselt dolgai, és az utóbb bekövetkezett honvéd üldözések. — Leírta mindezeket 1854-évben, Ozorán.* — A kéziratot a kiskunfélegyházi Kiskún Múzeum őrzi. Ide Mihálka Endre Kiskunfélegyházán lakó fiának, Mihálka Gézának adománya folytán került.

2 *I. Tóth Zoltán* szerk.: Magyar történeti bibliográfia, Bp. 1950, III. köt. 73—75. o. — Az itt felsorolt közel 200 magyar szerzőtől származó, magyar és idegen nyelvű napló, emlékirat közt csak igen kevés az egyszerű honvédek feljegyzése. Azt, amit Mihálka Endre műve előszavában óhajként fejezett ki: *„bár csak minden volt honvéd bajtársam, a közvitéztől kezdve a tábornokig, írná le ama szent ügyért harczolva tett viszontagságaikat"* — csak kevesen teljesítették; főkép az egyszerű harcosok közül.

nagy iskolákat végzett egyéntől kívánni lehetne". Tanulási vágya azonban nem hagyta nyugodni. Önképzéssel egyre gyarapította ismereteit.

A nagy őszi honvédtoborzás idején, 1848 októberében, Mihálka Szombathelyen dolgozott. Minden áldozatra, az önfeláldozásra is kész hazaszeretete, szabadságszeretete indította arra, hogy mint „önkéntes', a forradalmi idők és harc jelentőségének tudatában, lelkesen a honvédek sorába álljon. Emlékezései bevezetőjében erről így ír:

„A szabadság fájának — melynek elültetése annyi sírba s ápolása annyi vérbe került, — s az azt kidönteni törekvő dühös elem ellen megvédeni én is föláldozám magam..."

Ami értéke egy szegény munkásembernek volt, a szent ügy érdekében azt is mind föláldozta: polgári ruháit, ingóságait eladta. Ennek árából honvédruhát készíttett magának. A toborzáskor kapott 20 pengő forint „felpénzen" egy szombathelyi nemzetőr „jó harci fegyverét" vette meg. Ezzel küzdött a szabadságharc huszonnégy csatájában, s „mint hű társamat, soha el nem hagytam" — írja Mihálka.

Néhány hetes kiképzés után Mihálka Endre honvéd tizedes, „szakaszvezér' a móri csatától kezdve a Tisza-melléki harcokban, a tavaszi hadjárat dicsőséges ütközeteiben, Buda várának megvívásában, a Komárom körüli küzdelmekben és utolsó kirohanásokban, egész a vár kapitulációjáig mindenütt ott volt. Az első sorokban harcolt. Budavár visszafoglalásakor pl. több honvédtársával együtt „Eljen a haza, veszen a császár!" kiáltással maga tépte ronggyá a védők osztrák zászlaját, s tett el belőle emlékül egy darabot. Mikor azután az ostrom végén a zsákmányolt osztrák hadipénztárt többedmagával felszállította Görgey főhadiszállására, a Svábhegyre, s itt a tisztek a zászlófoszlányért pénzt kínáltak neki, önérzetesen, büszkén mutatott a várra: „Ott ingyen kaphattak volna." Az ácsi csatában súlyosan megsebesült, majd Klapka tábornok tűzte a mellére a harmadrendű érdemjelet.

Mihálka emlékirata nem egyszerű eseményismertetés. Ha csak az lenne is: a csaták leírása, a harcoló egységekről közölt adatok, a honvédek életének rajza, kiképzésük, felszerelésük, csapatbeosztásuk ismertetése miatt az 1848—49-es szabadságharc történelmi irodalma már mint értékes forrást tarthatja számon, használhatja fel. Mint szabónak pl. különleges érzéke volt a külsőségek, a honvédek, tisztek ruházatának leírására.

Mihálka Endre azonban eszmei harcos is! Éles megfigyelő, bíráló. Közlései nem maradnak csak a részleteknél, hanem ezeken felülemelkedve, sokszor vizsgálja az események okait és a közöttük lévő összefüggéseket. Ítéletet mond egész a felső hadvezetésig, s az ő szavaiban, bírálatában, az egyszerű honvéd vélekedésében a nép ítélete hangzik. A múlt idők történetírásának minden igyekezete, hogy Görgey szerepét az árulás bélyegétől megtisztítsa, kárbaveszettnek tűnik fel, amikor pl. a nép egy-

szerű fia, az egyszerű honvéd, amilyen Mihálka Endre is volt, így vélekedik róla:

„Görgei rútul használta fel a nép és a honvéd hadsereg iránta tanúsított, tántoríthatatlan bizalmát s ragaszkodását; a nemzet nagyon csalódott, midőn Kossuth Lajos a polgári és katonai hatalmat Görgei Arthur-ra bízta, ki azt saját érdekeire használta fel, s vele a nemzet bukását idézte elő... kit mi meglátva, mint egy hadistent tiszteltünk, kinek csak egy szavára a haza érdekéért, készek voltunk a legbizonyosabb halálba rohanni... ezen férfiú tehette velünk azon csúfot, melyet neki megbocsátani, talán még a legutolsó közhonvéd sem fog soha!"

Mihálka a gyűlölt osztrák zsarnokság bukását is rendületlen hittel hirdette, mint egy eljövendő forradalmi harc eredményét: „el fog majd egykor jönni az idő, a számonkérés és fizetésnek ideje; midőn... a leigázott nép sóhajából egy rettenetes orkán fog kerekedni, mely felkorbácsolja a nép millióinak érzelmeit, mint hánykódó tenger, irtózatosan fog elnyelni benneteket."

Néhány idézetben Mihálka Endre személyében egy eddig ismeretlen népköltőt is bemutatunk. A saját verses életrajzában közli, hogy midőn a juhokat őrizte, a szél egy széttépett könyv lapjait hozta felé. Ezeken „literatura volt, remek darabokban". A versek nagyon megtetszettek neki, megtanulta őket:

Utóbb a rímeket
tanulmányozgattam,
melyeken magamtul
Dalt írni próbáltam.

Említi is, hogy a móri csata előtt honvédtársait versek szavalásával tüzelte a harcra. Népdalszerű, a honvédek életéről szóló, a szabadságharcért lelkesedő versei közül többet emlékirata fejezeteinek elején közölt, más verseit az emlékirat végén találjuk. Ezek az újonc dalától kezdve, a forradalmi indulón át a száműzöttek keservéig, a honvédözvegy bánatáig, Petőfi siratásáig mind a hazaszeretet mély érzelmeit fejezik ki.

Mihálka emlékiratának mintegy kétharmad része a szabadságharc eseményeiről szól. Ennél nem kevésbé érdekes és értékes munkájának a honvédek üldözését ismertető második része. Megrázóan írja le mindjárt a komáromi fegyverletételt:

„a véres csatákba vígan és örömmel rohantunk, melyet rendesen csak lakodalomnak neveztünk, s most!... midőn egy délután azon parancs jött, hogy az egész zászlóalj álljon ki, mert a fegyvert letesszük, valamennyien elhalványodtunk s remegve engedtünk a parancsnak."

A fegyverletétel után a komáromi várból távozó honvédeket nemcsak az osztrák katonák gúnyolták „republikaner Hund"-nak, s bántak

velük olyan megalázóan, amilyenek csak a „kislelkű gyáva szolgák tudnak lenni", hanem találkoztak „császári magyar" katonákkal is, akik őket „Kossuth kutyáknak, revelisttáknak,[3] fölségsértőknek" szidalmazták. Mihálkának ez fájt a legjobban. Elmondja, hogy az ellenségnek a kapituláció alkalmával csak a zászlójuk üres tokját adták át, magát a zászlót a tisztek elrejtették, megmentették.[4] Mikor a kapitánya őt könnyezni látta, ezzel vigasztalta: „Kossuth Lajos nem sokára vissza jön nagy hadsereggel, s újra fegyverre szóllít majd bennünket..." Mihálka azonban már tragikusabbnak látta a helyzetet, hogysem ebben hinni tudott volna.

A szabadságharc végén a honvédruháján, vörös szalagba göngyölített vitézségi érmén és 20 pengő Kossuth-bankóján kívül nem volt egyebe. Utóbbi értékeit a kabátja belsejébe varrva rejtegette, és sikerült is megmentenie.

A katonafogdosás, embervadászat elől hosszú ideig bujdosott. Szombathelyről sikerült megkapnia a vándorkönyvét: „hajh, de hiányzott belőle tizenkét hónap, t. i. melyet a forradalomban fegyver alatt töltöttem el..." Ezen a hiányon azonban egy kis hamisítással lehetett segíteni. A honvédüldözés, kegyetlenkedés, beárulás több esetét mondja el. Maga is alig pihen meg az egyik helyen, már tovább kell futnia. Csak akkor vigad ő is egy kicsit, mikor az egyik kocsmában menekülő honvédekből lett betyárokkal találkozott. Együtt éltették Kossuth Lajost, Perczel Mórt, énekelték a Kossuth-indulót. Amikor a puszták szülöttei körében a hazaszeretet tüzének fellobogását látta, csak akkor támadt reménye a szabadság feltámadásában:

„szent hazám, te neked vannak csak igaz fiaid, kik veszélyeidben védnek, s bukásodat gyászolva, könnyezve vigadnak... néked vannak fiaidból, téged védő lelkesült katonáid, csak a szabadság zászlóját lássák előttök lobogni; a halál nekik dicső föltámadásnak tűnik fel; a zsarnokoknak csak bérszolgájok van..."

Mihálka végül is, hosszas bujdosás után Tolna megyében, Ozora községben telepedett le. Itt 1851-ben elkészítette remekét, bevették a céhbe, s még ebben az évben megnősült. Azt, hogy honvéd volt, a legnagyobb titokban kellett tartania. Az elnyomatás idejére jellemző, hogy még a feleségének is csak akkor merte elárulni, hogy honvéd, mégpedig sebesült honvéd, amikor már a második gyermekük is megszületett: „de bizalmatlankodni kellett akkor, még a testvéreknek is egymás iránt, mert akkor olyan korszak volt!" — írja Mihálka.

3 Vagyis rebellisek = lázadók, pártütők.

4 A 48. zászlóalj rövid történetét ismertető egyik közlemény is megemlíti, hogy a zászló „mint történeti becses kincs, a Szabolcsi honvéd egylet által a megyei levéltárban őriztetik". — *Krudy Gyula:* A szabolcsi 48-ik honvéd zászlóalj rövid történeti vázlata. — 1848—49. Történelmi Lapok, 1892, évf. 39. o. — A zászlót tehát valóban sikerült megmenteniök.

Emlékiratát elkeseredett szavakkal zárta be. Sokat szenvedett amiatt, hogy kartácsszilánkkal összetört mellcsontja, bordái nem rendesen forrtak össze. Görnyedő szabómunkája közben a mellében állandóan szúró fájdalmat érzett. Még ennél is jobban fájt azonban neki az emberek részvétlensége: „a haza, melynek védelmében e kapott sebeim fájdalmait szenvedem, elfordul tőlem, s mostoha gyermekének tekint; s vannak többen, kik vigasztalás helyett nem szégyenlik hozzám azt mondani „úgy kell! minek lettem honvéd..." Felsóhajt, hogy az ácsi osztrák sáncok ellen intézett roham alkalmával a golyó miért csak félig ölte meg. Ő, a „szabadságért küzdött szabadtalan", az elnyomatás korában, szenvedéseiben, nyomorában már csak a halál gondolatában talált vigasztalódást.

Nagy családjával, nyolc kis gyermekével, betegen, szabómunkája csekély keresetéből végső inségbe jutott. A kiegyezés évében, 1867-ben a honvédelmi minisztériumba, a Honvéd Segélyező Bizottmányhoz támogatásért folyamodott. Hivatkozot a kitüntetésére, sebesülésére, betegségére, nyomorára. Ezekről volt parancsnokai és kezelőorvosa bizonyítványait mellékelte, „de hiába várta annak eredményét mindhalálig, nem érkezett meg soha". — Ezt már a családtagjai jegyezték föl.[5]

Mihálka előszavában megemlíti, hogy emlékiratát a gyermekei számára készítette, „hogy majd midőn érett korra jutnak, meg tudhassák, hogy atyjok mit állt ki, és szenvedett az 1848/9 diki szabadság harcok alatt." Hangsúlyozza, hogy amit megírt, az „nem légből kapkodott állítás, vagy hiú hírvágy ösztöne, hanem valóban megtörtént igazi tény, melyet majd, habár igen késő idővel is, a história lapjain a történet musája is fel fog mutatni, s igazolni fogja."

Valóban, Mihálka fenti kijelentését a tudományos ellenőrzés teljes mértékben alátámasztja. Közlései a szabadságharc történetét ismertető tudományos munkák és egyéb források, emlékiratok adataival megegyezőek. Mihálka legfeljebb csak az egyes helyzetekben a hadvezetés elgondolásait, céljait nem ismerte, bár helyenként még ezekre is kitér, és a csaták jelentőségét igyekszik megvilágítani. Az összefüggéseket vizsgáló történelmi munkák viszont éppen azt ismerik és tárgyalják kevésbé, amiről Mihálka emlékirata is beszámol: a honvédek életének apró részleteit, egyéni tetteit, gondolkodását, érzelmeit. Ebben van Mihálka munkájának, mint történelmi forrásnak, elsőrangú jelentősége.

Mihálka emlékiratának közzétételét „habár igen késő idővel", megírása után több mint egy évszázad múlva, egy sokat szenvedett hős honvéd emléke iránt némi jóvátételnek is szánjuk. Feljegyzéseiből nemcsak az ő fiai tanulhattak önfeláldozó hazaszeretet, a szabadság ügyéért való lelkes odaadást, hősies helytállást, hanem munkája kinyomtatása révén tanulhat majd belőle egész népünk.

[5] A bizonyítványok másolata Mihálka több kéziratával együtt szintén a Kiskun Múzeumban található.

A fia, *Mihálka Géza*, aki az emlékiratot megőrizte, követte apja útmutatásait: évtizedekig a kiskunfélegyházi 48-as függetlenségi párt közismert, vezetőségi tagja és az iparos tanulóifjúság kultúrcsoportjának vezetője volt. Az ő sírköve is ezt hirdeti a kiskunfélegyházi temetőben: „... nemes lélek, jó hazafi volt. Kövessétek példáját."

I.

Mihálka Endre emlékirata első fejezetében arról tudósít, hogyan lett honvéd. Közli, hogy mint újoncot, *a szabolcsi, 48. honvédzászlóaljba* osztották be.

Mindaz igen értékes adat, amit a honvédtoborzásról, zászlóalja szervezetéről, vezetői jelleméről, a zászlóalj kiegészítéséről vagy a szakaszában lévő honvédek származásáról ír. A földművesekből lett honvédeken kívül találunk itt kiszolgált császári katonát, lengyel származású pálinkafőző legényt, muzsikus cigányt, pipakopakoló izraelitát, kovácslegényt, diákokat. Egy zászlóaljban szolgált pl. egy idős apa a két fiával. Amint a csaták a honvédek sorait megritkították, a hiányt ismételten újoncokkal egészítették ki. Így kaptak később, „Bematyus" ajándékaképpen már nagyobb számú román újoncot is. A „szabolcsi" zászlóalj tehát nemcsak megyebeliekből állott, hanem utánpótlását az ország minden részéből származó újoncokból is kapta.

Mihálkánál a 48. zászlóalj megalakulására vonatkozólag nem találunk adatokat, mert őt is ide már a Dunántúlon osztották be. Ekkor, 1848 decemberében a 48. zászlóalj, Ausztria területére történt betörése után, már visszavonulóban volt. Kiegészítésül közöljük, hogy ez a zászlóalj, mint Szabolcs megye „mozgó nemzetőr zászlóalja", 1848. szept. 12-én esküdött fel. A kormány Patay István őrnagy, a zászlóalj parancsnokának vezetésével Pestről hamarosan Perczel Mór dandárához, Dunaföldvárra irányította. Okt. 7-én Ozoránál már részt vett Perczel Zrínyi-csapatával és a Görgey vezetésére bízott Hunyady-csapattal a Horvátországból hazánkba betört Roth-féle hadosztály elfogásában.[6]

„Letévén ekkor nemzetőri jellegét, a szabolcsi 48-ik honvédzászlóalj címén, a rendes honvédek sorába osztatott be."[7]

Ezek előrebocsátása után lássuk Mihálka szövegét: hogyan került ehhez a zászlóaljhoz, mit közöl annak szervezetéről, harci tetteiről.

[6] *Krudy:* i. m. 38. o., és a katonai történet kiegészítésére v. ö. *Rüstow:* Az 1848—49-diki magyar hadjárat története (Ford.: Vértesi Arnold és Áldor Imre, Pest, 1866.) I. köt. 57—62. o. — A 48. zászlóaljba állt be Pesten *Kárpáti Nagy Benő*, s ő emlékezéseit Egy honvéd albuma címen írta meg. (Nagyvárad, 1887.) Ő említi, hogy a 35. sz. Zrínyi- és az 50. sz. Hunyadi-zászlóaljhoz Nagykanizsán még a zalai 47. zászlóalj csatlakozott (24—25. o.) Ezeknek a zászlóaljaknak a szabadságharcban, a 48. zászlóaljjal együtt vivott harcairól Mihálka is többször tesz említést.

[7] Krudy: i. m. 38. o.

Honvéd lettem

Önkénytessé lettem rózsám,
Meg csak most illik szád csókja reám,
Jobb karommal védem a hazát,
Téged a ballal karollak át.

Az 1848-dik évben Szombathelyen, mint szabósegéd Nedvig N. szabómesternél dolgoztam; sorsom a legboldogabbak közé tartozott, mint egy szegény kézműves segéde csak lehet; mert szorgalmam után soha szükséget nem szenvedtem, és mindenki által, mindenütt kedvelve és szeretve voltam.

A szabadság fájának — melynek elültetése annyi sírba, s ápolása annyi verbe került, — s az azt kidönteni törekvő dunos elem ellen megvédeni, én is feláldozám magam, 1848-dik év október 27-dikén, Vendel testvéremmel együtt, a toborzási hadfogadónál, mindketten felcsaptunk önkényteseknek, s ugyan akkor velünk együtt két ötödik osztályú tanuló is, nevök: Simon Vendel és Csáky Ferencz, kik igen jó barátaim voltak, s kikkel utóbb egy zászlóaljba is lettem beosztva.

Mind négyen a Szombathelyi megyeház nagy termében meg lettünk vizitálva, hárman tökéletesen beváltunk, t. i. én, Simon Vendel és Csáky Ferencz; Vendel testvérem, nagy keserűsége s bosszúságára, nem vált be, mivel nyakán gyermekkori mély sebforradások voltak, hogy idővel arra ne utaljon, mintha a csatákban kapta volna, s ez által segélyt igényelhessen.

Könyörgött, rimánkodott, hogy ha már én beváltam, mint testvérje, vegyék be őt is s ne utasítsák el, hasztalan volt minden; minket feleskettek; testvéremet elutasították, a városból is elment másnap, s előttem tett oly fogadást, hogy addig meg nem nyugszik, míg honvédnek valahol fel nem veszik; akkor majd a harczmezőn ismét találkozandunk, a mi később csak ugyan még is történt.

Mi nekünk pedig, felesketés után, húsz pengő forintot adtak, felpénzt; melyen én azonnal egy Szombathelyi nemzetőrnek jó harczi fegyverét vettem meg; — mivel ki volt adva, hogy a magyar seregek lefelé húzódnak; tehát a kormány parancsa; hogy mindenki fegyverét adja be, hogy a császáriak utánunk jövén, be ne szedhessék; — e fegyvert huszonnégy csatában mint hű társamat, soha el nem hagytam, mind addig, míg 1849-év július tizenegyedikén tetemes megsebesülésem következtében eszméletemet vesztve, az Ácsi harczmezőn örökre elmaradt tőlem, mit utóbb felüdülésem után, másikkal kellett felcserélnem.

Ruháim s egyéb ingóságaimat mivel bírtam, s a mikre többé szükségem nem volt, eladtam, s az értök kapott pénzen magamnak honvéd ruhát készíttettem, tetőtől talpig felszereltem magamat, a mi ruhanémüre csak szükség volt, a legkisebb darabtól kezdve a legnagyobbig.

Ezentúl minden nap gyakorlatra jártunk, naponta kétszer, t. i. délelőtt és délután, mindaddig, míg deczember utolja felé Perczel Mór tábornok a Fridau-i csata után, seregével Steierországból, Vasvármegyén keresztül Szombathely felé húzódott táborával.[8]

Fridau Steierország egyik tekintélyes gazdag városa; Perczel Mór tábornok az ott táborozó cs. hadsereg ellen vezetvén táborát, melyet ott szerencsésen szétvervén, a várost elfoglalta, s talán tovább űzte volna az ellenséget, ha Bécsnél hadseregünket Vindicsgrácz cs. tábornok vissza nem nyomja, minek következtében Perczel Mór tábornok vissza vonult. Szombathely mellett Rum nevű helységben vetettünk át, mint szállító csapat Perczel táborába, s ott beszállásoltak bennünket.[9]

Másnap Tődtős[10] nevű helységben szállásoltak el bennünket, a tábort pedig a körüllevő falvakban; másnap az 1848-diki Karácsony napja virradt fel ránk, derült csikorgó kemény száraz fagyos hideg idő s e nap Somlyó alatt Jenőre[11] vonultunk be, s a tábor szinte a környékben levő helységekbe lettek beszállásolva. Én Jenőn Bodó hadnaggyal, ki nagyon kedvelt engem, Jankovits nyugalmazott császári ezredes, s gazdag földesúrnál lettünk beszállásolva; ki egy igen öreg ősz hadastyán, s kedélyes víg kedvű öreg volt; igen sokat beszélt a Franczia háborúról, melynek több csatáiban igen nagy részt vett, s bennünket a legelőzékenyebb vendégszeretettel fogadott és vendégelt meg, sőt azon faluban beszállásolt honvédeknek, karácsonnapi áldomásul több akó bort hordatott ki vedrekben, melyet aránylag kellett kiosztani, kastélya előtt, míg ő az ablakból nézve a harczfiak bor által kapott kedvőkön gyönyörködött.

Másnap este későn értünk be Pápára, hol szinte Bodó hadnaggyal voltam együtt szálláson, itt a nemzetőrök felkérték Perczel Mór tábornokot, hogy engedje meg, hogy ők állhassanak őrt, s mindenütt tehessenek hadi szolgálatot, az elfáradt honvédek helyett; s a honvédekkel itt a legelőzékenyebb vendégszeretettel bántak, sokan dicsekedtek a honvédek közöl, hogy ez éjjel gazdájok lakomát rendezett számokra; másnap reggel fel lett állítva a tábor tovább indulásra; s a híres Szabolcsi

8 Mihálkának ez a hallomásból vett értesülése is hiteles. Perczel Mór Csáktornyáról kiindulva, nov. 3-án tört be Stájerországba. Friedau városát elfoglalta, de hamarosan visszatért. (V. ö. *K. Nagy Benő:* i. m. 25—26. o. és *Gelich Rikhárd:* Magyarország függetlenségi harca 1848—49-ben. Bpest, 1883. I. 478—479. o. — Ugyanitt adatok arról, hogy Perczel Mór mintegy 6000 főnyi seregét a Dunántúlon nagyobb számú újonccal egészítették ki, s a 48. zászlóalj toborzási helye Szombathelyen és Zalaegerszegen volt. (I. 448. és 479. o.)

9 Miután Windischgrätz 1848. dec. 14-én Görgey ellen támadását megindította, Kossuth dec. 16-án Perczelnek parancsot küldött csapatai visszavonására és a Görgeyhez való csatlakozásra. — Perczel dec. 23-án érkezett Rumra, 26-án Pápára. — V. ö.: *Gelich:* i. m. II. 133. o., *Rüstow:* i. m. I. 78. és 125. o. — *Mihálka* közlései tehát, bár egyes napok dátumát nem jelzi, pontosan megegyeznek a szabadságharc katonai történetét ismertető munkák adataival.

10 Rábatőttös község, Vas megyében, Rum mellett.

11 Somlójenő község, Veszprém megyében, Pápától délre.

önkényesek, vagy számra 48-dik zászlóalj Grofikastely előtt lett fel állítva, s minket, vagy 150 fore menő ujonczokat ezen zászlóaljba osztottak, engem többekkel együtt a 6-dik század első szakaszába mint tiszteletbeli tizedest, Simon Vendelt az első, Csákyt pedig a második szakaszába, szinte mint tiszteletbeli tizedeseket osztottak be; 1848 decemberben 27-dikén zászlóaljnak örnagyja volt *Patay István,* tősgyökeres magyar a csatákban elszánt, vakmerő, bátor, barna arczú, sűrű, tömött fekete szakállú és hajú, magas, erős testalkatú; segédtisztje volt *Böszörményi László,* igen barna arczú, sűrű fekete szakállú és hajú, sugár termetű volt.[12]

A 6-dik század kapitánya *Rakovszky Sámuel,* volt nyugalmazott császári kir. kapitány.[13]

Főhadnagy: *Apagyi Simon,* Szabolcs megyei tisztviselő volt; az alhadnagy nevét már elfeledtem, ez egy fiatal mintegy 22—23 éves volt, Szolnok bevétele után megbetegedett, utóbb elmaradt, s vissza sem tért a zászlóaljhoz, s helyette Tiszafüreden Sennyey nevezetű őrmester lett kinevezve.

Számadó őrmester volt: *Majos Sándor,* ez mindig lóháton ülve ment, mert szegénynek lábai köszvényesek voltak, melyeken igen nagy posztószélből fűzött tutyikat viselt; a csatákban soha sem jelenhetett meg, ő csak a század számadásait vezette, Kenderesen elmaradt zászlóaljunktól, s többé nem tért vissza.

A rendező őrmester: Miketz Sándor, ez egy szép, fiatal, piros, karcsú ifjú volt, oskoláit Szathmárban végezte, a csatákban bátor volt, de egy kissé könnyelmű, miért is bátyja, ki ekkor az első századnál volt főhadnagy, később a 6-dik századnál lett kapitány, mint gyámnoka igen sokszor figyelmeztette és pirongatta.

Káplárok voltak: Böszörményi Sándor, mint szakaszvezér, a segédtisztnek testvér öccse; második tizedes Vekerdy, mestersége szíjgyártó volt. Második szakaszvezér Anófry József. Harmadik szakaszvezér Bán János. Negyedik szakaszvezér Bakkó László.

Az első szakasz közvitézeinek nevei következők: Vörös Antal, Szabó József, Zsíros János, Vona Mihály, Kajatin András, Kardos Mihály, Vajas Mihály, Bognár József, ez kiszolgált császári katona volt, Nyenyiga János, öreg Szabó József, igen öreg ember volt, két fiával ezen

[12] A 48. zászlóalj tisztjeinek, így Böszörményi Lászlónak vitézi tetteiről is feljegyzéseket őrzött meg a zászlóalj tábori naplója. Ezt közölte *Szabó Ábrahám:* A Szabolcsmegyében alakult 48-ik honvéd zászlóalj 1848—9-ik évi tábori naplója cimen, a Nyíregyházán megjelent Nyír e. újság 1868. évi 1., 3. és 5. számában. — Az ácsi csatával kapcsolatban *K. Nagy Benő,* a 48. zászlóalj vitézségéről szólva, Böszörményi Lászlót a „hősök hősé"-nek írja. i. m. 84. o.,

[13] Később, mint őrnagy, a zászlóalj parancsnoka lett. — Zászlóalja a Komárom melletti monostori sáncok visszafoglalásával, 1849. július 2-án olyan hőstettet hajtott végre, hogy kitüntetésül alezredessé léptették elő, s II. rendű érdemjellel díszítették fel. (*Mihálka* későbbi előadása és *Krudy:* i. m.)

zászlóaljnál szolgált, Tóth Ferke, Deminzius János, ez egy lengyel születésű pálinka főző legény volt, Vadótz József, Balog János, Aranyi István, Fülöp József, Sebők Ferencz, Bay Ferke, Fekete Károly, ez vasmegyei kovátslegény volt, Bartha József, Brenner Lőrincz; Horváth Sándor, vasmegyei muzsikus cigány volt, Simon, ez izraelita volt, Szabolcsi, mestersége pipakopakolás, Kilián Mihály, Erdey Mihály, Postár József, Stibrich, Ferenczy József, Bíró, Robcsek György, Babics Pál, Sarkady András, Agárdy, Zondy Ferencz, Bányász János, Széplaky M.

Élelmező főhadnagy: Derzsin.

Tehát a mint Pápán beosztottak bennünket, reggel mintegy 8 órakor még azon nap deczember 27-dikén megindultunk Kisbér felé, Pápa és Kisbér között, egy faluba érve beszállásoltattunk; 28-dikán reggel kiállított bennünket Perczel tábornok; csatára készen felállítva húzódtunk Kisbér felé, mert Bábónánál Görgey megütközött Vinditcsgräczczel, s a sűrű ágyúdörgés hozzánk hallatszott, sőt több csász. holánust[14] láttunk mellettünk a balra eső erdőből kibontakozni, kik Görgey hátrálása után szétszáguldtak a vidéken, de huszárjaink feléjök vágtatva, vissza vonultak az erdőbe; estére értünk be Kisbérre, hol Görgey szétvert táborának egy része, mely oda menekült, már beszállásolta magát; s a nagy hideg ellen hogy óva lehessünk, egy egy szakasz került egy szobába...

...éjjeli 11 órakor jött a parancs, hogy készen legyünk a tovább indulásra, csakugyan fél 12-kor elhagytuk Kisbért, azok is csatlakozva hozzánk, kik Bábónától ide menekültek, mert Görgey a hadzömével Csákvárnak húzódott, reggeli 8 órára értünk *Moórra*, az elő őrsöket kiállítva, az egész tábor be lett szállásolva, én a szakaszommal a város közepén egy zsidó korcsmároshoz jutottam, hanem mivel csak olyan rezolva[15] káplár voltam, mindig talpon kellett lennem, mert úgy volt mondva: hogy ezen éjjel tovább vonulunk; egész nappal és éjjel poggyászos szekér után jártam, a század számára, de nem hogy szekeret vagy kocsit kaphattam volna, de a térparancsnok lakásához közel sem lehetett menni, a sok szekeret és kocsit követelő katonáktól; végre erőszakhoz nyúltam és hat fegyveres legényt vettem magamhoz, azután házról házra jártuk a várost, nem kérve senkitől engedélyt, hanem a hol szekér volt az udvaron vagy szín alatt, bementünk s a gazdának addig békét nem hagytunk, míg be nem fogott; reggel mint egy 4 órára meg volt hajtva a 4 podgyászos szekér a kapitány szállására, de különösnek tűnt fel előttem, hogy kapitányunk és Majos őrmester, betegségük következtében, még az éjjel Székesfehérvárra mentek, és Apagyi Simon főhadnagy vette át, azaz hogy arra bízta a század vezényletét; ekkor jutott eszembe a mit előtte való estve, az őrnagyhoz egy levelet vittem a kapitánytól

14 Az *ulánus* (lándzsával felszerelt lovas katona) szó megváltoztatott alakja.
15 = *rezerva*, vagyis tartalékost jelentő szó népnyelvi alakja.

s mit ekkor tőle hallottam, a mint a többi főtisztekkel[16] beszélgetett, hogy ő nem bízik hozzá, hogy még az éjjel Vindicsgrácz meg nem támadja a várost, s őt talán az ágyból hurczolják el, mert miután Görgeit — folytatá tovább — Bábolnánál megverték, most bizonyos, hogy minket akarnak megtámadni, és hogy ha az éjjel nem, reggel bizonyosan roppant erővel jönnek hegyibénk a németek, melyet nekünk, bár csak 13-ezeren vagyunk, és ők miként hallottam, vannak vagy 40-ezeren, hogyha mind elveszünk is, a csatát el kell fogadnunk, hogy feltartóztathassuk őket, míg Pestről a miniszterium a Tiszántúlba mehet, a pénz és bankó sajtóval,[17] tehát azon tisztek a zászlóaljból a kik gyengélkedők vagy betegek, jó lesz, ha még az éjjel Fehérvárra mennek; tehát Rakovszky és Majos csakugyan még az éjjel elmentek Fehérvárra, mert az öreg Rakovszky meghűlés következtében csakugyan beteg lett.

A mint a szekereket át adtam, az előőrsre mentünk, az előbbenieket felváltani, a mi megtörténvén, a Győr felől a városba vonuló út mellett, kelet felől a szélső háznál volt az őrtanya, a fegyvereket kulába[18] és egy őrt mellette hagyva (míg a többiek a városon felül voltak mint őrszemek kiállítva), a szobába vonultunk, mert borzasztó hideg volt, és igen nagy száraz fagy, a köd pedig oly sűrű volt, hogy 15-lépésnyire nem láthattuk egymást. Reggel mint egy 8 órakor lévén mindez; éhes voltam, egy legénynek pénzt adtam, melyhez Vekerdy és Böszörményi hozzájárulván, húsért küldtük a legközelebbi mészárszékbe, s módban hagytuk, hogy ha meghozta, rögtön készítse el pörköltnek, én pedig mivel egész éjjel nem alhattam, a szekerek megrendelése utáni lótás futás miatt, ledőltem az asztal melletti sarokpadra, és alig hogy elhelyezkedtem, azon reménnyel, hogy mire a pörkölthús megkészül, egyet jól aluszom, midőn egyszerre 3 ágyúlövés az előőrsön hirdette, „hogy az ellenség itt van"!

II.

Mihálka munkájának második fejezete a *móri csatát* írja le. Az előbbiekből láttuk, hogy Perczel dandára Pápáról dec. 27-én indult el. Másnap, Kisbér felé haladva, már hallották a bábolnai ütközet ágyúdörgéseit, sőt ellenséges lovasok is feltűntek a szemük előtt.

Görgey is dec. 27-én hagyta el Győr városát. Hadserege nagyobb része a „mészárosok útján" Bábolnának tartott. Az őket nyomon követő

[16] A „főtiszt" a szabadságharc idején beosztott *tisztet* jelentett. Megkülönböztettek *törzstisztet, főtisztet* és *altisztet*. A *törzstiszt* a mai értelemben *főtisztet jelentett*, az *altiszt* pedig *tiszthelyettest*.

[17] A Honvédelmi Bizottmány kiáltványa arról, hogy a kormány Debrecenbe teszi át a székhelyét. 1849. jan. 1-én jelent meg. A magyar csapatok gyors visszavonulása folytán a minisztérium elköltözési szándékáról már előbb is terjedtek el hírek, s Mihálka is könnyen hallhatott erről a tisztekről.

[18] Helyesen: gúlába.

osztrák lovas dandár dec. 28-án Bábolnánál beérte és szétverte Görgey utóvéd alakulatait.[19] Az ismeretes hadtörténelmi eseményekkel teljesen egybevágóan mondja el Mihálka a maga megfigyeléseit és azt, hogy Kisbéren már a bábolnai csata után oda menekült katonákat találtak. Ezek hozzájuk csatlakozva, velük folytatták az utat Mór felé.

Mihálka dec. 29-én este zászlóalja tisztjeinek beszélgetéséből leste el és jegyezte fel, hogy még azon az éjjelen a túlerőben lévő ellenség támadására számíthatnak. Nekik helyt kell állniok, az ellenséget fel kell tartóztatniok, hogy a minisztériumnak ideje legyen a Tiszántúlra költözésre, a bankósajtó elszállítására. Ismeretes, hogy Kossuth Lajos valóban az ellenség megállítására hívta fel Perczel Mórt.[20] Igy került sor dec. 30-án a *móri csatára.*

Ezt az ütközetet Mihálka egész részletesen ismerteti. A csata előkészületeit, kifejlését, lefolyását egész az utcai utóvéd-harcokig, majd a csatavesztést követő menekülésüket élénken, szemléltetően vázolja fel. „Nagy" csatának nevezi. Szabadságharcunk hadtörténelmi irodalma is a nevezetesebb ütközetek közt foglalkozik vele.

A móri csatában részvevő magyar és osztrák sereg létszámáról az irodalom eltérő adatokat közöl. Rüstow és az ő adataival megegyezően Gelich Perczel „hadtestét" 5 és fél zászlóalj gyalogságra, 6 és fél század lovasságra és 24 ágyúra, összesen 5600 emberre teszi. Ezzel szemben az osztrák források a magyar sereget 10—15 ezer főre becsülik.[21]

Mihálka a saját zászlóaljukon kívül csak a „harcláncba" kiküldött Zrínyi (35.) és Hunyadi (50.) zászlóaljat, a „Beregi" önkéntes nemzetőr századot és a Miklós-huszárokat említi. Az utóbbiak közvetlenül az ő zászlóaljuk mellett álltak csatasorban. Megjegyzi még, hogy a magyar sereg többi részeit a nagy köd miatt nem láthatta.

Ha a Perczel-féle dandárhoz a bábolnai csata után, Kisbéren csatlakozott, szétvert csapatrészeket is számításba vesszük, a Mihálka által hallomásból feljegyzett szám: „csak 13-ezeren vagyunk", még mindig túlzottnak látszik. Velük szemben így is többszörös osztrák túlerő állott. Amint Mihálka is elmondja, különösen az osztrák tüzérség volt fölényben.

Azt, amit Mihálka a rendkívül hideg időről ír, a móri csatáról szóló egyéb források is megerősítik.[22]

A sebesült honvédek iránt tanúsított bajtársiasság szép példáit mondja el Mihálka. Viszont igen jellemzőek azok az adatok is, hogy a

[19] *Gelich:* i. m. II. köt. 131—132. o. és *Rüstow:* i. m. 128—129. o.

[20] „A folytonos visszavonulás a hadsereg szellemét lehangolta, mindenesetre támadásnak, győzelemnek kell bekövetkezni... csak egyetlen győzelmet, kedves Mór! különben a további visszavonulás a nemzet minden bátorságát leveri," — szólt Kossuth sürgönye. (*Gelich:* i. m. II. 1133. o.)

[21] *Gelich:* i. m. II. 134., illetőleg *Rüstow:* i. m. 154. o.

[22] *K. Nagy Benő:* i. m. 27. o.

tisztek cserben hagyták a legénységet, s a honvédek ezért nekik szemrehányást is tettek.

Mihálka leírása így folytatódik:

Moóri nagy csata

1848 deczember 30-dikán

Igen nagy az ellen száma,
Nagy munka vár a huszárra,
Ágyú s puska, golyót szórva,
Lesz a honvédnek ma dolga.

A ház előtti őr fegyverre kiáltott, az őrszemeket azonnal behúztuk, sorakoztatva befelé a városba vezettük, hol mindenütt dob és trombita riadót hirdettek, s robogva rohantak kifelé a városból; az ágyúk és a huszárok gyors lépésekben vágtattak kifelé, tömött sorokban, s a zászlóaljak gyorsan vonultak dobpergés mellett a harcztérre kibontott zászlókkal; zászlóaljunk is összpontosulva jött szembe velünk, melyhez azonnal mi is csatlakoztunk, s ki vonultunk a városon felül, a Kisbéri út mellett jobbkéz felől, csatarendben állított bennünket, Patay őrnagy, ki szép fehér paripán ülve farkasgubában[23] volt, zászlóaljunk arczban volt felállítva; a város végén kívül, előttünk egy kis hegymagaslaton az ágyúk voltak elhelyezve, mellettünk egyvonalban balról, a Miklós huszárok, ismét azokon túl, a Beregi önkéntes nemzetőr század, azontúl miként volt azt nem tudom, mert a nagy köd mindent eltakart; a Zrínyi és Hunyady zászlóaljak harczlánczban voltak kibocsátva; a harcz megkezdődött az ágyúkkal, a császáriak irtóztató ágyútüzelést bocsátottak ránk, mert igen sok és nehéz ágyúik voltak, ellenben nekünk igen gyenge és kevés, azoknak az ágyújok a legkisebb 6 fontos (itt a golyót kell annyinak érteni), 8—12—18 és 24 fontos; sugár és vetágyújok volt, míg nekünk 18-fontos sugárágyúnk talán nem is volt, vetágyúink csak kevés; ágyúgolyók, melyek a sűrű ködöt utóbb szétverték, úgy sikítottak a ködöt hasítva, mint a sertés, mikor lefogják, az ágyúgolyók, melyek igen sűrűn hullottak ránk, zászlóaljunkból több embert kicsapott; a 6-ik század 1-ső szakaszából, melyben szélről a főhadnagy háta megett a 3-ik sorban volt a helyem, mellettünk a 4-ik tagot, azaz 3 embert egyszerrel kicsapott egy ágyúgolyó, kik azonnal szétmarczangolva szörnyet haltak, és mellettök többen elestek, a légsúlytól az egész szakasz hullámzásban volt; itt voltam legelső csatában, miről valaha a Franczia hadjáratról beszélni hallottam, a Lipcsei ütközetben részt vett hadastyánoktól; itt most annak

[23] A „guba" szó jelentése: felsőruha, kabát. — L. *Szinnyei:* Magyar tájszótár.

szemtanúja voltam, itt láttam az első harczi vért, mindenfelől a halált várva magamra, és nekem jó kedvem volt, mintha nem is a harcz mezején, hanem tánczvigalomban lettem volna, lelkesítő beszédet és verset szavaltam, többi közöl ezt:

Fel harczra vitézek, a kürt riad,
Fel, a vitéz koszorút arat,
Ki vérmezőben ölni vagy
Rontani ősi sereg,
Fent aczéllal vaskezében
Mind gyáva a ki remeg.

De a harczedzett Szabolcsi vitézeknek nem volt szükségök erre, jelszavok ez volt: „döglött kutyának árokban a helye, ha le dől a garádja[24] el van takarva! ha ma meghalok a csatában, holnap nem lesz rá gondom"; ezen jelszavoknak az értelmét szükségtelen magyaráznom, mindenki értheti; s azt csak olyan elszánt önkénytesek mondhatták, minők a Szabolcsiak voltak, kik vitézségök által magoknak históriai nevet vívtak ki.

A három elesett bajtárs közül kettő a Pápán beosztott újonczok közül való volt, egy pedig Szabolcsi, az első sorból.

A Miklóshuszárok balkéz felől mintegy 3 lépésnyire voltak tőlünk egy vonalban, közülök egy őrmester így szólított meg: „Barátom, önnek szerfelett jó kedve van, nem masírozik e még ma a paradicsomba?" „már az mindegy, felelém röviden"; az őrmester elővonta tarsolyát, és egy üveg likőrt vett ki belőle, melyet odanyújtván, engem is megkínált, és én szívesen fogadtam, mert még azon nap sem ettem sem ittam semmit, mert a pörkölthús, melynek elkészítését oly igen óhajtva vártam, az őrtanya tűzhelyén maradt sülőfélben, s úgy hiszem, utóbb valami császári cserepár[25] nyalta meg a száját utána; azután ki vett még a tarsolyból egy kaszafenő követ, mit a többiek is utánozván, és mikínt a kaszások a kaszájokat a réten, úgy ezek a kardjokat nagy csörömpöléssel kezdték fenni; míg ezek történtek, a köd szét foszlott, mint valami óriási fehér oszlopok szerteszét oszlottak a harcztéren, ekkor láttuk az erdőből kibontakozni a vörösköpenyesek tengernyi sokaságát, nagy csapatokban húzódtak jobbra felénk, és a mennyire a szem belátta a harczteret, tengernyi lovasság és gyalogság nyomult szembe velünk, a harczlánc már régebben megkezdte a tüzelést, és az ágyúk mind a két részről pusztítva működtek, a császári lovasság megrohanta a mi ágyúinkat, s mire a Miklóshuszárok fedezésére rohantak, több ágyúink már az ellenség kezébe került, Miklóshuszárok és Sándorhuszárok oroszlánként harczoltak; a

[24] Kerítést, földtöltést jelent. — U. o.
[25] Gyalogos, volt határőrvidéki katonák gúnyneve.

számokat ötszörte meghaladó s többnyire mind vasasokból álló császári lovassággal, de a túlnyomó erő elnyomá őket, mint az áradat, s a kiket az ellen nem vagdalt le, nagy veszteséggel hátrálni kellett; a császárhuszárok itt nem feleltek meg, őseik szokása szerint kötelességöknek, mert a mint össze csaptak és sokaknak közölök elestét látva, néhány bátrabbakat kivéve közölök, megfutottak, vissza végig a városon, oda hagyva a harcztért, a közölök ott maradt bátrabbak csatlakozva a Sándor, Miklós és Koburghuszárokhoz, egy kevéssé visszanyomták a vasasnémeteket; de hasztalan, a túlnyomó erő vissza nyomta őket, be a városba.

A Zrínyi és Hunyady zászlóaljakból csak igen kevés menekülhetett meg, elfogva vagy levagdalva a harczmezőn maradtak. Ekkor vezényelt bennünket Patay őrnagy arczban fel a hegyre, melyen előbb az ágyúk voltak felállítva, de mely jóval előbb a jobb szárnyra húzódott, s ott egy dombról tüzelt keresztben az ellenségre; balszárnyon levő ágyúk közül többet elfoglalt az ellenség, s egypárt a gyors megrohanás következtében fel nem mozdonyozhatván, tüzérjeink csak az elejével szaladhattak el, a Beregi századot a vasasok megrohanták, de ezek tömeget alakítván, sűrű tüzeléssel vissza nyomták őket; ekkor a mi zászlóaljunkat rohanták meg több oldalról, erősen tüzeltünk, sok elhullott közölök, de hasztalan, a túlnyomó erő a jobbszárnyunkat keresztül törte, körülöttünk már nem volt sem gyalog sem huszár, elmenekült ki merre tudott, a város utczáin, a huszárok a vasasak közt folyt az utczaharcz, a harczmezőn csak itt ott lehetett még egy egy huszárt, vagy gyalogot látni, hátrálva küzdeni 3—4 vasasnémet ellen egy maga, míg halálos vágást kapva le nem bukott.

Főtisztjeink már egy sem volt helyt, magunkra maradván, lődözve vissza, mi is a városba húzódtunk; a harcztér tele volt szétmarczangolt huszárok, honvédek és vasasok hulláival; kik közöl bár mi vesztettünk, még is többen maradtak halva és sebesülve a harczmezőn, az elesett lovak és emberek, jóbarát s ellenség, keresztül, kasul, egymáson hevertek, félig eltiporva, a száraz homokban, mert a ki emlékezik rá, tudhatja, hogy az 1848/9-diki tél igen kemény, hideg s éppen ekkor nagyon száraz volt; a mint vissza felé tüzeltem, hátrálva, egyszerre keresztül estem egy a homokban félig eltemetve, sebesült s vonagló lovon, mellette egy fekete nagyszakállú, erőteljes, fiatal egyén, barna gubában, fekve, hátát a ló nyergének vetve, mely féloldalt feküdt, fejeteteje karddal borzasztóan be volt vágva, s az egész haja vérben volt keverve, arcza s ruhája hasonlókép, a mint a fent említett hanyatt bukás rajtam megtörtént, alig érthető elhaló hangon hallám a szerencsétlentől e szavakat:

„Barátim mentsetek meg, az Istenért, ne hagyjatok itt szétgázoltatni, vigyetek magatokkal" a mint rátekinték azonnal felismertem, tüzérhadnagy volt.

Ez csak néhány pillanat műve volt, míg ez történt, mellettem egy fiatal legénynek kiáltám: fogjuk meg hamar Vadótz! mert ez volt neve

a legénynek s én egyik vállát, az pedig a másikat, megragadta felkaptuk, hogy elvigyük magunkkal és megmentsük, de nem vihettük messze, mert az ellenség kívülről és a város felől tódult felénk, s így a legközelebbi házba, a mint Kisbérre megy ki az út balkézfelől, oda bevittük, s künn a tornáczon sopánkodó német paraszt gazdára bíztam, utasítva, hogy vigye szobájába, vetkőztesse le, mossa meg, és testvérileg bánjon vele, s vegye ápolás alá, felelőség terhe alatt; mert hogyha még akármikor vissza térünk, számon fogom tőle kérni; s azzal ott hagytuk a szerencsétlent.

Mire az utzára kifutottunk, tele volt a harcztér császári katonákkal, kik a városba rohantak befelé, most ha az utzán végig megyünk, utánunk nyargalva, levagdalnak, vagy elfognak bennünket, (a mitől jobban féltünk az agyonvagdalásnál) tehát keresztül futottunk az utczán, és az átelleni ház udvara és kertjén, egy közkerítésen, mely sövényből volt fonva, átvetettük magunkat, és a másik utczasor egyik ház udvarán ki, a Győrfelől bemenő útra értünk, és azon be a városba.

A mint Kisbér és Győr felől az út a városban egyesül, egy kis kápolna állt ott — hogy most megvan-e?most midőn e sorokat írom, azt már nem tudom, mert én sem az előtt, sem ez ideig, azon nap óta soha nem voltam, — azon kápolna mellé vonulva, találtam szakaszomat, több más zászlóaljbeliekkel, öszpontosulva, fő és altiszt nélkül, erősen tüzelve a kastély felől a széles utczán visszanyargaló, és a Kisbéri úton tömegesen „hurrah" kiáltással a városba rohanó vasasokra.

A mint megláttak, felkiáltottak mind, „amott jön az új káplár és Vadótz!" azonnal hozzájuk csatlakoztam, lelkesítve bíztattam őket, hogy az utolsó emberig nem hagyjuk egymást, hanem még egy ideig tusakodva feltartóztatjuk őket, hogy a kik már menekülnek, menekülhessenek előlük, ha mi mind ott veszünk is.

Ekkor a Kisbéri utczán tömött sorban nyomult hegyibenk a lovasság, kiket a kápolnától rájok tüzelve, sűrű lövésekkel fogadtunk, mire azok megfordultak, lehajolva lovokra, vissza nyargalni törekedtek, többen lehullottak közölök, az őket mindenkép visszafordítani törekvő főtisztjök is lefordult nyergéből, s lába a kengyelvasban akadván, megbokrosodott lova keresztül kasul nyargalva az utczán, maga után hurczolta vonagló gazdáját, kinek feje a fagyos földhöz verődve, vérfoltot hagyott maga után; ekkor fellelkesülve utánuk rohantunk, de ekkor már a mindenfelől betóduló gyalogság ránk tüzelése elől vissza kellett vonulnunk a kápolna mellé, de itt sem maradhattunk tovább, mert hátunk mögött fel a hegynek a császári vadászok húzódtak fel, s minket bekerítve, elfogni akartak; egy paraszt, ki igen becsületes ember lehetett, a kápolna mellett kinyitotta háza udvarának sövénykapuját, s elég érthető hangon kiáltotta, hogy fussunk hirtelen végig az udvarán, fel a szőllőhegynek, és onnét az erdőbe, Csákvár felé menekülhetünk.

Tanácsát elfogadtuk, s azon úton szerencsésen meg is menekedtünk.

A szőllőhegyekben már a lovasság nem üldözhetett, gyalogság pedig utánunk nem ért, tehát ágyúkkal, hatfontos golyókat lődözött utánunk.

Itt két honvéd egy huszárt vezetett, homloka nagyon be volt vágva, de nem volt bekötve, oda érve, elő vettem fehér zsebkendőmet, s bekötöztök sebjét, s tovább vittük inkább, mint vezettük, mert el volt szegény nagyon gyengülve.

Mint egy 11 óra lehetett talán, midőn a Csókavár omladékjai alá kiértünk az erdőből, ez alatt volt egy kút, melyből a vizet dorongon kellett felcsigázni, itt megpihentünk és megmosakodtunk a vértől, mert megjegyzendő, hogy a tüzérhadnagy és a huszártól nemcsak a ruhánk és kezünk, hanem még az arczunk is bekenődött vérrel; a huszár sebét pedig kimostuk, és vizes ruhával bekötöztük, hogy gyulladást ne kapjon, s tovább vezettük néhányan.

Csak néhányan mondom, mert a többi eloszlott, kinek merre tetszett; mire Csákberénybe értünk, a sebesülttel már csak harmadmagammal maradtam, mert a Vértesi szőllőhegyekben szétoszlottak, éhöket s szomjokat oltani, hol őket a szőllősgazdák igen szívesen fogadták s megvendégelték.

Csákberénybe érve, a református lelkész meglátva bennünket, midőn a háza elé értünk, maga jött ki és besegíté vinni a sebesült huszárt, s ápolás alá vette, minket pedig leültetett a terített asztalhoz, mely körül már többen voltak a csatából erre menekült honvédek, s köztök egy fején megsebesült Miklóshuszár káplár, s előttök felszelt sonka, fehér kenyér és jó Csókai bor volt, melyet jóízűen költöttek, mihez a házigazda szíves kínálására, azonnal hozzáfogtunk jó étvággyal, mert én előtte való nap reggel óta nem ettem.

Búcsút véve a házigazdánktól, tovább mentünk Csákvár felé, itt mindenütt szőllőhegyek alatt kellett mennünk, hol a fellelkesült nép, mely nagy részvéttel volt irántunk, egyik pinczétől kilépve, a másikba hívtak bennünket, hol étellel, itallal szívesen szolgáltak.

Mire ki bírtunk közölök bontakozni, s Csákvárra beértünk, már öregeste lett.

Csákvár tele volt Görgei táborával, úgy hogy a szobák zsúfolásig meg voltak telve emberekkel.

Legtágabb hely lesz, gondolám, a papnál, s azonnal néhányad magammal oda siettem, de itt is tele voltak a szobák Görgei főtisztjeivel s azok cselédjeivel. Számunkra nem volt hely, tovább barangoltunk a városban, több helyeni tiltakozás, kiutasítás s kitaszítással fenyegetés után, egy öreg fazekas műhelyében, a fazékcsináló korongjára felülve, virradtam meg.

Másnap Szilveszternap reggele virradt ránk, reggeli 8-órakor Görgei egy ágyúlövéssel hirdette táborának a ránk nézve oly szomorú 1848-dik év utolsó napjának reggelét. Csikorgó, kemény hideg volt.

Csákvárról Bicske felé húzódtunk, s mire oda értünk, zászlóaljunk

majd mind összpontosult, mert többnyire Moórtól mind Csákvárnak tartott.

Mire Vállhoz értünk, délutánra, már mind együtt voltunk, kivéve azokat, kik Moórnál elvesztek, vagy azon tiszteket, kik Fehérvár felé menekültek.

Kossuthnak két nap nem kellett ránk élelmezésről gondolkozni, de még harmadnap sem, kaptunk semmit, majd étlen vesztünk el, s a merre mentünk, pénzért sem kaphattunk enni vagy inni valót.

Martonvásárján túl, a pesti úton ért el bennünket Rakovszky Sámuel kapitányunk, Majos őrmesterrel, kik mint föntebb említém, még a csata előtt való estén Fehérvárra mentek, s onnét utánunk jöve, itt értek el bennünket; mind kettő lóháton ülve, bundában volt; a mint az öreg Rakovszky oda ért hozzánk, leszállt lováról, s a hatodik század legénységei közül többekkel kezet szorított, s elkezdett könnyezni, s midőn a legénység elégületlenségét fejezé ki a felett, hogy a főtisztek a csatából oly sokan elmaradtak, felkiáltott: „Ne búsuljatok fiaim, többé semmiféle betegség vagy nyavala nem választ el tőletek, hanem csak a halál; vagy ha veletek nem lehetek, akkor rezignálok!"

Ekkor az első szakaszból néhányan a legények közül megfogva kezemet eléje vezettek, itt van kapitány úr, mondták ők, ez volt a mi vezérünk, midőn mind elhagytak a tisztúrak, ez az új káplár vezetett bennünket, legutolsó pillanatban is, a városba nyomuló vasasak ellen rohamra, s mikor már az első szakasz maga maradt, mi vissza nyomtuk az ellenséget, és ez az új káplár elejtette egy főtisztjöket.

Midőn ezt hallotta az öreg, nagyon a szemembe nézett, s így szólt hozzám: „A mely szakasz így beszél egy ismeretlen káplárról, kivel csak pár nap óta van, az megérdemli, hogy azon szakasznak vezérje legyen, ha Pestre beérünk, majd ott utasítandom önt, hogy engem hol keressen meg."

Azzal kezet szorított velem, felült lovára, s be értünk Hamzsabégre[26] este későn, hol be lettünk szállásolva két szakasz egy házhoz.

Csákvártól Hamzsabégig igen nagy távolság, és azt nekünk reggeltől estig, minden szünet nélkül, étlen szomjan egy marsban kellett megtenni.

Másnap új év reggele virradt ránk, reggelre egy kis hó esett, mely a száraz, fagyos s poros úton oly rossz volt, hogy a lovak körmére ragadva, hüvelyk és tenyérnyi magasra nőtt a köröm alatt, melytől utóbb menni is alig tudott; a gyalogoknak pedig a lábbelijök sarkára ragadt úgy fel, melyet szüntelenül a földhez kalapálva kellett levernünk, hogy tovább mehessünk.

Még azon nap bevonultunk Budára, s a Ráczvároson be lettünk szál-

[26] Érd régi neve.

lásolva; én Böszörményi káplárral a „Szarvas" kávéház emeletében, egy zsidó doctorhoz lettünk beszállásolva, hol minden kényelmünk meg volt.

Másnap Rakovszky kapitány felszólított, hogy azon nap reggeli tíz órára Pesten „miatyánk" utcza Balla házban, Perczel Mór tábornok főhadi szállásán jelenjek meg.

Ott is voltam, az előszobában várakoztam többekkel együtt, kik fő tisztjeik által szinte oda voltak rendelve kitűnő vitézségökért, szinte föllebb léptetést nyerendők.

Ott beszélgettünk, midőn kilépett Rakovszky az előszobába, s hozzám azon szavakat intézve, „hogy e naptól kezdve én vagyok a hatodik század első szakaszvezére, s menjek vissza Budára, s vegyem át Böszörményitől a szakaszt, s annak névsorát"; s csakugyan még azon nap, este a napiparancsban, közzé tétetett a kineveztetésem.

III.

Mihálka emlékiratának a szabadságharcot ismertető további fejezetei a Tisza melléki téli táborozásról, Szolnok bevételéről,[27] a tavaszi hadjárat dicsőséges harcairól, Budavár ostromáról és visszafoglalásáról,[28] a csallóközi hadjáratról és a pered-zsigárdi csatáról, a Komárom körül vívott harcokról, kitöréseikről, majd a komáromi vár feladásáról szólnak.

A 48. zászlóalj különösen kitűnt hősiességével, midőn júl. 2-án Görgey egyenes parancsára a monostori szőlőhegyekben lévő földsáncokat az ellenségtől rohammal visszafoglalta. A zászlóalj parancsnoka a csata végén Mihálka vitézségét is kiemelte, a nevét kitüntetésre feljegyezte. A harmadrendű érdemjelet utóbb Klapka tábornok tűzte Mihálka mellére. Megemlítjük, hogy ez jelesebb kitüntetés volt, tábornoktól kezdve a közhonvédig adományozták. Ezt az érdemrendet kapta pl. Petőfi is Bem altábornagytól.[29]

A komáromi vár feladása után Mihálka a Dunántúlon, a Balaton környékén, Somogyban, Zalában, Tolnában hosszabb ideig bújdosott. Előbb Veszprémbe ment, majd a Somogy megyei Acsa községben több hónapot töltött. Hiába volt menlevele a komáromi kapituláció feltételei értelmében, az osztrák önkényuralom ezt semmisnek tekintette. A volt honvédeket kegyetlenül üldözte, elfogatta, az osztrák hadseregbe erőszakkal besorozta.

Az alábbiakban néhány részletet idézünk Mihálka feljegyzéseiből a volt honvédek üldöztetéséről:

„... hogy kikerüljem a besoroztatást, és utána következő kínszenvedéseket, menekültem én is bújdosva, bújva az emberek szeme elől,

[27] L. Jászkúnság 1955. évi 2. számában közölt részletet.
[28] Honvéd, 1949. 5. sz.
[29] Honvéd c. lap, 1849. ápr. 23-i sz.

mint gonosztevő, ismeretlen helyeken; pedig egész hibám csak az volt, hogy honvéd voltam, s hazámat s annak szabadságát védve harczoltam a zsarnoki kényuralom ellen.

Február utolja felé kigyógyultam betegségemből, s ekkorra már a kormánytól tíz pengő forint volt kitűzve minden honvéd fejére, a kit tehát a hazafiatlan lelkiismeret rá vitt, a hány honvédet feladott az akkor felállított zsandároknak — kik igen jó honvéd fogdmeg-ok voltak, köztük több magyar is, — annyi tíz pengő lett kiszolgáltatva neki a kormánytól, és neve titokban maradt a nép előtt.

A zsandárok, a mely honvéd ellenük szegült, a legirtóztatóbban bántalmazták.

Karádon egy erős földműveslegény, ki három zsandár elől egy kamrába menekült, hol saját védelmére egy széklábot ragadott fel, s azzal küzdött védve magát a három zsandár szuronyos fegyvere ellen, élet halál harczot, míg végre az egyik reá lőtt, s lábán a vastaghúson fúródott keresztül a golyó; mire még nagyobb dühvel rohant hegyibük, s leütve az egyik zsandárt, a másiknak pedig karját csapta le; ekkor a harmadik zsandár oly szúrást ejtett rajta, hogy eszméletét vesztve összerogyott.

Egy másik ugyan ott, szembeszállva a zsandárokkal, s velük hosszú küzdés után egyik zsandár puskatussal olyant vágott a hátára, hogy mint a puskaagy eltörött, mint pedig amannak hátgerincze, s nem volt elég a szenvedés, melyet a honvéd örökre koldussá téve kapott, hanem még öt pengőt kellett fizetnie a zsandároknak a rajta eltört puskaagyért.

Egy falusi kovács, ki mint nemzetőr Légrádirénél, a horvátokkali ütközetben egy granicsár[30] főtisztet lelőtt, most ezt megtudván a Kaposváron törvénykező cs. katona főtisztek, magok elé hurczoltatták a szerencsétlen kovács nemzetőrt, s a granicsár tiszt halálát megbosszulandó rajta, halálig való verésre ítélték, mit rajta végre is hajtottak; s mind ezt azok tették, kik magokat Európában a legczivilizáltabb nemzet gyermekeinek tartják...

Azután jött az újságban Haynaunak azon rendelete, hogy mindazok, kik a honvédeknek menhelyet adnak, vagy azok hollétét titkolják, elfogatván, Pestre hurczoltatandó, börtönre ítéltetnek; úgy szinte azok is, kik az országon át kísért, cs. hadseregbe beosztott honvédekhez adományokkal járulnak, s azokat pénzzel és fehérruhaneművel segélyezni bátorkodnak, haditörvényszék elé idéztetnek.

Számtalan nőket, kik a forradalomban a magyar hadsereg elősegítésére segédkezet nyújtottak, elfogatta s börtönre hányatta őket, s többeket a legundokabb lovagiatlansággal megvesszőztetett s megkorbácsoltatott, kik közöl többen a szégyen miatt megőrültek vagy öngyilkosokká lettek.

30 Határőrvidéki katona.

A fiatalságot, kik közöl többekre csak legkisebb politikai gyanú esett, ötven bot ütéssel büntette."

Mernyén, ahol Mihálka egy szabómesternél kapott munkát: „Számtalan honvédeket, kiket összefogdosva kísértek a városon keresztül előttünk, kik kezöknél fogva kettesével voltak összebilincselve nem kis rémületünkre volt alkalmunk látni, huszonnégy harminczan felfűzve egy hosszú lánczra, fegyveres zsandároktól körül véve, kísértettek Kaposvárra.

Másokat kocsin vittek utánuk, a kik meg nem adván magokat, félig agyon verve, felvetették a kocsira, megvasalva ahhoz irgalmatlanul."

Mihálkának is csakhamar menekülnie kellett Mernyéről, mert itt a segédjegyző, aki pedig maga is honvédhuszár volt, „azon szerencsétlenek közé tartozott, ki... a volt honvéd társait kutatta s adta el tíz pengő forintért." Mihálkát a mestere figyelmeztette, hogy rögtön meneküljön, mert megtudta, hogy a segédjegyző őt is el akarja fogatni.

Lengyeltótiban egy öreg szabómestertől kért munkát, de az így szólt: „a kit a kígyó megcsíp, az a gyíktól is fél... önt én be nem fogadhatom, mert a szeméből nézem ki, hogy honvéd volt, és menekül." Elmondta azután, hogy előzőleg már munkát adott egy menekülő honvédnek, ezért Kaposvárra hurcolták, törvényszék elé állították és egy havi börtönre ítélték.

A honvédekkel szemben elkövetett és leírt számos kegyetlenkedésből Mihálka olyan tanulságot vont le, amelyet a vak önkényuralom még nem fogott fel, de nemsokára tapasztalnia kellett:

„Sok ilyen eset történt akkor, igen igen nagyon sok! s csoda? hogyha az osztráktól undorral fordultunk el, s ellenségeivé lettek mindazon honvédek, kiket ily gyalázatos hóhérjai által, ily fertelmesül elfogatva, hadseregébe soroztatva, azon meggondolatlan öntudattal, hogy azok az ő ügyeiért oly szívesen és elszántan fogják áldozni életöket s véröket, egykoron!

Pedig csalódik! mert alig várják az alkalmat, hogy ezen rajtok végbe vitt gyalázatos tetteket rajta megbosszulhassák!

S velök az osztrák embereit s roppant költségeit szaporítja, de! lelkes harczosokra bennök nem számolhat soha, hanem csak ellenségre! s el fog majd jönni az idő, midőn mindezek még bebizonyulnak, s bukását idézi elő!"

A bújdosó honvédek népdalait is feljegyezte Mihálka:

Szegény legényt a zsandár kíséri,
Szeretője az ablakon nézi,
Ne nézd rózsám gyászos életemet,
Mind hazámért szenvedtem ezeket.

A másik dalban pedig a betyárrá lett honvédek ezt énekelték:

Kezem lábom megvasalva,
Mégis őr áll az ajtóba,
Honvéd voltam, félnek tőlem,
Pedig már nincsen fegyverem.

Elmondja Mihálka, hogy a volt honvédek közül sokan az erdők rengetegébe menekültek. Ide a zsandárok már nem merték követni őket, mert megesett, hogy a honvédek fogták el a zsandárokat, s ők is kegyetlen bosszút álltak rajtuk. Végül is császári vadász katonákkal hajtóvadászatot tartottak az elfogatásukra.

Az üldözés odáig fajult, hogy az osztrákok minden városra és falura kivetették, hogy hány elfogott honvédet kell katonának beadniok.

Az önkényuralmat kiszolgáló járási és helyi közigazgatás éppúgy elénk tűnik Mihálka emlékiratából, mint a volt honvédek iránt helyenként megnyilvánuló jóakarat, segítő szándék. A honvédüldözések fejezeteiben Mihálka bemutatja a maga szenvedésein, tapasztalatain keresztül a szabadságharc bukását követő kegyetlen megtorlást, történelmünk egyik legtragikusabb korszakát is.

Mezősi Károly

TARTALOM

TANULMÁNYOK

	A nándorfehérvári diadal 500. évfordulójára — —	3
JE. A. RAŽIN professzor, vezérőrnagy	A hadművészet története. A rabszolgatartó társadalom kora háborúinak hadművészete. Bevezetés. II. rész — — — — — — — — —	9
DR. HORVÁTH MIKLÓS őrnagy	A magyar állam nemzetközi helyzetének főbb vonásai és a magyar—szláv katonai együttműködés a XI. században — — — — — — — —	27
SPIRA GYÖRGY a történettudomány kandidátusa	A honvédsereg stratégiai ellentámadása és a szabadságharc nemzeti egységfrontjának felbomlása 1849 tavaszán, I. rész — — — — — —	59
KOVALCSIK JÓZSEF	A párizsi kommün fegyveres harcai — — — —	87
HARSÁNYI JÁNOS százados	Zalka Máté születésének 60. évfordulójára — —	122

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK

Egy példamutató kuruc ezredes (*Gottreich László*) 143

Török vázlat Szigetvár 1566. évi ostromáról (*Krizsán László*) — — — — — — — — — — — 147

Adatok az edelényi-besenyői csata történetéhez 1604-ben (*Nagy László*) — — — — — — — — 152

KÖNYVSZEMLE ÉS KRITIKA

MÁRKUS LÁSZLÓ	Guyon Richárd (ism. *Tóth Sándor szds.*) — — —	155
PROSPER LISSAGARAY	Historie de la Commune à Paris, 1871. (ism. *Rázsó Gyula*) — — — — — — — — — — — —	160
MARCEL WILLARD	Vádol a védelem (ism. *Rohonyi Gábor*) — — —	168

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТИ

	К 500. годовщине победы под Нандорфехервар —	3
Профессор генерал-майор Е. А. РАЗИН	История военного искусства. Военное искусство рабовладельческого периода войны. Введение. 2-я часть — — — — — — — — — — — —	9
Майор ХОРВАТХ МИКЛОШ	Основные черты международного положения венгерского государства и военное сотрудничество венгров и славян в XI веке — — — — — —	27
Кандидат исторической науки ШПИРА ДЕРДЬ	Стратегическое контрнаступление армии гонведов и распад единого национального фронта весной 1849 года — — — — — — — — — — — —	59
КОВАЧИК ЙОЖЕФ	Вооруженная борьба Парижской коммуны — —	87
Капитан ХАРШАНИ ЯНОШ	60. годовщина Залка Мате — — — — — —	122
	КОРОТКО ПО ВОПРОСАМ ВОЕННОЙ ИСТОРИИ — — — — — — — — — —	143
	КРИТИКА И РЕЦЕНЗИЯ — — — — —	155
	ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ АРХИВ — —	177

HIBAIGAZÍTÓ

49. oldalon a 22. sorban:

I. Vratislav, helyesen I. Bretislav.

57. oldalon a 4. sorban:

Vasziko, helyesen Vaszilko.

57. oldalon a 9. sorban:

premysli, helyesen przemysli.

KURUC VITÉZEK FOLYAMODVÁNYAI

ÖSSZEÁLLÍTOTTA: ESZE TAMÁS

A forráskiadvány megszólaltatja az egyszerű kuruc katonák hangját, köztük a Magyarországon élő idegenajkú népek egyszerű fiait is. Folyamodványaikból a szabadságharchoz való hűségük és a fejedelem iránti ragaszkodásuk egyaránt kitűnik. A kötet számos apró mozzanatából a szabadságharc csatáinak és ütközeteinek eddig ismeretlen részletei bontakoznak ki. A gyűjtemény iratai a néptömegek történelemalakító szerepének fényes bizonyítékai. Ára: 80 Ft.

Megrendelhető:

Katonai Kiadó, Bp., VI., Sztálin út 2.

HADTÖRTÉNELMI INTÉZET KIADVÁNYA

Ára: 8,— Ft

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

3-4

1956

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

3–4

1956

ÚJ FOLYAM BUDAPEST III. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET FOLYÓIRATA

Ez az összevont szám technikai okok miatt 1957-ben jelent meg

Felelős szerkesztő: a Hadtörténelmi Intézet igazgatója.
Szerkeszti a szerkesztőbizottság. Budapest, I., Kapisztrán-tér 2. Tel.: 360—764.
Megjelenik negyedévenként.
Felelős kiadó: a Zrínyi Honvéd Kiadó, Budapest, VI., Magyar Ifjúság útja 2.
Tel.: 112—064.
Egyes szám ára 8 Ft. Előfizetési ára fél évre 16, egész évre 32 Ft.
Csekkszámla szám: 61.297 bef. szla. Budapest.
Megrendelhető: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor-tér 1.
Telefon: 180—850 és a kiadónál.

125/2 — Zrínyi Nyomda, Budapest. Felelős: Bolgár Imre.

SZIKLAI SÁNDOR

VEZÉRŐRNAGY

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET IGAZGATÓJA

1895—1956

Nagy veszteség érte intézetünket az 1956. október—novemberi tragikus napok egyikén. Ellenforradalmi banditák budakeszi lakásán meggyilkolták intézetünk igazgatóját, szeretett parancsnokunkat, a párt harcos katonáját: Sziklai Sándor vezérőrnagy elvtársat.

Sziklai elvtárs 1895. december 27-én született Tornyán. Agrárproletár szülők gyermeke. 13 éves korában kisbéres lett és az első világháború kitöréséig élte a mezőgazdasági cselédek sanyarú életét. 1914-ben bevonult az Osztrák—Magyar Monarchia hadseregébe. 1915-ben orosz fogságba esett. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom vívmányait fegyverrel védelmezte. A Vörös Hadsereg soraiban és partizánként harcolt a szovjet hatalomért az Uralban, a

Közép-Volgánál, Közép-Ázsiában és a ferganai frontokon. A Káspi fronton szerzett sebesülése miatt egy időre könyvvel cserélte fel a fegyvert. Amit az úri Magyarország nem adott meg neki — de a többi agrárproletár gyermeknek sem —, azt a fiatal szovjet hatalom biztosította számára. Elvégezte a középiskolát, majd az egyetemet és 1924-ben már tanár. Több nyelvet elsajátított. 1936-tól 1939-ig a spanyolországi nemzetközi brigádban harcolt a spanyol nép szabadságáért. Franciaországi és afrikai internálása után 1943-ban visszatért a Szovjetunióba és antifasiszta iskolákon nevelte a magyar hadifogolyokat. 1944-ben tért haza Magyarországra. Előbb a hadifogoly iroda vezetője volt, majd 1948-ban belépett a néphadseregbe. 1953-tól a Hadtörténelmi Intézet igazgatójaként dolgozott.

Egész élete harc és küzdelem volt. Mindenütt ott találjuk, ahol a dolgozók felszabadításáért kellett harcolni. A legdrágábbat, életét áldozta a párt eszméiért. Ellenforradalmárok, a fehér terror rablógyilkosai oltották ki életét 1956. október 26-án.

A Hadtörténelmi Intézet dolgozói kegyelettel őrzik emlékét.

A HADSEREG*

Engels Frigyes

A hadsereg — fegyveres emberek szervezett testülete, amelyet valamely állam tart fenn támadó vagy védelmi háború céljaira. Az ókori történelem hadseregei közül az első, amelyről némi megbizható értesülésünk van, Egyiptom hadserege. Dicsőségének nagy korszaka II. Ramses (Sesostris) uralkodásával esik egybe, s az uralkodásának nagyszámú emlékművén található, hőstetteit hirdető festmények és feliratok a fő forrásai az egyiptomi hadügyekre vonatkozó értesüléseinknek. Egyiptom katonai kasztja két osztályra oszlott — *„hermotybiosokra"* és *„kalasiriosokra"*; az első osztály a maga fénykorában 160 000 főt számlált, a második 250 000-et. Ez a két osztály úgy látszik kizárólag korban, illetve szolgálata tartamában különbözött egymástól, úgy hogy a kalasiriosok bizonyos számú év után átmentek a hermotybiosok osztályába, vagyis a tartalékba. Az egész hadsereg le volt telepítve katonai telepek formájában, minden harcosnak jókora földet tartalékoltak szolgálata jutalmául. E telepek főleg az ország alsó részén voltak elhelyezve, ahol támadásokra lehetett számítani a szomszédos ázsiai államok részéről; csak néhány telepet létesítettek a Felső-Nílusnál, mert az ethiópok nem voltak túlságosan félelmetes ellenfelek. A hadsereg ereje gyalogságában, különösen íjászaiban volt. Az utóbbiakon kívül a seregben különböző fegyverzetű, s fegyverzetüknek megfelelően zászlóaljakba beosztott gyalogos csapatok voltak: lándzsások, kardosok, buzogányosok, parittyások, stb. A gyalogságot számos hadiszekér támogatta, mindegyiken két harcos: az egyik hajtott, a másik nyilazott. Lovassággal az emlékműveken nem találkozunk. Az egyetlen ábrázolást, amelyen ember lóháton látható, a római korból valónak tartják, és bizonyosnak látszik, hogy a

* A „Hadsereg" című cikk azon katonai munkák közé tartozik, amelyeket Engels, Marx kérésére, a „New American Cyclopaedia" számára írt. Marxot 1857 áprilisában szólította fel Ch. Dana, a „New York Tribune" szerkesztője, az enciklopédia kiadásának egyik kezdeményezője, hogy vegyen részt egyes cikkek megírásával a kiadvány elkészítésében. — *Szerk.*

lónak lovaglásra és lovasság céljára való alkalmazását az egyiptomiak csak ázsiai szomszédaik révén ismerték meg. Az ókori történetírók e kérdésre vonatkozó egybehangzó közlései kétségtelenné teszik, hogy az egyiptomiaknak a későbbi időszakban nagyszámú lovasságuk volt, amely — mint minden lovasság az ókorban — a gyalogság szárnyain működött. Az egyiptomiak védőfegyverzete különböző anyagból készült pajzs, sisak, mellvért vagy páncéling volt. Az a mód, ahogy a megerősített állásokat támadták, sok olyan fogást és cselt mutat, amelyet a görögök és a rómaiak is ismertek. Volt *testudójuk*, faltörő kosuk, *vineájuk* és ostromlétrájuk; de sir G. Wilkinson állítása, hogy ismerték a mozgó tornyok használatát is, és értettek falak aláaknázásához, merő feltevés. Psammetichos uralkodásától kezdve az egyiptomiak egy görög zsoldosokból álló sereget tartottak, ezeket a zsoldosokat szintén letelepítették Alsó-Egyiptomban.

Assíria a legkorábbi példáját nyújtja azoknak az ázsiai hadseregeknek, amelyek több mint ezer évig harcoltak a Földközi-tenger és az Indus közti országok birtokáért. Itt is, mint Egyiptomban, értesüléseink fő forrásai az emlékművek. A gyalogságot az egyiptomihoz hasonló fegyverzettel ábrázolják, ámbár az íjnak úgy látszik kisebb volt a jelentősége, a támadó és védő fegyvereket pedig jobb kidolgozás és ízlésesebb külalak jellemezte. Ezenkívül itt a birodalom nagy kiterjedése következtében nagyobb változatosság figyelhető meg a fegyverzetben. Lándzsa, íj, kard és tőr voltak fő fegyvereik. A Xerxes seregében harcoló asszirokat ezenkívül vasalt buzogányokkal ábrázolják. A védőfegyverzet sisakból (ez gyakran nagy ízléssel készült), nemez- vagy bőr páncélingből és pajzsból állt. A hadiszekerek még mindig fontos részét alkották a hadseregnek; a szekéren ketten voltak, s a kocsisnak pajzsával fedeznie kellett az íjászt. A szekéren harcolók közül sokat hosszú páncélingben ábrázolnak. Azonkívül volt lovasságuk is, ezzel itt találkozunk először. A korai szobrászati emlékeken a lovas nyereg nélkül ül a lovon; később bevezettek valami vánkosfélét, az egyik szobron pedig magas nyereg látható, hasonló ahhoz, amelyet ma használnak Keleten. Lovasságuk aligha különbözött jelentősen a perzsák és a későbbi keleti népek lovasságától. Könnyű, irreguláris lovasság volt ez, amely rendezetlen rajokban rohamozott, jól felfegyverzett, szilárd gyalogság könnyen visszaverhette, de megbomlott rendű, vagy megvert sereggel szemben félelmetes volt. Ennek megfelelően a csatarendben a hadiszekeresek mögött ábrázolták, ez utóbbiak alkották szemmelláthatóan az arisztokratikus fegyvernemet. A gyalogság taktikájában úgy látszik elértek bizonyos eredményeket a csatarendben és sorban való mozdulatok és alakzatok szabályossága tekintetében. Az íjászok vagy elől harcoltak, s akkor mindegyiküket egy pajzshordozó fedezte, vagy a hátsó sorban álltak, s akkor a lándzsával felfegyverzett első és második sor lehajolt

vagy letérdelt, hogy az íjászok lőhessenek. Ostromnál az asszírok kétségtelenül ismerték a mozgó tornyok használatát és a falak aláaknázását; Ezekiel egy passzusából pedig talán arra lehet következtetni, hogy valami sánc- vagy mesterséges domb-félét készítettek, hogy uralkodó helyzetet érjenek el az ostromlott város falai felett — a római *agger* [földsánc] kezdetleges csíráját. Mozgó és rögzített tornyaikat ugyancsak az ostromlott fal szintjéig vagy még magasabbra emelték, hogy uralkodó helyzetet érjenek el azok felett. Használtak faltörő kosokat és vineákat is, minthogy pedig seregeik nagy létszámúak voltak, egész folyóágakat tereltek új mederbe, hogy megközelíthessék a támadott hely valamely gyenge pontját, illetve hogy a száraz folyómedret használják fel az ostromlott erődbe való behatolásra. A babiloniaiak seregei úgy látszik hasonlóak voltak az asszír seregekhez, de sajátos részleteket róluk nem ismerünk.

A perzsa birodalom nagyságát alapitóinak köszönheti — a mai Farszisztan harcias nomádjainak, egy lovas népnek, amelynél a lovasság azonnal azt az uralkodó helyzetet foglalta el, amelyet attól kezdve minden keleti hadseregben megtartott egészen a modern európai kiképzésnek nemrégiben történt bevezetéséig. Dareios, Hystaspes fia állandó hadsereget szervezett, hogy kordában tartsa a meghódított tartományokat, valamint hogy megelőzze a satrapák, illetve polgári kormányzók gyakori felkeléseit. Ilymódon minden tartománynak megvolt a maga helyőrsége, külön parancsnokkal; a megerősített városokat ezenkívül külön osztagok tartották megszállva. E csapatok fenntartásának költségeit a tartományoknak kellett viselniök. Ebbe az állandó hadseregbe tartozott a királyi testőrség is, 10 000 főnyi válogatott gyalogság (a „halhatatlanok", *athanatoi),* aranytól csillogó harcosok, akiket hosszú karaván kísértek hadba — háremükkel és szolgáikkal megrakott szekerek, valamint a felszerelést vivő tevék; a királyi testőrségbe tartozott ezenkívül 1000 alabárdos, 1000 lovas testőr és számos hadiszekér, ezek közül egyesek kaszákkal voltak felfegyverezve. Nagy hadjáratok céljára ezeket a fegyveres erőket elégteleneknek tartották, és a birodalom összes tartományaiban általános sorozást rendeztek. E különböző csapatok tömege igazi keleti hadseregeket alkotott, a legheterogénebb részekből volt összetéve, amelyek különböztek egymástól fegyverzetükben és harcmódjukban; ezt a sereget óriási trén és megszámlálhatatlan segédszemélyzet kísérte. Ez utóbbiak jelenlétével kell magyaráznunk a perzsa seregeknek azt az óriási létszámát, amelyről a görögök beszélnek. A harcosok fegyverzete, nemzetiségüktől függően, íj, hajítódárda, lándzsa, kard, buzogány, tőr, parittya stb. volt. Minden tartomány kontingensét külön parancsnok vezette; ezek a kontingensek, Hérodotos szerint, úgy látszik tizedekre, századokra, ezredekre é. i. t. oszlottak, s minden decimális alegység élén egy tiszt állt. A nagy egységeknek, illetve a

hadsereg szárnyainak parancsnokságát rendszerint a királyi család tagjaira bízták rá. A gyalogságban a perzsák és más árja népek (médek és baktriaiak) alkották az *elitet*. Ezek fegyverzete íjból, középméretű lándzsából és rövid kardból állt; fejüket valami turbánfélével fedték be, testüket vaspikkelyekkel borított ruha védte; pajzsuk többnyire fűzfavesszőből fonott volt. De ez az *elit*, mint a perzsa gyalogság többi része is, siralmas vereséget szenvedett, valahányszor akár a legkisebb görög csapatokkal akadt is össze; nehézkes és rendezetlen tömegei úgyszólván csak passzív ellenállásra voltak képesek Spárta és Athén keletkező phalanxaival szemben; tanúság erre Marathon, Plataia, Mykalé és Thermopylai. A hadiszekerek, amelyek a perzsa hadseregben jelennek meg utoljára a történelemben, hasznosak lehettek teljesen sima terepen olyan vegyes összetételű tömeggel szemben, mint amilyen maga a perzsa gyalogság volt, de a lándzsásoknak azzal a tömör tömegével szemben, amelyet a görögök alkottak, vagy a terep egyenetlenségeit felhasználó könnyű csapatokkal szemben több mint haszontalanok voltak, mert a legkisebb akadály megállította őket. Csata idején a lovak megbokrosodtak, és nem engedelmeskedve hajtóiknak, letaposták saját gyalogságukat. Ami a lovasságot illeti, a birodalom korábbi időszakai kevés bizonyítékot szolgáltatnak arra, hogy fölötte állt a gyalogságnak. A marathóni síkságon — lovasság számára kedvező terepen — 10 000 lovas volt, de nem tudták áttörni az athéniek sorait. A késői korszakban a lovasság kitűnt a Granikos melletti csatában, amelyben, egyetlen sorba felállítva, rátámadt a makedón oszlopok élére, amikor ezek a gázlón való átkelés után felkapaszkodtak a folyó partjára, és megzavarta őket, mielőtt felfejlődhettek volna. Így sikeresen állt ellen hosszú ideig Sándor előhadának — amelyet Ptolemaios vezényelt —, amíg nem érkeztek meg a főerők, és nem jelentek meg a könnyű csapatok a szárnyain, amikor aztán vissza kellett vonulnia, mert nem volt második vonala, illetve tartaléka. De ebben az időszakban a perzsa hadsereget görög elem bekapcsolásával erősítették; ezt görög zsoldosok hozták be, akiket rövidd el Xerxes után, a királyok fogadtak szolgálatukba, és az a lovassági taktika, amelyet Mennon a Granikos melletti csatában alkalmazott, annyira nyilvánvalóan nem-ázsiai jellegű, hogy — megbízható értesülések hiányában is — bátran tulajdoníthatjuk görög hatásnak.

A görög hadseregek az elsők, amelyeknek szervezetéről kiterjedt és pontos ismereteink vannak. Mondhatni, hogy a görögökkel kezdődik a taktikának, sajátosan a gyalogság taktikájának története. Nem időzünk a görög hőskor Homéros ábrázolta katonai rendszerénél, amikor a lovasság ismeretlen volt, amikor az előkelők és a vezérek hadiszekereken küzdöttek, vagy leszálltak róluk, hogy párviadalra keljenek egy-egy ugyanolyan kiváló ellenféllel, és amikor a gyalogság, úgylátszik, nem sokkal volt jobb az ázsiai gyalogságnál — nyomban áttérünk arra, mi-

lyenek voltak Athén katonai erői a város fénykorában. Athénban minden szabad férfi köteles volt katonai szolgálatra. Csak bizonyos társadalmi tisztségek betöltői — korábbi időben pedig a szabadok negyedik, vagyis legszegényebb osztálya is — mentesültek e kötelezettség alól. Ez rabszolgatartásra alapozott milicia-rendszer volt. Minden 18. évét elért ifjú köteles volt két évig katonai szolgálatot teljesíteni, főleg a határok védelmére. Ez idő alatt teljes katonai kiképzésben részesült; utána hadköteles maradt 60 éves koráig. Háború esetén a polgárok gyűlése állapította meg a behívandók számát; csak végső esetekben folyamodtak *levée en masseokhoz (panstratia* [általános népfelkelés]). A *stratégosoknak,* számszerint tíznek, akiket a nép választott évenként, kellett fegyverbe szólítaniok és megszervezniök e csapatokat úgy, hogy az egyes törzsek vagy *phylék* tagjai egy-egy csapatot alkottak egy külön *phylarchos* parancsnoksága alatt. A phylarchosokat, ugyanúgy, mint a *taxiarchosokat,* vagyis századparancsnokokat, szintén a nép választotta. E behívottak mind nehéz fegyverzetű gyalogosok voltak *(hoplitések),* ezeknek kellett alkotniok a phalanxot, vagyis a lándzsások mély vonalharcrendjét; eredetileg ezekből állt az egész fegyveres erő, később pedig, miután könnyű fegyverzetű csapatokat és lovasságot is csatoltak a seregheZ, annak magva maradtak — az a rész, amely eldöntötte a csata kimenetelét. A phalanxokat különböző mélységben állították fel: találunk említést 8, 12, 25 sor mélységű phalanxokról. A hoplitések fegyverzete mellvértből vagy páncélingből, sisakból, ovális pajzsból, lándzsából és rövid kardból állt. Az athéni phalanx *erőssége* a támadásban rejlett; híres volt ádáz rohamáról, különösen azután, hogy Miltiadés a marathóni csatában olyan gyors lépést diktált a támadás idején, hogy futásban rontottak neki az ellenségnek. Védelemben az athéni phalanxot felülmúlta a masszívabb, zártabb spártai. Míg Marathónnál az egész athéni sereg 10 000 hoplités nehéz fegyverzetű phalanxából állott, Plataiainál 8000 hoplitésen kívül ugyanannyi könnyű fegyverzetű gyalogosuk volt. A perzsa betörés szörnyű veszélye szükségessé tette a hadkötelezettség kiterjesztését; besorozták a legszegényebb osztályt, a théseket. Az utóbbiakból könnyű fegyverzetű csapatokat alakítottak *(gymnéseket, psilosokat);* ezeknek egyáltalán nem volt védőfegyverük, legfeljebb csak pajzsuk, és lándzsával, valamint hajítódárdákkal szerelték fel őket. Athén hatalmának kiterjedésével könnyű fegyverzetű csapatai szövetségeseinek kontingenseivel, sőt zsoldoscsapatokkal is gyarapodtak. A seregbe bevették Akarnania, Aitólia és Kréta lakóit, akik híres íjászok és parittyások voltak. Megalakították a csapatok közbeeső — a könnyű fegyverzetűek és a hoplitések közötti — osztályát, a *peltastéseket,* akik a könnyű gyalogsághoz hasonlóan voltak felfegyverezve, de el tudtak foglalni és meg tudtak védeni állásokat. A csapatoknak ez a neme azonban csak a peloponnésosi háború után vált jelentőssé, amikor azt Iphik-

ratés újjászervezte. Az athéniek könnyű fegyverzetű csapatai hírnevesek voltak talpraesettségükről és gyorsaságukról, mind a harci elhatározások meghozatalában, mind azok végrehajtásában. Különböző alkalmakkor — valószínűleg átszeldelt terepen — sikerrel szálltak szembe a spártai phalanxszal is. Az athéni lovasságot akkor vezették be, amikor a köztársaság már gazdag és hatalmas volt. Attika hegyes felszíne kedvezőtlen e fegyvernem számára, de mivel ott volt a szomszédban Thessalia és Boiótia, e két lovakban gazdag, s ezért a lovasságot elsőknek megteremtő terület, a lovasság csakhamar Görögország más államaiban is meghonosodott. Az athéni lovasság, amely kezdetben 300, később 600, sőt 1000 lovasból állt, a leggazdagabb polgárokból toborzódott, és állandó alakulatként béke idején is működött. Nagy hatóerejű osztag volt ez, rendkívül éber, talpraesett és vállalkozó szellemű. Csatában a lovasság, ugyanúgy mint a könnyű fegyverzetű gyalogság, rendszerint a phalanx szárnyain helyezkedett el. A kései korszakban az athéniek 200 lovas íjászból *(hippotoxotésből)* álló zsoldos osztagot is tartottak. Az athéni harcos Periklés koráig semmi zsoldot nem kapott. Később 2 obolost fizettek a katonáknak (azonkívül még 2 obolost az élelemért, amelyet a katonának magának kellett beszereznie), néha még a hoplitések is kaptak mintegy 2 drachmát. A tisztek kétszeres zsoldot kaptak; a lovaskatonák háromszorosat, a felsőbb parancsnokok pedig négyszereset. Csak a nehéz fegyverzetű lovasság évi 40 talantonba (40 000 dollárba) került békében, háború idején pedig lényegesen többe. A harcrend és a küzdés módja rendkívül egyszerű volt; a phalanx alkotta a centrumot, a harcosok előretartották lándzsájukat és pajzsaik sorával fedezték az egész arcvonalat. Az ellenséges phalanxot párhuzamos arcvonallal támadták. Ha az első rohamnak nem sikerült szétzilálnia az ellenség harcrendjét, akkor karddal vívott közelharc döntötte el az ütközetet. Ez alatt a könnyű fegyverzetű csapatok és a lovasok vagy az ellenség megfelelő csapatait támadták, vagy az ellenség phalanxának szárnyán és hátában igyekeztek tevékenykedni és kihasználni a soraiban mutatkozó legkisebb zavart. Győzelem esetén ezek végezték az üldözést, vereség esetén a lehetőség szerint fedezték a visszavonulást. Felderítésre és portyázásokra is használták őket, nyugtalanították az ellenséget menetelése közben, különösen, amikor hegyszoroson kellett áthaladnia, és igyekeztek elfogni málháit meg lemaradó harcosait. Ilymódon a harcrend rendkívül egyszerű volt; a phalanx mindig egy egészként cselekedett; kisebb csoportokra való beosztásának nem volt taktikai jelentősége; ez alegységek parancsnokainak csak arra kellett ügyelniök, hogy a phalanx rendje meg ne bomoljék, vagy legalább is gyorsan helyreálljon. Fentebb néhány példán megmutattuk, mekkora volt az athéni hadsereg ereje a perzsa háborúk idején. A peloponnésosi háború elején a hadseregben volt 13 000 hoplités tábori szolgálatra, 61 000 (a legfiatalabb és a legöregebb katonák) helyőrségi szolgálatra,

1200 lovas és 1600 íjász. Boeckh számításai szerint a Syrakusai ellen küldött sereg 38 560 főt számlált, az utánuk küldött erősítés 26 000-et, összesen csaknem 65 000-et. Ennek az expedíciónak teljes balsikere után Athén ugyanúgy ki volt merülve, mint Franciaország az 1812-es oroszországi hadjárat után.

Spárta volt Görögország *par excellence* [kiváltképpen] katonai állama. Míg az athéniek általános testnevelése az ügyességet is fejlesztette a fizikai erővel együtt, a spártaiak főleg az erő, a szívósság és a bátorság fejlesztésére irányították figyelmüket. Többre becsülték az állhatatosságot a csatasorban és a katonai becsületérzést, mint az értelmességet. Az athéni úgy nevelkedett, mint hogyha könnyű fegyverzetű seregben kellene harcolnia, mégis háborúban teljesen alkalmasnak bizonyult a nehéz fegyverzetű phalanxban meghatározott helyén; a spártait, ellenkezőleg, kizárólag phalanx-szolgálatra nevelték. Világos, hogy amíg a phalanx döntötte el a csata kimenetelét, végső soron a spártai győzött. Spártában minden szabad polgár 20-tól 60 éves koráig hadköteles volt. Az *ephorosok* határozták meg a behívandók számát, akiket rendszerint a középső korcsoportból — 30-tól 40 évesig — választottak ki. Mint Athénben is, egyazon törzs vagy egyazon helység férfiait egyazon csapatrészbe vették fel. A hadsereg szervezete a Lykurgos által bevezetett *enómotiákon* alapult; két enómotia egy pentékostyst alkotott; két pentékostys egy lochosban egyesült, 8 pentékostys, vagyis 4 lochos pedig egy morát alkotott. Ilyen volt a szervezetük Xenophón idejében; a korábbi időszakban úgy látszik másképp festett. Egy-egy mora létszámát különbözőképpen határozzák meg, 400 és 900 fő közt, s a morák száma egy időben állítólag 600 volt. A szabad spártaiak e különböző osztagai alkották a phalanxot; a phalanxban harcoló hoplitések fegyverzete lándzsa, rövid kard és nyakukhoz erősített pajzs volt. Később Kleomenés bevezette a széles kariai pajzsot, amely szalaggal a bal könyökhöz volt erősítve, és a katona mindkét kezét szabadon hagyta. Spártában szégyennek tartották, ha a harcos pajzs nélkül tért vissza a vesztett csatából; a pajzs megőrzése volt a bizonyítéka annak, hogy a visszavonulás teljes rendben és zárt phalanxban történt, mert a külön-külön menekülők, akik futva mentették életüket, természetesen kénytelenek voltak eldobni esetlen pajzsukat. A spártai phalanx rendszerint 8 sor mélységű volt, de néha megkettőzték mélységét az egyik szárnynak a másik mögött való felállítása révén. A harcosok, úgy látszik, tudtak lépést tartva menetelni; alkalmaztak néhány elemi átcsoportosítást is, mint például arcvonalváltoztatást hátra, minden egyes harcos félfordulata révén, az arcvonal valamely szárnyának előre vagy hátra mozgását igazodással kanyarodva stb., de ezeket szemlátomást csak egy későbbi időszakban vezették be. Fénykorában a spártai phalanx, éppúgy mint az athéni, csak a párhuzamos arcvonallal való támadást ismerte. A phalanx sorai közt me-

net közben 6 lábnyi távközt tartottak, rohamozáskor 3 lábnyit, az ellenség rohamát fogadva pedig csak $1\frac{1}{2}$ lábnyit. A hadsereget az egyik király vezényelte, aki kíséretével *(damosia)* együtt a phalanx közepén helyezkedett el. Később, amikor a szabad spártaiak száma jelentősen csökkent, a phalanx erejét a leigázott *perioikosok* közül való toborzás útján tartották fenn. A lovasság soha nem haladta meg a 600 főt, és 50 főnyi osztagokra *(ulami)* oszlott. Ez csak fedezte a phalanx szárnyait. Ezenkívül volt egy 300 lovasból, a spártai ifjúság *elitjéből* álló csapat, de ezek a csatában leszálltak a lóról és valami nehéz fegyverzetű testőrségfélét alkottak a király körül. Könnyű fegyverzetű csapatok voltak a spártaiaknál a *skiritések*, az Arkadia közelében levő hegyvidék lakói, akik rendszerint a balszárnyat fedezték; ezenkívül a phalanx hoplitéseinek voltak szolgáik — heilóták, akiknek az előcsatározók szerepét kellett játszaniok; így például a plataiai-i ütközetbe 5000 hoplités 35 000 könnyű fegyverzetű heilótát vitt magával, de a történelemben nem találunk semmi említést ezek tetteiről.

A peloponnésosi háború után a görögök egyszerű taktikája lényeges változásokon ment át. A leuktrai csatában Epameinóndas kicsiny thébai-i erőinek a sokkalta nagyobb létszámú és addig legyőzhetetlen spártai phalanxszal kellett szembeszállniok. Az egyszerű, párhuzamos frontális támadás itt biztos vereséget jelentett volna, hiszen Epameinóndas mindkét szárnyát átkarolta volna az ellenség hosszabb arcvonala. Epameinóndas ahelyett, hogy vonalban támadott volna, seregét mély oszlopban állította fel és megindult a spártai phalanx egyik szárnya ellen, ahol a király tartózkodott. Sikerült ezen a döntő ponton áttörnie a spártaiak vonalát; ezután megfordította seregét, és az áttörési helytől két irányba mozogva, átkarolta a phalanx áttört sorát, amely nem tudott új frontot alkotni anélkül, hogy ne zilálja szét taktikai rendjét.

A mantineai csatában a spártaiak nagyobb mélységben állították fel phalanxukat, de a thébai-i oszlop mégis újra áttörte. Agesilaos Spártában, Timotheos, Iphikratés és Chabrias Athénban szintén változtatásokat vezettek be a gyalogsági taktikában. Iphikratés megreformálta a *peltastéseket*, a könnyű gyalogságnak egy fajtáját, amely azonban szükség esetén vonalalakzatban is tudott harcolni. A peltastések kis kerek pajzzsal, kemény vászon mellvédővel és hosszú falándzsával voltak felfegyverezve. Védelmi állásban Chabrias a phalanx első sorait letérdeltette, hogy így fogadják az ellenséges támadást. Bevezették a teljes négyszögeket és egyéb oszlopokat stb. is, s ennek megfelelően a felfejlődés különböző módjai az elemi taktika alkotórészévé váltak. Ugyanakkor kezdtek nagyobb figyelmet fordítani mindenfajta könnyű fegyverzetű gyalogságra; barbár és félbarbár szomszédaiktól a görögök átvettek különböző fegyvernemeket, így például a lovas és gyalogos íjászokat, parittyásokat stb. A katonák többsége ebben az időszakban

zsoldos volt. A gazdag polgárok, ahelyett, hogy maguk teljesítették volna kötelességüket, kényelmesebbnek tartották helyettes megfizetését. A phalanx, a hadsereg döntően nemzeti része, amelybe csak az állam szabad polgárait vették be, ily módon a polgárjoggal nem bíró zsoldosok e belevegyülése folytán megváltozott jellegében. Nem sokkal a makedón korszak előtt Görögország és gyarmatai, hasonlóan a XVII—XVIII. századi Svájchoz, katonai kalandorok és zsoldosok piacává váltak. Az egyiptomi fáraók már korábban görög csapatokból alakítottak sereget. Később a perzsa király adott seregének bizonyos állóképességet azzal, hogy görög zsoldos osztagot vett fel bele. Ez osztagok vezérei igazi condottierek voltak, hasonlóak a XVI. századi Olaszország condottiereihez.

Ez időszak folyamán bevezettek, különösen az athéniek, különböző hadigépeket kövek, dárdák és gyújtólövedékek hajítására. Már Periklés használt néhány ilyen gépet Samos ostrománál. Az ostromok úgy folytak, hogy az ostromolt hely falai körül azokkal párhuzamos vonalban sáncokat építettek árkokkal, mellvédekkel; emellett igyekeztek a hadigépeket a várfalak közelében uralkodó helyzetben felállítani. A falak lerombolására rendszerint alaknázásukhoz folyamodtak. Rohamkor az oszlop *synaspismost* képezett, azaz a külső sorok maguk elé tartották pajzsukat, a belsők pedig a fejek fölé, ily módon födelet alkotva védelmül az ellenség lövedékei ellen (a rómaiak ezt *testudónak* nevezték).

Ugyanakkor, amikor a görög hadművészet ily módon főleg arra irányult, hogy a zsoldoscsapatok hajlékony anyagából különféle újszerű és mesterséges alakzatokat hozzon létre, és hogy a könnyű fegyverzetű csapatok új válfajait honosítsa meg vagy fedezze fel az ősi dór nehéz fegyverzetű phalanx rovására — pedig abban az időben csakis ez dönthette el a csata kimenetelét — kibontakozott az a királyság, amely minden valódi tökéletesítést átvéve, a nehéz fegyverzetű gyalogságból olyan óriási méretű sereget teremtett, hogy egyetlen vele szembekerülő hadsereg sem tudott ellenállni rohamának. Makedóniai Fülöp 30 000 gyalogost és 3000 lovast számláló állandó sereget alakított. A sereg fő része a 16 000 vagy 18 000 főnyi óriási phalanx volt, amelyet a spártai phalanx elve alapján építettek fel, de jobb fegyverzettel. A kis görög pajzsot felváltotta a nagy téglalapalakú kariai pajzs, a közepes méretű lándzsát pedig a 24 láb hosszú makedón lándzsa *(sarissa)*. E phalanx mélysége Fülöp idejében 8, 10, 12 és 24 sor között váltakozott. A lándzsák roppant hosszúsága folytán a 6 első sor mindegyike, ha leengedte lándzsáját, annak hegyét az első sor elé tudta tolni. Egy ilyen hosszú, 1000—2000 emberből álló arcvonal szabályos mozgása az alapkiképzés nagy tökéletességét feltételezi, ezért valóban szüntelenül foglalkoztak is ezzel. Sándor tökéletesítette ezt a szervezetet. Az ő phalanxa rendszerint 16 384 harcosból állt, vagyis 16 sor mélységű volt, 1024 fővel minden sorban. A 16 tagú sort (*lochost*) az első vonalban álló lochagos vezette. Két

ilyen sor alkotott egy dilochiát, két dilochia egy tetrarchiát, két tetrarchia egy taxiarchiát, két taxiarchia egy 16 fő széles és 16 fő mély xenagiát vagy syntagmát. Ez volt az egység alakzatváltoztatás szempontjából; a csapatok xenagia-oszlopokban, 16-os sorokban meneteltek. Tizenhat xenagia (amely 8 pentekosiachiával, illetve 4 chiliarchiával, illetve 2 telarchiával volt egyenlő) egy kis phalanxot képezett: két kis phalanx egy diphalangarchiát, négy pedig egy tetraphalangarchiát, vagyis azt, amit voltaképpen phalanxnak neveztek. Ezen alegységek mindegyikének meg volt a parancsnoka. A jobbszárny diphalangarchiáját élnek, a balszárny diphalangarchiáját faroknak vagy hátnak nevezték. Valahányszor kivételes szilárdságra volt szükség, a balszárny a jobb mögött helyezkedett el, 512 fő szélességű és 32 fő mélységű arcvonalat alkotva. Másrészt a 8 hátsó sornak az elsőktől balra való felfejlődésével meg lehetett kettőzni az arcvonal szélességét, 8 sorra csökkentve a mélységet. A távközök ugyanazok voltak, mint a spártaiaknál, de a zártrend olyan tömör volt, hogy a phalanxon belül az egyes harcos nem bírt megfordulni. Csata idején a phalanx alegységei között nem hagytak közöket: az egész egyetlen megszakítatlan vonalat alkotott, amely *en muraille* [falként] rohamozta meg az ellenséget. A phalanx kizárólag makedón önkéntesekből állt, habár Görögország meghódítása után görögök is beléphettek soraiba. Katonái mind nehéz fegyverzetű hoplitések voltak. A pajzson és a lándzsán kívül sisakot és kardot viseltek, bár e lándzsaerdő rohama után nem sokszor lehetett szükség közelharcra, amelyben a kard segíthetett. De amikor a phalanxnak a római légiókkal kellett találkoznia, a helyzet teljesen megváltozott. Az egész phalanx-rendszernek, a korai dór korszaktól egészen a makedon birodalom bukásáig, egy nagy fogyatékossága volt: hiányzott belőle a rugalmasság. Ezek a hosszú, mély sorok csak sík és nyílt terepen tudtak rendben és szabályosan mozogni. Minden felbukkanó akadály oszlopba sorakozásra kényszerítette a phalanxot, s ebben az alakzatban nem volt cselekvésre alkalmas. Ezenkívül a phalanxnak nem volt második vonala, illetve tartaléka. Ezért mihelyt olyan hadsereggel kellett találkoznia, amely kisebb részekre volt tagolva, úgyhogy harcrendjének megbontása nélkül meg tudta kerülni a terepakadályokat, és több, egymást támogató vonalra volt tagolva— a phalanx tehetetlennek bizonyult az egyenetlen terepen, amelyen új ellenfele teljesen megsemmisítette. De olyan ellenfelek szemében, amilyenekkel az arbelai ütközetben volt dolga, Sándor két nagy phalanxa szükségképpen legyőzhetetlennek látszott. A nehéz fegyverzetű vonalgyalogságon kívül Sándor 6000 hyraspistésből álló, még nehezebb fegyverzetű testőrséggel rendelkezett, ezeknek még nagyobb pajzsuk és még hosszabb lándzsájuk volt. Könnyű fegyverzetű gyalogsága argyraspidesekből — akiknek kis, ezüstveretű pajzsuk volt — és nagyszámú peltastésből állt; mindkét csapatnemet polyphalanxokba szervezték, amelyeknek normális létszáma 8192 főre rúgott; ezek tudtak harcolni mind csatárláncban, mind pedig

vonal-alakzatban, mint a hoplitések; phalanxuk gyakran ugyanolyan sikereket ért el. A makedón lovasság makedón és thessáliai nemesifjakból állt, akikhez később a tulajdonképpeni Görögországból is csatlakozott egy lovasosztag. Századokra (*ilé*) oszlott, ezek közül a makedón nemesség egymaga nyolcat állított ki. Ez a lovasság olyasmi volt, amit mi nehéz lovasságnak neveznénk; sisakot viselt, mellvértet, vaslemezekből készült combpáncélt, és hosszú kard meg lándzsa volt a fegyvere. A lovon ugyancsak vas homlokvért volt. A lovasságnak erre a fajtájára, a kataphraktésekre Fülöp is, Sándor is nagy figyelmet fordított; az utóbbi ezt használta fel döntő manőveréhez az arbelai ütközetben, amikor először szétverte és üldözőbe vette a perzsák egyik szárnyát, azután pedig, centrumukat megkerülve, hátbatámadta a másik szárnyat. Ez a lovasság különböző alakzatokban támadott; vonalban, közönséges négyzetes oszlopban, romboid-alakú vagy ékalakú oszlopban. A könnyű lovasságnak nem volt védőfegyvere; hajítódárdával és könnyű rövid lándzsával szerelték fel; volt még a makedón seregben egy osztag akrobalistés, vagyis lovas íjász is. Ez a fegyvernem előőrsi, járőr- és felderítőszolgálatot teljesített, és általában az irreguláris katonai műveleteket végezte. Thrák és illir törzsekből töltődött fel, amelyek ezenkívül néhányezer irreguláris gyalogost adtak. Sándor által felfedezett új fegyvernem volt, amely figyelmünket már csak azért is magára vonja, mert az újkorban utánozni kezdték, a dimachések lovas csapata, amely arra rendeltetett, hogy egyaránt harcoljon lovas és gyalogos alakzatban. A XVI. és következő századok dragonyosai, mint a továbbiakban meglátjuk, pontos alakmásai voltak e csapatoknak. De nincs semmi adatunk arról, hogy a lovasság és a gyalogság ez antik keveréke eredményesebben birkózott meg kettős feladatával, mint a modern dragonyosok. Ilyen volt az összetétele annak a hadseregnek, amellyel Sándor meghódította a Földközi tenger, az Oxus[1] és a Szatledzs közti területet. Ami létszámát illeti, az arbelai ütközetben két nagy phalanx hoplitésből (kb. 30 000 ember), két polyphalanx peltastésből (16 000), 4000 lovasból és 6000 főnyi irreguláris csapatból, összesen kb. 56 000 főből állt. A Granikos melletti csatában Sándor különböző fegyvernemekhez tartozó csapatai 35 000 főre rúgtak, köztük 5000 főnyi lovassággal.

A karthagói hadseregről nem tudunk részleteket; vitás még az is, mekkora erőkkel kelt át Hannibál az Alpokon. Sándor utódainak hadseregeiben a belső szervezetet illetően semmi tökéletesítés nem történt; az elefántok alkalmazása csak rövid ideig volt szokásban, mert ezek az állatok, a tűztől megbokrosodva, veszélyesebbnek bizonyultak a saját csapataik, mint az ellenség számára.

A késői görög seregeket (az achaiai szövetség idején) részben makedón, részben római mintára szervezték meg.

[1] Az Amu-Darja folyó másik neve. — *Szerk.*

A római hadsereg a gyalogsági taktika legtökéletesebb rendszerét képviseli, amelyet a lőpor használatát nem ismerő korban fel tudtak fedezni. Megtartja a nehéz fegyverzetű gyalogság és a tömör egységek túlsúlyát, de kiegészíti ezt különálló kisebb egységek mozgékonyságával, az egyenetlen terepen való küzdés képességével, több vonal egymás mögött való elhelyezésével — részben támogatásul, részben erős tartalékul —, és végül az egyes katona kiképzésének még a spártainál is célszerűbb rendszerével. Ennek következtében a rómaiak legyőztek minden fegyveres erőt, amely csak fellépett ellenük — mind a makedón phalanxot, mind a numidiai lovasságot.

Rómában minden polgár 17-től 45 vagy 50 éves koráig szolgálatköteles volt, hacsak nem tartozott a legalsó osztályhoz, vagy nem vett már részt mint gyalogos 20 hadjáratban, vagy mint lovas 10 hadjáratban. De rendszerint csak a fiatalabbakat válogatták ki. A katonai kiképzés igen kemény volt és a fizikai erő minden lehetséges úton való kifejlesztésére irányult. Igen sokat gyakorolták a futást, ugrást, lovaglást, mászást, birkózást, úszást — először ruhátlanul, azután teljes fegyverzetben —, a fegyverforgatásra és a különböző mozdulatokra való reguláris kiképzésen kívül. Nehéz menetfelszerelésben való hosszú meneteléseket, amelyek során minden katona 40—60 font terhet vitt magán, óránként 4 mérföld sebességgel végeztek. A katonai kiképzésbe beletartozott a sáncszerszámok kezelése és a megerősített tábor gyors felépítése is. És nemcsak az újoncoknak, hanem a veterán légióknak is végezniök kellett ezeket a gyakorlatokat, hogy megőrizzék testi frisseségüket és rugalmasságukat, és ne törje meg őket a fáradság és a nélkülözés. Ilyen katonák valóban alkalmasak voltak a világ meghódítására.

A köztársaság fénykorában általában két consuli hadsereg volt, mindegyikük két légióból és a szövetségesek csapataiból állt (ezek gyalogsága ugyanannyi volt, mint a római lovasságuk — kétszer akkora). A csapatok toborzása a polgárok népgyűlésén történt a Capitóliumon vagy a Mars-mezőn; minden tribusból egyenlő számú embert vettek fel; ezeket ismét egyenlően elosztották a négy légió közt, amíg be nem telt a létszám. Igen gyakran önkéntesként újra beléptek a seregbe olyan polgárok, akiket koruk vagy a végigharcolt hadjáratok nagy száma miatt már felmentettek a szolgálat alól. Az újoncokat feleskették és behívásukig elengedték. Mikor összehívták őket, a legfiatalabbakat és legszegényebbeket a velesek [könnyű fegyverzetűek] csoportjába sorolták be, a korban és vagyoni helyzetben utánuk következő csoport a hastatusok [lándzsások] és princepsek [akik valamikor az első sort foglalták el] közé került, a legidősebbeket és leggazdagabbakat a triariusok [harmadik sorban állók] közé sorolták be. Minden légió 1200 velesből, 1200 hastatusból, 1200 princepsből, 600 triariusból és 300 lovasból (lovagok), összesen 4500 főből állt. A hastatusok, princepsek és triariusok 10—10 manipulusra, vagyis századra oszlottak, s minden manipulushoz csa-

toltak ugyanolyan számú velest. A velesek (*rorariusok, accensusok, ferentariusok*) a légió könnyű fegyverzetű gyalogságát alkották és a szárnyain, a lovasság mellett álltak fel. A hastatusok alkották az első, a princepsek a második vonalat; eredetileg lándzsákkal voltak felfegyverezve. A triariusok alkották a tartalékot és pilummal voltak felfegyverezve, egy rövid, de rendkívül súlyos és veszélyes dárdával, amelyet az ellenség első soraira hajítottak közvetlenül azelőtt, hogy karddal kezükben rájuktámadtak. Minden manipulus egy centurió parancsnoksága alatt állt, aki mellett volt egy második centurió, helyettesként. A centuriók rangsora végigvonult az egész légión, a hastatusok utolsó, vagyis tizedik manipulusának a második centuriójától a triariusok első manipulusának első centuriójáig (*primus pilus*), aki felsőbb tiszt távollétében átvette az egész légió vezetését is. Rendes körülmények közt a primus pilus volt a parancsnoka a légió összes triariusainak, ugyanúgy, ahogy a primus princeps (a princepsek első manipulusának első centuriója) az összes princepseknek, a primus hastatus pedig az összes hastatusoknak. A korai időkben a légiót hat katonai tribunusa sorjában vezette; mindegyik két hónapig. Az első polgárháború után minden légió élére legatust neveztek ki állandó parancsnokul; a tribunusok most többnyire törzskari vagy adminisztratív feladatokkal megbízott tisztekké váltak. A három vonal fegyverzetének különbözősége Marius kora előtt eltűnt. Pilumot adtak a légió mindhárom vonalának; ez most már a rómaiak nemzeti fegyvere volt. A három vonal közti minőségi különbség, amennyiben ez az életkoron és a szolgálat tartamán alapult, csakhamar szintén eltűnt. Metellusnak Jugurtha ellen vívott csatájában. Sallustius szerint, utolszor jelentek meg a hastatusok, princepsek, triariusok. Marius a légió 30 manipulusából 10 cohorsot alakított, és két vonalban helyezte el őket, 5—5 cohorsot egyben. Ugyanakkor a cohors normál-létszámát 600 főre növelték; a primus pilus parancsnoksága alatt álló első cohors vitte a légió sasát. A lovasságot továbbra is turmákba csoportosították, egy-egy turmában 30 közkatona és három decurio volt, az első decurio vezette a turmát. A római gyalogság fegyverzete a következő volt: félhenger alakú, 4 láb hosszú és $2\frac{1}{2}$ láb széles, bőrrel bevont és vaskapcsokkal megerősített fapajzs; a közepén kidudorodás (*umbo*) volt a lándzsadöfések elhárítása céljából. A sisak rézből készült, rendszerint hátul meghosszabbítva a nyak védelmére; rézlemezekkel borított bőrszíjakkal erősítették a fejre. A körülbelül négyzetláb méretű mellvértet a vállon átvetett pikkelyes szíjakkal rögzítették a bőr páncélinghez; a centurióknál a mellvértet rézlemezekkel borított páncéling helyettesítette. A jobblábat, amely előrelépéskor karddöféseknek volt kitéve, rézlemezzel védték. A rövid kardon kívül, amelyet inkább szúrásra, mint vágásra használtak, a katonáknak volt pilumuk — egy nehéz dárda $4\frac{1}{2}$ láb hosszú fa nyél $1\frac{1}{2}$ láb hosszú vasvégződéssel, vagyis az egész hossza körülbelül 6 láb, a fa rész keresztmetszeti területe $2\frac{1}{2}$ négyzethüvelyk, súlya körülbelül 10—11 font volt.

A pilum, 10—15 lépésnyi távolságra hajítva, gyakran átütötte a pajzsot és a mellvértet, és csaknem mindig földre terítette az ellenfelet. A könnyű fegyverzetű veleseknek könnyű rövid hajítódárdájuk volt. A köztársaság késői időszakában, amikor a könnyű fegyverzetű szolgálatot barbár segédcsapatok látták el, ez a fegyvernem teljesen eltűnt. A lovasság hasonló védőfegyverzettel volt ellátva, mint a gyalogság, valamint dárdával és hosszabb karddal. De a római nemzeti lovasság nem volt eléggé jó, és szívesebben harcolt gyalogos alakzatban. Később teljesen megszüntették és numidiai, hispániai, galliai és germán lovasokkal pótolták.

A római csapatok taktikai felállítása nagy mozgékonyságot engedett meg. A manipulusok arcvonaluk hosszával egyenlő térközre álltak fel egymástól, mélységük 5—6-tól 10 sorig váltakozott. A második vonal manipulusai az első vonal hézagai mögött helyezkedtek el; a triariusok még hátrább álltak, de megszakítatlan vonalban. A körülményektől függően bármelyik vonal manipulusai összezárkózhattak és zárt vonalat alkothattak, vagy a második vonal manipulusai előrenyomulhattak és betölthették az első vonal közeit, vagy végül, amikor nagy mélységre volt szükség, minden princeps-manipulus felzárkózott a megfelelő hastatus-manipulus háta mögé, megkettőzve annak mélységét. Amikor Pyrrhus elefántjaival kerültek szembe, mind a három vonalat térközökkel állították fel, minden manipulus az előtte állóra fedezett, úgy hogy az állatoknak szabad átjárójuk maradt az egész harcrenden át. Ez az alakzat minden tekintetben felülmúlta az esetlen phalanxot. A légió tudott mozogni és manőverezni harcrendjének megbomlása nélkül olyan terepen, amelyen a phalanx erre csak a legnagyobb kockázattal vállalkozhatott. Legfeljebb egy vagy két manipulusnak meg kellett rövidítenie arcvonalát, hogy elhaladhasson egy akadály mellett; de néhány perc múlva az arcvonal már helyreállt. A légió az egész arcvonalát fedezhette könnyű fegyverzetű csapatokkal, mert az utóbbiak az arcvonal előnyomulásakor visszavonulhattak a térközökön át. De fő előnye abban volt, hogy a csapatokat több vonalban állították fel, amelyeket egymás után vetettek harcba a pillanatnyi szükséglettől függően. A phalanxban egyetlen csapásnak kellett eldöntenie a csatát. Nem voltak tartalékban friss csapatok, amelyeket kudarc esetén be lehetett volna vetni a harcba — valójában ilyen lehetőséget nem is vettek soha számításba. A légió egész frontján fel tudta venni a harcot az ellenség könnyű fegyverzetű csapataival és lovasságával; az ellenséges phalanx támadásának ellen tudott állni hastatusokból álló első vonalával, amelyet nem volt olyan könnyű szétverni, mert először le kellett győzni egyenként legalább hatot a tíz manipulusból; ki tudta meríteni az ellenséget a princepsek előretolásával, és végleg ki tudta vívni a győzelmet a triariusok segítségével. Ilymódon a csapatok és az ütközet menete a hadvezér kezében maradtak, míg a phalanx, ha egyszer felvette a harcot, összes erőivel visszavonhatatlanul belemerült és végig kellett küzdenie a csatát. Ha a római hadvezér meg

akarta szakítani a küzdelmet, a légió-szervezet lehetővé tette számára, hogy állást foglaljon a tartalékokkal, míg a korábban harcoló csapatok a térközökön át visszavonultak és maguk is állást foglaltak. Minden körülmények között a csapatok egy része mindig teljes rendben volt, hisz még akkor is, ha a triariusokat is visszavetették, mögöttük a két első vonal újra szerveződött. Amikor Flaminius légiói Thessália síkjain találkoztak Fülöp phalanxával, első rohamukat azonnal visszaverték; de az egymást követő rohamok kifárasztották a makedónokat és meglazították harcrendjük tömörségét; és mindenütt, ahol csak zavar jelei mutatkoztak, megjelentek a római manipulusok, igyekezve betörni az esetlen tömegbe. Végül amikor 20 manipulus a szárnyakról és hátulról rohamozta meg a phalanxot, nem lehetett tovább fenntartani a taktikai kapcsolatot; a mély harcrend menekülők csoportjaira bomlott és a csata elveszett.

Lovasság ellen a légió *orbisban,* azaz bizonyos fajta négyszögben állt fel, a málhával a középen. Menetelésnél, amikor támadásra lehetett számítani, *legio quadratába* [négyszögű légióba] rendeződött, széles arcvonalú meghosszabbított oszlopot alkotva, középen a málhával. Ezt természetesen csak nyílt síkságon lehetett megvalósítani, ott, ahol a menet egyenes irányban haladhatott.

Caesar idejében a légiók többnyire Itáliában tartott önkéntes toborzás útján rekrutálódtak. A szövetséges háború után a polgárjogot, s ezzel együtt a katonai szolgálat kötelezettségét kiterjesztették egész Itáliára — és ezért katonaságra alkalmas ember most sokkal több akadt, mint amennyire szükség volt. A zsold körülbelül egyenlő volt a munkás keresetével; ezért seregestől jelentkeztek újoncok, úgyhogy nem is kellett a conscriptiohoz [kényszerű sorozáshoz] folyamodni. Csak kivételes esetekben toboroztak légiókat a provinciákban; így például Caesar az ötödik légióját a római Galliában toborozta, de később a légió *en masse* [teljes egészében] megkapta a római polgárjogot. A légiók korántsem érték el 4500 főnyi névleges létszámukat; Caesar légiói ritkán haladták meg a 3000-et. A rekrutákból inkább új újonc-légiókat *[legiones tironum]* alakítottak, semhogy összekeverjék őket veteránokkal a régi légiókban; ezeket az új légiókat eleinte nem engedték nyílt mezőn való ütközetbe, és főleg a tábor őrzésére használták fel őket. A légió 10 cohorsra oszlott, s mindegyikben három manipulus volt. A hastatus, princeps, triarius elnevezés megmaradt, amennyire ez a tisztek rangjának a fent említett rendszer szerinti megjelölésére szükséges volt; ami azonban a sorkatonákat illeti, számukra ezek az elnevezések elvesztették minden jelentőségüket. Minden légióból az első cohors hat centuriójának joga volt résztvenni a haditanács ülésein. A centuriókat a sorkatonák közül nevezték ki, és ritkán értek el magasabb parancsnokságot; a felsőbb tisztek iskolája a hadvezér személyi törzse volt, ez művelt fiatalemberekből állt, akik gyorsan emelkedtek a *tribunus militum,* majd a *legatus* rangjára. A katona fegyverzete a korábbi maradt — pilum és kard. A katona hadifelszerelé-

sén kívül 35—60 font súlyú személyi poggyászt vitt magával. A poggyász hordására szolgáló berendezés olyan ügyetlen volt, hogy a katonának ahhoz, hogy harcrakész legyen, először le kellett tennie poggyászát. A sereg tábori felszerelését lovakon és öszvéreken szállították, ezekből egy-egy légiónak körülbelül 500-ra volt szüksége. Minden légiónak meg volt a maga sasa, és minden cohorsnak a maga zászlaja. Könnyű gyalogság céljára Caesar kiválogatott a légióiból bizonyos számú katonát (*antesignani*), akik egyaránt alkalmasak voltak mind a könnyű csapatokban való szolgálatra, mind a zárt alakzatban való harcra. Ezeken kívül voltak segédcsapatai a provinciákból, krétai íjászok, baleári parittyások, galliai és numidiai csapatok, meg germán zsoldosok. Lovassága részben galliai, részben germán csapatokból állt. A római velesek és a római lovasság már valamivel korábban eltűntek.

A hadsereg törzse a senatus által kinevezett *legatusokból* állt; ezek helyettesei voltak a hadvezérnek, aki különálló egységeknek vagy a harcrend egyes szakaszainak parancsnokaiul alkalmazta őket. Caesar volt az első, aki minden légió élére külön legatust állított állandó parancsnokul. Ha nem volt elég legatus, a légió parancsnokságát a *quaestor* vette át. Ez tulajdonképpen a hadsereg fizetőtisztje és a hadbiztosság vezetője volt, s ebben a tisztében számos írnok és küldönc segédkezett neki. A törzshöz voltak kivezényelve a katonai tribunusok *(tribuni militum)* és a fentebb említett fiatal önkéntesek *(contubernales, comites praetorii,* [a kíséretben levők, a törzs kísérői]), akik segédtiszti, ügyeletes tiszti feladatokat láttak el; csata idején azonban alakzatban harcoltak, ugyanúgy, mint az egyszerű katonák, a főhadiszállás lictoraiból, írnokaiból, szolgáiból, kémeiből, *(speculatores)* és küldönceiből *(apparitores)* álló praetori cohors *(cohors praetoria)* soraiban. A hadvezérnek ezenkívül volt bizonyosfajta személyi testőrsége is veteránokból, akik korábbi parancsnokuk hívására önként újból beléptek a hadseregbe. Ezt az osztagot, amely a menetben lovagolt, de gyalogosan harcolt, tekintették a sereg *elitjének;* ez vitte és védelmezte az egész sereg *vexillumát,* megkülönböztető zászlaját. Caesar csatára rendszerint három volnalban állította fel a sereget, minden légiónak négy cohorsa állt az első vonalban és három-három cohorsa a második és a harmadik vonalban; a második vonal cohorsai az első vonal térközei mögött álltak. A második vonalnak támogatnia kellett az elsőt; a harmadik vonal általános tartalék volt az ellenség arcvonala vagy szárnya elleni döntő manőverek számára, illetve az ellenség döntő csapásának visszaverésére. Ha az ellenség annyira átkarolta a vonalat, hogy annak meghosszabbítása vált szükségessé, akkor a sereg csak két vonalban helyezkedett el. Egy vonalban való felálláshoz *(acies simplex)* csak végszükség esetén folyamodtak, s akkor nem hagytak térközöket a cohorsok közt; tábor védelmezésekor azonban az ilyen felállás általános szabály volt, mert a vonal még mindig 8—10 sor mélységű maradt, és tartalékot lehetett alkotni azokból, akiknek nem jutott hely a mellvédnél.

Augustus befejezte a római fegyveres erőknek állandó reguláris hadsereggé való átalakítását. 25 légióját elosztotta az egész birodalomban, nyolcat a Rajnánál helyeztetett el (ezeket a hadsereg fő erejének, *praecipium roburnak* tekintették), hármat — Hispániában, kettőt — Afrikában, kettőt — Egyiptomban, négyet — Sziriában és Kis-Ázsiában, hatot — a dunai provinciákban. Itália helyőrsége kizárólag innen rekrutálódó válogatott csapatokból, a császári testőrségből állt; ez eleinte 12, később 14 cohorsot számlált; ezenkívül Róma városának volt hét cohors városi őrsége *(virgiles)*, amelyet eredetileg felszabadított rabszolgákból alakítottak. E reguláris hadseregen kívül a provinciák, mint azelőtt, kötelesek voltak könnyű fegyverzetű segédcsapatokat szolgáltatni, amelyeket most többnyire egy helyőrségi és rendőri feladatokat ellátó milicia szerepére korlátoztak. A támadás-fenyegette határokon azonban nemcsak ezeket a segédcsapatokat alkalmazták aktív szolgálatra, hanem idegen zsoldosokat is. A légiók száma Traianus alatt 30-ra, Septimius Severus alatt 33-ra növekedett. A légióknak számokon kívül nevük is volt állomáshelyükről *(L. Germanica. L. Italica)*, a császárról *(L. Augusta)*, az istenekről *(L. Primigenia, L. Appollinaris)*, vagy pedig kitüntetésként kapták azt *(L. fidelis, L. pia, L. invicta)*. A légió szervezete némi változáson ment át. Parancsnokát most praefectusnak nevezték. Az első cohors létszámát megkettőzték *(cohors milliaria,* [ezres cohors]), a légió normállétszámát pedig 6100 főnyi gyalogságra és 726 főnyi lovasságra növelték; ezt minimumnak tekintették, és szükség esetén a légióhoz hozzácsatoltak egy vagy több *cohors milliariát*. E cohors milliariák parancsnoka a katonai tribunus, a többi cohors parancsnokai pedig tribunusok, vagy *praepositusok* voltak; a *centurio* rangja ílymódon most alsóbb parancsnok rangjává vált. Általános szabállyá vált az, hogy a légiókba felvettek rabszolgákat és szabadonbocsátottakat, a provinciákból származókat és általában a legkülönbözőbb fajta embereket; római polgárságot csak az itáliai praetorianusoknál követeltek meg, de később még itt is lemondtak erről. Ilymódon a római nemzetiség a hadseregben igen hamar elmerült a barbár és félbarbár, romanizálódott és nem romanizálódott elemek áradatában; csak a tisztek voltak továbbra is római származásúak. A hadsereget alkotó elemeknek ez a rosszabbodása igen hamar visszatükröződött a sereg fegyverzetén és taktikáján. A nehéz mellvértet és pilumot sutbadobták; a kimerítő kiképzési rendszert, amely világhódítókat teremtett, elhanyagolták; a tábori szolgaszemélyzet és a fényűzés nélkülözhetetlenné vált a hadsereg számára; a málha *(impedimenta)* a sereg erejének és kitartásának csökkenésével párhuzamosan nőtt. A hanyatlást, mint Görögországban is, az jellemezte, hogy elhanyagolták a nehéz fegyverzetű vonalgyalogságot, hogy értelmetlen módon mindenféle könnyű fegyverzeteket agyaltak ki, és hogy átvették a barbárok fegyverzetét és taktikáját. Számtalan fajta könnyű fegyverzetű csapat jött létre *(auxiliatores, exculcatores, jaculatores, excursatores, praecursatores, scu-*

tatium, funditores, balistarii, tragularii), akiket a legkülönfélébb hajítófegyverekkel szereltek fel, Vegetius pedig arról tudósít bennünket, hogy a lovasságot a gótok, alánok és hunok utánzása révén tökéletesítették. Végül eltűnt minden felszerelésbeli és fegyverzetbeli különbség a rómaiak és a barbárok között, s a fizikailag és erkölcsileg fölényben levő germánok átléptek a deromanizálódott légiók testén. A régi római taktikának csak szánalmas maradványa, kusza hagyománya állt ellen annak, hogy a germánok meghódítsák a Nyugatot; de most még ez a szánalmas maradvány is megsemmisült.

A taktika fejlődése szempontjából az egész középkor ugyanolyan terméketlen időszak volt, mint minden más tudomány szempontjából. A feudális rendszer, noha eredetére nézve katonai szervezet volt, lényegében ellenségesen állt szemben minden fegyelemmel. Megszokott jelenség volt, hogy nagy hűbéresek fegyveres erőikkel együtt fellázadtak és elpártoltak. A vezéreknek szóló parancsok kiosztását rendszerint zajos haditanács váltotta fel, amely lehetetlenné tett bármilyen kiterjedtebb hadműveletet. A háborúk ezért ritkán koncentrálódtak döntő pontokra; ezért hadjáratok teltek el egyetlen helység birtoklásáért folyó harcban. Ebben az egész időszakban (a VI.-tól a XII. századig terjedő zavaros időt nem számítva) nagy hadműveletek csak a német császárok Itália elleni expedíciói és a keresztes hadjáratok voltak, s mind az előbbiek, mind az utóbbiak eredménytelenek.

A középkori gyalogság — amely a feudális csatlósokból meg részben a parasztságból tevődött össze — főleg lándzsásokból állt, és többnyire semmire se lehetett használni. A tetőtől-talpig vasba öltözött lovagoknak kedvenc szórakozásuk volt egyesegyedül belegázolni ebbe a védtelen tömegbe és kényükre-kedvükre mészárolni őket. Az európai szárazföldön a gyalogság egy része számszeríjjal [arbalète-tel] volt felfegyverezve, míg Angliában a parasztság nemzeti fegyverévé vált a hosszú íj. Ez a hosszú íj igen félelmetes fegyver volt, és biztosította az angolok fölényét a franciák felett Crécynél, Poitiers-nél és Azincourtnál. Könnyen meg lehetett óvni az esőtől — amely a számszerijat időnként használhatatlanná tette — és a nyilat több mint 200 yard távolságra repítette, azaz nem sokkal rövidebbre a régi simacsövű muskéta hatótávolságánál. A nyíl átütötte a hüvelyknyi vastagságú deszkát, sőt a mellvérten is áthatolt. Ezért a hosszú íj sokáig megtartotta a helyét még az első kézi tűzfegyverekkel szemben is, annál is inkább, mert hat nyilat lehetett kirepíteni addig, amíg az e korbeli muskétát megtöltötték és egy lövést tettek vele; sőt még a XVI. század végén is Erzsébet királynő újra be akarta vezetni harci fegyverként a nemzeti hosszú íjat. Különösen alkalmas volt lovasság ellen; a nyilak még akkor is, ha a lovasokat megvédte tőlük páncéljuk, megsebesítették vagy megölték a lovakat, a lóról leszállított lovagok pedig harcképtelenné váltak és rendszerint foglyul estek. Az íjászok vagy

csatárláncban, vagy vonal-alakzatban harcoltak. A középkorban a lovasság volt a döntő fegyvernem. A tetőtől-talpig páncélba burkolt lovagok, akik szabályos alakzatban támadtak, képviselték a nehéz fegyverzetű lovasság első fajtáját, amellyel találkozunk a történelemben, mert Sándor kataphraktései, bár ők döntötték el az arbelai csata kimenetelét, kivételek voltak annyiban, hogy e nap után egyetlen egyszer sem hallunk róluk többé, és az ókori történelem egész hátralévő szakaszában a gyalogság megtartotta fölényét a csatamezőn. Ily módon az egyetlen haladás, amelyet a középkortól örököltünk, annak a lovasságnak a megteremtése, amelynek egyenes leszármazottja a mi modern lovasságunk. De hogy mennyire nehézkes volt ez a lovasság, bizonyítja már az a tény is, hogy az egész középkor folyamán a lovasság nehéz, lassú mozgású fegyvernem maradt, míg minden könnyű szolgálatot és gyors mozdulatot gyalogság végzett. A lovagok egyébként nem mindig harcoltak zárt rendben. Szívesebben keltek párviadalra, vagy belevágtattak az ellenséges gyalogság sűrűjébe; így a hadviselés módja visszakanyarodott a homérosi időkhöz. Ha zárt rendben lépett fel, a lovasság vagy vonal-alakzatban támadott (a lovagok — az első sorban, a könnyebb fegyverzetű fegyverhordozók — a másodikban), vagy mély oszlopban. Ilyen rohamot rendszerint csak az ellenséges sereg lovagjai ellen intéztek; gyalogság ellen ez haszontalan erőpazarlás lett volna. A saját páncéljukkal és lovasuk páncéljával megterhelt lovak csak lassan és csak kis távolságokra tudtak mozogni. Ezért a keresztes hadjáratok idején, és a mongolokkal vívott háborúkban Lengyelországban és Sziléziában, ez a nehezen mozdítható lovasság állandóan a végkimerültség állapotában volt, és végül is alulmaradt a Kelet mozgékony könnyű lovasságával szemben. A Svájc elleni osztrák és burgundi háborúk során a kedvezőtlen terepen nehéz helyzetbe került lovagok kénytelenek voltak leszállni a lóról és phalanxot alkotni, amely még kevésbé volt mozgékony, mint a makedón phalanx; a hegyszorosokban felülről szikladarabokat és fatörzseket zúdítottak rájuk, ennek következtében a phalanx elvesztette taktikai rendjét, s a döntő roham hatására szétszóródott.

A XIV. század táján bevezettek egyfajta könnyebb lovasságot, s az íjászok egy részét, hogy megkönnyítsék manőverezésüket, lóra ültették; de ezek a változtatások és a hozzájuk hasonlóak csakhamar haszontalanokká váltak, félbemaradtak, vagy visszájukra fordultak, mert megjelent az az új elem, amely hivatott volt megváltoztatni a hadviselés egész rendszerét — a lőpor.

A Spanyolországban élő araboktól a lőpor előállításának és használatának ismerete átterjedt Franciaországra és Európa többi részére; maguk az arabok a lőport a Távol-Kelet népeitől kapták, ezek viszont eredeti feltalálóitól — a kínaiaktól — vették át. A XIV. század első felében kezdték bevezetni az európai hadseregekben az ágyút; nehéz,

esetlen lövegek voltak ezek, kőgolyóbisokat hajítottak, és csak várharcra lehetett őket használni. De csakhamar feltalálták a kis tűzfegyvert. Perugia olaszországi város 1364-ben 500 darab kézi tűzfegyverrel szerelte fel magát, melyeknek csöve nem volt hosszabb 8 hüvelyknél; ez azután lökést adott a pisztolyok készítésének (a toscanai Pistoia városról nevezték el így ezeket). Nem sokkal később elkezdték hosszabb és nehezebb kézi tűzfegyverek *(arquebuses)* készítését, amelyek a mi modern muskétánknak feleltek meg; de mivel rövid és súlyos volt a csövük, csak korlátolt távolságra lőttek, a kanócos gyújtólyuk pedig csaknem leküzdhetetlen akadálya volt a pontos célzásnak; ezenkívül még a legkülönfélébb egyéb fogyatékosságokban szenvedtek. A XIV. század végére már nem akadt Nyugat-Európában hadsereg, amelynek ne lettek volna tüzérséggel, valamint arquebuse-zel felfegyverzett csapatai. De az új fegyver hatását az általános taktikára csak igen kevéssé lehetett észrevenni. Mind a nagy, mind a kis tűzfegyver megtöltése igen sok időt vett igénybe, nehézkességük és drágaságuk miatt pedig még 1450 körül sem szorították ki a számszeríjat.

Közben a feudális rendszer általános összeomlása és a városok növekedése változásokat okozott a hadsereg összetételében. A nagyobb hűbéresek vagy kénytelenek voltak alávetni magukat a központi hatalomnak, mint Franciaországban, vagy mintegy független uralkodókká váltak, mint Németországban és Olaszországban. A kisebb nemesség erejét megtörte a városokkal szövetségben fellépő központi hatalom. A feudális hadseregek megszűntek; új hadseregek alakultak a nagyszámú zsoldosból, akiknek a feudalizmus bomlása szabadságot adott arra, hogy annak szolgáljanak, aki megfizeti őket. Így létrejött valami állandó hadseregféle; de ezek a zsoldosok, a legkülönfélébb nemzetek fiai, akiket nehéz volt rendben tartani, és akiket nem túlságosan pontosan fizettek, nagyon sokat garázdálkodtak. Ezért Franciaországban VII. Károly király hazai elemekből alakított állandó haderőt. 1445-ben 15 *compagnie d'ordonnance*-ot sorozott, amelyek mindegyike 600 főből állt; összesen 9000 lovast, akik azután a királyság városaiban voltak elhelyezve és pontosan kapták a zsoldot. Minden század 100 lance-ra [lándzsára] oszlott; egy-egy lance egy páncélos vitézből, három íjászból, egy fegyverhordozóból és egy apródból állt. Ily módon ezek egyesítették a nehéz lovasságot a lovas íjászokkal, de a két fegyvernem a csatában természetesen külön tevékenykedett. 1448-ban VII. Károly kiegészítette a sereget 16 000 szabad íjásszal, ezeket négy főkapitány vezette, egy-egy főkapitány parancsnoksága alá nyolc 500 főnyi század tartozott. Minden íjász számszeríjjal volt felfegyverezve. Az egyházközségek állították ki és fegyverezték fel őket, s mentesítve voltak minden adótól. Ezeket a csapatokat tekinthetjük az újkor első állandó hadseregének.

A középkori zűrzavarból kibontakozó modern taktika ez első fejlődési szakaszának végén a dolgok állása a következőkben foglalható

össze: A zsoldosokból álló gyalogság zöme lándzsával és karddal, mellvérttel és sisakkal volt felszerelve. Sűrű, zárt tömegben harcolt, de jobban lévén felfegyverezve és kiképezve a feudális gyalogságnál, nagyobb szilárdságot és rendet tanúsított a harcban. A reguláris sorozás útján összegyűjtött újoncok és a zsoldosok, akik hivatásos katonák voltak, természetesen felette álltak az alkalomszerűen összetoborzott újoncoknak és a feudális csatlósok rendezetlen kötelékének. A nehéz fegyverzetű lovasság most már néha szükségesnek tartotta, hogy zárt rendben támadja meg a gyalogságot. A könnyű fegyverzetű gyalogság még mindig főleg íjászokból állt, de az előcsatározók egyre több tűzfegyvert alkalmaztak. A lovasság maradt még mindig a főfegyvernem; nehéz lovasság, vasba bujtatott lovasok, de már nem állt feltétlenül nemesekből, és kénytelen volt korábbi lovagi és homérosi harcmodoráról áttérni a prózaibb zárt rendben való támadásra. De e lovasság nehézkességét most már mindenki érezte, és sok különböző tervezetet dolgoztak ki egy mozgékonyabb fajta lovasság megteremtésére. A lovas íjászoknak, mint említettük, részben ezt a hiányt kellett pótolniok; Olaszországban és a szomszéd országokban szívesen szegődtették a *stradiotákat* — ez a bosnyák és albán zsoldosokból álló török típusú, basibozuk féle könnyű lovasság különösen az ellenség üldözésében volt igen félelmetes. Lengyelország és Magyarország a Nyugatról átvett nehéz lovasság mellett megtartotta saját nemzeti könnyű lovasságát. A tüzérség még gyermekkorát élte. A kor nehéz ágyúi eljutottak ugyan a csatamezőre, de nem tudták elhagyni az egyszer elfoglalt tüzelőállást; a lőpor rossz volt, az ágyúkat fáradságosan és lassan töltötték meg, a kőgolyóbisok pedig csak rövid távolságra repültek el.

A XV. század végét és a XVI. elejét kettős haladás jellemzi: a franciák tökéletesítették a tüzérséget, a spanyolok pedig új jelleget adtak a gyalogságnak. VIII. Károly francia király annyira mozgathatóvá tette ágyúit, hogy nemcsak hogy magával vihette őket a harcmezőre, hanem az ütközet alatt meg is változtathatta állásukat, és az ágyúk követhették a csapatokat mozgásukban, amely egyébként nem volt túlságosan gyors. Ily módon VIII. Károly alapította meg a tábori tüzérséget. Kerekes lövegtalpra helyezett és sok ló által vontatott ágyúi mérhetetlen fölényben voltak az olaszok régimódi, esetlen (ökörvonta) tüzérsége felett, és olyan pusztítást végeztek az olasz gyalogság mély oszlopaiban, hogy Machiavelli főleg azért írta meg „A háború művészete" című könyvét, hogy olyan alakzatot javasoljon, amellyel meg lehet akadályozni az ilyen tüzérség hatását a gyalogságra. A marignanói csatában I. Ferenc francia király e tüzérség hatásos tüze és mozgékonysága következtében győzte le a svájci lándzsásokat; a tüzérség lövései oldalállásokból végigsöpörtek a svájciak harcrendjén. De a lándzsa uralma a gyalogságban a végét járta. A spanyolok tökéletesítették az akkoriban használt puskát (az *arquebuse*-t) és a reguláris nehéz gyalogság fegyverévé tették. Muskétájuk *(hacquebutte)* nehéz, hosszúcsövű

fegyver volt, két uncia súlyú golyót befogadó csőtorkolattal; villaalakú rúdállványról tüzeltek vele. A muskéta golyói átütötték a legvastagabb páncélt is, és ezért ez a fegyver döntő jelentőségűvé vált a nehéz lovassággal szemben, amely megzavarodott, mihelyt a lovasok kezdtek elhullani. 10—15 muskétást csatoltak minden lándzsás-századhoz, és tüzük hatása Paviánál ámulatba ejtette mind a szövetségeseket, mind az ellenséget. Frundsberg közli, hogy ebben a csatában egyetlen muskétalövés több embert és lovat döntött ki a sorból. Ezidőtől kezdődik a spanyol gyalogság fölénye, amely több mint száz évig tartott.

A németalföldi felkelés által előidézett háborúnak nagy hatása volt a hadseregek összeállítására. Mind a spanyolok, mind a hollandok jelentősen tökéletesítették az összes fegyvernemeket. Eddig a zsoldosseregekben mindenkitől, aki be kívánt lépni, megkövetelték, hogy teljes felszerelése, fegyverzete legyen és tudjon bánni fegyverével. De e hosszú, 40 évig tartó háború alatt a kis országban csakhamar hiány támadt ilyen fajta megfelelő újoncokban. A hollandok kénytelenek voltak megelégedni azokkal a fizikailag alkalmas önkéntesekkel, akiket megszerezhettek, és most a kormányra hárult a feladat, hogy gondoskodjék kiképzésükről. Nassaui Móric összeállította az újkor első alaki szabályzatát és ezzel lerakta az egész hadsereg egyöntetű kiképzésének alapjait. A gyalogság újra elkezdett lépést tartva menetelni; sokat gyarapodott egyneműség és szilárdság tekintetében. Most kisebb egységekben állították fel; az addig 400—500 főből álló századokat most 150—200 főre csökkentették, 10 század pedig egy ezredet alkotott. A tökéletesített muskéta kiszorította a lándzsát; az egész gyalogság egyharmada muskétásokból állt, akiket minden században lándzsásokkal egyesítettek. Ezek az utóbbiak, akikre csak kézitusában volt szükség, megtartották sisakjukat, mellvértjüket és acélkesztyűjüket; a muskétásokat megszabadították minden védőfegyverzettől. A lándzsásokat rendszerint két sorban állították fel, a muskétásokat 5—8 sorban; az első sor, miután tüzelt, hátra vonult, hogy újra megtöltse muskétáját. Még nagyobb változások történtek a lovasságban, itt szintén Nassaui Móric vitte a vezető szerepet. Minthogy nem alakíthatott páncélos lovasokból álló nehéz lovasságot, könnyű lovasságot szervezett, németországi újoncokból, felfegyverezte sisakkal, mellvérttel, réz karvédővel, acélkesztyűvel és magasszárú csizmával; mivel pedig csak lándzsával a kezében nem mérkőzhetett a nehézfegyverzetű spanyol lovassággal, kardot és hosszú pisztolyokat adott neki. A lovasoknak ez az új fajtája, amely közelálll a mi modern vérteseinkhez, csakhamar bebizonyította fölényét a lényegesen kisebb létszámú és kevésbé mozgékony spanyol páncélos lovasság felett, melynek lovait az új lovasság kilőtte, még mielőtt ez a lassú tömeg ráronthatott volna. Nassaui Móric ugyanolyan jól képezte ki vérteseit, mint a gyalogságát; olyan sikereket ért el ebben, hogy bátran vállalkozhatott ütközet közben arcvonal-változtatásra és más mozdulatokra kis és nagy csapatokkal. Alba szintén hamarosan szükségesnek

látta tökéletesíteni könnyű lovasságát; addig ez csak szétszórtan való csatározásra és párviadalra volt alkalmas, de Alba vezetése alatt hamarosan megtanult csapatban támadni, éppúgy, mint a nehéz lovasság. A lovasság felállítása a korábbi 5—8 soros maradt. Ezidőtájt IV. Henrik francia király a lovasság új fajtáját vezette be — a dragonyosokat; ez eredetileg gyalogos alakulat volt, amelyet, kizárólag a gyorsabb mozgás céljából lóra ültettek; de már néhány évvel bevezetése után lovasságként is alkalmazták és e kettős szolgálatnak megfelelő felszereléssel látták el. Nem volt sem védőfegyverzetük, sem magasszárú csizmájuk, hanem lovassági karddal látták el őket, néha pedig lándzsával is; ezenkívül gyalogsági muskétát vagy rövidebb karabélyt viseltek. Ezek a csapatok azonban nem igazolták a megalakításukhoz fűzött reményeket; csakhamar a reguláris lovasság részévé váltak és nem küzdöttek többé gyalogságként. (Miklós orosz cár megkísérelte új életre kelteni az eredeti dragonyosságot, és 16 000 főnyi, lovas és gyalogos szolgálatra is alkalmas hadtestet alakított; de egyszer sem sikerült csatában leszállítani a lóról, mindig lovasságként harcoltak, s ezt a hadtestet most feloszlatták és lovas dragonyosokként az orosz lavasság többi részéhez csatolták.) A tüzérség területén a franciák megtartották elért fölényüket. Ezidőtájt feltalálták a hosszabbítót (prolonge), IV. Henrik pedig bevezette a kartácsot. A spanyolok és a hollandok szintén egyszerűsítették és könnyebbé tették tüzérségüket, de az még mindig nehézkes maradt, és az elegendő űrméretű és lőtávolságú könnyű, mozgatható ágyúkat még nem ismerték.

A harmincéves háborúval kezdődik Gusztáv Adolfnak, a XVII. század nagy katonai reformátorának időszaka. Gusztáv Adolf gyalogos ezredei kétharmadrész muskétásból és egyharmadrész lándzsásból álltak, néhány ezred pedig csakis muskétásokból. A muskéták annyira könnyebbek lettek, hogy a tüzeléshez használt állvány feleslegessé vált. Gusztáv Adolf bevezette a papír töltényhüvelyeket is, amelyek jelentősen megkönnyítették a töltést. A mély felállást megszüntették; lándzsásai hat sorban álltak fel, muskétásai pedig csak három sorban. Ez utóbbiakat szakaszonként és soronként való lövésre képezték ki. A 2000—3000 főnyi nehézkes ezredeket 1300—1400 főre, nyolc századra csökkentették, két ezred pedig egy brigádot alkotott. Ezzel az alakzattal legyőzte ellenfeleinek sűrű, gyakran harminc sor mélységű oszlopban vagy négyszögben felállított tömegeit, amelyek közt tüzérsége szörnyű pusztítást végzett. A lovasságot hasonló elvek szerint szervezte újjá. A páncélos lovasságot teljesen megszüntette. A vérteseket megfosztotta rézkardvédőjüktől és védőfegyverzetük több más haszontalan részétől, ami jelentősen könnyebbé és mozgékonyabbá tette őket. Dragonyosai csaknem mindig mint lovasok harcoltak. Mind a vérteseket, mind a dragonyosokat csak három sorban állította fel, és szigorúan megparancsolta nekik, hogy ne vesztegessék az időt lövésre, hanem azonnal támadjanak, karddal a kezükben. Ezek a lovasok 125 főnyi századokra voltak felosztva. A tüzérséget olymódon tökéletesítette, hogy könnyű ágyúkkal egészítette ki. Gusztáv Adolf bőrös ágyúi híresek voltak, de nem tartottak sokáig. Ezeket 4 fontos öntöttvas-

ágyúkkal helyettesítették, amelyek olyan könnyűek voltak, hogy két ló elhúzhatta őket; hat lövést tudtak leadni, amíg a muskétás kettőt lőtt; minden gyalogos ezred kapott két ilyen ágyút. Így létrejött a tábori tüzérség felosztása könnyű és nehéz tábori tüzérségre; a könnyű ágyúk kísérték a gyalogságot, míg a nehezek a tartalékban maradtak, vagy az ütközet egész idejére egy állást foglaltak el. E kor hadseregeiben kezd megmutatkozni a gyalogság egyre növekvő túlsúlya a lovasság felett. A lipcsei csatában 1631-ben Gusztáv Adolfnak 19 000 gyalogosa és 11 000 lovasa volt; Tillynek — 31 000 gyalogosa és 13 000 lovasa. A lützeni csatában, 1632-ben Wallensteinnek 24 000 gyalogosa és 16 000 lovasa (170 században) volt. Az ágyúk száma szintén megnőtt a könnyű lövegek bevezetésével; a svédeknek gyakran 5—12 lövege volt minden ezer katonára; a Lech melletti csatában Gusztáv Adolf 72 nehéz löveg tüzének fedezete alatt kényszerítette ki az átkelést a folyón.

A XVII. század második felében és a XVIII. század első felében, a szurony használatának általános meghonosodásával, a gyalogság fegyverei közül végleg eltűnik a lándzsa és minden védőfegyverzet. A szuronynak, amelyet Franciaországban 1640 körül találtak fel, 80 évig kellett harcolnia a lándzsa ellen. Az osztrákok alkalmazták először a szuronyt egész gyalogságuk számára, utánuk a poroszok; a franciák 1703-ig tartották meg a lándzsát, az oroszok pedig — 1721-ig. A kovás fegyverzárat, amelyet Franciaországban, körülbelül ugyanabban az időben találtak fel, mint a szuronyt, 1700-ra fokozatosan szintén bevezették a legtöbb hadseregben. Ez lényegesen megrövidítette a töltés eljárását, bizonyos fokig megvédte a lőport a serpenyőben az esőtől és ezzel sokban hozzájárult a lándzsa eltűnéséhez. De a tüzelés még mindig olyan lassú volt, hogy a katona az egész ütközet alatt, úgy számították, nem használhatott el többet 24—36 tölténynél; amíg ez időszak második felében a katonai szabályzatok megjavítása, a jobb kiképzés és a kézi tűzfegyverek szerkezetének további tökéletesítése (különösen az először Poroszországban bevezetett vas fegyvertisztító-vessző) lehetővé nem tette, hogy a katona meglehetős gyorsan tüzeljen. Ez szükségessé tette a felállás mélységének további csökkentését, s a gyalogságot most már csak négy sorban állították fel. Létrehoztak egyfajta *elit* gyalogságot a gránátos századok alakjában, amelyeket eredetileg arra szántak, hogy kézigránátokat dobjanak, mielőtt kézitusába bocsátkoznak, de nemsokára már csakis muskétával harcoltak. Egyes német hadseregekben már a harmincéves háború idején megjelentek vontcsövű puskával felfegyverzett lövészek; magát a vontcsövű puskát Lipcsében, 1498-ban találták fel. Ezt a fegyvert most a muskéta mellett használták; ezzel fegyverezték fel minden század lövészeit; de Németországon kívül nemigen barátkoztak meg ezzel a fegyverrel. Az osztrákoknak szintén volt egyfajta könnyű gyalogságuk, mely a *pandur* nevet viselte. Ezek horvát és szerb irreguláris csapatok voltak a török határőrvidékről, hasznosak a portyázásban és üldözésben, de haszontalanok az ütközetben az akkori taktika szempontjából, mivel semmiféle kiképzésben nem részesültek. A franciák és

a hollandok ugyanezen célokból „szabad csapatoknak" *(compagnies franches)* irreguláris gyalogságot hoztak létre. A lovasság szintén könnyebb fegyverzetet kapott minden hadseregben. Eltűntek a páncélos lovasok; a vértesek csak a mellvértet és a sisakot tartották meg; Franciaországban és Svájcban a mellvértet is elvetették. A gyalogsági tűz egyre növekvő hatásossága és gyorsasága a lovasság alkalmazása ellen szólt. Hamarosan felismerték, hogy teljesen haszontalan, hogy e fegyvernem karddal a kezében rohamozza a gyalogságot; a tűzvonal ellenállhatatlanságát hirdető nézet annyira uralkodóvá vált, hogy úgy gondolták, a lovasság is inkább bízza magát a karabélyra, mint a kardra. Ilymódon ez időszak alatt gyakran megtörtént, hogy két vonal lovasság tűzharcot vívott egymással, ugyanúgy, mintha gyalogság lenne; nagy merészségnek számított 20 yardra megközelíteni az ellenséget, összetüzet adni és ügetésben támadni. XII. Károly azonban megtartotta nagy elődjének[2] szabályait. Az ő lovassága sohasem töltött időt lövéssel; mindig támadott karddal a kezében, akármi állt vele szemben — lovasság, gyalogság, ütegek vagy sáncok —, és mindig sikeresen. A franciák szintén szakítottak az új rendszerrel és ismét csakis a kardra bízták magukat. A lovasság felállásának mélységét megint csökkentették — négyről három sorra. A tüzérségben most általános jelenséggé vált a lövegek súlyának csökkentése, a töltények és a kartács használata. A másik nagy változás e fegyvernemnek a hadsereg állományába való sorolása volt. Addig, ámbár az ágyúk az állam tulajdonában voltak, az őket kiszolgáló emberek nem voltak tulajdonképpen katonák, hanem egyfajta céhet alkottak, s a tüzérséget nem fegyvernemnek, hanem mesterségnek tekintették. A tüzértiszteknek nem volt megfelelő rangjuk a hadseregben, s a közfelfogás szerint közelebb álltak a mesteremberekhez, a szabókhoz vagy az asztalosokhoz, mint a tiszti rangba beleszületett gentlemanekhez. Ezidőtájt azonban a tüzérséget a hadsereg alkotórészévé tették, századokra és zászlóaljakra osztották; a legénység állandó katonává vált, tisztjei pedig megkapták ugyanazokat a rangokat, amelyek a gyalogságban és a lovasságban szokásosak voltak. A tüzérség személyi állományának e változás előidézte központosítása és állandósága utat tört a tüzérségi tudománynak, amely a régi rendszerben nem fejlődhetett ki.

A mély alakzatról a vonalra, a lándzsáról a muskétára, a lovasság túlsúlyáról a gyalogság túlsúlyára való áttérés így fokozatosan megtörtént arra az időre, amikor Nagy Frigyes megkezdte hadjáratait és megnyitotta velük a vonaltaktika klasszikus korszakát. Frigyes három sorban állította fel gyalogságát, és tűzgyorsaságát percenkénti öt lövésig fokozta. Legelső harcaiban, Mollwitznál ez a gyalogság vonalba fejlődött és gyors tüzével visszaverte az osztrák lovasság összes támadásait, amely pedig az imént teljesen szétverte a porosz lovasságot; a lovassággal végezve, a porosz gyalogság megtámadta az osztrák gyalogságot,

[2] Ti. Gusztáv Adolfnak. — *Szerk.*

legyőzte és így megnyerte a csatát. Négyszögben való felálláshoz lovassággal szemben nagy csatákban soha nem folyamodtak, csak azokban az esetekben alkalmazták ezt az alakzatot, amikor menetelés közben lepte meg a gyalogságot ellenséges lovasság. Csatában a gyalogság szélső szárnyai, ha lovasság fenyegette őket, megnyúltak és L betű alakban behajlottak *(en potence)*, és ez rendszerint elegendőnek bizonyult. Az osztrák pandurok ellensúlyozására Frigyes alakított hasonló irreguláris csapatokat — gyalogságot és lovasságot —, de soha nem bízta magát rájuk a csatákban, amelyekben ezek ritkán vettek részt. Útközeteit a tűzvonal lassú előrenyomulása döntötte el. A lovasság, amely előbb alatt el volt hanyagolva, most teljes forradalmon ment át. Csak két sorban állt fel, a lövés pedig szigorúan tilos volt, kivéve, ha az ellenséget üldözte. A lovaglás művészetére, amelynek eddig kevés jelentőséget tulajdonítottak, most a legnagyobb gondot fordították. Minden alakzatváltoztatást teljes ütemben kellett végrehajtani, s a katonától eközben szilárd ülést követeltek. Seydlitz erőfeszítései révén Frigyes lovassága felülmúlt minden akkor vagy bármikor korábban létezett lovasságot: merész ügetésének, tömött sorainak, fergeteges rohamának és gyorsaságának, amellyel rendjét helyreállította, a későbbi idők lovasságában sem volt párja. A tüzérséget jelentősen könnyebbé tették, olyannyira, hogy a nagy kaliberű ágyúk közül néhány nem bírta el a teljes töltetet, és ezeket később fel kellett számolni. De a nehéz tüzérség még mindig igen lassú és nehézkes mozgású maradt rossz, nehéz lövegtalpai és tökéletlen szervezete következtében. A csatában azonnal elfoglalta állását, néha megváltoztatta, előre, de manőverezésről szó sem volt. A könnyű tüzérséget — a gyalogsághoz csatolt ezredágyúkat — a gyalogos vonal előtt helyezték el, 50 lépéssel a zászlóaljak térközei előtt; a gyalogsággal együtt nyomult előre, a katonák vontatták az ágyúkat, ezek pedig kartácstüzet nyitottak 300 yard távolságra. A lövegek száma igen nagy volt; három-hat ágyú jutott minden ezer katonára.

A gyalogságot éppúgy, mint a lovasságot, brigádokra és hadosztályokra osztották; de mivel a csata megkezdése után a csapatok szinte egyáltalán nem manővereztek és minden zászlóaljnak meg kellett maradnia az összvonalban elfoglalt helyén, ennek a felosztásnak nem volt taktikai jelentősége; ami a lovasságot illeti, a brigádtábornok támadás idején egyszer-másszor cselekedhetett saját felelősségére; a gyalogságnál azonban ilyen eset nem fordulhatott elő. A vonalalakzat — a középen gyalogság két vonalban, a szárnyakon lovasság két vagy három vonalban — jelentős haladás volt a korábbi idők mély felállásához képest; az ilyen alakzat kifejlesztette a gyalogsági tűz teljes erejét, éppúgy, mint a lovasroham teljes hatását is, azáltal, hogy maximális számú ember egyidejű cselekvését tette lehetővé; de éppen e tekintetben való tökéletessége úgy megkötötte az egész hadsereget, mint a kényszerzubbony. Minden századnak zászlóaljnak és lövegnek meghatározott helye volt a harcrendben, amit nem lehetett megbolygatni

vagy bármiképpen megzavarni anélkül, hogy ez ne éreztette volna hatását az egész sereg harcképességében. Ezért a menetben úgy kellett mindent elrendezni, hogy ha a hadsereg táborozás vagy harc céljából újból arcvonalba, minden alegység pontosan a neki szánt helyre kerüljön. Ezért, ha bármilyen manővert kellett végrehajtani, azt az egész hadsereggel, együttesen kellett végrehajtani; a sereg egy részét különválasztani szárnytámadásra, vagy külön tartalékot létrehozni abból a célból, hogy egy gyönge pontot túlnyomó erőkkel támadjanak meg, kivihetetlen és helytelen lett volna ilyen lassú — csak vonalalakzatban való harcra alkalmas — csapatokkal és ilyen merev harcrenddel. Az ilyen hosszú sorok előnyomulása az ütközetben nagyon lassan történt, hogy megtartsák az igazodást. A sátrak mindig követték a hadsereget és minden éjszaka felverték őket; a tábort egy kevéssé körülsáncolták. A csapatokat raktárakból látták el élelemmel, a tábori sütődék a lehetőség szerint követték a sereget. Egyszóval a hadsereg poggyásza és egyéb vonala óriási volt és napjainkban elképzelhetetlen mértékben megnehezítette mozgását. De mindezen fogyatékosságok ellenére Nagy Frigyes hadiszervezete a legjobb volt a maga korában, s valamennyi többi európai kormány buzgón átvette. A toborzás a csapatokba csaknem mindenütt önkéntes feliratkozással történt, amelyet emberrablás egészített ki; csak igen súlyos veszteségek után folyamodott Frigyes ahhoz, hogy kényszerrel sorozzon tartományaiban.

Amikor megkezdődött a koalíció háborúja a francia köztársaság ellen, a francia hadsereg szét volt züllesztve tisztjeinek elvesztése következtében, és 150 000 főt sem számlált. Az ellenség létszáma jóval nagyobb volt; új sorozások váltak szükségessé, amelyeket végre is hajtottak hatalmas arányokban a nemzeti önkéntesek formájában; ezek zászlóaljainak száma 1793-ban legalább 500-ra rúgott. Ezek a csapatok nem voltak kiképezve, nem is volt idő arra, hogy kiképezzék őket a vonal-taktika bonyolult rendszerére és a tökéletesség azon fokáig, amelyet a vonalalakzatban való mozgás megkövetelt. Minden kísérlet, hogy vonalalakzatban mérjék össze erejüket az ellenséggel, a franciák számbeli fölénye ellenére teljes vereséggel végződött. Új taktikai rendszer vált szükségessé. Az amerikai forradalom megmutatta, milyen előnyöket lehet kovácsolni kiképzetlen csapatokkal, a csatáriáncból és a csatártűzből. A franciák elsajátították ezt a harcmodort, és a lövészeket mély oszlopokkal támogatták, amelyekben egy kis rendetlenség nem okozott olyan nagy kárt, amíg a tömeg együtt maradt. Ilyen alakzatban vezették a franciák létszámra fölényben levő csapataikat az ellenfélre, és rendszerint győztek. Ez az új alakzat és a csapatok tapasztalatlansága arra ösztönözte őket, hogy átszeldelt terepen, falvakban és erdőkben harcoljanak, ahol fedezéket találtak az ellenséges tűzzel szemben, és ahol az ellenség vonal-alakzatának rendje elkerülhetetlenül megbomlott; a sátrak, a tábori sütődék stb. hiánya a franciákat arra késztette, hogy a szabad ég alatt üssenek tábort (bivouac), és abból éljenek, amit a környező vidék adott. Ilymódon olyan mozgékonyságot értek el, amely

sátorokkal és mindenféle hadtáppal megterhelt ellenfeleik számára ismeretlen volt. Amikor a forradalmi háború Napoleon személyében megteremtette azt az embert, aki hadviselésnek ezt az új módját — összepárosítva azzal, ami a régi rendszerben még hasznos maradt — reguláris rendszeré változtatta, és az új módszer nyomban a tökéletességnek arra a fokára emelte, amelyet Frigyes adott a vonal-taktikának —, akkor a franciák csaknem legyőzhetetlenekké váltak, amíg ellenfeleik meg nem tanulták tőlük új mintára megszervezni seregeiket. Az új rendszer alapvonásai a következők voltak: helyreállították azt a régi elvet, hogy szükség esetén minden polgár állításköteles az ország védelmére, és ennek folytán a hadsereget az egész népességből való többé vagy kevésbé kényszerjellegű sorozás útján állították össze — ez olyan változás volt, amely nyomban háromszorosára növelte a hadseregek átlagos létszámát Frigyes korához képest, és szükség esetén ezt a létszámot még nagyobb mértékben meg lehetett növelni; azután lemondtak a tábori felszerelésekről és arról, hogy raktárakból élelmezzék a csapatokat, bevezették a szabadtábort, és szabályul fogadták el, hogy a háború táplálja a háborút. A hadsereg akcióképessége és önállósága ezáltal legalább annyival fokozódott, mint létszáma az általános hadkötelezettség következtében. A taktikai szervezésben szabállyá vált a gyalogság, lovasság és tüzérség egyesítése a hadsereg kisebb részeiben — hadtestekben és hadosztályokban. Ilymódon minden hadosztály kis hadsereggé vált, amely önállóan tudott működni és jelentős ellenállóerőt tudott kifejteni még számbelileg túlerőben levő ellenféllel szemben is. A harcrend most az oszlopok alkalmazásán alapult; ezt alkalmazták mint gyüjtőmedencét, amelyből a lövészláncok kiváltak és amelybe visszatértek; mint tömör ékalakú tömeget, amelyet az ellenséges vonal egy meghatározott pontja ellen vetettek be; mint azt a formát, amelyben az ellenséget megközelítették, s amelybe azután felfejlődtek, ha a terep és a harc körülményei kívánatossá tették, hogy lövészvonalban szálljanak szembe az ellenséggel. A három fegyvernem kölcsönös támogatását a maximumig fokozták kis osztagokban való egyesítésükkel, a harc három formájának — a lövészláncban, vonalalakzatban és oszlopban való harcnak — egyesítése pedig a modern hadseregek nagy taktikai fölényét biztosította. Ennek folytán most minden terep alkalmassá vált a harcra; s a hadvezérrel szemben támasztott egyik fő követelmény most az lett, hogy képes legyen gyorsan megítélni a terep minden előnyét és hátrányát, és ezeknek megfelelően gyorsan elrendezni csapatait. S ezek a tulajdonságok, az önálló parancsnokolás általános képességével együtt, most már nemcsak a főparancsnoknál, hanem a beosztott tiszteknél is elengedhetetlenekké váltak. A hadtestek, hadosztályok, brigádok, egyes osztagok minduntalan olyan helyzetekbe kerültek, amelyekben parancsnokaiknak saját felelősségükre kellett cselekedniök; a csatamező már nem széles síkságot jelentett, rajta a gyalogság hosszú, megszakítás nélküli vonalait, lovassággal a szárnyakon; most az egyes hadtestek és hadosztályok, oszlopokban felállítva, falvak, utak vagy

dombok mögött voltak elrejtve, látszólag nagy térközök választották el őket egymástól, és csak a csapatok egy kis része bocsátkozott bele tevőlegesen az előcsatározásokba és a tüzérségi párbajba, amíg el nem érkezett a döntő pillanat. A harc vonalai megnyúltak a sereg létszámának megnövekedése és e felállás miatt; most már nem kellett betölteni minden közt az ellenség számára látható vonallal, ha a csapatok kéznél voltak, hogy akkor törjenek elő, amikor erre szükség van. A szárnyak megkerülése most megszokott stratégiai hadműveletté vált; az erősebb hadsereg teljesen behatolt a gyöngébb hadsereg és annak csatlakozásai közé, úgy hogy egyetlen vereség megsemmisíthette az egész hadsereget és eldönthette a hadjárat sorsát. Kedvelt taktikai manőver volt friss csapatokkal áttörni az ellenség centrumát, mihelyt a helyzetből világossá vált, hogy az harcbavetette utolsó tartalékait. A tartalékok, amelyeknek a vonalharcászatban semmi helyük nem lett volna, és csak gyengítették volna a döntő pillanatban a hadsereg harci erejét, most a csata eldöntésének fő eszközévé változtak át. A megnyúlt arcvonalú harcrend mélységben is megnyúlt; a lövészvonal és a tartalékok állásai között gyakran 2 mérföld vagy még több is volt. Egyszóval, az új rendszer kevesebb súlykolást és parádé-pontosságot, de nagyobb gyorsaságot, több erőfeszítést, több talpraesettséget követelt mindenkitől, a főparancsnoktól éppúgy, mint az utolsó lövésztől; és minden újabb tökéletesítés, amelyet Napoleon kora óta a rendszeren végeztek, ebben az irányban hatott.

A hadsereg anyagi felszerelésében (materiel) ez időszak alatt történt változások csekélyek voltak; az állandó háborúk kevés időt hagytak olyan tökéletesítésekre, amelyeknek bevezetése nem napok műve. Két igen fontos újítás történt a francia hadseregben röviddel a forradalom előtt; egy új típusú muskéta bevezetése, amelynek kisebb volt a kalibere és kisebb a hézaga[3], azonkívül hajlított agya volt az addig használt egyenes puskaagy helyett. Ez a nagy gondossággal készült fegyver sokban hozzájárult a francia lövészek fölényéhez, és ez maradt a minta, amelynek alapján — jelentéktelen eltérésekkel — az összes többi hadseregekben használt puskákat készítették egészen a ütőszerkezet zár bevezetéséig. A másik újítás a tüzérségnek Gribeauval által végbevitt egyszerűsítése és tökéletesítése volt. A francia tüzérséget XV. Lajos alatt teljesen elhanyagolták: az ágyúk a legkülönbözőbb kaliberűek voltak, az ágyútalpak elavultak, a minták pedig, amelyek szerint építették őket, nem voltak egyöntetűek. Gribeauvalnak, aki a hétéves háború idején az osztrák hadseregben szolgált és ott jobb mintákat látott, sikerült csökkentenie a kaliberek számát, egyöntetűvé tennie és tökéletesítenie a mintákat és nagy mértékben egyszerűsítenie az egész rendszert. Napoleon az ő ágyúival és ágyútalpaival vívta meg háborúit. Az angol tüzérség, amely a Franciaország elleni háború kitörésekor igen rossz

[3] Az ágyú, illetve puska furatának átmérője és a golyó, illetve lövedék átmérője közti különbség. — *Szerk.*

állapotban volt, lényegesen megjavult, bár csak lassan és fokozatosan; itt jelenik meg először az egyesített lövegtalp-kocsi, amelyet azután sok kontinentális hadseregben átvettek, továbbá a gyalogos tüzérek szállítására szolgáló alkalmatosság a lövegmozdonyokon és lőszerkocsikon. A lovas tüzérséget, amelyet Nagy Frigyes fedezett fel, erősen alkalmazták az egész napoleoni korszak alatt, különösen maga Napoleon fordított rá nagy figyelmet; ekkor dolgozták ki először sajátos taktikáját. Amikor a háború befejeződött, kiderült, hogy az angolok voltak a legerősebbek ebben a fegyvernemben. A nagy európai hadseregek közül csak az osztrák helyettesítette a lovas tüzérséget olyan ütegekkel, amelyeknél az embereket e célra szánt fogatokra ültették.

A német hadseregek még mindig megtartották a gyalogságnak egy külön, vontcsövű puskákkal felfegyverzett csapatnemét, és az új rendszer, a csatárláncban való küzdés újabb előnyt biztosított ennek a fegyvernek. A vontcsövű puska erősen elterjedt, és 1838-ban átvették a franciák, akiknek Algírban messzehordó fegyverre volt szükségük. Először a vincennes-i lövészek *(tirailleurs de Vincennes)* alakultak meg, azután pedig a gyalogos vadászok *(chasseurs à pied);* mindkét csapatnemet soha nem látott tökéletességig fejlesztették. Létrehozásuk lökést adott a vontcsövű puska komoly tökéletesítésének, s ennek folytán rendkívüli mértékben megnőtt mind a lövés hatótávolsága, mind pontossága. Ezek a sikerek tették híressé Delvigne, Thouvenin, Minié nevét. 1830 és 1840 között a legtöbb hadseregben az egész gyalogság számára bevezették az ütőszerkezetes zárat; szokás szerint az angolok és az oroszok voltak az utolsók. Ugyanebben az időben mindenütt nagy erőfeszítéseket tettek arra, hogy még jobban tökéletesítsék a kis tűzfegyvert és még messzebb hordó puskát hozzanak létre, amellyel az egész gyalogságot fel lehet szerelni. A poroszok bevezették az ütőszeges puskát, ez a hátultöltő vontcsövű fegyver nagyon gyorsan tudott tüzelni és igen messze hordott; a találmány belga eredetű volt, de Poroszországban jelentősen tökéletesítették. Ezzel a puskával fegyverezték fel a porosz hadsereg valamennyi könnyű zászlóalját; a gyalogság többi részét nem sokkal ezelőtt saját régi puskáival látták el, amelyeket igen egyszerű eljárással Minié rendszerű puskává alakítottak át. Az angolok ez alkalommal előbbre voltak, mert egész gyalogságukat tökéletesített puskákkal, tudniillik a Minié-típus kisebb módosítását jelentő Enfield-puskákkal látták el; ezek fölénye teljesen bebizonyult a Krimben és megmentette az angolokat Inkermannál.

A taktikai rendszerben a gyalogság és a lovasság szempontjából semmi fontosabb változás nem történt, kivéve a könnyű gyalogság taktikájában a francia vadászok *(chasseurs)* felállításával tett nagy tökéletesítést, és a századoszlopok új porosz rendszerét, amely alakzat kétségkívül, talán némi módosításokkal, csakhamar általánosan elterjed majd nagy taktikai előnyei miatt. Az oroszok és az osztrákok még megtartják a három sorban való felállást, az angolok már Napoleon ideje óta két

sorban álltak fel; a poroszok menetkor három sorba rendeződnek, de harcolni többnyire kettőben harcolnak, míg a harmadik lövészláncot alkot, illetve ezt támogatja; a franciák pedig, akik eddig három sorban álltak fel, a Krimben kettőben harcoltak, s ezt a felállást most az egész hadseregben bevezetik. Ami a lovasságot illeti, a XVII. századi dragonyosok feltámasztásának orosz kísérletét és e kísérlet kudarcát fentebb már említettük.

A tüzérség területén minden hadseregben jelentős tökéletesítések történtek, a részleteket, a kaliberek, kerék- és ágyútalp-típusok, stb. egyszerűsítését illetően. A tüzérségi tudomány nagy lépést tett előre. De semmi komoly változás nem történt. A kontinentális hadseregek többsége 6 és 12 fontos lövegekkel van felszerelve; a piemonti — 8 és 16 fontosokkal; a spanyol — 8 és 12 fontosokkal; a francia hadsereg, amelynek eddig 8 és 12 fontos ágyúi voltak, most bevezeti Louis Napoleon úgynevezett tarackját, egy egyszerű 12 fontos könnyű löveget, amelyből kis gránátokat is lehet lőni, és amelynek a tábori lövegek valamennyi többi fajtáját helyettesítenie kell. A brit hadseregnek a gyarmatokon 3 és 6 fontos lövegei vannak, de az Angliából most elvezényelt csapatok csak 9, 12 és 18 fontosokat használnak. A Krimben az angoloknak 32 fontos lövegekből álló tábori ütege is volt, de mindig belesüppedt a földbe.

A modern hadseregek általános szervezete minden országban nagyon hasonló. A brit és az amerikai kivételével mind kényszersorozással egészítik ki soraikat; ebben két rendszert követnek: az egyik, az összeíráson (conscription) alapuló abban áll, hogy a hadseregbe felvetteket, miután meghatározott időt leszolgáltak, egész életükre elbocsátják; a másik, a tartalékos rendszeren alapuló abban áll, hogy a tényleges szolgálat tartama rövid, de a tartalékállományba helyezett újra behívható a zászló alá bizonyos időre. Franciaország a legkitűnőbb példája az első rendszernek, Poroszország — a másodiknak. Még Angliában is, ahol mind a reguláris csapatokat, mind a milliciát rendszerint önkéntes jelentkezéssel egészítik ki, a törvény előírja a kényszersorozást (conscription), illetve a sorshúzást (or ballot) a milicia számára arra az esetre, ha kevés az önkéntes. Svájcban egyáltalán nincs állandó hadsereg; egész fegyveres ereje miliciából áll, amelyet csak rövid ideig képeznek ki. Külföldi zsoldosok toborzása mindezideig szabály maradt még néhány országban; Nápolynak és a pápának ma is meg vannak a svájci ezredei; a franciáknak — az idegenlégiói, és Anglia komoly háború esetén rendszerint kénytelen szintén ehhez az eszközhöz folyamodni. A tényleges szolgálat tartalma igen különböző, néhány hétig a svájciaknál, 18 hónap és 2 év közt váltakozik a kisebb német államokban. 3 év Poroszországban, 5—6 évre rúg Franciaországban, 12 évre Angliában, és 15—25 évre Oroszországban. A tiszti állományt különböző módokon töltik fel. A legtöbb hadseregben napjainkban jogilag nincs semmi akadálya annak, hogy sorkatonákat léptessenek elő tisztekké, de a gyakorlatban nagyon sok ilyen akadály van. Franciaországban és Ausztriában a tisztek egy részét a

tiszthelyettesekből kell kinevezni; Oroszországban ezt az teszi szükségessé, hogy nincs elegendő számú művelt jelölt. Poroszországban a tiszti rang eléréséhez a békeidőben megkövetelt vizsga állít akadályt azok elé, akik nem nyertek megfelelő képzettséget; Angliában ritka kivétel, hogy valaki sorkatonából tiszti rangra emelkedik. A többi tiszt számára az országok többségében katonai iskolák vannak, ámbár elvégzésük, Franciaország kivételével, nem kötelező. Katonai szakképzettség tekintetében francia tisztek az elsők, általános műveltség tekintetében a poroszok; az angolok és az oroszok mind az egyikben, mind a másikban utolsó helyen állnak.

Ami a hadsereg számára szükséges lovakat illeti, tudomásunk szerint Poroszország az egyetlen ország, amelyben a lóállomány is kényszersorozás alá esik, a tulajdonosok pedig meghatározott összegű megváltást kapnak.

A modern hadseregek fegyverzete és felszerelése napjainkban, a fentebb említett kivételekkel, csaknem azonos mindenütt. Magától értetődően nagy a különbség a hadsereg anyagi felszerelésének minőségében és megmunkálásában. Ebben a tekintetben az oroszok állnak az utolsó helyen, az angolok pedig, akik valóban felhasználják fejlett iparuk előnyeit, valamennyit túlszárnyalják. A gyalogság minden hadseregben feloszlik vonalbeli és könnyű gyalogságra. Most az előbbi a szabály és ez alkotja az egész gyalogság zömét; a tulajdonképpeni könnyű gyalogság mindenütt kivétel. Napjainkban feltétlenül a francia könnyű gyalogság a legjobb minőségű és a legnagyobb létszámú; 21 zászlóalj vadászból; 9 zászlóalj zuávból és 6 zászlóalj algiri bennszülött lövészből áll. Az osztrák könnyű gyalogság, különösen a karabélyosok, szintén igen jó; 32 zászlóaljat számlál. A poroszoknak 9 zászlóalj karabélyosuk és 40 zászlóalj könnyű gyalogságuk van; az utóbbi azonban nem eléggé alkalmas a maga speciális rendeltetésére. Az angoloknál nincs igazi könnyű gyalogság, ha a 6 zászlóalj karabélyost nem számítjuk; az angol könnyű gyalogság, az orosz mellett kétségtelenül a legkevésbbé alkalmas erre a szolgálatra. Az oroszokról elmondhatjuk, hogy egyáltalában nincs igazi könnyű gyalogságuk, hiszen 6 zászlóalnyi karabélyosuk elenyészik óriási hadseregükben.

A lovasság szintén nehéz és könnyű lovasságra oszlik mindenütt. A vértesek mindenütt a nehéz lovassághoz tartoznak, a huszárok, a lovas vadászok, a lovas lövészek mindig a könnyű lovasságot alkotják. A dragonyosokat és az ulánusokat egyes hadseregekben könnyű lovasságnak tekintik, másokban nehéznek; az oroszoknak egyáltalán nem lenne könnyű lovasságuk, ha nem lennének kozákjaik. A legjobb könnyű lovasság kétségtelenül az osztrákoké — a magyar és a lengyel nemzeti huszárok.

Ugyanilyen felosztás van a tüzérségnél is, kivéve a franciákét, amelyben, mint mondottuk, csak egy kaliber létezik. A többi hadseregben eddig még megmaradtak a könnyű és nehéz ütegek, lövegeik kali-

berétől függően. A könnyű tüzérség még feloszlik lovas és gyalogos tüzéregységre, az előbbi sajátos rendeltetése az, hogy a lovassággal együtt tevékenykedjék. Az osztrákoknak, mint mondottuk nincs lovas tüzérségük; az angoloknak és a franciáknak pedig tulajdonképpen nincs gyalogos tüzérségük, mert a löveg személyzetét lövegmozdonyokon és lószerkocsikon szállítják.

A gyalogság századokba, zászlóaljakba és ezredekbe van szervezve. A zászlóalj a harcászati egység; ez az a kötelék, amelyben a csapatok harcolnak, néhány kivételes esettől eltekintve. Tehát a zászlóaljnak nem szabad sem olyan nagynak lennie, hogy ez megnehezítse parancsnokának az élőszóval és jelzéssel való irányítását, sem olyan kis létszámúnak, hogy ne tevékenykedhessek önálló egységként a csatában — még a hadjárat során elszenvedett veszteségek után sem. Ezért a zászlóalj létszáma 600 és 1400 fő között váltakozik; átlagban 800—1000 embert foglal magában. A zászlóalj századokra való felosztásának célja manőverező alegységeiknek kijelölése, a katonák eredményesebb kiképzése és a kényelmesebb gazdasági igazgatás. Gyakorlatilag a századok csak csetepatékban szerepelnek önálló egységekként, a poroszoknál pedig — századoszlopokban való felállás esetén, amikor a négy század mindegyike három-szakaszos oszlopot képez; ez a felállás nagy századokat feltételez, és Poroszországban a századok valóban 250 fősek. Az egy-egy zászlóaljba tartozó századok száma változó, mint ahogy létszámuk is az. Az angol zászlóalj 10 századból áll, amelyeknek 90—120 fő a létszámuk, az orosz és a porosz zászlóaljak — 4, egyenként 250 főnyi századból, a franciák és az osztrákok — 6 századból, különböző létszámmal. A zászlóaljakat ezredekbe egyesítik, inkább adminisztrációs és fegyelmi célokból, továbbá a kiképzés egyöntetűségének biztosítására, mint harcászati célból; ezért háborús időben egyazon ezred zászlóaljait sokszor elválasztják egymástól. Oroszországban és Ausztriában minden ezredben 4, Poroszországban 3, Franciaországban 2 sorzászlóalj van, azonkívül egy pótzászlóalj (dépôts) minden ezrednél; Angliában az ezredek többsége békeidőben csak egy zászlóaljból áll. A lovasság századokra és ezredekre oszlik. A 100—200 főt számláló lovasszázad harcászati és adminisztrációs egysége; csak az angolok osztják fel a lovasszázadot adminisztrációs célokból két szakaszra (troops). Egy ezredben 3—10 sorszázad van; az angoloknál csak 3 század, mintegy 120 lóval mindegyikben; a poroszoknál 4 század, egyenként 150 lóval; a franciáknál 5 század 180—200 lóval; az osztrákoknál 6 vagy 8 század 200 lóval; az oroszoknál 6—10 század 150—170 lóval. A lovasságnál az ezrednek van harcászati jelentősége, mert lehetőséget nyújt önálló támadásra, amikoris a századok kölcsönösen támogatják egymást, és ezért elég nagy erőt képez, tudniillik 500—1600 lovat. Csak az angolok ezredei olyan kis létszámúak, hogy kénytelenek 4 vagy 5 ilyen ezredet egy dandárba egyesíteni; másrészt az osztrák és az orosz ezredek sokszor olyan nagy létszámúak, mint egy átlagos dandár. A franciák ezredei papíron igen nagyok, de

a csatamezőn eddig lényegesen kisebb létszámmal jelentek meg, mivel kevés a lovuk.

A tüzérség ütegekből áll; az ezred- vagy dandárkötelék ennél a fegyvernemnél csak békeidőre szól, hiszen háborús időkben az ütegeket csaknem minden esetben elválasztják egymástól, és éppen ilyen módon alkalmazzák őket. Egy ütegben legalább 4, de az osztrákoknál 8, a franciáknál és az angoloknál pedig 6 löveg van.

A karabélyosokat és a többi valóban könnyű gyalogságot rendszerint csak zászlóaljakba és századokba szervezik, nem pedig ezredekbe; e fegyvernem jellege megakadályozza nagy tömegekben való egyesítésüket. Ugyanez érvényes az utászokra és az aknászokra is, amelyek ezenfelül csak igen kis részét alkotják a hadseregnek. Csak a franciák jelentenek ebben kivételt; de az ő 3 utász- és aknászezredük mindössze 6 zászlóaljból áll.

Békeidőben a hadseregek többségében a legmagasabb egység rendszerint az ezred. Magasabbegységeket — dandárokat, hadosztályokat, hadtesteket — többnyire akkor szerveznek, amikor kitör a háború. Csak az orosz és a porosz hadsereg van teljesen megszervezve, s ezekben minden magasabb parancsnoki állás be van töltve, mint háború idején. De Poroszországban ez merőben formális, amíg nem mozgósítanak legalábbis egy egész hadtestet, ami egy egész tartomány népfelkelésének (Landwehr) behívását feltételezi; és bár Oroszországban a nagy katonai kötelékek valóban az ezredek teljes állományával rendelkeznek, mégis a legutóbbi háború feltárta, hogy az eredeti hadosztályok és hadtestek igen hamarosan összekeveredtek, úgyhogy az ilyen szervezet előnyei inkább a béke, mint a háború idejére szólnak.

Háború idején több zászlóalj, illetve lovasszázad — a gyalogságnál 4—8 zászlóalj, a lovasságnál 6—20 század — dandárral egyesül. Ott, ahol nagy lovasezredek vannak, ezek könnyen helyettesíthetik a dandárt; de rendszerint csökkent a létszámuk azáltal, hogy osztagokat kell kikülöníteniök a hadosztályok számára. A könnyű és a vonalgyalogságot előnnyel lehet egyesíteni egy dandárban, de a könnyű és a nehéz lovassággal ez nem lehetséges. Az osztrákok csaknem mindig csatolnak minden dandárhoz egy-egy üteget. Több dandár képez egy hadosztályt. A hadseregek többségében a hadosztály mindhárom fegyvernemből tevődik össze, mondjuk 2 gyalogos dandárból, 4—6 lovasszázadból és 1—3 ütegből. A franciák és az oroszok nem veszik be a lovasságot hadosztályaik kötelékébe, az angolok kizárólag gyalogosokból alakítják meg hadosztályaikat. Ezért ezek a nemzetek, ha nem akarnak reájuk kedvezőtlen feltételek között harcolni, kénytelenek a hadműveletek idején beosztani lovasságot (és megfelelően tüzérséget) a hadosztályokhoz, ezt pedig könnyen elmulaszthatják, illetve gyakran kényelmetlen vagy lehetetlen végrehajtani. De a lovasság aránya a hadosztályban mindenütt elenyésző, s ezért e fegyvernem többi részéből lovas hadosztályokat alakítanak, két-két dandár erőben, lovassági tartalék céljából.

A nagyobb hadseregekben két vagy három, néha négy hadosztály egy hadtestet alkot. Az ilyen hadtestnek mindig van saját lovassága és tüzérsége, még akkor is, ha a hadosztályoknak nincs; azokban az esetekben pedig, amikor az utóbbiak kevert alakulatok, mindazáltal marad egy lovas és tüzér tartalék, amely a hadtestparancsnok rendelkezésére áll. Napoleon teremtette meg először a hadtestet, és nem elégedve meg ezzel, az egész fennmaradó lovasságot tartalék lovashadtestbe szervezte, amely két vagy öt hadosztály lovasságból és hozzá beosztott lovas tüzérségből állt. Az oroszok megtartották ezt a szervezetet a tartalék lovasság számára; a többi hadsereg pedig, úgy látszik, újból feleleveníti komoly háború esetén, jóllehet az elért hatás még soha nem volt arányban azzal az óriási lovas-tömeggel, amelyet ilymódon egy helyen összpontosítottak.

Ez a hadsereg harcoló részének modern szervezete. De a sátrak, raktárak, tábori sütődék és élelmiszeres szekerek megszüntetése ellenére, a hadsereget még mindig a nem harcolók és fogatok nagy vonata kíséri, amely nélkülözhetetlen a hadsereg harci erejének biztosításához hadjárat idején. Hogy némi fogalmat adjunk erről, leírjuk, hogy a fennálló szabályzatok szerint milyen vonat szükséges a porosz hadsereg egy hadteste számára;

Tüzér-park: 6 szeroszlop, mindegyikben 30 kocsi, 1 laboratórium 6 kocsin.

Ponton-oszlop: 34 pontonkocsi, 5 kocsi szerszámokkal, 1 kovácsműhely.

Gyalogsági vonat: 116 kocsi, 108 fogat ló.

Egészségügyi vonat: 50 kocsi (1600 vagy 2000 betegnek).

Hadbiztosi tartalékvonat: 159 kocsi.

Tartalékvonat: 1 kocsi, 75 tartalékló.

Összesen: 402 kocsi, 1791 ló, 3000 ember.

Hogy lehetővé tegyék a hadseregek, hadtestek és hadosztályok parancsnokainak, mindegyiknek a maga területén, a reájuk bízott csapatok irányítását, minden hadseregben, a britet kivéve, külön testületet alakítottak, amely kizárólag tisztekből áll, s amelyet törzsnek neveznek. E tisztek feladata annak a terepnek a felderítése és térképezése, amelyen a hadsereg a mozdulatait végzi vagy végezheti; közreműködés a hadműveleti terv összeállításában és olyan részletes feldolgozásában, hogy a csapatok ne veszítsenek időt, hogy ne keletkezzék zavar, ne fárasszák ki szükségtelenül a csapatokat. Ezek a tisztek ilymódon igen fontos helyet töltenek be, és tökéletes katonai szakképzettséggel kell rendelkezniök, teljes ismeretével annak, hogy minden fegyvernem mire képes menetben és harcban. Ezért ezeket minden országban a legalkalmasabbak közül választják ki, és gondosan oktatják a katonai főiskolákon. Csak az angolok képzelik, hogy bármelyik beosztott csapattiszt alkalmas erre a beosztásra; ennek eredményeképp az angol törzsek alacsony színvonalúak, a hadsereg csak a leglassúbb és legegyszerűbb ma-

nővereket tudja végrehajtani, míg a parancsnok, ha egyáltalán lelkiismeretes, maga kénytelen elvégezni az egész törzskari munkát. Hadosztálynak ritkán lehet egynél több törzstisztje; a hadtestnek saját törzse van egy rangidős vagy törzstiszt vezetése alatt, a hadsereg pedig egész törzskarral rendelkezik, több tábornokkal egy külön törzskari főnök vezetése alatt, aki szükség esetén rendelkezéseket ad ki a hadseregparancsnok nevében. A brit hadseregben a törzskar főnöke alá tartozik a főhadsegéd és a főszállásmester; más hadseregekben a főhadsegéd egyúttal törzskari főnöke. Franciaországban a törzskar főnöke a maga személyében egyesíti e két tisztséget, és mindegyik ellátására külön osztály áll parancsnoksága alatt. A főhadsegéd a hadsereg *personneljének* [személyi állományának] parancsnoka; jelentéseket kap az összes alárendelt osztályoktól és hadseregrészektől, és intézkedik minden fegyelemre, kiképzésre, összeállításra, felszerelésre, felfegyverzésre stb. vonatkozó ügyben. Minden alárendelt az ő közvetítésével érintkezik a főparancsnokkal. Ha a törzskar főnöke tisztét is ő tölti be, akkor a hadseregparancsnokkal együtt összeállítja és kidolgozza a hadsereg hadműveleteinek és mozdulatainak tervét. Az utóbbinak további, részletes elrendezése a főszállásmester feladata, ő dolgozza ki a menetek, elszállásolások, táborozások összes részleteit. A főhadiszállásra elegendő számú törzstisztet vezényelnek a terep felderítésére, a védelmi vagy támadási tervek kidolgozására stb. Ezenkívül van még tüzérfőparancsnok és műszaki tiszt is, megfelelő osztályokkal; azután van a törzskari főnöknek néhány helyettese, akik a csatatér különböző pontjain képviselik őt, valamint több parancsőrtiszt és küldönc, parancsok és táviratok továbbítására.

A főhadiszállásra van még vezényelve a hadbiztosság főnöke írnokaival, a hadsereg fizetőtisztje, az egészségügyi részleg főnöke és a hadbíró, illetve a hadbírósági részleg vezetője. A hadtestek és hadosztályok törzse ugyanezen minta szerint alakul, csak egyszerűbb és személyi állománya kisebb; a dandárok és ezredek törzse még kisebb létszámú, a zászlóalj törzse pedig, előfordulhat, csak a zászlóaljparancsnokból, a hadsegédéből, egy fizető tiszti szerepet betöltő tisztből, egy írnok tiszthelyettesből és a dobosból vagy kürtösből áll.

Nagy nemzetek fegyveres erőinek igazgatásához és fenntartásához a már megnevezetteken kívül még számos intézmény szükséges. Vannak újoncozó és a lovak sorozását végző biztosok, ez utóbbiak gyakran kapcsolatban vannak az állami lótenyésztő intézmények igazgatásával; működnek katonai iskolák tisztek és tiszthelyettesek számára, tanzászlóaljak, -lovasszázadok és -ütegek, lovaglóiskolák és állatorvosi iskolák. A legtöbb országban vannak állami öntödék meg fegyver- és lőszergyárak, vannak különböző kaszárnyák, fegyvertárak, raktárak, erődök felszereléssel és a bennük parancsnokló tisztikarral; végül van egy főhadbiztosság és egy vezérkar, amelyek, minthogy egy ország fegyveres erőit szolgálják, sokkal nagyobb létszámúak és sokkal kiterjedtebb feladatokat hivatottak ellátni, mint az egyes működő hadseregek törzse és hadbiz-

tossága. Különösen a vezérkarnak vannak igen fontos feladatai. Ez felosztlik rendszerint: történelmi osztályra (anyaggyűjtés a háború történetéről, a hadseregek felállításáról stb. a múltban és a jelenben), térképészeti osztályra (ennek kell elkészítenie az egész ország térképeit és térképészeti felmérését), statisztikai osztályra stb. Mindezen intézmények és az összes fegyveres erők élén áll a hadügyminisztérium, amelynek szervezete különböző országokban különböző, de amely, mint az előző megjegyzésekből látható, igen széles tevékenységi kört ölel fel. Példaként a francia hadügyminisztérium szervezetét említjük meg. A francia hadügyminisztérium hét igazgatóságból, illetve osztályból áll: 1. *personnel* [személyi állomány], 2. tüzérségi, 3. műszaki és erődítési, 4. adminisztratív, 5. Algir ügyeivel foglalkozó osztály, 6. katonai depôt (ez a vezérkar történelmi, térképészeti és egyéb osztályaiból áll), 7. katonai pénzügyi. Közvetlenül a minisztérium mellett működnek a következő tanácsadó bizottságok, amelyeket tábornokokból, törzstisztekből és szakemberekből állítottak össze: a gyalogság, a lovasság, a tüzérség személyi állományával foglalkozó bizottságok, erődítési bizottság, egészségügyi bizottság, állatorvosi bizottság és a kincstári hadiüzemek bizottsága. Így fest az a bonyolult gépezet, amelyet egy modern elsőosztályú hadsereg újoncozásra, ló-sorozásra, élelmezésre, igazgatására és állandó újratermelésére hoztak létre.

A szervezet e bonyolultsága megfelel a hadseregekben összegyűjtött emberek számának. Noha Napoleon 1812. évi óriási hadseregét — amikor 200 000 katonája volt Spanyolországban, 200 000 Franciaországban, Olaszországban, Németországban és Lengyelországban, és amikor 450 000 emberrel és 1300 ágyúval tört be Oroszországba — még soha nem múltak felül; noha, minden valószínűség szerint soha nem látunk újra olyan egy hadműveletre egyesített hadsereget, mint ez a 450 000 főből álló, mégis minden nagy kontinentális állam, köztük Poroszország is, 500 000 főnyi és még nagyobb hadsereget sorozhat, képezhet ki és fegyverezhet fel; és noha hadseregeik az összlakosságnak nem több mint $1^1/_2$—3%-át alkotják, soha a történelem korábbi korszakában hadseregek nem értek el ilyen méreteket.

Az Egyesült Államok katonai rendszere az ország védelmét főleg az egyes államok milíciájára és a szükség esetén felállított önkéntes hadseregekre építi; az állandó haderő, amelyet főleg a nyugati indián törzsek közötti rendfenntartásra használnak fel, a hadügyminisztérium 1857. évi jelentése szerint mindössze 18 000 főből áll.

Megjelent: „New American Cyclopaedia"
II. köt. 1858. 123—140. o.
Aláírás nélkül.

A HADMŰVÉSZET TÖRTÉNETE A RABSZOLGATARTÓ TÁRSADALOM KORA HÁBORÚINAK HADMŰVÉSZETE

(III., BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY)

Je. A. Razin professzor, vezérőrnagy

BEVEZETÉS

III. RÉSZ

A HADMŰVÉSZET ÉS TARTALMA

A hadtudomány, a hadtudomány pártossága és fő tartalma

A csapatok gyakorlati harctevékenységét, a háború tapasztalatait a katonai elmélet, a hadtudomány általánosítja, amely feltárja a hadviselés törvényszerűségeit és a fegyveres harc sajátosságaiból fakadó követelményeket támaszt a csapatok tevékenységével szemben. A katonai elmélet alapja a gyakorlati harctevékenység, az elmélet pedig megvilágítja a gyakorlati harctevékenység útját. De ha hiányoznak az anyagi előfeltételek, akkor a katonai elmélet fejlődése szempontjából semmilyen jelentősége sincs annak a ténynek, hogy ezt vagy azt az eszmét akár százszor is kimondták. Így például Leonardo da Vinci a XVI. század elején kifejtette a repülőgépkonstruálás gondolatát. Abban az időben azonban hiányoztak az ezen gondolat megvalósításához szükséges anyagi-technikai előfeltételek s így azt csak évszázadok múlva valósíthatták meg. A katonai elméleti gondolat a harci tapasztalatok általánosításával irányt mutat a fegyverzet további tökéletesítése és a hadsereg technikai ellátása terén, valamint megmutatja a hadművészet fejlődésének sajátosságait. Emellett az elavult és hamis katonai elméletek gátolják a hadművészet fejlődését; tévútra vezethetik a hadsereg nevelését és harckiképzését, valamint harctevékenységét és gátolják a hadviselés és a harc legújabb formáinak el-

sajátítását. Így például 1806-ban a II. Frigyes elavult álhagyományain nevelt porosz hadsereg vereséget szenvedett.

A katonai elmélet szakadatlanul fejlődik. Az elavult elméleti tételek helyébe, új, haladóbb elgondolások lépnek, amelyek megfelelnek az adott politikai és anyagi-technikai feltételeknek. A háború minden újabb időszaka megköveteli az elavult tételek kritikai felülvizsgálását.

A haladó katonai elméletnek fontos jelentősége van a fegyveres erők szervezése és a háborúban való mesteri felhasználása szempontjából. Az új anyagi és politikai alapnak megfelelő katonai elmélet haladó. Az ilyen elmélet nagy szervező és mozgósító jelentőséggel bír.

Ha a háború az osztálytársadalom elkerülhetetlen jelensége, ha minden háború menetét és kimenetelét nem szubjektív tényezők, hanem objektív törvények határozzák meg, akkor van hadtudomány is, amely feltárja a háború politikai tartalmát és mozgatóerőit, feltárja a háború jelenségei közötti kapcsolatot és oksági összefüggést és a hadviselés alapjait. Mivel a hadtudomány a háború törvényszerű folyamatának visszatükröződése, tehát olyan tudomány, amelyhez a gyakorlati katonai tevékenységben igazodni kell.

A hadtudomány elemei a messzi ókorból erednek. A rabszolgatartó társadalom katonai teoretikusai és hadtörténészei munkáikban leírják az egyes háborúkat vagy kifejtik a „hadművészetet", ez azonban csak annyiból áll, hogy a csapatok feltöltésének, felfegyverzésének, szervezésének, kiképzésének és a harcrend felépítésének kérdéseit ismertetik.

A feudális széttagoltság időszakában a hadtudomány nem tett még többé-kevésbé jelentős lépést sem fejlődésében. Még a XVI. században is Machiavelli csak reprodukálta Vegetiust és Pseudo-Mauriciust és még azt az újat sem vette észre, ami már abban az időben megmutatkozott a hadügyben.

A centralizált feudális-abszolutista államok létrejöttének időszakában, a XVII. században, jelentős előrehaladást figyelhetünk meg a hadtudomány fejlődésében. Megjelennek az első katonai szabályzatok a moszkvai államban, Németalföldön és más nyugateurópai országokban, amelyekben rendszerezik a harci tapasztalatot. Ezen időszak hadtudományának fő tartalma, hogy kifejti az állandó hadsereg szervezésének és kiképzésének kérdéseit, és kidolgozza a taktikát, amely most már nem szorítkozott pusztán a harcrend felépítésére, hanem magában foglalta a menet megszervezését, a felderítést és a harc megvívását. A XVII. század katonai teoretikusai (Montecuccoli, Feuquières stb.) kidolgozták az állandó zsoldos hadseregek létrehozásának alapjait, amely seregek azután engedelmes eszközei voltak a kizsákmányoló osztályoknak a jobbágyparasztok felkeléseinek elnyomásában, a dinasztikus és rablóháborúkban.

A hadtudomány fejlődéséhez nagyban hozzájárult A. V. Szuvorov, a nagy orosz hadvezér, aki harcba szállt a régi hadtudomány és a hadseregekben sablont követő német katonai ideológusok ellen. Szuvo-

rov kidolgozta az új stratégia és taktika alapjait, valamint a katonák nevelésének és kiképzésének alapjait.

A XVIII. századi nyugateurópai katonai teoretikusok (Lloyd, Bülow, Lassy stb.) a katonai elméletet a hadművészet örök és változatlan alapelveinek összességére akarták korlátozni, ki akarták dolgozni a stratégia kérdéseit, de csak külső oldalát írták le, elszakítva a politikától, kifejtették a cordon-stratégia elméletét, a hadsereg manővereire mértani ábrákat találtak ki. Ezek mechanikus és metafizikus katonai elméletek voltak.

A XIX. században a német katonai teoritikusok (Clausewitz, Moltke) tagadták a katonai elméletet. Bár Clausewitz, Moltke és sok más katonai teoretikus azt állította, hogy nem lehet pozitív elméletet kidolgozni, mégis komoly katonai elméleti értekezéseket hagytak hátra.

A XIX. század második felében Lejer orosz katonai teoretikus hadtörténeti alapon próbálta kidolgozni a stratégiát, de mivel a hadművészet örök és változatlan alapelveit vette kiindulási pontul, nem volt képes valóban tudományos következtetésekre jutni. Lejer ezenkívül megpróbálta rendszerezni a katonai ismereteket, osztályozni a hadtudomány egyes elemeit, de osztályozásának alapja idealisztikus, reakciós volt.

A mi időnkben az imperialista burzsoázia ideológusai, félve a proletariátus forradalmi mozgalmától, a legkülönbözőbb módszerekkel próbálkoznak, hogy megszabaduljanak a népi tömeghadseregektől. Ecélból azt ajánlják, hogy az embert fel kell cserélni a technikával (Fuller — páncélos hadseregekkel, Douhet — légi hadseregekkel, az amerikai háborús gyújtogatók — tömegpusztító fegyverekkel). De amint ezt a Nagy Honvédő Háború, a koreai és vietnami háború tapasztalata megmutatta, a technika a háborúban alárendelt szerepet játszik. A háború kimenetelét végeredményben a korszerű technikával felszerelt, igazságos háborút viselő tömeghadseregek döntik el.

A burzsoá hadtudomány gondosan leplezi osztályjellegét a népi jelleg, az osztályfelettiség, a pártatlanság és az objektivizmus külső formáival. „Bármely korszak úgynevezett népi hadseregei lényegükben olyan hadseregek, amelyek nem a nép, hanem az uralkodó osztályok érdekeit képviselik. A »népi« jelző csak ezen osztályok politikai képmutatását jelenti..."[1]

A hadsereg az uralkodó osztály politikájának eszköze. A burzsoá hadseregek „elszigetelése" a politikától azt a célt szolgálja, hogy a hadsereget a burzsoázia engedelmes eszközévé változtassák. Az uralkodó osztály politikája határozza meg a hadtudomány ideológiai alapjait, sajátosságait, irányát és tartalmát. Ilyen módon a hadtudomány,

[1] *M. V. Frunze:* Válogatott Művek, 1940. 40. o. (oroszul).

mint minden tudomány az osztálytársadalomban, pártos. Az uralkodó osztály érdekeit szolgálja.

Azokban a háborúról és hadművészetről szóló rövid tézisekben, amelyeket jelen könyv szerzője annakidején I. V. Sztálinnak benyújtott, a szerző a hadtudomány pártosságának kérdését primitíven vetette fel. A tézisek primitivitása abban állott, hogy a szerző a burzsoá hadtudomány pártosságát mindössze a hadtudomány reakciós filozófiai alapjaira, a XVIII. századi mechanikus és metafizikus materializmusra, Hegel idealizmusára, Auguste Conte pozitivizmusára, a XX. századi burzsoá reakció filozófiájára vezette vissza. A pártosság természetesen nem merül ki csupán a hadtudomány filozófiai alapjaiban.

A hadtudománynak mindenekelőtt meghatározott ideológiai tartalma van. A hadtudomány az uralkodó osztály katonai ideológiája. A történelmileg haladó osztályok haladó katonai ideológiát teremtenek, a reakciós osztályok a hadtudomány fejlődését gátoló reakciós ideológiát hoznak létre.

A burzsoá hadtudomány pártossága kifejezésre jut azokban a célokban is, amelyeket a reakciós osztályok a fegyveres erők elé állítanak és az ezen célok elérésére kijelölt eszközökben is.

Az uralkodó osztályok mindig arra törekedtek, hogy a fegyveres erők vezetését kezükbe ragadják. „A társadalmi tevékenység e területe, a katonai ismeretek, a hadművészet el volt zárva az alsó népi tömegek elől. Magát a hadügyet egy sajátos titokzatosság leplével borították be, hogy ne legyen hozzáférhető és érthető az egyszerű elmék számára. Mindezt természetesen azért tették, hogy a hadművészetből, a hadtudományból egy bizonyos „tabut" teremtsenek az avatatlan „csőcselék" számára és ilyen módon megerősítsék a kizsákmányoló csoportok uralmát."[2]

Ennek eredményeképpen a katonai ismeretek egy zárt kaszt monopóliumát képezték, amely az uralkodó osztály érdekeit szolgálta. Mint ahogy a közgazdász-professzorok — Lenin szavai szerint — nem mások, mint a tőkés osztály tudós kiszolgálói, a filozófia-professzorok — a teológusok tudós kiszolgálói, úgy a burzsoá katonai teoretikusok és hadtörténészek a militaristák tudós kiszolgálói.

A fegyveres erők felépítése, a csapatok nevelése és kiképzése alapjainak osztályjellege is a hadtudomány pártosságáról tanúskodik. A hadművészet elméletének és gyakorlatának összes elvi kérdéseit az uralkodó osztály érdekeinek szempontjából oldották meg és oldják meg ma is.

A forradalomhoz és a forradalmi háborúk tapasztalataihoz való viszony megmutatja az egyes katonai teoretikusok osztályarculatát. Így például Ludendorff kijelentette, hogy Németország 1918. évi vereségének oka a német forradalom volt. Azt állította, hogy a hadsereg azért

[2] *M. V. Frunze:* Válogatott Művek, 1940. 40. o. (oroszul).

bomlott fel, mert „közvetlenül érintkezett a hazai forradalmi tömegekkel". Jellemző, hogy milyen álláspontot foglalnak el a burzsoá hadtörténészek a Szovjetunióban lefolyt polgárháború katonai tapasztalatával szemben: erről szándékosan tudomást sem vesznek. Az amerikai William Mitchell „Az egyetemes hadtörténet vázlatai" c. művében rendkívül kis teret szánt az orosz hadművészetnek (rövid összefoglalást adott a krími háborúról és az orosz—japán háborúról), a Szovjetunióban lezajlott polgárháborút pedig egyáltalán meg sem említette. Mitchel tehát az orosz hadsereget csak két olyan háborúban mutatta be, amelyben az vereséget szenvedett. A hadtörténetnek az imperialisták érdekében való ilyen meghamisítása szembeszökően osztályjellegű.

Németországban a hatalom sok évtizeden keresztül a kardcsörtető imperialisták kezében volt. Ez meghatározta a katonai doktrinának, a stratégia sajátosságainak, a hadműveleti művészetnek, a taktikának, valamint a német csapatok nevelésének és kiképzésének tartalmát. A német hadsereget a világuralom szellemében, a német fegyveres erők „legyőzhetetlenségének" szellemében nevelték. Moltke, Schliffen, Delbrück és más német katonai teoretikusok és történészek felmagasztalták a német hadsereget és elhallgatták kudarcait és vereségeit. A hadsereget a fennhéjázás, a más népek iránti megvetés szellemében nevelték, ami azt eredményezte, hogy lebecsülték az ellenfél erejét, s a stratégiában kalandorságra, a taktikában a sablon alkalmazására vezetett. Végül a Ludendorff-féle „totális" háború elmélete határozott, világosan kidomborodó osztályjelleggel bír.

Tehát a kizsákmányoló osztályok hadtudományának pártossága kifejezésre jut: az igazságtalan háborúk igazolásában, az igazságos — főleg forradalmi — háborúk befeketítésében; azokban a célokban, amelyeket a kizsákmányoló osztályok a hadtudomány elé állítanak — hogy a leigázás és az elnyomás megbízható eszközét teremtsék meg; a reakciós ideológiai alapokban, amelyekre a hadtudományt építik; a katonai tanok, azaz a katonai-technikai tartalom sajátosságában; abban, hogy a hadtudomány ne legyen hozzáférhető a széles néptömegek számára. A burzsoázia hadtudományának pártosságát burzsoá-professzori objektivizmus mögé igyekszik rejteni.

A szovjet hadtudomány a katonai szervezés összes kérdéseit, minden katonai-elméleti és gyakorlati katonai kérdést nyiltan a marxi-lenini elmélet alapján, a szocialista forradalom érdekeit, a szocialista haza védelmének érdekeit szem előtt tartva old meg.

A XVIII. és XIX. századi burzsoá katonai teoretikusok a hadtudomány lényegét és tartalmát a stratégia egyik elemévé zsugorították. Így például Lloyd minden figyelmét a katonai földrajznak szentelte (a terep — Lloyd szavai szerint — a háború nagy és egyetlen könyve), Bülow minden figyelmét a hadműveleti vonal megválasztásának és a közlekedési útvonalak biztosításának oktatására fordította, Willisen a

hadtudomány tartalmát a hadsereg sajátosságaiból, a hadsereg ellátási szükségleteiből (stratégia) és harcképességéből (taktika) vezette le.

II. Frigyes azt mondta, hogy a „háború a kimagasló emberek tudománya". Napoleon szerint a hadtudomány a nagy hadvezérek tevékenységével egyenlő. Jomini meghatározása szerint „a hadtudomány az a művészet, hogy a magunk oldalára tudjunk vonni minden előrelátható előnyt." Lejer a hadtudományt szembeállította a hadművészettel. Mihnyevics professzor a hadtudományt a hadügy filozófiájának tekintette, azaz spekulatíve nézte, megfosztva igazi jelentőségétől.

A tudomány célja — írta V. I. Lenin —, hogy hű képet nyújtson a világról. A hadtudomány célja, hogy hűen ábrázolja a hadviselés törvényeit, feltárja a győzelem megszervezésének valódi alapjait.

K. J. Vorosilov meghatározása szerint a hadtudomány a háború törvényszerűségeiről, a háború előkészítésének és folytatásának módozatairól alkotott ismeretek rendszere meghatározott történelmi helyzetben. Ez a hadtudomány lényege, amely a háború objektív törvényeit és a győzelem megszervezésének módjait vizsgálja.

A szovjet hadtudomány, amely a marxizmus—leninizmus szilárd alapján nyugszik, teljesen új társadalmi-gazdasági, politikai, ideológiai és anyagi-technikai alapokon a proletariátus forradalmi csatáinak tapasztalataira támaszkodva jött létre. A szovjet hadtudomány elméleti forrása a marxi—lenini elmélet.

A szovjet hadtudomány történeti gyökereinek sajátossága az, hogy a Szovjet Hadsereggel együtt jött létre, átvette mindazt, ami jó volt a múlt hadtudományában és meghatározta további fejlődésének útjait.

A szovjet hadtudomány tartalma: a győzelem gazdasági és erkölcsi alapjai megszervezésének tanulmányozása, a hadviselés anyagi-technikai eszközeinek tanulmányozása (a katonai-technikai ismeretágak — a tüzérség, légierő, rádiólokáció, a hátország megszervezése stb.), a fegyveres erők szervezeti formáinak, a katonai nevelés és kiképzés alapjainak vizsgálata, a történeti és modern tapasztalat általánosítása (hadtörténeti ismeretágak), a hadviselés módozatainak, a hadműveleteknek, a harcnak (a hadművészetnek, mint olyannak) a tanulmányozása. A hadtudomány minden ága szempontjából fontos a katonai statisztika, amely a háború jelenségei összességének mennyiségi oldalát vizsgálja, kezdve a fegyveres erők felkészülésétől, végezve a harci tapasztalat mennyiségi adatainak általánosításán, amely lehetővé teszi a háború jelenségei minőségi változatainak mélyebb megértését.

A szovjet hadtudomány fölényét meghatározzák a szovjet társadalmi és államrendszer új alapjai, amely alapján létrejött a szovjet hadtudomány; a marxista—leninista ideológiai és elméleti források; a forradalmi történeti tapasztalat; a harc felszabadító céljai; a Szovjetunió Kommunista Pártjának a vezetése, amely a szovjet fegyveres erők győzelmének a szervezője.

A szovjet hadtudomány fölénye *kifejezésre jut:* a kommunista pártosságban, melynek segítségével teljesebben tudjuk feltárni a háború objektív törvényszerűségeit; a háború osztálytermészetének és mozgató erőinek ismeretében; a hadtudomány tartalmának, alkotórészei kapcsolatainak és kölcsönös alárendeltségének megértésében, a tudományos előrelátásban, amely a háború törvényeinek és a hadművészet fejlődése alapjainak ismeretén nyugszik; a hadművészet feladatainak, a stratégiai hadműveleti vezetés művészete és a taktika alapvető feladatainak helyes felfogásában, valamint a fegyveres erők szervezése, a csapatok nevelése és kiképzése alapjainak megértésében. A szovjet hadtudomány egyik megkülönböztető sajátsága az, hogy a „győzelem titkát" nem keresi a múltban, hanem a modern háború követelményeiből indul ki.

A hadművészet és fejlődésének alapjai

A hadművészet a hadtudomány alkotórésze, a háború, a hadművelet és a harc előkészítésének és lefolytatásának módjait vizsgálja. Magában foglalja a stratégiát, a hadműveleti vezetés művészetét, a taktikát, amelyek szoros kapcsolatban és kölcsönhatásban állnak egymással.

A stratégia a háború egészével foglalkozik és közvetlenül függ a harcoló államok bel- és külpolitikájától. A stratégiai eredmények viszont hatást gyakorolnak a politikai körülményekre.

V. I. Lenin „Port-Artur eleste" c. cikkében ezen erőd elestének stratégiai jelentőségéről a következőket írta: „Eldőlt a tengeri hegemonia kérdése — a modern háború sarkalatos, fő kérdése"[3] (azaz az 1904—1905-ös orosz—japán háborúé). *A sarkalatos, fő kérdés* — az adott háború stratégiai tartalma, amelynek alapján a stratégiai célokat, valamint a stratégiai célok eléréséhez szükséges erőket és eszközöket meg lehet határozni.

A stratégia *legfőbb feladata* — a fő irány meghatározása, amely irányban a fő csapás a leghamarabb a legjobb eredményt adja.

A stratégia fő feladatát másként tárgyalják a burzsoá katonai ideológusok, akik azt igyekeznek kimutatni, hogy a háború fő törvénye az összes erők egyidejű megfeszítése, hogy a stratégia „magas" törvénye azt követeli, hogy az erők összességét tekintve mindig a lehető legerősebbek legyünk és ehhez erőinket összpontosítva tartsuk. Következésképpen a stratégia fő feladata — az ő véleményük szerint — az erők általános túlsúlyának biztosítása és az erők egyidejű megfeszítése. De ha a kérdést így oldjuk meg, akkor először is a stratégia fő feladatát a háború dinamikájának területéről statikájának területére

3 V. I. Lenin Művei. 8. k. 36. o. (Szerk.)

visszük át, és másodszor figyelmen kívül hagyjuk a korszerű háború, mint a tartalékok háborúja, sajátosságát.

A stratégia vizsgálja a fegyveres erők háborúra való előkészítésének és mozgósításának alapjait, a hadviselés formáit és a háború tervezésének sajátosságait, a háború minden szakaszára vonatkozólag a fő stratégiai csapások meghatározásának alapjait, kiindulva az illető időszak politikai tartalmából és a konkrét stratégiai körülményekből. A katonai földrajz a stratégia egyik alkotórésze, amely vizsgálja a hadszínteret, a várható ellenfelek fegyveres erőit és potenciális politikai, gazdasági, erkölcsi és haditechnikai lehetőségeit.

A hadműveleti vezetés művészete a háborút nem a maga egészében, sőt annak nem is egyes szakaszait vizsgálja, ami a stratégia feladata, hanem a hadművelet tervezését, előkészítését, szervezését és a hadműveleti területen való levezetését. Ezért a csapatok tevékenységének hadműveleti eredményeit nem a közvetlen hatásfok szemszögéből, hanem a stratégia feladataiból és lehetőségeiből kiindulva kell értékelni. Ebben az értelemben a hadműveleti vezetés művészete a stratégiának alárendelt és ezt kiszolgáló része. A hadműveleti vezetés művészetéhez tartozik a katonai földrajz ama része, amely a hadműveletek színtereit vizsgálja.

A taktika a közvetlen harci tevékenység eszközeit és módszereit vizsgálja. A taktika közvetlen tartalma a harc formáinak, azaz a harc előkészítésének, szervezésének és lefolytatásának tanulmányozása. A taktikai cselekményeket és e cselekmények eredményeit sem magukban kell értékelni, hanem az adott hadművelet feladatainak és lehetőségeinek szemszögéből. A taktika a hadműveleti vezetés művészetének alkotórésze, amely alá van rendelve a hadműveleti vezetés művészetének és kiszolgálja azt. A taktikához tartozik a katonai topográfia, amely a terep taktikai sajátságait és ennek a csapatok harci tevékenységére gyakorolt hatását vizsgálja.

A stratégia, a hadműveleti vezetés művészete és a taktika kapcsolatának sajátossága abban áll, hogy kölcsönösen alá vannak rendelve egymásnak. A hadműveleti és taktikai sikerek elősegíthetik a stratégiai célok elérését, de végzetes hatással is lehetnek az egész hadjáratra és háborúra, ha nem felelnek meg a stratégiai lehetőségeknek. Így volt ez Gyenyikin hadseregével 1919-ben, a német hadseregekkel az első és második világháborúban. A hadműveleti vezetés művészetének és a taktikának mindig a stratégia feladataiból és lehetőségeiből kell kiindulnia. Néha figyelmen kívül kell hagyni a taktikai, sőt hadműveleti sikert is, hogy a továbbiakban a stratégiai sikert biztosíthassuk.

A hadműveleti vezetés művészete különbözik a taktikától a célok jellege, a harci cselekmények mérve és a csapatok együttműködésének formája tekintetében. A hadműveleti és taktikai vezetés feladata egységes és abban áll, hogy meg kell határoznia a harcnak azokat az

útjait és eszközeit, formáit és módjait, amelyek a legjobban megfelelnek az adott helyzetnek és előkészítik a stratégiai sikert.

A hadművészet története azt mutatja, hogy a háború, hadművelet és harc lefolyásának módjai változnak. Hasonlóképpen változnak a hadsereg szervezeti, a csapatok nevelésének és kiképzésének módszerei is. A hadviselés módjainak, formáinak fejlődése előre haladó folyamat, felfelé vezető mozgás az egyszerűtől a bonyolult felé, az alsóbbrendűtől a magasabbrendű felé. A harcrend az egyszerű falanxtól az erőknek az arcvonalon való egyenlőtlen elosztása felé, a svájci négyszögtől a vonal-harcrend felé, és innen a szétszórt alakzattal összekapcsolt oszlop felé, majd a lövészlánc és a csoportos harcrend felé fejlődik. A taktikai módszerek tökéletesedése az egyszerű frontális megütközéstől a harcrend szárnyainak együttműködése, majd a manőver bonyolult modern formái (megkerülés, átkarolás stb.), a fegyverés csapatnemek, magasabbegységek, egységek és alegységek együttműködése felé halad. A hadsereg szervezeti formáinak fejlődése az ókorban a tagolatlan falanxtól a tagolt legióig, a középkorban a zászlóaljtól a németalföldi és spanyol dandárig, a XII. századi orosz ezredektől a XVIII. századi dandárokig és hadosztályokig, és innen a XIX. századi hadtestekig és hadseregekig és a XX. századi frontig halad.

A hadművészet fejlődésének tanulmányozásánál nem szabad a bonyolultabb formákat az egyszerűekre közvetlenül visszavezetni. Nem szabad például a modern háborúk bonyolult stratégiai formáit a szétzúzás és kimerítés stratégiájával felcserélni. Nem szabad például a modern taktikában analógiát keresni a múlt igen egyszerű taktikai formáival. A hadművészet fejlődése az új keletkezésének és a régi elhalásának folyamata. Az új jelenségek a hadművészetben azok, amelyek a hadügyben az objektív feltételek által kiváltott, megérett szükségleteket fejezik ki; az új jelenségek haladók és előre visznek. Nem újak a reakciós jelenségek, mégha először jelennek is meg.

Az új a hadművészetben előfeltételként, a lehetőségek csírájaként jelentkezik, amelyet nem szabad azonosítani a valósággal. Például az új a taktikában csak akkor válik valósággá, amikor legyőzi a régit és a modern taktika fő tartalmává válik. Az új minden irányban fejlődik, életképes és ezért legyőzhetetlen.

Az új fölénye abban nyilvánul meg, hogy felhasználhatja a régit, átalakíthatja azt (például a haladó hadtudomány). A régi nem tudja felhasználni az újat, hanem csak annak álarcával kendőzheti magát (például a reakciós hadtudomány).

A lehetőségeknek, azaz a hadművészet új formáinak, valósággá válásában nagy jelentősége van olyan szubjektív tényezőnek, mint a parancsnoki kar szervezőképessége, a hadvezér tevékenysége. Az új hadművészet lehetőségei valósággá válásának a folyamatát illetően két fronton kell harcolni: a kalandorság ellen, amikor a hadművészet

új formáit a reális lehetőségek hiánya mellett akarják alkalmazni, és a fatalizmus ellen, amikor az ösztönösségre bízzák magukat és azt tartják, hogy minden magától megoldódik, hogy az új hadművészet magától utat tör és valósággá válik.

A szovjet hadtudomány megköveteli, hogy a hadművészet fejlődésében meglássuk a távlatokat, feltárjuk az újat és elősegítsük, hogy az mielőbb valósággá váljék, hogy támogassuk az újat, hogy támogassuk az újra való törekvést. Mozgósítani és szervezni kell a katonatömegeket a hadművészetben felmerült új elemek elsajátítására. Ugyanakkor le kell lepleznünk az ál-újításokat.

A hadművészet fejlődési folyamata magában foglalja a hadviselés, a hadművelet, a harc módjainak fokozatos változásait és a minőségileg új hadművészetre való áttérést.

A hadviselésnek és a harcnak, valamint a hadsereg szervezeti formáinak változásaiban, fejlődésében kiemelkedő szerepet játszanak a csapatok tevékenységének anyagi és erkölcsi feltételei (az ember és a haditechnika) és a tevékenység formái (a hadviselés, a hadművelet és harc módozatai) közötti ellentmondás. A hadművészetben a születőben és elhalóban levő elemek (pozitív és negatív, a jövendő és az elmúlt) közötti ellentmondások formái változatosak. A csatatéren ezek elsősorban abban nyilvánulnak meg, hogy ha régi a harcrend, egy új fegyver nagy veszteségeket okoz. A hadtudomány feladata abban áll, hogy megkönnyítse és meggyorsítsa a győzelmet a régi, az elhaló felett.

A feudális-abszolutista és burzsoá hadseregek személyi állományát a múlt háborúinak valódi vagy állítólagos behatása révén kialakult nézetek alapján tanították; ugyanezen az alapon dolgozták ki a stratégiát és a taktikát is. A háborúban viszont a csapatok a hadviselés régi formáit kizáró, teljesen más körülmények közé kerültek. Elég gyakran a katona önállóan talált rá arra az új harcrendre, amely az új feltételeknek, a fegyverek új taktikai-technikai adottságainak megfelelt. Az új harcrendet csak egy bizonyos idő múlva, az újítóknak a reakciósokkal folytatott kitartó harca után ismerték el hivatalosan, amit azután tovább tökéletesítettek.

Hogy tisztázzuk a hadviselés és a harc módszereiben bekövetkezett egyes gyökeres változások okait, elsősorban tanulmányoznunk kell a termelés fejlődését. A marxizmus azt tanítja, hogy a hadsereg szervezése és a harcmódok, és ezzel együtt a győzelem és a vereség, az anyagi, azaz gazdasági feltételektől függenek. A múltban a kézműipar, a manufaktura és a gépipar fejlődése határozta meg, jelenleg pedig a nehézipar fejlődése határozza meg a fegyverek és általában a hadviseléshez szükséges eszközök termelését. A hadviselés, a hadművelet, a harc módjának az emberek és a fegyveres harc eszközeinek mennyiségétől és minőségétől való közvetlen függése, amit viszont végső-

soron a termelés fejlődése határoz meg, jelenti a hadművészet fejlődésének általános törvényét.

Az új társadalmi-gazdasági és politikai feltételek révén létrejött új hadseregek folytatják azt a haditechnikai tevékenységet, amelyet a régi hadseregektől örököltek. Ugyanakkor az új hadseregek megváltoztatják a fegyveres erők felhasználásának régi módszereit. Ebből következik, először, hogy új fegyveres erők létrehozásánál rendszerint régi anyagi alappal van dolgunk; másodszor, hogy nem szabad figyelmen kívül hagyni a régi háborúk tapasztalatait, mert ez a hadművészet adott fejlődési fokának történeti alapja. De a múlt harci tapasztalatát nem szabad mechanikusan átvinni a modern hadművészetre.

A termelés fejlődése, a társadalmi és politikai felépítés jellege meghatározta a hadviselés fő formáinak sajátosságait, ami pedig megfelelő katonai szervezeti formákat követelt meg.

A rabszolgatartó hadseregek, amelyek kétfajta fegyvernemből álltak — gyalogságból és lovasságból — több tízezer emberre rúgtak és hidegfegyverrel (ütő és hajító) voltak felfegyverezve. A hadszíntéren a hadseregek rendszerint összpontosítva működtek, egy stratégiai irányban, a háború kimenetelét pedig egy vagy több nagy ütközet döntötte el. A taktikára jellemző volt a csapatok vonalban való felállítása és az egyszerű manőver a csatatéren; a csata kimenetelét rendszerint a hidegfegyverrel vívott közelharc, azaz az izomerő döntötte el.

A XIII. században létrejött a mongol állattenyésztő nomádok állama. A lótenyésztés fejlettsége határozta meg hadserege jellegét. Hadseregük könnyűlovasságból állt, amely néha több százezernyi, íjjal felfegyverzett lovast foglalt magába. A mongolok rendszerint nem mentek bele döntő ütközetbe, hanem mesterien manővereztek a harcmezőn igen mozgékony lovasságuk nagy tömegeivel. Ha csatát kellett vívniuk, manőverekkel kimerítették az ellenfelet, a csatatéren szétszabdalták csapataikat és nyílaikkal megsemmisítették őket.

Európában a feudális viszonyok uralmának időszakában az államok gazdasági és politikai széttagoltsága meghatározta katonai széttagoltságukat is. Hadseregek helyett a feudális uraknak külön fegyveres csapataik voltak, amelyben a harci egység a vasba öltözött, nehéz kopjával felfegyverzett lovag volt. A számos belháború apró célokért folyt és rendszerint megerősített helyekért való harcra szorítkozott. A csaták a lovagok párviadalaiból álltak és ezek nemigen hathattak a taktika fejlődésére.

Oroszországban a feudális széttagoltság időszakában (XII—XIII. század) más volt a helyzet. A nomádok (a kunok, majd a hódító mongolok) elleni védekezés szükségletei arra kényszerítették az orosz részfejedelmeket, hogy egyesüljenek és fegyverbe hívják a városok és a szmerdek[4] népfelkelőit. A harc nagy stratégiai célok kivívásáért folyt.

[4] Szmerd: paraszt. (Fordító.)

A csatában (Igor Szeverszkij csatája a kunokkal, harc a tatárokkal a Szita folyónál, a jégcsata stb.) az volt a cél, hogy megsemmisítsék az ellenfél élő erejét. A harcrend a harcmezőn arcvonalban és mélységben tagozódott, ami fokozta az ellenállás erejét és a harc időtartamát. A hadviselés és harc ezen módszerei elősegítették a hadművészet fejlődését.

Amikor Európában meghonosodott és uralomra jutott a feudális-abszolutista rend, megváltozott a hadsereg jellege és a harc eszközei. A deklasszált elemekből alakult zsoldosseregek tűzfegyverekkel rendelkeztek. Ezek állandó, majd reguláris hadseregek voltak. A háború hadjáratokból állt, amelyek részleges stratégiai célokra törekedtek. A hadszíntéren a hadsereg manőverezett, arra törekedve, hogy kedvező helyzetben legyen a harcban, kedvező legyen az erőviszony, jó legyen az állása, és ne fenyegesse veszély utánpótlási útvonalait stb., ami végeredményben a manőver-stratégia formáiba torkollott. A manőver öncéllá vált, arra szolgált, hogy a harc kimenetelét ütközet nélkül eldöntse, és befolyásolja az ellenfél összeköttetési útvonalait. Létrejött a cordon-stratégia, amelynek értelmében a hadsereget szétszórták, hogy biztosítsák összekötő vonalaikat. A stratégiát védelmi tendenciák hatották át.

Kelet-Európában a helyzet másként alakult. A központosított orosz állam megalakulása nem esett egybe időben az orosz nemzet kialakulásával. Az orosz állam egyesítette területeit, amikor az orosz népek kialakulóban voltak. Ezért a moszkvai állam hadseregének már a XIV. században bizonyos nemzeti jellege volt, olyan hadsereg volt, amely megoldotta az orosz föld egyesítésének feladatait. A XV. században a moszkvai csapatok feltöltésének alapjává a földbirtok szerinti rendszert tették; a hadsereg — összetételét tekintve — nemesi-földesúri hadsereggé vált (fegyvernem szerint: lovasság és gyalogság). Minden ezrednek mind hadjáratban, mind harcban megvolt a maga taktikai rendeltetése. A taktikában a fő kérdés az ezredek harcmezőn való együttműködése volt.

A XVII. század végén a földbirtok szerinti rendszer már nem vált be. De a moszkvai hadseregben ekkorra már megvoltak a reguláris hadsereg csírái (sztrelecek, sorozás), amelyek az orosz hadsereg további fejlődésének alapját képezték. A XVIII. század elején az orosz hadseregben az utánpótlás új rendszerét vezették be, az újoncozást. A földbirtokos nemeseknek kötelességük volt a hadseregben parancsnoki poszton szolgálatot teljesíteniük, a legénységet a jobbágyparasztokból élethossziglanra sorozták. A nagy háborúk, amelyekben az akkori orosz hadsereg részt vett, részleges stratégiai célok megvalósítására irányuló hadjáratokból álltak. A hadszíntéren széles körben alkalmazták a manővert. A harc kimenetelét szárazföldön és tengeren folyó általános ütközetek döntötték el.

Az orosz hadseregből a XVIII. század második felében tehetséges hadvezérek nőttek ki — Rumjancev és Szuvorov. a XIX. század elején Kutuzov, akik elősegítették a hadművészet fejlődését, az új stratégia megteremtését (összpontosított tömegekkel végrehajtott manöverek az ellenfél élőerejének megsemmisítésére).

A francia burzsoá forradalom Nyugat-Európában megvetette a nemzeti hadseregek kialakulásának alapját, ami egyben meghatározta azt, hogy Nyugaton áttértek az új stratégiára és az új taktikára (a XVIII. század végén, a XIX. század elején).

A nagyipar fejlődése a XX. században ismét megváltoztatta a hadviselés és harc módszereit. A világháborúk sok milliós, új gépi haditechnikával felszerelt hadseregeket hoztak létre. Az első világháborúban ez a technika, különösen az automatafegyverek és a műszaki eszközök csak a harc állásformáinak kialakulását segítették elő. A harckocsik, repülőgépek és a tüzérség lehetővé tették a modern hadseregeknek, hogy áttörjék az ellenfél védelmét és kiszélesítsék a rést. Nagy stratégiai célokat érnek el a hadjáratokkal, de ezek a hadjáratok most nagy frontok (vagy frontcsoportok) és hadseregek, hadműveleteiből állnak, az utóbbiak pedig magasabbegységek, egységek és alegységek harccselekményeiből.

A hadseregek összetételének és jellegének megváltozása, valamint a fegyverek tökéletesedése magával hozza a harcrend megváltozását.

A XIV—XVI, században az orosz hadsereg tömör harcrendben harcolt. A XVII. század elején az akkori időkhöz képest tökéletes simacsövű mozsárágyút, tábori ágyút kapott. Az új fegyvert legteljesebben akkor lehetett felhasználni, ha a csapatok nem mélységben, hanem széthúzott rendben voltak felállítva. Így a XVII. században új — vonalharcrendet — vezettek be. Ezt alkalmazták az orosz csapatok a dobrinicsi csatában 1605-ben; az Északi Háborúban, a XVIII. század elején, az új harcrendet tökéletesítették. 1631-ben a svédek a breitenfeldi csatában (harmincéves háború, 1618—1648) vonal-harcrendet alkalmaztak. A nyugateurópai zsoldosseregekben ezt a harcrendet sablonná tették. Tehát az új fegyver megjelenésével új harcrend is keletkezett

A XVIII. század elején befejeződött a reguláris orosz hadsereg megteremtésének folyamata. Az orosz hadsereg megváltozott összetétele és jellege meghatározta egy új harcrend létrejöttét, ez volt az oszlop (roham-), amelyet a jägerek szétszórt alakzatával párosítva (a tűzrajtaütés előkészítésére) ügyesen alkalmaztak a hétéves háborúban (1756—1763) és a XVIII. század végén lezajlott orosz—török háborúban. A francia hadsereg állományának és jellegének megváltozása (a XIX. század fordulóján) szintén új harcrendet hozott magával, ez volt a szétszórt alakzattal párosított oszlop. Tehát a hadsereg állományának és jellegének megváltozásával megváltozott a harcrend is.

A XIX. század derekán a hadseregeket vontcsövű fegyverekkel látják el. A krími háborúban (1853—1856) alkalmazott új fegyver hozzájárult ahhoz, hogy az orosz hadseregben új harcrend alakult ki — a lövészlánc. A porosz vezérkar nem vette tekintetbe ennek a háborúnak a tapasztalatait és így a lövészlánc a porosz hadseregben csak az 1870—1871-es francia—porosz háború folyamán honosodott meg ösztönösen. Tehát a fegyverek megváltozása ismét változást eredményezett a harcrendben.

A lövészlánc létrejötte szükségessé tette a puska tökéletesítését. Megjelent a Berdan-féle orosz puska, amelynek tüze arra kényszerítette az ellenfelet, hogy a futólépésről a szökellésre térjenek át. A taktika a technikával való kölcsönhatás révén tökéletesebbé vált. Ugyanilyen kölcsönhatást figyelhetünk meg a tüzérség és az erődítmények, valamint a páncélos fegyverzet és az ágyúk átütőereje között.

A hadviselés módszerei a legszorosabb függésben vannak a technikai eszközök fejlődésétől. A XIX. század második felében a vasutak gyökeresen megváltoztatták a tömeghadseregek mozgatásának feltételeit, a távíró pedig a hadseregek vezetését. A vasutak kimélyítették a hadsereg hadtápterületét, közelebb hozták a hátországot az arcvonalhoz, megváltoztatták a mozgósítás, az összpontosítás, a felfejlődés és a hadicselekmények feltételeit. A vasutak és a villamos távíró megteremtették a szükséges technikai előfeltételeket a hadműveletek vezetéséhez. Tehát a közlekedés és a hírközlés eszközeinek megváltozásával fordulat állt be a hadviselés módozataiban: a hadművelet lett az új hadviselési forma.

A hadviselés és harcmód függ a hadműveleti terület jellegétől (a hegyi, sztyeppei, erdei stb. hadműveleteknek megvannak a maguk sajátságai), valamint az illető nép nemzeti sajátosságaitól és kultúrális fejlettségi fokától. Engels a XIX. század második felének hadseregeit értékelve megjegyezte, hogy a török hadsereg erős volt a védekezésben, a francia hadseregre jellemző a harcmezőn való manőverezés elég magas színvonala, az orosz csapatok ereje feltartóztathatatlan támadásukban rejlik, viharosan támadnak, bátrak, hősiesek és különösen kitartók.

Marx kimutatta, hogy a termelési mód fejlődésével, a közlekedési és hírközlési eszközök tökéletesedésével, a munkamegosztás különböző országok közötti elmélyülésével mindinkább eltűnik az egyes országok azelőtti zárkózottsága. És mivel a háború — az ő szavai szerint — a külső kapcsolatok egyik legkoraibb és legelterjedtebb formája, tehát ez magyarázza azt a tényt, hogy a különböző népek hadművészetében gyakran jelentős hasonlóság van, de ez nem zárja ki nemzeti sajátosságaikat.

A különböző feltételek, amelyek között egy állam fegyveres erői létrejönnek (nemzeti sajátosságok, történeti hagyományok, a kultúra

fejlettségi színvonala stb.), és a különböző körülmények, amelyek között a hadseregeknek működniök kell (különböző hadműveleti területek, különböző ellenfél stb.), határozzák meg a hadviselés, hadművelet és harc változatos formáit. De ezt nem szabad azonosítani a hadviselés fő formáinak történeti fejlődésével, amelyeknek változása végeredményben a termelés fejlődésétől függ. A hadművészet fejlődésének a termelés fejlődésétől való függése határozza meg lényegében többé-kevésbé az adott történeti fokon a hadviselés formáinak egyformaságát, és ezen formák alkalmazásának feltételei (a társadalmi és nemzeti sajátosságok, a földrajzi feltételek stb.) teremtik meg konkrét megjelenésük sokféleségét. Tehát, meg kell különböztetni a hadviselés fő módozatainak történeti fejlődését azok változatos megjelenési formáitól. Így, a XVIII. században a porosz és osztrák hadseregben a vonalharcrend sablonná vált; viszont ugyanebben az időben ennek a harcrendnek az orosz hadseregnél változatos formái voltak, amelyeket a helyzettől függően alkalmaztak.

A hadművészet fejlődésében fontos szerepet játszik a katonatömegek — a katonák, tisztek és tábornokok — alkotómunkája, amely a hadművészet fejlődésének szubjektív alapjait képezi. A katonák és a tisztek gyakran a harcmezőn találnak új, a helyzetnek megfelelő harci módszereket, vagy tökéletesítik a meglevőket.

Egyetlen hadsereg sem ért el sikert a győzelem megszervezésére képes hadvezér nélkül. Amikor a hadvezérnek a hadművészet fejlesztésében betöltött szerepét akarjuk meghatározni, abból a marxi—lenini tételből kell kiindulni, hogy milyen szerepet tölt be az egyén a történelemben. A hadvezérnek a hadművészet fejlesztésében konkrét előfeltételekkel van dolga: az első, a belső és a külső politikai helyzet és a háború jellege; a második, a hadviselés, a hadművelet és a harc korábbi formái; a harmadik, a korszerű hadsereg meghatározott cselekvési feltételei. A hadvezér csak úgy tud hatni a hadművészet fejlődésére, ha nem elvont óhajokból indul ki, hanem elsősorban az anyagi feltételekből. Nem a hadvezér szabad alkotómunkája — írta Engels — hozott létre fordulatot a hadművészet területén, hanem az új fegyverek felfedezése és a hadsereg összeállításában létrejött változások; a hadvezérek befolyása legjobb esetben arra korlátozódott, hogy a hadviselés módszereit az új fegyverhez és az új harcosokhoz alkalmazták. Ilyen például a francia hadművészet fejlődésében Napoleon szerepe, aki rendszerezte a hadviselésnek a polgári forradalom által létrehozott módszereit.

A. V. Szuvorov és M. I. Kutuzov nagy orosz hadvezérek megmutatták, hogy a hadvezérnek nemcsak tanítania kell a hadsereget és vezetnie annak tevékenységét, hanem magának is tanulnia kell a csapatoktól, tanulmányoznia és általánosítania kell szervezési és harci tapasztalataikat. Mi több, kitartóan harcoltak azért, hogy kiirtsák a hadseregből

a régi, elavult harci gyakorlatot és új, haladó gyakorlatot vezessenek be.

A hadvezér annyiban van befolyással a hadművészet fejlődésére, amennyiben helyesen fogja fel a korabeli feltételeket, elősegíti az új harceszközök fejlesztését, észreveszi a háború és a harc új formáit és azokat helyesen alkalmazza.

Tehát a hadművészet fejlődése történeti folyamatának fő sajátosságai a következők: a hadviselés, a hadművelet és a harc módjai változnak és fejlődnek: a hadviselés, hadművelet és harc módjainak változását és fejlődését a hadsereg állományában, létszámában, a hadsereg fegyverzetében, haditechnikájában, a közlekedési és hírközlési eszközökben beállott változás, azaz végeredményben a termelés fejlődése határozza meg közvetlenül; a hadművészet fejlődésének mozgató ereje: a harc új eszközei és a régi hadviselési módok közötti ellentmondás; a hadviselés, hadművelet, harc új módjainak létrejöttét az objektív feltételek határozzák meg, de a szubjektív tényező is lényeges hatást gyakorol a hadművészet fejlődésére; a hadviselés, hadművelet, harc adott módszereinek a hadsereg meghatározott szervezeti formái felelnek meg.

A háború minden periodusában fennálló hadművészetnek megvannak a maga társadalmi-gazdasági, politikai és technikai alapjai, történeti gyökerei és elméleti forrásai. Ha a hadművészet fejlődését a marxi—lenini elmélet alapján tanulmányozzuk, a következő következtetéseket vonhatjuk le: először, a háború jelenségei közötti kapcsolatok és kölcsönös oksági összefüggés magyarázza azt a tényt, hogy a hadművészet fejlődése törvényszerű folyamat; másodszor, a hadművészetnek megvannak fejlődése objektív alapjai, amelyek nem függenek a hadvezér, katonai teoretikus avagy politikus akaratától; harmadszor, tekintettel arra, hogy a hadművészet fejlődését objektív alapok határozzák meg, tehát a hadművészet, mint a hadtudomány alkotórésze, a katonai ismeretek egyik válfaja, amelyet követni kell a gyakorlati harctevékenységben.

Mindebből kiindulva a hadművészet megköveteli, hogy elsajátítsuk a háború, hadművelet és harc megvívásának minden formáját, a csapatok vezetésének minden módszerét, miközben nem engedjük meg a sablon érvényrejutását és minden módon elősegítjük a katonák, tisztek, tábornokok alkotó tevékenységének kifejlődését.

A hadművészet feladata, hogy biztosítsa a fegyveres erők mindenoldalú fejlődését, az összes, és különösen az új fegyvernemek fejlesztését a régiek egyidejű tökéletesítése mellett. A fegyver- és csapatnemek, magasabbegységek, egységek és alegységek együttműködésének megszervezése a hadművészet egyik legfontosabb momentuma.

A hadművészet történetének tárgya és módszere

A hadművészet története a hadtörténelem alkotó része.

A régmúlt korban kisarjadt hadtörténelem kezdetben igen gyér adatokat szolgáltatott, amely a „kihová ment tudományára" szorítkozott, azaz felületesen és rosszul rendszerezve írta le az egyes hadieseményeket. A hadtörténelemben a legjobb esetben a hadvezérek tevékenységének eszmei alapjait vizsgálták és nem e tevékenység igazi okait, figyelmen kívül hagyták a katonatömegek tevékenységét, a háborút csak úgy tekintették, mint katonafigurák tologatását egy sakktáblán.

A hadtörténelem mindig az uralkodó osztály érdekeit fejezte ki.

A burzsoá szerzők hadtörténeti munkáikban részben eltorzítják az eseményeket önkényesen válogatják össze a tényeket, meghamisítják a történelmet.

Így, tudjuk, hogy Clausewitz elferdítette az orosz hadseregnek az 1799. évi hadjáratban betöltött szerepét, mivel elfogultan nyúlt hozzá Szuvorov hadvezetői művészetének megvilágításához. Egészében véve a hadtörténelmet példák tömegévé egyszerűsítette. A történeti példák — írta Clausewitz — mindent világossá tesznek, és ezenkívül a legjobb bizonyító anyagot szolgáltatják egy olyan tudományban, amely a tapasztalatból indul ki. A történeti példák alkalmazása — Clausewitz véleménye szerint — a következő célokat követheti: a gondolat egyszerű megvilágítása, az elméleti tételek megerősítése történeti tényekre való hivatkozással, valamilyen tanulság leszűrése a ténynek, vagy több egymásmellé állított ténynek a részletes kifejtéséből Clausewitz-nél a hadtörténelem példák tömegéből áll és ez azt eredményezte nála, hogy figyelmen kívül hagyta a múlt századok katonai tapasztalatát.

A történeti eseményekre való egyszerű hivatkozások a bizonyítóerőnek csak látszatát adják. A történeti példák igen hasznosak, de a hadtörténelem nem példák és receptek összessége, amelyek arra jók, hogy egyes gyakorlati katonai kérdéseket megoldjanak.

V. I. Lenin tarthatatlan módszernek nevezte egyes tényecskék kiragadását, a példákkal való játékot a társadalmi jelenségek területén. „A tények — írta Lenin — ha *egészükben, összefüggésükben* nézzük azokat, nemcsak „makacs", de kétségtelenül bizonyító erejű dolgok is. A tények, ha kiragadjuk őket az egészből, összefüggésükből, ha töredékesek és önkényesek, nem tekinthetők többnek, mint puszta játéknak, vagy még annál is rosszabbnak". A tudományos kutatásban az alapot pontos és vitathatatlan tényekből kell felépíteni, és ehhez „... a vizsgált kérdésre vonatkozó tények *összességéből* kell kiindulni, *egyetlen* kivétel *nélkül*, mert máskép elkerülhetetlenül felmerül az a gyanú, mégpedig teljes joggal, hogy a tények önkényesen vannak kiválasztva, illetve összeválogatva, hogy a maguk egészében vett történelmi jelen-

ségek objektív összefüggése és kölcsönös függése helyett „szubjektív" kotyvalékot tálalnak elénk, talán valami piszkos dolog igazolására."[5]

Az orosz hadtörténészeknél (Maszlovszkij, Petrov, Petrusevszkij, Lejer, Martinov stb.) a hadtörténelem nem merült ki a példák összegezésében, ezek a hadtörténészek nem zárkóztak pusztán a saját nemzeti tapasztalat keretei közé, hanem tanulmányozták más népek katonai tapasztalatait is. De egyesek közülük lebecsülték az orosz népnek, az orosz hadseregnek és az orosz hadvezéreknek a hadművészet fejlesztésében játszott szerepét. Az orosz hadtörténészek az elsők között fogtak a hadművészet történetének kidolgozásához. Közülük egyesek közel jártak annak a tételnek a megértéséhez, hogy a hadművészet fejlődését az emberben és a fegyverekben beállott változások határozzák meg, de osztálykorlátaiknál fogva ezt a tételt a gyakorlatban nem tudták alkalmazni.

Egészében véve — jegyezte meg Engels — a burzsoá hadtörténeti tudomány eredményei az ismeretek többi ágaihoz hasonlítva a XIX. században nem voltak nagyok. „A hadtörténelem — írta Engels — mint tudomány, amelyben a tények elfogulatlan értékelése az egyetlen irányadó alapelv, igen fiatal és nem dicsekedhet gazdag irodalommal. Ennek ellenére a hadtörténelem a tudomány olyan területe, amely már létjogot nyert; egyre jobban szórja szét — mint a pelyvát — a szégyentelen és ostoba nagyzolást, amely oly sokáig jellemezte azokat a műveket, amelyek történeti műveknek titulálták magukat, pusztán azon az alapon, hogy minden lelkiismeretfurdalás nélkül eltorzították mindazokat a tényeket, amelyeket tárgyaltak."[6]

Az igazán tudományos hadtörténelem alapjait Marx és Engels rakták le, sok figyelmet szenteltek a korabeli háborúknak a XIX. század derekán és a század második felében, valamint a régi hadművészet története kérdéseinek.

A szovjet hadtörténelem, mint a hadtudományi ismeretek ága, a marxi—lenini elmélet alapján tanulmányozza és általánosítja a történeti és korabeli harci tapasztalatot és a fegyveres erők szervezésének tapasztalatát.

A hadtörténelem a katonai-történeti ismeretek összessége, összetevő részei pedig a következők: a háborúk története, a fegyvernemek története és a hadművészet története; a katonai historiográfia és a hadtörténeti forráskutatás — valamint ezeknek az alkotórészeknek a fejezetei.

A háborúk története a lehető és szükséges részletességgel tanulmányoz minden háborút. Ennek a vizsgálatnak az eredménye az adott háború története: például ilyen az északi háború története (1700—1721), az orosz—japán háború története (1904—1905), a Szovjetunió

[5] V. I. Lenin Művei, 23. köt. Bp. 1951. 295., 296. o.
[6] Marx—Engels Művei, X. köt. 610. o. (oroszul).

polgárháborújának története, a Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújának története stb. Az egyes háborúk tanulmányozásánál kitűnik az illető háború jellege, mozgató erői, majd feltárul a háború fő periodusainak stratégiai tartalma; ez a vizsgálat tanulmányozza továbbá a háború menetét — a csapatok összevonását és szétbontakozását, a harcokat, hadműveleteket és ütközeteket; tanulmányozza, hogy az adott háború folyamán hogyan fejlődtek a fegyverek és a haditechnika, és hogyan változtak meg a hadsereg szervezeti formái, vizsgálja a stratégia, a hadműveleti vezetés művészete és a taktika sajátosságait; feltárja a győzelmek és vereségek okait; bemutatja, hogy milyen szerepet játszott az adott háború a hadművészet fejlődésében.

A fegyvernemek története vizsgálja minden egyes fegyvernem létrejöttét és fejlődését (gyalogság, lovasság, tüzérség, páncélos csapatok, légierők stb.). Feltárja ennek a fejlődésnek társadalmi-gazdasági, politikai és technikai alapjait és bemutatja, hogy milyen szerepet játszott minden fegyvernem a hadművészet fejlődésének különböző szakaszaiban.

A hadművészet története tanulmányozza a fegyveres erők, valamint a hadviselés, a hadművelet és a harc módjai fejlődésének törvényszerű történeti folyamatát, feltárja társadalmi-gazdasági, politikai és technikai alapjaikat és kimutatja a hadművészet fejlődési távlatait. Bemutatja az egyes történeti szakaszok hadművészetének általános és sajátos vonásait és fejlődési folyamataikat a különböző népeknél.

A hadművészet története nem mindenféle változást vizsgál, amely a hadsereg összetételében és fegyverzetében beállott, hanem csak azokat, amelyek lényeges változásokat hoztak a hadsereg szervezésében és a hadviselés módjaiban. Nem mindenfajta hadsereget vizsgál, hanem csak azt, amely minőségileg sajátos fokot képviselt a fegyveres erők fejlődési folyamatában. Nem minden háborút és ütközetet tanulmányoz, hanem csak azokat a háborúkat és ütközeteket, amelyekben a harc új formái létrejöttek. A fejlődés adott időszakában nem egyforma részletességgel vizsgál minden fegyvernemet, hanem elsősorban és legteljesebben azokat a fegyvernemeket, amelyek abban az időben a csata kimenetelét eldöntötték. Nem rögzíti le a technika minden legapróbb változását, hanem csak azokat a technikai haladásokat, amelyeknek következtében a taktikában, a hadműveleti vezetés művészetében és a stratégiában is változások állottak be. A hadművészet története a hadművészet fejlődését egységes, teljes törvényszerű történeti folyamatként ábrázolja. Ezért a hadművészet történetének nem szabad a fejlődési időszakok és szakaszok felsorolására szorítkoznia, nem szabad megelégednie a példák tömeges bemutatásával.

A hadművészet történetének fő tartalma: a fegyveres erők szervezési és harci tapasztalata, a néptömegek alkotó munkája a fegyveres

harcban; a fegyveres erők parancsnoki karának szervezőtevékenysége: a harci tapasztalatot általánosító katonai-elméleti eszmék.

A hadművészet története a különböző népek és osztályok fegyveres erői által viselt háborúk módszereiben beállott fejlődés története, nem pedig a hadvezérek tevékenységének története.

A hadművészet története nem szorítkozhat a történeti fejlődés egyes szakaszaiban meglevő hadviselési módok egyszerű lerögzítésére, hanem fel kell tárnia a kialakuló és fejlődő újat, fel kell tárnia az új sarjakat — mert ezé a jövő — és helyesen kell meglátnia fejlődésének távlatait. Fel kell tárnia, hogy mi az, ami az új feltételek és új körülmények révén már elavult és elvetendő, mert gátolja a hadművészet további fejlődését.

A burzsoá történészek tudatosan figyelemre sem méltatják a forradalmi háborúk tapasztalatát, az elnyomott tömegek fegyveres felkeléseinek hadművészetét. Pedig a forradalmi háborúk által kísért társadalmi fordulat fordulatot jelent a hadviselési módban, valamint a hadsereg szervezésében is. Ezért a szovjet hadművészettörténet nagy figyelmet szentel a forradalmi háborúk tanulmányozásának.

A hadművészet történetének egyik feladata a katonai elméletek keletkezésének, szerepének és a hadművészet története fejlődésében való jelentőségének tanulmányozása.

A hadművészettörténet fejlődési folyamata periodizációjának tudományos alapjai az általános társadalmi-gazdasági, politikai és speciálisan katonai-technikai tényezők. Marx és Engels a „Kommunista Kiáltványban" kimutatták, hogy a feudális, manufakturális és gépipar — *szervezésük* különböző *módjai*. Az ipar feudális, illetve céhszervezete — a munkamegosztás a különböző céhszervezetek között; a manufaktura — a munkamegosztás egy műhelyen belül; a nagyipar — a fizikai munkát kiszorító gépek alkalmazási rendszere. Az ipar szervezésével való analógia szerint beszélhetünk a *hadviselés szervezésének* különböző *módjairól*, ami a hadművészet története periodizálásának alapja.

A hadviselés szervezési módjainak különbségéből kiindulva a hadművészet fejlődésében a hadviselés négy fő korszakát különböztethetjük meg: a rabszolgatartó, feudális, manufakturális és gépi korszakot.

A háború rabszolgatartó korszakát a hadviselés és a harc primitív szervezése és vezetése jellemzi, mert az emberi és állati izomerő felhasználásán alapult. A feudális (céh-) korszakban bizonyosfajta céhszervezetek jelenlétét állapíthatjuk meg, ilyen: a feudális urak fegyveres csapatai, a zsoldososztagok (condottierek, landsknechtek stb.). A háború manufakturális korszakának jellemző vonása a tűzfegyver szerepének fokozódása és a harci funkciók három fegyvernem közötti megoszlása (gyalogság, tüzérség, lovasság) először a hadsereg egészében, majd a hadtestben. A háború gépi korszaka a bonyolult gépi haditechnikával felszerelt sokmilliós tömeghadseregek időszaka; az új fegyvernemek — légierő és páncélosok — korszaka, a régiek — gyalogság, tüzérség

és mások — gépesítésének korszaka, valamint az új tömegpusztító fegyverek létrejöttének korszaka. A háború gépi korszakának jellemző sajátosságai:

— a nehéz és munkaigényes munkák gépesítése (út- és hídépítés, védelmi építmények emelése stb.);

— a motorizálás, amely felváltotta az ember és az állat izomerejét a motorral, ami fokozza a csapatok mozgékonyságát, ütőerejét és az ellenfél védelmére mért csapások mélységét;

— a fegyverek automatizálása, ami fokozza az időegység alatt kibocsátott fém mennyiségét;

— a telemechanizáció, amelynek feladata az ellenfél felderítése, a fegyverek abszolut pontos találatainak kimutatása és biztosítása;

— a közlekedés és hírközlés gépesítése.

Mivel a háborúnak megvannak a maga külön törvényszerűségei, nem szabad a társadalmi fejlődés történetének periodizálását a hadművészet történetére mechanikusan átvinni. A hadművészetben létrejött fordulatokat nemcsak a társadalmi fordulatok váltották ki, hanem számos más tényező is egy és ugyanazon társadalmi-gazdasági formáció keretén belül. A hadművészet történetének periodizálásánál a háború sajátságaiból kell kiindulnunk, mert ennek megvannak a maga fejlődési törvényszerűségei és általános törvénye. Mi éppen ebből kiindulva vizsgáljuk a háború (és nem a háborúk) fő időszakait, amelyeket jellemzik a *hadviselés szervezésének módjai.*

A nyugateurópai manufaktura-ipar korszakát Marx a XVI. század derekától a XVIII. század utolsó harmadáig terjedő időre állapította meg. I. V. Sztálin a XIX. századot a háború manufakturális korszakához számította. Az 1904—1905-ös orosz—japán háborúban V. I. Lenin már észrevette a háború gépi korszakának elemeit. Valóban a hadművészet fejlődési időszakai nem esnek egybe az ipar szervezeti módjainak analog fejlődési időszakaival. A háború manufakturális korszakának kronológiai kereteiül a XVII. század elejétől a XIX. század végéig terjedő korszakot, a háború gépi időszakának pedig a XX. századot tekinthetjük.

Összefoglalva a hadművészet történetének periodizációja a következőképpen képzelhető el:

— a háború rabszolgatartó korszakának hadművészete (az ókori népek hadművészete, kezdve az ősközösségi rend bomlásától a rabszolgatartó társadalom pusztulásáig);

— a háború feudális (céh-) korszakának hadművészete (a feudalizmus létrejövési időszakának, a feudális széttagoltság és a feudális-abszolutista rendszer kialakulási időszakának hadművészete);

— a háború manufakturális korszakának hadművészete (az abszolutizmus megerősödése és a korai polgári forradalmak periodusának

hadművészete, a kapitalizmus megszilárdulásának, győzelmének és kezdődő hanyatlásának hadművészete);

— a háború gépi korszakának hadművészete (az imperializmus és a szocialista forradalmak korszakának hadművészete).

A marxi—lenini elmélet megköveteli, hogy szigorúan történeti szemszögből nyúljunk a háborúk tanulmányozásához, mindegyik háborút az illető korszak konkrét történeti feltételeinek figyelembe vételével értékeljünk.

A hadművészet történetének tudományos *kutatási módszere* megköveteli, hogy elsősorban a hadművészet fejlődésének adott időszakában levő társadalmi-gazdasági és politikai sajátosságokat, a fegyverzet és a haditechnika tökéletességi fokát és a fegyveres erők jellegére behatással bíró termelési viszonyok jellegét meghatározó termelőerők fejlettségi színvonalát tanulmányozzuk. Nagy fontosságú, hogy tanulmányozzuk a fegyveres erők szervezésének, fenntartásának és a csapatok nevelésének formáit, harckiképzésük alapjait, valamint a vizsgált időszak katonai-elméleti eszméit.

A hadművészet története *kifejtési módszerének* kiválasztásánál Marx azon útmutatásából (a Tőke I. köt. második kiadásának utószava) kell kiindulnunk, hogy a tárgyalási mód, formális oldalról tekintve feltétlenül különbözzék a kutatási módtól. A kutatásnak az a feladata, hogy kielemezze a jelenségek fejlődésének különböző formáit, kövesse belső kapcsolatukat. Csak akkor ábrázolhatjuk helyesen az igazi mozgást, ha ezt a munkát már teljesítettük. Ez teljesen vonatkozik a hadművészet történetére is, amelynek tárgyalási módszere formális oldalról különbözik a kutatás módszerétől.

Engels a következőket írta arról, hogy Marx hogyan választotta meg a tárgyalási módot a politikai gazdaságtan kifejtésénél: „A történelem gyakran ugrásszerűen és tekervényesen halad, s mindenütt őt követve nemcsak sok csekélyjelentőségű anyagot kellene felölelni, hanem a gondolatmenetet is gyakran meg kellene szakítani... Így tehát csakis a logikai tárgyalás volt a helyénvaló. Ez azonban valójában nem más, mint a történelmi tárgyalás, csak a történelmi forma és a zavaró esetlegességek kiküszöbölésével."[7]

A hadművészet történetében is az egyedüli megfelelő tárgyalási mód a logikai módszer, amely ugyanaz, mint a történeti, de mentes a történeti formától, aminek következtében történetileg következetes formában mutathatjuk be a hadművészet fejlődési folyamatának visszatükröződését, továbbá — amint Marx írta — fejlődésének minden momentumát, legérettebb stádiumában, klasszikus formájában. A logikai módszer — Engels szavai szerint — megköveteli a történelmi illusztrálást, állandó kapcsolatban a történelmi valósággal, a fejlődés menetének bemutatásával. A logikai tárgyalási módszer a hadművé-

[7] Marx: A politikai gazdaságtan bírálatához, Bp. 1953. 176. o.

szet történetének jellemző sajátossága; ez az, ami lényegében megkülönbözteti a háborúk történetétől. Ez a tárgyalási mód ellensége az elvontságnak, ellensége az úgynevezett logizációnak (például a háború formái, fejlődése, a hadsereg szervezeti formái, a harcrend stb. elvont tárgyalásának). Ez ugyanolyan káros lenne, mint az üres prakticizmus, amely a hadtörténeti tényeket a korszerű háború követelményeinek szemszögéből vizsgálná és a múltban keresné a receptet a gyakorlati katonai kérdések megoldására.

*

A hadművészet elsajátításához szükséges: a *katonai elmélet*, amely általánosítja az egész történelmi és modern harci tapasztalatot, ezeknek tartalmát pedig szabályzatokban, útmutatásokban és a katonai teoretikusok munkáiban fejtik ki; a *hadtörténelem*, amely a múlt és a ma harci tapasztalatát tanulmányozza és a katonai elméletet történeti formában fejti ki; a *szolgálat a hadseregben és a személyes harci tapasztalat*, amelynek eredményeképpen a tiszt és a tábornok megszerzi a szükséges készségeket a parancsnokláshoz és elméleti ismereteit arra használja, hogy le tudja győzni az ellenséget. Egyaránt káros az elméletieskedés a szó legrosszabb értelmében, v. i. az elszakadás a gyakorlattól, ugyancsak az üres prakticizmus, a katonai elmélet, a hadtudomány figyelmen kívül hagyása.

A hadművészet története tanulmányozásának nagy jelentősége van a katonák politikai és katonai nevelése, a parancsnoki kar szervezőképességének fejlesztése, és a mesteri katonai tudás elsajátítása szempontjából. A hadművészet történetének tanulmányozása kiszélesíti a fegyveres erők személyi állományának általános és katonai látókörét és elősegíti a stratégia, a hadműveleti vezetés művészete és a taktika mai alapjainak, a hadsereg szervezése, a csapatok nevelése és oktatása alapjainak mélyrehatóbb megértését.

A hadművészet története tanulmányozásának közvetlen gyakorlati jelentősége van. Először is a fegyveres erők parancsnoki kara elsajátítja a hadviselés, hadművelet és harc változatos formáinak ismeretét, a csapatok nevelése és oktatása módszereinek ismeretét. Ezek az ismeretek segítenek a csapatok harckiképzése konkrét kérdéseinek, a modern hadművelet és harc szervezési és vezetési kérdéseinek megoldásában. Másodszor, a hadművészet történetének tanulmányozása elősegíti, hogy a tiszteknél és tábornokoknál kialakuljanak a szükséges katonai tulajdonságok. A hadműveleti és harcászati feladatok megoldása, valamint a csapatkiképzés nem helyettesítheti ebben a tekintetben a hadművészet történetének tanulmányozását. A parancsnoki kar taktikai kiképzése hadtörténeti alapok nélkül gyakran sablonokhoz vezet.

A hadművészet történetének tanulmányozása elősegíti a hadviselés modern feltételeinek mélyebb megértését és fejlődési távlatainak helyes elképzelését.

SZATMÁRVÁR

(Egy török- és kuruckori végvár életrajza)

Dr. Fodor Ferenc

Síksági végváraink, alig egy-kettő kivételével, annyira elpusztultak, hogy nyomukat sem lelni. Amelyekből maradt is valami, nem több az egy-egy omladozó bástyánál. Alaprajzunk, méginkább látrajzunk ugyan majdnem valamennyiről maradt, de, sajnos, ezek nagy részét sem fogadhatjuk el hitelesnek, mert ha talán a legkorábbi ugyan valóban a helyszíni szemlélet alapján készült, a többit olyanok másolták ezekről, akik sohasem látták a várat, hanem a sűrűn megjelenő krónikák számára készítették azokat rézmetszőik, mégpedig, hogy a plagizálás kevésbé legyen feltűnő, mindig jelentős változtatásokkal. Innen van, hogy némelyik vár-látrajzunk végül is egészen nyugati képű, sok tornyú, gyönyörűen bástyás várakat hozott ki belőlük.

A magyar várak térképeinek kutatása közben érlelődött meg bennem az a meggyőződés, hogy legtöbb síksági vár-látrajzunk nem érdemli meg a hitelesség látszatát.

Volt azonban néhány császári hadimérnök, akik maguknak az erődöknek munkálatain dolgozva, azok alaprajzát és látrajzát is tökéletesen hitelesen készítették el, s néhányan még mértékarányt is adtak melléje. Ezen szerencsésebb sorsú vár-ábrázolások sorába tartozik Szatmárvár is. Ez a körülmény, valamint az, hogy nyoma sem maradt, továbbá helyszíni ismereteim bírtak rá, hogy éppen ezzel az egykor nagy jelentőségű várral földrajzi szempontból foglalkozzam. Nem vártörténetet adok tehát az alábbiakban, hanem inkább a vár település-földrajzát kívánom felvázolni, valamint a környezetéhez való gazdasági és más kapcsolatait, azaz olyan módon feldolgozni, hogy a várnak, mint szervezetnek, életrajzi viszonyait megvilágíthassam. A történelmi eseményeket csupán csak annyiban érintem, amennyiben feltétlenül szükséges, a térbeli jelenségek megvilágításához.

Bár földrajzilag, tehát térbelileg kívánok foglalkozni Szatmárvárral, de éppen ezért eleget kell tennem a modern földrajz ama módszeres követelményének, hogy azt a térbeli jelenséget is, amit egy vár

jelent, a maga keletkezésében, életfolyamatában, genetikus mozzanataiban ismertessem, keletkezésétől életén át elmúlásáig, továbbá környezetével való mindennemű kapcsolataiban, gazdaságiakban és politikai, katonai mozzanataiban.

Szatmárvár építése

Szatmárvár eddigi kutatói, *Bagossy Bertalan*, *Szirmay Antal*, nem sokat tudnak e vár építéséről, inkább csak annak idejéről emlékeznek meg, s koronkinti megerősítéséről. Újabban azonban több forrás nyílt meg előttünk erre vonatkozólag, főleg az olasz levéltárak anyagából, valamint a karlsruhei és bécsi magyar vártérképek feltárása folytán.

Nem a törökkori Szatmárvár volt az első erőd a Szamosnak abban a szigetében, amelyen Szatmárváros feküdt. Innen származó első ábrázolások azt bizonyítják, hogy előde egy kisebb erődített kastély volt a szigetnek abban a zugában, ahol a két folyóág ismét egyesült.

Úgylátszik, hogy a három *Báthory*-fivér, *András*, *Kristóf* és *István*, amint a *Zápolyától* kapott, a várra vonatkozó adománylevelüket 1543-ban sikerült *Ferdinánddal* is megerősíttetni, sürgősen és legkomolyabban hozzáláttak Szatmár megerősítéséhez. Az akkori legmodernebb várépítő mesterekhez fordultak, t. i. az olaszokhoz, akik akkor európaszerte legelismertebbek volak. A firenzei állami levéltárban fekszik *Adriani Candido* olasz várépítő mesternek egy térképe, illetve tervrajza Szatmárvár erősítéséhez, valamint Tokajé, s néhány más magyar kastélyé is. Ezeket *Candido* küldötte a firenzei hercegnek. Többet azonban nem tudunk *Candido* működéséről, sem ezeket a tervrajzokat nem ismerhettük meg. Mégis úgy látszik, hogy ezek voltak Szatmárvár első tervei, mert 1548-ban már elkezdték az építését. Valószínű mégis, hogy ezek akkor még nem lehettek nagyobbszabású építkezések, inkább csak átépítések. *Maggiorotti* olasz vártörténész ugyanis azt írja, hogy 1553-ban *Giacomo Voltolini*, akit néha *Giovanninak* is neveznek, Szatmárvárat restaurálta.

Teljesen modern átépítése, illetve felépítése, kétségtelenül *Schwendi Lázár* császári tábornok nevéhez fűződik, illetve ő ismerte fel helyzetének fontosságát és eszközölte ki felépítését. 1565-ben került a vár császári kézre és ekkor lett *Schwendi* a parancsnoka. *Maggiorotti* azt írja, hogy *Schwendi* maga is jó technikus volt, s előterjesztést tett a császárnak, hogy a várat kibővítsék és jól megerősítsék. Megbízást is adott *Giulio Baldigara* nevű olasz várépítőnek, hogy tanulmányozza a várat és készítsen átépítésére terveket. Lényegében arról volt szó, hogy egy eléggé leegyszerűsített erődöt építsenek, amely azonban kielégítő védelmet nyújtson egy erős várőrségnek. *Baldigara* egy ötszögű rendszerű vár építését javasolta, mégpedig a torinoi vár mintájára.

Schwendinek a szatmári vár építése körüli tevékenységét több forrás is megerősíti. Így pl. *Sempliciano Bizzozeri* azt írja 1686-ban, hogy

e tábornok ismerte fel Szatmár helyzeti jelentőségét s ő építtette olyan erőssé e várat, Erdély felé való védelmül is. Ugyancsak ő gondoskodott Szatmárvár elővárairól is, aminők voltak Béltek, Atyavár, Hadad.

Hogy *Baldigara* Szatmárvárat valóban a torinoi vár mintájára építette, illetve tervezte meg, azt a Széchenyi Könyvtár kézirattárában lévő torinoi vártérkép közvetlenül bizonyítja. Ennek alaprajza hajszálnyira egyezik Szatmárváréval. (Széchenyi Kvtár Kézirattára, Fol. Germ. 61. k. 14. lap.)

Foglalkoznunk kell most kissé a várépítő *Baldigara*-fivérekkel, mert nagy részük van a magyarországi síksági várak építésében, amelyeket egyrészt az erdélyiek, másrészt a törökök ellen emelt Magyarországon a császári hatalom.

Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy a centrális rendszerű olasz reneszánsz várak tervezői hazánkban alighanem minden esetben a *Baldigara*-fivérek voltak. 1570-ben kezdték építeni Váradvárat, 1569—73. között épült fel Szatmárvár, 1572-ben *Ottavio Baldigara* tervei szerint Egervár, 1583—88-ig ugyancsak az ő tervei szerint, de már nem pentagonális, hanem hatszögű rendszerű Érsekújvár. Kanizsa várát azonban már nem ők, hanem *Pietro Ferrabosco* építette 1577—78-ban. Ennek az új olasz rendszernek igen korai építkezései voltak ezek Magyarországon, hiszen Torino vára, az első centrális rendszerű olasz vár is csak 1564-ben épült, Antwerpen pedig 1566-ban, mindkettő *Francesco Paciotto* tervei szerint. Szatmárvárnak tehát előkelő építői voltak európai viszonylatban is, s Váradvár 1692-i alaprajza hajszálnyira egyezik Szatmárváréval. Feltűnő a hasonlatosság a Szatmárvár *Priorato*-féle metszete és *Ottavio Baldigara* által Egervárnak készített terve között is. Éppen ez a hasonlatosság terelte figyelmünket a *Baldigara*-fivérek magyarországi működésére.

Giulio Baldigara 1569—71. között rövidebb-hosszabb megszakításokkal Szatmárvárban dolgozott. Először Trencsénből jött ide, de úgy látszik, hogy nem ez, hanem Szatmárvár volt magyarországi főműve, mert mint e vár építőjét említik és emelik ki az olasz források is.

1569—71. között gyakran segítségére volt *Giulio Baldigaranak* unokafivére, *Cesare Baldigara*, akit a kassai főkapitány küldött ide 1569-ben. Sőt, arra is vannak adatok, hogy az egri várat építő *Ottavio Baldigara* is többször megfordult Szatmárvár építésénél. Feljegyezték, hogy egri építkezését erősen zavarta az a körülmény, hogy mindúntalan Szatmárra és Tokajba kellett utaznia. *Ottavio Baldigara* készítette el 1580-ban Érsekújvár terveit, majd 1584-ben a király *Báthory István* kérésére Váradvár befejezéséhez küldötte.

Az 1567. és az 1569-i országgyűlések kötelezték a környékbeli jobbágyokat, hogy a várépítésekhez nagy munkaerővel járuljanak hozzá. *Giulio Baldigarának* az Orsz. Levéltárban ma is meglévő nyugtatványa szerint e mester 1569. aug. 16. és 1570. májusa közti munkálataiért 70

frt-t vett fel a vár pénztárából. (Városi és kincst. iratok, Fol. Lat. 1337/I.) Ugyanekkor a vár építésénél a kőműveseken, mészégetőkön, szénégetőkön, kocsigyártókon kívül dolgoztak még napszámosok, molnárok, sörfőzők, kádárok, juhászok, disznópásztorok, akiket szintén a vár pénztárából fizettek.

1571-től kezdve *Baldigaráékat Giovanni Paolo Cattaneo* váltotta fel. Az ő vezetésével fejeződtek be az építkezések, de 1573-ban *Ottavio Baldigara* ellenőrizte a kész építkezést, s azt minden tekintetben megfelelőnek találván, a várat ünnepélyesen felavatták.

Úgy látszik azonban, hogy az építkezés nem ment mindvégig csöndben. Tudjuk már, hogy 1567-ben egyideig *Zâpolya* hadai ostromolták a várat a török parancsára, de eredménytelenül.

Baldigaráék műve talán mégsem volt mindenben tökéletes. Kétségtelen ugyanis, hogy a vár abban a véglegesen kiépített alakjában, amelyet az 1666-i és a kb. 1690-i várábrázolások őriztek meg, semmiesetre sem az eredeti *Baldigara*-féle építkezés. Ezeken a térképeken ugyanis legalább három különböző korú építkezés eredményei vannak együtt, még ha nem is tételezzük fel, hogy a legrégibb várból is maradt benne valami, hanem úgy fogjuk fel, hogy a *Baldigarák* teljesen új várat építettek. Ebben az esetben is benne van a végleges alakban először *Baldigara* pentagonális vára, de még minden külső árokművek nélkül, azután a füles-bástyákra kiépített forma, végül a külső árokművek, lunettik, szarvasművek, ravelinek. Azt persze nehéz volna eldönteni, hogy ezeket melyik építette a váron dolgozó több olasz építész közül. Az azonban bizonyos, hogy legalábbis három építkezési réteg feküdt benne a vár műveiben, ahogy az egyébként más várakban is történt. *Baldigaráék* műve tehát, bár a legmodernebb volt a maga korában, de az akkor gyorsan fejlődő várépítési technika miatt további építkezéseket kívánt meg.

Legalább is erre vall az, hogy amikor 1603-ban Básta vonult be ide, *Cesare Porta* olasz építésszel további erődítési terveket készíttetett és egyes műveket építtetett, de ezek már a váron kívüli berendezések voltak („lunetti, rivellini"). *Básta* szükségesnek találta, hogy a *Cesare Porta* által megkezdett külső építkezéseket is kiegészítsék, s erre vonatkozólag megbízást adott *Francesco Ivanelli* generálisnak, aki kiváló olasz műszaki ember volt. Ezekkel a munkálatokkal a vár külső részein létesítettek bizonyos védelmi műveket („corni, lunettoni"). Ezekhez az utóbbi munkálatokhoz a városnak kellett adnia 4485 munkást, 1496 fuvart, valamint nagymennyiségű faanyagot kellett szállítania. Ezzel a faanyaggal burkolták a várfal egyes részeit. Ez az utóbbi fontos adat, mert mint majd látni fogjuk, Szatmárvár erődműveinek a földön kívül a fa volt a legfontosabb anyaga, s nem kő. Sajnos, nem érthető meg teljes bizonyossággal a fenti adat, hogy vajon a vár, avagy a város falához használták-e a város által szállított fát.

Az 1569—71. között *Baldigara* által felépített és 1603-ban *Básta* által újból megerősíttetett vár csakhamar ostrom alá került 1604-ben, amikor *Bocskay* szorongatta. Ekkor a kiéheztetett várőrség feladta. Arról, hogy ezen ostrom után milyen erősítési munkákat végeztek rajta, nem tudunk. Csak az bizonyos, hogy amikor *I. Rákóczi György* 1645-ben bevette, palánkkarók által újból meg kellett erősíttetni. Ekkor aligha lehetett már valami jó állapotban, mert amikor *II. Rákóczi György* nyugtalankodásai következtében ismét császári kézre került, ezek 1659—60-ban újra erősítéséhez kellett, hogy fogjanak. 1663-ban ismét újabb erősítéséről értesülünk, amit a császáriak végeztek rajta. Ezen időtájból már jó ábrázolásaink maradtak Szatmárvárról, ezekről azonban később kell szólanunk. Az erdélyiek 1680-i ostroma után ugyancsak megint erősen megrongálódhatott, mert *Petneházy* nagyszerű rohama után alighogy rövid ideig a kurucok kezén volt, s ismét visszakerült a császár birtokába, 1684-ben megint erősítéséhez kellett látniok. Ez volt egyúttal a vár legutolsó építkezése; legalábbis nem tudunk továbbiakról. Ezután még két ostromot kellett kiállania, egyet *Thököly* részéről, aki 1684-ben tatárokkal vívatta, de hasztalanul, egyet meg *II. Rákóczi Ferenc* hadaitól 1703-ban. Hogy mindkét ostrom sikertelen volt, s hogy a kurucok végül is kiéheztetéssel vették be, ez arra vall, hogy még élete utolsó szakában is igen erős vár volt. Korabeli, illetve XVII. századbeli külföldi írók is így emlékeznek meg róla. Az egyik pl. így ír: „Szathmár, Zotmar, olim Castrum arte munitum firma et valida propugnacula habuit", vagyis hogy mesterséggel megerősített vár, amelynek szilárd és erős bástyái voltak, de mindjárt hozzá is teszi, hogy már „nunc neglecta restauratione penitus intercidit".

Sorsa akkor teljesedett be, amikor legtöbb magyar váré, a kurucok szabadságharcának utolsó éveiben.

Szatmárvár helyszínrajza

Szatmárvár nagy stratégiai fontosságát két földrajzi tényezőnek köszönhette.

Ezek közül egyik helyzetében, másik földrajzi viszonyaiban rejlett. Helyzeti fontosságát az adta meg, hogy nemcsak fizikai földrajzilag fekűdt energikus helyen, síkság és hegyvidék peremén, az Alföldi medence és az Erdélyi medence határán, hanem gazdaságilag is: zárta az Alföld felől a máramarosi sóvidék és a nagybányai aranyvidék felé vezető utakat. Politikailag energikus helyzete akkor alakult ki, amikor az ország előbb ketté szakadt, majd a két ország közé harmadiknak beékelődött az Alföld felől a Török Birodalom is. Politikai és katonai szempontból így most már három érdekelt fél közötti helyzetében majdnem döntő fontosságú volt, hogy melyik fél kezében van Szatmárvár.

Helyi földrajzi körülményei szintén éppen ilyen alkalmassá tették e helyet egy erős vár építésére. Előtte terült el az Ecsedi láp járhatatlan mocsárvilága, a Szamos meg nemcsak az Alföld felől védte, hanem hátulról is. Szatmár város ugyanis akkor a Szamos szigetében feküdt, Németi meg a folyó nagyobbik, kanyart képező ágának jobb partján terült el.

Már most csak az a kérdés, hogy természetes szigete volt-e a folyónak ez, amelybe város és vár betelepült, avagy a várépítés érdekében foglalták szigetbe e helyet, a folyó nagy kanyarának átmetszésével? Vajon csak egy folyókanyar, vagy pedig egy ennél több védelmet nyújtó zátonysziget csalogatta-e ide a várost telepítőket és várépítőket?

Bizonytalan történelmi adat azt mondja, hogy csak a Báthory-fivérek foglalták volna szigetbe a várat, amikor azt Zápolyától 1526-ban adományul megkapván, birtoklásukban 1543-ban Ferdinánd is megerősítette őket.

A természeti viszonyok részletes földrajzi vizsgálata azonban ellentmond annak, hogy ők hányatták volna ki a folyó kisebbik ágát, hanem azt bizonyítja, hogy itt egy zátonysziget volt.

a) *Szatmárvár és a Szamos*

Először mindenesetre hallgassuk meg azt, amit a történetírók mondanak a Szamos és a vár egymáshoz való viszonyáról.

Bartók Gábor szatmári ref. gimn. igazgató 1861-ben a következőket írta: „A két város között (t. i. Szatmár és Németi között) hajdan... a Szamos folyt, mely keletről nyugothoz sietve közeledett a várhoz; ott éjszakra kanyarult, s a vár és Szatmár között ívvé alakulva Németit, mely az éjszaki parton feküdt, Szatmártól külön vágta. II. *Szapolya* idejében Szatmár egészen szigetbe záratott, mert keletről nyugotnak Szatmáron keresztül, azon vonalon, hol most a vámhíd áll (ez t. i. a mostani közúti híd), új árok vágatott, melybe mint rövid mederbe a víz természetes rohammal tódulván, a két város közti ág, 1760-ban szükséges előkészületek után, apránként betölt, és torkolata a múlt század végén kereszt töltéssel elzáratván, annyira kiszáradt, hogy most polgárok között kiosztva, telkekül használtatik."

Bagossy Bertalan ugyanezen véleményen volt 1907-ben, sőt azt is hozzátette, hogy 1543-ban történt a város szigetbe vétele és megerősítése, de ennek az adatnak eredeti forrását ő sem adta meg.

Még egy vízszabályozó mérnök, *Nyárády László* is azon a véleményen volt 1907-ben a Borovszky-féle megyei monográfiában írt tanulmányában, hogy a XVI. században Szatmárt keletről, északról, valamint nyugatról is természetes mederrel vette körül a Szamos, de dél felől, a folyó felső és alsó könyökét egybekötő, még kisméretű csatorna határolta.

Ezekkel szemben lássuk először, hogy mit mutatnak az egykorú térképi ábrázolások. Szatmárvárnak akár a *Priorato*-féle, akár az *Angielini*-féle alaprajzát nézzük meg — mindkettőn mindkét folyóág íves, s a Németi felé tartó ág nem kanyarodik vissza a város nyugati oldalán, hanem Németitől egyenest nyugati irányban megy tovább. Azt jelenti ez, hogy ebben az esetben a déli ágnak, illetve csatornának kellett volna az északi ághoz egy északi irányú nagy kanyarral felmennie. Éppen ezért fel kell vetnünk a következő kérdéseket:

1. Ha a déli ág csatorna, miért csinálták ezt a kanyart északnak irányuló ívvel, fel a két város érintkezési vonalának nyugati pontjához? Ilyen hosszú és görbe csatornát seholsem szoktak ásni, még a XVI. században sem (1. ábra).

2. Ha mégis csinálták volna, hogyan lett ebből a hosszú, íves csatornából a mai kelet-nyugati irányú folyás a város déli oldalán?

3. Ha nem ívesen csinálták volna ezt az állítólagos csatornát, azaz ha mindkét fenti, XVI. századi alaprajzunk hibás, (már pedig minden más elemében a legpontosabbnak találtuk), azaz ha az állítólagos csatorna azonos volna a Szamos mai folyásával, úgy a vár nyugati oldalát nagyon ügyetlenül hagyták volna teljesen védtelenül.

4. A csatorna ásása csak úgy volna feltételezhető, ha lett volna közvetlenül a városok nyugati oldalán a Németi melletti ágból egy észak-déli irányú kanyar, valahol a későbbi Batthyány utca táján,* s ezt kötötték volna össze a Pálfalva felől jövő folyó ama pontjával, ahol az Németi felé kezd elkanyarodni. Megkíséreltük ezt a természetes kanyart is feltételezni, mert ez megoldotta volna a folyó eme feltűnően nagy városi kanyarának a többihez viszonyított túlzottan nagy méreteinek kérdését is, de ennek a fentebb feltételezett, s mindenki által elfeledett ősi kanyarnak semmi természetes, vagy térképi nyomára sem bukkantunk. Igaz ugyan, hogy a nevezett utca táján feltűnően mély a térszín, de valószínűleg azért, mert itt lehetett a Szamos déli ágának felfelé irányuló folyása.

A „Szatmár" c. hetilap 1878. XI. 27-i száma azt írja, hogy a szatmári Vargaszín alatt egy 1792-ből származó öreg ház lebontása alkalmával 2 m mélységben találtak egy 28—38 cm vastag tölgyfagerendát és cölöpöket, amelyekről *Dier Lajos* akkori szatmári gimn. tanár, egyébként neves hidrológus, azt állapította meg, hogy azok nem valami régi híd maradványai, hanem egy hullámtörő régi partvédőből származnak, „amely megett 3 öl távolságban a második terrasz alakban a Kazinczy utca emelkedett". E lelettel egyazon szinten lévő gömbölyű szemű,

* Szatmár és Németi ősi utcaneveit 1882-ben változtatták meg legelőször. Ezt követőleg mind sűrűbbek lettek az utcanév-cserék. Hogy szilárdan tájékozódhassunk tanulmányaink folyamán, ezért azokat az utcaneveket használjuk, amelyek az 1907-ben megjelent Borovszky-féle megyei és városi monográfiához csatolt városi térképen vannak feltüntetve. Ez vonatkozik a várnak a jelenlegi utcahálózatban való elhelyezésére is.

tiszta, kovás, tehát szamosi homok feküdt, amiből világos, mondja *Dier*, hogy „itt egykor északnak folyt a Szamos azon régi ága, amelynek nyomait... a piac déli házsorának mentén a Vargaszínig lehet követni".

Ez arra mutatna hogy a város nyugati oldalán valóban folyt egy ősi Szamos-ág, de lehetséges, hogy a visszakanyarodó déli ág egyik szakasza volt ez, bár kissé közel volt a várhoz. Ha nem az volt, hanem még valamely ősibb ág, még mindig nem magyarázza meg, hogy miként keletkezett a vázlatunkon látható AC és BC folyás. Igen-igen ősi folyás lehetett ez, mert egyetlen XVII. századbeli térképünk sem ismeri. Azt bizonyítja inkább ez, hogy Szatmár egykori szigete helyén számos folyóág kanyargott az őshajdanban, mindenesetre még a történelmiséget megelőző időben, s hogy ez a sziget valóban zátonysziget, amelyen a folyó ide-oda ágazott szét.

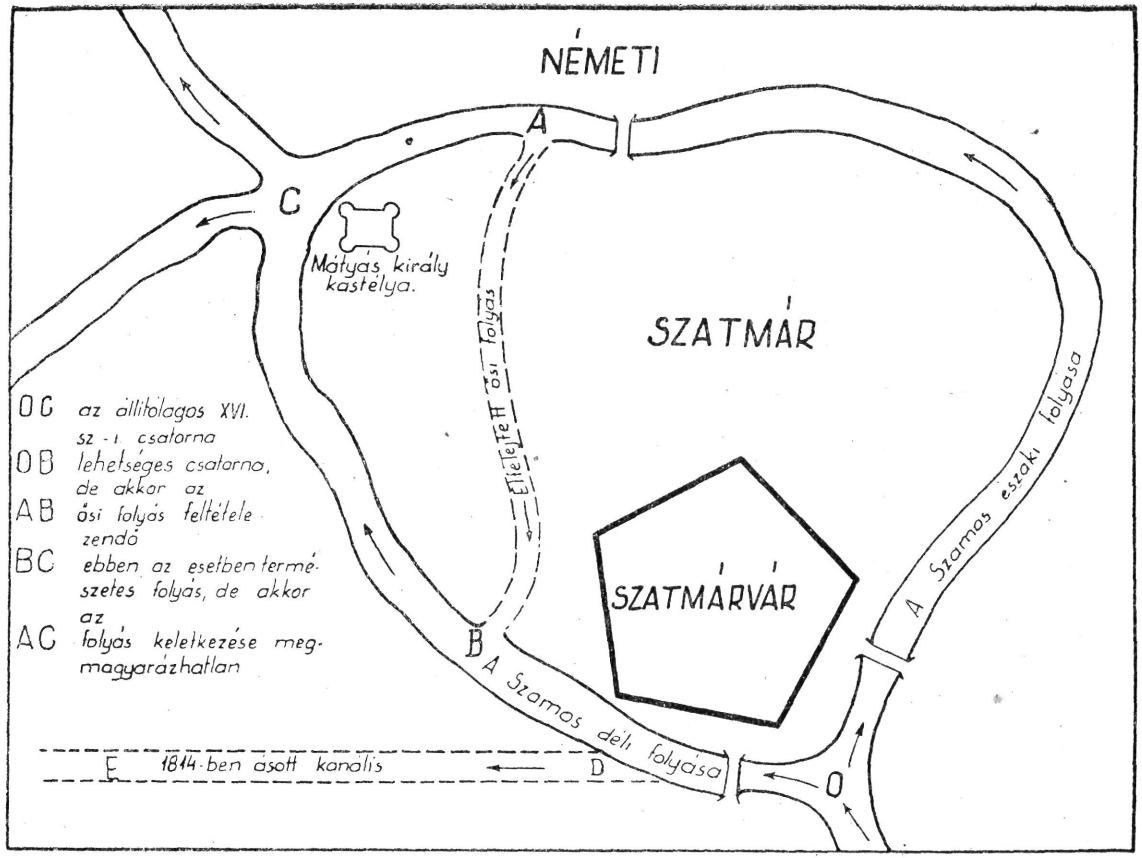
Lássuk végül, hogy ha a Szamos XVI—XVII. századbeli déli ága mindennek ellenére mégis csatorna lett volna, vajon hogyan viszonylik hosszúsága a Németi felé menő természetes ághoz?

A *Priorato*-féle alaprajzon, amelynek mértékaránya is pontosan meghatározhatónak bizonyult, a Szamos felső, Németi felé menő ágának hossza a kettéágazás pontjától az egyesülés pontjáig 2450 m-nek mérhető, az alsó, a vár alatt elmenő ág vagy csatorna, viszont 1600 m. Alig hihető, hogy 1543-ban egy ilyen hosszú csatornát ástak volna, mégpedig fölöslegesen görbén, s a vár nyugati oldalától meglehetősen távol.

Végül az is megnehezíti a csatornaásás hiteles voltának elfogadását, mert ezzel maguk választották volna el a várostól annak egyik kiterjedt részét, a később elpusztult Hóstátot. Sőt maga az a tény, hogy ezt a városrészt Hóstátnak nevezték, azt bizonyítja, hogy az eredetileg is külön feküdt a város többi részeitől, a Szamos által elválasztva, annak bal partján.

Említettük már, hogy a XVI. században felépített, illetve megerősített várat megelőzőleg is volt már Szatmáron vár, mégpedig egyik a tatárjárás előtt, egy másik pedig azt követőleg. Az utóbbinak kétségtelenül a XVI. században újjáépített vár helyén kellett lennie. De ha nem tételeznénk fel, hogy itt szigete volt a folyónak, hanem csak egy igen tágas kanyara, akkor képtelenség volna megérteni, hogy miért épült erre a helyre ez a régebbi vár, s miért nem beljebb a kanyar védettebb zúgába, vagy hogy egyáltalán miért épült éppen ebbe a tágas és nyílt kanyarba, s miért nem egy olyan szűk kanyarulatba, aminő néhány km-rel lejjebb a Gorzás volt.

Egyetlen természeti érv szól amellett, hogy itt egy tágas kanyarba épült a város, amelynek később persze melléje kellett épülnie a várnak is: az hogy e kanyar belsejében volt egy ármentesebb magaslat, 127 m tengerszint feletti magassággal.

1. ábra. Szatmárvár és a Szamos ősi folyásai.

Az a körülmény, hogy a város népe még a múlt század végén is „kanális"-nak nevezte a folyónak a hídon aluli szakaszát, nem feltétlenül bizonyítja, hogy az végig ásott medre lett volna valamikor, hanem inkább csak azt, hogy a város nyugati sarkában a Dinnyéskert és a Kőkert nevű dűlők közti kanyart vágták át 1814-ben. Ez a név tehát csak a múlt század eleji és nem XVI. századi hagyomány.

Végeredményben tehát nyugodtan megállapíthatjuk, hogy Szatmárvár nem folyókanyarba, hanem egy zátonyszigetbe épült bele. Azt az adatot tehát, hogy a *Báthory*-fivérek szigetbe vették, csak úgy értelmezhetjük helyesen, hogy az esetleg eliszapolódott déli folyást újra kitisztították. Talán éppen azért épült a Hóstát is a balpartra, mert akkor ez a Szamos-ág már nem volt élő víz.

Egyébként *Szirmay Antal* is azon a véleményen volt 1809-ben, hogy sziget volt ez a hely, mondván: „Ezen szigetben feküdt a' hajdan Szatmári vár is. Ezen szigetnek Északi tsútsából megint kibocsát egy eret, melly a' lakosok által Erjének neveztetik..." Ez az utóbbi megjegyzése pontosan megfelel a *Priorato-féle* vártérképen látható azon folyóágnak, mely a Szamos egykori északi és déli folyásának egyesülésétől északi irányba indul ki.

Mindezek után kétségtelen, hogy Szatmárvár nem mesterséges szigetbe, hanem természetes zátonyszigetbe épült bele.

Végül lássunk néhány olyan természettudományi bizonyítékot is, amelyek minden további vitát kizárnak arról, hogy vajon zátonysziget volt-e Szatmárvár helye, avagy mesterségesen foglalták szigetbe.

A Szamoshát ősvízrajzának általam folytatott vizsgálata bebizonyította, hogy igen fiatal a Szamos vízrajzának jelen állapota, mert számos Ős-Szamos medret sikerült kimutatnom a földfelszín itteni nagy mértékű süllyedésének következményeként. A Szamos az egyenlő mértékű süllyedéseket összekötő görbéket merőlegesen metszi, tehát mai irányában legerősebb a süllyedés. Az ilyen nyugtalan, bizonytalan irányú folyó könnyen változtatja medrét, könnyen ágazik el és alkot az új ág a régivel szigetet.

Szatmárnak közkutaiból mindig vastartalmú vizet kaptak, ami arra vall, hogy töltött talajon, zátonyon fekszik ez a hely.

Amikor az első világháború előtt az új fiú-gimnázium kútját fúrták, majd a vízvezeték kútjait, a talajrétegek is egy víz által hordott szelvényt mutattak.

b) *Szatmárvár szerkezete és külső képe*

A mohácsi vész után jelentősen megváltozott számos alföldi városunk külső képe. Nyugateurópai értelemben addig sem voltak városoknak mondhatók, de a törökvilág beállta után különlegesen magyar vártájakká alakultak az addigi magyar várostájak. Ezt megelőzőleg in-

kább csak hegyvidékeinken voltak magyar vártájak, de ezek a nyugateurópai típusú sziklavárak, lovagvárak, falakkal kerített bástyás városok, semmi különlegesen magyar jelleget nem adtak azoknak. Most azonban egész serege nőtt ki az alföldi talajon a földváraknak, fapalánkoknak, karózatoknak. Mivel pedig minden emberi építményt, akár házat, akár várat, elsősorban saját környezete nyersanyagából termelnek ki, megjelentek síkságainkon az alföldi nyersanyagból, sárból, fűzfavesszőből, és akkor még bővebben lévő fából épített végvárak.

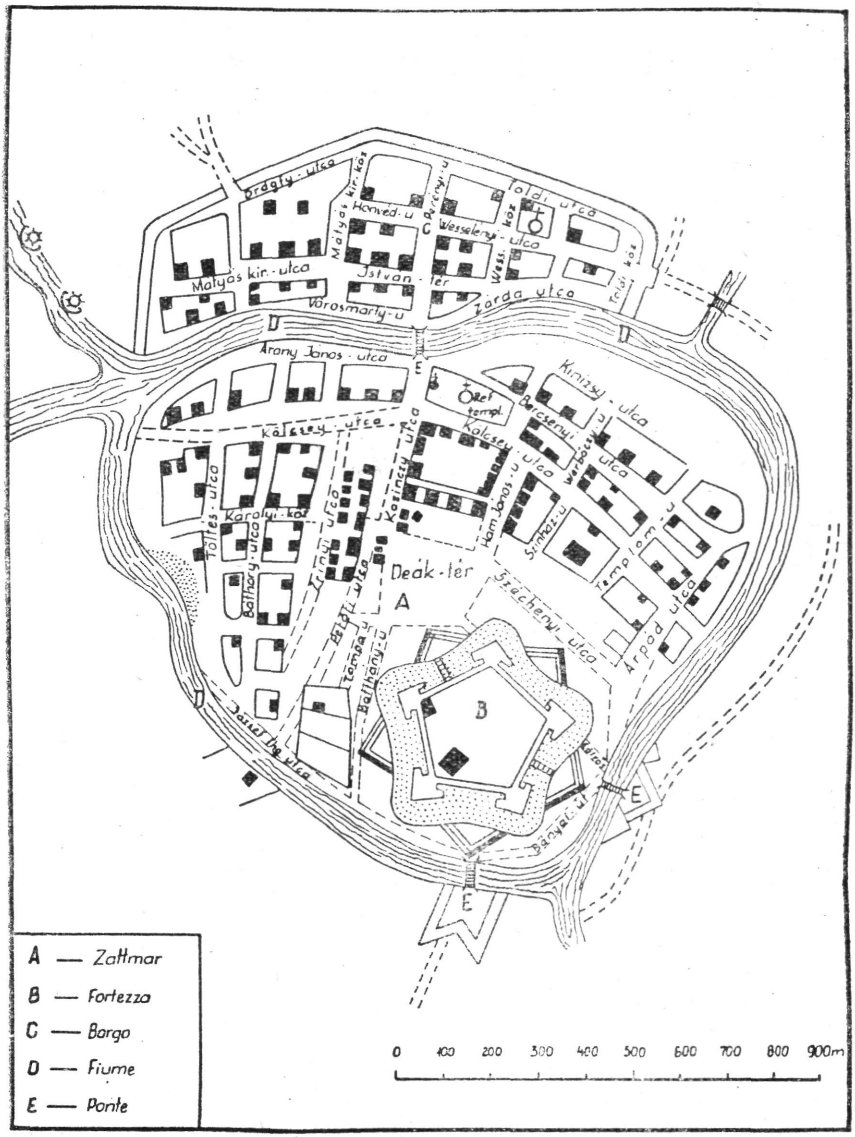
Mint több más alföldi városnak, úgy Szatmárnak is voltak már ezt megelőzőleg középkori erődjei, de ezek csak megerősített kastélyok voltak. Ezek képét alig ismerjük. A mohácsi vészt követőleg azonban komoly erősségeket kellett ezek helyébe állítani. Így történt Szatmáron is.

Szatmárvár akkor nyerte első alakját, amikor, mint már említettük, 1543-ban a *Báthory*-testvérek megerősítették. Erről az első várról nem sokat tudunk. Egy állítólag 1560-ból származó ábrázolásunk csak annyit mutat, hogy a Szamos elágazásának zúgában, ugyanott, ahol a későbbi vár is elterült, egy rombusz alakú erőd van feltüntetve, négy sarkán egy-egy kerek bástyával. Ez kétségtelenül a *Báthory*-féle vár lehetett. Vízárkot, vagy más erődítési művet itt még nem látunk, s valószínű is, hogy akkor még nem is épülhetett magánkezdeményezésből és erővel az akkori modern értelemben vett vár.

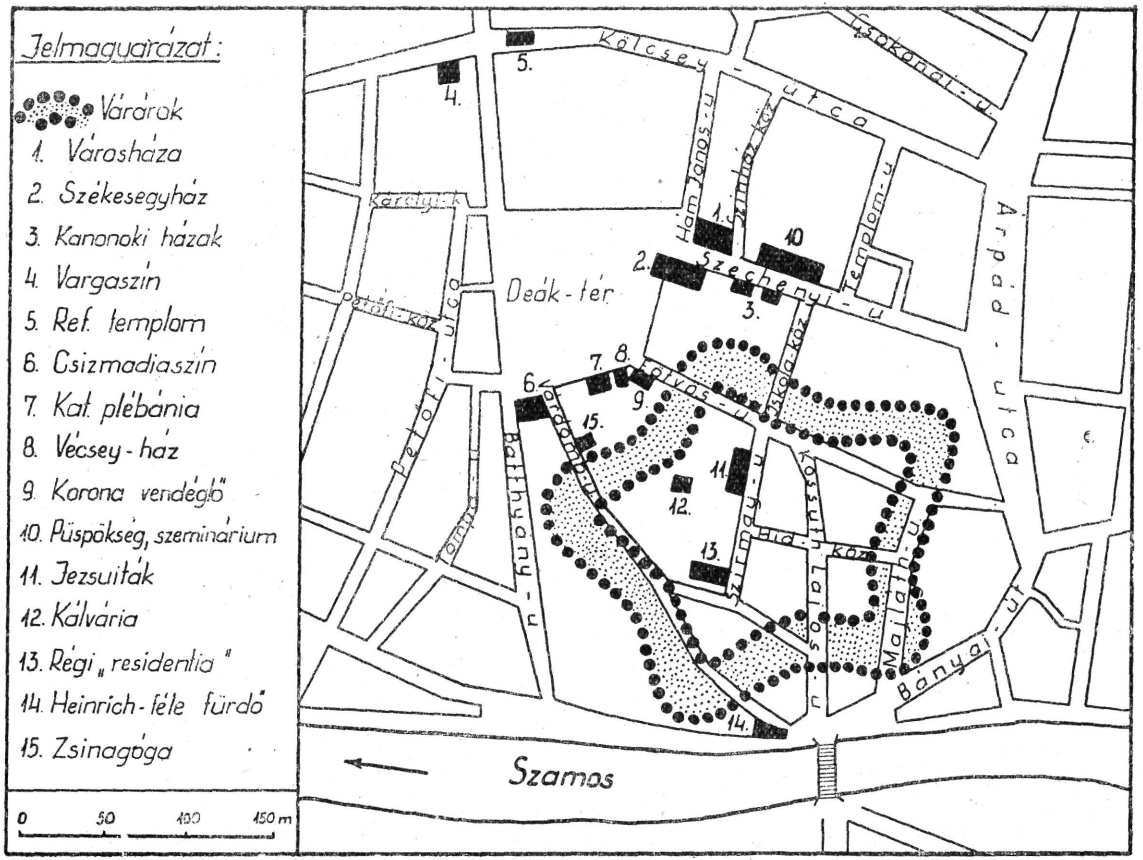
Tudjuk, hogy 1553-ban *Giacomo Voltini* restaurálta a várat. Igen valószínű, hogy akkor még csak ezt a kisebb erődöt hozták rendbe.

A későbbi nagy vár, mint már említettük, *Giulio Baldigara* munkája volt. Hogy a *Baldigara* által épített és 1570-ben befejezett vár milyen volt, miféle művek erősítették, azt csak hozzávetőlegesen lehetett feltárnunk. *Angielini* helyszínrajza mégis valószínűleg ebben az első modernebb állapotában mutatja a várat. Ezen már pentagonális rendszerű, olasz reneszánsz várat szemlélhetünk, nagyjából már olyan szerkezettel, mint a későbbi Szatmárvár, de az árkokban és az árkok előtt elhelyezett műveket itt még nem találunk. Úgy látszik, hogy az utóbbiak csak később készültek. A Szamos hídja sem a várral szemben feküdt még ekkor, hanem kissé nyugatra, s a folyó balpartján ez előtt állott egy erődített hídfő. Egy másik hídfőt látunk még rajta a Szamos kisebbik ágán átvezető híd előtt is, a XIX. században épült és ma is álló apácazárdától kissé keletre, amely Szatmár és Németi városokat kötötte össze. A városoknak ekkor már nem voltak palánkjaik.

Szatmárvár akkori modern értelemben vett végleges megerősítése, úgy látszik, csak a XVI. század legvégén, esetleg csak a XVII. század legelején történt meg. Említettük már, hogy *Giulio Baldigara* munkája befejezése után még évekig számos nagynevű olasz építész dolgozott a váron. Mivel 1607—1682-ig majdnem megszakítás nélkül császári kézen volt Szatmárvár, ezen hosszú idő alatt alkalmuk volt állandóan tökéletesíteni a vár védőműveit. Azt a rövid megszakítást, amíg *Rákóczi*

2. ábra. Szatmárvár helyzete a XVI. század végén a Priorato-féle metszet szerint az 1910-i utcanevekkel.

3. ábra. Szatmárvár a mai utcahálózatba helyezve.

György birtokában volt, az erdélyiek is a védőművek javítgatására használták ki.

A vár első részletesebb ábrázolása *Lerch*-nek metszete a *Gualdo Priorato* „Historia di Leopoldo Cesare" c. művében található (1670), s kb. a XVI. sz. végi állapotában mutatja a várat (2. és 3. ábra).

Szatmárvárnak véglegesen kiépített állapotáról két alaprajzunk is maradt. Az egyik *Ssicha* műve 1666-ból (4. ábra). Ez az akkori idők egyik legmodernebb erődjeként mutatja be a várat. Ötszögű alaprajza minden sarkán egy-egy ún. „nyakas-bástya", vagy „füles-bástya" ugrik előre a vízárokba. Az ilyen szerkezetű bástyák különleges találmányai voltak akkor az olasz várépítészetnek. Nálunk Egerben alkalmazták azokat legelsőnek. Az volt a lényegük, hogy a várfalak, vagyis műszóval élve, a „cortinák" sarkain előreugró ékalakú bástya nyaka visszatüremlett úgy, hogy a bástya falalapzata és a cortina között egy keskeny rés maradjon, amelynek egyik oldalát a cortina, másikat a bástya-falazat, harmadik keskeny, összekötő részét meg a cortina és bástya közti falszakasz képezte. Így a bástya töve mintegy fülszerűen kitüremlett. Ennek az volt a célja, hogy innen egyrészt a cortinával párhuzamosan lehessen lőni a rohamozó ostromlókat, vagyis teljesen oldalbakapni azokat, sőt majdnem hátba, másrészt meg az, hogy a védő ágyúütegeket is a bástyák eme visszatüremlő torkában, amit „orechionnak", „orillonnak" neveztek, helyezték el az ellenséges tüzérség elől, itt lévén azok leginkább elrejtve és megvédve. Ezekből a bástya-nyakakból továbbá nemcsak a rohamozó ellenséget lehetett hátbakapni ágyútűzzel, hanem még a szomszédos bástyák odanéző egyik falát is. Két szomszédos bástya tehát kétfelől is oldalozhatta a köztük lévő cortinát. Ha a bástyák száraz árokra néztek, a bástyanyakból egy-egy rejtett kis vaskapu is nyílott kifelé, egy keskeny, csak emberszélességű kijárat.

Hogy Szatmárvárat *Baldigara* tervezte, arra éppen az hívta fel figyelmünket, hogy az egri várral tökéletesen azonos ötszögű alaprajzukon kívül megvannak ezek a bástya-nyakak, füles-bástyák. Eger és Szatmárváron kívül később még számos magyar váron találkozunk velük, amelyeket a XVI. században olasz mesterek építettek, pl. Váradvár, Komáromvár, Érsekújvár.

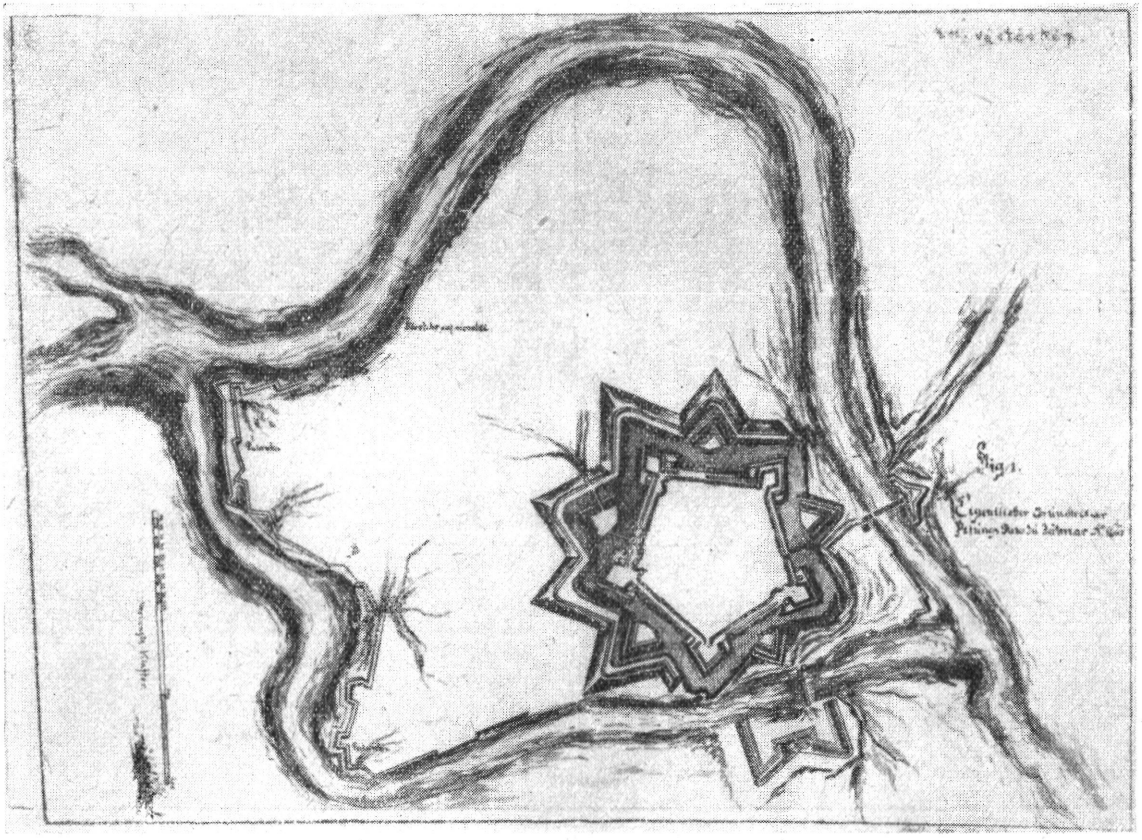
Mivel a várak legsebezhetőbb pontjai a várfalak, helyesebben cortinák voltak, ezek védelmére még külön műveket is raktak eléjük, az ún. „revelineket". A revelin két-két szomszédos bástya közti távolság felezővonalában a várárokba épített, szigetszerűen kiemelkedő, „árokságnak" nevezhető erődmű volt, többnyire ötszögű alaprajzzal, esetleg négy-, vagy csak háromszögű, de minden esetben úgy fordítva, hogy egyik hegyesszöge nézzen előre. Nem ritkán rajtuk keresztül vezetett az út a várba úgy, hogy a revelint (ravelint) egyik híd a váron kívüli területtel, másik a várral kötötte össze az árok fölött. Szatmárvár revelinjei valamennyi fennmaradt alaprajz szerint olyan szabálytalan

négyszögek voltak, amelynek leghegyesebb szöge kifelé, legtompább szöge meg befelé, a vár felé volt fordítva. A ravelinek a *Priorato*-féle alaprajzon még nem mutatkoznak, tehát úgy látszik, hogy még nem *Baldigara* alkalmazta azokat, de az 1666-i *Ssicha*-félén már ott vannak, s ugyancsak megtaláljuk azokat a legkésőbbi alaprajzunkon is, amely 1690. táján keletkezett. (5. ábra) Az 1666.-i alaprajz azt is elárulja, hogy a város, illetve a későbbi Deák tér felé eső revelinen át volt a vár kijárata. Igen bonyolult alaprajzú, főleg későbbi hollandus és belga várakon, a revelin két oldalára még egy-egy kisebb, hasonló célú és alakú ároksáncot is építettek, amelyek a revelin két oldalán szimmetrikusan foglalván helyet, „Brillen" nevet kaptak. Ezeket a régi magyar várleírások „hókagát"-nak nevezik. Szatmárvárnak nem voltak hókagátjai. Még bonyolultabb volt az ároksáncok szerkezete akkor, ha a revelin és a két oldalán álló hókagátak elé még egy kisebb revelint állítottak. Ilyennek sem találjuk nyomát Szatmárvárban.

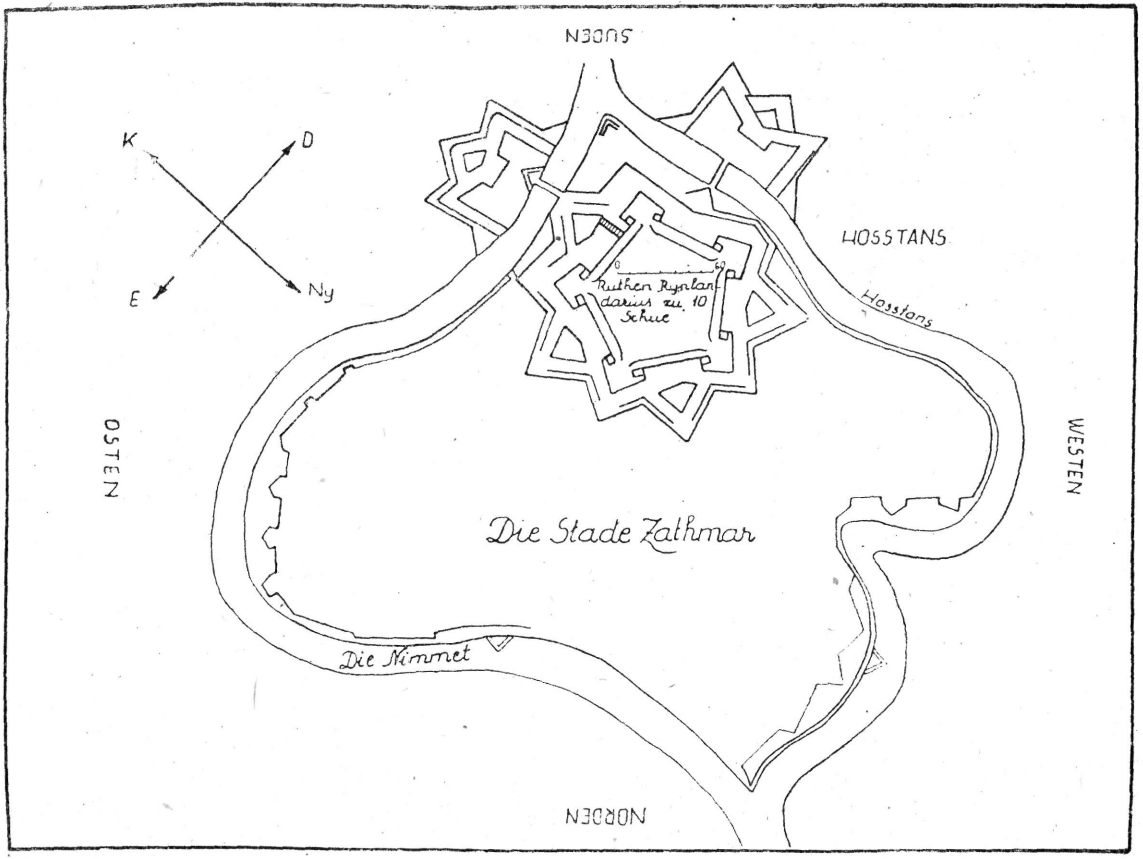
Viszont ezzel szemben már a legrégibb, a *Priorato*-féle alaprajzon láthatók az árkokon kívül fekvő nyitott-szög, vagy nyíl-alakú sáncok, amelyek csúcsa kifelé nézett. Ezek voltak az ún. „féloldalak" (lunetti, Halbermond), amelyek építéséről már *Maggiorotti* is megemlékezik, s azt mondja, hogy amikor *Básta* 1603-ban bevonult ide, ő adott megbízást *Cesare Porta* olasz mesternek ezek építésére, s a lunettik építését *Ivanelli* generális fejezte be. Azonos rendeltetésűek voltak ezekkel az ún. „szarvas-sáncok" (corno, Hornwerk), amelyek szintén a vízárkon kívül, a bástyák előtt állottak. *Maggiorotti* szerint ezeket is *Cesare Porta* és *Francesco Ivanelli* építette.

Szarvas-sáncokat a legkorábbi, a *Priorato*-féle alaprajzon valóban nem is találunk, tehát nem *Baldigara* készítette azokat, de későbbi alaprajzon már láthatók. Az árkon kívül, a bástyák előtt álló öt lunetti és a ravelinek előtti öt corno sáncai így tízszögűvé tették Szatmárvár külső kerületét.

Persze voltak ennél bonyolultabb szerkezetű várak is e korban, de magyar földön Szatmárvár egyike volt a legmodernebbeknek. Bizonyos védőművek ugyan hiányoztak benne, mint pl. a bástyák előtt a vízárokba állított nyílalakú sáncok, az ún. „contregarde"-ok, de ilyen bástyaelőtti gátakat Szatmárvárban már a várárok csekély szélessége miatt sem lehetett volna beállítani. Ezzel szemben valamennyi alaprajz azt bizonyítja, hogy a várral szemben a Szamos mindkét ágán átvezető hidak külső vége előtt hídfősáncok állottak. Ezeket az alaprajzok nem egyformáknak és azonosaknak tüntetik fel. A Németi felé kanyarodó folyóágnak egyszerű nyíl-alakú, kifelé ékesedő hídfősánca volt, de a másik folyóág hídja előtt már a *Priorato*-féle alaprajz, s a másik, későbbi alaprajz is, bonyolultabb szerkezetű hídfősáncot mutat, amelynek neve műszóval „ollós-sánc" (Scheere, tenaille). Olyan mű volt ez, amelynek a hídfő két oldalán párhuzamosan előre irányuló

4. ábra. Szatmárvár alaprajza 1666-ban.

5. ábra. Szatmárvár a XVI—XVII. századok fordulóján. (Fordított betájolású rajz.)

gátjai homlokán visszafelé ékesedő, befelé ugró sánc, vagy palánkmű zárta el a hídfőt. Előtte és két oldalán is árok húzódott.

A folyó mindkét ágán átívelő hidak középen megszakítható módon voltak építve. Belső végükön egy-egy kis őrházacska, illetve belső hídfő állott. Ezek négyszögű alaprajzú kis állások (sáncok, vagy épületek) voltak. A várból a várárkon át csak a Németi felé menő folyóág felé eső oldalon volt híd, ez is megszakítható módon építve.

A várkapu, a főkijárat, nem a folyóágak valamelyike, hanem a város felé nyílt, kb. a későbbi kat. plébánia épülete és a Várdomb utca között.

Mivel a vár teljesen sík területen épült, a két folyóág zúgában, semmi akadálya sem volt annak, hogy teljesen szabályos sokszögben építsék ki, tehát minden oldala egyforma volt, azaz műszóval élve „reguláris" vár volt, ellentétben azokkal a korabeli várakkal, amelyek valamely tengerparton, öbölhöz símulva épültek, mint pl. egyes hollandus, vagy belga várak. Pontosan ilyen volt Torino vára, amelynek mintájára építette *Baldigara* Szatmárvárat. A *Priorato*-féle metszet még minden oldalán tökéletes ötszögnek ábrázolja, de úgy látszik, hogy a későbbi építkezések már az árkon kívüli műveket, a szarvas-sáncokat, a folyóágak zúga felé már nem képezték ki, megfelelő védelem lévén azon az oldalon maga a két folyóág. Itt az árkon kívül csak egy-egy lunetti állott, egyik az egyik, másik a másik folyóág felé fordítva ékét. Később a hidak közötti parton palánksor jelent meg, pl. az 1666-i és a legkésőbbi alaprajzon. Ez a két híd közötti palánk később az egész várost körülövező palánkhoz csatlakozott, mint annak egyik szakasza.

Szatmárvár védőberendezései közé tartozott az is, hogy a város felőli oldalain mintegy 200—250 m szélességben teljesen sík, beépítetlen mező, „vársík" vette körül, amelyre nem volt szabad építkezni a kilátás biztosítása és az ostromlóknak alkalmas búvóhelyek elkerülése érdekében. Ez már a *Priorato-féle* alaprajzon is megfigyelhető, a későbbiekben pedig még vonal is határolja a be nem építhető vársíkot.

Alaprajzában immár megismerkedvén Szatmárvárral, lássuk most annak vízszintes irányú méreteit. Szatmárnak nem volt éppen túlságosan nagyméretű vára, mint aminő volt pl. Érsekújvár, vagy Kanizsa. Két-két szomszédos bástya foka közötti távolság, azaz a pentagon külső oldala, nem rúgott többre kb. 230 ölnél. A bástyák két homlokvonalának egymással alkotott szöge 76°-ot tett ki. A pentagon szöge, vagyis két-két szomszédos kortina egymással alkotott szöge 113° volt. A várpolygon központjából a két-két bástya csúcsához húzott egyenesek egymással 72° szöget képeztek. A bástyák egy-egy arcvonala, vagyis oldala, 50 ölet tett ki. A bástyák vállpontjai, vagyis arcvonaluk belső vége és a cortinák közti merőleges távolság 25 öl volt, azaz ilyen hosszú vonalról lehetett a cortinákat ostromló ellenséget oldalozni. A bástyák középpontja és a cortinák kezdőpontja közti hosszúság 25 ölnyi volt. Egy-

egy cortina, azaz várfal hossza 90 ölnyit tett ki. Valamelyik bástya csúcspontja és a szomszédos bástya és a cortina találkozási pontja közti távolság, amit „állandó védelmi vonalnak" mondottak, mintegy 150 öl hosszú volt. A bástyák vállpontjától a szomszédos cortinához húzott egyenes, amit „szükségszerű védelmi vonalnak" neveztek, 100—110 ölnyi volt. A polygon belső oldala, azaz két-két szomszédos bástya központja közti távolság kitett kb. 120 ölet. A vár középpontjából egy-egy bástya csúcsáig vont távolság, vagyis a vár nagyobbik sugara, 130 ölre tehető.

Ha ezeket a méreteket más hasonló várakéval vetjük egybe, kitűnik, hogy Szatmárvár egyike volt kora legmodernebb várainak, a várépítés akkori színvonalának legmagasabb követelményei szerint épülvén. Ezek az arányok ugyanis matematikailag igazolhatólag a legtökéletesebbek voltak, mert egy-egy várat a mértani szerkesztés legszigorúbb szabályai szerint terveztek meg, olyan módon, hogy a falaknak és bástyáknak egyetlen olyan pontja se maradjon az ostromlók számára, ahová magából a várból ne tudjanak lőni.

A belső várterület ötszögének egy-egy átlója kb. 200 ölön valamivel alul volt. A várötszög belső területe pedig mintegy 40.000 m²-ben állapítható meg. Amikor a vár teljesen ki volt építve, minden hozzátartozó művel együtt, a várárkon kívül lévőket is hozzászámítva, kerülete mintegy 2—2,4 km-t tett ki. Területe a később tőle északra kialakult Deák tér területénél nagyobbnak vehető jóval.

Ezek után vegyük vizsgálat alá a vár védőműveit, mint felszíni alakulatokat, a maguk függőleges kiterjedésében. Szerencsére kitűnő részletrajzaink maradtak fenn erről is, mégpedig *Ssicha* császári hadmérnöktől. Ezek az 1666-i állapotban, tehát már végleges alakjában kiépítve mutatják Szatmárvár függőleges metszeteit. Mielőtt azonban ezeket elemzés alá vehetnénk, előbb egy másik kérdést kell tisztáznunk, t. i., miből épült ez a vár? Eddig keveset tudtunk erről, s csak bizonyos véleményekre és más várak hasonlatosságára kellett támaszkodnunk.

Bagossy Bertalan századunk elején úgy vélte, hogy földvár volt, de azt is állította, hogy egy külső fal kerítette be a későbbi Rákóczi és a Varga utcák vonalában. Szatmárvárról írott tanulmányában azt is említi, hogy az 1900-as évek elején a Haller-féle ház (Petőfi utcában) építésekor, még a Hám János utcában történt földmunkálatok közben falmaradványokra bukkantak, melyek egy külső palánk alapjai voltak. Az utóbbi helyen talált alapfalak mintegy másfél méter szélességűek voltak, ugyanígy a szatmári ref. paplak mellett talált falak is. Köröttük sok embercsontra bukkantak. *Bagossy* tehát nem meri határozottan eldönteni, hogy földvár volt-e Szatmárvár, avagy részleteiben voltak-e falazott művei is.

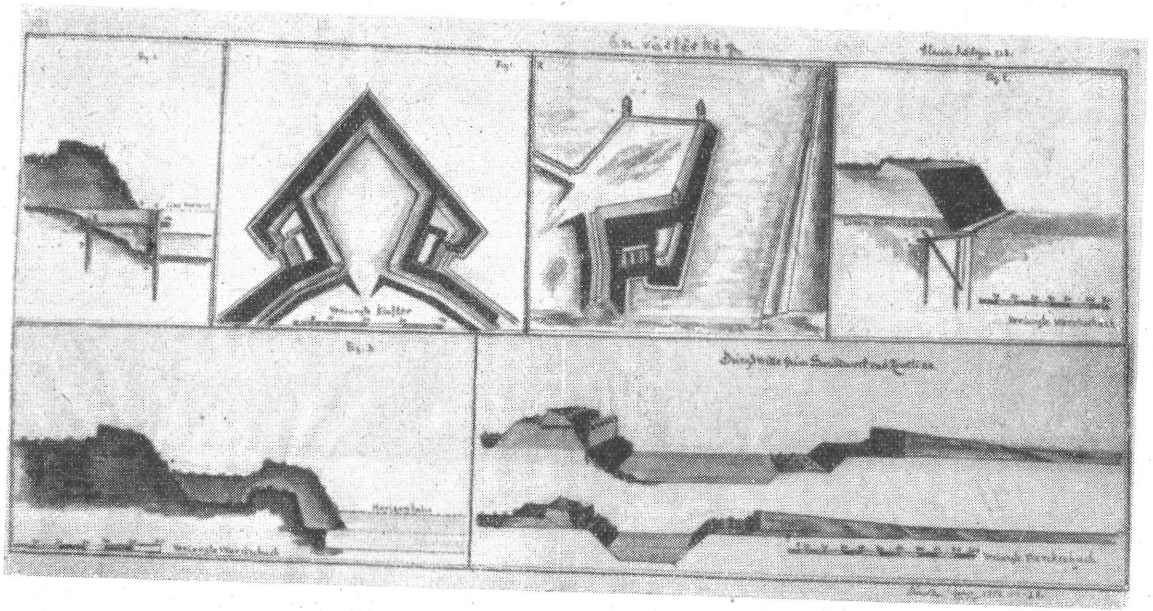
Merészebb ebben a kérdésben *Ferenczy János*, mondván, hogy az egész város egy „nagyvár" volt, amelynek területét félív alakú három

földsánc tagozta szét, amint egyes utcák mély fekvéséből ma is tisztán meg lehet állapítani." „A belső vár..., amelyet az első körsánc övezett." „Láttam ugyan egyes tudományos munkákban erről a várról térképeket, amelyek azonban csupán terephullámból állanak, s kevesebbet érnek a semminél." *Ferenczy* más soraiban „jámbor föld- és palánkvárnak" mondja. Mint látni fogjuk, „jámbor" várnak azonban mégsem lehetne mondani, ezt a kora minden várépítési fortélyával megerősített várat. Általánosságban azonban *Bagossynak* is igaza van, *Ferenczynek* is, de részleteikben nem. Éppen *Bagossy* említi a *Borovszky*-féle megyei monográfiában írott tanulmányában, hogy már 1285-ben hajóval hoztak ide követ a Szamoson. Hogy a törökkori várat megelőző Szatmári erődök kőből épültek, ahhoz nem férhet kétség, hiszen megerősített kastélyok, alapjában véve tehát lakóépületek voltak azok, ennélfogva csak kőből, téglából épülhettek. A törökkorabeli Szatmárvár olyan óriási építmény volt ezekhez képest, s aránylag olyan gyorsan kellett felépíteni, hogy ahhoz követ nem tutajozhattak, s egészében nem is épülhetett kőből. Hogy követ is használtak hozzá, az aligha vitatható, hiszen a várkapu táján, meg a kazamatákhoz majdnem minden korabeli várban követ, téglát alkalmaztak, sőt egyes váraknak, pl. a győrinek hatalmas téglaégető telepei is voltak. Szatmárváron azonban még a legkésőbbi látképek sem mutatnak még a kapuzat környékén sem kőfalazást.

A felvidéki sziklavárakkal szemben ezek az alföldi végvárak bizony csak földvárak voltak, de éppen ezért nem lehet azokat „jámboroknak" mondani. A kor haditechnikájának sokkal jobban megfelelő építőanyag volt a föld és fa, mint a kő. Hogy *Bagossy* egy külső palánk alapjaiban követ talált, az is érthető, mert ezeken a külső palánkokon egyes őrházak is állottak, s azok alapját építhették kőből, téglából.

Minderre feleletet ad a már említett *Ssicha*-féle térképünk, amely függőleges metszetekben ábrázolja a várat, illetve annak szerkezetét. (6. ábra). Egyik ilyen átmetszete a vár belső udvarától a váron kívüli vársíkig a következő erődítési elemeket mutatja. A vár belső területének terepszintje fölött mintegy 25—30 láb magasságban emelkedett a cortinákat alkotó földsánc, amely befelé is enyhén lejtősödött. Alapjának szélessége mintegy 50 lábnyi volt. (1 láb = 316 mm.) A korabeli vártérképek mértéke szerint a hosszúságokat akkor „Werkschuch"-ban adták meg, de egy „verjungte Werkschuch" kb. egyenlőnek vehető egy lábbal.

Szatmárvár tehát kétségtelenül földsáncokkal volt körülvéve, illetve ezek nem voltak magasabbak a terep átlagos szintje fölött 10 méternél. Ezek bizony nem voltak égbenyúló, hatalmas, megmászhatatlan kőfalak, de a védelem céljára azoknál sokkal megfelelőbbek. Az olasz várépítő mestereknek éppen az volt az újításuk, hogy nem építettek magas falakat, hanem minél alacsonyabbra vették azokat, hogy az eléjük rakott töltésekkel (contrascarpe) minél jobban eltakarják a

6. ábra. Részlettervek és átmetszetek Szatmárvár 1666-i alaprajzából.

várat az ágyútűz elől. 30—40 láb hosszú pallisádokra építették, hogy a beomlás ellen megvédjék. Még ezzel sem elégedtek meg, hanem ezeket a pallisádokat még vízszintesen elhelyezett gerendákkal is jól bekötötték a sánc alatt. Sőt éppen Szatmárvárban a sáncok előtt emelt 10 lábnyi magasan kiálló karósort is elhelyeztek, más szakaszokon meg valami fakerítést is láthatunk, amely a sánc külső ferde lejtője előtt függőlegesen állott, s közte és a sánclejtő között fölfelé szélesedő közt hagyott. Más szakaszokon meg a sánc külső lejtője vízszintesen rárakott gerendákkal volt megszilárdítva a leomlás ellen.

A sánc belső oldalán egy lépcsőszerű földpad is húzódott, a sánc legmagasabb pontja alatt egy embermagasságnyival alacsonyabban, amit „pad"-nak neveztek. Ez arra szolgált, hogy a védők ráállhattak. A sánc (cortina) tetejétől kezdve enyhe lejtéssel ereszkedett le kifelé. A sánc külső lejtőjének töve és az árok között egy széles vízszintes sáv maradt, amelyet „külső sáncjáratnak" mondottak, s arra szolgált, hogy mielőtt a védők beszorultak volna a sáncok mögé, ott még közlekedhettek.

Ettől kifelé következett a várárok. Voltak ugyan olyan várak is, amelyekben a sánc és az árok között még egy alacsonyabb sánc is húzódott, de Szatmárvárban ilyen „mellvédnek" nevezett külső, s egy embernél alig magasabb sáncot nem találunk.

Szatmárvár árka mintegy 90 láb, azaz kb. 30 m szélességű, s 10 lábnyi mélységű volt, fenékszélessége pedig 70 lábat tett ki. Mindkét partja kb. 45° lejtésű volt. Szatmárvár árkának nem volt a fenék középvonalában bemélyített, ún. „kis-árka" is (cunette), ahogy azt több más korabeli várban látjuk. Hogy e várárok hol táplálkozott a Szamos vizével, azt egyik térképünk sem árulja el, illetve egyiken sem látunk felszíni csatorna-összeköttetést az árok és a folyó között. Lehetséges ugyanis, hogy a mélyen fekvő és közvetlenül a folyópart közelében húzódó árkot maga a talajvíz töltötte meg. Ahol az árokban revelin, azaz árok-sánc állott, ott persze jóval keskenyebb volt az árok, nem ment többre 50 lábnyinál. Az árok belső lejtője, az „escarpe" mintegy 10 lábnyi magasra emelkedett az árok vízszíne felett, a külső lejtője pedig, a „contrascarpe" valamivel alacsonyabban volt, kb. 8 lábnyi.

Az árkon kívül következett a külsősánc, mely az árok vízszíne felett kb. 24 láb magasra emelkedett. Belső oldalát merőlegesen levert pallisádok tartották, kifelé pedig szelíden lejtett mintegy 80 lábnyi hosszúságban. Ez a lejtő volt a „glacis", másképpen „esplanade".

Mindez azt bizonyítja, hogy bár föld volt e vár legfontosabb építőanyaga, de igen bőségesen használtak hozzá fát is. A környék erdőségeinek javát erre a célra áldozták fel. Ezt nem csak térképeink bizonyítják, hanem számos történeti feljegyzés is megerősíti. Amikor a vár 1705-i lerontása után *Károlyi Sándor* 1710-ben újból meg akarta erősíttetni, a várostól 9000 darab cöveket követelt erre a célra. 1711. jan. 6-án *Károlyiék* azt írták a szatmári bírónak, hogy „a két híd előtt való

sáncokat hordassa és égesse el Kegyelmed". Ez csak faanyagra érthető. A szatmári béke után a császáriak akarván újból megerősíteni, ácsokat és karókat kértek a várostól a két kapu készítéséhez. Az 1715-i és az 1720-i országos összeírások alkalmával azt panaszolták a szatmáriak, hogy erdeiket annyira elpusztították a várépítéssel, hogy máshonnan kell fát beszerezniök.

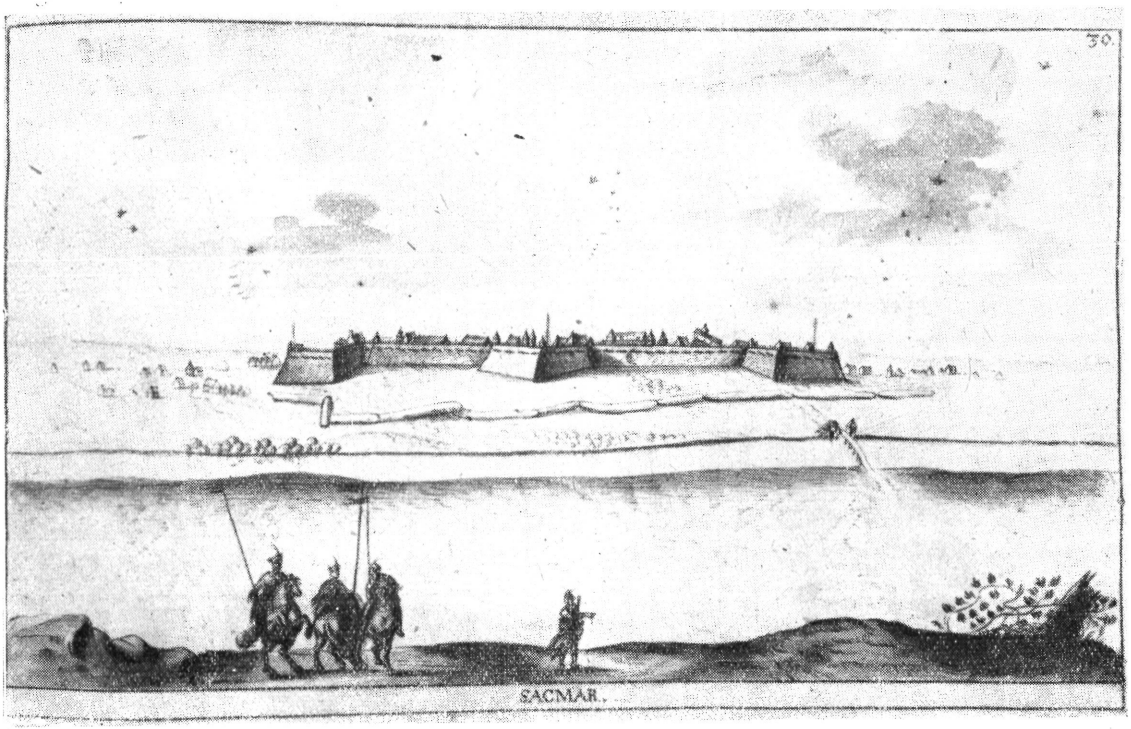
Igen sok hasonló vár sáncfalának külső felét vesszőfonással is borították, amit azután a tűz ellen betapasztottak. Ilyen tapasztott sáncokat látunk pl. Pápa 1617-i képén; Tokaj 1664-i képén viszont azt figyelhetjük meg, hogy a sáncok külső felének kb. 2/3 magasságában ferdén, majdnem vízszintesen, csak kissé lefelé hajlólag sűrűn bevert hegyes karók védik azokat a megmászástól. Ilyen sövényfonást és ferde karósort Szatmárváron nem látunk. Ellenben, hogy fa volt egyik legfontosabb építőanyaga, arról a külföldi írók is tudtak. Egy *Minsicht* nevű német író írta 1664-ben: „In der Stadt ein von holz erbautes Schloss."

Rákóczi Ferenc „Emlékirataiban" így írja le e várakat: „Erődítvényök nem állott egyébből egy kerítésnél, melyet egymástól két-három lábnyira levert lehető leghosszabb cölöpök alkottak, melyek sövénnyel voltak összefonva s pelyvával kevert sárral tapasztva. Szintén ekkép egybefont gerendákból készültek ama négyszögek, amelyek az erődítvényből kisarkaltak és annak bástyáiul szolgáltak."

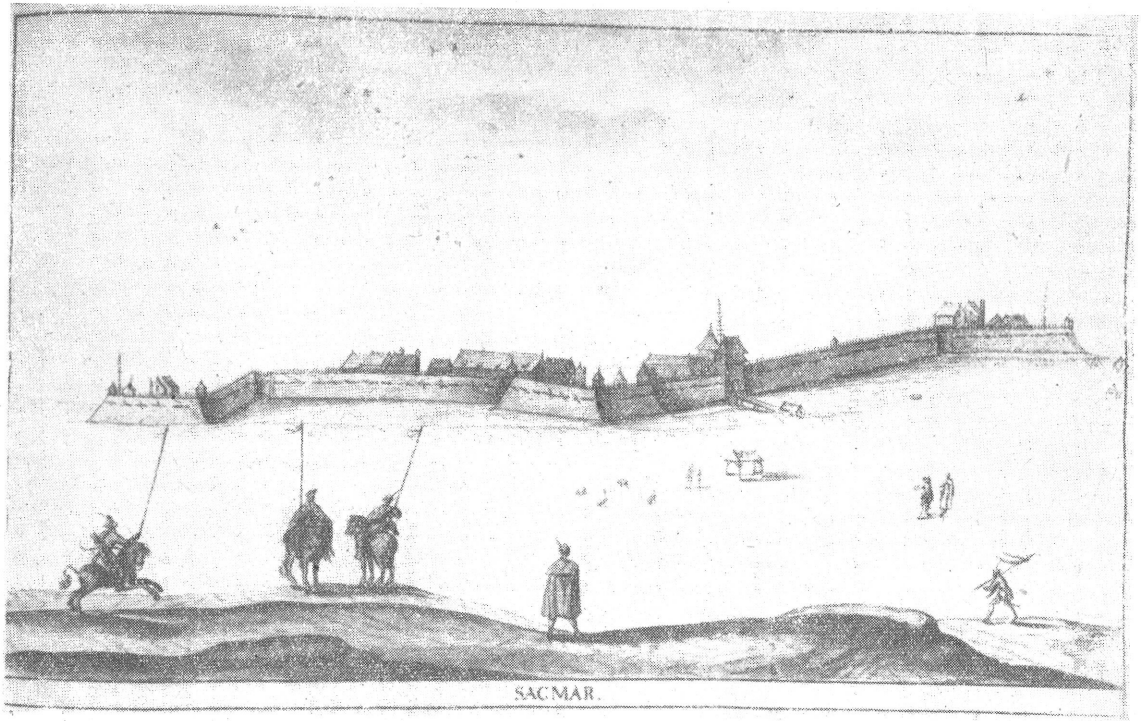
Amennyiben ez a leírás Szatmárvárra is vonatkozik, úgy megállapíthatjuk, hogy a kuruckor idejében meglehetősen leromlottak már a vár előbb még kitűnő állapotban volt védőművei, s hogy e vár is végül már szintén csak tapasztott, sövényfonásos sárfészekké vált. De hogy még ekkor is erős vár volt, azt az mutatja, hogy *Rákóczi* is csak kiéheztetéssel tudta megszerezni.

Egyébként egészen érthető, hogy olyan matematikailag kimért és minden szögében és távolságában mértanilag szerkesztett várat meg sem lehetett volna építeni tisztán földből, hanem vagy kőre, vagy fára volt szükség, hogy pl. a bástyák visszaugró nyakát, s az orechiont pontosan megépíthessék.

Rajzoljuk meg végre Szatmárvár külső látképét úgy, amint az földfelszíni építményeiben látható volt. Erre egyetlen, eddig ismeretes metszet sem alkalmas, mert egyikük sem hiteles. Ellenben van két kéziratos látképünk, hadmérnökök pontos rajza, minden valószínűség szerint *L. G. Ssicha*, vagy esetleg *Gerhard Grass* művei. Ezek közül egyik a Szamos felől mutatja a várat, még pedig valószínűleg a déli folyóág felől. (7. ábra) E látkép tökéletesen megfelel az alaprajzok adatainak, úgy, ahogy a vár a XVII. század második felében véglegesen ki volt építve. Az ék alakban kiugró bástyák és a cortinák sűrűn át vannak törve lőrésekkel, s mi a legfeltűnőbb, a bástyák és cortinák tetején egy tömören egymásmellé bevert alacsony karósor hú-

7. ábra. Szatmárvár látképe a Szamos felől 1666. táján.

8. ábra. Szatmárvár látképe észak felől 1666. táján.

zódik végig, megszakítás nélkül. Úgy látszik, hogy ez a karósor mintegy a mellvédet pótolta, illetve a sáncfalak tetejéig felkúszott ellenségnek nehezítette meg a bemászást. Ilyen mellvéd-karósort alig látunk más korabeli várak látképén, úgy hogy ez majdnem különlegessége volt Szatmárvárnak. Feltűnik az is e látrajzon, hogy minden bástya csúcsán egy magas pózna emelkedik fölfelé, rajta keresztül vízszintesen átdugott botokkal, amelyeken fel lehetett mászni a pózna tetejére. Ez is alighanem magyar különlegesség, s rendkívül hasonlatos a magyar pusztai pásztor látófájához. Ezek kétségtelenül a kilátótornyok hiányát pótolták.

Kőből épült vártornyok, öregtornyok ugyanis Szatmárvárban aligha voltak. *Grass*, illetve *Ssicha* látképei egyetlen ilyen tornyot sem ábrázolnak. A későbbi metszetekben azonban se szeri, se száma a nagyszerű vártornyoknak. Hogy ezek hogyan kerültek a későbbi metszetekre, azt is elárulja e két hiteles látkép, meg a részletes alaprajz. Az utóbbin ugyanis a bástyák két homlokvonalának végein egy-egy, összesen három apró toronyszerű építményt látunk; nem sokkal lehettek nagyobbak egy későbbi katonai „faköpenynél" Láthatók ezek a vár két hiteles látképén is. Kétségtelenül arra valók voltak, hogy az őrködő katonák beléjük húzódhattak, de semmiesetre sem voltak védedelemre szolgáló tornyok. A nyugateurópai kővárakon ezek kétségtelenül kőből épültek, hasonló céllal, s „caponiere" volt a nevük. A nyugateurópai rézmetszők, akik üzletszerűen forgalombahoztak minden nevezetesebb várról rézbemetszett látképeket, ezeket a Szatmárvárban bizonyára csak fából épült kis apróságokat nem ismervén, azokat „európaiasították" és így lett belőlük a földvárnak számos tornya. Ezek a látképi tornyok azonban a valóságban nem is léteztek, s csak a képzelet szüleményei. Ilyeneket csak kőből lehetett volna építeni, abból pedig az egész várba minél kevesebb volt beépítve.

Feltűnő, hogy a déli oldalról felvett látképen semmi sem látható a várárokból. Pedig ez helyes, és a valóságnak megfelelő; a vár külső védelmi művei, a contrascarpe és a glacis éppen ezt a célt szolgálták, hogy a várnak legalábbis alsó részeit kívülről elfedjék. Ellenben egy torlasz-sor húzódik a látképen a vár és a Szamos közötti térségen, amelyet az alprajzokon hiába keresünk. Ez talán már nem is magához a várhoz tartozott, hanem a város palánkjához.

Másik hiteles látképünk a város felől, azaz északról, a későbbi Deák-tér felől ábrázolja a várat, a várkapuval együtt. (8. ábra) Ahogy irodalmi jegyzeteinkben később részletesen kifejtjük, e látkép jobb szárnyát hibás perspektívával rajzolva, fölfelé kanyarodva rajzolták, amiből a későbbi látrajz-metszeteken vízmosás, agyagos domb származott. Ezen a látképen főleg a várkapu és főként a vár belső épületei hívják fel figyelmünket. A várkapu a falaknál jóval magasabb, négyszögletes toronyból nyílik, amelyet nyeregtető fed. Hogy miből volt

építve, azt a látkép nem árulja el, de alighanem favázas volt,mert ahol a korabeli mérnökök kőépítményt ábrázoltak, annak falazását mindig gondosan kirajzolták. A várkapu hídra nyílott, amely a várárkon vezetett át. A kapu mögött egyetlen magas torony emelkedik a várban, még pedig sokszögű oldalfalazata és gúla-tetőzete szintén azt gyanítatja, hogy ez is fatorony lehetett.

A várban ezen oldalon még néhány nagyobb épületet látunk. Ezek egyike tornyos templom, a legnagyobbik pedig alighanem a „prófunthház", amelynek alapfalait 1908-ban Ferency János megtalálta, amikor a szatmári béke aláírásának színhelyét kereste, de az is lehetséges, hogy a fegyvertár épülete volt.

Bár a várbeli épületekről később számolunk be, a fegyvertárat mégis ismertetjük ehelyütt. A fegyvertár az egyetlen várbeli középület, amelyről nemcsak látképünk, hanem részletes műszaki leírás is maradt fenn. Ez valószínűleg 1663-ban pusztulhatott el, amikor a vasvári béke előtt utoljára háborgatták a várat a törökök. Tény, hogy 1667-ben romokban állott, s ekkor *Ssicha Lucas Georg* császári hadimérnök kapott megbízást, hogy újjáépítésére tervezetet és költségvetést készítsen. Úgylátszik, hogy *Ssicha* éppen Szatmárvárban tartózkodott akkor, mert csak 1669-ben rendelték Kassára. *Ssicha* ugyanekkor készíthette a várról fennmaradt látképét is, amelyet már ismertettünk, s amelyről előbb nem volt eldönthető, hogy az ő műve-e, avagy *Grassé*. Mivel azonban a fegyvertárra készített újjáépítési terve azt bizonyítja, hogy Szatmárvárban tartózkodott ebben az időben, így valószínűbbnek látszik, hogy a látképet is inkább ő, és nem *Grass* csinálta.

Fegyvertári tervezete ma is megvan. (Orsz. Ievéltár, Kamarai, Szepesi Kam. Lymbus, I. fasc. B. 2. 122. No. 43.). Címe: „Breve Compendium et Designatio totius Domus Armentarius Zattmariensis 1667."

Ssicha újjáépítési tervezetéhez mellékelte a fegyvertár régi alaprajzát is, továbbá az újjáépítési alakban való alaprajzát, az egyes helyiségek részletes leírását, valamint a szükséges építőanyagok jegyzékét. Megrajzolta egyúttal a fegyvertár újjáépítése utáni látképét is. Így azután a vár eme egyetlen ismeretes épülete minden részletét ismerjük.

Latin leírása magyarban így szól: „Ennek az épületnek két szintje van, de úgy az alsó, (t. i. a földszint), ahogy a felső is, teljesen elpusztult. Mivel pedig a felső szinten semmi ép zsindelytető sincsen, a víztől nemcsak a falak szenvednek, hanem minden erős pusztulásnak van kitéve, amit benne tartanak. Jelenleg olyan nagy munka és annyira szükséges volna az átépítése, hogy ha az előbbi alakra és magasságra állíttatnék vissza, rendkívül nagy költségbe kerülne. Éppen ezért az a véleményem, hogy a felső részt el kell ejteni, s az alsót kell három, vagy négy szárnyra kiépíteni. Mivel azonban a középső rész a vizek lefolyását akadályozza — ez az oldal C-vel van jelölve — azt telje-

sen le kell bontani, s csupán a fal legalsó része maradjon meg, s helyette földalatti helyiségeket kell építeni, aminek elkészültével elégséges befogadóhely lesz. Hogy ehhez az épülethez miféle és mennyi építőanyagot kell beszerezni, az alábbiakban megjelölöm, de az árakat nem jegyeztem fel. — Lucas Georgius Ssicha, mérnök".

„Mi szükséges a szatmári vár fegyvertárának újjáépítésére és renoválására: 100 tokaji mérő oltatlan mész, 100 szekér homok. A kőművesek bére kitesz kb. 250 császári tallért. Az ácsok bére 190 tallért. 155 mennyezetgerenda, s közönséges fenyőgerendák $4^1/_2$—5 öl hosszúságban. Koszorúgerendára és a tetőszerkezetre 94 drb. nagyobb fa. A padozathoz 190 drb. Szarufa 700. Zsindely 50.000, léc-szeg 3000, padlószeg 600, szeg a mennyezethez 100. Lécet nem kell venni, mivel a császári fűrészmalmok közel vannak Szatmárhoz."

Feltűnik, hogy *Ssicha* tégla beszerzését nem említi, csak a fa-alkatrészeket, amiből az tetszik ki, hogy az épület romjaiban elégséges tégla volt az újjáépítéshez, vagyis az elpusztuláskor csak kiégett a fegyvertár.

A fegyvertár újjáépítése utáni, *Ssicha* által megtervezett látképe nagy földszíntes épületet ábrázol, homlokzatán nagy kapuval, efölött kis toronnyal, a kaputól jobbra öt, balra hat ablakkal, három épületszárnnyal, tágas udvarral. Azt azonban nem tudjuk, hogy valóban elkészült-e az épület.

A régi épületben, alaprajza tanúsága szerint, a következő helyiségek voltak: jobboldalon az épület egész oldalát elfoglaló nagy helyiség nagyobb ágyúk raktárának; a jobboldal és a homlokzat közti sarok teljesen romokban volt. Baloldali szárnya közepén ágyúgolyó-raktár helyezkedett el. Emellett egy raktár feküdt gránátoknak, tüzes golyóknak és más tűz-szereknek. Ezt megelőzte a fegyverkovácsok műhelye. Volt benne kovácsműhely, hét üres helyiség, három lépcső az emeletre, a homlokzati oldalon a főkapu baloldalán a parancsnok lakása, jobboldalán több, elpusztult kisebb helyiség, az udvar közepén kút.

Az újjáépítési terv szerint a következő helyiségek voltak bele tervezve:

A baloldali szárnyban nagy fegyverraktár, hátul a sarkon ágyugolyó-raktár; a fegyverraktár előtt gránátoknak és más tűz-szereknek való raktár, elül a bal sarkon raktár a kéziszereknek. A hátsó kaputól jobbra a fegyverművesek szállása feküdt, balra a kovácsoké, a hátsó jobb sarokban egy műhely, az első front udvari részén börtön, utcai oldalán a parancsnoknak három helyiségből álló lakása, két helyiség a puskaműveseknek; az épület jobb oldala egész hosszában oldalt nyitott, felülről fedett helyiség különféle raktározandóknak, az udvar közepén kút, hátul a jobb sarokban egyetlen árnyékszék.

Szatmárvár külső képéről és belső épületeiről többet nem lehet hitelesen megállapítani. Alaprajzaink és látképeink azonban kellőleg

meggyőzhetnek bennünket arról, hogy a maga korában kiváló és igen erős vár volt. Modern kiépítése után hét ostromot állott Szatmárvár, de csak egyetlen alkalommal sikerült ostrommal bevenni.

A vár külső erődítései közé lehet még számítani Szatmár és Németi városok palánkjait is, de ezek mégsem voltak a várnak szerves részei és így nem is foglalkozunk itt velük.

Szatmárvár külső képére vonatkozólag a fentiek után már nem sok újat olvashatunk ki azokból a történelmi adatokból, amik erre vonatkoznak, úgy hogy csak röviden tekintsük át azokat.

Amikor 1562-ben törökök ostromolták, a várőrség a kívülről várt segélycsapatok számára hidat vert a Szamoson. Ennek a hídnak a Szamos Németi felé menő ágán kellett lennie, mert arról várták a segítséget. Kitetszik ebből, hogy akkor még nem volt a Szamosnak hídja a két város között, csak a Latorszeg nevű hely táján volt egy gyaloghíd az őrség számára. A császári sereg egyik tagja, *Forgách Simon* azt írja, hogy beérve Németibe, észrevették, hogy a török már átment a hídon, s a várat rohamozza. Ők tehát a városhoz (t. i. Szatmárhoz) érve rögtön felfutottak a bástyára. „A híd fölött állott ez, ott, ahol a Szamos-derékből kijön az a szakadék, mely a várost körülfolyja. Azontúl nem volt egy csöpp palánk sem, hanem mi rekesztettük el az üres tért hevenyészett torlasszal, hogy az ellenség be ne rohanjon a nyitott városba." Azt mutatja ez a leírás, hogy 1562-ben a vár még valóban nem volt teljesen kiépítve, főleg a Szamos-zúg felől, ahol még bástyái sem voltak.

Amikor 1604-ben *Bocskay* ostromolta Szatmárvárat, *Szamosközy István* emlékezett meg a várról a következő sorokban: „Ostromoltatták penig leginkább azt a két bástyát, kik jobb kéz felől vannak, hogy az várból kijönnénk, az víz vagy az malmok felől, az mely felől az németek temetése vagyon... Az árokban való vizet az vár alól elvötték, de sehol annyira el nem vehették, hogy az mellyét az embernek fel nem érhette volna... De legfeljebb, mivelhogy harántok vagyon Szakmárnak felfont palánkja és meg nem volt tapasztva, iszonyúképen hágták azt... Az belől való lövéseknek iszonyú voltát abból arányozhatni, hogy öt bástyája vagyon Szakmárnak, kik közül mindenikében volt hat, vagy öt ágyú sűrű bontókkal, tüzes csuprokkal, kalácsakkal, felhalmozott kűrakásokkal együtt..."

Ez a leírás pontosan egyezik Szatmárvárnak hiteles térképei nyomán adott leírásunkkal, s már a *Baldigara* építette öt bástyáról van benne szó.

Amikor az 1664-i vasvári békét megelőzőleg a törökök ostromolták Szatmárvárat, *Evlia Cselebi* híres török krónikás írta le az ostromot, s a vár látképét. Leírásából idézzük: „E vár építője *Maximilián* király volt... Midőn reggel a pokolra való hitetlenek a várból látták a mi

húszezer katonánkat, olyannyira ágyúztak, hogy az ég és a föld rengett attól... Szatmárvára, mint szalamánder madár, egészen tűzben állott... A felénk röpített ágyúgolyók mindegyike negyven-ötven okka súlyú volt. Valóban Lengyelországban, Csehországban és Németországban ilyen nagy és erős vár nincsen. Vára egy nagy síkságon álló fehér, erős vár, magaslata semmi sincs. Négy oldala tó, s elfoglalása lehetetlen. Egyik oldalon sem lehet aknákat és lövősáncokat készíteni. Az eget verő ágyúzás miatt a várat nem szemlélhettem meg, csak kerületét, árkait és bástyáit nézhettem meg... csupán a benne lévő templomok, tornyok, paloták voltak láthatók."

Ime, lényegében még a keleti dúsfantáziájú *Evlia Cselebi* sem mond mást, mint amit a várábrázolásokból már tudunk, csupán a várárkot nézte tavaknak. Leírásában az a leglényegesebb, hogy a várnak semmi magaslata sem volt. Tehát valóban a várépítési tudomány alapján épült, földhányások közé elrejtve. Ami a templomokat, palotákat, tornyokat illeti, abban persze sok része van a török krónikás képzeletének.

Szalárdi János „Siralmas Krónikájában" is találunk néhány sort Szatmárvárról. Amikor ugyanis 1645-ben *I. Rákóczy György* ostromoltatta és meg is vette a várat, ebben főleg a kemény tél segített neki, mert a vár körüli vizek úgy befagytak, hogy nehéz ágyúkat lehetett rajtuk keresztülvontatni. „Az odarendelt lövőszerszámokat és muníciót azért a Szamoson által költöztetvén, a Szamosnak napkeletről való partja felől vettetett sáncokból nagyon kezdék lőttetni főképpen a napnyugat és éjszak között lévő bástyájának a sánc ellenében való kazamatáját, hogy a vár mind környül nagy erős földtöltés, azonkívül tapaszos palánk lévén, rontással neki nem sokat ártani állíttatnék..."

Kiviláglik ebből, hogy mint az 1562-i ostrom alkalmával is, az ostromlók minden esetben főleg a vár keleti oldala felől próbálkoztak, mert amint térképeink is igazolják, azon az oldalon a folyó oltalmában bizakodva, kevésbé voltak kiépítve a vár védőművei. Megtudjuk *Szalárditól* azt is, hogy a XVII. század közepén mégis csak betapasztották Szatmárvár fapalánkjait is, hogy fel ne lehessen gyújtani, valamint azt is, hogy kazamatái is voltak a várnak. Sajnos, az utóbbiakról, ezen egyetlen említésen kívül, más adatunk nincsen. Mindazonáltal kétségtelen, hogy bár lenniök kellett földalatti kazamatáiknak, azok mégsem lehettek valami mélyek, mert maga a vár is mélyen feküdt, s a várárok még közelebb hozta a sáncok alá a Szamos vizét.

Várban levő épületekről, a fegyvertárat kivéve, nem sokat tudunk. Amit a *Ssicha*-féle látképünk mutat, arról már megemlékeztünk. A *Priorato*-féle metszeten a vár legdélibb bástyája mögött látunk egy tekintélyes kiterjedésű, négyszögű alaprajzot, de nem tudjuk, miféle célt szolgáló épület volt ott. Egy kisebb négyszögű alaprajz mutatko-

zik ugyanezen metszeten az északnyugati bástya mögött is a várkaputól balra. Többi vártérképeink a vár belső területét üresen hagyják. Van azonban néhány adatunk egyes történelmi feljegyzésekben a várban volt épületekről. 1570-ben említik a várban levő tüzérkaszárnyát. Tudjuk azt is, hogy volt a várban egy ősrégi katolikus templom is, amelynek helyét egyesek a későbbi jezsuita „residentia"-val szemközti telekre teszik; mások szerint azonban ezen a nagy telken előbb katonai gyakorlótér volt a várbeli seregek számára. Ezt a templomot 1662-ben *Bethlen* adta át a reformátusoknak, amikor a vár erdélyi kézben volt. Ezt 1645-ben *II. Rákóczi György* romboltatta le, s helyébe újat építtetett, ami 1655-ben készült el. Hozzája tartozott egy iskola és egy nyomda is. Mivel azonban a jezsuiták egyes adatok szerint ezt a templomot már 1662-ben, más adatok szerint még csak 1672-ben vették el a reformátusoktól, nem lehet biztosan tudni, hogy ez a református templom vajon az ősrégi katolikus templom helyére épült-e, avagy másutt. Igen valószínű, hogy az a gimnázium, amelyet *Pázmány* 1636-ban alapított, ugyancsak a várban állott. A jezsuiták egy kórházat is vezettek, s alighanem ez is a várban volt elhelyezve.

E katonai és kultúrális célú épületeken kívül természetesen voltak a várban lakóházak is. Már a XVI. század végefelé számos erdélyi menekült főúri család telepedett le itt, s kétségtelen, hogy ezek itt építkeztek is.

Amikor 1705-ben kuruckézre került Szatmárvár, még néhány épületét említik meg. A szatmári polgárok ugyanis ekkor azt kérték *Rákóczitól*, hogy a várbeli „búzásházat" adja nekik templomként való használatra, míg maguk építhetnek református templomot, a „cejtházat" (Zeughaus?) pedig iskolának engedték át. Megemlítik ekkor azt is, hogy a feldúlt várban csak két valamirevaló épület állott már, a parancsnok és prófuntmester háza. Meg volt ekkor már a jezsuiták „residentiája" is, s egy nem sokkal utóbb összeomlott templom. Ez a „búzásház" nem lehetett más, mint az az „élésház", amely a várkaputól jobbra állott, s amelyben *Ferency* szerint 1711-ben aláírták a szatmári békét. Ennek alapjait egy 1909-ben végzett ásatás fel is tárta, Ez az utóbbi tégla, vagy kőépület volt. Alapfalait a Deák-térre néző *Vécsey*-féle ház magtára mögött tárták fel. Hogy mennyi törmelék halmozódott itt fel a vár lebontása után, azt az mutatja, hogy alapfalait 2.5 m mélységben tárták fel.

Szatmárvárban tehát nem voltak pompás épületek, paloták, mert a szó legszorosabb értelmében végvár volt, katonai erősség, amelyben elsősorban katonák lakták. Ezek pedig, bár a zsoldosok nagy része családos volt, s nőstől, gyermekestől éltek a várban, nem igényeltek nagyobb lakóházakat, szilárdabb épületeket. Egyik részük meg éppen a városban volt elszállásolva, ami ellen tömérdek panasszal éltek a szat-

mári polgárok. Szatmár elég nagy vár volt ahhoz, hogy tekintélyes számú őrség tartózkodjék benne. A XVII. század második feléből fennmaradt egy összeírás, amely felsorolja a magyarországi végvárakban volt katonai őrségek létszámát. Ebben azt olvassuk, hogy Szatmárvárban akkor 555 gyalogos és 132 lovas volt helyőrségen, de valószínű, hogy időként ennek a létszámnak többszöröse is lehetett. (H. T. L. Törökkori iratok, Fasc. VIII. No. 386.)

Bár nagyobbik részük idegen zsoldos volt, mégis kétségtelen, hogy volt köztük tekintélyes számban magyar katona is, különösen a XVI. század végén, amíg a vallon és német zsoldosok az egész országban el nem szaporodtak. De hogy itt még 1578-ban ízes magyar szó járta a várőrségben, arra vonatkozólag adjunk itt mutatóba egy levelet, amelyet a szatmárvárbeli magyar vitézek küldöttek *Zara Pál* felső-magyarországi főkapitányhoz: „Im Nagyságodhoz bocsátjuk ez mi Urunkat, barátunkat az ő felsége jámbor szolgáját, az vitézlő *Huszár Jánost*, kitől Nagyságodnak üzentünk szóval az mi halhatatlan nagy fizetetlenségükrül, hogy Nagyságod higgye meg szavait, Amit my Szánkval mond és botsássa kegyelmes válasszal, kit Nagyságodnak mind fejenkint Szolgálhassunk meg, mynth kegyelmes Urunknak. Az Ur Isten tartsa meg Nagyságodat; Datum ex Zathmar 5 aprilis 1578. Nagyságod szolgái Az szakmári magyar vitézek fejenkint". (H. T. L. Törökkori iratok. Fasc. (III. No. 386.)

Szatmárvár helyzete a város mai alaprajzában

Mindeddig nem érintettük azt a kérdést, ami talán egyik legfontosabb problémája Szatmárvárnak, hogy hol volt pontos helyzete? Fontos kérdés ez főleg azért, mert ma már nyoma sincsen, sem egyetlen köve, sem egyetlen árka sem található meg. E probléma megoldásában segítő eszközeink voltak a helyszíni viszonyok megfigyelésén kívül a helyi történelmi feljegyzések, s főleg a korabeli hiteles térképek kiértékelése és kimérése.

Szatmárvár helyének megfejtésével már *Bagossy Bertalan* is foglalkozott. Ő azonban csak a helyi adatokból indulhatott el, mert a korabeli térképek nem állottak rendelkezésére. A váráról 1780-ban történt felmérése és telkesítéséből indult ki, s így kimutatta, hogy az árok nyomai akkor még az Eötvös utca és az Iskolaköz sarkánál lévő mélyedéstől kezdve, a Széchenyi utcai kanonoki házak kertjei alatt vonultak, majd átcsapott ez a Deák tér és Eötvös utca sarkán a századunk elején még fennállott Korona vendéglő telkére, s innen tovább húzódott a jezsuiták kertjébe, ahol nem sokkal az előtt még egy nyílt árok is mutatta helyét. Innen tovább vonult a régi zsidótemplom mellé, majd a Várdomb utcai és Batthyány utcai telkek lábjában vezetett. Másik

irányban az Iskolaköztől az Árpád utca felé indult, s e század eleji vasúti internátussal szemben érte el azt. Innen a Majláth utca mögött irányult ki a Szamoshoz. E vonalon fekvő telkek tulajdonosai, mondja *Bagossy*, még jelen századunk elején is kénytelenek voltak minduntalan töltetni telkeiket, főleg a kanonoki házak kertjeit, meg a Várdomb utcai telkeket. Volt olyan mély telek a kanonoki házak között, amelyre rövid idő alatt 400, a Várdomb utcában meg olyan, amelyre tíz év alatt 1200 szekér homokot kellett felhordatni.

Bagossy felismerte még a várárkon kívül fekvő sáncok nyomait is a Rákóczi utca északi oldalának telkein. Ezek a sáncok azonban, ha tényleg itt voltak, már semmi esetre sem lehettek a vár szerves tartozékai, mert *Bagossy* nem ismervén a vár térképeit, nem tudta, hogy a vár-test sohasem nyúlhatott ki a Rákóczi utca vonaláig. Alighanem inkább a városi palánkhoz tartozó sáncok lehettek ott.

Nézzük most már azt, hogy a hiteles vártérképek alapján hogyan helyezhetjük el e várat a jelenlegi utcahálózatban? (L. a 2. és 3. ábrát.)

Erre a célra csak egyetlen térképünk alkalmas, a *Priorato*-féle metszet, amely a város akkori alaprajzát is ábrázolja, s amely a lehető leggondosabb kimérések után is tökéletesen megbízhatónak bizonyult. E térképet ugyanis az óramutató járásával megegyező irányban kb. 63°-kal elforgatva, helyes betájékozásba hozhatjuk. Mértékarányát a rajta felismerhető két fixpont, a mostani közúti híd helyén volt egykori várhíd, és a Németibe vezető egykori híd segítségével 1 : 5000 arányúnak határozhatjuk meg. Ezzel tökéletesen alkalmassá tettük arra, hogy rajta a jelenlegi utcahálózatot felismerjük. Ennek alapján pontosan megállapíthatjuk, hogy hogyan és hol feküdt egykor Szatmárvár. Az egykori várárok nagyjából valóban ott húzódott, ahol azt már *Bagossy* felismerte. E várárok külső peremének vonala a következő volt, megjegyezvén, hogy maga a várárok is olyan szabályos ötszöget alkotott, amelynek oldalai kissé befelé íveltek. E várárok északi sarka a Deák tér, Széchenyi utca, Iskolaköz és Eötvös utca közti telektömbnek éppen középpontjában, a székesegyház mögött, valamelyik kanonoki ház kertjében feküdt. Innen kissé befelé ívelve a Deák tér és Eötvös utca sarkától kissé keletre, az egykori Korona vendéglő telkén vonult délnyugatnak, a Deák tér déli házsorának telkein át; keresztezte a Várdomb utcát, s az ötszög délnyugati sarka a Várdomb utca és a Batthyány utca közti telkek lábjában volt, jóval a későbbi csizmadia-szín mögött. E teleklábakban húzódott tovább az árok a Szamos felé, s következő sarka a Szamos közúti hídjával majdnem szemben, a későbbi *Heinrich*-féle fürdőtől kissé nyugatra esett. A következő oldal ívjének közepe éppen szemben feküdt a Szamos mostani közúti hídjával, ahol Szatmárvár idejében is híd volt. A következő sarka a váraroknak a Maj-

láth utca és a Bányai út sarkával esett szembe. Innen északkeleti irányt véve az árok, a Majláth utca keleti oldalának telkein futott, majd ismét keresztezve az Eötvös utcát, jutott el az utolsó sarkához, amely a Széchenyi utca és Árpád utca délnyugati sarkától kissé nyugatra feküdt. Innen aztán az Iskolaközt keresztezve, vonult kiindulási pontunkhoz, a kanonoki házak telkei közé.

Említettük már, hogy a várárkon kívül, azok egy-egy oldalának középvonalában feküdtek az ún. félholdak, lunettik, azok a kifelé fordított ékalakú sáncok, amelyek így a várárok öt sarkával együtt az egész váralaprajzot tízszögűvé tették. Tekintsük át most az öt lunetti helyzetét a jelenlegi város-alaprajzban. Az egyik ék alakú sarka, a Deák tér déli házsorának éppen közepével esett szemközt. Ezen vezetett át a kijárat a várkapuból. A nyugati félholdacska a Batthyány utca közepétől kissé délre szögellt ki a keleti házsorban. A déli lunetti pontosan a Szamos mai közúti hídja felé nézett A keleti pedig a másik folyóág hídjára, amely az Eötvös utca végétől kissé délre esett. Végül az ötödik lunetti sarka a Széchenyi utca kanonoki során majdnem a szemináriummal szemben sarkalt kifelé.

A vár középpontja kb. a Szirmay utca és a Hídköz sarkánál, a későbbi Kálvária templommal, az akkori „dobolódomb"-bal, szemben esett.

A vár földalatti műveiről alig tudunk. A jezsuitáknak ajándékozott telekről feljegyezték, hogy pincék voltak benne. Ezek kétségtelenül a vár egykori földalatti helyiségeihez tartoztak. A szájhagyomány azonban legendákat költött a várhoz. Jelen századunk elején még arról suttogtak Szatmárott, hogy a Kálvária templom pincéiből alagút nyílik, amely a Szamos alatt egészen Erdődvárig húzódik. Amikor 1889-ben lebontották a város régi színházát, amely a városházzal volt összeépítve, egy bolthajtásos üregre találtak, amelyről azt írta a helyi sajtó, hogy annak az alagútnak egyik része volt, amely innen Erdődvárig vezetett hajdan, s amelyre „még több öreg emlékszik". Bizony erre még a legöregebbek sem emlékezhettek, mert ilyen alagút sohasem volt, sőt már arra sem emlékeztek, hogy hol feküdt a vár, különben nem keresték volna alagútját a városháza táján.

Az alagút mondája még 1934-ben is felújult, amikor egy városi polgár azt állította, hogy ismeri egy alagút titkát, amely Szatmárvárból Aranyosmedgyes várába vezetett. Saját költségén ásatást is végzett a városháza előtt, persze eredménytelenül. 1935-ben a Deák téren fekvő *Vécsey*-ház pincéjéből kiindulva gondolták a várbeli alagutat, majd a Rákóczi utca és vár közti összekötő alagútról beszéltek.

Szatmárvár nyoma már majdnem az emlékezetből is kiesett; a jelen század elején már az utcanevekből is csupán csak a Várdomb utca emlékeztetett az egykori várra.

Szatmárvár történeti sorsa

Jóllehet Szatmárvár településére és gazdasági életére vonatkozó földrajzi vizsgálatot tűztük célul magunk elé, mégsem térhetünk ki az elől, hogy történelmi sorsára ne vessünk — mások kutatásainak nyomán — egy egészen gyors pillantást, mert életrajza mégis csak történelmi mozzanataitól függött, s főképpen mivel hányatott élete vázolása nélkül nem érthető meg, miként lehetett olyan tragikus hatása az egész, mögötte elterülő vidék elnéptelenedésére és főleg a magyar lakosság pusztulására, viszont a románságnak ennek helyére való gyors benyomulására.

Szatmárvár aminő áldásos hatással volt a mögötte elterülő országrészeknek a német kizsarolás ellen való oltalmában, olyan átok volt közvetlen vidékének lakosságára.

Szatmárvár élete nem volt hosszú. 1543-tól 1705-ig tartott mindössze. Összesen tehát 162 évet élt. De ezen idő alatt nem kevesebb, mint tíz kemény ostromot állott ki. Ostrommal nem sokszor vették meg, de ennek ellenére mintegy tizenkétszer cserélt urat. Átlag tehát másfél évtizedenként más kézen volt a vár, s minden ilyen gazda-csere újabb és újabb pusztulást és vészt jelentett környezetére. E gyakori gazdacsere bizonyítja, hogy valóban e vár volt kulcsa az itt összeszögellő három-egy országnak.

Szatmár mint erdélyi birtok lépett a mohácsi vészt követő történelmi zajlások sodrába. Talán még nem is mint számottevőbb erősség, inkább csak mint gazdag város. *Zápolya János* mindkét várost, Szatmárt és Németit, amelyeket csak a Szamos egyik ága választott el egymástól, 1526-ban a *Báthoryaknak* adományozta. Ezzel szemben van egy másik adat is, hogy 1527-ben *Ferdinánd* adományozta a városokat *Szalaházy Tamás* egri püspöknek. (*Bunyitay—Rapaics:* „Egyháztört. emlékek", I. 354.) Erről azonban bővebbet nem tudunk.

A testvérvárosok tragédiája csakhamar megkezdődött. *Ferdinánd* megbízta az általa kinevezett *Bánffy Boldizsár* erdélyi vajdát, hogy foglalja el e városokat, s ez 1536-ban mindkettőt felgyújtotta és leégette. Ekkor történt, hogy az erdélyi hadak közeledtére a császáriak a szatmári Szent Dénes kolostort őrséggel megrakva, elvonultak, de az erdélyiek ezt a megerősített kolostort elfoglalták. *Zápolya* halálával e városoknak vissza kellett volna szállniok *Ferdinándra*, mire a *Báthoryak* a *Zápolyától* kapott adománylevelet hamarosan *Ferdinánddal* is megerősíttették (1543), s hogy birtokukat biztosíthassák, azt az állítólagos Szamos-kanyart, amelyben Szatmár feküdt, a folyókanyar átvágásával szigetbe foglalták. Egyúttal hozzáláttak a vár megerősítéséhez.

Fráter György megöletése után Szatmár is *Ferdinánd* uralma alá jutott. Ebbe azonban a török semmiképpen sem akart beletörődni. A három *Báthory*-fivér is *Izabellához* csatlakozott, mire *Ferdinánd* a kas-

sai kapitánnyal ostrom alá vétette a várat. Ekkor, 1557-ben égett le Németi másodszor. *Izabella Balassa Menyhértet* tette meg hadai fővezérének 1558-ban, de ez árulással beült a várba, majd újabb árulás után átadta azt a császárnak.

A császári kézre jutott Szatmárt azonban a török 1562-ben mindenképpen vissza akarta szerezni. *Balassa Menyhért* védelmezte azt. Ostrom közben előbb Németit gyújtották fel újból, majd rohamukkal a várat is majdnem elfoglalták. Végül azonban siker nélkül voltak kénytelenek visszavonulni, mert a teljesen felélt vidéken éhínség fenyegette őket.

1564-ben újból erdélyi kézre jutott a vár, mert *Balassa Menyhért* távollétében *Báthory István* váradi kapitány rohammal megvette.

Nemsokáig örülhettek az erdélyiek Szatmár birtoklásának, mert a szultán a császár kérésére elrendelte az erdélyi fejedelemnek, hogy adja át a várat a császári hadaknak. Erre az erdélyiek maguk rombolták le a várat, s azt a földdel egyenlővé tették, hogy a császáriak hasznát ne vehessék. Ekkor vonult be *Schwendi Lázár* császári vezér seregével a városba, s a várat egyelőre csak sebtében megerősítette, úgy hogy amikor a törökök ott-termettek, hogy újból visszavegyék, az már a leghevesebb ostromnak is ellen tudott állni. Ezután kezdődött a vár az akkori legmodernebb olasz módszer szerint való megerősítése.

1567-ben török parancsra az erdélyiek kísérelték meg visszaszerezni, de sikertelenül. 1571-ben *Békés Gáspár* vezetésével Szatmáron vonultak keresztül a császári hadak az erdélyi fejedelemmé választott *Báthory István* ellen, majd megveretésük után is ide vonultak vissza. 1585-ben végülis *Báthory*, akkor már lengyel király, kibékült a császárral és egyességük értelmében Szatmárt is visszakapta, s így az megint erdélyi birtokká vált. Előbb már neves császári tábornokok voltak parancsnokai, így *Mager Erazmus, Raminger Jakab, Tiefenbach Kristóf, Nogarola Ferdinánd*, sőt, tudjuk már, hogy egyideig *Schwendi Lázár* is itt-tartózkodott.

Báthory Zsigmond zavaros idejében Szatmárvár sorsa is zavarosnak mutatkozik. 1593-ban kiújulván a háború a török és a császár között, 1594-ben *Szinán* nagyvezér pusztította el alaposan Szatmárvár környékét, 1599-ben *Mihály* vajda hadai jártak a környéken, míg azután 1603-ban *Básta* felsőmagyarországi császári parancsnok vonult át itt, hogy *Mihály* vajdát megverje. Ezidőtájt magyar ember, *Székely Mihály* volt e vár parancsnoka. *Mihály* vajda utóda, *Radul* is megfordult itt, amikor *Básta* támogatását kérte a császárhoz.

A zavaros és szenvedéssel teli életnek *Bocskay* felkelése, ha nem is vetett véget, de legalább egyidőre megint magyar kézbe került Szatmárvár. *Bocskai* ugyanis 1604-ben ostrom alá vétette, s a városban élő magyarság szintén neki segítvén, a kiéheztetett császáriak feladták. Mérhetetlen öröm volt ez a magyarságnak, s jobb napokat remélhettek,

mert 1606-i bécsi béke is *Bocskay* kezén hagyta Szatmárvárat. Sajnos *Bocskay* még ezév végén meghalván, Szatmárvár ismét visszaszállott a császár kezére.

Most azután mintegy négy évtizedig változatos volt e vár sorsa, hol császári, hol erdélyi kezekben lévén. Egyideig még kímélettel volt a császári kormányzat Szatmárral szemben, sőt a város kiváltságlevelét is megerősítette, s 1610-ben még *Thurzó* nádor is megfordult itt. Magyar várparancsnok is akadt ezidőtájt, pl. 1611-ben *Dóczy* volt a várbeli hadak kapitánya. Amikor *Bethlen Gábor* szabadságharca a nikolsburgi békével lezárult, ennek értelmében Szatmárvárat is ő kapta meg a két várossal együtt. Egyideig erdélyi birtok is maradt Szatmár, magyar parancsnokság alatt, pl. 1622-ben *Rozsályi Kún László* volt a várparancsnok.

Bethlen halála után azonban Szatmár az egyesség szerint 1630-ban ismét a császárra szállott vissza. Viszont *I. Rákóczy György* fejedelem 1644-ben *Kemény János* generálissága alatt *Gaudi Andrást* küldötte Szatmár megvételére, s azt a székely és magyar hadakkal megostromoltatta. A kiéhezett várőrség megadta magát, az erdélyiek bevonultak, s *Kemény János* a várat újból jól megerősítette. Ezt az ostromot *Szalárdi János* „Siralmas Krónikā"-ja örökítette meg.

1645-ben a linzi béke Szatmárt erdélyi kézben hagyta, úgy hogy 1646-ban itt tartották meg a ref. egyházi zsinatot. Azonban megint nem sokáig volt nyugtuk a szatmáriaknak, mert *II. Rákóczy György* szerencsétlen lengyelországi kalandját megtorló lengyelek 1657-ben az országba berontva, idáig juthattak, s Németit felgyújtották, Szatmár városát pedig megsarcolták.

II. Rákóczy György a fejedelemségtől megfosztatván, a fejedelemmé választott *Barcsay Ákos* igyekezett megelőzni a törököt Szatmárvár hódoltatásában, s a szatmáriak hajlandók voltak magukat *Barcsaynak* alávetni, de *Rákóczy György* özvegye az 1647-i országgyűlés határozata értelmében, mivelhogy családja megszűnt erdélyi fejedelem lenni, kénytelen volt a várost császári kézre adni, aki azt 1660-ban át is vette, s a várat német őrséggel jól megrakta. Viszont ebben nem nyugodtak bele a törökök, hanem nagy sereggel szálltak a vár alá, de az erős császári csapatok elűzték őket onnan. Ezt az ostromot *Evlia Cselebi* török krónikás írta le, akinek leírását előbb szóról szóra idéztük.

A császáriak által támogatott *Kemény János* választatván erdélyi fejedelemmé, az ellene küldött tatárok kirabolták Szatmár környékét, majd rövidesen *Montecuccoli* vonult ide hadaival Erdélyből. Amikor az éhínség miatt kénytelen volt innen továbbmenni a törökök felgyújtották Szatmárt, kirabolták, népéből pedig tömérdek rabot hajtottak el.

A törökök még 1663-ban is háborgatták Szatmárt, de a vasvári béke után már nem mutatkoztak többé. A várbeli németek ellen 1669-

ben a környékbeli nemesség fogott fegyvert, s a zsákmányoló zsoldosokat a közeli Gombás-erdőben levágták.

Nemsokára a kurucok kezdték háborgatni a szatmárvárbeli német zsoldosokat. 1670-ben *I. Rákóczi Ferenc* kurucai a Szamos Gorzás nevű szűk kanyarjába fészkelték be magukat, s onnan akarták a várat csipkedni, de árulás folytán belepusztultak vállalkozásukba. 1672-ben *Teleki Mihály* vezetésével akarta egy kuruchad Szatmárt megvenni, de a hozzájuk csatlakozott szatmári diákokkal együtt a várőrség a szomszédos Lázári községnél levágta őket. 1673-ban megint erdélyi hadak kísérleteztek a vár megszerzésével, de *Stahremberg* generális visszavetette őket. 1675-ben *Apaffy Mihály* 12 000 emberrel támadta a várat, de eredménytelenül. 1676-ban a halálraszánt, elkeseredett magyarok német álruhában belopóztak a várba, hogy a hadiszertárt felgyújtsák, de rajtakapták és borzalmas halállal pusztították el a szerencsétleneket. 1675—76-ban *Thökölyék* lengyel segítséggel támadtak, s a váron kívül sok császárit levágtak, de a vár német kézen maradt.

1678, vagy 1680-ban — nem bizonyos, melyik évben —, erdélyi és kuruc hadak akarták megvenni Szatmárvárat *Teleki Mihály* parancsnoksága alatt, de sikertelenül. Ebben a támadásban pusztult el Szatmárnak a Szamos balpartján elterült nagy városrésze, a Hóstát.

1682-ben *Thököly* kuruc hadait *Petneházy* kapitány vezette ide. Szatmárvár alá szálltak, s a nagy szárazságban leapadt Szamoson átlopózván, kurucos rohammal behatoltak a várba. Szatmárvár tehát az 1660 óta tartó 22 évi megszakítatlan német uralom, s annak minden borzalma után ismét magyar kezekbe jutott. Azonban nem sokáig tartott a magyar világ Szatmárban, mert Buda visszafoglalása után 1684-ben ez a vár kuruc őrsége is átállott a király pártjára és átadta azt a császáriaknak. (Bagossy, 219. l.) Ezek ekkor újból rendbehozták a vár védőműveit.

A császári zsoldosok erőszakoskodásai persze újból elkezdődtek. 1685—93-ban a véres *Caraffa* fészkelt Szatmárvárban, s vérig zsarolta a két várost, mintegy 61 032 frt-t kényszerítvén ki tőlük. Távozása után sem szűntek meg az elviselhetetlen zsarolások, rablások és erőszakoskodások.

Mindezek után érthető, hogy a Tiszahát népe elsőnek állott *II. Rákóczi Ferenc* szabadságzászlói alá. *Rákóczi* már 1703-ban Szatmár alatt állott hadaival.

A vár története ezzel elérkezett utolsó felvonásához. S most, az eddigi szűkszavú kronológiánk után, amelyet egyébként sokkal ékesebben, hitelesebben, s igaz magyar szívvel a derék *Bagossy Bertalan* már félszázad előtt megírt, erről az utolsó felvonásról számoljunk be mi is kissé részletesebben, mert sok földrajzi mozzanat is van benne. (*Esze Tamás* szerint.)

Rákóczi 1703. aug. 15-én jelent meg hadaival a szomszédos Vetés falunál, s Óvárinál azonnal hidat veretett a Szamoson. Meghallván ezt

Glöckelsperg, Szatmárvár parancsnoka, 300 lovasával a németi hídon át Dara községbe vonult. Innen pillantották meg a kurucok hídját, amelyet a túlsó parton hídfőállás védett, négy falkornétával megerősítve. Ezt a hidat a kurucok mindössze három nap alatt verték fel. A német zsoldosok parancsnoka ekkor elhatározta Németi felégetését, mivel úgy ítélte, hogy azt nem tudnák megvédeni. Aug. 16-án este fel is gyújtották a szerencsétlen várost.

Szatmárvárat csak elhanyagolt földsáncok és földbástyák védelmezték. *Rákóczi* nem támadott azonnal, hanem aug. 29-én áttette táborát a vár keleti oldala felé, Pettyén és Ombod községek alá. A császáriak ezt észrevevén, másnap lerontották az Óvárinál volt kuruc hidat, mire a kurucok táboruk közelében, Pálfalva és Szentmárton között építettek új hidat. Elkezdték ugyanakkor a Szamoson egy gát építését is, hogy a várat védelmező déli folyóág vizét a felső ágba tereljék, s így a várat kivegyék szigeti fekvéséből. Amíg az elgátolt folyóág kiszáradására várakoztak, Rákóczi valamivel hátrább vonta táborát a vár közeléből, majd szept. 4-én a valamivel távolabb fekvő Domahida községbe vitte át. Itt táborozott szept. 15-ig, amikor a kuruc sereg ismét Szatmárvár alá vonult. Vetésnél szálltak ezúttal táborba, s azt a folyó Gorzás nevű híres szűk kanyarában ütötték fel, ahol egyszer már 1670-ben *I. Rákóczi Ferenc* kurucai is befészkelték magukat, de árulás folytán akkor nem sikerült vállalkozásuk. Maga *II. Rákóczi Ferenc* emlékirataiban így írta le ezt a folyókanyarba helyezett tábort: „A Szamos kanyarulatai között egy félszigetet találtam. Ennek partja olyan meredekek voltak, s az egész olyan szűk földszoros volt, hogy átmérője alig száz lépés. Ezt a térséget megerősítettem egy árokkal és cölöpös mellvéddel, a kapuőrség számára pedig különálló középsáncot csináltattam. A tábor másik felén zárt sáncot emeltettem, úgyhogy a hely biztonsága e kevéssé jelentékeny védőművek folytán majdnem felért a szatmári vár erejével."

Mindjárt iktassuk ide a híres Gorzásnak azt a másik leírását, amelyet korabeliek adtak róla *II. Rákóczi Ferenc* itteni táborozásakor: „Ezen Szamos tekerületi öbli igen bőv, és tér, torkolattya pedig olly közel kerül egymáshoz, hogy a' midőn ezen alkalmatos térségű Gorzásba nyúlászatot tettek a' Vadászok, két puskás elégséges vólt annak kapujában a' lövésre el állani."

Rákóczi kurucai tehát ebben a nagyszerű Gorzásban táboroztak 1703-ban. A várbeliek és a kurucok között szept. 19-én kisebb ütközetre került sor, mégpedig a vár közelében. Szept. 21-én a várbeliek a jobb kilátás érdekében elkezdték a fákat és bokrokat a Németi felé eső oldalon kiirtani. A kurucok erre a Németi körüli árokban bújtak meg, s másnap a munkára menő labancokat elkapták. A kurucok szept. 24. és 25-én a Szamosnak a Pálfalva—Vetés közti holtága felől terveztek támadást a vár ellen, mert ez volt a víz levezetése után annak leg-

gyöngébb o'dala. A németek azonban a vár és folyó közti térségen erős sáncokat hánytak most. A város lakossága persze a kurucokhoz húzott, s megmutatták nekik a Pálfalvánál elgátolt és emiatt leapadt folyó legjobb gázlóit. Szept. 28-án a kurucok gyalogsággal és lovassággal támadtak, s az első rohammal elfoglalták a városban a templomot és a ref. iskolát. A labancok viszont a palánkok előtt hányt sáncokból tüzeltek rájuk, majd innen is bevonultak a palánkba. Közben a város egészen elpusztult, úgy hogy a maradék lakosság rövidesen ki is költözött belőle Szatmárhegyre.

Okt. elején *Rákóczi* megadásra hívta fel a várat, de *Glöckelsperg* azt felelte, hogy egy olyan vár nem adja meg magát, amelyben egy tábornok, két ezredes, két őrnagy, több százados, erős őrség és elégséges élelem van. Okt. 6-án a kurucok egyszerre támadtak a város felől és a Szamos holtága felől. Úgy látszik tehát, hogy az előbbi támadás csak a város felül történt. A város felől támadó kurucok a Németi felé eső híd erődítményeit is elfoglalták, de magát a várat nem tudták bevenni.

Ezután elcsendesedtek a harcok; a kurucok Várad felé fordultak, de Szatmárvár alatt hagyta *Rákóczi* megfelelő haddal *Sennyey Istvánt*. Maga okt. 8-án elvonult a vár alól.

Úgy látszik, hogy a várat körülzáró kuruchad tábora továbbra is a Gorzásban maradt. Nagyon alkalmatos hely volt ez, mert a jobbpart felé a félsziget szűk nyakán, a balpart felé pedig saját hídjukon lévén kijárásuk, az élelmiszerért kijáró várbelieket mindkét oldalról elkaphatták. A körülzárás 1703. okt. 8-tól egészen 1705. jan. 1-ig tartott. Ekkor a teljesen kiéhezett várőrség *Glöckelsperg* generális vezetésével szabad elvonulás feltétele mellett megadta magát *Forgách Simon* kuruc vezérnek, aki *Sennyeyt* váltotta fel az ostromzár vezetésében.

1705. újév napja volt a várnak, mint erősségnek, utolsó szereplési ideje. *Rákóczi*, mint más elfoglalt várakat, ennek széthányatását is elrendelte.

Szatmárvár lebontását 1705 júniusában kezdették meg. 1706-ban még mindig folyt a bontás, s *Rákóczi* akkor meg is sürgette annak befejezését. 1706. márc. 27-én a következőket írta: „Esett értésünkre, hogy Szathmár vára a tavalyi esztendőben némely interveniens impedimentumokra nézve, úgy mint kívántatott volna, el nem rontatott."

Érdekes, hogy a szatmáriak, bár mérhetetlenül sokat szenvedtek e vártól, illetve annak mindenkori őrségétől, mégsem szívesen pusztították el, s csak vonakodva tettek eleget a fejedelem parancsának.

Nem is egyszerre pusztították el az erődítményeket, sőt később a kurucok újból meg akarták erősíteni a vár maradványait. 1709-ben ugyanis *Károlyi Sándor* 9000 cöveket követelt a várostól az újból való erősítés céljára. Mégis mindez abbamaradt, sőt 1711-ben, amikor a szatmáriak már ingadoztak a fejedelem iránti hűségükben, *Károlyi* még a

várban megmaradt épületeket is fel akarta gyújtatni, s újév napján azt üzente a szatmáriaknak, hogy azokból minden használható anyagot, üveget, ablakot, sürgősen hordjanak el, s vigyázzanak városukra, nehogy az is leégjen.

A vár egykori területén játszódott le a kurucok tragédiájának legutolsó felvonása, a szatmári béke aláírása is 1711. április 29-én. A vár egykori éléstárában, a prófuntházban írták alá az okmányokat. Ez a ház a várkaputól jobbra feküdt.

Mégegyszer szó volt arról, hogy Szatmárvárat életrekeltsék. A császári seregek ugyanis a szatmári béke aláírása után még 1711-ben újból meg akarták erősíttetni. Ez azonban nem jutott tovább a szándéknál és tervezgetésnél.

1543—1705 közti 162 esztendő alatt milyen mérhetetlenül sok szenvedést hozott a közvetlen környezetében élő magyarságra, éppen olyan fontos szerepet játszott a három-, sőt egyidőben négyfelé szakított ország életében. Egyrészt Erdély kapuja és egyik kulcsa volt az erdélyi-királysági viszonylatban. Ezért volt mindig nagy stratégiai jelentősége annak, hogy fejedelmi, avagy királyi kézben van-e. Másrészt egyik legerősebb és legfontosabb végvár volt az Alföldön úrrá lett török felé. Éppen ezért az erdélyiek mindig éppen olyan jól vigyáztak arra, akár a császáriak, hogy török kézbe ne kerüljön, s bár azok többször kísérleteztek megszerzésével, mégsem jutott kezükre.

Szatmárvár gazdasági élete

Mint óriási polip, szívta ki Szatmárvár nemcsak Szatmár és Németi városoknak, de az egész Szamoshátnak, sőt a mögötte és tőle délre eső távolabbi tájak gazdasági életét, kerek másfél századon át. A török ugyan sohasem tudott mögéje behatolni, de azért mégis koldússá vált a környék lakossága, sőt el is néptelenedett a vidék, mert elvándorlásra kényszerítette az általa okozott nyomor a szegény jobbágyságot.

Tekintsük át most ennek a várnak gazdasági hátterét, mert nagyon érdekes lesz belepillantanunk abba, hogy egy-egy végvár eltartása milyen óriási teher volt a környező népre. Ezt a kérdést egyébként is még alig vetették fel egy-két végvárral szemben.

Szatmárvárnak, mint majdnem minden nagy várnak abban az időben, volt saját uradalma is, de amikor ennek jövedelméből nem futotta a vár fenntartása, akkor a környéki, sőt távolabbi vidékek lakosságát terhelték meg vele. Hiába volt Szatmár kir. város, szabad polgársággal, a vár fenntartása az ő vállaikat is földig görnyesztette, s amikor kegyetlen német várparancsnokok telepedtek a várba, mint pl. 1603-ban az ide vonult *Básta*, vagy az 1685-ben itt garázdálkodó *Caraffa*, a szatmári polgároknak vért izzadva kellett kiszorítani azokat a javakat, terményt és pénzt, amit ezek rájuk kivetettek. A várat ért számos ostrom

alatt az ostromló seregek tették koldussá és földönfutóvá a környéki népet. Nem egyszer égett le a két testvérváros, lakosai nem egyszer széledtek széjjel, máskor meg a másfelől menekülők lepték el Szatmárt és Németit.

1564 után tartósan császári kézre kerülvén Szatmárvár, és megkezdvén *Schwendi* annak modern kiépítését, a császári generális már érkezésekor sok-sok ezer embert hajtatott maga előtt, akikkel azonnal hozzálátott a munkálatokhoz. Egyúttal megszervezték a vár saját uradalmát is, amely időnkint olyan óriási terjedelmű volt, hogy nemcsak a közvetlen környezetére, hanem még igen távoli vidékekre is kiterjedt.

Szatmárvár legkorábbi számadáskönyve 1569-ből maradt fenn. (Orsz. Levt. Városi és kincstári iratok. Fol. Lat. 1337/I.) Éppen ebben az időben folyt legjavában a vár kiépítése. Tömérdek munkás dolgozott rajta; érthető tehát, hogy rengeteg terményt emésztettek fel. Ebben az évben a vár saját uradalmából befolyt bor mennyisége a következő volt: Csehardó, Széplak, Nagybánya, Szinyérváralja, Erdőd, Sárköz stb. határában fekvő saját szőllőből bevett bor kitett 361 urnát, egy urnát 32 pinttel számítva. (Egy urna megfelelt egy akónak, egy pozsonyi akó pedig 64 itcét, azaz kereken 54 litert tett ki.) Tizedben bevettek 1906 urna bort, kilencedben 26 urnát, s ezenkívül vásároltak is 4293 urnát, úgyhogy átszámítva kb. 3356 hl. bort vittek be a várba.

Búzából bevettek gabonatizedenként kévékben (gelima) számítva az egyes kerületekből a következő mennyiségeket: az óvári kerületből 3442, a németiből 3204, Szabó György kerületéből (Szinyérváralja, Sárkös, Sárközújlak stb.) 907, Csomory Baltazár kerületéből (Krassó, Kóród, Pettyén stb.) 194, Szabó Ambrus kerületéből (Nyírmegyes, Kántorjánosi, Jármi stb.) 2609, Pete Gáspár kerületéből (Gálospetri, Asszonyvására, Bagamér, Portelek stb.) 2100, a tasnádi bíró kerületéből 482, Veres Mihály kerületéből 640, a bélteki bíró kerületéből 163, Szász István kerületéből 1459, ...? János bíró kerületéből 2560, Barbil Antal kerületéből 1823, összesen mintegy 19 650 gelima búzát „in straminibus", azaz szalmástól; kilencedben bejött 1664, minden címen 26 795 gelima búza. Árpa befolyt összesen 414 (?) gelima, ami a magban bevettel együtt kitett 1070 köblöt. Zab bejött 1381 kéve.

A malmoktól is kaptak lisztet, mégpedig köblökben a következő mennyiségeket: a három szatmári malomból 430, a két németiiből 141, az óváriból 155, a szamosbecsiből 71, a parlagi, a két újvárosi, csegei, kishodosiból együtt 54, más malmokból 114 összes címen 1162 köblöt.

Állatokból a következő mennyiséget vette be a vár: szarvasmarha 238, juh és bárány 3858, sertés 723 darab, ezenkívül sonka 916 darab, szalonna 332 oldal, továbbá teknősbéka Zazárból és Paptelekről.

Mindezeken kívül fel van jegyezve a számadási könyv bevételei közé kősó 1540 darab, vaj 198 pint, sajt 352 darab, „bronza" 38 darab, méhkas a saját birtokról és tizedből 419, méz 181 pint, viasz 137 urna,

méhser 25 pint, ser 17 pint, komló 200 köböl, továbbá vas, malomkő stb., végül 512 darab juhbőr. Behoztak még a fentieken kívül malacot, marhabőrt, faggyút, zsindelyt, egyszóval mindent, amire egy épülőfélben lévő vár nagy szervezetének szüksége volt.

Amikor a vár 1562-ben a király birtokába jutott, hiába hivatkoztak a szatmáriak királyi kiváltságleveleikre, mégis kivetették rájuk a beszolgáltatást, s így jobbágyi sorba taszították őket.

1562 után egymást éri a sok összeírás, amelyekben mindent számbaszedtek, amire a várnak szüksége lehet a környékbeli lakosság, s főleg a várbirtokon élőknek terményeiből.

1569-ből a fenti számadáskönyvi adatokon kívül egy másik összeírás (U. et C. Fasc. 47. No. 35.) kimutatja, hogy mi volt a termés Szatmárvár saját birtokán. Akkor összeírtak Óvári, Daróc, Szatmár stb. községekben, amelyek mind a várbirtokban voltak, 5476 gelima búzát, 371 gelima árpát, 901 gelima zabot. Ugyanakkor szénát kellett belszolgáltatniok többek között Szatmár, Erdőd, Porcsalma, Domahida, Váralja, Erdőszáda, Kishodos stb. községeknek.

Ebben az időben már egész tartománya volt Szatmárvárnak. Egy 1570-es összeírásban a következő falvak és városok tartoztak ebbe a vártartományba:

Alsóboldád	Erdődszáda valach port.	Középhomoród	Résztelek port.
Apácafalva	Ekeritó	Kisszokond	Soós
Alsószopor	Felsőboldád	Kékes oláh	Sándorfalva új
Alsófernezely	Farkasaszó	Lophágy	Sándorfalva régi
Béltek opp.	Feketefalu	Mogyorós	Tóthfalu oláh
Balatafalva	Feren... alsó	Mysoka	Tőkés
Batiz	Felsőhomoród	Medes	Válaszút
Barlafalva	Felsőszokond	Magyarkékes	Udvari
Csikófalva	Győrös	Misztótfalu	Szakasz
Csegöld opp.	Gyöngy	Nántü	Színfalu
Csinger Jánosi	Ghéres	Németi opp.	Szoldobágy
Dobra	Györkefalva	Oláhtótfalu	Nagyszokond
Daróc	Homoród közép	Oláhterebes	Kisszokond
Dobranica	Rente-Homoród	Piskáros	Szamostelek
Dajkafalva	Hirip	Papbikó	Szopor felső
Erdőd nagy	Hidegkút	Pusztatelek	Sziliste
Erdőd kis	Ivacskófalva	Petheő opp.	Szakálasbikó
Esztro valach. poss.	Ilosva portio	Porcsalma port.	Szatmár oppidum cum suburb.
Erdőd Hung.	Kisnántő	Rákos	
		Remetemező	

Ezek együtt 77 községet tesznek ki, de közülük egyesek nem voltak teljes egészükben a vár birtokában, hanem csak bizonyos számú telek

a községből. Ez azonban még nem a teljes és végleges területe Szatmárvár tartományának. A király és *János Zsigmond* közti háború után ugyanis ekkorra még nem alakultak ki véglegesen a birtokviszonyok. Egy másik, 1570-es összeírás három váruradalmat sorol fel. Ezekből a szilágycsehi 43 községet, az erdődi 49 falut tesz ki, végül a harmadik Biharban terült el 34 faluval, összesen tehát már 126 községe volt Szatmárvárnak.

Az uradalmak szerencsétlen jobbágyságán kívül más javak is szolgálták a vár bevételeit, így malmok, révek, vámhelyek. Óvári és Erdőszáda révjei, Erdőszáda, Sárköz, Zazar, Domahida, Daróc, Sülelmed, Margita, Zilah, Paptelek, Nagyrát, Újvárhely vámjai szintén a vár bevételeit gyarapították.

Voltak szénégető telepei a puskaporhoz szükséges szén előállítására, pl. Krasznabélteken.

A váruradalom határai gyakran változtak, illetve bővültek. 1585-ben pl. a következő falvakból az alábbi számú jobbágyokat adták át a várbirtokhoz: Sárközön egésztelkes 26, féltelkes 50, szabados 3, házas zsellér 9, háznélküli 4. Udvariban összesen 129 jobbágy. Bélteken egésztelkes 81, házas zsellér 42. Szamos . . . (becs?)-en 24 jobbágy, 18 zsellér, s volt 5 pusztatelek.

A pusztatelkek száma a későbbi összeírásokban mindinkább emelkedik, az egész- és féltelkes jobbágyoké csökken, mert a vidék már erősen kezdett elnéptelenedni. Az 1569-i összeírásban pl. Szatmáron már csak a következő volt a jobbágyok száma: 213 jobbágy, 108 elhagyott telek, Németiben pedig 153 jobbágy és 68 pusztatelek.

Az 1579-i összeírásban (U. et C. Fasc. 152. No. 5.) volt Szatmáron egésztelkes jobbágy 7, féltelkes 30, 1/3 telkes 12, negyedtelkes 37, a suburbiumban pedig (Hóstát) egésztelkes 13, feles 16, harmados 5, negyedes 25, vagyis összesen már csak 145 jobbágycsalád. Németiben találtak ugyanakkor egésztelkest 87, feles 54 jobbágyot, továbbá 5 család szabadost és halászt, zsellércsaládot és pusztatelket 18-at.

Mindkét város adózott ekkor a várnak a gabona, zab, bor, méh, korcsmai bormérés és a kaszáló után. A két város évi adója ebben az évben 1319 frt és 67½ dénárt tett ki, ami akkor igen nagy összeg volt, hiszen láttuk, hogy a várépítő *Baldigara* tízhavi munkájáért nem kapott többet, mint 70 frt-t.

1583-ban az egykori *Báthory* birtokban, amely valamikor Somlyóvárhoz és Szinyérváraljához tartozott, Lázári, Bozontha (?), Udvari, Misztótfalu, Szinyérváralja, Szamostelek, Parlag, Bathyoez (?), Újváros községekben és az Avasság 9 falujában már nem találtak többet, mint 157 jobbágyot és 18 zsellért, annyira szétszéledt már a várbirtok lakossága. Éppen ezért kellett a vártartomány területét mindinkább növelni. (U. et C. Fasc. 152. No. 5.)

1583-ban összeírták az egykori *Drágfi*-féle, vagy erdődi birtokban

lévő falvakat, amelyek akkor már Szatmárvár tartozékai voltak. Érdekes ez a névsor, mert bizonyítja, hogy milyen változó volt a vártartomány állománya. Ebben az összeírásban vannak falvak, amelyek az 1569-iben még nem szerepeltek, sőt még máramarosi falvakat is találunk köztük. Viszont számos olyan falu neve hiányzik, amelyik az előzőben még benne volt. Ezek vagy azért hiányoznak most, mert a királyság és Erdély közti birtokviszonyok kialakulásával kiestek Szatmárvár birtokából, vagy azért, mert közben egészen elpusztultak.

A vár ezen egyik birtokában a következő falvakat írták össze:

Nagyerdőd	Résztelek	Verebes	Hirip
Kiserdőd	Uizoka (?)	Ilosva	Remetemező
Soós oppid.	Felsőboldád	Szamosbecse	Balatafalva
Udvari oppid.	Lopágy	Domahida	Barlafalva
Sárköz	Györös	Kishódos	Papbikó
Közép-homoród	Meddes	Esztró	Válaszút
Mogyorós	Kisszokond	Giengi (Gyöngy)	Ziliste
Színfalu	Szakács	Felsőszopor	Szakállasbikó
Ivacskófalu	Alsóboldád	Alsószopor	Aranyos
Rente-Homoród	Apácafalu	Gyéres	Csomany (?)
Száldobágy	Béltek	Daróc	Farkasaszó
Kisnánd	Dobra	Piskáros	Pethő
Szokond	Nántő	Zihor-falva (?)	Csegöld
Ökörítő	Rákos	Magyar-erdőszáda	Porcsalma
	Csengerjánosi		Felsőhomoród
	Oláherdőszáda		Oláhtótfalu

Az összesen 61 faluban mindössze 1134 jobbágy volt, s ha talán egyesekben voltak más birtokosoknak is jobbágyaik, mégis jellemző, hogy mennyire elnéptelenedett ekkorra Szatmárvár birtoka, hiszen falvankint átlagban nem volt több 18 jobbágynál. Ezekben a falvakban összesen csak 220 zsellér lakott.

Ugyanebben az összeírásban még néhány máramarosi falu is szerepel, de nincsenek benne az előbbi bihari falvak: Bocskó, Lonka, Karácsonyfalva, Illésfalva, Kerőczmező (?), Rahó, Suhatag, Hernecskő (?), Újfalu, Körtvélyes.

Csak a XVI. század legvégére alakult ki véglegesen a váruradalom. 1592-ben Szatmárvár tartományában *Bagossy* szerint négy uradalom volt, mégpedig az erdődi uradalom 37 faluval, az erdőszádai 13 faluval, a bányai 18 faluval, az avassági 27 faluval. Hozzátartozott még ezeken kívül Szatmár Hostánca is. Összesen tehát 95 falu egész gazdasági életét vette igénybe Szatmárvár fenntartása. Ezekben a falvakban együtt 976 egésztelkes, 503 feles, 29 harmados, 62 negyedtelkes jobbágy dolgozott a várnak, s rajtok kívül még 220 zsellér és szabados. Össze-

sen 1570 családot tesz ki, akik mind a várnak éltek és dolgoztak. Ha pedig a termelő földek területében fejezzük ki a várnak ezt az óriási uradalmát, 50 160 holdnyi terület termelt a várnak.

Vessünk most egy pillantást arra, hogy a két testvérvárosra miként nehezedett rá a vár eltartása.

Az 1583-ban Szatmárváron és Németiben összeírt jobbágyok telkeit összegezve azt kapjuk, hogy a Hóstátot is beleértve, csak itt összesen 7160 holdnyi föld volt a várbirtokban. Bár a vár jobbágyain kívül volt még a városokban más lakosság, iparosok, kereskedők, nemesek is, ezeknek már mégis aligha lehetett számbajövő birtokuk az akkor alig használható állapotban lévő határban a váruradalom földjein kívül.

Hogy a távoli falvak, bihariak, máramarosiak miképpen jutottak Szatmárvár birtokába, annak az a magyarázata, hogy erdélyi és királysági várak gazdacseréje esetében az elveszett várhoz tartozó falvakat, ha azok innen maradtak a határon, egy másik, megmaradt várhoz csatolták. *Bagossy* említi, hogy időnkint még Arad megyében fekvő falvak is tartoztak Szatmárvár uradalmába.

A legnagyobb terjedelmét 1592-ben elért Szatmárvári uradalom a XVII. század elején már kezdett csökkenni. Így pl. 1634-ben Szatmáron és Németin kívül már csak 45 faluja volt, amelyek a következő uradalmakba voltak beosztva (U. et C. Fasc. 47. No. 1.):

I. erdődi urad.	II. erdőszádai urad	III. daróci urad	IV. avassági urad.
Nagyerdőd	Aranyos	Daróc	Tartócz
Kiserdőd	Vitály	Nántü	Tözsöfalu
Soós	Oláhfalu	Terebes	Kányaháza
Gyürös	Farkasaszó	Rákos	Komorzán
Lophágy	Válaszút	Gyöngyfalva	Bujánháza
Felsőboldád	Papbikó	Gyéres	Tered
Alsóboldád	Barlafalva	Györkefalva	Bikszád
Nagyszokond	Szakállasbikó	Pusztatelek	Ráksa
Szoldobágy	Sziliste	Bajfalva	Turvékonya
Apácafalu		Nyegrefalva	Lekence
Kenfalva			
Medes			
Pusztamánd			
Mogyorós			
Felsőszokond			
Résztelek			
16 falu	9 falu	10 falu	10 falu

Úgylátszik, hogy ebben az időtájban volt legkisebb a várbirtok. 1642-ben (U. et C. Fasc. 47. No. 3.) már 50 falut sorolt fel benne az újabb összeírás. Egyes falvakat már nem találunk köztük, mint pl.

Kenfalu, Tözsöfalu, Vitály, Farkasaszó, viszont közéjük került Piskáros, Felsőfalu, Oláhkékes, Misoka. Ezen időtájt egyébként eléggé bizonytalanok voltak az egyes falvak nevei, mert lakosságuk állandóan cserélődött, s nemzetiségileg is változott. Ha áttekintjük e várbirtok falvainak sorát, kétségtelenül szemünkbe tűnik, hogy túlnyomórészük lakossága ma már nem magyar nemzetiségű. Sőt igen sok községben már akkor sem volt állandóan megtelepedett lakosság, hanem hegyi vándorpásztorok szálltak be időkint beléjük, akik törzsfők alá voltak sorolva, akiket vajdáknak mondottak. Így is írták össze őket, vajdaságok szerint 1634-ben. Ekkor a váruradalomban a következő vajdaságok voltak: a gyűrűsi vajdaság 5 faluval, a barlafalusi vajdaság 7 faluval, a részteleki vajdaság 4 faluval, a többi falvak meg nem voltak vajdaságokba sorolva, mert valószínűleg már megállapodottabb lakosságuk volt.

Valószínű, hogy éppen a lakosság folytonos vándorlása, mozgása miatt kellett olyan sűrűn tartani összeírásokat, s ezért változott folytonosan a vártartomány közigazgatási beosztása is.

A XVII. század második felében talán már kissé megcsillapodott Szatmárvár tartományában a nép mozgása. Az 1664-i összeírás (U. et C. Fasc. 47. No. 10.) már egészen más képet mutat, mint az előbbi. Ebben már ispánságok, vajdaságok, kuriák szerint van összeírva a birtok lakossága. Valószínű, hogy a megállapodott magyar falvak ispánságokba, a mozgó vándorpásztorság vajdaságokba voltak ekkor sorolva.

A vártartomány javainak összeírásából a következő kép tárul elénk ekkor:

1. Szatmári javak: *a)* Várbeli javak; *b)* A városon kívüli javak; *c)* Szatmár városa és annak „hostattya"; *d)* „Német" város.

2. Erdődi ispánság alja: 4 falu és puszta.

3. Darolc ispánság alja; 15 falu és puszta Itt meg kell jegyeznünk, hogy az összeírásokban többször előforduló Daróc az volt, amely a Kraszna mellett fekszik.

4. Győrösi vajdaság alja: 13 falu és puszta.

5. Részteleki vajdaság alja: 7 falu és puszta.

6. Barlafalusi vajdaság alja: 15 falu és puszta.

7. Avasi vajdaság alja: 16 falu és puszta.

8. Pálfalvai kuria Ombod és Amac falvakkal és egy kétkerekű szamosi malom.

9. Bányavidéki vajdaság alja: 15 falu és puszta.

Ez össszesen 87 falut és pusztát tesz ki, tehát a vártartomány területe újból tágult.

A Szatmárvárban levő javakat az összeírás így részletezi: egy udvar, az udvarbíró háza („Ubrizy-ház"), ecetes ház, az Ubrizy-ház alatt való pince, istálló, az ecetes és szalonnás-ház „héa", sütő-ház, új pince, prófuntsütőház, granarium-ház. Természetesen nincsenek felsorolva a katonai épületek.

A váron kívüli „jók": egy jégverem a vár árka mellett, a vár kapuja előtt egy mészárszék, de ezt „a németek elrontották", egy majorház sövénykerítéssel, szalmafedéllel, három szobával, pitvarral, kamrával; egy malomház, előtte a Szamoson „két bokor kin fögő haios malom ür haioival együtt", „ezen malomnak mind gattyą mind ür haioi most jók ujak".

Németi város határában három nyomásban voltak a várföldek, még pedig az első nyomásban 47 hold, a másodikban 41 hold, a harmadikban 21 „öreg hold". Ezeket külső jószágokkal szántják. Ezek persze csak a vár saját földjei voltak.

Egy évtized múltán, az 1674-i összeírásban (U. et C. Fasc. 47. No. 13.) némileg változott a kép, amit a vár igazgatási beosztása mutatott. Ekkor a következő volt:

1. Szatmári javak: *a)* Vári javak; *b)* Külső javak; *c)* Szatmár városa és külvárosa; *d)* Németi városa.

2. Officiolatus Erdődiensis: Nagyerdőd, Kiserdőd, Soós, Madarász.

3. Voyvodatus Győrösiensis: Győrös, Medes, Alsószokond, Felsőszokond, Lopágy, Felsőboldád, Alsóboldád, Missoka.

4. Voyvodatus Résztelekiensis: Száldobágy, Szinfalu, Magyorós, Résztelek.

5. Voyvodatus Barlafalusiensis: Barlafalva, Ujfalva, Oláhtótfalu, Selestie, Papbikó, Válaszút, Szakálasbikó.

6. Voyvodatus Bányavidékiensis: Sándorfalva, Gyergyánfalva, Pusztatelek, Bajfalva, Nigrafalva.

Mindez összesen csak 28 falut tesz ki a városokon kívül, a líz év előtti 87 faluval szemben, tehát meglehetősen megcsappant a várbirtok javainak terjedelme.

Az 1674-i összeírás szerint a szatmári határban a királynak két szántója volt, egy 70 és egy 155 köblös, de ez akkor nem volt bevetve. A németi határban három fordulóban volt 47, 41 és egy 21 köblös földje.

A falvak lakosságában ekkor már tömérdek volt a szökevényekként feljegyzettek száma. Csak Nagyerdődöt említsük meg, ahol az összeírt 97 jobbágyból 29 volt szökevény, 11 meg özvegyasszony volt.

Szatmárvár uradalma a XVII. század vége felé már nem állott szilárd alapokon, sőt felbomlóban volt már terjedelemben, a falvak számát illetőleg, nemkülönben jobbágyi munkaerőben is. Talán éppen ez volt az oka, hogy valószínűleg megromlott a vár ereje, s elhanyagolt állapotba juthatott, ezért látta már *II. Rákóczi Ferenc* csak sövénypalánknak.

Hogy mennyire elsorvadt már a vár jobbágyi munkaereje, arra igen érdekes világot vet a vár utolsó birtok-összeírása 1701-ből. (U. et C. Fasc. 168. No. 26.) Ekkor Szatmárvár uradalmához tartozó Szatmár megyei falvak jobbágyainak és szökevényeinek száma így alakult:

Falu	Jelenlévő	Szökevény	Falu	Jelenlévő	Szökevény
Oláhújfalu	10	9	Gyűrűs	6	14
Oláhtótfalu	10	6	Nántű	10	9
Szeleste	7	14	Rákosterebes	8	2
Barlafalu	12	27	Madarász	28	49
Válaszút	4	16	Meddes	egészen puszta	11
Szakállasbikó	10	11	Lophágy	„ „	17
Papbikó	6	23	Kisszokond	„ „	6
Mogyorós	9	21	Nagyszokond	„ „	11
Szinfalu	6	25	Felsőboldád	„ „	7
Száldobágy	7	11	Alsóboldád	„ „	4
Soós	8	2			

A 21 faluban tehát nem volt több 141 jobbágynál, de a szökevények száma viszont 295 volt, s hat falu meg teljesen ki is ürült.

Érdekes, hogy mely idegen falvakba szöktek legtöbben: Portelek, Királydaróc, Kozárvár, Veresmart, Kővár, Szilvás, Csög, Csomaköz, Zsadány, Vasad; de ezeken kívül voltak szökevények a szatmári vár jobbágyai közül Hatvanban, Szilágymegyében, Erdélyben, Diószegen Fejértón stb. Kitetszik ebből, hogy nagyrészt vagy erdélyi, vagy pedig olyan királysági helyeken, amelyek nem tartoztak a vár uradalmához. Mindez kétségtelenné teszi, hogy a vár embertelen beszolgáltatásai és robotja ürítette ki a vár környékén levő falvakat.

Ahogy már mondottuk, jöttek helyükbe frissen a havasok népéből, akik még nem tapasztalták meg, hogy mit jelent Szatmárvár jobbágyának lenni. Nem kétséges, hogy Szatmárvár fenntartása és gazdasági élete egyik legkomolyabb oka annak, hogy uradalmának népessége nemzetiségileg is kicserélődött. Nem csoda tehát, sőt nagyon is érthető, hogy a szatmári nép már inkább kívánkozott a török alá, mint a császári Szatmárvár jobbágyának lenni. *Orteliusban* olvassuk, hogy 1662 februárjában egy foglyot vittek Szatmárvárba, aki bevallotta, hogy a szatmári bíró küldte a váradi basához azzal az üzenettel, hogy hajlandók neki Szatmárt átadni. Erre a bírót elfogták és Kassára hurcolták. Éppen ebben az időben a kegyetlenségéről hirhedt *Heister* generális portyázott Szatmár környékén. (*Ortelius* redivivus et continuatus, 1665. II. kötet, 212. lap.)

Hogy az az óriási teher, amit a vár fenntartása jelentett környezetére, főleg a két városra, milyen hatással volt ezek népességére, el lehet képzelni. Mindkét város túlélte ugyan a várat, de a végén már nem azok a városok voltak, amik a vár építése előtt. A XVI. század közepén még fejlett városi életet éltek, de a XVII. század végén már sem népük, sem településük, sem közjogi helyzetük nem az volt, ami előbb.

Kitűnik végül a vár gazdasági életének feltárásából az a fontos hadtörténeti tanulság is, hogy egy-egy nagy végvárunk ereje nem csupán védelmi műveinek célszerű voltától, nem a benne levő várőrség

számától, vagy vitézségüktől, nem az ágyúk mennyiségétől, hanem igen nagy mértékben gazdasági hátterük erejétől is függött, s hogy a magyar végvárakat nem csak várőrségük vére, hanem a környező táj jobbágyságának munkája, izzadása és gyötrelme is egyaránt védelmezte. Egy törökkori végvár fennállása tehát nem csak katonai, hanem gazdasági-szociális probléma is volt, sőt itt a magyarság peremvidékén egyúttal súlyos nemzetiségi probléma is.

Források és irodalom

Nyomtatott forrásból merített adatainkat illetőleg mindjárt a szövegben hivatkoztunk a szerzőre hogy a számjegyzetekkel való hivatkozás folytonos ismétlését elkerülhessük. A levéltári forrásokat viszont minden fontosabb adatra vonatkozólag szintén a szövegben megadtuk. Ez az eljárás lehetővé tette, hogy forrásaink és a felhasznált irodalom jegyzékét fejezetenkint módszeres összeállításban közölhessük.

1. fejezet. Szatmárvár építéséről e várral elsőként foglalkozó *Bagossy Bertalannak* „Szatmár németi története" (Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai c. sorozatban Szatmárnémeti kötete) (1907) művében jóformán semmi adata sincsen még. Azóta azonban megnyíltak a levéltárak is a kutatók előtt, s több külföldi munka jelent meg erre vonatkozólag. Főleg *Maggiorotti, Leone Andrea* „Architetti e architetture militari" (Roma, 1936.) c. műve II. kötete tartalmaz igen becses anyagot.

Baldigara, Ottavio magyarországi várépítéseiről *Pataki Vidor:* „A XVI. századi várépítések Magyarországon" (1931.) c. értekezése emlékszik meg elsőnek. Ugyanerről több adat olvasható *Balogh Jolán:* „Vég-Várad vára" (1947) c. értekezésében is. *Baldigara, Giulio* Szatmárvár építéséért felvett munkabére nyugtáját az Orsz. Levtár Városi és kincstári iratok c. gyűjtemény Fol. Lat. 1337/I. p. 66 alatt találtuk meg.

Schwendi Lázárnak Szatmárvár építése körüli szerepéről *Maggiorotti* fenti műve és *Bizzozeri* „Notitia particolare . . . de Regni D'Vngheria" (Bologna, 1686.) c. műve emlékszik meg:

A torinoi és szatmári vár alaprajzának azonossága a Széchenyi Könyvtár kézirattárában a Fol. Germ. 61. k. 14. lapján látható ábrával bizonyítható.

Szatmárvár XVIII. századi állapotáról *Gyurikovits György* egyik kézirata emlékezik meg, amely egy *Rupp* nevű német szerzőt idéz. (Széchenyi Könyvtár kézirattára, Fol. Hung. 1248 sz.)

2. fejezet. Szatmárvár és a Szamos egymáshoz való viszonyára vonatkozó anyagunk legfőbb forrása saját helyszíni tanulmányaink és beható térképtanulmányok voltak. Felhasználtam *Fodor Ferenc:* „A Szamoshát ősvízrajza" (1953.) c. tanulmányomat is. Az átvágásról szóló XVI. századi anyag *Bartók Gábor:* „Szatmár-Németi szab. kir. város egyházi és polgári történetei" (1861.) c. műből származik. A Szamos régi folyásáról *Nógrády László* írt a fenti városi monográfiában.

Szatmárvár szerkezetéről és külső képéről eddig csupán annyit tudtunk, amennyit *Bagossy Bertalan* közölt fenti művén kívül. „A hajdani Szatmárvár helye, neve, keletkezése" (1907.) c. értekezésében is. Saját adataim a következő hiteles kézirati térképek és metszetek felhasználásából származnak.

1. „Loca In vngaria Recepta ab Invictis Imp. Max. II. Die Orter so nevlich in Vngern ein genommen sein". (156—?) — Az eredeti helye Wien. Lichtenstein hg. gyűjteménye, fotokópiája a Magy. Hadtört. Levtár Térképtárában H. III. a: 1. Kisméretű térkép ez és csak a vár kicsi alaprajzát adja.

2. *Nicolo Angielini* XVI. századbeli császári hadimérnök térképe Szatmárról és környékéről az 1554-i (?) szatmári csatáról. Az eredeti helye Wien, National Bibliothek, Handschriften-Sammlung, Cod. 8609. Lehetséges, hogy csak a XVI. század legutolsó éveiben készült. Megjelent a Hadtörténeti Közlemények 1932 évfolyamában is.

3. *J. M. Lerch* prágai rézmetsző „Zattmar" c. rézmetszete, amely *Gualdo Prioratо:* „Historia de Leopoldo Cesare", (Wien, 1670.) c. mű 456. lapján jelent meg. 370x280 mm méretű szép metszet. Kétségtelenül felmérés alapján készült, s rendkívül pontosnak bizonyult. Hogy ki rajzolta a helyszínen, arról nincsen tudomá-

sunk. Leheteséges, hogy a várat 1569—70-ben először felépítő *Giulio Baldigara* eredeti rajzait használhatta fel *Lerch* prágai rézmetsző. Mivel rajzolója ismeretlen, tanulmányunkban *Priorato*-féle térképnek nevezzük, mivel az ő művében jelent meg először. Mértékarányát 1:5000-nek állapítottuk meg. *Priorato* után többen is közölték mivel addig ez az egyetlen szatmári váralaprajz volt ismeretes. Leközlései időrendben a következők:

Szirmay Antal: „Szatmár vármegye fekvése..." (1809—10).

Bagossy Bertalan: „Szatmár-Németi története". (1907)

Maggiorotti, Leone Andrea: „Architetti e architetture militari". (1936)

Ez a *Priorato—Lerch*-féle alaprajz lekisebbített és leegyszerűsített alakban csakhamar több helyen is megjelent metszetként. Ezekből említsük meg *Happelius:* „Thesaurus Exoticorum..." (Hamburg, 1688) c. művet, amelyben „Zackmar" címmel foglal helyet. Ez már csak általánosságban jelzi a város alaprajzát. Metszője *van der Berg*. Úgylátszik, hogy számos más metsző innen vette aztán át.

4. „Eigentlicher Grundriss der Festung Baw zu Zätmar. Ao. 1666. — Szerzője ismeretlen, de minden valószínűség szerint *Lucas Georgius Ssicha* császári hadimérnök. Mértékaránya 300 veriungte Klafter = (125 mm, azaz kb. 1:4530). Vízrajza az eredetin kékkel van rajzolva. Az eredeti kézirat helye Karlsruhe, Kartensammlung des grossherz, Haus-Fideikomisses, XIII—64. (Lásd Glaser-katalógus 227. sz.) Fotokópiája megvan a Műemlékek Orsz. Központjában. (4. ábra).

4/a. A karlsruhei gyűjteményben CV. Band. Nr. Folio 57. sz. alatt van „Zakmar" címen egy helyzetrajz, amely a Szamos egy hosszabb szakaszát szigettel ábrázolja. (Glaser-katalogus 325. sz.). Ez kétségtelenül *Angielini* rajza, mert a rajta lévő topografiai anyag egészen hasonló a Wien, Nation. Bibl. Handschr.-Samml. Cod. 8609. sz. a. lévő, (fenti 2. sz. térképünk) anyagához. Keletkezését az 1660-as évek előtti időre teszik. Még ezen is jól látható a vár építését megelőző időkben fennállott régi kastély abban a zúgban, ahol a Szamos két ága ismét egybefolyik, továbbá úgy a szatmár, mint a németi templom, ugyanazon helyeken, hol most e városok ref templomai állanak. Ennek rajzát nem közöljük, csak anyagát használtuk fel.

5. „Zatmar. Ist Eine Festung in Ober Ungarn In Einer Insel gebaut auf diesse Art wie hier Zuersehen". — Szerzője ismeretlen, de valószínűleg *Daniel Specklin* császári hadimérnök. Kelte *Glaser* szerint 1690 körül lehet, de lehetséges, hogy valamivel előbbi. Az eredeti kézirat nagysága 291x294 mm. Mértékaránya: „echelle de Mille pas commune" = (90 mm). Az eredeti helye Karlsruheban a VIII.—10. K. alatt (Glaser-katalógus 76. sz.). Fotókópiája megvan a Műemlékek Orsz. Központjában. Nem közöljük, de felhasználtuk.

5/a. A karlsruhei gyűjtemény XVIII. Band Nr. 58. alatt fekszik még egy térkép a vár alaprajzáról (Glaser-katalógus 328. sz.) Ezt *Daniel Specklin* készítette a XVII. század elején. Lényegében azonos az u. ottani VIII. Band. 10. K. alatti térképpel (Glaser-katalógus 76. sz.) Úgylátszik, hogy valamivel később kelt, mint az 5. sz. térképünk, mert a Szamos két ágának a várral szemben lévő hídfőit tökéletesebben kiépítve ábrázolja. Feltünteti ez a Szatmár várost bekerítő palánkot is. Címe: „Stade Zathmar". Németit „Die Nimet"-nek nevezi. Ez az egyetlen térképünk, amely a Szamos balpartján feljegyzi a „Hosstans" nevét. (5. ábránk.)

5/b. A wieni Nation. Bibl.-től kaptam még egy váralaprajzot. Ennek azonban sem szerzője, sem keltezése, sem gyűjtemény-száma sincsen, s csak annyit tudnak róla, hogy Szatmárvár alaprajza. Ez az alaprajz is pentagonalis szerkezetet mutat, s más szatmárvári alaprajzokkal egybevetve, valószerűnek látszik. Igen jól és részletesen látható rajta a sarokbástyák szerkezete, valamint a várból kivezető két híd is. A várbeli épületek sakktábla szerű elrendezése azonban nem fedheti a valóságot, s így ezt az alaprajzot valószínűleg csak egy építési tervnek kell tartanunk. Ugyanez az alaprajz azonos a karlsruhei gyűjtemény XV. Band. Nr. 56. sz. alattival (Glaser-katalógus 324. sz.), ahol *Angielini* neve alatt szerepel. Nem közöltük.

A vár részletes tervei közül egyet sikerült felhasználnom, s ez a következő:

6. A karlsruhei gyűjteményekben a fentebb 4. sz. vártérképünk alatt közölt alaprajz részletes tervei és függőleges metszetei. Szerzője ismeretlen, de valószínűleg *Lucas Georgius Ssicha*. Rendkívül értékes adatai vannak a vár méreteiről. Eredetije a karlsruhei gyűjteményekben XIII.—65. sz. alatt fekszik (Glaser-katalógus 228. sz.) Fotokójiája megvan a Műemlékek Orsz. Központjában is. (6 ábránk).

A *Priorato*-féle alaprajz kivételével a fenti alaprajzok és térképek közül egyetlen mást sem ismertek és nem közöltek magyar művek.

Szatmárvár látképei már valamivel ismeretesebbek voltak a magyar kutatók előtt. E látképekből a következőket használtam fel:

7. „Zackmar."—Szatmárvár látképe a Szamos felől, valószínűleg a déli oldalról. Szerzője *Glaser* szerint *Lucas Ssicha*. Mérete 497x375 mm. Eredetije a karlsruhei gyűjteményekben van XII.—62. sz. alatt. (Glaser-katalógus 225. sz.) Fotókópiája meg van a Műemlékek Orsz. Központjában is. (7. ábránk.)

Ezt a látképet Bécsből is megkaptam, ahol az a Nation Bibl. Cod. 8609. No. 47. sz. alatt fekszik. Nem tudni, hogy az is eredeti-e, avagy csak a karlsruhei másolata.

Ezt a látképet számos munka leközölte rézmetszetben, majd a későbbiek nyomásban. Ezek közül említsük meg a következőket:

„*Ortelius* redivivus et continuatus", c. műben (Nürnberg, 1665) megjelent „Urbs et fortalitium Zatmaria in Ungeria munitum a Rodolfo II." címen. Itt szerzője is meg van nevezve: *L. S.* fecit, tehát kétségtelenül *Lucas Ssicha* készítette. (II. kötet 212. lap). Mivel e metszet és az eredeti karlsruhei kézirat között némi különbség mutatkozik, nem ugyan lényegben, hanem csak a vár előtere emberi alakjai között, lehetséges, hogy az eredeti nem *Ssicha*, hanem esetleg *Gerhard Grass* műve, mert *Ssicha* a metszetben aligha változtatta volna meg eredeti alakjait, ha saját eredetijét metszette volna rézbe.

Tovább közli ezt a látképet *J. U. M.*: „Pannoniens Kriegs und Friedens-Begebnüsse" c. munka 74. lapja (Nürnberg, 1686). Itt 84—48 mm metszetben foglal helyet, amelyet *Johann Jacob Vogel* metszett rézbe.

Ugyancsak közli *P. Coronelli:* „Regno di Ungheria" c. mű, amely kb. a XVIII. század legelején jelent meg. Itt a munka 45. lapján találjuk „Zatmr" (sic!) címmel.

Bagossy Bertalan fentebb idézett történelmi munkája 205. lapján közli ezt a látképet ismeretlen forrásból. Ezen a látképen a következő felirat olvasható: „Anno 1672 den 9/19 Marty ist ein solcher Comet in Hungern morgens 4 bis 6 uhr täglich gesehen worden". Ez a felírás a rajta látható égi csodára vonatkozik. Ennek is meg van másítva az előtere az eredetihez képest, s persze az eredetin az itt megrajzolt égi csoda sem látható.

8. „Zackmar". Szatmárvár látképe a várkapu felöli oldalról, észak felől. Szerzője *Glaser* szerint *Lucas Ssicha*. Eredetije e karlsruhei gyűjteményekben van XII.—63. sz. alatt (Glaser-katalógus 226. sz.), Az előbbi látképünknek testvér-képe, Fotókópiája meg van a Műemlékek Orsz. Központjában is. Ezt a látképet megkaptam a bécsi Nation. Bibl.-ból is, ahol Cod. 8609. sz. alatt fekszik, Nem tudjuk azonban, hogy melyik az eredeti, a karlsruhei-e, avagy a bécsi, mert a kettő teljesen azonos. (8. ábránk).

Ez a látkép is számos műben jelent meg rézmetszetben. Csak néhányat említsünk meg ezekből az alábbiakban:

„*Ortelius* redivivus et continuatus" c. mű I. kötete végén az F. XIX. sz. metszet „Abbildung der Vöstung Sacmar in Ungarn. 1665." címen szerepel. Ez a metszet azonban a várat egy vízmosásos dombon ábrázolja. Ez úgy származott, hogy az eredeti látképen a vár jobbszárnyát hibás perspektívikus ábrázolással fölfelé való emelkedéssel ábrázolták, amit a későbbi rézmetszők, úgy néztek, hogy a vár jobbszárnya dombra emelkedik, ezért tehát eléje domboldalt metszettek mély vízmosásokkal. A metszet a város nevét is másképpen írta. Az eredeti látképen „Zackmar", a metszeten „Sacmar".

Ezt a hibából származó agyagos, vízmosásos dombot azután *Ortelius* nyomán számos más metszet is átvette. Ilyeténképpen látjuk ezt a látképet még a következő metszeteken:

I. U. M. „Pannoniens Kriegs- und Friedens-Begenüsse" (Nürnberg, 1686.) c. mű 88. lapján 84x48 mm nagyságban *Johann Jacob Vogel* metszette.

Ugyanez jelent meg *Bagossy Bertalan:* „Szatmármegye története" c. tanulmánya 439. lapján 100x78 mm nagyságban.

Vannak azután Szatmárvárnak olyan látkép-metszetei is, amelyek méginkább el vannak rajzolva, de eredeti forrásuk csak a fenti két karlsruhei látkép lehetett. Ilyenek pl. a következők:

„Zatmar". Megjelent *Anthoni Ernst Burghard von Birckenstein:* „Erzherzogliche Handgriff dess Zirkels und Linials", (Wien, 1686.) c. műben.

Ugyanezt láthatjuk *Burkhard von Puerckenstein* (minden valószínűség szerint azonos az előbbi szerzővel): „Auserlesener Anfang zu den hoechstnuetzlichen matematischen Wissenschaften, (Augsburg, 1731.) c. műben is, a 161. lapon. Ezek-

ben az utóbbi művekben már nemcsak a vár látképe van eltorzítva, hanem pl. a legutóbbin már sok téves adatot is közölnek a várról, pl. hogy a város a Szamos és Lapessus (?, Lápos?) egybefolyásánál fekszik, s ezek a folyók fogják közre, majd a Lapessus beömlése után a Szamos két ágra szakad, szigetet alkot, s ezen fekszik a város és a vár.

Végül említsünk meg egy meglehetősen durva tévedésen alapuló hibás ábrázolást is Szatmárvárról. A Pallas Lexikona XV. k. 463. lapján „Szatmárnémeti a XVII. században" címmel jelent meg egy látkép. Ez nem Szatmárvár képe, hanem a Zala megyében volt Nempti (Nembti, Lenti) váráé, amely *„Ortelius* redivivus et continuatus" c. mű I. k. végén CXVI. lapon jelent meg Nembti feliratal. Nembtit összetévesztették Némettivel, s így került ez a kép a lexikonba.

A fenti látképeken kívül még egy ábrázolás ismeretes, de ezt még nem sikerült megvizsgálni. A bécsi Kriegsarchivban fekszik ez G. L. a. 8. No. 24. és No. 25. sz. alatt. Címe „Zakmar". szerzője ismeretlen.

A várbeli épületekről is van egy kéziratos ábrázolásunk az Orsz. Levéltárban Kamarai, Szepesi Kamara, Lymbus I. Fasc. B. 2122. No. 43. sz. alatt. ami a várbeli fegyvertárnak pusztulása után felvett alaprajzát ábrázolja az újjáépítési tervvel, továbbá az újjáépítés után leendő látképét. A szerző saját aláírása szerint *Lucas Georgius Ssicha* készítette 1667-ben.

Szatmárvárnak a fentieken kívül más eredeti ábrázolása, tervrajza, látképe aligha létezik. *Ferency János* „Összes művei" 5. kötete 12. lapján azt mondja, hogy 1908-ban hat térképet látott Szatmárvárról, de ezek közül öt „hihetetlen számú tornyaival s cikk-cakk alakban húzódó bástyafalaival pusztán a képzelet szüleményei". Csak a hatodik térkép keltette fel figyelmét a hitelesség látszatával, „melyről a város területi beosztását a mai állapot szerint is könnyen és világosan fel lehet ismerni". Egyet közöl is ezek közül, ami azonban nem más, mint a *Priorato*-féle alaprajz. Hogy mi lehetett a másik öt, nem tudjuk, de kétségtelenül csak a fentiek közül valamelyik, mert mások nem léteznek.

Folytassuk most a vár térképei vizsgálata után további forrásainkat. *Rákóczi Ferenc* „Emlékiratainak" a Thaly-féle kiadása 87. lapján olvasható a várleírás. Az 1562.-i ostrom alkalmával való várleírás *Bagossy* i. m. 185. lapjáról való.

Az 1604.-i *Bocskay*-féle ostrom alkalmával való várleírás megtalálható *Szilágyi Sándor:* „*Szamosközy István* történeti maradványai, 1566—1603" című IV. kötete 75. lapján.

I. Rákóczy György 1645-i ostroma alatti várállapotról olvashatunk *Kemény Zsigmond:* „*Szalárdi János* Siralmas Krónikája" című mű 220—21 lapján.

A várban lévő épületekre vonatkozó anyagunk forrásai a következők:

A vár 1639-i leltárának eredeti okmányát nem sikerült megtalálnunk, ezért azt *Bagossy* i. művéből vettük át (197. lap). A vár éléstáráról *Ferency János* i. műve alapján írtunk.

Szatmárvár XVII. századvégi őrségének létszámára vonatkozó oklevél megtalálható a Hadtört. Levtár, Törökkori Iratok Fasc. VII. No. 804. sz. alatt.

A szatmári magyar vitézek levele ugyanott Fasc. III. No. 386. sz. alatt.

3. fejezet. Szatmárvár történelmi sorsára vonatkozólag nem folytattunk önálló levéltári kutatásokat, egyrészt azért, mivel ez nem volt hivatásunk, másrészt azért, mert a várat érintő történelmi események eléggé részletesen fel vannak tárva különböző történelmi művekben. Ezekre több munkát használtunk fel, de legtöbb anyagunk *Bagossy Bertalannak* fentebb már megadott c. művéből származik. Több adatot szereztünk *Szirmay Antal* „Szathmár vármegye fekvése, történetei és polágári ismerete" (1809—1810.) c. munkából.

II. Rákóczi Ferenc ostromáról szóló anyagunk *Esze Tamás* „II. Rákóczi Ferenc tiszántúli hadjárata" (1951.) c. értekezéséből származik.

4. fejezet. A vár gazdasági életére *Bagossy* idézett műve is hoz elszórt adatokat. Erre vonatkozólag azonban részletes és földrajzi szempontú levéltári kutatásokat is szükségeseknek tartottunk.

Szatmárvár gazdasági életére vonatkozólag az Orsz. Levtár következő okmányait használtuk:

1569: Városi és kincstári iratok. Fol. Lat. 1337/I. — 1569: Urb. et Conscr. Fasc. 47. No. 35. — 1570: U. et C. Fasc. 47. No. 41. — 1569—1579—1583: U. et C. Fasc. 152. No. 5. — 1585: U. et C. Fasc. 115. No. 2. — Az 1592-i összeírást *Bagossytól* vettük át (i. m. 195. lap). — 1634: U. et C. Fasc. 47. No. 1. — 1634: U. et C. Fasc. 31. No. 1. — 1642: U. et C. Fasc. 47. No. 3. — 1664: U. et C. Fasc. 47. No. 10. — 1674: U. et C. Fasc. 47. No. 13. — 1701: U. et C. Fasc. 168. No. 26.

Kisebb adatokat szereztünk még az Orsz. Levtár következő okmányaiból: 1512: Dl. 36.985. — 1536: U. et. C. Fasc. 106. No. 5. — 1553: U. et C. Fasc. 99. No. 28. — 1566: U. et C. Fasc. 101. No. 44. — 1645: U. et C. Fasc. 89. No. 11. — 1667: U. et C. Fasc. 118. No. 6. — 1681: U. et C. Fasc. 98. No. 26. — 1691: U. et C. Fasc. 166. No. 113.

Ábrák magyarázata

1. ábra. *Szatmárvár és a Szamos ősi folyásai.* A vár helyzetét és a folyó ősi folyásait *Lerch* rézmetszőnek a *Gualdo Priorato* „Historia di Leopoldo Cesare" (1670) című művéből rajzoltuk át, Mátyás király régi kastélya helyzetét *Angielini* metszetéről vettük. (Wien, Nation. Bibliot. Handschr. Samml, Cod, 8609.)

2. ábra. *Szatmár-vár helyzete a XVI. század végén.* A vár helyzetét, a folyó ágait, valamint a városban látható épületeket *Lerchnek* fenti, a *Priorato-féle* műben látható metszetéből vettük a Németi körül lévő falazattal együtt. Az utcaneveket egy 1910. évi térképről vettük át, de csak az 1670-ben már a metszeten megkülönböztethető utcákét.

3. ábra. *Szatmár a mai utcahálózatba helyezve.* Szatmárvárnak a *Lerch- Priorato* metszeten lévő helyzetét gondos kimérés után helyeztük el egy 1910. évi várostérképén látható utcahálózatban.

4. ábra. *Szatmárvár alaprajza 1666-ban.* Az eredeti címe: „Eigentlicher Grundriss des Vestungs Baw zu Zättmar.', Kézi rajz. Kelte 1666. Szerzője ismeretlen, de kétségtelenül megállapíthatólag *Lucas Georg SSicha* császári hadi mérnök. Az eredetin a vízrajz kékszínű. Eredetije Karlsruhe. Kartensamml. des grossherz. Haus-Fideikommisses XIII. 64. (Glaser-katalógus 227.).

5. ábra. *Szatmárvár a XVI—XVII. századok fordulóján.* Az eredeti címe: „Die Stade Zathmar." Kézi rajz. Kelte a XVI. század vége. Szerzője *Daniel Specklin* strassburgi építőmester. Mérete 410x320 mm; tusrajz. Eredetije ugyanott XVIII. 58. Glaser-katalógus 328.)

6. ábra. *Részlettervek és átmetszetek Szatmárvár 1666-i alaprajzából.* Részlettervek a 4. ábra alaprajzához. Eredetije ugyanott XIII. 65, sz, alatt, (Glaser-katalógus 228.)

7. ábra. *Szatmárvár látképe a Szamos felől.* Az eredeti címe: „Zackmar", Kelte minden valószínűség szerint 1666. Szerzője minden bizonnyal *Lucas Georg Ssicha.* Eredeti helye mint a 4. ábráé, XIII. 62. sz. alatt. (Glaser-katalógus 225.)

8. ábra. *Szatmárvár látképe észak felől.* Az eredeti címe; „Zackmar." Kelte. szerzője mint a 7. ábráé. Eredeti helye ugyanott XIII. 63, sz. alatt, (Glaser-katalógus 226.)

A CSÁSZÁRI HADSEREG TÁMADÁSA A BOCSKAI SZABADSÁGHARC ELLEN 1604 ŐSZÉN*

Nagy László

I.

ELŐZMÉNYEK

Az 1604. október 15-re virradó éjszakán kivívott álmosd-diószegi győzelem híre olyan gyorsan terjedt szét Magyarország és Erdély területén, mintha az Ér-mellék zsombékjai közt bújkáló kora hajnali szél vette volna szárnyára és vitte volna tova a hajdúk diadaláról szóló lelkesítő üzenetet. „Magyarországban idegen seregen ennél nagyobb vereség már régen nem esett"[1] és „... ez győzedelemnek egész Ma-

*Részlet a szerző „A Bocskai szabadságharc katonai története" c. készülő munkájából.

A Bocskai szabadságharc katonai történetére vonatkozóan, viszonylagosan kevés levéltári forrásanyag áll rendelkezésünkre még szétszórt állapotban is. Ennek többféle oka van: Ilyen például egyfelől a Bocskai levéltár hiánya, a Homonnai Drugeth-család levéltárának megfogyatkozott és értesülésem szerint jelenleg kutathatatlan állapota, a Rhédey-család levéltárának hiányossága pontosan az 1604—1606. évekre, a számításba jövő városi és vármegyei levéltáraknak részben elpusztulása, részben nehezen elérhetősége stb. Másfelől ugyanakkor fennáll az a körülmény, hogy más megmaradt családi levéltárak e korra vonatkozó magánlevelezése is ezekre az évekre a leggyérebb, kivéve a Thurzó-család levéltárának igen értékesen felhasználható anyagát. Így a Bocskai szabadságharc katonai történetének feldolgozásánál a kutató fokozott mértékben kénytelen a már kiadott, de még kellőképpen fel nem használt levelekre, korabeli krónikákra, helytörténeti monográfiákra, s más könyvészeti forrásanyagra is támaszkodni.

A levéltári anyag hiányossága legjobban pontosan a szabadságharc első két hónapjának katonai eseményeinél érződik, mely időszak jelen tanulmány tárgya. A hadműveleteket vezető két jobbágyszármazású hajdúkapitány, Némethi Balázs és Lippai Balázs után nem maradt családi levéltár, s a hadműveletek irányításában nem vettek részt olyan főúri családok tagjai, akik családi levéltárának anyaga értékes adatokat tárna a kutató elé. Mindez persze nem jelenti azt, hogy nem lappanghatnak még értékes anyagok a különböző családi levéltárakban, hiszen az Eszterházy-család levéltárában is találtam értékes anyagot a szabadságharc első időszakára. Ennek ellenére a két hónap eseményeinek tárgyalásánál döntő mértékben a krónikákra és Basta György hadvezér 1913-ban kiadott, de hadtörténeti szempontból még fel nem dolgozott levelezésére kell támaszkodnunk. (A tanulmányban a krónikák részmegjelölésénél többnyire a legújabb kiadásokra hivatkozom, még ha azok részlegesek is; így pl. Bethlen Farkas, Pethő Gergely, Somogyi Ambrus, Závodszky György munkáinál Geréb László: A hazai osztályharcok irodalma, 1525—1660. Bp. 1955. megfelelő oldalszámaira. Sepsi Laczkó Máté krónikájánál a Hadtörténelmi Intézet: Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához c. gyűjteményes kiadásra. Istvánffy munkájánál pedig a Vidovich György által készített fordításra. Eredetiben hivatkozom Szamosközy István történeti maradványaira. (MHHS. XXX. k. és TT. 1889.) A legújabb forráskiadványokra való hivatkozást azért látom helyesebbnek, hogy a kor után érdeklődő, ha lehetséges, az érdeklődési körét a legkönnyebben hozzáférhető munkákból tudja kielégíteni.

[1] *Bethlen F.:* Historia de rebus Transsylvanicis. Lásd *Geréb L.:* i. m. 282. o.

gyarországba széllyel el'ment a híre"[2] — írják a krónikások. Pedig nem a szél kapta szárnyára a győzelmi hírt, hanem az elnyomott nép ujjongó lelkesedése, melynek áradását nem állíthatták meg a magas hegyek, a hegytetőn meredező várfalak, a folyók és nádasok; nem állhatta útját semmi és senki sem.

Alig derengett még a hajnal a véres harc színhelye fölött, amikor megjelentek a csatatéren a környékbeli falvak jobbágyai. Amint megpillantották a földön csendesen elnyúlva fekvő tegnapi, tegnapelőtti kínzóikat, lassan elsimultak arcukon a rettegés és gyötrelem szülte barázdák, és egyre fokozódó bizalommal tekintettek a győztes hajdúkra, akik elsőnek fogtak fegyvert a gyűlölt idegen iga lerázására. Azután az egyszerű emberekre jellemző jószívűséggel magukhoz vették az elesett császáriak csatatéren maradt gyermekeit, s hazatérve örömtől sugárzó arccal hírdették mindenfelé a császári zsoldosokon aratott nagy győzelmet.[3] Ennek a rakétázva feliobbanó és gyorsan tovaterjedő hírnek a hatása olyan volt, mint a lőporos hordóba hulló szikráé. Az évtizedeken keresztül felgyülemlett keserűség elemi erővel robbant ki az ország népéből, s olyan felkelés vette kezdetét, mely alapjaiban rázta meg a császári trónt. „Magyarországon hatalmas mozgalom gyúlt ki és terjedt mint tűzvész mindjobban elharapódzó lángia."[4]

Belgiojoso gróf, a kegyetlen zsarnok, de silány hadvezéri képességű császári fővezér az ütközet színhelyére érve nem merte felvenni a harcot Bocskai hajdúival, hanem megrettenve visszavonult az adorjáni táborba. Még azon a napon vágtató hírvivővel jelentést küldött Mátyás főhercegnek,[5] majd a hajdúseregnél legalább kétszerte nagyobb haderejével[6] visszahúzódott Várad erős falai közé.[7]

2 *Szamosközy I.*: történeti maradványai. TT 1889. 323. o. Az álmosdi győzelem hírére a szepesi prépost elmenekült. (*Hain G.*: Lőcsei krónika, Lőcse, 1910. 135. o.)

3 *Bethlen F.*: i. m. 282. o.

4 Uo.

5 Belgiojoso (Jacomo Barbiano conte di Belgiojoso) császári tábornok, Kassa főkapitánya s egyben Felső-Magyarország katonai főparancsnoka, 1603-ban lépett császári szolgálatba. Előzőleg szolgált a francia ligában, a pápai és a spanyol hadseregben, de sehol sem fűződött nevéhez jelentősebb harccselekmény. Silány képességű condottiere volt, aki inkább a védtelen lakosság fölötti zsarnokoskodással tűnt ki. (L. pl. kassai ténykedését.) Az álmosd-diószegi ütközet után Magyarországon nem játszott említésre méltó szerepet. 1606-ban ismét Spanyolországba ment, s itt mint tartományi kormányzó működött, 1626-ban bekövekezett haláláig.

Azt, hogy Diószegről Adorjánba húzódott vissza, s október 15-én jelentést küldött innen, bizonyítja Mátyás főherceg okt. 21-i lev. Bastához: „Was wir dir vor diesem der schlesischen 300 Pferde und Pezischen Regiments 6 Fähndel von den Haiducken erlittenen Niederlag in Oberhungern communicirt haben, megerősítést nyert kivált von dem Feldobristen Grafen Belgiojoso jött 15-i adorjáni levele által . . ." (*Dr. Veress E.*: Basta György hadvezér levelezése. Bp. 1913. II. k. 1675. sz.) A magyar szavak a levélben titkos írással íródtak.

6 *Szamosközy* a császáriakat 8 000, Bocskai seregét 3 000 főre becsüli. (i. m. MHHS. XXX. k. 256. o.)

7 L. Mátyás főherceg idézett okt. 25-i lev.: „. . . . a gróf Váradra vonult", továbbá Belgiojoso okt. 17-i lev. Váradról Báthory Istvánhoz (OL. Eszterházy lt. Rep. 77. fasc. E)

Az idegen pénzesládákat és más értékeket ernyedetlen szorgalommal kutató és gyűjtő grófot[8] azonban nem sokáig nézte a váradi bástyákról az őszi napkeltéket. Nem érezte kellő biztonságban magát itt sem, s miután a Bocskaihoz küldött hódolási felhívása nem járt eredménnyel, október 21-én megkezdte a visszavonulást Tokaj—Kassa irányába.[9] Serege még most is közel 10 000 főből állott, s ezzel az erővel könnyen végzetes helyzetbe tudta volna sodorni a legfeljebb feleennyi létszámú hajdúsereget. Bocskai tartott is ettől, s bátran elhihetjük, súlyos kő gördült le a szívéről, amikor a császáriak között szorgoskodó hírszerzői tudtára adták, hogy Belgiojoso katonái „nyakok vakarítva"[10] menekülnek Tokaj felé. A „király képe"[11] „aranyhidat"[12] kapott a nálánál gyengébb ellenféltől, de ez a híd nem győzelmi mezőkre, hanem a legcsúfosabb megsemmisüléshez vezetett. A mérges darazsakként utánuk nyomakodó hajdúk előbb Rakamaznál vertek el a port a császári sereg utóvédjén, majd pedig a kapuit bezáró Kassa alól Szepesvárig zavarták a büszke grófot. Serege mint a viharban megbomlott boglya, úgy szóródott szét, s útja végcéljához már csak nem egészen 50 dühös, de nem kevésbé ijedt kísérővel érkezett meg.[13] A mögötte döngve becsapódó várkapu hangja a végét jelentette a „királyképe" büntetlen rablásainak és zsarolásainak, mert a kapun kívül már a fegyvert fogott magyar nép bosszúálló, győzelmes harcosai hirdették az „új dolgok" beköszöntését.[14]

*

Bocskai hajdúi, vagy ahogyan nevezték őket „angyalai" az erős ellenség futása láttán „nagy szivet nyertek". Október 22-ig védelmi állásban voltak Diószegtől északra az Ér mentén, mert Belgiojoso hamis híresztelése alapján úgy tudták, hogy a császári vezér Szatmár

8 Belgiojoso rablásainak részletes leírását l. *Benda K.:* A Bocskai szabadságharc. Okmánytár. Bp. 1955. 81—85. o.

9 A krónikások általában későbbi időpontot írnak, de 24-én estig a közel 150 km-nyi utat 4 napnál rövidebb idő alatt gyalogsággal nem tehette meg.

10 *Hidvégi Mikó F.:* Historiája. MHHS. VII. k. 169. o.

11 Belgiojosot, mint felső-magyarországi főkapitányt nevezték így.

12 „Arany hidat adni a futó ellenségnek" — korabeli mondás. Basta császári tábornok is használja Cornazzani Antal prágai pármai követhez írt 1598. november 14-i levelében. (*Dr. Veress E.:* i. m. I. k. 133. sz.)

13 Belgiojoso menekülésére vonatkozóan l. Bocskai 1605. december 12-i adománylevelét a hajdúknak (*Benda K.:* i. m. Okmánytár, 126. o.) Szentiványi 1604. nov, 26-i lev. Besztercebánya városához (TT. 1906. 157—160. o.) *Szamosközy:* i. m. 247—256. o., *Bethlen F.:* i. m. 232—283. o., *Istvánffy M.:* i. m. 897—898. o.

14 A latin „res novae", ami a régi magyar nyelvben forradalmat, felkelést jelentett (L. *Geréb L.:* i. m. 259. o.)

felé akar menni, s itt szándékoztak feltartóztatni őt. Amint a hír valótlanságáról meggyőződtek, a rövidebb úton azonnal a futók nyomába eredtek.[15] Október 23-án Kátay Mihály kállói várparancsnok már rémülten jelentette a Magyar Kamarának, hogy katonái: „... szöktön szöknek Bocskaihoz, ha pedig Kegyelmetek nekik nem fizet, én oka ne legyek, mert mind el mennek és ez helyet pusztán hagyják."[16]

A hajdúk nem vesztegeltek sokáig Kálló alatt (amelyet különben Kátay Mihály, miután látta a reménytelen helyzetet, 29-én átadott Bocskainak), hanem siettek Rakamaz irányába, hogy ott még idejében elcsípjék a folyón átkelő császári sereget. Későn érkeztek, s így 25-én hajnalban a köd leplét felhasználva már csak a Tisza bal partján visszamaradt utóvédet tudták megtámadni. A hajdúk kemény, öldöklő harcban az utóvéd nagy részét kardélre hányták.[17]

Másnap Tiszalökhöz szállt Bocskai tábora. Itt fogadta Kassa város tanácsának küldöttségét, akik a város nevében hűséget fogadtak, „segédcsapatot, fegyvert" és minden támogatást igértek, ami csak szükséges a győzelem kivívásához. Bocskai Lippai Balázst, az egyszerű származású hajdúkapitány fővezért bízta meg Kassa átvételével.[18] Lippai a sereg egy részével átkelt a Tiszán, s 28-án már Göncről szólította csatlakozásra a Kassán levő ingadozókat: „Azért hagyom, parancsolom, hogy az mi keresztyén országunknak megmaradása mellett felfegyverkezzetek, hozzánk jőjjetek." — írta nekik. Aki nem csatlakozik, annak „... maradása nem leszen sem vármegyéjében, sem városában, sem várában, mert tartozunk az mi édes hazánknak nem-

15 L. *Szamosközy I.*: i. m. TT. 1889. 32. o., és i. m. MHHS. XXX k. 248. o., *Istvánffy M.*: i. m. 897. o. Bocskai okt. 18-án Debrecenben tartózkodott, s innen szervezte a harc további folytatását. (L. Bocskai e napi levelét Debrecenből az erdélyi bújdosókhoz. O. L. Eszterházy lt. Rep. 77. fasc E.)

16 Kátay Mihály kállói kapitány 1604. okt. 3-i levele a Magyar Kamarához. (Közli *Benda K.*: i. m. Okmánytár 71. o.)

17 Kálló megadására, valamint a rakamazi rajtaütésre vonatkozóan l. *Sepsi Laczkó M.*: i. m. Szemelvények ... I. k. 197. o., *Istvánffy M.*: i. m. 899. o., *Bethlen F.*: i. m. 282. o.

18 *Bethlen F.*: i. m. 283. o., *Istvánffy M.*: i. m. 899. o. *Pethő G.*: i. m. 258. o. Lippai Balázs cigány származású volt, egyszerű katonaként szolgált egy ideig Lippa várában. A szabadságharc kirobbanásakor már mint hajdúkapitány az elsők között csatlakozott a mozgalomhoz. Az 1604-es harcokban komoly vezető szerepet játszott. 1605. januárjában kivégezték. Halálának oka részben féktelen, fegyelmezetlen magatartása, részben pedig az a körülmény volt, hogy útjában állt a nemesi vezetés előtérbe nyomulásának. Ürügyként Bastával folytatott levelezését hozták fel. (L. *Geréb L.*: i. m. 265—266., 176—177. o., valamint Basta 1604. nov. 23-i levelét Mátyás főherceghez és nov. 23-i levelét Rudolf császárhoz. I. m. II. k. 1699., 1714. sz.)

zetségünknek, hogy szabadulása legyen ez sok inségtől, mindnyájan fölkelni, együtt élni-halni."[19]

A felhívás nem maradt hatás nélkül. Lippai másnap Kassa alá érkezett, s miután a város császári őrségének szabad elvonulást biztosított, 30-án Németi Balázs vezértársával együtt bevonult Felső-Magyarország katonai központjába.[20] A következő napon a két hajdúkapitány kiáltvánnyal fordult a bányavárosokhoz: „...a bennünket nyomorító iga lerázására nemes Kassa városának példájára fogjanak fegyvert, hogy végre megszabadítsuk édes hazánkat a jogtalanságtól és pusztításoktól."[21]

A támadó szellemű hajdúcsapatok nem állapodtak meg Kassán sem, hanem szétrajzottak a környező vidéken és minél nagyobb területet igyekeztek felszabadítani a császári uralom alól. A Belgiojosot üldöző északi seregrész november 9-én Lőcsét csatlakoztatta, majd a várostól kapott ágyúkkal Szepesvárt vette ostrom alá. A mozgalom mellé állt Bártfa, Kisszeben, Eperjes is.[22]

A fürge hajdúk eljutottak Murány váráig, elfoglalták Szádvárt, Szendrőt, körülzárták Tokajt, sőt még Szatmárt is.[23] November közepéig, 1 hónap leforgása alatt birtokba vettek, vagy ellenőrzés alá vontak mintegy 30 000 km²-nyi területet. A szabadságharcnak ez a kibővített bázisa, mely az ország középső részén végighúzódva kettévágta az Erdélyben és Alsó-Magyarországon levő császári erőket, ugyanakkor lehetővé tette a támadás bármely irányban történő továbbfejlesztését.

Bocskai seregének a hatalmas, szinte szédítő iramú előnyomulását

19 Lippai Balázs 1604. okt. 28-i lev. Kassa városához. (HK. 1914. 473—474. o.)

20 A Kassára történő bevonulással kapcsolatban l. *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 259—260. o., *Sepsi Laczkó M.*: i. m. Szemelvények... I. k. 197. o., M. v. v. Abaúj-Torna vm. 114. o., *Hain G.*: i. m. 135. o., *Istvánffy M.*: i. m. 899. o. Némethi Balázs jobbágyszármazású hajdúkapitány szintén az első napokban csatlakozott a szabadságharchoz. Lippai mellett tevékeny részt vett a hadműveletekben. Az osgyáni ütközetben fogságba esett, s Basta kivégeztette. (Tevékenységével kapcsolatban l. az alább idézett forrásokat, valamint az osgyáni ütközet később következő leírását.)

21 Lippai Balázs és Némethi Balázs 1604. okt. 31-én kelt kiáltványa (*Benda K.*: i. m. Okmánytár 69—70. o.) A bányavárosok elfoglalása nagy jelentőséggel bírt, többek között az önálló pénzügyi alap megszervezése szempontjából is.

22 L. ismeretlen 1604. nov. 8-i levelét Besztercebánya városához. (TT. 1906. 153—157. o.), Némethi Balázs és Lippai Balázs 1604. nov. 4-én kelt meghívóját a kassai országgyűlésre (MOE. X. k. 604—605. o.) Lippai Balázs 1604. nov. 11-i lev. Sebessy Ferenchez. (ETA. 3. k. 317—318. o.) *Hain G.*: i. m. 135—136. o., *Istvánffy M.*: i. m. 899—900 o., *Demkó K.*: Lőcse a Bocskay-féle fölkelésben. Sz. 1883. 847. o., *Tóth S.*: Sáros vm. monographiája. Bp. 1910. III. k. 398. o., IV. k. 414—415., 419. o. A városok csatlakozásával kapcsolatban l. még Bártfa, Késmárk hűségleveleit, valamint a váradi polgárok nov. 15-i lev. Bocskaihoz. (O. L. Eszterházy lt. Rep. 77. fasc. B. és E.)

23 Breznóbányaiak 1604. nov. közepén írt levele a besztercebányaiakhoz. (TT. 1906. 152. o.), *Istvánffy M.*: i. m. 906. o., *Sepsi Laczkó M.*: i. m. Szemelvények... I. k. 197. o. Thurzó György 1604. nov. 14-i levelében arról ír Mátyás főhercegnek, hogy a mozgalom már Liptó, Thurócz és Árva vm.-ket fenyegeti. (Tud. Ak. Kazinczy gyűjtemény 11. doboz.)

szemlélve joggal keressük az okokat és körülményeket, amelyek ezt lehetővé tették. Talán az a körülmény eredményezte mindezt, hogy Bocskai sokkal tehetségesebb hadvezér volt mint Belgiojoso, vagy hogy a hajdúcsapatok harcértéke fölülmúlta a szétszóródó császári csapatokét? Talán Bocskai hadműveleti elgondolásának kiválósága, és a forradalmi jellegű harchoz való alkalmazása eredményezték a szabadságharc első hónapjának ragyogó sikersorozatát?

Nyilvánvalóan mindezek a tényezők nagyon jelentős mértékben hozzájárultak a sikerekhez, s ezeket nem szabad számításon kívül hagyni. A döntő tényező mégis az volt, hogy már a szabadságharc első hónapjában sikerült biztosítani a hajdú- és jobbágytömegek csatlakozását, támogatását, s rajtuk kívül a városi polgárság és a felsőmagyarországi nemesség egy része is a mozgalom mellé állt. Ezzel létrejött a Habsburg-ellenes nemzeti összefogás csírája, ami a szabadságharc kibontakozásához szükséges gazdasági, katonai, társadalmi és politikai alap megteremtését eredményezte.

Az ellentétes társadalmi osztályok időleges összefogása azért jöhetett létre, mert az országra nehezedő császári zsoldos terror, a velejáró politikai, gazdasági, vallási elnyomással szinte minden társadalmi osztályt és réteget érintett — ha különböző mértékben is — és a mozgalom élére olyan személy állt, aki kiváló katonai és államférfiúi képességei mellett bírta a néptömegek és az uralkodóosztály bizalmát is.[24]

Mint tudjuk, legelsőnek a hajdúk fogtak fegyvert a császáriak ellen. Létszámuk a napok múltával egyre szaporodott, s november közepére elérte már a 10 000 főt is.[25] Soraik között a török hódítás miatt földönfutóvá vált jobbágyok mellett olyan deklasszálódott nemesek is voltak, akik szintén a török hódítás következtében vesztették el birtokukat.[26] A hajdúk harcedzettsége, bátorsága már az előző évtizedekben is közismertté vált, s a szabadságharc alatt tanúbizonyságát tet-

[24] Bocskai megítélésénél az első időkben sem az uralkodó osztály, sem a néptömegek álláspontja nem volt egységes. Erdélyben a nemesség nagy része ellenséges érzülettel viseltetett vele szemben, s hasonló volt a székelység állásfoglalása is. Mindez Bocskainak az 1604. előtti császár-párti tevékenységéből adódott. Felső-Magyarországon általában sokkal kedvezőbben vélekedtek személyéről. A személyével kapcsolatos állásfoglalást az döntötte el véglegesen, hogy a harc, amelynek élére állt, érdekében állott a társadalom, majd minden rétegének és rögtön az első időben bizalmat keltő nagy győzelmeket aratott. Bocskai életéről Benda Kálmán írt széleskörű forrásanyag felhasználásával részletes életrajzot, melyben mélyreható elemzés alá veszi Bocskai életének alakulását, egyes állomásait. (*Benda K.*: Bocskai István, Bp. 1942.) L. még *Károlyi Á.*: Bocskai szerepe a történelemben. Bp. 1898., *Kovács S.*: Bocskai István a szabadsághős. Bp. 1908. *Jakab E.*: Újabb adatok Bocskai életéhez. Sz. 1894.

[25] Basta 1604. nov. 23-i ld. levelében 10—12 000 hajdúról ír.

[26] Ilyenek voltak pl.: Némethy Gergely, Rhédey Ferenc, Dengeleghy Mihály, Csomaközy András, stb.

ték állhatatosságukról és hazaszeretetükről is. Mindvégig a mozgalom legdöntőbb katonai bázisát alkották.[27]

A hajdúk mellett a jobbágyok csatlakozása is megindult már a szabadságharc első napjaiban. Bethlen Farkas írja, hogy a hajdúkon kívül „... más paraszti csapatok is seregesen, nagy lelkesedéssel áradtak Bocskaihoz, akik előbb még nem katonáskodtak, s akiket előbb a német had sanyargatott módfelett. Önként iratkoztak és esküdtek fel katonának. A köznép csatlakozása volt a legtömegesebb, belőlük állt a had, ámbár hadikiképzésük nem volt."[28] A jobbágyok mint „újságra, új dologra" siettek Bocskai táborába „főképpen azok, kiket vagy a fejedelmek alatt való tisztviselők, urak, avagy a nemesség valaha megháborétottak vala."[29] Azt írja egy korabeli német jelentés is 1604 novemberében, hogy a császári katonaság vereségének „kiváltképpen a parasztok örülnek, akik, ahol csak tehetik beállnak a hajdúk közé."[30] Istvánffy is arról tájékoztat, hogy minél szegényebb és tehetetlenebb volt valaki, annál nagyobb készséggel szegődött a szabadságharchoz.[31] A jobbágyok fegyverfogásának közvetlen oka a nyakukra nehezedő, már elviselhetetlenségig fokozódó császári zsoldosiga lerázására irányuló törekvés volt, de ezen túlmenően abban is reménykedtek, hogy mivel az ország alkotmányos és lelkiismereti szabadságáért vérüket ontják, maguknak jószágot, nemesi szabadságot szereznek. A hadseregben katonáskodó, a hadsereget eltartó, adózó, a hadműveletek több rendbeli terheit viselő jobbágyok biztosították a hajdúk mellett a szabadságharc legdöntőbb társadalmi, katonai és gazdasági alapját.

A szabadságharc első hónapjában, mint láttuk, kaput nyitott és

27 Bocskai írja 1605. dec. 12-i adománylevelében: „... megtekintvén ezeket a dicsőséges és örök emlékezetre méltó érdemeket, hajdú vitézeinket, — a mi régi szabadságaink bajnokait és visszaadóit —, hogy a haza szabadságáért végzett fáradságos munkájuknak emlékezetét a késő utódoknak is emlékezetül hagyjuk ..." stb. (*Benda K.*: i. m. Okmánytár. 127. o.) A császár-párti Forgách Zsigmond 1605. febr. 21-i levelében azt írja Thurzó Györgynek: „... soha még ilyen ellenségre nem talált Basta uram", ha békességre fordítaná az dolgot, „talán becsületi lenne ezután ez nemzetnek is." (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105.) Bocskai 1605. máj.-i lev. a szultánhoz (MTT. XIX. 118. old.), Barátkői János mezei kapitány 1605. máj. 6-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 103.) stb.

28 *Bethlen F.*: i. m. 287. o. A jobbágyok kezdeti magatartásával kapcsolatban l. még Belgiojoso 1604. okt. 17-i lev. Báthory Istvánhoz. (OL. Eszterházy lt. Rep. 77. fasc. E.)

29 *Pethő G.*: i. m. 259. o.

30 Idézi *Benda K.*: i. m. 23. o.

31 *Istvánffy M.*: i. m. 925. o. A jobbágyság csatlakozása 1605-ben is tovább folytatódott. A magyarok mellett a szlovák, román, orosz jobbágyok is tömegesen álltak a mozgalom mellé. L. többek között Forgách Zsigmond 1605. máj. 12-i jelentését Mátyás főherceghez (OL. Hoffinanz ... fasc. 15433. fol. 113.) Thurzó György 1605. ápr. 3-i jelentése Mátyás főherceghez, s ugyanő máj. 1-i levele Lichtenstein herceghez (Tud. Ak. Kazinczy gyűjt. 11. dob.) Dersffi Miklós 1605. május 21-i lev. Thurzó Györgyhöz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 42.) Migrényi Farkas 1605. jan. 15-i lev. Thurzó Györgyhöz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 103.) Mátyás főherceg 1605. aug. 2-i lev. a mainzi választóhoz. (HK.. 1893. 712. o.) stb.

csatlakozott a felső-magyarországi városok nagy része, Kassa, Lőcse, Bártfa, Kis-Szeben, Eperjes. A polgárság magatartása már korántsem volt olyan állhatatos és egyöntetű, mint a hajdúké és jobbágyoké. Bár vallási és gazdasági sérelmeik miatt szembefordultak a Habsburg-uralommal, de ugyanakkor privilégiumaik féltésében tartottak a néptömegektől és a nemességtől egyaránt.[32] A polgárság a kis létszáma, feiletlensége és tekintélyes részben idegen származása miatt a mozgalomban csak alárendelt szerepet kaphatott. Természetesen más és más volt a gazdag polgárság és a városi szegénység viszonya a mozgalomhoz. A gazdag polgárság a szabadságharc kialakuló rendi vonalában sem találta meg a helyét, a városi szegény rétegek viszont szívvellélekkel egyetértettek a mozgalom népi, forradalmi vonalával.[33] A szabadságharchoz csatlakozott városok adózásukkal, ágyú- és lőporkészletükkel és egyéb segítségükkel értékes támogatást nyújtottak a kibontakozó mozgalomnak.[34]

A nemesség soraiból legelőször a török területen bujdosók siettek Bocskai zászlója alá. Közöttük Bethlen Gábor, a későbbi erdélyi fejedelem és Rhédey Ferenc, aki a mozgalom egyik legkiválóbb hadvezére lett.[35] Korán csatlakozott Felső-Magyarország nemességének egy része is. Ezek között voltak olyan főurak, akik a Kamara üldözése miatt siettek a mozgalmat felkarolni, mint például Homonnai Drugeth Bálint, a későbbi fővezér,[36] Mágócsy Ferenc[37] stb. Velük mentek azok a neme-

[32] A városi polgárság ellentétét a nemességgel a „letéthelyek" tárgyában, valamint ellentétét a császári udvarral l. bővebben *Fraknói Vilmos* és *Károlyi Árpád* által írt: Magyar Országgyűlési Emlékek. X k. Bp., 1890., *Demkó K.*: i. m. Sz. 1883. A polgárság idegenkedését a hajdú- és jobbágycsapatoktól l. Hain G., i. m., valamint MOE. XI. k.

[33] L. *Benda K.*: i. m. 50. o., *Maturák M.*: Adatok Korpona történetéhez. Korpona, 1902. 11—12. o., *Tóth S.*: i. m. III k. 398. o.

[34] A városokra kivetett adókkal kapcsolatban l. az országgyűléseken hozott törvényeket. (MOE. X., XI., XII.), ugyanott az ágyúvontatással kapcsolatos kötelességüket is. Lőcse 1604. nov. elején négy ágyút és a hozzávaló lőszert ad a hajdúseregnek. Kassa ágyúi szintén Bocskai seregének rendelkezésére állnak. (l. e tanulmányban Kassa ostromának leírását.)

[35] Rhédey Ferenc életrajzát megírta *Komáromy A.*: Rhédey Ferenc váradi kapitány. HK. 1894.

[36] Homonnai Drugeth Bálint, felső-magyarországi nagybirtokos, több mint félmillió kat. holdnyi terület birtokosa. Apja a török elleni küzdelmek bátor harcosa volt. A Kamara zsarolásai hajtották a mozgalomhoz. 1605. nyarán kinevezték a hadsereg fővezérévé. „Bizony jól és igazán híven akartam szolgálni, szolgáltam is az én hazámnak és ezután is szolgálni akarok míg az árnyékvilágon élek" — írta 1605-ben Naplójában. Történetírói munkássága mellett költészettel is foglalkozott. Életével kapcsolatban l. *Szamosközy I.* i. m. 313. o., Naplóját kiadta *Naményi I.*: Tudománytár 1839. 5. k., *Thaly K.*: Ismeretlen históriás énekek. Sz. 1871. 97—98. o. Hajdúkkal való viszonyáról l. még 1605. nov. 6-i levelét Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 104.

[37] Szintén felső-magyarországi nagybirtokos, Homonnai Bálint sógora, Rákóczy Zsigmond mostoha fia. Homonnaival együtt még 1604-ben csatlakozott a szabadságharchoz. Jelentősebb katonai vezetőszerepet nem töltött be. 1611-ben hirtelen meghalt „. . . non sine suspicione veneni. Ez is méreg miatt hala meg mint Homonnai Bálint" — írta a krónikás. (*Sepsi Laczkó M.*: i. m. ETA. 3. k. 129. o.) L. még *Szilágyi S.*: I. Rákóczy György. Bp. 1893. 13. o., *Nagy I.*: Magyarország családai . . . Pest. 1860. 6. k. 239. o.

sek is, akik a gálszécsi ülésen állást foglaltak Belgiojosoval szemben, s a győzelmi hírek hallatára örömmel keresték az utat Bocskaihoz.[38] Voltak ugyanakkor olyanok, akik félelemből csatlakoztak, mert erősségeikben nem tudták megvédeni magukat a szerte portyázó katonáktól.[39] A nemesség nagy többsége elégedetlen volt a császári uralommal szemben. A politikai, vallási, gazdasági sérelmeik taszították őket a mozgalom felé, de az óvatosság, az áldozat vállalástól való vonakodás, a fegyvert fogott néptől való idegenkedés és félelem súlyos béklyóként akadályozta tömeges csatlakozásukat.[40] Ellentétes érzések viaskodtak bennük: A császári zsoldosok vereségein őszintén örültek, de az örömbe ürmöt vegyített a rettegés, hogy a császáriak ellen harcoló néptömegek rést vágnak a nemesi jogok, kiváltságok, a jobbágyok fölötti korlátlan uralom fejlődést gátló falába is. Ezért a csatlakozottak igyekeztek minél előbb a rendi érdekeknek alárendelni a szabadságharcot.[41]

Ilyen sokrétű, közös célkitűzésekben és ellentétekben egyaránt bővelkedő volt a szabadságharc tábora már a mozgalom első hónapjában is, amelyhez újabb, nem kevés fejtörést okozó bonyodalomként járult még a török szövetség kérdése. A császáriakkal és a magyarokkal már több mint tíz éve harcban álló, s a perzsákkal is háborúzó török hatalom kényszerű nagylelkűséggel gyorsan fátyolt borított a múltra és szövetséget ajánlott a korábbi nagy törökverő hadvezérnek. Bocskai Istvánnak. Egyszerre két ellenség ellen harcolni siker reményében lehetetlen lett volna. Bocskai helyesen felismerte az adott helyzet történelmi szükségszerűségét és ideiglenesen szövetséget kötött a pillanatnyilag kevésbé veszélyes ellenséggel, a törökkel. „Magunk az sok inség miatt országul elfogyatkozván, elégtelenek valánk idegen nemzet rabságából magunkat megszabadítani" — mondotta a török szövetséggel kapcsolatban. Ez a szövetség, mint látni fogjuk, már novemberben jelentős segélycsapat érkezését eredményezte és egyben rést ütött a szabadságharc külpolitikai elszigeteltségén is.[42]

A különböző erők összefogása, az ellentétek valamilyen formájú

[38] L. MOE. X. k. 599. o.

[39] *Bethlen F.*: i. m. 287. o.

[40] Pl. A pozsonyi Kamara azt írja Bastának: a liptóiak értesítették, hogy bár a „rebellisek" erősen szorongatják, de megmaradnak a császár hűségén. (OL. Pozsonyi Kamara 1605. jan. 20. n° 85.). „Nagy hallgatásban vannak oda föl az urak, nem akarnak a közönséges jó mellett megindulni" (Bosnyák Tamás 1605. ápr. 9-i lev. Illésházy Istvánhoz. TT. 1878. 828. o.)

[41] Ez a törekvés végigvonul az egész szabadságharcon. A törvényekben igyekeznek felszámolni a jobbágyok hadbaállását, a katonai és polgári vezetésben előre nyomulnak a nagybirtokosok (Homonnai Bálint, Gyulaffi László, Illésházy István). A szabadságharcnak igyekeznek a „ius resistendi" alapján álló „törvényes" jelleget biztosítani. „Magát a fegyver ellen omni iure szabad volt oltalmazni" — írja Illésházy 1605. jún. 6-án Bocskainak. (TT. 1878. 9. o.) „... Az mi törvényünk a királyra támadást in tali casu megengedi" — írja ugyanő 1606. jan. 8-i feljegyzésében. (u. o. 48. o.)

[42] A kezdeti török tárgyalásokkal kapcsolatban I. Mehemet, Amhát, Hasszán pasák, valamint Bethlen Gábor leveleit. (OL. Eszterházy lt. Rep. 77. fasc. B.)

rendezése az 1604 november 12-re meghirdetett kassai országgyűlésre hárult. Nem tudjuk pontosan, milyen megfontolások vezették Bocskait, amikor a két hajdúvezérére, Lippai Balázsra és Némethi Balázsra bízta az országgyűlés összehívását. Nyilvánvalóan számbajött az a megsondolás is, hogy a hajdúkapitányok hazafias érzésektől telített meghívólevele rést üt majd a nemességnek irányukban megmutatkozó bizalmatlanságán. „Az szegény megnyomorodott országunknak szabadságáért az mi kegyelmes urunkkal az tekéntetes és nagyságos Bocskai Istvánnal fegyvert fogtunk" — hirdették a hajdúkapitányok, s kérték a nemességet, hogy „ebben az jó igyekezetben velünk egyet értsen és az igaz hitért, országunk szabadságáért fogjon Kegyelmetek mind most, mind ezután fegyvert." Szükséges azért, hogy a dolgok megtanácskozására november 12-re Kassára gyűljenek össze.[43]

November 11-én Bocskai bevonult Kassára, s másnap összeült az országgyűlés. Bár a nemesség nagy hanggal panaszolta a hajdúktól és jobbágyoktól szenvedett sérelmeit, mégis határozat született a hadiadó megszavazása, a nemesség személyes fölkelése, a hadak élelmezése, az elmaradt régebbi dicák és városi taksák beszedése tárgyában, de elutasították és továbbra is a városokra hárították az ágyúk és lőszer szállításának terhét. Ugyanakkor kérték Bocskait, ne kívánja az öt szabad királyi várostól 2000 puskás gyalog kiállítását, hanem elégedjen meg a tehetségük szerint kiállított katonasággal. Bocskai megígérte, hogy megfékezi a fegyveres nép kilengéseit, de nem tett ígéretet arra, hogy „az mely uraknak és nemeseknek jószágokat az én vitézeim elvették volna, megadattassanak", mert ezek a nemesek ő előtte is gyanúsak voltak.[44]

Így alakultak a viszonyok, amikor nyugat felől már útban volt egy erős császári sereg a mozgalom elfojtására.

Lippai Balázs már 1604. okt. 28-i levelében ír a törökkel való „frigy"-ről. (HK. 1914. 473. o.) Az edelényi csatában már mint látni fogjuk, ott vannak a török segélycsapatok. 1605-ben is érkeztek török és tatár segélyerők. A törökök igyekeztek „suba alatt" újabb foglalásokat eszközölni, annak ellenére, hogy a megállapodás szerint minden elfoglalt várat Bocskai kezén kellett hagyniuk. (Bocskai 1605. ápr-i lev. a temesvári pasához MTT. XIX. 96. o.) A magyarok ellenálltak a török hódítási szándékoknak (l. Lippa, Érsekújvár, Nógrád esetét) és amennyire tudták, védték a lakosságot is a török rablásaitól. (l. Bocskai 1605. ápr. 8-i lev. a török szultánhoz. MTT. XIX. 88. o. Homonnai Naplója 257 o. stb.) A török igyekezett segíteni a nemesség csatlakoztatásában is. (I. Mehemet pasa 1605. máj. 13-i lev. Thurzó Györgyhöz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 90.) Bocskai törekedett szövetségesül megnyerni a lengyeleket, osztrákokat, cseheket, morvákat és a román fejedelmeket is, azonban effektív segítséget csak a moldvai fejedelemtől kapott. A török szövetség szükségességét Illésházy úgy fogalmazta meg: „... akartuk vagy nem, de az törököt kellett segítségül hínunk, ha életünket és hazánkat meg akartuk tartani". (TT. 1878. 48. o.) L. még *Szamosközy I.*: i. m. 256. o. Bocskai szavait idézi *Benda K.*: i. m. 40. o. A török szövetséggel kapcsolatban l. még Bocskai portai követeinek 1605. máj. 5-i jelentését. (OL. Esterházy lt. Rep. 40. fasc. G.)

[43] Lippai Balázs és Némethi Balázs 1604. nov. 4-i meghívója. (MOE. X. k. 604—605. o.)

[44] Bocskai viszontválasza a kassai gyűlésen a rendeknek. (MOE. X. k. 612 o.) L. még u. o. 606—611. o.)

II.

Császári támadás, a szembenálló seregek erőviszonyai

Az álmosd-diószegi vereségről szállongó hírek hamarosan eljutottak a császári udvarba is. A végső bizonyságot azonban Belgiojoso október 15-i levelének megérkezése szolgáltatta.[45] A magyarországi ügyeket irányító Mátyás főherceg már október 25-én parancsot küldött az Esztergomnál állomásozó császári sereg fővezérének, Basta György táborszernagynak, hogy sürgősen küldjön segítséget Belgiojoso részére.[46]

Basta másnapi levelében javasolta, hogy két lovas és két gyalogos ezredet indítsanak útba a felkelés leverésére, s erősítsék meg őrséggel az erdélyi várakat is, mert ha a fejedelemség elvész, nagyon nehéz lesz azt visszaszerezni.[47] A császári hadvezetés ekkor még nyilvánvalóan nem tudott Belgiojoso Kassa irányába történő visszavonulásáról, s arra számított, hogy a mozgalom Erdélyben fog tovább terjedni, az előző évek Habsburg-ellenes harcaihoz hasonlóan.

Általában tapasztalható, hogy az udvar nem volt tisztában a mozgalom méreteivel, s Rudolf császár elégségesnek vélte 4000 gyalogos és 1000 lovas erejét a szabadságharc leverésére. Mátyás főherceg, aki Alsó-Magyarországon tartózkodott, s így hamarabb értesült a napról napra aggasztóbb eseményekről, sokkal nagyobbnak ítélte a veszélyt bátyjánál. Keresztülvitte, hogy 9500 német gyalogos és 5000 lovas induljon a hajdúcsapatok ellen.[48] A hadműveletek vezetésével Bastát bízták meg.

A villogó feketeszemű, merész, keményarcú, olasz-albán származású öreg hadvezér neve ebben az időben már közismert volt Magyarországon és Erdélyben, bár az ilyenfajta híresség̈et a magyar nyelvben inkább a hírhedt szóval szokták jelölni. A főként Erdélyben elkövetett kegyetlenkedései — amelyek különben nem kis mértékben a császári politika jellegéből és módszeréből fakadtak — nagy gyűlöletet váltottak ki vele szemben a lakosság körében.[49] Basta emberi és politikai negatívumai mellett ugyanakkor, Belgiojosoval ellentétben, tehetséges jó képességű hadvezér volt. Kora ifjúságában katonai pályára lépett és Németalföldön, majd Franciaországban harcolt a spanyol király seregében, s küzdötte fel magát közlegényből tábornokig.

45 L. Mátyás főherceg 1604. okt. 25-i lev. Bastához. (*Dr. Veress E.*: i. m. II. k. 1675. sz.)

46 Uo.

47 Basta 1604. okt. 26-i lev. Mátyás főherceghez. (i. m. II. k. 1678. sz.)

48 Mátyás főherceg 1604. nov. 18-i és 1605. jan. 19-i levelei Miksa főherceghez. (MOE. XI. k. 3. o.)

49 A korabeli erdélyi krónikások részletes leírásain kívül l. *Szádeczky L.*: Mihály havasalföldi vajda Erdélyben. TT. 1882. 102—103. o., *Istvánffy M.*: i. m. 865. o., stb. „Basta szekere" elnevezéssel kapcsolatban l. *Dr. Veress E.*: i. m. I. k. VII. o.

1597-ben jött Magyarországra harcolni a török ellen, s bár nagyobb hadvezéri cselekmény nem fűződik a nevéhez, de itt is több sikeres akcióban részt vett. 1599 végétől 1604 tavaszáig Erdélyben tevékenykedett, ahol kegyetlen zsarnoki eszközökkel nyomta el a fellobbanó Habsburg-ellenes mozgalmakat, majd még ez évben ismét a török ellen küzdött Esztergomnál. A török csapatok október 11-én elvonultak Esztergom alól, s így mód nyílott rá, hogy az itt állomásozó császári sereggel a szabadságharc leverésére induljon.[50]

Basta, aki nemcsak ismerte, hanem katonai szempontból sokra is becsülte a hajdúkat,[51] komolyan fogta fel a kapott feladatot. A felkelés leverésének módozatairól benyújtott november 7-i emlékiratában, amikor még nem volt tiszta képe a kialakult helyzetről, azt javasolta Mátyás főhercegnek, hogy 8000 gyalogost és 2000 lovast haladéktalanul indítsanak útba Várad irányába két oszlopban. Ez a sereg foglalja el Bocskai Várad körüli várait, s vágja el visszavonulási lehetőségeit Temesvár felé. Úgy gondolja, az erdélyiek nem fogják befogadni Bocskai seregét „nem mintha az ottani nép rokonszenvezne velünk, hanem mert nem látnak majd megjelenni igazi erőket [t. i. Bocskai mellett]; úgyhogy én szentül hiszem, hogy megvárják a dolgok kimenetelét és úgy képzelem, ugyanezt teszi majd őfelsége néhány más tartománya is". Basta óva inti a császári sereget, nehogy lovas portyákkal próbálkozzanak, mert tekintettel „a természetes gyűlöletre", amely az erdélyiek és a császári katonaság között fennáll, a lakosság azonnal értesítené a hajdúkat, akik könnyű fegyverzetűek s megelőzhetik a császáriakat. Az erdélyi várakat el kell látni élelmiszerrel és hadianyaggal, hogyha baj lenne, fel tudják tartóztatni az ellenséget, míg a császár gondoskodni tud a védelemről. Ajánlja még, jó lenne Bocskait megöletni a hajdúkkal, s rávenni a havasalföldi vajdát arra, hogy ha az ellenség behatol Erdélybe, nyújtson segítséget Belgiojoso grófnak [52]

Ez utóbbi mondat elárulja, hogy az emlékirat készítésekor, november 6-án, Basta még nem tudott Belgiojoso elmenekülésérő1, és a mozgalom terjedésének észak-északnyugati főirányáról. Csak november 7-re virradó éjszaka értesült Kassa, Eperjes, Lőcse városoknak a szabad-

[50] Basta 1544-ben született Ulpiánóban (Itáliában). Meghalt 1607-ben. Életrajzával kapcsolatban l. *Ciro Spontoni:* Historia della Transilvánia. Velence, 1683., *Schuler—Libloy Frigyes:* Aus der Türken- und Jesuitenzeit. Berlin, 1876. 165—180. o., *N. Iorga:* Studii si documente, IV. k. Bucuresti, 1902. 2—44. o., *Dr. Veress E.:* i. m. I—II. k. bev. Javaslatát a császári hadsereg átszervezésére (1599. febr.) l. uo. I. k. 164. sz. Hadtudományi munkái „Il mastro de campo generale" és „Il Governo della cavalleria Leggiera") másfél évszázadon keresztül több kiadást értek meg, ismerte azokat Zrínyi Miklós is. Katonai érdemeit méltatja Miksa főherceg 1598. nov. 5-i levele (i. m. I. k. 114. sz.)

[51] 1597. nov. 8-i levelében ezt írja San Clemente prágai spanyol követnek a hajdúkról: „.... ma questi furno ributtati dagl'. Aiduchi con tanto valore, quanto mai habbi fare ad altra natione..." (i. m. I. k. 8. sz.)

[52] Basta 1604. nov. 7-i emlékirata Mátyás főherceghez. (i. m. II. k. 1694. sz. Magyarul kiadta *Benda K.:* i. m. Okmánytár. 71—72. o.

ságharchoz való csatlakozásáról.[53] Mindezek ellenére még a későbbi napokban is azon az állásponton volt, hogy a császári támadás főiránya a felsőmagyarországi végvárvonal mentén Várad felé legyen, s így vágják el Bocskait Erdélytől és kiindulási hadműveleti bázisától. Az Udvari Haditanács ugyanakkor azon a nézeten volt, hogy Basta Kassa felé támadjon, foglalja vissza a várost, Felső-Magyarország központját, s azután folytassa a további hadműveleteket.[54]

Nehéz eldönteni, hogy a két elgondolás közül melyik volt a jobb, mert az első megvalósítására nem került sor, illetve csak sokkal később már egészen más körülmények között történt egy erőtlen próbálkozás.[55] Így ennél csak hipotézisekre építhetünk, bár véleményem szerint Basta tévesen látta az elpusztított Erdélyben a szabadságharc döntő területi, katonai és gazdasági bázisát. A szabadságharc menete egészen mást mutat. A második elgondolás pedig, amelyet Basta végül is követni kényszerült, mint látni fogjuk, nem járt sikerrel.

A császári sereg, még nem ponosan meghatározott hadműveleti feladattal november 4-én vagy 5-én indult Esztergomtól Egeg felé. Mátyás főherceg erősen bízott a hadjárat teljes sikerében, mint az a váraiért aggódó császár-párti Thurzó Györgynek írt leveléből is kiderül: „Bízunk benne, hogy oda érkezve [t. i. Basta serege Felső-Magyarországra] a hitszegők bűnös törekvéseit szétverik."[56] Az udvari emberek már előre törték a fejüket a véres, kegyetlen bosszún. A szintén császár-párti Thurzó Miklós szerint azt mondták, hogy Basta győzelme után „valamennyi magyar vagyon, mind tövitől kirontjuk őket, mert annak előtte is ugyan németeké volt Magyarország." Basta pedig megesküdött, „hogy valahol magyart foghat, mind levágatja és a magyar nemzetnek magvát akarja szakasztani."[57]

Az elbizakodott győzelmi hangulat ellenére Basta mégsem vette könnyelműen a rábízott feladatot, s már november 7-én az egegi táborból sürgős segítséget kért Mátyás főhercegtől: „ha lehet Koloniz is jőjjön, hogy sikeresen működhessem."[58]

Kollonitsch,[59] aki megkapta az együttműködési parancsot és a közben már előrenyomult Basta után készülődött, szintén gondterhelten, bizonytalanul nézett a jövő felé, s aggódva kérdezte levelében: „a jövendőben mint leszen dolgunk és megmaradásunk az sok háborúság

53 Basta 1604. nov. 7-i lev. Mátyás főherceghez. (i. m. II. k. 1692. sz.)
54 L. Basta 1604. nov. 23-i levelét Rudolf császárhoz. (i. m. II. k. 1714. sz.)
55 Az 1605. februári császári támadásra célzok. (l. tanulmányomat: A Bocskai szabadságharc 1605. évi hadjárata. HK. 1955. 3—4 sz. 66—67. o.)
56 Mátyás főherceg 1604. nov. 8-i lev. Thurzó Györgyhöz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 24.)
57 Thurzó Miklós 1604. dec. 6-i lev. Thurzó Györgyhöz. (Közli *Ifj. Kubinyi M.*: Árva vára. Bp. 1890. 100. o.)
58 Basta id. 1692. sz. levele.
59 Kollonitsch Siegfried alsó-magyarországi főkapitány. Néhány évvel előbb honfiúsították. Életéről, állásfoglalásáról, romantikus, túlzottan pozitív értékelésű képet nyújt *Takáts S.*: Régi idők, régi emberek c. munkájában.

között?" Nem is bocsátotta vissza Thurzóhoz a nála levő katonáit, hanem azokat is a Bocskai elleni harcra kívánta felhasználni.[60]

A támadásra induló császári sereg létszáma közel 15 000 fő körül mozgott. A sereg fegyvernemi megoszlása 2:1 volt a gyalogság javára. A hadsereg döntő többsége nehéz fegyverzetű, jól felszerelt „ép erős német gyalogból" állott, akiket Basta megbízhatóknak tartott a magyarok elleni harcra. A magyarokban nem bízott a tábornok, s hogy e bizalmatlanság nem volt alaptalan, az megmutatkozott, mert a hajdúkhoz közeledve a lovasok között levő magyarok meg is kezdték az átállást a hajdúkhoz. Számuk azonban kevés volt, s így nem sokban gyengítették a császáriak erejét, amely sereg különben a korabeli viszonyok között nagyon komoly haderőnek számított.[61]

Basta november 8-án indult meg az egegi táborból Korpona—Esztergár irányába.[62] Lassan haladtak a szűk utakon a korabeli szokásoknak megfelelő nagy málhával. A megfontolt hadvezér különben is óvakodott minden könnyelmű hadmozdulattól. A lovasságot igyekezett szorosan együtt tartani a gyalogsággal, ami nem volt könnyű feladat, mert a lovasok szét-szét széledtek rabolni a környéken.[63] Bastát nem ezek a rablások érdekelték, hanem attól tartott, hogy a szétbontakozott sereget könnyen váratlan támadás érheti a szerte portyázó hajdúk részéről.[64] Az álmosd—diószegi ütközet, Belgiojoso nagy seregének felbomlása ijesztő példaként állt a császári hadvezetés előtt, s Basta szigorúan óvakodott attól, hogy ő is elkövesse Belgiojoso hibáját.

November 13-án az esztergári táborban értesült arról, hogy a hajdúk Rimaszombat környékén tartózkodnak, és támadásra készülnek.[65] Basta úgy látszik, nem volt tisztában a hajdúk erejével, s ezért azonnal írt Kollonitschnak, hogy: „nagyon szeretném, ha repülve ide jö-

60 Kollonitsch Siegfried 1604. nov. 14-i lev. Thurzó Györgyhöz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 42.)

61 A szerencsi rendek kiáltványa Európa népeihez 22 000 főnek mondja Basta seregét. Mivel az összes többi források 14—15 000 főnek írják a császári sereg létszámát, én ez utóbbit fogadtam el. (L. *Benda K.*: i. m. Okmánytár. 100. old.) A gyalogság és lovasság arányára l. 48. sz. jegyzetet.

62 A hadtörténetírásban sokáig tisztázatlan volt Basta támadásának több részlete; így elindulásának időpontja, pontos útiránya stb. Nov. 3-án még az esztergomi táborban van, november 6-án pedig már Egegen, (illetve Dr. Veress E. szerint „Dezsér"-en l. i. m. II. k. 515. o.) Veress helységmeghatározása téves, mert a több száz km. távolságban fekvő Dezsérre semmiképpen sem mehetett Basta 2 nap alatt Esztergomból. Ő térkép használata nélkül pusztán fonetikai magyarázattal támasztja alá helységmegjelölését, ami nem fogadható el. Esztergár írása helyesen Esztérgály, mivel azonban Basta mindenütt ezt a helymegjelölést használja, elfogadhatónak tartottam ilyenforma leírását.

63 Erről tanúskodik Körmöcbánya város tanácsának 1604. nov. 7-i lev. Bastához: „Was für grossen unüberwündtlichen Schaden die Althanischen Knecht in unsern Stadtdörfen mûveltek, bizonyára tudja, tegnapelőtt óta azonban etlich Companien Wallonen dúlnák falvainkban, kiknek elviteléért esedezünk. (i. m. II. k. 1695. sz.)

64 L. id. 1714. sz. levelét.

65 L. Basta 1604. nov. 13-i levelét Mátyás főherceghez. (i. m. II. k. 1699. sz.)

hetne".[66] A Drégelypalánknál tartózkodó Kollonitsch csatlakozása azonban már nem történhetett meg, mert hamarosan sor került az első összecsapásra a hajdúkkal.

*

Basta megindulásának híre a legkevésbé sem érintette kellemesen a zömök termetű, körszakállas arcú, energikus fellépésű Bocskait. A török elleni harcok nagyhírű hadvezére — akit a krónikás szerint Basta tehetetlen dühében egyszer „rókának" nevezett óvatos, megfontolt, körültekintő hadmozdulatai miatt[67] — nem kis aggodalommal értesülhetett a császári túlerő támadásáról. Talán éppen Kassa felé igyekezett kopjás puskás, marcona kinézésű hajdúival, amikor az első szállongó híreket meghozták a hajdúsikereken lelkesedő, a szabadságharchoz „nagy szívvel" hajló jobbágyok.

A kibontakozó mozgalom helyzetét veszélyesen érintette ez a gyors császári akció. A hadsereg még a szervezés legkezdetibb stádiumában volt, most alakultak az egységek újabb csatlakozó hajdúkból és fegyvert fogó jobbágyokból, s ezek a csapatok is darazsakként szétrajzottak a szélrózsa minden irányába.

Mint tudjuk, egy csapat hajdú Tarjáni Demeter vezetésével a lőcsei ágyúkkal a szepesvári „diót" igyekezett feltörni, hogy kihámozza belőle a közgyűlöletnek örvendő Belgiojosot. Más egységek Murány körül portyáztak, úgyszintén mások Szendrőben és Szádvárban voltak. Tokajnál is volt egy körülzáró csapat, Szatmárnál is, és ki tudná pontosan megmondani, hogy hány felé lovagoltak és tapodták gyalogosan az őszi sarat a fellobbanó mozgalom lelkes szívű katonái. Nagyobb egység csak Osgyánnál és Rimaszombatnál volt az ellenség előnyomulási útjában Némethi Balázs, Bornemissza János és Lippai Balázs parancsnoksága alatt, akiknek segítségére mehettek a Bocskai mellett tartózkodó csapatok. Számítani lehetett még némi török segélycsapat érkezésére a közeli végekből, de semi esetre sem olyan jelentős erőre, amelyre biztosan lehet támaszkodni.[68]

Nem sikerült még pontosan megállapítani, hogy mennyi volt annak a haderőnek a létszáma, amelyet Bocskai fel tudott vonultatni Basta ellen. A részadatok alapján úgy látszik, hogy semmi esetre sem lehetett több 15—18 000 főnél. E haderő jelentős része lelkes, de harcban járatlan jobbágyból állott, akiknek hiányos, rossz fegyverzetük volt és a katonai képzésükre nem volt sem idő, sem lehetőség. A hajdúknál más volt a helyzet, mert azok zömükben kijárták a tizenötéves háború iskoláját, s ismerték a török és császári sereg fortélyait egyaránt,

[66] L. Basta ugyanaznapi 1698. sz. levelét Kollonitsch Siegfriedhez.
[67] *Sepsi Laczkó M.*: i. m. Szemelvények. I. k. 198. o.
[68] L. *Szamosközy I.*: i. m. MHHS. XXX. k. 251., 256—257. o., valamint Lippai Balázs 1064. nov. 11-i lev. Bastához. (i. m. II. k. 1697. sz.)

viszont nehéz volt a központi irányításuk, s idegenkedtek a törökkel való együttműködéstől.[69] A nemesség csatlakozása még csak éppen hogy szórványosan megindult, s különben sem volt nagy katonai értéke a szépen „peroráló", de a harctól már elszokott nemesek csapatainak.[70]

Nehéz választ elé került Bocskai. A legkecsegtetőbb megoldásnak az kínálkozott, ha kitér a közvetlen összecsapás elől, összevonja csapatait, s a közeli tél érkezését várva visszahúzódik a szabadságharc Partium-beli kiindulási bázisára, és erőit megszervezve tavasszal lendül ismét támadásba a császáriak ellen. Voltak azonban ennek az útnak olyan akadályai, amelyek lehetetlenné tették elfogadását. Ezek az akadályok elsősorban a szabadságharc jellegéből és az erőviszonyok helyzetéből adódtak.

A szabadságharc az első időben erősen népforradalmi jellegű háború volt, melyben Bocskain kívül csak egy-két, katonai vezetőszerepet még nem játszó főúr és nemes képviselte a rendi vonalat. Ilyen körülmények között csak a szüntelen támadó harc, az előnyomulás jelenthetett újabb és újabb erősödést a felszabadított területek lakosságának csatlakozásával bővülő mozgalom számára.[71] A harc nélküli visszavonulás a lelkesedés lecsökkenését, a mozgalom hanyatlását eredményezhette volna. Bocskai nem rendelkezett számottevő állandó hadsereggel, amellyel manőverezni lehetett volna. Ő egyedül a forradalmi néptömegekre támaszkodhatott szilárdan, akik visszavonulásra, manőverezésre kevésbé voltak alkalmasak, már csak azért sem, mert visszamaradó, védtelen családjukat nem tehették ki a bosszúálló ellenség pusztításának.

Hozzájárult mindehhez még az a körülmény is, hogy a szabadságharc legfontosabb bázisa Felső-Magyarország volt, melynek lakossága gyűlölte a császáriakat, s gazdasági szempontból nem volt oly mértékben tönkretéve, mint Erdély. Ezt a területet nem lehetett kitenni a császáriak pusztításának még átmenetileg sem. Felső-Magyarország erőit nem pótolhatta volna a végsőkig kiszipolyozott, tönkretett, a temető sivár némaságával hallgató erőtlen Erdély.[72]

Bocskai tehát úgy döntött, hogy felveszi a harcot Bastával. Bár megfontolt politikus és hadvezér volt, azonban ha a szükség úgy kí-

[69] A szabadságharc katonai vezetői szinte kivétel nélkül részt vettek a török elleni tizenötéves háborúban (Bocskai, Rhédey, Lippai, Némethi, Rákóczy Lajos, Dengeleghy Mihály, stb.) A császári sereggel együtt harcoltak a török ellen, s így megismerték mindkettő hadművészetét, harci szokásait. A hajdúk tüntetően ragaszkodtak ahhoz, hogy elválasszák és elhatárolják magukat a szövetséges török csapatoktól és csak szigorral lehetett őket az együtt harcolásra kényszeríteni.. (L. *Benda K.*: Bocskai István 175., 181. o.)

[70] A nemesi csapatok csökkent értékét maguk a rendek is elismerték. (L. Magyar Törvénytár 1526—1608. 919. o.)

[71] L. a 31. sz. jegyzetben idézetteket.

[72] Erdély végsőkig elpusztult helyzetére megdöbbentő adatokat közölnek a korabeli krónikaírók, Kraus György, Gyulafi Lestár, Nagy Szabó Ferenc. (l. *Makkai László* szerk.: Erdély öröksége. III. k. Tűzpróba.)

vánta, az óvatosságot, mint értékes, de nem időszerű eszközt félretette és a merész elhatározások útjára lépett. Így volt ez mindig élete nagy pillanataiban, s most csak még nagyobb erőt meríthetett bátor elhatározásához a kezdeti nagy sikerek hatására fegyvert fogó nép lelkesedéséből, a harcedzett hajdúi bátor magatartásából, akiknek önbizalmát megsokszorozta a Belgiojoson aratott győzelem. Bocskait is vitte magával a nagy ügy, amelynek élére állt, amelynek hullámain a korábbi császárpártiságáért és birtokgyarapításáért oly sokszor szidalmazott „liber báró"[73] Magyarország és Erdély „egy szüvvel lélekkel"[74] megválasztott nagyságos fejedelme lett, vagy ahogyan később nevezték, a „magyarok bölcs atyja", „magyarok paizsa".[75] Óvatos, megfontolt és bátor volt egyszemélyben, keménykezű, igazságos és szilárdan következetes, aki miután elszakadt a császártól, a „német táskát", a német igát semmiképpen sem akarta többet felvenni. „Az mely táska — írta később — egyszer az mi nyakunkat és az magyar nemzetség nyakát igen megcsiszolta vala, kinek hordozását igen el is untuk vala, semiképpen nyakunkra azt bizony újólag nem vehetjük, készek vagyunk inkább egy nap s egy órában mindazt s mindaz többit egyszersmint az földhöz ütni, hogynem újólag azon táskát nyakunkra venni."[76] Így gondolkozott a német uralomról a lakosság nagy többsége is, s Bocskai tudta, bármilyen súlyos kockázattal jár a Basta elleni nyílt harc, a bátor szembeszállással szinte kifogyhatatlan erőforrást nyer a tömegekben.

Miután tehát eldöntötte, hogy felveszi a harcot a császáriakkal, a legnagyobb erélyel hozzálátott a szükséges intézkedések megtételéhez.

A Basta feltartóztatására irányuló hadműveletek szempontjából számba jöhetett Némethi és Bornemissza Osgyán körül állomásozó, Lippai Rimaszombatnál levő serege, a Bocskaival levő hajdúcspatok s az érkező török-tatár segélyerők, valamint Homonnai Bálint serege és Kassa őrsége. A Sajó és a Bódva völgye közötti terület látszott

73 Bocskait 1598. március 29-én „liber báró"-i méltósággal ruházták fel, ami azt jelentette, hogy birtokai után semminemű adót nem volt köteles fizetni, de hadfölkelés esetén személyesen, szolgáival, lovasaival tartozott megjelenni a fejedelem oldala mellett, s katonái zsoldját fizetnie kellett. (L. *Jakab E.*: i. m Sz. 1894. 778. o.)

74 Bocskai 1605. ápr. végén kelt levele a török szultánhoz. (MTT. XIX 117. o.) L. még MOE. XI. k. 874. o.

75 „Magyarok paizsa, igazság oszlopa,
Jók oltalmazója, gonoszok rontója . . ."
„Magyarok bölcs atyja, nemzet megszánója . . ."
„Fényes szerencséjű, jó emlékezetű!
Kit sirat minden szü, mert holtad keserű . . ."
„Leszen jövendőben csakhamar időben,
Hogy ő nemzetünkben lesz emlékezetben . . ."
(ETA. 3. k. 106—108. o.)

76 Bocskai 1606. febr. 6-i levele a Bécsben tárgyaló Illésházyhoz (l. *Benda K.*: i. m. Okmánytár 143. o.).

legalkalmasabbnak az ellenség feltartóztatására, mert akár Várad felé, akár Kassa felé veszi útját a császári sereg, itt mindenképpen elébe lehet állni. Az erők összpontosításához a legmegfelelőbb módnak az látszott, ha Lippai és Némethi serege állandó rajtaütésekkel késleltetve a császáriak előnyomulását, lassan visszahúzódik a Sajó mentén és egyesül a Bocskai parancsnoksága alatt álló seregrésszel. Amint az erők összpontosítása megtörténik, döntő ütközetre kényszerítik Basta seregét.

Bocskai az egyesülés mielőbbi megvalósítása érdekében gyorsan befejezte a kassai országgyűlést, hogy minden energiáját a harc irányítására fordíthassa. A terv sikeres végrehajtását azonban erősen veszélyeztette a Némethi által könnyelműen kezdeményezett osgyáni ütközet.

III.

Az osgyáni ütközet

Basta seregével az esztergári táborban találkoztunk utoljára november 13-án, amikor levélben Kollonitsch jövetelét sürgette. Harmadnap Losonchoz ment, majd a füleki mezőn ütött tábort.[77] Tudomása volt róla, hogy a hajdúk Rimaszombat környékén táboroznak, s a krónikás szerint egy Horváth György nevű emberét küldte előre az ellenfél haderejének kikémlelésére. Horváth nem jutott el Rimaszombatig, mert már Osgyán falunál rátalált a hajdúkra.[78]

[77] Basta 1604. november 13-i id. lev. az esztergári táborból Kollonitsch Siegfriedhez. (I. m. II. k. 1698. sz.) E helyről ír levelet még 14-én is Mátyás főhercegnek (i. h. 1702. sz.). *Istvánffy* szerint 12-én Losoncra ment, ami tehát nem helytálló (i. m. 900. o.), ellenben elfogadhatónak látszik *Sepsi Laczkó Máté* (i. m. I. k. 197. o.) és *Somogyi Ambrus* (i. m. 262. o.) adata, mely szerint Basta nov. 14-én már Losoncon volt. Ha 14-én elindult az esztergári táborból, estére megérkezhetett a kb. 30 km-re levő Losonchoz. Thurzó György november 15-i levelében arról értesíti Mátyás főherceget, hogy Basta Fülek felé szolgái seregével. (Tud. Ak. Kazinczy gyűjt. 11. doboz.) Ugyanakkor Gömör-Kishont vm. monográfiájában azt találjuk (*Borovszky S.* szerk.: Magyarország vármegyéi és városai. 501. o.), hogy Basta nov. 16-án ért Fülektől egy mértföldnyire. Mindenesetre, ha Basta vonulásának részletei nem is állapíthatók meg teljes pontossággal, az bizonyos, hogy 14-én reggel a császári fővezér még az esztergári táborban volt, s csak 17-én reggel ért Osgyánhoz, amikor is kezdetét vette másnapig tartó ütközet. Ezt bizonyítja Basta november 18-i lev. Kollonitsch Siegfriedhez (i. m. II. k. 1708. sz.), ugyanaznapi levele Thurzó Györgyhöz (i. m. II. k. 1710. sz.), november 30-i lev. Miksa főherceghez (i. m. II. k. 1723. sz.). úgyszintén Hohenlohe György Frigyesnek, Basta alvezérének november 9-i (helyesen nov. 19-i, mert a levélíró még a tíz napos eltérést mutató régi időszámítást használta) levele a szász választóhoz. (*Marczali:* Regesták ... 99. o.) Megdől tehát Rónai Horváth Jenőnek a történetírásban elfogadott állítása, mely szerint az osgyáni ütközet november 14-én ment végbe. (L. *Rónai H. J.*: Bocskai István háborúja Rudolf ellen. HK. 1893. 534. o., valamint Magyar hadi krónika. II. rész. 160. o.) L. még Mátyás főherceg 1604. nov. 19-i lev. Bastához. (OL. Eszterházy lt. Rep. 77. fasc. C.)

[78] *Bethlen F.*: i. m. 284. o. Basta szűkszavú jelentései erről nem beszélnek.

Ez a Némethi Balázs és Bornemissza János parancsnoksága alatt álló sereg mintegy elővédje volt a Lippaival levő főseregnek. Létszáma 4—5000 fő körül mozgott, bár a császáriak 8—10 000 felkelőről írnak Osgyánnál.[79] Ez utóbbi számadat teljesen elfogadhatatlan, mert Bocskai egész seregének nem volt sokkal több a létszáma, s ez csak egy előretolt részhad volt. Erejét és harcértékét csökkentette az a körülmény, hogy mintegy kétharmada harcban járatlan, kezdetleges fegyverzetű jobbágyból állott.[80] Ez a sereg nem volt alkalmas arra, hogy siker reményében felvegye a harcot Basta 15 000 főnyi haderejével.

Nem is volt egyetértés a harcászati elhatározásban a két vezértárs, Némethi és Bornemissza között. Ez utóbbi előrelátóbb, megfontoltabb volt, s le akarta beszélni Némethit az ütközet felvételéről. Azt tanácsolta, húzódjanak vissza Lippai főseregéhez, s ne kockáztassanak könnyelműen egyenlőtlen esélyű összecsapást. A marcona, rettenthetetlen bátorságú, de nem kevésbé meggondolatlan hajdúkapitányról azonban úgy pergett le az okos, ésszerű tanács, mint falról a borsó.[81] Talán Belgiojoso nagy seregének dicstelen vége lebegett a szeme előtt, vagy Basta hazudozó kérnének adott hitelt, aki arról beszélt, hogy a „magyarok győzelmét várja"[82] — nem tudjuk. Tény az, úgy döntött, hogy felveszi a harcot Osgyánnál Basta seregével. Bornemissza, miután nem tudta meggyőzni Némethit, elhatározta, hogy nem hagyja cserben vakmerő vezértársát, s vele együtt vállalja a reménytelen küzdelmet.

A császáriak az Osgyánon keresztül vezető úton tudtak tovább jutni Rimaszombat és a Sajó völgye felé, s így Osgyánt nem kerülhették el.[83] A két hajdúvezér a falut, a kastélyt és a környező magaslatokat erős védelmi állássá igyekezett kiépíteni. Némethi a magaslatokon sáncokat ásatott, és katonákkal rakta meg a hegyoldalt. A

79 *Szamosközy* szerint 4709 fő (i. m. 252. o.) *Istvánffy* szerint 4000 (i. m. 900. o.) *Somogyi Ambrus* szerint: 4000 (i. m. 269. o.) *Bethlen Farkas* szerint 5000 (i. m.) 284. o.) Basta nem ír a felkelők létszámáról Mátyás főherceg november 22-i Miksa főherceghez küldött levelében 4000 hajdúról és nem sokkal több felkelő parasztról számol be (MOE. XI. k. 4. o.) Hohenlohe György Frigyes pedig előbb idézett levelében 14000 főre teszi az Osgyánnál álló haidúk és jobbágyok számát.

80 *Bethlen F.:* A sereg „javarésze azonban a környékbeli falvakból iratkozott parasztság volt, újonc a hadakozásban." (i. m. 284. o.) *Somogyi A.*: „nagy részük azonban szedett, vedett falusi népség volt részben fegyvertelen, részben mindenféle lándzsával, hegyes karókkal és cséphadaróval felszerelve, kiknek sereglését a hajdúk maguk mellé fogadták (i. m. 262. o.).

81 *Bethlen F.:* im. 284. o. *Sepsi Laczkó Máté* szerint Lippai Balázs is „eleget kéré és tartóztatá Némethi Balázst hogy kevesed magával az ellenségnek ne menjen és ne tegyen kárt sem a fejedelemnek sem az országnak, sem a hadnak, sem magának, de temere (vaktában) neki (mene) . . ." (i. m. I. k. 197. o.)

82 *Bethlen F.:* i. m. 284. o.

83 Osgyánt elég magas, meredek emelkedésű, sűrű erdős hegyek veszik körül, melyeknek megkerülése nagy nehézséget okozott volna a sok podgyásszal ellátott császári seregnek. Továbbá nem valószínű, hogy Basta, aki a mozgalom felszámolására indult, a háta mögött hagyjon egy olyan sereget, amelyik bármikor hátba támadhatja.

kastélyba őrséget helyeztek Nagy András parancsnoksága alatt. A sereg nagyobb része a palánkkal körülkerített faluban maradt Bornemissza vezetésével. Hátul a hegyen Korlát István parancsnoksága alatt helyezték el a tüzérséget, 2 „öreg ágyút" és 3 tarackot.[84]

A többlépcsős védelmi terv, az erők ilyen elhelyezése elvileg nem volt helytelen és rossz, s bizonyítja, hogy a két vezérnek voltak harcászati ismeretei. Alapvető hiányossága volt azonban a tervnek a védők kis létszáma, és harcban való járatlansága, gyenge fegyverzete. A két sereg létszámbeli egyenlőtlenségét sem a kicsiny, gyenge építményű kastély, sem a falu palánkja nem tudta egyensúlyba hozni, mert egyik sem képezett olyan erősséget, melyben kis sereg huzamosabb ideig ellent tud állni. Ellencsapáshoz, váratlan rajtaütéshez pedig nem állt rendelkezésre megfelelő létszámú és minőségű seregrész. Gyengítette még az esélyeket az a körülmény is, hogy Basta embere, miután kikémlelt mindent, 16-án éjszaka visszaszökött a császári táborba és jelentette a tapasztaltakat.[85]

Basta számára most már nem volt kétség a helyzetet illetően, s ezért elhatározta, hogy másnap megtámadja és megsemmisíti az osgyáni tábort.

*

November 17-én reggel a hajdúvezérek úgy döntöttek, hogy harcfelderítő egységet küldenek ki a császári tábor felé, az ellenség szándékának kipuhatolására. E feladattal állítólag Némethy Gergelyt, a későbbi hónapok folyamán híressé vált hajdúkapitányt bízták meg, aki 300 lovassal indult a felderítésére. Előre lovagolt dél-nyugati irányba a mintegy 6 km-re fekvő Nagy-Darócig.[86]

A harcfelderítő osztag itt ellenségre bukkant, gróf Hollach Frigyes ezredére, amelyet Basta indított a támadás megkezdésére. Rövid találkozóharc fejlődött ki, melyben a hajdúk nem tudták sokáig tar-

[84] Az ágyúk számára vonatkozóan l. *Szamosközy*: i. m. 252. o. A felállításra *Bethlen F.*: i. m. 284. o.

[85] *Bethlen F.*: i. h.

[86] Némethy Gergely nevét csak *Szamosközy* említi meg, aki határozottan azt írja, hogy „Elküldék egy reggel Bornemissza és Balázs (t. i. Némethi) Németi Gergelyt, hogy lássa meg, hogy közel a német had. Gergely az nemetekre találván ... stb." (i. m. 252. o.) *Istvánffy* csak Némethi-ről beszél, aki 300 lovassal Daróczig lovagolt, de nem mondja meg, hogy melyik a kettő közül. (i. m. 901. o.) *Somogyi Ambrus* szerint „Balázs" lovagolt előre Darócz faluig. (i. m. 262. o.) *Bethlen Farkas* szerint Némethi Balázs küldött előre 300 lovast (i. m. 285. o.) Nem tartom valószínűnek, hogy az egész ütközetet irányító Némethi Balázs ment volna harcfelderítésre, s így elfogadhatóbbnak látszik, hogy a későbbi hadműveletekben jelentős szerepet játszó Némethy Gergely vezette az osztagot. Némethy Gergely későbbi szereplésére l. tanulmányom „A Bocskai szabadságharc 1605. évi hadjárata" „Hadműveletek a Dunántúlon" c. fejezetét. (HK. 1955. 3—4. sz.) *Lázár Miklós* szerint Némethy Gergely magyarországi főnemes család ivadéka, 1609-ben Udvarhelyszék főkapitánya lett. 1611-ben Belső-Szolnok vm. főispánja. 1612-ben Brassónál mint a székelyek generálisa vezérel hadat. Ez évben megsebesül és meghal. (Erdély főispánjai. Századok. 1888. 917. o.)

tani magukat a közel tízszeres túlerővel szemben. Lassan, harcolva, megkezdték a visszavonulást Osgyán felé.

Amint közeledett a harci zaj az osgyáni táborhoz, Bornemissza 200 kopjás lovassal azonnal a segítségükre sietett. Hamarosan követte őt a Lippaitól érkezett 500 lovas is. Némethi Balázs a faluból a patak hídjához rendelt 1000 gyalogost, akik a híd két oldalán állottak fel. Előre vontattak egy „Sólyom" nevű kis ágyút, s a gyalogság mögött felsorakozott a visszamaradt lovasság.[87]

Basta ekkor támadásba lendült az egész seregével. A patakon túl harcoló hajdú lovasok nem sokáig tudták feltartóztatni a tizenötszörös túlerőt. Kezdtek visszahúzódni a vízen át a gyalogság mögé. Ez a harci mozzanat természetesen nem történhetett minden zavar nélkül a gyakorlatlan sereggel, mégis nagy részüknek sikerült a hídnál álló gyalogság mögé vonulni, s újult erővel folytatni a harcot.[88]

Heves tűzharc vette kezdetét. Némethi Balázs ekkor a harcolók erősítésére előre rendelte a még tartalékban levőket. A császáriak vadul puskáztak a hajdúkra, azok meg — már akinek volt lőfegyvere — vissza, s így a kis helyen nagy tömegben harcolók közül sokan estek el mindkét részről. A nyomasztó császári fölény azonban hamarosan éreztetni kezdte hatását. A harcban járatlan jobbágyokat már megzavarta az is, amikor a patakon túl levő lovasok soraik között húzódtak vissza, amikor pedig az ellenséges nyomás fokozódásakor eszükbe vették, hogy további segítséget sehonnan sem kaphatnak, meginogtak a védelemben. A dombon levő ágyúk még tüzeltek a császáriakra, amikor Farkas Mihály zászlójával „megfutamodék."[89] Bornemissza ugyan levágta a menekülő zászlótartókat, de a harcrend felbomlását már nem lehetett megállítani. Megkezdődött a menekülés a palánkkal körülvett falun keresztül keleti irányba.

A falunál szörnyű vérontás keletkezett. Bornemissza emberfeletti erővel visszatartotta lovasait a meneküléstől, s feltartóztatta az ellenfelet mindaddig, amíg a gyalogosok nagy része el nem tudott menekülni az erdőbe. Némethi Balázs „e vad lelkületű", de példamutatóan bátor hajdúkapitány, amikor veszni látta az ügyet, leugrott lováról

[87] *Szamosközy I.*: i. m. 252. o., *Istvánffy M.*: i. m. 900. o. *Somogyi A.*: i. m. 262. o.

[88] A források egy része, mint pl. Istvánffy is, arról beszél, hogy a patakon át visszavonuló lovasok láttán a „harcban járatlan parasztok azt hitték, hogy ez futás és menekülni kezdtek" (i. m. 900. o.), de a többi források, így *Szamosközy, Somogyi Ambrus, Bethlen Farkas* mind arról beszélnek, hogy a lovasságnak a folyón való, nem minden zavar nélküli átköltözése után, még jó ideig kemény, heves harc folyt, mielőtt megkezdődött a harcrend felbomlása a menekülés. Istvánffy osztályhelyzetéből és pártállásából kifolyólag igyekszik minél jobban kisebbíteni a fegyvert fogott parasztok harcértékét, ellenálló képességét.

[89] *Szamosközy I.*: i. m. 252. o.

és a faluban még harcoló gyalogosok közé állott, hogy személyes jelenlétével buzdítsa őket a harcra.[90]

Így többfelé szakadt a had. A gyalogság egy része az erdőkbe futott, másik része Korlát Istvánnal a dombtetőn volt az ágyúk mellett, harmadik része pedig mintegy 500 fő, a lóról leszállt Némethi Balázszsal szívós harcban vonult vissza a kastély felé. A lovasság Bornemisszával tartott.

Basta a császári lovasságot Bornemissza lovasai és a dombon az ágyúk mellett levő hajdúk ellen indította, a gyalogsággal pedig a kastélyba visszahúzódott Némethit vette ostrom alá. A hosszú lándzsákkal felszerelt lovasok rövidesen kivetették állásaiból az ágyúk védelmére rendelt gyalogságot, majd Bornemissza lovasait futamították meg, s üldözték több mint egy mérföldnyi távolságig. Útközben sokat lemészároltak az erdőbe menekült jobbágyokból is.[91]

Délutánra már csak a kastélyban volt ellenállás, ahová a rettenthetetlen Némethi Balázs költözött be. Mintegy 500 hajdú és jobbágy tartotta itt magát, akiket nagyon fellelkesített parancsnokuk példamutató helytállása. Úgyannyira, hogy csüggedés helyett merész kirohanásokat intéztek a császáriak ellen és sokat levágtak közülök. Basta akkor ágyúkat vontatott elő és lövetni kezdte a kastély falait. A védőket az sem rémítette meg, hanem tovább is bátran ellenálltak.[92]

Estefelé már egy nagy rés támadt a falon, amin keresztül tüzes csóvát vetettek be a kastélyba. A szalmatetős belső épületek tüzet fogtak, s hamarosan lángba borult az istálló is. Ekkor a maradék védősereg, mintegy 400 fő kitört a kastélyból, s öldöklő harcban igyekezett áttörni az ostromgyűrűt. Próbálkozásuk nem járt sikerrel, s nagy veszteséggel kénytelenek voltak visszahúzódni a falak közé. Valószínűleg csendesedett a tűz és nem terjedt át más épületre, mert Némethi a megmaradt néhány emberével még ott töltötte az éjszakát. Másnap, 18-án reggel újból megkísérelték átjutni az ostromló császáriakon, de ez csak kevésnek sikerült, s a legtöbben harcolva estek el, vagy sebesülten fogságba kerültek. Így került fogságba maga a parancsnok Némethi Balázs is, aki a krónikás szerint: „midőn ügyét veszve látta, övéit otthagyni restellte, elhatározta, hogy csak utolsóul rohan ki a kastélyból és a futás gyalázatát tisztes helytállással egyen-

90 „Német Balázs, midőn körülvették volna az palánkkal kerített falut leugrék a lóról, az gyalogot semmi képpen nem akará elhadni." (*Szamosközy I.*: i. m. 252. o.)

91 A császáriak „ölték, sebezték a menekülő parasztokat és hajdúkat különbség nélkül: golyóval s igen hosszú lándzsáikkal könnyen átütötték őket... se fegyveresnek, se fegyvertelennek nem irgalmaztak és senkit sem hagytak életben, hogy a többieket rémületbe ejtsék." (*Somogyi A.*: i. m. 264. o.) Lásd továbbá a már idézett forrásokat.

92 Basta azt írja november 18-i. Kollonitsch Siegfriedhez intézett levelében, az ellenségről, hogy „... ein ziembliche Anzahl in den Castell hinein riterirt und sich so viel sie uns daraus gewehrt, so werden sie sich doch ferner nit halten mügen..." (i. m. II. k. 1708. sz.).

líti ki. De vasat szegeztek torkának, bal felső karján puskagolyótól sebezve" Basta fogságába került.[93]

A bátor helytálláson feldühödött Basta parancsot adott, hogy a sebesültet lábánál fogva akasszák fel. Így akart belőle vallomást kicsikarni Bocskai haderejére vonatkozóan, s kényszeríteni őt az átpártolásra. „Basta mire sem tudta rávenni a makacs Balázst" — írja a krónikás —, „hát magával hurcolta."[94] Kivégzésére — a források szerint — november utolsó napján került sor, mely alkalommal Némethi nem kevesebb bátorságot tanúsított, mint élete folyamán legtöbbször. Amikor ugyanis kivezették a táborból, hogy a vesztőhelyre vigyék, elől összekötözött kezével kiragadta a hóhér kezéből pallosát, s vagdalkozni kezdett maga körül. A körötte levő császári katonák rárohantak, s megölték a vérveszteségtől legyengült, magánosan harcoló hajdúkapitányt. Némethi azzal a büszke tudattal fogadhatta a rátörő halált, hogy katonához méltóan, harc közben esik el, s „bízvást az emberek emlékezetébe költözik."[95]

*

Az osgyáni ütközetben a császári túlerő megsemmisítő győzelmet aratott Némethi Balázs és Bornemissza János hajdú- és jobbágyseregén. A magyaroknak közel kétharmada elesett. „Sok jó szegénylegényt Balázs ott veszte"[96] — kesereg a korabeli krónikás ének. A császáriak veszteségét nehéz pontosan megállapítani, körülbelül 700 főre tehetjük.[97]

A hajdúk vereségének oka elsősorban és döntő mértékben az ellenség több mint háromszoros túlereje volt, mely egyszerre zúdult rá-

[93] *Bethlen F.:* i. m. 286. o. továbbá M. v. v. Gömör-Kishont vm.: 501. o.

[94] *Bethlen F.:* i. m. 286. o. Basta azt írja idézett november 18-i levelében, hogy „der Némethi Balázs, des Bocskai Obrister, welcher sich als man das Castell einbekommen befunden, fürgebracht worden; dem hab ich alsbald bei einem Fuess aufzuhenken anbefohlen."

[95] *Bethlen F.:* i. m. 287. o. Hasonlóan beszéli *Ortelius* is krónikájában. 1613-i kiadás 87. o.), *Spontoni*, Basta egyik titkára, szerint amint Edelénynél egy hídhoz értek, Némethi a vízbe ugrott, hogy kiszabaduljon a fogságából, de a Mansfeld ezred egy puskása utána vetette magát és kardjával fejét vette. *(Ciro Spontoni.:* Historia della Transilvania. Velence. 1683. 269—270. o.) *(Dr. Veress E.:* i. m. II. k. 528. o.) A leírások tehát ellenmondásosak, de elfogadhatónak vettem Bethlen Farkas Ortelius által is megerősített leírását, amelyhez az író még külön hozzáfűzi: „Azt mondjuk el, amit később biztos jelentések közöltek."

[96] „Bocskai Istvánról szóló históriásének." (Közli: *Geréb L.:* i. m. 272. o.)

[97] Basta nem ír sem az ellenfél, sem a saját veszteségéről pontos adatot. *Závodszky György* szerint „mindkét részről mintegy négyezer keresztény esett el" (i. m. 265. o.) *Istvánffy* azt írja 1000 hajdú és paraszt esett el, a németekből csak kevés, de Kollonitsch Ferdinánd az alsó—magyarországi főkapitány testvére megsebesült (i. m. 901. o.) Ez utóbbiról Basta is beszámol idézett levelében. *R. Horváth Jenő* közelebbről meg nem nevezett német források alapján 3000 főnek mondja a fölkelők vesztességét, s 700-nak a császáriakét. Egy bizonyos: az Osgyánnál harcoló magyar sereg nagy többsége megsemmisült, de a hosszú ideig tartó kemény, ágyúkkal támogatott harc elhihetővé teszi a császáriak 700 fős veszteségét, még a nyomasztó túlerő ellenére is.

juk. Győzelemre csak akkor nyílt volna a leghalványabb lehetőség is, ha váratlan rajtaütésekkel sikerül megosztani az ellenség erejét, s külön-külön vereséget mérni rájuk. Ezt azonban sem Némethi seregének harcban való járatlansága, sem Basta óvatos, erőit szorosan összefogó és együtt tartó hadvezetése nem tette lehetővé.

Némethi mindenképpen súlyos hibát követett el, amikor nem vonult vissza a főseregheż, s a császáriak megtámadását nem korlátozta éjszakai gyors lovas rajtaütésekre, „fárasztásra, fogyasztásra." Ennek, ha nem is lett volna nagyobb sikere Basta erős lovassága miatt, némileg mégis zavarni tudta volna az előnyomulást. A palánkkal körülvett Osgyán falu, a gyenge, kicsiny befogadóképességű kastély nem volt alkalmas az ellenség feltartóztatására, a dombokon ásott, hevenyészett sáncok pedig, ahol az ágyúk és a gyalogság egy része volt elhelyezve, könnyen megkerülhetőek és oldalba támadhatóak voltak.

Mindezek azt bizonyítják, hogy bár elismeréssel kell adóznunk Némethi Balázs és a vele harcoló hajdúk és jobbágyok bátorságának, ugyanakkor helytelenítenünk kell Némethi elhatározását az ütközet felvételére, mert ezzel lehetővé tette Basta számára, hogy külön-külön mérjen vereséget a szabadságharc amúgy sem nagy hadseregének egyes részeire.

IV.

Az edelényi—besenyői csata

Az osgyáni ütközet nem tette elbizakodottá Bastát, a tapasztalt császári hadvezért. Tisztában volt azzal, hogy Bocskainak csak egy rész-hadára mért itt vereséget, s éppen ezért, miután a kastélyt megrakta őrséggel, 1—2 napig várakozott az ellenfél újabb támadására. Akkor folytatta csak a további előnyomulást, amikor ez nem következett be.

November 19-én vagy 20-án hagyta el az osgyáni tábort,[98] s lassú menetben megindult Rimaszombat—Putnok irányába. Óvatosságára jellemző, hogy a mintegy 50 km-nyi utat három nap alatt tette meg. E lassúságnak az oka saját szavai szerint az volt, hogy Lippai Balázs lovasai állandóan előtte cirkáltak. Lippai azt akarta, hogy Basta a hajdúkénál kisebb számú lovasságával, — hátrahagyva a gyalogságot—, ellenük menjen s akkor a számbeli fölényben levő hajdúk külön-külön mérnek vereséget seregének részeire. Bár ez a törekvésük nem járt sikerrel, mert Basta felismerte szándékukat, s egész hadereje̊t szorosan együtt tartva óvatosan nyomult előre, de maga az a tény,

[98] Basta 1604. november 23-i Rudolfhoz küldött jelentésében azt írja, hogy három napon át folyamatosan követte az ellenséget. (I. m. II. k. 1714. sz.)

hogy lassítani tudták az ellenség előretörését, míg Bocskai rendezi a főerőket, mindenesetre eredményként könyvelhető el.

A császári fővezér különben megpróbálkozott a hajdúk átpártoltatásával is, s már az osgyáni ütközet után kegyelmi levelet küldött Lippai hajdúinak. A hajdúkapitány azonban Basta szavai szerint — olyan értelemben fejtette ki katonái előtt a levél tartalmát, hogy kétségbeesésbe ejtse (értsd szilárd ellenállásra buzdítsa) őket.[99]

Basta még mindig helyesebbnek látta, hogy az ellenséget üldözve Kálló—Várad irányába folytassa a támadást, s csak a Haditanács döntésére változtatta meg — nem szívesen — tervét, s indult Sajószentpéter—Edelény—Szendrő—Kassa irányába.[100]

*

Amikor az osgyáni vereség hírét megvitték Bocskainak, ő már útban volt Kassáról Sajószentpéter felé. A városban visszahagyott 1000 gyalogost és 200 lovast a nemrégen még „levelesített" Sennyei Miklós[101] és Nagy Albert alvezérei parancsnoksága alatt. Jól tudta, hogy a harcon sok minden megeshetik, s nem árt felkészülve fogadni a legrosszabbat is.

Sebtében gyülekeztek mellé az újabb hajdúcsapatok és a „föld népe", akiket nem csüggesztett el az osgyáni vereség híre, s bátor szívvel, nagy bizakodással készültek az összecsapásra.[102] A főurak közül, csak Mágocsy Ferenc volt mellette seregével, Homonnai György követségben járt, Széchi György a gyaloghadával, s Homnnai Bálint a saját seregével, szintén távol voltak. Egymásután érkeztek ellenben a török segélycsapatok, az erdélyi bújdosókkal már korábban is kapcsolatban álló Bektás pasa, a köszvényes Szinán egri pasa és a többiek.[103] Nem nagy örömmel fogadhatta se Bocskai, se a hajdúsereg a török és tatár csapatok érkezését. A török elleni harc szükségessége töltötte be eddig érzelem- és gondolatvilágukat, s e harcokban eltöltött évek emléke oly nehézzé tette most a szövetségesi kézfogást; de hát nem volt mit tenni!

Bocskai erői Sajószentpéternél gyülekeztek. Nehéz lenne megállapítani a pontos létszámot. Az egyesült sereg a török és tatár segély-

99 Uo.

100 Uo.

101 Sennyey Miklós 1596-ban Báthory Zsigmond udvari lovasságában szolgált mint „udvari lovag" (*Merényi L.:* Báthory Zsigmond fejedelem udvari lovassága. HK. 1894. 109. o.) 1601-ben az országgyűlés elítéli, 1064-ben viszont felmenti a „levelesítés" alól. (l. Magyar Törvénytár.)

102 „Bocskai István . . . a földnépét is mind fölvéve és így bízván hadierejében, Bastának eliben szálla Edelinynél." 66. (*Pethő G.:* i. m. 259. o.)

103 Basta 1604. december 18-i levele San Clemente prágai spanyol követhez. (I. m. II. k. 1741. sz.) *Pethő G.:* i. h. *Szamosközy I.:* i. m. 256., 261. o. Bocskai Istvánról szóló históriás ének. (*Geréb L.:* i. m. 274. o.), Bektas pasára vonatkozóan l. Bethlen Gábor 1604. jún. 23-i lev. Bocskaihoz (OL. Eszterházy lt. Rep. 77. fasc. E., Szinán pasára vonatkozóan pedig *Homonnai Bálint:* Naplója 261. o.

csapatokkal együtt 16—18 000 fő körül volt 8 ágyúval.[104] E viszonylagosan nagy létszámú sereg értékéből sokat levont az a körülmény, hogy a csapatok összeszokatlanok voltak és különböző katonai képzettségi fokon álltak. Így Basta még mindig közel 14 000 főnyi serege kétségkívül fölényben volt velük szemben.

November 25-én tűnt fel a császári sereg Sajókaza irányából, amint lassan kígyózó, elnyújtott menetoszlopban vonult Edelény felé.

Bocskai azonnal riadót rendelt el seregének, s átkelve a Sajón a császáriak nyomába eredt. Most már eldőlt, hogy Basta Szendrő—Kassa irányába fordul el, ami azt jelentette, hogy át kell kelnie az Edelényt átszelő patakon és a Bódva folyón. Bocskai úgy határozott, hogy átkelés közben támadja meg a császáriak visszamaradó részét, s így mér vereséget a megosztott ellenségre.

Basta felismerte Bocskai szándékát, s úgy döntött, hogy előre küldi a poggyászt és szekereket, ő pedig 3 gyalogos ezreddel és a lovasság nagyobb részével hátra marad biztosítás végett.

A folyón való átkelés már több mint fél napja tartott, amikor Bocskai úgy látva, hogy kellőképpen megritkultak a visszamaradt császáriak sorai, támadást rendelt el.

A hajdúk és tatárok rohama gróf Mansfeld ezredét érte először, ahol Basta is tartózkodott. A császáriak keményen ellenálltak s így néhány száz főnyi veszteség hátrahagyásával sikerült minden nagyobb zavar nélkül átkelni a Bódván. Nem messzire mentek, csak a mintegy 5—6 km-re húzódó völgybe, Besenyő faluhoz. Itt letáboroztak és a környező dombokon Basta biztosító csapatrészeket helyezett el.

Bocskai amikor látta a császáriak elvonulását, átkelt seregével a folyón és nyomukba eredt. A hegyes, erdős terepen nagyszámú lovasságával nem akart nyílt ütközetet kockáztatni, hanem körülzárással kívánta megadásra bírni az ellenséget.[105]

Az a völgy, amelybe Basta behúzódott, minegy 500 m széles és 2,5 km hosszú terület, amelynek kijáratát a 239-es magassági ponttal megjelölt domb zárja el, s a kijutás déli irányba csak egy szűk szoroson, északi irányba is egy alig valamivel szélesebb völgyön keresztül lehetséges. Bocskai a Bükk hegyen állította fel az ágyúit a gyalogság egy részével, a lovasság pedig az ettől délkeleti irányban ievő sík területen helyezkedett el.

Így néztek farkasszemet egymással egy teljes napon keresztül. A császári hadvezér ugyancsak kutyaszorítóban érezte magát, mint maga

[104] Basta november 23-i id. levelében 10000 főre becsüli Lippai seregét. December 18-i id. levelében 3000 török-tatárról beszél, amihez még 5000 fő érkezett. Hohenlohe György Frigyes november 30-i levelében 25000 főnek mondja az ellenség létszámát (*Marczali H.*: i. m. 99. o.) A nyolc ágyúról *Istvánffy* ír: i. m. 903. o. A császáriak természetesen nagyobbnak mondják Bocskai seregét, mint valóságban volt, s véleményem szerint a 16—18000 főnyi összlétszám közelíti meg leginkább a valóságot.

[105] Basta id. 1741. sz. levele.

írja: „már attól kellett tartanom, hogy vereséget kell majd szenvednem, mivelhogy nem tudtam megmozdulni, sem élelem keresésére menni."[106] Egyes források szerint a zsoldosok már szökdösni kezdtek, Basta pedig 300 kocsiját és a lovakon el nem vihető málháját felgyújtatta.[107]

A kelepcébe szorult Basta, másnap, 28-án kora virradatkor elhatározta, hogy a környéket ellepő sűrű köd leple alatt meglepetésszerű támadást intéz a hajdúk ellen. A tartózkodási helyétől északra húzódó szűk völgyön keresztül megindult seregével, s a ködben sikerült észrevétlenül megközelíteni a 239-es magaslatot, ahol Bocskai ágyúi és a gyalogság egy része volt elhelyezve.

A hajdúk úgylátszik ebből az irányból nem vártak támadást, s elmulasztották a kellő biztosítás megszervezését. A váratlan rajtaütés nagy zavart okozott soraikban s a rendet már nem is sikerült helyreállítani. Ennek ellenére két óra hosszat keményen ellenálltak a kezdeti előnyüket sikeresen kamatoztató császáriak támadásának, s a csata sorsa csak akkor dőlt el véglegesen Basta javára, amikor a szűk terepen a fegyvernemi előnyeit értékesíteni nem tudó, s a gyalogságtól elválasztott lovasság elhagyta a csatateret.

Az ágyúk mellett harcoló magyar és török gyalogosok bátran szembenéztek sorsukkal, s halálukig harcoltak az ellenséggel.

A három napon keresztül tartó harcokban a császáriak — Basta bevallása szerint 240. más források szerint 4—500 főt vesztettek, míg Bocskai seregéből a törökökön kívül mintegy 1000—1500-an estek el.[108]

Az edelényi—besenyői csata értékelésénél több tényezőt kell figyelembe vennünk: 1. A császári sereg, ha létszámban nem is, de harcértékben még mindig erősen fölényben volt a hajdúkból, jobbágyokból, török-tatár seregekből álló ellenféllel szemben. 2. A terep inkább a zömében gyalogos császári seregeknek kedvezett, mint Bocskai nagyszámú lovasságának. 3. Basta, hadseregének számbeli és minőségi erejére, s hadvezéri tapasztalataira támaszkodva, általában mindvégig kezében tudta tartani a kezdeményezést, a harc irányítását. Sikeresen alkalmazta a meglepetést, amelynek kezdeti előnyeit ki tudta aknázni és tovább tudta fejleszteni.

106. Uo. A csata pontos helyét Bastának e jelentéséből, valamint a többi forrásokból következtettem ki a terep részletes vizsgálatával.

107 L. *R. Horváth J.*: i. m. HK. 1893. 597. o.

108 Basta id. 1741. sz. levelén, valamint Hohenlohe György Frigyes id. levelén kívül l. Basta 1604. november 29-i jelentését Mátyás főhercheghez (l. m. II. k. 1721. sz.) ugyanaznapi levelét San Clemente prágai spanyol követhez (i. m. II. k. 1722. sz.) *Sepsi Laczkó M.*: i. m. Szemelvények . . . I. k. 197, o., valamint *Szamosközy I.* i. m. 261. o. *Istvánffy M.* tévesen írja, hogy az edelényi-besenyői csatában részt vett Rákóczi (i. m(902. o.), mert Rákóczy Lajos csak 1605-ben csatlakozott a mozgalomhoz, úgyszintén Rákóczy Zsigmond is. (L. *Szilágyi S.*: I. Rákóczy György. Bp. 1893. 16. o. MOE. XI. k. 121—122. o. *Szamosközy I.*: i. m. 312. o. stb.) A Bocskai Istvánról szóló historiásének, amely különben felsorolja részletesen a csatlakozott nemeseket és vezetőket, szintén nem beszél egyik Rákóczy részvételéről sem.

Bocskai harcászati tervére és harcászati vezetésére erősen rányomta bélyegét az erőviszonyok kedvezőtlen állapota; a csapatok összeszokatlansága, különböző képzettségi foka, a kellő felkészülési idő hiánya, s talán nem utolsósorban Bocskainak néha a kelleténél nagyobb óvatossága is. (Ez megnyilvánult például a császáriak edelényi átkelésénél, amikor már csak későn támadta meg őket.)

A besenyői bekerítés remek harcászati elgondoláson alapult, csak éppen az eredményes megvalósításához szükséges megfelelő számú gyalogság hiányzott. Emellett elhanyagolták a terep felderítését, az éjszakai biztosítást, s hézag mutatkozott a lovasság és gyalogság csatlakozó pontjánál. Túlzottan sötétnek, reménytelennek látták a körülzárt ellenség helyzetét, s ez megbosszulta magát.

Figyelembe véve Bocskai seregének fegyvernemi megoszlását, valamint a terepet, az a vélemény alakul ki bennünk, hogy talán szerencsésebb lett volna Szendrő és Gálvács között útját állni az ellenségnek. Itt a felállított sereg jobb szárnya a hajdúk kezén levő Szendrő várra, valamint a Bódva folyóra támaszkodhatott volna. A lovasság felállítására is sokkal kedvezőbb itt a terep, s a környéket uraló domb a harc áttekinthető vezetésére, az előtte levő dombalja pedig a minden irányba könnyen eljutható tartalékok elhelyezésére kínál kedvező lehetőséget. A Kassa felé igyekvő Basta bajosan kerülhette volna el Szendrőt, s a Bódva menti szűk völgyben előnyomulva nem tudta volna még harcrendbe se állítani seregét.

IV

Kassa ostroma

Basta az Esztergomtól történt elindulása óta már a második győzelmet aratta a felkelők fölött, s november 29-én büszkén jelentette Mátyás főhercegnek, hogy „most indulok tovább Kassa visszavívására."[109] A császári udvarban érthetően nagy örömet okozott a győzelmek híre. Rudolf parancsot küldött, hogy: „a lázadók ingó és ingatlan jószágait foglald le számunkra!",[110] s már utasította a Kassa elfoglalása utáni teendőkre is.[111]

A császár korán ivott a medve bőrére. Az edelényi—besenyői csata tetőpontját jelentette a császári sikereknek, honnan — mint látni fogjuk — lassan lefelé ívelt a Habsburgok szerencsecsillaga, hogy később szikrázva lehulljon a sötét mélységbe. A csatát követő napon ugyan Basta még birtokba vette Szendrő várát, amit Káthay gyáván

[109] Basta 1604. november 29-i jelentése Mátyás főherceghez. (i. m. II. k. 1721. sz.)
[110] Rudolf 1604. november 23-i rendelete Basta részére. (i. m. II. k. 1716. sz.)
[111] Rudolf ugyanaznapi újabb rendelete Basta részére. (i. m. II. k. 1717. sz.)

feladott,[112] vallonjai feldúlták útjukban Jászót,[113] s lemészároltak néhány felkelő jobbágyot Borsiban,[114] de mindez a császári sikereknek már csak a hattyúdala volt.

Basta elmondhatta, hogy jött, látott, és győzött kétszer is, de ennek ellenére sem sikerült megsemmisítő csapást mérnie a szabadságharc hadseregére. Bocskait nem olyan fából faragták, aki pánikba esik két vereség miatt: egy sikerekben és csalódásokban egyaránt gazdag élet állott a háta mögött, melynek rideg iskolája megedzette a csapásokkal szemben. Ami azonban még ennél is sokkal döntőbb: a nép, mely fegyvert fogott a szabadság kivívásáért, egyáltalán nem csüggedt el a vereségen, hanem összeszorított fogakkal, még nagyobb elszántsággal készült a végső leszámolásra. A néptömegek elszánt, áldozatra kész magatartása, a szabadságharc győzelmébe vetett bizalma olyan óriási erőforrást biztosított a mozgalom számára, amellyel szemben elégtelennek bizonyult a császári hadsereg ereje.

Ez a lelkesedés, szilárd helytállás nagy ösztönző erőt jelentett Bocskai számára is. A kíséretében levő török basák igyekeztek rábeszélni őt, hogy vonuljon délre török területre, s csak tavasszal újítsa meg a támadást. Bocskai nem fogadta el a basák javaslatát, s a harc azonnali folytatása mellett döntött, mert volt kikre támaszkodnia és ő mert is építeni arra a nemzetre, amelynek szilárd, következetes, hű fia volt. December 1-én Göncről bátor hangú kiáltványban szólította harcra a nemességet és a népet: „Noha a szerencsétlenség mostan az mi seregünkön megesett" — mondja az edelényi-besenyői csatáról — „de sem oly kár hadunkban nem lött, kit igen könnyen ne szenvedhetünk, sem az ellenségnek oly szívet nem adtunk, kinek mindgyárást ellene nem állhatunk" — nyugtatja meg az esetleges csüggedőket — „Ugyan azon napon mingyárást ismét meg gyülekezvén, ide az ellenség eleibe siettünk, hogy minden akaratjának ellene álljunk". Noha minden hazáját és nemzetét szerető embernek tudni kell most magától is a kötelességét, mégis nehogy bármiféle tisztségéből adódó kötelességében mulasztást kövessen el, követei által hagyja és parancsolja, hogy „minden fegyverfogható községgel, lovaggal, gyaloggal induljanak, se órát, se napot nem várván táborunkban mellénk jőjjenek." „Mi magunk nem vonszuk semmiből hátra magunkat kegyelmetek között, és előttök leszünk, és nemzetünkért, hazánkért halálunkat nem szánjuk."[115]

A felhívásnak meg is lett a foganatja. A lassan szállongó hóhullásban egymásután érkeztek a gönci táborba, a harcrakész jobbágyok, hajdúk. Megjött „szép hadával" a németeket keményen gyűlölő Homonnai Bálint is, ott volt Mágocsy Ferenc szintén seregével és sokan

[112] *Szamosközy I.*: i. m. 253. o., *Bethlen F.*: i. m. 286. o.
[113] *Sepsi Laczkó M.*: i. m. Szemelvények ... I. k. 197. o.
[114] Bocskai Istvánról szóló históriás ének. (*Geréb L.*: i. m. 276. o.)
[115] Bocskai 1604. dec. 1-i kiáltványa (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 90.)

mások.[116] A gönci tábor nem egy megvert sereg gyülekezője volt, hanem az igazsága tudatában győzelemre induló népé.

A hirtelen bekőszöntött tél fehér takaróval borította be a vidéket, amikor a császári zsoldosok december 3-án megérkeztek Kassa alá.[117] Basta még november 29-én a szendrői táborból felszólította a várost a megadásra, s egyben rendelkezett is, hogy a „lázadók" jószágát foglalják le „ő Felsége" számára.[118] Hiába dicsekedett azonban az edelényi győzelmével is, felhívására csak fenyegető, néma hallgatás volt a válasz. Hasonló sors érte december 3-ának éjszakáján írt levelét, amelyben pedig már a „lázadóknak" teljes bocsánatot biztosított és megígérte, hogy a falvakat is kímélni fogja.[119]

Kassa védői között nem lelt talajra a gyáva megalkuvás gondolata! Bíztak erejükben, bíztak az ügyben, amelyért fegyvert fogtak és bíztak a szabadságharc vezetőjében, aki két vereség után sem menekült török földre, hanem állhatatosan kitartott a mozgalom mellett, amelynek élére állott. Talán az egri hősök példája lelkesítette őket, vagy más végvárak bátor védelme, melyekről kóbor lantosok pengették a dicsőítő énekeket. A „bitang-korcsos magyaroknak" nevezett hajdúk, a társadalom törvényen kívül helyezett számkivetettjei újabb fényes bizonyságtételre készültek hazaszeretetből, bátorságból az ügy melletti sziklaszilárd helytállásból. Nem mesebeli hősök, „gáncsnélküli lovagok" voltak ők; múltjukban kegyetlen rablások és pusztítások fonódtak össze nagy hőstettekkel. A szabadságharc folyamán is a zsoldhiányt szorgos zsákmányszerzéssel igyekeztek kárpótolni (amit különben e korban minden hadsereg katonái megtettek), de ha harcról volt szó, nem szánták életüket áldozni az ügyért, amiért fegyvert fogtak. A hajdúk a szabadságharc előtt is félelmes hírű, bátor katonák voltak, akiktől ugyancsak rettegtek a török félhold „igazhitű" harcosai, de most hogy a török elleni harcok után a „nemzeti szabadság" legelső védelmezői lettek a császári elnyomással szemben, harcértékük még csak megsokszorozódott. Bebizonyították, hogy a múltbeli sokszor helytelen magatartásuk dacára a magyar nép egyszerű, hű fiai ők, akik számára amint megcsillant az emberi élet, a törvényen kívüli helyzet megszűnésének első halvány reménysugara, teljes erejükkel és elszántságukkal a szabadság kivívásának szolgálatába álltak.[120]

[116] L. Basta 1604. dec. 4-i lev. Mátyás főherceghez (i. m. II. k. 1729. sz.), továbbá *Szamosközy I.*: i. m. 260—261. o., *Kővári L.*: Erdély története. Kolozsvár. 1860. 4. k. 167. o., „Bocskai Istvánról szóló históriás ének" (*Geréb L.*: i. m. 276. o.).

[117] Basta dec. 3-án éjszaka már a kassai táborból ír levelet (i. m. II. k. 1728. sz.). L. még *Sepsi Laczkó M.*: i. m. Szemelvények . . . I. k. 198. o.. *Kővári L.*: i. m. 4. k. 167. o., továbbá a pozsonyi Kamara 1604. dec. 1-i lev. Bastához. (OL. Pozsonyi Kamara. Exp. 1604. dec. 1. n°8.)

[118] Basta 1604. nov. 29-i lev. Kassa városához (i. m. II. k. 1720. sz.).

[119] Basta id. 1728. sz. levele.

[120] L. Bocskai 1605. máj. 1-i levelét a török szultánhoz (MTT. XIX. 118. o.), valamint Thurzó Kristóf 1604. dec. 17-i levelét Thurzó Szaniszlóhoz (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 103.).

Basta nem értette, hogy az általa is jó katonának, de ugyanakkor zsoldért mindenre kaphatónak tartott hajdúk miért nem hajlanak kegyelmet igérő leveleire. Ő hazátlan condottiere volt, aki egész életét, minden tehetségét az elnyomás szolgálatába állította és a szabadságharcot csak gyenge erkölcsi alapokon nyugvó lázadásnak látta, amelynek részvevőit terrorral, megvesztegetéssel meg lehet félemlíteni és árulásra lehet bírni. A cáfolat azonban nem sokáig váratott magára.

A Kassa alá érkezett császáriak a hideg időjárás elől a külváros házaiba húzódtak be. Az új „quartélyt" nem sokáig élvezhették, mert Sennyei Miklós oly mértékben kezdte ágyúztatni a házakat, hogy Basta katonái kénytelenek voltak kitakarodni belőlük. A császári fővezér ekkor újabb felszólítást küldött a védőkhöz, amire azok egy bátor kirohanással válaszoltak. A harcban mindkét fél részéről többen elestek, de a hajdúk elfogták és magukkal vitték Jell Lénárdot, a huszti várkapitányt is.[121]

Három napig táboroztak a császáriak Kassa alatt minden eredmény nélkül.[122] A szabadságharc gyors leverésének ábrándja tovatűnő délibábként illant el Basta elől, s már csak az a kívánsága volt, hogy meghúzódjon „az ország valamely zugában" s ott pihentesse embereit.[123] A néma havas tájon hajdú lovasok keringtek a császári sereg körül, s rá-rácsaptak a zsoldosokra. Az erdők rejtekén, az utak mentén baltás, kaszás jobbágyok vadásztak az elmaradozó, élelemszerzésre induló császári katonákra, s akit kézbe kaphattak, az hamarosan olyan csendes lett, mint a halotti néma táj.[124]

Basta északon keresett menedéket a fenyegetve közelgő vész elől, a szabad királyi városok erős falai között. A kezdetben nagyhangú győző most mindent igérve könyörgött bebocsátásért, s sikerült is engedékenységre bírnia Eperjes polgárságát. Hiába intette Bocskai levélben a polgárokat, hogy Basta eskűi mebízhatalanok, mint bebizonyosodott az erdélyi városok esetében is,[125] hiába írt Sennyei és Nagy Albert Kassáról, hogy Bastának „csak annyi lövő szerszáma sincsen, kivel csak egy kastélyt is tudna megvenni" és Bocskai „minden hadaival, budai, egri és temesvári basákkal, sőt az tatár chánnak fiával is mindgyárást" indul megsegítésükre,[126] mindez semmit nem használt. A négy sz. kir. város tanácskozásra ült össze Eperjesen s elhatározták, hogy a városok jogainak és vallása szabadságának tiszteletben tartása mel-

[121] L. *Istvánffy M.*: i. m. 904. o., *Szamosközy I.*: i. m. 264. o., M. v. v. Abauj-Torna vm.: 114. o., *Bethlen F.*: i. m. 286. o.

[122] *Hain G.*: i. m. 136. o.

[123] Basta id. 1729. sz. levele.

[124] *Benda K.*: i. m. 28. o., *Szilágyi S.* szerk.: A magyar nemzet története. V. k. Bp. 1897. 592. o.

[125] Bocskai 1604. dec. 4-i id. lev. Lőcse városához (*Demkó K.*: i. m. Sz. 1883. 848. o.).

[126] Sennyey Miklós és Nagy Albert ugyanaznapi levele Lőcse városához. (U. o.)

lett bebocsátják a mindezt megigérő Bastát és seregét.[127] Hogy a farkasból nem lesz bárány és a császáriak igérete egy lyukas diót sem ér, erről meggyőződhettek hamarosan, de már későn volt.[128]

Basta december 7-én indult Kassa alól Eperjes felé. Útközben seregét erősen megtizedelték az állandóan támadó hajdúk és jobbágyok, úgyhogy Eperjesre a nagy seregnek már csak az árnyéka vonult be, amely a környéket rabolva, pusztítva, de a szabadságharc további kibontakozását tétlenül szemlélve várta az idő múlását.[129]

Bocskai néhány nap múlva visszatért Kassára[130] és hozzákezdett a sikerekben bővelkedő, a szabadságharc további szempontjából nagy jelentőségű téli hadjárat megszervezéséhez és megindításához.

*

A császári sereg két taktikai győzelme tehát nem fejlődött stratégiai eredménnyé; nem sikerült megsemmisítő vereséget mérni a szabadságharc hadseregére, nem sikerült felszámolni a mozgalmat.

A stratégiai siker elmaradásának a katonai és politikai okai egyaránt megvoltak. Katonai szempontból figyelembe kell vennünk a következőket: Az osgyáni ütközetben a szabadságharc hadseregének csak egy kisebb része szenvedett megsemmisítő vereséget, ami nem gyakorolt döntő befolyást a hadsereg egészére. Az edelényi—besenyői csata után pedig Basta nem üldözte ellenfelét és nem aknázta ki a győzelmet, mert többségében gyalogságból álló hadserege, a környező vidék lakosságának ellenséges magatartása, valamint a Kassa mielőbbi elfoglalására kapott parancs ezt nem tették lehetővé. Kassát, a szabadságharc központját, nem tudták elfoglalni a császáriak, mert a védők bátran helytálltak és hiányoztak a megfelelő ostromszerek is. Nem sikerült biztosítani a császári sereg utánpótlását sem, a helyszíni beszerzés pedig szinte lehetetlenné vált a lakosság ellenséges magatartása és állandó támadásai miatt. Az ellátási zavarok és a hideg időjárási viszonyok között a zsoldos sereg alkalmatlan volt a hadműveletek folytatására.

[127] L. Thurzó Kristóf 1604. dec. 17-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. (O. L. Thurzó cs. lt. fasc. 103.) Basta 1604. dec. 9-i védlevelét Eperjes és a többi szabad királyi városok számára (i. m. II. k. 1730. sz.). *Hain G.*: i. m. 137. o., *Szamosközy I.*: i. m. 261. o., *Demkó K.*: i. m. Sz. 1883. 848. o.

[128] Horánszki János 1605. febr. 5-i levele Thurzó Szaniszlóhoz (O. L. Thurzó lt. fasc. 105.). A császárpárti *Istvánffy* arról ír. Basta katonái oly mértékben rabolnak, hogy még a császár híveit is elidegenítik (i. m. 904. o.). Bártfa város tanácsa 1605. jan. 23-i levelében azt írja Bastának: „. . . Ihre Kriegsleut városunkban iszonyú hatalmaskodást tettek, amiket orvoslását kérjük" (i. m. II. k. 1797. sz.).

[129] Basta 1604. dec. 17-i levelét Mátyás főherceghez: „Nem lévén elég erőm a támadásra, folytatom die angefangene gütige Tractation zur Stillung der Oberhungarischen Rebellion." (i. m. II. k. 1739. sz.)

[130] Bocskai dec. 12-én este, vagy 13-án tért vissza Kassára. Dec. 12-én még Myslén tartózkodik, Kassától 10—12 km-re (EOE. V. k. 362. o.). L. még *Sepsi Laczkó M.*: i. m. Szemelvények . . . I. k. 198. o., *Szalay L.*: Magyarország története. 19. könyv 471. o.

A szabadságharc hadserege nyílt ütközetekben alul maradt a császári sereggel szemben, viszont jellegéből kifolyólag sokkal könnyebben kiheverte az elszenvedett vereséget, mint a zsoldos seregek, s az irreguláris portyázó harcmód alkalmazásával jelentős károkat tudott okozni a nehézkes, lassú császári haderőnek. Vereség után hamarosan összegyülekezett és képes volt újabb akciókra. Ezek az előnyök abból fakadtak, hogy a szabadságharc hadserege a néptömegek aktív támogatását élvezte és a néptömegek részéről létszámpótlást és anyagi segítséget egyaránt kapott. Olyan közel került a kimeríthetetlen erőforrást jelentő néphez, amelyre egyetlen, igazságtalan ügyért harcoló zsoldossereg sem képes.

Politikai szempontból jelentősen esett latba az a körülmény, hogy a császáriaknak nem sikerült maguk mellett aktivizálni az uralkodóosztály többségét, s a néptömegek pedig egyöntetűen ellenséges álláspontot foglaltak el velük szemben. A magyar nemesség többsége passzívan szemlélte az események alakulását, azok a nagybirtokosok pedig, akik már első két hónapban csatlakoztak (mint pl. Homonnai Bálint, Mágócsy Ferenc), a két vereség után is kitartottak a mozgalom mellett, s ezzel nem kis mértékben befolyásolták a felső-magyarországi középnemesség magatartását is.

Így 1604 decemberében a katonai és politikai helyezetben bizonyos holtpont alakult ki, s a győzelem esélyese az volt, aki előbb kezébe tudja venni a kezdeményezést. Erre pedig a szabadságharc hadserege volt alkalmasabb, mert az elnyomott magyar nép állott mögötte, s annak ereje és lelkesedése lendítette előre a győzelem kiharcolása felé.

BUDAVÁR VISSZAFOGLALÁSA 1686-BAN

Dr. Csillag Ferenc ezredes

Ez év szeptember 2-án volt 270. évfordulója annak, hogy a szövetséges hadak Budavárát a töröktől visszafoglalták. Ezen a napon vesztette el a török hatalom örökre az „Iszlám védőgátját". Buda 145 évig volt a magyarországi török tartomány középpontja, támadási és védőrendszerének alapja. A fontos vár elvesztése egyben magyarországi uralmának megrendülését is jelentette.

A vár 1541-ben került a török kezébe, Szolimán szultán fegyver nélkül, csalárd módon foglalta el az ország legerősebb erődítményét. Mint János Zsigmond szövetségese, barátként vonult be a várba, melyet aztán megtartott magának.

A másfél évszázadig tartó török hódoltság alatt több ízben (1542, 1598, 1602, 1603 és 1684) kísérelték meg a vár visszafoglalását, eredménytelenül. Az 1684. évi ostrom a gyenge előkészítés miatt vallott kudarcot, jóllehet már megvoltak a visszafoglalás lehetőségei, a Bécs elfoglalására irányuló 1683. évi hadjárat volt a török hatalom utolsó nagy erőfeszítése. Az elszenvedett súlyos vereség világosan mutatta, hogy a török már nem az a nagyhatalom, ami korábban volt, hadserege legyengült, az ország erejét belső harcok sorvasztották. Erejét gyengítette Thököly oktalan elfogatása is, ezzel nemcsak szövetségesét vesztette el, hanem Thököly serege is a császár pártjára állt.

A gyengülés jelei megmutatták, hogy elérkezett a török visszaszorításának ideje, a kérdés csak az lehetett, hogy ki hajtsa végre a feladatot? A török kiűzése kétségtelenül elsősorban a magyar nép feladata lett volna, ehhez azonban nem volt önálló hadserege.

Azon kevesek közül, akik úgy látták, hogy a törököt magunk erejével kell az országból kiűzni, Zrínyi Miklós volt a legelőrelátóbb. Erős hittel hirdette az önálló nemzeti hadsereg szükségességét. A török kiűzése gondolatának szentelte egész életét, ezért küzdött kardjával és tollával, azonban a politikai események alakulása, majd korai halála miatt célját nem valósíthatta meg.

Nagyobb részt külföldiekből szerveződött az a hadsereg, amely kiűzte a törököt a hazai földről.

A régebbi történetírók főleg a keresztény szolidaritás győzelmének tüntetik fel a császári és szövetséges hadak létrejöttét, a háborút, mint a török elleni keresztes hadjáratot igyekeznek bemutatni.

Ezzel szemben a valóság az, hogy a hadjárat megindításának személyi becsvágy és nem kevés anyagias jellegű okai is voltak.

A szolidaritás gondolatával kapcsolatban elég megemlíteni, hogy XIV. Lajos „a legkeresztényebb király" a pápai diplomácia minden ügyeskedése ellenére is csak semlegességet vállalt, és bár Franciaország rendelkezett ekkor Európa legnagyobb haderejével, a török ellen csapatokat mégsem adott. Őt nem a „kereszténység egyetemes érdekei", hanem a saját hatalmi szempontjai vezették.

A török kiűzésére létrejött „Szent Liga" legfőbb tagját, I. Lipót német—római császárt és magyar királyt, a törökkel való leszámolásra nem annyira Magyarország felszabadítása, mint inkább gyarmatszerzésre való törekvés indította.

János György szász választófejedelem magatartását egyéni becsvágya irányította. Ő hajlandó lett volna akár teljes haderejét is latbavetni, ha engedélyt nyer seregének személyes vezetésére. Hadvezéri babérra vágyott, dicsőséget akart szerezni nevének. Miután az engedélyt nem kapta meg, mindössze 3 gyalogos és 2 lovas ezredet (összesen 4 700 fő) küldött Buda alá.

Frigyes Vilmos brandenburgi választófejedelem 7 000 főnyi seregének átengedéséért 150 000 tallért kért. Szabályos szerződésben kikötötte, hogy az összeget akkor is megkapja, ha a hadjárat folyamán I. Lipót a törökkel békét kötne.

Kétségtelen, hogy a szövetséges hadak résztvevői között jelentős számmal voltak olyanok is, akik személyi vagy anyagi érdekeltség nélkül készenálltak életüket is feláldozni a vállalt cél sikeréért.

Súlyos gondként jelentkezett a vegyes összetételű szövetséges haderő vezetésének kérdése. Az egységes vezetés érdekében egy fővezér kijelölése lett volna célszerű, de ezt nem sikerült megvalósítani. Súlyos következményei később, az ostrom idején mutatkoztak meg.

I. Lipót császár és tábornokai Lotharingiai Károlyt óhajtották fővezérnek, viszont Miksa Emánuel bajor választó ehhez nem járult hozzá, mivel a császár veje volt és úgy érezte, hogy tekintélyén esik csorba.

I. Lipót a bajor választóval szemben nem léphetett fel erélyesen, a német—római császári cím lényegében nem jelentett tényleges hatalmat a választók felett, a birodalmi fejedelmek — bár tisztelték a császárt — nem tartoztak neki engedelmeskedni.

Miksa Emánuel kezdetben azt javasolta, hogy egységes hadművelet helyett külön-külön mindenki saját seregével vegye ostrom alá Székesfehérvárt, illetve Egert. Sikeres ostrom esetén egyesüljön a két sereg a további feladatokra.

Hosszú diplomáciai harc után mondott csak le tervéről és járult hozzá, hogy együttesen vegyék ostrom alá a török erő központját — Budavárát. Kikötötte, hogy függetlenségét minden körülmények között megtarthassa és Lotharingiai Károllyal szemben elsőbbség illesse a támadás helyének megválasztásában.

Miután I. Lipót a feltételeket elfogadta, a Buda falai alá vonuló császári és szövetséges seregeknek egymástól független két fővezére lett, Lotharingiai Károly és Miksa Emánuel személyében.

Az egyesült haderő összetételét és létszámát a következőkben összegezhetjük. Megjegyzendő, hogy az összeállítás csak hozzávetőleges, emellett a haderő teljes létszáma — különböző okoknál fogva — egyszerre soha nem vett részt az ostromban.

	Gyalogos	Lovas	Ágyú db	Ágyú- és mozsárgolyó db	Lőpor q	Kézigránát db
Magyarok	3—4 000	10—11 000				
Császáriak	20 100	12 780	186	133 000	10 000	54 000
Bajorok	5 000	3 000	21			
Szászok	3 000	1 700				
Frankok	1 000	2 000				
Brandenburgiak	5 195	2 069	16			
Svábok	2 000	2 000				
Svédek		1 200				
Más önkéntesek		1 000				

Összesen: 70—75 000 fő.

Az egész haderőből Lotharingiai Károly vezérlete alatt 40 878 fő, Miksa Emánul vezérlete alatt 21 050 fő (4 700 szász, 8 350 császári és 8 000 bajor katona) harcolt. Ezekben a számokban nem szerepelnek a magyarok.

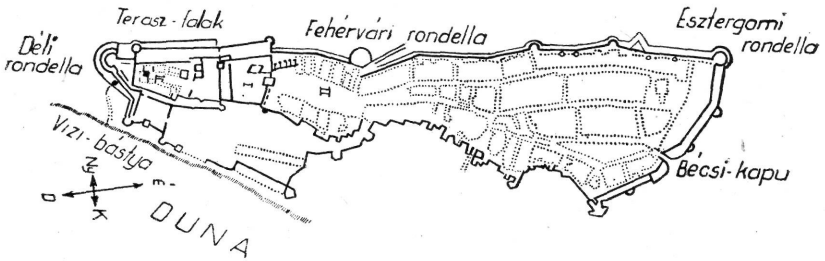
Ami a magyarok 13—15 000 fős létszámát illeti, első pillanatban úgy tűnik, hogy a szövetséges sereg létszámához viszonyítva — kevés. Közelebbről vizsgálva a kérdést nyilvánvalóvá válik, hogy az adott körülmények között sokkal több nem is lehetett volna. Az ország háromrészre osztottsága és önálló nemzeti hadsereg hiánya önmagában is elegendő ok ennek indoklására. Figyelembe kell vennünk még, hogy a hosszú harcok és tízezreknek rabságba hurcolása folytán elnéptelenedett az ország. Pestnek és Budának összesen csak 24—25 000 lakosa volt! Nem utolsó sorban a császári udvar nem akart a magyaroknak nagyobb teret engedni, mivel félt és nem bízott bennük. Ezzel magyarázható, hogy a magyarok nem

vehettek részt külön seregrész gyanánt az ostromban, kis egységekre szétszaggatva, más nemzetek fiai közé beosztva küzdöttek.

A szövetséges hadak a Duna két partján vonultak fel Budára. Miksa Emánuel a Duna balpartján június 17-én érkezett Pest alá. Lotharingiai Károly serege a Duna jobbpartján június 18-án jutott el Óbudára.

Pestet a török már korábban kiűrítette, csupán kevés őrséget hagyott hátra. 300 dragonyos a Duna felőli kerítésen átmászva, a török őrség egy részét két ágyúval együtt fogságba ejtette. A bajor sereg ezzel egyidőben a Margitsziget magasságában táborba szállt és hozzákezdett a budai oldalra való átkeléshez.

Miután Miksa Emánuel a vár falait körüljárta, a korábbi kikötés értelmében támadási szakaszt választott csapatainak. Választása a vár déli oldalára esett, 21-én ezzel a szakasszal szemközti gellérthegyi oldalon helyezte el csapatait. Mint később kitűnt, választása nem volt szerencsés, ez volt a támadás szempontjából a kedvezőtlenebb oldal.

Lotharingiai Károly ezalatt megkezdte a vár bekerítését, amivel június 20-ra elkészült. Ezt a napot tekinthetjük az ostrom kezdeti időpontjának. Saját csapatainak támadási szakaszként a vár északi, keskenyebb oldala jutott. A vár két hosszabb oldala, meredeksége és nyíltsága miatt nem jöhetett tekintetbe.

A vár falai és bástyái kitűnő állapotban voltak, a törököt nem érte váratlanul az ostrom. Az 1684. évi sikertelen támadás után a sérüléseket kijavították és amennyire lehetett egyes bástyákat átépítettek. A vastag és magas falak, nagyméretű rondellák és a falakon, valamint tornyokon levő ágyúk a várat erős erődítménnyé tették.

A déli nagy rondellán 15 ágyú, a palota és a város közti falon 44 ágyú és 4 mozsár. A vízi bástya falai között 11 ágyú volt elhelyezve. A Fehérvári-rondellán és az Esztergomi-rondellán 13—13 ágyú, a Fehérvári-rondella alatt még egy 80 fontos ágyú volt felállítva. Az Esztergomi-rondella és a Bécsi-kapu közti két bástyán és külső falon 31 ágyú állott, a Bécsi kaput 18 ágyú és mozsár védte, köztük egy 200 fontos mozsár is. Ezen a szakaszon a várat — a domb alacsonysága miatt — háromsoros

fal védte, a másik fal mögött 33 ágyú várta a támadókat. A keleti oldalon csak 8 ágyút állítottak be.

A vár őrsége Abdurrahman Abdi Arnaut parancsnoksága alatt 8—10 000 janicsárból és 600 szpáhiból állott. A 70 éves Abdi basa magas kora ellenére mindent elkövetett a vár megtartására, utolsó percig erősítette a vár gyengébb pontjait. Kezdetben azt gondolta, hogy a Duna mellett felvonuló sereg Egert és Székesfehérvárt támadja meg, ezért 1 000 szpáhit Székesfehérvárra rendelt. Eközben érkezett meg az ostromló sereg Buda alá.

A tévedést észrevették, — de már későn. A kirendelt szpáhikból mintegy 500-an vissza akartak jutni a várba, azonban Bottyán János százados, (a későbbi Vak Bottyán) lovasaival lekaszabolta őket.

Az ostromló sereg első hadműveletei az északi oldalon indultak meg. A vár alatt elterülő Víziváros elfoglalásáért június 20-án meginduló támadás 23-án sikerrel ért véget, az ostromlók a városrészt elfoglalták.

Az első siker után Lotharingiai Károly saját kezűleg fizette ki a levágott török fejekért az 1 arany jutalmat. Az ostrom későbbi folyamán az elesetteket már nem számlálták.

A Víziváros birtokba vétele után kezdődött meg a várért folyó harc. Első lépésként a várfalakkal párhuzamosan haladó árkokat ástak, ezeket futóárkokkal kötötték össze. A párhuzamos árokból indult később a gyalogosok támadása.

Július hó első napjaiban elkészült négy párhuzamos árok, ezzel egyidőben a mai Retek-utca területén és a szomszédos lejtőkön lévő ütegek el kezdték „réselni" az Esztergomi-rondellát és a mellette lévő falakat.

A keletkezett rést már július 13-án elég nagynak ítélték a roham megindítására. Este három oszlopban indult a roham a rondella ellen, de a védők a támadást visszaverték. A rövid ideig tartó küzdelemben a szövetségesek 200 halottat vesztettek és 1 200 katona sebesült meg. Itt mutatkozott meg először az egységes vezetés hiánya, a császáriak önállóan támadtak, nem vették figyelembe a bajorok és a brandenburgiak helyzetét.

A déli oldalon Miksa Emánuel csapatai június hó végére szintén kiástak négy árkot, a déli nagy rondella falait a Gellérthegyen és a Naphegyen lévő ütegekkel törették. A török nem nézte tétlenül az előkészületeket, kitörésekkel nehezítette az ostrom-munkálatokat.

Július 22-én az ostrom kimenetelére szerencsés esemény történt. A mai Szebeny Antal tér közepén felállított mozsárüteg egy szerencsés lövése eltalálta a védők egyik lőporraktárát, 8 000 mázsa lőpor felrobbanása az egész várat alapjaiban rázta meg. A robbanás borzalmas ereje a palota egy részét és a mellette húzódó várfalat hosszú darabon teljesen ledöntötte, a szerterepülő kődarabok még Pest területére is hullottak. A robbanás környékén 1 500 török lelte halálát.

Az általános roham — most már gondosabban végrehajtott előkészületek és az együttműködés megszervezése után — július 27-én este indult meg 12 000 résztvevővel. A császáriak ismét az Esztergomi-rondellát rohamozták, a brandenburgiak a Bécsi-kaput és a mellette lévő falat, a bajorok pedig a déli nagy rondella ellen indítottak rohamot. Egy magyar csapat álrohamot intézett a lőporrobbanás által ütött rés irányában. Kisebb magyar egységeket osztottak be a császári csapatok és a brandenburgiak közé is, mivel a magyarok jól ismerték a törökök harcmódját és a lőfegyver ügyes alkalmazásával kitűntek a többiek közül.

A roham megkezdését 12 ágyúlövés jelezte. A négy óráig tartó öldöklő küzdelemben a császáriak elfoglalták az Esztergomi-rondellát, a brandenburgiak pedig a Bécsi-kapu mellettit. Elsőnek egy győri hajdú jutott fel a bástyára és kitűzte a lobogót. Magyar zászló lengett elsőnek az elfoglalt bástyán!

A bajorok szintén némi sikert értek el a vár déli részén, elfoglalták a nagy rondellát.

A sikerért nagy árat fizettek az ostromlók, a roham után 5 100 katona holtteste szinte elborította a küzdelem színterét. A veszteségből 600 a magyarok soraira esett.

A roham után Lotharingiai Károly felszólította Abdi basát, hogy a további vérontás elkerülése végett adja fel a várat. Az ostrom mielőbbi befejezését a felmentő török sereg közeledése is sürgette, Szolimán nagyvezér 10 000 lovasból álló előhada éppen az általános roham előkészületei idején érkezett be Sárvíz tájékára.

Abdi a felmentés reményében a vár feladását visszautasította.

A felmentő török sereg közeledésére az ostromlók a tábor körül védőárkot ástak a felmentők támadásának elhárítására. Az árok védelmére 31 000 embert rendeltek ki. A vár tövében lévő futóárkot 3 000 lovas és 6 000 gyalogos őrizte.

A nagyvezér augusztus 12-én Tétény és Budafok között előnyomult, majd seregét két vonalban támadásra felállította. A várt támadás azonban ekkor elmaradt, este a sereg visszavonult. 14-én reggel a felmentő sereg három oszlopban támadást indított, amit a szövetséges csapatok könnyen visszavertek.

Szolimán még néhányszor megkísérelte a vár felmentését anélkül, hogy teljes erejét latba vetette volna. Augusztus 29-én próbálkozott utoljára nagyobb erővel, 3 000 janicsárt lóra ültetett és megfelelő szpáhi kísérettel Óbuda irányából a várba igyekezett bejuttatni. Az irtózatos lármával és teljes vágtában közeledő lovasokat csakhamar szétverték és 1 200 janicsárt levágtak. Mindössze néhány janicsárnak sikerült átvágnia magát és a Bécsi-kapu felől a várba bejutni. Ezek is mind megsebesültek. A sikertelen kísérlet után a nagyvezér többé nem támadott.

A felmentő csapatok visszahúzódása után ismét teljes erővel megindult egy újabb általános roham előkészülete. A haditanács szeptember

2-ra tűzte ki a roham időpontját, a megindulásra a jelet délután 5 órakor a mai Szabadsághegyen lévő 6 ágyú lövése adta meg. A rohamban résztvettek az alig néhány órával előbb megérkező svédek is. Az északi oldalon a roham több oszlopban ismét az Esztergomi-rondella és a Bécsi-kapu közötti szakaszon történt, délen pedig három oszlopban, egy a Naphegy felőli oldalról, a másik kettő pedig a palota alatti terasz falai felől.

Először az északi oldalon támadó oszlopok nyertek tért, a védők a heves támadásra visszafordultak és a házak között kerestek menedéket. A hátrálókat Abdi basa a hagyomány szerint a következő szavakkal tartóztatta fel: „Ha nem tudtam megvédeni ezt a rám bízott várat, haljak meg itt!" Kíséretének élére állva a Bécsi-kapu tértől nem messze esett el az ostromlók kardcsapásai alatt.

A déli részen meginduló rohamoszlopok nehezebben jutottak előre, többször megismételt rohamok árán sikerült a palota és a déli rondella területét birtokba venni.

Mindössze 2 óráig tartott a harc, a védők ezalatt súlyos veszteséget szenvedtek, az elesettek között sok nő és gyerek is volt, mivel a kemény ellenállás miatt felbőszült szövetségesek kezdetben senkinek sem irgalmaztak. Fogságba került 6 000 török, ezek egy részét két napig a vízi mecsetbe zárták, nehogy az öldöklésnek áldozatul essenek. Később a foglyokat Győrben és Bécsben jó pénzért rabszolgaként eladták.

A vár elfoglalása után a katonák engedélyt kaptak szabad „zsákmányszerzésre". Az olcsó meggazdagodási lehetőségtől tüzelt zsákmányolók a házakat pincétől padlásig átkutatták. Egyesek kincseket kerestek, mások gazdag foglyokra vadásztak.

Akadt olyan katona is, aki másféle értékeket keresett. Marsigli olasz származású katona-mérnök korábban már járt Budán és tudta, hogy Mátyás híres Corvinái évtizedek óta a palota pincéjében halomra hányva hevernek. Az ő útja a pusztító tömegen keresztül egyenesen a palota pincéjébe vezetett és néhány könyvet magához vett. Ezeket később hazájába vitte.

A fosztogatás nem sokáig tartott, szeptember 3-án hatalmas tűz keletkedett a várban, a romok között maradt tárgyak elhamvadtak. Az üszkös romokon kívül nem maradt más, mint a még temetetlenül heverő hullák tömege. Az eltakarításra kirendelt 500 hadifogoly a hullákat összeszedte és a Dunába hordta.

A szövetséges hadak győztes katonáinak egy része néhány napi pihenés után Eszék felé indult, a többiek pedig visszatértek hazájukba, ahol hatalmas ünnepséggel fogadták őket.

A harcokban résztvevő hajdúk és huszárok is szétszéledtek, őket nem ünnepelte senki. Amíg a külföldi csapatok hőstetteit angol, olasz és német krónikások magasztalták, addig alig maradt feljegyzés a magyarok tetteiről. Más csapatok között szétosztva, érdemeikkel más csapatok dicsőségét növelték.

A bécsi kormánynak nem volt célja, hogy a magyar nép részvételét különösebben kidomborítsa. Pedig a magyar nép fiai nemcsak a háború gazdasági terheinek nagyobb részét viselték, a véráldozatban sem maradtak semmivel más népek mögött. Bottyán János huszárai voltak azok, akik még a vár bekerítése idején a Székesfehérvárról visszatérő 500 szpáhit levágták. A július 27-i rohamban 2 000 magyar hajdú támadta a Duna felől a várat, a nehéz terepen átlag minden ötödik elesett vagy megsebesült. Magyar hajdú tűzte ki az első zászlót az északi oldalon elfoglalt bástyára. A török felmentő sereg feltartóztatásában a huszároknak volt jelentős szerepük. A vár utolsó rohamában a hajdúk a támadó oszlopok első soraiban küzdöttek.

A magyar nép hatalmas anyagi és véráldozattal erejéhez képest részt vett Budavár felszabadításában. Küzdött és reménykedett, hogy a török uralom alóli felszabadulás után az ország visszanyeri függetlenségét. Nem úgy történt — a török uralom után német elnyomás következett.

A MAGYAR—DÉLSZLÁV MEGEGYEZÉS ÜGYE 1849 TAVASZÁN

Kovács Endre, a történelemtudomány kandidátusa

A bécsi kormány, felbuzdulva azokon a sikereken, amelyeket a reakció 1848 őszén elért, a következő év tavaszán erőszakos lépésre szánta rá magát. A júniusi prágai barrikádharcok leverése, a bécsi októberi forradalom véres elfojtása és a kedvezőnek vélt hadihelyzet arra bírták a kamarillát, hogy egyszeriben felrúgja mindazokat a terveket, amelyeket a monarchiabeli nemzetiségek liberális burzsoá vezetői szövögettek Ausztria föderatív átalakítására s ezen belül a nemzetiségek polgári jogainak biztosítására vonatkozóan. A morvaországi Kroměřižben 1848. november 22-től ülésezett a birodalmi gyűlés, amelynek ki kellett dolgoznia az új alkotmányt és amelyre az a feladat várt, hogy kielégítse a nemzetiségeket, eleget tegyen ezek polgári, nemzeti követeléseinek. Valójában a bécsi kormánynak nem volt szándékában a jogos igények kielégítése és csak az alkalomra várt, hogy igazi szándékait napfényre hozza. Mihelyt úgy érezte, hogy helyzete mind bel-, mind pedig külpolitikai téren megerősödött, nem is késlekedett az erőszakos lépés megtételével. A február 27-i kápolnai csatát követően, március 4-én feloszlatták a birodalmi gyűlést és március 4-i keltezéssel az egész birodalom részére oktrojált alkotmányt bocsátottak ki.

Az oktrojált alkotmány a Habsburgok uralma alatt álló valamennyi tartományt, illetve királyságot egy egységes birodalomba olvasztotta be és ezen belül alapelvként kimondotta a nemzetiségek egyenjogúságát. Hasztalan foglalták azonban írásba a nemzetiségi egyenjogúság elvét, a gyakorlatban az új alkotmány azt jelentette, hogy az összmonarchián belül a szláv és román országrészek közönséges tartományokká válnak, melyeknek a központi bécsi kormány parancsol. Ismét bebizonyosodott, hogy a kamarilla fokozott centralizációt s nem föderációt akar. Palacky ausztroszláv koncepciója megfeneklett. Csalódtak a cseh liberális burzsoázia politikusai, akik 1848 folyamán a föderatív eszme (s ennek kapcsán a szláv túlsúly) leglelkesebb hirdetői voltak; csalódtak a horvátok, mert nem tudták elfogadtatni Béccsel a horvát nemzeti követeléseket tartal-

mazó karlócai határozatokat; csalódtak a szerbek, mert nem kapták meg az önálló koronatartományt, nem kaptak megnyugtató választ a vajdaság hovatartozására és határaira vonatkozóan. De hozzájuk hasonlóan csalódás töltötte el a román liberális burzsoá politikusokat is, akik a birodalom romjainak egy koronatartományban való egyesítéséről álmodoztak. Természetesen Bécsben nem vették figyelembe a szlovákok autonómista törekvéseit sem!

A Monarchia szláv és román népeinek csalódása a bécsi politikában: új mozgalmak erjesztője lett 1849 tavaszán. Az oktrojált alkotmány kibocsátásával széles tömegek előtt lepleződött le a bécsi kormánypolitika reakciós jellege, s ezzel együtt kompromittálódtak azok a burzsoá politikusok is, akik a Béccsel való alkudozásokban látták a nemzeti-polgári követelések érvényesítésének járható útját. Megerősödtek az egyes nemzetiségi mozgalmakon belül a radikális irányzatok, fokozottabban szóhoz jutott a nemzeti mozgalmak belső ellenzéke. Ez egyben azt is jelentette, hogy fordulat következett be a közhangulatban, a széles néprétegek magatartásában is. A Bécstől való elfordulás szorosan összefüggött a magyarok és a lengyelek iránt táplált rokonszenv fellobbanásával. A radikális politikusok siettek rámutatni a liberális burzsoá elképzelések haszontalanságára és befolyásolni iparkodtak a népet azzal, hogy megvilágították a forradalmi út előnyeit. Márciustól májusig a legtöbb monarchiabeli nép közéletében szóhoz jutottak ezek a forradalmi irányzatok, és a magyarok, valamint a lengyelek iránti rokonszenv figyelemre méltó fokra jutott. Így volt ez a cseheknél, ahol elemi erővel nyilvánult meg a nép megváltozott közhangulata: Prágában nyílt téren elégették Jelačić képét, az utca hangos volt a magyar és a lengyel forradalmárok éljenzésétől, Kossuth, Bem, Dembiński nevétől. A cseh politikai életben ezidőtájt jutnak előtérbe azok a radikális demokrata felfogású politikusok, akik a Béccsel való forradalmi szakítást követelik s 1849 májusában egy magyar—lengyel—német-barát összeesküvés szálait szövögetik.[1]

A márciusi oktrojált alkotmány mélységes csalódást keltett a horvát és a szerb politikai élet vezetőiben is. Jelačić és Rajačić eleinte nem is akarták kihirdetni az új erőszakolt alkotmányt és nyomban bizottságot menesztettek Bécsbe, hogy ott elérjék a vajdaság határainak megállapítását. A szerbek bizottsága április 11-én közölte Stadion belügyminiszterrel azt a körülményt, hogy a szerbeket nem elégíti ki az új alkotmány. De a haladóbb körök elégületlensége nemcsak Béccsel szemben nyilvánult meg, hanem a Béccsel paktáló, ennek szekerét toló szerb és horvát politikusok is rövidesen a támadások kereszttüzébe kerültek. A horvát ellenzéki lapok nem haboztak Jelačićot és báró Kulmert, a reakció e két

[1] A cseh politikai életben végbement változásokról *Arnošt Klima*, Rok 1848 v Čechách 1848 136—7 o.; *Václav Žáček*, Čechové a Poláci roku 1848 II. 1948, 347—351. o.

jól látható fejét, hazaárulónak nyilvánítani.[2] Mažuranić Iván horvát kiküldött Bécsben nyíltan kijelentette, hogy Kossuth győzelmét óhajtja, mert a horvátok vele könnyebben meg tudnak egyezni.[3] A horvát és a szerb ellenzéki sajtó 1849 tavaszán sorozatos támadásokat indított a márciusi oktrojált alkotmány és ennek pártfogói ellen. „Keserűen csalatkoztunk az oktrojált alkotmányban, úgy bánnak majd velünk, mint a rebellis magyarokkal és olaszokkal", írta az Agramer Zeitung.[4] A szerb lapok rámutattak arra, hogy a szerbek a föderatív alapon létesülő nemzeti önállóságukért harcoltak és nem az osztrák—német centralizációért, és hogy a nemzeti egyenjogúság elvének kimondása nem elégítheti ki őket.

A szerb és horvát politikusokat már ekkor eltöltötte az a jogos félelem, hogy Bécs nem fogja respektálni érdemeiket, hanem a magyarokkal és olaszokkal egyenlő bánásmódban fogja őket részesíteni. „Attól tartok, hogy a szlávok annyi szolgálatait a császárság érdekében rosszul fogják jutalmazni és a régi rendszer megmarad", írta Bán Mátyás a szerb kormány boszniai emisszáriusa már február 16-án Knićaninnak. Éles támadásokat intézett a kormány ellen a Napredak c. haladó szerb lap, de támadta az oktrojált alkotmányt a mérsékelt irányzatú Vjestnik is. A belgrádi félhivatalos szerb lap, a Srbske Novine ezeket írta: „Azt gondoltuk, hogy a magyarokat leráztuk, most itt az új ellenség. Mi önálló vajdaságot akartunk, föderációt az osztrák birodalomban és az osztrák kormány centralizációra törekszik; a dráma már végére jár, a szerbek ebben a komédiában sírva fognak végezni."[5] Követelték a lapok, hogy Jelačić vonassa vissza az oktrojált alkotmányt. Rajačić patriarcha felterjesztést tett Bécsbe az új alkotmány ellen s utalt arra, hogy a szerb nép elégedetlensége a forradalom veszélyét hordozza magában. A felíratnak azonban semmiféle eredménye sem lett. A bécsi kormány — melyhez Mayerhofer belgrádi osztrák konzul terjesztette fel a szerbek követeléseit — március 15—16-i ülésén megvizsgálta a vajdasági privilégiumok kérdését, de nem talált köztük olyant, amely igazolná a szerbek követeléseit. (Önálló politikai igazgatás, külön koronatartomány stb.) Hasztalan volt a szerbek minden felháborodása, a vajdaság határainak megállapítását nem sikerült elérniök. Mayerhofert, a belgrádi konzult tábornokká és katonai főparancsnokká nevezték ki, a polgári részek igazgatását pedig Rajačićra bízták. Az ő feladatuk volt többek között az is, hogy az elégedetlen katonaságot és a polgári lakosságot megtartsák a császár iránti hűségben és letörjék az elégedetlenek mozgalmait. A szerb lapok nem mulasztották el rámutatni arra, hogy Rajačić polgári biztossá történt kinevezésével a Délvidék gyakorlatilag Windischgrätz hatáskörébe került.[6] Április hónap-

[2] *Thim József*, A magyarországi 1848—49-iki szerb fölkelés története. I 343. o.
[3] *Thim*, I. 344. o.
[4] *Thim*, I. 345. o.
[5] *Thim*, I. 346. o.
[6] *Thim*, I. 351. o.

ban a szerb és horvát politikusok minden eredmény nélkül folytatták a bécsi kormánnyal való alkudozásaikat.

A szerb és a horvát lakosságnak ez a mélységes elégedetlensége adott újabb tápot a lengyel emigráció működésének és a magyar—délszláv megegyezéshez fűződő korábbi lengyel terveknek. Bystrzonowski Lajos — Czartoryski Ádám belgrádi ügynöke — a legélénkebb figyelemmel kísérte a szerb és a horvát közvéleményben beállott változásokat és a Bécshez fűződő kapcsolatok megromlásából messzemenő következtetéseket vont le a magyar—délszláv viszony megjavítását illetően.

Az oktrojált alkotmány kihirdetésének időszakában Bystrzonowski helyzete Belgrádban megerősödött. Látta maga körül a megrökönyödött politikusokat és észrevette, hogy az egész szerb és horvát társadalmat átjárja az a belső izgalom, amelynek főtartalmát a csalódottság és az új, reálisabb utak keresésének vágya alkotta. Március 17-i jelentésében például arról ír Czartoryski hercegnek Párizsba, hogy hatalmas mozgolódás érezhető a horvát határőrezredekben és Windischgrätz szláv katonasága között általában. A szerbek olyannyira elégedetlenek, hogy megakadályozzák a tisztán császári közigazgatás bevezetését s nyíltan kifejezik a magyarok iránti rokonszenvüket. Sőt, mint Bystrzonowski írja, egy hallgatólagos szövetség érezhető a magyarokkal. A szerbek a Maros folyót a vajdaság határaként emlegetik, a csapatok, a Maroshoz érkezve megtagadták, hogy azon túllépjenek, nem hajlandók nyugtalanítani a magyarokat, akik hasonlóképpen nem fenyegetik őket. Ugyanott azt jelenti a lengyel ügynök, hogy Rajačić nagyon rossz viszonyba került Béccsel és nincs kizárva, hogy a két fél között kenyértörésre kerül sor. A szerb—horvát—magyar megegyezésre vonatkozó reményeket csak fokozta az olyan hír, mely szerint a románok kijelentették, hogy sem a magyarok, sem az osztrákok ellen nem hajlandók küzdeni, ami azután arra vezette Rukavinát, a bánsági parancsnokot, hogy a román nemzetőrség lefegyverzésére tegyen előkészületeket.[7]

Március közepén az örvendetesen bontakozó terveket megzavarta az a hír, hogy Kossuth elismerte a szerb palatinátust és már ki is nevezte Stratimirovićot szerb nádornak és horvát bánnak. Köztudomású volt, hogy Stratimirović nagyon rossz viszonyban állt a patriarchával. Czajkát, a lengyel emigráció sztambuli főügynökét valósággal lesújtotta a hír: a szerbek saját nemzetiségükért küzdenek s most Magyarország jogot formál arra, hogy főnököt adjon nekik, s méghozzá milyen főnököt! A karlócai patriarcha ellenfelét, olyan embert, akit azzal gyanúsítanak, hogy kapcsolatban áll az orosz pánszlávokkal és az Obrenovićokkal.[8]

Ezekben a márciusi napokban Bystrzonowski, a lengyel emigráció fáradhatatlan ügynöke, a magyar—délszláv baráti megegyezés lelkes híve,

[7] Bystrzonowski jelentése 1849. márc. 17. Czart/5369 Krakkó, Áll. Lt.; Czajka-Czajkowski jelentése Konstantinápolyból 1849. márc. 24. Czart/5370.
[8] Czajka jelentése 1849. márc. 24. Czart/5370.

arra gondolt, hogy Rajačićcsal és Garašanin belgrádi belügyi főnökkel egyetértve érintkezést keres Dembińskivel. Dembińskiről ugyanis köztudomású volt, hogy Magyarországra jövetelének legfőbb programpontjai közt szerepelt a magyar—szláv kiegyezés megvalósítása. A lengyel tábornok, mielőtt Magyarországra elindult, honfitársaihoz írott levelében külön kifejtette magyarországi küldetésének célját és a Czartoryskival folytatott előzetes tárgyalásai során is teljes egyértelműséggel bontakozott ki Dembiński egyeztető, békítő szerepe a magyarok és a szlávok között. Mindenről pontos értesüléseket kapott Bystrzonowski is.[9]

A Czartoryski-féle diplomácia ugyanakkor lépéseket kívánt tenni Bemnek a bevonása érdekében is. Bemmel a kapcsolat megteremtése nem ment egyszerűen, Dembiński azonban megértőbbnek mutatkozott a Czartoryski-féle politika s ennek képviselői irányában és április elején felajánlotta Kossuthnak a lengyelek közvetítését a nemzetiségekkel való vitában. Kossuth a lengyel vezér ajánlatát visszautasította.[10] A magyar középnemesség, a parlament és a kormány a nemzetiségi kérdés megítélésében lényegében nem jutott túl az 1848. évi áprilisi törvényeken, habár kétségtelen, hogy éppen március hónap folyamán a magyar sajtó egy részében feltűnően haladó hangokkal is találkozunk. A baloldali lapok, köztük a Marczius Tizenötödike a nemzetiségekkel való megegyezést olyan kérdésnek tekintik, amelyet lehetetlen tovább semmibe venni. Meg kell a nemzetiségekkel alkudni és jobb, ha ez előbb történik meg, mint később. A Marczius Tizenötödike 1849. március 6-i száma pedig már egyenesen a föderatív megoldás eszméjét veti fel. Bizonyos, hogy az ilyen állásfoglalás csak fehér hollónak számít abban a Magyarországban, amelyben a nemzetiségekkel való kiegyezésnél az ország területi sértetlenségének a megóvása a szabadságharc folyamán szakadatlanul a legfőbb vezérlő elv maradt.

Márciusban a délszláv—magyar kiegyezés tervének lelkes hirdetője jelentkezik a korabeli magyar politikai élet kiemelkedő alakjában, a Párizsban tartózkodó Teleki Lászlóban. Teleki a nemzetiségi kérdés szemléletében messzebbre jutott előre, mint abban az időben a magyar politikusok közül bárki más. Eléggé megmagyarázza ezt az a körülmény, hogy mint a magyar kormány képviselője, Párizsban érintkezésben állott a haladó politikai élet számos kiváló alakjával, köztük lengyelekkel, franciákkal és olaszokkal. Tárgyalt ezenkívül a román demokrata mozgalom franciaországi képviselőivel (Bratianu, Golescu), kapcsolatban állt Herkalović szerb emisszáriussal és más emigránsokkal.[11] 1848 őszén és telén Párizsban Teleki részvételével magyar—lengyel—olasz tárgyalások folytak a magyar forradalom megsegítéséről, egy piemonti magyar légió meg-

[9] Dembinski magyarországi küldetésére *Danzer*, Dembinski in Ungarn nach den hinterlassenen Papieren des Generals. Bécs, 1874. I, 21. sk. l.; Czartoryski utasítása Bystrzonowskinak 1848. dec. 7. Czart/5369.

[10] *Danzer*, II. 7., 152. o.

[11] *Lengyel Tamás*. Gróf Teleki László. é. n. 60—61., 70 o.

alakításáról. Párizsban Teleki jól látta, hogy a nemzetiségekkel való áldatlan viszony mekkora tehertétele a magyar szabadságharcnak. Azt is látnia kellett, hogy a piemonti kormány éppen a magyarországi nemzetiségi ellentétek miatt vonakodott szövetségre lépni a magyarokkal, akiket gyenge partnerekként tekintett. Teleki — akit a turini kormány álláspontjáról báró Splényi Lajos, Guyon sógora, a magyar kormány turini diplomáciai képviselője értesített — emlékiratban kérte fel a turini minisztériumot, hogy hozza létre a megegyezést a magyarok, a horvátok és a románok között.[12]

A nemzetiségi kérdés kiküszöbölésének vágya végülis Czartoryski herceggel hozta közelebbi érintkezésbe Telekit, aki jól tudta, hogy a lengyel emigráció vezető alakjának programjában a magyarok és a szlávok kibékítése főkövetelményként foglal helyet. Teleki a magyar kormány felfogását Szarvady Frigyes követségi titkáron keresztül ismertette a herceggel s a március 9-én Zamoyskihoz írott levélben már komoly eredményeket helyez kilátásba a megbékélés érdekében.[11] Megtalálunk itt még bizonyos illúziókat, például azt, hogy a magyar kormány a nemzetiségek egyenlőségét a múltban mindig szem előtt tartotta és kész volt például a szerbeknek minden engedményt megadni — Teleki azonban ekkor már túljutott a politikai nemzet fogalmának és az ezzel járó önáltatásnak a fokán és a területi autonómia eszméjét tette magáévá, minden bizonnyal nem teljesen a lengyel befolyástól mentesen.

1849. március 7-i Kossuthhoz írott levele olyan hangot üt meg, amely egyedülállónak mondható az egész akkori magyar politikai életben s amely a Czartoryski által felfektetett konföderációs terv szellemét tükrözi. Ezt írja benne többek közt: „Én azt hiszem, nem annyira az osztrákokkal, mint a szerbekkel, horvátokkal s oláhokkal kellene egységre lépni, mi szerintem nem igen nehéz dolog volna, mert volt alkalmam több illy fajú emberekkel találkozni és mind sokkal inkább kívánnak velünk egyezkedni, mintsem Ausztriával, ezt a magyarhoni események is bizonyítják. Csak az istenért egy szép proclamatiót hozzájok, adjatok nekik mindent, mit csak lehet. S ha Ausztriát nem lehet különben megbuktatni s tönkre silányítani, mint ha Magyarhont a confederatio basisán reconstruálják, s ha annál jobbat, kielégítőbbet talál nálunk, diadalunk s jövőnk biztosítva lesz, s hatalmunk a Fekete-tengerig terjedend. Czartoryski agensei a szerbek közt is jó szellemben működnek, legalább ő úgy állítja. A lengyelek nagyobb része még mindig nagy simpathiát mutat irántunk.[14]

Teleki az egyetlen magyar politikus 1849-ben, aki magáévá teszi a föderatív megoldás gondolatát s ilyen értelemben javasolja Kossuthnak a kiegyezést. Benne volt ebben a szerb vajdaság elismerése, ami egyszeri-

[12] *Lengyel*, 76. o.

[13] Szarvadynak Zamoyskihoz írt levelét közli A Háborús Felelősség 1929. I. 3. sz. 238—240. o.

[14] Teleki László Kossuth-hoz 1849. márc. 7. Közli a Háborús Felelősség 1929. I. 4—5 sz. 430. o.

ben megoldotta volna a szerb—magyar kérdést s ennek nyomán más fordulatot vett volna a magyar—horvát és a magyar—román viszony is. Teleki nem állt meg az elméleti elképzeléseknél, hanem Czartoryskival egyetértve, maga is hozzálátott, hogy a konföderáció elvét valósággá változtassa. A lengyel emigrációs kormány s ennek feje, Czartoryski széleskörű akciót indítottak el 1849 márciusában a magyar—délszláv viszony rendezése végett. Ennek egyik láncszeme Szarvadynak, Teleki helyettesének, tervbevett belgrádi kiküldetése volt. A terv szerint Szarvady idegen névre szóló útlevéllel készült Párizsból Belgrádba azzal, hogy odaérkezve felfedi kilétét a szerb kormány előtt és mint hivatalos megbízott tárgyal a belgrádi kormánnyal a magyarokkal való kiegyezésről.[15] Útjának sikerét igérte az a körülmény, hogy ugyanabban az időben Lenoir—Zwierkowski (Czartoryski belgrádi ügynöke) azt jelentette, hogy a magyar—szláv megegyezés egyre közelebb van, mert a megbékélés szükségét mindkét oldalon erősen érzik. Hasonlóan derülátó jelentést küldött Cerutti, a piemonti kormány belgrádi konzulja is, aki szerint a szláv lakosság napról-napra ellenségesebb érzülettel viseltetik Ausztriával szemben, a katonák több helyen megtagadták az engedelmességet, a sajtó pedig mind barátibb hangot üt meg a magyarok és az olaszok iránt.[16]

Czartoryski jó szemmel ismerte fel, hogy a magyar—délszláv megegyezés legfőbb akadályozója horvát részről Jelačić bán, a bécsi kamarillának ez az engedelmes eszköze. Éppenezért a herceg arra törekedett, hogy Zágrábban megerősítse a Jelačić-ellenes tábort és az ottani ellenzék útján megbuktassa a bánt. A Jelačić helyébe kerülő új bánnak olyan embernek kellett lennie, aki a horvát politikát a magyarokkal és Piemonttal való megegyezés szellemében irányította volna és magával ragadta volna a szerbeket is. Horvátországban az ottani hazafiak előtt nem volt ismeretlen az a körülmény, hogy Jelačićnak az európai közvéleményben a lehető legrosszabb híre van. A zágrábi politikusok emisszáriusokat küldtek nyugatra, hogy ellensúlyozzák azt a képet, amely az európai demokratikus közvéleményben Jelačićról kialakult vagyis meggyőzzék a világot arról, hogy Jelačić nem annyira reakciós, mint amilyennek látszik. A Párizsban élő horvát emisszáriusok között kiemelkedő szerepet töltött be egy fiatal teológus és író, Andria Torquat Brlić, akinek családja közeli rokonságban állott Jelačićcsal.[17] Brlić 1848 júniusában résztvett a prágai szláv kongresszuson, harcolt Windischgrätz katonái ellen a prágai barrikádokon és résztvett Hurbanék felsőmagyarországi betörésében. 1848 de-

[15] Czartoryski Czajkának 1849. márc. 27. Czart/5369.

[16] *Peter Hanak*, Ugnyetyennije narodi avsztrijszkoj imperti i vengerszkaja revoljucija 1848—1849. gg. Bp. 1953. 48. o.

[17] Brlić tevékenységére lásd naplóját. Az egyik részét kiadta *Ivan Brlić—Mažuranić*, A. T. Brlić u Slovačkom ustanku i Banovi taboru, Zágráb, 1953., a másikat A. T. Brlić kao banov emisar u Parižu. Obzor és klny. Zágráb, 1935., *Vaso Bogdanov*, Društevne i političke borbe u Hrvatskoj 1848/49. Zágráb, 1949; *Vaso Bogdanov* Hrvatska Ljevica Revolucije 1848/49. Zágráb, 1949. *H. Batowski*. Chorwacy, Polacy i Wegrzy w. r. 1848., 1937.

cemberében Csehországon, Drezdán keresztül Párizsba utazott, hogy ott, mint a bán ügynöke kapcsolatot teremtsen a francia kormánnyal és a lengyel emigrációval. Párizsba érkezve kapcsolatba lépett a lengyel arisztokrata táborral Wladyslaw Mamoyski, Adam Sapieha, Sanguszko, stb.), de a demokratákkal, köztük Mickiewiczcsel is. Tárgyalt a cseh, a szerb, a bolgár, a román emigránsokkal és kapcsolatba került Telekiékkel is. Brlić Jelačić szószólójaként érkezett Párizsba, meg akarta cáfolni azt a nézetet, hogy a bán a reakció vak eszköze. Jelačić programját Brlić úgy jellemezte, hogy ennek jelszava a „szlávság-szabadság!" Brlićet, aki a Béccsel való megegyezés útján akarta elérni a szabad szláv nemzetek föderációját, a lengyel emigránsok kioktatták afelől, hogy Bécsnek nem lehet hinni, ehelyett a szlávoknak a magyarokkal kell kiegyezniök. Brlić hajlott erre a tervre, kijelentette, hogy ha Horvátország megkapja Boszniát, a horvát ezredek visszavonulnak Olaszországból és ezesetben ki lehet egyezni a magyarokkal is. A lengyel diplomaták nem tehettek ígéretet Boszniára vonatkozólag — már csak a törökökhöz fűződő jóviszony fenntartása miatt sem! —, mire Brlić hagyta magát meggyőzni a lengyelek által és ezután nem kért garanciákat Boszniára vonatkozólag.[18] Párizsi tartózkodása végén már a magyar diplomatákkal és a szárd követtel folytatott tárgyalásokat.

Brlić meggyőződéssel és teljes őszinteséggel védte Jelačićot a nyugati közvélemény előtt s ennek lehet következménye, hogy Czartoryski változtatott eredeti álláspontján s már nem akarta elmozdítani a bánt helyéről. Március 7-én azt írta Bystrzonowskinak, hogy a bán megbuktatása korai s talán káros is lenne. A bán még nem mondta ki az utolsó szót, nem szűnt meg szlávnak lenni s minden arra látszik mutatni, hogy az ausztriai minisztérium erős ellenféllel áll szemben s bármely pillanatban bekövetkezhetik a szakítás Jelačić meg az udvar között.[19] Nem sok időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a herceg rájöjjön, mennyire téves volt ez a felfogása.

Brlić 1848 decemberében Jelačić kritikátlan magasztalójaként érkezett Párizsba, de egy-két hónap elég volt ahhoz, hogy megértse, az osztrákbarát politika nem hozhat jót a szlávoknak. Elfordul tehát Ausztriától és kapcsolatokat keres a magyarok, az olaszok és a románok felé. 1849 február 23-án Mickiewicz akkoriban meginduló lapjának („La Tribune des Peuples") bankettjén Horvátország nevében Brlić mondott beszédet. Naplójában ezeket örökítette meg erről a napról:

„Az este Chojeckinél gyűlést tartottak a Tribuna des Peuples szerkesztői. Koccintottam Pulszkyval, ellenfelemmel. Beszélgettem a megegyezésről Szalayval, akinek megmondtam, hogy a bán és a katonaság nem annyira feketesárga és császári-királyi, mint ahogy látszik. Telekivel: a megegyezés és konferedáció fontosságáról... Mickiewiczcsel ked-

[18] *Batowski*, 8—9. o.
[19] Czart/5425.

vezően a bánról, a magyarokkal való előzetes megegyezés lehetetlenségéről."[20]

Brlić ezután Mickiewicz lapjában, a La Tribune des Peuplesben írt cikkében igyekezett megmagyarázni a horvátok helyzetét, a magyarokkal való viszályt. E cikkében kijelenti, hogy a horvátok kénytelenek voltak fellépni a magyar soviniszták kal szemben, de hívek maradnak a szabad nemzetek föderációjának elvéhez és szembe mernek szállni az osztrák uralommal.[21]

Párizsban, a lengyel diplomácia közelségében vált Brlić a föderatív megoldás lelkes hívévé olyannyira, hogy másokat is mozgósítani tudott e terv mellett. 1848 telén ismerkedett meg Párizsban Tommaseóval, aki ott akkoriban a velencei köztársaság követeként tartózkodott. Talán éppen Brlić hatásának köszönhető, hogy Tommaseo 1849 elején visszatérve Velencébe erélyes akciót kezd az olasz—szláv megegyezés érdekében. Gajhoz és Mickiewiczhez intézett leveleiben a horvátok, az olaszok és a magyarok szövetsége mellett tör lándzsát. Tommaseo Turinban egy olasz—szláv szövetséget alakít s ennek felhívása testvéri együttműködést hirdet az olaszok és a szlávok között és baráti viszony kialakítására hívja fel a magyarokat és a szlávokat.[22]

Március 16-án indult el Brlić küldetésére. Czartoryski nagy reményekkel tekintett az út elé. Megírta Bystrzonowskinak, hogy Brlić feladata rábírni a bánt az Ausztria elleni fellépésre, lebeszélni őt arról, hogy a horvátok Olaszországba induljanak, tekintettel arra, hogy a márciusi oktrojált alkotmány eléggé megmutatta, hogy a bécsi kormányt a nemzetiségek tönkretételének szándéka és a német szupremácia gondolata vezérli. A herceg kétezer frankot utalt ki Brlić költségeire.

Brlić március 29-én találkozott Jelačićcsal Cegléden. A bán kijelentette, hogy annyira el van foglalva a háborúval, a „stratégiá"-val, hogy nincs ideje a háború okairól gondolkozni, nem foglalkozhat politikával. Brlić szerette volna átadni Czartoryski levelét, de Jelačić Kulmer báró és Windischgrätz leveleit kezdte előtte olvasgatni világosan kifejezve ezzel álláspontját. Egy április 1-i feljegyzés szerint Brlić az előző napokban felkereste Trifunacot és Nedeljković jelenlétében a magyarokkal való kiegyezésről folytattak beszélgetést. Brlić ismertette a párizsi lengyel emigráció munkáját a horvátok érdekében, elítélték a cseh liberális burzsoá politikusok magatartását és a bán megnyeréséről tárgyaltak.[23] Április 2-án Brlić ezeket jegyezte fel naplójában: „Igen keserű beszélgetésem volt vele (ti. a bánnal), mert egymagam vagyok sokak ellen. A bán a lengyelekről úgy nyilatkozott, hogy Czartoryskitól a legutolsóig

[20] A. T. Brlić kao banov emisar ... 44. o.
[21] „Tendences du Slaves du Midi". Aláírás A. T. Berlitch (Croate). La Tribune des Peuples 1849. márc. 17.
[22] *M. Jászay*, L'Italia e la Rivoluzione Ungherese 1848—49. 1948. 104.; *Batowski*, Legion Mickiewicza a slowiańszczyzna w r. 1848. 71. o.
[23] *Brlić*, Dnevnik II. 98—99. o.

egy sem ér semmit, mind hitványak és őrültek."[24] Azokban a napokban történt ez, amikor Bem tábornok katonái az utolsó osztrák és orosz katonát is kiűzték Erdélyből és az országnak ez a része felszabadult az ellenséges nyomás alól. A magyar hadsereg március második felében megindult támadása éppenúgy rontotta a megegyezésre irányuló kezdeményezések sikerét, mint ahogyan elkedvetlenítően hatott Piemont bukása (a novarai vereség, 1849. március 24.) vagy a szárd—osztrák egyezmény. Gregorowicz, a herceg zágrábi ügynöke megírta Párizsba, hogy jelenleg nem lehet tárgyalni s alkalmasabb időre kell várni.[25]

Perczel áprilisi és májusi délvidéki hadjárata nemcsak a hadihelyzetben hozott lényeges változást, hanem a kiegyezési törekvések számára is merőben új feltételeket teremtett. A magyar hadsereg előretörése, a császári és szerb hadvezetésnek ezzel szemben tanúsított ügyetlenségei, de különösképpen az a humánus magatartás, amely Perczel eljárását jellemezte a lakossággal való érintkezésben, nem tévesztették el hatásukat és végső soron a kiegyezési szándékot érlelték mindenekelőtt a szélesebb néprétegekben. Az új helyzet ismét napirendre tűzte a tárgyalások eszméjét.

Perczelt március 15-én nevezte ki a kormány Hadik helyébe a déli hadsereg parancsokául. Legelső törekvései közé tartozott, hogy visszaszorítsa a Tisza és a Maros szögében lévő szerb csapatokat, áttörjön a Ferenc-csatornán és felmentse Péterváradot. Sikeres és gyors előnyomulássa — Szőreg, Szentiván, Deszk, Kiszombor, Ókanizsa, Zenta, Kula és Verbász elfoglalásával — március 27-én érkezett Péterváradra. Innen Szenttamás ellen indult s ezt elfoglalta. Ezután a középbácskai községek sorra meghódoltak Perczel serege előtt.

A magyar sereg gyors előnyomulása nyomán a szerb táborban az anarchia jelei mutatkoztak. Bystrzonowski március 31-i jelentésében a horvátországi helyzet jellemzéseként azt olvassuk, hogy mozgásban van az egész horvát lakosság, egyes helyeken bátran ki lehet tűzni a magyar zászlót.[26] Április 5-én Brlić az alábbiakat jegyezte fel naplójába: „Kívántam, hogy leverjék Windischgrätzet, hogy megszégyenüljön az egész világ előtt és győzzön az igazság."[27] Április 6-án Brlić bejegyzése az alábbi utalást tartalmazza: „Jobb az igazságos ellenség, mint a ravasz barát, a mai helyzetről, és a megegyezésről."[28] A Trifunaccal folytatott beszélgetésben Brlić azt a nézetét fejtette ki, hogy vereség esetén a bán vonuljon vissza Horvátországba és szakítson Béccsel.[29] A bánnal folytatott beszélgetés során felmerült az a gondolat, hogy a horvátok ok nélkül verekszenek a magyarokkal, mert „semmit sem lehet várni ennek a harcnak a kimenetelétől.[30]

[24] *Batowski*, Chorwacy . . . 12. o.
[25] Gregorowicz jelentése. Zágráb, 1849. ápr. 3. Czart/5370.
[26] *Bystrzonowski jelentése.* 1849. márc. 31. Czart/5370.
[27] *Brlić*, Dnevnik. II. 102. ol
[28] *Brlić*, Dnevnik. II. 103. o.
[29] *Brlić*, Dnevnik. II. 103—104. o.
[30] *Brlić*, Dnevnik. II. 106. o.

A magyar hadsereg magatartása nem adott okot különösebb panaszra, mivel maga a parancsnok, Perczel, a humanitás elvét kívánta alkalmazni a meghódolt községek és az elfogott katonák irányában. Csurog elfoglalása után írta Perczel Kossuthnak április 10-én: „A nép örülve a katonai rendszer alól való felmentésén, hű ragaszkodást mutat irántunk, újabb szabadsága és a békés kilátások iránt."[31]

Perczel április 9-én kiáltványban fordult a szerb lakosokhoz s felszólította őket, hogy válasszanak a szabadság és a kárhozat között. Stratimirović azonban védőállást foglalt el a titeli fennsíkon és fegyveres ellenállásra szólította fel a csajkásokat. Stratimirović mellett Rajačić — akit a császár április 2-án nevezett ki császári biztosnak — ugyancsak ellenállásra szólította fel a lakosságot. E felhívásokra nagy szükség is volt, mert a határőrezredekben általánossá vált a forrongás, a szerb katonák nem voltak hajlandók engedelmeskedni sem Todorović tábornoknak, sem az osztrák tiszteknek. Rajačić patriarcha április 6-án kétségbeesetten fordult a Bukarestben tartózkodó Lüders cári tábornokhoz és gyors segítségét kérte. A segítség nem érkezett meg. A csajkás kerületben a hadsereg tagjai már megkezdték egyes tisztek legyilkolását és Rajačić minden bizalma most már Knićaninban összpontosult, akire nemcsak a magyar támadás feltartóztatása várt, hanem a hadseregen belül a rend visszaállítása is.[32]

Jelačić ezekben a hetekben annyira elvesztette minden népszerűségét a lakosság soraiban, hogy nem merészelt a Vajdaság felé közelíteni. Mint Brlićnek Jelačić táborából írott jelentéséből kiderül, ellentétek mutatkoztak a bán és Windischgrätz között is. Brlić kénytelen arra a megállapításra jutni, hogy az ellenforradalmi tábornokok rosszabbak a magyar hadsereg tábornokainál, bár a horvát katonaság — mint írja — jobb a magyarnál. Az általános békülési vágyra vetnek fényt Brlićnek ezek a sorai: „Hálaistennek, minden szláv ellene van a magyarokkal vívott harcnak!"[33] Bystrzonowski is úgy látja, hogy a megbékélés igen közel van, csak valami véletlen balszerencse akadályozza, hogy a szerbek és a magyarok megértsék egymást. Mindkét oldalon kívánják a megegyezést, csak a megvalósításnál jelentkeznek akadályok. A horvátok már tisztában vannak azzal, hogy a bán egyszerűen Bécs eszköze, népszerűsége éppen ezért már nem a régi, még egy kis idő kell és a kiegyezés feltételei megérnek.[34] Egy április 14-i Bystrzonowski-jelentés arról számol be, hogy a Bánátban a katonák között óriási az anarchia, a katonák fellázadtak tisztjeik ellen, mert úgy látják, hogy ezek schwarzgelbek. A lengyel ügynök mint pozitív tényt említi, hogy a szerb hadsereg ezidáig még nem támadta meg a magyarokat, csak határait védte, félő azonban, hogy Mayerhofer tábor-

31 *Thim*, I. 360. o.
32 Bystrzonowski jelentése 1849. ápr. 7. Czart/5370.
33 *Brlić* Zamoyskinak Pestről 1849. ápr. 13. Czart/5370.
34 Bystrzonowski jelentése 1849. ápr. 3. Belgrádból. Czart/5370.

nok a Maroson túlra hajszolja a szerb katonaságot.[35] Bystrzonowski számára most — miután a patriarcha orosz segítségért folyamodott s ennek elmaradása után minden reménye Knićaninhoz fűződött — különösen az vált fontos kérdéssé, hogy milyen lesz a szerbiai segítőhad főparancsnokának a magatartása a magyar—délszláv megegyezés kérdésében. Az volt az általános vélemény, hogy Knićanin hajlik a magyarokkal való kiegyezésre. A lengyel ügynök tehát arra igyekezett rábírni Garašanin belügyi főnököt Belgrádban, hogy Knićaninhoz egyengesse számára az utat. A terv szerint Knićanin maga köré gyűjti az erőket s azután mint kikiáltott vajda megkezdi a tárgyalásokat a magyarokkal; ezesetben Bystrzonowski vállalja a közvetítő szerepét. Knićaninról úgy tudták, hogy szívesen lenne magyar tábornok, ha a magyar kormány elfogadná feltételeit. Ekkor merült föl első ízben az a gondolat, hogy Bystrzonowski a magyar kormányhoz utazzék.

Közben Perczel részéről megtörténtek az első intézkedések az elfoglalt terület újjászervezésére. A parancsnok nem sokat törődött Batthyány kormánybiztossal és a kormánnyal, egészen önhatalmúlag járt el, akárcsak Erdélyben Bem. Április 9-én megszüntette a csajkás kerület császári katonai területi jellegét s azt, mint szabad polgári kerületet, Magyarországhoz csatolta. Elrendelte, hogy a bírák és esküdtek szerb nyelven gyakorolják az igazgatást és gondoskodott az egész kerület szerb nyelvű adminisztrációjáról. Intézkedéseket tett, hogy a községek szabadon válasszák képviselőiket, akikre az a feladat várt, hogy megválasszák a szerb követeket a magyar országgyűlésbe. Perczel egyben rendeletileg eltörölte az összes hadiszolgáltatást és tartozást.[36] A nagylelkű politika nem nyerte el sem Batthyány, sem Kossuth tetszését s ez utóbbi április 14-én megírta Batthyánynak, hogy Perczel intézkedéseit nem helyesli, elrendelte a csajkás kerület katonai szervezetének megszüntetését, a lakosság lefegyverzését és a kerületnek Bács megyéhez való visszacsatolását, de ugyanakkor állást foglalt a rendkívüli törvényszékek felállítása és a bűnösök kivizsgálása s megbüntetése mellett.[37]

Időközben azonban egy pillanatra sem szüneteltek a harcok. Perczel elkövette azt a hibát, hogy — miután április 7-én Goszpodincénél áttörte a szerbek védelmi vonalát — nem üldözte azonnal a Titel felé menekülő szerb csapatokat, hanem Földvárt és Óbecsét kívánta előbb elfoglalni, amiáltal módot adott arra, hogy Stratimirović kitűnően kiépítse védőállását a titeli fennsíkon. Április 13-án Perczel megtámadta Vilovót és Mosorint, de véresen visszaverték.

Perczel és a szerb csapatok között véres harcok folytak s ez kétségtelenül nem kedvezett a tárgyalások gondolatának. Súlyosbította a helyzetet, hogy sem szerb—horvát, sem magyar részről nem akadt ebben az

35 Bystrzonowski jelentése 1849. ápr. 14. Czart 5370.
36 A rendeletet közli *Thim*, III. 630. o.
37 *Thim*, III. 645. o.

időben olyan politikus, aki felkarolta volna a lengyel terveket és melléje állott volna a békülés eszméjének. A patriarcha — a vajdaság császári biztosa — maga is népszerűtlen ember volt s ezen felül teljesen Mayerhofer osztrák konzul és tábornok befolyása alatt állott. Stratimirović és Knićanin, valamint Garašanin egytől-egyig számításba jöhettek, mint tárgyaló felek és valóban, Bystrzonowski elsősorban rájuk alapozta terveit. Magyar részről viszont Perczel kínálkozott a legalkalmasabbnak a békéltető tárgyalások aktív részesének, különösen miután már megmutatta, hogy nagylelkűen bánik a meghódított területek lakosaival és nem vezeti semmilyen gyűlölet a szerbek és a horvátok ellen.

Április közepén Bem tábornok a kormány utasítására elhagyta Erdélyt és a Bánátnak vette útját. Karánsebes és Orsova felé tört előre s ezzel egyszeriben magára vonta a széles körök figyelmét. Ismertté vált, hogy Perczelnek súrlódásai vannak a kormánnyal s így a lengyel emigráció hamarosan Bemben látta az alkalmas embert, aki a magyar kormány felé közvetíteni tudna. Felfigyelt Bem sikereire Czajka is Sztambulban és e sikerekben látta a kiegyezés egyik fő biztosítékát. Czajka, aki korábban szláv rokonszenvétől vezettetve a magyaroktól kissé távolabb állt, most, felbuzdulva Bem sikerein, a magyar kormánnyal való tárgyalásokban látja a fő tennivalót. A Bemmel és Dembińskivel való kapcsolat megteremtése most már nem sokáig várathatott magára. Czajka és mellette Czartoryski is Dembińskivel lépnek levelezésbe és megtörténnek az első lépések a Bemmel való kapcsolat fölvételére is.[38]

A lengyel emigráció terveire és nemzetközi kapcsolataira jól rávilágít a Bystrzonowskinak küldött április 14-i utasítás, mely magában foglalja az angol és francia külpolitika kritikáját is. Czartoryski itt beismeri, hogy a francia és angol kormányoktól semmit sem lehet várni, ezek tétlenül hagyják, hadd folyjanak a dolgok. A herceg bízik abban, hogy a Bécs és Piemont között várható békekötés semmiesetre sem fogja megnyugtatóan rendezni Olaszország sorsát, s ezért szükséges volna Piemont és Magyarország között egyezményt létrehozni. Emellett kettőzni kell az erőfeszítést a magyar—szláv megegyezés érdekében. Bystrzonowski maradjon Belgrádban, ha ott sikerrel tud dolgozni, de ha jobbnak gondolja, menjen Magyarországra akár Dembiński, akár Kossuth oldalára. Bystrzonowskinak figyelmébe ajánlják, hogy a lengyel diplomáciának minden oka megvan arra, hogy Kossuthtal szemben ne viseltessék bizalommal. „Okunk van hinni" — mondja az utasítás, — „hogy Kossuth egyike lehet azoknak az akadályoknak, amelyek gátolják a szlávok és magyarok közti közeledést." E figyelmeztetés szerint Kossuth nem annyira magyar, mint inkább szlovák (!?) és ezért a szlávok úgy tekintenek rá, mint renegátra és ezen a ponton már annyira megsértették Kossuthot, hogy alkalmatlanná vált a békés megegyezés feladatának megvalósítására.[39]

[38] Czart 5370.
[39] Czartoryski Bystrzonowskinak 1849. ápr. 14. Czart 5370

A lengyel diplomácia Kossuthtal szemben már csak azért is bizalmatlan volt, mivel Kossuth képviselte legerőteljesebben azt az intranzigens álláspontot, hogy az ország területi épségének fenntartása minden megegyezés szükségszerű előfeltétele és ebből a felfogásából 1848 folyamán semmit sem volt hajlandó engedni. Czartoryski és a lengyel emigráció viszont egy bizonyos hajlékonyságot várt a magyar kormánytól és hovatovább Kossuthban látta ennek a taktikusabb, diplomatikusabb álláspontnak az akadályozóját. Brlić áprilisi horvátországi jelentései arról szóltak, hogy a szlávok között a magyarok nagyon népszerűek, a feketesárgák minden hitelüket elvesztették és ha a magyarok most okosak és politikusok, akkor a dunai konföderáció már nem sokáig marad pium desiderium! Az ilyen jelentések hatása alatt írta a herceg Tommaseónak, hogy elérkezett a pillanat, amikor a magyarok megnyerhetik a szlávokat, de a magyaroknak nem 1848 márciusának horvátjait és szerbjeit kell keresniök, akik akkoriban a szláv öntudat nélkül képviselték népüket Pesten, hanem azokat a horvátokat és szerbeket kell megnyerniök, akik időközben résztvettek a harcokban, hogy megóvják nemzetüket a magyarosítás és németesítés ellen, kivonják magukat a magyar szupremácia alól éppúgy, mint a feketesárga kamarilla befolyása alól.[40] A Telekivel való érintkezés arról győzte meg a herceget, hogy a magyarok mégis csak visszatérnek az igazság útjára a nemzetiségi kérdésben. Ilyesmit vélt kiolvasni a magyar kormánynak Párizsba küldött utasításaiból. Egyben Párizsban is felfigyeltek Bem és Dembiński magyarországi szereplésére és az ebből fakadó lehetőségekre. Bem erdélyi sikerei még egy kombinációt vetettek fel: a román—magyar megegyezés csábító lehetőségét.[41]

Április közepén Czartoryski párisi központja, a Hôtel Lambert egész sor akciót tervez a magyarországi helyzet rendezése érdekében.

Nagyjelentőségűnek ígérkezett a Bemmel kapcsolatos terv. Bem Nagyszeben elfoglalása után ajánlatot tett a románoknak, hogy alakítsanak légiót a magyar szabadságharc támogatására. A havaselvei forradalmi demokratáknak tetszett a terv. Ghica megbeszélte a dolgot Konstantinápolyban Czajkával és arra az elhatározásra jutottak, hogy ezt a javaslatot a lehető leggyorsabban el kell fogadni. Úgy döntöttek, hogy Balcescu és Balaceanu indulnak Iliński (álnéven Haj) lengyel ügynök társaságában Bemhez. Ha Viddinből nem tudnak a Bánátba eljutni, akkor Szerbián, sőt egyenesen Belgrádon át mennek. Értesítették erről Lenoirt is, a belgrádi lengyel ügynököt. A román forradalmárok már értesültek arról a humánus magatartásról, amelyet Bem erdélyi harcai során a román nép irányában tanúsított s így nagy bizalmat tápláltak iránta. Konstantinápolyban Golescu odaérkező anyja beszélte, hogy Erdélyben sikerrel folyik a közigazgatás szervezése, a lakosság lelkesedik Bemért, a szebeni utcákon egyebet sem hallani, mint hogy Éljen Bem! Általános

[40] Czartoryski Tommaseonak 1849. ápr. 30. Czart/5370.
[41] Czajka jelentése 1849. ápr. 14. Czart/5370

volt a vélemény, hogy Bem nem áll meg a határokon, hanem Erdély után a Bánát, majd Bukovina és Galícia következnek. Canning úgy nyilatkozott, hogy Bem nem a magyarok eszköze, hanem elsősorban lengyel tábornok, aki végre megtalálta igazi területét. Lengyelország számára szervez sereget s európai háború esetén igen komoly szerepe lesz.[42] A lengyel emigrációt ilyen körülmények között joggal nyugtalanította, hogy mindezideig nem sikerült kapcsolatot teremtenie Bemmel. Most a belgrádi ügynök is felszólítást kapott erre azzal a megjegyzéssel, hogy működjék együtt Garašaninnal és Knićaninnal, az ő hozzájárulásukkal történjék a kapcsolat felvétele.

A magyar—szláv kiegyezés programjának a megvalósításán a lengyelek mellett ebben az időben olaszok is tevékenykedtek. Monti és Cerutti, a piemonti kormány két belgrádi kiküldöttje érintkezésben állottak a szerb kormánnyal és minden befolyásukat a magyar—délszláv megegyezés érdekében vetették latba. Herkalović szerb ügynök azt jelentette Czartoryskinak, hogy a szlávok három millió francot kérnek azért, hogy kivonuljanak az ausztriai hadseregből és a románokkal egyesülve Bécs ellen fordítsák fegyvereiket. Az akció céljaira a herceg 50 ezer francot bocsátott Cerutti rendelkezésére. Czartoryski véleménye az volt, hogy a délszlávok esetleg ne a románokkal, hanem a magyarokkal fogjanak össze és fegyvereiket ne az osztrák, hanem az orosz ellen fordítsák. Törökország és Piemont is járuljanak hozzá a költségekhez.[43] A magyar hadsereg győzelmes tavaszi ellentámadása azt a reményt keltette Párizsban, hogy a megvert osztrákokat üldöző magyar sereg talán előbb érkezik Bécsbe, mint a cári intervenció bekövetkezése. Egyszeriben felmerült Bécs gyors elfoglalásának s az ebből eredő nagyszerű perspektívának a jelentősége. „Hogy ez bekövetkezhessék és hogy Bécs elfoglalása komoly következményekkel járjon, meg kell indítani a magyarok és a szlávok közti tárgyalásokat", hangzott a Hôtel Lambert utasítása.[44] Ha a Herkalović által felvetett pénzügyi támogatás sikerrel járt volna, akkor ez nemcsak Ausztria vereségét vonja maga után, hanem ebben az esetben a cári intervenció sem lett volna túlságosan veszélyes. Ausztria ezesetben kénytelen kivonni katonáit Olaszországból, ami jó Piemontnak, Törökországnak és a lengyeleknek. Így kevés költséggel megmenekülhet Piemont, Törökország és Lengyelország.

Az olaszok között közvetítő szerep várt Montira, aki Kossuthhoz, Rajačićhoz és Petroniević szerb miniszterelnökhöz vitt levelet Miloradi márki társaságában. Monti feladatai közé tartozott a kapcsolat megteremtése Bemmel és Dembińskivel.[45]

A magyar—délszláv megegyezés elősegítése volt egyik feladata Splényi bárónak is, akit Teleki László küldött Konstantinápolyba. Splényi

[42] Czajka jelentése 1849. ápr. 24. Czart/5370.
[43] Czartoryski Czajkának 1849. máj. 7. Czart/5402.
[44] Czart/5402.
[45] Czart/5402.

báró missziójának feladatait Czartoryski május 7-én közölte Czajkával. Eszerint Splényi feladata, hogy kapcsolatot teremtsen a Porta és a magyar kormány között, valamint az, hogy megkönnyítse a megértést a magyarok és a szlávok között.

Áprilisban egy P. Supan nevű fiatal zágrábi hazafi Párizsban felkereste Czartoryskit s azt a tervet adta elő, hogy a horvátok 29 ezer fegyverrel — a magyaroktól függetlenül — szembe akarnak fordulni az osztrákokkal és az oroszokkal. A fiatal horvátot Lenoir és Gregorowicz ügynökök küldték a herceghez, de ajánló levelükben elmulasztották megírni, hogy melyik csoport adta a megbízást Supannak. Pedig ezt feltétlenül tudnia kellett a hercegnek ahhoz, hogy intézkedhessék.[46]

Perczel és Bem sikerei április végén és május elején derűlátással töltötték el a lengyel diplomáciát. Czartoryski május elején úgy látta, hogy a szlávok most sokkal inkább hajlanak a megegyezésre, mint a magyarok. Erre mutattak a belgrádi és zágrábi jelentések. Szerbiában az ifjak körében erős oroszellenes hangulat uralkodott, várható volt, hogy a szerbek kedvezően fogadják a magyar ajánlatokat. Nagy feltűnést keltett, hogy Garašanin visszautasította a Bécsből küldött kitüntetést, melyet Mayerhofer hozott neki. A vajdaságból érkező lesújtó hírek valósággal elkeseríttették Kulmert. Május 11-i, Jelačićhoz intézett levelében teljes tanácstalansággal ír arról, hogy a vajdaságban széltében úrrá lett az Ausztriaellenes hangulat. Óva inti Jelačićot attól, hogy seregével rendcsinálás végett a vajdaság felé közeledjék, hiszen ott semmit sem segíthet, sőt kiteszi magát annak, hogy a horvát csapatokat is magával ragadja a szerbek soraiban folyó „demoralizálódás". „Az Isten őrizze meg Horvátországot a szerbekkel való egyesüléstől", sóhajt fel a bécsi reakció e fő képviselője.[47]

Horvátországban is szakadatlanul tartottak a nyugtalankodások. A jelentések arról számoltak be, hogy a hangulat itt is erősen a megegyezés felé hajlik. Egy terv is született ezzel kapcsolatban: küldöttséget kívántak meneszteni a bánhoz, hogy felhasználva Bem közvetítését, lépjen kapcsolatba Kossuthtal. De, mint Gregorowicz jelentette Zágrábból, a kezdeményezés megfeneklett, mert a horvát hazafiak féltek a bán boszszújától. Érzik az emberek, hogy amerre ő halad, ott valami rossznak kell bekövetkeznie, ő a legnagyobb akadály az úton, melyen járni kellene, de senki sem meri ezzel kapcsolatban nekiszegezni a kérdést, hogy mit is akar valójában.[48]

A szerb és horvát kezdeményezések erélytelensége mondatja Czartoryskival, hogy a belgrádi helyi ügyek helyett legokosabb lesz Pest felé fordítani a figyelmet. Május 7-én türelmetlenül kérdezi, van-e már va-

[46] Czartoryski Czajkának 1849. máj. 7. Czart/5370.
[47] Kulmer báró levele Jelačićhoz, Bécs 1849. máj. 11. *Bogdanov*, Društvene i političke borbe u Hrvatskoj 1848/49. 244—245. o.
[48] Gregorowicz jelentése Zágrábból 1849. máj. 2. Czart/5370.

laki Kossuth mellett a lengyel ügynökök közül s egyben nyomatékosan felhívja Bystrzonowskit a magyar—délszláv tárgyalások megindítására.[49]

A magyar—szláv megegyezés most csakis Pesten érhető el! Ecélból Bystrzonowskinak kellene Kossuthhoz, Budzyński—Bibersteinnek pedig Bem táborába mennie. Az emigráció a magyar sereg tavaszi sikereit véglegeseknek és teljeseknek látta, meg volt győződve arról, hogy ha a magyarok Bécs alá érkeznek, akkor tetszés szerint rendezhetik be hazájukat. Teleki László levele arról biztosította a herceget, hogy a magyar kormány az egyenlőség alapján kívánja rendezni a dolgokat. Az április 24-én összeülő országgyűlés volt hivatva tárgyalni a nemzetiségi kérdést. A pesti országgyűlés döntésétől függ tehát nemcsak Magyarország felemelkedése, de az Ausztria által elnyomott valamennyi nép sorsa, sőt esetleg valamennyi elnyomott nép jövője. A herceg gyors tevékenységre serkenti ügynökeit, mert most egyidejűleg kell dolgozni Karlócán, Zágrábban, Pesten és a harctéren. Az elszigetelt akciókat koordinálni kell! A diplomáciai erőfeszítések központja csakis Pest lehet és ez a felismerés adja az ötletet, hogy oda egy fontos embert kell küldeni a magyar kormány meggyőzésére. Ez a fontos ember Władysław Zamoyski, a herceg unokafivére, az arisztokrata emigráció kiemelkedő képviselője, aki ebben az időben még Turinban tartózkodik.[50]

Tárgyalásokra bíztatta a legyel emigráció a horvátokat is abban a válaszban, melyet Czartoryski a horvát hazafiaknak arra a tervére adott, amely szerint önállóan kívánnak fellépni Ausztria ellen. A P. Supannak átadott válasz utalt arra, hogy maguk a magyarok is szükségét érzik a tárgyalásoknak. Legjobb tehát, ha a horvátok közvetlenül a magyarokkal keresik a kapcsolatokat. Egyetértett a horvátok felfegyverzésével Teleki gróf is, persze azzal a feltétellel, hogy a horvátok a fegyvereket ne a magyarok ellen használják fel.[51] Teleki beszélgetést folytatott Drouin de Lhuys-szal, a francia külügyminiszterrel, kijelentette előtte, hogy a magyarok készek kiegyezni az osztrák uralkodóházzal, de ebben az esetben nemcsak a magyaroknak kell biztosítani jogaikat, hanem a többi monarchiabelieknek is. Teleki azzal próbált nyomást gyakorolni a francia kormányra, hogy hozzátette: ha a magyar felkelés a környező országokban mindenütt felszítja a forradalmi mozgalmakat, ezért nem a magyarok viselik a felelősséget, hanem Európa magára vessen érte. Mire a francia miniszter kijelentette, hogy ilyen forradalmakra nem kerül sor.[52]

A horvát hazafiak kiegyezésre hajló csoportját kellemetlenül érintette a hír, hogy a magyar országgyűlés április 14-én trónfosztottnak nyilvánította a Habsburgokat. Brlić Zamoyskinak írott levelében arról pa-

[49] Czart 5370.
[50] Czartoryski Zamoyskinak Turinba 1849. máj. 2. Czart 5370.
[51] Czartoryski Zamoyskinak 1849. máj. 10. Czart 5370.
[52] Bystrzonowski Czajkának 1849. máj. 9. Czart 5370.; A Háborús Felelősség II. 1—2. sz. 85. o.

naszkodik, hogy ezzel a megbékélés majdnem lehetetlenné vált a magyarok és a horvátok között akkor, amikor a béke már valószínűnek látszott. A dolgok napról-napra veszélyesebbek és bonyolultabbak lesznek, írja. A magyarok mindent elrontanak „ostobaságukkal", amikor a magyar nemzetisget, mint valami *una salvificát* ajánlgatják, kikáltják a köztársaságot, állati kegyetlenkedéssel szomorítják el a szerbeket s törvényeket hoznak, *de nobis sine nobis.*[53] Brlićnek ezt a május elejei felháborodását megértjük akkor, ha tudatában vagyunk annak, hogy április második felében Brlić Bécsben nagy propagandát fejtett ki a magyarokkal való kiegyezés gondolata mellett. Tanúskodnak erről az időből való naplófeljegyzései, melyekből kiderül, hogy Brlić Bécsben Windischgrätz ellen keltett hangulatot, dicsérte a magyarok erélyét, a magyar oldalon küzdő lengyel gyalogságot, a lengyel tábornokokat és a bécsi kávéházban nyíltan a magyarokkal való megegyezés mellett foglalt állást.[54] A magyarokkal való megegyezésről tárgyalt Czegović-csal is, Kraljnak pedig azt a tanácsot adta, hogy keresse fel Kossuthot, hadd lássák, hogy vélekedik a szlávságról.[55]

A Délvidéken Perczel csapatai szétverték Todorović tábornok szétzüllött seregét és Perczel május 10-én elfoglalta Pancsovát. A bánsági szerb lakosság nagy része Todorović visszavonuló hadtestének nyomába eredt, majd éhezve, rongyosan nyomorgott az erdőkben. Perczel és Bem emberségesen bántak ezzel az elmenekült lakossággal, az éhezőket élelmiszersegélyben részesítették, Perczel amnesztiát adott mindazoknak a szerbeknek, akik nyolc napon belül visszatértek. Ugyancsak amnesztiát hirdetett Bem tábornok. Felhívására a lakosság nagy része visszatért lakóhelyére és mint Bem jelentette „meghódolva bámulnak barátságos viselkedésünkön."[56] Bem és Perczel a lakosság megnyerésére foganatosított intézkedéseik mellett arra is gondoltak, hogy a szerb kormány tagjaival is érintkezésbe lépjenek. Garašaninnak küldött levelükben arra kérték őt, hogy hívja vissza a titeli fennsíkon lévő kétezer főnyi katonaságot. Garašanin nem válaszolt Perczel ilyentárgyú levelére, ami azonban nem jelenti azt, hogy végleg lemondott a magyarokkal való tárgyalásokról. Bystrzonowski úgy látta, hogy Garašanint végtelenül elkeserítette a vajdaság katonai eleste, de véleménye az volt, hogy a magyaroknak a saját érdekükben engedményekkel kell magukhoz fűzniük a szerbeket. Bystrzonowski a szerb kormánynál ilyen értelemben iparkodott előkészíteni a talajt és hasonló feladat várt Iłaj lengyel ügynökre és Montira Bem táborában.[57] Bystrzonowski Dudley Stuartnak küldött levelében bejelenti, hogy az osztrák biradalmat el kell tüntetni s helyére szabad fö-

[53] Brlić Zamoyskinak 1849. máj. 8. Czart/5370.
[54] *Brlić*, Dnevnik II. 107. o.
[55] *Brlić*, Dnevnik II. 115. 117. o.
[56] *Thim*, I., 375. o.
[57] Czajka jelentése 1849. máj. 14. Czart/5370.

deratív államalakulat kerül. Ausztriának, mint birodalomnak a fennmadása immár lehetetlen, mert minden csapatát megverték és kiűzték Magyarországról.[58]

A meghódított területeken Perczel olyan politikát kívánt űzni, amelytől idegen volt a bosszúállás gondolata. Ebben a tekintetben felfogása teljesen megegyezett Bemével. Május 2-án Zsombolyán találkozott a két győztes tábornok, összehangolták haditerveiket és kicserélték véleményeiket. E találkozás hatása alatt írta meg Perczel május 3-i jelentését, amelyben közli Kossuthtal, hogy milyen magatartást kíván tanúsítani a legyőzöttekkel szemben. Akiket fegyverrel a kézben fognak el, azokkal szemben a legszigorúbb eljárást helyezi kilátásba, de politikai vélemény miatt senkit sem szabad perbe fogni vagy vagyont elkoboztatni. „Sőt még azt is kijelentem, hogy gonosz és politikátlan cselekvés lészen oly egyéneket is üldözni, kik polgári hivatalt viselének az ellenséges uralom alatt."[59] Május 5-én arról értesíti Kossuthot, hogy az éhező népnek megengedte a kisebb mennyiségű gabona- és marhakivitelt és a lakosság visszatér a falvakba. Említést tesz arról is, hogy „a szerb hadak alkudozási lépéseket kezdenek Ausztria ellen; majd meglátom, tenni fogom azt, mit hazánk érdeke — mely mindig veszélyeztetve — s mit a humanitás parancsol, természetesen az integritás óvása mellett".[60]

Perczelnek ez a levele alkalmul szolgált Kossuthnak arra, hogy kifejtse nézetét a nemzetiségi kérdésben. Május 21-i levelében elutasítja a külön szerb vajdaság felállításának gondolatát. Eszerint valamely nemzetiségnek külön hatóságokat adni csakis úgy lehet, ha az illető nemzetiségnek kiszabott területe van. „De szerb territórium a magyar államalomban nincs és én azt hiszem, a nemzet sem fogna soha reá állhatni, hogy az ország területe akár nationalitások szerint, akár másképen dismembráltassék, — mert ez annyit tenne, mint Magyarország státus életének halálát aláírni. Tegyük fel, hogy Bács-Bánát szerb vajdasággá deklaráltatnék: mivé lenne az ott lakó magyarok, németek, oláhok nemzetiségi joga és micsoda joggal kívánhatnának a szerbek ez alapon szupremáciát? Szerb vajdaság tehát, szerb provinciális gyűlés és minden hasonló ábrándok, a praxisban tökéletes képtelenségek. Horvátországnak lehet bánja, tartományi gyűlése, mert horvátországi territórium van, de szerb vajdaság, szerb provinciális gyűlés nem lehet; mert Magyarországban Szerbia nincs, hanem vannak az egy és oszthatatlan ország földjén vegyesen elszórt szerb nyelvű lakosok, kik azt kívánhatják, hogy ráiok nézve is, az országnak minden joga, törvénye, szabadsága közös legyen; de mert külön tartományuk nincs, azt nem kívánhatják, hogy az ország az ő nemzetiségök kedvéért földaraboltassék, és számukra egy külön tar-

[58] Bystrzonowski Dudley Stuartnak 1849. máj. 16. Czart/5370.
[59] *Thim*, III. 695. o.
[60] *Thim*, III. 700., Kossuth Összes Munkái. XV. 276. o.

tomány alkottassék, mely aztán legfeljebb olyan viszonyban álljon a magyar kormányhoz, mint áll Szerbia Konstantinápolyhoz... Minden nationalitási túlhaitott teóriák tehát vagy ábrándok vagy a status egység felbontására és Bács-Bánátnak és Szerémségnek Szerbiához csatolására intézett pártütések. S ha az elsők: úgy lehetetlen életbe léptetniök; ha a második: úgy lehetetlen megengedniök."[61]

Kossuth ugyanitt megszabja a nemzetiségekkel való tárgyalások elvi alapjait. A megbékélés eszerint csakis az alábbi elvek alapján következhetik be:

1. Közös jog, törvény és szabadság, nyelv- és valláskülönbség nélkül.

2. A szerb nyelvnek szabad használata nemcsak a magánéletben, hanem iskoláinkban és amely községben többséget képeznek, a községi administrációban is.

3. Ha az esküdtszék s a nyilvános és szóbeli eljárás behozatik, természetesen mindenki azon a nyelven védelmezi magát, amelyet tud... panaszát úgy terjeszti elő, amint tudja.

4. Vallási és egyházi ügyeket minden felekezet a kormány felügyelete alatt szabadon administrál. A görög nem egyesültek képviseleti alapon szinódusokat tartanak, papjaik egyházi ügyeiket, anyakönyveiket a saját nyelvükön vezetik; a népiskolákban a tanítás a nép nyelvén történik; papjaik, iskoláik ugyanolyan államsegélyben részesülnek, mint akármilyen más nyelvű honpolgárok.

Ennél messzebbmenő engedmények meghozatalára Kossuth nem volt hajlandó. A határőrvidéket illetően nézete az, hogy az örökös katonai szolgálatnak, a határőri szervezetnek meg kell szűnnie, a határőri lakosok között be kell vezetni a polgári közigazgatást, megyei, községi szervezetet s az egykori határőrök vagyonukkal szabadon rendelkezzenek, kereskedést, mesterséget szabadon válasszanak. Kossuth élesen állást foglal a szerbiai csapatok betörése ellen. Az ismertetett feltételek alapján azonban nyitva hagyja a megegyezés számára az ajtót. Mi nem fenyegetjük Szerbiát, sőt örömest nyújtunk neki barátságos kezet; ha ő nekünk erre fegyverrel felel, mi is fegyverrel válaszolunk."[62]

Kossuth ezzel félreértést nem tűrő módon kifejezésre juttatta azt az elhatározását, hogy a vajdaság kérdésében nem ismer engedményeket.

1849. május 16-án Bystrzonowski már Pancsován van, a magyar táborban. Első benyomása eléggé lesújtó; most látja csak, hogy könnyebb beszélni a szláv-magyar megbékítésről, de nehezebb a dolgot a helyszínen megvalósítani. A trónfosztás lehűtötte a szerb és horvát köröket és a küszöbön álló cári intervenció előjelei is megmutatkoztak már. Megfordult Bystrzonowski agyában a terv, hogy Kossuthhoz utazik, meg-

[61] Kossuth levele Perczelhez 1849. máj. 21. *Thim*, III. 752. sk. 1., Kossuth Összes Munkái, XV. 369—372. o.

[62] *Thim*, III. 755., Kossuth Összes Munkái, XV. 371—2. o.

próbálja vele tisztázni a tárgyalások kérdéseit, de azután letett e tervéről, mert Perczel megértést tanúsított elgondolásai iránt és késznek mutatkozott arra, hogy javaslatokat tegyen a szerbeknek. Perczel terveinek Kohlmann ezredes, ez a a rendkívül művelt, sok nyelvet beszélő tiszt lesz a végrehajtója. Kohlmann a legrövidebb idő alatt lelkes híve lett a megegyezés eszméjének s késznek mutatkozott arra, hogy együttműködjék a lengyel ügynökkel.

A béketárgyalások Kohlmannak Garašaninhoz írott levelével kezdődtek meg. Ebben az ezredes közli a szerbekkel, hogy eltörölték a vámhatárt s szabaddá tették az áruforgalmat. Katonai erőfeszítéseket tesznek, hogy a katonaság és a polgári lakosság között semmiféle súrlódásra ne kerülhessen sor. Kohlmann, aki a Bánátban egész sor község lakosságát mentette meg a pusztításoktól, Lenoirnak írott levelében mint „az elnyomottak jogainak védelmezője" mutatkozik be. Különösen a tűzvész áldozatainak sorsa nyugtalanítja. Garašaninnak írott levelében arra kéri a szerb kormányt, hogy küldje vissza lakóhelyükre az elmenekült embereket, könnyítse meg útjukat. A szerb kormány részére gabonát ajánl fel a segítségre szorulók támogatására. Igéri levelében, hogy a magyar kormány teljes biztonságot nyújt mindazoknak, akik hazatérnek tűzhelyeikhez. Kohlmann levelének másolatát elküldték Kossuthnak is. Bystrzonowski boldogan írta Lenoirnak Belgrádba, hogy „az ezredesnek szíve van, akárcsak nekünk, vagy Hajnak."[63]

Perczel táborában feléled Bystrzonowskinak a közeli tárgyalásokba vetett reménye; úgy látszik, a magyarok meg fognak adni a szerbeknek mindent, amit csak azok kívánnak. Ezekben a sikerrel biztató napokban Belgrádból puskákat kér, az ottani ügynökök vásároljanak Belgiumban, Franciaországban, Angliában és Olaszországban fegyvereket. Hajlandó egy 1772-es gyártmányú jó puskáért 30 francot fizetni. A fegyvert hajón szállítsák Konstantinápolyba, onnan angol hajó hozza fel a Dunán. Azt írja, hogy Perczelt Kohlmann irányítja s ő teljesen a lengyelek szándékai szerint dolgozik.[64] A lengyel intenciók szellemét tükrözi Kohlmannak Garašaninhoz intézett levele is, melynek többek között az is feladata volt, hogy jóvátegye Perczel egy korábban elkövetett hibáját. Perczel ugyanis ezt megelőzően elhamarkodott és sértő hangú levelet küldött Garašaninnak s ez nem szolgálta kedvezően a tárgyalások ügyét. Ezt követően azonban Kohlmann a lengyel emigrációval egyetértésben kimagyarázta Garašanin előtt Perczel levelének hangját (azzal érvelt, hogy a kérdéses levelet Perczel távollétében írták) s hivatkozott arra, hogy Perczel is őszinte híve a tárgyalásoknak és a magyar—délszláv megegyezésnek. Kohlmann olyan messzire ment el ezen az úton, hogy egy szerb önkéntes csapat megszervezésének tervét is komolyan mérlegelte. A leg-

[63] Bystrzonowski Lenoirnak Pancsováról 1849. máj. 17. Czart/5370.
[64] Bystrzonowski jelentése 1849. máj. 19. Czart/5370.

alább 500 főből álló szerb csapat megalakulásának az alábbi feltételeket szabta:

1. Nem fognak testvéreik ellen harcolni, hanem a császári seregek ellen vetik őket harcba.

2. Parancsnokaik velük együtt jött szerbek lesznek.

3. A vezényleti nyelv szerb lesz. Az alakulat neve: „Szerb önkéntesek szabad segédcsapata." Zsoldjuk napi egy forint, a parancsnoké nyolcezer forint, a többi fokozat ezzel arányban.[65]

A magyar tábor fő figyelme Garašanin személyére összpontosult, a szerb kormányon belül az ő álláspontja bírt legnagyobb súllyal. A szerb fejedelemség kormányának kedvező állásfoglalása nyomban kihatott volna Knićaninra, a magyarországi szerb csapatok főparancsnokára.

Kohlmann a Garašaninhoz intézett levélben — a magyar kormány nevében, valójában azonban Perczel megbízásából — hat pontban terjesztette elő a szerb kormány elé a megbékélés feltételeit. Íme a pontok:

1. A vajdaság kihirdetése általános népszavazás útján később megállapítandó határok között.

2. Nemzeti megyei és községi igazgatás.

3.. Ugyanolyan politikai jogok, mint amelyek Magyarország többi nemzetiségeit megilletik.

4. A szerb nyelv elismerése belső használatban és a saját országgyűlésükön.

5. A magyar nyelv használata a központi kormánnyal való érintkezésben és a központi országgyűlésen, melyen a vajdaság lakosságának arányában vesz részt, mint a többi tartomány.

6. A saját országgyűlés választja meg a patriarchát és a vajdát, akiknek hasonló jogaik lesznek, mint a zágrábi érseknek és a horvát bánnak. Kinevezésüket a magyar központi kormány hagyja jóvá.

Ez a tervezet tehát elsősorban azzal tért el a Kossuth által megszabott irányelvektől, hogy magáévá tette a vajdaság felállításának szerb részről hangoztatott követelményét és csak a határok kérdésében hagyta nyitva az ajtót a további tárgyalások számára. A Perczel-féle tervezetet kiegészítette egy formai rész, amely a tárgyalások lebonyolítására vonatkozott. Kohlmann arra kérte Garašanint, hogy nevezze meg valamelyik megbízható emberét, akivel szót értenének arról, „hogyan kell biztosítani a magyarországi szerb nemzetiség jogait." Hogy magyar részről bebizonyítsák jószándékukat, közölték a szerbekkel, hogy a magyar kormány nevében Bystrzonowski lesz a tárgyaló fél.[66] A magyar javaslatokat tartalmazó levél éppen azon a napon kelt, amikor Kossuth Perczelhez írott

[65] Bystrzonowski Lenoirnak 1849. máj. 19. Czart/5370.

[66] 1849. máj. 22. Czart/5370. Kohlmann levele Garašaninhoz 1849. máj. 21. Czart/5370.

levelében szigorúan állást foglal a vajdaság gondolata ellen (máj. 21.). Perczel, Kohlmann és a legyel emigráció képviselői e kérdésben tehát a saját elképzeléseik alapján jártak el és javaslataikkal egyenesen szembekerültek a kormány és Kossuth álláspontjával. A szerbek jóindulatának megnyerését volt hivatva szolgálni az a körülmény, hogy tárgyaló partnerként nem magyart, hanem lengyelt küldenek a szerbek táborába.

A magyar—szerb tárgyalásra május 23-án került sor Knićanin mosorini táborában. Bystrzonowski — Perczel megbízásából — az alábbi javaslatot vitte magával:

1. A Szerémség és Szlavónia szerb vajdaságot alkotnak.

2. A csajkás kerületet és a bánáti határőrvidéket, melyek lakossága többségében szerb, külön kerületekké nyilvánítják, külön közigazgatással, de megilleti őket a szerb nemzetiség minden joga.

3, A.vajdaság, a vajda és a patriarcha a jövőben ugyanolyan jogokkal bírnak, mint Horvátország, ennek bánja és a zágrábi érsek.

4. Valamennyi tisztet jelenlegi rangjuk meghagyásával átvesznek és besorozzák a Knićanin tábornok parancsnoksága alatt álló Szabad Szerb Légióba.[67]

Első tekintetre látható, hogy a vajdaság kérdésében ez a javaslat már óvatosabb a Garašaninhoz intézett levél tervezeténél. A vajdaság területe itt már kifejezetten csak a Szerémségre és Szlavóniára értendő s kizáratik belőle a Bánát és Bácska. A területi integritás gondolata győzött tehát Perczelben, aki egyébként ennek megóvására már korábban ígéretet tett Kossuthnak. A megbékélés ügye azonban ezzel lényegében visszaesett a régi mederbe s ezen semmiféle hajlékony diplomácia nem segíthetett.

Nem meglepő tehát, hogy a Knićaninnal folytatott tárgyalás nem hozta meg a kívánt eredményt. Előzőleg ugyanis Knićanin Garašanintől arra kapott utasítást, hogy ne kössön megállapodást a magyarokkal és a lengyelekkel, mivel a magyarok úgy sem állnak helyt ígéreteikért.[68]

Bystrzonowski előterjesztette a magyar javaslatokat, mire a szerbek közölték azt a kívánságukat, hogy magyar részről ismerjék el a vajdaságot az egész Bánát és Bácska területére, tehát ott is, ahol csak relatív szerb többségű lakosság él. A vajdaság határainak a Marosig való kiterjesztése annyit jelentett, hogy a szerbek a Duna kétoldalán egy nagy független szerb államot akartak kialakítani, ami együtt járt volna törökországi és magyar területek elcsatolásával. Knićanin e kérdésben nem akart alkudozásokba bocsátkozni. Ezzel viszont lehetetlenné vált az egyezség megkötése. Hasonló fogadtatásra talált a Bystrzonowski-féle terv Belgrádban, a szerb kormánynál, ahol Garašanin is kitartott amel-

[67] 1849. máj. 23. Czart/5555.

[68] Garašanin Knićaninnak 1849. máj. 13. G. *Jakšić*, Prepiska Ilije Garašanina 1950. 402. o.

lett az álláspont mellett, hogy az egész Bácskát és Bánátot a Marosig kiterjedően a vajdasághoz kell csatolni.

Bystrzonowski tehát eredménytelenül járt el a kényes feladatban. Pedig az élete is veszélybe került. Knićianin táborában az osztrák katonák felismerték őt, magyar ügynöknek mondták s csak Knićanin gyors közbelépésének volt köszönhető, hogy a lengyel politikus életben maradt.

Ebben a helyzetben a magyar—délszláv közvetítők számára nem maradt más vigasztalás, mint az örvendetesen meginduló kereskedelmi kapcsolatok ápolása. Amióta a magyar csapatok a Bánátban megjelentek, ott eltöröltek minden vámot és a kereskedelem szabadságának elve lépett életbe. Perczel hozzájárult, hogy a török kereskedők szabadon látogathassák a Bánátot és ezt a kedvezményt a szerbek is szerették volna elérni. Egy találkozó jött létre magyar és szerb részről, a pasa jelenlétében. Ott volt Garašanin is, midőn leszögezték a kereskedelem szabadságát az egész fejedelemség területén. Garašanin ez alkalommal kijelentette, hogy megparancsolja Knićaninnak, térjen vissza csapataival s amennyiben nem tesz eleget a felszólításnak, sorsára hagyják és nem engedik meg az új önkéntesek kiáramlását Magyarországba.[69] Szerb részről nagy elismeréssel fogadták a magyar kormánynak a katonai övezet megszüntetésére vonatkozó rendeletét. Hasonlóképpen jó benyomást tett a lakosság körében az is, hogy a magyar hatóságok kiírták a választásokat. A viszonyok konszolidálása következtében sok elmenekült lakos visszatért lakóhelyére.

Czartoryski Párisban, nem tudván a magyar—délszláv egyezkedési kísérlet kudarcáról, május 27-én változatlanul a magyarok és szlávok összebékítésére bíztatja ügynökét. Elsőrendű feladatnak tekinti a Bemmel való együttműködést: Bem jól érzi a nemzetiségek jelentőségét, s ahogyan meg tudta magának nyerni a románokat, ugyanúgy meg tudja nyerni a szerbeket is. Czartoryski elképzelése az volt, hogy Bystrzonowski Knićanin táborából egyenesen Bemhez siessen és vele közölje a szerbek békefeltételeit.[70] Időközben azonban Bystrzonowski már pontos értesüléseket szerzett arról a találkozóról, amely május 16-án zajlott le Mehádián Bem, Balcescu és Iliński között. Kiderült, hogy Bem távol akarja tartani magát a politikai kérdésektől és erre való hivatkozással Balcescut is Kossuthhoz utasította. Bystrzonowski is felkereste Bemet, de minden kérdésére hallgatás volt a felelet.[71]

Május hónapban a Czartoryski-féle politika jelentős lépést tett a dunai konföderációban érdekelt államok körének kibővítése körül. A herceg nagy tekintélyének sikerült Párisban bevonni a Monarchia kérdé-

[69] Bystrzonowski Czajkának Pancsováról 1849. máj. 31. Czart. 5370.
[70] Czartoryski Bystrzonowskinak 1849. máj. 27. Czart/5370.
[71] Bystrzonowski jelentése Pancsováról 1849. máj. 31. Czart/5370.

seinek megvitatásába Riegert, a cseh liberális burzsoázia egyik igen tekintélyes politikusát és létrehozták azt a cseh—lengyel—magyar találkozót, amelynek határozata a Czartoryski-féle politika egyik legfőbb tengelyévé vált a következő hetekben. A május 18-i megbeszélésen Teleki, Szarvady, Pulszky képviselték a magyar kormányt. Azokról az intézkedésekről tárgyaltak, amelyeket magyar részről és a magyarországi nemmagyar népek részéről kell megtenni, hogy biztosítsák ennek az országnak belső békéjét és egyesítsenek minden erőt Ausztria és Oroszország hadseregeivel szemben. Az értekező felek egyetértettek abban is, hogy az Osztrák Monarchiát alkotó népek egy része (csehek, morvák sziléziaiak, illírek, de nem a galíciaiak!) föderatív alapon nyugvó államot alkosson Magyarországgal. A föderációra való felhívás a magyarokat illeti meg.

A tárgyaló felek a magyarországi népeket két csoportba osztották: 1. amelyek az ország határai s egy elkülönített lét hagyományai alapján vannak elhatárolva és 2. amelyek nem ennyire fejlettek. Az első csoportba a horvátok, a szerbek, a románok, a másodikba a szlovákok és németek tartoznak. A magyar tárgyaló felek kijelentették, hogy az első csoportba tartozó népeknek hajlandók a magyarok teljes autónómiát adni s ezeket csak föderatív kapocs kötné a magyar koronához. A második csoportba tartozók külön közigazgatást és igazságszolgáltatást kapnának, szabad nyelvhasználatot, önálló községi szervezetet, szabad vallásgyakorlatot.

A Czartoryski—Teleki—Rieger találkozón elhatározták azt is, hogy az egyezményt a magyar kormány hivatalosan és ünnepélyesen tegye közzé, hogy ezeket a nem-magyar lakosság megelégedéssel és bizalommal fogadhassa s ezentúl fegyvereit a közös ellenség, az osztrák—orosz koalíció ellen fordíthassa. Ezzel megszületett Párisban az a tárgyalási alap, amelynek eredményessége nem is lett volna vitás, ha az érdekelt felek a továbbiakban a párisi egyezmény szellemében jártak volna el. Sajnos a találkozón hozott határozatot a három fél közül kettő: a magyar és a cseh hamarosan dezavuálta. Rieger messzemenően igyekezett magát kivonni a párisi tárgyalások határozatai alól és a magyar kormány sem tette magáévá a Teleki-féle föderatív elképzeléseket.

A Czartoryski-politika azonban a május 18-i megállapodásokat mindvégig komolyan vette s minden erőt megmozgatott, hogy a magyar kormány is lekösse magát e határozatok mellett s ezen az alapon létrejöjjön Magyarországon a nemzetiségi béke. A Teleki—Rieger találkozót követő hetekben megélénkült a lengyel diplomácia. A megegyezés most már a magyar kormányon és a nemzetiségi vezetők akaratán múlik. Czartoryski várja a magyar kormány ünnepélyes nyilatkozatát, de addig is iparkodik ügynökei révén engedékenységre bírni a szláv vezetőket is. Bystrzonowski jelentései rámutattak ennek komoly akadályaira: a szer-

beknél nincs olyan nemzeti párt, amelynek vezetői felismernék a nép igazi érdekeit. Az egyedüli nemzeti politikus Garašanin, ő azonban elégedetlenül fogadta a magyarok által megszabott feltételeket és keserűen látja, hogy dédelgetett eszméje, a vajdaság létrehozása szertefoszlik. A másik oldallal — Rajačiccsal, aki teljesen Mayerhofer befolyása alá került — ebben az időben már Bystrzonowski sem akar tárgyalni, mert jól tudja, hogy céltalan volna. A lengyel emigráns kormány arra utasította Lenoirt, hogy bírja rá a szláv vezetőket, legyenek engedékenyebbek a magyarok iránt, értsék meg, hogy most Moszkva és Bécs az igazi veszély.[72] A szláv túlsúly egy győzelem esetén úgyis érvényesül. Bystrzonowski jelentéseiből az is kiderült, hogy a magyaroknak a bánáti szerb lakosokkal szemben tanúsított magatartása továbbra is kifogástalan.[73] Ezzel tehát a kiegyezés egyik fontos feltétele biztosítottnak látszott.

Czartoryski Zamoyskihoz intézett május 21-i levelében konkrét lépések megtételét javasolja, mintegy előkészítésként a magyar országgyűlés állásfoglalásához. Javaslatai közt szerepel fegyver szerzése a horvátoknak, továbbá javasolja, hogy százezer francos befektetéssel szervezzék meg Horvátországban és a Vajdaságban a horvát nemzeti pártot és alakítsanak lengyel légiót Horvátországban. Számításba veszi itt a herceg a szárd kormányt is: szép alkalom kínálkozik arra, hogy a szárd kormány azt a 80 milliót, amellyel Ausztriának adósa, helyes célra fordítsa.[74]

Ennek az időszaknak a tervei között kap ismét szerepet Bem tábornok, akit a Czartoryski-féle külpolitika mindezideig nem volt képes a maga hatósugarába bevonni. Bem politikai kérdésekben önállóan járt el, Czartoryski ügynökeinek közeledése nem keltette fel érdeklődését, terveiket közönnyel hallgatta. Czartoryski most fontosnak tartotta, hogy a magyar—szláv megegyezésre irányuló politikáját külön is ismertesse Bemmel, figyelmébe ajánlja Bystrzonowskit és valamiféle együttműködést próbáljon teremteni Bem és a lengyel emigráció arisztokrata szárnya között. Közölte vele a herceg, hogy a trónfosztást elhamarkodott intézkedésnek tartja s egyben kifejezte aggodalmát afelett, hogy Magyarország esetleg a „júniusi anarchia" útjára kerülhet. Magyarországnak nem szabad erre az útra lépnie és hogy ez a veszély nem áll fenn, arról helyes volna Bemnek értesítenie Dudley Stuartot. Ez jó hatást tenne angol politikai körökben.[75] Czartoryski azonban ennél többet kívánt Bemtől: egy találkozót szeretett volna megvalósítani Jelačić és Bem között. Lenoir feladata volt, hogy ezt a megbeszélést megszervezze.[76] Czartoryskitól függetlenül, Czajka agyában merült fel Bem horvát bánná való kikiáltásá-

[72] Az emigráns kormány Czajkának 1849. jún. 7. Czart/5370.
[73] Bystrzonowski Lenoirnak 1849. jún. 9. Czart/5370.
[74] Czart/5370.
[75] Czartoryski Bemhez 1849. jún. 7. Czart/5370.
[76] Czajka jelentése 1849. jún. 14. Czart/5370.

nak gondolata. A sztambuli főügynök megbízta Lenoirt, hogy ilyen értelemben agitáljon. Czartoryski azonban nem értett egyet ezzel a tervvel s így ez lekerült a napirendről.

Délszláv részről a magyarokkal való megegyezés legfőbb akadálya Jelačić volt, s ezzel magyarázhatók azok a tervek, amelyek az ő eltávolítására irányultak. Bystrzonowski június elején már úgy látta ezt a kérdést, hogy a szlávok még megvert állapotban sem hajlandók immár egy más politikai irányzatot választani, mert Jelačić telepszik rájuk s ő a császár támogatásáról tudja meggyőzni a kevésszámú szláv politikust. A lengyel emigráció lendülete itt alábbhagy. Czartoryski ügynökei józan számítással látják már, hogy a lengyel diplomáciának nincs meg az a vonzóereje a szláv népekre, mint amilyent ők kezdetben reméltek.[77] A bizalom tehát érthetően a magyar oldalra tevődik át: Bemre ugyan nem lehet számítani, és úgyanúgy az egyébként jószándékú Dembińskire sem, akinek nincs semmi befolyása az eseményekre. Így tehát a lengyel remények Perczelben és ennek tehetséges tisztjében, Kohlmannban összpontosulnak. Perczel távozása esetén Kohlmann az egyetlen ember, akinek szívügye a magyar—délszláv kiegyezés. Így merül fel a terv, hogy Kohlmann legyen a horvátok megválasztott bánja.[78] Bystrzonowski pedig a magyar déli hadseregbe kívánja felvétetni magát, hogy mint Perczel vezérkari tisztje, vezesse a délszlávokkal a megegyezési tárgyalásokat.[79]

Június elején a magyar kormánytól várták Párisban a döntő szó kimondását a nemzetiségi kérdésben. Teleki kezességet vállalt, hogy a magyar országgyűlés ünnepélyes nyilatkozatban teszi magáévá a dunai konföderációt s ha ez megtörténik, nincs akadálya annak, hogy megindulhanak a konkrét tárgyalások az érdekelt népek vezetői között. Hogyan foglalt állást ebben a nagy horderejű kérdésben a magyar kormány s maga a kormányzó, Kossuth? Ez volt a legizgalmasabb kérdés.

Kossuth hamarosan tudomást szerzett a május 18-i tárgyalásokról. Buda és Pest visszafoglalásának napjaiban jutott el hozzá Teleki levele és Kossuth az új külügyminiszter, Batthyány Kázmér útján hamarosan tiltakozást juttatott el a párisi és londoni magyar képviselőkhöz. Batthyány június 10-én hivatalosan értesítette a francia és az angol kormányt a magyar álláspontról, hangsúlyozta, hogy a magyar állam a jelenben is és a jövőben is a nemzeti függetlenség, a szomszédokkal való béke, a nemzetiségekkel való megbékélés alapelvein áll. A nemzetiségekkel kapcsolatban említi ezek szabad nyelvhasználatát a saját (egyházi, iskolai, községi) ügyeikben, de az országgyűlés és a hivatalok nyelve a magyar. Batthyány levele is említi egy Oroszország és Ausztria ellen irá-

[77] Bystrzonowski jelentése Pancsováról Czajkának 1849. jún. 7. Czart/5370.
[78] A lengyel ügynök azt remélte, hogy ehhez Perczel és Kossuth is hozzájárul. Bystrzonowski jelentése 1849. jún. 6. Czart/5370.
[79] Perczel Bystrzonowskit ezredesi rangban akarta átvenni. Zamoyski Brüknek 1849. jún. 5. Czart/5370.

nyuló konföderáció szükségét, de az ebben résztvevő országok függetlenek lennének, csak néhány ügy lenne közös. Utasította a magyar külügyminiszter a kormány párisi és londoni megbízottját, hogy „a lázadásban" lévő nemzetiségek képviselőivel szigorúan ezen az alapon folytassanak tárgyalásokat. Végleges szerződés megkötésére nem hatalmazta fel őket, mert ez a kormány joga.[80]

Kossuth és Batthyány tehát a legfőbb kérdésben ezalkalommal sem voltak hajlandók engedni. A Teleki—Rieger találkozó eredményeit ezzel nemcsak cseh, de magyar részről is elejtették. Kossuth a leghatározotabban képviselte azt az elvet, hogy Magyarországon a nem-magyar népek nem igényelhetnek maguknak külön státust. „Ezen az alapon vagy szertebomlik Magyarország vagy pedig a kard éle határoz, hanem azt vegyük, hogy Magyarország egységének alapján minden ember jogban, szabadságban, törvényben, kötelességben egyenlő legyen: de ha külön status existenciát követel magának rác, tót, oláh, nem lehet egység."[81]

Az állami egység, a területi integritás gondolata volt az a szikra, amelyről a megegyezésre törekvő erők minden újabb akciója visszahullott. A Czartoryski—Teleki—Rieger találkozónak közvetlen gyakorlati hatása tehát nem lehetett. A három tárgyaló fél közül kettő nem vállalta az egyezményben foglaltakat, a harmadik azonban — a lengyel fél — nem mondott le ezután sem arról a tervéről, hogy összefogja az ellentétes erőket s megvalósítsa az Ausztriaellenes magyar—szláv—román koalíciót.

[80] *Horváth Jenő*, A szabadságharc magyar diplomáciai levelei. 511.
[81] *Thim*, I. 383. o.

A HONVÉDSEREG STRATÉGIAI ELLENTÁMADÁSA ÉS A SZABADSÁGHARC NEMZETI EGYSÉGFRONTJÁNAK FELBOMLÁSA 1849 TAVASZÁN

(II., BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY)

Spira György
a történettudomány kandidátusa

A TRÓNFOSZTÁS ÉS A BALOLDAL KISZORULÁSA A HATALOMBÓL

Kossuth mindazonáltal elégségeseknek vélte az eddigi katonai sikereket ahhoz, hogy megkísérelje a belpolitikai nehézségek megoldását úgy, amint azt már március 24-én jelezte a baloldal vezetőinek. Ezért Gödöllőről visszasietett Debrecenbe azzal az elhatározással, hogy ha nem fog is fellépni a békepárt szétzúzásának célkitűzésével, az április első hetében aratott győzelmekből — feltevése szerint — ismét elszántságot merítő országgyűlési többség támogatásával meg fogja fékezni a békepártot, egyszersmindenkorra lehetetlenné téve számára az ellenforradalommal való béketárgyalások megindítását. Terve az volt, hogy mindenekelőtt a győzelmekre hivatkozva rábírja az országgyűlést egy nyilatkozat elfogadására, amely kimondja Magyarország függetlenségét és a Habsburg-háznak a magyar tróntól való megfosztását. „... Nemzetünknek s nemzetünk becsületének érdekében le kellett a gyáva árulás hídját égetném végképp a függetlenségi nyilatkozattal," vallotta s úgy gondolta, hogy a függetlenségi nyilatkozat erre megfelelő is lesz, hogy a nyilatkozat elfogadása meg fogja gátolni bármely békealku felvételét a Habsburgok és az országgyűlés tagjai között. A következő teendőt pedig abban látta, hogy a nyilatkozat elfogadása után, arra hivatkozva, hogy a független Magyarország kormányzását nem végezheti többé egy országgyűlési bizottság, keresztülvigye miniszteriális kormány megalakítását, majd pedig a kormány élén — alkotmányozó nemzetgyűlés összehívásának szüksége címén — feloszlassa az országgyűlést és új választásokat irasson ki.

A függetlenségi nyilatkozat

Kossuth tervének megvalósítása azonban már a kezdet kezdetén igen nagy nehézségekbe ütközött. Hiába vetette fel, Debrecenbe visszaérve, nyíltan a kérdést: „...Nem kötelességünk-e nekünk megtenni azon lépéseket, mellyek magukban foglalják a biztosítást, hogy valamint az érettünk vérző vitéz hadsereg, úgy az anyagi áldozatokat hozott nép el fogja venni méltán gyümölcsét áldozatainak s hogy a harcnak vége nem alku leszen egyesek javának vagy dicsvágyának számára, hanem győzelem, a szabadság győzelme a nép és a nemzet számára," — erre a kérdésre — Kossuth számításaitól eltérően — nemcsak a békepárt, hanem az egész képviselőház tagjainak többsége tagadóan válaszolt magában, mert a nemesség zöme az előző napok hadieseményeiből — Kossuth várakozásával ellentétben — nem azt a tanulságot merítette, hogy nincs többé helye a békealkudozások gondolatának, hanem éppenséggel azt, hogy most jött el csak igazán a béketárgyalások felvételének ideje. Hiszen most a honvédsereg főerői végre olyan győzelmeket arattak, amelyek minden bizonnyal gondolkodóba fogják ejteni a Habsburgokat, de most sem arattak olyan győzelmeket, amelyek az ellenséget megadásra kényszeríthetnék. „Seregeink visszanyomták ugyan az ellenséget — hangoztatta még az ekkoriban győzelemre számító Nyáry Pál is —, de döntő csatában nem győzték le..." És ennek megfelelően nemcsak a békepártiak gondolkodtak — a *Marczius Tizenötödike* találó szavaival — most is úgy, hogy „a hidat nem kell elvágni magunk háta megett, mert hiszen mód nélkül jó, ha az ember tudja, hogy van még egy gyáva retiráda dicsőségére kinézés," — így gondolkodtak ekkor többségükben a békepárttól balra álló nemesi körök is.

Ilyen körülmények között, nem csodálatos, hogy amikor Kossuth április 12-én este a Honvédelmi Bizottmány, másnap reggel pedig az országgyűlés két házának közös titkos ülése elé terjesztette a függetlenségi nyilatkozat tervét, a jelenlévők tekintélyes része mindkét alkalommal tervezete ellen foglalt állást. Midőn azonban Kossuth továbbra sem tágított s április 14-re nyilvános ülésre hívatta egybe a képviselőházat, a helyzet egyszerre megváltozott. A nyilvános ülésen, amelyet Kossuth kívánságára — a szokástól eltérően — nem a református kollégium nagytermében, hanem a debreceni nagytemplom hatalmas épületében tartottak meg s amelyen — amire Debrecenben eddig nem volt példa — többezer főnyi ujjongó néptömeg vett részt, az előző nap még oly hajthatatlan ellenszónokok részben nem mertek megjelenni, részben nem mertek véleményt nyilvánítani, s így a képviselőház *és a nép* most egyhangúlag kimondotta, hogy Magyarország „szabad, önálló s független európai statusnak kinyilatkoztatik", hogy „a Habsburg-Lotharingiai ház trónvesztettnek tekintessék és örökre a nemzet nevében száműzessék" s hogy az országot a jövőben, a kormányforma végleges megállapításáig „egy kormányzó-elnök fogja maga mellé veendő ministe-

rekkel" kormányozni, majd kormányzó-elnökké megválasztotta Kossuthot, egyben megbízva őt az új kormány megalakításával is, és egy bizottságot küldött ki a függetlenségi nyilatkozat megszövegezésére.

Ezek a határozatok képezték azután az alapját *A magyar nemzet függetlenségi nyilatkozatának*, amelyet a kirendelt bizottság Kossuth vezetésével tüstént kidolgozott, az országgyűlés két háza pedig április 19-én hitelesített.

A függetlenségi nyilatkozat megszületése tehát döntő részben a debreceni nép fellépésének volt köszönhető. A debreceni nép mozgósításának érdemét pedig a baloldal vívta ki magának. A baloldal ugyanis április első felében — kénytelenségből — magáévá tette Kossuth taktikai tervét, s mivel megértette, hogy forradalmi diktatúra bevezetésére az adott időpontban nincs lehetősége, most minden erejével azon volt, hogy legalább a függetlenségi nyilatkozat elfogadását és az új kormány megalakítását biztosítsa. Ennek érdekében a baloldal messzemenő kísérleteket tett a liberális nemesség balszárnyához fűződő kapcsolatainak megszilárdítására is. A baloldal nevében Ujházy László Sáros megyei főispán, a felsőház egyetlen radikális tagja és Irányi Dániel április első napjaiban tárgyalásokat folytatott Szacsvay Imrével, a liberális nemesség balszárnyának kiemelkedő képviselőjével s megállapodott vele abban, hogy mindazok a liberális politikusok, akik maguk is az ellenforradalom teljes megsemmisítését tekintik a szabadságharc legfőbb céljának, közös pártban fognak egyesülni a radikálisokkal.

Április 5-én azután meg is alakult a Radical Párt, s rövid idő alatt belépett a pártba a képviselőház tagjainak mintegy harmadrésze, köztük Szacsvayn kívül olyan tekintélyes liberális politikusok, mint Luzsénszky Pál, Berzenczey László, Horváth Boldizsár, Sillye Gábor, Batthyány István, Vörösmarty Mihály, Antun Josipović és még sokan mások. De a baloldal mégsem könyvelhette el a Radical Párt megalakulását egyértelmű sikernek, mert az új párt megalakulásával együttjárt a baloldal önálló szervezetének, az Egyenlőségi Társulatnak a megszűnése; mert az új párttól Szacsvayék kívánságára távol kellett tartania magát a baloldal fejének, a rágalmak hálójába font Madarász Lászlónak, s ez, bár a Radical Párt elnöke a radikális Ujházy László lett, mégis azt juttatta kifejezésre, hogy az egyesült párton belül a vezetés nem maradhat a radikálisok kezében; mert az új párt programja egyedül Magyarország független köztársasággá alakításának követelését tartalmazta (hiszen liberális és radikális tagjai csupán ebben az egyetlen alapkövetelésben voltak valamennyien egységes álláspontón), s ez azt jelentette, hogy a radikálisok mindaddig, amíg nem kívánják megkockáztatni a Radical Párt felbomlását, nem léphetnek fel újabb követelésekkel a jobbágyfelszabadítás továbbfejlesztését illetően, nem tehetnek tehát újabb kísérletet tömegbázisuk olyannyira szükséges kiszélesítésére; s mert az új párt harcát ennek megfelelően pusztán

parlamenti küzdőtéren vívhatta meg, ezen a téren pedig kedvezőtlen erőviszonyok közepette kellett síkraszállania, hiszen ekkor már bizonyosra volt vehető, hogy akik a képviselők közül nem csatlakoztak a Radical Párthoz, noha ez csak az ország teljes függetlenségének célkitűzését vette fel programjába, azok a függetlenség kérdésében szükségképpen a békepárt támogatóinak tekinthetőek. Márpedig a többség mind a képviselőházban, mind országszerte az egész nemesség körében ehhez a csoporthoz tartozott.

Hogyan mozgósíthatták a radikálisok mégis Debrecen népét április 14-én? Semmi nyoma nincs — és nem is lehet — annak, hogy a mozgósítás során akár csak egyetlen paraszti követelést is hangoztattak volna. De az adott esetben erre nem is volt szükség. Egyrészt azért nem, mert az április 14-én megmozduló néptömeg nem annyira a tanyákon dolgozó szegényekből, mint inkább a város belterületén tartózkodó gazdákból, mesteremberekből és kishivatalnokokból tevődött össze. Másrészt pedig azért sem, mert szeptember óta az alig egy éve még oly mélységesen királytisztelő parasztság zömének is volt alkalma kiábrándulni a Habsburgokból. Sokszázezer parasztra volt jellemző, amit a kiskőrösiek állapítottak meg, hogy t. i. „midőn hónapok előtt a nép hallotta, hogy az ország és király egymás ellenében állnak, szívében ápolt fejedelme iránti pietás következtében borzadott a gondolattól: királya ellen harcolni", „de most... igen is általlátja azon gaz játékot, mellyet... az ármányos udvar, a camarilla visz — általlátja, hogy ama gaz latrok határtalan uralkodás vágyuknak készek milliók boldogságát, szabadságát feláldozni". A függetlenségi nyilatkozat támogatására tehát pusztán a teljes függetlenség jelszavával is mozgósíthatták a radikálisok április 14-én a népet. A békepárt elleni további harcra azonban pusztán ezzel a jelszóval nem lehetett mozgósítani a paraszti tömegeket; mert a békepárt a függetlenség célkitűzésének kárhoztatásával sohasem lépett nyíltan ország-világ elé; s ezért a baloldal a békepárt ellenében csak akkor mozgósíthatta volna a paraszti tömegeket, ha következetesen nyilvánosság elé tárja a békepárt és önmaga parasztpolitikája közötti különbséget. Erre azonban — láttuk — a Radical Párt létrejötte után a baloldalnak egyelőre nem volt többé lehetősége.

Az új kormány megalakulásának előzményei

Pedig, ha valaha, hát most lett volna szükség igazán arra, hogy a baloldal minden erejét összeszedje, mert bár a békepártiak először kétségbeesetten, fejvesztve fogadták a függetlenségi nyilatkozatot s úgy érezték, hogy április 14-én jóvátehetetlen vereséget szenvedtek, csakhamar kitűnt, hogy a nyilatkozat elfogadtatása — Marx szavaival — „politikátlan és káros volt",[10] hogy ez a lépés, noha — Kossuth elkép-

[10] Marx levele Engelshez. London, 1852. máj. 6. Karl Marx—Friedrich Engels: Briefwechsel I. Berlin, 1949. 424. o.

zelése szerint — a békepárt megfékezésére kellett volna hogy szolgáljon, a valóságban éppenséggel a békepárt malmára hajtotta a vizet. A trónfosztással Kossuth — láttuk — fel akarta égetni a hidat a békepárt és az ellenforradalom között. A valóságban azonban a békepártiak, első zavarukból felocsúdva, megnyugvással állapították meg maguk között, hogy „a mi a detronisatiót illeti: mindkét oldalon történt elég esztelenség; ha a kibékülésre végkép rés nyílik, ez olyan kevéssé képezhet áthághatatlan akadályt, mint Windischgraetz hg. feltétlen megadása". S ennek megfelelően a békepárt vezetői közül tizennyolcan a tárgyalások útjának egyengetése céljából tüstént feliratot intéztek Ferenc Józsefhez, s ebben „protestáltak a dinasztia száműzetése ellen és őfelségét dinasztikus érzelmeikről biztosították".

Ami meg a belpolitikai fejleményeket illeti: a trónfosztással Kossuth ahelyett, hogy a békepárt szétzúzására tett volna kísérletet, megkísérelte a forradalom táborában való megmaradásra kényszeríteni a forradalom táborából szökni készülő békepártiakat. De akiknek politikai meggyőződésük mást diktál, azokat a kényszerítő körülmények sem tehetik tényleges szövetségesekké. A békepártiakat megnyerni többé nem lehetett, megfékezni pedig csupán erő mutatásával lehetett volna. Április 14-én azonban a békepártiak megint csak arra figyelhettek fel, hogy Kossuth és a baloldal nem érzi magát elég erősnek a velük való kérlelhetetlen leszámolásra. Ennek pedig a valóságban nem hogy megfélemlítő, hanem ismét ösztönző hatással kellett lennie rájuk: ösztönözni kellett őket arra, hogy most még kitartóbban folytassák a baloldal ellen márciusban megindított támadásukat, amely végső soron — tudjuk — a hatalom megszerzésére irányult.

És a békepárt valóban nem érte be többé a Madarász László elleni rágalomhadjárattal. Most közvetlen formában megindult a harc a főhatalomért is. S Kossuthnak rövidesen tapasztalnia kellett, hogy amint a trónfosztást a baloldal által mozgósított tömegek támogatásával keresztülvihette, úgy a terve szerint soronkövetkező lépést, az új kormány megalakítását is megteheti, csakhogy ez a lépés már nem vezethet célra, mert az új kormány elkerülhetetlenül a békepárt szájaíze szerint való lesz, — a harmadik lépés megtételére, az országgyűlés feloszlatására pedig többé nem is gondolhat, mivel a két utóbbi akcióban már nem élvezheti a tömegek tevékeny támogatását. Az országgyűlés feloszlatása nélkül viszont a trónfosztás még Kossuth elképzelése szerint sem érhetett sokat, hiszen a trónfosztásnak és a miniszteriális kormány megalakításának lényegileg mind csak ürügyül kellett volna szolgálnia az új választások kiírásához.

A békepárt éppen ezért most mindenekelőtt az országgyűlés kérdésében támadott. Már április 14-én, amikor Kossuth, az új kormány hatásköréről szólva, egyszerűen azt a javaslatot tette az országgyűlésnek, hogy „annak tagjai bírjanak a kellő hatósággal és hatalommal a nemzet javát eszközölni", a békepártiak, akik a trónfosztás ellen nem merészeltek tiltakozni, sietve leszögezték, hogy — amint egyikük mondta — valóban „azon kormány mind azon tulajdonokkal bírjon, mellyekkel egy erélyes kormánynak bírnia kell mindig, mind azáltal a mostani körülmények között egy kivételnek kell lenni, t. i. az országgyűlés eloszlatását nem akarom azon kormányra bízni, hanem azon jogot a jelen körülmények között az országgyűlési testületnek kívánom feltartani". És az országgyűlés nagy többsége messzemenően támogatta ezt az álláspontot mind a kormányra, mind a kormányzó-elnökre vonatkozólag. Ezzel pedig nyilvánvalóvá lett, hogy még ha a kormányzóelnök nem fog is felelősséggel tartozni tevékenységéért az országgyűlésnek, akkor sem helyezkedhetik szembe az országgyűléssel, mert ellentét esetén nem oszlathatja fel azt. Vagyis Kossuth általában kénytelen lesz alávetni magát az országgyűlési többség akaratának, azaz — az adott helyzetben — a békepárt akaratának.

A békepárt azonban nem elégedett meg ezzel az eredménnyel. Miután azt már biztosítottnak látta, hogy Kossuth nem lesz képes többé szembefordulni az országgyűléssel, azt is biztosítani kívánta, hogy a megalakítandó kormány viszont teljes hűséggel kövesse az ő — a békepárt — nézeteit. Ezért először is lehetetlenné akarta tenni, hogy a kormányban a radikálisok közül akár csak egyetlenegy is helyet foglaljon. Sietve napirendre tűzette tehát a képviselőházban már április 20-án annak a bizottságnak a jelentését, amelyet a Madarász László ellen emelt vádak megvizsgálásával bíztak meg. S a békepárt most is elérte célját, mert bár a bizottság megfelelő leltárak híján még csak azt sem tudta bebizonyítani, hogy Zichy Ödön lefoglalt ékszerei közül valóban hiányoznak egyes darabok, és így kénytelen volt pusztán annak a gyanújának kifejezésére szorítkozni, hogy „azon pontosság és gondoskodás, melly az álladalmi javakra nézve múlhatatlanul igényeltetik, sem az átvételben, sem a Debrecenbei szállításban a rendőrség által meg nem tartatott", s amellett a „gondatlan kezelésért" is csak közvetve tehette felelőssé Madarászt mint a rendőrség vezetőjét: az országgyűlés többségének ekkor már annyira elege volt a szabadságharc következetes végigküzdéséhez állhatatosan ragaszkodó baloldallal való szövetségből, hogy ennek az üres gyanúsításnak az alapján is kész volt erkölcsi halottnak tekinteni Madarászt, aki viszont természetesen egyetlen szót sem szólhatott a rábízott hivatali titokról: az ékszerek valóságos sorsáról. Amikor tehát a békepártiak most azt kezdték hangoztatni, hogy „Madarásznak eddig a kormányban léte tisztán calamitás volt", a képviselők többsége zajosan helyeselt szavaiknak, nem

mintha meg lett volna győződve Madarász bűnösségéről, hanem azért, hogy értésére adja Kossuthnak: az országgyűlés nem tűr meg többé egyetlen radikális minisztert sem az új kormányban. És Kossuth, aki kezdetben még olyan terveket forgatott fejében, hogy Teleki Lászlót fogja kinevezni külügy- és Perczel Mórt földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterré, rövidesen kénytelen volt is elejteni ezeket a terveket, mert meg kellett értenie, hogy miután az országgyűlés továbbra is helyén maradt, nem helyezkedhetik szembe az országgyűlés többségével, hogy a békepártiak most az egyszer igazat mondanak, mikor azt hangoztatják, hogy az új kormány, „ha megállni akar, a ház szellemét kell hogy kövesse".

Arra persze Kossuth most sem volt kapható, hogy egyenesen békepártiakat nevezzen ki miniszterekké. De a békepártnak erre nem is volt szüksége. Hiszen a liberális nemesi centrum többsége — tudjuk — engedett a békepárt megbékélést hirdető jelszavainak, az ő soraiból kikerülő miniszterek sem folytathattak tehát a békepártétól eltérő politikát, akármennyire őszintén szerették is volna elérni különben Magyarország teljes függetlenségét — ha láttak volna erre szerintük is reális lehetőséget. Nem csodálatos hát, hogy a nyilvánosság előtt éppen az *Esti Lapok* javasolta elsőül az új kormány elnökévé Szemere Bertalant, azt a Szemerét, aki 1848 augusztusában és szeptemberében határozottan támogatta Kossuthot az ellenforradalom fegyveres támadásának elhárítására irányozott intézkedéseiben s aki most, 1849 tavaszán is eredményesen szervezte a Felvidéken az ellenállást, de aki képtelen volt megérteni, hogy az ország függetlenségét a baloldal közreműködése nélkül lehetetlen megvédelmezni, s aki ennek megfelelően már 1848 márciusában jelentős erőfeszítéseket tett a pesti népmozgalom felszámolására, 1848 novemberében pedig mindenkit felülmúlt a Madarász László tervezett belügyminiszteri megbízatása elleni fellépésben. És Kossuth maga sem gondolhatott más miniszterelnökre mint Szemerére, bár Szemere saját személyében éppúgy a liberális „középpárt" és a békepárt összefogásának volt kifejezője, amint Kossuth saját személyében a liberális „középpárt" és a baloldal összefogását testesítette meg, mivel a liberális nemesség többsége ekkor már végképp eltökélte magát a baloldallal való szakításra s végképp a békepárt szirénhangjainak visszhangozójává süllyedt.

Szemere persze az adott helyzetben nem maradhatott puszta jelképe a liberális nemesség többsége és a békepárt között kialakuló együttműködésnek, hanem tényleges fenntartójává, szervezőjévé lett. „Mihelyt Szemere Debrecenbe érkezett, — jegyzi fel a békepárti Kemény Zsigmond — minket keresett fel, s... a maga nézeteit a miénknek föláldozván, tőlünk ment a miniszteri conferentiákra, s elbeszélvén az ottan folyt dolgokat, megegyezésünket kérte ki teendői iránt." S hogy milyen kérdésekről tanácskozott a békepártiakkal? „Kossuth

jogainak szorítása": ez képezte megbeszéléseik legfőbb tárgyát; mert a békepárt most, meggyőződvén arról, hogy a kormány élére kedvére való politikus fog kerülni, ismét továbbment egy lépéssel s mindent elkövetett annak érdekében, hogy a kormányzó-elnök tevékenységi körét a kormányéhoz viszonyítva minél szűkebbre szabják, hogy „Kossuthnak a közigazgatásban egyenes befolyása ne legyen, hanem a ministerium kormányozzon". Ugyanazok a békepártiak tehát, akik alig néhány napja még váltig hirdették, mennyire szükséges, hogy a kormányzó-elnök felségjogokat ne gyakorolhasson (ne oszlathassa fel az országgyűlést), most nem kisebb buzgalommal hangoztatták, mennyire szükséges, hogy a kormányzó-elnök csak felségjogokat gyakoroljon, azaz ne kormányozzon, hanem az ország kormányzását bízza az országgyűlésnek felelős — s ezáltal szükségképpen az országgyűlés többségének akaratát képviselő — miniszterekre.

Kossuth és a baloldal persze hevesen tiltakozott az ellen, hogy a kormányzó-elnök kezéből így utóvégre minden hatalmat kivegyenek. Szemere azonban, akiben jókora hatalomvágy is dolgozott, a békepárt álláspontjára helyezkedve, a miniszterelnöki tisztségtől való visszalépésével fenyegetőzött s ezzel sikerült Kossuthot arra kényszerítenie, hogy ebben a kérdésben is alávesse magát a békepárt akaratának. Kossuth tehát kénytelen volt belenyugodni abba,

„1-ször. Hogy a kormányzó bármely rendeletei, parancsai, határozatai, kinevezései csak úgy érvényesek, ha a ministerek egyike által is aláíratnak; következőleg

2-szor. Hogy a kormányzó csak a ministerek által kormányozhat".

S ezekután nem volt többé akadálya annak, hogy hivatalba ne lépjen a békepártra támaszkodó, liberális Szemere-kormány, szeptember óta az első olyan hatalmi szerv, amelyben a baloldal egyáltalán nem rendelkezett képviselettel. Ezzel pedig végleg kifejezésre jutott a liberális nemességnek a baloldallal való szakítása, megpecsételődött a baloldalnak a hatalomból való kiszorulása.

A TAVASZI HADJÁRAT MÁSODIK SZAKASZA: A KOMÁROMI CSATA

Abban, hogy a liberális nemesség zöme többé végképp hallani sem akart a baloldallal folytatandó együttműködésről, ismét jelentős szerepük volt a katonai eseményeknek, különösen a főhadszíntéren április második felében lezajló harcoknak.

Az isaszegi győzelem után végrehajtandó további hadműveletek tervét a honvédsereg főerőinek tábornokai még április 7-én Gödöllőn, Kossuth Debrecenbe történt visszautazása előtt, az ő közreműködésével dolgozták ki. Kossuth látva, hogy a sereg legfőbb feladatát, az ellen-

ség főerőinek megsemmisítését az eddigi hadműveletek során nem volt képes megoldani, változatlanul ebben jelölte meg a további hadműveletek legfőbb célját is, s rendületlenül hangoztatta, hogy a „megvert ellenségnek semmi pihenést sem engedhetünk — nekünk előre kell nyomulnunk" mindaddig, amíg ezt a célt nem sikerült elérni. A legcélravezetőbb eljárásnak pedig Kossuth azt tartotta, ha most az egész sereg haladék nélkül nyomonköveti a fővárosig hátrált ellenséget s Pest alatt vagy Pest falai között mér rá megsemmisítő csapást.

Ez a terv azonban, bármennyire helyes volt is alapgondolata: az ellenséges főerők megsemmisítésének változatlan célkitűzése, az adott körülmények között kivihetetlen volt. A honvédsereg nem tudott felvonultatni akkora erőket, hogy arcban támadva, szemközt a budai vár félelmetes ágyúparkjával, esetleg utcai harcok során is képes legyen megsemmisíteni az ellenséget. Éppen ezért a haditanácsban részt vevő tábornokok valamennyien ellenezték Kossuth javaslatát s azt az ellenjavaslatot terjesztették elő, hogy Pest ellen arcban csak a II. hadtest és Asbóth hadosztálya intézzen tüntető támadásokat az ellenséges főerők foglalkoztatása céljából, a sereg zöme pedig eközben a Duna balpartján nyomuljon előre, s felszabadítva az ostom alól a szorongatott helyzetben lévő Komáromot, egyesüljön a vár védőivel. A tábornokok legfőképpen azzal érveltek, hogy Komárom felmentése esetén az ellenség harc nélkül is kénytelen lesz kiüríteni a fővárost, nehogy a magyar sereg a Dunántúlon a hátába kerülhessen.

Kossuthot azonban ez az érvelés még nem bírta rá kezdeti álláspontjának feladására, mert őt nemcsak s nem is elsősorban a főváros felszabadításának erkölcsi jelentősége ösztönözte indítványának megtételére, hanem — ismételnünk kell ezt az igen elterjedt tévedések ellenében — mindenekfölött az ellenség megsemmisítésének kívánalma, az ellenjavaslat viszont eredeti alakjában nem az ellenség megsemmisítésében, csak elvonulásra kényszerítésében jelölte meg a további hadműveletek legfőbb célját. De a hosszantartó vita végén mégis engedett. Engedett azért, mert a tábornokok is engedtek: elismervén, hogy a hadműveletek legfőbb céljául most is az ellenséges főerők megsemmisítését kell kitűzni, s megállapítván, hogy erre van is lehetőség: hogy ha Pesten huzamosabb időn át sikerül lekötni az ellenséges erők zömét, Komáromot pedig elég gyorsan sikerül felmenteni, akkor a magyar sereg nemcsak fenyegetheti azzal az ellenséges főerőket, hogy a Dunántúlon a hátukba kerül, hanem ténylegesen a hátukba is kerülhet s megerősítve sorait Komárom védőseregével, jóváteheti a Gödöllőnél mulasztottakat, itt is megsemmisítő csapást mérhet rájuk. Annak kilátásba helyezése, hogy „ily sikeres előnyomulás mellett... kevés napok alatt tönkrezúzzuk az osztrák seregeket", bírta rá Kossuthot arra, hogy lemondjon eredeti tervéről. S így jött létre végül közmegegyezéssel az

új haditerv, amely nem Pestben, de nem is Komáromban, hanem Komáromon át a Dunántúlban jelölte meg a főcsapás irányát s nem az ellenség elvonulásra kényszerítésében, hanem megsemmisítésében állapította meg a további hadműveletek legfőbb célját is.

A váci győzelem

Az új haditerv végrehajtása már a haditanács ülését követő napokban megkezdődött. Aulich a II. hadtest csapatait széles körben felvonultatta Pest határába, a III. hadtest pedig, majd nyomában az I. és ezt követően a VII. is megindult a Duna balpartján Vác felé. Vácott azonban ekkor már 8 ezer főnyi ellenséges sereg állott: Ramberg hadosztálya, amelyet Windischgraetz mindjárt isaszegi veresége után iderendelt Balassagyarmatról s amelyet most — Ramberg betegsége miatt — Christian Götz tábornok vezényelt. A III. és az I. hadtest tehát, hogy szabaddá tegye a Komárom felé vivő utat, április 10-én parancsot kapott Görgeytől a Vácot megszállva tartó ellenség megtámadására.

Damjanich javaslatára a két hadtest parancsnoka megállapodott abban, hogy megkísérlik Vácott körülzárni és megsemmisíteni az ellenséges hadosztályt (amire meg is volt a lehetőségük, hiszen több mint kétszer akkora erőkkel rendelkeztek, mint Götz) s ennek érdekében csak Damjanich fog a Pestről Vác felé vezető országút mentén arcban támadni, Klapka egyik dandára viszont már a támadást megelőzően, a Váctól keletre húzódó hegyek által takarva, az ellenség hátába fog kerülni s Verőcénél elvágja Götz visszavonulási vonalát. Ezt az észszerű tervet azonban nem hajtották végre megfelelőképpen, Klapka kirendelt dandára megkésett, a kitűzött időpontban még nem érkezett meg rendeltetési helyére, az ellenség viszont közben megkezdte visszavonulását, s így Damjanich, hogy a császáriak végképp el ne illanhassanak, kénytelen volt főerőivel az átkaroló mozdulat végbemenetele előtt megindítani a támadást. Igaz, az ütközet így is fényes győzelemmel végződött — a 3. zászlóalj, élén Földváry Károly alezredessel, a „legvitézebb magyar harcfi"-val, aki alól az ütközet során kétszer is kilőtték a lovat, ellenállhatatlan szuronyrohammal bevette az országutat a várostól délre keresztező patak egyetlen, rendkívül megerősített hídját s ezzel megnyitotta az utat a hadtest számára a város belsejébe, majd Damjanich katonái, véres utcai harcokat vívva, teljesen kiverték az ellenséget a városból s a halálra sebzett Götz tábornokot is foglyul ejtették —, a rémülten menekülő császáriaknak azonban sikerült Verőcénél kibújniok az egérfogóból, s még az éjszaka folyamán Párkányig futva, elkerülniök a fogságot.

Egy haszonnal mégis járt az a körülmény, hogy a váci ütközetben magyar részről végül is mindössze egy hadtest vett részt: öregbítette az ellenségnek azt a tévhitét, hogy a honvédsereg főerői továbbra is

Pest alatt állanak, pedig Pest alatt — tudjuk — ekkor már csupán Aulich csapatai tevékenykedtek, igaz, hogy páratlan művészettel, szakadatlan mozgással a valóságosnál sokszorta nagyobbnak tüntetve fel saját erőiket és így hosszú ideig csakugyan teljes bizonytalanságot keltve az ellenségben a magyar sereg zömének hollétét illetően. Ennek következtében pedig a császáriak egyelőre elégségesnek vélték, hogy a Nyitra vonalának védelmét egyedül Ludwig Wohlgemuth altábornagy újonnan szervezett 12 ezer főnyi (IV. számú) hadtestére és a Vácról megmenekült csapatokra bízzák.

A nagysallói győzelem és Komárom felmentése

A váci ütközet után a magyar sereg zöme (mintegy 26 ezer ember) Ipolyságon és Léván át folytatta előrenyomulását a Garam felső folyása felé s április 16-án, Óbars és Zsemlér között elhelyezkedve, megkezdte a Garam jobbpartjára történő átkelés előkészületeit. Az északnyugati irányban végrehajtott nagy kerülőt az tette szükségessé, hogy a honvédsereg nem rendelkezett megfelelő hadihídkészletekkel a megáradt Garam alsó folyásán való átkelés biztosításához. A meglévő készletek azonban valójában a Garam felső folyásának áthidalásához sem voltak elégségesek. S mivel Görgey mégsem gondoskodott menet közben a kellő készletek előteremtéséről, az első híd Kálnánál csak a 18-ra virradó éjszakán készült el. 18-án azután átkelt ugyan ezen a hídon a jobbpartra az I. és a III. hadtest, a VII. hadtestnek azonban Görgey nem adott utasítást a másik kettő haladéktalan követésére, hanem meghagyta azt zsemléri állásában azzal, hogy csak akkor lépje át a Garamot, ha Zsemlérnél is megépül a híd. Így a VII. hadtest csupán 19-én délután kezdte meg a jobbpartra való átkelését. Addig azonban a másik két hadtestnek magáramaradottan kellett megütköznie a szembenálló ellenséges erőkkel.

Wohlgemuth ugyanis 18-án, értesülve arról, hogy jelentős magyar erők tűntek fel a Garam jobbpartján, Nagymálas és Bese között, a Garam felső folyásának vidékéről Komáromba vezető két út mentén állította fel csapatainak zömét, majd 19-én saját jobbszárnyát előretolta Nagysalló felé. Itt ütközött bele Klapka és a Klapkát követő Damjanich hadtestébe, amelyek a Nagymálason át vezető út mentén iparkodtak előre. A szembenálló erők nagyjából egyenlőek voltak, de mindkét oldalon nagymértékben hiányzott az ellenfél erőviszonyairól való megfelelő tájékozottság s mindkét harcoló felet meglehetősen váratlanul érte a találkozás. Maga Görgey, aki most is csapataitól jókora távolságra, Léván tartózkodott, csak az ágyúdörgésből értesült az ütközet megkezdéséről, bár meg kell hagyni, hogy ekkor sem indult el a csatatérre s még ekkor sem látta szükségesnek, hogy siettesse a VII. hadtest átkelését.

Damjanich azonban, aki Görgey távollétében az ütközetet vezényelte, nem várakozott erősítésekre, hanem visszaverte az ellenség előretörő alakulatait, majd maga ment át támadásba, házról házra folyó kíméletlen közelharcban kiűzte az ellenséget Nagysallóról s végül is rendetlen menekülésre kényszerítette Wohlgemuth jobbszárnyát. Ennek következtében azután az ellenséges sereg balszárnyát képező dandárok, amelyek Wohlgemuth hibájából igen messzire helyezkedvén el, bele sem tudtak avatkozni az ütközetbe, szintén meghátráltak, s a császári hadtest, amely vagy 2 ezer főnyi veszteséget szenvedett, másnapra egészen Érsekújvárig vonult vissza, teljesen feladva a Nyitra balpartján elfoglalt állásait.

És ezzel megnyílt az út Komárom felé! 21-én létrejött az érintkezés a támadó honvédcsapatok és a vár sok megpróbáltatáson keresztülment védői között, másnap pedig, míg a komáromiak túláradó örömmel ünnepelték az I. és a III. hadtest bevonuló harcosait, az ostromló seregek eltakarodtak a Csallóközből is.

Pest felszabadulása és a komárom-szőnyi eldöntetlen ütközet

Komárom felmentése után az egész hadjárat eredményessége már csak azon múlott, sikerül-e a támadó magyar seregnek idejében átkelnie a Duna jobbpartjára, sikerül-e elvágnia a főváros területén elhelyezkedő ellenséges zöm Bécs felé vezető fő visszavonulási útvonalát. De erre a Garam felső folyásánál elszenvedett kétnapos időveszteség ellenére is még mindig volt lehetőség. Igaz, a Duna balpartján fekvő vár és a Duna jobbpartján magyar kézen lévő erőd között felállított hadihidat az ellenséges tüzérség néhány nappal korábban elpusztította, a komáromi molnárok azonban készek voltak az erőd által fedezve egyetlen nap alatt 10 ezer honvédet átszállítani hajóikon a jobbpartra. Ez az erő pedig kétségkívül elegendő lett volna ahhoz, hogy az erőd őrségével egyesülve előzze a császáriak ostromló seregének a Duna jobbpartján elhelyezkedő mindössze 6 ezer főnyi csoportját s ezzel biztosítsa az egész magyar sereg számára a jobboldalra való zavartalan átkelést. Csakhogy Görgeynek, aki nem az ellenség megsemmisítésére, csupán béketárgyalások kikényszerítésére törekedett, kevésbé volt sürgős az átkelés, mint a komáromi nép egyszerű fiainak, akik pedig távolról sem ismerték a honvédsereg haditervét. Görgey ragaszkodott ahhoz, hogy az átkelés céljából előbb hidat építsenek, s bár a hídépítők felülmúlhatatlan lelkesedéssel dolgoztak, 24-ig tartott, amíg munkájukat befejezték. Görgey pedig még ekkor sem indult meg azonnal: a honvédsereg zöme csak a 25-ről 26-ra virradó éjszakán kelt át a jobbpartra, s ez a késedelem elegendő volt az ellenségnek a megmenekülésre.

Április 19-én ugyanis a császáriaknak végül felnyílott a szemük. Ezen a napon Jelačić és Schlick támadást intézett Aulich hadteste ellen, s Aulichnak a jelentős erőkülönbség miatt végrehajtott gyors visszavonulásából az ellenség kiolvashatta, hogy Pest alatt a honvédseregnek csak kislétszámú erői állanak. Nagysallónál pedig ugyanezen a napon az is kiviláglott, hogy a honvédsereg főerői Komáromtól északkeletre helyezkednek el. Éppen ezért Welden főhadiszállásáról már másnap Pestre sietett s elrendelte a főváros azonnali kiürítését, hogy a honvédsereg egérfogóba ne szoríthassa a következő napokban. S csakugyan: a II. és a III. hadtest már 21-én megkezdte elvonulását nyugat felé, hogy egyesülve a Komárom alatt tanyázó ostromsereggel, Győrön át egészen Pozsony vidékéig hátráljon. S miután e két hadtest elvonulása 23-án befejeződött, 24-én Jelačić is megindult a Duna jobbpartján Eszék felé, hogy legalább a Délvidéken igyekezzék erősíteni az ellenállást a honvédcsapatokkal szemben, amelyek ekkor már a Bácska nagyrészét is felszabadították. Közben pedig 22-én és 23-án két polgári személyekből (a császáriakat kiszolgáló tisztviselőkből, arisztokratákból, főpapokból, politikai foglyokból stb.) összetevődő karaván is útnak eredt Budáról Sopron felé. Ezzel végetért a főváros kiürítése; ellenséges katonaság a főváros területén csak a budai várban maradt, amelynek parancsnokává Welden most Heinrich Hentzi tábornokot, a Honvédelmi Bizottmány által áruló magatartása miatt még az ősszel elcsapott volt pétervárади várparancsnokot nevezte ki; 23-án és 24-én pedig Aulich katonái a lakosság leírhatatlan örömrivalgása közepette bevonultak az ismét szabaddá lett Pestre.

Pest tehát, amint azt a gödöllői haditanács kitervelte, kardcsapás nélkül felszabadult. Az ellenséges főerők átkarolása a Dunántúlon azonban Görgey késedelmeskedése miatt nem történt meg, mert mire Görgey seregének első alakulatai 26-án hajnalban átértek a Duna jobbpartjára, a fővárosból nyugat felé visszavonuló császári csapatok már egyesültek a Komárom alatt állókkal, sőt egy részük már Győr felé közeledett. De veszve még ekkor sem volt minden. Hiszen Welden jelentősen meggyengítette seregét azáltal, hogy Jelačić 15 ezer katonáját dél felé különítette ki, Hentzit pedig 4 ezer emberrel Budán hagyta. Ha Görgey legalább most habozás nélkül átdobja seregét és Komárom védőinek zömét is a Duna jobbpartjára, még mindig megsemmisítő csapást mérhetett volna az ellenségre. Görgey azonban most sem járt el úgy, amint azt a forradalom érdeke megkövetelte. Legnagyobb létszámú s egyben legkedveltebb, november óta maganevelte hadtestét, a VII-et, amely sem Isaszegnél, sem Vácnál, sem Nagysallónál nem vett részt a küzdelemben, mintha csak meg akarta volna kímélni valamiféle távolabbi tervének kivitelezésére, most sem vetette harcba, hanem a Duna balpartján hagyta. Fogytán lévő lőszerkészletét pedig az ütközet előtt nem egészítette ki a komáromi vár hatalmas tartalékaiból. Így

azután a komárom-szőnyi ütközetet a magyar sereg 26-án nagyjából egyenlő erőkkel volt kénytelen megvívni, a koradélutáni órákban pedig döntés nélkül félbe kellett hogy hagyja lőszerkészletének kiapadása miatt. Igaz, az ellenség nem használta ki ezt a ránézve kedvező fordulatot, hanem megelégedett azzal, hogy napnyugtáig kitartson elfoglalt állásaiban, az éj leszálltával pedig elvonult nyugat felé, de hát a császáriaknak nem is volt más céljuk az ütközet vállalásával, mint hogy biztosítsák akadálytalan elvonulásukat. És ezt a céljukat döntés kicsikarása nélkül is elérték.

Így a váci és a nagysallói fényes fegyvertények ellenére is a tavaszi hadjárat második szakasza sem hozta meg a szükséges eredményt: az ellenséges főerők teljes megsemmisítését. Az ellenséges megszállás alól felszabadított területet azonban a honvédseregnek újból jelentősen, csaknem a Dunántúl egész északi felével sikerült kibővítenie. S április—május folyamán a mellékhadszíntereken vívott harcok is mindenütt az ellenségnek a határszélekig való visszaszorítására vezettek.

A STRATÉGIAI ELLENTÁMADÁS FÉLBEHAGYÁSA ÉS ÁTMENET A TAVASZI HADJÁRAT HARMADIK SZAKASZÁRA: BUDA OSTROMÁRA

Csaknem az ország egész területének felszabadítása: ilyen katonai helyzet képezte tehát a hátterét a Szemere-kormány megalakulásának. S valóban, az ellenség kiűzése: ez képezte — a pénzügyminiszterré kinevezett áruló, Duschek kivételével — az új kormány tagjainak legfőbb célkitűzését is. Ezért a célért harcolt a Dunántúlon, majd Görgey táborában s végül Erdély teljhatalmú országos biztosaként a becsületben megőszült, a haza iránti hűségét egész életével tanúsító Csányi László, aki most közmunka- és közlekedésügyi miniszter lett. Ezt a célt tartotta mindig szeme előtt a két délvidéki kormánybiztos, Vukovics Sebő, az új igazságügyminiszter és Batthyány Kázmér, akit Kossuth a külügyminisztérium — és ideiglenesen a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztérium — vezetésével bízott meg. E cél elérésére lelkesítette a népet a szószékről is, írásaiban is Horváth Mihály, aki a vallás- és közoktatásügyi tárca irányítását vette át; mert Szemerével az élükön (aki egyébként megtartotta magának a belügyminisztériumot is) az új miniszterek — az egyetlen Duscheket nem számítva — valamennyien őszinte hívei voltak Magyarország függetlenségének.

És mégis: ez az elszánás önmagában nem biztosíthatta, hogy az új kormány képes is legyen megvédelmezni az ország függetlenségét; mert az új kormány tagjai nem értették meg, hogy az ország függetlenségét az ellenség kiűzése még nem tette megdönthetetlenné. Mert az új kormány tagjai nem értették meg, hogy a harcnak még mindig nem lehet végét vetni, nem lehet mindaddig, amíg az ellenség meg-

semmisítő vereséget nem szenved; mert így az új kormány — tagjainak elvhűsége ellenére is — szükségképpen a békepárt járószalagjára kellett hogy kerüljön.

A kormány egész tevékenységének ugyanis az a Szemere által megfogalmazott — s mondani sem kell, milyen végzetesen elhibázott — feltevés képezte alapját, hogy „eljött az idő, s kimondhatjuk bátran, hogy Magyarország szabad". S ebben a feltevésében Szemere egyszerűen csak követte a nemességnek kormánya mellett felsorakozó többségét, amelynek tagjaiból a fényes — bár még mindig nem eldöntő — katonai győzelmek mind gyakrabban váltottak ki olyan hangokat, hogy „ditső hazánkat meg mentve" tudhatjuk, hogy „a haza veszélyen kívül van" stb. Hiába emelte fel intő szavát Kossuth: „... A szerencse által ne hagyja magát senki tétlenségre szenderítetni. Ha valaha, most van ideje sem nyugodni, sem aludni, hanem mindenkinek tettre feszíteni erejét." — Szemere és kormánya — az egyetlen Csányi kivételével, aki azt vallotta, hogy „a harc még csak most fog nagyobb formatumban megkezdődni", — váltig kitartott amellett a nézet mellett, hogy „a harc és ellenség távoztával s a lázas állapot enyészetével a béke és csend kezd visszatérni".

Igaz, Kossuth még elszigeteltségében is igen sokat tett azért, hogy legalább a legfontosabbat, a honvédsereg további fejlesztését biztosítsa. Azt azonban most még kevésbé tudta biztosítani Kossuth, mint korábban, hogy ezt a szakadatlanul erősödő nemzeti hadsereget a lehető legeredményesebben használják fel a harcmezőn; mert — amint Marx rámutat — „forradalmi időkben a hadsereg sorsa a polgári kormányzat igazi természetét még jobban visszatükrözi, mint békés korszakokban".[11] S a Szemere-kormány igazi természetéből a honvédseregnek tétlenségre kárhoztatása következett: a kormány, abból a feltevésből indulva ki, hogy a szabadságharc már elérte célját, hogy az ország önállóságát a szükséges mértékben már a szabadságharc eddigi eredményei is biztosították, ennél többet pedig úgysem lehet elérni, arra az álláspontra helyezkedett, hogy a honvédseregnek „alig van már teendője". Holott a honvédseregnek éppen most kellett volna minden erejét megfeszítenie a döntő összecsapásra.

Bécs helyett Buda mint a további hadműveletek iránya

A tavaszi hadjárat első két szakaszának eredményei ugyanis még a komárom-szőnyi ütközetben adódott alkalom elszalasztása után is lehetővé tették, hogy a honvédsereg főerői megsemmisítő vereséget mérjenek Welden csapataira. „Ausztriát megbénította a magyarok győzel-

11 *Marx Károly:* A spanyol kérdés, Marx és Engels Válogatott Tanulmányai II. Bp. é. n. [1947.], 34. o.

mes előnyomulása...[12] Az ellenséges főerők az áprilisi harcokban olyan kegyetlen vérveszteségeket szenvedtek, hogy tényleges létszámuk (ha a betegeket, álbetegeket stb. mind leszámítjuk) — a IV. hadtest felállításának ellenére is — 45 ezer főre olvadt. Jelačić és Hentzi különválásával pedig ez a létszám még tovább apadt: mindössze 26 ezer főre zsugorodott össze. És — ami még sokkal fontosabb — ez a 26 ezer ember testben-lélekben egyaránt elcsigázva, züllötten, fegyelmet alig ismerve többé s teljességgel a győzelem reménye nélkül jutott vissza oda, ahonnan alig néhány hónapja diadalittasan elindult: az osztrák-magyar határszélre. A hadseregnek ezek csak „roncsai, amelyek éppenséggel nincsenek birtokában semmiféle ellenállóképességnek," írta róluk a *Neue Rheinische Zeitung.*[13] S ezzel teljesen egybehangzóan maga Welden is azt állapította meg, hogy „a hadsereg ebben az állapotában egyáltalán nem harcképes". De az általános csüggedés nemcsak katonáit, hanem őt magát is ugyanannyira hatalmába kerítette. „Nekem magamnak sincsen már egyéb reményem, mint romok alatt eltemetve lennem," valotta meg szégyenkezés nélkül ez a nemrég még oly magabiztos hadfi. S maga látta legvilágosabban, hogy ennek a csüggedésnek nagyon is nyomós okai vannak: „Nem szabad tovább a képzelődés világában élnünk, a főváros és ezzel a monarchia sorsa forog kockán... A mentőeszköz nincsen az én kezemben..." A magyarok „kedvök szerint északi tartományaink, különösen pedig Bécs felé indulhatnak",

És Bécs fel is készült a honvédsereg bevonulására. A székvárosába olomouci menedékéből éppen ezidőtájt visszaérkezett Ferenc Józsefet Schönbrunnban nyolc század katona és három ágyú őrizte, hogy szükség esetén fedezhesse futását. A bécsi nép tömegeiben pedig ismét fellángolt a harcikedv, s Bécs utcáin éjszakánkint ismeretlen kezektől elesett császári tisztek holttestei tanúsították, hogy október hatodika eltiport hőseinek szívéből a hatalomnak nem sikerült kiölnie a forradalmi szenvedélyt. De ugyanígy számított a honvédsereg újabb előretörésére az európai közvélemény is. Torinóban már a nagysallói ütközet napján, Párizsban április végén és május elején több alkalommal is elterjedt az az — úgy látszik — erősen várt hír, hogy „a mieink már Bécsben vannak". „...Napról napra várható volt — jegyezte fel utóbb maga Engels is —, hogy (a magyarok) Bécset rohammal bevesszik."[14] S mellyikünknek a szívét nem dobogtatja meg, ha a *Neue Rheinische Zeitung* akkori számait lapozgatva, látja, hogy Marx és Engels lapja még utolsó szavával is annak a reménynek adott kifejezést: „Még néhány rövid nap, és a győzedelmes magyar hadsereg a

[12] *Engels Frigyes*: Forradalom és ellenforradalom 1848-ban. Új Könyvtár 4., Bp. é. n. [1948.], 185 o.

[13] Köln. 18. Mai Neue Rheinische Zeitung 19. Mai. 1849. Nr. 301. Karl Marx Album, Berlin, 1953. 93. o.

[14] *Engels*, Forradalom és ellenforradalom 181. o.

hatalmas osztrák seregek roncsait maga előtt űzve, diadalmenetben bevonult Bécsbe és örökre megsemmisítette az osztrák monarchiát'.[15]

A főcsapás irányát Bécsben jelölni meg: most valóban az egyedül helyes haditerv lehetett a honvédsereg főerői számára, amelyek ekkor már pusztán létszámukat tekintve is kétszeresen felülmúlták a főhadszíntéren álló ellenséget. Az ellenség szétzilált hadait, ha a határon még egy súlyos vereséget szenvednek el, többé semmi sem menthette volna meg a teljes felbomlástól. Bécs elfoglalása s a testvéri bécsi néppel való egyesülés pedig csakugyan a szabadságharc győzelmes befejezését jelenthette volna. Tisztában is voltak ezzel a magyar forradalom táborában mindazok, akiket nem kápráztattak el a honvédsereg eddigi sikerei, akik nem lovalták bele magukat abba a hitbe, hogy a szabadságharc máris elérte célját. Táncsics például már alkotmánytervezetében ezt a célkitűzést állította a honvédsereg főerői elé. Ugyanezen a véleményen volt a honvédsereg legkiválóbb hadvezére, Bem is, aki azt írta: „Miután Görgey tábornok győzelmes előnyomulásában Komáromot felmentette, nyomon kell követnie az ellenséges hadsereget, nem szabad nyugtot engedni neki,... feltartóztathatatlanul Bécs ellen nyomulni... Ha egyszer Bécsben van, ő *diktálja* a békét." És ugyanez a meggyőződés tüzelte a harcoló hadsereg egyszerű katonáit is. „... Milyen jó volna most — írta egyikük a táborból —, ha mi is előremenve, a többi hadtestekkel egyesült erővel a cudarokat mindenestül tönkre tennők..."

Görgey azonban nem vetette magát egész seregével Welden nyomába, hanem megelégedett azzal, hogy a VII. hadtestnek alig kétharmadrészével (mindössze 10 ezer emberrel) „üldözze" az ellenség elvonuló főerőit — ezt is csak Győrig —, Komárom körül csoportosuló seregrészének zömét (mintegy 30 ezer embert) pedig Buda alá vezette, hogy kifüstölje onnan a hátrahagyott — s mint tudjuk, alig 4 ezer főnyi — várőrséget. Pedig Görgey nagyon is tisztában volt azzal, hogy a budai várnak semmiféle stratégiai jelentősége nincs. Weldennek egy elfogott jelentéséből tökéletesen ismerte az ellenség nyomorúságos állapotát, s szakképzett katona lévén, a kormány tagjaitól eltérően azt is világosan látta, hogy a szabadságharc még korántsem fejeződött be. Maga írta alig néhány nappal Buda alá történt elvonulása előtt: „Sokan vannak köztünk, akik már kivívottnak hiszik hazánk óhajtott jövendőjét; de ne ámítsátok magatokat..." Görgey azonban nem kívánt Ausztria földjére lépni, nem kívánt egyesülni a bécsi néppel, a haza általa óhajtott jövendőjét most sem az ellenség megsemmisítésével akarta elérni, hanem továbbra is béketárgyalások útján, és arra számított, hogy a Habsburgokban eddigi katonai vereségeik hatására most már végre valóban meglesz a készség ilyetén tárgyalások felvételére. Buda ostro-

[15] Köln. 18. Mai. i. h.

mára egyszerűen azért indult el, hogy ürügye legyen a Habsburgok békeajánlatainak bevárására, s a béketárgyalásokat hátráltató tényezőket egyedül Kossuthban és a függetlenségi nyilatkozatban vélte felfedezni úgyannyira, hogy saját teendőit illetően legfeljebb azon gondolkodott, hogyan kényszerítse szükség esetén fegyveres erővel Kossuthot lemondásra, az országgyűlést pedig a függetlenségi nyilatkozat visszavonására.

De hiába vesztegetett el így oly sok időt, semmivel sem került közelebb kitűzött céljához, a Habsburgokkal való megbékéléshez, mert ezt az ajándékba kapott lélegzetvételi szünetet az osztrák kormány — amint várható is volt — nem béketárgyalások megindítására, hanem a cári kormánnyal régóta folytatott szövetségi tárgyalásainak befejezésére, nem a magyarországi háború megszüntetésére, hanem a magyar forradalom ellen intézendő minden korábbinál hatalmasabb roham előkészítésére fordította. S a magyar forradalomnak még soha, még decemberben sem kellett annyira elszigetelten vennie fel a rákényszerített harcot, mint most. Ezért állapíthatjuk meg Engelsszel, hogy amikor Görgey Bécs helyett Buda ellen fordult, „ezzel a hadmozdulattal Magyarország megmentésének utolsó lehetősége is elveszett." s „így Buda ostroma az 1848—49-i magyarországi háború fordulópontját jelentette".[16]

A tavaszi hadjárat sikereinek és félbemaradásának hatása a külföldi forradalmi mozgalmakra

Pedig a magyar forradalomnak április végén, május elején még lett volna lehetősége arra, hogy az európai erőviszonyokat éppenséggel a maga javára változtassa meg. A római, a toscanai és a velencei köztársaság még állta a harcot az ellenforradalom zsoldosseregeinek ellenében. Németországban, ahol a reakciós fejedelmek a Hohenzollernek és a Habsburgok kezdeményezésére egymás után megtagadták az elismerést a frankfurti parlament vitái során nagysokára tető alá hozott liberális alkotmánytól, bármennyire veszélytelen volt is az rájuk nézve, május elején Drezdában, Badenben és más helyeken kispolgári csoportok által vezetett munkásfelkelések robbantak ki az alkotmányban körülírt demokratikus jogok védelmére. Csehországban a radikálisok Frič irányításával szintén fegyveres felkelést készítettek elő s jelentős szervezőmunkát fejtettek ki a munkás- és a paraszttömegek körében. És Lengyelországból is a forradalmi elégedetlenség fokozódásáról érkeztek hírek.

A magyar forradalomnak tehát újból alkalma nyílott kitörnie magáramaradottságából. S annál is inkább, mivel e külföldi forradalmi mozgalmak részvevői közül sokan egyenesen számítottak a magyar for-

[16] Buda, The New American Cyclopaedia X. New York, 1858. 60. o.

radalom támogatására. Lengyelországban türelmetlenül várták, mikor vonul be hadtestének élén Dembiński (akit Kossuth még áprilisban az északkeleti országrészek védelmére újonnan szervezett IX. hadtest parancsnokává nevezett ki s aki Kossuth jóváhagyásával csakugyan galíciai betörésre készült). Drezdában úgy tudták, hogy a szabadságot hozó honvédsereg már Csehország területén nyomul előre. Sőt Csehországban is — s nemcsak a nép, hanem a nemrég még kérlelhetetlenül magyarellenes radikálisok körében is — számtalan hír járta a honvédsereg és Kossuth közeledéséről, és a magyar forradalom iránt most kibontakozó rokonszenv több ízben nyílt magyarbarát és Habsburg-ellenes tömegtüntetésekben, valamint egyes cseh származású császári katonáknak a magyar honvédsereg oldalára való átállásában is kifejezésre jutott.

Ha ebben a helyzetben a honvédsereg főerői bevonulnak Bécsbe, szétzúzzák a Habsburgok hatalmi gépezetének központját s egyesülnek a bécsi nép tízezres tömegeivel, ezzel a magyarok méltán kiérdemelték volna „a 19. század franciái"-nak címét, amellyel a *Neue Rheinische Zeitung* tisztelte meg őket,[17] mert újabb forradalmi fellendülésnek vethették volna meg az alapjait a szomszédos országokban: ösztönzést adhattak volna a német forradalmároknak, sőt a Habsburgok fegyveres erőinek egy részét elvonták volna az olasz hadszíntérről és Csehországból s így megkönnyítették volna az olasz és a cseh népnek is, hogy végezzen elnyomóival. És ha ezzel egyidőben Dembiński is betör Lengyelországba, a feltétlenül kirobbanó lengyel felkelés — legalább is egy darabig — teljesen leköthette volna a cár figyelmét s elvehette volna a kedvét attól, hogy a Habsburgok segítségére siessen. Vagy pedig az történt volna, hogy „az orosz beavatkozás, ahelyett, hogy a magyarokra nézve veszélyessé válnék, a magyar háborút európaivá változtatja".[18] Joggal írta hát ekkor Mickiewicz: „Magyar honpolgárok! Kezetekben a világ jövője. Ha sikerül letépnetek a győzelem gyümölcsét, mint ahogy ki tudtátok érdemelni ennek babérjait, győzelmetek az európai szabadság győzelme lesz. Bár csak mentene meg benneteket a szabadság szelleme... minden cselvetéstől, minden kompromisszumtól az igazságosság és a jog örök ellenségeivel." „Semmiféle egyezkedést!" „Előre! Magatokért, a szlávokért, a németekért, az olaszokért! Előre! A nemzet hálája kísér benneteket, reményeik mutatják nektek az utat!"

Görgey azonban — mint tudjuk — nem folytatta előrenyomulását Bécs felé. Dembińskinek a lengyelországi betörésre vonatkozó tervét pedig a Szemere-kormány mindjárt megalakulása után elvetette, többek

[17] *Weerth, Georg:* Proklamation an die Frauen, Neue Rheinische Zeitung 19. Mai 1849. Nr. 301., i. h. 92. o.

[18] *Marx, Karl* und *Engels, Friedrich:* Gesammelte Schriften III. Stuttgart. 1913. 292. o.

között arra hivatkozva, hogy egy ilyen vállalkozás kedvezőtlen hatást gyakorolna az érdekelt hatalmakra, holott azokat valójában éppenséggel nem csupán ez az akció fordította volna szembe a magyar forradalommal. S még áprilisban elbukott a toscanai forradalom. Április végén az ellenforradalmivá lett francia kormány csapatai partra szállottak Olaszországban, és két hónapon belül végeztek a Giuseppe Garibaldi vezetése alatt hősiesen ellenálló római köztársasággal is. Drezdában a porosz király csapatai május elején négy nap alatt vérbefojtották a felkelést. Prágában az osztrák hatóságok május 10-én leleplezték a radikálisok földalatti szervezetét és a mozgalom lefejezésével elejét vették a felkelés kirobbanásának. A Badenben küzdő húszezer főnyi felkelő sereg ellen pedig (amelynek a soraiban Engels mellett ott harcolt a magyar Türr István is) százezer zsoldost vezényeltek a reakciós német kormányok, s így két hónapos elkeseredett ellenállás után itt is elbukott a forradalom. Egyedül Velence tartotta még magát, augusztus végén azonban ez az osztrák csapatok által mindenfelől körülzárt kicsiny városállam — az európai szabadság utolsó szigete — is kénytelen volt letenni a fegyvert.

A magyar forradalomnak tehát — jelentős részben saját hibájából — most sem sikerült kiszélesítenie elszigetelt állását. 1849 tavaszán megint csak nem jött létre a forradalmi népek nemzetközi együttműködése. Sőt, ezekben a hónapokban éppen az európai ellenforradalom tudta egyesíteni erőit a legnagyobb erőfeszítést tanúsító forradalmi mozgalom, a magyar szabadságharc felszámolására.

JEGYZETEK

A trónfosztás stb. Kossuth az árulás hídjának leégetéséről vidini levelében ír, közli Kacziány Géza, Magyarország 1915. aug. 26., 237. sz. Ezt a formulát azonban már a trónfosztás előtti napokban is alkalmazta, erről *Horváth Mihály*, II. 520. o. Hogy a trónfosztást Kossuth elképzelése szerint nemcsak új kormány alakításának, hanem új országgyűlési választásoknak is követniök kellett volna, erről a korábbi irodalom vagy nem vesz tudomást, vagy jelentőségének felismerése nélkül tesz futó említést. Pedig április első napjaiban Kossuth ezt világosan és nyomatékosan megírta Csányinak (Eger, 1849. ápr. 1. KLÖM XIV. 783—784. o.) s elmondta Vukovicsnak is (Vukovics 457. o.).

A trónfosztás történetét legalaposabban *Révész Imre* dolgozta fel: Kossuth és a Függetlenségi Nyilatkozat, Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára, I. Kossuth kérdésfelvetése a képviselőház ápr. 14-i ülésén: Közlöny, 1849. ápr. 17., 81. sz. 297. o. A *Marczius Tizenötödike* a híd elvágásáról: Mákvirágok, MT. 1849. ápr. 21., 59. sz. 226. o. Az OHB. ápr. 12-i üléséről *Steier Lajos:* Az 1849-i trónfosztás előzményei és következményei, h. és é. n., 200—202. o. Az országgyűlés ápr. 13-i két titkos üléséről tudósít a MT. idézett cikke; *Kossuth Lajos:* Értekezés Magyarországról, Kossuth Lajos Iratai II. Bp. 1881. 274—275. o.; *Horváth Mihály*, II. 495—497. o.; *Mészáros Lázár* Emlékiratai II. Pest, 1867. 174—176. o. *Pálffy János:* Magyarországi és erdélyi urak Bp. 1940. 262. o.; *Hunfalvy* 50—52. o.; *Tóth Lőrincz:* Gróf Batthyány Kázmér és emlékiratai, Budapesti Szemle. LXXV. 1893. 55. o. stb.; ír továbbá *Steier* az idézett helyen; *Varga Zoltán:* A trónfosztás. A szabadságharc fővárosa — Debrecen, 1849 január-május, Debrecen. 1948. 446—450. o.: Az 1848/49. évi népképviseleti országgyűlés (szerk. Beér János), Bp. 1954. 543—546. o. stb. A képviselőház ápr. 14-i határozatai: KLÖM. XIV.

884—885. o. A függetlenségi nyilatkozat szövegének kritikai kiadása: KLÖM. XIV. 894—912. o.

A baloldal döntő szerepét kiemeli az ápr. 14-i eseményekben *Táncsics Mihály:* Életpályám, Bp. 1949. 267. o. A Radical Párt létrejöttéről *Irányi Dániel—Chassin, Charles-Louis:* Histoire politique de la révolution de Hongrie 1847—1849. II. Paris, 1860. 398—399. o. és *Varga Zoltán* 441. o. A Radical Párt célkitűzései és tagjainak névsora kitűnnek tagjai által aláírt programjából, 1849. ápr. 5. OL. 1848—1849-i iratok. A kiskőrösi előljárók levele: MT. 1848. dec. 15., 235. sz. 948. o. Hasonló királyellenes hangulatváltozásról tanúskodó cikkek: MT. 1848. okt. 27. 193. sz. 776. o. és 1848. nov. 2. 198. sz. 797. o. Ugyanezt a hangulatváltozást erősíti meg *Horváth Mihály* is, II. 6—8. o.

A békepártiak megnyugvásáról a trónfosztással kapcsolatban *Kovács Lajos,* 89. o. Ferenc Józsefhez intézett feliratukról *Andics,* 127. o. (Az idézet ugyanonnan.) A képviselőház ápr. 14-i vitája a megalakítandó kormány hatásköréről: Közlöny, 1849. ápr. 17., 81. sz. 297—298. o. A békepártiak álláspontját tükröző idézet Szász Károly felszólalásából. A Madarász-ügy sürgős napirendre tűzésének okairól *Kemény,* 114—115. o. A bizottsági jelentés: Az 1848/49. évi népképviseleti országgyűlés 853—856. o. A békepártiak felszólalásai a képviselőház ápr. 20-i ülésén: Közlöny, 1849. ápr. 24., 87. sz. 321. o. Az idézet Szunyogh Rudolf felszólalásából. Kossuthnak Teleki és Perczel miniszteri kinevezésére vonatkozó terveiről *Vukovics,* 453—454., 493—494. o. A békepártiaknak a kormány és az országgyűlés viszonyával kapcsolatos álláspontját ismerteti *Kovács Lajos,* 89. o.

Az *Esti Lapok* javaslata Szemere miniszterelnökségére: Organisatio. EL. 1849. ápr. 25., 53. sz. A békepártiak és Szemere tanácskozásairól *Kemény* 127—128. o. Erről és Szemere hatalomvágyáról ír *Horváth Mihály* is, III. Pest, 1872. 110—111. o. Kossuth kényszerhelyzetéről Szemere kinevezésével és a kormány hatáskörének megállapításával kapcsolatban: Kossuth levele Szemeréhez. Debrecen, 1849. ápr. 30. KLÖM. XV. 174. o.; *Kemény,* 129—130. o.; *Kazinczy Gábor:* Szerepem a forradalomban, Hazánk, 1884. 102—103. o. A Kossuth hatáskörét korlátozó megállapodás Kossuth tudósításában, Debrecen, 1849. máj. 2. KLÖM. XV. 183. o.

A tavaszi hadjárat második szakasza. Hogy az április 2., 3. és 4. hetében lezajló hadieseményeket mint a tavaszi hadjárat második szakaszát különválaszszuk április első hetének eseményeitől, az indokolja, hogy ezek a fejlemények teljesen új operációs terv alapján jöttek létre. Hogy a váci, a nagysallói és a komárom-szőnyi ütközetet, valamint a Pest alatti harcokat szintén mint egyetlen csata mozzanatait foglaljuk össze, hasonló okok indokolják, mint a gödöllői csata esetében. A csatát pedig azért nevezem komárominak, mert bár a gödöllői haditanács terve szerint a döntő összecsapásra a hadműveleteknek ebben a szakaszában nem Komáromnál, hanem valahol a Dunántúlon, Komárom és Buda között kellett volna hogy sor kerüljön, a valóságban a döntő összecsapás e tervtől eltérően mégis Komárom körzetében ment végbe.

Kossuth szavai a további szakadatlan előrenyomulás szükségességéről Bemhez intézett levelében, Debrecen, 1849. ápr. 12., Kossuth Lajos Levelei 1848/49. (szerk. Makray Aladár), h. és é. n. [1870.], 30. o. Magát a gödöllői haditanács kimenetelét az eddigi feldolgozások a haditanács részvevőinek tolláből fennmaradt két emlékirat (Görgey Arthur, II. 11—13. o. és Klapka 130—131. o.) nyomán teljesen elferdítve tárgyalják. E két emlékíró u. i. Kossuthnak, illetve a haditanácsban helyetfoglalt tábornokoknak csak a megbeszélés kezdetén kifejtett álláspontját ismerteti a valósághoz híven s mindkettő úgy tünteti fel, mintha a megbeszélés további során Kossuth egyszerűen feladta volna eredeti álláspontját s teljesen magáévá tette volna a tábornokok eredeti álláspontját. Hogy azonban a valóságban Kossuth nem elégedett meg azzal, ha a honvédsereg Komáromnál csupán fenyegetni fogja az ellenség hátrálási vonalait, hanem ezeknek a hátrálási vonalaknak a Duna jobbpartján történendő tényleges elvágásában állapodott meg a tábornokokkal, az kitűnik *Görgey István* munkájából, II. 138—139. o., valamint *Kossuthnak* már említett Bemhez intézett leveléből, i. h. 28—29. o. S hogy Kossuth legfőbb feladatnak ápr. 7-én is az ellenség megsemmisítését jelölte meg, ez kiviláglik ugyanaznap Perczelhez intézett leveléből, KLÖM. XIV. 840—841. o. Ebből származik a szövegben közölt idézet is.

A váci ütközet leghasználhatóbb leírását adja *Rubint Dezső:* A váci ütközet 1849. április 10., Hadtörténelmi Közlemények, 1925. és *Nagy Kálmán,* HK. 1954. 3—4. sz. 242—246. o. A Garam áthidalásához szükséges készletek elégtelenségéről és Görgey ezzel kapcsolatos felelősségéről *Gelich,* III. 255. o. A IV. császári hadtest

ápr. 19-i felállításának észszerűtlenségéről *Rüstow*, I. 343. o. Komáromnál a Duna jobbpartjára hajókon való átkelés lehetőségéről és arról, hogy a hadihíd, amelyen Görgey csak ápr. 26-ra virradóra kelt át, már 24-én elkészült, bőven ír a szemtanú (akkor a komáromi vártüzérség parancsnoka) *Krivácsy József:* Görgey és Klapka vagy az 1848/49-ki önvédelmi harcz. Bp. 1881. 12—13. o. A komárom-szőnyi ütközetet — az eléggé elterjedt szokással ellentétben — azért nem minősítettem a honvédseregre nézve győzelmes ütközetnek, mert az ütközet végeztével a szembenálló felek mindegyike megtartotta állásait s ez éppenséggel a császáriakra nézve volt előnyös. A VII. hadtestnek a komárom-szőnyi ütközetből való távolmaradásával elkövetett mulasztást bírálja *Vukovics*, 479—480. o.; *Klapka*. 140. o.; *Horváth Mihály*, II. 457—458. o., stb.

A stratégiai ellentámadás félbehagyása. Szemere Magyarország szabadságának elérkeztéről máj. 22-i képviselőházi beszédében, Közlöny, 1849. máj. 23., 112. sz. 420. o. A liberális nemesek optimista nézeteit tükröző idézetek: Bekény János levele Kossuthoz, Túrócszentmárton, 1849. máj. 1., OL. Belügyminisztérium, Rendőri 1849—1—39; továbbá Bencze Ignác felszólalása a képviselőház máj. 8-i ülésén, Közlöny, 1849. máj. 10., 101. sz. 375. o. Kossuth figyelmeztetése ápr. 26-i képviselőházi beszédében, KLÖM. XV. 134. o. Csányi a harc fokozódásáról Kossuthoz intézett levelében, Kolozsvár, 1849. máj. 8. OL Kormányzó-elnökség 1849.: 6848. Szemere a béke visszatértéről: Közlöny, 1849. máj. 16., 106. sz. 393. o. Szemere a honvédsereg teendőinek hiányáról már idézett máj. 22-i beszédében.

Welden adatait közli a császári hadsereg létszámának csökkenéséről *Steier*, Az 1849-i trónfosztás 240. o. Welden panaszos kijelentései (az idézetek sorrendjében) u. o. 356. o.; u. o. és *Rédvay István:* Az 1849. április 28-i komáromi haditanács történelmi jelentősége, Hadtörténelmi Közlemények, 1934. 73. o.; *Steier*, Az 1849-iki trónfosztás 363. o.; u. o. 355. o. Ferenc József őrizetéről u. o. 365. o. Császári tisztek elpusztításáról Bécsben *Károlyi Árpád:* Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre I. Bp. 1932. 22. o. A Torinóban elterjedt hírekről Wladyslaw Zamoyski számol be egy ápr. 19-én kelt levelében (Kovács Endre szíves közlése), a Párizsban elterjedtekről pedig Teleki László két Pulszky Ferenchez intézett levelében, Párizs, 1849. ápr. 30. A forradalom és szabadságharc levelestára, III. 272. o. és Párizs, 1849. máj 9., u. o. 320. o.

Táncsics a Bécs elleni támadás szükségéről: Új alkotmány-javaslat 19. o. Bem véleményét idézi *Nagy Balázs* kéziratos tanulmánya: Bem, a forradalmi hadvezér, amelyet a szerző szívességéből használhattam. A honvédek hangulatát tükröző idézet Müller György III. hadtestbeli honvédnek az érsekújvári táborban kelt leveléből, MT. 1849. jún. 16. 50. sz. 199. o.

Rédvay, 74. o. azzal az állítással igyekszik mentegetni Görgeyt, hogy azért nem nyomult Bécs ellen, mert nem ismerte az ellenség valóságos helyzetét, s ezt írja: „Meg lehetünk róla győződve, hogyha a szerencsés véletlen Welden levelei közül csak egyetlen-egyet juttat kezei közé, habozás nélkül vetette volna rá magát az osztrák hadseregre." Rédvay nyilván azért kockáztatta meg ezt a könnyelmű kijelentést, mert nem sejtette, hogy éppen ezzel leplezi le leginkább Görgey mulasztását. Görgey u. i. (akinek persze különben is kellett ismernie a császári csapatok értékét) a valóságban birtokába jutott Welden egyik legtöbbet mondó jelentésének, amelyet a honvédsereg előőrsei kerítettek kézre, mint az kitűnik Pálffy előadásából, 168—169. o., aki maga is olvasta ezt a jelentést. — A Görgey-idézet a hadsereghez intézett ápr. 29-i szózatából, Okmánytár Magyarország függetlenségi harczának történetéhez, 1848—1849. II. (szerk. Pap Dénes), Pest, 1869. 422. o. Hogy Görgey elsősorban a béketárgyalások útjának egyengetése érdekében ment Buda alá, maga ismeri el, Görgey Arthur, II, 54—58. o. Hogy ezen még Bécsben is csodálkoztak, mert ott is Bécs elleni támadást vártak, erről igen érdekesen tájékoztat J. A. Blackwell levele Eddisbury lordhoz, Bécs, 1849. júl. 14. *Haraszti Éva:* Az angol külpolitika a magyar szabadságharc ellen, Bp. 1951. 312—313. o.

A csehországi magyarbarát megnyilatkozásokról részletesen ír *Arató Endre:* A cseh és magyar nép összefogásának hagyományai 1849-ben, Századok, 1952. különösen 745—751. o. A drezdai várakozásokról u. o. 749. o. Cseh katonáknak a honvédsereghez való csatlakozásáról *Vukovics*, 440—441. o. és Kossuth levele a hadügyminisztériumhoz, Szeged. 1849. júl. 25. KLÖM. XV. 780. o. A Mickiewicz-idézet „Felhívás a magyarokhoz" c. cikkéből (La Tribune des Peuples 1849. ápr. 22.), Szabad Nép. 1955. nov. 26. 327. sz. A Szemere-kormány határozatát a lengyelországi betörés tervének elejtéséről s e határozat indokolását ismerteti Kossuth levele Dembinskihez, Debrecen, 1849. máj. 6. KLÖM. XV. 219—221. o.

A MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG HADIGAZDASÁGA

(II., BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY)

Dömötör Gergely százados

A napról napra emelkedő létszámú Vörös Hadsereg *ruhaellátása* nagy gondot okozott, bár elég jelentős készletek álltak rendelkezésre. A hadügyi népbiztosság becslése szerint rendelkezésre álló mennyiség március 25-én a következő volt:[69/a]

I. Budapesten:

1. a volt közös ruharaktárban:
kb. 5 000 főre új ruházat (sapka, zubbony, nadrág, köpeny),
kb. 80 000 főre új lábbeli (bakancs, hegyi-cipő, és csizma),
kb. 10 000 főre géppuskás mente, atilla és ulánka,
kb. 20 000 főre nyári zsávoly ruházat (zubbony és nadrág),
kb. 5 000 főre köpenybélés és
kb. 8 000 főre szőrmés mellény,
kb. 50 000 főre szerelvény cikkek,
kb. 77 000 db alsónadrág, és
kb. 4 000 db ing.

2. a szerződött szállítóknál 2—3 napon belül rendelkezésre áll:
kb. 15 000 főnyi új ruházat (zubbony, nadrág, köpeny),
kb. 20 000 főnyi munkászubbony, és pantalló katonakelméből készítve.
3. a visszatérő hadifoglyok részére készülő ruházat, melyből:
kb. 20 000 készlet már elkészült, és
kb. 30 000 készlet pedig feldolgozás alatt áll.

69/a HIL. Hünb. 12 Közli: Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához H. I. 1955. II. 344. o.

II. Vidéken:

a debreceni, nagyváradi és ceglédi ruharaktárakban, illetve anyaggyűjtő állomáson rendelkezésre áll:

kb. 5000 főre új ruházat (sapka, zubbony, nadrág, köpeny),

kb. 4000 főre viselt, de használható ruházat és

kb. 5000 főre javításra szoruló ruházat...

Fehérnemű előállításra rendelkezésre áll 220 000 db lepedő... E lepedő-készletből kb. 180 000 rendbeli fehérnemű (ing, gatya, kapca) előállítása várható...

Az elvonuló csapatok a hűvös éjjeli időjárásra való tekintettel 1—1 takaróval is ellátandók volnának.

E célra rendelkezésre áll a budapesti ágyraktárban 150 000 db takaró, azonkívül az 52. osztály által polgári fogyasztás céljaira... átengedett kb. 6000 db takaró. Utóbbi takarókészlet az elvonuló csapatok javára lefoglalandó volna."

Mindez azonban nem volt elegendő, hiszen számolni kellett a ruházati anyag nagyfokú elhasználódásával. Ezért igyekeztek felhasználni a bevonulók tulajdonába lévő katonai ruházati cikkeket. Ezt a különféle ruhaváltságok, viselési jutalmak rendszerével igyekeztek előmozdítani.

A további pótlások biztosítására megszervezték a kereskedőknél és magánosoknál lévő egyenruházati cikkek gyűjtését, [70] a hadügyi népbiztosság pedig szigorú rendeleteket bocsátott ki a ruházat kímélésére.[71] Ezzel együtt igyekeztek megszervezni a ruházati cikkek gyártását is. A hadsereg ruhaszükségletének biztosítását a szociális termelés népbiztosságának textilcsoportja végezte. E csoport vezetője április végén a következőképpen jellemezte a helyzetet:[71/a]

„Mi intézzük a Vörös Hadsereg ruházati cikkekkel való ellátását s minden intézkedést megtettünk az ellátás sikere érdekében. Az Orosz- és Olaszországból hozott textilgépeket már felállítottuk. A pestszenlőrinci Northrop-gyárat nagy pamutfonódává alakítottuk át, ahol már eddig is 18 000 orsóval dolgozunk. Kibővítettük a Czakó-féle textilgyár gyapjúszövő osztályát. Pakson és Veszprémben gyapjúszövődét létesítettünk és üzembehelyeztük a komáromi Friedler-féle lenfonodát.

Pamutanyaggal símán el tudjuk látni a szükségletet. Gyapjúszövetben arra való tekintettel, hogy gyáraink nagy része a megszállott területeken fekszik, behozatalra szorulunk, ugyan, de még elég tekintélyes készletek állanak rendelkezésükre. Kenderben és lenben egyenesen ked-

[70] 7554/eln. Szabályrendeletek 21. sz. 94. o., április 2.
A hadügyi népbiztosság 7. H. N. számú rendelete. Tanácsköztársaság. Hivatalos lap, április 24.

[71] 7981/eln. Szabályrendeletek 23. szám. 103. o., április 12.
101032/42. sz. Szabályrendeletek 26. szám. 115. o., április 18.

[71/a] Vörösújság, április 23. Közli: Szemelvények II. 364. — A textilcsoport Ruházati Hivatallá alakult.

vező a helyeztünk, van elég nyersanyagunk, és rendelkezésünkre állanak a feldolgozáshoz szükséges gyárak is. A termelés legfőbb előfeltétele természetesen az, hogy megfelelő mennyiségű szén álljon rendelkezésre. Szerencsére ebben az irányban nincs okunk aggodalomra, mert bányamunkásaink, akiket mi ruházati cikkekkel látunk el, önfeláldozó buzgalommal sietnek segítségünkre.

Egyebekben hadseregszállítási gépezetünk könnyen áttekinthető. A hadügyi népbiztosság velünk szemben mint rendelő, a mi osztályunk pedig vele szemben mint szállító szerepel. A hadügyi népbiztosság mint megrendelő, belefolyik abba, hogy az egyes cikkeket hol rendeljük meg, milyen minőségben és kivitelben, és mi megadjuk neki a technikai lehetőséget arra, hogy az egész termelési folyamatot a saját szakembereivel ellenőriztesse. Az egyes helyeken átvevő közegei vannak, amelyek a gyártott anyag átvételéről és elszállításáról gondoskodnak".

Bár e kissé túlzottan derűlátó nyilatkozat szerint elengedő nyersanyag volt, a gyártás szükségletének zavartalan biztosítására, okos előrelátással május elején mégis zárolták a meglévő textilkészleteket.[72]

Ezzel az intézkedéssel a hadsereg részére hatalmas mennyiségű ruhát tudtak biztosítani, bár a román burzsoá csapatok támadásakor a debreceni és nagyváradi készletek jelentős része veszendőbe ment. A ruházati helyzet május végéig a következőképpen alakult:[72/a]

	március 27—30 között kiadva	központi ruhatárba ápr. 20-án	legyártva		
			ápr. 30-ig.	máj. 15-ig.	máj. 31-ig.
sapka	35 000 készlet	17 000	33 000	—	16 900
zubbony		24 000	7 000	—	7 800
köpeny		2 000	10 200	11 600	7 200
nadrág		8 000	7 000	15 900	15 500
ing		19 000	24 000	14 400	10 000
alsónadrág		1 500	9 500	10 400	7 000

[72] 65 SzN. Hivatalos lap, május 6.
[72/a] HIL. Hünb. iratai 421/259. 40.

Ezenkívül április 20-ig Budapesten a lakosságtól sikerült beszedni kb. 5 000 egyenruha készletet, a vidéki anyaggyűjtő állomásokon pedig volt:

26 000 sapka
10 000 zubbony
8 000 nadrág és
850 köpeny.

Mind ez, valamint a további gyártás, a szükségletek kielégítésére elegendőnek bizonyult, így áldozatos munkával sikerült elérni azt, hogy bár a hadsereg az Osztrák—Magyar Monarchia legkülönfélébb egyenruha típusaival volt ellátva, ruházata — a szemtanúk egyöntetű megállapítása szerint — felülmúlva a cseh és román burzsoá hadseregeket — kifogástalan volt.

A korszerű háború napról-napra hatalmasabb mennyiségű és egyre jobb minőségű fegyvert, lőszert, élelmiszert és egyéb hadianyagot követel meg. A fegyveres erő egyre növekvő szükségletét csak a termelés és *haditechnika szüntelen tökéletesítésével*, korszerűsítésével lehet kielégíteni. Ezért nagyjelentőségű a Tanácsköztársaságnak az a rendelkezése, amivel már április 24-én ipari kísérleti állomás szervezését kezdte meg.[73] Ezt kiegészítette a laboratóriumok köztulajdonba vétele,[74] *a* Népgazdasági Tanács mellett működő Tudományos Műszaki Tanács létrehozása,[75] majd a találmányok és titkos gyártási eljárások birtokba vétele.[76] Ezzel megteremtették a technika minden ága, közöttük nem utolsó sorban a haditechnika rohamos növelésének előfeltételét. Természetesen ezen rendelkezések jótékony hatása csak hosszabb idő múlva lett volna érezhető, a Tanácsköztársaság ideje alatt azonban nem érvényesülhetett.

De némi kezdeti eredmények azért itt is voltak. A tanácshatalom eredményesen folytatta a világháború alatt megkezdett, de félbemaradt kísérleteket a világ egyik legelső légvédelmi lőelemképzőjével. A lőelemképző Forbáth Ernő magyar mérnök találmánya volt. A Tanácsköztársaság Forbáth rendelkezésére bocsátotta a találmánya tökéletesítéséhez szükséges anyagi eszközöket, laboratóriumot, sőt kísérleti légvédelmi szakaszt is állított fel. A lőelemképző prototípusait a főváros légvédelmének megszervezésénél fel is használták.[76/a]

Időközben a Tanácsköztársaság rendeletei hatalmas központosított, egységes akarat szerint működő termelési apparátust létesítettek, mely nélkül a magyar Vörös Hadsereg nemcsak támadó hadjáratokra nem vállalkozhatott volna, de még védelmi képességei is teljesen meg lettek volna bénítva. Ilyen központosított népgazdaság nélkül a magyar fegy-

73 48 SzN. Hivatalos lap, május 21.
74 84 SzN. Hivatalos lap, május 21.
75 29 NT. Hivatalos lap, június 19.
76 52—53 NT. Hivatalos lap, június 21.
76/*a* HIL. Hünb. iratai. 222 222/50. 29.

veres erő egy pillanatig sem vehette volna fel siker reményében a harcot a nyomasztó túlerőben lévő, az antant országok kimeríthetetlen anyagi támogatására támaszkodó, intervenciós csapatokkal szemben.

A termelés központosításánál azonban voltak hibák is. Túlzás volt, és gyakran a termelés csökkentésével járt, a nem hadifontosságú törpe üzemek nyombani köztulajdonba vétele. A rendelet ugyan csak a húsz munkásnál többet foglalkoztató üzemek államosítását mondta ki, de a gyakorlatban az egyes népbiztosságok, helyi tanácsok sokkal tovább mentek. Gyakran lefoglalták az alig néhány munkást, sőt a bérmunkást nem foglalkoztató üzemeket is, zömmel olyanokat, melyeknek a haditermeléssel semmi kapcsolata nem volt. Amennyire fontos volt a hadsereg részére dolgozó üzemek államosítása munkáslétszámra való tekintet nélkül, annyira hibás volt az előbbi jelenség. Az árutermelés nagyméretű deficitje mellett, mikor a köztulajdonba vett gyárakban a munkafegyelem lazulása és a termelés esése ellen kellett küzdeni, mikor nem tudtak elég árut biztosítani a falunak, cserébe a mezőgazdasági termékekért, ez a hiba káros eredményekre vezetett. De hiba volt politikailag is, mert a dolgozó kisiparosok jelentős részét az ellenség soraiba taszította, ezzel csökkentette a honvédő háború ipari és emberanyag bázisát.

Az ipar általános problémáinak tárgyalása mellett külön figyelmet érdemel a közvetlenül a hadsereg szükségletei ellátására dolgozó ipar, a szorosan vett *hadiipar*. Természetesen ez nem szakítható ki a népgazdaság egyéb ágai közül, mert hiszen azok látják el szénnel, acéllal, vegyi és egyéb alapanyaggal, félkészáruval, stb.

A Károlyi rezsim alatt szétzüllött hadiipari termelés újrafelvétele igen nagy munkát igényelt. Ezért az első időben főleg az imperialista háborúból visszamaradt anyag összegyűjtésével kellett a szükségleteket biztosítani. Az ország területén számos anyaggyűjtő állomást szerveztek és ezek segítségével sikerült hatalmas mennyiségű hadianyagot összegyűjteni. Tevékenységükre jellemző, hogy csak a pestszentlőrinci anyaggyűjtőnek 205 vagon német hadianyagot sikerült összegyűjteni.[77] Az anyaggyűjtő állomások munkájának kiegészítésére elrendelték a magánosok vagy cégek birtokában lévő optikai cikkek, gépkocsik, gépkocsialkatrészek, kerékpárok, távbeszélő és rádióanyag, valamint az egyéb katonai felszerelési tárgyak azonnali beszolgáltatását.[78] Ezzel azonban csak a legszükségesebb mennyiséget tudták biztosítani. Ezért egymást érték az anyagtakarékosságra felszólító intézkedések.

A szűkös készletekre jellemző, a hadseregparancsnokságnak július 12-én, a tiszai támadás előtt kiadott rendelete: „A hadsereg a küszöbön álló hadműveletekre való tekintettel az egyes, ezen operatiókban részes magasabb parancsnokságokat a lehetőségekhez képest oly mértékben kí-

77 HIL. Hünb. iratai 116. o. 29.
78 A Hünb. 9., 10., 11., 12. HN. számú rendelete. Hivatalos lap, április 24. 9771/eln. b. 1919. sz. Kisközlöny 34. sz., május 24 M. M. I. szám nélkül A/II/2/248.

ványa autóabroncsolási anyaggal dotálni, hogy legalább egy-két megbízható túragépkocsi álljon a parancsnokságok rendelkezésére.

Megjegyzi azonban a hadseregparancsnokság, hogy a rendelkezésre álló készletek egész minimálisak, és pedig kb. *80 köpeny és 120 tömlő az egész hadsereg számára*".[79]

Hasonló volt a helyzet a többi anyaggal is. Jellemző, hogy egy-egy távcsövet közvetlenül a hadseregparancsnokságtól kellett igényelni, híradó anyag pedig olyan szűkösen volt, hogy a hadsereg-távírófőnök már június 6-án, tehát a dicsőséges északi hadjárat elején kénytelen volt az előbbihez hasonló rendeletet kibocsátani.[80]

A hadseregparancsnokság mindezen úgy igyekezett segíteni, hogy a támadó hadjáratoknál a legfeszesebben megszervezte a zsákmány és egyéb feltalálható anyag összegyűjtését.[81]

A szűkös készletek még jobban sürgették a *hadianyaggyártás* megszervezését. A hadügyi népbiztosság ezért már április 24-én elrendelte mindazon gyárak, üzemek nyilvántartásbavételét, melyek a háború alatt hadianyagot gyártottak. Be kellett jelenteni a gyártásból visszamaradt nyersanyagokat, félkész- vagy kész gyártmányokat is.[82]

Már a rendelet megjelenése előtt működött a zurányi „Magyar robbanóanyag gyár RT." Ez az üzem nemcsak a hadianyag gyártáshoz, hanem a bányászathoz szükséges robbanóanyagot is gyártott. Átlagos termelése április elején napi 1622 kilogramm Dynammon M. volt. Az április 6—13-ig terjedő héten a termelés a következőképpen alakult:[83]

	kg. Dynammon M.
Készlet április 6-án	10 312
Hünb.-nek leszállítva	8 112
Gyártás	6 000
Ipari célokra leszállítva	3 500
Készlet április 13-án	8 924

Valószínű azonban, hogy a hadműveletek megindulása után az üzem termelését jelentősen emelték.

Április közepén a gyár robbantáshoz szükséges elektromos gyújtókészlete — mert röviddel előb még sikerült Ausztriából az „Aktien

79 M. M. I. 712/461. A/II/2/221. Kiemelés tőlem: D. G
80 M. M. I. Hds. távírófőnök. 1309. A/II/2/249.
81 M. M. I. 719/623. M. I. A/II/2/284.
82 A Hünb. 11 H. N. számú rendelete. Hivatalos lap. április 24.
83 HIL. Hünb. iratai 113. 636. 29.

Gesellschaft Dynamit Nóbel" cégtől 40 ládával behozni — 65 000 darabra emelkedett[84]

A hadianyaggyártás gerincét a csepeli gyár képezte, amely folyamatosan gyártotta a burzsoá kormány által a lengyel ellenforradalmárok megsegítésére szánt lőszert. Ezeket a készleteket a Vörös Hadsereg lefoglalta, majd rövidesen újabb mennyiséget, főleg tüzérségi lőszert rendelt meg. Így rendeltek:[85]

megrendelt mennyiség	lőszerfajta	napi gyártás
8 500 db	13 M. 15 cm-es gránát	300 db
10 000 db	13 M. 8 cm-es srapnell töltény	500 db
10 000 db	8 cm-es 1. e. gránát átszerelése 14 M. 8 cm-es gránáttá	500 db

E gyár munkásainak köszönhető, hogy a Vörös Hadsereg lőszerellátásában nagyobb zökkenők már kezdetben sem voltak, sőt jelentős központi készleteket tudtak felhalmozni. Már április 20-án rendelkezésre állt:[86]

lőszer oszlop	db lőszer oszloponként	db lőszer össz.
85 hegyi ágyús	480	40 800
56 tábori ágyús	2 160	123 960
50 tábori tarackos	1 440	70 000
50 tábori tarackos (gáz)	1 440	70 000
130 nehéz	360	43 680
23 gyalogsági	14 150	16,4 millió

A tábori tarackos lőszer fele kék keresztes gázzal töltött gránát volt. A Tanácsköztársaság — bár a feltüntetett mennyiségen kívül is jelentős mennyiségű gáz lőszer állt rendelkezésére[87] és komoly vegyivédelmi kész-

[84] HIL. Hünb. iratai. 116 000 29.
[85] HIL. Hünb. iratai. 90 997/50. 29.
[86] HIL. Hünb. iratai. 421/259. 40.
[87] Szolnokon április közepén 400 vagon gázlőszer, Pestszentlőrincen és Ostffyasszonyfán nagymennyiségű harcgáz készletek voltak. HIL. Hünb. iratai 116 027. 29.

letei voltak,[88] elítélte a gázháborút és a rendelkezésre álló gázgránátokat robbanógránátokká szereltette át, a harcgázkészleteket pedig megsemmisítette.

A honvédő háború azonban mind nagyobb és nagyobb mennyiségű lőszert igényelt. Mind több és több üzem bekapcsolása vált szükségessé. Először a „Magyar lövőszergyár" kapcsolódott be. Ez a gyár már április 4-én 500 darab 12 kg-os és 400 db 50 kg-os repülőbombát szállított a repülőanyag szertárnak,[89] de teljes üzemét csak április 23-án kezdte meg.[90]

Főleg gyalogsági lőszert és repülő bombát gyártott. De mindez kevésnek bizonyult, a hadügyi népbiztosság kénytelen volt április hó 29-én elrendelni minden üzemnek, mely a háború alatt „muníció és munícióalkatrészek" előállításával foglalkozott, a gyártás felvételét.[91] Ezzel a legszükségesebb mennyiséget általában biztosítani tudták. A lőszerellátásban komoly zökkenő csak a tiszai támadásnál mutatkozott, mikor a belső árulók aknamunkája már szinte gátlás nélkül érvényesülhetett. Túl kevés lőszert vontak össze a támadás biztosítására, az is csak az utolsó pillanatban érkezett meg. Előfordult, hogy a gyalogsághoz tüzérségi lőszert szállítottak és fordítva. Ezek a zavarok azonban nem a lőszergyártás nehézségei miatt, hanem az ellenség tudatos aknamunkája eredményeként következtek be.

A lőszerellátásnál sokkal nagyobb nehézségekbe ütközött a *fegyverzet* biztosítása. A hadügyi népbiztosság becslése szerint, március 25-én a szervezés alatt álló erők fegyverzetén kívül mintegy 120 000 puska állt rendelkezésre.[91/a] Ez a becslés némileg túlzott volt, mert bár itt is összegyűjtötték a feltalálható mennyiséget, központi készletben április 20-án csak a következő mennyiség volt.[92]

[88] Április 17-én a csapatoknak kiadott mennyiségen kívül központi készlet ben volt. HJh. Hünb. iratai. 99. 960. 29.

gázálarc	25 619
szűrőbetét	31 640
készültségi doboz	5 502
auxilator önmentő	117
aknamentő készülék	3
szellőztető készülék	13

[89] HIL. Hünb. iratai. 52 334. 29.
[90] HIL. Hünb. iratai. 113 012. 29.
[91] Vörös Újság. 1919. május 1.
[91/a] HIL. Hünb. 12. Közli: Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához II. 344. o. HI. 1955.
[92] HIL. Hünb. iratai. 2421/259. 40.

3 000	használható puska és karabély,
35 000	javítandó puska,
3 500	javítandó karabély,
54	javítandó géppuska.

Ez a mennyiség később az erőteljes gyűjtési rendszabályok következtében némileg emelkedett. A gyalogsági fegyverhiányt úgy próbálták enyhíteni, hogy a Vörös Őrséget és a hátországi alakulatokat régebbi mintájú Werdl és Wenzl típusú puskákkal látták el, míg a tőlük bevont 95. M. puskákkal, karabélyokkal és géppuskákkal a frontcsapatokat szerelték fel.

Megszervezték a gyalogsági fegyverek javítását is. Április végén a központi fegyverraktár már napi 1000 puskát és 10 géppuskát javított ki. Ugyanakkor a Fegyver- és Gépgyár, mely kb. 712 munkással dolgozott,[93] napi 700 puskát és karabélyt gyártott. Ugyancsak ez az üzem állította elő a javításhoz szükséges puskaalkatrészeket is. Itt a hadügyi népbiztosság már március végén 5000 db 95 M. ismétlőpuskához való csövet, alsó- és felsőágyat rendelt meg.[94] A Fegyver- és Gépgyár április 12-ig 2000 db 7,65-ös Frommer ismétlőpisztolyt is szállított a hadseregnek, amiből rövidesen még 3000 darabot rendeltek.[95]

A szuronyok, kardok gyártását kisebb üzemeknek adták ki. Így pl. „Pacholek György kard és vívófelszerelés gyártól" 2816 darab lovassági kardot rendeltek, amiből az 2000 darabot április 19-ig le is szállított.[96]

Nehézségekbe ütközött a géppuskák és géppuska alkatrészek gyártása, ezekre magyarországi üzemek előzőleg berendezkedve nem voltak, úgy, hogy egyelőre meg kellett elégedni az összegyűjthető mennyiséggel.

A lövegek gyártását, javítását az 500—600 munkást foglalkoztató „Győri ágyúgyár" végezte. Ez a termelést már április 4-én megkezdte.[97] Többek között e gyár munkásainak önfeláldozó munkája tette lehetővé, hogy a Vörös Hadsereg löveganyagának mennyisége napról napra nőtt. Míg május 15-én csak 63 db 5/8 M. 8 cm-es ágyú, 5 db 15. M 7,5 cm-es hegyiágyú, 81 db 14 M. 10 cm-es tábori tarack és 6 nehézlöveg[98] volt, addig május 30-án már 81 db ágyú, 11 hegyiágyú és 107 tarack,[99] július 20-án pedig már 129 ágyú, 43 hegyiágyú, 158 tarack és 35 nehéz-

93 HIL. Polg. forr. iratai 29.
94 HIL. Hünb. iratai. 91011/50. 29.
95 HIL. Hünb. iratai. 100 369. 29.
96 HIL. Hünb. iratai szám nélkül. 29
97 HIL. Hünb. iratai. 106 970. 29.
98 HIL. VHP. iratai. 515/19. 61.
99 HIL. VHP. iratai. 530/51. 61.

löveg állt a hadsereg rendelkezésére.[100] A lövegmennyiség ilyen hatalmas arányú növekedése annál csodálatosabb, mert a hadügyi népbiztosság szerint március 25-én löveganyag csak a szervezés alatt álló egységek számára állt rendelkezésre.

A komplikáltabb harceszközök gyártását is sikerült megoldani. A MÁV Északi Főműhely szükséganyagokból több páncélvonatot rögtönzött, ugyancsak ez az üzem végezte a megsérült páncélvonatok javítását is.[101]

Még április elején egy rögtönzött páncélvonatot Diósgyőr munkásai is elkészítettek. Így ebből a hatalmas tűzerővel rendelkező mozgékony harceszközből, már az északi hadjárat kezdetén 12 darab állt a magyar Vörös Hadsereg rendelkezésére. A zömmel ipari munkásokból toborzódott, kommunista befolyás alatt álló legénység kezében a páncélvonatok a magyar fegyveres erő legfélelmetesebb, legmerészebb fegyvernemévé váltak. A diósgyőriek találékonyságát bizonyítja az is, hogy rögtönzött páncélgépkocsikat is tudtak készíteni a Vörös Hadsereg számára.[103] Nagyrészt az ő munkájuknak köszönhető, hogy a tiszai támadásnál már öt páncélgépkocsi volt a hadosztályok között szétosztva.[104]

A légierő repülőkkel való ellátását a rendelkezésre álló készletekből biztosítani lehetett. Május 31-én például a repülőgépszertárnak 257 repülőgépe volt (105 motorral), ebből 87 volt jó, 127 gyengén, 43 erősen sérült. Rendelkezésre állt, a beépítetteken kívül, még 169 motor. Ebből üzemképes, azonnal beépíthető volt 37, a többi 25—100 százalékos javítást igényelt.[105] Hátrányos volt, hogy a gépállomány a legkülönfélébb, jórészt elavult típusokból állt.[106] De az állandó javításokkal mégis sikerült elérni, hogy a hadihasználható repülőgépállomány 23—37 között mozgott.

A repülőgépmotorok javítását a „Ganz-Fiat" gyár, a sárkányok javítását a „Magyar Lloyd Repülőgép- és Motorgyár" és az albertfalvai javítóüzem, a motorbeépítéseket pedig a „Mátyásföldi Repülőgépgyár" végezte.

A Lloyd repülőgépgyár új gépeket is gyártott. Így április elején jelentette, hogy a hadügyi népbiztosság utasítására tíz darab együléses Berg típusú vadászgépet készített el.[107] A gyárak, javítóüzemek termelése könnyen fokozható lett volna, de nem volt rá szükség, mert a

100 HIL. VHP. iratai 720/53. 61.
101 M. M. I. Távirat. A/II/2/246.
103 M. M. I. III. hdt. 4/16. A/II/2/248.
104 M. M. I. I. hdt 297/72. A/II/2/221, HIL. VHP. iratai 717/57. és 720/53. 61.
105 HIL. VHP. iratai. Re. ag. szertár jelentései 100.
106 Megtalálhatók voltak a Brandenburgi és Berg típusú osztrák, LVGC VI., Pfalz CI., AWSD 5/a., Fokker D VII., DFWC V., Rubild c VI. típusú német és Anatra típusú orosz gépek.
107 M. M. I. Lloyd repülőgépgyár távirata. A/II/2/221.

légierő alkalmazását az üzemanyag és a megbízható pilóták hiánya egyaránt korlátozta.

Az optikai anyag javítását az „Elektrotechnikai-Mechanikai-Fémipari telep különlegességi gépműhely"[108] végezte. Ugyancsak itt és a „Telefongyárban" gyártották, javították a híradó anyagot is. Bár különösen az utóbbi terén szép eredményeket értek el, a szükségleteket mégis csak a legszűkösebben tudták kielégíteni.

A hadügyi népbiztosság megpróbált néhány hadifontosságú árut Ausztriából beszerezni, amelyik eleinte nem csatlakozott a blokádhoz. Így június első napjaiban nehéz hadihídanyag beszerzését kísérelték meg.[109] Fáradozásuk azonban nem járt sikerrel, mert az osztrák kormány az antant parancsára határzárt rendelt el.

Az amúgy is igen szűkös ausztriai beszerzési lehetőségek végső bezárulásával még ilyen, aránylag kis problémát jelentő hadianyagok előállításánál is csak a hazai hadiipar teljesítőképességével lehetett számolni. A szűkebb értelemben vett hadiipar munkássága — mint ahogy az előbbiek bizonyítják — megtette a magáét. De nem volt ilyen rózsás a helyzet az egyéb ipar területén. A Röck gyárban 25, az Egyesült Izzóban 26—30, a Láng Gépgyárban 30, a Ganz Vagongyárban 36, a Wörner gyárban 50 és a Friedrich István felvonógépgyárban 75 százalékkal csökkent az egyéni munkateljesítmény.[110]

A munkateljesítmény csökkenésének, mely súlyosan érintette a Tanácsköztársaság gazdasági életét, több oka volt. Ezek közül a legfontosabbakra Varga Jenő népbiztos, a Népgazdasági Tanács elnöke, a következőképpen mutatott rá: „...a munkateljesítmény elvtársaim, általában erősen csökkent... Ha kérdezzük, hogy mi az oka ennek a szomorú dolognak... akkor a következő okokat kell itt felhoznom: az első a kapitalista munkafegyelem megszűnése. Ne tessék elfelejteni, hogy a kapitalista termelésben hajcsárrendszer volt, és az a munkás, aki a megfelelő munkateljesítményt nem szolgáltatta, egyszerűen kirepült az üzemből. Ez a hajcsárrendszer egycsapásra megszűnt a burzsoá osztály bukásával. A politikai osztály bukásával a munkafegyelmi rendszer is megbukott és az új munkafegyelem eddig még nem alakult ki, de elvtársaim — hogy ezt is közbevetőleg megállapítsam — kialakulóban van. Van javulás, de még borzasztóan nagyok a bajok. A másik, ami ehhez a dologhoz tartozik, az akkordbérek megszüntetése és itt a következő az eset. Az akkord-rendszer megszüntetése és az időbérre való áttérés folytán a legjobb munkások teljesítménye csökkent. Az akkordmunka eltörlése igen nagy termeléscsökkentéssel járt, olyannyira, hogy be kellett látnunk azt — és ez már folyamatban van —, hogy vissza kell térnünk a munkateljesítmény megszabásához, bizonyos

108 HIL. Hünb. iratai. Szám nélkül. 29.
109 HIL. Hünb. iratai. 129. 032/1. 49.. 28.
110 M. M. I. Varga J. és Hevesi Gy. beszámolói a Tanácsok Országos Gyűlése (továbbiakban TOGy.) 3. ülésén. Jegyzőkönyv. A/II/14/30.

minimális munkateljesítményhez és ezen felül külön jutalmat kell adnunk annak, aki többet dolgozik. Másutt pedig szükséges az akkord-rendszerhez való visszatérés."[111]

A munkásság legjobbjai követelését fejezte ki a Népgazdasági Tanácsnak a teljesítménybérezés újbóli bevezetésére irányuló terve. Mutatja ezt az a hatalmas tetszés, mellyel a Tanácsok Országos Gyűlése Varga Jenő erre vonatkozó bejelentését fogadta. De a legöntudatosabb munkások ennél továbbmentek. „A fémmunkások sok üzemben önként visszatértek az akkord-rendszerhez. A munkásság elitje magasabb munkateljesítményeivel akarta magával ragadni a kevésbé öntudatos tömegeket."[112]

Sajnos azonban a gyárakban aránylag kevés volt az öntudatos munkás, mert a „hadsereg... maradéktalanul igénybe vett minden félig-meddig alkalmas kommunistát. Mindenkinek a frontra kellett menni. Ezáltal a frontmögötti országrészeket rendkívüli módon meggyengítették, a legjobb, legöntudatosabb munkások és bizalmi emberek bevonultak."[113] Ezért nem válhatott tömegméretűvé az előbbi mozgalom és ezért kellett az önkéntesség elvét rendeletekkel helyettesíteni. De már az a jelenség, hogy ez a mozgalom egyáltalán létezett, óriási jelentőségű, mert megmutatta, hogy az új szocialista erkölcs, öntudat születőben volt és csak idő kérdése, hogy teljesen kialakuljon.

A termelés megszervezésében, a szocialista munkafegyelem kialakításában igen nagy szerepe lett volna a szakszervezeteknek. A szakszervezetek feladata volt a termelés feltételeinek biztosítása, a munkafegyelem megszilárdítása, a munkateljesítmények ellenőrzése[114] és a fiatal, talpasztalatlan munkásigazgatás támogatása. De a kommunisták, akiknek a szakszervezeteket és a munkásigazgatást egyaránt kézbe kellett volna tartani, bevonultak a hadseregbe. A szakszervezetek így továbbra is a nagyrészt megalkuvó, sőt néha munkásáruló vezetők kezében maradtak, akik új feladataik végrehajtása helyett továbbra is folytatták a kapitalista rend alatti harc taktikáját.[115] A megcsontosodott bürokrata szakszervezeti vezetőknek a tanácshatalom ellen vívott aknamunkájának egyik legfőbb módszere volt, hogy egyre több bér követelésére és a munkatempó lassítására bújtogatták a munkásokat. A nagyobb bérek követelésével, a munkafegyelem lazításával züllesztették a termelést,

111 M. M. I. Varga J. beszámolója TOGY. 3. ülésén. A/LI/14/30. A munkateljesítmény csökkenésre jellemzők Fenyő Miksa, némileg túlzott adatai. Egy fővárosi gépgyárban 1918 júniusában 444 munkással 1870 q., 1919 júliusában pedig ugyanannyi munkással csak 400 q árut gyártottak. Az önköltség is jelentősen emelkedett, egy puska ára a háború alatti 70—80 korona helyett 1400—1500 korona volt. A proletárdiktatura Magyarországon. Bp. 1920. 1220.

112 *Varga J.*: Die Wirtschaftspolitischem probleme der proletarischen Diktatur. Hamburg. 1921. 83. o.

113 Rákosi M. jelentése a Kommunista Internacionale II. kongresszusához. 1920. jún. 23. Dokumentumok a magyar Párttörténet tanulmányozásához. II. Szikra. 1954. 208. o.

114 M. M. I. szám nélkül. A/II/15/30.

115 *Varga J.* TOGy. 9. ülésén M. M. I. A/II/15/30.

gyengítették a munkásigazgatást és megingatták a Tanácsköztársaság pénzügyi egyensúlyát.

Aknamunkájuk a legöntudatosabb elemek távollétében annál is könnyebbé vált, mert az üzemi ellenőrző munkástanácsokba igen sok helyen sikerült saját embereiket bejuttatniuk, akik fegyelmezetlenségükkel, nemtörődömségükkel, élvezetek hajhászásával rossz példát mutattak és ezzel fokozták a nehézségeket.

Nekik köszönhető az is, hogy sok üzemben a szakértelem ürügyével a régi tőkés tulajdonos vagy igazgató lett a termelési biztos, akinek természetesen legfőbb gondja nem a termelés megszervezése, hanem éppen akadályozása volt.

A magyar proletariátus első állama mindezen nehézségekkel bátran felvette a harcot. A termelékenység növelésének egyik legfontosabb eszközét a munkástömegek osztályöntudatának, áldozatkészségének növelésében látták. Ennek emelése érdekében hatalmas méretű propagandamunkát fejtettek ki. „Proletárok dolgozzunk! — Magunknak dolgozunk!" ez volt a jelszó, és ha lassan is, de mind szélesebb és szélesebb tömegek értették meg a jelszó értelmét.

De nemcsak jelszavakkal, hanem adminisztratív rendszabályokkal is igyekeztek a munkatermelékenységet és a munkafegyelmet emelni. Többek között ezt a célt szolgálta a Forradalmi Kormányzótanács március 26-án kiadott rendeletének az a része, melyben a köztulajdonba vett üzemekné] bevezette a munkásellenőrzést.[116] Így a munkásság — az általa választott munkástanács útján — felelőssé vált az üzem termeléséért. A munkástanácsok, ott ahol a szakszervezeti bürokratáknak sikerült híveiket bejuttatniuk, nem állták meg a helyüket, másutt azonban valóban betöltötték hivatásukat.

A termelés emelését szolgálta a Szociális Termelés Népbiztosságának 12. Sz. N. számú rendelete,[117] amely az ország szénellátása érdekében elrendelte, hogy a bányamunkásoknak munkahelyeiket elhagyni és a Vörös Hadseregbe belépni tilos, szabadságolások is csak rendkívüli esetben lehetségesek. Az élet azonban e rendelet megszegésére kényszerítette az északi iparvidék bányászait és munkásait. Majdnem másfél hónapon keresztül fegyverrel a kézben kellett harcolniuk munkahelyeik megvédéséért, illetve felszabadításáért.

Azért, hogy a hadseregbe bevonuló munkástömegek kiesése a termelés folytonosságát ne gátolja, a Forradalmi Kormányzótanács elrendelte: „a háború tartama alatt sem köz-, sem magánüzem munkása nem szabadságolható, kivéve betegség esetét".[118]

A termelés területén júniusban a Tanácsköztársaság már túljutott a holtponton. Ettől az időtől kezdve lassú javulás mutatkozott. A Ta-

116 IX. FK. Hivatalos lap, március 27.
117 Közli: *Rákos:* Állam és alkotmány a Magyar Tanácsköztársaságban. Jogi kiadó. 1954. 62. o.
118 A FK. CII. sz. rendelete. Tanácsköztársaság. Hivatalos lap, május 22.

nácsok Országos Gyűlésének határozatai, és az ezek nyomában született rendeletek még jobban meggyorsították ezt a folyamatot. Sok helyen bevezették a teljesítménybérezést. Ez részint az akkordrendszer visszaállítását jelentette, ott, ahol azt a termelés érdeke megkívánta, másutt pedig, ahol az időbérezés megmaradt, bevezették az ú. n. „termelési jutalékot". Ez annyit jelentett, hogy bizonyos normán felül termelt érték 15—20 százalékát jutalékul kapták a túlteljesítő üzemrész munkásai.[119]

A munkafegyelem fenntartására külön munkásbíróságok alakultak. Ezek felelősségre vonhatták a fegyelemsértőket, vagy azokat, akik a normákat rendszeresen nem teljesítették, büntetésül súlyosabb esetben elbocsátást, szakszervezetből való kizárást mondhattak ki.

A Népgazdasági Tanács ezenkívül intézkedéseket tett az egyszemélyi vezetés és az egyéni felelősség megteremtésére is. Ugyanakkor felszámolt egyes túlzásokat, pl. helyesbítették azt a rendeletet, ami az ipari tanulók munkaidejét — az elméleti oktatással együtt — heti 36 órában szabta meg.

A dolgozók szervezett felvilágosításának és a termelés fokozására irányuló intézkedéseknek meg is volt az eredménye. Sikerült megakadályozni a termelés további bomlását. A vegyiiparban, a malomiparban és a ruházati iparban fenn tudták tartani az eddigi szintet.[120] Más üzemekben még nagyobb eredményeket értek el. A „Schlick" gyár híd-építő osztálya, a „Fegyver- és Gépgyár", a „Weiss Manfréd" gyár, a „tábori távbeszélő készítők" és néhány faáru gyár[121] munkásai nemcsak fenntartották, de a nehézségek és a fel-felburjánzó szabotázs ellenére is jelentős mértékben fokozták a termelést. A Tanácsköztársaságnak már nem volt ideje arra, hogy intézkedései gyümölcsét élvezhesse, de ezek mégis megteremtették a szocialista termelés és ezzel együtt a honvédő háború alapját.

A munka termelékenységéhez szorosan hozzátartozik a *munkaerőgazdálkodás* kérdése. Itt is igen nagy gonddal és körültekintéssel kellett eljárni. Az október után keletkező hatalmas munkanélküliséggel szemben a Tanácsköztársaság rövidesen munkaerőhiánnyal küzdött. Ez egyrészt a Vörös Hadsereg felállításából és a termelés újjászervezésére irányuló hatalmas erőfeszítésekből adódott, de igen nagy szerepe volt ebben, hogy a tisztviselők nagy része, de sok nem elég öntudatos munkás is minden eshetőségre készen igyekezett régi munkahelyén meghúzódni, akkor is, ha ott nem volt rá szükség. Egyes, főleg lumpenproletár elemek pedig a munkanélküli segélyt biztos jövedelmi forrásnak tekintették és nem akartak dolgozni. Így történt, hogy egyes munkaterületeken égető munkáshiány keletkezett.

[119] Salgótarjáni acélgyár iratai. Szám nélkül M. M. I. A/XV/1/1917/2.
[120] Varga J. TOGy. 3 ülésén H. M. I. A/II/14/30.
[121] *Bőhm:* Két forradalom tüzében. Népszava. 278. o.

Magyarország lakossága 1920-ban 7 986 875 fő[122] volt. Ha leszámítjuk a jugoszláv és francia intervenciósok által megszállott Szeged—Pécs vonaltól délre eső terület, az 1919. augusztus 1. után hazatért hadifoglyokat és az április végén megszállt Tiszántúlt, hozzászámítjuk Burgenland 210 000 lakosát, úgy hozzávetőleg 6 000 000 fő állhatott a tanácskormány rendelkezésére.

Az első imperialista világháború statisztikai adatait általánosítva leszögezhetjük, hogy ebben az időben az össznépesség 15—20 százaléka volt igénybe vehető, a fegyveres erő számára (pótlásokkal együtt), további 5—10 százalék a hadigazdálkodásra, 4—5 százalékot pedig tartalékként kellett kezelni. Tehát az össznépesség 24—25 százaléka volt belekapcsolható a háború céljaira.

A Tanácsköztársaság lakosságából így 900 000—1 200 000 főt lehetett igénybe venni a fegyveres erőbe, 300 000—600 000-et a hadigazdálkodásra, 240 000—300 000-et pedig tartalékként kellett számításba venni. Ez összesen 1 440 000—2 100 000 embert tett volna ki.

Ezzel az elméleti lehetőséggel szemben a valóságos igénybevétel hozzávetőleg a következő volt:

a Vörös Hadsereg maximális létszáma[123]	284 727 fő
a harcok folyamán kiküldött pótlás[124]	52 500 fő
a vörösőr alakulatok[125]	kb. 20 000 fő
a fegyveres erő összesen:	357 227 fő
ipari munkás[126]	kb. 177 850 fő
bányász[127]	kb. 44 000 fő
közlekedés, központi szervek stb.	kb. 95 000 fő
a hadigazdálkodás összesen:	316 850 fő

122 *Mód:* 400 év küzdelem az önálló Magyarországért. Szikra, 1954. 718. o.

123 1919 július 20-án. — Ebből a hadrakelt sereg létszáma 111 089 fő volt. *Bőhm:* I. m. 329. o.

124 A hadrakelt sereg létszáma 1919. ápr. 16-án 49 000 fő volt, május-június folyamán 200 000 körül mozgott, míg július 20-án 111 089 fő volt. A hadrakelt sereg átlagos létszáma tehát 150 000 főre tehető. A hadrakelt sereg vesztesége (halottak, sebesültek, foglyok, betegek) Bőhm szerint 40%-os volt, de a világháborús tapasztalatok szerint ennek fele rövidesen visszatért az arcvonalba, úgyhogy a veszteség kb. 30 000 főre tehető. Bőhm a TOGy. 8. ülésén (jún. 21) tartott beszámolóján a május végétől kiküldött pótlást a hadrakelt sereg 7%-ára becsüli. Ha ezt általánosítjuk, akkor a húsznaponkénti 7% pótlás a harcok folyamán (ápr. 16—júl. 30) az átlagos hadilétszám 35%-ára emelkedett.

125 Csak a harcokban részt nem vett alakulatok.

126 A következő adattal együtt, mindkét szám a Tanácsköztársaság 1919 május 30-i területére vonatkozik. Az adatokat valószínűsíti, hogy 1921-ben, tehát a kezdődő válság miatt már csökkentett munkáslétszám az iparban 150 487, a bányászatban 35 000 volt.

127 Varga J. TOGy.-én tartott referátumában a szocializált bányászatban és iparban dolgozók létszámát több mint 100 000 főre becsülte. Ezenkívül adatai szerint a szénbányászatban 27 000, egyéb bányászatban, vasfeldolgozóiparban, hadianyag, gép és szerszám gyártásnál 20 000, a faiparban 8000 munkás dolgozott. M. M. I. A/II/14/30.

Így a Tanácsköztársaság honvédő háborújához összesen kb. 674 087 főt vett igénybe, amihez hozzá kell számítani a mezőgazdaság minimális munkaerőszükségletét — ami egyúttal a haderő és a hadigazdaság tartalékául is szolgált — mintegy félmillió főt. Ez végeredményben kereken 1,2 millió embert jelentett az igénybevehető 1,44—2,1 millióval szemben. Ez a néhány százezernyi különbség, annál súlyosabban esett a latba, mert zöme elsősorban a hadseregben lett volna alkalmazható. A helyzet, a nagyon is hozzávetőleges számításnál még súlyosabbnak mutatkozott, mert igen nagy volt az üzemeken, főleg a hivatalokon belüli munkanélküliség. A szakszervezeti bürokraták és a régi rend hívei a túlzott létszámok fenntartásával, a felesleges munkaerő bújtatásával is igyekeztek akadályozni a magyar proletáriátus harcát.

A tanácskormány tehát a rendelkezésre álló emberanyagot a szükséghez mérten nem aknázta ki, de itt is a kibontakozás felé haladt. Már március 26-án leszögezte a Forradalmi Kormányzótanács rendelete, hogy „a proletár államban csak annak van joga élni, aki dolgozik, vagy testi vagy szellemi munkát végez a társadalom fenntartására. A Tanácsköztársaság elrendeli tehát az általános munkakényszert, ezzel szemben megállapítja a munkára való jogot".[128] Ugyanezt az elvet szögezte le a Tanácsköztársaság alkotmányának 6. §-a is.

Az általános védkötelezettség bevezetése,[129] majd annak kiterjesztése a burzsoáziára, mely szerint „a nemdolgozók (burzsoázia) védkötelezettsége munkakötelezettségben áll",[130] az előző rendeletekkel együtt lehetővé tette az emberanyag fokozottabb kihasználását.

Az általános védkötelezettség alapján elrendelték a sorozást, először csak Budapestre és környékére. Ez a sorozás sajnos csak június 21-én fejeződött be, úgyhogy hatása a hadműveletekre már nem nagyon érvényesülhetett.

A munkaerőgazdálkodást is tervszerűbbé akarták tenni. Varga Jenő a Tanácsok Országos Gyűlése 3. ülésén leszögezte: „egy országos munkáselosztást kell szerveznünk, úgy, hogy mindenütt az emberi munkaerő ott álljon rendelkezésre, ahol arra legsürgősebb szükség van".[131] A munkanélküli segélyből élősködők lába alól pedig a Népgazdasági Tanács[132] rendelete húzta ki a talajt, mely szerint 18—45 év közötti férfiak munkanélküli segélyt csak igazolt munkaképtelenség esetén kaphatnak. E rendeletek jótékony hatása csak lassan érvényesülhetett, teljes kibontakozásukra már nem volt idő.

A mezőgazdasági termelés problémája szorosan összefonódott a föld tulajdonjogának kérdésével. Az alig néhány hónapja alakult, és az

[128] XI. FK. Hivatalos lap. március 27.
[129] CIX. FK. máj. 31. HIL. VHP. iratai 170/1.
[130] CXX. FK. Hivatalos lap. júl. 12.
[131] TOGy. 3. ülésének jegyzőkönyve jún. 16. M. I. A/II/14/20.
[132] 27 NT. jún. 3. M. M. I. A/II/18/15.

évtizedes bürokratikus szociáldemokrata szervezetbe beolvadt Kommunisták Magyarországi Pártja ideológiailag nem volt elég erős, nem ismerte és nem értette meg tökéletesen a parasztpolitikára vonatkozó lenini tanokat. Néhányan e téren is helytelen nézeteket képviseltek. Ellenezték a földosztást, mert szerintük a föld-magántulajdonhoz jutott parasztság a szocializmus ellensége lesz. A parasztságot tehát nem a munkásosztály szövetségeseként, nem a forradalom hatalmas tartalékaként, hanem reakciós, legjobb esetben semleges osztályként kezelték. A parasztkérdés szerintük nem más, mint a városok élelmezésének kérdése. Elsősorban az ő bűnük volt a földosztás elmulasztása.

A Forradalmi Kormányzótanács április 3-án leszögezte „minden közép- és nagybirtok minden tartozékával, élő és holt felszerelésével, valamint mezőgazdasági ipari üzemeivel együtt minden megváltás nélkül a proletárállam tulajdonába megy át". De ugyanezen rendelet a továbbiakban kimondta „sem a köztulajdonba átvett földbirtokok, sem azoknak felszerelése egyesek vagy csoportok között nem oszthatók fel. A köztulajdonba átvett földbirtokok szövetkezeti kezelésre a földet művelő mezőgazdasági proletárságnak adatnak át".[133]

A 100 holdon felüli földbirtokokat ennek a rendeletnek alapján kisajátították, de nem osztották föl. Így, bár ez a nagyjelentőségű rendelet megsemmisítette a nagybirtokosok uralmát, a földkérdést mégsem oldotta meg. Azokat a kommunistákat, akik a földosztás hívei voltak, megtévesztette a termelőszövetkezeti mozgalom gyors terjedése a Tanácsköztársaság létrejötte előtti hetekben. Pedig akkor a termelőszövetkezeti forma csak kompromisszumos megoldás volt. A szegényparasztság március 21-e előtt *még* nem volt elég erős, hogy felossza a földet, amit a földbirtokosok *már* nem tudtak megvédeni. De a tanácshatalom létrejötte egycsapásra megváltoztatta az erőviszonyokat. A proletárhatalomtól a parasztság elsősorban évszázados földéhségének kielégítését várta. A földosztás érdekeltté tette volna a parasztságot a Tanácsköztársaság megvédésében, megteremtette volna a szilárd munkás-paraszt szövetséget.

De így a parasztság — mely nálunk is olyan földosztást remélt, mint Szovjetoroszországban volt — csalódott. A szövetkezetek csak a volt mezőgazdasági cselédeknek voltak előnyösek, mert szervezeti szabályzatuk — mely évi 145 munkanapot követelt — majdnem teljesen kizárta a közép-, de részben a törpebirtokos parasztságot is. Ezeknek nem volt ennyi fölösleges munkanapjuk. Így ezek a paraszti rétegek nem részesültek a forradalom gazdasági vívmányaiból, de terheit nekik is viselni kellett. A középparasztság nálunk átmenetileg sem vált a Tanácsköztársaság olyan támogatójává, mint Oroszországban. E paraszti rétegek csalódottsága következtében a munkás-paraszt szövetség

[133] XXXVIII. FK. Hivatalos lap. április 4.

bázisa leszűkült, a tanácshatalom gyengült, nem kapott elég politikai támogatást, élelmiszert, harcost, igásállatot stb.

Így a hibák az ellenség malmára hajtották a vizet. Súlyosbította a helyzetet, hogy az elkövetett hibát nem ismerték fel. Hamburger még a Tanácsok Országos Gyűlésén is örömmel jelentette ki, hogy „a földbirtokreformot kommunisztikus szempontokból sokkal mélyrehatóbban, sokkal előrelátóbban és sokkal céltudatosabban"[134] valósították meg, mint az orosz proletáriátus.

Június közepére a föld köztulajdonba vétele befejeződött. Ezidőre már több mint hétmillió katasztrális holdat szocializáltak, míg magántulajdonban 6,3 millió hold maradt. Az előbbiben kb. 3 millió hold szántó, 2 millió hold erdő, több mint 1 millió hold legelő, félmillió hold rét, 200 ezer hold szőlő, kert stb. és kb. félmillió hold terméketlen terület volt.[135] Mindez hatalmas munkát jelentett, annál is inkább, mert ezeket a volt nagybirtokokat a Károlyi rezsim uralma alatt a szabotáló birtokosok igyekeztek tönkretenni, így a termelés újjászervezése mérhetetlen erőfeszítést igényelt, de legtöbb esetben sikerrel járt.

Pedig itt is akadtak hibák. Sok helyen a régi tulajdonost mint termelési biztost hagyták meg. Az ilyen „termelési biztosnak" persze mindenre volt gondja, csak a termelés megszervezésére nem. Sok helyen sikerült is nekik a kulákság és a nem eléggé öntudatos egyéb paraszti rétegek segítségével nagyarányú szabotázsmozgalmat szervezniük. Ez a mozgalom nemcsak a termelés újjászervezését, de a meglévő készleteknek a városok élelmiszerellátására való felhasználását is akadályozta. A tanácshatalomban rejlő hatalmas erő még így is megmutatkozott.

A hadsereg és a hátország élelem ellátásának biztosítása a Tanácsköztársaság egyik legégetőbb problémája volt. A Kormányzótanács ennek megoldására a tervszerűbb, arányosabb *élelmiszerelosztás* megszervezésére, lefoglalta az élelmiszerkészleteket,[136] később pedig az egyes újonnan termelt élelmicikkeket is igénybe vette. Így az 1919. évi termésű gabona,[137] olajosmag[138] és burgonyatermést,[139] de feloldotta a friss gyümölcs és zöldség forgalmát.[140]

A zárolt élelmicikkek elosztását a közélelmezési (ápr. 9-től közellátási) népbiztosság, illetve az alárendelt szervek, az „Országos Állat- és Húsforgalmi Központ", „Burgonya- és Zöldségközpont", valamint a „Takarmányközpont" végezte. Ennek a bonyolult szervezésnek a Népgazdasági Tanács megalakulása vetett véget, mikor mindezeket beolvasztotta az V. főosztályba.

134 Hamburger J. TOGy. jún. 17. M. M. I. A/II/14/30.
135 Varga J. TOGy. jún. 16. M. M. I. A/II/14/30.
136 LXXIV. FK. ápr. 17. M. I. A/II/14/11.
137 Az élelmezési diktatúra 2. sz parancsa. Hivatalos lap. jún. 24.
138 73 NT. Hivatalos lap. júl. 4.
139 104 NT. Hivatalos lap. júl. 29.
140 82 NT. Hivatalos lap. júl. 12.

Az egységes irányításnak meg is lett az eredménye. A tanácskormány egyes élelmicikkekben fel tudta emelni az arcvonalszolgálatot teljesítő katonák,[141] a mezőgazdasági munkások és egyes munkáskategóriák élelmiszer adagját. Nagy szerepe volt ebben a mezőgazdasági üzemek köztulajdonba vételének is. Mert míg pl. a budapesti malmok februárban a legnagyobb liszthiány idején 800 000 q gabonából csak 108 000 q-t őröltek meg, addig májusban már több mint kétszer annyit, 246 000 q-t dolgoztak fel.[142]

Ügyes szervezéssel sikerült megoldani, a legalább is nagy vonalakban, a főváros és a hadsereg élelmezését is. Budapest ellátása a polgári forradalom idejéhez képest jelentősen javult. Az élelmiszerfelhozatal a következőképpen alakult:[143]

		1918. okt. 31.—márc. 21. *(négy és fél hónap)*	1919. márc. 22.—jún. 1. *(két és fél hónap)*
liszt		969 573 q	241 000 q
kukorica		48 000 q	12 000 q
hízott sertés		18 900 db	18 000 db
sovány sertés		20 000 db	36 000 db
zsír és szalonna		1 300 q	3 000 q
vágómarha		63 300 db	23 000 db
zöldség	konzerv	124 000 q	99 000 q
	friss	32 000 q	
burgonya		1 166 000 q	400 000 q
tej		3 643 000 liter	4 000 000 liter

Tehát a tanácshatalom két és fél hónap alatt nemcsak, hogy nem csökkentette a főváros számára szánt élelmiszermennyiséget, hanem sok tekintetben többet tudott biztosítani, mint a Károlyi rezsim kétszer-

141 41123/52. HIL. Hünb. iratai 31. a fejenkénti főzelék adagot napi 140 gr.-ról 220 gr.-ra, a zsírt 10 gr.-ról 15 gr.-ra, a cukrot 12 gr.-ról 15 gr.-ra.
142 Hevesi Gy. TOGy. 5. ülése. jún. 18. M. M. I. A/II/14/30.
143 Erdélyi M. TOGy. 7. ülése. jún. 20. M. M. I. A/II/14/30.

annyi idő alatt. Különösen kiemelkedő a tej-, a sertés- és zsírfelhozatal. Ha hozzászámítjuk azt, hogy az adatok az aratás előtti időszakra vonatkoznak, mikor az élelmezés megoldása a legnehezebb, nyugodtan állíthatjuk, hogy a helyzet egyáltalán nem volt olyan tragikus, mint ahogy az ellenség igyekezett beállítani, sőt rövid időn belül jelentős javulás lett volna várható.

A hadsereg élelmezése még biztosítottabb volt. A Tanácsköztársaság dédelgette fegyveres erejét s havonként 200 000—280 000 ember és 25—30 000 ló élelmezését minden körülmények között biztosítani akarta A harcok folyamán a következő élelmicikkeket szállították le:[144]

	április	május	június	július
kenyérliszt	43 000 q	35 500 q[145]	18 500 q	55 700 q
főzőliszt		8 000 q		2 500 q
tarhonya	3 200 q	2 000 q	2 000 q	
fehéráru	167 q	250 q		
búza (tengeri) dara	2 700 q	4 000 q	3 000 q	7 000 q
köleskása (árpagyöngy)	3 100 q	1 120 q	1 200 q	5 700 q
burgonya		3 500 q	3 000 q	
szárazfőzelék		3 000 q		
káposzta		2 500 q	1 800 q	
paradicsom		1 100 q	1 800 q	
lekvár		1 400 q	800 q	
zsír		400 q	380 q	
húskonzerv	5,25 mill. db	4,5 mill. db		1,4 mill. db
kávékonzerv		17,7 mill. db		2 mill. db
cukor		1 840 q		

144 HIL. 128 976/52. Hünb. iratai. 31.
145 HIL. 128 975/52. Hünb. iratai. 31.

Ez a kimutatás korántsem teljes. A hadseregnek ezenkívül is jelentős készletek álltak rendelkezésére. Így már április 20-án saját tartalékaiból fedezni tudta a kenyérliszt-szükségletet május 15-ig, a főzőlisztet augusztus 31-ig, szárított főzeléket május 15-ig, cukrot, kávét június 30-ig, zsírt pedig április 30-ig.[146] Igen jelentős volt a helyeszíni beszerzés is. A zöldfőzelék- és vágóállatszükségletet teljes mértékben így kellett biztosítani.

A hadsereg ellátása az ország élelmiszertartalékait igen jelentős mértékben igénybe vette. A Kormányzótanács a mindenkori készletek 40 százalékát a fegyveres erő rendelkezésére bocsátotta. A hadsereg élelmezésénél nem is volt nagyobb zökkenő, de különös, hogy július 18-ra, a döntő támadás előtt álló csapatoknál hústalan napot rendeltek el.[147] Bár a húshiány nyomasztó volt, nem tartom lehetetlennek, hogy a rendelet is a szabotázs egyik formája volt, hiszen ebben az időben a belső ellenforradalmi erők már minden eszközt megragadtak a hadsereg ütőképességének csökkentésére. De ha nem is volt szabotázs, minden esetre súlyos hiba volt, mert a támadás előtt álló csapatok szükségletét minden áron, esetleg a hátországi alakulatok rovására is biztosítani kellett volna.

Összevetve, az élelmezési helyzet a hadseregben és a hátországban bár szűkös, de megfelelő volt. Nagyobb nehézségek csak a hús- és főleg a zsírellátás területén voltak.

A négyéves háború fokozott fogyasztása általában csökkentette az állatállományt. A hizlalásra alkalmas kukorica emberi táplálkozásra való nagymértékű igénybevétele pedig a sertéshizlalást a minimumra csökkentette. A földesurak szabotázsa, a Károlyi rezsim korlátolt gazdaságpolitikája fokozta a bajt. Az ország zsírellátása egyelőre megoldhatatlannak látszott, bár június közepén egyedül Budapesten 60 000 sertés volt összegyűjtve, de hizlalásuk hosszabb időt igényelt. A kormány „zsírtalan ciklusok" elrendelésével és a növényi olaj fokozott felhasználásával igyekezett a bajon segíteni. Ez utóbbi érdekében a földművelésügyi népbiztosság még májusban kötelezővé tette a napraforgó termelést[148] szegélynövényként utak, vasutak, kerítések mellett, táblák szélén stb. De ennek az intézkedésnek a hatása csak később érződhetett, a zsírhiányt pillanatnyilag nem csökkenthette.

A hússzükségletet elsősorban a szarvasmarhaállományból kellett biztosítani. A Tanácsköztársaság területén a szarvasmarhaállomány 1 680 000 db volt, ebből két éven felüli, tehát élelmezés céljaira igénybe

146 HIL. 44 829/V. a. Hünb. iratai. 31.
147 I. hdt. rendelete júl. 17. M. M. I. A/II/2/222.
148 A földművelésügyi népbiztosság (továbbiakban FN.) 44. F. N. sz. rendelete. Hivatalos lap. máj. 7

vehető 900 000 db, még ebből is le kell számítani a terhes és tejelő állatokat. Az állatállomány 75 százaléka az egyénileg dolgozó parasztok tulajdonában volt, akik a tanácshatalom nem éppen szerencsés parasztpolitikája miatt nem siettek állataikat áruba bocsátani. Úgyhogy a Tanácsköztársaság kénytelen volt elrendelni a szarvasmarhaállomány 5 százalékának igénybevételét.[149] Emellett bevezették a húsjegyeket,[150] és időnként hústalan heteket rendeltek el. A húshiányt az egyéb állatállomány fokozottabb kihasználásával, intenzívebb halászattal is sikerült némileg csökkenteni.

Igyekeztek biztosítani az állatállomány növelésének feltételeit is. A rendeletek a tejelő, növendék, terhes állatok fokozott védelmét írták elő, a halászatnál és a vadászatnál pedig a kíméleti idő szigorú betartását. A városok ellátásának javítására a vasútvonalak mentén mindenütt tehenészeteket szerveztek. Így a tej és tejtermékek gyorsabban és sokkal nagyobb mennyiségben jutottak el a városokba, mint 1914 óta bármikor.

Az ország szükséglete búzából vetőmagra kb. 2 millió q, fogyasztásra kb. 8 millió q volt, az előző évi termésből rendelkezésre álló majdnem 10 millió q a szükségleteket gondos elosztás esetén fedezte. Nagyjából ugyanez volt a helyzet a többi terménynél is, úgyhogy a fejadagokat az új termésig csökkenteni nem kellett, de a készletek felhasználását szigorúan meg kellett szervezni.

Az új terméssel kapcsolatos számítások nem voltak a legkecsegtetőbbek. A parasztság magasabb gabonafogyasztása, a parasztpolitikában elkövetett hibák és a mezőgazdasági munkások felemelt természetbeli szolgáltatása miatt a közellátásra jutó terményfelesleg a háború alatti holdankénti 201 kg-al szemben csak 90 kg lett volna. Ez a mennyiség a begyűjtés során reálisan 50—72 kg-ra csökkent volna.[151]

A tanácshatalom a közellátásra igénybevehető mezőgazdasági terménymennyiséget minden eszközzel igyekezett növelni. Elsősorban a termelés területén akarták pótolni a polgári kormány mulasztásait. Gyors ütemben igyekeztek elvégezni az elmaradt mezőgazdasági munkákat, szorgalmazták a termőterület teljes kihasználását, igyekeztek gondoskodni a nagybirtokosok által szándékosan parlagon hagyott földek bevetéséről. Mindehhez lefoglalták és központilag elosztották a rendelkezésre álló vetőmag-készleteket,[152] számbavették a mezőgazda-

[149] 5 NT. Hivatalos lap. május 28.
[150] A közellátási népbiztosság (továbbiakban Ke. N.) 28. Ke. N. sz. rendelete. Hivatalos lap. ápr. 26. A húsfejadag heti 75 dg.-t nem haladhatta meg.
[151] Hamburger J. TOGy. 4. ülése. jún. 17. M. M. I. A/II/14/30.
[152] Hivatalos lap. április 5.

sági gépeket,[153] és felhasználásukról, üzemanyag-ellátásukról, alkatrészeik pótlásáról egységesen gondoskodtak.

Másrészt az emberi táplálkozásra és takarmányozásra alkalmas termények más célra való felhasználását szigorúan megtiltották,[154] ezzel párhuzamosan igyekeztek biztosítani a mezőgazdasági munkaerőszükségletet. Azoknál, akik mezőgazdasági munkára képesek voltak, beszüntették a munkanélküli segélyt, azokat pedig, akik dolgoztak ugyan, de szakmájukban nélkülözhetők voltak — illetmények megszüntetése mellett — a sürgős mezőgazdasági munkák idejére szabadságolni kellett.[155]

Ezzel akarták biztosítani a munkaerőfelesleg átirányítását a mezőgazdaságba. Az aratási munkák segítésére aratószázadokat akartak felállítani, melyek szükség esetén bárhol alkalmazhatók.

Ugyanakkor a hadseregfőparancsnokság engedélyezte, hogy a hadrakelt sereg 10 százaléka és a hátországi alakulatok 20 százaléka aratási szabadságra menjen.[156] De igyekeztek a tudomány segítségét is igénybe venni és messzemenően megkönnyítették a mezőgazdasági szakemberképzést. Mindezek az intézkedések — melyek közül nem egy a tanácshatalom előrelátó gondoskodását bizonyítja — jótékony hatásukat a Tanácsköztársaság ideje alatt nem érvényesíthették, de a jövőre nézve biztosítékul szolgálhattak volna.

Fontos volt az egyéb *árugazdálkodás* megszervezése is. A szűkös árukészletek, az egyre inkább elértéketlenedő pénz, a közszükségleti cikkek ki nem elégítő termelése és az imperialista hatalmak blokádja mellett a szabadkereskedelem fenntartása nem lett volna célravezető. Gondoskodni kellett az árukészletek számbavételéről és arányos elosztásáról. A tanácshatalom ennek végrehajtására köztulajdonba vette a nagykereskedéseket és a 10 munkásnál többet foglalkoztató kiskereskedelmi üzleteket.[157] Később, mivel a magánkézben lévő üzletek a spekuláció és az áruuzsora bázisai lettek, a tanácskormány felhatalmazta a közellátási népbiztosságot, hogy egyes esetekben kiskereskedéseket megszüntessen vagy állami kezelésbe vegyen.[158] Ugyanakkor igyekeztek a legmagasabb termelői, nagykereskedelmi, (viszonteladói) és kiskereskedelmi (fogyasztói) árak rögzítésével az áralakulást helyes mederbe terelni. Ezeket az alapvetően helyes intézkedéseket a helyi szervek a gyakorlatban sokszor rosszul hajtották végre. Így nem tartották be a fokozatosság elvét és egycsapásra felszámolták a kiskereskedelmi

153 4. FN. 6 FN. 12 FN. 8 SzN. 11 NT. Hivatalos lap. ápr. 2., 4., 5., 7., május 29.
154 25 FN. Hivatalos lap. április 16.
155 70 NT. júl. 2. M. M. ü. A/II/18/15.
156 Szabályrendeletek. 41. szám. júl. 5. 167. o. 13.118
157 XXXI. FK sz. Hivatalos lap. április 3.
158 LXXVIII. FK. Hivatalos lap. ápr. 28.

hálózatot. Ez növelte az áruellátás nehézségeit és elidegenítette a tanácshatalomtól azokat a kispolgári rétegeket, akiket helyes politikával meg lehetett volna nyerni.

A lakosság áruellátása a hibák miatt még jobban akadozott. Főleg a só-, fa-, textil- és bőráru-, valamint a petróleumhiány volt égető és a megélhetési költségek is gyorsan emelkedtek.[158/a] A nehézségeket fokozta a *pénzügyi helyzet*. Pedig a tanácshatalom e téren is hatalmasat alkotott.

A Tanácsköztársaság a szocializálást a pénzintézetek ellenőrzés alá vonásával kezdte meg.[159] Ezt gyors ütemben követte a biztosító intézetek köztulajdonba vétele, a felesleges pénz-, és biztosító intézetek megszüntetése, illetve összevonása,[160] a bankok páncélrekeszeinek felnyitása,[161] az ékszerüzletek igénybevétele, végül az aranytárgyak, drágakövek és valuták beszolgáltatásáról szóló rendelet.[162]

A tanácshatalom ezen lépései a burzsoázia fellegvárára mértek csapást. Az ország gazdasági életét öt nagybank: a Hitelbank, a Kereskedelmi Bank, a Magyar Bank, a Leszámítoló Bank és a Pesti Hazai Takarékpénztár tartotta kezében. Ezeknek a bankoknak a befolyása alatt álltak a pénzintézetek és a legkülönfélébb gazdasági szervek százai s közvetve, vagy közvetlenül az egész magyar ipar. A Kormányzótanács első rendelete az öt nagybankon kívül 29 különféle pénzintézetet vett ellenőrzés alá, majd június 20-ig ezeknek a száma 800-ra növekedett. Ezekben az intézetekben nyolcmilliárd korona névértékű betétet és kb. ugyan-

158/a. Két felnőttből és három gyerekből álló munkáscsalád heti élelmezési költségei koronákban és indexszámokban 82 806 kalóriát képviselő élelmiszerekben a következőképpen alakultak:

Időpont	Korona	Index szám
1914. jún.	20.05	100.00
1914. dec.	45.60	227.40
1916. dec.	66.53	231.80
1917. dec.	84.83	423.10
1918. dec.	107.38	535.60
1919. márc.	112.50	561.10
1919. ápr.	138.49	690.70
1919. máj.	146.47	730.50
1919. jún.	170.03	848.00
1919. júl.	221.40	1404.2
1919. aug.	425.23	2120.8

M. St. É. XXVII.—XXIX. Athenaeum 1925. 100—102. o

159 XII. FK. Hivatalos lap. márc. 27.

160 LXXXII. FK. ápr. 30. M. M. I. A/II/14/11.

161 XXIII. FK. Hivatalos lap. márc. 27.

162 XXV. FK. márc. 30. M. M. I. A/II/14/11.

annyi értékű kötvényt, részvényt és egyéb értékpapírt foglaltak le.[163] Az értékpapírok és értéktárgyak az állam tulajdonába mentek át, míg a mindenkori betétnek havonta 10 százalékát, de legfeljebb 2000 koronát ki lehetett venni. Ugyanakkor megtorló rendszabályként a tanácskormány kimondta, hogy mindazokat, akik ellenforradalmi mozgalomban vesznek részt, teljes vagyonelkobzással kell sújtani.[164]

Ezekkel a rendelkezésekkel a Tanácsköztársaság megfosztotta a burzsoáziát gazdasági erejének jelentős részétől, megakadályozta, hogy tetszés szerinti pénzmennyiséggel rendelkezzék. Ezzel egyidejűleg a tanácshatalom biztosította a gazdasági élet és a hadsereg pénzszükségletét is. Pedig a honvédő háború hatalmas pénzmennyiséget igényelt. A hadsereg pénzszükséglete az első négy hónapban a következőképpen alakult:[165]

március	163 000 000 korona
április	258 000 000 korona
május	450 780 000 korona
június	600 000 000 korona

A júliusi hadikiadások Lorc Viktor szerint[165/a] 1265 millió koronát tettek ki. A Tanácsköztársaság hadikiadásai eszerint összesen 2741 millió koronára rúgtak. Ez az adat eltér Lorc összegétől, aki a hadikiadásokat 3132 millió koronára becsüli. Ez utóbbi adat vagy szándékosan túlzott, vagy beszámította a közvetett hadikiadásokat is, amire nézve nekem adat nem állt rendelkezésemre.

Ezeknek a mindenképpen hatalmas összegeknek aránylag kis százalékát tette ki a csapatok, intézetek, magasabb parancsnokságok javadalmazása. Fizetésekre és helyszíni beszerzésre június 11—31-ig terjedő időben pl. 48 437 500 koronát fordítottak. Ugyanezen idő alatt 30 milliót a hadügyi népbiztosság közvetlen kiadásaira, míg 371 562 500[166] koronát

[163] Varga Jenő TOGy. 3. ülése jún. 16. M. I. A/II/14/30.
Érdekes megjegyezni, hogy a nagybankok és a köréjük csoportosult kisebb pénzintézetek tőkeereje 1913-ban a következő volt:

Bankcsoport	Korona
Hitelbank csoportja	1 356 718 604
Kereskedelmi Bank csoportja	1 479 081 674
Leszámítoló Bank csoportja	2 105 438 011
Pesti Hazai Bank csoportja	2 230 560 046
Magyar Bank csoportja	524 494 005
Összesen:	7 696 292 340

Berend—Ránki: Magyarország gyáripara. Szikra 1955. 69. o.
[164] XCVIII. FK. Hivatalos lap. május 20.
[165] 133.411/44., 123.2030/44., 133.453/44., 108.511/44. HIL. Hünb. iratai. 27.
[165/a] A proletárdiktatúra Magyarországon. Bp. 1920. 38. o.
[166] 135.897/44. HIL. Hünb. iratai. 27.

előre nem látott kiadásokra" tartottak fel. Ez utóbbi összegből fedezték a hadi megrendeléseket, élelmezési és egyéb kiadásokat.

Ezeknek a hatalmas improduktív kiadásoknak ellenére a Tanácsköztársaság erélyes pénzügyi intézkedései meghozták a maguk gyümölcsét. A tőkés világ legérzékenyebb pénzügyi szerve, a genfi tőzsde ingadozása mutatja ezt leginkább.

A korona árfolyamának alakulását 1918—19 folyamán a 215 oldali grafikon mutatja.[167]

E szerint a tanácshatalom a korona árfolymának gyors zuhanását meg tudta lassítani, sőt a korona értéke május folyamán, átmenetileg még emelkedett is. Jellemző, hogy erre sem a Károlyi rezsim, sem a Horthy-féle diktatúra nem volt képes.

Sajnos azonban az ország pénzügyileg nem volt független, és ez nagymértékben gátolta a stabilizációt. Még mindig az Osztrák-Magyar Monarchia bankjegyeit használták. A pénz fedezetét képező aranykészletek és a bankjegynyomda pedig Bécsben volt. A háború folyamán az Osztrák-Magyar bank tömegesen bocsátotta ki a bankjegyeket, úgy, hogy 1919-ben már 40 milliárd bankjegy volt forgalomban, pedig az aranyalap csak 200 milliót tett ki.

A tanácskormány kísérletet tett a régi bankjegyek fokozatos bevonására és újakkal való helyettesítésére.[168] Ez azonban a kispolgárok, kis- és középparasztok ellenállásába ütközött, akik mivel elegendő árut érte nem kaptak, az új pénzt fizetőeszközül vonakodtak elfogadni. Elősegítette ezt az a helytelen politika, hogy hosszú ideig a két pénz párhuzamosan volt forgalomban és a hivatalos kifizetéseket is bizonyos arányban „kék", illetve „fehér" pénzben teljesítették.

Az ellenforradalmi elemek egyre nyíltabbá váló propagandája és erősödő szabotázsa még jobban fokozta a nehézségeket. A Tanácsköztársaság, hogy a szabotázst legalább az új pénzkibocsátó-helyeken megszüntesse, hadiüzemekké nyilvánította a bankjegynyomdákat, valamint az Osztrák-Magyar bank intézeteit.[169] Ezzel azonban az ellenséges kártevést csak egész szűk területen korlátozta, a pénzügyi kérdés egészében megoldatlan maradt.[169/a]

A *közlekedés* megszervezése már sokkal jobban sikerült. A közlekedés elsőrendű fontosságú a honvédelem szempontjából, hiszen ez az arcvonal és a hátország közötti összeköttetés legfontosabb eszköze. A hátország által termelt hadianyag hasznavehetetlen tömeg marad, ha a közlekedés időben nem juttatja el a frontra. De a közlekedésnek kell biztosítani a hadsereg manőverezését, mozgékonyságát, valamint a ha-

167 M. St. É. XXVII—XXIX—1919—22. 123. o. Athenaeum 1925.
168 CXI. FK. Hivatalos lap. jún. 6.
169 Hünb. 26. HN. sz. rendelete. Hivatalos lap. jún. 29.
169/a. Korányi Frigyes szerint a Tanácsköztársaság bevételei 9127 650 000 koronára rúgtak, ebből mintegy 6,5 milliárdot tett ki a bankoktól igénybevett összeg. Ezzel szemben a kiadások 8 695 523 000 koronát tettek ki. — A proletárdiktatúra Magyarországon. Bp. 1920. 67. o.

digazdaság és a hátország élete szempontjából szükséges személyi és anyagmozgatást is.

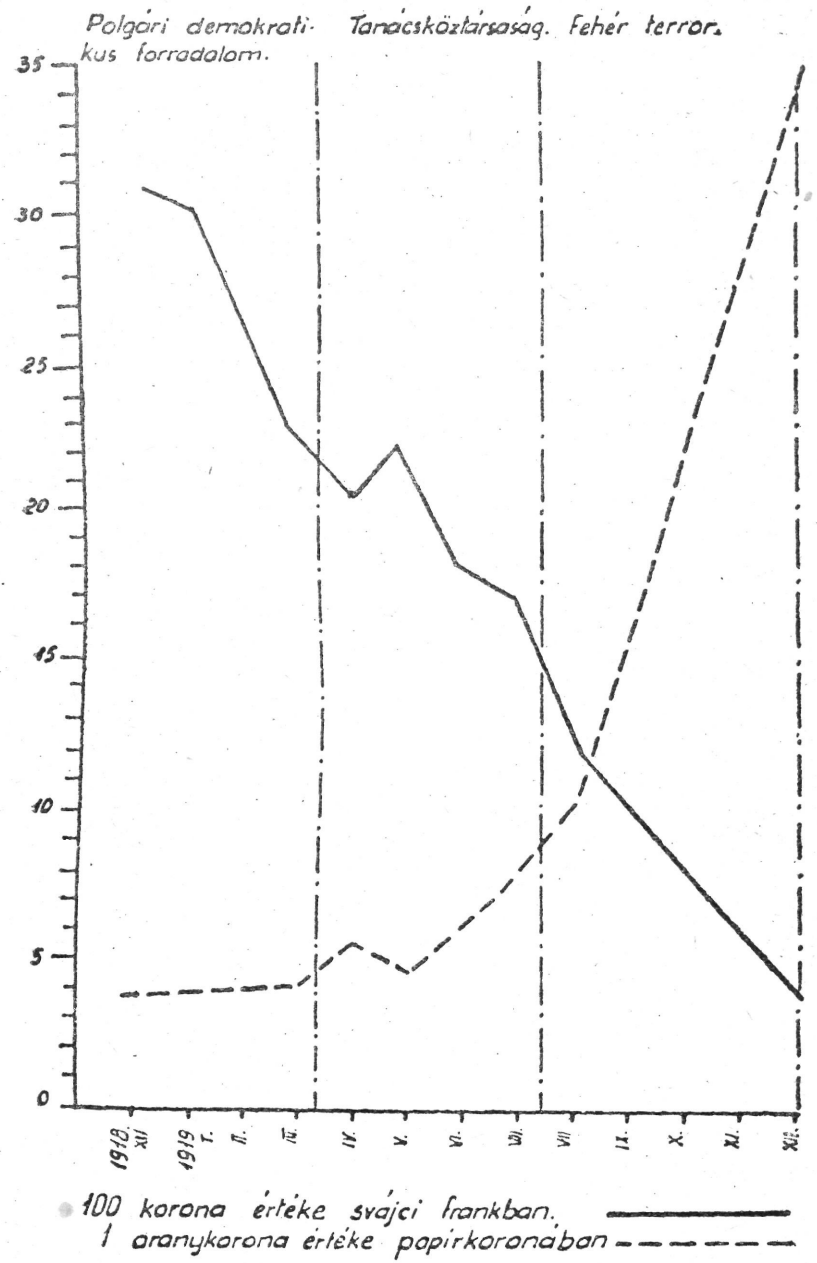
A csapatok és magasabb egységek anyagának szállítását 1919-ben főleg fogatolt járművekkel kellett biztosítani. Itt a legnagyobb problémát a lóállomány előteremtése jelentette. Az ország lóállományát a világháború igen kimerítette, Károlyiék ezenkívül a belgrádi fegyverszüneti egyezmény értelmében több ezer lovat adtak át az antantnak. A hadsereg szükségletét lórekvirálásokkal[170] igyekeztek biztosítani, ami azonban a parasztság közömbössége miatt nem járt kielégítő eredménnyel, úgyhogy kénytelenek voltak többször megismételni.[171] Ezenkívül a meglévő lovak helyes átcsoportosításával és fokozott kímélésével igyekeztek az égető lóhiányt csökkenteni, de nem sok eredménnyel. A rendelkezésre álló lómennyiség 25 000—30 000 db volt, ez a szükségletnek csak 50—60 százalékát tette ki. Így a mozgóharchoz feltétlenül szükséges lovasalakulatokat csak igen kis számban tudtak felállítani, a csapathadtáp szállítószolgálata pedig szinte megoldhatatlan probléma előtt állott.

A hiányokat a gépjárművek sem tudták pótolni. Bár a hadviselés érdekében az országban található gépkocsiállomány zömét igénybe[172] vették, mégis hadosztályonként csak egy gépkocsiszázadot tudtak felállítani. Ennek a létszáma elméletben elég magas volt, a gyakorlatban azonban a meghibásodások miatt legtöbbször csak 1—2 gépkocsi működött. A gépjárművek javítása is igen hosszú ideig tartott, mert bár elrendelték a gépkocsialkatrészek[173] beadását, elegendő tartalék soha sem állt rendelkezésre. Ez okok miatt a gépkocsiszállítás mindvégig jelentéktelen maradt.

Sokkal fontosabbnak bizonyult a vasúti szállítás, melyet nemcsak a front és a hátország közötti összeköttetésre, illetve ez utóbbi belső forgalmának lebonyolítására, hanem hadműveleti, sőt harcászati csapat- és anyagszállításra is felhasználtak.

A vasút feladatainak megoldását az aránylag sűrű, mintegy 8141 km[174] hosszú, Budapestről sugárszerűen szétágazó vasúthálózat és a rendelkezésre álló aránylag nagy gördülő anyag — 1702 mozdony, 790 poggyász, 2621 személy, 69 termes, 55 816 teher és 2379 tartálykocsi[175] — tette lehetővé. A hadvezetőség a vasutakat messzemenően és minta-

170 5183/eln. HIL. Hünb. iratai. 27.
171 9507/eln. 38., 9639/eln. 38., 10720/eln. 38., 10758/eln. 38., 11438/eln. 38. HIL. Hünb. iratai. 27.
172 LII. Fk. Hivatalos lap. ápr. 12.
173 Hünb. 13 HN. (ápr. 26) 17 HN. (máj. 10) 25 HN. (jún. 17) sz. rendelete. Hivatalos lap. Jellemző a gépkocsi alkatrész hiányra, hogy a hadseregparancsnokság június elején repülőgépen akar „autóabroncsolási" anyagot vagy nyersgumit behozatni. Az okmány szerint „a hadsereg első szükséglete 1 000 köpeny és 2 000 tömlő" lett volna. 609/462 HIL. VHP. iratai. 52.
174 M. St. É. XXVII—XXIX. Athenaeum 1925. 114. o.
175 *Vásárhelyi:* A MÁV. fejlődése. MKSz. 1935. 4. 151. o.

Polgári demokratikus forradalom.
Tanácsköztársaság.
Fehér terror.
35
30
25
20
15
10
5
0
1918. XII
1919. I.
II.
III.
IV.
V.
VI.
VII.
VIII
IX.
X.
XI.
XII.
100 korona értéke svájci frankban.
1 aranykorona értéke papírkoronában

szerűen kihasználta. A Vörös Hadsereg a jól működő vasút segítségével rövid idő alatt új erőket tudott az egyik frontszakaszról a másikra átcsoportosítani. A vasút oldotta meg a folyamatosan szükséges hadműveleti anyagi szállítást és a vasút pótolta a csapathadtáp szállítóeszközeinek hiányát. A hadosztályok hadtápját két hatvan tengelyes vasúti szerelvény szállította,[176] melyek szükség esetén befutottak egészen a peremvonalig. Ezenfelül a hadseregfőparancsnokság mozgó élelmiszer és lőszertartalékot képezett, ami vasúti szerelvényekbe berakva központilag volt elhelyezve és amit bármikor útba lehetett indítani.[177]

A szénhiány azonban szükségessé tette a vasúti szállítások korlátozását, e célból külön engedélyhez kötötték a személyforgalmat,[178] csökkentették a különvonatok indítását[179] és központilag irányították az egyéb vasúti szállítást.[180] Ezekkel az intézkedésekkel a vasúti forgalmat mindvégig sikerült a szükséges mértékben biztosítani.

A hírközlés minden fajtája, annak megbízható működése, a központi államigazgatásnak és a hadműveletek vezetésének egyaránt elengedhetetlen feltétele. A Tanácsköztársaság ezért igen nagy gondot fordított a posta, távíró és távbeszélőhálózat megszervezésére.

Már április elején központi irányítást és ellenőrzést vezettek be a postánál, valamint a távirdánál,[181] majd az ellenséges kártevés akadályozására szigorú megtorló rendszabályokat léptettek életbe a távbeszélő és távíró vonalak megrongálóival szemben.[182]

Az ellenség azonban a vezetést szolgáló hírközlés és az összeköttetést biztosító közlekedés területén támadva mégis igyekezett a Tanácsköztársaság központi irányító tevékenységét dezorganizálni. Éppen akkor, amikor a magyar Vörös Hadsereg támadása a cseh burzsoa csapatok ellen kibontakozott, amikor a legnagyobb erőfeszítésre volt szükség, szervezték meg a Délivasút sztrájkját, ami több napon keresztül késleltette a dunántúli 8. hadosztály arcvonalba való kiszállítását. A tanácskormány az ilyen esetek megakadályozására az egész Dunántúlt hadműveleti területté nyilvánította és kimondta az ország egész területén a vasútra, postára, és a távirdára az ostromállapotot.[183]

Az ellenség nemcsak ilyen nagyobbszabású megmozdulások segítségével igyekezett akadályozni a Tanácsköztársaság hadigazdasági tevékenységét, hanem számtalan egyéb eszközzel is. Ilyen volt a gazdasági

176 515/406. HIL. Hünb. iratai. 29.
177 417/251/62. HIL. Hünb. iratai. 40.
178 A belügyi népbiztosság 9 BN. sz. rendelete. Tanácsköztársaság, Hivatalos lap. jún. 13.
179 Hünb. 5. HN. sz. rendelete. Hivatalos lap. ápr. 18.
180 HIL. Hünb. iratai. 414/258. 40.
181 A belügyi népbiztosság 2. BN. sz. rendelete. Hivatalos lap. ápr. 10.
182 63. SZN. sz. Hivatalos lap, máj. 4.
183 Hivatalos rész. Hivatalos lap. jún. 7.

élet minden területén szervezett és önmagában nézve jelentéktelen, de összességében pusztító hatású apró-cseprő szabotázsok, kártevések, árdrágítások egész sora. Ehhez csatlakozott a rémhírterjesztés, a suttogó propaganda, mellyel igyekeztek bizalmatlanságot kelteni a tanácshatalommal szemben. A Tanácsköztársaság ennek megakadályozására elrendelte a tőkés és egyéb nem dolgozó elemek eltávolítását a fővárosból. Ez a rendelet a belső ellenség tevékenységét legalább Budapesten némileg csökkentette.

A belső aknamunka tulajdonképpen csak kiegészítette az antant által a magyar Tanácsköztársaság ellen viselt gazdasági háborút. Ennek leghatásosabb eszközét a blokád képezte. A tanácshatalom, míg a blokád nyilvánvalóvá nem vált, nagy mennyiségben rendelte a semleges államokból, főleg Ausztriából és Svájból a különféle gépeket, szerszámokat, létfontosságú nyersanyagokat. Az illető államok előzetes fizetést követeltek s mikor a pénzt már folyósították, az antant hatalmak parancsára a leszállítást megtagadták.[184] Így kezdődött a blokád, mely mind szigorúbbá és szigorúbbá vált, végül majdnem légmentesen elzárta az országot külföldtől.[185]

A gazdasági háború módszeréhez tartozott az is, hogy az intervenciósok megkísérelték birtokba venni az ország iparilag legértékesebb területeit, a Mátra és Bükk vidékét. Ózdot, Miskolcot rövid időre sikerült is elfoglalniuk, Salgótarján közvetlen körzetében pedig majdnem egy hónapon keresztül dúltak a harcok. Ezzel természetesen nagy mértékben tudták gátolni az itt levő fontos bánya- és kohóipari üzemek munkáját.[186]

184 Hamburger Jenő TOGy. 7. ülése. jún. 20. M. M. I. A/II/1430.

185 Ausztriában még a közös hadianyag felszámolásából származó, a Hünb. megbízottja által már átvett 292 teher- és 50 személygépkocsi kiszállítását is megakadályozták. Pedig erre a gépkocsimennyiségre égetően szükség lett volna. HIL. VHP. 609/462. 52.

186 A termelés kiesésére jellemzők az alábbi nyilatkozatok:

Bata elvtárs, a bányászszövetség salgótarjáni kiküldöttje a széntermelés helyi vezetője, az első cseh támadással kapcsolatban a következőket mondta:

„Bányászaink egy hétig valóban kemény munkát végeztek. Ez idő alatt a bánya szünetelt. Május 8-án azonban teljes apparátussal ismét megindult a munka, úgyhogy 9-én már 162 vagon szenet tudunk termelni. Tegnap ez a szám 265-re emelkedett, és naponta fokozódik, úgyhogy remélem, rövidesen eléri a 280 vagonos maximumot. A salgótarjáni bányák, amelyek sokáig a tűzvonalban voltak, most már szintén megkezdték a munkát és normális fokot érnek el a termelésben. Az északmagyarországi bányaterületre eső bányák szintén dolgoznak már, és napi 100 vagon szenet termelnek, úgyhogy most már naponta körülbelül 400—500 vagon szén kerül ki az itteni bányákból Budapestre."

Vörös Újság 1919. máj 18. Közli: Szemelvények. II. 378. o. HI. 1955

A Salgótarján elleni második cseh támadásról Dovcsák népbiztos helyettes a következőket írta:

„A (második) cseh támadást megelőzőleg a szénbánya elérte már a napi 259 kocsi termelést és (május) 19-én tisztán a nyugtalanító hírekre ez a mennyiség 172 kocsira süllyedt le, 20-án pedig már csak 76 kocsi volt a termelés. A csehek visszaszorítása következtében a termelés felemelkedett 21-én 144 kocsira, 22-én pedig már 151 kocsira, és amennyiben a helyzet állandó szilárdságot fog mutatni, úgy a termelés fokozása napról-napra várható." — HIL. VHP. 50.

Sokkal kisebb jelentőségű volt az ellenséges légitevékenység, amelylyel szintén megkísérelték zavarni a hadiipar munkáját. 1919 június folyamán több vasútállomást, az almásfüzitői kőolajfinomítót és a győri ágyúgyárat bombázták, de ezzel komoly kárt okozni nem tudtak.

Összefoglalva megállapítható, hogy a Magyar Tanácsköztársaság a honvédő háború gazdasági alapjának megteremtése terén sokat tett. Intézkedéseiben a szovjet példát követte. A föld, a gyárak, a bányák, a bankok köztulajdonba vétele, a központosított gazdasági igazgatás létrehozása nemcsak a proletariátus hatalmának, gazdasági bázisának, hanem a hadigazdaság alapjainak megteremtését is jelentette. A harc kitörésekor pedig az ország egész lakosságát és minden anyagi forrását a honvédő háború szolgálatába állították, sajnos azonban nem olyan következetesen, mint Szovjetoroszországban. Egyes vonásaiban azonban sikerült megvalósítani a „hadikommunizmust". Így a nagyiparon kívül ellenőrzés alá helyezték a közép- és kisipart, bevezették a gabonakereskedelem monopóliumát, és a felesleg kötelező beszolgáltatását. Az ellenforradalmi mozgalom elfojtására az ország egyes vidékeit hadműveleti területté nyilvánították. Rátértek az általános védkötelezettségre és bevezették az összes osztályok általános munkakötelezettségét. Mindezek a szovjetorosz példára tett intézkedések megmutatták a magyar tanácshatalom erejét, életképességét, hazaszeretetét. Lehetővé tették a nyomasztó túlerőben levő ellenség ellen vívott majdnem négyhónapos honvédő háború összes terheinek viselését és oly kimagasló sikereket, mint az északi hadjárat.

Bár elegendő nyersanyagforrással nem rendelkezett és majdnem légmentesen el volt szigetelve, a tanácshatalom hadigazdasága még továbbra is kitarthatott volna. A Tanácsköztársaság gazdasági berendezkedése — habár óriási nehézségekkel, erejének végső megfeszítésével —, de még néhány hónapon keresztül elbírta volna a honvédő háború hatalmas teherpróbáját. Annál inkább, mert 1919 júliusában, a felvidéki terület kiürítése után, a tanácshatalom lélekzetvételi szünethez juthatott volna, csak nem lett volna szabad engedni, hogy a belső árulók kiprovokálják a tiszai támadást. Ha csak néhány hetes is lett volna ez a szünet, a Tanácsköztársaság mind katonai, mind gazdasági téren megerősödhet. Így esetleg biztosíthatta volna a végső győzelmet, hiszen rövidesen jelentősen változott a nemzetközi helyzet. 1920 júliusában a szovjet Vörös Hadsereg már Lvov alatt volt. Ekkor a Tanácsköztársaság könnyen kiléphetett volna elszigeteltségéből. A Magyar Tanácsköztársaság tehát nem volt „gazdasági erőtlensége miatt" eleve bukásra ítélve, létrejötte nem volt felelőtlen kaland, mint ahogy azt egyes szociáldemokraták húsz éven keresztül szajkózták.

Bukását elsősorban nem a gazdasági tényezők okozták, hanem az ellenség hatalmas túlereje, az ellenforradalom aknamunkája, a helytelen parasztpolitika. A Tanácsköztársaságnak nem volt olyan harcokban edzett, szilárd szervezettel rendelkező megingathatatlan vezető pártja, mint a Bolsevik Párt. Aránylag kis területén nem volt elég tér a manőverezésre. Az ellenség csekély előnyomulása is már a forradalom szívét, az ország fővárosát veszélyeztette. Területileg el volt szigetelve a testvéri szovjet köztársaságoktól, így azok közvetlen támogatását nem élvezhette. Mindezek miatt a hatalmas túlerőben lévő ellenség csapásai alatt el kellett buknia, de hősi harca, a haza védelmére tett emberfeletti erőfeszítéseinek dicső példája követendő tettekre ösztönöz.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK

AUGUST WILHELM ANTONIUS NEITHARDT VON GNEISENAU

(1760—1831.)

125 évvel ezelőtt halt meg a Napoleon elleni felszabadító háború egyik szervezője, a német egységért folytatott küzdelem kimagasló hőse, Gneisenau tábornagy. Életével és működésével foglalkoznunk kell a Hadtörténelmi Közlemények hasábjain, annál is inkább, mert kora egyik legjelentősebb katonai egyénisége volt, aki nagy kortársaival Scharnhorsttal[1] és Clausewitz-zel[2] együtt nemcsak sikeres hadvezér, hanem egyike a kor legnagyobb katonai gondolkodóinak is, és mint ilyen, hatalmas érdemeket szerzett a modern katonai gondolat kialakításában. Gneisenau katonai tevékenységének jelentősége, életének maradandó eredményei elsősorban abból a felismeréséből adódnak, hogy helyesen értékelte a népfelkelés döntő erejét és ennek az eszmének első katonai teoretikusává vált. Hivatásos katona létére meglátta a népfelszabadító mozgalmakban, a szabadcsapatokban rejlő óriási, addig kellően fel nem használt lehetőségeket és Scharnhorsttal együtt éppen ezekre az önkéntes népi ellenállási mozgalmakra támaszkodva építette fel azt a hadsereget, melynek végül is fontos szerepe volt Németország felszabadításában. Engels Gneisenaut „a szabadcsapatok teoretikusának, filozófus franktiőrnek"[3] nevezte.

Ez a rövid megemlékezés természetesen nem foglalkozhat Gneisenau elméleti és katonai tevékenységének teljes értékelésével. Még kevésbé merülhetünk bele a porosz hadsereg újjászervezésének a hadtörténész számára még oly érdekes kérdéseibe sem, csupán annyit tehetünk, hogy Gneisenau életének és tevékenységének vázlatos ismertetése mellett — ez is szükséges, mivel a lexikonok gyér adatain kívül egyáltalán nem jelent meg magyarnyelvű ismertetés — elsősorban a szabadcsapatok és a néphadsereg szerepének problémáit vetem fel röviden.

Mielőtt Gneisenau életének és tevékenységének vázolásához hozzálátnánk, pillantást kell vetnünk a korabeli porosz hadsereg helyzetére.

[1] Scharnhorst, Gerhardt (1755—1813) porosz tábornok, a porosz hadsereg újjászervezője, az 1813-as felszabadító háború egyik szervezője és végrehajtója.
[2] Clausewitz, Carl von (1780—1831) porosz tábornok és hazafi, a modern katonai elmélet egyik megteremtője. Főműve: A háborúról.
[3] *Marx—Engels—Lenin—Sztálin*: Zur deutschen Geschichte. Berlin 1954. 2. köt. 26. o.

Poroszország ekkor — legalább is látszólag a legerősebb, „a legkatonásabb" európai nemzetek egyike. A hadsereg szervezete és felépítése teljesen a nagyfrigyesi hagyományokon alapszik. Poroszországban a hadsereg irányítja az államot. „Poroszország" — írja 1788-ban Mirabeau[4] „nem állam, melynek hadserege van, hanem egy hadsereg, amely meghódította az államot".[5] Az államon belül akárcsak a hadseregben a földbirtokos osztály, a junkerek játsszák a vezető szerepet. Polgári származású tisztek csak a tüzérségnél szerepeltek nagyobb számban (Scharnhorst). A katonákat toborzással, kényszerrel, vásárlással, stb. gyűjtötték össze. Ilyen hadseregben természetesen a vakfegyelemnek kellett uralkodnia. A szellemre jellemző II. Frigyes mondása: „A katona jobban féljen a káplár botjától, mint az ellenség golyójától".[6] Természetesen ez a hadsereg csak merev, zárt alakzatban tudott harcolni. Nyíltabb formációk esetén fennállt a szökés veszélye, az erőszakkal egyenruhába bújtatott, agyon botozott katonák minden alkalmat megragadtak arra, hogy megszabaduljanak a szolgálattól.

Európa az ancien régime alkonyatának fényében sütkérezett. Mint minden társadalmi és kulturális jelenségre, a háborúkra is rányomta bélyegét a kor szelleme. A hadviselést a tiszta matematika szabályai alakították. Bülow porosz tábornok például a háborút egyszerűen alkalmazott matematikának tekintette, melynek célja nem az ellenség megsemmisítése, csak — lehetőleg ütközet nélkül, pusztán manőverek segítségével — olyan helyzetbe való kényszerítése, hogy ez belássa ellenállásának értelmetlenségét.

Ebben az „idillikus" világban született 1760. október 27-én August Wilhelm Neithardt von Gneisenau. Érdekes, hogy mint a többi nagy porosz reformer és hazafi, ő sem porosz származású. Elszegényedett osztrák nemesi családból származik. Atyja, Von Neithardt a szász hadsereg tüzér hadnagya[7] volt. Anyja 1761-ben — egy menekülés viszontagságai következtében életét veszti. Sokkal több eseményt nem tudunk az ifjú Gneisenau életéből. Első megbízható adatunk 1777-ből adódik, amikor beiratkozik az erfurti egyetemre, de ismeretlen okokból hamarosan félbeszakítja tanulmányait. Nem sokkal ezután atyja példáját követve, maga is katona lesz; egyelőre az osztrák hadseregbe lép be. 1779-ben véget ér a bajor örökösödési háború, a fiatal kadett feleslegessé vált az osztrák hadseregben, ezért egy törpe fejedelemség, az ansbach—baireuthi őrgróf szolgálatába áll. Ez több korabeli német fejedelem példáját követve, katonáit „albérletbe" adja az angoloknak az észak-amerikai háborúba. Gneisenau is megjárta ezt az utat, mely bár rövid ideig tartott, mégis mély benyo-

[4] Mirabeau, Gabriel Honoré de (1749—1791) francia politikus, a francia forradalom egyik legnagyobb szónoka.
[5] *Görlitz,Walter*: Der deutsche Generalstab. Franfurt 1950. 10. o.
[6] Uo. 19. o.
[7] A Gneisenau nevet csak később vették fel. Gneisenau felsőausztriai várról, amely egyidőben a Neithardt-család birtoka volt.

mást tett a fiatal katonára. Ez volt az első alkalom életében, hogy szabadságát, függetlenségét védő néphadsereggel találkozzon. Ez a találkozás egész életére meggyőzte őt arról, hogy a népfelkelés erejével a legképzettebb zsoldosok sem tudnak hathatósan szembeszállni. Megismerte Gneisenau az amerikai hadsereg új, lazább, hajlékonyabb harcalakzatát is, mely előfutárja volt a nagy francia forradalom tömeghadseregé szabadabb, kötetlenebb harcmódjának. Ez a rugalmas, könnyen irányítható harcrend természetesen jobban alkalmazkodott a terep nehézségeihez és döntő fölényben volt a vonaltaktika mértani szabályai alapján küzdő angol csapatok felett.

Ezeket a tanulságokat azonban Gneisenau még sokáig nem hasznosíthatta. Németországból hazatérve memorandumban foglalkozik az amerikai háború tapasztalataival, az uralkodó azonban válaszra sem méltatja. Az irat másolatát II. Frigyes porosz királynak is elküldi. II. Frigyes neve még olyan vonzóerőt jelentett, a porosz hadsereg nimbusza még olyan fényében ragyogott, hogy Gneisenau is szívesen állt porosz szolgálatba (1785.). Abban is reménykedik, hogy II. Frigyes fel fogja majd használni az ő javaslatait a porosz hadsereg megreformálásában.

Keservesen csalódik. Nem kerül vezérkari beosztásba, gyalogos hadnagy, majd kapitányként nyomorúságos anyagi körülmények között kis porosz városok helyőrségeiben kénytelen életének jelentős részét eltölteni. 1793-ban résztvesz a lengyel hadjáratban, majd 1796-ban megnősül, felesége Caroline von Kottwitz, egész életében hűséges társa lesz. Egyre nyomorúságosabb anyagi körülmények közé jut — számos gyermeke születik — de ennek ellenére sem süllyed a szokásos porosz tiszti élet unalmas kilátástalan mocsarába. Állandóan foglalkozik katonai, politikai és művészeti kérdésekkel, mintegy felkészül életének „nagy időszakára".

Ez a húsz év döntő változást hoz a történelemben, és forradalmasítja a háború és a hadvezetés alapelveit is. A XVIII. század dinasztikus hadijátékai megszűnnek. A francia nép már nem uralkodója szeszélyeiért harcol, hanem saját hazáját védi a rátámadó ellenséggel szemben. Ez természetesen döntően befolyásolja az egész hadviselést. Az új francia hadsereg népfelkelés volt, mely „rugalmasan tudott feltámadni olyan vereségek után is, melyek egy zsoldos hadsereg halálát jelentették volna".[8] A Nagy Frigyes iskolájában nevelkedett tábornokok nem tudtak evvel a hadsereggel mit kezdeni. „Békét kell kötni a franciákkal, bolondokkal az ember sohasem készülhet el, jelentette ki 1793-ban rezignáltan a porosz hadsereg parancsnoka, Hohenlohe-Ingelfingen herceg".[9]

A francia forradalom szelleme Poroszországra is áthat. Számos tiszt, így elsősorban Scharnhorst sürgős reformokat javasol, hogy a porosz hadsereg is felvehesse a versenyt a franciákkal. 1797-ben maga a király, III. Frigyes Vilmos is leszögezi, hogy a francia forradalom-

[8] *Görlitz:* i. m. 26. o.
[9] Uo.

nak hatással kell lennie a porosz hadsereg újjászervezésére. A hadsereg szerinte beteg, legyengült szervezet, melyet meg keli erősíteni. Lépéseket tett a jobbágyság eltörlésére is. Ezek a tervek azonban a reakciós körök ellenállása miatt nem valósulhattak meg. Ugyanígy kudarcot vallottak Scharnhorst és Massenbach[10] tervei is. A porosz társadalom és a hadsereg is tehetetlenül sodródott az 1806-os katasztrófa felé.

1806-ban Jena és Auerstedt mezőin teljesen elpusztult a porosz hadsereg. Napoleonnak ezután már könnyű dolga volt Poroszországgal szemben. Az ütközetben Gneisenau is résztvett. A vereség után hosszú emlékiratban foglalkozik a katasztrófát előidéző okokkal, a legfigyelemreméltóbb megállapítása talán az, hogy a vereség után is lehetséges a további ellenállás úgy, hogy a győztes francia sereg háta mögött a lakosság támogatását felhasználva, „új Vendée"-t[11] kell szervezni és ezzel lehetővé tenni a porosz csapatok ellenállását.[12] Ebből a kijelentéséből nyilvánvaló, hogy Gneisenau helyesen értékelte a partizánmozgalom, a népfelszabadító harcok jelentőségét.

Bár gyakorlatilag Poroszország már elvesztette a háborút, ez azért tovább folyik. A nemzeti erők Kelet-Poroszországban gyülekeznek. Gneisenaut őrnaggyá léptetik elő és kinevezik Kolberg parancsnokává. A várat hősiesen védi a túlnyomó francia sereggel szemben és ezzel neve egész Németországban híressé válik. Kolberg védelménél is hű marad régi alapelveihez, szorosan együttműködik a hazájukat védő városi polgárokkal és segítségükkel sikerül is a város megvédése. Itt tűnik fel a német szabadcsapatok későbbi legendás vezére, Schill. Gneisenau a város hősies védelméért alezredesi rangot és a „Pour le Mérite rendet kapja.

Az 1807-es tilsit-i béke területileg és gazdaságilag egyaránt súlyos csapást jelentett Poroszország számára. Lenin így ír a béke következményeiről: „Amikor I. Napoleon 1807-ben Poroszországot rákényszerítette a tilsit-i békére, a Hódító szétverte a németek seregeit, elfoglalta a fővárost és a nagyobb városokat, megszervezte saját rendőrségét, kényszerítette a legyőzötteket, hogy kisegítő hadtesteket adjanak nekik újabb rablóháború viselésére, szétdarabolta Németországot, szövetséget kötött egyes német államokkal, más német államok ellen. S a német nép mindennek ellenére még az ilyen béke után is állta a sarat, össze tudta szedni erejét, talpra tudott állni és ki tudta vívni a jogát a szabadságra és önállóságra."[13]

[10] Massenbach, Christian (1758—1827) porosz ezredes és katonai író. Az 1806-os jenai vereséget részben az ő téves intézkedései idézték elő, ezért kegyvesztett lesz és a hadseregből is eltávolítják.

[11] Vendée — nyugat-franciaországi megye. A francia forradalom idején ellenforradalmi megmozdulások színhelye.

[12] *Hauer:* Blücher, Jorck, Gneisenau. Berlin 1932. 428. o.

[13] Lenin művei 27. köt. 151. o.

Poroszország Stein,[14] majd Hardenberg[15] vezetése alatt rálépett a polgári haladás útjára. A porosz nemesség egyes képviselői jól látták, hogy csak bizonyos reformok árán vehetik fel a versenyt Franciaországgal, csak ezek segítségével nyerhetik meg maguknak a porosz népet a Napoleon elleni harcra. Reformjaik között a legjelentősebb a jobbágyság felszabadítása volt. Természetesen a hadsereg is gyökeres átalakításra szorult. Scharnhorst, Boyen és Gneisenau a reformtörekvések lelke. Scharnhorst a hadsereget nem a király szolgájának, hanem a nemzet támaszának tekintette. Első reformtervezetében még olyan forradalmi intézkedések szerepeltek, mint a tisztségek választás útján történő betöltése. Ezt természetesen a porosz társadalom adott körülményei között nem lehetett megvalósítani. A véderőreformok azonban így is rendkívül jelentősek. Az abszolút monarchia állandó hadseregéből, amely kis létszámú, jól kiképzett zsoldosokból tevődött össze, a francia forradalom népfelkelésének mintájára, a porosz hadsereg is a reformok hatására sorozáson alapuló, általános védkötelezettség alapján álló hadsereggé vált, és ezzel mintájául szolgált a későbbi hadseregeknek is. Itt nem szabad figyelmen kívül hagyni a porosz társadalom speciális adottságait. Jóllehet ez a hadsereg a népből tevődött össze, az általános védkötelezettség alapján állt és fennállásának első szakaszában haladó volt, mivel hazája felszabadításáért harcolt, később éppen szervezettsége és magas harckészültsége folytán a reakciós porosz államvezetés hódító terveinek engedelmes eszközeivé vált. Ennek ellenére azt kell mondanunk, hogy a nagy porosz patrióták, Scharnhorst és Gneisenau azzal, hogy a francia forradalom haladó eszméinek hatására átalakították és modernizálták a porosz hadsereget, feltétlenül haladó szerepet játszottak a történelemben.

Helyesen ismerte fel Gneisenau a népfelkelés és a partizánháború fontosságát is. Ő volt a partizánháború első katonai teoretikusa is. Nézeteit részletes emlékirat formájában juttatta el az uralkodónak, terve azonban a reakció ellenállása következtében nem valósulhatott meg. Jelentős mértékben újjászerveződött a vezérkar is. Mivel ezidőben, mint tudjuk, Poroszország francia ellenőrzés alatt állt, szükséges volt, hogy az átszervezést titokban tartsák. Ezért a vezérkar funkcióit betöltő szerv a hadügyminisztérium egyik alosztályává vált. Maga a minisztérium egyébként két osztályból tevődött össze: az általános hadügyi osztályból (Allgemeines Kriegsdepartment) mint a hadvezetés és a katonai gazdasági osztály, (Militärökonomie-department); mint a katonai közigazgatás legfőbb szerve. Az általános hadügyi osztály három

[14] Stein, Karl (1757—1831) porosz államférfi, a porosz reformok megteremtője. Francia nyomásra számüzik. Oroszországba emigrál. 1808 után már nem játszik aktív politikai szerepet.

[15] Hardenberg, Karl August (1780—1822) porosz államférfi, Stein reformpolitikájának folytatója. Nem olvan következetes mint elődje, inkább a nemesség érdekeit szolgálja.

alosztályra tagozódott: 1 személyügyi alosztály,[16] 2. a tulajdonképpeni vezérkar, 3. a haditechnikai alosztály,[16] ennek az élén állott Gneisenau. Az általános hadügyi osztály Scharnhorst irányítása alatt dolgozott, aki így gyakorlatilag a hadügyminiszter szerepét töltötte be.

Gneisenau Kolberg hősies védelme után egyre nagyobb szerepet játszik a porosz hadsereg újjászervezésében. 1809-től az erődítések felügyelője, majd a műszaki csapatok parancsnoka lesz. 1810-ben megbízták a sziléziai felkelő parasztok „lecsendesítésével", ezt a kényes feladatot sikeresen és a parasztság érdekeinek szem előtt tartásával oldja meg.

1809-ben a francia—osztrák háború úgy látszott meghozza a felszabadulás lehetőségeit Poroszország számára is. A reformpárt hívei — így Gneisenau is — az osztrákokkal való szövetséget sürgetik. Schill őrnagy még ennél is tovább ment, szabadcsapatot szervezett és saját kezdeményezésére felvette a harcot a franciák ellen. A túlnyomó erő azonban hamarosan leveri és Stralsundban kivégzik a porosz szabadsághőst. Az időpont még nem jött el Poroszország felszabadítására. Ausztria túlságosan gyenge volt ahhoz, hogy Napoleon hatalmával szemben megállhassa a helyét és Poroszország maga sem volt még abban az állapotban, hogy eredményesen meg tudott volna küzdeni Franciaországgal. A német nép még nem állott egységesen a Napoleon ellen küzdők táborában. Itt nem szabad egy tényt figyelem nélkül hagyni; bár Napoleon hadjáratai hódító jellegűek, végső fokon akadályozói Németország egységesítésének, a francia megszállás mégis bizonyos könnyítéseket jelentett a német nép számára is. A francia hadsereg ugyanis sokkal haladóbb, modernebb társadalmi rendet, reformokat hozott magával az elavult feudális német államokba. Ezekben az első években még a gazdasági nehézségek (blokád) sem éreztették annyira hatásukat, mint később. Napoleon sem kívánt még egyelőre túlságosan sok német segédcsapatot hódító hadjárataiban. Mindezek az ellentmondások csak később, különösen az 1812-es oroszországi hadjáratban csúcsosodtak ki. Ezért nem volt meg a lehetősége annak, hogy Németországot egységesen szembeállítsák a napoleoni hódító politikával.

Az osztrák háború győzelmes befejezése után Napoleon Poroszországban is „rendet" akart csinálni, és ezért arra kényszerítette a királyt, hogy száműzze a franciák ellenségeit. A legtöbben, így Stein és Clausewitz is Oroszországban keresett menedéket, amely mint a leghatalmasabb szárazföldi hatalom, egyedüli méltó ellenállása volt Franciaországnak.

Gneisenaunak is távoznia kell. Titkos diplomáciai küldetésben beutazza Angliát és a skandináv államokat. Meg akarja nyerni ezeket egy Franciaország elleni szövetség és egy európai partraszállás gondolatának. Ez a küldetése nem járt sikerrel, Napoleon ellenfelei még

[16] *Görlitz*: i. m. 1. táb.

nem merik megkockáztatni a kontinens elleni támadást. Poroszországba visszatérve a közügyektől távol, visszavonultan él. Anyagi nehézségei és személyes biztonságának hiánya állandóan súlyos helyzeteket teremtenek számára. Minden percben várja letartóztatását.

Időközben Napoleon felkészül legnagyobb méretű hódító hadjáratára Oroszország ellen. Európa csaknem minden népét összefogja óriási hadseregében. Poroszországnak is segédcsapatokat kellett adni a vállalkozáshoz. A porosz junkerek nagyrésze szívesen vette a hadjáratot, mert területi és egyéb nyereségekre akart szert tenni. Az igazi patrióták azonban — mint Gneisenau is jól látták, ha Napoleon győz, az utolsó remény is elvész Németország felszabadítására. Gneisenau is elhagyja Poroszországot és Kutuzov hadseregéhez csatlakozik. Tevékeny szerepet játszik az 1812-es honvédő háború haditerveinek kidolgozásában. Terve nem tökéletes, az oroszországi viszonyok hiányos ismerete következetében számos téves megállapításra jut. Így pl. a Düna vonalán akarta a francia hadsereget feltartóztatni, ami azonban az akkori erőviszonyok mellett lehetetlen feladat volt.

Oroszországot elhagyva Svédországba, majd ismét Angliába utazik, hogy szövetségeseket keressen, akik egyesült erővel Észak-Németországban partraszállnának és ezzel elvágnák Napoleon utánpótlási vonalait. Ez a terve is kudarcot vallott; sem az angolok, sem a svédek nem voltak hajlandók Napoleont a kontinensen megtámadni.

Az 1812-es honvédő háborúban az orosz nép döntő győzelmet aratott Napoleon hadserege felett. Ezzel teljesen megváltozott a nemzetközi helyzet is. Lehetségessé vált Németország felszabadítása és Napoleon teljes legyőzése is. Ezt a tényt még Yorck tábornok, a porosz reakció egyik tipikus képviselője is kénytelen volt elismerni, aki 1813 januárjában, mint az Oroszországban harcoló porosz hadtest parancsnoka, saját kezdeményezésére fegyverszünetet köt az oroszokkal. Kelet-Poroszország is felkel Napoleon ellen és nemsokára orosz és porosz csapatok együtt kelnek át a Visztulán. 1813 elején felvetődött egy, az oroszok oldalán harcoló, porosz légió felállítása is, ennek a vezetője Gneisenau lett volna. Ez a terv a körülmények másirányú változása következtében nem valósul meg.

Eljött az idő Németország felszabadítására. A porosz király és a feudális nemesség kénytelen engedni annak az egyre általánosabbá váló sürgetésnek, hogy fegyverrel szabadítsák meg az országot, a napoleoni iga alól. Gneisenau ismét katonai szolgálatba lép. Először a svédekkel együttműködő Észak-Németországban felállítandó hadtest parancsnokává szemelik ki, ez a hadtest azonban akkor még nem volt meg és később sem állították fel. Gneisenau ezt a megbízást nem fogadta el, helyette Blücher hadseregéhez került. Itt gyakorlatilag a vezérkari főnöki teendőket látta el, mivel Scharnhorst tulajdonképpen — ha nem is hivatalosan — hadügyminiszter szerepét töltötte be.

1813 ragyogó győzelmeinek tervét Scharnhorst és Gneisenau közösen dolgozta ki. Alapelvük a „megosztott felvonulás és egyesített csapás" napoleoni elve volt, melyet később Moltke is döntő sikerrel alkalmazott.

Az 1813-as hadtest részletes leírásával természetesen nem foglalkozhatunk. Gneisenau szerepléséről is csak egész röviden emlékezhetünk meg. Scharnhorst halála után (1813 június) Gneisenau veszi át a szerepét. Ő lesz a Napoleon elleni harc egyik fő mozgatóereje. Most végre olyan helyzetbe került, hogy képességei maradéktalanul érvényesülhettek. Blücher tábornok jó lovas tiszt, de elméletileg teljesen képzetlen katona volt, aki teljesen szabadkezet biztosított Gneisenau lángelméjének. Gneisenau taktikai és stratégiai elképzelései kora legmagasabb katonai színvonalán mozogtak. Ha nem is érte el Napoleon zsenialitását, ennek ellenére szívós, kitartó, alapos munkájával, széleskörű katonai ismereteivel gyakran sikerült Napoleon fölé kerekednie. Sokat tanult Napoleontól is. Sikeresen ismerte fel annak a napoleoni mondásnak lényegét, hogy „a háború alapelvei ugyanazok, mint az ostromé. A tüzet egy pontban kell koncentrálni és mihelyt az áttörés megvan, az egyensúly (az ellenségé) megtört és a többi már semmi."[17] Gneisenau helyesen ismerte fel a döntő ponton való támadás lényegét, ez különösen a lipcsei és a waterlooi csatáknál szembetűnő. Gneisenau Napoleon tanítványának bizonyult a döntés minden eszközzel való keresésében is. Ez különösen az 1814-es franciaországi hadjáratban mutatkozott meg, amikor szinte elsősorban az ő erélye és kitartása vette rá a habozó, bizonytalankodó uralkodókat, hogy hadseregeik keljenek át a Rajnán és törjenek be Franciaországba. A hadjárat, mint tudjuk, döntő sikert hozott, Napoleon vereséget szenvedett és trónját is elvesztette.

Döntő szerepet játszott Gneisenau Napoleon visszatérési kísérletének leverésében is. A waterlooi ütközetet nagyrészt az ő erélyes intézkedései nyerték meg. Bár a franciák Lignynél súlyosan megverték a porosz csapatokat, Gneisenau a visszavonulás irányát úgy szabta meg, hogy az közel legyen a Waterloonál állást foglaló angol csapatokhoz, és így a porosz csapatok a döntő pillanatban az erősen szorongatott Wellington segítségére mehettek. Az angol és porosz hadsereg együttműködése azután döntő győzelmet eredményezett.

A háború győzelmes befejezése nem oldotta meg a problémát. Gneisenau és a porosz hazafiak nagy része arra számított, hogy a király belátva az abszolút kormányforma tarthatatlanságát, alkotmányt fog adni népének. Ez azonban nem következett be, az 1815 utáni évek a „Szent Szövetség" korszaka a reakció győzelmét jelentette az európai politikában. Természetes, hogy ilyen körülmények között a „jakobinus" Gneisenaura már nem volt szükség. Igyekeztek az udvarból el-

[17] *Liddei Hart, B. H.:* A strategy of indirect approach. London 1946. 109. o.

távolítani, szavának már nem volt jelentősége. Az újonnan szerzett rajna-westfáliai terület katonai parancsnokává nevezték ki. Ez mintegy számüzetés volt Gneisenau számára. A porosz udvarban félig gúnyosan, félig félve Gneisenau koblenzi főhadiszállását „Wallenstein táborának" nevezték. Féltek attól, hogy ő is az uralkodó ellen támad. Ez a félelmük azonban alaptalan volt. Gneisenau nem volt forradalmár, nem akarta az államot fegyveres erővel megdönteni. Tettereje sem volt a régi. 1816-ban csalódott, megtört emberként befejezi aktív katonai szolgálatát. Jóllehet grófi címet kapott és 1825-ben — a waterlooi csata tizedik évfordulóján tárbornaggyá nevezeték ki, ez nem jelentette számára a teljes rehabilitálást. Életének hátralevő éveit sommerschenburgi birtokán töltötte. Utolsó éveiről nem sokat tudunk, több, inkább közvetett bizonyítékuk van arról, hogy kapcsolatot tartott fenn az orosz dekabrista mozgalommal. Nézetei egyébként is számos pontban megyeztek a dekabrista mozgalom nemesi forradalmárainak elveivel. Sem ő, sem ezek nem voltak forradalmárok a szó mai értelmében, nem ismerték a nép erejét, céljaik elérésében nem is támaszkodtak rá. Ez volt a fő oka annak, hogy Gneisenau életének utolsó éveiben magára maradt, elszigetelődött. Célja nem a királyság megdöntése, hanem ennek haladóbb polgári demokratikus alapra való helyezése volt.

1831-ben — utoljára ismét aktív szolgálatba lép. A lengyel felkelés, mely az oroszok ellen irányult, megmozgatta Poroszországot is. Gneisenaut nevezték ki a keleti határon felvonuló porosz hadsereg főparancsnokává. Vezérkari főnöke Clausewitz. Katonai beavatkozásra nem került sor, Gneisenau nem is sokáig viselte ezt a tisztséget: 1831 augusztus 23-án kolerajárvány áldozatául esett.

Gneisenau egyénisége mély benyomást tett kortársaira és az utókorra egyaránt. Gyors felfogóképessége, világos, tiszta ítélőképessége erős akarattal és viharosan heves vérmérséklettel párosult. Töretlen erélye minden nehézségen átsegítette. Meg volt benne a vezérkari tiszt „kötelező" szerénysége is. Nem az volt számra a fontos, hogy előtérbe kerüljön, hanem az, hogy az általa képviselt ügy diadalmaskodjék. Ezért vonul nyugodtan háttérbe pl. Blücherrel szemben is, aki pedig elismerte érdemeit. Amikor az oxfordi egyetem díszdoktorává választották, Blücher így szólt: „ha én doktor vagyok, akkor Gneisenau legalábbis patikus, ő készítette a porokat."[18]

Tehetsége elsősorban szervezőképességében nyilvánult meg, ő a modern vezérkari tiszt típusának egyik megtestesítője. Kitűnő stratégiai érzéke volt. Felvonulási tervei és ezek végrehajtásai is mintaszerűek. Mint hadvezér minden idegszálával a döntést kereste, mert kockáztatni, elgondolásai — pl. a bekerítés gyakori alkalmazása ma is

[18] Gneisenau. Neithardt von. Schriften von und über Geneisenau Berlin. 1954.

sok tanulságot rejtenek magukban nemcsak a hadtörténész, hanem a katona számára is. Legnagyobb hibája politikai tájékozatlanságában volt. Bár a reformok őszinte híve és jól látja azt, hogy Németország sorsa azon fordul meg, sikerül-e a polgári átalakulást végrehajtania, sokszor nem látja tisztán a feladatokat. Nem ismeri fel pl. azt, hogy 1812-ig nincs lehetőség Napoleon elleni sikeres fellépésre. Túlbecsülte a saját királyának és porosz nemességének reformszándékait is. Ez a tévedése később egész életére, s pályafutására visszahatott. Egyéni sége, bár lényegesen kisebb mértékben, magában hordozta a későbbi német katonák legnagyobb hibáját, politikai közömbösségét és az uralkodó rendszer iránti túlságos ragaszkodást is.

Gneisenau egyénisége, becsületes, kitartó ragaszkodása hazája és népe érdekeihez, bátor, tetterős szelleme kivívta magának nemcsak a kortársak, hanem az utókor elismerését is. Ezért méltán sorolhatjuk Gneisenaut nemcsak a német, hanem az egyetemes hadtörténelem kimagasló, követésre méltó alakjai közé.

Rázsó Gyula

VITA

1848 EGYES KÉRDÉSEI

*(Válasz Spira György viszontválaszára.)**

A Hadtörténelmi Közlemények 1955. évi 3—4. számában Spira György elvtárs az opponenseknek adott válaszomra viszontválaszt jelentetett meg „Népfelkelő és gerillaharcok Jellasics ellen 1848 őszén" című disszertációmmal kapcsolatban. Írásának részben örülök, részben azonban nem. Örülök, mert a történetírás területén hosszú esztendők óta jóformán ez az első eset, hogy a történelem egyes kérdéseiről vita folyik egy folyóirat hasábjain és meggyőződésem az, hogy az annyira nélkülözött viták közelebb viszik a történettudományt a történeti valóság igazi megismeréséhez. Spira utat törő bátorságának jelen terméke azonban bizonyos csalódást is okozott. Nem azt veszem zokon tőle, hogy újabb észrevételeit nem a nyilvános szóbeli vitán tette meg, hanem az ott lefolyt diszkusszióval egyidejűleg küldte a sajtógép alá. Nem is azt fájlalom — bár természetesen nem közömbösen hatott rám —, hogy fából vaskarikának bélyegzi érvelésemet; majd káros gondolatok hirdetésével, majd a kritikától való félelemmel vádol; végül az olvasó félrevezetését, sőt a történelem meghamisítását veti a szememre. A viszontválaszból az érintett kellemetlenül, hogy Spira a vitában olyan módszereket alkalmaz állításainak igazolására, amelyek az elmúlt esztendőkben történetírásunk fejlődésének legfőbb kerékkötői voltak, bőségesen kimerítik a dogmatizmus, sematizmus stb. fogalmát és éppen ezért már önmagukban is a történeti valóság elferdítésére vezethetnek. Ha tehát most szót emelek Spira megállapításai ellen, és az egyes kérdéseknél nem utolsósorban a módszerekkel szemben támasztok kifogást, erre nem a sértett fél önérzete, hanem a történeti igazságnak az a szenvedélyes keresése ösztönöz, amely mindenkit, akinek bármily kevés köze is van a történetírás művészetéhez, egyaránt kötelez.

A másodízben is kifogásolt kérdésekkel abban a sorrendben szeretnék foglalkozni, amilyen sorrendben Spira elvtárs kétségbe vonja vagy legalábbis vitatottá teszi megállapításaimat.

* A Hadtörténelmi Közlemények szerkesztőbizottsága ezzel a vitát a maga részéről lezártnak tekinti.

Először is a Kossuth Hírlapjában megjelenő, a parasztkérdéssel foglalkozó cikkek nyomán levont következtetéseimről van szó. Én abból a nézetből kiindulva, hogy e cikkek *Kossuth újságjának* vezércikkeiként láttak napvilágot, azt vallom, hogy Kossuth azonosította magát velük. Spira ezt tagadja azzal az indokolással, hogy „Kossuth tevékenységének iránya egyáltalán nem esett egybe a közölt cikkek vonalával" és ennek alapján az én állításomat a kossuthi parasztpolitika szépítgetésének kiáltja ki. Állítása azonban nem felel meg a valóságnak és így téves a belőle levont következtetés is. Mindenekelőtt én soha, egyetlen szóval sem mondtam, hogy Kossuth parasztpolitikája kielégítő és így minden tekintetben helyes lett volna. Sőt az opponenseknek adott válaszomban arra is rámutattam, hogy a parasztok ellen rendelt haditörvényszékek létrehozásában nem utolsósorban Kossuthot is felelősség terheli. (Erre a kérdésre egyébként a későbbiekben még visszatérek.) Másrészt azonban most is hangsúlyozni kívánom — és ebben Spira érvei ezideig cseppet sem ingattak meg — hogy Kossuth igenis többízben felemelte szavát 1848 nyarán és őszén a parasztság érdekében. Teszem ezt most is, mint disszertációmban is, annak erőteljes és egyidejű leszögezése mellett, hogy a kossuthi javaslatok „távol álltak a radikalizmus végső fokától". (1. 11. o.) Úgy érzem, hogy a Kossuth Hírlapjával kapcsolatban felhozott tények az állítás mindkét részét teljes mértékben igazolják. Mit javasolnak a fenti lap vezércikkei? A regálék kötelező megváltását, a zsellérek kármentesítés nélkül történő felszabadítását, a maradványföldek és üres telkek zsellér- vagy kisbirtokoskézre adását állami kárpótlás mellett. Mindez egyfelől a jobbágyfelszabadító törvények bizonyos továbbfejlesztését jelenti; de semmiképpen sem egyenértékű a parasztkérdés radikális megoldásával vagy akárcsak a baloldal ezirányú messzebbmenő javaslataival. És mit csinál Kossuth? Egyrészt már akkor megbélyegzi a paraszti helyzet alulról történő megjavítását célzó törekvéseket és mozgalmakat, éppúgy, mint a neve alatt megjelenő hírlap is. Másrészt szeptember 11-én — tehát még Jellasics támadásának hírülvétele *előtt* — maga jelenti ki, hogy a kármentesítéssel egyidejűleg törvényjavaslatot fog előterjeszteni „az úrbéreikkel nem egynemű", de hasonló nyomasztó természetű súlyos praestatioknak eltörlése iránt", szeptember 14-én elfogadtatja a képviselőházzal a nincsteleneknek kincstári földekre való telepítéséről beterjesztett javaslatot, a szőlődézsma körül folyó vitában pedig a baloldallal együtt veszi ostrom alá a képviselőházat a szőlődézsma eltörlése érdekében. Ha mindezekhez még azt is hozzávesszük, hogy Kossuth 1848 nyarán sehol sem foglalt állást a parasztkérdés további *törvényes úton* való rendezése ellen, viszont elvben már az ellenforradalom támadása *előtt* kiállt a paraszttörvények továbbfejlesztése *mellett*, a támadás bekövetkezésekor pedig *gyakorlatilag* is erre az útra lépett, joggal merül fel az a kérdés: van-e alapja Spira elvtársnak ama indokolatlan állítás védelmezésére, hogy Kossuth tevékenységének iránya nem esett egybe az idézett lap vo-

nalával? Hiszen a Kossuth Hírlapja sem valami nagyhorderejű javaslatokkal állt elő — amint a fentiek alapján ez világosan kiderül — csak olyanokkal, amelyekkel a személyesen Kossuthtól kiinduló javaslatok teljesen egyenértékűek. Az már azután más kérdés, hogy Kossuth miért nem tulajdonított a parasztkérdésnek olyan jelentőséget, amilyent szükséges lett volna és miért mereven és nemegyszer fenyegetően utasította vissza a parasztok fellépéseit a feudalizmus maradványai ellen. (Megjegyzem, hogy Kossuth a kérdéssel 1848 nyarán nem foglalkozott behatóbban, annak részben — persze hangsúlyozom: csak *részben* és nem alapvetően — az is oka volt, hogy a várható önvédelmi harc pénzügyi alapjainak megteremtése energiájának nagy részét lefoglalta.)

Spira elvtárs változatlanul kétségbe vonja bizonyos, a radikális lapokban napvilágot látott levelek paraszti eredetét is. Igaz, hogy saját bevallása szerint csak puszta *gyanút* és nem *tényeket* tud felhozni hitelességük ellen. Egyetlen érve abban merül ki, hogy stílusukat és hangjukat összeegyeztethetetlennek találja más parasztlevelekével, például — mondja Spira — azokéval, „amelyeket írójuk nevének és lakóhelyének pontos feltüntetésével a *Munkások Újsága* tett közzé sorozatosan". Vegyük a stílus és hang szempontjából vizsgálat alá az általam közölt parasztleveleket, amelyek a disszertáció 263—266. lapján találhatók. Az idézett *hat* parasztlevél közül *hármat* éppen a Munkások Újságából iktattam be a szövegbe; egy a Fejér megyei levéltár kéziratai közül való (ennek hitelességét remélem Spira sem vonja kétségbe), egyet a Nép Barátjából vettem át, amely alatt ott áll a beküldő neve és lakhelyének feltüntetése, tehát megvan az a kritérium, amelyet Spira a hitelesség bizonyítékának tart. (Megjegyzem, hogy én a név és cím pontos feltüntetését — Spirától eltérően — nem tartom a hitelesség perdöntő bizonyítékának, hiszen mi sem egyszerűbb, mint valamilyen, nemcsak az országban, hanem ugyanabban a faluban is tucatszámra található, általánosan elterjedt neveket jegyezni a kérdéses levelek alá.) A fennmaradó egyetlen levelet a Marczius Tizenötödike közli, tehát azoknak a baloldaliaknak a lapja, akik éppen Spira erre vonatkozó tanulmányának (Kossuth Emlékkönyv II. k.) tanúsága szerint az összekötő szerepét játszották Kossuth és a nép között. Ezért nem is értem, hogy Spira miért kételkedik annak lehetőségében, hogy a parasztok e laphoz is küldhettek be leveleket, ha már a Munkások Újságában közölt leveleket minden további nélkül hiteleseknek fogadjuk el. Én magam azt sem merném állítani, hogy a Munkások Újságának parasztleveleit többségükben a szó szoros értelmében parasztok írták, mert meggyőződésem az, hogy egyes kivételektől eltekintve, a parasztok felkérésére az íráshoz jobban értő emberek, elsősorban értelmiségiek vetették papírra azokat. Ebből viszont következik, hogy akkor a stílus és hang alapján nem is nagyon lehet az egyik levelet parasztinak, a másikat pedig értelmiséginek nevezni. De beszéljenek a tények. Olvassa el bárki Putnoki György neve alatt a Nép Barátjában közölt, Szabó György nevében

a Munkások Újságához beküldött, valamint a Márczius Tizenötödikében névtelenül megjelent leveleket disszertációm 263—265. lapjain. (Sajnos, a levelek szövegének ideiktatására nincs terem.) Ha nem elfogultan hasonlítja össze őket, akkor aligha talál köztük olyan stílusbeli és hangbeli különbséget, amely a levelek eredetét tekintve perdöntő momentum lehet. Mindent egybevéve tehát: vagy el kell vetnünk a parasztlevelek összehasonlíthatatlanul nagy többségét — függetlenül attól, hogy újságok hasábjain vagy levéltári forrásanyag formájában maradtak-e ránk — azon az alapon, hogy megformulázójuk *nem* a parasztok közül került ki, vagy pedig teljes joggal felhasználhatjuk őket történetírásunkban olyan megfontolásból kiindulva, hogy e levelek mégiscsak a parasztok felfogását, nézeteit, vágyait, álláspontját tükrözik, függetlenül attól, hogy megszövegezőjük milyen hangon és milyen stílusban dolgozta fel a gondolati tartalmat. Meggyőződésem szerint csak az utóbbi felfogásnak van létjogosultsága, mert ha nem ezt az utat járnánk, akkor — figyelembe véve, hogy egyfelől a parasztság nagy része az írás mesterségét csak a 19. század második felétől kezdve sajátította el, másfelől az előbbi ellenére még a közelmúlt évtizedekben is nagyon gyakran környezetének intelligenciájával iratta meg a maga kérvényeit és beadványait — olyan forrásanyagtól fosztanánk meg a történetírást, amely a parasztság igazi szemlélete és gondolkodása megismerésének szinte napjainkig a legmegbízhatóbb forrása. Vonatkozik ez a reformkor és a szabadságharc történetére is. Aki nem sajnálja a fáradságot a levéltárak ilyen irányú forráscsoportjainak áttanulmányozására, az nem egyszer találhat teljesen paraszti hangúnak tartott levelek végén olyan megjegyzést, amilyen például Bagamér (Bihar m.) parasztjainak 1848. december 27-én kelt kérvényén olvasható: „A folyamodók ellenállhatatlan sürgetésére megírta Fodor Ferenc jegyző" (Kossuth-Polizei-Akten 526).

A harmadik forráskritikai kérdés, amelyet Spira immár másodízben előhoz, az, hogy én foglyul ejtett horvátok nyilatkozatait használom fel Jellasics magyarellenes propagandája csődjének igazolására. Bevallom, én is hibás vagyok abban, hogy nem fordítva elég gondot ennek az először csak félmondatként odavetett megjegyzésnek a visszautasítására, újra alkalmat adtam nemcsak a vád felelevenítésére, de elmélyítésére is. Mi ebben a kérdésben az igazság? Amint ezt az opponenseknek adott válaszomban is elismertem, valóban kevesebbet törődtem a magyarellenes propagandának a horvát népre gyakorolt hatásával és — bár lényegében helyesen — mégis kissé egyoldalúan beszéltem e propaganda csődjéről. Csakhogy én e propaganda kudarcát egyetlen esetben sem *fogoly* horvátok nyilatkozataira alapoztam. Hivatkozom itt disszertációm 95—98. lapjaira, ahol részben arról írok, hogy Jellasics emberei, akiknek nagy részét kényszerrel hajtották a magyarországi hadjáratra, nem értették a harc célját, nem érezték annak igazságosságát és ez a körülmény a ferde ösztönök feléledéséhez adott tápot, részben pedig azt fejtegetem, hogy a

támadás bekövetkezése után az a felismerés, hogy a horvátok tekintélyes része csak *kényszernek* engedve indult meg Magyarország ellen, a báni sereg katonai értékének alábecsülését eredményezte. Mindezek dokumentálására egy sor adatot közlök, amelyek a fentieknek megfelelően valóban erőteljesen hangsúlyozzák a hadjárat kényszerű jellegét és nem egyszer a magyarellenesség *hiányáról* vallanak.

Csakhogy ezen idézetek egyike sem elfogott horvátoktól, hanem *magyar szemtanúktól*, megfigyelőktől, katonai és polgári vezetőktől származik. Egyetlen helyen iktattam disszertációm szövegébe fogoly horvátok nyilatkozatait: az ozorai események ismertetésénél. De bárki, aki elolvassa munkám erre vonatkozó 197—199. lapjait, meggyőződhetik arról, hogy e magyarbarát kijelentéseket eszem ágában sem volt a magyarok iránt érzett rokonszenv bizonyítékainak feltüntetni, ezt nemcsak hogy nem mondom, de jelen esetben még a megfogalmazás precízségének hiányát sem lehet szememre vetni. A fenti helyen egyszerűen csak elbeszélem, hogy miként zárult le az ozorai bekerítés utolsó aktusa és hogyan viselkedtek a póruljárt ellenség tisztjei és közkatonái. Jellemző, hogy ezt a szót: *horvát*, én magam e három oldalon egyetlen egyszer sem írom le, csupán a Honvédelmi Bizottmánynak abban az idézett rendeletében fordul elő, amely a horvát nemzettel való kibékülés megkönnyítése érdekében emberséges bánásmódot ír elő a foglyokkal szemben.

Mindezek után nem kétséges, hogy Spira elvtárs — enyhén szólva — nem a legkörültekintőbben jár el, mikor *meghatározott rendeltetésű* szövegekben, *más célzatú* állítások bizonyítékait akarja kimutatni, tehát *saját maga* felállít egy valóban tarthatatlan tételt, majd az *általa* konstruált tétel szerzőjének a vitapartnert kiáltja ki, utána pedig azt igyekszik az olvasó előtt bebizonyítani, hogy a tétel hamis! Úgy érzem, hogy ez a módszer csak a történetírás és a történeti kritika lejáratására, hitelük elveszejtésére alkalmas. Ezért éreztem szükségét annak, hogy hosszasabban foglalkozzam vele.

Így állunk Spira elvtárs forráskritikai észrevételeivel. De nézzük azokat a problémákat, amelyeket Spira a ténykérdések közé sorol. Itt van mindenekelőtt a Görgey-ügy, pontosabban az a kérdés, felhasználható-e Görgey egyéniségének bemutatásához az a tény, hogy 1848 októberében statáriális hadbíróságot hirdetett a hazaáruló Zichy Ödön uradalmában kárttevő volt jobbágyok ellen, vagy sem. Én ezzel kapcsolatban tagadó választ adtam és adok ma is, arra hivatkozva, hogy a fenti eljárás felhasználása Görgey igazi énjének jellemzéséhez helytelen lenne, mert sértené a történeti igazságot, hiszen Görgey ezesetben nem tett mást, mint pontosan végrehajtotta Kossuth ezirányú, szeptember 30-i utasítását; az, hogy ez az utasítás kedvezett Görgey nézeteinek, már más kérdés. Hivatkoztam arra is, hogy ezt az utasítást „majdnem teljes szövegében" közöltem a disszertáció 285. lapján. Spira ezzel kapcsolatban azt mondja, hogy a rendeletben egy árva szó sincs arról, hogy Kossuth utasította volna

Görgeyt haditörvényszék felállítására a jobbágyfelszabadítás továbbfejlesztése érdekében földesuraikkal szembeforduló volt jobbágyok ellen, hanem az úton levő Duna-Tisza közti népfelkelők ellen hatalmazta fel statárium tartására a fegyelem megőrzése érdekében, ha az élelemhiány miatt netán fosztogatásra vetemednének. Idézi Görgeyt, aki, minthogy „a grófnak volt jobbágyai sok mindenféle kárt tesznek az uradalomban". „főleg az utóbbi harácsolásoknak véget vetendő" hirdette ki a hadi statáriumot. Megállapítja Spira: „a jogos kritika elfogadásától való félelem" késztetett engem arra, hogy Görgey jellemzésének kérdésében a fentebb vázolt álláspontot foglaljam el és az késztetett arra is, hogy a citált rendeletről úgy emlékezzem meg, mint amelynek nem teljes szövegét közöltem a disszertációban, holott csak a megszólítást, dátumot és aláírást hagytam el belőle. Végül még azt a kijelentést is megkockáztatja: *ekkor* (48 őszén — kiemelés Spirától) még semmi jele sem volt látható annak, hogy Kossuth később keményen fog fellépni a parasztmozgalmakkal szemben. (Hadtört. Közl. 1955. 3—4. sz. 377—378. o)

Ahány megállapítás, annyi tévedés, és így nem meglepő, hogy torz a belőle levont következtetés is. Nem kívánok most arról szólni, amit szakemberek amúgy is tudnak, hogy t. i., ha egy aktát nem első betűjétől az utolsóig közölnek, akkor szó sem lehet *teljes szövegű* publikációról, hanem csupán a tényekkel szeretnék foglalkozni. Kossuth e rendeletben valóban a népfelkelők rakoncátlankodásai megszüntetése érdekében utasította Görgeyt, hogy „a közbátorságot biztosítani teljes erejéből igyekezzék" és a tetteseket „katonai törvényszék egész szigorával büntesse". Én ennek az ellenkezőjét nem is állítottam soha. Csakhogy 1. e rendelet nemcsak a Duna—Tisza-köz népfelkelőire, hanem az összes, Görgey parancsnoksága alatt álló népfelkelőikre vonatkozott; 2. Kálóz parasztjai, mint népfelkelők, az adott időben Görgey vezénylete alá tartoztak; 3. kicsapongásaikat a népfelkelésből hazatérve követték el és Kossuth e rendelete különös gonddal emelte ki a *hazatérő* felkelőkre való ügyelés szükségességét; 4. a kálóziak rendbontása kettős jellegű volt: egyrészt valóban fosztogatták az uradalom ingó tulajdonát és ezzel — függetlenül attól, hogy milyen jellegű magántulajdonról volt szó — kimerítették a „vagyonbátorság megháborításának" ismérvét: másrészt fát hordtak néhai Zichy Ödön erdeiből és behajtották oda állataikat. Ez utóbbit esetleg lehet úgy tekinteni, mint kísérletet a jobbágyfelszabadítás továbbfejlesztésére. Csakhogy a kálózi uradalom, mint hazaáruló elkobzott vagyona, a kérdéses időben már országos zár alatt volt. Az pedig egy pillanatig sem lehet vitás, hogy országos zár alatt lévő javak pusztítása vagy fosztogatása mindenképpen a „közbátorság háborítása" fogalma alá esik. Ennélfogva Görgey a haditörvényszék felállítását a legnyugodtabb lélekkel indokolhatta Kossuth idézett, személy szerint neki küldött rendeletével.

Ez azonban nem minden. Kossuth mint országos teljhatalmú biztos már szeptember 25-én rendeletet adott ki a népfelkelésre felhívott tör-

vényhatóságok polgári és katonai parancsnokainak, — amelyet Kecskemét biztosaihoz aposztrofálva részleteiben közlök a disszertáció 284. lapján — és ebben leszögezte, hogy „míg a népfelkelés tart, az illető vidék ostromállapotra van helyezve" és „a közbátorságnak háborítása haditörvény szigorú büntetése alá helyeztetik", Kálózon pedig az adott időben még tartott a népfelkelés. Ime, egy újabb rendelet, mely Görgeyt a fenti eljárásra nemcsak felhatalmazta, hanem egyenesen utasította. Saját szavai szerint is elsősorban a „harácsolásoknak" akart véget vetni, nem pedig kifejezett parasztmozgalomnak. Egyébként a parasztmozgalmak megfékezése is egyenesen kötelessége volt Görgeynek. Amint ezt Spira elvtárs is nagyon jól tudja, 1848 májusában több megyére, majd június 12-én az ország egész területére kötelező hatállyal jelent meg a belügyminiszter rendelete, amely elsősorban a paraszt és nemzetiségi mozgalmak megtorlására statáriumot hirdetett. A rendelet bezáró része minden félreértés elkerülése végett külön kiemeli, hogy ez az intézkedés mindaddig érvényben marad, míg azt a kormány újabb rendelettel vissza nem vonja. Ilyen visszavonásról nincs tudomásunk, tehát a rendelet még az őszi népfelkelés napjaiban is változatlan erővel állt fenn. Minthogy azonban a népfelkelési törvényhatóságokat ostromállapotba helyezték, e törvényhatóságokban — a fennálló szabályok értelmében — a polgári bíráskodást felfüggesztették, a statáriális ügyeket pedig a haditörvényszék hatáskörébe utalták. Görgeynek tehát az esetleges parasztmozgalmakkal szemben is kötelessége volt hadbírósági eljárást lefolytatni. Ítéljenek hát a tények: bizonyítéka-e az Görgey népellenes jellemének, ha *háromszoros* utasításra haditörvényszéket hirdet egy nem is kifejezetten a jobbágyfelszabadítás továbbvitelét célzó esettel kapcsolatban? (Megjegyzem, hogy Kálózon a haditörvényszéki eljárás véghezvitelére nem is került sor.)

Végül még két kiegészítés. 1. Távol áll tőlem annak helytelenítése, hogy az ostromállapot alatt Magyarország vezetői keményen léptek fel minden olyan kísérlettel szemben, amely az *adott* időben elterelhette volna a figyelmet a legfontosabb kérdésről: az önvédelmi harcról, és amely esetleges anarchia felidézésével csökkenthette volna az ellenforradalom ellenében védekező ország erejét. Így tehát a *népfelkelés tartama alatt helyes és jogos volt* mindenfajta „rendbontás" megfékezése, függetlenül attól, hogy ki adott rá parancsot és ki hajtotta azt végre, még abban az esetben is, ha egyébként jogos paraszti igények kielégítését célzó kísérletről volt szó. 2. Nem tükrözi a valóságot Spira azon megállapítása, hogy Kossuth *ekkor* még nem lépett fel keményen a parasztmozgalmakkal szemben. Amilyen egyoldalú az a tétel, hogy Kossuth nem törődött a parasztkérdés rendezésével, ugyanolyan merev a fentebbi is. A valóság az, hogy míg Kossuthot egyfelől, bár nem kellő mértékben, de mégis foglalkoztatta a parasztkérdés, másfelől ezt a *törvényhozás* útján kívánta előbbrevinni és elítélte a parasztok másirányú, tettleges kezdeményezéseit. (Utóbbira: elég csak utalni arra, hogy ő is tagja volt a statáriumot hir-

dető kormánynak.) 1848 őszén annyiban módosult a helyzet, hogy az önvédelem kérdése, amelynek Kossuth addig is alárendelte a parasztok ügyét, minden addiginál élesebben került előtérbe. Ez a magyarázata annak, hogy Kossuth mind az egyik, mind a másik fél irányában óvakodott a kérdést kiélezni és ezért minden alkalommal egyszerre és egybekapcsolva vetette fel a függőben maradt parasztkérdés és nemesi kármentesítés rendezését.

Spirának Pázmándy megítélésére vonatkozó megállapításai, pontosabban a megállapítás indoklásának módja, iskolapéldája lehetne annak, hogyan *nem* szabad történelmet írni. Mi a különbség az általam rajzolt és a Spira által vallott Pázmándy-kép között? Röviden az, hogy Spira Pázmándyt kezdettől a forradalom deszignált árulójának tartja, olyan kapitulánsnak, aki szinte csak az alkalmat várja, hogy nyíltan szembefordulhasson a szabadságharccal. Én viszont Pázmándyban az ingadozó középnemesség jobbszárnyának a képviselőjét látom, aki egyre kevésbé tud lépést tartani a forradalom radikalizálódásával és akit e radikalizálódási folyamat, a szabadságharcban felmerülő problémák és éles fordulatok könnyűszerrel a kapituláció útjára sodorhatnak és sodornak is. Vagyis Spira Pázmándyja kezdettől potenciális ellenforradalmár, csakhogy a meglévő viszonyok folytán kénytelen takargatni ellenforradalmiságát. Az én Pázmándym pedig származásánál, társadalmi és gazdasági helyzeténél, politikai múltjánál és elképzeléseinél fogva ellentmondásokkal teli középnemes, aki nem törekszik a régi rend visszaállítására, de fél a forradalom továbbfejlesztésétől is. A fentiek következtében aggodalommal szemléli az eseményeket, amelyek mindkét lehetőséget mind élesebben állítják előtérbe; amikor pedig úgy látja, hogy nincs többé harmadik út, hanem a választás csak az ellenforradalomnak való behódolás és a forradalom továbbvitele közt lehetséges, akkor odahagyja a forradalom táborát. Az én Pázmándym tehát az események hatására fejlődő, illetőleg visszafejlődő és nem sematikus egyéniség. Szerintem Pázmándy 1848 október elején aggodalmaskodó, de még nem egyértelműen kapituláns politikus.

Spira ezen állítás *ellenkezőjének* bebizonyítására megengedhetetlen, megtévesztő, az adatokat eltorzító módszert használ. Mindenekelőtt azt mondja, hogy válaszomban elismertem: „Pázmándy nem csupán a lajtai táborba érkezése után helyezkedett kapituláns álláspontra, hanem már korábban is volt benne — mint más képviselőkben is — bizonyos aggodalmaskodás". Különös dolog, ha egy történész összekeveri az „aggodalmaskodás" és a „kapituláns álláspont" fogalmát. De ez hagyján. Spira Pázmándy kapituláns magatartását ebből az időből származó megnyilvánulásaiból akarja kiolvasni. Az eljárás önmagában helyes, de hogy Spira e megnyilatkozásokból ki is hallja — amint mondja — „az árulás hangját", az már megdöbbentő, mert nem hiszem, hogy e hangot bármely más történész hallaná. Spira ama tétel igazolására, hogy Pázmándy már Pestről a táborba küldött leveleiben kapituláns állásponton volt, Páz-

mándy október 7-én kelt levelét választja ki, nyilván azon meggondolás alapján, hogy a levél szövege a legeklatánsabb bizonyítéka Pázmándy áruló mivoltának. Idézi is az e célra legmegfelelőbb részeket: „a fő sereggel tovább nyomulni nem lehet. Győr körül kellene valahol alkalmas positiót vennetek... Csak most ne dosponáljatok". (Hadtört. Közl. 1955. 3—4 sz. 379. o.) Ebből vonja le a következtetést: íme, Pázmándy nem Jellasics üldözésére hívja fel a magyar sereget, hanem ellenkezőleg! Ezt még megtoldia azzal, hogy az áruló Pázmándy tette mindezt „egyenes ellentétben az országgyűlés által ugyanaznap hozott határozattal".

Aki nem ismeri a tényeket, azt Spira logikus okfejtése megtévesztheti. A történeti igazság azonban szót kér. Kezdem azzal, hogy Spira szövegéből úgy tűnik ki, mintha a képviselőház *október 7-én* Jellasics üldözésére hozott volna határozatot. Az igazság pedig az, hogy a nemzetgyűlés e nap az október 3-i, a házat eloszlató királyi parancs törvénytelenségét, Récsey vád alá helyezését mondta ki és érvénytelennek nyilvánította Jellasics *kinevezését.* Jellasics üldözésének szükségességét Kossuth *október 8-án* jelentette ki és a ház *október 10-én* hozott elsőízben határozatot arról, hogy szükség esetén Ausztriába is nyomuljon be a magyar sereg Jellasics után. Pázmándy pedig ekkor már nem is volt a fővárosban, hiszen *október 9-én* este a táborba érkezett. Továbbmenve: Pázmándy az október 7-i levelet nem magánemberként írta, hanem a képviselőház megbízásából, mint annak elnöke. A benne foglalt utasítások nem az ő személyes javaslatai voltak! E megállapítás nem logikai következtetéseken alapul, hanem *ezt maga, a Spira által az árulás bizonyítékának tartott levél szövege perdöntően igazolja.* Pázmándy e levélben beszámol arról, hogy a Pestre érkező hírek szerint Bécsből katonaságot küldenek Pozsonyba Jellasics megsegítésére, aki tehát valószínűleg átmegy seregével Pozsony irányába és ezzel a háborút a Duna balpartjára teszi át. (Megjegyzem: e hírek *igazak* voltak, hiszen, mint ismeretes, a fenti terv kivitelezését valóban csak az október 6-i bécsi felkelés gátolta meg, amelyről Pázmándy levelének keltekor Pesten még senkinek sem volt tudomása.) Ez esetben pedig a magyar seregnek valóban elővigyázatosnak kellett lennie, nehogy a Duna balpartján esetleg új támadás indulhasson meg Komárom irányába. Így született meg az a gondolat, hogy a magyar fősereg egyelőre ne menjen tovább. De e javaslatot *nem Pázmándy* találta ki. Idézem a Spira által bizonyítékként citált levélnek azt a mondatát, amelynek első részét Spira tendenciózusan — sajnos ezt kell mondanom, mert ekkora figyelmetlenséget olyan képzett történésznél, mint Spira nem lehet feltételezni — elhallgatott: „Akár mint legyen a dolog, *a választmány abban állapodott meg* (kiemelés tőlem — V. J.), hogy a fő sereggel tovább nyomulni nem lehet. Győr körül kellene valahol alkalmas positiót vennetek". (Vö. Kossuth Összes Munkái XIII. Bp. 1952, 119. o.)

Azt hiszem, ezek után világos a dolog: *a választmány*, azaz a Honvédelmi *Bizottmány* határozta el, hogy a fősereg egyelőre ne nyomuljon tovább! Pázmándy, aki a tábor biztosával, Csányival, hivatali állásánál fogva hivatalosan levelezett, csak a Honvédelmi Bizottmány álláspontját tolmácsolta. A Honvédelmi Bizottmány legnagyobb jóhiszeműséggel hozott — hiszen nem tudhatta, hogy a körülmények időközben az október 6-i bécsi felkelés következtében megváltoztak — határozatából tehát Spira elvtárs személy szerint Pázmándy árulását hallja ki! Ha egy történész nem ismerve valamennyi lényeges tényt és így azok összefüggéseit, helytelen következtetésre jut, az megbocsátható, hiszen ez majdnem mindenkivel előfordul. De az mindenképpen elítélendő, ha valaki összefüggéseikből tudatosan és önkényesen kiragadott tények csoportosításával, helyükről kiszaggatott — nem is idézetekkel, hanem idézet-részekkel vezeti félre az olvasót. Spira elvtársnak Pázmándy árulására vonatkozóan pedig a fenti idézet volt a legkomolyabb bizonyítéka az én álláspontom ellen, mert Pázmándy egyéb leveleiből még ilyen fokú aggodalmaskodást sem lehet kiolvasni. Ezek után azt hiszem, az olvasó láthatja, hogy a tárgyalt kérdésben ki foglal helyesebben állást.

Spira kitart amellett, hogy Lamberg felkoncolásának híre, amennyiben ez a tisztikar egésze előtt ismeretessé válik a pákozdi csata küszöbén, nem okoz semmiféle krízist a tisztek körében és elveti az én véleményemet, amely szerint az a körülmény, hogy a tisztek jelentős része nem értesült a pesti népítéletről, az adott órában a csata szempontjából kedvező volt. Spira ezt írja: „Vizsgáljuk meg azonban közelebbről Varga *forrásait*" és ezek után *egyetlen egyet:* Zambelly Lajos emlékiratait valóban idézi az általam használt sok más forrás közül. Zambelly szerint Lamberg megölése leverőleg hatott a rendes seregek, főleg a Sándor huszárok körében és „kevés híjja volt annak, hogy a haza ügyét oda nem hagyják, de szerencsére akkor érkezett az értesítés, hogy Jellachich támad: néhány ágyúlövés is hallatszott, s erre megfeledkeztünk mindenről, az általános óhaj csak az volt, hogy mielőbb lássuk az ellenséget". (Zámbelly Lajos: Emlékiratok 1848—49-ből, Hazánk, XI. 176. l.) Ezután Spira azt a következtetést vonja le, hogy ha a Lamberg sorsa iránt egyáltalán nem közömbös Sándor-ezred tisztikarának ilyen volt a magatartása, ez önmagában is halomra dönti az én nézetemet a tisztikar *lehetséges* magatartásával kapcsolatban.

Én őszintén szólva ezt a halomra döntést nem érzem. Zámbelly szövegében is benne van: *szerencse,* hogy Jellasics támadott, és nyilván azért szerencse, mert nem volt idő a helyzet elmérgesedésére. Minthogy a tisztek nagy része nem tudott a pesti eseményről, azoknak a tiszteknek a magatartása, akik arról tudomást szereztek, elszigetelt maradt és így természetes, hogy a csata kezdetén a kisebbség a közhangulattal nem mert szembeszállni. Hogy azonban világosabb legyen az események összefüg-

gése, mélyebben kell megvizsgálni, hogy mi történt a táborban a csatát megelőző napon.

Batthyány miniszterelnök 28-án a táborba ment, hogy ott az újonnan kinevezett Lamberggel találkozzék. Még ugyanaznap megérkeztek utána a Ház által kiküldött biztosok is a nemzetgyűlés azon határozatával, amely Lamberg kinevezését törvénytelennek bélyegezte és eltiltotta a neki való engedelmeskedést. Batthyány felvette a harcot ez utóbbi határozat kihirdetése ellen, majd annak érdekében, hogy a Ház rendelkezésével szemben a tisztikar ismerje el Lamberg kinevezését, haditanácsot hivatott egybe. E sukorói haditanácsban játszódott le az ismert heves összetűzés egyfelől Batthyány és a volt császári tisztek, másfelől a biztosok és a Perczelhez hasonló politikai beállítottságú tisztek között. Amint ez tudott dolog, az utóbbiak csupán annyit voltak képesek elérni, hogy a magyar sereg *támadás esetén* védekezzen Jellasiccsal szemben, de ugyanakkor a haditanács többsége, a ház határozatának publikálását elvetve, Lamberg kinevezésének elismerése *mellett* foglalt állást. A tanács után a miniszterelnök a tisztek egy részével éppen a nyéki vendéglőben vacsorázott, mikor egy futár hírt hozott Lamberg sorsáról." A szörnyű hírre nagy kavarodás támadt. Heves vita Perczellel, aki a Ház határozata publikálását most újra sürgetni kezdené, de hiába". (Károlyi Árpád: Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre, I. Bp., 1932. 94—95. o.) Vagyis mi történt? Az új fordulat felfokozta mindkét fél tevékenységét: Perczelék valóban szárnyakat kaptak, de szót emeltek a császári tisztek is. Az utóbbiakat csak az némította el, hogy Perczel fogságra vetést helyezett nekik kilátásba. (Kászonyi Dániel: Gróf Lamberg és a pákozdi csata, Pesti Hírlap 1881. okt. 1.)

De vajon, ha Perczelék úgy látták, hogy a pesti események híre nem veszélyezteti a sereg egységét és ütőképességét, miért nem terjesztették el a táborban, hogy miként végzett a nép Lamberggel, hiszen másnap fél 10 óráig — a támadás megindulásáig — erre lett volna idejük? Pedig nemcsak a Sándor-ezredben nem tudták ezt másnap 8 óráig, amikoris az ezred két tisztje közvetlenül Pestről hozta meg a hírt, amint ezt Zámbelly emlékirata, ez a Spira által „kétségtelenül hitelt érdemlő tudósítás"-nak nevezett forrás bizonyítja. Nem tudott erről a nemzetőrök jelentős része sem, amint ezt Ivánka őrnagy emlékiratai igazolják. (Vö. Négy havi szolgálatom a magyar hadseregben . . . Bp. 1881. 17—18. o.) A magyarázat kézenfekvő: a forradalmi érzelmű tisztek is joggal féltek most, e kritikus órákban az előző napi események után a tisztikar meghasonlásától. A Sándor-ezred esetében a félelem még a közkatonákkal kapcsolatban is indokolt volt, hiszen a pesti fordulatot ismerő Mack, miután Lamberg sorsáról a fenti ezred tudomást szerzett, a huszárokhoz ment és azzal a túlzó agitációval igyekezett őket Schweidel segítségével a maradásra rábeszélni, hogy Lamberg „hazaáruló, s ha ki láb alól el nem tétetik, Budavárát bezárja, Pestet összelöveti, a hozzánk jött császári katonákat pedig mind

felakasztatja". (Rosty Zsigmond: Jellacsicsali csatározások, Honvédek Könyve, Pest 1861. I., 62—63. o.) Minthogy pedig a túlerőben lévő ellenséggel szemben minden egyes fő sokat számít, rendkívül fontos volt, hogy a sereget semmi se zavarja meg. Ezért írhatta fenti munkájában Ivánka, hogy „a hír nem tudása az első ütközet előtt és alatt valódi szerencse", ezért tartja Zámbelly is „szerencsének", hogy megindult Jellasics támadása, mert nem volt idő a hír elterjedésére és ezzel a helyzet elmérgesedésére és ezért tartok ki én is eredeti álláspontom mellett.

A tisztázandó elvi kérdések sorában Spira elvtárs azt a problémát tárgyalja először, hogy beszélhetünk-e az 1848-as forradalom előtt a parasztság felbomlásáról, azaz megindult-e ez a bomlási folyamat, vagy sem. Ő ezt tagadja abból kiindulva, hogy „A parasztság felbomlása kifejezést az irodalom eddig annak a folyamatnak a megjelölésére használta, amely a feudális keretek szétzúzása után az egységes parasztságot közvetlenül ellentétes osztályokra, falusi burzsoáziára és falusi proletáriátusra szakítja, ennek a folyamatnak a polgári forradalom előtt lejátszódó előzményét, a parasztság egyre fokozódó rétegeződését, a parasztságon belüli vagyoni és érdekkülönbségek létrejöttét és megerősödését pedig a parasztság differenciálódásának nevezte." Elismeri, hogy 1848 előtt is megfigyelhető Magyarországon az úrbéres parasztnak úrbéres paraszt által történő kizsákmányolása, de — mondja Spira — minthogy a főellentét ekkor a parasztság és a földesúri osztály között áll fenn, tehát a parasztság még nem hasadt szét ellentétes osztályokra, nem beszélhetünk a parasztság ellentétes osztályokra bomlásáról, ennek következtében mindaz, ami 1848 előtt történt, pontosan belefér a parasztság differenciálódásának fogalmába. Aki ezt nem fogadja el, az elmossa azt az ugrásszerű minőségi változást, amelyet a forradalom idézett elő. (Hadtört. Köz. 1955. 3—4. sz, 380. o.)

Érdemes e nemegy pontján skolasztikus, egészében pedig dogmatikus gondolatmenetet vizsgálat tárgyává tenni. Nem kívánom most azt elemezni, hogy a történetírás valóban Spira megfogalmazása szerint használta-e a felbomlás és differenciálódás fogalmát, de arra rá kell mutatni, hogy az ő megfogalmazása nem fogadható el. Nem fogadható el azért, mert noha helyesen tekinti a differenciálódást a felbomlás polgári forradalom előtt lejátszódó előzményének, megfogalmazásában mégis behúnyja szemét az előtt a tény előtt, hogy 1848 előtt nemcsak a parasztság egyre fokozódó rétegeződése, a parasztságon belüli vagyoni és érdekkülönbségek létrejötte és megerősödése figyelhető meg, hanem — bár természetesen nem általánosan, — az úrbéres paraszt úrbéres paraszt által történő kizsákmányolásának mind állandóbbá válása is. Olyan kizsákmányolási viszony fennállása két paraszt csoport között, amely már nem úrbéres jellegű, ha e kizsákmányolás nem esetleges, semmiképpen sem fér bele a *differenciálódás* fogalmába, hanem a *felbomlás* kategóriájába tartozik. Minthogy ez a jelenség 1848 előtt a parasztság egyes rétegeit tekintve

megvan, nem hiszem, hogy kételkedni lehetne a bomlási folyamatnak már a polgári forradalom előtt kezdődő megindulásában. Ebből pedig következik az is, hogy a felbomlásnak az a meghatározása, amely a felbomlás fogalmának használatát csak a „feudális keretek szétzúzását" követő időre korlátozza, nem lehet helyes, ha a felbomlás folyamatának leglényegesebb eleme: a kizsákmányolási viszony állandósága már a polgári forradalom *előtt* a feudális keretek *között* is megtalálható. (Gondoljunk csak az angol parasztság felbomlásának tényeire a forradalmat megelőző időszakban.) Ezen nem változtat az a tény, hogy a forradalom előtt a fő ellentét a jobbágyok és földesurak ellentéte. Nem változtat már csak azért sem, mert még a forradalom után is tekintélyes ideig ez marad Magyarországon a főellentét. Azt, hogy megvan-e a felbomlási folyamat vagy nincs, az dönti el, hogy állandó-e a kizsákmányolási viszony két csoport között.

Spira azonban következetesen összekever két dolgot: magát a bomlási folyamatot, tehát a kizsákmányolási viszony mind jobban *állandóvá válását*, valamint e folyamat eredményét: a kizsákmányolási viszony *általánossá válását*, azaz két antagonisztikus, egymással szembenálló osztály létrejöttét. Ezért nem is meglepő, hogy ő felbomlásnak azt tekinti, mikor a kizsákmányolási viszony paraszt és paraszt között már a parasztság egészét tekintve fennáll, pedig ebben az esetben már a *felbomlott* parasztságról van szó, míg az előbbi esetben a parasztság *bomlásáról*. (Félreértés ne essék: a bomlási folyamat nem fejeződik be akkor sem, mikor a parasztság már valóban ellentétes osztályokra esett szét, hiszen a közbülső rétegek mind a kizsákmányolók, de méginkább a kizsákmányoltak sorait egyre szaporítják.) Az a körülmény, hogy Spira nem érzékeli a kettő közti, tehát a bomlási folyamat és a bomlás eredménye közti különbséget, vezeti őt, olyan következtetésre, hogy a bomlási folyamat elismerése 1848 előtt nem más, mint annak tagadása, hogy a forradalom ugrásszerű minőségi változást idéz elő. Valójában éppen ellenkezőleg: a bomlás elismerése inkább egyenesen *aláhúzza* a forradalom minőségi változást hozó következményét. Miért? Azért, mert napnál világosabb, hogy hiába indul meg a bomlási folyamat már a feudalizmus keretei között, jóval a forradalom előtt, ez a folyamat éppen a feudális viszonyok következtében, a földesúri kizsákmányolás meglétének következtében a polgári forradalomig nem haladhat annyira előre, hogy a parasztság antagonisztikus osztályokra szakadását eredményezze, mert ehhez a mindkét felet egyaránt érintő feudális kizsákmányolási viszony felszámolása kell, ezt pedig a *forradalom* végzi el.

Abban a kérdésben, hogy mit adott a forradalom a földnélküli parasztoknak, Spira elvtárs saját elismerése szerint nincs nagy különbség az ő és az én véleményem között, mégis szükségét érzi annak, — és tegyük hozzá: helyesen — hogy minden pontatlanság ellen fellépjen. E törekvéstől vezérelve térek vissza én is erre a problémára, és igyekszem rész-

ben az én első válaszomban elhangzott, részben pedig a Spira elvtárs viszontválaszában jelentkező téves nézeteket korrigálni. Hol követtem el én a hibát? Azt bizonyítottam, hogy a márciustól szeptemberig terjedő időszak túlságosan rövid volt ahhoz, hogy a zsellérek a napszámbérek megjavulásában március eredményét ismerjék el. Ezen állítás bizonyítása mellett, amelyet továbbra is változatlanul vallok, egyrészt kisebb mértékűnek becsültem a napszám *általános* — tehát nem a zsellérséget legközvetlenebbül érintő *kézinapszámbér* — emelkedését a ténylegesnél, másrészt azon tényezők felsorolása közben, amelyek korlátozták a munkaerő árának növekedését, nem ügyeltem annak megmutatására, hogy az ország egyik vagy másik vidékén melyik hatott közülük és a tényezők együttes felsorolása ugyancsak az általános napszámbér-emelkedés bizonyos lekicsinyléséhez vezetett. Ezt kénytelen vagyok töredelmesen bevallani.

Ugyanakkor továbbra is — adatokra támaszkodva — állítom, hogy a bérmunkaviszonyok megjavulása a *kézinapszám területén* lényegesen kisebb arányú volt az általánosnál. Tessék ennek ellenőrzése céljából átnézni a családi levéltárak 1848-as anyagát, a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány iratait, a Belügyminisztérium Közösen Kezelt aktáit, valamint a Földművelésügyi Minisztérium megfelelő osztályainak adatait. Azok a panaszok, amelyek a napszám emelkedése miatt futnak be, döntő többségükben nem a kézzel ellátható, — itt talán csupán a szőlőművelés kivétel egyes területeken, — hanem a *csak* igaerővel végezhető munkákkal kapcsolatosak. A számszerűen közölt adatok ugyancsak erről vallanak. (Félreértés elkerülése végett: ezzel nem tagadom azt, amit feljebb már elmondtam, hogy a kézinapszám ára is nőtt.) Általában sem a volt telkesek, sem a zsellérek esetében nem az a főprobléma, hogy túlságosan magas bért követelnek, hanem az, hogy hajdani uraik iránt érzett gyűlöletből, meg attól félve, hogy munkájukat restanciában lévő robotként számolják el — restancia úgyszólván minden faluban található — egyáltalán nem hajlandók munkát vállalni. Nem lehet véletlennek tekinteni, hogy sem Spira Századokban megjelent tanulmánya, sem Szántó Imre munkája, amelyekre pedig Spira hivatkozik, 1848 márciusa és szeptembere — tehát a népfelkelés meghirdetése — között *egyetlen* olyan *konkrét* adatot sem tudnak felhozni, amely a *földnélküli* parasztok munkaviszonyainak javulásáról számolna be, ami persze nem jelenti azt, hogy ilyen nem volt. Adataik vagy későbbi időre vonatkoznak, vagy olyan esetekre, amelyekben nem kifejezetten zsellérek játszanak szerepet. Azt, hogy a majorsági földek bizonyos hányadát a földesurak kénytelenek részesbérletbe adni, ugyancsak nem lehet a földtelenek munkaviszonyai megjavulásának tekinteni, mint ezt Spira állítja, mert a földnélküli parasztok, akik nem rendelkeztek a föld megmunkálásához szükséges felszereléssel (nemcsak igavonóról van szó!), ezt a lehetőséget nem tudták kihasználni. Mindezek együttvéve mégiscsak azt a nézetet igazolják, hogy a zselléreknek a haza védelmében felmutatott aktivitása aligha táplálkozik a napszámbérek

megjavulásából. — Ezzel kapcsolatban még csak annyit, hogy az 1848 előtti alföldi munkaerőkereslet meglétét nem egyes műveknek, hanem maguknak a *tényeknek* hitelt adva állapítom meg, arra hivatkozva, hogy más vidékieknek alkalmazását a mezőgazdasági területeken nem lehet egyoldalúan a munkabérek letörése eszközének tekinteni. (Hadtört. Közl. 1955. 3—4. sz. 365. o.), amiben benne van az is, hogy az utóbbi tendenciát sem tagadom.

Azzal kapcsolatban, hogy a magyar politikai élet augusztustól kezdődő és a szeptemberi fordulatot megelőző baloldali irányú fejlődése hogyan hatott a bécsi ellenforradalomra, már előbbi válaszomban elmondtam a véleményemet. Most csak azért térek rá vissza, mert Spira elvtárs erről vallott nézeteimet olyanoknak nevezi, amelyek elvileg károsak lehetnek, mert az olvasóban a Batthyány-kormány komromisszumos politikája igazolásának gondolatát ültethetik el. Én viszont az ő álláspontjában a sematikus történetszemlélet maradványát látom. A történelem eseményei azt tanúsítják, hogy a megrendített, de meg nem semmisített elnyomó hatalmat a forradalmi vagy akárcsak radikális erők előretörése mindig félelemmel, aggodalommal tölti el. Ez a félelem — a nevezett erők előretörésének *mértékétől függően* — a reakcióban kétféle hatást válthat ki: vagy visszahúzódásra kényszeríti, vagy pedig még erősebb aktivitásra ösztönzi a haladás híveinek visszaszorítása, illetőleg megsemmisítése érdekében. Nem hiszem azonban, hogy az utóbbi esetben bárki is azt gondolná: a haladó erők tevékenysége az alapoka a reakció ellenforradalmi kísérleteinek. Ugyanakkor, aki tagadja azt, hogy a haladás táborának növekedése, vagy a haladó erők radikalizálódása bizonyos körülmények között nem sietteti az ellenforradalom restaurációs kísérleteit, az nem helyesen fogja fel a történelmi folyamat egészét és elvileg is vét, mert a haladó erőknek azt hirdeti, hogy ne számoljanak erősödésüknek a reakció oldalán kiváltott hatásával. Így volt ez 1848-ban is: nem a magyar politikai élet balratolódása idézte elő az ellenforradalmat (ezt soha nem állítottam), de abban az irányban igenis hatott a reakcióra, hogy még a forradalmi elemek felülkerekedése előtt siessen leverni az esetleg továbbterjedhető mozgalmat.

Az utolsó kérdés: a középnemesség magatartásának, politikájának, szerepének fejlődése, illetőleg visszafejlődése a szabadságharc alatt. A problematikának külön tanulmányt kellene szentelni, ha valaki minden részletében megnyugtató módon kívánná megoldani. Egy azonban a nagy vonalak alapján is világos: a középnemesség döntő többsége 1848 tavaszától kezdve a forradalom eredményeit, azok radikális továbbfejlesztése helyett, konszolidálni akarja. 1848 szeptemberében az ellenforradalom támadása ezt az osztályt arra kényszeríti, hogy necsak a forradalom konszolidálásával, hanem az elért vívmányok megvédésével is tőrődjön, sőt belemenjen egyes újabb engedményekbe is, amelyeket úgy tekint, mint a márciusi törvények megoltalmazásának eszközeit és feltételeit az ellen-

forradalom kísérletei ellenében. Minthogy lényegében március elfogadásának alapján áll, visszautasító álláspontot foglal el mind annak ellenzői, mind annak továbbfejlesztőivel szemben. Szeptemberben a reakciót látja veszedelmesebbnek és ezért még engedmények árán is inkább a továbbfejlesztőkkel fog kezet. Novemberre, — decemberre azonban kézenfekvővé kezd válni, hogy az ellenforradalom megsemmisítése nem sikerült. A kérdés most már úgy kezd felmerülni: vagy a végsőkig tartó harchoz szükséges erőforrások megnyitása a belső radikalizálódás elmélyítésével az ellenség teljes szétzúzása érdekében, vagy a forradalom továbbfejlesztése *nélkül* védekezni Ausztria ellenében és így kísérelni meg *48-as alapon* kompromisszumot létrehozni Béccsel. Az én állításom az, hogy 1848 novemberétől a nemesség mind nagyobb része lépett az utóbbi útra és — ha kisebb-nagyobb kitérőkkel és eltolódásokkal is — ki is tartott rajta azzal az illúziórikus gondolattal, amelynek elhibázottságát csak a cári intervenció bizonyította be neki, hogy Ausztria *hajlandó* a kompromisszumra. A szeptemberi fordulat jelentőségét egyáltalán nem kicsinylem le, hiszem ettől kezdve vált a nemesség *egésze* előtt világossá, hogy csak harcolva van esély március fenntartására. A békepárt pedig, amely a középnemesség valódi gondolkodását a legpregnánsabban képviselte, ha akadt is nemegy a hozzá tartozók közül, aki a feltétlen behódolásnál kötött ki, egészében harcolni akart a *kompromisszumért* és nem igaz az, amit Spira állít, hogy igazi célja „a feltétel nélküli fegyverletétel" volt. A forradalmi vezetők eltávolításának gondolatához sem a „feltétlen kapituláció" vágya vitte el, hanem a belső radikalizálódás meggátlására való törekvés mellett az, hogy bennük látta a kompromisszum akadályait. A békepárt objektíve azért töltött be ellenforradalmi szerepet, mert nem értette meg a megegyezés lehetetlenségét — pedig az lehetetlen volt — és a megegyezésre törekedve bénította, sőt nemegyszer megbénította azok tevékenységét, akik azt tartották, hogy a kompromisszum útja járhatatlan, hogy a végsőkig való kitartással nagyobb lehetőség nyílik egyfelől március megvédésére, másfelől 1848 továbbfejlesztésére.

Világos tehát: a leglényegesebb különbség Spira és az én nézetem között az, hogy ő mást ért békepárti álláspont alatt, mint én. Ebből azután természetszerűleg következik, hogy összekeveri a békepárti gondolat kialakulásának folyamatát e gondolat kevésbé burkolt tettekben való megnyilvánulásaival (megjegyzem Andics Erzsébet december—januárban látja a fordulatot a középnemesség magatartásában) és jut arra a következtetésre, hogy a középnemesség és a nép szövetségének felbomlása, a békepárti álláspont kialakulása 1849 március—áprilisában következett be. Ez az álláspont — bármennyire is elterjedt egy bizonyos tanulmány nyomán — tarthatatlan. A Zichy-gyémántok ügyén kívül, amely az egykori baloldal széthullásának *utolsó* aktusát jelentette, Spira elvtárs egyetlen tényt sem tud arra vonatkozóan felmutatni, hogy *ekkor* történt meg a középnemesség és a baloldal, valamint a középnemesség és a nép szövetségének fel-

bomlása. Sőt: március végén — április elején az általános jobboldali fejlődésen *belül* egyenesen *kitérővel* találkozunk. Gondoljunk csak a középnemesség egy részét és a volt baloldalt egyesítő és ezidőben létrejövő Radical Párt megalakulására. A megelőző hónapokban viszont az események egész sora nemcsak a kompromisszumos gondolat kialakulásáról, hanem tettekben való mind nyíltabb megmutatkozásáról is vall. Nem kívánok itt most a középnemességnek az országgyűlésen részt nem vevő rétegeivel foglalkozni — pedig feltétlenül érdemes lenne, — hanem csak magukkal a nemzetgyűlési képviselőkkel. Vajon megmagyarázható lenne-e a kompromisszumos álláspont erősödése nélkül az, hogy a békepárt vezetői decemberben még Pesten — hangsúlyozom: a forradalmi nép nyomása alatt levő Pesten — ismét megkezdik az Ullmann-házi összejöveteleket? Megérthető lenne-e enélkül az, hogy Batthyány miniszterelnök vitát tud előidézni a Debrecenbe való költözés ellen, még akkor is, ha javaslatát a nemzetgyűlés a házat körülfogó tömegtől sarokbaszorítva elveti? Igaz, hogy az országgyűlés január 13-án elhatározta: utolsó csepp vérig harcolni fog, de — és ezt nem lehet mellékesnek tekinteni — a képviselők nagy részének távollétében, akik pedig többségükben a kompromisszum álláspontján voltak és még így is csak óriási vita után. És vajon nem a középnemességnek a kompromisszum mellett való mind erőteljesebb felsorakozását igazolják azok a heves harcok, amelyek februártól kezdve Debrecenben lefolytak? Mindezeket részletesebben is lehetne elemezni. De a fentiekből is kiderül, hogy a középnemességnek mint *osztálynak* mind inkább ez lett a jelszava: „Védekezni — a kompromisszumért" és ez az álláspont nem 1849 március—áprilisában alakult ki, hanem ezt az álláspontot a középnemesség mind nagyobb része 1848 őszének végétől — telének kezdetétől folyamatosan tette magáévá.

Ilyen hosszadalmas válaszra az az aggodalom késztetett, hogy Spira nagyon logikus érvelése könnyen megtéveszthet az olvasót. Ezért a történeti igazság érdekében kénytelen voltam több állítását részletesebb vizsgálat alá venni és megmutatni azt, hogy ha valaki helytelen történetírói módszereket alkalmaz, mennyire a történeti valóságot eltorzító — bár tetszetős — képalkotáshoz jut el. Spira válaszom sok más kérdésére nem tért ki olyan megokolással, hogy az olvasóra bízza annak eldöntését: kinek van igaza. Ezekkel én sem foglalkozom abból kiindulva, hogy mind ezekről, mind az újabban vitatott kérdésekről a *tények* eldöntötték és ezek alapján az olvasók is valóban eldönthetik, hogy hol az igazság. Ez a körülmény pedig felment a vita továbbfolytatása alól.

Varga János

SZEMLE

ESZE TAMÁS:

KURUC VITÉZEK FOLYAMODVÁNYAI 1703—1710.

Esze Tamás most megjelent forráskiadványa, a kuruckor eddig kellően nem értékelt anyagcsoportjának egy részét gyűjtötte egybe. Noha ezek a folyamodványok már Thaly Kálmán előtt ismeretesek voltak, ő egyáltalában nem tartotta fontosnak, hogy bővebben foglalkozzék velük. Ha kuriózumképpen közölt is egy-két folyamodványt, mint például a Törökországból hazatért kuruc hadakét, ezt nem azért tette, hogy a bújdosó jobbágykatonák hangját megszólaltassa, hanem mint írta: „az utolsó Orlay báró gyászos végzete emlékezetéért és arra néminémű világot derítendő". Igazságtalanok lennénk azonban, ha ezt állítanánk, hogy csak Thaly nem ismerte fel, illetve nem akarta felismerni e forráscsoport fontosságát, a gyakran idézett romantikus-nacionalista hőskultuszának megfelelően. Volt ugyanis olyan vélemény, hogy „E folyamodványok kiadására nincs szükség, az instantiák az élet nyomorúságos oldalait tükrözik, lelkesítő elemeket nem tartalmaznak. Ha rámutatnak a kuruc szabadságharcot belülről feszítő osztályharcra, Rákóczinak a jobbágykérdésben való ingadozására, ez a körülmény méginkább indokolja, hogy kiadásuktól eltekintsünk. — Nem lehet célunk Rákóczi alakjának kisebbítése és az osztályharc ábrázolása éppen a jubileumi évben. Feladatunk lelkesíteni".

E véleményt nem tekinthetjük másnak, mint üres okoskodásnak és a lakkozott történetírás mindenáron való érvényesítésének. Nagyon helyes volt erre vonatkozóan Esze Tamás válasza. „Tudományos módszerrel a történeti igazság ábrázolására kell törekednünk, mert csak az igazságnak van nevelő ereje". Ezzel a véleménnyel értek teljesen egyet és nem osztom azt a nézetét sem, amely azt hangoztatta, hogy jubileumi évben nem szerencsés ilyen tárgyú forráskiadványt kiadni. Nem nézhetjük a történetírást és a történeti forráskiadványokat görögtüzes lelkesedés fényénél, mert mihelyt a görögtűz kialszik, koromsötétség borul a tájra. Nem tartom helyesnek az ilyen ellenvetéseket chronológiailag sem, hiszen a jubileumi kiadványok úgyis késéssel jelennek meg, ami esetleg, mint a jelen esetben is, kitesz vagy 3 évet.

A kiadványban lévő folyamodványok számos szempontból szolgáltatnak érdekes adatokat. A tájékoztatást nagyon megkönnyíti az értékes és

részletes bevezetés. Mivel azonban csak három kérdéscsoporttal foglalkozik, a negyediket a közvetlen hadtörténeti részt, az egyes ütközetek és csaták lefolyására vonatkozó adatok taglalását mellőzi, szükségesnek tartom megjegyezni, hogy erre vonatkozóan is értékes anyagot találunk a folyamodványokban. Különösen sok számú folyamodvány vonatkozik a szabadságharc legnagyobb csatáira, a koroncóira, nagyszombatira, pudmericire, zsibóira, trencsénire és romhányira. Természetesen azt nem várhatjuk, hogy az egyszerű jobbágykatona a csata lefolyásáról, vagy főbb mozzanatairól tájékoztasson bennünket, de több más kérdésre választ kapunk. Így például, hogy milyen ezred vagy ezredek vettek részt az ütközetben, milyen néven szerepelt a csata a katonák száján, volt-e sok sebesült és fogoly, hogyan estek a kurucok fogságba, hol raboskodtak az elfogottak, milyen súlyos sebeket kaptak és milyen fegyver okozta azt stb.

Egyes olyan ütközetekről is tudomást szerezhetünk a folyamodványokból, amelyek ezidáig nem voltak ismeretesek, ilyen például a gáborjáni harc. Feltűnnek a különböző várak nevei is, amelyek alatt súlyos harcokat vívtak a kurucok, mint Szatmár, Várad, Kassa, Zólyom, Trencsén, Nyitra stb. Egyes vitézek egyéni hőstetteiket írják le folyamodványukban. Szalay Ferenc palotás hadnagy Szeged, 1704. évi ostroma idején levágott egy Dugalyi Arany Basa nevű rácot és egy forgó tarackot hozott ki a vállán, Nagyszombatnál levágta Heister íródeákját, Zsibónál három kompánia hajdúsággal háromszor vert vissza hét zászlóalja ráczot. Esztergomnál részt vett az akna visszavételében, és akkor súlyosan meg is sebesült. Mojszén László főhadnagy a labancérzelmű kibédi Dósák kibédi tornyát vette be ostrommal, és Jósika Dániel mellé adott vitézeivel 25 németet fogott el Beszterce alatt. Mindez élénken cáfolja, hogy a folyamodványokból csupán lehangoló képet nyerünk. Mindamellett nagyon helyes lett volna, ha a közvitézek folyamodványai mellett nagyobb számban veszi fel az összeállító a középső katonai vezetés rétegének, az ezredeseknek és brigadérosoknak a folyamodványait néhány keveset mondó vagy ugyanazt ismétlő instantia helyett. Vannak ugyan ilyen folyamodványok is, mint például Kajdi ezredes folyamodványa, de ezek száma csekély. Pedig lett volna köztük érdekes. Így például Szentmarjai Ferenc ezredes leírja, hogy a terebesi pálos klastromból lőttek a kurucokra, és több katonát meg is sebesítettek, mire „felindulván a gyalogság, ők is erőszakosan rajok mentenek sokaknak javaiban praedát is hántanak". Rákóczi válaszában leszögezte, „ha comperiáltatni fog, hogy a terebessi Klastromban akkor tájban lévő páterek, vagy egyebek is a haza szabadsága mellett előre föl költ vitézlő rendhez puskáztanak vagy egyébb hostilitást mutattanak, a kár vallott személyek a mirajtok eset annak tulajdonítsák". Kár, hogy ez az érdekes folyamodvány kimaradt a sorozatból. Hasonlóan be lehetett volna venni az összeállításba néhány más folyamodványt is, mint a kuruc mozgalmakban évtizedekig szerepet játszott

Radics brigadérosét, Varró Mátyását, aki bátor fellépésével elősegítette Szepesvár elfoglalását és még néhány másat. Turkoly Sámuel Ocskay tisztje volt, midőn az ezredével együtt átpártolt a császáriakhoz. Amikor bűnbocsánathirdető pátenst bocsátottak ki az Ocskay ezredbeliek részére, Turkoly ismét visszatért a kurucokhoz. Mivel ügye nem volt világos, börtönbe vetették, és kiszabadulásáért folyamodott. Több ilyen különböző tárgyú folyamodvánnyal színesebbé lehetett volna tenni az összképet.

Persze a kiadott folyamodványok is a szabadságharc életének számos fontos mozzanatát örökítik meg. Néha a harcok vérzivatarai között idilli képpel is találkozunk. Vajda János csupán a nyeregfőben általhozott leánykájával jött át a kuruc táborba és állt be Eszterházy Antal ezredébe. Folyamodványában leánykája eltartására kért 10 forintot a fejedelemtől, amit meg is kapott. Kevésbé idilli dolgokról ír Horcsányi János egri lakos folyamodványában, midőn panaszt emel Muzár francia kapitány ellen, aki feleségét „férfiú ruhában öltöztetvén, az maga sátrában eliktatta és mindezideig is — Istentudgya holl — lappangtattya".

A bevezetésben jelzett három fő kérdéscsoportra tiszta és világos képet kapunk már a bevezetésből, az egyes folyamodványok pedig részleteiben mutatják be a jobbágykatonák helyzetét, a kuruc hadsereg kialakulásának mozzanatait, valamint a háború áldozatainak sorsát. Igazolják a folyamodványok a szegény legények panaszát némelyik nemesi kapitányuk ellen. „Kapitányuraknak elől kéne menni, de megszokták hátra ő magokat vonni". A gáborjáni ütközetben Debreczeni Kulcsár István és sok más közvitéz súlyosan megsebesült a harcban, ellenben Ilosvay Imre kapitány „nem csak megsem állott az ellenség ellen, de maga alább is az ellenség elől megszaladott." A tájékozódást nagyon megkönnyítik a folyamodványok elein lévő regesták, amelyek lehetővé teszik, hogy az anyag könnyen áttekinthetővé váljék. Fontos tájékozódási alapot nyújtanak a jegyzetek is, amelyekből számos apró adatot tudunk meg a folyamodványokban szereplő személyekről, az ott leírt eseményekről, bizonyos mértékben azokon túlmutatóan. Ugyanakkor a jegyzetek nem kielégítőek minden tekintetben, mert a szereplő személyek életéről nyújtott tájékoztatás a folyamodvány időpontjával általában megszakad, ami zavarólag hat. Különösen fontos lett volna a szereplők szatmári béke utáni állásfoglalásának bemutatása. Erre legalább röviden utalni kellett volna. Így Kajdi Istvánnál meg lehetett volna említeni, hogy 1711 után hosszú ideig beregi alispán volt. Azoknál, akik a szatmári békét aláírták, ezt a tényt lehetett volna megírni. A jegyzetek így annak ellenére, hogy számos fogódzót nyújtanak a folyamodványokban közöltekhez, nem tudják teljessé tenni a képet.

Az általános jegyzetek is nagy jelentőségűek. Segítségükkel az olvasó könnyen tájékozódhat a korabeli kifejezésekben és formulákban. Rákóczi kancelláriai és udvari tisztviselőinek jegyzéke pedig megismertet azokkal, akik a folyamodványokat a fejedelem mellett ellenjegyezték. A kancel-

láriai titkárok névsorából azonban kimaradt Krucsay István neve, noha Krucsay nem csak a titkos kancelláriának, hanem később a lengyelországi kuruc emigrációnak is egyik vezető tagja volt. Igen helyeselhető, hogy II. Rákóczi Ferenc tartózkodási és tábor helyeinek névsorát is megtaláljuk az általános jegyzetek között. Ez az eddigi összeállításoknál részletesebb, és a kutatások jelenlegi állását figyelembevéve készült, teljesnek azonban még ez sem mondható. Ennek okát azonban abban kereshetjük, hogy egyes esetekben a források gyérszavúakká válnak, sőt megszakadnak. Így például nem lehet pontosan megállapítani Rákóczi 1704 júliusi bácskai hadjáratának táborhelyeit. Néhány szót kell még szólnom a kötet végére illesztett fényképmásolatokról. Többi forráskiadványaink is élhetnének ezzel az ábrázolási móddal. Idáig nagyon lebecsültük az illusztrációk jelentőségét. Újabban megjelent feldolgozásokban és forráskiadványokban a legritkább esetben találunk korabeli képet, metszetet avagy iratfacsimilét. Jelen esetben a kötet végére helyezett fényképmásolatok nagyon jó záróakkordot jelentenek és az amúgy is kedvező összbenyomást csak még erőteljesebbé teszik.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a „Kuruc vitézek folyamodványai" című forráskiadvány nagy nyeresége történetírásunknak. Nem csak azért, mert új, eddig figyelembe nem vett forráscsoportot találunk benne, hanem azért is, mert jegyzetei és általános jegyzetei részben új anyagot tárnak föl, technikai kivitelezése is jónak mondható. A nagy szorgalommal és komoly apparátussal összeállított munkát haszonnal forgathatjuk.

Gottreich László

ZBORNIK DOKUMENATA I PODATAKA O NARODNOOSLOBODILACKOM RATU JUGOSLOVENSKIH NARODA

A JUGOSZLÁV NÉPEK NÉPFELSZABADÍTÓ HÁBORÚJÁRA VONATKOZÓ DOKUMENTUMOK ÉS ADATOK GYŰJTEMÉNYE

A Jugoszláv Hadsereg Hadtörténelmi Intézetének kiadása, Belgrád, 1949.

Ma már aligha lehet kétségbevonni azt a nagy szerepet amelyet a partizánmozgalmak játszottak a második világháború történetében. A szovjet, jugoszláv és francia partizánok hősies harca Európában, a távolkeleti partizánok japánellenes küzdelmei beszédesen bizonyítják a partizánmozgalmak jelentőségét, s egyben azt is, hogy tanulmányozásukkal foglalkoznunk kell.

Az európai partizánmozgalmak között az egyik legtekintélyesebb helyet a jugoszláv népek felszabadító harca foglalja el. E ténynek igen alapos okai vannak. Alig néhány hónappal azután, hogy a burzsoá Jugoszlávia vezető politikai és katonai köreinek árulása folytán a fasisztáknak pár nap alatt sikerült teljes egészében megszállniok az országot, a Jugoszláv Kommunista Párt vezetésével Jugoszlávia népei felkeltek s fegyveres harcot indítottak a betolakodó hódítók ellen. Ez a harc rövidesen olyan méreteket öltött, hogy komolyan veszélyeztette nemcsak az országot megszállva tartó fasiszta katonai erők létét, hanem az olaszországi és görögországi utánpótlás útvonalait is. Ám hiába próbálták a fasiszták 1941—1944 között *hét* nagy offenzívában, egyre nagyobb tüzérségi, páncélos és légi erők bevetésével, német és olasz hadosztályok mozgósításával, az összes jugoszláviai quisling-csapatok: usztasák, csetnikek, Nédics és Ljotics hívei támogatásával megsemmisíteni a partizáncsapatokat. A népfelszabadító mozgalom egyre nőtt és erősödött és a kezdetben még néha elszigetelten működő partizáncsapatok hamarosan már egy egész Jugoszláviára kiterjedő közös főparancsnokság irányításával, komoly regurális hadsereg színvonalán végzik nagyszabású hadműveleteiket a fasiszta erők ellen.

Ez a tény már önmagában is elég volna, hogy bizonyítsa a jugoszláv népfelszabadító mozgalomnak a többi európai partizánmozgalom-

tól elütő, sajátos jellegét. Bármennyire nagy volt is arányaiban a szovjet partizánmozgalom, tevékenysége elsősorban mégis csak hírszerzésre, felderítésre, szabotázs- és diverzánsakciók lebonyolítására irányult, s önálló nagyobbszabású *katonai* hadműveleteket csak kivételes esetben hajtott végre az ellenséges területen (és ez is volt a feladata; a katonai hadműveletek a reguláris Vörös Hadsereg hatáskörébe tartoztak). A francia, cseh és a többi nyugati partizánmozgalmakat döntően az illegális földalatti tevékenység jellemezte. A bolgár partizánok ténykedése csak a háború utolsó szakaszában vett nagyobb lendületet. Egyedül a jugoszláv partizánmozgalomnak volt Európában elsősorban és döntően katonai jellege s egyedül ez a mozgalom volt képes a fasiszta hátországban önálló, nagy hadműveleteket végezni, több hadosztálynyi német és olasz erőt lekötni, és sikeresen felvenni velük a harcot.

Ám a jugoszláv népfelszabadító mozgalomnak a katonai jelleg mellett (és részben ebből kifolyólag) volt még egy másik sajátos jellemvonása is: saját forradalmi államiság, államapparátus, gazdasági és közélet kialakítása a mozgalom fejlődése folyamán. Ahhoz, hogy a népfelszabadító hadsereg óriási katonai sikereit elérhesse, bázisra, hátországra, ellátásra volt szüksége. Hadműveletei során a népfelszabadító hadsereg jelentős területeket szabadított fel vagy tartott ellenőrzés alatt (1942 után a felszabadított terület, hozzávetőlegesen, soha nem volt kisebb Jugoszlávia egész területének 30—40 százalékánál!), s ezeken a területeken a párt azonnal megszervezte az államigazgatási funkciót betöltő népbizottságokat, s ezeken keresztül a hadsereg és a polgári lakosság céljait szolgáló termelést is. A felszabadított területekre támaszkodva, ez az államapparátus, a párttal és a népfelszabadító hadsereggel együtt, kiterjesztette tevékenységét az ellenőrzött és a fasiszták által megszállt területekre is. Micsoda erőt jelentett és mekkora jelentőségű volt ez az állam az államban, azt legjobban az olyan tények bizonyítják, mint pl. az, hogy 1941-ben a szerbiai partizáncsapatokat saját uzsicei fegyvergyáruk látja el puskával és tölténnyel, vagy hogy 1942 tavaszán, a legnagyobb német sikerek idején, a fasiszta megszállás alatt levő Ljubljanában (Leibach) több mint százoldalas, térképekkel illusztrált harcászati szabályzat jelenik meg partizánparancsnokok számára, vagy hogy 1943 végén Boszniában egész Jugoszlávia területéről küldöttek gyűlnek össze kongresszusra, amelyen megfosztják az áruló királyi kormányt a legitimitástól, ideiglenes, kommunista vezetés alatt álló új kormány alakul, új alkotmánytervezetet fogadnak el, meghatározzák a fasizmus elleni harc további feladatait. És mindezt a hitleri új Európa kellős közepén.

Szükséges volt mindezt előre bocsátani, hogy felfoghassuk ennek a mozgalomnak történelmi jelentőségét, s nem utolsósorban érdekességét is, amelyet a kutató számára nyújt. Ez a harc a maga idejében, s közvetlenül a második világháború után, nem is kerülte el a

világ közvéleményének figyelmét. Tito marsallnak 1943-ban angol és francia nyelven megjelent rövid, tájékoztató jellegű brosúrája óta („A leigázott Jugoszlávia népeinek harca"), amelyben a gyáván megfutamodott emigráns királyi kormány rágalmaival szemben helyes megvilágításba helyezte a kérdést, különösen a király exponensének, Mihajlovics Drázsának áruló politikáját, mind Jugoszláviában, mind pedig külföldön számos publikáció, cikk, könyv, tanulmány jelent meg a jugoszláv népfelszabadító mozgalom politikai és katonai történetéről: e harc vezetőinek, különösen Tito és Kardelj elvtársaknak a háború alatt és után tartott beszédei és értékelései, hazai és külföldi részvevők és szemtanúk visszaemlékezései, okmányok közlése, népszerűsítő művek stb. De bármennyire is jelentősek voltak ezek a művek az általános tájékozódás szempontjából, a tudományos történetkutatás szempontjából mégsem elégítették ki az igényeket: ezek alapján nem vált lehetővé a népfelszabadító mozgalom egészének sokoldalú, részletekbe menő tanulmányozása, kutatása.

Ezt a hiányt kívánta pótolni a Jugoszláv Hadsereg Hadtörténelmi Intézete, amikor 1949-ben megindította a jugoszláv népfelszabadító harc dokumentumainak és a rávonatkozó adatoknak folyamatos közzétételét (Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilackom ratu jugoslovenskih naroda. — A jugoszláv népek népfelszabadító háborúja vonatkozó okmányok és adatok gyűjteménye, Belgrád, 1949; — a továbbiakban mint Zbornik említjük). És hogy milyen eredménnyel, azt legjobban a kezünkben levő 53 vaskos kötet tanúsítja.

A tudományos kutatásnak fentemlített követelményein kívül a Zbornik megindítását más társadalmi és katonai igények is szükségessé tették. A mai jugoszláv hadsereg csak igen kis területen (főként a katonai terminológia és egyes alaki sajátságok területén) örököse a régi jugoszláv hadseregnek. Új, fiatal hadsereg ez, amely elődök nélkül, különösebb harci tapasztalatok nélkül, pusztán az éppen felmerülő konkrét szükség hatására alakult ki és fejlődött hadsereggé a felszabadító harcok folyamán. A harc megindulásakor kádereinek zöme (a viszonylag kisszámú volt spanyolországi harcos és az ugyancsak kevésszámú régi tiszti káder és főleg altiszti káder kivételével) nem rendelkezett nagyobb katonai tapasztalatokkal. A jelenlegi jugoszláv hadsereg az új káderek neveléséhez szükséges tradiciót és tapasztalatokat tehát szinte kizárólagosan csak a népfelszabadító harcból meríthetni; ez pedig az okmányanyag széleskörű publikálása nélkül nem lehetséges. De a katonai nevelés szempontján kívül az okmánygyűjtemény közzétételében egy másik, aktuális politikai szempont is közrejátszott. A Tájékoztató Iroda ismeretes határozata után a Jugoszlávia ellen indított támadások egyik felülete éppen a jugoszláv népfelszabadító mozgalom volt. Meg kellett tehát mutatni a harc igazi jelentőségét, meg kellett védeni a népfelszabadító mozgalmat minden gyanúsí-

tás és vád ellen. S ennek egyik legjobb eszköze éppen az okmányok publikálása lehetett.

Elsősorban e két tényezőnek köszönhető, hogy a Zbornik kiadása ilyen hihetetlenül gyors ütemben és ilyen nagy arányokban történt, annak ellenére, hogy a munka folyamán felmerült nehézségek sokkal nagyobbak voltak, mint az okmánypublikációknál általában. A népfelszabadító harc kibontakozásának körülményei ugyanis nem nagyon kedveztek az adminisztrációs, archiválís tevékenységnek. A harc kezdetén ugyanis, káderek és megfelelő utasítások hiányában, csak akkor vetettek bármit is papirra, amikor erre égető szükség volt, minden különösebb formaság, sablon betartása nélkül. Az illegális harc viszonyai megkövetelték a konspirációt, ami különleges rejtjelek, rövidítések alkalmazását vonta maga után. Az iratok gyakran olyan személyektől származnak, akik nem rendelkeztek az íráshoz megfelelő gyakorlattal, előképzettséggel. A sokszorosító eszközök gyakran igen kezdetlegesek voltak, rossz volt a festék, az indigó, papir, gépszalag, írógép vagy sokszorosítógép stb., ami szintén rontotta az írás minőségét, az archiva tartósságát. Amellett, a harci események alakulása folytán sok irattárat, nehogy az ellenség kezébe kerüljön, igen gyakran el kellett ásni, s a nedvesség komoly károkat tett az iratokban. Nem nehéz elképzelni, hogy ilyen körülmények között mekkora nehézséggel kellett megküzdeni az okmánykritikának, míg az iratok hitelességét megállapította, a bennük levő rövidítéseket, rejtjeleket stb. megfejtette.

Az ilyenirányú technikai nehézségek mellett azonban a munka folyamán meg kellett küzdeni egy másik nehézséggel is. Annak ellenére, hogy a népfelszabadító harc annyira nem kedvezett az okmányok fennmaradásának, hogy egész irattárak vesztek el, vagy semmisültek meg, hogy a harc egyes fázisaiban és egyes területeken (pl. Szlovéniában) konspriációs okok miatt nem is vezettek írásos nyilvántartást és ügyvitelt, mégis — s ez önmagában is jellemző a mozgalom méreteire — csak a jugoszláv Hadtörténelmi Intézet levéltárában mintegy 110 000 iratot tartanak nyilván, nem beszélve a JUKSz Központi Bizottsága Történeti Osztálya levéltárának igen gazdag anyagáról, valamint más, helyi jellegű levéltáraknak a jugoszláv népfelszabadító harcra vonatkozó, szintén tetemes anyagáról. Áttekinteni ezt az anyagot, összeegyeztetni, kritikusan egybevetni, kiválogatni nem kis feladat, s e feladat eddigi végrehajtása a jugoszláv Hadtörténelmi Intézet jó munkáját és szervezetét dicséri.

Milyen is hát maga a kiadvány, amelyről szó van? Említettük, hogy a Zbornik kiadásának megindítását történelemtudományi, hadtörténeti, katonai nevelési és aktuális propaganda szempontok tették szükségessé. Úgy kellett tehát kiadni a dokumentumokat, hogy a tudós és a laikus, az egyszerű harcos, a csapattiszt és az elméleti katonai szakember egyaránt használhassa és meríthessen belőlük, hogy a gyűjtemény dokumentumai, annak ellenére, hogy egyenként csak egy-egy részletproblémát tárgyalnak,

alapos, átfogó és politikailag is helyes kép kialakítását tegyék lehetővé, különös tekintettel természetesen a népfelszabadító harc katonai, hadászati történetére. 1949-ben, amikor a sorozat megindult, talán még maguk a szerkesztők sem voltak teljesen tisztában a munka méreteivel, de az általános szerkesztési elvek már világosan álltak előttük s a munka folyamán nem igen változtattak rajtuk. Először is, az okmányhűség lehető legteljesebb betartása érdekében az egyes iratokon csak a nyilvánvaló sajtóhibákat javították ki, stiláris és nyelvi javításokat csak a legszükségesebb esetekben eszközöltek, s ezt, valamint az egyes lényegtelen, nem a tárgyhoz tartozó részek kihagyását megjelölték. Ugyancsak a dokumentumok hitelességének a szempontját szolgálta az is, hogy a nem géppel írt iratok esetében közölték az irat leírását is. Szövegalatti jegyzetekben közöltek továbbá minden, az iratra vonatkozó más, fontosabb tudnivalót. Ezzel azonban még nem merítették ki a jegyzetek szerepét. Annak érdekében, hogy a nem szakember is haszonnal forgathassa a könyvet, a rejtjelek, álnevek, rövidítések megfejtése mellett bő teret kaptak a jegyzetekben, különösen az 1952. után megjelent kötetekben, az olyan történeti és elméleti tudnivalók is, amelyek az egyes dokumentumokban nincsenek meg, de amelyek a szóbanforgó esemény megértéséhez feltétlenül szükségesek. Ezt a célt szolgálják egyébként néhány kötetben a tájékoztató bevezetők, előszavak is. A kötetek használatát név- és helymutatók, valamint (nem minden kötetben!) a dokumentumokban használt rövidítések jegyzékei könnyítik meg.

Ezeken az általános technikai elveken kívül már az első kötetben egy igen fontos válogatási elvvel találkozunk. Egyrészt azért, mivel a népfelszabadító harc egyes eseményeinek megvilágítására, ismertetésére igen kevés, vagy semmi partizándokumentum nem állott rendelkezésre, másrészt pedig a tudományos tárgyilagosság igénye által vezettetve, a szerkesztőség igen bő teret szentelt a Zbornikban az ellenséges dokumentumok, német, olasz, bolgár, csetnik, usztasa stb. iratok közlésének is. Mind a partizán, mind az ellenséges dokumentumok válogatásakor az volt a fő szempont, hogy elsősorban katonai okmányokat kell közölni, ott azonban, ahol ilyenek nem állnak rendelkezésre, plakátokat, újságcikkeket, hivatalos kommünikéket, riportokat, stb. kell felhasználni. Ami az ellenséges anyag beszerzését illette, ezen a téren, értesüléseink szerint, nem álltak fenn különösebb nehézségek, mivel a harcok folyamán több ellenséges katonai irattár (különösen usztasa, olasz és bolgár) került a népfelszabadító hadsereg birtokába, német anyagot pedig még ezen felül a nürnbergi nemzetközi katonai bíróság bulletin-jéből is merítettek. Ezt a soknyelvű anyagot szerb-horvát fordításban közlik (a szlovén és makedon nyelvűeket is). Egyes később kiadott kötetekben részint facsimilében, részint nyomtatásban, közlik néhány dokumentum eredetijét is, ezt azonban csak szórványosan, egy köteten belül sem következetesen; egy ilyen elvnek a

következetes végrehajtása az amúgyis hatalmas publikáció terjedelmét még inkább növelte volna.

Ahogy azt az első kötet előszava elmondja, a Hadtörténelmi Intézetnek a publikáció megindulásakor az volt a terve, hogy írásos dokumentumokon kívül közöl utólag megírt beszámolókat, visszaemlékezéseket a harc egyes résztvevőitől. Ez azonban, legalábbis a rendelkezésünkre álló kötetekben, valószínűleg a dokumentum-anyag hatalmas volta miatt, eddig nem történt meg.

Ami az anyag csoportosítását illeti, a szerkesztőség ebben a területi és az időrendi elvet követte. A kiadvány könyvekre (knjiga), ezen belül pedig kötetekre (tom) oszlik. Az egyes könyvekben, sorozatokban az anyag aszerint csoportosul, hogy Jugoszlávia melyik köztársaságára vonatkozik, míg egy könyvön belül az egyes kötetekben a dokumentumok időrendi sorrendben következnek.

Az első könyvben a Szerb Népköztársaság területére vonatkozó anyagot találjuk 1941—1944. szept. 30-ig, 12 kötetben (a 8. kötet a mi példányunkból hiányzik). Az 1. kötet 1949-ben jelent meg, a 12. kötet nyomtatását 1956. márciusában fejezték be. Feltételezhető még egy további kötet megjelenése (Belgrád felszabadítása 1944. okt. 20-án történt). A magyar hadtörténet számára külön érdekességet jelent a könyv 6. és 10. kötete, amely a Vajdaságban lefolyt harcokról közöl anyagot s benne a jugoszláviai magyar kisebbségnek a népfelszabadító harcban való részvételére, valamint a partizánoknak a horthysta magyar hadsereg ellen folytatott tevékenységére is találunk adatokat.

A második könyv eddig megjelent négy kötete (az első 1949-ben, a további három 1954-ben, ill. 1955-ben) a népfelszabadító mozgalom központi szerveinek, a partizáncsapatok főhadiszállásának, ill. a Népfelszabadító Hadsereg Legfelsőbb Parancsnokságának, valamint a JuKP KB-jának iratait, okmányait tartalmazza. Az első kötet a főparancsnokság bulletinjének 1941—1945-ig megjelent számait öleli fel, míg a további három kötet az említett központi szervek egyéb dokumentumait közli, 1942. júliusáig bezárólag. A sorozat nincs befejezve, további kötetek megjelenése várható. A népfelszabadító harc politikai története számára e kötetek tartalmazzák a leglényegesebb adatokat, s fontosságukat az is bizonyítja, hogy sajtó alá rendezésükben részt vett a Jugoszláv Kommunisták Szövetsége Központi Bizottsága több tagja is, köztük Alekszandar Rankovics és Mosa Pijade elvtársak.

A harmadik könyv kötetei (az első 1950-ben jelent meg, a hetedik 1955-ben; még legalább egy kötet várható) az 1941—1944. júniusa időszakában Crna Gorában (Montenegro) lefolyt harcokra vonatkozóan szolgáltatnak anyagot. E sorozatban az időrendi elv bizonyos mértékig felborult, amennyiben az első három kötet után a negyedik ismét visszatér az 1941-es eseményekhez, időközben előkerült dokumentumok alapján.

A negyedik könyv köteteiben közölt anyag a boszniai és hercegovinai harcokra vonatkozik. A következő V. könyvvel együtt ez a könyv képezi a kiadvány legterjedelmesebb sorozatát. Az első kötet 1951-ben jelent meg, a 13. kötet 1955-ben. A 13. kötetben az 1943. május havából származó iratokat találjuk, így előreláthatólag e sorozatban még számos új kötet várható.

Az ötödik könyv kötetei a Horvátország területén vívott harcok anyagait tartalmazzák. Ez a sorozat 1952-ben indult, az 1955-ben megjelent tizenhetedik kötet az 1943. februárjában lefolyt harcok és események dokumentumainak közléséig jutott el, így tehát ebben a sorozatban is megjelenik még jóegynéhány kötet (az I. könyv 10. kötetében egy, az V. könyv 18. kötetében megjelenő dokumentumra történik hivatkozás).

A Szlovéniában lefolyt harcokat a VI. könyv kötetei tárgyalják. Ez a sorozat is igen jelentősnek igérkezik. Az 1955-ben kiadott 4. kötetben (az első 1952-ben jelent meg) az anyagközlés 1942. végéig jutott el, tehát itt is újabb kötetek várhatók.

A VII. könyv eddig megjelent három kötetében (az első 1952-ben, a harmadik 1954-ben) a Makedóniában lefolyt küzdelmek anyaga található, 1944. augusztusáig bezárólag. Itt is újabb köteteknek kell következniök.

Mint már említettük, a partizánanyag mellett a kötetek sok ellenséges anyagot is tartalmaznak. Különösen gazdag a kiadvány a horvát usztasákra és domobranokra vonatkozó dokumentumokban; ez teszi a IV. és V. könyvet oly terjedelmessé. A horvát fasisztákra és kollaboránsokra vonatkozó anyagból a többi ellenséges anyagtól eltérően a szerkesztőség nemcsak azokat közölte, amelyek közvetlenül kapcsolódnak a népfelszabadító harc egyes eseményeihez, hanem azokat is, amelyek jellemző módon világítják meg az usztasák és domobranok katonai szervezetét, harcmodorát stb.

Minden könyv első vagy második kötetében mellékletként megtaláljuk az illető köztársaság térképét is.

Az 1949—1952-ben kiadott kötetek a felelős szerkesztő és szerkesztőbizottság megnevezése nélkül jelent meg. Az 1952-ben és 1953-ban megjelent kötetekben Jovan Vujosevics alezredes, 1954-ben és ezután pedig Fabijan Trgo ezredes szerepel mint felelős szerkesztő.

Az egyes kötetek példányszáma 2000 és 7000 között váltakozik.

Okmánygyűjteményről, forráspublikációról tartalmi ismertetést adni akkor sem könnyű feladat, ha csak egy kötetről van szó, hát még ha 53, egyenként 500—800 oldal terjedelmű, 150—200 dokumentumot magában foglaló, egy még le nem zárt sorozat részeit képező kötetekről kell ezt megtenni. És micsoda változatos témakör: katonai és pártjelentések, utasítások, parancsok, közlemények, felhívások, naplók, statisztikai adatok, jegyzőkönyvek, hivatalos és magánlevelek, újságcikkek, riportok, Jugoszlávia hat, történeti fejlődésüket tekintve egymástól eléggé elütő köztársaságából és a világháború két nagy fasiszta államának, Németországnak

és Olaszországnak, valamint a csatlós Bulgáriának hadseregétől. A dokumentumok tarkaságát talán azzal lehetne legjobban jellemezni, hogy az eredetiket hat nyelven írták: németül, olaszul, bolgárul, makedonul, szlovénül és szerb-horvát nyelven, az utóbbinak is háromféle írásos változatában.

Ám bármennyire is változatosak a dokumentumok, van valami, ami valamennyiükben közös, ami olvasásukkor az első pillanatra nyilvánvaló: az a döntő történelmi szerep, amelyet Jugoszlávia Kommunista Pártja játszott a népfelszabadító harc megszervezésében és vezetésében. Ha valaki egy pillanatra is azt gondolta, hogy a népfelszabadító harc valami ösztönös, spontán mozgalom volt, minden komolyabb szervezés, vezetés nélkül (márpedig voltak ilyen nézetek), néhány dokumentum elég, hogy ezt a nézetet megcáfolja. Alig van a kötetben olyan partizán, vagy fasiszta okirat, amelyben a kommunista szó valamilyen formában elő nem fordulna. De túl ezen az általános jellemzésen, az iratok egyenként is bizonyítják a Jugoszláv Kommunista Párt hatalmas szerepét Jugoszláviának a második világháború alatti történetében. Megnyilvánult ez a szerep már abban a tisztánlátásban is, amelyet a Jugoszláv Kommunista Párt tanúsított a fasiszta Németországgal kapcsolatban: akkor, amikor Jugoszlávia áruló politikusai „örökérvényű" barátsági szerződéseket kötöttek Hitlerékkel, 1940-ben, a Jugoszláv Kommunista Párt úgynevezett Katonai Bizottságot létesít azzal a feladattal, hogy a hadseregen belül ellenállási hangulatot keltsen Jugoszláviának Németország által történő megszállása esetén (Tito: „Harc Jugoszlávia felszabadításáért", Bgd., 1947. 191. p.). Jugoszlávia leigázása után, de még mielőtt a fasiszta Németország megtámadta volna a Szovjetuniót, s amikor az összes polgári pártok csak „belenyugvást", „türelmet" és „engedelmességet" tudtak ajánlani a jugoszláv népnek, a Jugoszláv Kommunista Párt szervezetei már passzív ellenállásra szólítják fel a nemzetet. Így pl. a kommunisták vezette belgrádi haladó ifjúsági szervezet 1941. májusában leleplezi a Németországban dolgozó külföldi munkások helyzetét és szenvedélyes szavakkal felszólítja az ifjúságot, tagadja meg a németországi munkára való jelentkezést. (Zbornik, I. könyv, 2. kötet, 9. p.). Még a fasiszta hordák nem támadták meg a Szovjetuniót, még Jugoszláviában sem tört ki a fegyveres felkelés, de a JuKP már látja a jövő eseményeit és készül reájuk. Tanulságos idézni egyet ama sok felhívás közül, amellyel a kommunista párt nevelte és előkészítette a dolgozókat a jövendő eseményekre: „Mindenfajta idegen ügynök ellen — állapítja meg a Szerb Kommunista Párt területi bizottsága — az egész dolgozó népnek egyesíteni kell erőit, a megszállók ellen, a békéhez és a szocializmushoz vezető valódi nemzeti felszabadulás, a Szovjetunióra támaszkodó munkás- és paraszthatalom érdekében. A Szovjetunió, a munkások, parasztok és a valaha leigázott népek hazája ellen a német imperialisták, Anglia és Amerika óhajára és ösztönzésére, orvtámadásra készülnek. Félnek saját népüktől és azoktól az európai né-

pektől, amelyeket vérbe, éhségbe, nyomorba és elképzelhetetlen szerencsétlenségbe döntöttek. A Szovjetunió ügye soha még nem volt annyira az egész szerb nép ügye is, mint ma — a szerb nép felszabadulásának az ügye mindama baj alól, amelyet az imperialisták és a hazai urak raktak a nyakába. A Szovjetunió erősödése a mi erősödésünk, az ellene végrehajtott támadás — támadás ellenünk" (Zbornik, I., 2., 14. p.). Ehhez az értékeléshez 15 év távlatából se igen lehet bármit is hozzátenni.

Ez a két felhívás is mutatja, milyen alapos és helyes irányú politikai előkészítés előzte meg a fegyveres felkelés megindítását Jugoszláviában. Azt hisszük, szükségtelen külön rámutatni a felkelést előkészítő politikai munka tömeges voltára: ilyen és hasonló felhívásokat adott ki a horvát, a szlovén, a boszniai, makedoniai és crnagorai Kommunista Párt is. Így aztán érthető, hogy a felkelésre hívó felszólítás nem maradt visszhang nélkül a tömegek között.

A felkelés konkrét indítéka a Szovjetuniónak Németország által történt megtámadása volt. Ám éppen a felkelés érdekében, a felkelést előkészítő politikai munka érdekében a JuKP nem szólította már június 22-én harcba Jugoszlávia népeit. A Jugoszláv Kommunista Pártnak a Szovjetunió megtámadásakor kiadott felhívása, a nemzetközi és hazai helyzet elemzése után, a felkelés előkészítésére, a megszállókkal való együttműködés megtagadására szólítja fel Jugoszlávia népeit, mintegy két hétre rá, július 12-én jelenik meg a felkelés kirobbantására szólító felhívás. Ugyanezt ismétli meg a július 25-i felhívás is (Zbornik, I., 1., 11—26. p.).

Ám a Jugoszláv Kommunista Párt vezetőszerepét a népfelszabadító harc megszervezésében, megindításában és vezetésében nemcsak a pártiratanyag bizonyítja. A Zbornik kötetei szép számmal közölnek a korabeli fasiszta és quisling sajtóban megjelent szabotázscselekményekről, fegyveres rajtaütésekről és az ezekre foganatosított megtorló kivégzésekről szóló híreket, amelyekben a partizánokat, hazafiakat, sőt a túszokat is csak mint „kommunista banditákat" emlegetik. De talán még ezeknél a sajtóhíreknél is ékesebb bizonyíték a kommunistáknak a népfelszabadító harcban elfoglalt vezető szerepéről az az utasítás, amelyet a birodalmi német állambiztonsági szolgálat főnöke Berlinből intézett 1941. október 22-én a belgrádi, blédi, maribori (Marburg) és salzburgi állambiztonsági rendőrség parancsnokainak a volt Jugoszlávia területén működő kommunista mozgalom elhárítása tárgyában (Zbornik, I., 2., 361. p., 143. sz. dokumentum, fordítás). Az utasítás bevezetésképpen megállapítja, hogy az utóbbi hónapok eseményeiből nyilvánvalóvá válik: a felkelő mozgalmak nem egymástól elszigetelten működő csoportok és személyek cselekményei, hanem a guerilla-harcokat, a szabotázs- és terrorcselekményeket a JuKP vezeti, amely meg is szervezte ezeket. Az eredményes kommunista-ellenes harc érdekében az utasítás részletesen ismerteti a jugoszláviai kommunista mozgalom, a JuKP és a kommunista ifjúsági szövetség

szervezeti felépítését, hazai és nemzetközi kapcsolatait, valamint azokat a módszereket, amelyekkel hathatós és valóságos eredményeket lehet elérni ebben a harcban: a kommunisták leleplezésének a módját, annak a fontosságát, hogy az ügynök-hálózat ne általános hangulat-jelentéseket közöljön, hanem a kommunista szervezetek konkrét állapotára és személyi vonatkozásaival kapcsolatban szerezzen be idejében adatokat. A továbbiakban az utasítás kipróbált módszereket ajánl a kommunisták kinyomozásával, a szabotázscselekmények elhárításával és rendőri megelőzésével kapcsolatban, végül hangsúlyozza az állambiztonsági rendőrség vezetőjének egyszemélyi felelősségét a kommunistaellenes harc állásáért s külön havi jelentések beküldését kéri a kommunista-ellenes harc helyzetéről. Azt hisszük, ehhez az utasításhoz, amelyet egyáltalán nem szántak a nyilvánosságnak, s nem propagandacélokkal készült, nincs szükség külön kommentárra.

Tévednénk azonban, ha ezekután a jugoszláv népfelszabadító harcot valamilyen tisztára kommunista mozgalomnak tartanánk. A népfelszabadító mozgalom eredményeit éppen annak köszönhette, hogy a kommunista párt vezető szerepe ellenére nem volt kommunista mozgalom, hanem széles népi mozgalom, hogy a pártnak sikerült elkerülnie azokat a szektás hibákat, amelyeknek a veszélye sok európai kommunista mozgalomban kísértett éppen a fasizmus elleni harccal kapcsolatban. A párt politikájának illusztrálására közöljük a Népfelszabadító Partizánosztagok feladatainak a meghatározását, amely a Népfelszabadító Partizánosztagok Főparancsnokságának Bulletinjében jelent meg 1941. VIII. 10-én (Zbornik, II. könyv 1. kötet, 11—13. p.).

„1. A Népfelszabadító Partizánosztagoknak Jugoszlávia minden vidékén — Szerbiában, Horvátországban, Szlovéniában, Crna Gorában, Boszniában és Hercegovinában, Makedóniában, a Vajdaságban, a Szandzsákban és Dalmáciában — az a fő feladatuk, hogy felszabadítsák Jugoszlávia népeit a megszállás alól és harcoljanak a megszállók hazai ügynökei ellen, akik segítik népünk elnyomását és terrorizálását.

2. Népeink szabadságának és függetlenségének legnagyobb ellensége a német fasizmus, utána pedig az országunkban pusztító összes fasiszta csatlós. Eszerint minden hazafi szent kötelessége, hogy könyörtelenül harcoljon ennek a fasiszta bandának teljes megsemmisítéséért.

3. A partizánosztagokat azért hívják népfelszabadítóknak, mert nem valamilyen politikai párt vagy csoport harci alakulatai — konkrétan a Kommunista Párté sem, tekintet nélkül arra, hogy a kommunisták az első sorokban küzdenek —, hanem Jugoszlávia népeinek harci osztagai, s bennük kell harcolnia a megszállók ellen minden fegyveres harcra alkalmas hazafinak, tekintet nélkül politikai meggyőződésére.

4. Ebben a népeink ellensége ellen vívott általános harcban a partizánoknak nagyszámú feladata van. Le kell rombolniok mindazokat az objektumokat, amelyek a fasiszta hódítókat szolgálják: a vasutakat, hida-

kat, gyárakat, üzemeket, lőszer- és fegyverraktárakat; minden erejükkel meg kell hiúsítaniok, hogy a megszállók elvegyék a parasztok búzáját, állatait és egyéb élelmét; a requirált gabonát, marhát és egyéb élelmet erőszakkal el kell venni a megszállóktól és szét kell osztani a nép között, a megfelelő mennyiséget pedig meg kell tartani az osztag élelmezése céljaira. A partizánosztagoknak meg kell hiúsítaniok az adó és egyéb szolgáltatások behajtását, mert ma mindez csak a megszállókat szolgálja hódító háborújuk vezetésére és népeink további elnyomására.

5. A partizánosztagoknak fegyverrel a kezükben meg kell védeniök a településeket, városokat és falvakat a fasiszta erőszaktól, óvniok kell a nép vagyonát a megszállók rablásával szemben.

6. A partizánosztagoknak mindenütt meg kell semmisíteniük a fasiszta csapatokat, különösen a tiszteket és a Gestapo tagjait, a feketeingeseket stb. Ugyancsak könyörtelenül pusztítani kell hazai ügynökeiket is, a különféle árulókat és provokátorokat, akik a nép legjobb fiait tömegesen juttatják a fasiszta vérszopók kezére, akik a megszállók hű kutyáiként szolgálnak s terrort gyakorolnak népünk felett.

7. A partizánosztagoknak fáradhatatlanul fejleszteniök kell a nép ellenállását úgy, hogy népfelkeléseket robbantanak ki s harci magként ezeknek a felkeléseknek az élére állnak. A partizánharc eddigi tapasztalata azt mutatja, hogy elhanyagolták az általános népfelkelés kérdését. Ezért sürgősen meg kell szüntetni ezt a hiányosságot, mert ellenkező esetben a partizánok elszigetelődhetnek az igazságos ügyükért harcolni kész tömegektől.

8. A partizánosztagok politikai vonala a következő kell, hogy legyen: Jugoszlávia összes népeinek népfelszabadító antifasiszta frontja, tekintet nélkül a politikai és vallásos meggyőződésre.

9. A partizáncsapatok létesítésében nem szabad szükkeblűnek lenni, hanem lehetőséget kell adni, hogy a partizánosztagok megalakításakor széles kezdeményezés bontakozzék ki. A már megalakult partizánosztagoknak kapcsolatot kell teremteniök a helyi és kerületi törzsekkel és alá kell rendelniök nekik magukat.

10. A törzseknek és a (politikai) komisszáriusoknak éberen kell őrködniök, nehogy az ellenség becsempészhesse provokátorait és kémeit a partizánosztagokba. Ha ilyenek mégis jelentkeznek, azonnal le kell lőni őket, nevüket pedig ki kell hirdetni.

11. A törzseknek és a partizáncsapatok parancsnokainak éberen kell őrködniök az osztagok fegyelmén. Minden fosztogatási, árulási vagy durva fegyelemsértési cselekményt szigorúan meg kell büntetni.

12. A törzseknek gondot kell viselniök a harcosok élelmezésére, felfegyverzésére stb. Az élelmezést a Népfelszabadító Arcvonal bizottságaival együtt kell megszervezni, amelyeknek gyűjteniök kell a Népfelszabadító Alap részére. Ha valahol még nincs ilyen bizottság, a polgárok és a

parasztok önkéntes beleegyezése alapján kell biztosítani az élelmezést, vagy készpénzben fizetni az élelemért.

13. Az összes szerbiai, horvátországi, szlovéniai, crnagorai, boszniai és hercegovinai, vajdasági, dalmáciai, makedóniai és szandzsáki partizánosztagok törzseikkel együtt Jugoszlávia Népfelszabadító Partizánosztagai Főparancsnokságának legfelsőbb irányítása alá tartoznak.

A harc koordinációja és az operációk sikeres lebonyolítása érdekében a törzseknek egymás között jó kapcsolatokat kell teremteniök.

14. A törzseknek és parancsnokoknak gondoskodniok kell a szükséges egészségügyi anyagról és személyzetről, a betegek és sebesültek ellátása céljából.

15. A néptömegek széleskörű felkelésével kapcsolatban kialakulnak a szükséges parancsnokságok is. Ezért szükséges, hogy a partizánosztagok törzsei és parancsnokai gondoskodjanak kipróbált és jó parancsnokokról és komisszáriusokról, akiknek eme fellázadt tömegek élére kell állniok.

16. Kedvező stratégiai és más körülmények között nagyszabású operációk lebonyolítása alkalmával, a szükségességnek megfelelően, több partizánosztagból nagy katonai egységek fognak alakulni".

Nem térünk ki itten ennek a „dióhéj" partizánszabályzatnak katonai elemzésére, annak a hangsúlyozására, milyen döntő szerepet játszott a partizánmozgalom további alakulásában a 7. és 16. pontokban lefektetett elvek alkalmazása: a megfelelő tömegbázis biztosítása és a nagyszabású hadműveletek lefolytatása kérdésének a felvetése, e két specifikus jellemvonása a népfelszabadító mozgalomnak. A szabályzat idézése a népfelszabadító mozgalom nem szektás voltának bizonyítására történt. A mozgalomnak széles, össznépi alapokra való helyezésére irányuló törekvés megnyilvánul a mozgalom elnevezésében (3. pont), célkitűzéseinek meghatározásában (1. pont), a hazafiságra való hivatkozásban, de leginkább azokban a gyakorlati rendelkezésekben (4., 5., 11., 12. pontok), amelyek lehetővé tették, hogy jó viszony alakuljon ki a partizáncsapatok és a lakosság között, hogy a partizánok valóban az egész nép érdekeinek védelmezőjeként léphessenek fel.

A kommunista párt szerepét és szívós politikai előkészítő munkáját hangsúlyozva a fegyveres felkelés megindításában és előkészítésében, egyről nem szabad azonban megfeledkeznünk: soha ez a felkelés nem öltött volna ekkora méreteket, soha nem tudott volna ennyire össznépi tömegmozgalommá válni, ha az adott történelmi körülmények nem kedveztek volna annyira egy össznépi felkelés kirobbantásának. Ismeretes, hogy a háború előtti királyi Jugoszlávia soknemzetiségű állam volt: szerbek, horvátok, szlovének, bosnyákok, makedonok, crnagoracok alkották ezt az államot, olyan egymással rokon nemzetek, amelyek hasonló vagy éppen ugyanazon nyelven beszéltek, de elütő, sajátos történelmi fejlődésük következtében önálló nemzeti létre tartottak igényt. Már a királyi Jugoszlávia nagyszerb soviniszta politikája nagymértékben kiélezte az

ellentéteket az egyes nemzetek között (a Zbornik II. könyvének 2. kötetében közölt 1. sz. okmány, a JuKP KB-ja 1941. áprilisában tartott ülésének határozatai Jugoszlávia bukása okai között a nemzeti elnyomást is megemlíti), aminek eredményeképpen az egyes nemzeteken belül szélsőségesen jobboldali vagy teljesen fasiszta, a német és olasz fasizmussal kapcsolatban álló szeparatista mozgalmak keletkeztek: az usztasa mozgalom Horvátországban, a Ljotics mozgalom Szerbiában, stb. Jugoszlávia leigázása után a német fasiszták feldarabolták az országot és az egyes területeken az államigazgatást ezeknek a szeparatista mozgalmaknak a kezére bízták. A német fasiszták eme bábjai, és velük együtt a német csapatok is, tömeges mészárlásokat rendeztek a velük éppen szembenálló nemzetiségek között: a horvát usztasák a pravoszláv szerbek között, a csetnikek a katolikus horvátok, és valamivel kisebb arányokban a bulgárok között, a megszálló bulgár csapatok Makedóniában a makedónok között, stb. A Szovjetunió kivételével sehol Európában nem hajtottak végre a német fasiszták és helyi bérenceik annyi tömegmészárlást, oly sok tömeges jellegű gaztettet a háború kezdeti szakaszában, mint éppen Jugoszláviában. Hadd idézzünk ennek megvilágítására ismét egy ellenséges dokumentumot, az első horvát csendőrezred parancsnokságának 1941. augusztus 16-ról származó jelentését, amely nemcsak az usztasák gaztetteire vet fényt, hanem egyúttal azt a hatást is érzékelteti, amelyet ezek a gaztettek a becsületes lakosság körében (s amennyire megállapítható, a jelentés írójában is) keltettek, s amelyet a KP felhasználhatott egy széles népi tömegmozgalom kialakítására (Zbornyik, V. könyv, I. köt. 339—343. o., 132. sz. dokumentum):

„A Független Horvát Állam Közrendi és Közbiztonsági Igazgatóságának,

Zágráb
Djordic u. 4. sz.

Zágráb, 1941. augusztus 16.

A Szluny-i csendőrtized parancsnoka 89. Titk. sz. 1941. augusztus 13-i feliratában a következőket jelenti:

F. év VII. 27. napjáig a helyzet nagyjából kielégítő volt, tekintettel arra a csapásra, amely a szerb lakosságot a Független Horvát Állam megalakulásával érte. E lakosság jórésze már belenyugodott sorsába. Sokan kérték már áttérésüket a katolikus hitre. Igaz, hogy ez sokuknál nem meggyőződésből történt, de ha megvalósulna az, amit az igazi csetnikek gondolnak — ezek a katolikus hitre tért szerbek a katolikusoknál is nagyobb veszélynek lennének kitéve, mert nemcsak népárulónak, hanem vallásárulónak is tartanák őket, tehát mégis úgy lehet tekinteni, hogy jó szándék vezette őket (mármint az áttérésben, a szerk.). Ami legfontosabb, többségük nem dolgozott volna tevékenyen az állam ellen, sőt, saját érdekében is az állam megerősödésén munkálkodna.

A Vojnics-járásban lévő b. b. (?) vasútvonal rombolása után, VII. 27-én és 30-án, ami a kommunisták műve volt, s a Karlováci kommunisták adták hozzá az ötletet, míg az ottani, de a kommunizmussal rokonszenvező emberek hajtották végre, a szerb lakosság megijedt, tudva, hogy a szégyenfolt emiatt rájuk, mint közösségre hárul, jóllehet túlnyomó többségük semmit sem tudott róla, s nem is kívánta, hogy ez megtörténjen. Ha nem is a Horvát Állam iránti szeretetből, de már saját érdekében is, tudták ugyanis, hogy ők fognak meglakolni ezért.

VII. 29-től az usztasák megkezdték a „tisztogatást". Ez a szerb lakosságnál olyan pánikot idézett elő, hogy mindenki az erdőbe menekült a tisztogatástól való félelmében. Ez a tisztogatás f. év VIII. 8-ig tartott, de az utóbbi napokban nem sok eredménye volt, mert a nép ismerte a való helyzetet és az erdőkben rejtőzködött. Általános félelem lett úrrá. Pszichológiailag nézve, egyrészről csúszás-mászás és gyávaság, másrészt vadállati elkeseredés.

Az usztasák munkája többek között taktikátlan is volt, mert a megtisztítottak kevésbé veszélyesek és kevésbé bűnösök, valamint a sok agg, asszony és legalacsonyabb korú gyermek is, míg ellenben a sötét lelkiismeretűek, a fiatalabbak és erősebbek az erdőkbe menekültek. Egy mondattal szólva: „A nem harcosokat kitisztogatták, a harcosok az erdőben maradtak". A naívabbak és a tiszta lelkiismeretűek azonnal nem is menekültek, mert azt gondolták, hogy velük semmi sem fog történni.

Szluny városában teljesen végrehajtották a tisztogatást, a környéken sikeresebben, míg a távolabbi helyeken ebben kevesebb sikert értek el.

A jelenlegi helyzetet nem lehet pontos adatokkal ismertetni, mert a megmaradt nép az erdőben van, de mindenesetre a családok nagy száma maradt egy tag nélkül.

Az usztasák tisztogatási munkája majdnem nyilvános volt, ami éppen egyik legfontosabb oka a nép erdőbe való menekülésének. Tisztogattak a házban, az udvaron, az úton, a szülők, gyermekek jelenlétében vagy fordítva. Fosztogatták az emberek házát és vagyonát olyannyira, hogy tolakodtak, ki mehet gazdagabb házba és tisztogathat ki egy gazdagabbat. A legutóbbi tisztogatás alkalmával elvették a ruhákat, az usztasák között emiatt veszekedésekre is sor került. Részegeskedtek, vadállati jelenetekre került sor a bölcsőben fekvő gyermekek, aggok „tisztogatása" alkalmával, egész családokat együtt, a borzalmas kínzásokat a végső tisztogatás előtt szadista módon élvezték. Az ilyen eljárások az acélkemény és becsületes horvátoknál is ellenszenvet keltettek, suttogás hallatszott: „Ez a horvát nemzetiség és kultúra, a katolikus hit meggyalázása". A vermeket többnyire előre kiásták. Voltak esetek, hogy a „tisztogatandók" maguk cipelték a gödrök ásásához szükséges szerszámot és egyebet. Félig elevenek elásása, vagy elásatlanul vergődése, vagy felerészben való eltemetése, úgy hogy rokonaik, valamint azok, akik az erdőbe menekültek, jöttek nézni őket.

Mindez félelmet öntött a népbe, s ugyanakkor elkeseredést is, úgy hogy lecsendesülésre gondolni se lehet. Ha volna ehhez még valami feltétel, még volna rá lehetőség, de itt feltétel nem volt s máig sem tudunk ilyenről.

Én — valamint a csendőrök általában — teljesen tehetetlen voltam. Mindent a mi tudtunk nélkül csináltak, nagyfokú bizalmatlansággal velünk szemben. Ha bármi jelentéktelenről szóltam is, az életemet fenyegették, akár közvetve, akár közvetlenül, sőt olyan hangok is voltak: „Most a csendőrök kerülnek majd sorra".

Talán a csendőrök iránti bizalmatlanság legfőbb oka az volt, hogy nem tűntek ki a tisztogatásban, ha kezükre is jártak. Én megmagyaráztam azoknak, hogy mi a hatalom szervei vagyunk s őriznünk kell az államhatalom tekintélyét.

A horvát lakosság körében (sokaknál) szintén tiltakozás volt tapasztalható a tisztogatás ilyen módja ellen, mert sok olyan embert tisztogattak ki, akikről köztudomású, hogy soha nem ártottak a horvátoknak, sőt a korábbi rendszerek éppen azért vetették meg őket, mert kiálltak a horvátok mellett. Ezekre az emberekre most szükség volna, mert rajtuk keresztül hatni lehetne az elmenekültekre.

A tisztogatást beszüntető rendelettel kapcsolatban a csendőrök hívták vissza a népet és igyekeznek ezt elérni, de az eredmény ebben viszonylag gyenge. Elveszítették bizalmukat, az ok, ami miatt elmenekültek, borzalmas, és mindenki tudja, hogy egy kis hibával (visszatérésével) mindenét elveszítheti. Ismétlem, az erdőből való teljes visszatérés nehezen fog sikerülni.

Volt rá eset, hogy a csendőrök megkérdezték: „Miért menekülsz?" Azt felelte: „Menekülök uram, hogy félóráig tovább éljek". Egyes házakban csak a gyermekek maradtak meg, sőt néha csak egy magatehetetlen, más házban pedig csak egy öregember. Ilyen és hasonló jelenség sok van. A termésben nagy kár esett, az állatok, amennyiben a házban maradtak, kiszenvedtek. Sok barmot elhurcoltak, elloptak. Egyes menekülők azt állítják, minek is térnének vissza, mikor nincs kihez és mire.

A nép hajlandó volt mindenre: kiköltözni, gyűjtőtáborba menni, kényszermunkát végezni, csak ne tisztogassanak, legszívesebben pedig abba egyezett volna bele, hogy otthon maradjon és hajlandó lett volna mindaz lenni, amit csak tőle követelnek (természetesen nem mind, de a többség). A katolikus hitre való áttérés legjobban misszionáriusok útján sikerült volna, mert így meggyőződésből tértek volna át.

Aznap, amikor a Vojnicsi járásban megkezdődött a tisztogatás, Vojnicsból eltávozott az olasz katonaság, s volt rá eset, hogy menetközben odaszóltak a lakosságnak: „Meneküljetek, szerbek, jönnek az usztasák s mindenkit lemészárolnak . . ."

A fenti jelentésben ismertetett „tisztogatáshoz" hasonló bestialitások a fasiszták és helyi csatlósaik részéről mindennapos jelenségek voltak Jugoszlávia egész területén. Szerbiában és Boszniában hasonló kegyetlensé-

geket hajtottak végre a csetnikek a horvátokkal szemben, Makedóniában a bulgárok a makedónokon. Természetes, hogy mindez, az általános nemzeti és gazdasági elnyomás mellett nagymértékben elősegítette azt, hogy a jugoszláv népek összes, becsületes, haladó elemei összefogjanak a fasizmus elleni harcban s a népfelszabadító harc folyamán, a párt vezetésével, hatalmas politikai és katonai sikereket érjenek el.

Túlságosan messzire vezetne, ha a katonai események és a partizáncsapatok hadszervezetének és hadművészetének ismertetésébe bocsátkoznánk a Zbornik óriási anyaga alapján: ez olyan terület, amelyen kiragadott példák nem sokat mondanak. Hadd említsük meg azonban még egyszer, hogy a jugoszláv népfelszabadító mozgalom a partizánharcok, a guerilla-harcmodor elméleti irodalma terén is hozott egy újdonságot: egy igazi, a partizánharc konkrét viszonyaiból és szükségleteiből kinőtt partizán-harcszabályzatot.

A guerilla-harcmód fogalma, mint olyan, már a burzsoá hadtörténet és katonai elmélet előtt sem volt ismeretlen, különösen „kis háború" elnevezés alatt elég sokat foglalkoztak vele. A második világháború után, a szovjet partizánok tapasztalatait általánosítva, nálunk is kidolgoztak a Gyalogsági Harcszabályzat függelékeként egy partizán harcászati szabályzatot. Már a második világháború folyamán a partizánmozgalmak vezetői beszédeikben és cikkeikben rámutattak a partizánmozgalom egyes sajátságaira.

A szóbanforgó mű (Zbornik, V., 1., 173—273. p.) azonban mindettől gyökeresen különbözik. Összeállítója, Marijan Dermastja, a szlovéniai partizánosztagok főparancsnoksága kezdeményezésére, azzal a céllal írta, hogy az új, a katonai tudományokban még nem jártas partizánparancsnokok elsajátítsák mindazt, ami egy partizáncsapat vezetéséhez elengedhetetlenül szükséges. (A mű címe: Rövid tanfolyam partizánparancsnokok számára.). A mű megírásakor felhasználta a spanyol szabadságharc, valamint saját kamnciai zászlóaljának a tapasztalatait, de más szlovéniai partizáncsapatok harcainak a tanulságait is.

A műnek éppen eme tankönyv jellege adja meg különleges értékét, az, hogy saját harcaiból, valamint az egyéb úton szerzett tapasztalatokból levont általánosításokat számtalan példával, utasítással támasztja alá. A mű címei: a legénység, a technikai anyag (pisztoly, golyószóró, puska, gépfegyver, kézigránát), a partizánegység: a csapat, az akciók: támadás, védelem, a mozgás (előrehaladás, visszavonulás, oldalmenet, nappali és éjjeli menet, erőltetett menet, stb.), az elszállásolás (sátortábor, szabad ég alatt hálás stb.), stb., stb. önmagukban alig különböznek bármely gyalogsági harcszabályzat címeitől. Ám nem nehéz elképzelni, mennyi új érdekes konkrétumot lehet mondani (és mond is a szerző) ezek alatt a címek alatt, olyan harcviszonyok között, amely „tisztára támadó jellegű s a védelmet csak mint taktikai visszavonulást ismeri a sokkal erősebb ellenséggel való frontális összeütközés elől, a célból, hogy más helyen

hirtelen támadó akcióval nagyobb veszteségeket mérjünk, vagy hogy jobb állásban és fegyvereink minél nagyobb hatásfokával védelemből minél nagyobb veszteségeket mérjünk, s ezáltal saját támadásunkat előkészítsük és lehetővé tegyük", olyan körülmények figyelembevételével, amikor „a partizánharcban az ellenség által megszállt területen vagyunk, vagyis mögöttes területein, s így egész taktikánkat az a szempont vezérli, hogy be vagyunk kerítve (ami a szó tágabb értelmében igaz is,) és hogy minden oldalról várható ellenséges támadás". (Idézetek az előszóból.) És ez teszi ezt a szabályzatot, a Zbornik sok más anyagával együtt, jelentőssé ér érdekessé.

Végezetül e kiadvány kapcsán vonjunk le néhány tanulságot a mi viszonyainkkal kapcsolatban:

1. Régi adósságát rója le a magyar hadtörténetírás, ha a jugoszláv népek felszabadító harcával, különösen annak katonai történetével nagyobb mértékben foglalkozik, mint eddig. Ez annál is inkább szükséges, mert nálunk is jelentek meg cikkek, amelyek, ellenséges tendencia által vezetve, hamis megvilágításba helyezték a népfelszabadító harc eseményeit és eredményeit.

2. Ugyanakkor azonban arról sem volna szabad megfeledkeznünk, hogy többet, alaposabban és sokoldalúbban foglalkozzunk Magyarországnak és a régi magyar hadseregnek a második világháborúban elfoglalt helyzetével és szerepével. A Horthy-hadseregnek, túl azon a tényen, hogy az elnyomó uralkodó osztályok szolgálatában álló osztályhadsereg volt, voltak más szervezeti, katona-nevelési, taktikai stb. hibái is, ezeknek az értékelése s a tanulságok levonása elsősorban a mi feladatunk. Azt sem szabad szem elől tévesztenünk, hogy Magyarország történetéhez Magyarország hadseregének a története is hozzátartozik.

3. Az előbbiekből önként adódik, hogy nagyobb figyelmet kellene szentelnünk, a második világháború történetének általában, mégpedig úgy, ahogy erre a Zbornik nyújtott példát: őszintén, tárgyilagosan, az összes források, az összes álláspontok figyelembevételével.

Jakab József

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

OKMÁNYOK A BOCSKAI SZABADSÁGHARC IDEJÉBŐL

A Bocskai szabadságharc katonai történetéhez végzett kutatásaim közben váratlanul olyan forrásanyag bukkant elő, amelyre már nem is nagyon mertem számítani. Az Eszterházy-család levéltárában, a többnyire birtokjogi és gazdaságtörténeti iratok közül két csomó Bocskai korabeli levél került elő, amelyekből sok, eddig még meg nem válaszolt kérdésre nyerhetünk feleletet. Bocskai István sajátkezű levelei mellett Belgiojoso írásait, generális kapitányok, portai követek, török pasák, román fejedelmek, ecsedi Báthory István és még sok más nevezetes személy leveleit találhatjuk e két iratcsomóban. A már-már megfakult sorok hosszú évszázadokon keresztül híven megőrizték a magyar történelem e dicső éveinek emlékeit és várták, hogy a kutatás napfényre hozza értékes adataikat egy kis nép nagy múltjából.

Kutató számára semmi sem jelenthet nagyobb örömet elveszettnek hitt értékes forrásanyag előkerülésénél. Ezt az örömet még csak fokozza az a körülmény, hogy a források egy aránylag kevéssé ismert, de nagy jelentőségű történelmi korból származnak. Olyan korból, amelyben a magyar nép fényesen bebizonyította, hogy két idegen elnyomó között agyongyötörve és porigsújtva is tudott nagyot, dicsőt és maradandót alkotni; mert a nemzeti szabadság, a nemzeti haladás nevét írta zászlójára és mert a széles néptömegek fogtak fegyvert és keltek hősi harcra az idegen elnyomók ellen. A szabadságharc történelemformáló hősei hajdúk, jobbágyok és a nemesség legjobbjai voltak egy olyan ember vezetésével, aki életének javarészét az idegen Habsburg-uralkodó szolgálatában a török elleni küzdelmekben töltötte el. Amikor azonban személyes sérelmein túl igaz hazafisága rádöbbentette arra, hogy a Habsburg elnyomó törekvések veszélyesebbé válnak a magyar nemzetre a töröknél, félre dobta a múltat és nemzetének olyan vezetője lett, akinek nevét évszázadokon keresztül hálával emlegette minden becsületes, hazáját szerető magyar. A szabadságharcot nem mesebeli gáncsnélküli lovagok és más élettől, valóságtól elszakított hősök vitték győzelemre, hanem a korábbi múltjukban nem egyszer helytelen úton járó hajdúk, akik amellett, hogy nem akartak saját nemzetük hóhérai lenni, a szabadságharc alatt sem feledkeztek meg a szorgos zsákmányszerzésről; jobbágyok, akik kiutat kerestek embertelen helyzetükből az idegen elnyomók nélküli, nemesi szabadságokkal biztosított életforma felé; nemesek, akik bár sze-

rették volna változatlan formában fenntartani kiválságaikat, de a szűk osztályszempontokon felül emelkedve, a nemzeti szabadság nagy ügyének érdekében kénytelen-kelletlen engedményeket tettek a néptömegeknek.

Felmerülhet bennünk a kérdés; vajon e régi kornak lehet-e sok mondanivalója a ma embere számára? Vajon csak a nemzeti kegyelet érzése visz bennünket, mint drága emlékű sírhoz, a letűnt idők nagy tetteihez? Vajon mi, a modern kor emberei tanulhatunk-e még egy régi, letűnt társadalom embereitől, kaphatunk-e választ, iránytszabó útmutatást a mai élet problémái, gondjai közt?

A kérdésekre nyugodt lelkiismerettel igennel válaszolhatunk. Igaz, hogy a több évszázados fejlődés sok újat hozott az életben, az emberek gondolatvilágában egyaránt, de vannak olyan örökérvényű igazságok, amelyeknek ereje nem tompul az évszázadok múlásával, nem viszik magukkal sírba az élők sorából elköltözöttek és fényüket nem homályosíthatja el új gondolatok, új eszmék születése. A hazaszeretet, a haza nagy ügyéért való áldozatvállalás, a szabadság melletti bátor kiállás, a nép őszinte megbecsülése és szeretete mind-mind olyan tényezők, érzelmek és követelmények, amelyek nem lehetnek idejétmúltak a ma embere számára sem. Persze idealizálnánk a Bocskai szabadságharcot, ha azt hinnők, hogy mindezek maradék nélkül meg voltak az akkori társadalom minden tagjában. Abban az időben is jelentős számban akadtak olyanok, akik egyéni érdeküket a nemzet érdekei fölé helyezték, és nem szabad arról sem megfeledkeznünk, hogy a szabadságharc a feudális korban játszódott le, amikor viszonylag kisszámú uralkodóosztály nyomta el és zsákmányolta ki a többséget. Történelmi távlatban kell vizsgálnunk a kort és embereit, fejlődésében és összefüggésében az eseményeket, de sohasem visszavetítve, hanem az adott korból előremutatóan. Tisztában kell lennünk azonban azzal, hogy nemzeti fejlődésünk egy, elválaszthatatlan, összefüggő folyamatot alkot, akárcsak az egyes emberek fejlődése. Nem lehet egy emberrel szemben korához nem illő követelményeket támasztani, de vajon nem tanulhatunk-e érett korban is lelkesedést, áldozatkészséget a fiatalságtól még akkor is, ha látjuk a fogyatékosságokat? Nyilvánvalóan igen, s hasonlóképpen nem mellőzhetjük a múlttól való tanulást csak azért, mert az akkori társadalom fejletlenebb volt a mainál.

A hazaszeretet érzése ma is legalább úgy kell hogy lángoljon minden népét, hazáját szerető magyar szívében, mint háromszázötven évvel ezelőtt. A haza védelme minden idegen elnyomó törekvéssel szemben a ma emberétől is hősi áldozatokat kíván, akárcsak Bocskai katonáitól. A nép érdeke ma is megköveteli nemcsak a hibák, a helytelen út felismerését, hanem a helyes útra teljes szívvel, teljes eltökéltséggel való rálépést, akárcsak Bocskai István esetében történt, s lehet tanulni abból a következetességből, ahogyan ő meg is tette azt. A nemzeti összefogás szükségessége a nagy feladatok végrehajtása érdekében ma sem kisebb, mint a Bocskai szabadságharc idején. Gyűlöletünk a jobb életünk fejlő-

dését gátló erők ellen ma sem lehet gyengébb mint akkor, amikor a Habsburg elnyomó törekvések állítottak gátat a nemzeti fejlődés elé.

A nemzeti kegyelet, a nagy múltra való jogos büszkeség érzése mellett ebben a szellemben nézzük történelmünk kiemelkedő eseményeit, s akkor bármily régi idők írásai nem elmúlt korok tűnő árnyainak halott betűi, megkövesedett maradványai lesznek, hanem új életre kelt értékes segítőtársai mai életünknek.

*

A Bocskai szabadságharc történetének most közlésre kerülő forrásai döntő mértékben négy témakörrel foglalkoznak: 1. A szabadságharc kirobbanása előtti hónapok eseményei, nevezetesen Bocskai és a török tárgyalásai. 2. A szabadságharc kezdeti eseményei. 3. A román fejedelmek kapcsolatai Bocskaival és viszonyuk a szabadságharchoz. 4. A török porta viszonya a szabadságharchoz és a Bocskainak adott korona kérdése.

Bocskai és a török 1604. október előtti kapcsolatáról többnyire csak a török és magyar krónikairók munkáiból, valamint Bethlen Gábor későbbi időkben írt leveleiből tudtunk valamit, de közvetlen, hiteles levéltári forrásokat nem ismertünk. A most közlésre bocsátott 1., 3., 4., 5., 6., 10. sz. iratok Memhet pasa, Bethlen Gábor, Hasszán pasa, az erdélyi bújdosók és Amhát pasa Bocskaihoz írt levelei fényt derítenek a kezdeti török tárgyalásoknak jóformán minden részletére. A levelek végérvényesen bebizonyítják, hogy az erdélyi bujdosók javaslatára a török kezdeményezte a tárgyalásokat. *„Találának meg azért engemet az fő emberek* (t. i. erdélyi bujdosók) *közül... kérének ezen, hogy kegyelmednek én is egy levelet iratnék"* — írja Memhet pasa 1604. április 1-i levelében Bocskainak. A fővezér fátylat kíván borítani Bocskai korábbi törökellenes tevékenységére, s jellemző török diplomáciai tapintattal „elfelejti" Bocskai munkálkodását Erdélynek a töröktől való elszakításában, s „elhiszi" az erdélyi bujdosóknak, hogy Bocskai *„...ennek előtte való üdőkben is az Hatalmas Császárnak Országának egyik fő gondviselője volt és ő Hatalmasságának jó akarója"*. Felemlíti Bocskai mellőzését a császáriak részéről, valamint azt; most itt az ideje, hogy megmutassa *„igaz jó akarattyát"*, s küldje el megbízottját a tárgyalásokra. Bethlen Gábor 1604. június 23-i leveléből az derül ki, hogy Bocskai még *„tavasszal"* elküldte a törökökhöz Murát nevű rabját, aki elmondta, hogy *„minemű dolgokat"* kíván Bocskai a szultántól. Ezeket a kívánságokat azonnal articulusokba foglalták, és beküldték a fővezérhez, majd a szultánhoz. Bethlen biztatja Bocskait, hogy minden kívánsága teljesülni fog, s *„...hit levelek, Athname levél, bot és zászló azokhoz illendő ajándékokkal"* mind együtt lesz, amint közelebb érnek majd hozzá. Memhet pasa dátum nélküli, de tartalma után ítélve ebben az időben írt levelében arról ír, hogy az erdélyi bujdosók *„...szabad választásokból... kegyelmedet egy akaratból fejekké és fejedelmekké akarják választani, mint illyen böcsülletes Urat, kinek mind Erdélyben, s mind Magyar-*

országban sok öröksége leszen." Tudósítja Bocskait, hogy a bujdosók a mellékük rendelt haddal megindulnak Temesvár felé. Gyulára, Bocskai lakóhelyéhez közel, elegendő hadat küldenek, akik az ő rendelkezésére állnak, amikor a „*Hatalmas Császár birodalmába*" kíván jönni. Esküvel fogadja, hogy minden álnokság távol van tőle, s kéri Bocskait, hogy ő is „*... azon igaz és hüttel való maga meg kötelező hűséget és igazságot*" fogadjon. A következő, szintén dátum nélküli levélben Hasszán pasa „*az Hatalmas és győzhetetlen Török Császárnak temesvári fő Beglerbégje és az Erdély országára rendeltetett hadaknak fő szerdára*" szintén hitlevelét küldi Bocskai számára, melyben erős esküvéssel fogadja, hogy Bocskainak „*... sem jövő utában, sem ide jutása után, az hatalmas Császár birodalmában sem magának, sem az utánna valóknak ... senkitől semmi bántása nem leszen ... mindenekben illendő böcsületes állapattja és fejedelmi tekinteti leszen azonképpen a kegyelmed után valóknak is kinek-kinek az ő tekinteti és állapatja szerént leszen.*" Bocskait nemcsak beviszik Erdélybe fejedelemnek, hanem meg is oltalmazzák.

Az erdélyi bujdosók 1604. szeptember 14-i levele több kérdéssel kapcsolatban is felvilágosítást nyújt. Megerősíti azt, hogy Bocskai Murát nevű rabját a portára küldte tájékozódás végett. Bizonyítja az erdélyi bujdosók ragaszkodását Bocskai személyéhez. Támpontot nyújt Dampierre temesvári rajtaütésének sokat vitatott időpontjához, ugyanis a levél tanúsága szerint a rajtaütés szeptember 12—13-án történt.

Amhát pasa október 9-én kelt leveléből az derül ki, hogy ekkor már a török szövetség a gyakorlati segélynyújtás stádiumába lépett. „*Értettem, hogy Nagyságod az hatalmas Császárhoz hűségét, s az maga Nemzetségéhez való jó akaratját meg akarja mutatni*" — írja Amhát pasa s bejelenti, hogy „*... mihelt Nagyságod hozzánk közelebb érkezik és valamiben nekem parancsol, az Hatalmas Császárnak, Nagyságodnak és Erdély Országának valamire elégséges leszek szolgálni akarok.*"

Az 1—12. sz. levelek a törökkel folytatott tárgyalások mellett a császáriak készülődéséről, Belgiojoso és Bocskai tárgyalásáról, valamint Szentjób elfoglalásáról és Kereki ostromáról is értékes adatokat tartalmaznak. Sennyey Pongrác 1604. május 5-én kelt levele beszámol Sarmasághy Zsigmond ügyéről, valamint arról, hogy Bocskai Erdélybe indul. Az október 4-én kelt levél, melyet Bocskai írt Belgiojosonak már a császári támadás megindulásáról közöl adatokat. Bocskai mentegetőzik, hogy betegsége miatt nem tudott megjelenni a rakamazi táborban, ahová Belgiojoso rendelte őt. Tagadja a törökkel folytatott tárgyalásait, s megbotránkozva írja, hogy míg ő ártatlansága biztos tudatában sólyomkői várában tartózkodott, áruló szolgái Szentjóbot császári kézre adták, Concin váradi alkapitány pedig Kereki várát osztromolja. Korábbi érdemeire hivatkozva tiltakozik a császári sereg ezen lépései ellen, s kéri Belgiojosót, hogy rendelje el Kereki ostromának megszüntetését, s Szentjóbot bocsássa vissza a kezeihez.

Az értékes eseménytörténeti adatok mellett azt is megtudjuk a levél-

ből, hogy Bocskai nem tudott latinul, ami pedig ebben az időben az ország főurai között meglehetősen ritkaság számba ment. A levél utóiratában ugyanis kéri a császári hadvezért, hogy magyar nyelven irasson hozzá levelet, mert nincs mellette latinul tudó íródeák, „*... magam penigh Deákól nem értek.*" Ezt a levelet Belgiojoso csak október 5-e után kaphatta meg, mert az e napon Kállón kelt írása még latin nyelven készült, de az október 7-i levelét már magyar nyelven iratta. Ez a levél eldönti azt a sokat vitatott problémát, hogy a császári hadvezér Rakamazról Váradra ment-e, vagy pedig egyenesen Adorjánra. E kérdéssel kapcsolatban Rónai Horváth Jenő és Gyalókay Jenő különböző álláspontot foglaltak tanulmányaikban. A most előkerült iratok Gyalókai álláspontját igazolják, mert a 9. és 11. sz. levelek tanúsága szerint a császári hadvezér október 7-én és 10-én is az adorjáni táborban tartózkodott.

Belgiojoso október 7-én kelt leveléből az is kitűnik, hogy Bocskai mellett már ekkor is voltak hajdúk a sólyomkői várban, s az óvatos császári hadvezér nem akarta mind addig véglegesen megszakítani a tárgyalásokat Bocskaival, míg csapatai mind össze nem gyűltek az adorjáni táborban. Október 10-én meg is írta Bocskainak, hogy „*... kegyelmed is rendelje úgy dolgait, két vagy három óráig legyen vige az tractatusnak, mert ha az Erdéli Vallonok, Pecz uram hada és az Haiduság is elérkezik, ily alkalmatosságunk nem liszen az kegyelmeddel való tractálásra.*"

A 12. számú okmány, az adorjáni táborban október 11-én felvett jegyzőkönyv összefoglalja az eseményeket Dampierre temesvári rajtaütésétől Kereki ostromáig. A vallomást tevő Székely Ferenc, Pozsgai Lázár és Fráter István Bocskai bizalmasai voltak, s így adataik hitelesnek tekinthetők. Nevezettek elmondják, mit tett Bocskai, amint értesült arról, hogy Bethlen Gábor levele Belgiojoso kezeibe került. Megtudjuk, hogy Bocskai a riasztó hír érkezése után azonnal felvette az érintkezést a hajdúkkal. „*Ugyan akkor ajándékot is külde Kerekibe, hogy az hová kívántatik, Hajdu hadnagyoknak vinnék ...*" A történelmi eseményekből ismerjük, hogy Bocskai a hajdúk megnyerésével biztosította a császári elnyomás elleni harc katonai alapját.

Az okmányok olvasásakor kétségtelenül ellentmondásokat találunk a törökkel folytatott tárgyalásokról szóló dokumentumok és a Belgiojosoval történt levelezés adatai között. Láthatjuk, hogy Bocskai már 1604. tavaszán tárgyalásokat kezdett a törökökkel, s október elejére már létre is jött a megegyezés; ugyanakkor még október 4-én is töretlen császárhűségét bizonygatja Belgiojoso előtt. Az ellentmondás nyitját ott kell keresnünk, hogy Bocskai nehezen szánta el magát a török szövetségben való nyílt fellépésre, másfelől viszont, amikor már látta, hogy a császáriak támadása elkerülhetetlen, időt akart nyerni a felkészülésre és igyekezett maga felől bizonytalanságban tartani az ellenséget. Az álmosd—diószegi váratlan rajtaütés és győzelem azt bizonyítja, hogy Bocskainak ez a politikai manővere eredményes volt.

*

A 13. számú irat, a hajdúkapitányok 1604. október 14. éjszakáján kelt hűséglevele a kirobbanó szabadságharc első okmánya. A hűséglevélből megtudjuk pontosan, hogy kik voltak azok a hajdúkapitányok, akik már október 14-ének éjszakáján hűséget fogadtak Bocskainak, s részt vettek az almosd—diószegi rajtaütésben is. Lippai Balázs, Némethi Balázs, Ibrányi Ferenc, Dengelegi Mihály, Szénási Mátyás voltak a szabadságharc hadseregének első hajdúvezérei, akiknek az alvezéri működéséhez fűződnek a szabadságharc kibontakozási időszakának nagy katonai sikerei. A hűséglevél már körvonalazza a szabadságharc jellegét, célkitűzéseit is.

Belgiojoso 1604. október 17-i levele többek között érdekes beszámoló az álmosd—diószegi ütközetről, s ugyanakkor kitűnik belőle a császári hadvezér félelme a környékbeli nép megmozdulásától. Azt írja Báthory Istvánnak, hogy az „*... az alatta való Jobbágyokra visellyen gondot, hogy tumultose Nagyságod ellen az hajdúsághoz kapcsolván magokat fel ne támadgyon.*"

A 15. számú irat Bocskai ritkaság számba menő saját kézzel írott levele. Október 18-án, az álmosdi ütközet után írta Debrecenből az erdélyi bujdosókhoz. A kialakult helyzetet úgy jellemzi: „*... most is oly állapattal vagyok, hogy bátorságoson ülök szinte is most, de azért Gyulán és Szolnokban had tartassék, hogy mihelyen kévántatik, mingyárást indulhassanak kegyelmetekkel együtt.*" A nagy szálkás betűkkel írt levelet csak valamilyen durva szemcsés fehér porral szárította le, amiből arra következtethetünk, hogy itt Debrecenben még csak a legszűkösebb hadiviszonyok között élt, s hajdúkapitányain kívül még íródeák sem volt mellette.

Késmárk város 1604. november 9-én kelt hűséglevele csak egy a több azonos tartalmú hitlevelek közül, melyeket Stoos, Remete és más városok adtak Bocskai számára. Értékes felvilágosításokat nyerünk belőlük a szabadságharc első heteinek eddig nagyrészt ismeretlen történetére. A hűséglevelek révén szinte napról-napra követni tudjuk Bocskai szerte száguldó hajdúcsapatainak menetvonalát.

*

A 17—21. számú iratok a román fejedelmek a szabadságharchoz való viszonyára és az erdélyi hadműveletekre vonatkozóan tartalmaznak értékes adatokat. Bocskai szövetségesei; Simeon Mogilla, Jeremiás Mogilla fejedelmek levelei mellett itt található a havasalföldiek írása is. A levelekből kicsendül a közös sors felismerése, az egymásrautaltság tudata. „*Nagyságod emlékezhetik reá, hogy mi semmi üdőben akármi tőlünk való lehetséges dologban annak az Országnak* (t. i. Erdélynek) *nem akartunk megfogyatkozni, mert tuggya azt is Nagyságod, hogy mi szintin csak*

az Erdélynek oltalmáért el vesztettük az mi országunkat, most is... valamire elégségesek leszünk az három országnak békés meg maradásának nyeréséirt, mindenre készek vagyunk." — írja Simeon Mogilla fejedelem. Ugyanezt írja Jeremiás Mogilla fejedelem is, s a havasalföldiek hasonlóan arra hivatkoznak: „*Nyilván lehet felségednél ennek ez nyomorult Országnak Erdéllyel együtt, egynehány esztendőtül fogván való nyavalyás és romladozott állapattja... az régi jó szomszédságnak és atyafiui szeretetnek viszont közöttünk való meg ujulásáért kellett volna urunknak ő nagyságának ez elmult napokban felségedet meg találni.*" A moldvaiak csapatai az Erdély felszabadításáért folyó harcokban komoly segítséget nyújtottak a szabadságharc számára. A közös harc eseményeiről számol be Simeon fejedelem 1605. augusztus 4-én és 6-án kelt levele, melyeket a hadtörténetírás értékes dokumentumként tud felhasználni.

*

Az utolsó két irat Bocskai portai követeinek egy jelentése, valamint Mehmeth tihajának Bocskaihoz küldött kérvénye. A követjelentés tollhiba következtében téves keltezésű, ugyanis a jelentés végén írt április 24-i dátum ellentétben áll azzal, hogy a követek már májusban történt dolgokról írnak levelükben. A követek színesen leírják a portán dívó szokásokat, a szultáni fogadások rendjét, s jó megfigyelő készséggel festik le a török udvari életet. Kitűnik a levélből, hogy Bocskai követei milyen nagy megbecsülésben részesültek a portán, s nem vazallusi függésben levő fejedelem megbízottaiként kezelték őket. A szultáni udvar diplomáciai szokásokat nem nagyon betartó légkörében szokatlannak hat az a bátorság és határozott fellépés, amellyel Bocskai követei képviselni merték fejedelmük és az ország érdekeit. A jelentés egyik mondata fényt vet arra, hogy Bocskai seregében hiány volt a puskás gyalogok terén, mert a fejedelem ezeknek küldését sürgette a portán. A levél egyik legérdekesebb része a Bocskainak adományozott korona ügyével kapcsolatban nyújt nemcsak érdekes, hanem eddigi ismereteinkkel ellentétes felvilágosítást. A történetírás eddigi álláspontja szerint ugyanis a koronát a török erőszakolta Bocskaira, aki azt csak udvariasságból fogadta el, s nem is engedte megkoronáztatni magát vele. Ez a követjelentés viszont arról számol be, hogy a korona adását Bocskai szorgalmaztatta a portán, s a törököknek „*... nagy tanácsok volt, kell-e cselekedni, nem-e, mint hogy soha senkinek az fényes Portáról koronát nem attak, hanem csak botot, zászlót, sőt ugyan tanácsot is kérdették tanulról tőlünk, kire mi így feleltünk: mint hogy felséged az magyar királysággal neveztetik az Athnamében az Császártul, királlyá úgy lehet kárki, ha meg koronáztatik. Más az, az több magyar orzsághoz tartozó országok is így hajlanak hamarébb meg, az magyar nemzetségnek is így nyukszik inkább szive meg az hatalmas Császárhoz való bizodalomban.*" Memhet tihaja is azt írja kérvényében: „*Az Hatalmas Császártól is az portáról felségednek kévánsága szerint mindenek meg löttenek, Korona, pénz, Bot, zászló*", s emlékezteti Bocskait, hogy

amikor Konstantinápolyba küldte, minden kegyelmességét ígérte *„ha az Coronát meg hozom."* Bocskai a korona kérését környezete előtt eltitkolta. Ma már nem lehet pontosan megmondani, hogy milyen politikai elgondolások vezérelték Bocskait, amikor a korona küldését egyfelől szorgalmazta, amikor viszont megkapta, nem kívánta azt használni, sőt úgy tett, mintha nem tudott volna a dologról, s nem várt kellemetlen meglepetésként érintette volna az ajándékozás. Talán csak a Habsburgokat akarta ijeszteni azzal, hogy korona birtokában magyar királlyá is koronáztathatja magát a Porta teljes támogatása mellett, vagy meglehet az is, hogy a tavaszi győzelmek forró napjaiban úgy látta, a nemesség döntő többsége támogatná az ő királlyá választását, s később, mikor tapasztalta a nyugat-magyarországi nemesség császárpártiságát elállt ettől a szándéktól? A kérdésre a feleletet magával vitte sírjába a nagy fejedelem, aki ragyogó győzelemre tudta vinni megtaposott, elnyomott nemzetének ügyét, de ugyanakkor bölcs megfontolással és példás önuralommal tolta el magától a korona varázsát, mert talán úgy látta, hogy ez akadályokat gördítene a nemzeti ügy diadalútjába. Reménytelen kísérlet volna az élők sorából eltávozott nagy emberek minden rejtett gondolatát, titkos szándékát évszázadok távlatából kikutatni, s mindent pontosan megállapítani. Mindig akadnak olyan titkok, amelyek talán örökre megfejthetetlenek lesznek, hacsak egy újabb, váratlanul előbukkanó megsárgult levél fel nem lebbenti róla a bizonytalanság fátyolát.

*

Végezetül két kérdéssel kívánok még röviden foglalkozni. Az egyik forráskritikai, a másik levéltártörténeti probléma.

A most közlésre bocsátott iratok értékes adatokat tartalmaznak Szamosközy István történeti maradványai hitelességének elbírálásához. Szamosközy ugyanis nemcsak ismerte, hanem fel is használta munkájában ezeket az iratokat, hiszen vannak olyan részek művében, melyek szinte szóról-szóra megegyeznek ezekkel a levelekkel. Mindez kétségtelenül emeli a Bocskai szabadságharc koráról írott sorainak történelmi hitelességét, s arra enged következtetni, hogy olyan leírásai, melynek levéltári anyaga elveszett vagy lappang, szintén többnyire eredeti forrásanyag alapján készültek.

A másik, szó szoros értelemben vett izgalmas probléma; vajon hogyan kerültek ezek az iratok, melyek lényegében a Bocskai- és Báthory-családok titkos levéltárának maradványai, az Eszterházy-család birtokjogi iratai közé? A pontos feleletet erre a kérdésre még nem ismerjük, de van egy hipotézis, amely, ha kissé talán kalandosnak is tűnik, de ez idő szerint mégis a legvalószínűbb. Ez a feltevés elvezet bennünket a 17. század elejének egyik legszebb, de ugyanakkor nem a legszigorúbb erényű asszonyához: Báthory Annához.

A meggyilkolt Báthory Gábor fejedelem húga mint tudjuk, közeli rokonságban állt Bocskai Istvánnal, s egyben Kereki várának a birtokosa is volt, ahova a fontos, s nem egy titikos adatot tartalmazó iratok könnyen odakerülhettek. Bethlen Gábor fejedelemsége idején a szép Báthory Annának menekülnie kellett Erdélyből a bibliai erényességű fejedelemasszony bosszúja elől. Lengyelországba ment, majd később idősebb korában visszatért hazájába, de nem Erdélyben, hanem Felső-Magyarországon telepedett le. Itt kapott egy kicsiny birtokot Eszterházy nádortól, melyen életének hátra levő részét eltöltötte. Halála után a birtok visszaszállt az Eszterházyak tulajdonába. A feltevés szerint az értékes két iratcsomó Báthory Anna ládáinak egyikében kísérte végig útján a kalandos életű szép asszonyt, s halála után az Eszterházy-család levéltárába került. A koronatanú, aki e feltevés helyességének ügyében a döntő szót kimondhatná, már mintegy háromszáz éve halott, s a regényes életével foglalkozó írók sem tudtak semmit erről a cselekedetéről. Lehetséges, hogy újabb levéltártörténeti kutatások egészen más úton találják majd meg e két iratcsomó vándorlásának hiteles történetét, de addig tekinthetjük úgy, mint Báthory Anna értékes örökségét az utókor számára.

1.

1604. április 1.

My Mehemeth Passa istenek kegyelmességéből az Hatalmas Giőzhetetlen török Chászárnak itkün való országinak fővezére minden... illendő dolgokban ajánliuk *kegyelmed*nek barátságos igaz io akaratunkath. Mivel hogy isten akarattiából az Hatalmas Chászárnak imár..., rendelteteth hadai megh indulnak és főképen Erdélre fő gondviselésünk leszen, minth hogy az Erdéli fő emberek közül sokan az Hatalmas Chászárhoz hüségeketh megh mutatván ide az ő Hatalmassága szárnia és gondviselése alá iöttenek szép haddal, s ith vadnak, mely hüségekérth az Hatalmas Chászár... nem akar háládatlan lenni, hanem gondoth akar reáiuk viselni. Találának megh azérth engemeth az fő Emberek közül, ielentik hogy *kegyelmed* enek előte való üdőkbenis az Hatalmas Chászár Országának egyik fő gondviselőie volth, és ő hatalmasságának io akaroia. Kérének ezen, hogy *kegyelmednek* én is egy leveleth iratnék, melyből vehetné eszében *kegyelmed* az ő hatalmassága io akaratjáth azokhoz, kik őhatalmasságának feieth haytanak és hivek... hogy migh Erdél az Hatalmas Chászártól el nem szakada, minemü szép csendes békeségben éltek, senkitől semi bántásokh nem volth, hogy elszakada pedigh tőllünk, minemü hasznok avagy romlások nagy veszedelmekel követék mind ez ideigh *kegyelmed* iol tudhattia. Székel Mojzes több fő népekel az Hatalmas Chászár köntöséhez ragaszkodván, minemü hitelek és böcsületes állapattiok volth itban, egiebektől *kegyelmed* meg értheti, mely hűségekérth ő Hatalmassága az Erdéli Vajdaságra bebocsiátván, magáth mód nélkül ha el nem vesztette volna, s az ő hatalmassága ereiéth megh várta volna,

most is Erdéli Vajda volna. De hogy kegyelmednek ió akaratunkath megh ielenczük, kegyelmed gondolkodgiék minden mostani... beli állapattiáról s megh maradásáról. Az németh közth minemü böczülettel vagion iól tudgiuk, szabadságtokban törvényetekben minth akar rontani mindeneketh tudunk. Most azérth az ideie, hogy kegyelmed igaz ió akarattiáth, ő hatalmasságához megh mutassa és Erdélnek igaz ió akaróia legyen, és ha my... szándéka kegyelmednek mingiarást megh hüth Embere által s levele által megh talallyon, érthessük kegyelmed ió akarattiáth, mellyeth ha megh értettünk kegyelmednek mi is igériük magunkath, hogy valamith ő hatalmasságától kiván kegyelmed, mindenek kegyelmed, kedve szerént lesznek, minth hogy főképen az itben levő magyar fő embereknek kegyelmedhez való io akarattiath lattiuk ezeknek az hatalmas chaszár minden reghi szokoth szabadságokath ... megh atta s engette minden czikelekben. Hogy ha pedigh kegyelmed valakith idebe akar hozánk küldeni bizvásth félelem nélkül be külgiön merth az my hitünkre tisztességünkre senkitől semmi bantasok nem leszen valamikor visza akar meni békeségesen visza bochiatthiuk. Kegyelmed azérth lássa gondolkodgiék mindezekről im my kegyelmednek mindenkéth értésére attuk. Mosth mindenek az ideie mikor az Hatalmas Chaszár hadai Erdélre mennek és onnan kegyelmetek felé. Akor ha my romlasok kegyelmetekre következnek késő... minden dologh.

Isten kegyelmedeth tarchya megh io egéségben sokáigh. Irtuk Nándor Feiervároth Szen Giörgy havának első napián. 1604. Esztendőben.

Külcím: Vitéz Urnak Boczykai Istvánnak adassék ez levél Nekünk Vitéz Ur barátunknak kezében.

Thugra és pecsét.

(OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E.)

2.

1604. május 5.

Szolgálatomatth aiánlom kegyelmednek minth nekem mindenkor bizotth uramnak. Aggyon Isten kegyelmednek minden dolgaiban kivánsága szerint való iókath. Értem az kegyelmed irásátth, bizony uram elég niavoljában, romlásban, niomoruságban iutánk. Az Ur Istennek váriuk hozzánk való kegielmességét. Az Feiedelmek közötth való békeség, ha mindent helére nem hoznais, kitül el szakattunk, mégis háborodoth szivünket meg chöndesitené, kit engegyien megh ü Szent Felsége.

Sarmasági uram dolga miben legien akaria kegyelmed én tüllem érteny. Basta uram ő Nagysága hivatoth vala, mikor az levelek ü Nagysága kezében iutottak vala, Kezemben adván egg'k Bektes basának szolloth, az másik Bethlen Gábornak, de az levél nem az Sarmasághi uram keze irása, sem az manu propria, az stilusais nem az, mert igen parasztul vannak az levelek irva, hanem az pechét az ü maga pechéti, és zimere.

Hiszem azt, hogy Basta uram eleget értekezet, hogy valóságos képpen végére mennyen az dolognak. Nem tudom immár ha ü Nagysága mehetette valami bizoniosb dolognak végire, és ennél tovább való dolgát az utána nem érhettem. Mely ha chak ekken... állapodik meg én sem itilhetem vétkesnek... lenny, meg lehetett hogy pechétlő giürüét *[egy szó törlés]* valamelly nem io akaróia kilophatta sebéből. Sarmasági uram Kolozsvárath vagion, ninchen semmi bántása chakhogy tartóztatva vagion. Senkit mód nélkül Basta uram ü Nagysága meg nem bánt, abban hiteles vagiok, mellyet ü Nagyságától hallottam. Az minth kegyelmed énnekem ir Asszoniom Sarmasági uramék felől az minth szinte kegyelmed, mys ide eleget hallunk közhirrel, de hogy én valami bizoniost irhatnék kegyelmednek az dolog felől, Isten láttya nem tudok. Haller Gábor uramnak szólló levelet késedelem nélkül meg küldöm. Értegetem vala, hogy Isten kegyelmedet az Comissárius Urakval ide be hozza, mellyek szivem szerinth kyvántam, aggia Isten hogy lehessen meg. Mégis uram az régi dolgokról beszélgethetnék ez mostani niavaliás üdőben. Tarcha meg az Isten kegyelmedet sokáig io egésségben. Datum ex Gialu 5 Mai 1604.

Pancratius Sennyey mp.

Külcím: Spectabili et Magnifico Domino Stephano Bochkai, de kis Maria, Domino mihi semper observandissimo.

(OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 46. fasc. G.)

3.

1604. június 23.

Spectabilis et Magnifice Domine mihi confidentissime Servitiorum meorum paratam semper Commendationem. Isten Nagyságodnak minden yo akaróyval edgüth hosszu életet io egésséget zerenchies előmenetellel adgion.

Mivelhogi Nagyságod nekem giermekségemtől fogva igaz yo akarattiát mutatta, és megis tapaztaltam volt, énis ha miben tudtam volna, Nagyságodnak zeretettel zolgáltam volna, de az sok zerenchietlen változások és sok budosásink nem engették hogi Nagyságodnak zolgálhassunk. Mostan penig Isten Nagyságodnak zivét erre fel inditván, hogi hazájának és meg romlot nemzetségének szolgálion, bizony igen dichiretes dolog és Nagyságodnak nagi előmenetelére tendál. Az Tavazzal Nagyságod amelj Murat neű rabiát sanczaért be bochiátotta volt, aval mikoron én bezéllettem volna és Nagyságod felől zorgalmatoson kérdezkedvén, és az Nagyságod állapattiát valami részéből megértettem volna, sokat magamba gondolkodván az Nagyságodhoz való yo akaratom fel inditván, nem türhetem hogy az el inditott tractatus el ne kezgiem az Vezér Passával ő Nagyságával Nagyságod felől, és mikoron Nagyságodnak minden elébbeni állapattiát megh declaráltam volna előtte, Nagságodhoz

mingiárt sok yo akarattiát vöttem ezemben az maga aiánlásából és mingiárt ugi irtam magam akarattiából Nagyságodnak az el küldött levelet meli levélre minemü yo akarattal igirte magát Nagyságod az hatalmas Chiazarhoz és meg romlott országához, mindeneket az Nagyságod rabia az Passának és nekünkis meg ielentett, meli Nagyságod hozzánk való io akarattiát, engedgie az felséges Isten, hogi mys haladóképpen zolgalhassuk meg Nagyságodnak és Nagyságodis el kezdet io indulattiában procedálhasson haznoson és yo zerenchiesen. Minemü dolgokat kévánnion penig Nagyságod az hatalmas Chiazartól, mikoron nekünk Murat meg beszéllette volna, mingiárt zépen minden kévánságit Nagyságodnak Articulusokban chináltuk és ugi vittük be az Vezér Passának ő Nagyságának, mely Articulusokat Török nielven meg forditván, mingiárt postán az mostani fő Vezér eleiben küldé, és onnan mingiárt az hatalmas Chiazarhoz be viszik és Nagyságodnak minden kévánságiról ő hatalmasságától bizonios io kévánsági zerént való kedves válasza ió felette igen hamar. Ebben Nagyságod bizonios legien hogi mind az hatalmas Chiazartól, fő Muftitól, fő Vezértől és Janichiár Agától hit levele megien Nagyságodnak, és feiedelemségről bottia zazlóia azokkal az circumstantiákkal megien az haddal egiüth, valamint szintén Zultán Zulimán atta volt János Király fiának az feiedelemséget mind az Tiszán innen való földel edgiüth, mert valamennél iobban tudgiuk itt az Nagyságod dolgát ágálni Rédey Ferencz Urammal edgiüth, ki Nagyságodnak yo akaróia, azon igiekezünk, az fő Vezér, fő Janichiár Aga, az hatalmas Chiaszár derekas hadával edgiüth tized napra ide érkezik, az Tatár Hán fia Zemelie zerént ió. Ezekkel az emberekkel meg gondolhattia Nagyságod minemü hadak lesznek, bizonios legien Nagyságod ebben, hogi Isten segitsége vellek lévén, Erdelinek meg zabaditását ez esztendőről semmiképpen el nem halasztiák. Nagyságodnak mostan minden böciülletes dolgaynak előmeneteliben felette io módgia vagion, mert az Vezér Passa és Bektes Passa ő Nagyságok Nagyságodnak igen io akarói. Nagyságod bizoni semmi dolgayban meg nem fogiatkozik chiakhogi Nagyságodat én kérem ezen mint io akaró Uramat hogi Nagyságod el kezdet yo indulatinak véghez vitelében meg ne szünniék hanem zorgalmatoson visellien gondot immár el kezdet dolgayra Nagyságod ugi, hogi senki ne érchie se tudgia hogi mikor Isten segitsége által Nagyságodhoz közelb leszünk, Nagyságodnak minden késedelem nélkül az el indulásban lehessen mingiárt módgia. Mert ebben bizonios legien Nagyságod és tellieséggel el hidgie hogi ugi igiekezzük ágálni az el kezdet dolgot hogi minden kévánságokról való hit levelek, Athname levél bot és zazló azokhoz illendő aiandékokkal velünk edgiüt legienek az Passánál, és mikor Nagyságodhoz akarunk küldeni akkor chiak ugi mennek fő fő zemeliek az levelekkel edgiüth és segitséggel, hogi Nagyságodat mindenekről certificálván, és el hivén Nagyságodis hogy ninchien semmi chialardság az dologban, minden félelem nélkül indulhasson Nagyságodis akor, Nagyságodnak ennél töb levelet immár senki nem küld mindaddig valamig Nagyságodhoz közel nem lezünk.

Nagyságodnak itt azmi kevesen vagiunk ugimint egieneháni száz magiar, igaz io akaróy Nagyságod emlékezzék meg Erdéliben el vöt sok iavayról, zegény meg niomorodot yo akaróyról, mostan vagion Nagyságodnak módgia ebben hogi yo hirét nevét terieszsze és io akaróyvalis iol tegien, de főképpen az zegény megromlott orzágnak ez nagi inségből az hatalmas Chiazar segétsége által való meg szabadításában zolgallion, melliet ha Nagyságod meg chielekedzik és meg telliesit az Istenis Nagyságodnak sok iot ad érette. Isten Nagyságodat sokáig tarchia meg io zerenchiesen. Datum Nandor Albe die 23 Juny, 1604.

Gábriel Bethlen mp.

(OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. E., eredeti sk. fogalmazvány uo. fasc. M.)

4.

Dátum nélkül

Mü Memhett Passa Istennek keglmességéből az Hatalmas és győzhetetlen Császárnak itt kün való hadainak fő gondviselőie és szerdára minden hozzánk illendő és tisztességes dolgokban barátságos magunk aianlását irjuk kegyelmednek, mint barátunknak és Istentül hoszu életet sok io szerencséket kévánunk kegyelmednek.

Az kegyelmed minket megh talált dolgairól, hogy mind eddigis bizonyos és derék választ nem tehettünk, oka ez volt, hogy az hatalmas Császárnak fő vezérnek Aly Passának iövetelit értvén, minden dolgokat akartunk halasztani az ő Nagysága ielen lételére, hogy akkor kegyelmednek bizonyosb választ adhassunk minden dolgokról, ki ide iutván az hatalmas Császárnak derék erejével és nagy készülettel, az szent Istennek ügy levén el végezett akarattia itt halála történék ő Nagyságának. Mostan immár mi reánk szállván az dologh kegyelmednek mindenekről bizonyosb választ adunk. Értyük azért mi az itt való Erdély magyar fő embereknek, kik ide az hatalmas Császár szárnya alá iöttenek kegyelmedhez oly io akarattiokat, hogy az mint hatalmas Császártul Ahtmame levéllel nyertek és szerzettek azt magoknak, hogy szabad választásból való feiedelmet valakit ők akarnak azt választhassanak, és az ő választásokat az hatalmas Császár is ereieben hagyván, Erdély országot feiedelmével együtt tartozék megh oltalmazni, kegyelmedeth egy akaratból feiekké és feiedelmekké akariák választani, mint illyen böcsülletes Urat kinek mind Erdélyben s mind Magyar országban sok öröksége legyen. Csak hogy kegyelmed is mutassa az mint illyen dolgokban illik az hatalmas Császárhoz oly hűségét és az szegény megh romlott Erdély országának megh szabaditásában oly gondviselését kivel mind az magyar nemzetnek hasznoson szolgálhasson, mind pedigh az hatalmas Császár előtt az mi kegyelmed felől való felelésünk és az itt való magyaroknak törekedése és felelése szerén nagyob és bizonyosb hitelt szerezzen magának. Illyenképpen

hogy az mint az hatalmas Császár immár megh igirte ezeknek és mi nekünk is megh parancsolta, hogy ő melléiek elegedendő hadatt adgyunk mind törököt tatárt, mellyel bátorságoson őkett házaiokban nem csak be vitessük, hanem minden ellenségek ellen meghis oltalmazzuk. Ezek az melléiek adatott és rendelt haddal Isten segítségéből Tömösvár felé megh indulnak, és ha kegyelmed ez ő kegyelmedhez való io akarattiokat az mint immár kegyelmedet egyszer feiedelmekké igirték választani, megh nem akaria vetni: nem messze az kegyelmed lakó helyéhez Gyula, tanulságok leszen mi tőllünk hogy ha kévánnya kegyelmed oda Gyulához elegedendő hadatt mind törököt, tatárt, magyart, lengyelt, valamint szinte kéván annyt küldnek és az mint ezeknek, kegyelmednek is fogadgyuk hogy az hatalmas Császár hüti és parancsolattia tartása szerén Erdélyben ezekkel az itt való magyarokkal együtt bevitettyük és mindenek ellen megh oltalmazzuk. Sőtt ez ittvaló magyaroknak törekedésekre igirünk kegyelmednek bizonyos suma pénzt, kivel kegyelmed mind azoknak kik keglmeddel együtt iőnek s mind pedigh az után iönnének megh fizethessen. Megh találván pedigh ez üdő alatt az hatalmas Császárt, biztattyuk kegyelmedet avval, hogy megh látván mind az kegyelmed ő hatalmasságához való hüségét, s mind pedigh az mi törekedésünket kegyelmedhez sokkal töb ioval leszen sőtt az ő hatalmassága kegyelmességében kegyelmed semmiben megh nem fogyatkozék. Mint hogy pedigh immár kegyelmednek az hatalmas Császárhoz ilyen io akarattiát értettük és ez itt való magyar fő emberek is ilyen io szüvel törekednek kegyelmedért: Intyük kegyelmedet szeretettel, hogy ebbeli ió akarattiát imár megh nem vonnya, hanem ide az hatalmas Császár birodalmában el iöyön, és az megh mondott suma pénzt kegyelmednek valahova kévánnya az hatalmas Császár birodalmában oda külgyük. Mind ezekben pedigh az megh irt dolgokban és ehez illendőkben minden álnokságh tétovázás és fogyatkozás nélkül el járunk, esküszünk az egy Istenre az Mahumet szent prófétára és az mi igaz töröki hitünkre, keglmedtülis pedigh azon igaz és hüttel való maga megh kötelező hüséget és igasságot kévánunk. Isten sokáigh éltesse keglmedet. Irattuk az hatalmas Császárnak győzhetetlen hadainak Landorfeiervár mellett való táborában

Külcim: nincs.

Thugra és körpecsét.

(OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77, fasc. E.)

5.

Dátum nélkül

Én Czylaly Haszon Passa az Hatalmas és győzhetetlen Török Császárnak Tömösvári fő Beglerbekie és az Erdély országára rendeltetet hadaknak fő szerdára minden tisztességes dolgokban való zolgalatomat irom

Nagyságodnak mint vitéz szomszéd ur barátomnak. Isten sokáigh éltesse kegyelmedett és sok io szerenczekkel megh álgya.

Muráttul először az kegyelmed rabiátul értöttük vala kegyelmednek az hatalmas Csaszárhoz való io akarattyát, annak utánna ide iutván az Erdély országának megh szabadítására rendeltetett hadnak elől iáróival, az Erdély magyar fő emberek mutaták mind az fő Vezér Passának és fő Janchár Agának kegyelmednek szóló hütt leveleket, mellyekben kegyelmedet intik arra hogy ide az hatalmas Czaszár birodalmában iöyön, ielentvén az mellett hogy kegyelmedett Istennek rendelése ugy lévén, ő feiedelmekké és Erdély országának feiedelmévé akarnák választani. Mely dolgokat énis szeretettel halván itilek szükségesnek, hogy mys kegyelmednek hütt levelünket küldenők, mint hogy az Erdély segítségére rendeltetett hadaknak szerdársága az hatalmas Czaszár kegyelmességéből mostan mi reánk bizattatott, kire nizve bátorságosban iöhessen kegyelmed ide az hatalmas Czaszár birodalmában minden velle lévőkkel egyetemben. Én azért esköszöm kegyelmednek az egy teremtő Istenre, az Mahomet Szent Prophetára és az mi igaz töröky hütünkre, hogy kegyelmednek sem iövő utában, sem ide iutása után, az hatalmas Czaszár birodalmában, sem magának, sem az utánna valóknak, valakik azon hüségh alá akarván magokat adni vagy eggyütt iönének kegyelmeddel vagy annak utánna, senkitől semmi bántása nem leszen, sőt az kegyelmed böczülletes uri állapattya szerént azmint az Vezér ő nagyságais minden ioval igiri kegyelmednek magát mindenben illendő böczülletes állapattya és feiedelmi tekinteti leszen, azonképpen az kegyelmed után valóknak-is kinekkinek az ő tekinteti és állapattya szerént leszen. És az mi reánk bizatott tiztünk szerént az hatalmas Czaszárnak rendeltetett segítséggel azon leszünk minden tehetségünkkel, hogy kegyelmedet ezekkel az itt való magyar fő emberekkel nem czak be vigyük Erdélyben, hanem minden ellenségi ellen meghis oltalmazzuk, az hatalmas Czaszárnak ezeknek kezekben levő Ahtname levélnek tartása szerént. Kinek bizonságára költük kegyelmednek ez pöczétes hütt levelünket, intvén sőt kérvén kegyelmedet azon, hogy kegyelmed ez mi levelünk látván az hatalmas Czaszárhoz megh mutatott io akarattyát ne halogassa, hanem minden kétségh és késedelem nélkül mindgyárást iötön iöyön az hatalmas Czaszár birodalmában, mint hogy ebben kegyelmednek most vagyon io módgya és ideie, az hova pedigh kegyelmed szükségesnek itili ... kegyelmed eleiben elegedendő hadat boczátunk kikkel kegyelmed bátorságosan iöhessen közünkben. Isten sokáigh éltesse kegyelmedett.

Thugra és körpecsét.

Külcím: nincs.

(OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. B.)

6.

1604. szeptember 14.

Illustris Domine nobis summa semper observantia Colende. Isten Nagyságodat ez mostani io ügyeközetiben tegye szerencséssé.

Az Nagyságod rabiátul Muráttul megh értöttük Nagyságodnak az mi szegény megh nyomorodott hazánkhoz való io akarattyát és ez nagy inségből megh szabaditásában való io ügyeközetit, melyben hogy Nagyságod feliciter procedálhasson és io successust adgyon Isten ő szent fölségétül szüvünk szerént kévánnyuk, mely Nagyságodnak io akarattyáért mi minemü Commendátiókal éltünk az itt való fő szerdárnál és fő Janczár Aghánál, Nagyságod az ő magok levelekből megh értheti. Minemü kévánságok legyen pedigh ő Nagyságoknak, aztis megh értvén Nagyságod mys feienként kériük Nagyságodat, ne difficultállya, hanem Nagyságod iöyön közünkben mely Nagyságod iöveteliben sok iott látunk. Egy noha annélkülis fölötte szorgalmatosok az Erdélynek megh szabaditásában, de az Nagyságod iöveteli sokal gyorsabbá teszi őket mindenben. Másik ha Nagyságod közünkben iő, az hatalmas Cászárhoz való hűségét praesenciaiaval megh mutatván, az hatalmas Cászárnak Nagyságodhoz való io akarattyát erősbé teszi és inkább el hitetheti magához. Mys pedigh megh tapasztalván Nagyságodnak szegény megh romlott hazánkhoz való io akarattyát, noha az hatalmas Császár mi nekünk Ahtname levelében töb kévánságunkal egyetemben az libera electiot megh engedte, kinek pariaiat oda kültük Nagyságodnak és az mellett elegedendő segítséget igirt, a kivel nem chak be viszen Erdélyben hanem meghis oltalmaz. Tudván aztis hogy Nagyságod eleitül fogva minemű io akarattyát mutatta az szegény hazához, és szabadságában minden rendbelieket mint igyeközöt megh tartani és oltalmazni, aztis előttünk viselvén hogy mi kiczintül fogva nagigh Nagyságodnak esmeretiben levén, reménségünk az hogy ennek utánnais mind törvényünkben szabadságunkban kit-kit relligioiában és privilégiumában Donatioiaban, fassioiában, Consensusiban és assecuratioiban megh tart, és mindenekben io akaró Urunk leszen. Ez okokért senkit idegent, hanem illyen io akaró ismert Urunkat előnkben nem czak válaztyuk hanem feiedelmünké is akariuk tenni és mikor Nagyságodat Isten közünkben hozza, az hatalmas Cászártul meg nyert libera Elektioról való Ahtname levelünket Nagyságod kezében adgyuk eo fine hogy senkit egyebet nem hanem Nagyságodat Conditionibus sub prae scriptis pro principe agnoscemus et Colemus, kire nizve az hatalmas Cászárnak mellénk rendelt segítségének elől iáróival és egy részével ide Tömösvár mellé iutvan legh főb és elsőb gondunk volt hogy Nagyságodat bizonyos fő Attyánkfia által megh találtatnók, kire válaztottuk egy akaratból és kültük Nagy-

ságodhoz Bethlen Farkas Uramat országh tagiát, kitől ez levelünk kivül minden szükséges dolgokról szóval bővebben izentünk Na*gyság*odnak. Az mely szerenczétlenségh ide jutván véletlenül találа bennünket talán Na*gyság*odnak egyebek különben referállyák, de ahoz képöst hogy véletlenül és annyi számú ellenségtül eset Isten kegyelmességéből kevés szándékokat vihették véghez, az mint Na*gyság*od az mi Attyánkfiátul igazán és bővebben megh értheti. Na*gyság*od pedigh abban semmit ne kételkedgyék, hogy hada elégh nem lenne mert mi velünk annyt rendeltek a kiben meg nem fogyatkozunk, noha pedigh ezt a kit most Na*gyság*odnak irunk difficultálák, de sok törekedésünkel reá vevén aztis megh nyertük, hogy Gyuláigh valameny hadatt Na*gyság*od kiván annyt küldenek a menyt Na*gyság*od itil hogy szükséges az Na*gyság*od bátorságos közünkben való iövésére. Hogy pedigh mind Tatárt és Lengyelt olvas Na*gyság*od az Vezér passa levelében, mi magunk szabad akaratunk szerént annak az levélnek megh iratása után mindeniket hátra hadtuk, az szegény megh romlott hazának könnyebségére. Az Tatárt hogy annális inkább ne rabollya puszticza mint tavalys czelekedet. Az Lengyelt pedigh hogy az ő kévánságok szerént való nagy fizetésekre eléghtelennek itilők magunkat s mind az szegény hazát inkáb akarván azok helyen bővebben oly török haddal indulni a ki fizetést sem kéván és az haza puztitásátulis inkább zabolán tarthattyák őket. Kériük azért Na*gyság*odat méghis mind feienként illyen io akarattyát látván Na*gyság*od hozzá mind az fő Vezérnek s mind pedigh minnyaian mi nekünk, ne rázza el magáról hanem előtte viselvén az szegény hazának mind az mostani és következendő nagy romlását, azonképpen megh szabadulásátis a mellett, hogy minekünkis nagyobb hitelünk lehessen, Na*gyság*odnakis minden dolgaiban nagyob hitele lehessen, a mint Na*gyság*odat az Vezér passais inti iöyön közünkben mert igy láttyuk mind Na*gyság*odnak nagyob böczülletit és hitelit mind az szegény megh romlott hazánknak hogy töb io következik belőlle, ne kellessék kedvünk ellen Na*gyság*odon kívül, kit immár mi szeretettel válaztottunk (reménségünkis az hogy Na*gyság*odban megh nem fogyatkozunk) más gyámolt keresnünk, mint hogy az üdü és szegény hazánknak megh romlott állapattia és országunkon kívül való létünkis haladékot ez dologban nem szenved. Az Na*gyság*od bátorságosb közünkben való iöveteliert pedigh az itt való Tömösvári Hászon passánakis, ky mi nekünk szerdárul rendeltetet előnkben Erdélyre hütt levelét oda küldöttük Na*gyság*odnak, hogy semmi akadály az Na*gyság*od iöveteliben ne találtathassék. Hogy pedigh ez mi levelünknek nagyob ereie és hitele legyen Na*gyság*odnál ha Na*gyság*od ide az hatalmas Császár birodalmában közünkben ió et in Conditionibus praescriptis megh tart, senkit egyebet Nagyságodon kivül nem válaztunk. Az szent Isten minket ugy segillyen és ez mellet hoszu bodogh io szerenczés életet kévánunk tizta szüből Na*gyság*odnak mint Urunknak.

Datum ex Castris ad Tömösvár positis 14 die mensis Septembris Anno domini 1604.

Universitas Nobilium
Trannsilvaniensium in ditione potentissimi Imperatorum Turcarum
Constituta.

Külcím: Illustri Domino Domino Stephano Bochkay de kisMaria Domino nobis summa semper observantia Colendissimo.

Négy pecsét.

(OL. Eszterházy cs. lt. Rep: 77. fasc. E.)

7.

1604. október 4.

Illustrissime domine, domine observandissime.

Nagyságodat kelleték ez dologh felől megh találnom. Ez el mult héten Septembernek huszon niolczadik napyán hozák meg az Nagyságod nekem irt levelét Zatthmárról, úgy mint dél után négy óra táyban, kiben paranchiolta vala Nagyságod, hogy én Nagyságodhoz mennyek és ugian Septembernek huszon niolczadik napján ott az táborban legiek Nagyságodnál Rakomaznál. Azért Nagyságodnak akkor ugian azon Zathmari Capitán uram emberétül választ irék, megh irám Nagyságodnak hogy beteges állapotom vagyon, kit mind Krauznek uram s mind a Zatthmari Capitan uram látták, hogy aligh iártam a közvény miath Zatthmárth létembenis. De mind azon által minthogy annak előtteis szándékom volth, hogy ha egésséghem Nagyságodhoz el mennyek kit meghis tökéllék vala s Nagyságodhoz elis megyek vala, ezokért penighlen hogy mégh Zatthmárt létemben értettem hogy Nagyságod kezében én felőlem valami levél vagyon, ki az én hűséghem ellen volna. Hogy penigh Nagyságod azt ne itéllye felőlem hogy chiak fogás és én Zatthmárt a dolgot nem értettem volna, Senniei Pongrácztul értekezzék Nagyságod felőle, mert ü neky megh mondottam, azonképpen Dengeleghy Miklós uramnak Dengheleghen megh montam, az dologhról akartam Nagyságoddal tractálny, mert én ü felségének az én kegyelmes uramnak Romai Chiászárnak hive voltam s hiveis vagyok. Ez közben értem fül heggiell az Nagyságod el menetelith a táborbul szinte akkor hogy indulny akarok vala Nagyságodhoz, nagiob bizonságért Váradon Concin uramtól értekeztem a Nagyságod táborban léte felől, vagy hol találom megh Nagyságodath. Ez közben ió karó emberim adák értésemre Nagyságodnak michyoda szándéka legien felőlem, arra való tekintetben iámbor szolgáimnak a kiket tartottam hivatám ide hozzám Soliomkőben velek szólván tractálván a Nagyságod felőlem való szándéka felől, ugian azon

zolgháim a kik engemeth uiobban el árultak s házamath kézbe atták. Hivom az nagy Istent bizonságul hogy igazat irok Nagyságodnak, az a kéth zolgham erőltetet arra s tanachylottak hogy mingyárást minden hallaztás nélkül be mennyek Tömösvárra, mert lehetetlen dologh hogy a Chiázár kegyelmét vehessem a mint a practika körülem vagyon, ijeztettek, de hogy semmi kezdet practikának oka nem voltam senkinekis ió akarattiáth, elméjének szivének gondolattiáth megh nem foghattam felőlem, sem én akaratbomból senki nem tractált semmit, mit tehetek én róla? ha én akaratom nékül valaki valamit tractál én felőlem mi vétkem énnekem abban? Salva conscientiaval voltam s vagiok mostis, azoknak az én lator lelketlen zolghaimnak tanachyokat nem fogattam, hanem házamban veztegh ültem, it voltam s vagiok mostis, biztam az én Istenemben, az én igaz voltomban és az én kegyelmes uramnak Rómay Chiászárnak ü felségének Istenes és igasságos itéletében s kegielmes voltában. Ez közben az én áruló szolgháim ZentJobi házamath kézben atták mostan az ü felsége Zolghái vannak benne, vagion Nagyságod akarattiából ninchy e nem tudom. Másik házamath penigh Kerekith Concin uram megh szállotta s az ü felsége álgiuival lüteti, vetteye ekkediglen *[sic!]* megh, neme, nem tudom, mert én chyak itth vagyok házamban, vesztegh ülök, senkivel semmi tractám, várom Istennek kegyelmességét hozzám, és az mi kegyelmes urunk ü felsége ió akarattiáth s kegyelmességét. Errül penigh Nagyságod ugy gondolkodgyék, hogy bizony inkáb akarom (ha egeib nem lehet benne) Soliomkü váráth véremmel megh festenem, hogy nem mint Törökké lennem és mind az irást s mind az én áruló Zolghaimnak szavokat azzal akarom megh hamisitany. Ez mégh soha nem hallatoth Magiar országban, hogy egy uron ez essék törvéntelen, egy lator szolghayanak szavára, vagy török közül hozoth ál levélre való tekintetben, hogy mingyárást házáth iószágáth törvéntelen el vegyék, más házáth reá vitassák, mert a Nagyságod itélethi vagy hiszi Nagyságod vagy nem de olly embernek hidgyen Nagyságod, ha Nagyságod énnekem megh irta volna hogy iüy hozzám mert valami practika levél vagyon kezemben felőled, bizonvos legyen Nagyságod benne hogy el mentem volna, mert tuttam ártatlanságomath, soha ü felségének annyit nem vétettem kinil többeth nem szolgáltam mind én s mind az én atiám. Kérem azérth Nagyságodat, Nagyságod paranchiollion Conczin uramnak, mennyen el Kereky alól, ne lütesse, haggyon békét nekik, és paranchiollion Nagyságod az ü felsége Zolgainak hogy iüienek ky ZentJobrólis bochássák kezemben, nem megyek én sehova mert én ü felsége hive vagyok, neis vegye Nagyságod el tülem az én házamath iószágomath illyen hatalmasson és mód nélkül, ky mégh magyar országban nem történt. Nagyságodtul választ várok. Kéremis Nagyságodath hogy Nagyságod mutassa megh ió akarattiáth hozzám, ne késlellye a válazth mert tuggya Nagyságod hogy embernek drágáb marháya ninchiyen az életénél. Örömest irtam volna ü felségének az mi kegyelmes Urunknak s emberemetis bochiáttam

volna fel de tudom hogy Nagyságod az én emberemet fel nem bochyátaná hanem érthy Nagyságod az én irásomath s akaratomath értésére adhattya Nagyságod ü felségének. Ha penigh Nagyságod énnekem megh engedy azt hogy emberemet bochyássam fel ü felségéhez, mingyárást fel bochyátok s megh találom ü felségét az én ártatlansághom felől. De azonközben kérem Nagyságodath minth io akaró uramath, Nagyságod énnekem iryon valamí bizoniost akarattya felől, a kihez támaszkodhassam. Tarchya megh Isten Nagyságodat. In Soliomkü 4. Octobris 1604.

Stephanus Bochkay

Tudom hogy Nagyságod körül magyar Deákokis vannak, Nagyságod énnekem Magyaról tegyen választh merth énnekem Deákom ninchiyen, ki el árult bennek, ky penigh Kerekiben a szállot várban vagyon, magham penigh Deákól nem értek, ha választ kell tennem a Nagyságod levelére hogy vétek abba ne essék azérth kyvánom Nagyságodtul.

Kívül: Anno 1604. 4 Octobris. *[Belgiojosónak küldött levél másolata.]*

(OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E.)

8.

1604. október 5.

Spectabilis ac Magnifice domine Amice nobis observandissime.

Salutem... *etc.* Certiores facti summus aliqua Magnificae dominationis Vestrae loca, per Magnificum dominum Ciprianum a Conzin, ob rumores sibi quosdam de Magnifica dominatione Vestra sinistros allatos occupata esse, quia vero Rumoribus huiusmodi locum nullo modo, aut fidem dare possumus, imo plurimum de sinceritate Magnificae dominationis Vestrae polliciti nobis semper summus, atque ob id, nos in persona, ad cognoscendum rei statum, ad illas partes conferre statuimus. Ideo ad significandam benevolentiam, et qua complectimur Magnificam dominationem Vestram amicitiam Praesentium exhibitores Praecipuos Viros et Suae Maestatis servos ad Magnificam dominationem Vestram expedire voluimus, qui eandem certiorem reddant nos sibi ut huiusque semper ita adhuc amicum esse, et vel nunc maxime licet errore aliquid, fortassis peccatum esset, tamen ubi ad nos sucurrere mature vellet, Paterne sibi affectum manere et declaraturum. Id, donec coram facere possimus, paenes se, exhibitores Magnificae dominationis Vestrae retinebit. Quam de reliquo diutissime valere optamus. Datae ex Kálló, 5. 8bris Anno 1604.

Spectabilis ac Magnificae dominationis Vestrae.

Giovanni Jacomo Barbiano
Conte Di Belgiojoso *sk.*

Külcím: Spectabili ac Magnifico domino Stephano Bochkay de Kis Maria. Libero Baroni, Domino et Amico nobis observandissimo.

(OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E.)

9.

1604. október 7.

Spectabilis et Mag*nifice* domine Amice observandissime.

Az k*egyelmed* leveléth es Imreffy urammal lött tractalasat is meg értettem böségesen, kiknek fundamentumáth kiváltképpen ez kéth dologban itéllyük lenni, tudni illik, előzzör miképpen lehessen assecuratus k*egyelmed* élete felől, és annak uthánna ez ioszágh helyett oda felliebb holott és minth adassék más k*egyelmed*nek.

Kyre k*egyelmed*nek azth irhatom hogi mivel én k*egyelmed* felől mindenkoron böcsölletes itélethbe voltham, es soha romlásáth nem, hanem nevekedéséth kyvántham, mostanis egieb igiekezethbe nem vagiok érthvén az k*egyelmed* leveléth és maga mentségitis. Erre nézve az k*egyelmed* első kyvánsága felől igy gondolkodtam, hogi az k*egyelmed* felől támadott suspitionak mindenek elméiekből leendő ki vételérth, Kereki házáth adgia kezembe ő felsége Chaszár urunk számára k*egyelmed*, és maga legien Soliomkőbe el bochatván az kéth Capitantis, kyk k*egyelmed*nél vadnak. Én viszonth k*egyelmed*nek zálogul Rothficz uramot adom illy Conditioval, hogi huszadnapig Chaszár urunktul ő felsége keze irása alatt eggi charta biankáth hozatok, és valaminth ez felől megh irth dolgok felől végezünk arra iriuk. Ha penigh k*egyelmed*nek ez dologhoz illendő iobb gondolkodásy vadnak azokoth k*egyelmed* adgia értésünkre, bizonios levén k*egyelmed* benne, hogi valami tysztemhez illik. sincere tractalok és végezek k*egyelmed*del.

A haiduk állapattiáth ami illethy kyk k*egyelmed* mellett vadnak és egiebb szolgayth s hozzá tartozóyth azoknak my tőlünk sem személiekben sem ioszágokba sem marháiokba bántasok nem leszen, mindenekbe assecuratusok lehethnek.

Ha peniglen mind ezekről k*egyelmed* sincere nem akarna tractálni velem, k*egyelmed* az kéth Capitant minth követimet bochassa vizza, az uthán énis tovább gondolkodom dolgaimrul.

Tarcha megh Isten io egésségben k*egyelmed*eth. Datum in Adorian 7 octobris *anno* 1604.

Giov*anni* Jacomo Barbi*ano* conte di Belgi*ojoso sk.*

Külcím: Spectabili ac Magnifico Domino Stephano Bochkay de kys Maria Domino Amico Nobis Observandissimo. Kereky.

(OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. Fasc. E.)

10.

1604. október 9.

Tekintetes es Nagiságos Vitéz Ur, minden tiztességes dolgokban való barátságos zolgálatomat aianlom Nagyságodnak. *Isten* Nagyságodat éltesse zerenchieltesse es egy napiát tegie ezerre.

Értettem hogi Nagyságod az hatal*mas* Chiazarhoz hüséget, s az maga Nemzetségéhez való io akarattiat meg akaria mutatni. Isten Nagyságodat sokáig éltesse es adgia hogi az ő Hatal*mas*sága köntöse alatt hazaiaban Nemzetsége között sok eztendőkig yo zerenchiesen meg maradhasson, es ő Hatal*mas*ságának hiven zolgalhasson. Mierthogy penig az fő Vezér Passától ő Nagyságtól nekemis tanuságom vagion hogi Nagyságodra vigiazzak, Nagyságodat yo akarattal kérem hogy az Nagyságod zandeka s yo akarattia mi legien, adgia értesemre, mihelt Nagyságod hozzánk közleb érkezik, es valamiben nekem paranchiol, az Hatalmas Chiazarnak, Nagisagodnak, es Erdély Orzágának valamire elégséges lezek zolgálni akarok, én bennem Nagyságod semmiben meg nem fogiatkozik. Tarchia meg Isten Nagyságodat. Költ Temesvár mellett való Táborból, die 9, Octob*ris* 1604.

Amhat Ziliztrey Passa, yo akarattal
zolgál Nagságodnak

Külcím: Tekintetes és Nagiságos Vitéz Urnak az Nagiságos Kis Mariay Bochkay Istvánnak adassék ez levél.

(OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. Fasc. E.)

11.

1604. október 10.

Spectabilis ac Magnifice domine: Amice observandissime.

Meg értettük az kegyelmed leveléből hogy az Vallon Capitanokat a kedh [?] Nimetet és Balog Imrehet s, Kapronczait el boczátotta kegyelmed, kit io néven vöttünk kegyelmedtől. Aztis értiük, hogy kegyelmed remilvin azt, mivel az kegyelmed szolgaianak nem lehetne elegedendő hitele nálunk, az okon nem boczatana emberét ide, hanem mi tőlünk kivánná azt hogy egy meg hit bizonios emberünket boczatanók oda, ki által sincere tractalhasson velünk minden dolgokrul. Ebbennis azért az kegyelmed io indulattiát értvén, nem akariuk hogy kegyelmed meg fogiatkozzék, hanem szándékunk az, mivel Pethe Lazlo Uramat által boczassuk kegyelmedhez credentia levelünk mellett, kinek az mi rizünkről tellies tanusága lezen mindenekről, kegyelmedis rendellie ugy dolgait két vagy három óráig ligien vige az tractatusnak, mert ha az Erdéli Vallonok, Pecz uram hada és az Haidusagis elérkezik, ili ailkalmatosságunk nem

lizen az kegyelmeddel való tractalasra. Nem boczatván ugyanakkor tiztünk arra, az mint mostan magunk livin: Minek előtte penig Pethe Lazló uramot oda boczatanók kegyelmedtül azt kivániuk, kegyelmed mingiárást kisedelem nékül kölgiön mind maga s, mind körölötte való zolga és haidu rend kipekbe s, Nevekkel, hit alat egy Salvus conductust hogy kegyelmed minden bántásnélkül vele leendőkkel vizza boczattia és ez tractatusba semmi zin és fogás nem lizen. Mikor peniglen vizza iő ő kegyelme, kegyelmedis boczassa ő kegyelmével egy meghit emberét, kit miis bona fide bikivel vizza boczatunk. Ez levél küldissel kegyelmed ne kissik semmit. Éltesse Isten kegyelmedet. Datae in Castris ad Adorian positis hora secunda diei 10. oktobris. Anno 1604.

Giovanni Jacomo Barbiano
... sk

Külcím: Spectabili ac Magnifico domino Stephano Boczkai de kis Maria Domino et Amico nobis observandissimo. Kereki.

(OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. Fasc. E.)

12.

1604. október 11.

Mi az kik alól meg vagiunk irattatván, noha az mi urunknak Boczkai Istvánnak mindenkoron hivek voltunk és engedelmessek oly dolgokban melliek haznára és beczölletire néztek. De mivelhogy az következendő mód zerint vettük volna ezünkben hogy Czazár ő Felsige ellen az kereztienségnek ellenségivel az Törökel practicát inditot volna, meli mint ő Felségének mint penig az mi édes hazánknak romlására volna. Azért semmiképpen el nem halgathatók, hogy az mellieket mi ebben értettünk, az mi hitünk és hüsigünk zerint, melliel mi élünk Istenünknek Fejedelmünknek és hazánknak tartozunk meg ne ielentenők.

Azért mivelhogy még annak előtte kezdettik vala hirdetni hogy mikor az Haiduk Groff Urammal Chatára mentek vala Temesvár felé, ackor találtak volna egy levelet melliet Boczkai Uramnak Bethlen Gábor irt volna, és kit Generális uramnak vittek volna, és ezenközben egy Haidu találta volt el hozni az Bethlen Gábor dolmániát kinek az sebében találták meg az Bethlen Gábor levelinek az mássát, melliet Boczkai Urammak költek. Melliek hogy meg értet Boczkai Uram, azon közben találta Generális Uram ő Nagysága az Rokomazi Táborban levél által hivatni Boczkai uramat. Meliből mingiárást azt colligalta, hogy meg akaria fogatni, és azért hivattia. Azért hivata minketis Soliomkőben, és proponálá az dolgot mit kellesék czelekedni, mert Generális Uramnál nálla az Bethlen Gábor levele, és bizoniosson reminli s tudgia hogy azért [*egy szó törlés*] hivattia hogy hogy meg fogia. Meli dologról eléggé disputáltunk, ha

kellesséke az felsége kegyelmessigihez foliamodni vagy nem, de az dolgot iobban aperiálván és ő magais nem bizhatván az ő felsége kegyelmességéhez, mondván hogy soha neki nem hinnének, meliről példánkis volna úgy mint Josika, Sarmassági és többek, kiket miképpen kinzottak vagy öltek volna meg. Ugy lőn az vigezés hogy Törökhöz foliamodnék és Giulára bemennink, mivel hogy az Bethlen Farkas levelétis megmutatá, kit Giuláról ackor irt volt, kiben kivánnia vala hogy Boczkai Uram módot adna benne mikippen lőhetne Kerekiben, mert oly bezide volna velle, ki az ő *Nagysága* iavára volna. Azért Boczkai uram haza bocziátván az Kerekieket, meg hagia hogy mingiárást Törökért köldenének Giulára, és ha lehetne iönének zinte Somliokőbe [*sic!*] hogy marhaiatis vihetné el, ha penig annin nem iöhetnének, iönének czak Kerekihez. Minketis penig reá feleltetet vala és reáis feleltetet vala hogy el menniünk velle, de mi haza iövén Soliomkőből Zentiobra sokat gondolkodtunk az dologról, és az kik othon voltunk ackor meg ielentők az dolgot egymásnak és az Papnakis ugy végezők köz akaratból hogy mi hitünket Istenünket s az ő felsige hüsigét el *nem* hadnók, hanem az dolgot Concin Urammak az Váradi Capitánnak, mivelhogy Generális Uram mezze volt értisire adnók. Melliet Zekel Ferencz Uram ki Capitán volt Zentiobban, értisireis adot minden képpen. Monta vala aztis Boczkai Uram hogy az Bassa hit leveleis nálla volna, melliet mi nem láttunk s itiltükis, hogy csak azért mongia hogy inkáb el menniünk velle. Ackor penig nem akartunk várakozni hanem hamar el menni, mivelhogy azt halliuk vala, hogy Generális Uram hamar el érkezik az haddal, de lenek olliak kik Proponálták hogy zigen lizen ha el hadgia házait hanem ha annira való Török iőne, hadna praesidiomot az házaiban, ha penig czak ezer Török iőneis Kerekiben azokkal addig meg maradhatnának, mig segítség iőne az Töröktül. Ugian ackor aiandikotis külde Kerekiben, hogy az hova kivántatik Haidu hadnagioknak vinnék, és az kit Giulára küldenének meg aiandikoznák. Veres Mártont akarták el küldeni de ugy értiük hogy azt nem vehették reá hanem úgy halottuk, hogy Pribék Mihályt külték volna el. Ez dolgot ennél tovább sem ez előb nem értettük. Actum in Arce Adorian 11 Octobris Anno 1604.

Franciscus Zekeli
Lazarus Pozsgai
Stephanus Fráter

Ego Ladizlaus Pethe fateor et recegno coram me oretenus etiam ab ipsis esse confirmatus et pro ipsorque vera fassione hoc scriptum agnitum mp.

Ego Franciscus Daróczi fateor similiter hos omnes pro vera ipsorum fassione hac scriptorum produxisce contra Boczkay idem mp.

Johannes Imreffi idem fateor.

Ego Johannes Loniai similiter
fateor mp.
Ego Johannes Lugosi similiter
fateor idem mp.

(OL. *Eszterházy cs. lt. Rep. 77 fasc. B.*)

13.

1604. október 14.

Anno. 1604. Mind*szent* havának 14. napián.

Attuk az mi hit levelünket erős peczétnek Alatta az mi fogadásunknak urai s meg tartóia lehessönk.

Ezokayrt Az mi hit levelünket attuk az nag*yságos* Vytézlő Bocskay Istvánnak, ez körösztinsignek s az mi Orzagunknak s ides Hazánknak legh fő képpen az egi Igaz Hitnek megh oltalmazására kötöttünk hitvel erre magunkat s hogi edgüt ilnink halnánk az egi Igaz hit mellet megh. Igi Attuk az mi levelünket illen hit Alat Én Ligpai Balás, Ibrány Ferench, Dengelegi Miháli, Zénási Mattias, Nimet Balás minket Isten ugi segillen az telles *Zent* Lilek, *Zent* Háromság Attia fiu Isten minket ugi segillen hogi hivek s Igazak lezönk az Nag*yságos* Boczkai István urnak minden vitézlő Dologiban s mi Ides hazánknak megh maradásájér.

Középen pecsét.

(OL. *Eszterházy cs. lt. Rep. 77. Fasc. E.*

14.

1604. október 17.

Spectabilis ac Magnifice *etc.*... Nag*yság*odnak akaránk tudtára adnunk Bochkai árultatását. Miképen ő Fölsége és az Provinciánk ellen, meg nem gondolván sem az Istent, sem hityt, hanem az földet uiobban akarván veszteni és elárulni török kézben eiteni és adni várait. Ebben peniglen keg*yelmed* hogy igy nem volna semmit ne kételkedgyék, mert ez nylván vagyon és igen bizonyos. Az mely zolgaival árultatását közlötte, és az kiket Gyulára akart vele vinni, azzok jelentették megh, nem akarván fele*ségeket* gyermekeket el hadni, hanem ugy adták tudtára Conczin Uramnak az váradi vicecap*itánynak* és Conczin minekünk, mellyet értvén nagy sietséggel hátrahagyván az ő Fölsége vitéz gyalogit és Artelláriát az Slesiai fegyveressek egy részével lévén oly reminségben hogy ez le chendesitvén inkáb az ő Fölsége akarattia szerint hamaréb az alsó táborba segítségére mehessek, iöttünk Adoriánban, hogy eleyt vehessük

ez illyen véletlen árultatásnak. Mindgiárást Bochkay megh hitt zolgáit, kik közzül Fráter István eggiket ki ugyan sógora is gyermekségtül fogva fel tartotta, hozzánk hivattuk és megh esküttettük erős hittel őket, Pethe Lazló és Daróczi Ferencz előtt és így megh értvén az árultatást bizonyosson minden chircumstantiával egyetemben leveleinkkel és bizonyos embereink által sokzor io akaratunkbul találtuk megh Bochkai Istvánt, intvén arra, hogy follammodgyék az ő Fölsége gratiához. Ez idő alatt és pro assecuratione sufficiens zaloggal kináltunk hogy adu*nk* neki és 25. nap alatt az ő Fölsége gratiáiát meg hozzatunk neki. De ő ezt nem acceptálta, hanem az előbbeli Istentelen zandékiában előb akarván menni, költötte azt (látván, hogy egyébképen az Haiduságot melléie nem haithattya) hogy az Relligióért akarnánk kergetni, és zyn alat vonta hozaia az Haidukot, kik ő Fölsége fizetésén nem voltanak, más felől penig futotta az Török Tatárt segitségért, és igy kinzeritették Pezz Uramnak irnunk, hogy az Rakomazt való vitézlő néppel és Álgyukkal iőne hozzánk, hogy minek előtte Töröket zallitanna Váraiban, megh haitanánk őket. És ez idő alat az Haidukat is hivattuk kik az ő fölsége fizetésén voltanak, azok is közöl lévén fizetést attunk nekik és Pethe Lazló által requiráltunk őket és az Bochkai zolgai vallását előttök el olvasta kibül megh érche, hogy nem az Relligioért hanem az rebellioért jöttünk Bochkai ellen, mellyet meg értvén hittek zerint fogadták, hogy ő fölsége hivek leznek. Hó pénzeket még egy nap előt meg attuk, másnap oztán hogy Pethe Lazlo velek zollot, virradón ugy mint 15. proximé *praeteriti* hainal előt Álmosdrul Pezz uram hadával el indulván, hogy Diozegre iőyön és onnét hozzánk. Bochkai ezeket is az Haidukat az Religionak zyne alat melleie vonván, zemmelye zerint az Haiduk között levén, megh ütötte őket. Amazzok semmi ellenségtül nem tartván, vélvén hogy az Haiduság ő fölsége hivei, ugy ölték vágták őket. Pezz Uramot magát, ugy értyük hogy elevenen vitték el de igen sebes. Illyen nagy árultatást ezzen ez földön ember nem hallot mellyet megh értvén reiok mentünk. de az Harcznak nem álván el futtanak előttünk.

Azért Na*gyság*odat akaránk certificálni, hogy voltak-éppen érche igy N*agyságod* az dolognak essetnek állapattyát, és akik különben adnak eleibe N*agyságodnak*, ne adgion helt nekik, sőt paranchollyuk n*agyságod*nak ő Fölsége nevével, magunk peniglen intyük és kéryük, hogy N*agyságod* illyen nagy véletlen árultatást látván, fel üllyön és mindgiárást Rakomazra gyüllyön, és alatta való Jobbagiokra visellyen gondot hogy tumultuose N*agyságod* ellen az haidusághoz kapcholván magokat fel ne támadgion, kegyelmed ezt bizonyosson el hidgie, hogi ez haiduság az Nobilitást akarná deleálni a mint köztök bezellettenek. Azért N*agyságod* mint penig az N*agyságodhoz* tartozó valahol afféle Haiduságot tud és hall mindenüt kergesse s, le vágassa őket, és valamiképen lehet Nagod magára gondod visellyen. Im my is az ő Fölsége hadával készen vagyunk, és azzon igyekezünk, hogy az árulóknak akarattyoknak

mennél hamaréb ellene állhassunk. Isten tartchon megh Nagyságodat io egésségben. Datum Váradini 17. 8bris. *1604*

Spectabilis *etc.*

Giovanni Jacomo Barbiano
conte di Belgiojoso. *sk.*

Külcim: Spectabili ac Magnifico domino Comiti Stephano de Bathor, Comiti Comittatum Zathmarienzis Simigiensis et de Zabolcz, Sacrae Caesarae Regiae et Maestatis Consiliaro Domino et Amico nobis observandissimo.

(OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. Fasc. E

15.

1604. október 18.

Magnifici Generosi *etc.* ... Az Ur Isten sok iokal látogassa kegyelmeteket.

Az kegyelmetek levelét Kun István Uram nekem meg adá, meliből az thi kegielmetek én hozzám való io akarattiát és reám való gondviselését meg értöttem, kiért az io Isten ha halálomat halaszttia igiekezem thi kegielmeteteknek feienként hálaadóképpen róla meg emlékeznöm.

Mosthani állapatomat Zylvassi Boldisar Uramnak irt levelemből bőségesen megértheti kegyelmetek. Kévánom chiak azt hogi kegyelmetek az maga iováért az Vezért zőntelen fussa és Zilvassi Uramat és Balassi Ferencz Uramat, thi kegyelmetek én hozzám halasztás nélkől ki köldgie, hogi az thi kegyelmetek dolgáról ő kegielmével ugi tractalhassak, ki thi kegyelmetek én tőlem ió néven vehessen iövendőben. Kegyelmeteknek ne kiczin gongia legien az pénznek meg szerzésére, mert ha az lezen meg lattia kegyelmetek, hogi én bennem fogiatkozást kegyelmetek nem talál. Az Istennek legien hála mostis oly állapattal vagiok, hogi bátorságoson öelöek *[ülök]* szinte is most, de azért Gyulán és Zolnokban had tartassék, hogi mihelien kévántatik, mingiárást indulhassanak kegyelmetekkel eggiüt. Tarcia meg Isten kegyelmeteket io egésségben. Datum ex Debreczen 18 die octobris. *Anno* 1604. Attiafia Baratia

Bochkay István sk.

Külcim: Magnificis Generosis et Egregys Dominis Universis Hungaris in Thömösvár Existentibus dominis amicis observandissimis.

[*Az egész levél Bocskai sajátkezű írása.*]

(OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E.)

16.

1604. november 9.

Nos Iudex et Iurati Cives totaque Communitas et Universi Inhabitatores Civitatis Kässmarcensis memoriae commendamus, tenore praesentium, significantes, quibus expedit Universis. Quod Generosus atque Egregius Dominus Blasius Lippay, spectabilis et Magnifici Domini, Domini Stephani Boczkay Verae et Orthodoxae Religionis defensoris militum Capitaneus, suo universorumque Imperio et Iurisdictioni suae subiectorum militum nomine, hanc Civitatem Universosque inhabitatores, datis superinde Reversionalibus in suis privilegys immunitatibus et antiquis Consuetudinibus, cum uxoribus et liberis suis conservare, nec ullo modo, per milites suos, Eosdem molestari facere velit. Cui e converso nos suprafati Iudex, iurati et tota Universitas Civium, sancte promittimus et iuramus, quod in propaganda Vera et Orthodoxa Religione Cristiana, Inque defensione libertatis Incliti Regni Hungariae, spectabili ac Magnifico Domino Domino Stephano Boczkay, praenominatoque Domino Blasio Lippay totique Exercitus huic, eiu denique py et salutaris, in propaganda Christiana fide propositi consentiamus, et Contra quosuis impetitores turbatoresque, Conscientiarum nostrarum nec non Eversores Orthodxae Religionis nostrae Germanos rebus sic ferentibus, una cum Coeteris Regnicolis, quibus vera religio Cordi, patriaeque nostrae dulcissimae salus permansio et libertas chara est, arma intrepide sumere, parati sumus. In cuius rei testimonium praesentes literas nostras sigillo civitates nostrae munitas, Eidem Generoso Domino Blasio Lappay dandas esse duximus. Datum in Kässmarck Nono die Novembris Anno Milessimo Sexcentesimo et quarto.

Körpecsét.

(OL. Eszterházy cs. lt. 77. fasc. B.)

17.

1605. február 2.

Illustrissime domine *etc.*

Minthogy az mi szerelmes Atiánkfiának Jeremia Waidának irt Nagyságod bizonios követe által, azonképen Nagyságod irt minekünkis azon iambor fő emberétől szóvalis üzent minekünk Nagyságod. Nem irhattiuk megh Nagyságodnak mint akariuk azértis főképpen hogy Nagyságod végez provocatus előb irni akart minekünk, holot mi semmi occasiot nem attunk volna az irásra Nagyságodnak. Az Nagyságod penigh hozzánk megh mutatot mostani io akarattiát és egieb módon való io aiánlását,

mind az Nagyságod leveléből s minden iámbor embere üzenetiből bősigesen meg értettük, mellieket mi közönettel és szeretettel vöttünk nagyságodtól, mint io akaró Urunktól. Továbbá az iria minekünk Nagyságod minthogy az mostani Állapatok és az Nagyságod elkezdett dolgai azt kévánniák, hogy mi ő Nagyságát Jeremiás Vaidát szorgalmaztatnók, és mi es ő Nagyságával eggöt hadainkat köldenők Tatrosra, és oly hellien lennink az több hadunkkal, hogy személiönk szeréntis indulhatnánk oda az hova kévántatnék. Nagyságod emlékezhetik reá hogy mi semmi üdőben akármi tölőnk való lehetséges dologban annak az Országnak nem akartunk megh fogiatkozni, mert tuggia aztis Nagyságod, hogy mi szintin chiak az Erdélynek oltalmáért el veztettök az mi országunkat, mostis azonképpen Nagyságod ugi persualealion magának felőllönk, valamire elégségesek leszönk az három országnak békés megh maradásának niereseirt, mindenre kézek vagiunk, és ahoz az országhoz való elebi io indulatunkat mostis szeretettel akariuk megh mutatni, mely dologról az mi Atiánkfia Jeremiás Vajda bőbben irt Nagyságodnak. Utolra Nagyságodat felette igen kériök, Nagyságodnak io aiánlása szerin ha Nagyságodnak törtinik bizonios emberit bochiátani az vagy irni, az hatalmas Vezér Passához, vagy az finies portára Nagyságod az mi dolgunkatis ne feleichie el, irion mi felőlönkis ő fölségéknek, megh láttia és megh ismeri Nagyságod mies semmi üdöben az Nagyságod hozzánk mutatot mind ebben s mind egieb hozzánk való io akarattiáról nem akarunk el feledkezni, hanem minden illendő haladásunkat vezi el Nagyságod. Ide való Allapatokat Nagyságod bőségesen megh érthet ezen megh hit iambor zolgaiától kitől mies szóval üzentönk Nagyságodnak. Tarchia megh Isten Nagyságodat io egésségben és szerenchiesen sok ideigh. Datae ex Civittate Szuchyaniensis 2 die februaris Anno domini 1605.

Simeon Mogila Vaivoda Transalpineae.
sk. aláírás.

Kívül: Illustrissimo domino Stephano Bochykai de kisMaria divina miseratione Principi Transilvaniae Partium Regni Hungariae domino et sicolorum Comiti domino vicino nobis Observandissimo.

(OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E.)

18.

1605. február 5.

Illustrissime domine amice etc....

Nagiságodnak hozzánk köldet fő Embere Nemes János megh adá minekünk az Nagyságod levelit, kitől szóval izenetitis megh értettük Nagyságodnak. Köszönettel és io néven is vöttök mind ezeket Nagyságodtól, hogy keváltképpen kezdettől fogva minden módon az viselt dolgait

szépen és rend szerint minden hellieken való io szerencheit megh irta és megh izente minekönk Nagyságod. Nagyságodnak nem irhattiuk megh mint akariuk Nagyságodnak ezt az hozzánk eleitől fogván való mostannis megh mutatot io akarattiát és Szomszédságát, minthogy mies ez dolgokat megh halván, bizonios mingiárást megh hit emberönket Zek Pétert chiak szintin ez dolognak bizonios megh tudásáért bochiáttuk volt Nagyságodhoz, kinek oda való menetelit hogy Nagyságodis io néven vötte megh hálániuk Nagyságodnak mi es vizotagh ezen fő Emberönktől hozzánk való io indulattiát és szeretetit voltaképpen megh értettök. Továbbá aggia aztis értésönkre Nagyságod hogy io móggiával hagyván minden otvaló dolgait Nagyságod mingiárost Erdély felé akarna indulni minden népével. Emlékezhetik reá Nagyságod és minden lakosi Erdélynek, miolta mi Istennek hozzánk io voltából ez feiedelemségben vagiunk, minden üdőben ugy viseltök mi magunkat, az oda való feiedelmekhez, mind penigh az egiz orzaghoz, hogy chiak mindent az io Szomszédságnak cikkelit egyaránt megh tartottuk. Mostis Nagyságod igy gondoikodgik erről és megh higgie hogy valami az három orzagnak iavára és békességes megh maradására való dolgát illeti, semmibe nem akarunk megh fogiatkozni, valami dolog mi hozzánk illendő és lehetséges. Mert mi annak az orzagnak chiendes és békességes Állapattianak szintin ugy örölönk mint szintin az mi orzagunkénak. Egiebet mit iriunk Nagyságodnak az ide való állapatok és hirek felől, ninchy semmi egieb ionál ha volnais mindenekről de keváltképpen derék dolgokról valami most volna és lehetne ezután Nagyságodnak ezen megh hit iambor szolgaiatól szóval mindenekről bőven üzentönk kinek Nagyságod megh higgie szavát. Utolszor Nagyságodat ezennis kériök hogy mihelt történik Erdély felé való indulattia Nagyságodnak Nagyságod bizonios napiát minekönk megh irván kölgie előb egy megh hit Emberit, kitől mies igazán megh érthessök Erdély felé való iövetelit Nagyságodnak melliet mies Nagyságodtól igen nagy io néven és szeretettel vezönk Nagyságodtól. Tarchia megh Isten Nagyságodat io egésségben és szerenchésen. Datum ex Civitate nostra Szuchianiensis 5 die februáris 1605.

Jeremiás Mogilla Dei gratia
Princeps Moldvae
sk. aláírás

Külcím: Illustrissimo Domino Stephano Boczkai de kis Maria Divina miseratione Principi Transilvaniae Partium Regni Hungariae Domino et Comiti Siculorum Domino et vicino nobis observandissimo.

(OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E.)

19.

1605. augusztus 4.

Serenissime Domine Princeps mihi semper clementissime servitiorum meorum paratissimam in gratiam vestrae serenitatis Commendationem. Az Úristen az felséged io zerenciejeth nevellye és egi napiáth ezerré tegye.

Megh adák énnekem az felséged levelét 4 die Augusti mellyből megh értettem hogy felségednekis bizoniosson értésére volna immár Generalis uram leveléből az my itben Erdéliben való lételünk Aly Passával ő nagyságával egyethemben, azért ammint felséged értette ugi vagion mostan minden hadunkal mind Aly Passával ő nagyságával együth itt Segesvar mellett vagiunk a my felségednek mint levelünkben s mind szónkal ighirt és fogadott hűségünket megh akarván mind felségedhez s mind peniglen az felséged orzagahoz mutatni my magunkis személyünk zerint itt vagiunk mostan az felséged orzagaban és ahol az zükségh és alkalmatosságh kévánná, semmi alkolmatosságot ell nem mulatván örömest zolgalunk felségednek, ügyekezvén az felséged ellenséghitt megh zegyenietteni Istennek kegyelmességéből. Iollehet ennekelőtteis az felséged beiövetele felél hallottam, de mostan bizonioson értvén az felséged Erdeliben való be sietését felette igen örülök rayta, hozza az Úristen felségedet io zerenchies egésségben, az szegény megh romlot hazánknak hasznára iavára ez előmenetelire. Aggia az Úristen hogy felségedet io egésségben találván tizta zyből zolgálhassunk az zegény megh romlot orzagnak. Éltesse Isten felségedet io zerenczyeben sokáig. Datum ex castris nostris ad Heiasfalva positis die 4 mensis Augusti Anno 1605.

Simeon Mogilla Vaivoda regni
Valachiae Transalpianae
sk. aláírás

Külcím: Serenissimo domino et domino Stephano Dei gratia Hungariae etc *(OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E.)*

20.

1605. augusztus 5.

Serenissime etc.... az Ur Isten felségednek egy napiát tegye ezerré és minden dolgaiban io zerenchies előmenetelt io egésségeth adgion felségednek.

Az Felséged Nemes Jánostól nekünk küldött leveléből mind az felséged io zerenchiáiáth io egésségeth mind peniglen az előbbi hozzánk megh mutatott io akarattyát értvén igen örvendezönk raita mindniayan, miys az magunk aiánlása zerinth mind felségednek s mind az felséged orzaga-

nak minden üdőben álhatatos hüvei levén Generális Uram ő Nagysága irt volt my nekünk előzzer hogi Rácz Giergi az felséged orzagaban az ő haidóival zellyel niargalván, az havaselföldi Raduly Waidának és Némelly Erdéliben levő városoknak tanácziából puztitaná az felséged orzagát mindenüth valahova az ő haidóival ell érkeznék, s kévánt volt ő Nagysága my töllünk segétséget, my mingiárást késedelem nélkül az my fő Bojerunkot Hrizte Vornikoth bocziáttuk volt ki elől iáróban nem kiczin Moldvay hadunkal melly mikor Erdeliben érkezvén, mind Generalis Urammal s mind az felséged hadával megh eggiesedeth az felséged orzagaban Erdeliben hátra maradot hódolatlan Városok elsőben felségednek akkor hódoltanak és haitottanak feiet. Rácz Giergi is iurálván Generális Uramnak hogi ő Nagyságához ki iövén felségedhez ki megyen gratia impetrális melli dologról tudom felséged Generalis Uram leveléből böveben értheti. Ez alat pace inita ac composita Generalis Uram hadunkot vissza bocziátván Rácz Giergi az ő haidóival denuo insurgálván mind az hatalmas Cziazár s mind peniglen felséged ellen mindenöt valahova elérkezet sok kárt öldöklést és sákmánilást kezdett czielekedni az felséged orzagaban, mellyet értvén mostan ismét uyolagh más hadunkal és az hatalmas cziazárnak török hadával Aly Passával ő Nagyságával kénzerittettünk az felséged segétségére és orzaganak oltalmazására Erdéliben be iönünk, hogi az felséged orzaginak ellenséghit megh zegyeníthessük és erőtleníthessük die 22 July minth az Brassai mezőn levő Táborunkból megh mozdulván késedelem nélkül mind hadastól ügyekezünk menni Rácz Giörgire az orzaghnak rontóira és pustitóiára. Annak okáérth felségedetis minth kegyelmes Urunkot kéryük, felséged ighirethi zerint az my állapatunkoth megh tekéntvén kegyelmessen minthogi ha felséged io akarattya az my állapatunk cziak felségeden áll, felséged emberét bocziátván irion az hatalmas Török Cziazar hü zolgaiának az fő Vezir Passának az my állapatunk felől, mindaz hatalmas czázárhoz s mind peniglen felségedhez való hüségünket és zolgalatunkot ő nagyságának felséged értésére adván, az Raduly Vayda Praktikáitis némelly baratiával az felséged orzagában minden dolgokoth fel forditani ügyekezvén felséged ő Nagyságának meg ielentvén, mert my ugy itéllyük hogy felségednekis könnyebb volna ha két fele nem lönne ellensége. Felségedet azonnis kéryük minth kegyelmes Urunkoth hogi ha Isten ő Zent felsége az Erdélyben levő ellenséget my általunk megh zegiönitthi az felséged Jeremia Vaydának az my Attiánkfiának s mind peniglen nekünk töt ighirethi zerénth irion felséged mind Aly Passának ő Nagyságának s mind peniglen az felséged itben levő hadának hogi inducallianak minket Havaselföldébe az dominiumban collocálván. Mys mind feienként az felséged hozzánk megh mutatoth io akaratyáért és kegyelmességéért életünknek vége zakattáigh az felségedhez való hüségből ki nem állván, hanem inkáb napról napra firmus procedálni ügyekezönk.

Ez levél mutató Katarcyul Zpatarul és Gramma Zulcziárul fő Boyerink valamit felségednek my zónkal mondnak felőllünk és az my kéván-

ságunk felől felséged hidgye megh szavokoth és ha lehetséges felséged soká ott ne késleltesse io válazzalis kegyelmessel onnéth feséged ell bocziátván merth az üdő az ő dolgában ell iár. Éltesse az Ur Isten felségedet minden io zerenczies egésségben sok esztendeigh és adgion ő Zent felsége minden dolgaiban zerencziás előmenetelt felségednek. Datum ex Castris nostris ad Segesvár positis die 5 mensis Augusti Anno Domini 1605.

Simeon Mogilla Valachiae
Transalpianae Vaivoda
sk. aláírás

Külcím: Serenissimo Domino et Domino Stephano Dei gratia Hungariae Transylvaniae Principi et Sicolorum Comiti Domino mihi semper clementissimo.

(OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E.)

21.

1605. augusztus 14.

Serenissime princeps ac domine domine nobis gratissime. Proemissa servitiorum nostrorum, paratissima... *etc.*

Mivelhogy az Ur Isten ő szenth felsége, ez méltóságos feiedelemségre fel vitte és emelte felségedet, hálát adunk ő felségének azon kívánván ő szenth felségétől hogy ez mostani jó szerenchieieben felségedet niomossa, hoszu életüvé, minden ellenségy ellen, szerenchiessé, diadalmassá tegie és emelie nagiob méltósághra vigie. Nilván lehet felségednél ennek ez niomorult Országnak Erdelliel egiüt, egynéhäni esztendőtül fogván való niavaliás és romladozot állapatia mellien kereztien embernek és főképpen hazaiabelinek méltó és illendő keseregni és az réghy boldogh békeséges állapatrul melliben az my őseink és attiáink éltenek, gondolkodny és az my előttünk valóknak niomdokit követnünk. Mindezeknek ez ioknak és az régy io szomszédságnak és attiafiuy szeretetnek viszont közöttük való megh uiulásáért kellett volt urunknak ő nagyságának ez elmult napokban felségedet megh találny.

Megh értvén azért felségednek az my urunkhoz ő nagyságához és ez szegéni Országhoz való io akarattiát és barátságát kivántuk volt Giulaffy uramtul és az országtul hogy Haller Gábor uramoth be bochiátván közinkben ő kegyelmével végezzünk és ez két niomorult Országhnak békességesen és chiendesen való megh maradásáról és állapatiáról, melly dolgot Istennek kegielmességéből véghezis vittünk és köteleztük hittel magunkat Országostul felségednek és az felséged Országinak illien konditioval hogy az ky felségednek és az felséged Országinak ellensége leszen, nekünkis ellenségünk legien, az ky penigh felségednek barátia nekünkis barátunk legien. Mivelhogy immár az Ur Isten igy megh

eggieztetet bennünketh felségednek köniörgünk ezen hogy az my Országunkra törő ellenségünketh Simeon Waidát fogia el Országunktól minthogy sem Országunkbely sem semmi nemzetsége Országunkban nem lakoth merth hogy sem minth őtet uraliuk, készek vagiunk inkáb mind feienként megh halny gondolkodhatik felséged raita melly nehéz legien embernek mikoron valaky saiát hazaiabul és hailékából ki akaria kergetni avagy üzny. Egynehaninkat tuggiuk hogy esmeri felséged iol kik vagiunk hogy nem mint természeth ellen való urath uraliunk iob inkáb megh halnunk mindnainknak. My nekünk felséged paranchiolion az my urunkal eggiüth szeretettel akarunk szolgálni felségednek mindenekben. Éltesse és tarchia megh Isten felségedet sok io szerenchie közöth io egésségben. Datum ex Tergovistia die 14 Augusti. Anno domini 1605.

Tres Episcopi Regni Valachiae
Raduly Kulchiár de Buzesth
Baán Preda de Buzesth
Wornik Cziernika
Logoffet Ztoyka
Logoffet Theodosia
Logoffet Mirozláv
Laeka Poztelnik
Holnik Barkany
Kulchiár Wintilla
Merza Zpatár
Komiszul Glegory

5 pecsét.

Külcím: Serenissimo Principi ac Domino Domino Stephano dei gratia Hungariae Transylvaniae Principi ac Sicolorum Comiti, Domino nobis gratioso.

(OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. Fasc. E.)

22.

1605. május 24.

Serenissimi Rex Domine Domini nobis Clementissime fidelium servitiorum nostrorum Commendationis.

Kivánunk Az Ur Istentől felségednek ez mi méltatlan Alázatos szegeni szolgainak követsége alath Az Nagy Irgalmu Istentől adattatot és Az Hatalmas Sultán Ahmet Cziasártul engettetet magiar nemzetségnek örömeri való magiar orsagi királiságáth mindeneknek előtte Istenönknek Szenth nevének diczieretire felségednek lelki idvösségére az magiari kiraliság alá tartozó orságoknak nemzetségeknek szerencziesen való birodalmára és jövendőben ezeknek niogadalmukra épületökre el

viselni s véghez vinni tegie az Ur Isten ez séles világon töndöklövé és minden ellenségi ellen giözedelmessé s engedje a szent Isten hogi mys egés magiar nemzetségtől lehessög kiczintől fogva nagink igaz hála adó hivei felségednek ez Istentől fel indittatot enni szok munkáiáért gondviseléséért és az magiar nemzetből áló királiságnak talpára való Alatásáért.

Felségedet mindeneknek előtte kériök megh bochiássa hogi ha felségednek it az hatalmas Cziasár fénies Portáián Aló dolgainak hirtételében láttattunk megh késődni kiben ha fogiatkozás vagion ne az mi restségünknek tulajdoniczia hanem Isten Akarattiának az kitől minden előttünk levő dolgaink végez vitelére segitséget vártunk.

Iol lehet irtunk vala Landorfehérvárrul bizonios ember által felségednek kit hisönk hogi megis attak ot Murat Basa előt levő dolgai felségednek miben marattanak azokrul onnat irtunk és ittis az után ugian azon dolgokatis mind az Hatalmas Cziasár előt fő Vezér előt az föb Basák Mufti és Hocziák előtt ágáltuk az meniere lehetet semmit hátra benne nem hattunk. Lándorfehérvárrul 11 Aprily indultunk jutottunk ide Konstanczinapoliban 5 May és nagy böczöletesen fogattak bennönket előnkben iöttek és minden fő népei sálásunkig kisirtenek az hatalmas Cziasarnak, Más nap Pénteken az fő Vezérrel semben lettönk felségednek levelét és sóval izent követségét megh mondottuk, kit nagi kedvesen vett és minden dolgokban megh halgatot felségednek, io egéssége és állapattia felől megh tudakozoth. Aiándokot noha igen kevés volt felségedtől io néven vette.

Hasonlatos képpen az föb Vezérekkel janicziár Agával Muftival Hocziával Kencztartóval ugi mint sombaton semben lettönk kinek kinek solo leveleit aiándokát be attuk és felségednek mindeniknek barátságát aiánlottuk s kértök hogi io törekedők legienek az Hatalmas Cziasárnál ő Nagiságok az felséged dolgaiba. Felséged állapattiát és io egésségét azokis megh tudakozván minden io akarattiokat igértek.

Negied napon Vasárnap az Hatalmas Cziasár szok fő Cziaust kölde salasunkra kik előttünk menvén szok samtalan egéb nép közöt az felséged költe aiándokkal egiöt az záslókat megh erestvén az németeket fel öltöstetvén kit sép ruhában kit fegiverben. Mentönk az Hatalmas Cziasár fenies Portáiára az Divánban az Vezér Basák Muftiak eleiben. Ot az Divánban az Hatalmas Cziasár meg vendégeltetet bennönket mi ketten Kékedi Urammal az fő két Vezérrel Memhet Basával és Sofi Sinan Basával négien ettök az föb Vezérek és az Mufti kencztarto az föb urakkal kölön ettek azon házban ot uiobban mindenek halattára megh kérdesték az felséged állapattiát és egésségét. Az után kaftaniokat attanak reánk mint egi tizen hatod magunkal az velönk levő ifiu legéniekel egietemben az öt Vezér Basa elöttönk menvén az Hatalmas Cziasár eleiben vittek ruháiához békélvén mindenikönk rend szerint az ifiakot ki vitték mingiárt előle hanem minket hárman Memhet Tiaiával és az öt Vezérel egietemben hattak otben ezen kivel cziak az Herélt és Néma basák vol-

tanak otben Mindeneknek előtte felséged nevével üdvözölvén hossu élettel és io szerencziékkel, levelét be attuk felségednek aiándokát hasonlatosképpen rend szerént be mondottuk és ez felséged költe követségnek megh besilésire audentiát kértönk meli aiándokát felségednek és idvözlését io néven vette és az felséged izenet által való kivánságinak megh halgatására időt és helet ada holot és mikor legien.

Ezen Vasárnap után következő Kedden ugi mint 10 May az Tenger sélin levő Mulató házában uiobban semben lönk vele mi hárman Memhet Tihaiával az fő Vezér ielen létében felségednek minden követségét megh halgatta kiket mys az meniere Isten engette elégi bátorságosan és értelmesen red szerint mindeneket elő sámláltunk és igéről igére megh tolmácziáltattuk Memhet Tihaiával megh követvén elsőbben arrul hogi ha mi az követségben ő Hatalmasságának nehéznek teteönnek [*sic!*] megh bocziássa mert az meli nagi bizadalommal felséged az eges magiar nemzettel ő hatalmasságának oltalmához ragaskodot igi az követségi felségedtől az magiar Nemzetséggel egietemben bátorságos besédeket adatot előnkben. Látván hogi semmi méltatlan kivánság ninczien benne és ő hatalmasságátul mindeneket megh nierhetönk. Hiséges szolgálatunkhoz képest meli követséget mikor mind megh halgatot volna mikor arra iutánk hogi ugion ezen dolgokrul az fő Vezértől Jancziár agátul és fő Muftitul keze irása és Pecziétik alat való Athnamet kiván felséged s országh minden utánnok következendő tist viselő képébenis az Vezéris el iede raita és nehesteli mondván elégh az Hatalmas Cziasár Athnaméia felségednek mert az Hatalmas Cziasár nem kintelenségből hanem io akarattiából czélekedik mindent. Az Cziasáris megh pirosodék belé az válasadásra uiobban az Cziasár napot kér (?) és maga fel ölvén egi galiára az tengeren által mene kertében mulatni madarakkal. Az fő Vezérel mi ot maradván az Cziasár házaiban megh hordozott és szok ékességeket mutogatot ugian azon házban levő ..... innunk adot magias ijot (?). Onnan az Vezért házához késértök és mys salasunkra mentönk. 15 May Vasárnap attak ki az választ mellyet mys megh olvastatván az kiket nem serettönk és az mit kihattak volt az Athnameből uiobban irva attuk be és az Athnamet vissa vittök. Az Sultán Zulimán János királinak adot Athnamenak formáiát ugianaz köniből eleikben attuk kire azt monták az Basák hogi io tugiák mert nálukis irva vagion.

Ez alat ugimint 16 May Hétfőn az Hatalmas Cziasár ki sólita mezőre az fő vezért. Kinek mikor köniörgöttünk volna hogi ki ne sállion adig migh felséged kivánságára akaratunk szerént való választ nem vehetönk kire azt mondá edigis cziak minket várt az felséged kedvéért nézvén hogi ez dologh ő ideieben történt de edigis ki salot volna mert az Hatalmas Cziasár az edig való késedelemértis felette igen nehestelt reám (ki ugian hidgie felséged volt az nehésségh az Cziasártul reá) de ugi mond az Hatalmas Cziasár ő felségének minden kivánságára reá ment kettőn kivel, egiőn ez lőn az hol azt kivántuk felséged nevével hogi valameli várak várasok tartomániok az magiar országi koronához tartozan-

dók voltanak azokat ne raboltassa ő Hatalmassága se ne vitassa hanem azoknak határin által menvén az ellenség országát raboltassa és azonak várait vitassa kiváltképpen olliokot az kik ősitől marattanak az Német királinak. Másik az hogy kivántuk az felséged és az országh nevével hogi az adó fizetésre ne erőltessen ő Hatalmassága látván az országnak illien nagi hallhatatlan romlását pusulását minden rendbeli hadak miatt. Hanem elégediék meg hiséges szolgálatunkal meli két dolognak ki hagiásáért az Athnameból uiobban reá mentönk az Táborban az Vezérre köniörgöttünk és az Athnamet orczial vittök reá disputálván az dolgot hogi ha az ki hagiattatik az Athnameból az magiarság ezen megh busulván félő hogy az Hatalmas Cziasárnak mind felségednek nagi kára ne következzék, mivel ez egik fő kivánsági az magiar nemzetségnek, kin mikor el busult volna az Vezér ira az Cziasárnak s Athnametis vissa küldé. Az után ugi mint más nap hivata az Vezér mondá hogi nem lehet semmiképpen azt oda irnia mert nekik hitik ellen volna hogy az hol meczitiek volt azt másnak engednék kiváltképpen az hol olliak találtatnának kik mégh felségednek kezénél nem volnának hanem az ellenség kezében. Meli mondásából az Basának esőnkben vévén sandokokat noha nilván semmit nem neveze kiért ugian feddetönk vele de ugian cziak az lőn vige eznek hogi az Hatalmas Cziasár ő reá bizta azt és telies hatalmat adot az Athnameban Felségeddel az várak dolgárul való tractálásra miben maradgionak s mind penig az adó fizetésről cziak lássák ennélis iobban hüségönket kit ha mit végez felségeddel az Vezér köteleste az Cziasár az Athnameban aznak minden czikkelében való megh állását sőt ezzelis biztata soha oliat nem kérhettek az Hatalmas Cziasártól kit megh nem ad cziak lássa igas voltunkat. S mind hogi láttuk az Athnameban az felségeddel való végezésre minden dologról való autoritás adását az Hatalmas Cziasárnak hisök kiváltképpen ha oli mód találtathatnéiok benne hogy semben lehessen felséged vele. Minden kivánsága szerént végezhet vele kiről valamint felséged el végez mindeneket kés confermálni az Hatalmas Cziasáris. Mi ennél tovább az dologban nem meheténk mert az Vezér míngiárt megindula az haddal és minketes az Divánban hivata az Cziasár bucziut kelleték ugian erősak alat tölle vennönk mondván az Hatalmas Cziasár által megyen az tengeren nem lesen itthon hanem békellietek köntöséhez iol lehet az bucziuzáskoris ugian ezen dolgokrul köniörgöttünk az Hatalmas Cziasárnak s kértök hogy ő Hatalmassága vegye felségeddel egyetemben hüséges szolgálatunkat s el ne tasiczia tölle de az Vezérrel való végezésére halasta felségednek mint ezben mintha mellek ennek utánna következénekis. Elis hittök hogi semmi kivánságában felséged meg nem fogiatkozik az mi most hátra maradotnak látatnék lenniis ez után mégh iobban véghez megien, cziak hadd tapasztallia megh az Hatalmas Cziasáris ennélis iobban hiségünket Frigyet penig hogy tegien az némettel felséged hire és akarattia ellen arról senki ne gondolkodgiék hanem ha fölségednek io akarattia iárul hozzá erről az Hatalmas Cziasár sáiából hallot fogadását megh az követségről magunk halottuk. Igi nem

lévén semmi utunk az továbbá való disputálásra az Basa parancziolattia szerént akarván az had után indulnunk. Iuta az Egri Sinán Basa szolgáia az felséged nekönk irt leveléivel kit mikoron láttunk volna és utunk nilék az Cziasárra való menésönkben az levél mellett mingiárt haiókra öltönk az Cziasár után mentönk. Az tengeren tul egi kertében találtuk fel az felséged levelét beattuk és sóvalis az Bostanczi Basa által eléggé köniörgöttünk és minden dolgait felségednek az mint iobban tudtuk eleiben attuk hogi az felséged hadainak késedelmesen való fizetése meli nagi káros és félelmes kik ezkorig cziak reménség alat hadakoztanak, ki nem sokkal kisebb az ellenségtől való félelménéi, hanem megis irion ő Hatalmassága az Vezér után hogi az pénz küldés hamarsággal legien elegendő képpen.

Az Lengiel országból menő segétségekről eleget köniörgöttünk eleitől fogva. Az Starniczki Geörgi dolgaitis hogi Basta mellé akar menni eleiben attuk az Cziasárnak s az Vezérnak hogi ha oda megien minemő nagi káros leszen mert egi az igen vitéz ember más az hogi az töb lengiel hadakis mind titkon nilván utánna mennek az ő sokások szerént de ha pénz volna felséged magához vonhatná az fizetéssel s az töb lengiel hadai mint felséged mellé iőne hanem ő Hatalmassága kölgion hamarsággal pénzt és lengiel országban Cziauzokat parancziollion ő felségének az lengiel királinak hogi hadat ne bocziásson az Német mellé.

Az felséged mellé rendeltetet török hadnak menetelitis eleitől fogva eleget urgeáltuk elis ment az mostani paranczialattia szerintis az négi gialog ezer puskással való meg iobbitását az hadnak mindgiárt solicitáltuk de az Vezérnél kell arról szólani az utban el érvén mind ezekre igiri az hatalmas Cziasár magát és az többireis hogi felségednek minden kivánsága szerént való kegielmességgel akar lenni.

Az Raduly Vaida dolgára ez válaszom. Az Hatalmas Cziasár akaratiából az Vezér által minth hogi az Hatalmas Cziasárnak megh esköth adoiát be atta és az Hatalmas Cziasáris botot zászlót köldöt neki meddig tapastalható vétekben nem találtatik az Vaidaságból ki nem vetheti merth hiti ellen lenne az Hatalmas Cziasárnak moston ok nélkül azt czelekedni vele más feiedelmeknekis gonos példáiára lenne kik az ő Hatalmassága oltalma alat vadnak az mikkel penig vádoltuk hogi mostis hadat bocziátot Erdeliben azból azzal menti az Basa hogi nem ellenséghképpen mentek azok hanem söksége nem lévén Raduly Vaidának reáiok bocziátta el őket és sökségére képest török hadat fogadott helébe. Azok igiekeznek felséged mellé menni, hogi penig ot az országban mulatoztanak ez telelés kedvéért let értvén hogi az felséged körül lévő tartományokis megh pustultanak az hadak mia az hol azzal vádoltok hogi török ruhában öltöstetvén követit Dobronikon iártattia által követit az német királhoz arra azt mondá az Vezér hogy mégh azokban egiet sem fogtak megh nemis tapasztaltatot semmi vétek kezében s nem bonthatni semmi uton sőt másoknak bontani sem hadgiák hanem ezt találá az Basa raita hogy Kékedi uram mennien innét Havas Alföldében az Cziaussal vagy penig én az mint ennek előtteis megh parancziolta volt neki hogi hadat bo-

cziásson felséged mellé ha mingiárt el nem köldi az hadat velönk az mellikönk oda megien az elégh ok leszen az megh böntetésre s az után kés az felséged kivánsága szerint vele czielekedni. Igi látván mind mi mind az Moldvai követek hogi nem vihettiök véghez az Portán az dolgot egienlő tanácziból találtuk az raita hogi iriunk mind mi mind ők Jeremia és Simeon Vaidának ő nagiságoknak eleikben adván az dolgot hogi Istentől az üdőtől várakozzanak mert migh vétekben nem tapastaltatik nem bántiák Radulyt az Vaidaságban sőt megh oltalmazzák. Az szerint czielekedtönk irtunk mind mi mind az moldvai követek s kértük s hogi mind magokat mind felségedet oltalmazzák haragiától az Hatalmas Cziaszárnak. Azért felségedis rendelie ugi dolgát hogi nehézségét az Hatalmas Cziasárnak ne vegye magára.

Mi penig az Basa parancziolattia szerint holnap egyikünk ugi mint Kékedi uram egik követével Raduly Vaidának ki cziak most iött volt és egi Cziaussal Havas Alföldében indul mint hogi penig felséged ez czieleKedetünkel ellenkezőt parancziol az Isten kériök felséged megh bocziássa véteknek ne tulaidoniczia mert ninchien kivel felőle tanaczikoznunk.

Az mennire mi érthettiük az dolgot mint felségednek igaz szolgái ezt találván raita hogi felségednek mostis elég ellensége vagion és nem io mód nélkül kiváltképpen az Hatalmas Cziaszár ellen több ellenséget szerezni találtuk igi ezt raita hogi egikönk az Basa parancziolattia szerént el mennien kivált képpen mint hogi az Havas Alföldi követek is arra kérének és felelének urok képében hogi ne kéteskedgiék felséged az ő urokhoz cziak menien be egikönk kés Raduly megh eskönni és az országis hogi felségeddel akarnak egi szerenczién élni halni. Az Sebin és Brasso felséged kezéhez való iutásábanis módot talál Raduly Vaida kezében keriti felségednek. Annak felette az minemü lövő serzamok Erdeliben el niert volt Sekel Moizestől azokatis megh adgia felségednek látván hogi felségednek vagion nagiob söksége reá.

Énis holnap után Memhet Tihaiával el indulok innen az Vezér után mostis mingiárt indulnók de az felséged parancziolattia szerént az Egri Sinán Basa dolgainak véghez viteliért kell elmaradnom. Mint lesen nem tudom ha az Vezér it érte volna az levél ha megh atták az Vezérséget tudom az leveletis ki atták volna. Mind azok által io reminség vagion felöle ez nem magiban áll egi hatalmas Cziasárnak tudom penig felséged kedvéért nagiob dolgokatis meg nierhetne. Az felséged parancziolattia szerén mihent el érem az Vezért semmit nem késem hanem kezönkhez vévén mindeneket és mit felségednek akarnak köldeni sietséggel mentek megiek Memhet Tihaiával és mindaz hátra maradott hadat kit felséged mellé rendeltettenek mind az pénzt botot záslót elvisem talán az Ur Isten egi sép koronátis ad felségednek kit bizonioson hidgien felséged hogy az Tárházból elvittek az Görögh Cziasar koronáiát s az végre vitte el az Vezér s nála vagion hogi felséged koronástassék megh vele de egyik ága el tört az Vezér basa ő maga mondta nekünk hogyha azte iobb megh czináltani vagi uiat czinálionak mi azt adák tanácziul hogi

iob azt megh czinálni iol lehet formáiátis kivánták tőlünk hogy uiat czinálionak de ilyen hamar az véghez nem mehetett volna hanem az Görögh Cziasár koronáiát vitte el az Vezér véle ugi vagion hogi tikoliák közönségesen de ninczien kölönben az dologh az mint iriuk felségednek kin felette nagi tanácziok volt kelle czielekedni neme mint hogi soha senkinek az fénies Portárul koronát nem attak hanem cziak botot zaslót sőt ugian tanácziotis kérdették tanulról tőlönk kire mi igi feleltönk mint hogi felséged az magiari királisággal nevestetik az Athnameban az Cziasartul királiá ugi lehet akárki ha megh koronástatik más az az töb magiar országhoz tartozó országokis igi hailanak hamaréb meg az magiar nemzetségnekis igi ninsik inkáb sive megh az hatalmas Cziasarhoz való bizodalomban. Az pénz felől se gondoikodgiék felséged mert elég pénzt köld az Hatalmas Cziasár kivel bőségesen fizethet hadainak minden felé.

Hogi pedig azt meli koronát felségednek vihessön az Athnaméval és töb iokkal egietemben és felséged feiében Véhessen mindenek előtte Istenönknek szent nevének dicziretire felségednek lelki idvösségére az szegéni romlot el pusztult orsagnak épületire és az magiar nemzetnek iövendő niugodalmára engedgie az Attia fiu és Szent lélek Isten meli io tétemeniért Istenönknek szent neve dicziertessék minden nemzetségünk által s legyen áldott az ő szent neve örökké Amen.

Engedgie az szent Isten hogi ez mellé az mi Istenben el niugott szent kiralinktul maradot Német kezénél levő koronáiátis felséged vehesse vissa az romlot orsag mellé kiért hogi mys felségednek enni sok munkáiáért hálaadó hivei lehessünk adgion erőt ő szent felsége hozzá.

Engedgie az nagy Isten felségedet io egésségben látnánk minden te felséged igaz hiveivel egietemben. Datum in Kunstantinapolytaneo 24 Aprily Anno 1605.

Az meli ló felől kétseris irt felséged még fel nem találhattuk ha fel találiuk azon lesönk felségedének kell lenni igen törekesik Memhet Tihaia hogi io lovakot vihessönk felségednek.

Felségednek alázatos szegén szolgái

Korláth István mp.
Kékedy Görgy sk. mp.
Memhet Tihaia sk. mp.

Az egész levél Korláth István kezeírása.

Külcím: Serenissimo Domino Domino Stephano Bochkay Regi Hungáriae Principi Transilvaniae, Sicolorum Comiti et Domino Domino nobis semper clementissimo.

(OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 46. Fasc. G.)

23.

Dátum nélkül. [1605. nyarán.]

Mehmeth Thyhayának Supplicatioya és kévánsága ez Felségedtől.

Nylván vagion felségednél, hogy minden dolgayban felségednek ez mostany elő menetelyben nem utólsó voltam, hanem az én tehetségem szerint fogadásom szerint felségednek igazán szolgáltam.

Az Hatalmas Chyazartólis az portáról felségednek kévánsága szerint mindenek megh löttenek, Korona, pénz, Bott, zazló mindenek ielen vadnak, az Vezérnél ő Nagyságánáll ugy igiekeztem felségednek zolgálny hogy semmi dolgomban fogiatkozás nem eset, mellyet soha senky kiülöttem [*sic!*] soha véghez nem vit volna, de én azt nem néztem, hanem feleségemet házam népét el hattam és az felséged iavát követtem, ugy hogy ez mostany utambanis Constantinapolyban menvén többeth költöttem három ezer forintnáll, mostannis penigh négyfeleys kell költenem, mert táborban zolgaim vadnak, Debreczenben töb helyeken azonképpen, magam penigh éyell nappal az felséged zolgalattyában vagiok foglalatos, házamnáll és házam népe közt ez egy eztendőben mégh huzon három napnáll továb nem voltam az felséged zolgalattya myiath.

Felges Uram azért ióI iuthat felségednek ezében, Cancellárius Uram ő Nagysága előtt myvel ayánlotta énnekem magát mikor Constantinápolyban bochyáta, emlékezzék meg mostan arról és minden kegielmességét mutassa meg hozzám (kiben ugyan nemis kételkedem), ha az Coronát megh hozom, azért mindenek megh vadnak, az Ahnamet levél, pénz, Bot, Zázló és uraknak való sok ayándék, ha penigh valamely magyar ur vitte volna ezt véghez, felgedtől várat, várost kévánna sőt egiéb adományátis felgednek, de én azokat hattam az felged ió akarattyára.

Kévánom azért felségedtőll hogy az én iámbor zolgálatomrais felségednek méltó tekintety legyen, Haczok [*Hátszeg?*] vagy Déva táyán adgion én nekem egy ió várast vagy ió falut, nem egyebért hanem mégis Lyppáigh sóót és egyéb egyetmást hordatnék velek, ezt peniglen fiurul fiura kévánom felségedtőll.

Ezenkiül az mynemü fizetésről való levelet adot vala énnekem Lökön léttében felséged az kichin pechét alat öt záz arany forintróll, aztis felged öregh pechétivel megh erősítche és fizetésemetis megh iobbichya, ha az én iámbor zolgálatom azt felségedtőll megh érdemly: De mind azon általl mint hogy zolgalatom nagy és sok, költségem azonképpen, mert az odabe való fő tanách uraknak sok ayándékot kell adnom Orát, puskát és egyébféle ayándékot, felséged ahoz képest megh itélhety ha méltó kévánságom. Ha peniglen felségednél az én zolgálatom nem kedves felgd kegyelmes ió akarattya, akár mellyket válazza felséged, én az zolgálatra is kéz vagiok magamra is penigh gondot viselny akarok. Valamit felséged paranchyolt, az felséged akarattyán áll és kegyelmességén. Töb kévánságimis volnának felségedtől, de most felségedet töb dologall nem bántom mindeneket

hattam az felséged kegyelmes ió akarattyára, mostan tudván felségednek nem szintén sok foglalatosságit, felségedtől ezekre mindgiárást kegyelmes választ várok és adgya értésemre mihez tarchyam magamat.

Muratnak is penigh, ky felségednek sokat zolgált, ötetis felséged ne hadgya, mert én felségedért lóvall és egyéb egyetmással többet attam öt záz forintnáll, ky mostannis it ielen vagion, mostanis mind zolgástól én tartom ötet.

Felséged kegyelmességét várom mindenekről.

Kívül: Memheth Tyhayának Supplicatióya és kévánsága felségedtől.

(OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E.)

Nagy László

UTASÍTÁSOK ÉS TERVEZETEK AZ 1848-AS NEMZETŐRSÉG SZERVEZÉSÉRE

Az 1848 áprilisában munkáját megkezdő első felelős magyar minisztériumnak egyik legsürgősebb feladata az 1848 : XXII. törvénycikk által felállítani rendelt nemzetőrség szervezése volt. A márciusi napok óta országszerte spontánul szervezkedő nemzetőrséget kellett a törvény előírásának megfelelően összeírni, rendezni, felszerelni és kiképezni — eltávolítva egyben soraiból a „nem odavaló elemeket". Április—május folyamán számos intézkedés született (többségük ismert a Pesti Hírlapból), amelyek átsegítették az új intézményt a kezdet nehézségein. Ezek a rendelkezések — a pillanatnyilag felmerült problémák megoldására törekedve — többnyire csak az összeírás és a vele kapcsolatos kérdések körül forogtak. Átfogóbb utasítások csak később készültek el, hiszen azok tervezetének kidolgozása némi időt és tapasztalatot igényelt.

Az alábbiakban közölt anyagok elsősorban ilyen országos érvényű, a nemzetőrség szervezését és felszerelését szabályozó rendelkezések, amelyeket a miniszterelnök hivatala mellett második osztályként működő Országos Nemzetőrségi Haditanács dolgozott ki.[1] Ezek az utasítások — bár nyomtatásban küldötték szét őket a vidéki törvényhatóságoknak — többnyire csak szolgálati használatra készültek, így nem kerültek a nagy nyilvánosság elé. A használat közbeni elrongyolódástól, vagy a szabadságharc utáni megsemmisítéstől csak véletlenül menekült meg egy-egy darab, amely még idejekorán „ad acta" került és nem szúrt szemet az abszolutizmus korában az irattárakban folytatott „tisztogatások" során sem. Vidéki levéltárakból így került elő az első három utasítás, amelyekkel a kormány 1848 júniusában valóban katonai szerveze-

1 A miniszterelnöki hivatalnak eredetileg egy ú. n. *elnöki* osztálya volt csak, amely az egész kormányt érintő, általános politikai kérdésekkel foglalkozott. Mivel a nemzetőrség felállítását a miniszterelnökre bízták, a megnövekedett feladatok ellátására szervezték meg április közepén a hadügyi és nemzetőrségi ügyek vitelére „a nemzeti őrsereg rendezésével megbízott országos haditanácsot", végleges neven: az Országos Nemzetőrségi Haditanácsot. Ez azután 1848. december közepéig tevékenykedett, amikor beolvadt a hadügyminisztériumba. Ld. *Ember Győző:* Az 1848/49-i minisztérium levéltára. Bp., 1950. 26—28., 88—93. old.

tet és külsőt igyekezett biztosítani a nemzetőri alakulatoknak. Tudomásunk szerint mind ezek, mind a többi itt közölt irat ismeretlen az eddigi — egyébként is gyér — szakirodalomban. Ezért úgy véljük, hogy hasznos tájékoztatásul szolgálnak a Batthány-kormány nemzetőrségi politikájáról addig, amíg a témára vonatkozó megfelelő feldolgozás el nem készül.

A közölt iratok közül időrendben is első a nemzetőrség felszerelését leíró *Nemzetőrségi öltözeti szabályok.* Ez a ruházati és felszerelési utasítás — amely együtt készült el az első honvédzászlóaljak ruházati utasításával — május végén, vagy június első napjaiban hagyhatta el a nyomdát.[2] (Landerer és Heckenastnál készült, mert az állami megrendeléseket elsősorban ellátó Egyetemi Nyomda ekkor a honvédségi toborzási utasítások és a miniszterelnöki körlevelek készítésével volt elfoglalva.) Június 10-én küldték széjjel a törvényhatóságoknak, hogy azok saját hatáskörükben gondoskodjanak a nemzetőrség előírásszerű felruházásáról addig, amíg a nemzetőri zászlóaljparancsnok (őrnagyok) kinevezése meg nem történik. (Megjegyzendő, hogy ez az egyenruha nem volt kötelező — elkészítését a nemzetőrség nagy tömegeitől anyagi helyzetük miatt megkívánni nem lehetett, de a törvényhatóságok vagy az ország sem vállalhatták annak terheit. A rendelkezés így csak az *eszmei* egyenruhát írja le, amelyet akkor csináltattak meg, ha arra volt lehetőség.)

Az utasítás végén egy megjegyzést találunk, amely arra figyelmeztet, hogy „a tisztább előadás kedvéért egy színezett rajz fog ezen szabályokhoz közzé bocsáttatni". Tudomásunk szerint június 13-án már készen volt a 3000 darab „színekkel nyomott nemzetőri forma ruházati rajz", melyeket Szerelmey Miklós pesti „kőrajznyomó" mester készített.[3] A hatszínnyomású litografált rajz a gyalogos és lovas köznemzetőrt (és altisztet) mutatja be.[4] Ezt a mintarajzot az Országos Nemzetőrségi Haditanács azután szintén megküldötte a törvényhatóságoknak, sőt egy-két kivételes esetben egy-egy teljesen kész egyenruhát is rendelkezésükre bocsátott. Később, hogy a magánosok számára megkönnyítsék a szabályos egyenruha készíttetését (természetesen itt szinte kizárólag a tehetősebbek, elsősorban a tisztek jöhettek számításba), az egyenruha-

[2] A miniszterelnök már április 21-én elrendelte, hogy amíg a nemzetőrségi formaruha szabályai el nem készülnek, egyenruhát senki ne csináltasson. Ld. HNI. *(Országos Levéltár.* Az 1848/49-es minisztérium levéltára. Miniszterelnök hadügyi és nemzetőri iratai.) 1848:31., Pesti Hírlap, 1848. ápr. 23.

[3] ONöHt (Az 1848-as belügyminisztérium levéltára, Országos Nemzetőrségi Haditanács) elnöki iratai. 224. r. sz.

[4] Szerelmey munkájának egy példánya látható a *Hadtörténelmi Múzeum* állandó kiállításán. Vidéki levéltárban lévő ismert példánya: *Veszprémi Állami Levéltár.* Veszprém megye levéltára. Közgyűlési iratok 1848:1183. — A nemzetőri egyenruha színesnyomású képét közölte *Gelich Richárd:* Magyarország függetlenségi harcza 1848—49-ben. Bp., é. n. I. köt., a címoldal előtt.

rajz és leírása, majd a nyeregszerszámok leírása is kapható volt a könyvárusoknál.[5]

Az öltözeti szabályokhoz kiegészítésképpen jelent meg július 1-én a nyeregszerszámok leírása, pontos címén: *A nemzetőrségi lófelszerelés és málházás leírása*, amely aprólékos gonddal ismerteti a nemzetőrségi szolgálatban alkalmazott lovak felszerelését, illetve felszerszámozásának módját. Ez az első két irat, ha nem is nyújt mélyebb betekintést a nemzetőrség szervezésének menetébe, kétségtelen érdekessége mellett azért jelentős, mert segítségével pontosan rekonstruálni tudjuk a korabeli nemzetőrségi egyenruhát.[6]

Annál nagyobb jelentőségű a harmadik irat, amelynek címe: *Rövid utasítás az állandó országos nemzetőrsereg zászlóaljparancsnokai számára.* Ez az utasítás tömör összefoglalása azoknak a szempontoknak, amelyek alapján az Országos Nemzetőrségi Haditanács a nemzetőri zászlóaljakat szervezni és kiképezni kívánta. Ez már valóban csak belső használatra készült és az teszi a téma szempontjából elsődleges jelentőségűvé, hogy sehol sem találhatjuk meg ilyen áttekinthetően kifejtve a nemzetőrség szervezeti felépítésének, a kiképzésnek és felszerelésnek elvi és gyakorlati szempontjait. (Az megint a fejleményekből következik, hogy ezt az előírást maradéktalanul sehol sem lehetett megvalósítani, már csak a nemzetőrség azonnali harctéri alkalmazása miatt sem.) A *Rövid utasítás*... nyomtatott példányai június második felében készültek el[7] és azokat vagy a törvényhatóságok útján, vagy a kinevezési oklevéllel együtt közvetlenül juttatták el a nemzetőri zászlóaljparancsnokokhoz. Elkészülte nagy könnyebbséget jelentett a vidéki törvényhatóságoknak és a zászlóaljak parancsnokainak, akik eddig állandóan a legkülönbözőbb, a szervezéssel összefüggő kérdésekkel zaklatták a Haditanácsot.

A negyedik okmány: *Utasítás a négy őrnagynak*, a Batthyány-kormánynak a nemzetőrség átszervezésére irányuló törekvéseinek befejező aktusát képezi. Ismeretes, hogy a nemzetőrség 1848 nyarán elrendelt

[5] 1848. június 8-án Besze János esztergomi és Szontagh Samu eperjesi nemzetőri őrnagyok 39 pft-ért egy-egy egyenruhát kaptak mintául a Haditanácstól. Ld. ONöHt 1848:2795. Az Országos Nemzetőrségi Haditanács egyébként kérésre mintát küldött a törvényhatóságoknak, hogy milyen színű posztót kell az egyenruhakészítéshez használni. Ilyen minta található pl. *Soproni Állami Levéltár.* Sopron megye levéltára. Bizottmányi iratok 1848:1863. — A ruházati utasítást Hartleben könyvárusnál lehetett kapni, a Haditanács által kiadott szabályzatok terjesztését, a vidéki törvényhatóságok ellátását Geibel könyvárus végezte, mint bizományos.

[6] A ruhatörténettel foglalkozók számára pl. kétségtelenül érdekes az, hogy a nemzetőrségi lovasság nem lovaglónadrágot, hanem a csizmaszáron kívüli, alól bőrrel megerősített pantallót hordott.

[7] Kuthy Lajos, a miniszterelnök irodaigazgatója június 20-án küldötte át az Egyetemi Nyomdának „az országos nemzetőrség zászlóalja parancsnokai számára készült rendszabályokat magyar és német nyelven 1000 példányban leendő kinyomás... végett". HNI 1848:533. — Ez pár nap alatt elkészülhetett, mert tudjuk, hogy a *Rövid utasítást* — a ruházati utasítással együtt — június 27-én már elküldték pl. Perczel Miklósnak, a tolnai nemzetőrség ekkor kinevezett őrnagyának. Ld. *Szekszárdi Állami Levéltár.* Perczel-család hagyatéka, 1848/49.

kötelező mobilizációja[8] nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. A kormány ezt hamarosan belátva, augusztus 13-án rendeletet adott ki „önkéntesen ajánlkozó erős, egészséges egyénekből álló" nemzetőri csapatok felállítására.[9] Ezzel indult meg a nemzetőrség *önkéntes* mobilizációjának szervezése, amelynek végleges formáját az augusztus 27-iki rendelet adta meg. Ez az intézkedés kerületenként egy-egy városba[10] rendelte az önként jelentkezőket összevonni. Az ország négy kerületében táborokba összpontosított önkéntes nemzetőrök élére egy-egy őrnagyot állítottak parancsnoknak.[11] Az önkéntesen mobilizált nemzetőrség kerületi parancsnokainak, a négy őrnagynak adott utasítást ismertetjük itt, amelyet a távollevő miniszterelnököt helyettesítő Szemere Bertalan megbízásából Iványka Imre őrnagy, a dunáninneni kerület önkéntes nemzetőreinek parancsnoka készített el.[12]

A következő irat egy törvénymódosító javaslat a nemzetőrségről szóló 1848 : XXII. tc. kiegészítésére. A javaslatot az Országos Nemzetőrségi Haditanács dolgozta ki 1848 júliusában. Célja az volt, hogy ilymódon igazítsa ki a törvénycikknek homályos vagy hiányosan rendelkező paragrafusait — alkalmazva azt az új helyzethez.[13] A törvény elfogadása óta eltelt három hónap alatt ugyanis már sorkerült a nemzetőrség mobilizációjára, ami számos problémát okozott, hiszen a törvénycikk 22. §-a csak futólag említi a „tulajdon község határain kívül" teljesítendő szolgálatot — azt is csak esetlegesen. A mobilizáció pedig ekkor már országos méretű volt. Éppen ezért az „egyenlősdi" (a tömegek nyomására követett az a gyakorlat, hogy kiindítottak mindenkit, akire a sors jutott, tekintet nélküli állására, hivatali beosztására) gyakori fennakadást okozott a minisztériumok, a megyei és városi közigazgatás, az igazságszolgáltatás, a közlekedés, a posta-, só- és harmincadhivatalok, stb. területén. Így érthető, hogy a tervezetnek legterjedelmesebb része éppen ennek a fontos kérdésnek: a nemzetőri szolgálat alóli teljes vagy részleges felmentésnek feltételeit tárgyalja.

A javaslat végülis különböző megfontolások következtében nem

[8] Mobilizáció: mozgósítás; a nemzetőri egységek kiindítása a veszélyeztetett területekre: a Délvidékre, vagy a Dráva mellé. A hatóságoknak meghatározott mennyiségű nemzetőrt kellett kiállítaniok, amelyeknek kiállítását többnyire sorshúzással végezték.

[9] Közlöny, 1848. augusztus 14., *Pap Dénes:* Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez. 1848—1849. Pest, 1868. I. 369—70. old. — A rendelet érdemi részét közli: Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához. Bp. 1955. II. 23. old.

[10] A négy közigazgatási kerületnek (Dunán inneni és túli, Tiszán inneni és túli) megfelelően Vácra, Pápára, Szolnokra és Aradra rendeli meg a koncentrációt.

[11] Közlöny, 1848. augusztus 29., Szemelvények . . . II. 23—24. old.

[12] Iványka Imre levele Szemere Bertalanhoz. Vác, 1848. szeptember 6. ONöHt 1848 : 3465.

[13] A tervezetet feltehetőleg Kiss Károly kapitány, az Országos Nemzetőrségi Haditanács politikai osztályának vezetője készítette.

került az országgyűlés elé.[14] A nemzetőrség szervezése, a mobilizációt gátló problémák megoldása azonban abban a válságos helyzetben nem tűrt halogatást. Ezért Batthyány miniszterelnök a javaslatot átdolgozva, a legfontosabb kérdésekre szűkítve, második kormányalakítása után azonnal rendelet formájában megjelentette.[15] Az 1848 szeptember 14-én kelt rendelet bevezetése hangsúlyozza, hogy a XXII. tc. csak általánosságban foglalkozott a nemzetőrségi szolgálat kérdéseivel, így a jelen törvényhozásnak tág teret hagyott. Mivel azonban „a mostani törvényhozó testület honboldogító egyéb munkálataival lenne elfoglalva" — folytatja a bevezetés —, a zavarok elkerülése pedig szükségessé teszi a törvény hiányait pótolni, ez a kényszerítő helyzet szülte ezt az intézkedést, amely addig marad érvényben, míg a törvényhozás máskép nem rendelkezik. A rendelet 5. §-a — amely az eredeti tervezetben is szerepel, mint a tc. 3. §-ának kiegészítése — ebben az új helyzetben különleges jelentőséget kapott a „nemzetőri képességgel nem bíró" egyénekről való rendelkezésével, akik ekkor az önkéntes toborzás megindításával egyre inkább feltöltötték a nemzetőrség sorait.[16]

Végül a befejező irat egy tervezetet tartalmaz a nemzetőrségi lovasság megszervezésére. Ez a tervezet szó szerint megegyezik azzal a javaslattal, amelyet 1848 május 26-án az Országos Nemzetőrségi Haditanács megtárgyalt[17] és másnap jóváhagyás végett a miniszterelnöknek előterjesztett.[18] Később a XXII. tc. módosítására kidolgozott javaslathoz csatolták függelékként — és azzal együtt lett félretéve. Tudomásunk szerint életbeléptetésére semmilyen formában nem került sor, amit a nemzetőrségi lovasság szervezése erősen megsínylett. A nemzetőrségi (és vele együtt az önkéntes) lovasság szervezésének elhanyagolása következtében az ország csak a szeptemberi fordulat után rendelkezett számottevő nemzetőrségi, illetve honvédségi lovassággal.

[14] Tudomásunk szerint nem tárgyalták az említett javaslatot. *Beér János* (szerk.): Az 1848—49. évi népképviseleti országgyűlés. (Bp. 1954.) című munka sem ismeri, pedig felsorolja az országgyűlés pesti ülésszaka alatt benyújtott, de el nem fogadott — vagy visszavont — törvényjavaslatokat is. (613—670. old.) — Ugyanakkor ismeretes, hogy a miniszterelnök több ízben is — a postatisztviselők, a tanítók és a papok sérelmei kapcsán — hivatkozott az illetékes minisztériumoknak adott válaszában a XXII. tc.-re vonatkozó módosításokra, amelyek „még a mostani nemzetgyűlés elébe fognak terjesztetni", HNI-ir. ikt. kve. 1848 : 716, 722., HNI 1848 : 733.

[15] Közlöny, 1848. szept. 18. A rendelet tisztázata megtalálható: ONöHt nem iktatott iratai. 251. r. sz.

[16] Ld. erre *Varga János:* Népfelkelő és gerillaharcok Jellasics ellen 1848 őszén. Bp. 1953. 258—270. old.

[17] Az Országos Nemzetőrségi Haditanács üléseinek jegyzőkönyve. (223. r. sz.) 1848 május 26-i ülés, 1. napirendi pont. Majthényi őrnagy előterjesztése.

[18] Az ONöHt elnöke a miniszterelnöknek. 1848. május 27. HNI 1848 : 285.

I.

NEMZETŐRSÉGI ÖLTÖZETI SZABÁLYOK

(1848 június)

LOVAS NEMZETŐR

Csákó világosveres posztóbul, elől 6″, hátul $6^{3}/_{4}$″ magasságú, karimája felül mindenkor fél hüvelykkel kisebb alsó nyílásánál, a melly a fejnek nagyságához van alkalmazva; fent fél hüvelyknyire a karima alatt egy nemzeti háromszínű zsinór van körülvarrva. Jobbrul hason nemzeti színekkel kevert sodrott barátcsomós vitézkötés, melly egy hüvelykkel rövidebb legyen a csákó magasságánál.

Elől fent nemzeti rózsa, ennek átmérője 2″ — alatta $3^{1}/_{2}$″ hosszú pakfongbúl készült[19] honi czímer, ez alatt pedig a szemernyő felett egy hüvelyk széles pakfongpánton római betűkkel a megye neve és osztály száma.

A szemernyő leálló és másfél hüvelyk szélességű. Hátul $3^{1}/_{2}$″ magasságú fényes védbőr. Rohamszíj egy hüvelyk szélességű fényes bőrbül.

Forgó alacsony, kötésében 3 hüvelyk hosszúságú fekete kakastollból, fent pillangókkal megrakva, felső karimája 6″ átmérőjű.

Nyakravaló fekete, egyenes, sima; minden fehér szegés nélkül.

Atilla búzavirágszín, egészen setétkék négyszegű teveszőrzsinórral. Gallérja 2″ széles, 6 pakfong hosszú tekert somgomb és ugyanannyi zsinór gombolóra, mellyek közül a legfelső egyik oldala hossza $4^{1}/_{2}$″, a legalsóé $2^{1}/_{2}$″. Alja 10″ hosszú, jobbrúl, balrúl zsinórozott zsebbel. Hátul egy szál zsinór fedezi a varrást. Alján két szárával együtt 7″ hosszú vitézkötés vagyon.

Nadrág világos szürke, elől egy hasadékkal, felül alacson és csak szíjjárású, alól bő, lovagló nemű, alul 12 hüvelyknyire fekete bőrrel körülborítva, kívül mindkét oldali varráson egy szál négyszegletű veres zsinór. A talpalló $1^{1}/_{2}$″ szélességű.

Csizma fekete, sarkantyús, mellynek $1^{1}/_{4}$″ hosszú nyakában nyolcágú taréj van.

Öv négy zöld és fehérrel vegyes gombbal, különben világos veres teveszőrbül, $1^{3}/_{4}$ hüvelyk szélességű, jobbrul barátcsomós 2 bojttal.

Kard, mint a huszár sorezredeknél a régibb neműek (kosármarkolat nélkül), fekete markolatszíjjal.

Lőfegyverei két pisztolyból állanak.

Kardszíj 1″ széles fekete bagaria, két karika és ággal, fehér csatokkal. Ez az atilla felett köttetik fel.

Tokmány $5^{1}/_{2}$″ hosszú, $1^{3}/_{4}$″ széles, 3″ magasságú ládácskával, fedele fekete bőrbül, ez egy fél hüvelykkel köröskörül nagyobb a ládácskánál,

[19] Pakfong: az alpakka akkor használatos elnevezése.

— rajta 1¾″ magas pakfongból készült honi czímer. A tokmány válról egy 1⅝″ széles fekete szíjon függ, rajta a mell közepén a honi czímer és fél hüvelyk szélességű szíjacskán függő két bokrába dugott vas töltő vessző.

Altiszt

Éppen mint a nemzetőr: a tizedes gallérán egy, őrmesterén két ⅓″ széles és 1½″ hosszúságú 3 színű nemzeti szalag van felvarrva.

Főtiszt

Szinte mint a nemzetőr, csak azon különbséggel, hogy csákó és atilláján lévő zsinórzata és öve selyemből készült. A főhadnagy egy, a százados két fél hüvelyk széles és 1½″ hosszúságú háromszínű nemzeti szalagot visel gallérán.

Nadrág világosszürke, mint a lovas nemzetőrnél, de alól bőr nélkül.

Kardszíj fekete zománczos bőrbül.

Kardbojt ezüst, a belső 2″ hosszú, 1/8″ vastag sodrások zöld ezüst és veres zsinórokból készítvék.

Tokmány mint a sorezredi huszártiszteknél, pakfongékesítéssel. A tokmány fedelén a szíján elől szinte pakfong honi czímer.

Forgó fekete strucztollból olly kötésű, mint a nemzetőröké.

Törzstiszt

Atilla mint a főtiszteké, hanem ezüst, vállakig érő széles zsinórzattal, a két ujján ezüst paszománt, mint a sorezredi törzstiszteknél.

Nadrág ezüst zsinórzatú, különben mint a főtiszteknél, vitézkötés és öve fehér helyett ezüsttel keverve.

Kardszíj veres bőrbül ezüsttel hímezve, a szerint, mint azt a sorezredi huszártörzstisztek viselik.

Lovassági köpenyeg általában világos szürke, ujjas, olly szabású, mint a dzsidásoké.

GYALOGSÁGI NEMZETŐR

Csákó fekete posztóbul, egyébiránt mint a lovasé, forgóval, de védbőr és vitézkötés nélkül.

Nyakravaló mint a lovasé.

Atilla ollyan, mint a lovasé, csakhogy alja hossza a leeresztett kar közép újja végeig érő.

Övet a gyalog nemzetőrök nem viselnek.

Nadrág mint a lovasé, bőr nélkül.

Tokmány $7^1/_2$″ hosszú, 3″ széles, 4″ magasságú ládácska, fekete bőrfedele egy hüvelykkel szélesb és hosszabb a ládácskánál, formája különben mint a sorgyalogságnál. A tokmány vállról függve $2^3/_8$″ szélességű fekete bőrszíjon hordatik.

Szuronytok. Ezt a nemzetőr derekán másfél hüvelyk széles fekete szíjon, ennek két ágáról függve hordja, a tok különben pakfongkapcsozatú.

Lőfegyver. Mint a sorgyalogságé, vágó szúronynyal.

Köpenyeg világos szürke, mint a sorgyalogságnál.

Altiszt

mint a nemzetőr, szinte atilla, gallérán nemzeti szalagokkal.

Főtiszt

mint a lovas nemzetőri főtiszt, csakhogy csákóján védbőr és vitézkötés nem alkalmaztatik és tokmánya sincs. A főhadnagy és százados ugyanazon megkülönböztető jeleket viselik gallérukon, mint a lovasok. A főtisztek selyem lovas főtiszti övet viselnek.

Törzstiszt

ez is szinte a lovas nemzetőri törzstiszt módjára, fennebb a gyalognemzetőr főtisztnél említett különbözés megtartásával öltözve. Tokmányt nem visel, kardszíja veres, ezüsttel kivarrva; öve mint a lovas törzstiszté.

Megjegyzés. Az egyenlőség kedvéért ajánlható, hogy minden zászlóaljak vagy századok a posztókat együtt összegben rendeljék meg.

A hadseregnél használatban levő katonai posztók rőfinek ára 24 garastúl pengőben 26-ig terjed.

30 pengő garasért pedig már igen jó színű gyapjúban festett búzavirágszín és szürke posztókat lehet venni.

Minthogy az öltözködés itten csak közönségesen van előadva, tehát a tisztább előadás kedvéért egy színezett rajz fog ezen szabályokhoz közzé bocsáttatni.

A lovasok nyeregszerszámaik leírása is rövid idő múlva rajzokkal kiadatni fog.

Országos Levéltár, 1848/49-es nyomtatványok. — Példányai több vidéki levéltárban megtalálhatók.

II.

A NEMZETŐRSÉGI LÓFELSZERELÉS ÉS MÁLHÁZAS LEÍRÁSA

(1848 július 1.)

A pofa szíjjak 9″ hosszúak és egy hüvelyknyi szélesek; azoknak felülről lefelé egy jó vonalnyira kell a járomcsontok megett feküdni, hogy épen a lószája hasadékára essenek, a pofaszíjj csatjának pedig fél hüvelyknyire a bal szem szeglet felett kell lenni. A pofaszíjj felső végének a csatt peczkétől 4 hüvelyknyire kell esni, a zabla-csatló szíjjnak (Stangenstrüpfen) a legjobb timsós vagy az úgynevezett kóburgi bőrből kell készülve lenni, de a zablaszemét nem szabad egészen betöltenie, hogy a zabla szükséges játéka megmaradjon, ezen — szíjj a csattól — számítva 3 hüvelyknyi hosszú legyen. A homlokszíjj a kantár felső részén a törzstisztnél 3, a főtisztnél 2 rózsácskával és a nemzetőrnél semmivel se legyen ékesítve. A keresztszíjjak a homlokszíjjon egy hüvelyknyire a két szeglettől, és lent a pofaszíjj szegletéhez varratnak, s a pakfong rózsa úgy helyeztetik reá, hogy a szemívek között feküdjék. A törzstisztnél ezen szíjjak helyett pánczél-láncz alkalmaztatik. A főtisztnél s a nemzetőrnél csak a rózsa van pakfongból s a szíjj fonott bőrből készítve. A torokszíjj olly tágan legyen becsatolva, hogy közte és a torok közt két ujjnyi hézag maradjon, és a csat egyenlő vonalba legyen a pofaszíj csatjával. A kantár és kötőfék orradzói egy darabból — a törzs- és főtisztnél pakfonggal díszítve — legyenek. A zablaszár úgy csatoltatik a zablakarikába, hogy ettől a csat 1, s a csatlószíjj vége $^1/_2$ hüvelyknyire álljon ki a csukrából (Schleife).

A kantár felső részén a törzs- és főtisztnél egy pakfong pánczél-láncz van. Eleitől kezdve nyomatódjon: A kötőfék, pofaszíjjai a kantár szíjjai megett lefelé feküsznek, s egy darabból metszvék. A csúszógomb (Schiebknopf) az orrszíjj hátsó részén egészen a pofacsont alá húzva egy peczek által megszoríttatik. A barátkötést olly hosszúra kell hagyni, hogy a kötőfék az orrszíjjal igaz szöget képezzen.

A torokszíjjnak (Kehlriemen) $3^1/_2$ hüvelyknyire kell a ló torkától elállni s ennek csatja a kantár pofaszíjj-csattal szinte egy vonalba legyen.

A kötőfékszár balra a kerítőszíjjhoz (Umlaufriemen) köttetik.

A csikó-fékszárak épen úgy csatoltatnak be, mint a zablaszárak.

A *nyereg* magyar fanyereg legyen, a hátulsó kápa a törzs- és főtisztek nyergén veres bőrrel borítva, s a széle pakfonggal szegve legyen, a nemzetőrnél pedig csak veresre festve. A magyar nyereg más nemű nyergek felett azon előnynyel bír, hogy az ülőszíjj igazítása által a hibás ülés javíthatik, s hogy a pisztolytokok, köpeny és málhazsák könnyen elférnek a magyar nyergen, s a lovas is fokkal biztosabban ül benne, mint az angol nyeregbe.

A pisztolytokok 1 láb 3 hüvelyk hosszúak s alul 3 hüvelyknyi pakfonggal behúzva legyenek. A szügyellő leghosszabb részével a jobb pisztolytok alatt a kápa körül vétetik, és bal felől csatoltatik be. A pakfong rózsa a szügy közepén bőrrel bélelt s rajta a vármegye neve kiálló betűkkel kiverve legyen.

A szügyellő-haslónak, ha a nyereg a ló háta közepén fekszik, olly hosszúnak kell lenni, hogy ha a heveder illően megszoríttatott, a lovas ökle alája férjen.

Az alsó és felső heveder bőrből készíttetnek, s a felső heveder az alsót tökéletesen takarja.

A kerítő szíjj (Umlaufriemen) $^3/_4$ széles és 7 ujjnyi hosszú legyen, hogy az egész nyerget körül érje. Csatja a bal pisztolytokra essék.

A farmatring a hátsó nyereg szárnyain lévő árva csatokba csatoltatik, a törzstisztnél a középen egy nagy rózsával, s az oldalon két kisebben, a főtisztnél pedig csak egy rózsával ékíttetik.

A kengyelvas ollyan mint a magyar lovasságé, s a kengyelszíjj úgy csatoltatik be, és össze varródik, hogy a csat 6 ujjnyira legyen a kengyel felett.

A két szőrtarisznyák az első nyeregkápára csatjaikkal kifelé kétoldalra akasztatnak.

A köpeny úgy hajtassék össze, hogy két vége egyforma vastagságú, közepe pedig mentül vékonyabb legyen, kétfelé osztva középen, a kápa alá köttetik az ez alatt levő üstökszíjj által, de a nyeregkápa fölött látszania nem szabad. Két végének befelé fordítva, a köpenyszíjjal végeitől négy ujjnyira, s a pisztolytokkal egy vonalba kell megkötve lennie.

A mályhazsák a csótáron felül a hátsó kápára köttetik fel, s csak két vége fordíttatik meg a nyeregszárnyakba (Sattelsteg) levő szíjjakkal félhold alakba, a nélkül, hogy a ló hátát érné, s úgy hogy a hasítékkal a nyereg felé legyen fordítva.

A csótárnak a nyeregbundával egy darabba és úgy kell igazítva lennie, hogy ha a ló tökéletesen fel van szerelve, az egész nyerget és málházatot tökéletesen fedje, s hogy az izzajtóbőr (Schweiss-Leder) épen ott ahol a felső heveder fekszik, középre legyen helyeztetve. A csótárnak nem szabad a ló fara közepénél tovább érni.

A csótár szegleteire vagy csúcsaira pakfong nemzeti czímer varrattatik.

A törzstiszt csótárja egy $1^1/_2$″ s egy másik $^3/_4$ ujjnyi szélességű ezüst paszománnyal s ezüst sujtással; — a fő tiszté $^3/_4$ ujjnyi paszománnyal és ezüst sujtással, — a nemzetőré pedig csupán szőr sujtással szegetik be, s ezen felül fém nemzeti czímmel vannak ellátva.

Az egész nyereg szerszámon minden ércz ékességek és csatok pakfongból készítvék.

Minden t. c. hatóságok és lovas nemzetőrségi törzstiszt urakkal köz-

lendő, — mely végre közzé bocsátja a nemzet őrség elrendezésével megbízott

Pest nyárhó 1-ső napján 1848.

országos haditanács
Baldacci[20]

A litografált példányokban szétküldött utasítás tudomásunk szerint csak vidéki levéltárakban ismeretes. Így megtalálható az egri, veszprémi, soproni, szombathelyi és zalaegerszegi levéltárakban őrzött megyei (közgyűlési-bizottmányi) iratokban.

III.

RÖVID UTASÍTÁS AZ ÁLLANDÓ ORSZÁGOS NEMZETŐRSEREG ZÁSZLÓALJ-PARANCSNOKAI SZÁMÁRA

(1848 június)

Miután a közelebb lefolyt országgyűlés 22-dik törvényczikkelyének következtében a személy- és vagyonbátorság biztosításának tekintetéből a haza lakosainak felfegyverkeztetése „Nemzeti őrsereg" nevezet alatt életbe lép, s ezen törvénynek 1ső §-a különösen az őrsereg minőségét illeti: czélszerűnek találtatik a hazában levő besorozandó összes nemzetőrséget önálló gyalog zászlóaljakra és lovas-osztályokra osztani, s ezen testületeknek előlegesen is egy parancsnokot őrnagyi rangban adni.

Ezen parancsnokoknak, kik az álladalom által tétetnek s fizettetnek, kötelességök zászlóaljaikat, illetőleg osztályaikat, kijelölt kerületeikben, a különféle helyhatóságok által teljesített összeírások után, minél hamarább rendezni, felruházni s fegyverezni, s bármely neven nevezhető ellenség ellenében csatakészen tartani.

SZERVEZÉS

Ezen nemzetőrségi zászlóaljak mindegyike 6 századból, s minden század négy alosztályból (szakaszból) álljon.

Minden század a fő és nagyobb városokban legalább 200 főnyi erejű legyen, egy kisebb városok, mezővárosok s falvakból álló kerületben pedig a század 400 emberre határoztatik úgy, hogy a fő és nagyobb városokban egy zászlóalj 12—16, a vidéken pedig mindenesetre 24 százból álljon.

[20] Baldacci Manó bárót, a Károly Ferdinánd 51. gyalogezred ezredesét május 15-én bízta meg a miniszterelnök az Országos Nemzetőrségi Haditanács elnöki tisztével. HNI 1848:171., Pesti Hírlap 1848. május 23.

Az egyes századok összeállítása, — melly az őrnagy saját belátása szerint vitetik végbe, — akként történjék, hogy az mint csak lehet összpontosíthassék, ennélfogva városokban a beosztás a házak és piaczok sora szerint, — kifelé — helységek házak és utczák szerint történjék. A hol kisebb városok és helységek egész zászlóaljat vagy századot nem alakíthatnak, ott a legközelebb eső helységeket kell hozzá venni s az alakítandó testet úgy egészíteni ki.

A szakaszok és századok beosztása olly módon történjék, hogy a szakaszok és századok összegyűjtése a leggyorsabban teljesülhessen, s gyorsan a zászlóaljak alakításához lehessen fogni.

GYÜHELYEK

Minden század gyühelye tehát, szórt helyzetnél pedig minden szakaszé is már eleve kijeleltetik s meghatároztatik: nagyobb városokban pedig a zászlóaljak számára is alkalmas Riadó-tér választatik, hol a nemzetőrök bizonyos dob- vagy harsonajelre zászlójuk és lovaszászló (Estandar)juk alá vagy parancsnokuk köré gyorsan összegyűlhessenek.

Mihelyt a század létegesíttetett, a zászlóalj beadja kimerítő tudósítását az országos nemzeti őrsereg tanácsához.

TISZTEK VÁLASZTÁSA

Miután az összeírás és reá következett beosztások után a századok megalakíttattak, azonnal megkezdetnek a tisztválasztások, és pedig minden századhoz

1 Százados,
1 Főhadnagy,
2 Alhadnagy,
2 Őrmester,
12 Tizedes és
2 —, nagyobb terjedelmű széthelyezésnél 4 dobos választatik maga a század által, a 22-dik törvényczikkely 9-dik §-nak értelmében.

A választás mellett figyelni kell, hogy csak olly egyénekre essék, kik személyes befolyásuk, értelmiségök és tulajdonságaik által a nemzetőrök bizodalmát s ragaszkodását már azelőtt megnyerték, és több oldalú hatásaik, s tanácsadásaik által azon jó szellemet idézendik elő, melly egyedül képes az egységet és egyetértést, ama múlhatatlan feltételét egy katonai testületnek megszilárdítani.

Ezen választások elsőben csak egy évre, jövendőben pedig 3 évre történnek.

A zászlóalji karhoz tartoznak:

1 Őrnagy
1 Segédtiszt
1 Zászlótartó
1 Zászlóalji dobos } Ezek a zászlóalj által
1 Orvosfőnök } választatnak.
3 Alorvos

FEGYVERNEM

Ministeri határozat következtében az egész honban csak két fegyvernem alapíttatott meg: a magyar gyalogsági és magyar lovassági (huszár) fegyvernemek. Minden más bármilly név alatt idáig létezett fegyverek és testek eltörültetnek, és semmi szín alatt sem engedtetnek meg.

RUHÁZAT ÉS FEGYVERKEZET

Az összes állandó nemzeti őrsereg meghatározott egyenruhája és fegyverkezete mielőbb tudomására jutand a zászlóaljaknak, Magyarország minden megyéjéhez küldendő nyomtatott öltözési szabály- és példányképek által, melly mellett minden parancsnoknak szorosan meghagyatik, hogy attól kemény büntetés alatt legkevésbé se távozzék el.

Könnyebben eső és olcsóbb felruházat végett minden század- és lovasszázadnál egy igazgató tanács alakítandó olly egyénekből, kiket arra az őrsereg szabad választása hív meg, minden a felruházást illető ügyeket azokra bizandó.

Az eddig fenállott egyenruhás polgárkatonaság s több más osztálykarok, mellyek most egészlen megszüntetnek, hordozhatják ugyan új beosztásukban eddigi egyenruhájukat 2, legfeljebb 3 esztendeig, de akkor azonnal a többi nemzetőrsereggel hasonlólag kell ruházkodniok. Mindazáltal a zászlóalj parancsnokának vigyáznia kell, hogy a fenálló egyenruhás polgárság ne sorozza magát különözve egészen egy osztályba, hanem szemmel tartsa az őtet ház- és utcza-sor szerint illető osztályát.

A mi ezen jelenlegi közönséges felruházást és fegyverzést illeti, szabad tetszésére hagyatik mindenkinek saját értéke szerint megrendelni az egyenruhát és fegyverzetet; mindazáltal a parancsnok figyeljen, hogy ezen felruházás gazdaságosan és épen nem az egyén kárával eszközöltessék.

A nyári hónapokban igen ajánlható a vitorlavászon blouse és kényelmi csákók.

FEGYVERZET

Mivel a mostani fontos és szorult állapotban az álladalom, legjobb akarata mellett sem szerezheti meg a szükséges fegyvereket, múlhatlan gondjai közé számítsa a zászlóalj parancsnoka, a törvényhatóságok tudtával, hogy minden nemzetőr, az őrmestertől lefelé ellátva legyen használható fegyverrel. Ahol tehát a fegyvergyárak elegendő lőfegyvert nem nyújthatnak, ott karabélyok, vadászpuskák, egyenest állított kaszák, dárdák, alabárdok s több effélék használtassanak fegyverül, úgy hogy ezekkel is lehessen megtámadást s védelmezést czélirányosan kivinni.

A történt felfegyverzés után tudósíttassék azonnal az országos nemzetőrségi tanács kimerítőleg a tett rendelkezések felől.

SZABÁLYZAT

Minthogy valamint a fegyvergyakorlatok egyformaságára úgy a katonai rend és fegy fentartására nézve is múlhatatlanul szükségesek a rendszabályok, e végre a czélnak legmegfelelőbb szabályzatok szerkesztetvén, azok legközelebb a zászlóaljaknak át fognak küldetni. Ezek a következők: Oktató-, gyakorlási és szolgálati szabályzat, továbbá: fegyszabályzatot és büntető törvényeket illető Pótlék.

Az oktatás haladéktalan megkezdésére mindazáltal használják az alatt a zászlóaljak Gáll Sándor második kiadásban megjelent Oktatási és gyakorlási szabályzatát,[21] mellyben csak a j á r j ; helyett i n d u l j ! vétetendő.

Mihelyt a fenemlített szabályzatok a sajtót elhagyandják, mi azonnal közhírré fog tétetni, minden zászlóalj parancsnoka jelentse meg az országos nemzetőrségi tanácsnál, hány példányt kíván kész fizetés mellett azokból.

A rendező tanács folytatólag a nemzetőrség használatára több a fegyver ismeretére vonatkozó részletesebb értekezéseket fog közre bocsátani, mellyekből kivált a tisztek alaposabb kiképzést meríthetnek.

OKTATÁS

Egyenkénti beoktatásokhoz fegyver nélkül vagy fegyverrel, valamint a tag, szakasz és század oktatásához is a 11. § értelmében oktatók rendeltetnek, p. o. vagy kiszolgált altisztek, elbocsátott és nyugalmazott

21 Gál Sándort, az I. székely ezred hadnagyát — aki ekkor szabadságát töltötte Pesten — az Országos Nemzetőrségi Haditanács április 20-án „a meghatározott vezényszavak magyarázata elkészítésével" bízta meg. Ld. HNI 1848 : 29. — Ilyen minőségben készítette el előbb a pesti nemzetőrség ideiglenes oktatási, gyakorlati és szolgálati szabályzatát, majd ennek javított kiadását: *A nemzeti őrsereg oktatási, gyakorlati és őrszolgálati szabályzata* című magyar-német nyelvű munkáját (Pest, 1848. 52 p.), amelyre itt hivatkozás történik.

főtisztek; vagy ezeknek hiányában a legközelebb állomásozó katonasággal viszonba jövén, onnan keresendők a szükséges számú oktatók.

Minden század négy oktatót vehet fel, a kiknek aztán kötelességök leszen, kiváltképen a tiszteket, pontosan betanítani s a századdal szükségelt mozgásokat a szabályzat szerint végrehajtani.

Illy oktató őrmestertől lefelé; naponkinti pótdíjul 30 ezüst krt. kap. Nyugdíjazott vagy nyugalmazott tisztek azon idő alatt, míg oktatnak, teljes tiszti fizetésöket húzzák rangjukhoz illő szálással együtt. Az activ szolgálatban levő tisztek naponkint egy ezüst forintot kapnak napdíjjul.

Ezen pótdíjakat fizetni a megyei házi-pénztárnak tétetik kötelességévé.

Hogy azonban az országról ezen jelentékeny teher mielőbb elvétethessék, az oktatási idő három hónapra határoztatott, a midőn mind ezen emolumentumok[22] megszüntetnek, s örömmel fogja venni az országos nemzetőrségi tanács, ha a parancsnokok, buzgalmuk következtében, még ezen idő előtt már az oktatást bevégezettnek jelenthetik.

Az őrnagy uraknak tehát különös kötelességül tétetik, maguknak a fegyvergyakorlat előmeneteléről naponként meggyőződést szerezni, lehetőleg nekik is együttmunkálni, s ezenképen az oktatást előmozdítani.

A hol a zászlóalj több helységekben van eloszolva, oda kirándulásokat tegyen eleinte többször egy hónapban, később legalább kétszer, de melly alkalmakkal az állodalmat semmi költséggel nem szabad terhelnie.

Azon alkalommal, midőn az oktatás bevégeztéről terjedelmes tudósítás küldetik be, az is megemlítendő leszen, mennyire haladott a zászlóalj a felruházásban, stb. effélében.

Mihelyt a zászlóalj vagy lovas osztály a legszükségesebbekre beoktattatott, a nemzetőröket nem kell a gyakorlásokkal gyötörni, különösen a földmívelés és polgári keresetmódtól nem kell visszatartani. Szintúgy el kell mellőzni minden kiállást, s az őrszolgálatot a legszükségesebbekre szorítván, kerülni kell a czélszerűtlen s a nemzeti őrségi intézkedés ellenében kedvetlenséget s ellenkezéseket szülhető szolgálatrai felszólításokat, a leglelkiismeretesebben.

A gyakorlási órákat tekintettel a helybeliekre és az évszaktól függő munkákra, az illető helyhatóságok tudtával olly módon kell választani, hogy azok a polgári és gazdasági keresetekre nézve rövidséget ne okozzanak.

Törvény szerint fel van hatalmazva a zászlóalj parancsnoka, magának egy segédet választani, kit szinte az állodalom fizet. Egészen saját érdekében áll a parancsnoknak, hogy e választást ügyes, alkalmas, a czélnak egészen megfelelő gyalog tisztre essék, miután az neki csak

22 Emolumentum: előny, haszon.

terhére volna, ha annak tunyasága vagy tehetetlensége miatt a közjóra kár hárulna.

Az is jelentetik a zászlóalji parancsnok uraknak, hogy jelenleg még tartózkodjanak holmi kisszerű és felesleges kérdezéseket tenni, ellenben annyival többször alapos szolgálati és helyismereteik szerint, egész gonddal, a törvények értelmében s a törvényhatóságokkal egyetértve cselekedjenek s annak idejében az országos nemzetőrseregi tanácsot kimerítőleg tudósítsák.

LOVASSÁG

Általában a lovasságnak is ugyanazon célja és rendeltetése van mint a gyalogságnak.

Összeállításukra nézve a szabályok is akként veendők, mint amazoknál, s ezek számára is jeleltetnek ki előre térek hova szakasz-, szárny-[23] vagy századonkint, riadó alkalmával összejövendnek.

A lovasság osztályokba rendeztetik; minden osztály két lovas századból áll, melly mint elől mondatott őrnagy által vezéreltetik.

A lovas század törzséhez tartozik:

1 Őrnagy
1 Segéd (az őrnagy által választva)
1 Zászlós } a parancsnok által választandó
1 Trombitásnagy }
1 Baromorvos; — továbbá minden lovas századhoz
1 Első } lovaskapitány
1 Másod }
2 Főhadnagy
2 Alhadnagy
2 Őrmester
12 Tizedes
2 —, nagyobb terjedelmű széthelyezésnél 4 trombitás is, és minden lovas századhoz 150—200 lovas nemzetőr, melly ismét 4 szakaszra osztatik.

Azon nemzetőr, ki magát a lovassághoz beiratja, fontolja meg jól, hogy az újabbi törvények megengedik, nem pedig parancsolják, a hazának lovon tenni szolgálatot, és hogy csak olly nemzetőrök vannak lovas szolgálatra utasítva, kiknek értéke s vagyonbeli állapotja megengedi a lónak megszerzését és eltartását; és mivel a beírandó lovasság nem léphet át kénye kedve szerint fontos ok nélkül a gyalogság közé: mindenkit

[23] A szárny félszázadot jelent.

eleve figyelmeztetni kell, hogy előbb fontolóra vegye tettét, mielőtt a határozott lépést véghezvitte.

A tisztek és altisztek választása ugyanazon észrevételek mellett történik, mint a gyalogságéi, csak az jegyzendő meg, hogy a választottak a lehető legjobb lovagok és lóismerők legyenek.

A fegyvernem, mint már említve volt egyetlen egy, s lovatos nemzetőrökből (huszárokból) áll.

Az öltözés és fegyverzésre nézve itt is a közelebb nyomtatásban megjelenendő öltözési szabály és példányképekre történik az utasítás, s a század parancsnokaira bízatik, valamint az ember úgy a ló minél sebesebben történhető kikészítését előmozdítani.

A lovatos nemzetiőr fegyvere egy huszár kardból és két jó pisztolyból, egy kard és egy kézszíjból (kardszíj és markolatszíj), továbbá töltékből és a hozzá tartozó tokmány szíjból áll.

Az oktatást itt is a mint csak lehet olly gyorsan kell megkezdeni, az oktatókra nézve ugyanazon szabályok lévén alkalmazandók kevés különbséggel, mellyek már a gyalogság számára fentebb előadattak.

Hathatósan ajánltatik hasonlóképpen a század parancsnokainak, a lovatos nemzetőrség mielőbb lehető harczkészségét eszközölni, innét az oktatás előhaladásáról nékiek szakadatlan meggyőződést kell szerezniök.

A történt létegezés és osztályozás után azonnal, azután pedig mihelyt a lovas századok a legszükségesebb esetekre begyakorolva lesznek, kimerítő tudósítás küldessék az országos nemzetőrségi tanácshoz, mellyben megemlítessék egyszersmind valjon mennyire haladott a század az öltözésben is.

Záradékul, valamint a gyalog-, úgy a lovas zászlóaljak parancsnokainak is kötelességül tétetik, hogy a törvény- és helyhatóságok tudtára a haza lakosait világosítsák fel ezen intézet nemes és jótékony irányáról, s fejtsék meg azoknak a törvény szavait a legmegfoghatóbban, ne hogy kétértelműség vagy épen rossz akarat és engedetlenség keletkezzék; sőt mindenki áthatva legyen ezen közönséges felfegyverkezés szükséges eszméjétől, és kedvvel, örömmel ragadjon fegyvert; lelkesülve legyenek azon meggyőződés által, miszerint a nemzetőrségi intézet egyedüli biztosítéka a népek szabadságának, s hogy végre ez által lehet csak legbiztosabban javaikat s vagyonaikat bel- és külellenségtől megőrizni, szükség esetében pedig sikerrel védelmezni.

Szekszárdi Állami Levéltár. Perczel-család hagyatéka. 1848/49. 99. — Megtalálható még: Egri Állami Levéltár. Heves megye levéltára. Miscellanea; Népfelkelés, nemzetőrség 1848—49., és Esztergomi Állami Levéltár. Esztergom város levéltára. Közigazgatási iratok. 1848. 2. fasc. 216.

IV.

UTASÍTÁS A NÉGY ÖRNAGYNAK

(1848 szeptember 7.)

Ön, ki az ide mellékelt oklevéllel honvédseregi, számfeletti őrnaggyá ki vagyon nevezve, mindjárt, a mint ezt veszi minden öntől várható hazafiúi lelkesedéssel, és tehetségeinek felhasználásával oda működik, hogy az önre bízott Dunán inneni (v. túli, Tiszán inneni, v. túli) önkéntesen alakuló nemzetőrsereget a lehető legrövidebb idő alatt úgy szervezze, hogy attól ellenség előtt hathatós szolgálatot lehessen várni.

A czél elérésére szükséges pénzöszveget, mellyről pontos számadást viend a pénzügyminister úrtól fogja megkapni, úgy mint a lehetőség legjobb felfegyverzésre a ministerium részéről fog kellő gond fordíttatni, mi végett rendeltetése helyére mindjárt 4 ágyút, 500 lőfegyvert és 1000 darab kaszát viend magával.

Seregének öltözete csak a szokott polgári ruha lesz és csak azon vitézeknek, kiknek tehetségökben nem áll elegendő gunyát szerezni, fogja azokat az álladalom részéről kiszolgáltatni: mi végre az első szükségre: 1000 pár fehér ruhát veend át a katonai ruha bizotmánytól.

A ruházat a mennyire a törvényhatóságok nem készítettek volna külön ruhát, csak ollyan legyen a mint azt a tájék föld népe viseli, de minden ember el legyen látva: egy föveggel, melynek elejére nemzeti színű rózsa, és egy fehér toll legyen alkalmazva, — 2 pár felhér ruhával, egy nyakra valóval, egy dolmán, atilla, ujjas mellény (Spenczer) vagy más nemű felső ruhával, egy posztó nadrággal, egy pár csizmával, és egy rövid, a mozgásban járásban nem gátló szűrrel, köpennyel, kankóval,[24] csuhával; vagy más e nemű ruha darabbal.

A podgyász vitelére egy vászon zsák, a töltények elvitelére egy közönséges, minden czifraság nélküli kis bőr tarisznya alkalmazandó

Egy szóval az álladalmi pénztár kiméltele azt kívánja, hogy minden szükségtelen czifraság és egyenlőség utánni törekvés el-kerültessen, de figyelmezzen ön arra, hogy minden ember jól és czélszerűen legyen öltözve.

A mint seregét át veszi, azt a hatóságok beosztását kímélve, zászlóaljakba alakítandja úgy hogy egy sem legyen 600 ember alatt és 1200 ember felett.

Négy ügyes honvéd tüzért fog magával vinni, ezek mellé kiválogat ügyes embereket, kik az ágyúk szolgálatára lesznek tanítandók.

Az ágyúk és a töltés szekerek fogatjára szükséges lovakat, ha lehet

[24] Jelentése: rövidebb vagy hosszabb szűr, dolgozó ujjas szűr, szűrdolmány, szűrbekecs. Eredetileg székely tájszó, de a 19. sz. második felében általánosan ismert volt.

a törvény hatóságoktól vagy egyes hazafiaktól ingyen szerezze meg, és csináltasson reájok alkalmatos hámot.

Egy ügyes egyént keressen maga mellé, mely néhány ács segítségével vagy nyolcz szekeret úgy készítsen el, hogy azokon kissebb folyók át menetelére szükséges híd részleteket lehessen vinni.

Ha önkéntesei közt lovasok is találtatnak azoknak előőri és czirkálási szolgálatokra nagyon jó hasznát lehet majd venni.

A mint serege részletei össze jönnek, vagy egy hétig a leg szükségesebb fegyver forgatásokban, és századokbani mozgásokban gyakorolja Azután vagy egy hétig zászlóaljakban és a czél lövésben mi végre minden emberre tíz éles töltést felhasználhat.

A harmadik hétben néhány nagyobb hadgyakorlatot csináland, és az osztályokat az elő őri szolgálatokra tanítja, mit ha jól végezend September végéig seregével a ki indulásra kész lesz.

Gondoskodjék egy ügyes orvosról, kivel a sereg mozgó kórházának szükséges szekeret beszerezteti, és készítessen vagy két kocsit elé a sebesültek vitelére.

Állítson maga mellé egy ügyes számvevői hivatalnokot, ki a számadózásokat fogja vinni, egy segéd tisztet, egy hadügyészt, és egy élelmezési tisztet.

Havi díjja 130 pengő forint és négy ló adag.

A hidász élelmezési és segéd tiszt[25] havi díjja 60 pengő forint és egy ló adag.

A főorvos, számvevő tiszt és hadügyész havi díjja 50 pengő frt., a fő orvosnak azon kívül még 2 ló adag.

A többi tisztek és vitézek fizetésére a honvédeknek szabott díjj ad irányt, pótlék díjjt senki nem szed.

Fenyítéki és gyakorlati tekintetben a honvédek számára kidolgozott szabályok alkalmazandók. Azon tisztek és egyének, kik magokat kitüntetendik különösen, háború végeztével az állandó sereghez áttétethetnek illető tisztökben.

Míg a sereg szervezése tart, mindenben hozzám fog fordulni.[26]

Ha a sereg osztály szervezve lesz, szolgálati dolgokban a hadügyminister adandja az utasítást.

Hivatalos czíme a seregnek:

„Dunán inneni v. túli, Tiszán inneni v. túli mozgó önkéntes nemzet őrsereg."

[25] Iványka tervezetében egy tüzértiszt is szerepelt, ezt azonban Szemere Bertalan pénzügyi okokból kihúzta, hivatkozva arra, hogy a négy ágyúból álló félüteg állhat egy ügyes tűzmester parancsnoksága alatt is.

[26] Iványka fogalmazványában ez a mondat így folytatódott: ... „ki az ide vágó ügyeknek vitelét Nádosy Sándor nemz. őr. őrnagyra bízom". Szemere ezt törölte, mert értesülése szerint Nádosy nem vállalta a megbízatást. (Szemere észrevételeit sk. vezette rá az irattárba került példányra.)

Tárgy avatotsága és honfiúi jelleme meg annyi biztosíték, hogy az önre bízott fontos ügyben a legnagyobb buzgósággal járand el.

Budapest, Sept. 7. 1848.

minister-elnök helyett
Szemere Bertalan

ONöHt. 1848 : 3465.

V.

JAVASLAT AZ 1847/8. XXII. t. cz. KIEGÉSZÍTÉSÉHEZ

(1848 július)

Az 1-sö §. [-hoz] adandó:

Az olly lhon lakosok, kik kötelesek ugyan a törvény értelmében magokat a nemzetőrsereghez besoroztatni, de hibás test alkatásuk, vagy betegeskedésök miatt fegyvert nem foghatnak, a kivetett közadó kulcs arányában fizessenek egy bizonyos összeget a község őrseregi pénztárába, és ezt évenként mind addig míg fegyvert nem foghatnak, vagy a törvény értelmében kötelezettségök meg nem szünendik.

Hasonló váltság díjjt fizessenek azon absentisták[27] is, ha a honban laknának, a nemzeti őrsereghez sorozva volnának.

Osztatlan családból, mellynek birtoka nem több egy sessiónál[28] csak egy tartozik fegyvert fogni, a többel bíró család birtok aránylag, és fegyvert fogható gyermekek számához képest állítja ki a nemzeti őröket, a többi bé nem sorozott család tagoknak azonban szabad akaratoktól függ, mint önkéntesek magokat a nemzetőrseregbe iratni.

Kérdés, kik lennének a nemzet őrseregi szolgálattól fölmentendők?

I. *Minden fokozatú nemzetőrseregi szolgálattól fölmentendők lennének:*

1^{or} A ministerek, status titkárok, királyi kerületi, váltó-törvényszéki, és más törvényszékek elnökei.

2^{or} Lelkészek és szerzetesek minden vallás felekezet külömbség nélkül. — Itt azomban megjegyzendő, hogy ha a táborba vonulandó valamelyik nemzet őrseregi zászló alj lelkészt kívánna magával vinni, az illető egyházi elöljáróság tábori papot minden fizetés nélkül tartozzék hozzá rendelni.

3^{or} Nyugdíjazott hadi tisztek, mivel már ők úgy is mint minden tábori és békés katonai szolgálatra alkalmatlan hadastyánok tétettek nyugalomba. A félig aggott (halb invalid) nyugdíjazott tisztek azomban, ha ugyan azon tiszti fokozatban, mellyben az ezredek-

[27] Absentista: távollevő: A tervezet szerint tehát a külföldön élő mágnások is kötelesek lettek volna magukat megváltani.
[28] Sessio: jobbágytelek.

től kiléptek, vagy még magasabra megválasztatnának, tartoznak a nemzet őrseregnél szolgálni, egyébként nem.

4er A megyék fő- és alispánjai, kerületek főkapitányai.

5^{ör} Az úgynevezett militia vágához tartozó hivatalnokok, úgymint: hadbiztosok, élelmező tisztek, hadi titkárok, sat., sat.

6^{or} A víz szabályozásnál, vasutaknál, vagy birtok földmérésnél activ működő mérnökök.

7er A mezei gazdászatnál személyes fel ügyelés, és felelőség alatt munkáló kissebb tisztviselők, ú. m. ispánok, birka nyáj ügyelők, kulcsárok, sat., sat., ha tudni illik uroktól engedelmet nem nyerhetnének, és hivatalok biztosítva nem lenne.

8^{or} A posta állomásokon kin hivataloskodó expeditorok, és expeditor nélküli posta mesterek.

9er Az ércz- vagy sóbányákban dolgozó munkások

II. *A tábori vagy lakhelyeiken kívüli szolgálattól fölmentendők, és helyben is csak éjjeli szolgálatra alkalmazandók lennének:*

1^{ör} Ministerialis, kormány és törvényszékek, városok és megyék főhivatalnokai, ú. m. osztály főnökök, titkárok, tanácsosok, sat, sat.

2^{or} Egyetemi, nagyobb vagy kisebb iskolák tanárai, nevelő intézetek igazgatói.

3^{or} Városok és faluk bírái és jegyzői.

4er A mezői gazdászattal vagy annak igazgatásával foglalatoskodó főbb tisztviselők.

5^{ör} Minden féle egyesületek titoknokai és pénztárnokai.

6^{or} Posta mesterek és posta hivatalok igazgatói.

7er Só eladási, vagy tova szállítási tisztviselők.

8^{or} Vasúti, gőzhajózási hivatalnokok, hajó vagy más nagyobb gyárak igazgató személyzete.

III. Ministerialis, törvényszéki, posta, harmincad, bank, vasút, hajógyártás, gőzhajózás és más illyen igazgatói hivatalok másod és 3^{ad} rangú hivatalnokai közül naponként csak annyit lehet helybeli őrszolgálatra rendelni, mennyit ugyan azon nap a hivatal nélkülözhet, mi végett a nemzetőrseregi parancsnokok a hivatalokkal érintkezésbe tegyék magokat.

A 3^{ik} §-hoz adandó:[29]

Az illy kitüntetett egyének azonban alá vannak vetve minden kötelező szabályoknak, és tartoznak leg alább 3 évig folytonosan a nemzetőrseregnél minden szolgálatot megtenni.

[29] Az 1848 : XXII. tc. 3. §-a kimondja, hogy a nemzetőrségi szolgálatra kötelezetteken kívül a törvényhatóságok a nemzetőrség soraiba kitüntetésként besorozhatnak olyanokat is, akik „az alkotmányos rend fenntartásában érdekeltek".

A 4ik §-hoz csatlandó:[30]

De ha illy egyének több évi fedhetetlen viseletöknél fogvást jobbulást igérnek, s a lakosok többségének kívánatára a nemzetőrsereg becsületszéke őket az őrsereg díszes sorába léphetni érdemesnek találja, a helyhatóság nékiek a fegyverfoghatásra engedelmet adhat, egyébként nem.

A 8ik §-hoz adandó:[31]

A lovas nemzet őrseregbez csak azok soroztassanak, kik képesek is magoknak nyereg alá való jó lovat szerezni, azt nyereg alá állítani, és illő takarmánnyal el is látni. Az egyszer a lovassághoz sorozott nemzet őr, ha csak vagyonában tetemes csorbulást nem szenvedett, vagy békövetkezett testi hibája által lóra alkalmatlanná lőn, a lovasságnál meg maradni tartozik.

A 9ik §-hoz adandó:[32]

Az egyenlőség és érdek egység elveiből indulva ki, tekintetbe véve a helyhatóságoknál is az időnkénti tiszt újításokat, és óvatosságból, ne hogy a nemzet őrseregei tisztikar casta szellemben gyakorolja felsőségét, a nemzet őrseregnél is időnként olly tisztségekre, mellyek a nemzet örök választásától függenek, újjítás tartassék, s pedig az 1ör megválasztott tisztek csak egy évig viselhetik hivatalaikat, ez idő alatt tanúságát adhatják minden oldalról képességöknek. Egy év leforgás után újj választás történik, az ekkor meg választott tisztek 3 évig hivatalloskodhatnak. Minden 3 évben új választás alá esik a tiszti kar, s az ez alkalommal a tisztségből kimaradottak többi köz nemzetőrök sorába lépnek.

Ugyan ezen §-ban hol ez áll: hogy a hatóságok az alakult nemzet őrségekre, és a megválasztott tisztekre vonatkozó jelentéseiket a honvédelmi ministernek küldjék be, ez megváltoztassék, és mivel a nemzet őrsereg a belügyminiszter tárczájához tartozik, a jelentések tehát ugyan csak ő neki lennének megküldendők.

A 15. §. ekkép lenne módosítandó:[33]

A megyékben és városokban, szabad kerületekben helyenként szükséges fegyvereket felosztani és a zászló aljak és osztályok számadása alá adni a Törvényhatóságoknak a zászló aljak és osztályok parancsnokaival egyet értve kötelessége leend.

[30] A XXII. tc. 4. §-a t. i. kizárja a nemzetőrség soraiból a büntetett előéletűeket.

[31] A 8. § eredetileg szabad választásra bízza, hogy a nemzetőr a gyalogsághoz vagy a lovassághoz soroztatja magát.

[32] A 9. §. eredetileg csak a nemzetőrségi tisztek egyszeri (először) választásáról intézkedik.

[33] A 15. §. a fegyverek szétosztását eredetileg csak a törvényhatóságokra bízza.

A 35. §. után egy új §., u. m.:

Ha a nemzeti őrsereg helyből valamely hadias vállalatra ki mozdítatik, fegyelmi tekintetben hadi törvények alatt van és egészen a hadügy minister alatt áll.

ONöHt 1848 : 3009.

VI.

TERV, MIKÉNT LEHETNE A NEMZETŐRSEREGI LOVASSÁGOT LEGCZÉLSZERŰBBEN ORSZÁG SZERTE FEL ÁLLITANI

(1848 július)

Miután a nemzeti őrsereg felállításáról szólló XXII. t. cz. 8. §. tartalma szerént a lovas szolgálat az illető egyének szabad akaratára hagyatik, és mivel a lótartás — s a lovak katonailagos felszerelése költséges is; — végre pedig mivel lesznek számosan oly megyék melyekben 10—15 leg föllebb 20 önkéntesen ajánlkozó lovas nemzeti őr alig fog találkozni, az s az ajánlkozók pedig többnyire csak a dusabbak leendenek, kik meg szokott kényelmük miatt kevésbé hajlandók a lovassági terhesebb fegyver gyakorlás, és katonai szolgálat pontos tellyesítésére, sőt vajmi valószínű az is, hogy az ajánlkozók nem is mindég alkalmatosak a lovassági szolgálatra, mire nézve válogatotság inkább, mint sem önkéntesség volna czélszerűbb — továbbá miként említém mivel több megyékben alig leszen husz önkéntes nemzeti lovas őr — a betanítás is szerfelette nehezítik, azért tehát — és mivel hadi tekintetből nem csak tanácsos de szinte okvetlenül szükséges is, miszerint az országos nemzeti őrseregnek lovas osztályai is legyenek, igénytelen véleményem szerint a nemzeti lovas őrsereg felálitására nézve ezeket kívánnánk figyelembe venni.

1^{ör}. Hazánkban mintegy 280.000 telek létezvén, minden 50 telekre egy lovas nemzeti őrt számítva lenne 5600 nemzeti lovas őr (az eddig hazánkbani volt kiváltságosok hozzá jároltával a fentebbi sereg száma leg alább is kétszereztetnék) — a szükséges lovak megvásárlására, s ezek hadias felszerelési kölcségét a haza minden polgárainak aránylagosan kellene viselni, mert különben félni lehet, hogy rövid idő alatt az önkéntesen ajánlkozott lovas nemzeti őrök maguk felhagyandnak terhes és kölcséges szolgálatukkal, kivált miután e részben maga a törvény is csak megengedőleg s nem parancsolólag rendelkezik.

2^{or}. Ha pedig csak ugyan szabad akaratára bizatik a lovas szolgálat, akkor szükséges hogy illető ministeri rendeletnél fogva azok, — kik a nemzeti őrsereghez magokat mint lovasok egyszer bejelentik, noha maguk költségén válalták is el ezen terhes szolgálatot, még is kötelesekké tétessenek folytonos lovassági szolgálatra, és következendő szabályok szigorú megtartására:

a, A lovas nemzeti őr, tartozik magának egy — minden lovas katonai szolgálatra alkalmas jó lovat venni, ezt soha másképpen mint nyereg alatt használni.

b, A lovat szabad ugyan a nemzeti őrnek nyereség véget, vagy más okból is el adni, de hogy szolgálatott minden meg kívántató alkalomban tehessen, egy más jó lovat tartozik azonnal vásárolni.

c, A lovas nemzeti őr köteleztetik, hogy lova mindenkor jó karban tartassék, annak naponkint háromszor: ugy mint reggel, délben és estve mindenkor 3 ittze zabot, egész napra 8 font szénát adni, alomnak 3 font szalma elegendő.

d, Nyáron és kölcség meg kímélése tekintetéből midőn szolgálatban nincs, szabad ugyan lovát a közös legelőre hajtani, de még is tartozik azt reggel és estve mindenkor 3 ittze zabbal megabrakolni.

e, A lónak katonailag hadias felszerelését tartozik szintugy mint maga felruházását és felfegyverzését saját kölcségén megszerezni.

Végre ha pedig a ló megszerzése, annak tartása és felszerelése a már tervezett mód szerént, — t. i. minden 50 telekre egy lovast számlálván, hazánknak minden polgárai által aránylagosan viseltetnék, akkor csak a ruházatot és felfegyverzést tartozik a lovas nemzeti őr maga kölcségén megvenni, lovát pedig csak fellebb valói engedelem mellett használhatja szolgálaton kívül; s minthogy a ló nem tulajdona azt soha el nem adhatja, nyáron pedig a legellőre azt ki hajtani annyival inkább is meg nem engedhető minthogy annak tartása őt éppen nem terheli.

A fegyver és ló gondviselésről, nem külömben egyébb kötelességeiről a lovas nemzeti őrnek a kiadandó szabályokban fog érintés tétetni.

ONöHt 1848 : 3009.; függelék a XXII. tc. kiegészítésére irányuló javaslathoz. Szószerint megegyezik: HNI 1848 : 285.

Urbán Aladár.

DOKUMENTUMOK A MAGYAR PARTIZÁNHARCOK TÖRTÉNETÉHEZ

A magyar partizánmozgalom történetének feltáratlansága indított arra, hogy a kutatás számára hozzáférhetővé tegyem e hősies harcok történetére vonatkozó, birtokomban levő eredeti dokumentumokat. Az itt közzétett okmányok a partizánmozgalomnak nem rendkívüli jelentőségű eseményeit tárják fel, mégis szükségesnek tartom ezek leközlését. Alig áll rendelkezésünkre eredeti forrásanyag a fasizmus elleni harc történetére, s ezért — úgy hiszem — a magyar partizánmozgalom hétköznapjait megvilágító okmányok is közelebb viszik történetírásunkat, hogy teljesebb képet nyerjen és adjon az érdeklődőknek a partizánharcok körülményeiről.

Mindkét dokumentum a vezetésem alatt állt partizáncsoport életére és tevékenységére vonatkozik.

*

I.

Felderítő jelentés

Egy ragyolci parasztlány jelenti a partizáncsoportnak, hogy a nap folyamán falujában milyen ellenséges katonai mozgást észlelt

1944. december 19.

Jelentés.

Az éjjel folyamán nem történt semmi jelenteni való. Reggel 8 órakor érkezett Ragyolcra 36 német trén élelmezési oszlop; amin hús és bor volt megfigyelhető, majd utána érkezett még 9 trén és ezeket azonnal beszállásolták, majd később 3/4 10 órakor a csomai hegyről Béna irányából 15 orosz foglyot hoztak be a németek Ragyolcra. 1/2 11 órakor 2 gépkocsi haladt végig Ragyolcon Fülek irányába. A sebesültek szállítása

szüntelen folyik be Ragyolcra és ki. 3/4 11 órakor egy lovas és egy kerékpáros haladt Ragyolcon keresztül. — Fülek felé. Továbbá egy jelentés szerint a németeknek a beraktározott lőszer Somos és Sátoros között a Kismalomban a csendőr kaszárnya mellett a Grosszman féle házban [van] 11 órakor egy motorkerékpáros hírvivő haladt keresztül Ragyolcon Salgótarján irányából, majd utána egy német trén szekér szintén Fülek felé haladt. Fülek felől Salgótarjánba pedig mindjárt jött egy magyar motorkerékpár két katonával.

Egy jelentés szerint a Somos—Sátoros közötti vasúti hidat felrobbantották tegnap délután 1/2 2 órakor állítólag a németek. 1/4 12 órakor Fülek felől Salgótarján irányába Ragyolcon keresztül 2 német szekér [haladt], több mint valószínű, hogy lőszert szállítottak, mert négyes fogatolt jármű volt. Utánuk pedig három hernyótalpas teherkocsi, ágyút vontatva maguk után, majd Salgótarján felől Fülek irányába két nagy teherkocsi haladt majdnem üresen, de több mint valószínű sebesülteket szállított. 12 órakor Salgótarján felől egy zárt német teherkocsi, ami Fülek felé haladt, majd ugyanabban az időben Fülek felől egy ugyanolyan zárt kocsi Salgótarján irányában. 3/4 1 órakor 2 nagy teherszállító jelentéktelen katonával Salgótarján irányába haladt.

Más írással:

Vége

(Sürgős és fontos jelenteni való, de okvetlen több oroszt kellene kivinni a csapathoz. A csoport számát még nem tudni, de elég sokan lesznek, 4—5 ember jöjjön értük), (de jól fölszerelve, mert nekik nincs semmijük.)

Egy kis tévedés történt, mert már megbeszélték az oroszok együtt, hogy csak öten mennek, mert a többi nem elég erős és nem megbízható; van köztük egy tiszt is, aki megy.

Tehát, ha esetleg nem jönne értük senki; majd el lesznek irányítva a pontos helyre az éjszaka folyamán.

Más írással:

1944. december 19.

II.

Napiparancs

A Nógrádi-partizánegység megalakulása; az egység törzsének felosztása. Rendelkezés a szolgálati formákat illetően. Felhívás a partizánfegyelem feltétlen megtartására. — Álláspont, 1944. december 20.

Nógrádi partizánegység.

D. 2. sz. napiparancs.

Álláspont, 1944. évi december hó 20-án.

1. A csoport egységgé alakulása. Tekintettel feladatunk tömegmunka jellegére, a lakossággal máris fennálló széleskörű kapcsolatainkra, fegyveres erőnk növekedésére, és más partizáncsoportok hozzánk való lecsatlakozására, a mai napon *egységgé* alakultunk.

2. Az egység törzse a következő: Nógrádi Sándor alezredes, egységparancsnok; Tömpe András szds., egység politikai biztos; Lapsov Jenő szds., törzsparancsnok; Molnár I. János szds., g. h. főnök; Sandoval José szds., a műszaki osztag főnöke; Rachmanov Szergej fhdgy., felderítő pk.; Bandur Gyula, az egység pk. segítőtársa. — Az *I. szd. pk.-a* Rubcov Fedor zls., helyettese Benyus János; *II. szd. pk.* Hatvany Vince hdgy., helyettese Bodnár László. — A *felderítő pk. helyettesei* Papp Béla zls., és Večera Pavel zls.

3. Szolgálati formák. A törzs tagjain és az ügyeletes tiszten kívül a törzsszobába belépni csak az ügyeletes tiszt engedélyével szabad. Az ügyeletes tiszt bebocsátás előtt engedélyt kell, hogy kérjen a pk-tól, vagy helyettesétől. — Panasz, vagy kérelemmel kihallgatásra jelentkezők előbb század pk-uknál, azután az ügyeletes tisztnél[1] kérnek engedélyt[2]. — Minden partizánnak tisztában kell lennie azzal, hogy katonai titkok elárulása, fegyver elhagyása, szökés, vagy más súlyos bűn esetén a partizánítélkezés teljes szigorral fog lesújtani rá. De kisebb vétségek is, mint az őrfeladat pontatlan teljesítése, fegyver rendetlen tartása, fegyelmezetlenség általában, minden egyes partizán karakterisztikájába (minősítésébe) felvétetik és megfelelő alkalommal illetékes helyre továbbadásra kerül.

Nógrádi Sándor alez.
egység pk.

Tömpe András szds.
egység pb.

N. S.

[1] Utána törölve: „iratkoznak fel."
[2] Utána törölve: „Az ügyeletes tiszt minden reggel 9 h-kor jelenti a pk-nak a kihallgatásra jelentkezettek névsorát és a kihallgatás tárgyát."

BIBLIOGRÁFIA

AZ 1955. ÉVI HAZAI HADTÖRTÉNETI IRODALOM BIBLIOGRÁFIÁJA *

I. BIBLIOGRÁFIÁK

Budapest felszabadulásának kronológiája. A hadműveletek előrehaladása szerint, bibliográfiai utalásokkal. (1944. december 8—1945. február 16.) (Összeáll. Fancsali Petronella.) [Bp.] Házi soksz. [1955.] 4 p.

Fővárosunk Budapest. Válogatott művek bibliográfiája. (Szerk. Flórián László, Marót Miklós.) [Kiad. a] Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Bp. 1955. 156 p.

Geréb László: A hazai osztályharcok irodalma 1525—1660. Összeáll., bev., jegyz. ell. [az idegen nyelvű szövegeket ford.] — —. Bp. Művelt Nép, 1955. 391 p. 1 térk.

Hazánk felszabadulása (1944—1945). Bibliográfia és dokumentum gyűjtemény. (Szerk. Tiszay Andor.) Bp. Főv. Szabó Ervin Könyvtár, 1955. 316 p. 39 t.

Katona Imre: Csongrád város bibliográfiája. Szeged, Csongrád megyei ny. 1954. [1955]. 42 p.
(A Szegedi Egyetemi Könyvtár kiadványai, 32.)

A Magyarországon megjelent történeti munkák jegyzéke. (1955. január 1—június 30.) Bibliográfia. — Századok. 1955. 4—5. sz. 813—820. p.

A második világháború története. Válogatott művek bibliográfiája. (Összeáll. Köves Erzsébet.) Bp. Főv. Szabó Ervin Könyvtár. 1955. 167 p.

Sopron bibliográfiája. (1943. szeptember 1-től 1954. december 31-ig.) Soproni Szemle, 1955. 1—2. sz. 161—168. p.

[*Viniczai* István]: A szovjet hadsereg magyarországi felszabadító hadműveleteinek magyarnyelvű bibliográfiája. — Hadtörténelmi Közlemények. 1955. 1. sz. 195—206. p.

* Összeállította a Hadtudományi Könyvtár munkaközössége.

II. ÁLTALÁNOS MŰVEK

Összefoglaló és elméleti művek

Hadtörténelem. Jegyzet a Honvéd Akadémia számára. 1—3. kötet. 1. A hadművészet fejlődésének története a rabszolgatartó társadalomban és a feudalizmusban, az 1789-es francia polgári forradalomig, különös tekintettel a magyar hadművészet fejlődésére. 2. A kapitalista hadművészet fejlődése a Nagy Októberi Szocialista Forradalomig. A szocialista hadművészet fejlődése az 1918—20-as polgárháborúban. 3. A hadművészet fejlődése 1919-től napjainkig, különös tekintettel a szocialista hadművészet fejlődésére a Nagy Honvédő Háborúban. (Összeáll. Bakaity Erzsébet, Benczédi László stb.) Bp. Hadtörténelmi Int. 1954—1955. 3 db.

Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához. (Szerk. Rohonyi Gábor, Nagy László, Tóth Gyula.) 1—2. köt. Bp. Hadtörténelmi Int. 1955. 2 db.

Molnár Erik: A magyar történetírás tíz esztendeje. — Századok. 1955. 2. sz. 169—190. p.

Munk Károly: Lenin a szocialista állam hadseregéről. — Néphadsereg. 1955. 92. sz. 4—5. p.

Rotmisztrov, P.: Dolgozzuk fel alkotó módon a szovjet haditudomány kérdéseit. — Néphadsereg. 1955. 81. sz. 2—3. p.

A kőbaltától az atomfegyverig. Írta: R. L. — A Hazáért. 1955. 3. sz. 8. p.

Cs[émi] K[ároly]: A páncélos fegyvernem születése és dicső harcai. [A szovjet harckocsizók napja alkalmából.] — Néphadsereg. 1955. 214. sz. 3. p.

Makkai László: Régi magyar tüzérség. — Élet és Tudomány. 1955. 39. sz. 1222—1225. p.

A kémkedés története. 1—2. rész. — A Hazáért. 1955. 42—43. sz.

Fodor Gyula: A légierő fejlődésének hadtörténelmi áttekintése. — Hadtörténelmi Közlemények. 1955. 3—4. sz. 304—329. p.

Kerekes Zoltán: Hősi múltunkból. Esküszöm! . . — Néphadsereg. 1955. 7. sz. 2. p.

Vukovári Gábor: A Hadtörténelmi Múzeumban. — Néphadsereg. 1955. 134. sz. 4. p.

Felszabadulási kiállításra készül a Hadtörténelmi Múzeum. Írta: —r. —n. — Néphadsereg. 1955. 24. sz. 1. p.

[Alekszeev] Alekszejev, Mihail: A katonaélet ábrázolása az irodalomban. (A Krasznaja Zvezda 1955. május 27-i számából.) — Néphadsereg. 1955. 138. sz. 4—5. p.

Imre István—*Szentgyörgyi* Kornél: Néphadseregünk ábrázolása a képzőművészetben. — Néphadsereg. 1955. 147. sz. 2—3. p.

Hely- és vártörténet

Gerő László: Magyarországi várépítészet. (Vázlat a magyar várépítés fejezeteiről.) [III.] (a szerző és id. Gerő László.) Bp. Művelt Nép, 1955. 511. p. 1 térk.

Gerő László: Váraink a Balaton körül. — Természet és Társadalom. 1955. 9. sz. 553—557. p.

Artner Tivadar: Nemzeti múltunk emlékei. A *diósgyőri* vár. — Szabad Nép. 1955. 182. sz. 4. p.

Gyimes György: Magyar várak. *Diósgyőr.* — Néphadsereg. 1955. 2. sz. 2. p.

Artner Tivadar: Dobó István vára: *Eger.* — Szabad Nép. 1955. 217. sz. 5. p.

Artner Tivadar: Nemzeti múltunk emlékei. *Esztergom.* — Szabad Nép. 1955. 258. sz. 5. p.

Artner Tivadar: Az újjászülető *gyulai* vár. — Szabad Nép. 1955. 278. sz. 4. p.

Dér Ferenc: A *gyulai* vár. — Néphadsereg. 1955. 296. sz. 4. p.

Thury György vára *Palota* új főterén. — Szabad Nép. 1955. 314. sz. 5. p.

Gerő László: A *sárospataki* Rákóczi-vár. — Élet és Tudomány. 1955. 21. sz. 656—660. p.

Nemzeti múltunk emlékei. *Visegrád* történelmi falainál. — Szabad Nép. 1955. 203. sz. 6. p.

Kovács Béla: Zalaegerszeg története. (1247—1945.) Zalaegerszeg, Hazafias Népfront, 1955. 125 p.

Biográfiák

Nagy Kálmán: Az első Kossuth-díjas hadtörténelmi mű: Kovács Endre „*Bem* József" monográfiája. — Néphadsereg. 1955. 65. sz. 4. p.

Katona József: *Bem* (József), a népek szabadságának hős hadvezére. — Néphadsereg. 1955. 288. sz. 2. p.

Kerekes István—*Nagy* Kálmán: *Damjanich* János. Bp. Terv ny. 1955. 40 p. (Útmutató a Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat előadói számára. 11.)

Vajda Gábor: *Engels* Frigyes, a proletariátus nagy katonai teoretikusa. — Néphadsereg. 1955. 278. sz. 2—3. p.

Keserű István: Mihail Vaszil'evics *Frunze* halálának 30. évfordulójára. — Néphadsereg. 1955. 255. sz. 2. p.

Pamlényi Ervin: *Gábor* Áron rézágyúja. — Néphadsereg. 1955. 275. sz. 2. p.

Márkus László: *Guyon* Richárd. Bp. Művelt Nép, 1955. 153. p. 1 t. (Magyar Történelmi Társulat, 2.)

Két hősi ének *Hunyadi* Jánosról. Kiss Károly fordításai. — Béke és Szabadság. 1955. 43. sz. 4. p.

Kóródi József: *Frunze* magyar katonája. — Új Világ. 1955. 6. sz. 3. p.

Gadanecz Béla: A magyar Vörös Hadsereg hős parancsnoka. *Landler* Jenő születésének 80. évfordulójára. — Néphadsereg. 1955. 274. sz. 2. p.

Rákos Ferenc: *Landler* Jenő. Születésének 80. évfordulójára. — Szabad Nép. 1955. 324. sz. 4. p.

Esze Tamás: Az élő *Rákóczi*. — Néphadsereg. 1955. 82. sz. 2. p.

Köpeczi Béla—*Várkonyi* Ágnes: II. *Rákóczi* Ferenc. Bp. Művelt Nép. 1955. 407 p. 9 t. 3 térk.
(Magyar Történelmi Társulat, 1.)

Szebelkó Imre: *Szamuely* Tibor, a magyar kommunista mozgalom lánglelkű harcosa. — Néphadsereg. 1955. 304. sz. 2. p.

Szalvai Mihály altábornagy temetése. — Néphadsereg. 1955. 276. sz. 1—2. p.

Szalvai Mihály altábornagy. (1899—1955.) — Hadtörténelmi Közlemények. 1955. 3—4. sz. 3—4. p.

Keserű István: *Thököly* Imre halálának 250. évfordulójára. — Szabad Ifjúság. 1955. 215. sz. 2. p.

Köpeczi Béla: *Thököly* Imre 1657—1705. — Szabad Nép. 1955. 253. sz. 4. p.

Turcsányi Lajos ezredes: 1919—1955. [Nekrológ.] — Szabad Ifjúság. 1955. 67. sz. 4. p.

Barabás Tibor: A madridi hős [*Zalka* Máté]. — Szabad Nép. 1955. 329. sz. 3. p.

III. MAGYARORSZÁG HADTÖRTÉNELME

1771-ig

Magyarország története a rómaiak korában

Barkóczi László: Intercisa történetének összefoglalása. Kandidátusi értekezés tézisei. [Kiad. a] (Magyar Tudományos Akadémia 2. Osztálya.) Bp. MTA. 1955. 7 p.

Barkóczi L[ászló]—*Bónis* É[va]: Das frührömische Lager und die Wohnsiedlung von Adony. (Vetus Salina.) Bp. Akad. K. 1954. [1955.] 129—199. p.

(Klny. az Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae-ből.)

Szilágyi János: Az aquincumi légiótábor erődítés-rendszerének és kiterjedésének kérdéséhez. — Antik Tanulmányok. II. köt. 1—3. füz. 91—96. p.

Árpádok kora

Erdész Sándor: *Lehel* vezér. — Jászkunság. 1955. 4. sz. 13—16. p.

Rohonyi Gábor: Ősi ellenségünk, a német hódító. — Függetlenségünk védelme az államalapítás korában. — Néphadsereg. 1955. 47. sz. 2. p.

Marjalaki *Kiss* Lajos: Muhi puszta és környéke. Miskolc, Borsodi ny. 1955. 51 p.

XVI—XVII. század

Kerekes Zoltán: A katonai eskü történetéből. A végvári vitézek esküje. — Néphadsereg. 1955. 297. sz. 2. p.

Krizsán László: Hősi múltunkból. Közös erővel a török hódítók ellen. — Néphadsereg. 1955. 163. sz. 2. p.

Nagy László: Ősi ellenségünk, a német hódító. Básta császári tábornok rémuralma Erdélyben 1601—1604-ig. — Néphadsereg. 1955. 74. sz. 2. p.

Bocskai szabadságharc

Benda Kálmán: A Bocskai-szabadságharc. [Kiad. a] Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat. Bp. Művelt Nép, 1955. 159 p. 3 t.

Nagy Kálmán: A Bocskai-szabadságharc. — Katonai Szemle. 1955. 3. sz. 150—151. p.

Nagy László: A Bocskai-szabadságharc 1605. évi hadjárata. — Hadtörténelmi Közlemények. 1955. 3—4. sz. 24—91. p.

Nagy László: Bocskai győzelmes hadjárata 1605-ben. — Néphadsereg. 1955. 157. sz. 2. p.

Gogolák Lajos: „Parasztvármegye". Tízezer paraszt hősi története. — Szabadságharcos. 1955. 2. sz. 15. p.

Perjés Géza: Zrínyi Miklós a fegyelemről. — Néphadsereg. 1955. 55. sz. 2. p.

II. Rákóczi Ferenc szabadságharca

Agárdi Péter: Nagy Péter cár és a magyarok. — Szabad Ifjúság. 1955. 32. sz. 4. p.

Bán Imre: Debreceni könyvjegyzék a Rákóczi-korból. — Magyar Könyvszemle. 1955. 4. sz. 325—329. p.

Esze Tamás: Emlékoszlop Gyömrőn. Egy Rákóczi-beszéd évfordulójára. — Néphadsereg. 1955. 154. sz. 2. p.

Esze Tamás: A kolozsvári nyomda II. Rákóczi Ferenc szolgálatában. — Magyar Könyvszemle. 1955. 4. sz. 281—295. p.

Esze Tamás: Ruszinok, szlovákok, románok a Rákóczi-szabadságharcban. — Néphadsereg. 1955. 187. sz. 2. p.

Gottreich László: Adatok a kuruc hadsereg belső életéből. [Okmánytár.] — Hadtörténelmi Közlemények. 1955. 3—4. sz. 421—431. p.

Gottreich László: A bihari nép harca 1703—1704-ben. — Hadtörténelmi Közlemények. 1955. 3—4. sz. 92—133. p.

Kerekes Zoltán: A katonai eskü történetéből. Kurucok esküje. — Néphadsereg. 1955. 300. sz. 2. p.

Kuruc vitézek folyamodványai 1703—1710. Összeáll., bev. Esze Tamás. Bp. Hadtörténelmi Int. 1955. 627 p.

Markó Árpád: Le Maire francia-kuruc brigadéros emlékiratai II. Rákóczi Ferenchez 1706 elején. [Okmánytár.] — Hadtörténelmi Közlemények. 1955. 2. sz. 155—183. p.

Markó Árpád: Le Maire francia-kuruc hadmérnök brigadéros szemlejelentése Szatmár és Ecsed várainak állapotáról 1705. februárjában. [Okmánytár.] — Hadtörténelmi Közlemények. 1955. 3—4. sz. 432—451. p.

Lendvai Mária: Sok cikornyás német urat fogságba hajtottunk. Vak Bottyán huszárjainak hősi haditette. (1708.) — Szabad Ifjúság. 1955. 42. sz. 4. p.

Lontay László: Ahol a vezérlő fejedelem sátra állt. [II. Rákóczi Ferenc.] — Magyar Nemzet. 1955. 214. sz. 5. p.

Sabol, Eugen: A „Mercurius Hungaricus" alapításának [1705. április 14.] 250. évfordulója. — Fáklya. 1955. 6. sz. 43—44. p.

Vajda Gábor: II. Rákóczi Ferenc hadiújsága. — Néphadsereg. 1955. 87. sz. 4. p.

Vészi János, G.: Mercurius Veridicus. 250 éves a magyar sajtó. — Magyar Nemzet. 1955. 94. sz. 2. p.

Ráday Pál iratai. I. 1703—1706. Sajtó alá rend. Benda Kálmán, Maksay Ferenc stb. [Kiad. a] Magyar Történelmi Társulat. Bp. Akad. K. 1955. 828 p. 16 t. 1 térk.

Sárközy Zoltán: Rákóczi Ferenc kora Győr és Moson megyében. [Győr, 1955.] 32 p.
(A Győr—Sopron megyei népművelés kiskönyvtára, 3.)

Tóth Gyula: Az 1705-ös dunántúli hadjárat. — Néphadsereg. 1955. 281. sz. 2. p.

T[óth] Gy[ula]: A Dunántúl felszabadítása 1705-ben. (Hadtörténelmi apróságok.) — Hadtörténelmi Közlemények. 1955. 3—4. sz. 331—332. p.

Tóth Gyula: A dunántúli hadjárat 1705-ben. A 250. évfordulóra. — Katonai Szemle. 1955. 12—13. sz. 173—180. p.

R. *Várkonyi* Ágnes: A Rákóczi-szabadságharc forrásainak ismertetése a Levéltári Közlemények 1954. évi számában. — Századok. 1955. 3. sz. 517—521. p.

1711—1918.

Tilkovszky Lóránt: Az 1831. évi parasztfelkelés. Bp. Művelt Nép, 1955. 165 p. 2 t.
(Magyar Történelmi Társulat, 4.)

1848—49-es szabadságharc

Andics Erzsébet: Kossuth harca az árulók és megalkuvók ellen a reformkorban és a forradalom idején. Bp. Szikra, 1955. 303 p. 3 t.

Andics Erzsébet: Der Widerstand der feudalen Kräfte in Ungarn am Vorabend der bürgerlichen Revolution des Jahres 1848. — Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae. 1955. Tom. 4. Fasc. 1—3. 151—210. p.

Balogh György: Heves megye népe az 1848—49-es szabadságharc dicsőséges tavaszi hadjáratában. — Az Egri Pedagógiai Főiskola évkönyve. 1. 1955.
(Acta Academicae Pedagogicae Agriensis, 1.)

Barta István: Az 1849. január 2-i haditanács és a főváros kiürítése. — Hadtörténelmi Közlemények. 1955. 2. sz. 66—100. p.

Borus József: 1849 hadtörténeti irodalmának néhány kérdése. — Hadtörténelmi Közlemények. 1955. 3—4. sz. 167—203. p.

Bőhm Jakab—*Palotai* István: Iratok a komáromi várról az 1848/49-es szabadságharcban. [Okmánytár.] — Hadtörténelmi Közlemények. 1955. 2. sz. 184—202. p.

Fehér Lajos: Az 1848/49-es forradalom és nemzeti szabadságharc. — Néphadsereg. 1955. 61. sz. 6. p.

Győri Dezső: A pákozdi csata. — Magyar Nemzet. 1955. 229. sz. 2. p.

(*Kővágó* László): A nők szerepe az 1848-as szabadságharcban. [Összeáll.] — —. [Bp.]MNDSZ. 1955. 28 p.

Nagy Kálmán: Szomszéd népek az 1848—49-es szabadságharcban. — Néphadsereg. 1955. 219. sz. 2. p.

Nagy Kálmán: Testvérnépek a magyar szabadságért. — Szabad Hazánkért. 1955. 9. sz. 5—7. p.

Nagy László: Honvédtisztek az 1848—49-es szabadságharcban. — Néphadsereg. 1955. 214. sz. 5. p.

Pamlényi Ervin: Az első diadal. — Néphadsereg. 1955. 226. sz. 4. p.

Pamlényi Ervin: 1848—49-ben a haza szabadságáért. — Néphadsereg. 1955. 59. sz. 4. p.

Pamlényi Ervin: „Most egy a lélek, egy a szív, a kar . . .“ — Néphadsereg. 1955. 225. sz. 2. p.

Pintér István: A 48-as szabadságharc dicső emlékei. — Néphadsereg. 1955. 61. sz. 6. p.

Schütz István: „Közös dolgainkról“ az aradi 48-as román—magyar múzeum. — Béke és Szabadság. 1955. 15. sz. 3. p.

Urbán Aladár: Dokumentumok a tiszántúli honvédtoborzás történetéhez. 1848. május 21—június 14. [Okmánytár.] — Hadtörténelmi Közlemények. 1955. 3—4. sz. 452—471. p.

Urbán Aladár: Honvédtoborzás a Tiszántúlon 1848 nyarán. — Hadtörténelmi Közlemények. 1955. 3—4. sz. 134—166. p.

Vadász Frigyes: Magyar menekvők Sumlán (Kossuth Lajos és emigráns társai Bulgáriában.) Szabad Hazánkért. 1955. 7. sz. 18—20. p.

Vajda Gábor: A hazáért, a szabadságért. A magyar forradalmi és szabadságharcos katonai sajtó. — Néphadsereg. 1955. 256. sz. 3. p.

Varga János: Népfelkelő- és gerillaharcok Jellasics ellen 1848 őszén c. kandidátusi értekezésének vitája. Mérei Gyula és Spira György opponensek felszólalása. — Hadtörténelmi Közlemények. 1955. 3—4. sz. 333—384. p.

Vasvári Jenő: Az 1848-as szabadságharc tábori kórházai. — Katonaorvosi Szemle. 1955. 3—4. sz. 297—303. =., 384—394. p.

V. *Waldapfel* Eszter: A forradalom és szabadságharc levelestára. 3. köt. Összeáll., jegyz. és bev. ell. — —. Bp. Művelt nép, 1955. 512. p.

I. világháború

Dobossy László: A zimmerwaldisták francia nyelvű folyóirata a háborúellenes magyar költészetről, 1916-ban. — Irodalomtörténeti Közlemények. 1955. 4. sz. 458—461. p.

Priester, Eva: A cattarói tengerészek. — A Magyar Munkásmozgalmi Int. Értesítője. 1955. 2. sz. 102—117. p.

Magyarok a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban

Agárdi Ferenc: Magyarok a cári Oroszországban. [Bp.] MSZT. 1955. 78. p.

Békés István: Október magyar hősei. [Bp.] MSZT. 1955. 88. p.

Garasin Rudolf: Magyar partizánok útja . . . Vörössapkás partizán-huszárok a polgárháborúban. — A Hazáért. 1955. 2. sz. 5. p.

Sziklai Sándor: A Nagy Október magyar katonái. — Néphadsereg. 1955. 248. sz. 2—3. p.

1919—1955.

Tanácsköztársaság és ellenforradalom

Balázs József: A Magyar Vörös Hadsereg hősi harcaiból. — Néphadsereg. 1955. 222. sz. 4. p.

Csonka Ernő: Orosz proletárok a magyar Vörös Hadseregben. — Szabad Nép. 1955. 88. sz. 4. p.

Derkovics Jenő: A Magyar Vörös Hadsereg gyári munkásezredeinek szervezése. — Hadtörténelmi Közlemények. 1955. 3—4. sz. 213—242. p.

[Fedorov] Fjodorov, A. V.: Orosz katonák részvétele a Magyar Tanácsköztársaság védelmében. (1919.) — Hadtörténelmi Közlemények. 1955. 3—4. sz. 204—212. p.

[Fedorov] Fjodorov, A. V.: Orosz katonák részvétele a Magyar Tanácsköztársaság védelmében. [Részletek — — tanulmányából.] — Néphadsereg. 1955. 101. sz. 2—3. p.
(Megjelent a Voproszü Isztorii 1955. 2. sz.-ban.)

Kornis Pál: A Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének harcai. — Természet és Társadalom. 1955. 5. sz. 259—263. p.

Matuz József: A Vörös Hadsereg és a dolgozó nép. — Hadtörténelmi Közlemények. 1955. 3—4. sz. 243—266. p.

Kleinné N[agy) Zsuzsa: Küzdelem a Dunántúlon az ellenforradalom hatalomrajutása ellen. (1919. augusztus—december.) — Századok. 1955. 2. sz. 211—240. p.

Magyarország a második világháborúban

Ausch Sándor: A háború finanszírozása és az 1938—1944. évi infláció — Közgazdasági Szemle. 1955. 10. sz. 1194—1214. p.

Csépányi Dezső: Magyarország a 2. világháborúban. Bp. 1954. [1955.] 48 p.
(Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat Útmutató — — előadói számára. 158.)

G. *Fazekas* Erzsébet: Magyarország felszabadulása és népi demokratikus forradalmunk néhány kérdése. — Századok. 1955. 3. sz. 334—358. p.

Felszabadulás. 1944. szeptember 26—1945. április 4. Dokumentumok hazánk felszabadulásának és a magyar népi demokrácia megszületésének történetéből. (Összeáll. Dér László, Mayer Mária, Szabó Éva.) [Kiad. a] Magyar Munkásmozgalmi Int., a M(agyar) T(udományos) A(kadémia) Történettudományi Intézete. Bp. Szikra, 1955. VIII, 512 p. 14 t. 2 térk.

Felszabadult hazánk. ([Bev.] Bata István. [Ill.] Végh Gusztáv.) Bp. Katonai K. 1955. 293. p.

Gál Éva: Felszabadulás. Dokumentumok hazánk felszabadulásának és a magyar népi demokrácia megszületésének történetéből. Összeáll. Dér László, Mayer Mária, Szabó Éve. Ism. — —. — Századok. 1955 3. sz. 487—490. p.

Hősi harcok emlékei. A magyar munkásmozgalom múltjából. Bp. Szikra 1955. 157—212. p. 15 t.

Kállai Gyula: A magyar függetlenségi mozgalom 1939—1945. 4. átd. kiad. Bp. Szikra, 1955. 283 p.

Lehulltak a bilincsek. [A felszabadulás története.] Kiad. a Dolgozó Ifjúság Szövetsége Központi Vezetősége. [Bp.] Athenaeum ny. [1955.] 47. p.

Magyarország felszabadításának eseménytára. (1944. október—1944. december.) — Politikai Értesítő. 1955. 10. sz. 605—608. p.

Magyarország felszabadításának eseménynaptára. (1945. január—1945. április.) — Politikai Értesítő. 1955. 12. sz. 705—706. p.

Nemes Dezső: Magyarország felszabadulása. Bp. Szikra, 1955. 256 p.

Az első lépés. — 1945. január 20. Magyarország fegyverszüneti szerződése. — Magyar Nemzet. 1955. 16. sz. 3. p.

Figyelmeztető évforduló. [1944. március 19.] — Szabad Nép. 1955. 77. sz. 3. p.

Gosztonyi Péter—*Keserű* István: „Szigorúan bizalmas". A Fekete Wehrmacht tervei 1944-ben. — Magyar Nemzet. 1955. 128. sz. 2. p.

Katona József: Ősi ellenségünk, a német hódító. 1944. március 19. — Néphadsereg. 1955. 66. sz. 3. p.

Kertész Róbert: Márciusi vasárnap 1944-ben. — Béke és Szabadság. 1955. 12. sz. 10. p.

Magyarország felszabadítása. — Hadtörténelmi Közlemények. 1955. 1. sz. 3—10. p.

A Szovjet Hadsereg hadműveletei Magyarországon

Amitrov, A.: A német fasiszta hadsereg déli szárnyának szétzúzása 1944 őszén és 44/45 telén. — Hadtörténelmi Közlemények. 1955. 1. sz. 11—29. p.

Árokay Lajos: Felszabadulásunk a Szovjet Hadsereg röpcéduláinak tükrében. — Hadtörténelmi Közlemények. 1955. 2. sz. 101—125. p.

Balogh Lajos: Harcok az ellenség budapesti erőcsoportjának bekerítéséért. — Katonai Szemle. 1955. 1—2. sz. 191—201. p.

Berecz Árpád: Csongrád megye felszabadítása. Szeged, Csongrád megyei ny. 1955. 28 p.
(Csongrád megyei füzetek, 9. sz.)

Bogár László: A nagybajomi aknamezők. — Néphadsereg. 1955. 78. sz. 3. p.

Bogár László: A Szovjet Hadsereg harcai Komárom—Győr térségében. — Néphadsereg. 1955. 73. sz. 5. p.

Bogár László: A Szovjet Hadsereg felszabadító harcai Székesfehérvár térségében. — Néphadsereg. 1955. 69. sz. 4. p.

Bogár László—*Srágli* Béla: Tíz évvel ezelőtt . . . A budapesti felszabadító harcok. I—IX. rész. — Néphadsereg. 1955. 1., 8., 11., 14., 25., 31., 33., 35., 37. sz.

Bogár László: Tíz évvel ezelőtt . . . A szovjet harcosok hőstettei a Dunántúlon. — Néphadsereg. 1955. 65. sz. 2. p.

Bogár László: Tíz évvel ezelőtt . . . Esztergom felszabadítása. — Néphadsereg. 1955. 71. sz. 3. p.

Budapesten bekerített fasiszta csapatok veszteségei. [Képes grafika.] — Pártunk a felszabadult magyar nép élén. Képek a magyar munkásmozgalom történetéből. Összeáll. Tarjáni Sándor. Szerk. Murányi István. [Bp.] Magyar Munkásmozgalmi Int. [1955.] 3. tábla.

Csernousko, S.: A szovjet dunai hadiflottilla magyarországi harcairól. — Néphadsereg. 1955. 78. sz. 4. p.

Csémi Károly: A szovjet páncélos és gépesített csapatok szerepe a Magyarországot felszabadító hadműveletekben. — Hadtörténelmi Közlemények. 1955. 3—4. sz. 5—23. p.

Csémi Károly: A szovjet páncélos és gépesített csapatok harcai Magyarország felszabadításáért. — Néphadsereg. 1955. 213. sz. 4—5. p.

Dömötör Gergely: Tíz évvel ezelőtt . . . A fasiszták Székesfehérvár—dunapentelei ellencsapásának szétzúzása. — Néphadsereg. 1955. 22. sz. 3. p.

Dömötör Gergely: Tíz évvel ezelőtt . . . A második esztergomi német ellencsapás szétzúzása. — Néphadsereg. 1955. 47. sz. 3. p.

Dömötör Gergely: Tíz évvel ezelőtt . . . A németek Komárom—esztergomi ellencsapásának szétzúzása. — Néphadsereg. 1955. 4. sz. 4. p.

Dömötör Gergely: Tíz évvel ezelőtt . . . A szovjet csapatok dunántúli védelmi hadműveletei. — Néphadsereg. 1955. 67. sz. 3. p.

Dömötör Gergely: Tíz évvel ezelőtt... A Szovjet Hadsereg felkészülése Nyugat-Dunántúl felszabadítására. — Néphadsereg. 1955. 60. sz. 4. p.

Felszabadulásunk — a hadtörténelem tükrében. — Szabadságharcos. 1955. 5. sz.

Goncsar, Alekszandr Terentévics: Zászlóvívők. Bp. Új Magyar K. 1955. 360. p. 12 t.

Hazai Jenő: A Szovjet Hadsereg Budapest felszabadításáért. — Szabad Nép. 1955. 15. sz. 4. p.

Illés Béla: Honfoglalás. Regény három kötetben Bp. Szépirod. K. 1955. 686 p. 9 t.

Jenei Károly: Székesfehérvár felszabadulása. — Fehérvár 1955. 1. sz. 52—63. p.

Kazarinov, D. L.: A német-fasiszta csapatok szétzúzása Magyarországon. (kilencedik csapás.) — Hadtörténelmi Közlemények. 1955. 1. sz. 133—137. p.

Keserű István: Harc Budapest felszabadításáért. — Élet és Tudomány. 1955. 7. sz. 195—198. p.

Keserű István: Szovjet tengerészek harcai a Dunán. (1944—45-ben.) — Új Világ. 1955. 29. sz. 3. p.

Kornis Pál: Az ellenség budapesti erőcsoportjának felszámolása. — Katonai Szemle. 1955. 3. sz. 137—149. p.

Kovács Béla: Tizenhat pilisi hős. — Új Világ. 1955. 2. sz. 6. p.

Kovács István: Budapest felszabadítása a Szovjet Hadsereg ragyogó fegyverténye. — Politikai Értesítő. 1955. 2. sz. 42—45. p.

Krizsán László: Sikeres vállalkozás Szeged felszabadítására. — Néphadsereg. 1955. 106. sz. 2. p.

Malinovszkij [Rodion Jakovlevics] marsall cikke a Pravdában a Budapestért vívott csatáról. — Néphadsereg. 1955. 38. sz. 1. p.

Nagy Kálmán: A dicső szovjet parlamenterek emlékezete. 1944. XII. 29. — Néphadsereg. 1955. 305. sz. 2. p.

Pécs, Baranya 1944—1945. (Szerk. a Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat Baranyamegyei Szervezete.) [III] (Gádor Emil.) [Pécs], Hazafias Népfront Megyei Tanács, [1955.] 32 p.

Rákosi Mátyás: Tíz éve szabadította fel a Szovjet Hadsereg Magyarországot. — Tartós Békéért Népi Demokráciáért. 1955. 14. sz. 2. p.

Sallai Elemér: A Szovjet Hadsereg ereje — a Horthy-vezérkar titkos okmányaiban. — Magyar Nemzet. 1955. 75. sz. 5. p.

Sallai Elemér: A Szovjet Hadsereg a fasiszta katonai vezetők bizalmas jelentéseiben. — Néphadsereg. 1955. 42. sz. 4. p.

Sallai Elemér: A Szovjet Hadsereg a Horthy-vezérkar titkos jelentéseiben. 1941—1943. Bp. Szikra, 1955. 51 p.

Sallai Elemér: A Szovjet Hadsereg az ellenség jelentéseiben. — Hadtörténelmi Közlemények. 1955. 1. sz. 167—188. p.

Srágli Béla: Tíz évvel ezelőtt . . . Kapuvár, Kőszeg, Szombathely felszabadítása. — Néphadsereg. 1955. 74. sz. 4. p.

Srágli Béla: Pápa felszabadítása. — Néphadsereg. 1955. 72. sz. 3. p.

Srágli Béla: Tíz évvel ezelőtt . . . Veszprém felszabadítása. — Néphadsereg. 1955. 70. sz. 2. p.

Srágli Béla: Tíz évvel ezelőtt . . . Zalaegerszeg, Keszthely felszabadítása — Néphadsereg. 1955. 75. sz. 3. p.

Szmirnov (Sz[ergej]): Harcban Budapestért. (V bojah za Budapest. Ford. Rozvány Szidónia. Ill. Ék Sándor. 2. jav. kiad.) Bp. Új Magyar K. 1955. 159 p. 8 t.

A Szovjet Hadsereg magyarországi felszabadító hadműveletei (1944—1945.) Bp. Szikra, 1955. 35 p. 8 t.

A szovjet hadvezetés fölénye a német hadvezetés felett hazánk felszabadítása során. — Néphadsereg. 1955. 50. sz. 2. p.

Tóth Sándor: A Szovjet Hadsereg felszabadító hadműveletei Magyarországon. — Tanulmányok a magyar népi demokrácia történetéből. Bp. Akad. K. 1955. 89—120. p.

Tóth Sándor: A Szovjet Hadsereg felszabadító hadműveletei hazánkban. [Kiad. a] Hadtörténelmi Int. Bp. Szikra, 1955. 195 p. 4 t.

Tóth Sándor: A Szovjet Hadsereg felszabadító hadműveletei Magyarországon. — Felszabadult Hazánk. Bp. Katonai K. 1955. 17—50. p.

Tóth Sándor: A magyarországi felszabadító háború befejező hadműveletei. — Szabad Hazánkért. 1955. 2. sz. 18—20. p.

Tóth Sándor: A Szovjet Hadsereg magyarországi felszabadító háborújának befejező hadművelete. — Katonai Szemle. 1955. 4—5 sz. 148—156. p.

Tóth Sándor: A Szovjetunió és a Szovjet Hadsereg gazdasági segítsége Magyarországnak 1945-ben. — Katonai Szemle. 1955. 7—8. sz. 178—185. p.

Trepper Iván: A német ellentámadás felszámolása és a támadás folytatása a szovjet hadsereg balatoni hadműveletében. — Hadtörténelmi Közlemények. 1955. 1. sz. 71—93. p.

Vajda István: A tizenhat hős csatája. — Béke és Szabadság. 1955. 13. sz.

[Vorob'ev] Vorobjov, V. F.: „A Szovjet Hadsereg dicső győzelme". — Szabad Nép. 1955. 44. sz. 2. p.

Zentai Gyula: Budapest felszabadítása. — Hadtörténelmi Közlemények 1955. 1. sz. 30—46. p.

Zsombor János: Így történt. Bp. Ifj. K. 1955. 127 p. 20 t.

Bolgár és román csapatok Magyarországon

Gerő Zsolt: A Bolgár Hadsereg harca hazánk felszabadításáért. — Néphadsereg. 1955. 210. sz. 3. p.

Fehér Rózsa: Grigor és Kriszto. [Bolgár hősök.] — Magyar Nemzet. 1955. 212. sz. 3. p.

Ruszcsev, G.—Janacskov, V.: A drávamenti harcok. (1945. március 6—19.) — Hadtörténelmi Közlemények. 1955. 1. sz. 94—114. p.

Dömötör Gergely: Román csapatok részvétele hazánk felszabadításában. — Néphadsereg. 1955. 231. sz. 6. p.

Magyar partizánok

Agárdi Ferenc: Magyar hősök szovjet földön. — Szabad Ifjúság. 1955. 45. sz. 3. p.

[Andreev] Andrejev: Magyarok a brjanszki erdő partizánjai között. — ezredes visszaemlékezései a magyar partizánokról. Ford. Rozvány Szidónia. — Béke és Szabadság. 1955. 3. sz. 3. p.

Baktai Ferenc: A sárisápi példa. — Népszava. 1955. 18. sz.

Berényi György: Partizánok. — Szabad Nép. 1955. 24. sz. 2 p.

Dékán István: Partizánutakon. Bp. Szikra, 1955. 196 p.

Fehér Lajos· Harcunk Budapestért. Bp. Szikra, 1955. 119 p.

Fehér Lajos: Szabadságharcosok. — Szabad Nép. 1955. 22. sz. 3. p.

Fekete Mihály: Partizánok az Avas alján. Egy diósgyőri munkás visszaemlékezései. (Ill. Küchler Vilmos.) Bp. Szikra, 1955. 123 p.

Földes László: Magyar partizánok útja . . . Újpesti partizánok hősi harcai. A Hazáért. 1955. 3. sz. 3. p.

Földes Mihály: Az újpesti partizánok. Bp. Szikra, 1955. 144 p.

Füsi József: Egy ifjú partizán elbeszéléseiből. — Szabad Hazánkért. 1955. 3—4. sz.

Halász Péter: Ők ötvenen a hajógyárban. — Magyar Nemzet. 1955. 14. sz. 3. p.

Hofman Éva: Újpesti partizánok a magyar szabadságért. — Néphadsereg. 1955. 7. sz. 4. p.

Illés Béla: Magyarok a Szovjet Hadseregben. 1941—1945. — Szabad Hazánkért. 1955. 3—4. sz. 10—11. p.

Kendi Mária: Akik szabadságunkért harcoltak. Az Uszta-partizáncsoport. — Magyar Nemzet. 1955. 17. sz. 3. p.

Kendi Mária: Újpesten, 1945. január 9. éjszakáján. — Magyar Nemzet. 1955. 7. sz. 4. p.

Keserű István: Fegyverrel a szabadságért. — Néphadsereg. 1955. 14. sz. 4. p.

Kovács Béla: Fejezetek a sárisápi partizánok történetéből. — Új Világ. 1955. 3. sz. 6. p.

Kovács István: Fegyverrel a hazáért. [Magyar partizánok a második világháborúban.] — Néphadsereg. 1955. 19. sz. 2. p.

Kovács István—*Harsányi* János: Partizánharcok Magyarország felszabadításáért. — Hadtörténelmi Közlemények. 1955. 1. sz. 115—132. p.

Kovács István—*Harsányi* János: Partizánharcok Magyarország felszabadításáért. — Felszabadult hazánk. Bp. Katonai K. 1955. 91—103. p.

Kovács Klára: Tatabánya szabadságáért. — Komárom megyei Dolgozók Lapja, Tatabánya. 1955. 1., 3., 5., 18., 19., 20., 21., 22. sz.

Lukácsy Sándor: A Táncsics-zászlóalj története. — Új Hang. 1955. 6. sz 84—92. p.

Major Lajos: Emlékezés három magyar partizánhősre. — Szabad Föld. 1955. 4. sz.

„*Népünk*, pártunk, kormányunk számíthat a volt partizánokra." Országos partizántalálkozó Budapesten. — Néphadsereg. 1955. 20. sz. 1—2. p.

Országos partizántalálkozó Budapesten. — Magyar Nemzet. 1955. 20. sz 3. p.

Országos partizántalálkozó Budapesten. — Szabad Nép, 1955. 23. sz. 2. p.

*Partizán*találkozó. — Néphadsereg, 1955. 19. sz. 1 p.

Pethő Erzsi: Csepel — 1945. január 9. — Új Világ. 1955. 1. sz.

Pintér István: Külvárosi hajnal. Csepel és Újpest tíz éve szabad. — Néphadsereg. 1955. 7. sz. 5. p.

Pogonyi Antal: Diósgyőri partizánok. — Magyar Rendőr. 1955. 3. sz. 3. p.

Rab Ferenc: A magyar partizánok országos találkozója előtt . . . Hőstettek a város peremén. — Néphadsereg. 1955. 16. sz. 3. p.

Sólyom László: A víztorony. — Szabad Hazánkért. 1955. 3—4. sz.

Vincze József: Beszélgetés hősi harcokról. — Néphadsereg. 1955. 17 sz. 3. p.

Visszaemlékezések

Lontay László: A baskir katona és a magyar professzor. — Magyar Nemzet. 1955. 37. sz. 5. p.

Boldizsár Iván: Az én szovjet kapitányom. — Béke és Szabadság. 1955. 6. sz. 5. p.

Dersi Tamás: Valahol Budán eldördült egy ágyú . . . — Új Világ, 1955. 6. sz. 2. p.

Gábor István: Ifjak példája. Ifjú katona. — Magyar Nemzet. 1955. 19. sz. 4. p.

Gellért Oszkár: Április 4. Egy író naplójából. — Új Világ 1955. 13. sz. 4. p.

G[erőné) Fazekas Erzsébet: Vándorló szerkesztőség. (Bev. Illés Béla. Ill Szecskó Tamás.) Bp. Művelt Nép, 1955. 152 p.

Gobbi Hilda: Megszállás, ostrom — felszabadulás. — Béke és Szabadság. 1955. 13. sz. 16—17. p.

Gyárfás Miklós: Egy zsák liszt. — Magyar Nemzet. 1955. 37. sz. 4. p.

A *huszonnegyedik* órában. [Visszaemlékezések a felszabadulásról.] — Szabad Ifjúság. 1955. 37. sz. 3. p.

Jankovich Ferenc: Szorongó pillanatok. — Új Világ. 1955. 13. sz. 5. p.

Kocsis László, dernői: Zuglótól a Belvárosig. — Magyar Nemzet. 1955. 14. sz. 3. p.

Kristóf Károly: Az én felszabadulásom . . . Művészeink emlékeznek. — Magyar Nemzet. 1955. 16. sz. 5. p.

Magyar Pál: A Rókus kórház a tűzvonalban. — Magyar Nemzet. 1955. 17. sz. 5. p.

Markin, Ilja: A mi barátságunk harcban született. — Új Világ, 1955. 5. sz. 3. p.

Matolcsy Károly: Az „utolsó nap" a Várban . . . — Magyar Nemzet. 1955. 37. sz. 4. p.

Parragi György: Amit nem lehet elfelejteni. — Magyar Nemzet. 1955. 31. sz. 1. p.

Szentgróti Éva: Egy szovjet hadijelentés nyomában. — Magyar Nemzet. 1955. 37. sz. 4. p.

Tábori András: Ezerszer jaj a gyilkosoknak... — Szabad Ifjúság. 1955. 47. sz. 3. p.

Vihar Béla: Április negyedike köszöntése. — Új Világ. 1955. 13. sz. 2. p.

A magyar demokratikus honvédség

Keserü István: A hazáért, a fasizmus ellen. Az új demokratikus magyar hadsereg 1. hadosztályának megalakulása és tevékenysége. — Szabad Nép. 1955. március 27. 4. p.

Molnár Pál: A dolgozó honvéd. Az 1. Honvéd Műszaki Hadosztály teljesítményei 1945—1947. — Hadtörténelmi Közlemények. 1955. 3—4. sz. 276—303. p.

Kutassuk a határőrmúltat. A határőrizet kialakulása a felszabadulás után. — A Hazáért. 1955. 23. sz. 8. p.

IV. EGYETEMES HADTÖRTÉNELEM

Ókor

Czuth Béla—*Szádeczky-Kardoss* Samu: Burdurellus az utolsó bagauda vezér? Bp. Akad. K. 1955. 113—120 p.
(Klny. az Antik Tanulmányokból.)

Maróti Egon: A kalózkodás szerepe a római polgárháborúk korában. Kandidátusi értekezés tételei. [Kiad. a] (Tudományos Minősítő Bizottság.) [Bp.] 1955. 17 p.

Középkor

Jan, V. G.: Dzsingisz khán. (Csingiz-han.) [Regény.] (Ford. Semtei Róbert.) [2. kiad.] Bp. Új Magyar K. 1955. 339 p.

Durdik, Jan: A 15. század elejének haditechnikai problémáihoz. (Kyeser Konrad: Bellifortis c. műve.) — Hadtörténelmi Közlemények. 1955. 2. sz. 39—65. p.

XVII. század

Szmirnov, I. I.: A Bolotnyikov-felkelés. (1606—1607. Kratkij ocserk isztorii voszsztanija Bolotnikova [Ivan] Iszaevicsl. Ford. Lux László.) Bp. Művelt Nép, 1954 [1955.] 121 p. 1 térk.

1871.

Nagy László: A Párizsi Kommün — a proletárdiktatúra első állama. — Propagandista. 1955. 12. sz. 9—17. p.

1905.

Halász Zoltán: Patyomkin cirkáló. Bp. MSzT, 1955. 64 p.

Poszpelov: Az 1905. évi decemberi fegyveres felkelés az első orosz forradalom csúcspontja. — Tartós Békéért Népi Demokráciáért. 1955. 51. sz. 4. p.

Első Világháború

Józsa Péter: Karl Liebknecht harca a militarizmus ellen, a német demokráciáért. — Századok. 1955. 4—5. sz. 661—694. p.

Rolland, Romain: Háborús naplója. — Fáklya. 1955. 5. sz. 38—40. p.

1917—1939.

Harminchét éves a dicső Szovjet Hadsereg. — Szabad Nép. 1955. 53. sz. 1. p.

A *hős* Szovjet Hadsereg születésnapján. — Néphadsereg. 1955. 45. sz. 3. p.

Bogár László: A Szovjet Hadsereg harci hagyományairól. — Néphadsereg. 1955. 44. sz. 3. p.

Vietor, M.: A Szlovák Tanácsköztársaság harmincötödik évfordulójára. (Historicky Casopis, 1954. 2. sz.) — A Magyar Munkásmozgalmi Intézet Értesítője. 1955. 1. sz. 73—125. p.

Kalmár Árpád: Versaillestől — Bonnig... Fejezetek a német imperializmus történetéből. — Néphadsereg. 1955. 43., 49., 67. sz.

Hermlin, Stephan: Az első hadsor. (Die erste Reihe. Ford. Lányi Viktor.) Bp. Ifj. K. 1955. 132 p.

Jan Ja-csun: Huszonnyolc éves a Kínai Népi Felszabadító Hadsereg. — Néphadsereg. 1955. 179. sz. 1. p.

Aczél Tamás: „Ennyi az egész". Beszélgetés a hosszú menetelés egyik résztvevőjével. (Kína 1934.) — Szabad Hazánkért. 1955. 2. sz. 22—24. p.

Zsolt Róbert: Tizenháromezer kilométer. Elbeszélés a Hosszú Menetelés idejéből. — Néphadsereg. 1955. 178. sz. 4. p.

Girus Károly: Így készítette elő a hitleri Németország a második világháborút. — Élet és Tudomány. 1955. 23. sz. 707—711. p.

Otta István: A német militarizmus — Európa ősi ellensége. — Néphadsereg, 1955. 42. sz. 5. p.

Sziklai Sándor: Magyarok a spanyol nép szabadságharcában. — Hadtörténelmi Közlemények. 1955. 1. sz. 138—166. p.

Második Világháború

A Szovjet Hadsereg harcai

Bogár László: A Nagy Honvédő Háború befejező hadművelete. — Néphadsereg. 1955. 107. sz. 3. p.

Bogár László: A Szovjet Hadsereg 1945. évi nagy téli offenzívája. — Néphadsereg. 1955. 32. sz. 4. p.

Bogár László: Tíz évvel ezelőtt... A berlini hadműveletek. — Néphadsereg. 1955. 102. sz. 6. p.

Boltin, E. A.: A szovjet fegyveres erők győzelme a Nagy Honvédő Háború zárószakaszában. — MTA Történettudományi Intézetének Értesítője. 1955. 7—12. sz. 47—65. p.
(Voproszü Isztorii 1955. 5. sz.-ból.)

Csima János: A Szovjet Hadsereg győzelme a japán imperialisták felett. — Néphadsereg. 1955. 206. sz. 3. p.

Győri István: A Szovjetunió haditechnikai fölénye a második világháborúban. — Néphadsereg. 1955. 41. sz. 3. p.

A *hősök* erődje: Breszt. — Szabadságharcos. 1955. 8. sz. 12. p.

Keserü István: A berlini csata. — Szabad Nép. 1955. 122. sz. 3. p.

Keserü István: A berlini győzelem. A világtörténelem legnagyobb csatájának 10. évfordulója. — Szabad Hazánkért. 1955. 5. sz. 4—5. p.

Keserü István: A szocialista hadituđomány diadala a második világháborúban. — Szabad Nép. 1955. 127. sz. 2. p.

Kornis Pál: A Nagy Honvédő Háborúban aratott győzelem 10. évfordulójára. — Hadtörténelmi Közlemények. 1955. 2. sz. 17—38. p.

Mann, Thomas: Beszéd Sztálingrád felszabadulásáról. — Természet és Társadalom. 1955. 6. sz. 340—341. p.

Nagy Kálmán: Így kezdődött... — Szabadságharcos. 1955. 6. sz. 9. p.

Nemes Dezső: A győzelem napja. (1945. május 8.) — Új Világ. 1955. 18. sz. 1. p.

[Rodimcev] Rogyimcev, A.: A történelmi jelentőségű sztálingrádi győzelem. — Szabad Nép. 1955. 33. sz. 4. p.

Srágli Béla: Tíz évvel ezelőtt... Bécs felszabadítása. — Néphadsereg. 1955. 87. sz. 3. p.

Szinicün, A. M.: A szovjet állam rendkívüli szervei a Nagy Honvédő Háború éveiben. — MTA Történettudományi Intézetének Értesítője. 1955. 7—12. sz. 31—46. p.
(Voproszü Isztorii 1955. 2. sz.-ból.)

Szmirnov, Szergej: A breszti erőd védőinek hőstette. — A Hazáért. 1955. 25. sz. 4. p.

A *Szovjetunió* Nagy Honvédő Háborúja történetének kidolgozásáról. — MTA Történettudományi Intézetének Értesítője. 1955. 7—12. sz. 1—8. p.
(Voproszü Isztorii 1955. 5. sz.-ból.)

Tóth Sándor: A berlini csata. — Katonai Szemle. 1955. 6. sz. 141—149. p.

Zentai Gyula: A sztálingrádi csata évfordulóján. — Néphadsereg. 1955. 27. sz. 3. p.

Zsombor János: Az utolsó vezényszó. — Új Világ. 1955. 18. sz. 3. p.

Zsukov, Grigorij Konsztantinovics: A nagy győzelem 10. évfordulója. — — elvtárs cikke a Pravdában. — Szabad Nép. 1955. 127. sz. 3—4. p.

A bolgár hadsereg harcai

Aleksziev, M.: A Bolgár Néphadsereg harcai a fasiszta Németország ellen. — Néphadsereg. 1955. 223. sz. 6. p.

Bozsinov, V.: A népi demokratikus Bulgária részvétele a hitleri Németország elleni háborúban. — MTA Történettudományi Intézetének Értesítője. 1955. 7—12. sz. 128—171. p.
(Isztoricseszki Pregled 1955. 3. sz.-ból.)

Cankov, Georgi: Bulgária felszabadulása tizenegyedik évfordulójának ünneplése. — — beszéde. — Tartós Békéért Népi Demokráciáért. 1955. 36. sz. 1. p.

Lengyelország

Bagreev, A. D.: Lengyelország felszabadítása 1944—1945-ben a szovjet csapatok által. — MTA Történettudományi Intézetének Értesítője. 1955. 7—12. sz. 66—82. p.
(Voproszü Isztorii 1955. 7. sz.-ból.)

Bogár László: Tíz évvel ezelőtt szabadult fel Varsó. — Néphadsereg. 1955. 13. sz. 6. p.

Tíz éve szabadult fel Varsó. Írta: L. V. — Magyar Nemzet. 1955. 14. sz. 5. p.

Zielinski, Stefan: Dicső évforduló. [1943 október 12.] — Néphadsereg 1955. 239. sz. 4. p.

Román hadsereg

Nitu, Gh[eorghiu]: A román csapatok részvétele a fasizmus elleni háborúban. — Hadtörténelmi Közlemények. 1955. 1. sz. 47—70. p.

Parlaku, Rahman: Hadseregünk tizenkét esztendeje. — Néphadsereg. 1955. 161. sz. 6. p.

Háborús bűnök

A *nürnbergi* per vádbeszédei. (Bev. Szabó Imre. Ford. Auer Kálmán, Lénárt György, Siklósi Mihály.) Bp. Szikra. 1955. 195 p.

Fodor Zoltán: Négyezerből — hárman. Tíz esztendővel ezelőtt léptek a szovjet katonák az auschwitzi haláltábor területére. — Szabad Nép. 1955. 26. sz. 4. p.

Russel, [Alfréd] lord: A horogkereszt rémtettei. (The scourge of the swastika. Ford. Gábor Jozefa.) Bp. Szikra, 1955. 258 p. 8 t.

Ellenállási mozgalom

Bozsinov, Vojn. A bolgár nép harca a fasizmus és a hitleri megszállás ellen. Az 1944. szeptember 9-i győzelem. — A Magyar Munkásmozgalmi Intézet Értesítője. 1955. 3. sz. 97—123. p.

Buzi Antal: Az 1944. évi antifasiszta szlovák nemzeti felkelés. Bp. 1955. 39 p.
(Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat. Útmutató a — — előadói számára 6.)

Dékány Sándor: Fjodorov tábornok partizánseregében. — Szabad Nép. 1955. 338. sz. 4. p.

Longo, Luigi: A kommunisták szerepe az olaszországi nemzeti felszabadító háborúban. — Tartós Békéért Népi Demokráciáért. 1955. 18. sz. 2. p.

[*Lontay* László:] Az Ellenállók Nemzetközi Szövetségének budapesti találkozója. — Magyar Nemzet. 1955. 225. sz. 5. p.

Pesce, Giovanni: Egy partizán parancsnok visszaemlékezései. Olaszországi napló. [Közzéteszi:] Tóth Béla. — Néphadsereg. 1955. 167., 170., 182. sz.

Szerették az életet... Az európai ellenállási mozgalom mártírjainak búcsúlevelei. (Válogatás a „Lettere di condannati a morte della resistenza europea" c. könyvből.) Thomas Mann előszavával. (Bev. Nemes György. Ford. Benyhe János.) Bp. Ifj. K. 1955. 315 p.

Ázsiai népek felszabadító harcai 1945 után

Az *indokínai* események 1940—1954. (A chronicle of principal events relating to the Indo-China question 1940—1954. Ford. Vértesi Judit.) Bp. Szikra, 1954 [1955.] 141 p.

Hétéves a hős Koreai Néphadsereg. — Néphadsereg. 1955. 32. sz. 3. p.

Jensen, Fritz: Vietnami feljegyzések. (Erlebtes Vietnam. Ford. Nemenyi Ödön, Jobbágy Károly.) Bp. Szikra, 1955. 253 p. 10 t.

Tálos Barna: Így szabadult fel Jicsiangsan szigete. — Néphadsereg. 1955. 32. sz. 6. p.

Zsolt Róbert: A keletkínai tengeri hadiflotta győzelmes harcaiból. A Jicsiangsan sziget felszabadítása 1955. január 18-án. — Néphadsereg. 1955. 119. sz. 6. p.

TARTALOM

Sziklai Sándor vezérőrnagy 1895—1956.

TANULMÁNYOK

ENGELS FRIGYES	A hadsereg — — — — — — — — — — — —	3
Je. A. RAZIN professzor, vezérőrnagy	A hadművészet története. A rabszolgatartó társadalom kora háborúinak hadművészete. Bevezetés. III. rész. — — — — — — — — — — — —	40
Dr. FODOR FERENC	Szatmárvár — — — — — — — — — — —	63
NAGY LÁSZLÓ	A császári hadsereg támadása a Bocskai szabadságharc ellen 1604 őszén — — — — — — — —	117
Dr. CSILLAG FERENC ezredes	Budavár visszafoglalása 1686-ban — — — — —	150
KOVÁCS ENDRE a történettudomány kandidátusa	A magyar—délszláv megegyezés ügye 1849 tavaszán	158
SPIRA GYÖRGY a történettudomány kandidátusa	A honvédsereg stratégiai ellentámadása és a szabadságharc nemzeti egységfrontjának felbomlása 1849 tavaszán — — — — — — — — — —	186
DÖMÖTÖR GERGELY százados	A Magyar Tanácsköztársaság hadigazdasága — —	208

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK

	August Wilhelm Antonius Neithardt von Gneisenau *(Rázsó Gyula)* — — — — — — — — — —	241

VITA

VARGA JÁNOS	1848 egyes kérdései (Válasz Spira György viszontválaszára) — — — — — — — — — — — —	251

SZEMLE

ESZE TAMÁS	Kuruc vitézek folyamodványai 1703—1710 (ism. *Gottreich László*) — — — — — — — — — —	269
	Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilackom ratu jugoslovenskih naroda. — A jugoszláv népek népfelszabadító háborújára vonatkozó dokumentumok és adatok gyűjteménye (ism. *Jakab József*) — — — — — — — — — — —	273

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

	Okmányok a Bocskai szabadságharc idejéből *(Nagy László)* — — — — — — — — — — —	291
	Utasítások és tervezetek az 1848-as nemzetőrség szervezésére *(Urbán Aladár)* — — — — — — —	333
	Dokumentumok a magyar partizánharcok történetéhez (N. S.) — — — — — — — — — — —	357

BIBLIOGRÁFIA

	Az 1955. évi hazai hadtörténeti irodalom bibliográfiája — — — — — — — — — — — — —	361

СОДЕРЖАНИЕ

Генерал-майор СИКЛАИ ШАНДОР 1895—1956.

СТАТЬИ

Ф. ЭНГЕЛЬС	Армия	3
Профессор генерал-майор Е. А. РАЗИН	История военного искусства. Военное искусство рабовладельческого периода войны. Введение. 3-я часть	40
ФОДОР ФЕРЕНЦ	Крепость Сатмар	63
НАДЬ ЛАСЛО	Наступление австрийской императорской армии против освободительной борьбы Бочкаи осенью 1604 г.	117
Полковник ЧИЛЛАГ ФЕРЕНЦ	Занятие Будавар в 1686 г.	150
Кандидат исторической науки КОВАЧ ЭНДРЕ	Дело венгерско-югославского соглашения весной 1849 г.	158
Кандидат исторической науки ШПИРА ДЕРДЬ	Стратегическое контрнаступление армии гонведов и распад единого национального фронта весной 1849 года. 2—я часть	186
Капитан ДЕМЕТЕР ГЕРГЕЛЬ	Военное хозяйство Венгерской Советской Республики. 2—я часть	208
	КОРОТКО ПО ВОПРОСАМ ВОЕННОЙ ИСТОРИИ	241
	ДИСКУССИЯ	251
	РЕЦЕНЗИИ	269
	ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ АРХИВ	291
	БИБЛИОГРАФИЯ	361

LIGETI KÁROLY VÁLOGATOTT ÍRÁSAI

Ligeti Károly az első világháború alatt és az Októberi Forradalom után kiemelkedő vezetője volt a szibériai magyar hadifogolymozgalomnak, majd az omszki bolsevik szervezetnek. Mint egy partizánegység vezetője esett a fehérek fogságába és nem sokkal a város felszabadulása előtt végezték ki. Ligeti nemcsak szervező és katona volt, hanem költő és kiváló publicista is. Most megjelenő könyve legszebb verseit, néhány levelét és az omszki hadifoglyok lapjában napvilágot látott kitűnő cikkeit foglalja magában. Az összeállítók érdekes életrajzi előszóval és illusztrációkkal látták el a szép kiadványt.

A könyv terjedelme 10 ív. Ára: kb. 17 Ft.

Megrendelhető:
Katonai Kiadó, Bp. VI., Sztálin út 2.
A Szikra Könyvkiadó és a Hadtörténelmi Intézet kiadványa.

Ára: 16,— Ft